ACTA MVSEI NAPOCENSIS

26 – 30

II

ISTORIE

1989 – 1993

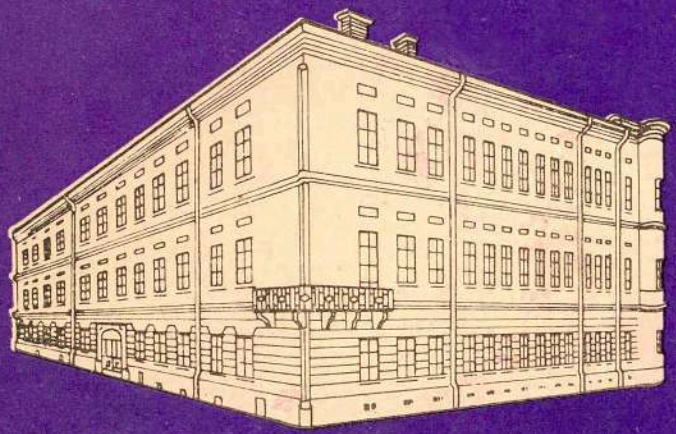

CLUJ-NAPOCA
1994

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A TRANSILVANIEI

ACTA MVSEI NAPOCENSIS

26—30

II

ISTORIE

1989 — 1993

CLUJ-NAPOCA, 1994

COLEGIUL DE REDACȚIE:

GHEORGHE I. BODEA (istorie contemporană); **DOINA BOROȘ** (conservare, restaurare); **IOAN CIUPEA** (istorie contemporană, secretar adjunct de redacție); **EUGENIA GLODARIU** (istorie modernă); **PETRU IAMBOR** (istorie medievală); **GHEORGHE LAZAROVICI** (redactor responsabil); **STELIAN MANDRUȚ** (istorie modernă); **FRANCISC PAP** (istorie medievală, secretar de redacție); **MARIUS PORUMB** (istoria artelor).

FONDATOR: Acad. **CONSTANTIN DAICOVICIU**

ACTA MVSEI NAPOCENSIS

Publicația Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei.
Orice corespondență se va adresa: Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, 3400 Cluj-Napoca, str. Constantin Daicoviciu 2.
Tel. 64/195—677

ACTA MVSEI NAPOCENSIS

Publication du Musée National d'Histoire de la Transylvanie.
Toute correspondance sera envoyée à l'adresse: Musée National d'Histoire de la Transylvanie, 3400 Cluj-Napoca, str. Constantin Daicoviciu 2, Roumanie.
Tel. 64/195—677

CUPRINS

CONTENTS — INHALT — SOMMAIRE — СОДЕРЖАНИЕ

STUDII

PETRU IAMBOR, Izvoarele istorice şi terminologia privind aşezările fortificate din sec. IX—XIII 11

Les sources historiques et la terminologie des établissements fortifiés des IXe—XIIIe siècles 25

IOAN-AUREL POP, Structuri sociale şi patrimoniale ale unor moşii din Ţara Haţegului la sfârşitul secolului al XV-lea 27

Structures sociales et patrimoniales de certaines domaines du Pays de Haţeg à la fin du XVe siècle 32

JAKÓ ZSIGMOND, Despre numirea voievozilor Transilvaniei . . 33

Au sujet de la nomination du voïvode de Transylvanie 44

MIHAELA-SANDA SALONTAI, Două biserici-sală gotice din judeţul Cluj 45

Deux églises-salle gothiques près de Cluj 53

FRANCISC PAP, Aspecte ale circulaţiei monetare în Transilvania între anii 1571—1691 65

Aspekte des Münzumlaufs in Siebenbürgen zwischen den Jahren 1571—1691 82

DEZIDERIU B. GARDA, Mediul geografic şi evoluţia socială în bazinul Giurgeului în secolele XVI—XVII 85

Le milieu géographique et l'évolution sociale dans le bassin de Giurgeu aux XVIe—XVIIe siècles 103

VIORICA GUY MARICA, Implicaţiile sud-germane ale unui caiet cu modele pentru argintari 105

Die süddeutschen Beziehungen eines Musterbuches für Goldschmiede . . 150

ANA MARIA SZŐKE, Broderii baroce în colecţia de textile a Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei 151

Baroque embroideries in the textiles collection of the National History Museum of Transylvania 167

ANTON E. DÖRNER, Un statut de breaslă din 1807 al croitorilor din Orăştie 169

Ein Zunftartikel der Brooser Schneider aus dem Jahre 1807 189

MELINDA MITU — SORIN MITU, Relatarea de călătorie prin Țara Românească a lui Ürmösy Sándor (1841—1843) 191

La relation de voyage en Valachie d'Ürmösy Sándor (1841—1843) . . . 205

IOAN MAZERE — GELU NEAMȚU, Evenimentele de la Luna Arieșului din septembrie 1848. Documente inedite (I) . . 207

Les événements de Luna Arieșului, Septembre 1848. Documents inédits (I) 234

D. SUCIU, Mentalități europene în gândirea și acțiunea politică a românilor din Transilvania față de unele realități din propria mișcare națională și din România în secolul al XIX-lea (I) 235

[Mentalités européennes dans la pensée et l'action politique des Roumains de Transylvanie, vis-à-vis de certaines réalités de leur propre mouvement national et de Roumanie dans le XIXe siècle]

G. CIPĂIANU, La Grande Bretagne et la paix séparée de la Roumanie (automne 1917— printemps 1918) 263

CONSTANTIN I. STAN — GELU NEAMȚU, Din activitatea românilor americani în sprijinul înfăptuirii Marii Uniri. 289

[Au sujet de l'activité des Roumains américains en soutenant la réalisation de la Grande Union]

EUGENIA GLODARIU, Opinia publică internațională și aspirațiile românilor reflectate în ziarul „La Roumanie" (1918) . . 297

The international public opinion and the Romanian aspirations reflected in the newspaper „La Roumanie" (1918) 304

EMIL LAZĂR, Aurel P. Bănuț, primul director al Societății pentru Fond de Teatru Român în Transilvania 315

A. P. Bănuț, le premier directeur de la „Société pour le Fonds de Théâtre Roumain en Transylvanie" 326

TOADER IONESCU, Concepția dirijistă a lui Mitiță Constantinescu privind crearea și dezvoltarea complexului economic național românesc 327

The controlled economy doctrine of Mitiță Constantinescu regarding the forming and development of a directed national economy in Romania . 344

GHEORGHE IANCU, Înființarea Teatrului Național Român din Cluj (1919) 345

La fondation du Théâtre National Roumain de Cluj (1919) 350

IOAN SILVIU NISTOR, Școala de conductori tehnici electromecanici din Cluj. Activitatea educativă, baza materială, problema subvențiilor (1919—1929) 351

L'École de conducteurs techniques électromécaniciens de Cluj. Activité éducative, base matérielle, subventions (1919—1929) 365

CAMIL MUREȘANU, Titulesco — ce grand européen 367

NICOLAE DASCĂLU, Poziția statelor din Africa, America și Asia față de războiul italo-etiopian (1935—1936) analizată de diplomația Statelor Unite ale Americii 373

The position of the states from Africa, America and Asia towards the Italo-Ethiopian War (1935—1936) analysed by the U.S.A. Diplomacy . 385

GHEORGHE I. BODEA, O pagină dureroasă, puțin cunoscută, din istoria Maramureșului 387

A tragic episode, less known, of the Maramureș' history 415

VASILE T. CIUBĂNCAN, Sistemul cooperatist din nord-vestul Transilvaniei după dictatul de la Viena. IV. Federala „Hangya" din Târgu-Mureș 417

Le système coopératiste du Nord-Ouest de la Transylvanie après le dictat de Vienne. IV. La Fédérale „Hangya" de Târgu-Mureș 423

GHEORGHE ȚUȚUI, Participarea ostașilor argeșeni la luptele pentru alungarea trupelor hitleriste și horthyste din partea de nord-est a Transilvaniei 425

La participation des soldats de Argeș aux luttes pour repousser les troupes hitlériennes et horthystes du Nord-Est de la Transylvanie 437

NICOLAE SABĂU, Conștiință națională și educație estetică în paginile revistei „Viața ilustrată" (1940—1944) 439

National conscience and esthetical education in the „Illustrated Life" journal (1940—1944) 481

CORNEL CRĂCIUN, Cronică artistică și ilustrație grafică în revista „Societatea de Mâine" 485

Chronique artistique et illustration graphique dans la revue „Societatea de Mâine" 496

STELIAN MÎNDRUȚ, Teatrul Național din Cluj în refugiu la Timișoara (1940—1945) 497

Das Nationaltheater aus Klausenburg während der Temeschburger Zuflucht (1940—1945) 510

NOTE ȘI DISCUȚII

NICOLAE EDROIU, Posesiunile transilvănene ale lui Ștefan Răzvan, domnul Moldovei (1595) și ale văduvei sale, doamna Măriuca 513

Les possessions transylvaines d'Étienne Răzvan, le prince de la Moldavie (1595) et de sa veuve, la princesse Măriuca 519

GHEORGHE SEBESTYÉN, Cetatea Caransebeș. Rectificări și dubii 521

Die Festung Karansebesch. Berichtigungen und Zweifel 523

VIORICA POP, Mobilier baroc în unele colecții transilvănene . . 525

Mobilier barocque en de collections transylvaines 531

ANA MARIA SZŐKE — DOINA BOROȘ, Broderii de epocă — investigarea firelor metalice 535

Epoch embroideries — metal threads investigation 544

SUZANA ANDEA — AVRAM ANDEA, Consemnări de carte românească veche în inventare bisericești din Transilvania . . 545

Le livre roumain ancien dans les inventaires d'église de Transylvanie . . 554

MELINDA MITU, Revoluția română de la 1848 — 1849 din Transilvania oglindită în gazeta „Márczius Tizenötödike" (I) 555

La révolution roumaine de 1848—1849 de Transylvanie reflétée dans le journal „Márczius Tizenötödike" („Quinze Mars") (I) 571

NICOLAE CORDOȘ — MARIA MAGDALENA JUDE, Contribuții documentare referitoare la Emanuil Gojdu și fundația sa 573

Urkundliche Beiträge bezüglich Emanuil Gojdu und seiner Stiftung . . . 589

LIVIU GROZA, Blazonul de cavaler al generalului Mihail Trapșa . 591

Der Ritterwappen des Generals Mihail Trapșa 597

GHEORGHE HRISTODOL, Dobrogea și Marea în publicistica transilvăneană la sfârșitul secolului al XIX-lea 599

Dobroudja and the Black Sea in the Transylvanian press by the end of the 19th century 606

GHEORGHE ȘORA, Contribuția lui Vasile Goldiș (1862—1934) referitoare la programul național și la tactica activistă (II) . 607

Vasile Goldiș's contribution regarding the national program and the activist tactics (II) 611

MARIA MAGDALENA JUDE, „Gura Satului" — foaie literară, satirică și mixtă pentru colonia română din Darnița . . 613

„The Gossip of the Village" — a literary, mixed journal for amusement in the Romanian colony from Darnița 616

NICOLAE ȘTEIU, Țăranul Dumitru Faur despre primul război mondial și problemele românilor transilvăneni 619

Le paysan Dumitru Faur au sujet de la première guerre mondiale et les problèmes des Roumains transylvains 623

MARIUS COMȘA — DANIELA COMȘA, Periodizarea istoriei naționale în opera lui Nicolae Iorga 625

La périodisation de l'histoire nationale dans l'oeuvre de Nicolae Iorga 637

ELENA-EMILIA LICA, Revista „Analele Brăilei" (1929—1940) despre legăturile orașului Brăila cu Transilvania 639

La revue „Analele Brăilei" („Les Annales de Brăila"), 1929—1940, au sujet des liaisons de la ville de Brăila avec la Transylvanie 646

VIORICA LASCU, Amintirile unui neparticipant la Marea Adunare de la Alba Iulia 647

NICOLAE LASCU, Evenimentele din toamna 1918 într-un sat de la poalele Munților Apuseni 647

Les souvenirs d'un non-participant à la Grande Assemblée Nationale d'Alba Iulia 650

RECENZII

FRANCISC PAP, *Encyclopaedia Transylvanica* 655

IOAN LUMPERDEAN, *Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania.* Studiu introductiv, ediție, note și glosar de Nicolae Bocșan și Valeriu Leu 660

CORNEL CRĂCIUN, Marcel Joray, *La sculpture moderne en Suisse*, vol. IV 662

NECROLOAGE

NICOLAE EDROIU, David Prodan (1902—1992) 667

AUREL RĂDUȚIU, Francisc Pall (1911—1992) 669

GHEORGHE I. BODEA, Petru Bunta (1928—1992) 673

PRESCURTĂRI BIBLIOGRAFICE — ABRÉVIATIONS BIBLIOGRAPHIQUES 675

STUDII

IZVOARELE ISTORICE ȘI TERMINOLOGIA PRIVIND AȘEZĂRILE FORTIFICATE DIN SEC. IX—XIII

După cum se știe, intensificarea cercetărilor arheologice privind perioada de la sfîrșitul mileniului I și începutul celui următor a permis istoriografiei noastre noi puncte de vedere, mult mai apropiate de realitate, asupra cunoașterii structurilor social-economice și politice ale societății românești din pragul evului mediu[1].

Progresele sînt sesizabile în primul rînd în așezări, fie în cele deschise, fie în cele fortificate care apar la sfîrșitul mileniului I. Peste tot în jurul nostru se constată un spor demografic, o mai intensă activitate economică într-o perioadă de relativă liniște cuprinsă între sfîrșitul sec. VIII și sfîrșitul sec. IX, după ce puterea avarilor a fost înlăturată de către Imperiul carolingian care și-a extins stăpînirea pînă în Panonia. Neamurile slave se stabilizează punînd bazele unor state temeinic organizate: Moravia Mare, Boemia, Bulgaria, Rusia kieviană. Relațiile comerciale se înviorează în această parte a Europei în primul rînd între Imperiul bizantin, cel carolingian și statele slave. Pe teritoriile locuite de români se înregistrează progrese notabile în ceea ce privește habitatul: numai între sec. IX—XI se cunosc prin cercetări arheologice peste 1000 de așezări, în general grupate pe importante trasee comerciale de uscat și de apă, în jurul unor centre fortificate, al unor exploatări miniere. Apariția așezărilor fortificate reprezintă o formă superioară de organizare, acestea fiind centrele unor comunități constituite în nuclee cu caracter statal incipient, fenomen general de altfel în întreg spațiul Europei centrale și răsăritene[2].

Ele nu au numai un rol exclusiv militar-defensiv, ci și unul economic, administrativ și politic, fiind reședințe ale conducătorilor locali. În Transilvania, primele mențiuni scrise despre conducătorii populației locale româno-slave se referă deopotrivă și la unele așezări fortificate pe care ungurii le-au găsit aici și pe care le-au preluat, le-au refăcut, dîndu-le altă destinație (centre de comitat, episcopii, mănăstiri, orașe).

Știrile scrise, puține, uneori confuze și discutabile, cel mai adesea indirecte, insuficiente pentru reconstituirea complexelor probleme istorice, sînt totuși de o mare importanță, ele constituind puncte de plecare pentru cercetările arheologice asupra multor obiective.

---

[1] Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1971, p. 19—103; Șt. Olteanu, *Societatea românească la cumpănă de milenii* (sec. VIII—XI), București, 1983.

[2] Witold Hensel, *La naissance de la Pologne*, Wrocław — Varșovia — Cracovia, 1966, p. 37—100; 154—202.

Terminologia referitoare la aceste aşezări este destul de inconsecventă[3]. Cel mai adesea apar în sursele scrise cu termenul de *castrum*, cu sensul de cetate, fortificaţie. Uneori pentru acelaşi obiectiv este folosit şi termenul de *civitas* sau de *urbs* (ceea ce semnifică acelaşi lucru), mai ales pentru sec. XI—XII, acesta referindu-se însă la aşezarea civilă din preajma unui castru *(suburbium)*. Alteori aceste aşezări mai apar în documente şi sub numele de *villae* sau *oppida (tîrguri)*. Din *civitas* derivă denumirea de oraş în limbile moderne: italiană *(città)*, franceză *(cité)*, spaniolă *(ciudad)*, engleză *(city)*. În română derivă termenul de *cetate*. Din termenul de *burg* cu înţeles iniţial de fortificaţie (de la latinescul *burgus*) derivă în diferite limbi termeni cu sens de *oraş* sau de instituţii orăşeneşti *(bourg, borough, borgo, burgo, faubourg, bürger, pîrgar)*. În limbile slave, din termenul iniţial *grod* cu sens de *cetate* derivă *gorod* în rusă, *grod* în poloneză, *grad* în sîrbă şi bulgară, *hrad* în cehă, cu sensul de *oraş*. În limba maghiară, din termenul *vár (cetate)* derivă *város* = oraş, intrat şi în limba română.

Din sec. XIII se face o distincţie mai nuanţată între *civitas, urbs* şi *castrum*. Cavalerii teutoni aveau voie să construiască cetăţi şi oraşe din lemn *(castra lignea et urbes ligneas)*. Rogerius este destul de explicit cînd vorbeşte de cetatea de la Oradea bine întărită şi de oraşul nefortificat *(Et cum castrum ex una parte derutum cerneretur, amplio muro illud fecimus reparari, ut si civitatem defendere non possemus, ad castrum refugium haberemus)*[4]. Acelaşi autor vorbeşte şi despre Rodna, pe care o numeşte atît *villa* cît şi *civitas*, specificînd că nu era fortificată atunci cînd a fost atacată de tătari *(Tartari subito venientes cum fossata, muros et municiones aliquos non haberent)*[5].

Pentru a cunoaşte cît mai exact situaţia unor atari obiective din Transilvania primelor veacuri ale evului mediu şi pentru o încadrare mai veridică în contextul european al vremii, considerăm nu lipsită de temei o scurtă incursiune în izvoarele scrise, în special cele narative contemporane, referitoare la teritoriile din imediata noastră vecinătate. Ţinînd cont de sărăcia ştirilor scrise şi de inconsecvenţa terminologiei cu referire la habitatul medieval timpuriu, ne-am putea face o imagine cît de cît apropiată de realitate prin compararea situaţiei de la noi cu cea din teritoriile unde aceasta este în multe cazuri mai temeinic surprinsă în sursele scrise.

Un izvor destul de important de la sfîrşitul sec. IX, deşi privit uneori cu rezerve datorită unor exagerări, aşa-numitul *Geograf bavarez*, foarte probabil o iscoadă a regilor germani în teritoriile slave, furnizînd date asupra aşezărilor acestora şi în special a celor din Moravia Mare cu care Ludovic Germanicul şi Arnulf de Bavaria aveau permanente conflicte, dar şi a celor din Polonia, înşiră o seamă de aşezări fortificate *(Marharii habent civitates XI... Vulgarii... populus multus habens civitates V...*

---

[3] Györffy Gy., *Les débuts de l'évolution urbaine en Hongrie*, în *Cahiers de civilisation médiévale*, XIII, 1969, p. 127—146; M. Rusu, *Castrum, urbs, civitas (Cetăţi şi oraşe transilvănene din sec. IX—XIII)*, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 197—202 (cu bibliografia problemei).

[4] Rogerius, *Carmen miserabile*, în A. P. Gombos, *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae*, III, Budapesta, 1937, p. 2080—2081.

[5] *Idem*, p. 2072.

Et populus quem vocant Merehanos, ipsi habent civitates XXX)[6]. *Analele de la Fulda* amintesc la 864 cetatea Devin, reședința ducelui Rostislav al Moraviei Mari cu formula *illam innefabilem munitiones Rastizi* sau *urbs antiqua Rastizi*, iar la 892 pe cea a principelui Braslav din Panonia *Paludorum urbs* (Mosaburg-Zalavár)[7]. Cronicarul Cosma de Praga menționează pentru sec. XI o serie de așezări fortificate cu termenul de *castrum* (Trenčin, Pobedin, Gnezno)[8]. Reședințele cneziale din Polonia sînt denumite de către *Gallus Anonimus* cu termenii de *civitas* sau de *castrum*. În faimosul act de la sfîrșitul sec. X al papei pentru ducele Mieszko I denumit *Dagome index*, întreaga Polonie luată sub protecția Sfîntului Scaun era denumită *civitas Schignesne* cu toate dependențele[9]. *Cronica veche rusă* înșiră o puzderie de orașe-cetăți ale Rusiei kievience, acele *goroduri*, printre care se remarcă Kievul, care, după părerea altui contemporan, cronicarul Adam de Bremen, rivaliza cu Constantinopolul. Izvoarele nordice numeau Rusia *Gardarikia (țara orașelor multe)*.

Aceeași terminologie o întîlnim în izvoarele grecești și latine pentru fortificațiile și așezările fortificate din Peninsula Balcanică. La Constantin Porfirogenetul întîlnim termenul grecesc latinizant de *kastron* (similar cu *civitas* sau *urbs)* cînd vorbește despre așezările din Croația și Serbia (Nona, Bielograd, Scardona, Spalato, Belgradul sîrbesc), de Sarkelul khazar (numit și *Oppidum Chazarorum)*, de Cetatea Albă (Asprokastron) din limanul Nistrului și de altele părăsite din zona aceea. O serie de localități din Serbia sînt denumite *oppida* (Destimicum, Tzernabuscee, Magyeretus, Lesnee, Selenes etc)[10]. Ioan Cinnamos folosește termenul *poleis* pentru unele așezări (Beroe-Stara Zagora, Branicevo, Zemun, Belgrad, Horom)[11]. Tot *poleis* este numit Preslavul Mare al bulgarilor de către Nicetas Choniates, iar Theophilact de Ohrida folosește termenul de *frurion* pentru unele așezări (Stara Zagora, Philippopol etc.)[12]. Într-un *Itinerar în Țara Sfîntă* din sec. XII se vorbește de *civitates* Belgrad, Adrianopol, Constantinopol[13].

Mai apropiată și chiar implicată în evenimentele de la noi, *Gesta Hungarorum*, lucrarea notarului regelui Bela III[14], amintește nenumărate fortificații și așezări, cu ocazia cuceririi Panoniei de către unguri, pe care aceștia le-au găsit la venirea lor, ca aparținînd populațiilor slave și romanice. Autorul anonim vorbește și despre fortificații construite de unguri sau de către populația din zona respectivă, lucru important pentru cunoașterea tehnicii de construcție a vremii. Majoritatea au fost refolosite în perioada ulterioară, în jurul lor organizîndu-se unități admi-

[6] *Geographus Bavarus seu Descriptio pagorum Slavorum. A. 866—890*, în A. F. Gombos, *op. cit.*, II, p. 1006. Pentru triburile poloneze geograful dă următoarea situație: silezianii — 51 *civitates*, opolinii — 20 *civitates*; lendizii — 98 *civitates*; plopeanii — peste 400 *civitates* (W. Hensel, *op. cit.*, p. 57).

[7] *Annales Fuldenses a. 680—901*, în A. F. Gombos, *op. cit.*, I, p. 132.

[8] Cosmas Pragensis, *Chronicon Bohemorum*, în A. F. Gombos, *op. cit.*, I, p. 302—806.

[9] W. Hensel, *op. cit.*, p. 61.

[10] *De administrando imperio*, în A. F. Gombos, *op. cit.*, p. 720—748.

[11] *Fontes Historiae Daco-Romaniae*, III, București, 1975, p. 231 și urm.

[12] *Idem*, p. 17.

[13] A. F. Gombos, *op. cit.*, II, p. 848.

[14] *Anonymi Belae regis notarii Gesta Hungarorum*, în A. F. Gombos, *op. cit.*, p. 229—256.

nistrative (comitate) sau implantîndu-se în ele instituții ecleziastice (episcopii, arhidiaconate, mănăstiri). Termenul cel mai frecvent cu care sînt denumite este cel de *castru* (Urscia, Bundyn, Hung, Zemlun, Borsva, Olpar, Bihor, Zotmar, Geuru, Puruzlon, Gumur, Stumtey, Galgoncy, Blundus, Trusun, Bana, Zabrag, Posoga, Vlcou, Budrug, Horom, Keuee, Borons, Scereducy, Borona, Bezprem, Bellarad, Pest etc.). Cîteva sînt denumite *civitates*, ceea ce nu pare întîmplător, deoarece acestea sînt în multe cazuri reședințe ale unor principi: Kiev, Lodomer, Galicie, Nyitra (reședința principelui slav Zobor), Alba Bulgarica (Belgradul sîrbesc), Spalato, *civitas Athile regis* (Buda veche), Bezprem, Neopatras, Durasu, Padova, Torino. Trebuie să înțelegem prin aceste castre în cele mai dese cazuri, dacă nu în totalitatea lor, niște fortificații cu valuri de pămînt și șanțuri așa cum s-au construit și în vremea lui *Anonymus*. El menționează construcția cîtorva dintre fortificațiile din Panonia: Szaboics, Sarvar, Csongrad. Despre ultimul se spune: *„fecit inter castrum Olpar et portum Beuldu edificari castrum fortissimum de terra, quod nominaverunt Sclavi secundum ydiome suum Surungard id est nigrum castrum"*.

Pe teritoriul Banatului la cumpăna veacurilor IX—X existau în cadrul formațiunii politice conduse de Glad cetățile Orșova *(castrum Vrscia)*, Keve, Horom și probabil *cetatea* de lîngă Mureș, mai tîrziu a lui Achtum care descinde din Glad *(ex cuius progenie Ahtum fuit natus ... tempore sancti regis Stephani Sunad filius Dobuca, nepos regis, in castro suo iuxta Morisium interfecit)*[15]. Pe teritoriul ducatului lui Menumorut sînt amintite *castrele Bihor, Sătmar și Bellarad*, precum și localitatea *Ziloc*[16]. În interiorul Transilvaniei, unde stăpînea românul Gelu *(quidam Blachus)*, este amintită cetatea acestuia de lîngă Someș, spre care a încercat să se refugieze după lupta cu armata ungurească condusă de Tuhutum *(ad castrum suum iuxta flumen Zomus positum)*[17].

Un izvor indispensabil pentru începuturile evului mediu în părțile bănățene, *Legenda S. Gerhardi*, vorbind despre principele Achtum din *cetatea Morisena (princeps in urbe Morisena ... Achtum)*, spune despre acesta că a construit o mănăstire pentru călugări greci închinată Sf. Ioan Botezătorul *(construxit in ... urbe Morisena monasterium in honore B. Johannis Baptiste, constituens in eodem abbatem cum monachis Grecis)*. Gerhard a fost numit episcop în nou creata dieceză din Morisena *(episcopatum urbis Morisene, in urbem Morisenam, in civitatem Morisenam)*[18]. Din context reiese limpede că este vorba de o așezare importantă în curs de urbanizare, atît în perioada anterioară cuceririi maghiare, cît și după aceea, cînd devine centru episcopal și de comitat. Nu întîmplător

[15] *Idem*, cap. 11 (p. 236), cap. 44 (p. 249).

[16] *Idem*, cap. 51 (p. 252—253), cap. 21 (p. 240), cap. 22 (p. 241). Fără îndoială este vorba de o cetate Bellarad *(tertio autem die ordinatis exercitibus ad castrum Bellarad egressi sunt)*. Avînd în vedere că teritoriul stăpînit de către Menumorut se întindea pînă la Mureș, s-ar putea ca sub acest nume să fie vorba de cetatea Arad situată pe malul nordic al marelui riu. Pe dealul *Bilhrad* din raza orașului Sebiș-Arad au fost semnalate urmele unei fortificații de pămînt și lemn, și material arheologic databil în sec. IX—X (vezi Șt. Matei, P. Iambor, în *ActaMN*, XVII, 1980, p. 508, nota 2). Cît despre *Ziloc*, s-ar putea să fie vorba despre fortificația de pămînt de la Ortelec-Zalău.

[17] *Idem*, cap. 27 (p. 242).

[18] *Legenda Sancti Gerhardi episcopi*, în *SRH* II, p. 467—493.

i se dă insistent atributul de *urbs* sau *civitas*. Cele cîteva sondaje arheologice întreprinse la Cenad par să confirme importanța acestei așezări[19].

Într-un alt izvor din sec. XII, lucrarea geografului arab al-Idrisi scrisă pentru regele Roger II al Siciliei pe la 1153—1154, se spune despre Cenad că *„este un oraș înfloritor, frumos și populat situat pe malul apusean al rîului la 4 zile distanță de Keve, la 3 zile de Csongrad și la 4 zile de Timișoara"*[20]. Către mijlocul secolului XIII Cenadul era o așezare înfloritoare cu caracter urban, dar a avut de suferit mult de pe urma invaziei tătaro-mongole, după cum relatează cronicarul Rogerius *(Chanadinum civitatem super fluvium Morisii . . .)*.

O altă așezare cu un rol tot atît de important ca și Cenadul, atît înainte cît și după cucerirea maghiară, a fost Alba Iulia, fiind inițial centrul unei formațiuni politice locale (un voievodat), mai apoi al unei episcopii, al unui comitat și poate chiar al voievodatului Transilvaniei. Prima mențiune documentară se referă la prima jumătate a sec. X și anume la ocuparea așezării de către o căpetenie *(gylas)* a unui trib care i-a însoțit pe unguri la venirea lor în aceste părți. Unii cronicari îl numesc Gyula și spun despre el că ar fi tatăl Saroltei, soția ducelui Geza și mama lui Ștefan I. *Cronica pictată de la Viena* relatează că acesta a descoperit ruinele unei cetăți romane în care s-a stabilit *(Tertuis vero capitaneus Gyula fuit, unde Gyula filius Ladizlai derivatur. Eratque iste Gyula dux magnus et potens qui civitatem magnum in Erdelu . . . qui iam pridem a Romanis constituta fuerat)*[21]. În *Cronica de la Bratislava* se specifică numele cetății în același context al evenimentelor *(civitatem Albam in Erdeuel)*[22]. Alte știri despre Alba Iulia sînt din primii ani ai sec. XI cu ocazia luptelor dintre Ștefan I al Ungariei și „unchiul său" *(avunculus suus)*, un alt Gyula *(rex Iulus*, cum îl numesc unele cronici), precum și dintre amintitul rege și pecenegii care au atacat orașul-cetate prin 1015, după cum relatează Hartvik, biograful său *(ad Albam Transilvanam precepit festinare . . . ad munitiones civitatem)*[23]. O altă bătălie, pe care regele Ladislau I cel Sfînt o dă la cetatea Alba *(ad castrum Albense)* în 1083, este amintită de asemenea într-o cronică[24]. La începutul veacului al XII-lea, mai exact în 1111 și 1113 sînt amintiți documentar principele Mercurius al Transilvaniei și episcopul Simion[25]. Ar fi tentant să dăm crezare mai sus numitului geograf arab al-Idrisi, care, cînd amintește *Belegraba*, *„marele, înfloritorul și bogatul oraș care, mergînd în susul rîului de lîngă Cenad poate fi atins după 3 zile de călătorie"*[26], se referă la Alba Iulia, așezată, după cum se știe, tot pe Mureș. Prima mențiune documentară propriu-zisă a cetății este din 1206 *(ioba-*

[19] P. Iambor, Șt. Matei, A. Bejan, în *Ziridava*, XIV, p. 89—108.

[20] Tadeusz Lewicki, *Polska i kraje sosedne w swietle „Księgi Rogera" geografa arabieskego z XII w. al-Idrisiego*, I, Cracovia, 1945, p. 126, 135—136. Se vorbește și despre alte așezări mai importante din Ungaria de atunci: Csongrad, Bacs, Branicevo, Keve, Titel, Pancevo, Timișoara (în arabă *Tanisbar*), care este prezentat ca un oraș înfloritor, populat, în jurul căruia se află cîmpii bogate cu felurite culturi.

[21] *Chronicon Pictum Vindobonense*, în A. F. Gombos, *op. cit.*, I, p. 608.

[22] *Chronicon Posoniense*, în A. F. Gombos, *op. cit.*, II, p. 34.

[23] A. F. Gombos, *op. cit.*, III, p. 2589—2590.

[24] *SRH*, II, p. 369.

[25] *DIR*, C. Transilvania, veacurile XI—XIII, I, București, 1951, p. 2, 3.

[26] T. Lewicki, *op. cit.*, p. 136.

giones Albensis castri)[27]. În sec. XIII aşezarea s-a mărit, ea fiind menţionată ca *civitas* în sens de oraş. Astfel cu ocazia invaziei tătarilor din 1241 aceştia au intrat *in Alba civitate transilvana*, iar Rogerius a ajuns *ad Albam civitatem*[28]. După 1241 proprietăţile regale din comitatul Alba, ca şi oraşul şi cetatea distruse de tătari, au fost donate de către Bela IV şi Ştefan V episcopiei de Alba Iulia[29]. Resursele economice ale acesteia au fost concentrate la ridicarea cetăţii de pe stînca de la Tăuţi în 1267[30] şi a catedralei romanice. Tot atunci se ridică pe pămîntul „oaspeţilor" de la Cricău şi Ighiu, la Piatra Craivii, o nouă cetate regală ca centru de comitat, menţionată în documentul din 1272 cu numele *castrum nostrum Kechkes*[31]. Alba Iulia, fără o fortificaţie refăcută după dezastrul de la 1241, a putut fi atacată în 1277 de către saşii răsculaţi, populaţia de peste 2000 de oameni refugiată în catedrală a pierit în urma marelui incendiu[32]. La 1291 este amintită amenajarea de apărare de pe faţada de vest a catedralei — acel *arx* cu funcţie de donjon[33]. Probabil la începutul sec. XIV s-a refăcut cetatea, care cuprindea traseul vechiului castru roman, zidurile fiind reparate şi înălţate. În 1349 Ludovic I purcede la confiscarea averilor episcopale, deoarece episcopul era nesupus regelui, refuzîndu-i primirea *„în cetatea sus-zisei biserici din Alba Iulia ... spre marea necinste a cinstei şi demnităţii regale"*[34].

Un alt centru important, avînd multe similitudini cu Cenadul şi Alba Iulia, a fost aşezarea fortificată de la Biharea, despre care avem ştiri scrise, după cum am văzut, de la cumpăna veacurilor IX—X. Se pare că după ocuparea de către unguri a teritoriului fostului voievodat al lui Menumorut, s-a creat aşa-numitul *ducat* pentru moştenitorul tronului regal[35]. În veacul XI a fost creată episcopia de Bihor, primul episcop cunoscut fiind *Lieduinus* pe la 1061, originar din Lotharingia *(Lieduinus episcopus Bichariensis, genere Lothariensis)*[36].

În 1068 aşezarea de la Biharea a fost victima prădăciunilor săvîrşite de cumani, ca de altfel toată partea vestică a Transilvaniei *(Cuni ... totamque provinciam Nyr usque civitatem Byhor crudeliter depredantes)*[37]. În 1071 ducele Ladislau (viitorul rege) a plecat după ajutor militar în Rusia din oraşul-cetate Bihor *(Ladislaus ... de civitate Byhor ivit in Rusciam)*[38]. În 1077/1078 cumanii conduşi de Copulch au prădat Transilvania trecînd prin Biharea, îndreptîndu-se spre Ungaria *(Qui depopulata terra Transilvana transiens venit ad Bihor)*[39]. În ultimii ani ai sec. XI,

[27] Zimmermann — Werner, *Urkundenbuch* ... (în continuare ZW, *Ub.*), I, p. 8—9.
[28] A. F. Gombos, *op. cit.*, p. 1709, 2083.
[29] *DIR*, C. Transilvania, veac. XIII, II, p. 191, 362.
[30] *DIR*, C. Transilvania, veac. XIII, II, p. 180.
[31] Gh. Anghel, *Fortificaţii medievale de piatră din sec. XIII—XIV*, Cluj-Napoca, 1986, p. 72.
[32] *DIR*, C. Transilvania, veac. XIII, II, p. 187, 190, 191.
[33] Entz Géza, *La cathédrale de Gyulafehérvár*, în *Acta Historiae Artium*, V, Budapest, 1958, p. 24.
[34] *DIR*, C. Transilvania, veac. XIV, IV, p. 520.
[35] După Ladislau, *ducatul* a fost stăpînit de Coloman, apoi de ducele Almus (A. F. Gombos, *op. cit.*, I, p. 645).
[36] *Fundatio ecclesie Namucensis*, în A. F. Gombos, *op. cit.*, p. 969.
[37] *SRH*, I, p. 366.
[38] *SRH*, I, p. 377.
[39] A. F. Gombos, *op. cit.*, I, p. 643.

poate prin 1093—1094, regele Ladislau I a construit mănăstirea Sfintei Fecioare din Oradea devenită reședință episcopală *(in parochia castri Bihor inter flumen Keres... proposuit constituere monasterio in honore Virginis Marie quem locum Varadinum nominavit)*, în jurul căreia s-a dezvoltat orașul *(cum igitur ad predictam civitatem pervenisset)*[40]. Așezarea de la Biharea apare și într-un document din 1075, fiind menționată ca *civitas Bichor*[41].

Cu ocazia invaziei cumanilor din 1068 este amintită așezarea fortificată de la Dăbica, unde regele Solomon și ducii Geza și Ladislau i-au așteptat pe prădători aproape o săptămînă *(in urbe Dobuka pene per totam septimanam ibi adventum paganorum expectarunt)*[42]. Cunoscînd cît de cît întinderea așezării și proporțiilor fortificației de la Dăbîca în urma cercetărilor arheologice, putem afirma cu certitudine că cel puțin pentru veacul XI aceasta își merita atributul de *urbs*. Din 1164 îl cunoaștem pe primul comite *(Eustachius comes de Dobuka)*. La începutul veacului XIII, în *Registrul de la Oradea* sînt amintiți *castrenses*, iobagii cetății, comitele Zakeus, comitele Vaiuoda, arhidiaconul Ioan[43]. Din a doua jumătate a veacului XIII știrile despre cetate încetează, deși mai sînt amintite documentar unele posesiuni aparținătoare acesteia. Se pare că în intervalul 1265—1269 cetatea aflată în ruină după invazia tătarilor i-a fost acordată banului (comitelui) Micud *(comes Micud... Comitatum suum tunc temporis de Dobuka)*[44], căruia îi va fi întărită și stăpînirea satului Dăbîca *(villa castri Dobukawar falua vocati)*[45].

Dezvoltarea Clujului medieval este strîns legată de existența unei fortificații anterioare (confirmată dealtminteri prin cercetările arheologice din ultima vreme) în jurul căreia s-a organizat și comitatul omonim. Primele consemnări în sursele scrise se referă la comiții de Cluj: 1173/1177 — Thomas *comes Clusiensis;* 1183 — Gallus *Culusiensis comes;* 1201 — Pazman *comes de Kulus*[46]*;* 1208 și 1213 — Cristophorus *curialis comes de Clus,* la oamenii cetății *(castrenses),* la iobagii acesteia *(iobagiones castri de Clus)* și alți slujbași[47]. La sfîrșitul sec. XI în așezarea fortificată au fost aduși călugări benedictini, întemeindu-se o celebră în tot evul mediu mănăstire sub patronaj regal *(monasterium Beatae Virginis Coluswar fundatio Sancti regis Ladislai existit)*[48] amintită pentru prima oară în documentul papal din 1222. În așa-numita *Notiță de la Epternach,* relatîndu-se despre marea invazie tătaro-mongolă din 1241 în Transilvania, este menționat și Clujul care a avut de suferit *(Item in quodam castro quod dicitur Clusa cecidit infinita multitudo Ungarorum)*[49]. După acest dezastru așezarea a fost repopulată cu coloniști *(hospites).* Ștefan V a încercat să ridice *satul cetății Cluj* la rang de oraș

[40] *SRH,* II, p. 523.
[41] *DIR,* C. Transilvania, veac. XI—XIII, I, p. 1.
[42] A. F. Gombos, *op. cit.,* I, p. 630.
[43] *Regestrum Varadinense,* ed. I. Karácsonyi, Budapest, 1903, p. 376 și urm.
[44] *Regesta regum stirpis Arpadiana,* ed. Szentpétery, II/2—3, Budapest, 1961, p. 1959.
[45] *DIR* C. Transilvania, veac. XIII, II, p. 213.
[46] *DIR* C. Transilvania, veac. XI—XIII, I, p. 6, 10, 44; ZW, *Ub.,* I, p. 6.
[47] *DIR,* C. Transilvania, veac. XI—XIII, I, p. 49, 53, 57, 140, 147.
[48] ZW, *Ub.,* I, p. 521.
[49] A. F. Gombos, *op. cit.,* p. 1709.

(civitas), dar a întîmpinat rezistență din partea episcopului de Alba Iulia (în 1275 și 1282 așezarea este numită *villa* Kuluswar, Clusvar)[50]. Adevăratul act prin care acest sat a fost ridicat la rang de oraș *(civitas)* este cel din 19 aug. 1316 dat de regele Carol Robert, cu drepturi pentru *cives* și *hospites*, creîndu-se instituții similare cu cele din toate orașele întemeiate după așa-numitul *drept german (Quod cum Stephanus illustris rex Hungariae... volens olim fundare et congregare predictam civitatem Kuluswar multa prerogativa libertatem ipsos decorasset et praedictas fecisset...)*[51]. Dar locuitorii din așezarea din preajma fostei cetăți de la Cluj-Mănăștur (decăzută în sec. XIII—XIV la starea de *villa Clusmonustra)* pretindeau că ea este mai veche decît Clujul, în fața regelui Carol Robert în 1341 și 1342 *(quod eadem villa de Clusmonustra quoad situationem et fundationem antiquior de civitate Cluswar usque modo sine intermissione libertatem universi populi)*[52]. Din punct de vedere arheologic situația se confirmă pînă în momentul de față, avînd în vedere vechimea așezării din interiorul incintei de la Cluj-Mănăștur și din exteriorul ei (începînd cu sec. IX—X). Pe vatra veche a orașului Cluj, din toate cercetările întreprinse pînă în prezent și din descoperirile întîmplătoare, urmele cele mai vechi de locuire nu coboară, cu toată indulgența, sub sfîrșitul sec. XII sau începutul sec. XIII. Urme de fortificații n-au fost descoperite, afară de cele știute din sec. XIV—XV[53].

Pentru Turda situația este mai dificilă de a stabili în stadiul actual al cercetărilor arheologice, dacă știrile scrise se referă la o cetate de pe vatra actuală a orașului sau la cetatea de la Moldovenești. Primul document, cel din 1075, vorbește despre un loc de vamă pe Arieș lîngă cetatea Turda *(ad castrum quod vocatur Turda)*[54]. O copie după un document al lui Sigismund de Luxemburg care confirmă privilegiile scaunului secuiesc al Arieșului, din 1289 și 1291, reprezentat prin locuitorii din cetatea Turda numită Varfalva *(Turdawar alias Varfalva vocata)*[55] pare să încurce lucrurile, deoarece Moldovenești (Várfalva) făcea parte din scaunul Arieș, pe cînd Turda era centrul comitatului omonim. În apropierea salinelor de aici s-a dezvoltat o așezare cu caracter urban, locuitorilor și oaspeților de aici (Torda Akna) reînnoindu-li-se privilegiile în 1291, cele vechi fiindu-le arse de către tătari în 1285 în *cetatea banului Mikud*. În 1297 este amintit orașul Turda *(civitas Tordensis)*, unde era și centrul comitatului. În 1323 este amintită *cetatea Saxoniavara*, care pare să fie fostul *castru roman* locuit și în evul mediu timpuriu, după cum se constată în cercetările arheologice. O altă *cetate* menționată pe vatra

[50] *DIR*, C. Transilvania, veac. XIII, II, p. 174, 293.

[51] Jakab Elek, *Kolozsvár Tört., Oklevelek*, I, Kolozsvár, 1889, p. 31—32.

[52] ZW, *Ub.* II, p. 124—125. Fotocopii după cele două documente (DI 28051 și DI 37084) se află la Institutul de Istorie din Cluj.

[53] Fără a da argumente noi în această problemă, K. Horedt susține în continuare că cetatea medieval-timpurie a Clujului s-ar fi aflat în *Ovár*, iar incinta fortificată de la Cluj-Mănăștur ar fi opera călugărilor benedictini (*Siebenbürgen im Frühmittelalter*, Bonn, 1986, p. 131—133).

[54] *DIR*, C. Transilvania, veac. XI—XIII, I, p. 1.

[55] Orbán Balázs, *Torda város és környéke*, Budapest, 1889, p. 92—93. Ideea acestei identificări a fost îmbrățișată de către K. Horedt, călăuzindu-se de ea în cercetările arheologice de la Moldovenești cu aproximativ patru decenii în urmă (*Contribuții la istoria Transilvaniei (sec. IV—XIII)*, București, 1958, p. 138—149).

orașului este *cetatea Arieșului (castrum Aranyaswar nuncupatur)*, amintită într-un act de hotărnicire din 1276 al satului bisericii din Arad *(Egyhazfalva)* și Sînmiclăuș al banului Micud. În 1441 este amintită pentru prima oară cetatea regală Sînmiclăuș *(castrum nostrum Zenthmikloswara)*. Toate aceste trei cetăți ar putea fi una și aceeași, schimbîndu-și numele în decursul timpului[56].

O așezare fortificată medieval-timpurie în curs de cercetare arheologică, care promite să ofere material interesant, este cea de pe un platou de lîngă Ocna Mureș (Uioara de Sus). Nu împărtășim părerea istoricului Györffy Gy., care susține că Fanciska, iscoada cumanilor care au prădat Transilvania în 1068, din *Novum Castrum*, ar fi fost originar din această așezare. Mai degrabă era dintr-o cetate omonimă din Slovacia, după cum ne indică și contextul evenimentelor. În 1177/1202—1203 este amintit satul Turdaș, aparținînd de Ujvar *(villa Tordosi de Vyuvar)*. În 1268/1291 este amintit un alt pămînt al respectivei cetăți *(terra Novi Castri Kuncsey vocatam)*, pentru ca în 1280 să fie menționat pămîntul Hiria din *comitatul Ujvar (terre ... Hari vocate in Comitatu Vyvar existentis)*. Un alt document din 1296 pomenește bisericile de piatră din două sate ale cetății respective *(Kuncsedvyvar vocate iuxta Morosium, ubi sunt sitae 2 villae, una Wyvar secunda vero Foludy ...)*[57]. Aceste sate ajunse în stăpînirea episcopului de Alba Iulia, în 1298 sînt schimbate cu posesiuni ale banului Micud și fiilor săi[58].

Despre Cetatea-de-Baltă, reședința comitatului Tîrnava, avem știri din veacul XII, deși cercetările arheologice îi dezvăluie o vechime mult mai mare. În 1177/1203, într-un document de hotărnicire a domeniilor bisericii din Arad, este amintită pentru prima oară această așezare fortificată *(meta cum villa Cuculensis castris, que vocatur Bodon)*. În 1214 este amintit primul comite *(Raphael comes de Kuekellu)*[59]. În 1241 *Notița de la Epternach* relatează că în această așezare au fost uciși 30000 oameni *(Tartari ... ceciderunt in villa que Kumelburch dicitur amplius quam triginta milia)*. Poate că cifra era exagerată ... Totuși, așezarea era mare, deși este numită *villa*. Dar tot *villa* este și Sibiul, unde același izvor arată că au fost uciși cca. 100000 oameni *(in civitate que villa Hermani dicitur plus quam centum milia)*[60]. Evident, cifrele pot fi exagerate.

Nu avem nici multe, nici prea timpurii știri scrise despre așezarea fortificată de la Hunedoara. Cîteva cercetări arheologice sporadice la fortificația de pămînt și lemn de pe dealul Sîmpetru, mărginită de rîurile Cerna și Zlaști, au sugerat ideea funcționării acesteia în sec. XI—XII. La 300 metri, în grădina castelului a fost identificată o așezare cu vestigii din sec. XI—XII[61]. Prima mențiune documentară o avem despre un arhidiacon din 1265 *(Ceba archidiacone de Hunyod)*, apoi despre un sat din

[56] Csánki D., *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*, V, Budapest. 1914, p. 675. Vezi discuția problemei la P. Iambor, *În legătură cu localizarea cetății Sînmiclăuș (Turda)*, în *ActaMN*, XIV, 1977, p. 309—313.

[57] Györffy Gy., *Az árpádkori Magyarország történeti földrajza*, II, Budapest. 1987, p. 169.

[58] *DIR*, C. Transilvania, veac. XIII, II, p. 503.

[59] Györffy Gy., *op. cit.*, III, p. 556.

[60] A. F. Gombos, *op. cit.*, p. 1709.

[61] Radu Popa, *La începuturile evului mediu. Țara Făgărașului*, București, 1988, p 55.

comitatul respectiv în 1276 *(in comitatu de Hunyod Pyspuki)*. La 1333 comitele Martin era și castelan la Deva[62].

S-ar putea ca prima mențiune documentară despre cetatea Crasna să fie cea dintr-un document din 1227, dar cu referire la sfîrșitul sec. XI, cînd se spune că principele Coloman (viitorul rege), episcop de Oradea (mai exact de Bihor), a stăpînit în orașul-cetate Crasna *(Colomannus Waradiensis episcopus princeps fuit in Krason civitate)*. Cînd a ajuns rege, a donat așezarea unui particular *(Mesta cui rex donabat civitatem Krason)*[63]. În 1164 este pomenit Ianus comite de Crasna[64], iar la începutul sec. XIII, comiți curiali, *castrenses*, iobagi ai cetății Crasna[65]. Cetatea nu a fost încă identificată pe teren.

În legătură cu cetatea Solnoc, una dintre cele mai importante din Transilvania primelor veacuri ale evului mediu, se mai poartă discuții. Inițial în jurul acestei cetăți, care în mod sigur trebuia să fi fost în Transilvania, era un comitat foarte întins din care s-au desprins ulterior mai multe. Cea mai plauzibilă identificare a cetății Solnoc ar fi cu fortificația cu cel puțin două incinte cu valuri și șanțuri din pădurea de la nord de localitatea Zalnoc-Sălaj, aflată pe un important *drum al sării de uscat* care lega Transilvania prin Poarta Meseșului — Ardud — Sălacea cu Panonia[66]. La Dej, care a fost din sec. XIII centrul comitatului Solnocul Interior, se bănuiește că ar exista urmele unei cetăți pe Dealul Rozelor. Este amintită în documente în 1236 și în 1281 *(in castro videlicet in loco castrensi... Deeswar)*[67]. Începînd din 1166 sînt pomeniți în documente comiții de Solnoc, uneori cîte doi deodată, sugerînd existența a două comitate: 1166 — Fulc; 1197 — Hermo; 1198 — Petru; 1199 — Ampudin și Tiburțui; 1201 — Martin; 1205 — Smaragdus[68]. În 1235 este menționată posesiunea *Kozarwar (cetatea cazarilor*, Cuzdrioara)[69] aparținînd cetății Solnoc. Numele îi vine de la fortificația inelară de pămînt din perioada anterioară anului 1000.

Începînd cu a doua jumătate a sec. XIII, odată cu scăderea autorității regale, aproape toți voievozii Transilvaniei dețineau și demnitatea de comiți de Solnoc, acest comitat fiind unul dintre cele mai importante prin ponderea economică pe care o deținea, voievozilor revenindu-le o mare parte din venituri. De altfel, într-un act din 1334, Toma de Szécseny, puternicul voievod, scrie castelanului de Ciceu despre drepturile asupra acestui comitat: *„comitatul nostru Solnoc... pe care l-au cîrmuit din vechime necurmat înaintașii noștri în puterea slujbei voievodale*, pe care au avut-o ca voievozi ai acestei părți și pe care îl cîrmuim *acum și noi"*[70].

---

[62] *Hazai Okmánytár*, VI, p. 135; Teutsch-Firnhaber, *Urkundenbuch*, I, p. 111; Györffy Gy., *op. cit.*, III, p. 294—295.

[63] Fejér G., *Codex Diplomaticus Hungariae*, III/2, p. 484; Teutsch-Firnhaber, *Urkundenbuch*, I, p. 42.

[64] Fejér G., *op. cit.*, IX/7, p. 634.

[65] *Regestrum Varadinense*, cap. 176—181, 193; *DIR*, C. Transilvania, veac. XI—XIII, I, p. 47, 60, 100.

[66] Șt. Matei — P. Iambor, în *ActaMN*, XVII, 1980, p. 509.

[67] Hurmuzaki-Densușianu, *Documente privitoare la istoria românilor*, I/1, București, 1887, p. 143—144.

[68] *DIR*, C. Transilvania, veac. XI—XIII, I, 4, 13, 16, 17, 19, 30.

[69] *DIR*, C. Transilvania, veac. XI—XIII, I, p. 337.

[70] *DIR*, C. Transilvania, veac. XIV, III, p. 316.

Așezarea fortificată de la Satu Mare *(castrum Zothmar)*, din păcate nelocalizată cu certitudine pe vatra actualului oraș, este menționată, după cum am arătat mai sus, în contextul evenimentelor de la începutul sec. X, ea făcînd parte din sistemul defensiv al formațiunii politice conduse de ducele Menumorut. În 1181 este amintit primul comite, *Nicolae de Sătmar*[71]. Cetatea, ca și arhidiaconatul, sînt menționate într-un act din 1213. În 1230 „oaspeții" germani din Sătmar *(hospites teutonici Zothmariensis)* afirmă că au venit în vremea și sub ocrotirea reginei Gisela, soția lui Ștefan I cel Sfînt, deci la începutul sec. al XI-lea, ei bucurîndu-se de privilegiile celorlalți „oaspeți" sași și germani din Ungaria și Transilvania[72]. Pînă în epoca modernă, colonia aceasta veche cu populație de origine germană — Mintiu (Nempty, Nemethi) a fost separată de Satu Mare, avînd statut de tîrg *(forum)* și de oraș *(civitas)*.

Deosebit de interesantă este relevarea într-un document din 1377 că cetatea de la Medieșul Aurit *(castrum Megyesalja)* *„cu anumite sate aparținătoare ei a fost dobîndită demult din mîinile valahilor schismatici de regele de atunci al Ungariei"*. Prin cercetarea detaliilor informative conținute în document, s-a stabilit că evenimentul a avut loc după mijlocul sec. XI, probabil în vremea regelui Geza I, deci cam în aceeași vreme cînd și Transilvania a intrat în componența regatului arpadian[73].

Despre o cetate a Zărandului nu avem știri exacte, ci doar unele referiri indirecte care presupun existența ei destul de timpurie. De altfel a fost identificată pe teren. În *Gesta Hungarorum* (cap. 52) se menționează acordarea la începutul sec. X lui Veluc, conducător de al lui Arpad și luptător împreună cu Usubuu împotriva lui Menumorut, a *comitatului Zarand* cu ocazia încheierii păcii cu ducele Bihorului. În 1213 și 1214 sînt amintiți în documente primii comiți de Zarand[74].

Una dintre cele mai importante, mai vechi și cu un rol deosebit în activitatea economică, politică și culturală în primele veacuri ale evului mediu, este așezarea fortificată de la Arad, mai exact de la Vladimirescu (Glogovaț) din partea răsăriteană a orașului, pe malul nordic al Mureșului, unde s-au întreprins importante cercetări arheologice. S-ar putea ca acel controversat *castrum Bellarad* din cronica lui *Anonymus* să fie această cetate, cunoscut fiind faptul că ducatul lui Menumorut se întindea pînă la Mureș. Prima menționare scrisă se referă la o adunare a nobililor regatului prezidată de regina Elena, soția regelui Bela al II-lea cel Orb, și el de față, ținută lîngă Arad după 1131 *(Quod regnante regina Elena, habito consilio regis et baronum fecit congregationem generalem in regno iuxta Arad)*[75]. Tot atunci, probabil, perechea regală a

[71] *DIR*, C. Transilvania, veac. XI—XIII, I, p. 44.
[72] *DIR*, C. Transilvania, veac. XI—XIII, I, p. 238—239.
[73] Fr. Pall, *Românii din părțile sătmărene (ținutul Mediș) în lumina unor documente din 1377*, în *AIIC*, XII, 1969, p. 7—23. Cercetările arheologice în interiorul castelului din Medieșul Aurit au scos în evidență un șanț și un zid de piatră datate în sec. XIII—XIV. Sub zidul amintit s-au găsit urme de pămînt ars cu urme de grinzi și pari de la un val de pămînt cu palisadă, datat pe bază de ceramică în sec. X—XI. Ca formă (rectangulară), această fortificație seamănă cu cea de la Biharea (Sever Dumitrașcu, în *Crisia*, IV, 1974, p. 101—105).
[74] *DIR*, C. Transilvania, veac. XI—XIII, I, p. 12, 52.
[75] A. F. Gombos, *op. cit.*, I, p. 651.

acordat bisericii Sf. Martin din Arad 38 de liberţi cu pămînturile şi cu toate ale lor, după cum reiese dintr-un document al episcopului Andrei de Vesprem *(Bela et eius uxore Regina Elena... dedit Ecclesiae S. Martinii de Vrodi, in tribus villis videlicet in Besen, in Karandi, in Rad XXXVIII homines libertos qui vulgo vocant cum terris et omnibus eorum utilitatibus)*[76]. Primul document care atestă comitatul este o copie a unui act de danie al regelui Ladislau I şi al fratelui său, ducele Lambert, de la sfîrşitul sec. XI, pentru biserica din Titel, care era pusă în stăpînirea unor sate din *comitatul Arad* (Frumuşeni, Zăbrani, Ivanka, Gyarru etc.)[77]. În 1156/1177 este amintită *cetatea Aradului (privilegium domini Bele secundi... villa Orodiensis castri nomine Novak... in castro Orodiensis sunt 15 manses)*[78], precum şi *capitlul* bisericii Sf. Martin. Printre aşezările lovite de tătari la 1241 este menţionat de către Rogerius şi Aradul *(Versus Orodinum et Chanadinum procedere incepernnt in medio eorum Novavilla dimissa, nomen cuius Perg fuerat, in homines septuaginta villarum fuerat congregati)*[79].

Evident că pe teritoriul Banatului trebuie să fie existat multe aşezări fortificate, dar nu ni s-au păstrat informaţii despre ele. Cele cunoscute în prezent pe teren, destul de numeroase, dar necercetate, nu se pot încadra în nici o perioadă istorică cu exactitate. Doar cîteva au continuat să rămînă centre mai importante în evul mediu, dar şi acestea, mai ales cele din cîmpie, trecînd prin multe transformări, n-au mai păstrat aproape nici o urmă vizibilă. Ocupaţia turcească şi mai apoi marile lucrări de asanare şi sistematizare din veacurile XVIII—XIX au înlăturat multe vestigii. Cele mai elocvente mărturii sînt pentru Cenad, Timişoara şi Lugoj. Cele cîteva informaţii scrise ne pot doar sugera cît de cît locul şi rolul lor în dezvoltarea procesului istoric din zonă. Din păcate pentru Timişoara şi pentru comitatul Timiş ştirile scrise cele mai vechi sînt destul de imprecise. Bunăoară *Cronica pictată de la Viena*, relatînd drumul prin Ungaria şi prădăciunile grupurilor din „cruciada săracilor" care au pornit spre Ţara Sfîntă în 1096, menţionează intervenţia regelui Coloman care şi-a aşezat tabăra lîngă rîul Timiş pentru a-i împiedica să jefuiască. A încheiat cu ei pace, oferindu-le daruri şi hrană, lăsîndu-i să plece mai departe. Tratativele s-au purtat *in Timiş* (nu în rîu), probabil în ţinut sau comitat. *(Rex autem in Temes utiliori consilio usus pacem cum illis firmavit et multis muneribus et victualibus eos honoratos)*[80].

---

[76] Wenzel G., *Árpádkori Új Okmánytár*, VI/1, p. 55. Biserica capitulară sau prepozitura din Arad ridicată în a doua jumătate a veacului XII şi la începutul celui următor, prin proporţiile sale (59,50 m. lungimea navei principale) era un monument impresionant, ridicat mai mult ca sigur din propriile venituri care au constat dintr-o puzderie de sate din Transilvania, comitatele Arad, Zarand şi din Ungaria şi, mai ales, din veniturile sării care era transportată pe Mureş. Avea un port, corăbii şi un depozit de sare care era întrecut ca mărime doar de cel din Seghedin (P. Iambor, *Drumuri şi vămi ale sării din Transilvania*, în *ActaMN*, XIX, 1962, p. 78—81). Ruinele ei se mai văd şi astăzi în centrul localităţii Vladimirescu (Glogovaţ).

[77] Fotocopia documentului *Dl.* 87218 se află la Muzeul judeţean Arad.

[78] *Hazai Okmánytár*, VIII, p. 8.

[79] A. F. Gombos, *op. cit.*, III, p. 2081.

[80] A. F. Gombos, *op. cit.*, I, p. 645—646.

La începutul sec. XI zona aceasta a fost teatrul unor lupte atît între Ștefan I, regele Ungariei și ducele Achtum din Morisena, cît și între unguri și bulgari. După desființarea statului bulgar în 1018 de către Vasile II, împăratul Bizanțului, acesta a reorganizat arhiepiscopia de Ohrida prin chrisobulele din 1019—1020. Printre localitățile dependente de episcopia de Branicevo este amintit și *Kastron Bisiskos — Dibiskos — Tibiskos*, care, după părerea mai multor istorici, ar fi în Banat. Și nu la Jupa (anticul *Tibiscus)*, unde nu s-au găsit nici un fel de urme ale unei așezări medievale, ci la Timișoara[81]. Orașul Timișoara apare menționat, după cum am arătat mai sus, și în lucrarea geografului arab al-Idrisi din 1153—1154, ca fiind *„un oraș înfloritor și populat"*[82]. În jurul castrului Timiș s-a organizat comitatul omonim, primul comite atestat fiind Pancratius la 1177. Prima mențiune documentară a cetății datează din 1212 *(terram Gyad a quatuor aratra a castro Temesiensi exemtam)*[83]. La 1266 sînt amintite alte posesiuni ale cetății și ale oamenilor cetății Timiș (*terra castri de Tymes, castrenses Tymes)*[84]. Probabil după o refacere a cetății, la începutul sec. XIV Carol Robert a construit cu meșteri italieni un castel regal pe „Insulă" (probabil pe un loc mai înalt înconjurat de mlaștinile din jurul cetății). Regele amintit a rezidat aici o vreme pînă și-a consolidat domnia. Din 1315 avem documente regale emise din Timișoara, numită într-unul din 1323 *castrum nostrum regis de Thumuswar*[85].

O altă așezare întărită importantă din Banatul de sud care continuă de la sfîrșitul mileniului I pînă în evul mediu este *Horom* (azi Nova Palanka în Serbia). Făcea parte alături de Orșova și Keve din teritoriul stăpînit de Glad *(qui dominium habebat a fluvio Marus usque ad castrum Horom)*. Luat în stăpînire de unguri, este menționat în 1123 cu ocazia luptelor dintre aceștia și bizantini, care, trecînd Dunărea, le-au incendiat ungurilor corăbiile cu faimosul „foc grecesc", riul Caraș pe care este situată cetatea înroșindu-se de sînge *(transiverunt Hungariam in Haram et Hungari aliquod per ingenia inflamant ignes sulphureos in naves Hungarorum)*[86].

Aceleași evenimente le relatează și cronicarii bizantini Ioan Cinnamos, care numește așezarea *Chram castellum* (cu ocazia luptelor din 1128) și *Chram Hungariae oppidum* (cu ocazia conflictelor din 1163/1164), precum și Nicetas Choniates, care o numește pur și simplu *Chram* în ambele ocazii[87].

Aflată, după cum am mai spus, la vărsarea riului Caraș în Dunăre, această cetate a fost reședința sau centrul comitatului Caraș[88]. Cetatea

---

[81] Cea mai nouă reluare a problemei la I. D. Suciu. *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, p. 39—41. Vezi discuția problemei și la P. Iambor, în *ActaMN*, XVII, 1980, p. 167—168.

[82] Vezi mai sus nota 19.

[83] Ortvay T. — Pesty Fr., *Oklevelek Temesvármegye...*, I/1—2, Bratislava, 1894, p. 315.

[84] *DIR*, C. Transilvania, veac. XIII, II, p. 81.

[85] *DIR*, C. Transilvania, veac. XIV, I, p. 235; II, p. 68.

[86] A. F. Gombos, *op. cit.*, I, p. 441.

[87] A. F. Gombos, *op. cit.*, I, p. 1270, 1288, 1683, 1689.

[88] Ideea este emisă și formulată de către Györffy Gy., *op. cit.*, III, p. 487—489 cu trimiterile documentare mai importante.

Carașului apare într-un document din 1177 *(Emelka villa Carasuensis castri)*[89], iar primul comite în 1200 *(Weitech curiali et comite de Krasow)*. Un text din a doua jumătate a sec. XIII pare mai explicit cînd amintește *villa Pinar que est sub castro Crassu*[90], fiind vorba de un sat dispărut azi, numele lui păstrindu-l toponimul *Bunariște* din partea de nord a localității Nova Palanka (respectiv de sub fosta cetate Haram-Caraș). Se pare că după invazia tătarilor, cînd această fortificație a fost distrusă, s-a construit în sus spre munte o cetate nouă de piatră numită în documente și Izvorul Carașului *(Krassofövár)*, amintită în 1355 sub forma de *Karasofw castellum*.

Am insistat asupra acelor așezări fortificate, menționate în cele mai vechi surse scrise păstrate, avînd în vedere și faptul că acestea, după ce au suferit distrugeri parțiale sau totale în timpul atacurilor ungurilor, mai apoi ale pecenegilor și cumanilor, au fost refăcute și destinate unor utilizări noi, ele constituind centrele unităților teritorial-administrative, ale unor instituții ecleziastice sau nucleelor unor centre orășenești medievale. De altfel, cum se poate deduce din sursele scrise, confirmate în bună măsură de cercetările arheologice de pînă acum, atributele de *urbs* sau *civitas* nu sînt exagerate, dacă ne gîndim la suprafața locuită, la lucrările masive de fortificare, la numărul populației inhumate în necropole, la bogăția și varietatea inventarului arheologic, la existența unor monumente religioase, cel puțin pentru sec. XI la care se referă știrile, cînd este vorba despre Cenad, Dăbica, Bihor, Alba Iulia, dacă nu și mai devreme.

Aceeași situație trebuie să fi avut și alte așezări nemenționate în nici o sursă scrisă, probabil datorită distrugerii și încetării existenței lor destul de timpurii, ilustrată însă prin descoperiri arheologice similare: Moigrad, Ortelec, Șirioara, Morești, Pescari, Cladova, Crucișor, Cuzdrioara[91].

Probabil tot din perioada anterioară cuceririi maghiare s-au construit și fortificații cu un rol mai mult defensiv, de refugiu, mult mai reduse ca suprafață, ale unor comunități obștești (așa-numite *cetăți țărănești)*, proces care a continuat și mai tîrziu. Asemenea obiective sînt deosebit de numeroase în sudul și estul Transilvaniei, zonele cele mai expuse atacurilor venite dinspre răsărit.

Documentele păstrate din veacul XIII abundă în pomenirea fortificațiilor cu caracter defensiv, a *castrelor* propriu-zise. După experiența dezastruoasă din 1241, cînd aproape totul în Transilvania a fost distrus și pustiit, s-a trecut masiv la construirea de cetăți din piatră, pe înălțimi, reduse ca suprafață, mai ales de către nobilimea în plin proces de întărire și anarhie în detrimentul regalității intrate în criză cîteva decenii. Este impresionant numărul acestor *castre* dăruite cu domenii, figurînd în documentele celei de-a doua jumătăți a veacului XIII și la începutul celui următor. Comunitățile săsești încep să-și fortifice bisericile

[89] *Levéltári Közlemények*, Budapest, 1962, p. 218.

[90] *Vita S. Dominici*, în A. F. Gombos, *op. cit.*, III, p. 2337.

[91] M. Rusu, *The autochtone population and the Hungarians on the territory of Transylvania in the 9th—11th centuries*, în *Relations between...*, București, 1975, p. 204—216; Șt. Matei — P. Iambor, în *ActaMN*, XVII, 1980, p. 511—512; K. Horedt, *Siebenbürgen im Frühmittelalter*, Bonn, 1986, p. 126, 134.

săteşti, iar cele secuieşti să-şi ridice cetăţi pe munţii care străjuiau trecătorile. Comunităţile româneşti, compacte mai ales în zonele mărginaşe (Maramureş, Zarand, Banat, Haţeg, Făgăraş), organizate în cnezate şi districte autonome, continuă acelaşi proces de ridicare a unor fortificaţii proprii[92].

Pentru reconstituirea evoluţiei complexe şi nuanţate a societăţii la începutul evului mediu, aşezările fortificate şi fortificaţiile în general au jucat un rol hotărîtor şi de aceea numai prin coroborarea informaţiilor scrise, atîtea cîte sînt, cu datele arheologice se poate oferi tabloul unei epoci atît de importante pentru istoria noastră.

PETRU IAMBOR

LES SOURCES HISTORIQUES ET LA TERMINOLOGIE DES ÉTABLISSEMENTS FORTIFIÉS DES IXe—XIIIe SIÈCLES

(Résumé)

L'étude analyse de différents termes pour les établissements fortifiés du Haut Moyen Âge de Transylvanie et des territoires voisins mentionnés par des sources écrites de cette période: *castrum, civitas, burgus, urbs*. On présente aussi les premiers documents concernant les principaux établissements fortifiés des IXe—XIe siècles, certains d'entre eux devenant de centres importants du point de vue économique, militaire, administratif, politique, culturel.

[92] O clasificare şi o înşirare a cetăţilor transilvănene în ordinea apariţiei în documente, la Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, II, Cluj-Napoca, 1979, p. 217—240.

STRUCTURI SOCIALE ŞI PATRIMONIALE ALE UNOR MOŞII DIN ŢARA HAŢEGULUI LA SFÎRŞITUL SECOLULUI AL XV-LEA

Una dintre cele mai importante familii nobiliare româneşti de origine cnezială din Transilvania a fost cea a Cîndeştilor de Riu de Mori[1]. Ascensiunea sa viguroasă, începută încă din veacul al XIV-lea, continuată sub Iancu de Hunedoara şi Matia Corvinul, se desfăşura încă deosebit de insistent la sfîrşitul secolului al XV-lea. Baza acestei ascensiuni o constituiau, fără îndoială, întinsele proprietăţi funciare ale familiei. În vederea măririi domeniilor lor, Cîndeştii au folosit cele mai variate mijloace, pe tot parcursul secolului al XV-lea: invocarea credincioaselor slujbe *(fideles servicia)* faţă de puterea centrală, legate îndeosebi de lupta antiotomană, deţinerea unor importante dregătorii, cumpărări, zălogiri, atacuri armate, presiuni, uzurpări etc. În cadrul acestor acţiuni de întărire şi rotunjire a domeniilor, de la sfîrşitul secolului al XV-lea se conturează o etapă nouă, în care documentele nu se mărginesc numai la puneri şi dări în stăpînire, ci reflectă şi hotărniciri amănunţite, urmate de descrieri detaliate ale moşiilor, ale componenţei acestor moşii. Ies astfel la iveală realităţi noi, deosebit de relevante pentru structura feudală a Ţării Haţegului din acel timp.

În 1496, Mihail Cîndea şi Petru Cîndreş de Riu de Mori obţin de la regele Vladislav o confirmare a stăpînirilor lor, recunoscîndu-li-se prin „nova donatio" posesiunile Rîu de Mori, Suseni-Rîu de Mori *(Malomvyzthorok)*, Brazi *(Sebesthorok)*, Ostrovel *(Osthrowyel)*, Nucşoara *(Nuxora)*, Ohaba Sibişel *(Ohaba Sebyssel)*, Valea *(Walya)* şi Federi *(Feder)*, jumătăţile de posesiune Ponor *(Ponor)*, Bar *(Bar)*, Cîrneşti *(Kernesd)*, Piclişa *(Poklysa)*, Unciuc *(Wanchwkfolwa)*, Sînpetru *(Zenthpetherfalwa)* şi Reea *(Reya)*, precum şi porţiuni din posesiunile Poieni *(Poyen)*, Galaţi *(Galacz)* şi Fizeşti *(Fyzech)*, în a căror stăpînire Cîndeştii se aflau deja atunci, iar strămoşii lor se aflaseră „din vechime"[2]. Înainte de aceasta, la 18 noiembrie 1495, capitlul din Alba Iulia certifica faptul că la şapte zile după hotărnicirea moşiilor Galaţi şi Fizeşti (în favoarea nobilului Ioan Vitéz de Galaţi şi a soţilor săi), destoinicul Mihail din Subcetate,

---

[1] Szabó K., *A Kendefiek*, în *Sz*, 1868, p. 22—43; V. Motogna, *Familia Cînde în documentele veacului XIV—XV*, în *Revista istorică*, 1926, p. 68—80; A. A. Rusu, *Cnezi români din Transilvania în epoca lui Iancu de Hunedoara — Cîndeştii de Riu de Mori*, în *Revista de istorie*, 1984, 37, nr. 6, p. 556—568. Vezi şi Ioan A. Pop, *Din documentele Arhivelor Naţionale Slovace de la Bratislava despre Ţara Haţegului la începutul secolului al XVI-lea*, în *Sargetia*, 1984—1985, XVIII—XIX, p. 215—220.

[2] Arhivele Naţionale Maghiare, copie în colecţia *Sólyom-Fekete*, II, f. 122—124.

iobagul și omul de încredere al nobilului Petru Cîndreș de Rîu de Mori, în numele stăpînului său și al lui Mihail Cîndea de Rîu de Mori, s-a opus pomenitei hotărniciri[3]. La 4 iulie 1497, voievodul Transilvaniei, Bartolomeu Drágfi, dă de știre că Petru Cîndreș de Rîu de Mori și Mihail Cîndea de Rîu de Mori au hotărît să înlăture toate pricinile de gîlceavă și toate procesele dintre ei, recurgînd la medierea a „șase bărbați cinstiți și nobili" (arbitri)[4]. Această împăcare era absolut necesară în contextul acutelor dușmănii și opoziții pe care le stîrnise familia Cîndeștilor în anii din urmă din partea vecinilor păgubiți. Ecoul unei astfel de dispute violente, destul de obișnuite în lumea feudală, se întîlnește într-un document din 14 august 1487, emis la Bîrcea[5]. Aici, înaintea reprezentantului lui Ștefan Báthory, voievodul Transilvaniei, a castelanilor de Hunedoara și Deva și a juzilor nobililor comitatului Hunedoara, nobilii Dumitru, Petru și Ioan de Sînpetru aduc o acuză gravă nobilului Mihail Cîndea de Rîu de Mori. Ei arată că, nu cu mult în urmă, Neagu *(Negh)*, Vlad *(Wlad)*, Vrancul *(Wrancul)*, Jitian *(Sythyan)* și Peteu *(Petheu)*, iobagi ai lui Mihail Cîndea din satul acestuia Nucșoara, „după un anumit plan ticălos chibzuit între ei, cu arma în mîini, cu forța și în chip tîlhăresc", s-au îndreptat spre pădurile nobililor pîrîși, de unde obișnuiau să taie și în trecut arbori. Aici, cu strigăte puternice, unul dintre acești români *(unus ipsorum Volachorum)* i-a amenințat pe nobilii de Sînpetru (care voiseră să-și apere pădurile) și apoi, cu toții, i-au atacat pe acești nobili cu săbii, lănci, arcuri și săgeți, provocîndu-le unora răni și aplicîndu-le diferite lovituri. La care fapte, zișii nobili, „învingîndu-și frica și ca să se ferească de moarte", au stat „cu bărbăție" împotriva atacatorilor și, „din întîmplare", l-au omorît pe iobagul Peteu. După aceasta, se spune în document, la scurtă vreme, Neagu, Vlad, Vrancul și Jitian, împreună cu mai mult de trei sute de iobagi *(plusquam trecentis iobagionibus)* ai lui Mihail Cîndea, cu „pietre de moară și pari, cu mîini armate și în chip tîlhăresc", au năvălit în posesiunea Sînpetru, în casa și curtea amintiților pîrîși, au spart ușa casei, unde, dacă i-ar fi găsit pe aceștia, „i-ar fi condamnat la moartea cea mai rușinoasă". Dar nu le-au găsit, se spune mai departe, decît pe nobilele doamne, mama și sora pîrîșilor, cărora le-au pricinuit aspre bătăi, iar caselor au fost gata să le dea foc. După aceasta, nobilii de Sînpetru au cerut lui Mihail Cîndea să-i prindă și închidă pe vinovați spre a sta înaintea judecății, dar acesta a refuzat, „ca și cum aceste rele, le-ar fi făcut cu voia și la sfatul său". De altfel, nobilul Mihail Cîndea a refuzat să se prezinte și la cercetarea și judecata de la Bîrcea, unde adunarea nobililor ținutului i-a osîndit pe vinovați, în lipsă, la pedeapsa pierderii capetelor. Remarcăm, ca fapt important (dacă nobilii din Sînpetru nu au exagerat), că Mihail Cîndea ridicase de pe moșiile sale peste trei sute de iobagi într-un conflict armat. Dacă socotim moșiile Cîndeștilor la numai circa 20 de sate și părți de sate (confirmate în 1496) și dacă cei trei sute ar fi fost strînși de peste tot, rezultă, în medie, 15 iobagi de sat sau parte de sat. Desigur, pentru moșiile aflate în întregime sub stăpînirea Cîndeștilor, trebuie să socotim cam 20—25 de iobagi de fiecare, iar pentru părțile de

[3] Idem, I, f. 106—107.
[4] Idem, I, f. 114.
[5] Idem, I, f. 97—98.

sate cam cîte 5—10. Important este faptul că în acest document, după ce Neagu, Vlad, Vrancul şi ceilalţi sînt calificaţi ca iobagi, ulterior ei sînt caracterizaţi ca români *(ex unum ipsorum Volachorum)*, ca şi cum „român" sau „rumân" avea nu numai conotaţie etnică, ci şi socială, de ţăran dependent, întocmai ca la sud de Carpaţi. Aşa cum „român", în unele cazuri, era în evul mediu sinonim cu „ortodox" sau „schismatic", tot aşa, acest termen tinde să însemne şi supus, în condiţiile în care, în Transilvania, marea majoritate a iobăgimii era românească.

În legătură cu etnia şi numărul supuşilor (iobagilor) de pe o posesiune, importante precizări aduce un document din 21 februarie 1493, emis de capitlul din Alba Iulia[6]. Se spune că nobilii Mihail şi Ştefan, fiii răposatului Petru din Fărcădinul de Jos, „pentru a face faţă grabnic în acest moment unor nevoi grele ale lor", au zălogit lui Mihail Cîndea de Rîu de Mori, pentru două sute cincizeci de florini ungureşti de aur pur, o sesie sau casă nobiliară a lor din Fărcădinul de Jos, cu curtea şi grădina aferente şi cu douăsprezece bucăţi de pămînt arător; au mai zălogit, de asemenea, o altă bucată de pămînt arător, precum şi încă şapte bucăţi de pămînt arător situate în posesiunile Fărcădinul de Jos şi Crăguiş. În total, sînt douăzeci de bucăţi de pămînt arător aparţinătoare acelei case nobiliare. Au mai zălogit şi trei sesii iobăgeşti, în care locuiau iobagii români David *(David)*, în una, Grozia sau Grozea *(Grozya)*, în alta şi Damian *(Damian)*, în a treia. A patra sesie zălogită era a iobagului Nan *(Nan)*, care trăia în acea casă nobiliară. Se mai adaugă încă două sesii iobăgeşti din posesiunea Sarmizegetusa *(Warhel)*, în care locuiau iobagii români *(iobagiones Wolachales)* Iacob *(Jacobus)* şi, respectiv, Radul *(Radwl)*. În final, Mihail şi Ştefan de Fărcădin au mai luat cu împrumut încă cincizeci de florini, pentru care, dacă nu i-ar putea înapoia la soroc, să trebuiască să zălogească încă două sesii iobăgeşti ale lor din Fărcădinul de Jos lui Mihail Cîndea. Sorocul era ziua de Crăciun a anului 1493.

Structura pe sesii iobăgeşti a unei posesiuni este ilustrată şi de documentul din 19 iunie 1499, emis de capitlul din Alba Iulia[7]. În acest document se află cuprins un altul, din 16 mai 1499, dat la Cluj, prin care voievodul Transilvaniei, Petru, cerea capitlului din Alba Iulia să despartă şi să evalueze exact cele două jumătăţi ale posesiunii Bar, deoarece nobilii Dragomir şi Neag de Bar s-au împotrivit lui Mihail Cîndea de Rîu de Mori şi lui Petru Cîndreş, tot de acolo, cînd aceştia din urmă, pe baza confirmării regelui Vladislav, din 1496, au încercat să-şi hotărnicească jumătatea lor din Bar[8]. Împotrivirea fraţilor Dragomir şi Neag era motivată de faptul că Mihail Cîndea şi cu Petru Cîndreş ar fi urmărit să intre nu în stăpînirea jumătăţii lor legiuite, pe care o stăpîniseră dinainte, ci în stăpînirea jumătăţii care aparţinea acestor nobili din Bar. Cei din Rîu de Mori au negat acuzaţia şi s-a ajuns la judecată înaintea voievodului transilvan, care a recurs la procedura obişnuită, prin mijlocirea capitlului albens. Capitlul arată la 19 iunie 1499 că, împreună cu omul său capitular şi cu omul voievodal, s-au aflat la faţa locului, în jumătatea din Bar aparţinătoare nobililor din Rîu de Mori, toţi vecinii

[6] Idem, I, f. 101—102.
[7] Idem, II, f. 122—124.
[8] Ibidem.

și megieșii acesteia, anume nobilii Ioan Sărăcin de Sălaș, Danciul de Sălaș, Andrei de Pui, Stan de Livadia, Ioan de Livadia, alături de mulți alți nobili și nenobili. Făcînd hotărnicirea și prețuirea cuvenită, aceștia au ajuns la concluzia că acea parte de moșie era formată din: șapte sesii iobăgești locuite, în care trăiau iobagii Teodor *(Thywadar)*, Voina *(Oyna)*, Lupșa *(Lwpsa)*, Ștefan *(Stephanus)*, Iuan *(Iwan)*, Radul *(Radwl)* și, respectiv, Domnica *(Dominica)*, văduva lui Șerban *(Sorban)*, toate în valoare de șapte mărci; două locuri drepte sau netede *(planas)* sesionale, în valoare de doi florini; o jumătate a unei păduri de stejar, bună pentru tăiere și pentru vînătoare, în valoare de 25 de mărci, avînd prin ea și un rîu cu pești, numit popular (în limba vorbită) Apa cu Păstrăvi *(Pyzthrangoswyz)*, în valoare de o marcă și jumătate; a patra parte a altui rîu cu pești, aflat tot acolo, în valoare de doi florini și 25 de solizi, în moneda curentă de atunci, calculînd o sută de solizi la un florin; de asemenea, 136,5 iugăre de pămînt arător, în valoare de opt mărci și jumătate; un fînaț de 34 de cosași, în valoare de 34 de florini de aur, precum și o jumătate de puț sau izvor curgător, socotit la o marcă și jumătate. După aceasta, omul capitlului cu cel al voievodului, de față cu vecinii și megieșii, s-au dus la cealaltă jumătate a moșiei Bar, procedînd și aici la hotărnicirea și la prețuirea cuvenită: două sesii iobăgești, în care locuiau Tatul (*Thathwl*) și, respectiv, Domnica (*Dominica*), văduva lui Iuan *(Iwan)*, apreciate la valoarea de două mărci; trei locuri goale *(vacua)* și fără construcții pe ele, în valoare de o marcă; o moară cu roată *(subtus volvens)*, prețuită la zece mărci; jumătatea pădurii de stejar pomenite mai sus, în valoare de 25 de mărci; o jumătate de puț curgător, de o marcă și jumătate; 86,5 iugăre de pămînt arător, estimate la șase mărci; altă jumătate de apă curgătoare, amintită și mai sus, în valoare de o marcă și jumătate; un sfert dintr-o altă apă curgătoare sus-zisă, apreciată la doi florini și 25 de solizi și un fînaț de 24,5 cosași, în valoare de 24 de florini de aur[9]. Cu alte cuvinte, în posesiunea Bar luată în ansamblu erau nouă sesii iobăgești locuite și trei nelocuite, plus o suprafață relativ mare de pămînt arător, ca rezervă seniorială.

Fostul cnezat al Barului a fost stăpînit la începutul secolului al XV-lea de cîteva familii cneziale locale hațegane, alături de care, cu timpul, după 1418, vor mai deține posesiuni aici și urmașii lui Lelu de Rîu Bărbat; din 1458, încep să posede părți din Bar și Cîndeștii de Rîu de Mori[10]. În 1457, un important document arată iarăși că urmași ai vechilor stăpîni locali, anume Stan și Dan, fiii lui Dragomir și Neagu, fiul Voievodului (sau al lui Voievod) de Bar, își întăresc prin confirmare regală dreptul lor vechi asupra unei treimi din Bar[11]. În 1458, Cîndeștii obțin recunoaștere scrisă pentru un sfert din Bar. Eliminînd pe rînd alți competitori, pînă în 1496, familia Cîndeștilor de Rîu de Mori ajunge să stăpînească o jumătate din moșia Bar și speră să obțină chiar mai mult, în detrimentul lui Dragomir și Neagu de Bar, care se opun însă, cum s-a văzut, încercării de uzurpare.

În lipsa urbariilor pentru veacul al XV-lea, considerăm că asemenea documente, adevărate inventare ale moșiilor românești, prezintă o

[9] Ibidem.

[10] Ioan A. Pop, *Despre existența voievozilor și a instituției voievodale în Țara Hațegului pînă în veacul al XV-lea*, în *ActaMN*, 1983, XX, p. 149—152.

[11] *Idem*, p. 148.

importanţă deosebită. Constatăm la început că Mihail Cîndea — membru marcant al celei mai puternice familii din districtul Haţegului — a putut ridica de pe o mare parte a moşiilor sale circa 300 de iobagi. Apoi, se remarcă faptul că din posesiunea Fărcădinul de Jos s-au zălogit Cîndeştilor cinci sesii iobăgeşti, existînd posibilitatea să mai fie zălogite două. Probabil că aceste şapte sesii nu reprezentau decît jumătate din posesiunea respectivă. În Bar, par să existe douăsprezece sesii iobăgeşti, fără a lua în calcul şi Baru Mic, unde stăpîneau sălăşenii şi cei din Streisîngeorgiu[12]. În aceste condiţii, media de cincisprezece sesii iobăgeşti de posesiune pare rezonabilă, deşi vechea structură pe cnezate şi-a găsit cu mare greutate reflectarea deplină în noua împărţire pe posesiuni. Documentele aduc preţioase date şi despre valoarea acestor bunuri imobiliare şi funciare: o sesie locuită valorează o marcă, dar o pădure (cît de întinsă?) preţuieşte cincizeci de mărci (pădurea avînd ghindă pentru porci, lemn de tăiat şi animale pentru vînătoare); circa cincisprezece iugăre de pămînt arător costă o marcă, dar o moară este zece mărci, iar un fînaţ de un cosaş înseamnă un florin. Cu alte cuvinte, o sesie are aceeaşi valoare ca cincisprezece iugăre de pămînt arabil, dar o pădure este de cincizeci de ori mai mult decît fiecare din acestea două, iar o moară preţuieşte cît zece sesii iobăgeşti locuite.

Desigur, toate aceste date sînt legate de familia Cîndeştilor de Riu de Mori, sprijinitoare ferventă a politicii lui Iancu de Hunedoara, stăpîna unui întins domeniu în districtul Haţeg şi în afara acestuia, deţinătoare de-a lungul vremii a unor importante dregătorii, posesoarea unor curţi nobiliare, cetăţi şi biserici[13]. În jurul Cîndeştilor gravitau o serie de „familiari" *(familiares)*, adevăraţi vasali mărunţi, nobili de origine cnezială sau cnezi ajunşi supuşi pe propriile pămînturi. Era firesc ca disputele între rude şi nevoia de adaptare rapidă să conducă şi în cazul acestei puternice familii româneşti la ieşiri din indiviziune, la hotărniciri şi chiar la inventarierea bunurilor imobiliare ale unor posesiuni. Prin asemenea acţiuni, este pusă în lumină tot mai clar o lume românească de stăpîni şi de supuşi, o lume tot mai mult adaptată modelului feudal apusean, aflată în dispute înverşunate pentru stăpînirea pămîntului. Dar este o lume care, la nivelul acestor mici nobili de origine cnezială şi al supuşilor lor — cu nume ca Stan, Ioan Sărăcin, Lupşa, Voinea, Radul sau Domnica — îşi păstrează în mare măsură nealterat specificul etnic românesc[14]. În această lume se va naşte Daniel din Zlaşti, care la 1599, la Şelimbăr, va trece de partea lui Mihai Viteazul, care era „domn din neamul său", şi tot de aici, în veacul luminilor, se va recruta o parte din elita mişcării moderne de emancipare naţională românească.

IOAN-AUREL POP

[12] *Idem*, p. 150.

[13] Vezi R. Popa, *La începuturile evului mediu românesc. Ţara Haţegului*, Bucureşti, 1988, p. 117—118, 166—168, 192—194 şi 221—225; A. A. Rusu, *op. cit.*, passim.

[14] Vezi Ioan A. Pop, *Instituţii medievale româneşti*, Cluj-Napoca, 1991, p. 59—67 şi 85—101.

STRUCTURES SOCIALES ET PATRIMONIALES DE CERTAINES DOMAINES DU PAYS DE HAȚEG À LA FIN DU XVe SIÈCLE

(Résumé)

On analyse l'état et la structure sociale de certaines familles roumaines du Pays de Haţeg, groupées autour du fort clan des Cândea. Un nombre de documents de propriété sont utilisés comme source historique.

DESPRE NUMIREA VOIEVOZILOR TRANSILVANIEI

Una din sarcinile actuale ale cercetării istorice maghiare transilvane renăscute este aceea de a-şi identifica funcţia specifică, atît în cadrul istoriografiei maghiare, cît şi în cel al ştiinţei istorice din România. După opinia mea, o misiune care-i revine este transmiterea obiectivă în ambele direcţii a noilor rezultate şi a diferitelor puncte de vedere. O altă prestaţie pe care şi-ar putea-o asuma ar fi colaborarea mai eficientă în activitatea de depistare a izvoarelor istorice, inclusiv critica izvoarelor şi clarificarea funcţionării vechilor instituţii emitente ale izvoarelor scrise. Aceasta, întrucît majoritatea covîrşitoare a surselor istorice transilvănene anterioare anului 1918 este aproape inaccesibilă, respectiv inutilizabilă profesional, pentru grosul specialiştilor istorici români de astăzi, dată fiind lipsa de cunoştinţe lingvistice şi de istorie a instituţiilor. Cunoaşterea unor metode şi rezultate noi, reexaminarea ponderată a unor poziţii mai vechi şi includerea a noi izvoare în aria cercetărilor ar avea, negreşit, o influenţă binefăcătoare asupra creşterii calităţii profesionale a medievisticii transilvane, aflată în prezent încă *statu nascendi*. În cele ce urmează dorim să exemplificăm practic propunerile de mai sus.

•

Spre deosebire de istoriografia românească, cea maghiară şi-a propus să abordeze activitatea efectivă a instituţiei voievodale transilvane, iar nu problematica originii voievodatului. Graţie eforturilor depuse de ea, în prezent cele mai importante probleme pot fi considerate drept elucidate pînă în detalii. Cercetările în cauză au demarat în urmă cu mai mult de o jumătate de veac, prin lucrarea *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig* (Activitatea jurisdicţională şi de emitenţi de documente a voievozilor Transilvaniei pînă în 1526) a lui Borsa Iván, apărută la Budapesta în 1940. Această valoroasă disertaţie de doctorat marchează începuturile unei cariere ştiinţifice căreia i se datorează punerea bazelor documentare moderne ale cercetărilor în domeniul medievisticii maghiare, prin dezvoltarea Colecţiei de documente medievale (DL) din cadrul Arhivelor de Stat ale Ungariei şi prin crearea Fototecii de Diplomatică (DF). Drept rezultat al activităţii sistematice a lui Borşa, sîntem azi în măsură — şi chiar obligaţi — ca, pe temeiul colecţiei aproape complete de documente pînă în prezent păstrate, să tragem concluzii istorice privind regatul ungar de dinainte de Mohács, implicit istoria Transilvaniei medievale. Rezultatele mai recent obţinute în cadrul cercetărilor efectuate în baza amintitei documentaţii sînt şi în

folosul cercetărilor românești privitoare la voievodatul Transilvaniei, prin noutatea dezvăluirilor și a punctelor de vedere asupra luptelor pentru putere și grupărilor politice maghiare în evul mediu, asupra lumii, mentalității și mobilității sociale a păturii conducătoare, asupra dregătorimii maghiare medievale, asupra relațiilor și împletirilor de interese ale familiilor aflate la putere, asupra carierei voievozilor din secolul al XIV-lea și cîrmuirii exercitate de ei[1]. Acest material permite cunoașterea mult mai substanțială decît pînă acum a funcționării mecanismului puterii, a cărei parte integrantă fusese și instituția voievodală transilvăneană. În cele ce urmează, doresc să înfățișez numai rezultatele cercetărilor privind ocuparea dregătoriei voievodale, publicînd totodată textul integral al cîtorva dintre izvoarele mai importante în acest sens și care astfel vor putea fi mai utile cercetării.

Din perioada anterioară bătăliei de la Mohács s-au păstrat atît de puține documente cuprinzînd numiri în dregătorii de interes național, sau, mai exact, înștiințări oficiale despre asemenea numiri, încît ele ne ajută doar la conturarea practicii în materie. Pînă în prezent se cunoștea cîte un act cuprinzînd numiri de palatin, jude regesc, vistiernic, respectiv prefect de comitat, precum și două de voievozi ai Transilvaniei, din secolul al XV-lea[2]. E drept, din perioada anterioară anului 1526 erau cunoscute trei acte de numire a voievodului și nu două, dar al treilea nu oferă nici un surplus de informație istorică[3]. Numai perioada de după Mohács, cu a sa activitate de cancelarie mai evoluată, putea aduce noi informații în această direcție. Iată de ce am extins cercetările asupra actelor legate de numirea ca voievod a lui Andrei Báthory în 1552, precum și a lui Francisc Kendy și Ștefan Dobó în 1553, cu atît mai mult, cu cît continuarea practicii anterioare este atestată nu numai de textul propriu-zis al documentelor din 1552 și 1553, ci și de comparația între aceste documente și cele trei acte de numire citate. Documentele din 1552 și 1553 — spre norocul cercetării — cuprind o expunere și precizare mai exacte, în scris, ale unor momente ce înainte se desfășuraseră pe cale orală.

Faptul că pînă în prezent nu cunoaștem izvoare scrise referitoare la numiri anterioare anului 1437 în dregătoria voievodală transilvană se va fi explicînd prin distrugerea respectivului material arhival, dar și prin forma verbală, care a fost multă vreme obișnuită în adaptarea unor

[1] Fügedi Erik, *Uram, királyom...*, Budapest, 1974; Idem, *Ispánok, bárók, kiskirályok. A középkori magyar arisztokrácia fejlődése*, Budapest, 1986; Jakó Zsigmond, *Három erdélyi vajda Zsigmond király korában*, în *Mályusz Elemér emlékkönyv*, Budapest, 1984, p. 189—207; Engel Pál, *A magyar világi nagybirtok megoszlása a XV. században*, în *A [budapesti] Egyetemi Könyvtár Évkönyvei*, 5/1970; Idem, *Honor, vár, ispánság*, în *Sz*, 116/1982, p. 880—922; Idem, *Nagy Lajos bárói*, în *TSzle*, 28/1985, p. 393—413; Idem, *Zsigmond bárói*, în *Művészet Zsigmond király korában, 1387—1437. Tanulmányok*, Budapest, p. 114—129; Idem, *Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen, 1310—1323*, în *Sz*, 122/1988, p. 89—146; Kubinyi András, *Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idejében*, în *Sz*, 122/1988, p. 147—215.

[2] Fügedi, *A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása*, în *Történeti Statisztikai Füzetek*, Budapest, 1970, p. 18, 34.

[3] Îmi exprim gratitudinea lui Borsa Iván, pentru amabilitatea de a-mi fi atras atenția asupra documentului din anul 1510 cuprinzînd numirea lui Ioan Zápolya ca voievod al Transilvaniei.

asemenea decizii importante. Voievodul Transilvaniei conta drept al doilea sau al treilea dregător al țării după palatin și judele regesc, el substituindu-se regelui în provincia sa pentru chestiunile administrative și de jurisdicție, totodată fiind și comandant al forțelor militare locale. Prin urmare, persoana adecvată unei asemenea funcții trebuia să aibă experiență politică și de conducere, cunoștințe juridice (sau, mai degrabă, simț juridic), precum și calități de comandant. Alegerea persoanei potrivite pentru o asemenea funcție de mare încredere constituia, așadar, o problemă politică de mare însemnătate. Se înțelege, astfel, că dedesubturile schimbărilor personale în funcția voievodală pot fi explicate (în afara cazurilor de deces) aproape întotdeauna prin dezvăluirea raporturilor de forță și a luptelor intestine pentru putere la nivelul conducerii politice supreme. Nu încape îndoială că familiile care formau elita puterii țineau să păstreze funcția voievodală, care constituia una din pozițiile politice de primă mărime, dar durata îndeplinirii acestei funcții de către membrii uneia și aceleiași familii era determinată de relațiile lor cu persoana regelui și grupările politice ale țării, iar nicidecum de eventuale intenții dinastice nutrite de acea familie.

La început multă vreme regele și, poate, cîțiva dintre apropiații săi decideau asupra persoanei voievodului Transilvaniei, alese din rîndul oamenilor lor de încredere. Pe timpul unor suverani puternici obiceiul s-a păstrat și mai tîrziu. Astfel, actul de numire a lui Ștefan Lackfi menționa fără ocolișuri, în cuprinsul titlurilor enumerate, că în funcția ce o ocupă a fost așezat de regele Ludovic I[4]. La sfîrșitul perioadei arpadiene, voievozii Transilvaniei alternau atît de frecvent pentru că fiecare din grupările nobiliare ajunse la putere dorea să-și așeze oamenii proprii în această importantă dregătorie politică. Odată cu formarea sfatului regelui se va încetăți obiceiul ca numirile de voievozi să comporte acordul formal al acestui organ al cîrmuirii, constituit din prelați și dregători ai țării numiți baroni, precum și din marii latifundiari de rang înalt ocazional convocați. În realitate, însă, persoana ce urma să ajungă în fruntea Transilvaniei era decisă de suveran, respectiv de raporturile de forță ale momentului între grupările politice ale țării. Elocvente în acest sens sînt informațiile pe care trimisul conducătorilor municipalității bratislavense în capitala Ungariei le transmite în septembrie 1459 mandatarilor săi despre pertractările pentru putere la curtea de la Buda. Conform acestor informații, regele, Mihail Szilágyi și Nicolae Ujlaki s-ar fi înțeles în sensul că Ujlaki își va redobîndi dregătoria voievodală, dăruit fiind cu cetatea Szávaszentdemeter și cu 16.000 florini de aur bani peșin. Mihail Szilágyi va fi de asemenea reașezat în vechile sale dregătorii și posesiuni, primind pînă la încoronarea regelui titlul de apărător al țării[5].

Dreptul decizional efectiv de numire în celelalte dregătorii ale țării revenea de altfel din timpuri vechi, și el în exclusivitate, regelui. Această prevedere era exprimată cu claritate în paragraful al doilea al decretu-

[4] 1344: „...per excellentissimum principem dominum Lodovicum, dei gratia inclitum regem Hungarie premisso woyuodatus honore sublimati..." *Documente*, C, veacul XIV, vol. IV, p. 632. — 1348: „Stephanus wayuoda Transsilvanus et comes de Zonuk per excellentissimum principem dominum Lodovicum, dei gratia regem Hungarie illustrem constitutus...", în arh. Tg.-Mureș a familiei Teleki (DL 73 657).

[5] DL 44925.

lui din anul 1444 emis de regele Vladislav[6], conform căruia suveranul putea dărui după voie principalele dregătorii oricăruia dintre locuitorii țării, respectiv putea să le retragă atunci cînd și ori de cîte ori îi convenea. În acest caz, cei vizați erau obligați să-i restituie regelui fără întîrziere funcția încredințată, pentru ca ea să poată fi cît mai repede redistribuită.

Orientarea în alegerea persoanei sau persoanelor potrivite, activitate premergătoare numirii, trebuia să se desfășoare și ea în anturajul regelui, direct și pe cale orală. Informări scrise despre asemenea pregătiri se vor fi întocmit numai dacă suveranul era plecat din țară ori locuia în afara hotarelor, cum fusese cazul în timpul regilor dinastiei de Habsburg. Corespondența desfășurată între curtea vieneză și generalul Castaldo, încredințat de Curte cu treburile transilvane, pe marginea tratativelor legate de numirea ca voievod în 1552 și apoi demisia lui Andrei Báthory, dezvăluie interesante detalii privind modalitățile de ocupare a dregătoriei în cauză[7]. Mai devreme însă nu fusese nevoie de loc sau cel mult în foarte rare cazuri să fie procurate informații scrise asupra persoanelor respective, întrucît la curtea din Buda oricare din factorii politici de răspundere va fi cunoscut bine persoanele vizate pentru dregătoria voievodală.

Voievodul era investit nemijlocit și verbal de rege, poate în fața sfatului regelui. Spre a-și face dovedită numirea în fața necunoscătorilor scrisului, voievodul, ca și alți dregători de prim rang, va fi primit și el un drapel din partea suveranului. De bună seamă că emiterea unui act scris consemnînd numirea era considerată de prisos, cu atît mai puțin însă încunoștințarea rapidă a celor interesați că schimbările personale au avut loc. Pe baza celor trei documente ce ni s-au păstrat pentru perioada anterioară bătăliei de la Mohács putem afirma cu certitudine că regele însuși înștiința de fiecare dată fără zăbavă obștea secuilor și universitatea săsească despre asemenea schimbări. Înștiințarea adresată populației românești aparținătoare cetății Devei despre schimbările petrecute în anul 1437 sugerează și faptul că, pe lîngă factorii ocîrmuitori transilvăneni interesați, domeniile de cetate care reveneau voievodului au primit și ele invitație scrisă la supunerea ce o datorau noului voievod, la îndeplinirea îndatoririlor lor. Erau înștiințate și orașele mai de seamă; astfel, în afară de arhiva universității săsești s-a putut păstra și în arhivele orașului Bistrița un exemplar al documentului de încunoștințare despre schimbarea intervenită în 1493 în ce privește persoana voievodului Transilvaniei[8].

În general, numirea noului voievod avea loc concomitent cu eliberarea din funcție a predecesorului său. Ambele evenimente erau prezentate în unul și același document. O *sedis vacantia* putea interveni numai în cazuri excepționale, mai cu seamă în acela al decesului neașteptat

[6] Döry Franciscus — Bónis Georgius — Bácskai Vera, *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns, 1301—1457*, Budapest, 1976, p. 326.

[7] Barabás Samu, *Erdély történetére vonatkozó regeszták, 1551—1553* în *TTár*, 1891, p. 438, 447; 1892, p. 143, 287, 485—486, 488—489, 491, 652—653, 656, 658—659, 667—668, 670—672.

[8] DF 245165 și 247418. Cf. Berger, *Urkunden-Regesten*, nr. 371 și Anexă, nr. 1—2.

tat al voievodului, căci, îndeosebi din momentul în care pericolul otoman s-a ivit la orizont, provincia de graniță nu putea rămîne multă vreme fără un conducător responsabil. Mandatul voievodal era valabil pe timp nedefinit, depinzînd numai de bunul plac al regelui și lua sfîrșit, în majoritatea cazurilor, atunci cînd la cîrma țării au intervenit schimbări, uneori atunci cînd se schimbau raporturile politice de forță, ori cînd suveranul înceta să mai aibă încredere în persoana voievodului, mai rar cînd acesta din urmă se retrăgea benevol[9]. Legat de eliberarea din funcție, în înștiințare se considera necesar să se menționeze că ea nu înseamnă încetarea încrederii regelui față de persoana voievodului demis. În 1510, Vladislav II l-a eliberat din funcție la cerere pe voievodul Petru Szentgyörgyi, dar succesorul său, Ioan Zápolya, a ținut să sublinieze chiar la distanță de cîțiva ani că predecesorul său i-a cedat funcția voievodală de bună voie[10]. Cazul lui Andrei Báthory ilustrează că suveranul se învoia extrem de greu să accepte ca motiv al demisiei invocarea unei boli grave, mai ales cînd demisia contravenea intereselor politice de moment. Ferdinand I i-a și comunicat fără menajamente voievodului chinuit de podagră, pentru care funcția era deja foarte împovărătoare, că va trebui să rămînă în post pînă ce i se va găsi un succesor pe potrivă[11]. De altfel, regele i-a prescris lui Báthory și obligația de a-și anunța cu trei luni înainte intenția de a demisiona.

„Numirea voievodului era decisă, prin urmare, la curtea regelui, în culisele „marii politici", transilvănenii avînd acolo prea puțin de spus. O încercare de acest gen se înregistrează doar la mijlocul veacului al XVI-lea, față de regele străin, cînd — la dieta transilvană de la Tîrgu-Mureș, din 31 decembrie 1551 — s-a pretins regelui Ferdinand I să numească un maghiar în funcția de voievod și comite al secuilor, așa cum era prevăzut încă în cuprinsul articolului 8 al legii din 1492[12]. La ora aceea, însă, noi imperative urmau să se afirme în Transilvania. În statuletul condus de Zápolyești și restrîns la Transilvania și Partium, cu un principe aflat mereu în țară, demnitatea voievodală deveni superfluă, ea ar fi putut subzista cel mult ca instituție aparținînd stărilor și care să aibă rolul de a contracara puterea regelui. Francisc Kendy se va fi gîndit la o asemenea posibilitate atunci cînd, după plecarea oștilor imperiale, în februarie 1553 pleda pentru alegerea unui nou voievod de către stările Transilvaniei, în locul lui Andrei Báthory[13]. Deși atît Francisc Kendy, cît și Ștefan Dobó, care i-au urmat lui Báthory, au dobîndit în 1553 dregătoria voievodală prin numire din partea regelui Ferdinand I, stările n-au mai avut de făcut decît un pas pînă la dobîndirea dreptului de alegere a principelui.

[9] Janits Iván, *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig*, Budapest, 1940, p. 11. În anul 1496, voievodul Bartolomeu Drágfy are următoarele cuvinte despre eliberarea din funcție și evenimentul numirii sale: „...primum prefati condam domini comitis Stephani de Bathor et deinde, ipso huiusmodi honore wayuodatus destituto, nobisque ac magnifico domino Ladislao de Lossoncz in locum ipsius et ad huiusmodi honorem, deo sic volente, feliciter promotis et succedentibus..." DL 26939.

[10] „... ipso honore wayuodatus sponte cedens..." DL 30281.

[11] Barabás, *op. cit.*, în *TTár*, 1892, p. 489, 491, 652—653, 656.

[12] Anexă, nr. 4. Cf. *EOE*, I, p. 385 și *Magyar Törvénytár*, Budapest, 1899, I, p. 486—487.

[13] Barabás, *op. cit.*, în *TTár*, 1892, p. 674.

În vremurile mai vechi, voievodul nou numit va fi primit instrucţiuni verbale din partea însuşi a suveranului sau a sfatului regelui. Îndrumări scrise atît de amănunţite ca acelea primite de Andrei Báthory de la Ferdinand I vor fi fost, înainte vreme, superflue, de vreme ce exista o practică seculară care reglementa sfera de competinţă a voievodului, condiţiile materiale ale puterii sale. Voievodului îi reveneau veniturile domeniilor de cetate ale regelui aflătoare în Transilvania, precum şi alte încasări bine determinate ale coroanei, cărora li se adăugau sumele considerabile intrate din activitatea de împărţire a dreptăţii. Voievodul era obligat să acopere din toate aceste sume cheltuielile de administrare ale provinciei. Perpetuarea pericolului otoman a făcut însă ca aceste venituri să nu mai fie suficiente pentru acoperirea cheltuielilor militare din ce în ce mai mari. Reiese dintr-o statistică militară din 1415—17 că voievodul trebuia să aibă 225 de lăncieri sub arme[14]. Conform unor date privind repartizarea forţelor militare în anii 1432—33, voievodul şi comitele secuilor erau obligaţi să aibă sub arme deopotrivă cîte două banderii, iar conform articolului 21 al legii din 1498 cîte o unitate, ceea ce constituia în fond o povară egală cu prima, deoarece din anul 1461 voievodul cumula şi funcţia de comite al secuilor[15]. Vistieria regală contribuia şi ea cu sume însemnate la suportarea cheltuielilor militare, astfel, în 1504 ea dădea suma de 9.000 de florini, precum şi sare în valoare de 3.000 de florini[16]. Andrei Báthory primea în 1552 suma de 15.000 de florini pentru plata soldei a 200 de călăreţi şi 100 de pedestraşi, precum şi a lefii angajaţilor săi. În aceleaşi scopuri, urmaşii săi pretinseră regelui în 1553 suma de 30.000 de florini, în afară de care regele trebuia să dea şi leafa militarilor de pază în locurile întărite[17]. Prin urmare, veniturile considerabile ale voievodului mergeau mînă în mînă cu cheltuieli la fel de mari, ceea ce explică, totodată, entuziasmul foarte ponderat cu care Andrei Báthory a acceptat numirea sa în funcţie — regele a fost nevoit de-a dreptul să-l constrîngă a o accepta —, precum şi actul de voinţă al lui Toma Nádasdy, care n-a pregetat chiar să refuze dregătoria voievodală[18].

Voievodul nou numit trebuia să presteze jurămînt în faţa regelui, împreună cu ceilalţi juzi supremi, în sensul că îşi va îndeplini sarcinile jurisdicţionale conform legii, fără părtinire. Odată cu consolidarea regimului pe stări, acest jurămînt prevăzut în articolul întîi al decretului *maius* din 1435 emis de regele Sigismund şi reluat în articolul 73 al decretului din 1486 al lui Matia, respectiv în articolul 33 al decretului lui Vladislav II din 1492, se va fi completat cu legămîntul de respectare a privilegiilor, după cum o deducem din instrucţiunile date pe seama lui Andrei Báthory şi din încunoştinţarea de numire voievodală a lui Kendy şi a colegului său[19]. Probabil că în acest nou text de jurămînt figura şi obligaţia voievodului de a-şi apăra poporul din provincie de primejdiile

[14] Döry — Bónis — Bácskai, *op. cit.*, p. 398.
[15] *Id.*, p. 420, 427—428; Janits, *op. cit.*, p. 21.
[16] Kovachich, *Supplementum ad Vestigia comitiorum*, Budae, 1800, II, p. 305.
[17] Barabás, *op. cit.*, în *TTár*, 1892, p. 678.
[18] *Id.*, 1891, p. 438, 447; 1892, p. 148, 287, 491, 652—653, 667, 670—675.
[19] Döry — Bónis — Bácskai, *op. cit.*, p. 261—262; Döry — Bónis — Érszegi — Teke, *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns, 1458—1490*, Budapest, 1989, p. 305—306; *Magyar Törvénytár*, Budapest, 1899, I, p. 500—503.

externe. După prestarea jurămîntului se va fi procedat la predarea-preluarea efectivă a drapelului.

O altă prevedere din instrucțiunile regale date lui Andrei Báthory consta în faptul că, din bunurile ajunse pe mîna coroanei prin stingere sau pe altă cale legală, voievodul poate dărui oamenilor de încredere ai regelui, și mai cu seamă acelora distinși în luptele cu dușmanii, posesiuni cu un efectiv de pînă la douăzeci de iobagi. Înainte, voievozii făceau danii de posesiuni grevate de sarcini mai mult în favoarea cnejilor, a juzilor de pe domeniile regale, fiind vorba mai ales de suprafețe aflate în folosința efectivă a respectivilor[20]. Asemenea danii se cunosc mai cu seamă de la Ioan Hunyadi (de Hunedoara) ca voievod al Transilvaniei și ca guvernator al Ungariei. Altminteri, voievodul dona demnitarilor săi, de multe ori ca leafă, sate și parcele de care a ajuns să dispună în virtutea competinței sale jurisdicționale[21]. În asemenea cazuri, însă, Báthory primise împuternicire să doneze în mod limitat din posesiunile ce reveniseră regelui. Urmează ca cercetările să lămurească, de cînd s-a încetățenit acest obicei. Sistematizarea unei asemenea practici ar putea fi atribuită, pe lîngă interesul susținut de apărare împotriva turcilor, și ponderii pe care, în deceniile de după moartea lui Matia Corvinul, o vor fi avut voievozii transilvani de prestigiu: Ștefan Báthory, Petru Szentgyörgyi și Ioan Zápolya.

Problemele pe care le ridică îndeplinirea dregătoriei voievodale, cît și documentele pe care le publicăm în cuprinsul prezentei contribuții sînt de natură ca, pe tărîmul studiilor privitoare la instituțiile medievale transilvane, să canalizeze cursul cercetărilor, de la teoriile privind originea acestor instituții, cu prioritate înspre analiza concretă a funcționării lor. Este util să menționez — ceea ce nu constituie o noutate pentru istoricii maghiari — că în studierea evoluției voievodatului transilvănean, proclamat drept fenomen cu totul singular, o paralelă bună o constituie situația din cadrul banatului Slavoniei[22]. Prin implicarea unor izvoare istorice noi, în cazul unei mai mari deschideri, cu noi metode, ar fi posibilă o scoatere din impas și relansare a medievisticii transilvane.

ZSIGMOND JAKÓ

ANEXĂ

1.

1437 decembrie 6, Znaim.

Regele Sigismund poruncește locuitorilor români ai domeniului Devei ca pe viitor să-l socotească voievod al Transilvaniei numai pe Petru Cseh de Léva, deoarece pe colegul său Ladislau Csáky l-a eliberat din această funcție.

[20] Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, Budapest, 1913, V, p. 37, 39.

[21] Mályusz Elemér, *Az erdélyi magyar társadalom a középkorban*, Budapest, 1988, p. 6—7.

[22] Kristó Gyula, *Különkormányzat az Árpád-kori Dráván-túlon és Erdélyben*, în *TSzle*, 1977, p. 53—72; Idem, *A feudális széttagolódás Magyarországon*, Budapest, 1979.

Sigismundus dei gratia Romanorum imperator semper augustus ac Hungarie, Bohemie, Dalmacie, Croacie etc. rex fidelibus nostris universis et singulis Walahis, populisque et jobagionibus nostris ad castrum nostrum Dewa vocatum spectantibus salutem et gratiam. Quia nos totum wayuodatum partium nostrarum Transsilvanarum, quem hactenus fideles nostri magnifici Petrus Cheh de Lewa et Ladislaus de Chaak dictarum partium nostrarum Transsilvanarum wayuode pariter tenuerunt. sed et castrum nostrum prenotatum ab ipso Ladislao quoad partem suam, salva nostra dilectione, auferentes ipsi Petro Cheh pro honore duximus conferendum, ideo vestre universitatis et cuiuslibet vestrum fidelitati firmissime precipimus et mandamus, quatenus a modo inantea ab obedientia prefati Ladislai de Chaak wayuode vos retrahendo annotato Petro Cheh vestro wayuode ac suis vicewayuodis seu officialibus in omnibus consuetis more solito parere, obedire et obtemperare, de universisque proventibus, obventionibus et emolumentis respondere et eosdem ipsis amministrare debeatis. Secus facere non ausuri, presentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum Znoyme partium Moravie, in festo beati Nicolai episcopi et confessoris, anno domini MCCCCXXX septimo, regnorum nostrorum anno Hungarie etc. L primo, Romanorum XXVIII, Bohemie XVIII, imperii vero quinto. — *[Pe margine, în dreapta:]* Commissio propria domini imperatoris. Emerico de Marczaly magistro curie referente.

Original, hîrtie, sub text urme de pecete aplicată.
Arhivele de Stat ale Ungariei, DL 13130.

2.

1493 ianuarie 19, Buda.

Regele Vladislav II face cunoscut juzilor şi locuitorilor saşi ai celor şapte scaune săseşti din Transilvania că l-a eliberat din funcţia de voievod al Transilvaniei şi comite al secuilor pe Ştefan Báthory, în locul său numindu-i pe Ladislau Losonci şi Bartolomeu Drágfy.

Wladislaus dei gratia rex Hungarie et Bohemie etc. fidelibus nostris prudentibus et circumspectis magistris civium ac iudicibus, iuratis ceterisque civibus septem sedium nostrarum Saxonicalium partium regni nostri Transsilvanarum Saxonibus salutem et gratiam. Quia nos wayuodatum illarum partium ac comitatum Siculorum a fidele nostro magnifico comite Stephano de Bathor, iudice curie nostre, salva gratia et benivolentia nostra erga eundem permanante, aufferentes fidelibus nostris magnificis Ladislao de Lossoncz thavernicorum ac Bartholomeo Dragfy cubiculariorum nostrorum regalium magistris, de quorum fide et fidelitate plene confidimus, simulcum omnibus suis iuribus et iurisdictionibus dedimus et contulimus. ideo fidelitati vestre firmiter precipientes mandamus, quatenus a modo eosdem Ladislaum de Lossoncz et Bartholomeum Dragfy pro wayuodis vestris recognoscere et tenere, eisdemque in omnibus solitis et consuetis debitam obedientiam prestare, atque ea, que nomine nostro iusserint, modis omnibus facere debeatis et teneamini. Et aliud facere non presumatis, presentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum Bude, sabbato proximo ante festum beatorum Fabiani et Sebastiani martirum, anno domini Millesimo quadringentesimo nonagesimo tertio. — *[Pe margine, în dreapta:]* Commissio propria domini regis.

Original, hîrtie, sub text fragmente de pecete aplicată.
Arhiva Oraşului Sibiu, Urkunden, II/521, în Arhivele Statului Sibiu.
Un alt exemplar cu text identic, scris de altă mînă, către oraşul Bistriţa, se deosebeşte de primul numai prin nomine maiestatis nostre *în loc de* nomine nostro, *iar la datare mai apare:* regnorum nostrorum anno Hungarie etc. tertio, Bohemie vero vigesimo secundo. *Acest exemplar are cota: Arhiva Oraşului Bistriţa, nr. 371, în Arhivele Statului Cluj.*
Publicat: Eder, Observationes criticae et pragmaticae ad historiam Transsilvaniae sub regibus Arpadianae et mixtae propaginis. Cibinii, 1803, p. 166. — SzOkl I 271 (în ambele fragmentar). — SzOkl III 124 (publicat integral).
Regest: Archivalische Zeitschrift 12/1887, p. 91. — Berger, Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen. Köln—Wien, 1986, I, p. 107—108.

3.

1510 noiembrie 8, Magyarbród.

Regele Vladislav II face cunoscut secuilor că, la proprie cerere, l-a eliberat din funcție pe Petru Szentgyörgyi, numindu-l în locul acestuia ca voievod al Transilvaniei și comite al secuilor pe Ioan Zápolya.

Wladislaus dei gratia rex Hungarie et Bohemie etc. fidelibus nostris egregiis et agilibus viris universis et singulis trium generum Siculis partium regni nostri Transsilvanarum salutem et gratiam. Quoniam nos vetusta et preclara maiorum et progenitorum fidelis nostri spectabilis et magnifici Johannis de Zapolya perpetui comitis terre Scepusiensis et propria quoque eiusdem comitis Johannis servitia fideliter nobis et serenissimis liberis nostris sacreque corone huius regni nostri exhibita et deinceps quoque per eum solito tenore fidei et integritatis exhibenda intuentes et considerantes, officium wayuodatus nostri Transsilvanensis et honorem comitatus vestri, quo fidelis noster spectabilis et magnificus Petrus comes de Bozyn et de Sancto Georgio, iudex curie nostre, a nobis fungebatur, ab eodem, ipso propterea nobis supplicante, aufferentes prefato Johanni comiti contulimus, qui etiam iussu nostro illo ad vos et partes illas brevi ingressurus et hoc ipso suo officio functurus est. Volumus igitur et fidelitati vestre harum serie firmiter mandamus, quatenus a modo deinceps ipsum Johannem comitem pro vestro vero et indubitato wayuoda et comite tenere et recognoscere ad eum tamquam wayuodam et comitem nostrum illarum partium, consequunterque vicewayuodas et officiales suos, quos istic in persona sua constituerit, audire et attendere, eisdemque in omnibus et presertim in hiis, que circa defensionem et conservationem illius patrie et regni nostri pertinere videbuntur, faciendumque vobis dixerint, obedire et obtemperare modis omnibus debeatis et teneamini. Et aliud nullo modo facere presumatis. Datum in Broda Hungaricali, feria sexta proxima post festum beati Emerici ducis, anno domini Millesimo quingentesimo decimo. — *[Pe margine, în dreapta:]* Commissio propria domini regis.

Original, hîrtie, sub text urme de pecete aplicată.
Arhiva centrală a familiei Révay, Divers. fam., nr. 1363, în Arhiva Centrală a Statului Slovac (Bratislava).
Publicat: SzOkl III, p. 175—176.
Regest: Sz 1875, p. 34—35, 190 (eroare de datare).

4.

1551 decembrie 31, Tîrgu-Mureș.

Dieta solicită suveranului să numească un maghiar în funcția de voievod al Transilvaniei și un pămîntean în fruntea cetăților. Aviz favorabil din partea generalului Castaldo, locotenent regal.

Articuli dominorum regnicolarum in generali eorum congregatione in Zekel Wasarhel profesto Circumcisionis domini, anno eiusdem 1552 constituti... IX. Item supplicant, quod eius maiestas wayuodam in Transsilvania ex natione Hungarica constituere dignetur, cum quo de ore ad eos loqui et illius sub officio sue maiestati pro temporis conditione inservire possint. — Quod maiestas vestra id clementer annuat... XI. Item supplicant regnicole, quod omnia beneficia ac officia tam castrorum, quam civitatum Hungaris conferre dignetur, qui de legibus ac consuetudinibus regni bene docti sint, ut simulcum ipsis eius maiestati quietius semper inservire valeant; experti enim sunt, quales iniurie ac illegitime oppressiones annis superioribus ab externis officialibus acciderunt. — Quod in beneficiis ecclesiasticis et officiis castrorum maiestas vestra talem curam habebit, quod beneficium regni et subditorum quietem concernet...

Originalul în Arhivele Statului Viena (Staatsarchiv).
Publicat în EOE I, p. 382—385. Prezenta republicare se bazează pe textul publicat.

5.

1552 aprilie 1, Bratislava.

Instrucţiuni date de regele Ferdinand I lui Andrei Báthory, cu prilejul numirii sale ca voievod al Transilvaniei.

Ferdinandus divina favente clementia Romanorum, Hungarie, Bohemie etc. rex semper augustus etc.

Ordinatio facta cum fidele nostro spectabili et magnifico Andrea de Bathor, wayvoda nostro Transsylvano et Siculorum nostrorum comite.

In primis ut habeat plenam et omnimodam illam authoritatem, quam priores wayvode et Siculorum comites de iure aut de approbata consuetudine habuerunt. Debebit idem fideles nostros subditos in suis libertatibus conservare et eis iura administrare iuxta leges et consuetudines illius regni nostri, prout super hoc coram nobis iuramentum prestitit; neque aliquam contributionem illis inponat.

Concessimus etiam, prout concedimus ei authoritatem, ut bona titulo defectus seminis, vel alio legitimo iure ad ius corone nostre Hungarie, seu collationem nostram regiam devoluta, que ultra numerum viginti colonorum se non extendunt, fidelibus nostris bene meritis et presertim operam strenuam contra hostes navantibus conferre possit. Bona tamen, que plus quam viginti colonos habent, collationi nostre reservata esse volumus.

Habebit idem Andreas Bathory pro ordinario salario suo, pro intertentione sua ac solutione vicegerentium et officialium suorum, necnon stipendio ducentorum equitum, quos continue alere debebit, salarium seu solutionem quindecim millium florenorum per manus hominum nostrorum, qui ad colligendos et ex nostra informatione dispensandos proventus nostros in Transsylvania collocabunt. Et de predicta summa tenebitur idem wayvoda noster omnia onera officii sui curare et providere.

Debebit idem wayvoda noster tam cum generali capitaneo nostro spectabili et magnifico Joanne Baptista Castaldo, quam comite nostro Temesiensi mutuam semper et bonam habere intelligentiam, ut pro rerum et temporum exigentia mutuo sibi subvenire et auxiliari sibi semper contra hostes possint; in rebus etiam militaribus et bellicis utatur consilio Castaldi ac scitu et voluntate, dum ibi erit.

Religionem autem catholicam omni studio defendat, ecclesias Dei et personas ecclesiasticas in suis iuribus, libertatibus et proventibus, iuxta veteres patrum institutiones, tam ipse conservet et per alios conservari faciat. Et sectam Lutheranam, quantum a se fieri poterit, extinguat.

Decernimus etiam, ut quascunque copias equitum Hungarorum levis armature in Transsylvanie presidium et defensionem conduxerimus aut expedierimus, predicti wayvode nostri imperio subesse debeant, quibus per nos de stipendio providebitur. Exceptis his, quos sub capitaneatum ipsius Castaldi mittemus.

Concedimus et hoc, ut circa personam suam centum pedites conductos habeat continue, quibus item sua solutio per nos prestabitur, floreni videlicet duo in singulos milites gregarios, decurionibus duos florenos cum dimidio et capitaneo eorum per tres florenos in mensem. Volumus tamen equites et pedites universos in bona disciplina militari servari, et ut pecunia sua vivant stipendio contenti, nec alterius res aut victum violenter auferant, diversum facient, re certius comperta, modis omnibus punire debebit.

Ex quo autem magister solutionum nostrorum campestrium in diversis locis stipendium militibus numerare debet, nec possit semper expleto mense eo recurrere, volumus et expresse mandamus, ut si contingat solutionem predictorum centum peditum et equitum, completo mense, non statim fieri, iidem equites et pedites a servitiis nullo modo discedant, sed persistant etiam usque ad finem sequentis mensis. Nec dubitent se preteritorum mensium stipendium simul certissime percepturos. Curabit tamen pro sua fide diligenter, ut numerus militum semper et continue plenus et integer sit, nec in lustratione ulla fraus committatur.

Debebit idem wayvoda noster a proventibus nostris usurpandis omnino abstinere et permittere, ut homines nostri ad hoc deputati proventus nostros libere percipiant et administrent, quibus etiam omni ope, consilio, auxilio et defensione sua adesse debebit. Et si qui proventus nostros interciperent, aut aliqo modo turbarent, tales per omnia remedia severe puniat.

Ex quo autem petit, ut pro residentia coniugis et familie sue concedatur sibi arx Uyvar in Transsylvania, generose annuimus ut arcem predictam cum suis pertinentiis et proventibus habeat, durante beneplacito nostro, et quousque de alio competenti loco habitationis sue providere poterimus, conservet. Ita tamen, ut ubi officio renunciaverit, rursus nobis eam, cum suis pertinentiis ac rebus et munitionibus in ea inventis, que conscribi debebunt, sine omni difficultate et excusatione vel pretenso aliquo colore, aut occasione nobis vel illi cui jusserimus, restituat; ad quod ipsum et officiales seu castellanos suos in casu, qui humanitus accidere solet, per litteras nobis datas obligatos esse volumus. Et interea arcem illam cum bona provisione et edificatione teneat, nec pertinentias arcis desolari patiatur, aut ad aliquas et inordinarias exactiones cogat, sed contentus sit ordinariis proventibus et servitiis, quibus soli arcis necessitati provideat.

Quod si idem Andreas Bathory officium ipsum wayvodatus ultra annum gerere nollet, eum invitum cogere nolumus; debebit tamen in hoc casu mentem suam nobis tribus ante mensibus significare, ut de alio officiali constituendo possimus tempestive providere.

Datum in arce nostra Posoniensi, die prima mensis Aprilis, anno domini Millesimo quingentesimo quinquagesimo secundo.

Ferdinandus m.p. Nicolaus Olahus episcopus/ Agriensis m.p.

Originalul pe o coală, cu pecetea mare a regelui. În 1874 se afla în arhiva din Vörösvár a familiei Erdődy, dar în 1962 nu l-am găsit în fondul acestei familii intrat în patrimoniul Arhivelor de stat ale Ungariei.
Prezenta republicare se face după textul apărut în MTTár 19/1874, p. 5—8.

6.

1553 mai 26, Viena.

Regele Ferdinand I face cunoscut secuilor că l-a eliberat din funcție pe Andrei Báthory din cauză de boală, numindu-i în locul său pe Francisc Kendy și Ștefan Dobó ca voievozi ai Transilvaniei și comiți ai secuilor.

Ferdinandus divina favente clementia Romanorum, Hungarie, Bohemie etc. rex semper augustus.

Egregii et agiles fideles nobis dilecti. Cum propter gravem et periculosam egritudinem fidelis nostri spectabilis et magnifici Andree de Bathor etc., quem superiori anno in wayvodam nostrum Transsylvanensem ac comitem vestrum constitueramus, eundem a nobis id obnixe contendentem et alioquin ad gerendum munus istud, prout opus foret ex eadem egritudine sua plane imparem, ab isto onere wayvodatus et comitatus liberare et officium ipsum alteri conferre oportuerit, habita prius in ea re pro eius magnitudine diligenti consideratione, homines ad istud munus gerendum duximus eligendos, qui pro rerum et temporum statu, consilio rebusque gerendis pollentes defensioni vestre et istius regni conservationi, ceterisque ad ipsum officium pertinentibus impigre possent advigilare. Constituimus itaque in wayvodas istius regni nostri Transsylvanie comitesque vestros fideles nostros magnificos Franciscum Kendy de Zenthiwan ac Stephanum Dobo de Rewzka /!/ equa parique potestate et authoritate in his que ad exercendum ipsum officium spectarint, eisque gentes, equitatum scilicet ac peditatum Hungarice nationis, modumque et ordinem tam in defensione vestrum omnium curanda, quam iustitie administratione tradidimus ut divina benignitate speremus, eorum opera, studio, industria, salutem, quietem et defensionem vestrum omnium, rectamque omni ex parte istius regni nostri administrationem in posterum ab eis rite curatum iri. Quare fidelitates vestras clementer hortamur, vobisque committimus firmiter, ut a modo in posterum, durante videlicet beneplacito nostro, prefatos Franciscum Kendy et Stephanum Dobo et eorum utrumque pro vestris comitibus, wayvodisque Transsylvanis recognoscere, eisque uti prioribus wayvodis et comitibus vestris consuevistis obedire et pro vestra in nos fidelitate eisdem in omnibus, que ad statum, defensionem et conservationem istius regni nostreque authoritatis pertinere visa fuerint, semper assistere debeatis et teneamini. Habent autem iidem a nobis specialiter in mandatis, instructioneque illis data, ut vos ceterosque fideles nostros istius regni in vestris iuribus, libertatibus et immunitatibus inviolabiter conservent; quod quidem ut fiat et ut per

nos secundum deum quiete, tranquilitate, iustitiaque fruamini solicite providebimus omni tempore. Secus igitur ne feceritis. Datum in civitate nostra Viennensi, die vigesimo sexto mensis Maii, anno domini Millesimo quingentesimo quinquagesimo tertio. Ferdinandus mp. Nicolaus Olahus mp. Strigoniensis archiepiscopus. *[In exterior:]* Egregiis et agilibus universis et singulis trium generum Siculis partium regni nostri Transsylvanarum, fidelibus nobis dilectis.

Original, hîrtie, pe verso fragmente de pecete aplicată acoperită cu hîrtie.
Arhiva capitlului din Alba-Iulia, Miscellaneorum cista III, fasc. I, nr. 38, în Arhivele de Stat ale Ungariei.
Publicat: ECE I, p. 489—490.

AU SUJET DE LA NOMINATION DU VOÏVODE DE TRANSYLVANIE

(Résumé)

Après avoir présenté en bref les recherches hongroises sur l'institution du voïvodat de Transylvanie, on décrit les circonstances et le façon d'agir au cas de la nomination dans la dignité du voïvode de Transylvanie, ce qui valait bien la troisième ou la quatrième dignité du royaume de Hongrie. On analyse le contenu de trois documents d'avant 1526 aussi bien que de quelques-uns d'après cette date. Une telle manière de recherche, pas de tout à nous faire nous cramponner dans de théories infructueuses concernant l'origine du voïvodat, au contraire, nous mène vers le camp de l'analyse concrète du fonctionnement de cette institution.

On reproduit dans une Annexe six documents en latin, liés au problème qu'on discute dans l'étude.

DOUĂ BISERICI-SALĂ GOTICE DIN JUDEȚUL CLUJ

În suita monumentelor de arhitectură medievală, bisericile sînt singurul program aproape integral păstrat, constituind martori deosebit de prețioși pentru cultura și civilizația materială a înaintașilor noștri. Arhitectura laică medievală a suferit, cu rare excepții, mutilări și transformări de-a lungul timpului, în măsură să-i anihileze atributele inițiale.

Obiectul prezentului articol îl constituie prezentarea monografică a bisericilor reformate din Tiocul de Jos și Tiocul de Sus, două sate vecine situate la circa 50 de kilometri de municipiul Cluj-Napoca, pe valea pîrîului Lujerdiu.

Biserica reformată din Tiocul de Sus

Biserica este situată în apropierea vetrei satului, pe platoul unui deal străjuit de domeniul fostei case parohiale.

Este o biserică de zid, tip sală, cu turn clopotniță adosat laturei sudice în axul intrării. Materialul de construcție pentru zidăria bisericii și a turnului este piatra de Tioc, provenită din carierele învecinate, caracterizată prin culoare gri-gălbuie, densitate redusă și docilitate la prelucrare. Nava și corul sînt acoperite cu șarpantă de lemn în două ape, peste care în momentul de față se desfășoară o învelitoare din țiglă trasă[1].

Planimetria. Axul de compoziție al planului bisericii este orientat pe direcția est-vest. Nava dreptunghiulară, cu dimensiunile de 8,80×7,40 m, are două accese, unul pe latura de vest și celălalt pe latura de sud, fiind luminată de trei ferestre cu secțiunea în plan trapezoidală. Trecerea spre cor este marcată printr-un arc triumfal rezemat pe două pile de zidărie. Nașterea arcului este marcată de cîte o consolă sub forma unor sprîncene de cornișă. Sanctuarul este pe plan aproximativ patrat, cu dimensiunile de 4,80×4,50 m, avînd două deschideri mici pentru ferestre, una în axul peretului estic, cealaltă pe peretele sudic, ambele cu secțiune trapezoidală în plan. La exterior, perpendicular pe pe-

[1] Învelitoarea a fost refăcută în repetate rînduri. Inițial șarpanta era acoperită cu șindrilă, cum rezultă din registrul de evidență al parohiei care în anul 1808 repară șindrila la acoperișul bisericii. (Culegere de documente, Arhiva Eparhiei Reformate Cluj).

retele nordic, se mai păstrează o urmă de contrafort cu lungimea de 1,30 m şi lăţimea de 0,80 m[2].

În dreptul arcului triumfal, adosat zidului nordic, un amvon de piatră în formă de potir articulează trecerea din navă în sanctuar.

De remarcat grosimea considerabilă a zidului perimetral, cu dimensiunea constantă de 90 cm.

Accesul în navă se face pe sub turnul clopotniţă axat pe intrarea sudică, construcţie din zidărie de piatră, pe plan patrat, cu dimensiunile de 3,60×3,60 m, alipit ulterior clădirii iniţiale[3]. Intrarea principală, la vest, este înzidită, ancadramentul gotic de piatră rămînînd vizibil.

Este curios faptul că la colţurile nord-estic şi sud-estic ale navei, paramentul exterior prezintă neregularităţi, mai precis cîte un rezalit de formă, grosime şi înălţime variabile, evident resturi ale unor ziduri care puteau fi contraforţi sau pereţi ale unor încăperi dispărute[4].

Nava şi corul sînt pardosite cu podele din scîndură pe suport de grinzi de stejar, avînd dedesubt un pat de umplutură de piatră.

Volumetria. Este compactă şi sobră, cu o vădită tentă arhaică reliefată în special de numărul restrîns şi dimensiunile reduse ale golurilor precum şi de absenţa contraforţilor, suport indispensabil structurilor portante gotice, mai rar întîlniţi în arhitectura romanică. Silueta generală acuză verticalitatea susţinută de turnul clopotniţă, pe trei nivele, cu coiful şarpantei în patru ape, marcînd intrarea. Peretele vestic şi cel estic se înalţă sub forma unor pinioane pînă la coama acoperişului, la fel şi peretele despărţitor dintre navă şi altar care continuă deasupra arcului triumfal, despărţind cele două poduri.

Încăperea navei, de formă prismatică, cu raportul între înălţime şi lungime de 1:1,8, este tăvănită cu scîndură de lemn bătută în cuie pe intradosul grinzilor şarpantei. Sanctuarul, cu volumetrie cubică, avînd raportul h/l de 1:1, este acoperit cu o boltă în cruce cu muchiile dublate de ogive, executată din bolţari de piatră legaţi cu var cald. Ogivele pornesc de pe console amplasate în cele patru colţuri ale sanctuarului la o înălţime de doi metri de la podea, intersecţia lor fiind marcată de o cheie de boltă. Forma pînzelor bolţii, rezultată din intersecţia a doi semicilindri cu linia coamei uşor concavă şi lipsa arcului formeret la intersecţia cu zidurile perimetrale denotă că este vorba de o împletire a soluţiilor constructive romanice cu cele gotice, zidurile păstrîndu-şi rolul de suport al bolţii de piatră, ale cărei forţe de descărcare nu sînt preluate integral de ogive. În orice caz, deschiderile, cu excepţia perete-

[2] Corina Popa presupune că biserica a avut sacristie şi fragmentul de zid păstrat pe faţa exterioară a peretelui nordic este o urmă a acesteia. (Corina Popa, *Biserici-sală gotice în nordul Transilvaniei*, Teză de doctorat, Univ. Babeş-Bolyai, Cluj, 1973, p. 127).

De cu totul altă părere este Entz Géza, care consideră că clopotniţa şi urma contrafortului sînt construcţii ulterioare bisericii. (Entz Géza, *Die Baukunst Transilvaniens in 11—13. Jahrhundert*, II. Teil, AHA, Tom. XIV, fasc. 3—4, p. 155).

[3] Lipsa unor menţiuni documentare privind construcţia turnului a condus la investigarea la faţa locului, printre localnici. Informaţiile transmise pe cale orală de la o generaţie la alta atestă data construcţiei în ultimul deceniu al secolului XIX cînd moşierul din Tiocul de Sus, Jakabházy Dániel, dispune înlocuirea clopotniţei de lemn amplasate la cîţiva metri de latura sudică a bisericii cu actuala clopotniţă.

[4] Vezi Corina Popa, *op. cit.* p. 127; Entz Géza, *op. cit.*, p. 155.

lui spre navă, cu arcul triumfal, sînt foarte mici, respectiv de 65×150 cm pe peretele sudic și 65×83 cm pe peretele estic. În momentul de față stabilitatea sanctuarului este asigurată de consolidarea perimetrală cu tiranți metalici.

Decorație. Limbajul formal, deosebit de subtil, a condus la controversate încadrări stilistice și de aici la ipoteze divergente privind datarea monumentului[5].

Ancadramentul portalului vestic, executat din aceeași piatră de Tioc folosită la zidăria clădirii, are formă de arc frînt cu profilatura continuă. Pe o lățime de 40 cm alternează trei toruri și două scotii care pornesc toate de la aceeași cotă a soclului, în plan vertical. Torurile, de dimensiuni relativ egale, au forme diverse, de la profilul pară pe muchia spre golul ușii, trecînd prin torul încadrat de două listele la îngemănarea profilului concav cu cel convex și terminînd cu torul simplu, ușor aplatizat, aflat spre marginea exterioară a ancadramentului. Profilatura se întoarce cu o scotie spre golul ușii.

Ancadramentul portalului sudic, în arc frînt, are o profilatură mai simplă. Un tor cilindric în formă de pară marchează cantul exterior spre golul ușii, scos în evidență de două suprafețe concave, aplatizate, care fac trecerea spre planurile verticale, lise, ale pietrei. Racordul profilaturii cu soclul, înalt de 42 cm, se face prin planuri înclinate la 45°.

Singurele ferestre decorate cu muluri sînt ale sanctuarului. Interesant este faptul că nu există nici o legătură funcțională și formală între modul de realizare a deschiderii la interior și aspectul exterior. Ambele ferestre au ambrazura trapezoidală în secțiune verticală, aspectul interior fiind acela al unor deschideri dreptunghiulare terminate la partea superioară în semicerc (dimensiuni interioare 65×155 cm și 65×130 cm). La exterior, pe peretele estic, ochiul de piatră în formă de patrulob cu lobii ascuțiți, înscris într-un cerc cu diametrul de cca. 60 cm este în același plan cu peretele. Renovările practicate în decursul timpului au alterat vizibil forma inițială a ancadramentului și profilatura acestuia, rămînînd relativ intactă doar deschiderea patrulobului.

Pe peretele sudic, o interpretare miniaturală a limbajului formal gotic preconizează o etapă stilistică de tranziție, provincial-originală. Mai bine păstrat, ancadramentul de piatră terminat la partea superioară în arc frînt, delimitează o compoziție alcătuită dintr-un trilob cu muchiile teșite despărțit de deschiderea dreptunghiulară de la partea inferioară printr-un menou orizontal ușor arcuit. Remarcabilă este prezervarea „în

---

[5] Entz Géza afirmă: „În a doua jumătate a secolului XIII a fost construită una din cele mai subtil întocmite biserici de sat din acest ținut, biserica Maicii Domnului din Tiocul de Sus". *Op. cit.*, p. 40.

Același autor, în *„Szolnok-Doboka magyarsága"*, (Dej—Cluj, 1944, p. 194, 203, 208) datează suprastructura în secolul XIV pe fundații arpadiene din secolul XIII.

Debreczeni László, în *Debreczeni László adatgyűjtése*, (1920—1930, Manuscris, *Arhiva Eparhiei Reformate* Cluj) plasează corul în secolul XIV.

De o cu totul altă părere este însă Virgil Vătășianu care datează biserica în prima jumătate a secolului XV apreciind mulurile ferestrelor corului drept „curioase" și „de un aspect extrem de primitiv", rezultat al adaptării populare locale a formelor goticului matur. (*Istoria artei feudale în țările române*, vol. I. p. 244).

Corina Popa susține ipoteza încadrării bisericii în secolul XV (*Pagini de veche artă românească*, IV, București, 1981).

situ" a tuturor elementelor componente ale bolții în cruce pe ogive. Punctele de reazem ale ogivelor sînt patru console de colț din piatră sculptată în relief plat, reprezentînd trei capete de bărbați și un decor vegetal. Pe cheia de boltă se citește relieful unei figuri omenești circumscrise de o aureolă, probabil Isus Christos.

Secțiunea ogivei este un profil cu o singură cavetă derivat dintr-un dreptunghi ale cărui colțuri au fost scobite după traseul unui sfert de cerc.

Arcul triumfal, în formă de arc frînt ușor ascuțit, se înalță de pe console, reliefate printr-o cavetă în sfert de cerc la îmbinarea cu planul vertical al zidului.

Amvonul din piatră, în formă de potir, este modest, lipsit de decorație pe laturile exterioare ale parapetului.

Avînd în vedere situația meșteșugurilor sătești în evul mediu, caracterizată prin lipsa de omogenitate și prin statut de ocupație secundară este de presupus că elaborarea prealabilă și execuția lucrărilor ornamentale de pietrărie era apanajul unor echipe specializate de meșteșugari itineranți[6]. Același lucru este valabil și pentru lucrările de zidărie și în special de boltire a unor spații, fie și de mică amploare, care au rezistat timp de secole în starea inițială[7].

Istoric al localității. Concluzii provizorii asupra stării de conservare, a părților inițiale, a eventualelor refaceri și adaosuri.

Prima mențiune documentară a satului Tiocul de Sus datează din anul 1280 sub numele Felsőtök[8], aparținînd cetății Dăbîca[9]. Pămîntul era stăpînit de un clan ai cărui membri erau iobagi ai cetății[10] (iobagiones castri).

Biserica este pomenită într-un document din anul 1468 ca biserică romano-catolică cu hramul Sfînta Maria. Răspîndirea reformei, care cuprinde întreg principatul, o transformă în sec. XVI în biserică parohială reformată, susținută financiar de comunitatea enoriașilor prin obligația instituită de Mihail Apafi[11].

În starea actuală monumentul păstrează o mare parte din elementele constructive și decorative inițiale. Intervențiile survenite de-a lun-

[6] Ștefan Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, București, 1954, p. 25, 32—35.

[7] Vasile Drăguț susține ipoteza influenței cisterciene difuzată prin intermediul unor șantiere itinerante, de proveniență provincială. (Vasile Drăguț, *Contribuții privind arhitectura goticului timpuriu în Transilvania*, în *SCIA*, Tom. 15, nr. 1/1968, p. 45—46).

[8] Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, București, 1967—1968, vol. II, p. 194 (Tiocul de Sus, Felsőtök); Entz Géza, *op. cit.*, p. 137.

[9] Kádár József, *Szolnok-Dobokavármegye monographiája*, vol. VII, Dej, 1905, p. 13—15.

[10] *Ibidem.*

[11] *Ibidem.*

gul timpului nu i-au alterat personalitatea stilistică atît de controversată[12].

Interesantă este lipsa totală a contraforților, în special la pereții corului. Urma de zid păstrată în ruină pe latura nordică nu este suficient de relevantă în ceea ce privește rolul structural pe care îl avea, luînd în considerare plauzibilitatea ipotezei că sanctuarul ar fi avut și o sacristie. În același timp cele două decroșuri în paramentul actual, la colțurile nord-estic și sud-estic ale navei sînt prea evidente pentru a fi atribuite exclusiv unei inabilități în execuție la restaurare.

Scăpări și unele mici deteriorări ca urmare a unor intervenții neglijente există la ancadramentul portalului sudic, ușor afectat de alipirea defectuoasă a turnului clopotniță și a ancadramentului de piatră al ferestrei estice a corului, a cărui formă inițială, circulară, a fost parțial modificată prin repetate tencuiri.

Pe baza elementelor structurale și a planimetriei, monumentul aparține unei faze stilistice de tranziție de la romanic la gotic după cum arată corul patrat, lipsit de contraforți la exterior, acoperit cu o boltă în cruce pe ogive, simplă, cu săgeată redusă și masivitatea pereților cu ferestre minimale. Spațiul interior rezultat nu are ambianța specific gotică generată de silueta elansată pe verticală și luminozitatea altarului din bisericile ordinului ogival. Pe de altă parte limbajul decorativ denotă măiestrie și subtilitate în interpretarea formelor gotice timpurii în special la mulurile ferestrelor corului.

Biserica reformată din Tiocul de Jos

Satul se află la o distanță de cca. 2 km de Tiocul de Sus mergînd pe drumul județean 109B în direcția Cluj-Napoca.

Biserica domină complexul de dotări social-culturale și comerciale comasate în jurul vetrei satului, fiind amplasată pe un platou mai înalt, delimitat de o împrejmuire care include și clădirea fostei școli maghiare, acum dezafectată.

Inițial biserică romano-catolică, devenită în secolul XVI dioceză protestantă, clădirea se compune dintr-o navă dreptunghiulară cu cor patrat avînd structura din zidărie de piatră, o clopotniță de lemn adosată pe latura vestică și un foișor de lemn pe latura sudică. Acoperișul, alcătuit din cîte o șarpantă în trei ape deasupra navei și corului, este învelit cu plăci de eternit.

Planimetria. Regăsim axialitatea compoziției orientată pe direcția est-vest cu nava dreptunghiulară de 6,30×7,85 m și corul în prelungirea navei spre răsărit de 4,53×4,23 m.

La fel ca în cazul precedent, intrarea vestică în navă a fost obturată cu zidărie, rămînînd pentru uzul curent doar accesul pe latura sudică.

Golurile ferestrelor, atît la navă cît și la cor, au secțiunea în plan trapezoidală și nu mai păstrează nimic din eventualele elemente decorative originale, fiind astăzi simple deschideri dreptunghiulare cu cer-

[12] Entz Géza, *op. cit.*, p. 40; *Szolnok...* p. 194; Debreczeni László, *op. cit.*; Virgil Vătășianu, *op. cit.*, p. 244; Corina Popa, *op. cit.*, p. 57.

cevele şi toc de lemn. Corul are o singură fereastră, pe latura sudică, la fel de amplă ca cele din navă şi nu există indicii privind existenţa unei a doua ferestre pe peretele estic[13].

Articularea spaţiului navei cu cel al corului se realizează printr-un arc triumfal în formă de arc frînt ascuţit, la baza căruia este amplasat amvonul de piatră alipit laturii nordice.

La exterior clădirea este încoronjurată de nouă contraforţi înalţi pînă aproape de nivelul cornişei, poziţionarea lor fiind aparent haotică. Într-adevăr, simetria şi axialitatea sînt vădit neglijate sub raport constructiv, în special la colţurile nord-estice ale navei şi corului unde aceştia lipsesc. Adăugirile ulterioare prin alipirea clopotniţei de lemn şi a pridvorului intrării, au fost realizate oarecum la întîmplare sau, în orice caz, fără să se ţină seama de considerente de ordin formal. Astfel, clopotniţa[14] ar fi fost de dorit să ocupe o poziţie independentă, la o oarecare distanţă de biserică sau cel puţin să fie axată pe axa est-vest a navei.

Despre o alipire defectuoasă putem vorbi şi în cazul pridvorului, axat de data aceasta pe golul intrării dar obturînd parţial un ochi de fereastră cu ancadrament de piatră în arc acoladă păstrat „in situ" sub cornişă.

Evident, necesităţile de ordin funcţional au primat prin excelenţă în defavoarea atributelor estetice şi istorice.

Volumetria se remarcă la exterior prin echilibru şi sobrietate accentuată de raportul 1/1 dintre înălţimea acoperişului şi înălţimea zidurilor, relevînd caracterul de dominantă a compoziţiei faţă de clopotniţa de lemn pe care o subordonează.

Interiorul are ambele încăperi tăvănite cu scîndură de lemn. Corul a fost cu siguranţă acoperit cu o boltă în cruce pe ogive de la care se mai păstrează punctele de reazem sub forma unor console de piatră în cele patru colţuri[15].

Înălţimea liberă de la pardoseală pînă la tavan este de 4,80 m. Pardoseala este din lespezi de piatră de Tioc, de formă patrată, montate cu prilejul lucrărilor de restaurare din anul 1899, fapt consemnat de inscripţia înzidită pe peretele nordic al navei[16]. Probabil cu această oca-

---

[13] Vezi releveul lui Sorin Vasilescu (Corina Popa, în *Pagini de veche artă românească*, IV, planşa II) care figurează o deschidere ulterior obturată pe peretele estic al corului. În mod normal această fereastră trebuia să existe.

[14] Clopotniţa este probabil o construcţie de secol XIX, conform unor informaţii verbale locale.

[15] Debreczeni László presupune că şi nava a fost boltită cu o boltă gotică datorită existenţei contraforţilor pe toate laturile exterioare. (*op. cit.*).

[16] ISTEN SEGEDELMÉVEL, SZENT EGYETÉRTÉSSEL, KÖZMUNKÁVAL KIKÖVEZTÉK E TEMPLOMOT AZ ALSÓ-TÖÖKI EV. REF. EGYHÁZKÖSSÉG TAGJAI
1899-IK ÉVBEN
LEGYEN SZENT PÉLDAADÁS AZ UTÓDOKNAK
METSZETTE
NAGY SÁNDOR CORATOR REF.
(BISERICA A FOST RESTAURATĂ CU AJUTORUL LUI DUMNEZEU CU SFÎNTĂ ÎNŢELEPCIUNE, CU SPRIJINUL BENEVOL AL ENORIA-

zie au fost făcute majoritatea transformărilor și adăugirilor vizibile astăzi: obturarea accesului vestic, alipirea clopotniței și a pridvorului pe latura sudică și probabil înlocuirea integrală a șarpantei. O parte din grinzile vechii șarpante au fost înglobate în noua construcție, după cum arată inscripția unei grinzi deasupra sanctuarului: „EZEN EPULLET EPITETET D. 6 APR. 1762; CURATORA A TOOKI R.E.K., V. JANOS".

În anul 1958 cu ocazia unor lucrări de reparație la acoperiș se schimbă învelitoarea de șindrilă cu plăci de eternit.

Decorație. Elementele de decor sînt puține păstrate integral în starea inițială. Ancadramentul de ușă de pe latura sudică aparține perioadei stilistice de tranziție de la gotic la renaștere, cu lintel pe console arcuite și profilatură temperată. Golul ușii, cu dimensiunile de 163×72 cm este încadrat de două toruri inegale urmate de o scotie care face delimitarea de suportul parietal. De remarcat aplatizarea accentuată a profilaturii continue care dă impresia unei modelări în grosimea paramentului și unilateralitatea orientării desenului spre planul exterior al peretelui. Lățimea ancadramentului este de 12 cm, torurile luînd naștere de pe un soclu înalt de 40 cm de la nivelul de călcare al pardoselii.

Fragmentul de ancadrament din baghete încrucișate păstrat pe fosta intrare de vest relevă o profilatură caracteristică goticului matur, cu toruri cilindrice și cavete în planuri suprapuse.

În aceeași fază stilistică se încadrează ancadramentul de fereastră situat excentric deasupra intrării sudice, cu partea superioară sub formă de arc în acoladă.

Contraforții de colț dispuși în unghi de 45° și majoritatea celor din cîmp perpendicular pe ziduri sînt împărțiți în două registre inegale printr-o sprînceană de cornișă racordată cu o cavetă la planul vertical. Fac excepție contrafortul de la colțul sud-vestic al navei, cu sprînceana de cornișă amplasată mult mai sus, abia vizibilă, și contrafortul de pe peretele nordic al corului, mai scund și lipsit de orice profilatură. Acesta din urmă este evident o realizare ulterioară după cum indică și poziția sa în plan, dezaxată în raport cu contrafortul opus de pe peretele sudic al corului. Probabil este rezultatul unei refaceri a contrafortului inițial, distrus odată cu prăbușirea bolții, refacere care nu a mai luat în considerare rigoarea structurală originară.

Contrafortul de pe peretele nordic al navei trebuie să fi avut un corespondent pe peretele sudic demolat cu ocazia alipirii pridvorului la intrarea sudică.

Oricare ar fi fost modul de acoperire a navei, prezența contraforților are o motivație structurală de consolidare a rezistenței clădirii[17].

La interior se mai păstrează patru console de piatră în colțurile corului, de formă tronconică inversată, fără urme de decorație.

ȘILOR PAROHIEI REFORMATE DIN TIOCUL DE JOS ÎN ANUL 1899 SĂ FIE O PILDĂ SFÎNTĂ PENTRU URMAȘI
GRAVAT
NAGY SANDOR CURATOR REFORMAT)

[17] Opinia unor cercetători referitor la rolul exclusiv estetic al contraforților la încăperile tăvănite, fără urme de boltire, pare gratuită, atîta vreme cît realizarea unor spații de dimensiunile acestora impune o tehnică constructivă specială. În acest caz solicitările provenite din greutatea șarpantei, încărcările cu zăpadă sau eventuale alunecări de teren nu pot fi preluate exclusiv de masa peretelui.

Amvonul de piatră cioplită, în formă de potir, este o piesă de început de secol XIX, artă populară locală.

Arcul triumfal, ascuțit, este pus în evidență printr-o teșitură a muchiei tăiată la 45° pe linia de intersecție cu zona de naștere a arcului.

Istoric al localității. Concluzii provizorii asupra stării de conservare, a părților inițiale, a eventualelor refaceri și adaosuri.

Satul este pomenit pentru prima dată într-un document din anul 1392 sub numele Alsotewk[18]. Proprietarii pămîntului erau același clan de iobagi ai cetății Dăbîca care stăpîneau și satul vecin, Tiocul de Sus. Sînt amintiți documentar în anul 1392 István fiul lui Pál din Tiocul de Jos iar în 1406 Mihaly fiul lui Tamas din Tiocul de Jos[19].

În anul 1480 András de Corneni și diacul Tamás fiul lui Mihai de Nyres ctitoresc biserica romano-catolică în vecinătatea „drumului țării"[20]. În secolul al XVI-lea ea este o dioceză protestantă.

Inițial biserică parohială evanghelică reformată, devine în cursul anilor 1658—1663 și mai ales în epoca suzeranității turcești cînd credincioșii se împuținează, biserică filială a parohiei din Tiocul de Sus[21].

Starea actuală a monumentului conservă puține elemente constructive și stilistice în forma inițială. Cu excepția portalului sudic, a ferestrei de deasupra acestuia și a fragmentului de ancadrament cu baghete înzidit „in situ", clădirea a suferit modificări importante. Au dispărut sau au fost înlocuiți unii contraforți perimetrali, bolta în cruce pe ogive a corului a fost înlocuită cu tavan de lemn, învelitoarea a fost în repetate rînduri refăcută, obturarea intrării principale pe latura vestică a neglijat conservarea ancadramentului de piatră dispărut în mare parte, ancadramentele ferestrelor au fost probabil înlocuite cu tocuri de lemn iar alipirea clopotniței și a pridvorului sudic a fost făcută arbitrar.

Pe baza dovezilor documentare și materiale existente, biserica aparține goticului matur, răspîndit la acea dată în întreaga Transilvanie[22], și este probabil opera unor zidari și sculptori — pietrari calificați care făceau parte din echipe itinerante[23].

Răspîndirea formelor gotice în zona rurală prin intermediul programelor de arhitectură religioasă este un fenomen de amploare, prezent pe arii largi geografice în aproape întreg bazinul someșan.

Dovezi ale perenității seculare a culturii medievale, cele două biserici marchează o etapă stilistică în evoluție de la faza timpurie la cea matură exprimată printr-un limbaj formal subtil și coerent.

---

[18] Coriolan Suciu, *op. cit.*, p. 194.

[19] Kádár József, *Szolnok-Dobokavármegye monographiaja*, p. 13—15.

[20] *Ibidem.*

[21] *Ibidem.*

[22] Zidirea bisericii a fost destul de rapidă avînd în vedere actul din 1484 prin care familia Nyiresi face plîngere împotriva abuzurilor unor localnici: „În fața bisericii a ridicat un grajd închizînd drumul principal, a distrus o casă de iobag lîngă pîrîul Orbó, a ocupat pămîntul numit Vălu..."); *ibidem*, cu traducerea citatului.

[23] Vasile Drăguț, *op. cit.*, p. 46.

Deşi dispunînd de mijloace materiale modeste, autorii au realizat o fericită transpunere a imperativelor estetice ale vremii adaptate condiţiilor specifice locale.

MIHAELA-SANDA SALONTAI

DEUX EGLISES-SALLE GOTHIQUES PRÈS DE CLUJ

(Résumé)

A cinquante kilomètres de Cluj-Napoca, dans les villages voisins de Tiocul de Jos et Tiocul de Sus, se dressent deux églises gothiques bâties en pierre, sur plan salle, avec la nef rectangulaire et le choeur carré.

L'église de Tiocul de Sus, ancienne église catholique de Sainte-Marie, maintenant reformée depuis le XVI-ème siècle, semble être un mélange stylistique dû à la tradition de l'art roman à l'ordre ogival. Les murs sont massifs, gros de 90 cm, les fenêtres sont réduites au minimum, la voûte du choeur, en croisée d'ogives est assez aplatie et manquent les arcs formerets latéraux qui ici deviennent des arcs en plein cintre. Les fenêtres du choeur sont très intéressantes, celle du côté sud ayant la forme d'un quatrelobe inscrit dans un cercle. La fenêtre située sur le mur sudique est une composition subtile, formée d'un rectangle surhaussé d'un trilobe, la liaison entre les deux formes étant réalisée par un meneau de pierre en arc bombé. A l'intérieur du choeur, la croisée d'ogives reporte la poussée aux quatres points de retombé apparément légères, qui sont des consoles de pierre sculptées en bas-relief plat avec des figures d'hommes. L'encadrement de pierre de la porte occidentale (maintenant obturée) a la forme d'un arc en ogive avec le profilage composé de tores et cavets tandis que l'encadrement de la porte sudique est plus simple, elle étant maintenant précédée d'un clocher adossé au XIX-e siècle.

L'église de Tiocul de Sus a été bâtie dès 1480, l'an attesté par les documents pour la fixation du patron du futur bâtiment, Sainte Marie dans notre cas. Au cours des siècles la décoration a subi de nombreuses transformations: la porte occidentale a été obturée et l'encadrement de pierre en baguettes déterioré, gardant à présent seulement un petit fragment „in situ", la voûte en ogive du choeur a disparu, existant maintenant seulement les consoles, les fenêtres ont été complètement transformées. L'entrée sudique préserve l'encadrement original, en pierre, avec linteau sur consoles en arc. Le profil est assez aplati, figurant la transition vers le style Renaissance.

L'ensemble a été complété à la fin du XIX-e siècle avec un clocher et un pronaos en bois.

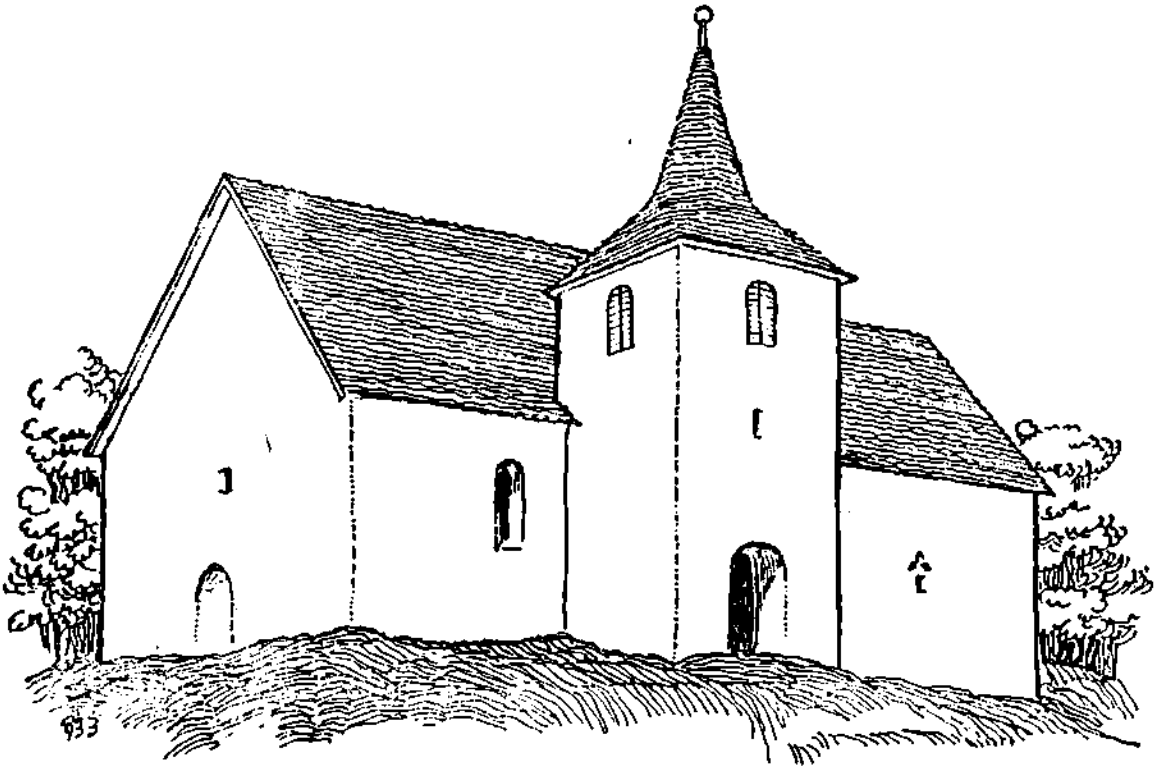

Fig. 1. — Biserica reformată din Tiocul de Sus. Perspectiva (desen de Debreczeni L.)

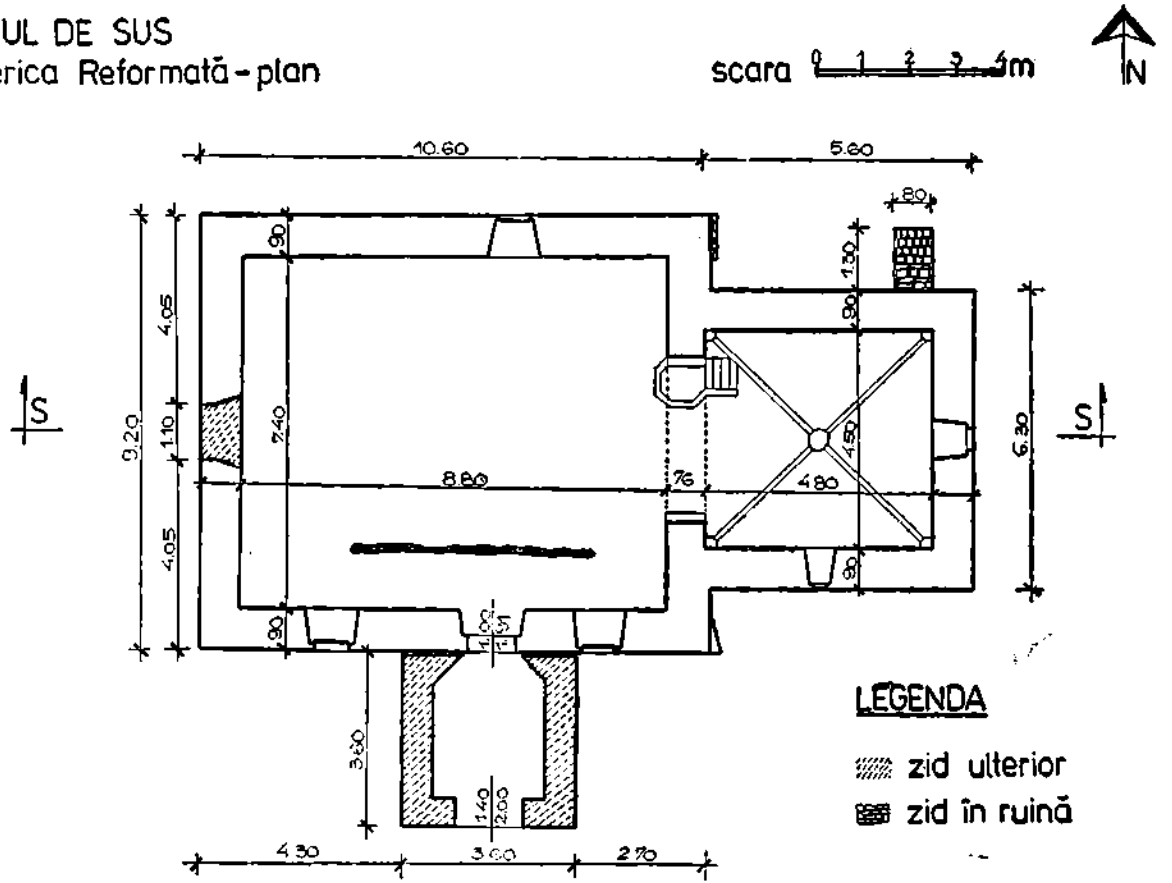

Fig. 2. — Biserica reformată din Tiocul de Sus. Releveu plan.

TIOCUL DE SUS
Biserica Reformată

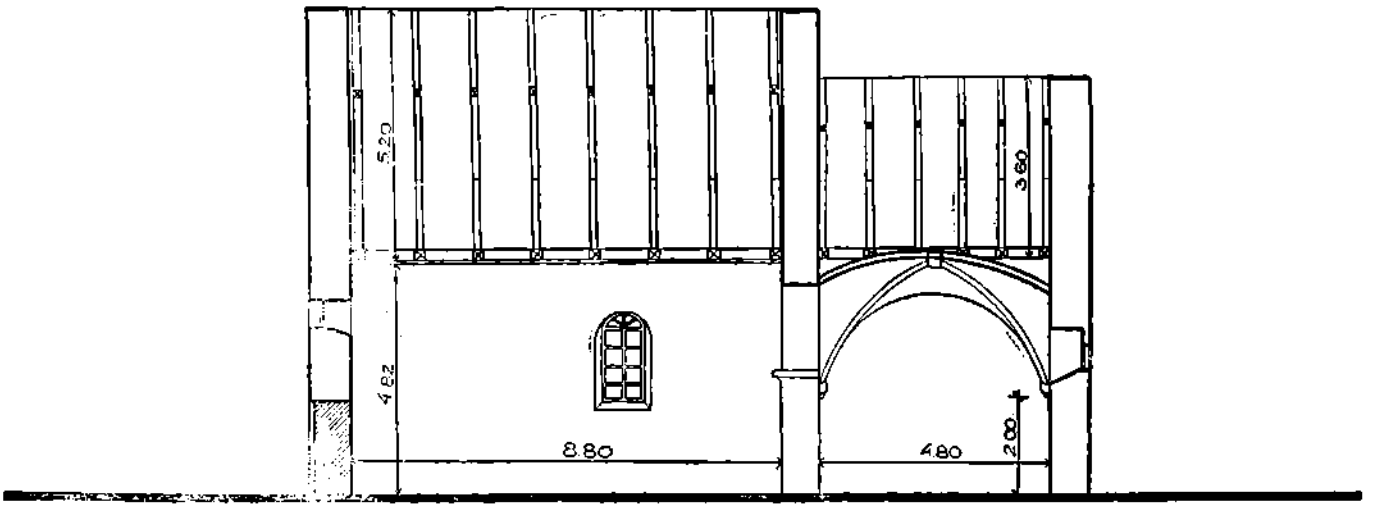

secțiune longitudinală S-S

scara 0 1 2 3 m

Fig. 3 — Biserica reformată din Tiocul de Sus. Releveu secțiune longitudinală.

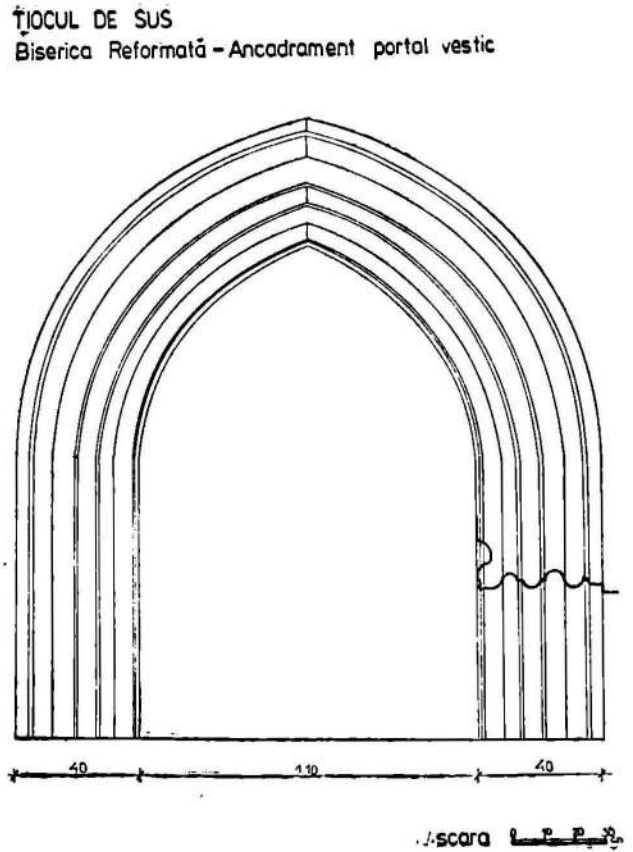

Fig. 4 — Biserica reformată din Tiocul de Sus. Ancadrament portal vestic (releveu şi fotografie).

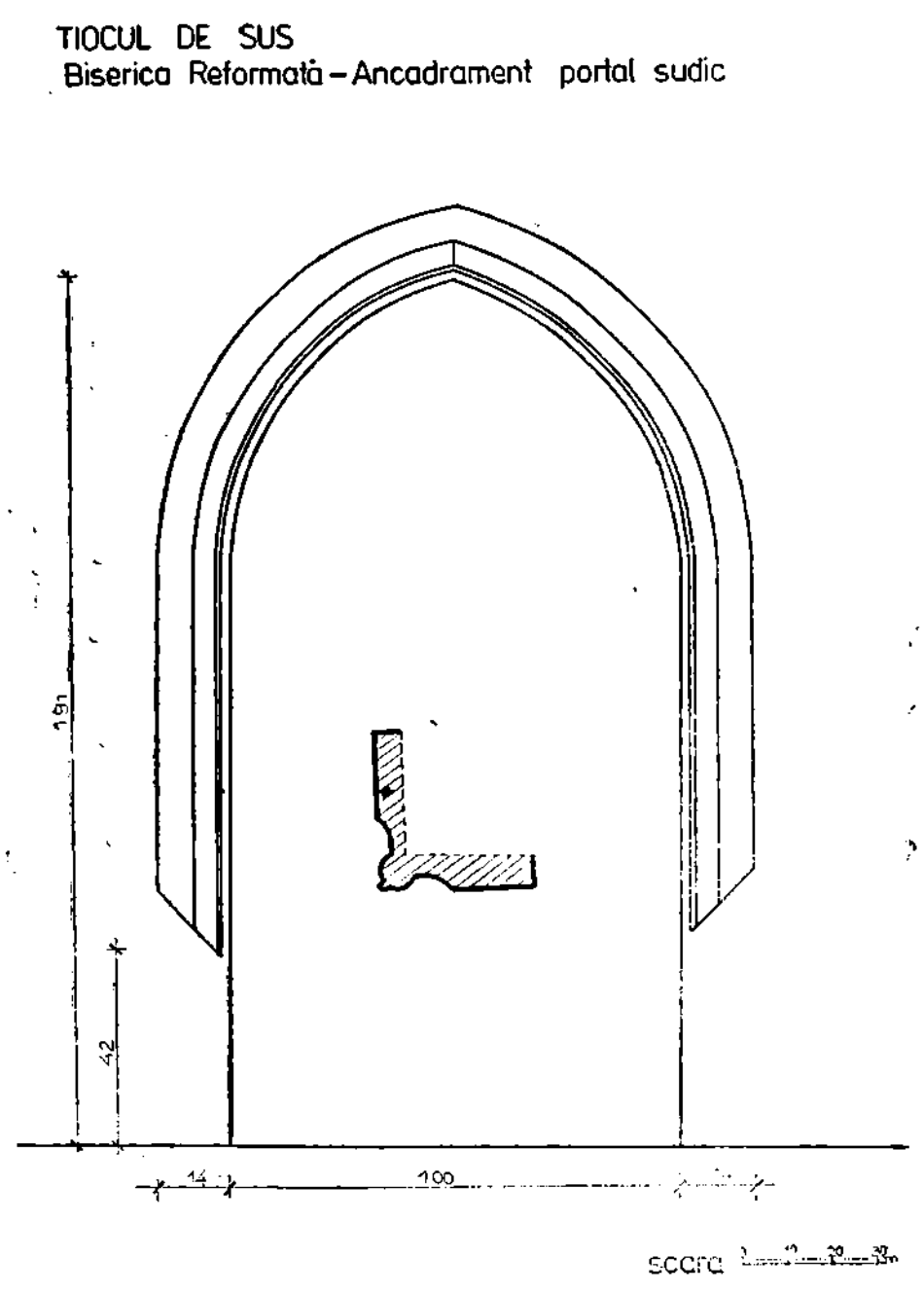

Fig. 5 — Biserica reformată din Tiocul de Sus. Ancadrament portal sudic.

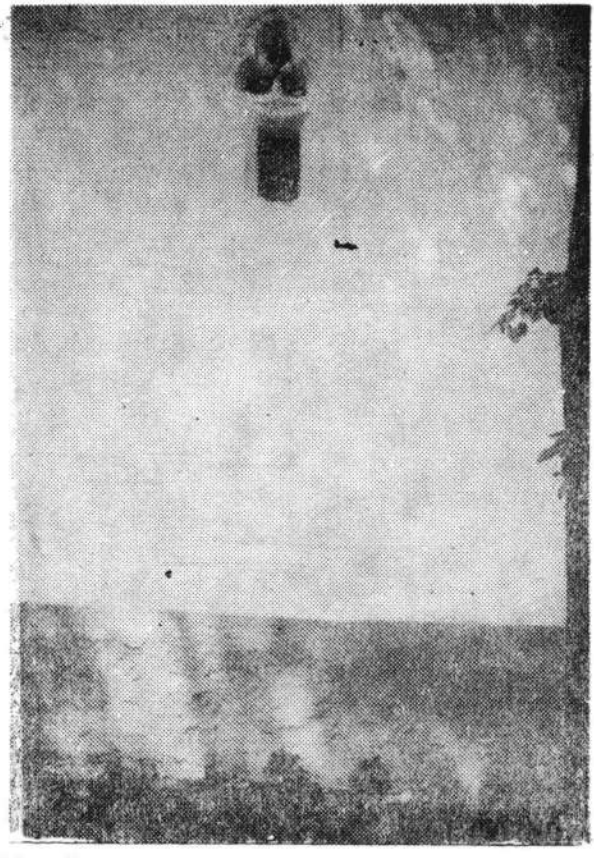

Fig. 6 — Biserica reformată din Tiocul de Sus. Fereastra sudică a corului.

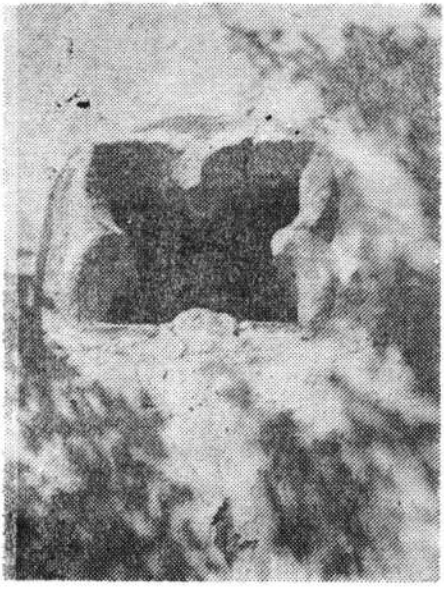

Fig. 7 — Biserica reformată din Tiocul de Sus. Fereastra estică a corului.

Fig. 8 — **Biserica reformată din Tiocul de Sus. Consolă la bolta corului** (desen de Debreczeni L.)

Fig. 9 — **Biserica reformată din Tiocul de Jos. Perspectiva** (desen de Debreczeni L.)

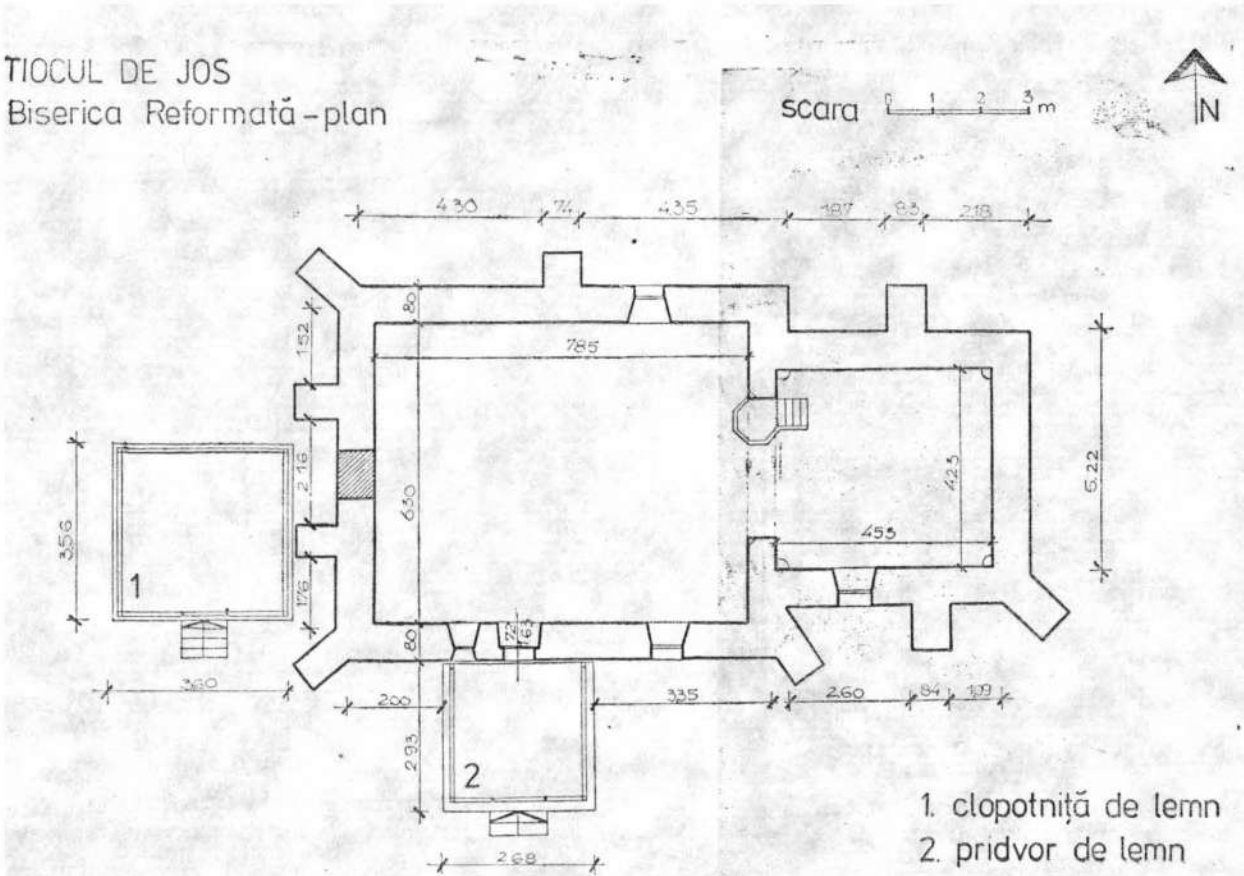

Fig. 10. — Biserica reformată din Tiocul de Jos. Releveu plan.

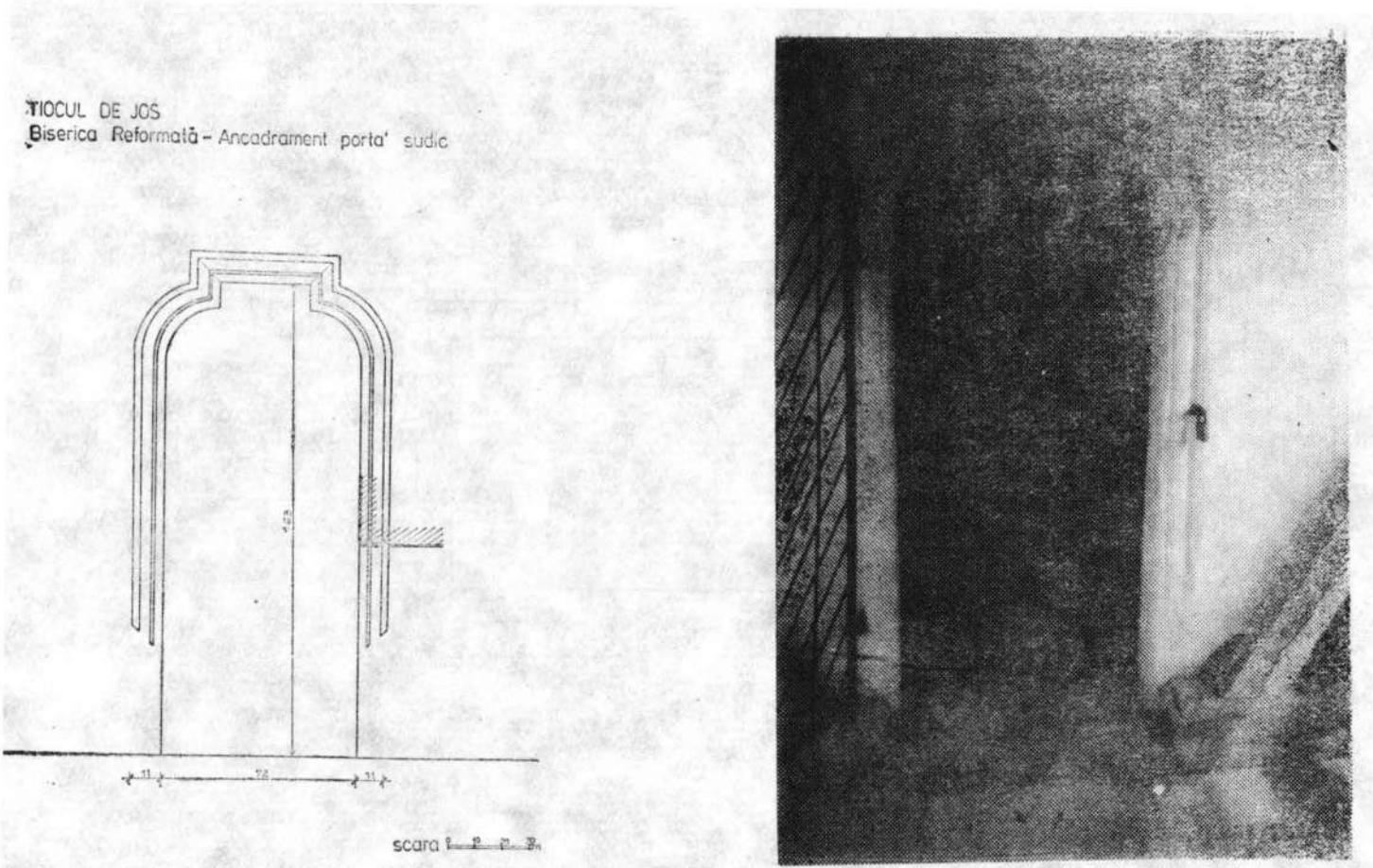

Fig. 11 — Biserica reformată din Tiocul de Jos. Ancadrament portal sudic (releveu şi fotografie)

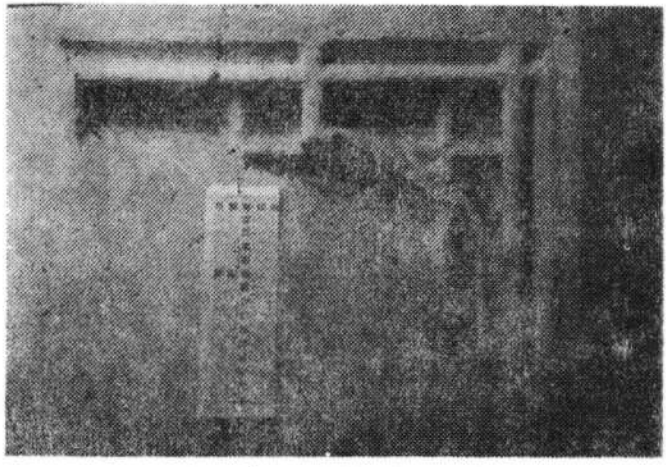

Fig. 12 — Biserica reformată din Tiocul de Jos. Fragment de ancadrament portal vestic

ASPECTE ALE CIRCULAȚIEI MONETARE ÎN TRANSILVANIA ÎNTRE ANII 1571—1691

Limitele anuale inferioară și superioară specificate în titlu mărginesc epoca principatului transilvan autonom „propriu-zis", epoca în care principele se afla în fruntea statului. De fapt, actul juridic prin care se consfințea această stare de fapt e mai vechi, cu cca. o jumătate de an, el fiind tratatul de la Speyer.

La 16 august 1570 se încheia la Speyer (Spira), reședință a Palatinatului, tratatul între împăratul Maximilian II și Ioan Sigismund Zápolya, conform căruia acesta din urmă renunță la titlul de rege al Ungariei, păstrîndu-și-l pe acela de principe al Transilvaniei și al Părților Ungariei și acceptînd clauza că, în caz de deces fără urmași, țara reintră în posesia regelui Ungariei. După moartea sa, însă, petrecută la 14 martie 1571, stările transilvane, uzînd de valabilitatea unui jurămînt depus cu ocazia dietei din Alba Iulia ținute în septembrie 1567, soluționează situația prin alegerea ca principe a lui Ștefan Báthori[1], inaugurînd seria domniilor dinastice în Transilvania. Cât despre limita superioară a epocii, ea fixează anii de emitere a așa-numitelor *diplome leopoldine*, acte prin care Transilvania este înglobată în imperiul habsburgic ca provincie cu administrație aparte. În cele ce urmează, integrăm, așadar, un fenomen economic — circulația monetară — realității complexe a principatului autonom al Transilvaniei. Este o integrare relativă, pentru că:

a) motivația fenomenului economic în cauză nu rezidă, sau, în orice caz, nici pe departe nu rezidă numai, în factorul politic-statal, ci într-un ansamblu de fenomene economice, sociale și politice interne și externe (care merită o tratare anume), și

b) sursa istorică de care ne folosim — tezaurele monetare ale vremii[2] — oferă *ab ovo* o deschidere în timp mai vastă, atât pentru începuturi, cât și pentru perioada de încheiere. De la caz la caz, tezaurele pot începe mai devreme și se pot încheia ulterior sfârșitului fenomenului politic (adică înglobării principatului autonom transilvan în sistemul politic-administrativ imperial).

---

[1] Vezi *Erdély rövid története*, Budapest, 1989, p. 228—229; *IstRom*, II, p. 939—940.

[2] Utilizăm un număr de 119 tezaure monetare cuprinzînd monede străine și autohtone, precum și 87 tezaure cuprinzînd numai monedă străină (sec. XVI—XVIII), din materialul adunat din publicații și Cabinetul numismatic al MNIT, până în anii 1982—83 împreună cu Iudita Winkler (cunoscut arheolog și numismat, cercetător la Institutul de istorie și arheologie din Cluj, deced. 1985), după aceea singur de autorul celor de față (v. tabelele I și II).

Dacă, totuşi, bornele noastre le vor constitui cele două limite de timp menţionate, este pentru că fenomenul monetar nu rămâne străin de cel politic.

•

Jurământul de credinţă prestat împăratului şi, totodată, acceptarea actului de numire primit de la sultan, ca şi achitarea sumei de 10.000 de florini de aur pe seama Porţii otomane pot fi considerate ca acte definitorii pentru politica principilor Transilvaniei. Chiar dacă unii din ei vor sub-, alţii vor supraestima ponderea Imperiului otoman, alegându-şi corespunzător o atitudine faţă de Habsburgi, ei vor fi conştienţi de puterea ambelor imperii în spaţiul geopolitic dat, factor politic recunoscut încă de Martinuzzi[3] şi apoi de Ioan Sigismund (fie chiar prin însăşi încheierea tratatului de la Speyer). Protecţia venită din partea uneia dintre marile puteri şi sprijinul (mai mult sau mai puţin tacit) al celeilalte chezăşuiau şi rolul primordial al puterii centrale în Transilvania, influenţa stărilor trecînd pe planul al doilea mai ales în deceniul al şaptelea şi la începutul celui următor ale sec. XVI. De aceea, alegerea ca principe a lui Ştefan Báthori a fost o iscusită manevră politică, dublată însă de proba de diplomaţie superioară pe care a dovedit-o Înalta Poartă, trimiţînd prin ceaşul Amhat *atname* pe numele lui Báthori.

Înscăunarea în 1571 a lui Ştefan Báthori ca principe a exercitat dintru început o bună înrâurire asupra economiei transilvane. Sprijinul acordat meşteşugurilor şi comerţului intern a dus şi la înviorarea legăturilor comerciale externe, atât spre centrul Europei, cât şi spre sud-est. Alegerea lui Ştefan Báthori ca rege al Poloniei, în 1575, impulsionează pătrunderea, pe diferite căi, în primul rând comerciale, dar şi diplomatice, culturale, a monedei poloneze. Aceasta asigură în covârşitoare majoritate necesarul de monedă curentă al principatului. Este, desigur, o dovadă a capacităţii noului principe faptul că a recunoscut nevoia de a merge mai departe cu deja tradiţionala politică de echilibru. Capacitatea devine însă calitate superioară politică, dacă adăugăm la aceasta dobândirea tronului polonez după moartea lui Sigismund August şi uzul continuu, în cei zece ani de domnie şi viaţă care i-au mai rămas, de atuul uniunii personale transilvano-poloneze în promovarea unei politici europene mai active decât a înaintaşilor săi (pe ambele tronuri). În acelaşi timp, în principat el va păstra bunele relaţii cu Poarta. Sprijinul pe care-l acordă, atât în ţara de origine, cât şi în cea de adopţiune, oraşului, meşteşugurilor, comerţului nu va rămâne fără urmări asupra circulaţiei monetare. Intensificarea acesteia, intrarea mult mai susţinută a monedei poloneze în Transilvania decât anterior lui Báthori nu se explică însă numai prin dubla domnie. Motivul fundamental constă în faptul că, mai ales în timpul Báthoreştilor din veacul al XVI-lea (dar în mai mică măsură şi în secolul următor), emisiunile monetare transilvane şi cele poloneze prezentau *complementaritate*. În Transilvania se bătea mai ales monedă de argint de valoare medie (taleri, subdiviziuni şi multipli ai lor) şi monedă de aur (florinul de aur)[4], pe când în Polonia se emitea

[3] Mai pe larg în *A történeti Erdély*, [Budapest], 1936, p. 235—236.

[4] V. Huszár Lajos, *Az erdélyi pénzverés története*, în *A történeti Erdély*, p. 506—507, 513, 516.

regulat monedă măruntă, și Ștefan Báthori lărgește mult emisiunile de groși lați, trei groși (dutci), șase groși[5]. Pe de altă parte însă, circulația intensă a monedei poloneze în Transilvania are loc în condițiile calității sale inferioare față de moneda maghiară măruntă și mijlocie, mai cu seamă anterior „revoluției prețurilor" în Europa centrală, ca și în primele două decenii de dăinuire a acestui fenomen financiar-economic[6]. În asemenea condiții, bate la ochi prezența aproape egal de masivă a monedei poloneze și de tip polonez (lituaniană, de Riga, de Gdańsk, de Elbląg, emisiunile prusiene din timpul dominației poloneze) cu moneda maghiară măruntă și mijlocie, în tezaurele monetare transilvane[7]. Adeseori, cele două coincid chiar în timp, ceea ce confirmă ipoteza utilizării concomitente a amândurora în circulația monetară[8].

Avînd în vedere că — așa cum o demonstrează L. Huszár — existau flagrante deosebiri în privința ligii emisiunilor poloneze de trei groși, șase groși și orți pe de o parte și a celor de jumătate de groș, groș și poltură, mai slabă decât cea maghiară[9], circulația deopotrivă de intensă a monedelor poloneză și maghiară în Transilvania este un fenomen care necesită a fi lămurit. Nu poate fi vorba de vreo eroare de calcul, cifrele și proporțiile de prezență a celor două rezultă din totalizarea celor peste 200 de tezaure monetare aici analizate[10]. Care poate fi, deci, explicația?

Vom căuta această explicație într-o sferă mai amplă, decât cea monetară, care implică stabilirea raportului valoric între moneda de circulație (mai ales măruntă și mică) maghiară și poloneză (raport, până după 1610, favorabil monedei maghiare). Această sferă mai amplă este cea a schimbului de mărfuri.

Am arătat cu alte prilejuri că funcția de bază a monedei este întrebuințarea sa în tranzacții comerciale[11]. Comerțul era practicat în Tran-

---

[5] Marian Gumowski, *Handbuch der polnischen Numismatik*, Graz, 1960, p. 40, 112—114; Francisc Pap — Iudita Winkler, *Monede poloneze din secolele XV—XVII în Transilvania*, în *ActaMN*, III, 1966, p. 199, 202—203, 206.

[6] V. mai ales Huszár Lajos, *A lengyel pénzek forgalma Magyarországon a XVI—XVII. században*, în *NK*, LXVIII—LXIX, 1969—1970, p. 58—59.

[7] Este mai ales cazul tezaurelor specificate în tab. I la nrele 3, 6, 7, 8, 11, 13, 14, 15, 16, 19, 24, 33, 36, 37, 43, 47, 48, 73, 96, 107, 115, 116, 117, 119 și în tab. II la nrele 4, 10, 11, 13, 14, 15, 17, 18, 20, 21, 23, 24, 25, 27, 28, 30, 33, 34, 35, 37, 38, 45.

[8] Câteva exemple tipice: tab. I nrele 3, 4, 7, 8, 11, 16, 17, 19, 21, 37, 119; tab. II nrele 3, 7, 10, 14, 15, 23, 24, 25, 27, 33, 34, 37, 40.

[9] Huszár, în *NK*, LXVIII—LXIX, p. 58—60.

[10] Este momentul să prezentăm proporția prezenței diferitelor foruri emitente în tezaurele monetare studiate. Primele locuri, ca *număr de piese* (nu și ca valoare nominală), le ocupă Ungaria (cca. 40% din total), Polonia (cca. 38%), Transilvania (cca. 10—11%), Prusia (cca. 2%), Cehia (inclusiv emisiunile de Teschen; 1,80%). Toate celelalte foruri emitente sunt reprezentate cu piese ce însumează o proporție de câte sub 1% din total. Astfel, între cca. 0,6—0,1% găsim emisiuni din Austria, Silezia, Elbląg, Riga, Brandenburg, Swidnica, diferite orașe și episcopate germane, Suedia, Lituania, Gdańsk, Liegnitz, Tirol, Turcia, Țările de Jos și Belgia. Sub această proporție se află emisiunile din Italia, episcopatul de Olmütz (Olomouc), Stiria, Brabant, Livlanda, Carintia, Pomerania, episcopatul de Salzburg, episcopatul de Breslau (Wrocław), Franța și Alsacia, Elveția, Montfort, Curlanda, Raciborz, Tracia, Toruń, Głogów, Strasbourg, Rusia, Moldova, Aquileja, Imperiul roman.

[11] Cu referire la tezaurele monetare clujene, Francisc Pap, *Tezaure monetare din sec. XV—XVIII descoperite la Cluj-Napoca și unele probleme de circulație monetară*, în *AIIACN*, XXI, 1978, p. 291—292.

silvania secolelor XVI—XVII (deci, în epoca principatului) deopotrivă de locuitorii cu drept de cetățenie ai marilor orașe (Cluj, Brașov, Sibiu, Bistrița ș.a.), de negustori ambulanți, ca și de populația rurală care își vindea mai ales propriile produse, cumpărîndu-și cele necesare nu numai din producția autohtonă, ci și din produsele de import. Un loc de seamă îl ocupa comerțul intratransilvănean[12] și cel cu Ungaria relativ apropiată geografic și abordabilă cu regia de călătorie cea mai redusă[13]. Astfel, piesa monetară cea mai la îndemână era moneda maghiară. În rândul ei, o cantitate impresionantă o dau denarii, apoi subdiviziunile și multiplii groșilor, ambele familii de valori nominale fiind tipice schimbului de mărfuri cotidian (nu însă și unor tranzacțiuni mai ample, pentru care se utilizează piese de argint de valoare ridicată sau piese de aur[14]). Așadar, cantitatea impresionantă a denarilor, a subdiviziunilor și multiplilor de groși indică un comerț curent cu obiecte de mai mică valoare.

De altfel, și diferența valorică între moneda mărunță poloneză și cea maghiară va diminua în urma *valvației* monetare întreprinse de Rudolf II prin ordonanța din 15 octombrie 1578, în care valoarea monedei maghiare bătute la Kremnica este echivalată cu cea a monedei poloneze[15]. După această măsură, utilizarea celor două în Transilvania va întâmpina mult mai puține obstacole[16].

Situația schițată a circulației monetare într-o Transilvanie relativ stabilă sub aspect bănesc, în perioada premergătoare fazei culminante a procesului „revoluției prețurilor", ar fi incompletă fără menționarea emisiunilor monetare ale principalelor foruri emitente care au însoțit, în circulația bănească, unele mai sistematic, altele mai sporadic, moneda poloneză și de tip polonez, precum și pe cea maghiară. Ca însoțitoare constantă a acestor emisiuni, este de amintit în primul rând moneda transilvăneană, de valoare nominală — precum am arătat — covârșitor mijlocie sau chiar mare[17]. Pe lângă aceste emisiuni, sistematic apar în tezaurele discutate (acelea care se încheie la începutul veacului al XVII-lea, sau tezaure încheiate mai târziu, în cuprinsul cărora există,

---

[12] Pentru Brașov v. Radu Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (Secolele XIV—XVI)*, București, 1965, passim; pentru Sibiu, idem, *Relațiile comerciale ale Țării Rominești cu Sibiul la începutul veacului al XVI-lea*, în *Analele Universității C. I. Parhon*, Istorie, nr. 5, 1956, p. 251—254; pentru Cluj, Francisc Pap, *Comerțul transilvănean al Clujului din prima jumătate a sec. XVII în registrele vamale*, I, în *ActaMN*, XI, 1974, p. 169—184; II, *id.*, XII, 1975, p. 237—250.

[13] Mai recent: Pap Ferenc, *Kolozsvár és a királyi Magyarország kereskedelmi kapcsolatai*, în *TSzle*, XXXIII, 1991, nr. 3—4, p. 239—248.

[14] O situație exhaustivă și precisă a prezenței talerilor (cu subdiviziuni și multipli) și a monedei de aur în tezaurele transilvane este dificil de oferit, întrucît multe din aceste piese sunt nedatate. Totuși, dintr-un total de 606+x taleri putem atribui secolului al XVI-lea cu certitudine un număr de 53+x piese, iar din totalul de 1583+x piese de aur, cca. 912 secolului al XVI-lea (dintre acestea, covârșitor este numărul celor din tezaurul de aur de la Baia Mare, discutabil sub aspectul gradului de păstrare a cca. 1/4 din piese, al lipsei de circulație a unora din ele, al legendei inexacte de pe unele monede, al locului de descoperire aflat în imediata vecinătate a monetăriei de odinioară).

[15] Huszár, în *NK*, LXVIII—LXIX, p. 59.

[16] Exceptînd faptul că măsura luată de Rudolf II a fost aplicată doar cu întârziere.

[17] Cazurile le putem urmări mai ales în tab. I nrele 1—33, 37, 43, 48.

bineînțeles, și monedă mai timpurie) monede emise de împărații romano-germani în calitate de regi ai Boemiei[18], monede emise de orașe și foruri ecleziastice germane[19], emisiuni de Liegnitz, Brieg și Liegnitz-Brieg[20], emisiuni austriece[21]. Deseori întâlnim emisiunile depreciate de Swidnica din timpul regelui ungar Ludovic II[22], foarte răspândite în sec. XVI din cauza marii cantități în care erau bătute. Mai rar apar emisiuni din Tirol[23], Stiria[24], episcopatul de Breslau (Wroclaw)[25], sau piese mai valoroase emise în Europa centrală[26] și chiar apuseană[27]. Monedă otomană apare, în mod curios, foarte puțină[28], dar numai de aur, spre deosebire de tezaurele monetare descoperite în Ungaria, unde apar, în veacul al XVII-lea, mai ales *acceaua*, dar în cantități mai mari *asprul* și, în special, *timonul*, monedă de schimb curentă[29]. Inexistența în Transilvania a monedei otomane de valoare mijlocie este cu atât mai curioasă, cu cât avem din belșug informații arhivale privind comerțul curent cu Imperiul otoman. Ajunge să ne referim doar la schimbul de mărfuri al negustorilor clujeni în direcția peninsulei balcanice și a Imperiului otoman[30]. O explicație posibilă rezidă însă în faptul că, piesele monetare otomane din tezaurele transilvane — puține, câte sunt — fiind numai de aur, ele fuseseră preschimbate ca atare pe monedă măruntă sau mijlocie[31] și păstrate pentru valoarea lor intrinsecă, ori, eventual, erau vestigii ale unor, rare, tranzacții de valoare foarte ridicată (piese deosebit de valoroase vândute în Imperiul otoman, sau, chiar, parteneriat cu mari comercianți din acest imperiu). În sfârșit, o monedă provenită de la Iacob Heraclid Despotul, din tezaurul de la Slătinița[32], aduce în memorie și existența relațiilor de schimb comercial cu Moldova[33].

Am menționat că apariția și accentuarea „revoluției prețurilor" în Europa centrală a influențat direct și circulația monetară din Transilvania.

---

[18] Includem aici și emisiunile episcopatului Teschen. Tab. I, nrele 5, 12, 13, 15, 16, 17, 19, 26, 36, 37, 48, 53, 107, 119; tab. II, nrele 14, 21, 23, 27, 28, 33, 34, 37.

[19] I 5, 8, 12, 14, 16, 17, 20, 37, 40, 53, 62; II 7, 17, 26, 31, 40, 85.

[20] I 3, 8, 11, 13, 16, 36, 37, 53, 119; II 6, 21, 45.

[21] I 5, 12, 14; II 11, 23, 73.

[22] I 3, 8, 12, 13, 14, 15, 16, 36, 37, 53, 119; II 10, 15, 17, 21, 27, 33, 34, 40, 45.

[23] I 13, 37, 107; II 11.

[24] I 17; II 17.

[25] I 26.

[26] Episcopatul de Salzburg (I 37, 48, 119), Elveția (I 37; II 21).

[27] Țările de Jos (I 12, 26, 37, 53; II 16), Strasbourg (I 36), Alsacia (I 53, 119), Italia (I 17, 26), Spania (I 14).

[28] I 26; II 16.

[29] V. Buza János, *A tallér és az aranyforint árfolyama, valamint szerepe a pénzforgalomban Magyarország török uralom alatti területén a XVII. században*, în *TSzle*, 1977, nr. 1, p. 85—88.

[30] V. Francisc Pap, *Orientarea balcano-otomană și mediteraniană în comerțul clujean (prima jumătate a sec. XVII)*, în *ActaMN*, XIX, 1982, p. 95—100.

[31] În Ungaria regală, fenomenul apare masiv odată cu încetățenirea în viața comercială a *dreipölker*-ilor, adesea ținând locul monedei turcești. V. Buza János, *Die Rolle der Dreipölker im Geldumlauf Ungarns im XVII. Jahrhundert (Die Rehabilitation eines polnischen Wechselgeldes)*. Comunicare.

[32] I 8.

[33] Pentru Cluj, v. *art. cit.*, în n. 29, p. 95. Mai amplă este documentația privitoare la comerțul brașovenilor cu Moldova, v. lucrările lui R. Manolescu citate în n. 11.

Procesul progresiv de depreciere monetară se face simțit, în primul rând, prin schimbările intervenite în baterea de monedă transilvăneană. Din 1589, principele Sigismund Báthori emite și monedă mărunță, ceea ce favorizează abuzurile, falsificarea monetară, în monetăriile chiar ale unor particulari. Orașul Brașov primește drept de emitere monetară, ceea ce, de asemenea, va adânci procesul de depreciere monetară.

Instabilitatea politică din anii de sfârșit și început de veac nu a favorizat nici ea o evoluție monetară prosperă. Acțiunea politică a lui Mihai Viteazul, exploatare abilă a rivalităților între cele două mari puteri, a fost de mult prea scurtă durată pentru o reglementare a raporturilor monetare și formal (Mihai înfățișîndu-se ca mandatar al împăratului Rudolf II) inaptă introducerii de relații monetare proprii (ca for emitent), ceea ce se poate afirma și despre generalul Basta, căruia i se datorește asasinarea lui Mihai Viteazul și care nici el nu și-a putut revendica drepturi de for emitent. După mărturia tezaurelor monetare, circulă în continuare moneda anterior emisă, dintre emisiunile Transilvaniei mai ales cele ale lui Sigismund Báthori[34], împreună cu o considerabilă cantitate de monedă poloneză[35] și, ceva mai puțin, maghiară — aceasta nu numai cea emisă de Habsburgi (Ferdinand I, Maximilian II, Rudolf II — care se regăsește în mari cantități), dar, în cantități mai mici, și emisiuni de la Matia Corvinul și urmașii de până la 1526[36]. Mai rar apar emisiunile cehe (mai ales ale Habsburgilor pentru Boemia)[37]. Emisiunile Prusiei din veacul al XVI-lea coexistă cu aceste monede[38]. De remarcat că tot împreună cu ele apar și monede bătute de orașe și foruri bisericești germane, precum și o seamă de emisiuni austriece sau din provinciile habsburgice[39].

O înviorare a baterii de monedă mică și mijlocie autohtonă se constată odată cu alegerea ca principe a lui Ștefan Bocskai. Emisiunile sale de monedă curentă mijlocie și mică[40] merg chiar până în anul 1609, trei ani după moartea sa (fenomen explicabil, poate, prin lipsa mărunțișului în timpul urmașului său, Sigismund Rákóczi). Vedem în intensificarea emisiunilor de groși, multipli și piese divizionare ale lor, sub Ștefan Bocskai, o primă și pregnantă tendință de a contracara invazia de monedă poloneză, ce pornise de pe la 1604 pe panta progresivei deprecieri monetare. Dar nici moneda transilvană nu se putea sustrage acestui proces, care începe chiar de la Bocskai, adâncindu-se în timpul principelui Gabriel Báthori și atingînd cotele maxime pe la mijlocul domniei lui Gabriel Bethlen.

---

[34] De pildă în tezaurele I 9, 14, 18, 20, 25, 36, 107.

[35] I 11, 13, 14, 16, 18, 19, 20, 21, 23, 25, 28, 37, 48, 53, 62, 73, 117, 119; II 19, 23, 29, 49, 53.

[36] I 4, 7, 11, 12, 13, 16, 19, 21, 32, 34, 48, 82, 107, 119; II 9, 10, 11, 12, 15, 21, 23, 27, 30, 33, 34, 35, 40.

[37] I 3, 12, 16, 17, 21, 36; II 21, 33, 37.

[38] De pildă: I 16, 37, 107; II 15, 17, 21, 23, 27, 35, 37.

[39] Germane: I 5, 12, 14, 16, 37; II 52. Austriece și provincii: I 5; II 11, 23. V. discuția privind apariția și prezența sistematică a monedei germane și austriece: E. Chirilă, *Contribuții la studiul circulației monedei de argint în Transilvania în a doua jumătate a secolului XVII*, în *Apulum*, XI, 1973, p. 718—719; F. Pap, *Tezaure monetare din sec. XV—XVIII descoperite la Cluj-Napoca și unele probleme de circulație monetară*, în *AIIA*, XVI, 1978, p. 293—295.

[40] Îndeosebi I 21, 22, 23, 25, 107.

Revenind un moment asupra domniei relativ pașnice a principelui Sigismund Rákóczi, să nu uităm a menționa că el numește în 1608 în fruntea treburilor exploatării miniere transilvane pe patricianul clujean Petru Filstich[41], centrul de preschimbare a metalului prețios mutindu-se astfel la Cluj. Poziția aceasta economică a orașului Cluj se consolidează și mai mult după 1614 (deci deja sub Gabriel Bethlen), când același Petru Filstich va dobândi antrepriza preschimbării metalului în Transilvania.

Odată începută, deprecierea monetară va cunoaște o evoluție vertiginoasă în timpul lui Gabriel Báthori (1608—1613). Permanentele tulburări interne, conflictele cu forțele nobiliare centrifuge au favorizat și evoluția instabilității monetare. Gabriel Báthori a acordat autorizație de emitere monetară unor persoane particulare care l-au creditat, iar brașovenii, care s-au răzvrătit împotriva sa, au instalat din nou o monetărie a lor proprie în oraș, bătând și monedă mică de valoare depreciată. Paralel cu aceasta, continuă invazia monedei poloneze din ce în ce mai depreciate a lui Sigismund III. Majoritatea tezaurelor monetare descoperite conțin în mari cantități asemenea „monetae novae", dutci, polturi poloneze[42].

Aceasta era situația la începutul (1613—1620) domniei lui Gabriel Bethlen (1613—1629), un început de domnie care a coincis cu anii de culminație în Europa centrală a crizei economice cunoscute sub numele de „revoluție a prețurilor". Fără să intrăm aici în analiza, nici măcar în schițarea mai detaliată a manifestărilor acestui fenomen (printre cauzele căruia se numără și deosebirile substanțiale de ordin calitativ și de nivel între producția capitalistă incipientă de la vest de linia Elba—Odera și cea de esență feudală de la răsărit de această linie)[43], va trebui să menționăm totuși că baterea de monedă din ce în ce mai depreciată se practica în întreg spațiul politic-geografic cu care, în acel moment, Transilvania întreținea sistematice relații de schimb de mărfuri, cel mai aprig însă în Polonia lui Sigismund III Wasa. Aici, procesul s-a accelerat după 1604. Nominalelor apărute încă în veacul anterior, mai ales „dutcii" — piesa de trei groși —, li se alătură începînd din 1614 faimoasa monedă de un groș și jumătate — „dreipölker"-ul sau poltura —, monedă depreciată, care a invadat și piața transilvană[44].

În primii șapte ani de domnie a lui Gabriel Bethlen, menționata invazie monetară a zădărnicit practic emiterea de monedă măruntă autohtonă (se bat în schimb piese de aur, florini cu multiplii și subdiviziunile lor, mai ales la monetăria din Cluj). Bethlen însă a ținut încă din bună vreme să pregătească însănătoșirea relațiilor monetare printr-o serie de măsuri ce au îmbrățișat întreaga economie: sprijinirea producției de breaslă, consolidarea proprietății funciare, investiții în exploatările

[41] Huszár Lajos, în *A történeti Erdély*, Budapest, 1936, p. 516.

[42] *Idem*, p. 517.

[43] O analiză amănunțită și aprofundată în Stanislas Hoszowski, *L'Europe centrale devant la révolution des prix, XVIe et XVIIe siècles*, în *Annales*, 1961, nr. 3, p. 445—456.

[44] În tezaurele noastre se păstrează foarte multe piese poloneze și de tip polonez, aparținînd acestor emisiuni: I 33, 43, 44, 46, 47, 50, 51, 52, 53, 57, 58, 59, 61, 64, 65, 67, 70, 71, 72, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 85, 89, 92, 103, 104, 109, 112, 114, 115, 117; II 17, 24, 30, 48, 50, 54, 55, 56, 78, 85.

miniere (pe care, de fapt, le-a concentrat în mâna sa), înlesnirea intrării negustorilor străini şi impulsionarea schimbului de mărfuri[45]. Remarcabil în acest sens este tratatul ce-l încheie în 1619 cu domnul Ţării Româneşti Gavril Movilă şi prin care ambele părţi permit negustorilor intrare liberă şi desfacerea paşnică a mărfurilor lor[46].

Izbucnirea marelui conflict european al epocii, Războiul de 30 de ani (1618—1648), nu a influenţat în bine evoluţia treburilor monetare. Pe de o parte, în anii 1620—1625 Bethlen emite monede după tipul celor ungureşti, iar pe de alta evenimentele războiului fac ca amestecul permanent de emisiuni poloneze, mai puţin maghiare, în operaţiunile comerciale şi utilizarea tuturor acestor emisiuni de către mase mari de necomercianţi să ducă la activizarea baterii de monedă transilvană depreciată. Nevoia de bani a crescut nemăsurat în perioada de participare a Transilvaniei lui Bethlen la război, se bate monedă pentru Transilvania în 5—6 monetării, ba chiar, în 1622—1623, şi la monetăriile din Opole (Oppeln) şi Raciborz (Ratibor), ducatele sileziene primite de principe ca recompensă pentru renunţarea, după pacea de la Mikulov (Nikolsburg), la titlul de rege al Ungariei[47].

Aşadar, în anii 1622—1625 o batere de monedă măruntă nemaiîntâlnită, deprecierea continuă a monedei autohtone, intrarea fără zăgazuri a monedei străine şi mai depreciate, creşteri neîncetate de preţuri, mai ales la alimente[48]. În această situaţie, Gabriel Bethlen ia în 1624—25 un şir de măsuri hotărîte: o primă limitaţie de preţuri în 1625 (urmată de încă două, în aprilie şi octombrie 1627), stabilirea în 1625 a fineţei de 5 lotoni pentru emisiunile din argint, punerea de acord, prin intervenţii succesive la capetele încoronate din Europa centrală, a acestor măsuri cu reglementările analoage din Austria, Ungaria, Polonia (unde reforma intră în vigoare abia în 1627). În Transilvania, baterea de monedă nouă cu valoare stabilă începe odată cu anul 1626.

În urma acestor măsuri, în ultimii ani de domnie a lui Gabriel Bethlen se instaurează raporturi monetare stabile în Transilvania. Stabilizarea şi-a făcut efectul şi sub aspect formal, până în anul 1629 apărînd emisiunile cele mai mature, cele mai frumoase ale lui Gabriel Bethlen[49].

Nu vom relua aici măsurile prin care principele şi-a consolidat reforma monetară. Vom preciza doar că, dacă instabilitatea monetară a fost determinată de situaţia economică europeană şi, implicit, a Transilvaniei, cât şi puternic influenţată de conflictele armate ale vremii, în schimb stabilizarea are loc în condiţiile aplanării şi apoi ale liniştirii depline a valurilor profundei şi îndelungatei crize economice a „revoluţiei preţurilor", la care se adaugă, la noi, politica economică conştient orientată spre o reglementare globală, prin centralizare, înfăptuită de Gabriel Bethlen.

---

[45] O analiză multilaterală a situaţiei economice a Transilvaniei în timpul domniei lui Gabriel Bethlen v., recent, Imreh István, *A fejedelmi gazdálkodás Bethlen Gábor idejében*, Kolozsvár, 1992.

[46] Imreh, *op. cit.*, p. 84.

[47] Huszár Lajos, *Bethlen Gábor pénzei*, Kolozsvár, 1945, p. 19—21.

[48] *Idem*, p. 29, 33, 37—43.

[49] *Idem*, p. 43—47. — În tezaurele noastre, mai ales I 46, 48, 51, 54, 58, 62, 64, 66, 67, 69, 71, 75, 78, 79, 80, 82, 92, 100, 107, 115.

Această realitate de istorie monetară trebuie precizată cu atât mai mult, cu cât, din punct de vedere politic-militar, după moartea lui Bethlen (noiembrie 1629), nu putem afirma de loc existența vreunei stări de spirit calme în interior, cu atât mai puțin în Europa. Ajunge să menționăm conflictele interne pentru dobândirea scaunului princiar (Ecaterina de Brandenburg, Ștefan Bethlen, Gheorghe I Rákóczi) și strădaniile — de loc amiabile — de lărgire a domeniilor noului principe[50], iar în politica europeană, participarea, între 1643—1645, la Războiul de 30 de ani[51]. Veleitățile — primele reînnoite după Ștefan Báthori — de dobândire a tronului polonez crează însă o anume continuitate a domniei lui Gheorghe I și a fiului său Gheorghe II Rákóczi (1648—1660)[52], ceea ce, vom vedea, se va repercuta și asupra circulației monetare. În ceea ce privește emisiunile de monedă autohtonă, cea mai vizibilă concretizare o constituie creșterea monedelor de valoare nominală ridicată: piese de aur, taleri, ceea ce nu înseamnează că din circulația monetară ar fi dispărut nominalele mijlocii și mici. După scurte, dar memorabile perioade de emisiune monetară datorate principilor Acațiu Barcsai și Ioan Kemény — se remarcă splendizii taleri bătuți pe vremea amândurora —, domnia lui Mihail Apafi (1662—1690) relansează, în condițiile intensificării competiției marilor puteri, baterea de monedă măruntă în anii '70[53].

În evoluția politică dată, înregistrăm, ca prim și fundamental fenomen de circulație monetară, prezența continuă și susținută, până la încheierea domniei lui Mihail Apafi, a monedei poloneze din ultimii zece ani de stăpânire a lui Sigismund III, din timpul întregii domnii a regelui Ioan Cazimir (1648—1668), cât și din timpul lui Ioan Sobieski (1674—1696). Sporadice sunt emisiunile lui Vladislav IV (1632—1648) și Mihail Koribut Wisnoviecki (1669—1673), poate nu numai din cauza caracterului modest al relațiilor acestor regi cu principatul transilvan, ci mai degrabă pentru că emisiunile lui Ioan Cazimir, continuate și de Ioan Sobieski, în primul rînd multiplii de groși și în rândul lor foarte popularele ort (= 18 groși) și timf (= 30 groși), au devenit frecvente în întreaga Europă centrală[54], nedispărînd însă din circulație nici moneda de acum stabilă a lui Sigismund III emisă după anul 1627. Cele mai multe tezaure monetare care constituie sursa cercetării de față, odată cu moneda poloneză, cuprind și monedă germană și/sau austriacă din sec. XVII, pe lângă piese emise în alte țări[55]. Mult mai puține sunt acele descoperiri monetare — discutate în prezenta contribuție — din care lipsește cu desăvârșire sau este foarte sărăcăcios reprezentată fie moneda imperială ori austriacă[56], fie moneda poloneză ori de tip polonez[57]. În unele cazuri găsim monede poloneze împreună cu monede maghiare[58], sau

[50] Detalii, mai recent, în *Erdély rövid története*, p. 288—292.
[51] *Idem*, p. 292—294.
[52] *Idem*, p. 312—316.
[53] H[illegible]szár, în *A történeti Erdély*, p. 518—520.
[54] V. în detaliu M. Gumowski, *op. cit.*, p. 58, 65.
[55] Astfel, tezaurele I 56, 65, 90, 94, 98, 104, 107, 109, 110, 111, 114, 115, 117; II 8, 62, 63, 65, 67, 68, 70, 77, 78, 82, 83, 85.
[56] De pildă I 55, 74, 116.
[57] Astfel I 66, 69, 81.
[58] II 64, 65.

chiar şi numai monede maghiare[59]. Se remarcă două tezaure monetare care cuprind exclusiv monedă de aur[60]. Cel de la Sânicolaul Român, în a cărui compoziţie intră şi o emisiune transilvană (florinul de aur al lui Ştefan Bethlen din 1630), este mai variat, constînd numai din emisiuni centro- şi vest-europene: Ungaria, Brandenburg, Silezia, Mainz, Frankfurt, Köln, Campen, Zwolle, Geldern, Utrecht, Overyssel, Frisia de apus. Celălalt tezaur a fost găsit în localitatea Chesinţ şi, în afară de câteva piese maghiare, cuprinde emisiuni din Veneţia şi Turcia. Fie că provin direct din activitate comercială, fie că sunt piese preschimbate, monedele din care se compun ambele tezaure sunt simptomatice pentru cele două mari direcţii ale relaţiilor economice ale transilvănenilor: centrul (şi, mai departe, cu precădere prin intermediari, apusul) Europei pe de o parte, Mediterana şi zona balcano-otomană pe de alta. Ele pledează încă o dată — dacă mai era nevoie — pentru continuarea şi în veacul al XVII-lea a legăturilor nemijlocite, în primul rând comerciale, ale Transilvaniei cu marile emporii ale Europei centrale, prin halte situate pe rute consacrate mai cu seamă după 1526—40[61], cât şi a tradiţionalelor relaţii cu lumea sudică, mediteraniană şi balcano-otomană, relaţii înlesnite — poate — de apartenenţa principatului la marea zonă *ce se mai afla încă* sub controlul Porţii otomane. Deschiderea comercială, însă, spre Europa centrală va fi avut darul de a mai înlesni şi, poate, mijloci, tentativele de deschidere politică.

•

Ajungînd la relaţia între locurile de descoperire a tezaurelor monetare şi mişcarea comercială a vremii (sec. XVI—XVII), urmează să fixăm zonele în care se grupează descoperirile de monede, spre a ne da seama, cum se plasează tezaurele faţă de rutele comerciale.

Gruparea descoperirilor monetare în discuţie o putem efectua cel mai lesnicios prin combinarea următoarelor criterii:

a) situarea pe cursul unor ape sau în văile formate de ele;

b) apropierea de centre comerciale (urbane sau rurale).

În funcţie de aceste criterii am putut stabili următoarele grupuri:

I. *Valea Mureşului şi a Târnavelor.* Este cea mai vastă zonă a circulaţiei monetare, cuprinzînd sud-estul şi sudul Transilvaniei. Parţial, urmează linia de curbură a Carpaţilor, continuînd apoi de-a lungul versantului nordic al Carpaţilor meridionali. Pe baza grupării descoperirilor, poate fi împărţită în

1. *Zona Târnavelor, cu afluenţi:* aici aparţin tezaurele monetare de la Herepea (I 33), Băgaciu (I 17), Hărănglab (I 91), Bahnea (I 90), Delenii (II 45), Seneroeuş (I 32), Sângeorgiul de Pădure (I 15), Solocma (I 50), Gănești (I 63), Zagăr (I 117), Seleuşul Mare (II 48), Ţigmandru (I 113), Măgheruş (I 96), Şona (II 21), Feisa (II 46), Lunca Târnavei (I 4), Mănă-

[59] II 75.

[60] I 88 (Sânicolaul Român), II 61 (Chesinţ). Nu intrăm aici în analiza tezaurului de la Baia Mare (991 piese de aur), v. n. 13.

[61] V. Francisc Pap, *Orientarea central-europeană a comerţului clujean în prima jumătate a sec. XVII*, în *ActaMN*, XVII, 1980, mai ales p. 214—217, cu bibliografie.

rade (II 5), Cenade (II 62), Câlnic (I 7), Șeica Mică (I 13, I 37), Buzd (I 62), Richiș (I 5), Biertan (I 52), Mălâncrav (I 51). Localitățile mai mari spre care converg aceste locuri de descoperire sunt Târgu-Mureș, Târnăveni și mai ales Alba Iulia.

2. *Zona Nirajului, între Mureș, Târnave și Olt:* Roteni (II 69, II 79), Aţintiș (I 31), Tălmăcel (II 83), Sadu (I 74), Cuciulata (I 21). Este o zonă de intensă circulație, încorporînd marile emporii Sibiu și Brașov.

II. *Valea Mureșului de mijloc.* În continuare pe linia Carpaților meridionali, cu deschidere și spre artera de circulație în direcție sudică, spre Dunăre.

1. Grupul Dedrad (I 54), Zaul de Câmpie (I 10), Uila (II 85), Vișinelu (I 105), Lechința de Mureș (I 2), Oroiu (I 108).

2. Grupul Șilea (I 35), Fărău (II 73), Bistra (I 89).

3. Grupul Băcâia (II 40), Boholt (II 55), Lăpușnic (II 29), Josani (I 44), Cinciș (I 16).

Direcția Alba Iulia, dar și Hunedoara, Deva.

4. Un grup mai puțin numeros, dar bine distinct: Nălațivad (I 119), Hațeg (II 15), cu legătură spre Caransebeș (I 116, II 53), aflat pe drumul comercial spre Dunăre, ce continuă în sudul fluviului spre Balcani și Imperiul otoman[62].

III. *Cursul inferior al Mureșului, zona sud-vestică:* Chesinț (II 61), Semlac (II 3), Gelu (I 86), convergînd spre Arad. Mai departe, cu acces spre câmpia bănățeană, mai ales urmînd linia Begăi: Sintești (II 11, II 86), Denta (II 58, II 71), Ianova (II 2), Jimbolia (II 8), Liebling (II 24), Lighet (II 25), Cenadul Vechi (II 51), Cornereva (II 72), Timișoara (II 26, II 39, II 80).

IV. *Zona Crișurilor* (centre fiind Salonta, Oradea, Beiuș): Ribița (I 6), Măderat (II 9), Gurba (I 98), Vadul Crișului (I 46), Săldăbagiu (II 34), Diosig (I 81), Varviz (I 70), Uileacul de Beiuș (I 93), Prisaca (II 35), Cefa (II 74), Sânicolaul Român (I 88), Tulca (I 29), Dușești (II 64).

V. *Valea Someșului Mic, Maramureșul și Sălajul.*

1. Viile Satu Mare (I 115), Terebești (I 103), Hotoan (I 3), Rătești (I 95), Babța (I 30), Târșolț (I 94), Turulung (II 57), avînd ca apropiat centru comercial orașul Satu Mare.

2. Săpâia (II 36), Berchez (I 22), Arduzel (II 56), Vad (I 24), Chechiș (I 83), Coaș (II 75), Borșa-Maramureș (II 68), Baia Mare (I 26, I 111), cu acces spre Baia Mare.

3. *Între Cluj și Baia Mare, pe linia Someșului Mic:* Rus (II 65), Năpradea (I 85), Mineu (I 77), Ulciug (I 61).

4. *Valea Almașului — Valea Crasnei:* Petrindu (II 60), Petrinzel (II 52), Vârșolț (II 42), Sălăjeni (I 65), Dioșod (I 28), Aghireș-Sălaj (I 59), Răstolțul Mare (II 6), Peceiu (I 71), Romita (II 63), Șimleul Silvaniei

[62] M. Dan — S. Goldenberg, *Marchands balkaniques et levantins dans le commerce de la Transylvanie aux XVIe et XVIIe siècles*, în *Actes du premier Congrès International des Études Balkaniques et Sud-Est Européennes*, III, *Histoire*. Sofia, 1969, p. 643.

(I 38, II 38), acesta din urmă îndeplinind şi funcţia de târg pentru localităţile din jur.

VI. *Zona Bistriţa-Năsăud.*

1. Dumitriţa (II 59), Sâniacob (II 23), Vermiş (II 37), Şieu (II 32), Posmuş (II 18), Teaca (II 13), Stupini (II 16), Visuia (I 67, II 20), Slătiniţa (I 8).

2. Cireşoaia (I 18), Nepos (I 112).

Cu deschidere vestică (posibilităţi de trafic comercial) şi spre Dej.

VII. *Zona de convergenţă a Clujului.*

1. Cluj (I 11, I 25, I 39, I 41, I 84, I 102, I 107; II 67, II 70, II 77, II 82), Floreşti (II 33), Aghireş (I 79), Huedin (I 58; II 19).

2. Feleac (I 42), Moldoveneşti (II 31), Luncani (II 17), Mihai Viteazul (I 73), Sălişte (I 60), Borzeşti (II 27, II 81). Posibilităţi şi spre Turda.

3. Iacobeni (I 47), Ploscoş (II 77), Suatu (I 76), Ghirişul Român (II 10), Aruncuta (I 114), Dezmir (I 49), Răscruci (I 72, I 101), Jucul de Jos (I 100), Pălatca (I 82), Iclozel (II 4), Şoimeni (I 45), Corneni (I 75), Panticeu (I 19, II 1), „Judeţul Cluj" (I 48). O subzonă largă, cu deschidere spre sud-estul şi nord-estul Clujului, dar convergînd spre artera rutieră răsăriteană (Cluj — Mociu — Târgu Mureş; Cluj — Gherla — Dej).

Se impun două observaţii legate de repartiţia geografică a tezaurelor monetare analizate. Mai întîi, să remarcăm că, în timpul principatului autonom, circulaţia monetară s-a desfăşurat în acelaşi larg spaţiu geografic în care ea a ilustrat şi viaţa economică a secolelor XV—XVI, inclusiv perioada de domnie a regelui Matia I[63]. Precizăm însă că mai ales zonele situate în Transilvania centrală şi pe versantul vestic al Carpaţilor de curbură sunt mai bogate în descoperiri, decât aceleaşi zone în cele două veacuri anterioare. În al doilea rând: nu putem stabili deosebiri sau decalaje valorice care să provină din diferenţe de valoare nominală caracteristice pentru o zonă sau alta. În fiecare din zonele geografice a căror circulaţie monetară am înfăţişat-o pentru epoca principatului, indiferent de apropierea sau depărtarea de centrele urbane, găsim emisiunile monetare mai sus prezentate. În felul acesta, se poate afirma că, cel puţin în veacurile XV—XVIII, repartiţia geografică şi compoziţia tezaurelor monetare descoperite pe teritoriul Transilvaniei — şi al Banatului, căci circulaţia monetară prezintă şi în zona sud-vestică o certă continuitate — sunt expresia aproape fidelă pe plan monetar a relaţiilor economice, în speţă comerciale, întreţinute de negustorime şi de toţi cei ocazional angajaţi în comerţ[64].

*

Circulaţia monetară transilvană nu urmează slugarnic mişcările politice. Studiul a peste 200 de tezaure monetare confirmă, şi de această

[63] V. art. nostru *Münzfunde und Münzumlauf in Siebenbürgen unter Matthias I. Corvinus*, sub tipar în *NZ*, Bd. 106, 1992, lista descoperirilor şi harta; Francisc Pap, *Circulaţia monetară în Transilvania în perioada 1526—1571*, în *ActaMN*, XXIV—XXV, 1987—1988, p. 627—628.

[64] Afirmăm „aproape fidelă", ţinînd cont de lipsa prezenţei sistematice a monedei otomane în tezaurele studiate. De asemenea, să nu uităm că această sursă de istorie economică trebuie utilizată în spirit critic, dat fiind caracterul ei relativ, v. în această privinţă mai cu seamă Francisc Pap, *Efectiv monetar şi monedă de calcul în comerţul extern clujean (prima jumătate a sec. XVII)*, în *Potaissa*, 1978, p. 89—96.

dată, concluzia că moneda imperială și cea de tip imperial a pătruns în circulația monetară treptat, de pe la începutul veacului al XVII-lea, iar spre sfârșitul aceluiași veac moneda poloneză va diminua cantitativ tot treptat[65], apărînd încă în tezaure încheiate cu emisiuni din secolul al XVIII-lea. În ultimul deceniu al celui de al XVII-lea veac, monedele lui Leopold bătute pentru Transilvania vor deschide o nouă epocă în istoria noastră monetară, ea depășind însă cadrul prezentei contribuții. Doar la începutul acestei epoci, în timpul răscoalei conduse de Francisc II Rákóczi, vor mai apare, pentru ultima oară, trăsăturile baterii de monedă autohtonă. La rândul ei, circulația monedelor rákócziene constituie un subiect aparte.

FRANCISC PAP

Tabelul I

Tezaure monetare găsite în Transilvania, cuprinzînd monede străine și autohtone (sec. XVI—XVIII)

Nr. crt.	Loc de descoperire	Total	Din care transilv.	Perioada	Bibliografie
1	2	3	4	5	6
1	Dumbrăvița, j. Hunedoara	720	2	1520—1567	Sarg, 15, 119—123
2	Lechința de Mureș, j. Mureș	440	5	1527—1578	Münz, 35—37
3	Hotoan, j. Satu Mare	1871	1	1468/90—1589	TMS, 61—79
4	Lunca Târnavei, j. Alba	361	2	1499—1591	Ap, 8, 97—101
5	Richiș, j. Sibiu	31	2	1549—1591	NK, 11, 18
6	Ribița, j. Hunedoara	414	3	1447—1592	Sarg, 13, 293—305
7	Câlnic, j. Alba	2475	5	1492/1501—1593	Ap, 21, 175—181
8	Slătinița, j. Bistrița-Năsăud	387	1	1468—1595	File, 2, 243—245; 4, 195—201
9	Târgu-Secuiesc	1	1	1595	NK, 13, 21
10	Zaul de Câmpie, j. Mureș	61	1	1521—1595	Cn, 81—1908
11	Cluj-Mănăștur	1182	1	1447—1596	AIIAC, 11, 290
12	Abrud	4921	5	1458/90—1598	Cn, 15—1902
13	Șeica Mică, j. Sibiu	114	2	1471/1516—1598	Mü, 41—45
14	Oradea	242	5	1536—1598	Lucr, 1971, 31—56
15	Sângeorgiul de Pădure, j. Mureș	2051	3	1399/1413—1599	MMKM, 39—46
16	Cinciș, j. Hunedoara	1650	3	1458/90—1599	Cn, 56—1904
17	Băgaciu, j. Mureș	7341	15	1399/1413—1600	MMKM, 47—85
18	Cireșoaia, j. Bistrița-Năsăud	234	9	1532—1600	Cn, 17—1903
19	Panticeu, j. Cluj	668	1	1474/92—1601	Ap, 11, 351—373
20	Abrud	479	1	1531—1601	Cn, 16—1902
21	Cuciulata, j. Brașov	+2000	1	1458—1608	NK, 8, 139

[65] V. nota 39.

Tabelul I (continuare)

1	2	3	4	5	6
22	Berches, j. Maramureş	95	6	1499/1513—1609	TezM, 9—12
23	Baia Mare	105	50	1580—1609	TezM, 14—20
24	Vad, j. Maramureş	739	49	1492—1611	TezM, 21—43
25	Cluj, Conservator	+4307	1336	1572—1611	AMN, 15, 331—347
26	Baia Mare	991	520	1438—1613	Chirilă-Bandula
27	Noua, j. Bistriţa-Năsăud	87	63	1528—1613	MCC, 1, 127
28	Dioşod, j. Sălaj	31	5	1594—1613	Cn, 89—1904
29	Tulca, j. Bihor	1200	x	?—1613	NK, 13, 26—27
30	Babţa, j. Satu Mare	++	+1	1542—1615	SCN, 1, 473/V
31	Aţintiş, j. Mureş	690	x	1506—1616	NK, 13, 26
32	Senereuş, j. Mureş	430	183	1526—1616	NK, 13, 26; Cn, 36—1909
33	Herepea, j. Mureş	102	61	?—1619	NK, 23—24, 44
34	Cugir	1015	10	1520—1625	Cn, 30—1902
35	Şilea, j. Alba	204	203	1622—1625	AIIAC, 19, 291—297
36	Şieu, j. Bistriţa-Năsăud	2424	6	1351/82—1626	Ap, 7/1, 505—527
37	Şeica Mică, j. Sibiu	4790	35	1440/44—1626	Dolg, 2, 126
38	Şimleul Silvaniei	10	7	1610?—1626	NK, 10, 28
39	Cluj, str. Cireşilor	13	2	1614—1626	SCN, 5, 391—392
40	Niraş, j. Cluj	+72	2	1620—1626	AKÖG, 13, 138
41	Cluj, str. Dragalina	13	1	1499—1627	AIIAC, 9, 225—230
42	Feleac, j. Cluj	478	280	1508—1627	RassN, 30, 179
43	Zalău	45	12	1527—1627	TezMon, 66—67
44	Josani, j. Hunedoara	1954	4	1540—1627	Cn, 90—1904
45	Soimeni, j. Cluj	3380	4	?—1627	Cn, 1—1933
46	Vadul Crişului, j. Bihor	454	3	?—1628	NK, 15, 85
47	Iacobeni, j. Cluj	983	234	1447/92—1629	Ap, 6, 300—307
48	Judeţul Cluj	1133	392	1529—1629	Cn, 12—1918/19
49	Dezmir, j. Cluj	365	199	1564—1629?	RassN, 30, 179
50	Solocma, j. Mureş	69	64	1616—1629	MMKM, 86—96
51	Mălâncrav, j. Sibiu	142	26	1607—1630	Münz, 63—64
52	Biertan, j. Sibiu	2633	3	1614—1630	NK, 13, 26
53	Târnăveni împrejurimi	1491	217	1342/82—1631	Cn, 8—1922
54	Dedrad, j. Mureş	527	340	1606—1631	SCN, 4, 459—462
55	Mintiul Gherlii, j. Cluj	132	x	1492—1632	AKÖG, 13, 134
56	Bezded, j. Sălaj	2817	x	1508—1632	AKÖG, 6, 239—240
57	Zalău	11	1	1628—1632	TezMon, 67/3
58	Huedin	3187	131	1489—1633	BSNR, 70—74, 349—368
59	Aghireş, j. Sălaj	58	8	1597—1633	TezMon, 67—69
60	Sălişte, j. Cluj	+75	x	1571—1633	Jakab, III, 723—724
61	Ulciug, j. Sălaj	88	4	?—1633	NK, 48—49, 57
62	Buzd, j. Sibiu	8091	4289	1519—1635	StBruk, 14, 317—340
63	Gănești, j. Mureş	+195	+35	1611—1635	StMur, 105—106
64	Zalău, str. Tompa Mihály	244	9	1611—1635	AMP, 8, 295—299

Tabelul I (continuare)

1	2	3	4	5	6
65	Sălăjeni, j. Sălaj	2458	27	1616—1635	TezMon, 33—38
66	Tășnad	566	2	1620—1635	NK, 7, 23
67	Visuia, j. Bistrița-Năsăud	149	22	1620—1635	Ziridava, 11, 215—220
68	Cămin, j. Satu Mare	94	1	1625—1637	Cn, 66—1904
69	Baia Sprie, j. Maramureș	18	15	1622—1638	SCN, 1, 473/7
70	Varviz, j. Bihor	4648	59	1610—1639	Cn, 55—1904
71	Peceiu, j. Sălaj	640	192	1527—1640	NK, 5, 141; Cn, 67—1906
72	Răscruci, j. Cluj	838	27	1541—1640	BSNR, 70—74, 369—387
73	Mihai Viteazul, j. Cluj	498	73	1538—1641	StBruk, 13, 197—206
74	Sadu, j. Sibiu	247	18	1575—1643	StBruk, 12, 121—142
75	Corneni, j. Cluj	1126	41	1501—1648	NK, 48—49, 58
76	Suatu, j. Cluj	1303	80	1611—1648	TezMon, 45—49
77	Mineu, j. Sălaj	703	58	1614—1648	TezMon,55—63; AMP, 2, 117—119
78	Vârșolț, j. Sălaj	490	29	1617—1648	AMP, 2, 121—128
79	Aghireș, j. Cluj	1263	187	1533—1651	St B—B, 2/1965, 33—35
80	Tășnad	360	24	1492/96—1651	AMP, 8, 301—308
81	Diosig, j. Bihor	1519	+100	1595—1652	NK, 13, 25
82	Pălatca, j. Cluj	15948	1559	1528—1654	Cn, 8a—1900
83	Chechiș, j. Maramureș	2559	++	1608/19—1654	SCN, 1, 473—474
84	Cluj, casa Tauffer	212	6	1458/90—1655	AIIAC,18,321—336
85	Năpradea, j. Sălaj	+27	+6	1589—1659	TezMon, 73—74
86	Gelu, j. Timiș	350	x	1440—1662	BSNR, 67—69, 175—176
87	Dorolea, j. Bistrița-Năsăud	x	x	1587—1666	AKÖG 15, 328
88	Sânicolaul Român, j. Bihor	27	1	1578—1667	NK, 48—49, 57
89	Bistra, j. Alba	389	85	1534—1668	NK, 11, 19
90	Bahnea, j. Mureș	282	15	1535—1668	Dolg, 5, 188—189
91	Hărănglab, j. Mureș	2 kg	+	1626—1668	SCN, 1, 474/IX
92	Blaj	393	25	1611—1674	Ap, 15, 693—703
93	Uilacul de Beiuș, j. Bihor	139	3	1591—1675	NK, 13, 25; 14, 70
94	Târșolț, j. Satu Mare	148	1	1620—1678	SMSC, 3, 87—96
95	Răteștl, j. Satu Mare	609	10	1620—1679	TSM, 83—88
96	Măgheruș, j. Mureș	540	54	1458—1681	Cn, 11, 12—1911
97	Zerden (?)	6	x	1621—1682	AKÖG, 13, 139
98	Gurba, j. Arad	719	3	1399—1684	Chirilă-Ignat
99	Zalău	696	10	1567—1684	AMP, 9, 305—325
100	Jucul de Jos, j. Cluj	969	5	1611—1685	Cn, 2—1918/19
101	Răscruci, j. Cluj	994	1	1541—1686	Ap, 6, 414—415
102	Cluj	1702	2	1608—1686	NK, 50—51, 72
103	Terebești, j. Satu Mare	146	2	1621—1688	TSM, 99—120

Tabelul I (continuare)

1	2	3	4	5	6
104	Alba Iulia, „Schit"	42	1	1620—1696	Ap, 5, 376—378
105	Vișinelu, j. Mureș	244	1	1628—1696	Cn, 38—1904
106	Oradea	20	1	1627—1697	Ap, 10, 755—758
107	Cluj	558	27	1458/90—1698	AIIA, 11, 289
108	Oroiu, j. Mureș	1159	2	1554—1699	MMKM, 109—120
109	Alba Iulia, str. Moților	721	1	1606—1699	Ap, 5, 385—387
110	Târgu Mureș	430	8	1505—1704	MMKM, 121—137
111	Baia Mare	3244	236	1551—1704	NK, 9, 74—77; Cn, 34—1910
112	Nepos, j. Bistrița-Năsăud	15	2	1490—1705	Cn, 15—1920/21
113	Țigmandru, j. Mureș	669	9	1528—1705	Cn, 7—1913
114	Aruncuta, j. Cluj	251	6	1609—1706	TezMon, 81—85
115	Viile Satu Mare, j. Satu Mare	702	51	1528—1712	TSM, 121—130
116	Caransebeș	793	1	1473—1733	Banat, I, 179—195
117	Zagăr, j. Mureș	766	4	1447/92—1763	Ap, 19, 177—187
118	Culeșd, j. Bihor sau Mureș	28	x	1529—1780	Cn, 21—1912
119	Nălațvad, j. Hunedoara	806	4	romane; 1386/1434—1831	Sarg, 14, 289—307

Tabelul II

Tezaure monetare găsite în Transilvania, cuprinzînd numai monedă străină (sec. XVI—XVIII)

Nr. crt.	Locul de descoperire	Total	Perioada	Bibliografie
1	2	3	4	5
1	Panticeu, j. Cluj	+2500	1458/90—1555	RassN, 30, 178; Cn, 1—1932
2	Ianova, j. Timiș	+911	[1490—1564]	TRÉ, 2, 43; U.F. 7, 62—63
3	Semlac, j. Hunedoara	3576	?1516—1566	NK, 5, 105; Cn, 46—1905
4	Iclozel, j. Cluj	11	1501/6—1579	StBruk, 12, 277—279
5	Mănărade, j. Alba	773	1458/90—1581	Cn, 22—1903
6	Răstoltul Mare, j. Sălaj	49	1527—1584	AIIC, 9, 211—222
7	Alba Iulia	69	1492/99—1585	Ap, 11, 375—382
8	Jimbolia, j. Timiș	x	[1575—1586]	Délm, 49
9	Măderat, j. Arad	224	1458/90—1587	Cn, 63—1904
10	Ghirișul Român, j. Cluj	152	1447/92—1593	AMN, 21, 543—549
11	Sintești, j. Timiș	108	1447/92—1593	Cn, 24—1903
12	Radna, j. Arad	53	1529—1593	Ap, 6, 347—351
13	Teaca, j. Bistrița-Năsăud	31	1492—1596	NK, 48—49, 57
14	Târnăveni	124	1492—1596	Ap, 12, 619—625
15	Hațeg	408	1492—1596	Ap, 8, 89—96
16	Stupini, j. Bistrița-Năsăud	+11	1574—1596	RevMuz, 6, 160—161
17	Luncani, j. Cluj	1046	1458/90—1598	Cn, 5—1902

Tabelul II (continuare)

1	2	3	4	5
18	Posmuș, j. Bistrița-Năsăud	47	1471/1516—1598	Tez Mon, 7—13
19	Hunedin — Cetatea Veche	+1000	1471/1516—1598	TezMon, 15—17
20	Visuia, j. Bistrița-Năsăud	+24	1447/92—1599	Ap, 5, 625—628
21	Șona, j. Alba	1119	1447/92—1599	Ap, 17, 279—294
22	Deva	+5	1506—1599	SCN, 3, 559—561
23	Săniacob, j. Bistrița-Năsăud	1290	1508—1599	NK, 6, 65; Cn, 139—1907
24	Liebling, j. Timiș	1082	[1527—sf. sec. XVI]	AÉ, 3, 300
25	Lighet, j. Timiș	+1316	sec. XVI	Délm, 49
26	Timișoara	42	sec. XVI	Monatsblatt, 5, 27
27	Mihai Viteazul	238	1471/1516—1600	AIIACN, XVIII, 337—349
28	Borzești, j. Cluj	50	1479/92—1600	Ap, 5, 413
29	Lăpușnic, j. Hunedoara	895	1492/1501—1600	Sarg, 4, 109—124
30	Sighișoara	65	1501/5—1600	M, 59—61
31	Moldovenești j. Cluj	96	1521—1600	StBruk, 12, 245—259
32	Șieu, j. Bistrița-Năsăud	903	1479—1601	File, 4, 217—231
33	Florești, j. Cluj	799	1447/92—1605	Dolg, 5, 189—190
34	Săldăbagiu, j. Bihor	238	1492/1501—1608	NK, 21—22, 29
35	Prisaca, j. Bihor	130	1440/44—1614	Cn, 9—1911
36	Săpâia, j. Maramureș	+1300	1573—1617	SCN, I, 473
37	Vermeș, j. Bistrița-Năsăud	462	1469/71—1619	File, 4, 232—242
38	Șimleul Silvaniei	421	cca. 1525—1619	NK, 15, 84
39	Timișoara	?	[1526—1619]	Délm, 31
40	Băcâia, j. Hunedoara	367	1492/1501—1623	Cn, 5—1904
41	Zalău	8	1622—1625	TezMon, 65
42	Vârșolț, j. Sălaj	+13	1447/92—1626	TezMon, 27—29
43	Ghirișul Român, j. Cluj	+4	1575—1626	Ap, 5, 631—632
44	Șoimușul Mare, j. Harghita	738	1623—1627	StMur, 2, 105—107
45	Delenii, j. Mureș	929	1508—1633	Cn, 7—1904
46	Feisa, j. Alba	288	1620—1633	StBruk, 14, 365—367
47	Căraciu, j. Hunedoara	1823	1508—1634	Cn, 2e—1903
48	Seleușul Mare, j. Mureș	710	1570—1635	Cn, 91—1908
49	Aluniș, j. Arad	443	[1548—1637]	TRÉ, 1903, 139
50	Zalău	19	1595—1637	TezMon, 69—70
51	Cenadul Vechi, j. Timiș	+35	sec. XVI—[1637]	AÉ, U.F., 14, 87
52	Petrinzel, j. Sălaj	19	1543—1642	Cn, 69—1905
53	Caransebeș	11	1501/5—1648	Ap, 8, 103—108
54	Chilieni, j. Covasna	6	1621—1667	Aluta, 12—13, 441—443
55	Boholt, j. Hunedoara	+22	1623—1667	SCN, 3, 561—568
56	Arduzel, j. Maramureș	414	1620—1674	TezM, 44—50
57	Turulung, j. Satu Mare	+28	1610—1680	Bader, 11
58	Denta, j. Timiș	124	1622—1683	Cn, 36a—1911
59	Dumitrița, j. Bistrița-Năsăud	16	1656—1684	Ziridava, 11, 221—222
60	Petrindu, j. Cluj	67	1620—1685	AMP, 2, 129—134

Tabelul II (continuare)

1	2	3	4	5
61	Chesinț, j. Arad	68	1559—1687	Cn, 8—1904
62	Cenade, j. Alba	14	1623—1690	AMP, 4, 435—437
63	Romita, j. Sălaj	24	1674—1691	AMP, 6, 169—174
64	Dușești, j. Bihor	54	1623—1693	Crisia, 5, 123—128
65	Rus, j. Sălaj	+56	1661—1699	StCom, 21, 307—310
66	Bobota, j. Sălaj	+36	1663—1694	AMP, 9, 301
67	Cluj	1681	1610—1695	AIIAC, 11, 290
68	Borșa, j. Cluj	+6	1621—1696	AIIAC, 18, 351—354
69	Roteni, j. Mureș	48	1659—1696	MMKM, 97—108
70	Cluj-Mănăștur, „Galcer"	177	1605—1698	AIIAC, 11, 290
71	Denta, j. Timiș	1304	sec. 16—17	Délm, 16
72	Cornereva, j. Caraș-Severin	153	sec. 16—17	TRÉ, U.F. 19,138; Délm, 36
73	Fărău, j. Alba	49	sec. 16—17	NK, 16, 126
74	Cefa, j. Bihor	84	sec. 17	NK, 23—24, 44—45
75	Coaș, j. Maramureș	19	1602—1706	NK, 34—35, 77
76	Căpeni, j. Covasna	52	1620—1710	SCN, 5, 392—394
77	Ploscoș, j. Cluj	95	1622—1715	Ap, 8, 109—119
78	Alba Iulia, Piața Eroilor	89	1656—1715	Ap, 5, 383
79	Roteni, j. Mureș	272	1661—1722	NK, 11, 19; Cn, 19, 20—1912
80	Timișoara	+200	[1659]—1735	TRÉ, U,F, 17, 97
81	Borzești, j. Cluj	289	1664—1740	NK, 7, 24; Cn, 118—1907
82	Cluj	273	1621—1742	NK, 50—51; AIIAC, 11, 290
83	Tălmăcel, j. Sibiu	29	1663—1750	AMP, 7, 219—222
84	Sânmărtin, j. Harghita	12 kg	?—1780?	SCN, 1, 474
85	Uila, j. Mureș	676	1622—1800	NK, 7, 170
86	Sinteștí, j. Timiș	202	„epoca mai nouă"	Délm, 38
87	Virișmort, j. Arad	2300	„medievale și moderne"	Délm, 47

ASPEKTE DES MÜNZUMLAUFS IN SIEBENBÜRGEN ZWISCHEN DEN JAHREN 1571—1691

(Zusammenfassung)

Das Studium widerspiegelt das dauernhafte Interesse des Autors für den mittelalterlichen Münzumlauf in Siebenbürgen, auf Grund der hier zu Orte entdeckten Münzenschätze. 206 Münzenschätze werden analysiert (von denen 119 fremde und einheimische Münzen, 87 nur einheimische Münzen enthalten). Deren Zusammensetzung auf Emittenten und Nominalwerten entlang der politischen Entwicklung des Fürstentums Siebenbürgen und der Entwicklung der zeitlichen politischen, wirtschaftlichen und militärischen Ereignisse erforscht wird.

Der Verfasser bezieht sich auf den Einfluss der „Revolution der Preise" auf die siebenbürgische Wirtschaft, insgesamt auf den Münzumlauf. Die Anwesenheit verschiedener Münzenemissionen erklärt er durch die Abhängigkeit des Münzumlaufs vom Innen- und Aussenhandel. Da Siebenbürgen vorzüglich eine Übergangszone zwischen Mitteleuropa und dem Süden, Süd-Westen, Süd-Osten des Konti-

nents (mit festen Beziehungen zu den anderen Teilen Europas) war, ist es selbstverständlich daß auch die Münzenemissionen diese Handelsrichtung verfolgt haben. Somit wurden sowohl polnische Münzen und Münzen vom polnischen Typ als auch ungarische, in Ungarns Habsburgischer Königreich gedruckte Münzen in den Schätzen des 17. Jh. entdeckt. Deutsche, österreichische Emissionen und jene österreichischen Typs erscheinen allmählich und werden nicht gänzlich die ersteren ersetzen.

Die geographische Zonen von üblichem Münzumlauf befinden sich insbesondere am Laufe und in den Tälern der großen Flüssen Mieresch, die Somesch mit den Nebenflüssen, aber in Verbindung stehen auch mit dem Handelsweg der zur Donau und weiter südwärts, zu dem Balkan führte. Die großen Handelszentren Klausenburg, Kronstadt, Hermannstadt, Bistritz, Temeswar, Neumarkt, Schäßburg u.a. ein Sammelplatz des siebenbürgischen Münzumlaufs waren. Innerhalb desselben Raumes in dem sich der Handel der vorigen Jahrhunderten abspielte, entfaltete sich also auch in den folgenden Jahrhunderten ein reger Münzumlauf.

MEDIUL GEOGRAFIC ŞI EVOLUŢIA SOCIALĂ ÎN BAZINUL GIURGEULUI ÎN SECOLELE XVI—XVII

Sistemul de aşezări în bazinul Giurgeului s-a format la marginea depresiunii create de cursul superior al Mureşului, în zona de contact între Munţii Giurgeului, Munţii Gurghiului şi Munţii Harghitei. Această depresiune intracarpatică cu înălţimea medie de 800 m. are o climă relativ friguroasă, cu temperatură anuală în medie de 5,6 C. Condiţiile climaterice, în decursul secolelor, au influenţat agricultura practicată de populaţie în zonă, precum şi celelalte îndeletniciri ale locuitorilor de aici. Prin urmare, despre existenţa aşezărilor rurale avem ştiri documentare doar din prima jumătate a secolului al XIV-lea, din perioada de cînd ni s-au păstrat registrele papale. Astfel, în anul 1333 este amintită localitatea Gyargio (Gheorghenii de azi)[1], iar în anii 1332, 1333 şi 1334 sînt atestate alte trei localităţi: Lăzarea, Joseni şi Suseni[2]. Amintirea aşezărilor de aici în cadrul dijmei papale ne arată faptul că populaţia, pe lîngă păstorit, s-a îndeletnicit tot mai mult cu cultivarea pămîntului. Extinderea terenurilor arabile, pe lîngă alte cauze, se explică şi prin creşterea populaţiei. Cînd un anumit teritoriu nu mai putea întreţine populaţia crescîndă, o parte a ei a părăsit satul de baştină şi a întemeiat noi aşezări. Astfel, s-au desprins din satul Lăzarea localităţile Ditrău şi Remetea, din Gheorgheni s-au format satele Valea Strîmbă şi Chileni, iar satul Joseni a dat naştere aşezării Ciumani, în timp ce iobagii din Valea Strîmbă au întemeiat satul Voşlobeni. Aşadar, nu numai dezvoltarea agriculturii extensive, dar şi creşterea populaţiei a contribuit la roirea satelor, la formarea şi desăvîrşirea sistemului de aşezări din Giurgeu.

Bazinul Giurgeului în mare parte a fost locuit de secui, care şi-au păstrat încă o vreme îndelungată libertăţile, precum şi modul lor de viaţă cu caracteristici militare. În secolul al XIV-lea şi în această depresiune putem distinge semnele stratificării sociale. Călăreţii aveau o stare militară şi socială superioară faţă de pedestraşi. Tot acum sînt amintiţi şi fruntaşii. Cele trei stări — pedestraşii, călăreţii şi fruntaşii — formau aşa-numita „tria genera siculorum"[3]. Existenţa lor a influenţat relaţiile agrare, mai concret, împărţirea pămîntului ara-

---

[1] *Documente privind istoria României.* Veacul XIV, C, Transilvania, vol. III, Bucureşti, 1954, p. 164.

[2] Arhivele Statului R. U., Budapesta, Copiile registrelor papale.

[3] Demény Lajos, *Székely felkelések a XVI. század második felében*, Bukarest, 1976, p. 17—18, şi Jakó Zsigmond, *Evoluţia societăţii la secui în secolele XIV—XVI*, în *Răscoala secuilor din 1595—1596*, Bucureşti, 1978, p. 29—30.

bil între membrii obştilor săteşti. Astfel pedestraşii primeau numai un singur lot de pămînt (care purta denumirea de *nyilföld*), în timp ce călăreţii luau în folosinţă două asemenea loturi. Fruntaşii, la rîndul lor, primeau mai mult pămînt decît călăreţii[4].

Această stratificare socială, legată de modul de viaţă militar, nu putea fi izolată de influenţa feudalismului, care devenea dominantă nu numai la vest, ci şi la est de Carpaţii Orientali. La sfîrşitul secolului al XIV-lea şi începutul secolului al XV-lea sînt amintiţi jelerii, categoria ţăranilor dependenţi, care au fost aşezaţi pe sesiile familiilor mai înstărite[5]. Peste un secol documentele atestă existenţa iobagilor[6], însă numărul ţăranilor dependenţi pînă la răscoala secuilor din 1562 era relativ redus.

După înăbuşirea răscoalei, procesul de aservire a secuilor liberi cunoaşte proporţii deosebite, ceea ce se reflectă şi în actele de danie făcute de Ioan Sigismund şi în statutul satului Suseni (1581)[7]. Astfel, în anul 1566 la Lăzarea 57 familii ajung în stare de dependenţă faţă de familia Lázár[8]. La 1567 s-a întocmit un registru al „porţilor", care plăteau impozitul de 25 de denari. Cu această ocazie avem o imagine generală despre aşezările şi populaţia din bazinul Giurgeului[9];

— Gheorgheni (Sf. Nicolae) cu 78 de porţi (unităţi fiscale)		
— Lăzarea	48	„
— Joseni	44	„
— Valea Strîmbă	40	„
— Suseni	32	„
— Ditrău	26	„
— Ciumani	15	„
— Remetea	6	„
În total	289	„

E foarte greu să tragem concluzii asupra numărului populaţiei din aceste sate, pentru că o „poartă" îngloba mai multe familii. Faţă de registrul din 1567, cel din 1569 cuprindea numai pe cei de stare nobiliară şi pe primipili, înregistrînd din prima categorie 14 capi de familie, iar din cea de a doua 33 capi de familie şi un primipil care a fost redus la starea de iobag[10]. În document nu sînt amintiţi libertinii, categoria

[4] Demény L., *op. cit.*, p. 17.
[5] Jakó Zs., *op. cit.*, p. 30.
[6] *Ibidem.*
[7] *Székely Oklevéltár*, vol. V. p. 124—128.
[8] Demény L., *op. cit.*, p. 63.
[9] *Székely Oklevéltár*, vol. II. p. 221.
[10] *Székely Oklevéltár*, vol. II. p. 269.

foștilor pedestrași, a căror forță militară nu mai e folosită de principii Transilvaniei. Despre această categorie socială aflăm dintr-un document din 27 mai 1571, cînd satul secuiesc asuprit — cum se autointitulează ei în document — înaintează principelui Ștefan Báthori un memoriu, în care ei deplîng abuzurile funcționarilor princiari. Pentru liniștirea secuilor nemulțumiți, principele trimite pe Bánffy Pál la Odorheiu-Secuiesc ca să se înțeleagă cu „satul secuiesc" din Giurgeu, Ciuc și Cașin[11]. Înțelegerea încheiată la 25 iulie 1571 n-a fost respectată de principe, din care motiv în satele Ciucului și Giurgeului în luna septembrie a izbucnit o nouă răscoală. Răsculații erau însă înfrînți în noaptea zilei de 3 octombrie[12]. Urmările acestei răscoale și a celei din 1575, condusă de Gáspár Bekes, le găsim consemnate în conscripția din 1576, cînd în Giurgeu 112 familii ajung în stare dependentă[13].

În anul 1583 populația din Giurgeu participa la o nouă răscoală. După victoria oștilor princiare, Gheorghenii, cu întreaga sa populație, este vîndut pentru 3500 de taleri lui András Lázár de către principele Sigismund Báthory[14]. Populația Giurgeului a participat și la marea răscoală a secuilor din 1596, dar în luptele de la Suseni și Lăzarea au fost din nou înfrînți[15].

Anii 1599—1601 — perioada lui Mihai Viteazul — prezintă mari schimbări structurale și politice în viața satelor din Giurgeu. După participarea secuilor la lupta de la Șelimbăr de partea domnului român, Mihai vodă la data de 28 noiembrie 1599 redă vechile libertăți secuiești. „De acum încolo — se poate citi în act — secuii să aibă a se bucura de acele drepturi și libertăți de care s-au bucurat strămoșii lor"[16]. Acest act întărea situația socială a comunității secuilor de rînd. Diploma din 7 martie 1600 favoriza însă păturile înstărite din Giurgeu, Ciuc și Cașin[17]. Aceștia vor avea un rol important în luptele domnului în Moldova. Oricum, diplomele acordate secuilor de către Mihai Viteazul reprezintă o ridicare generală a secuimii din Giurgeu din starea aservită în stare liberă. Această situație este surprinsă de conscripția din 1602, efectuată din porunca lui Giorgio Basta, comandantul oștilor austriece din Transilvania. Conscripția nu este însă completă, ceea ce dovedește sustragerea locuitorilor din Giurgeu de la înregistrarea popula-

[11] Demény L., *op. cit.*, p. 71—72 și Szádeczky Kardoss Lajos, *A székely nemzet története és alkotmánya*, Budapest, 1927, p. 126.

[12] Demény L., *op. cit.*, p. 71—72.

[13] *Székely Oklevéltár*, vol. IV, p. 43.

[14] Lázár Miklós, *A gróf Lázár család*, Kolozsvár, 1858, p. 128—129.

[15] *Idem;* Tarisznyás Márton, *Mozzanatok a gyergyói népi tömegek harcából, szabadságért vívott harcának történetéből*, în *A székelyek harca a feudális kizsákmányolás ellen a XVI. század második felében és részvételük a törökellenes harcban*, Csikszereda, 1976, p. 146.

[16] Demény Lajos, *Actele de libertăți ale lui Mihai Viteazul și politica principilor transilvani față de secui la începutul secolului al XVII-lea*, în *Răscoala secuilor 1595—1596*, p. 200.

[17] *Idem*, p. 201.

ției. După această conscripție structura socială a populației din bazin se prezintă astfel[18]:

Denumirea localității	Nobili	Călăreți	Dărăbani	Libertini	Iobagi	Total
Gheorgheni		23	10	24		57
Joseni		1		49	1	51
Suseni		9		39		48
Lăzarea	1	3		27		31
Valea Strîmbă		11	2	15		28
Ciumani		1		17		18
Ditrău				9		9
Remetea				4		4
Total	1	48	12	184	1	246

Pe lîngă categoriile sociale cunoscute din conscripțiile anterioare, acum apare categoria dărăbanilor. Dărăbanii constituiau o categorie militară intermediară între libertini și pedestrași, formată din oșteni aflați în solda principelui.

O imagine mai completă a satelor și a populației pe categorii sociale din Giurgeu o avem din 1614, cînd, din ordinul principelui Gabriel Bethlen, sînt înscrise familiile din depresiune. Registrul militar din 1614 ne înfățișează următoarea structură socială a populației[19]:

Denumirea localității	Fruntași	Călăreți	Ped. extrași	Libertini	Iobagi	Jeleri	Slugi	Șoimari	Total
Gheorgheni		22	23	55	16	86	3	4	209
Valea Strîmbă		28	14	21	5	39	7	4	118
Joseni		4	24	38	11	23	4	—	104
Lăzarea	1	5	17	42	8	6	10	—	89
Suseni		15	16	29	5	4	7	1	77
Ditrău		—	6	24	13	7	2	—	52
Ciumani		6	7	17	—	5	1	—	36
Remetea		—	7	8	1	4	6	—	26
Total	1	80	114	234	59	174	40	9	711

Din analiza amănunțită a conscripției din 1614, putem deduce faptul că în bazinul Giurgeului satele aveau o populație relativ numeroasă. Creșterea demografică a populației se datorează nu numai sporului natural și stabilirii de noi familii venite din alte părți, ci și faptului că registrul din 1614 este mult mai complet decît toate cele anterioare.

Constatăm, prin urmare, existența unor așezări mari, cu o populație care depășea cu mult media generală a populației din satele transilvane de la începutul secolului al XVII-lea. Acest specific — caracteristic bazinului Giurgeu chiar și în contextul altor părți din secuime — are, desigur, o anumită explicație. Atunci cînd analizăm evoluția demogra-

[18] *Székely Oklevéltár*, vol. V. p. 241.
[19] Arhivele Statului Miercurea-Ciuc, Ladă seculască. Fond 56, Mapa VIII. nr. 1.

fică, el trebuie să fie studiat în strînsă corelație cu dezvoltarea economică și socială, cu factorii de ordin geografic și climateric etc.

În cadrul lustrei este amintită o singură familie de fruntași, familia conților Lázár. Prima mențiune despre această familie o avem din anul 1406, cu ocazia unei înțelegeri din Cluc[20]. Numele fiului său Nagy Lázár e atestat în anul 1462 cu ocazia unui proces din Tomești[21]. Urmașul său András Lázár prezidează adunarea secuilor de la Lutița din 1506, fapt ce dovedește rolul crescînd al acestei familii în viața social-economică și militară a secuimii[22]. Ferenc Lázár, după moartea tatălui său, devine judele regal al Giurgeului, precum și căpitanul Cașinului. Forța militară a fruntașului secui o arată faptul că după lupta de la Mohács atît Ioan Szapolyai, cît și împăratul Ferdinand de Habsburg încearcă să-l atragă de partea sa. Pînă-n 1528 Ferenc Lázár luptă alături de Ioan Szapolyai, din partea căruia primește sate întregi în județele Cluj și Komárom, precum și castelul de la Brîncovenești. Datorită orientării sale spre Habsburgi, în anul 1529 va ajunge în captivitatea lui Ștefan Báthori, iar în anul 1536 va fi decapitat[23].

Începînd cu anul 1529 documentele atestă un alt reprezentant al familiei Lázár, și anume pe István Lázár, care din anul 1530 va deveni judele regal al scaunului Ciucului, Giurgeului și Cașinului[24]. Dacă pînă-n 1566 această familie avea moșii înainte în afara secuimii, în comitate începînd cu această dată ei vor supune treptat populația din bazinul Giurgeului. Astfel, în anul 1566, din partea principelui Ioan Sigismund, primește 40 de familii de iobagi[25], iar în anul 1567 încă 288 de familii ajung în dependența lor[26]. După răscoala din 1583, întregul Gheorgheni fu vîndut lui András Lázár pentru 3500 taleri[27]. O mărturie din 1647 amintește că la sfîrșitul secolului al XVI-lea întregul Giurgeu era supus familiei Lázár[28]. Începînd cu evenimentele din 1599, o mare parte a populației din Giurgeu reușește să se elibereze de sub dependența acestei familii. O primă etapă a acestui proces o atestă conscripția din 1602, iar cea de a doua mărturie o reprezintă lustra militară din 1614. Familia Lázár, însă, pentru pierderea iobagilor va fi recompensată, prin donații a sate întregi din comitate[29].

Despre starea călăreților din Giurgeu, avem date relativ puține pînă-n 1614. Știm însă că ei aveau o stare privilegiată față de pedestrași, fiind scutiți de impozite, chiar în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Întreținerea cailor și participarea la desele războaie i-au obligat pe mulți să renunțe la starea de primipil și să-și aleagă calea iobăgiei, cum era cazul călărețului amintit cu ocazia conscripției din 1569[30].

[20] Lázár M., *op. cit.*, p. 17.
[21] *Idem.*
[22] *Idem*, p. 31.
[23] *Idem*, p. 113.
[24] *Idem*, p. 109.
[25] Demény Lajos, *Székely felkelések a XVI. század második felében*, Bukarest, 1976, p. 63.
[26] *Székely Oklevéltár*, vol. II. p.
[27] Lázár M., *op. cit.*, 128—129.
[28] *Idem*, p. 139.
[29] *Idem*, p. 138—139.
[30] *Székely Oklevéltár*, vol. II, p. 269.

În anul 1602 erau amintite 76 familii de călăreți, iar în anul 1614 numărul lor se ridica la 80[31].

Pedestrașii reprezintă grupul social cel mai greu încercat în secolul al XVI-lea. Ei reprezintă categoria socială care este impusă fiscalității începînd cu anul 1562 și care luptă din răsputeri pentru menținerea vechilor libertăți în anii 1511, 1519, 1521, 1562, 1571, 1575, 1583 și 1596. Se presupune că între grupul numeros al libertinilor nu mai există o deosebire juridică bine definită sau un decalaj economic considerabil.

Majoritatea lor reprezintă în mare măsură vechea obște, pe cei împinși spre iobăgire, pe secuii din stările de rînd și în mai mică măsură pe oamenii reajunși în starea de țărani liberi, sau pe cei capabili să se integreze acesteia. Ei se autointitulează în anul 1571 „satul secuiesc asuprit" și luptă din răsputeri pentru recucerirea vechilor privilegii. În conscripția din 1602 sînt amintite 184 familii de libertini, pentru ca în 1614 să fie conscrise 114 familii de libertini și 242 familii de pedestrași. Chiar dacă considerăm conscripția din 1602 incompletă, totuși putem constata o mobilitate socială destul de elocventă, în cei 12 ani de la începutul secolului al XVII-lea.

Dărăbanii. Între anii 1562—1614 puterea centrală s-a străduit să formeze și să generalizeze o categorie militară asemănătoare celei din comitate. Începînd de la principele Ștefan Báthori s-au luat de multe ori măsuri pentru a se specifica în registre, care dintre oamenii liberi sînt dărăbani. Cu ocazia conscripției din 1602 în Giurgeu erau amintite 12 asemenea familii, pentru ca în 1614 menționarea lor să lipsească în totalitate. Însă trebuie să căutăm reprezentanții acestui grup în rîndurile libertinilor și pedestrașilor.

Iobagii reprezintă acea clasă a societății secuiești care apare începînd cu anul 1407, dar are o pondere mai importantă numai după răscoala secuilor din 1562. Sînt momente cînd întreaga comunitate secuiască din Giurgeu ajunge într-o stare de dependență, dar nu știm dacă conscripțiile se referă la libertini sau iobagi. În cadrul lustrei militare din 1614 sînt amintite doar 59 familii de iobagi, numai 8,21% din populația înregistrată. Iobagii erau împărțiți în mai multe categorii: iobagi din vechime, iobagi confiscați, iobagi înainte de confiscare, iobagi după confiscare, iobagi legați la cap și iobagi cu danii. Cu ocazia lustrei din 1614, în Giurgeu erau conscrise 24 familii de iobagi din vechime, 1 iobag confiscat și 34 iobagi subjugați. Iobagii din vechime reprezintă categoria celor iobăgiți înaintea domniei lui Mihai Viteazul, în timp ce iobagii confiscați erau cei care se sustrăgeau de la obligații militare, ei fiind în slujba principelui, deci în subordinea fiscului. Iobagii subjugați din Giurgeu erau înlobăgiți cu forța în special de familia Lázár.

Jelerii reprezintă o categorie mai numeroasă a populației recenzate în anul 1614. Procentul lor era de 24,20% din totalul populației în bazinul Giurgeului. Delimitarea jelrilor este nesigură; totuși, în documentele lustrei și ale conscripției din 1616, ei sînt amintiți ca „așezați pe pămîntul altuia", adică cei așezați pe pămîntul călăreților, pedestrașilor și chiar al libertinilor.

[31] *Székely Oklevéltár*, vol. V, p. 241 și Arhivele Statului Miercurea-Ciuc, Ladă Secuiască, Fond 56, Mapa VIII, nr. 1.

Slugile tocmite reprezintă o categorie destul de importantă în prima jumătate a secolului al XVII-lea. La acea dată, obiceiul de a ține slugi era destul de răspîndit.

Șoimarii reprezintă o categorie relativ rară în cadrul secuimii, locuind totuși într-un număr mai mare în unele sate din Giurgeu.

Privind viața economică și cea cotidiană a bazinului Giurgeului, dar mai cu seamă pentru tîrgul Gheorgheni, dispunem de un izvor de mare însemnătate. Este vorba de registrul lui György Ferenczi din Gheorgheni din anii 1629—1660[32]. Însemnările sînt de natură diversă, cu multe mențiuni despre viața economică a localității. Ele înfățișează Gheorghenii ca o așezare în plină dezvoltare. Constatăm, mai întîi, faptul că agricultura și creșterea animalelor constituie ocupația principală a populației. Izvorul amintit oferă date interesante despre cultivarea grîului și ovăzului, despre tranzacții, defrișări de păduri, despre extinderea terenurilor intrate în circuitul agricol. Constatăm că producția agricolă este de fapt o producție-marfă, îndreptată spre satisfacerea nevoilor pieții interne. Tranzacțiile în acest sens sînt numeroase. Astfel, în anul 1655 Gergely Német, în lotul numit Fenyőfarok, a semănat secară, din care 2 claie erau vîndute pentru 80 de denari[33]. Tot așa, Tamás Mihály a cultivat grîu pe ogorul numit „Domokos égése", produs care era comercializat cu 75 de denari[34]. Mihály Kémenes folosea un alt ogor, numit Késa, de unde 3 claie de ovăz s-au vîndut cu 82 de denari[35]. Prețurile însă oscilau în permanență. Astfel, în anul 1657, două claie de secară cultivată pe lotul Fenyőfarok erau vîndute numai pentru 33 de denari[36].

Pe planul relațiilor agrare, constatăm că biserica romano-catolică — primind numeroase donații din partea credincioșilor — devine treptat unul din cei mai mari moșieri în bazinul Giurgeului. Iată cîteva exemple:

În anul 1630, Csobod Miklós a donat bisericii un lot de pămînt, în locul numit Fenyőfarka, pe care preotul György Ferenczi l-a închiriat lui János Balog[37]. Tamás Kovácsi dona trei loturi de pămînt bisericii în locul numit Agyagásdótáj, pe care aceasta le închiria nepotului lui János Deák[38]. Lukács Veteres a lăsat pe seama bisericii un ogor înconjurat cu drumuri publice, János Fábián a donat 2 iugăre, iar János Bálint și György Bálint deasemenea 2 iugăre[39].

O avuție deosebit de importantă primea biserica la data de 25 ianuarie 1653 din partea văduvei András Both, născută Anna Kristály. Persoana sus-numită a donat bisericii moștenirea sa părintească compusă din mai multe case, ogoare și fînețe. Iobagul István Zakariás care locuia aici era obligat să plătească bisericii 3 florini, pentru folosirea în parte a acestei avuții. Biserica romano-catolică primea donații și în

[32] *Regestrum Ecclesiae S. Nicolai in Girgio factum per Georgium Ferenczi Sacerdotem Coelibem 1629*, în Veszely Károly, *Egyháztörténeti adatok*, Kolozsvár 1855, p. 118—156.
[33] *Idem*, p. 148—151.
[34] *Idem*.
[35] *Idem*.
[36] *Idem*.
[37] *Idem*.
[38] *Idem*.
[39] *Idem*.

bani. Astfel în anul 1647 la Joseni a murit un italian, care a lăsat bisericii 4 florini[40].

Pe planul relațiilor de proprietate nu exista o situație definitivă. Deși pe de o parte devălmășia era în descompunere, în urma distrugerilor pricinuite de războaie, sau datorită luptelor sociale, se observă fenomenul restaurării devălmășiei[41].

În multe părți, pămînturile obținute prin defrișare sînt considerate proprietate privată, alteori însă hotarul se verifică. Astfel în anul 1693, comunitatea sătească din Gheorgheni a verificat situația noilor defrișări și a hotărît ca desțelenirile făcute în locurile Nyir, Cseke Bükke și Fehér patak sarka să revină comunității din tîrg. Comunitatea recunoștea dreptul la defrișare lui János Bartalis și Ferenc Rétyi pentru cîte un ogor de două zile[42].

Pășunile, fînețele și pădurile se folosesc în comun reglementate fiind de statutele obștii sătești. Aceste acte juridice pronunță hotărîri care au putere obligatorie pentru populația satelor secuiești. Un asemenea act juridic este statutul satului Suseni din bazinul Giurgeului, din anul 1581[43]. Statutul satului Suseni protejează recolta, fixează ordinea diferitelor lucrări, se ocupă cu eliberarea loturilor de hotar pentru pășunat, pentru ca toată lumea să-și poată efectua lucrul concomitent, sub control și fără a pricinui pagube. Se protejează și se administrează pădurile comunității sătești.

Registrul lui György Ferenczi se referă la schimbări în creșterea animalelor; asistăm la trecerea de la păstoritul rigid la creșterea animalelor în grajduri, ceea ce a contribuit la creșterea șeptelului și, implicit, la apariția unor noi ocupații ca măcelăritul, tăbăcăritul etc. Exploatarea pădurilor și muncile forestiere constituiau o altă sursă de venit foarte importantă a populației de aici. Desele consemnări pe care le găsim în însemnările lui Ferenczi despre dijma bisericească în produse forestiere confirmă existența morilor de cherestea. De altfel, produsele de cherestea din bazinul Giurgeului erau larg cunoscute în toată Transilvania, astfel, încît ele sînt menționate chiar și în mercurialele de prețuri stabilite de dieta țării.

Însemnările lui Ferenczi menționează și alți meșteșugari, ca dulgheri, fierari, tîmplari etc.

Un loc de frunte în ridicarea localității Gheorgheni în rîndul tîrgurilor (oppidum) revine comerțului și în special legăturilor comerciale dintre Moldova și Transilvania. Gheorghenii — după însemnările lui Ferenczi — aveau legături comerciale cu Brașovul, Remetea (jud. Alba), Bistrița, Alba Iulia, Tîrgu-Mureș, Reghin, Odorheiu Secuiesc, Corund, Bacău, Sfîntu Gheorghe, Ciceu, Atia, Bordoșiu și alte localități[44]. La

[40] *Idem.*

[41] Imreh István — Pataki József, *Structura satului secuiesc la sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea*, p. 245.

[42] Arhivele Statului Mierecurea Ciuc, F. I, nr. 1.

[43] *Székely Oklevéltár*, vol. V, p. 124—128.

[44] *Regestrum Ecclesiae S. Nicolai in Girgio factum per Georgium Ferenczi Sacerdotem Coelibem 1629*, în Veszely Károly, *Egyháztörténeti adatok*, Kolozsvár, 1853, p. 148—156 (în continuare: Regestrum).

1607 localitatea obținuse dreptul de a ține de două ori pe an iarmaroace[45].

Cu cei 209 capi de familie înregistrați în 1614 localitatea Gheorgheni ocupă un loc de frunte în toată zona Transilvaniei de răsărit. Celelalte tîrguri sau orașe mai populate din Secuime aveau numărul următor de capi de familie: Zagon — 281, Covasna — 207, Odorheiu Secuiesc — 174, Tîrgu Secuiesc — 155, Ilieni — 138, Sfîntu Gheorghe — 128, Cristuru Secuiesc — 79 și Bretcu — 63.

Conscripția militară din 1614 reflectă și o anumită schimbare în structura socială a populației, ca rezultat al politicii puterii centrale față de ocrotirea elementului militar, politică promovată insistent, mai cu seamă de Gabriel Bethlen.

Tot conscripția militară din 1614 oferă date interesante și despre o altă latură a mobilității populației din bazinul Giurgeului. Am urmărit în special atît intermigrația dintre localitățile din bazin, cît și, mai ales, așezarea unor familii transilvane sau din afara Transilvaniei. Există deosebiri destul de sensibile în ce privește numărul noilor veniți în diferitele așezări din bazinul Giurgeului. Gheorghenii și Ditrăul dețin în acest sens locul de frunte, căci peste 15% din populația înregistrată la 1614 le reprezintă capii de familie nou veniți. Pe ansamblul bazinului situația se prezintă astfel:

Denumirea localității	Total capi de familie		Localnici		Nou veniți	
	cifre absolute	procente	cifre absolute	procente	cifre absolute	procente
Gheorgheni	209	100%	176	84,22	33	15,78
Ditrău	52	100%	44	84,62	8	15,38
Lăzarea	89	100%	79	88,77	10	11,23
Ciumani	36	100%	34	94,45	2	5,55
Valea Strîmbă	118	100%	113	96,04	5	3,96
Suseni	77	100%	74	96,11	3	3,89
Remetea	26	100%	25	96,16	1	3,84
Joseni	104	100%	102	98,08	2	1,98
Total pe întreg bazinul Giurgeului	711	100%	647	91,10	64	8,90

În ciuda procentului ridicat de nou veniți, în creșterea numerică a populației sporul natural a fost determinant.

În cursul secolului al XVII-lea, în bazinul Giurgeului s-a așezat o populație relativ numeroasă de armeni, veniți în special din Moldova începînd din 1637, cînd s-a stabilit la Gheorgheni primul grup de armeni[44]. Despre existența lor aflăm în anul 1643, cînd, printre altele, se interzice și armenilor să-și vîndă marfa în timpul slujbelor duminicale. În anul 1654 se așează alte familii de armeni în Gheorgheni, care vin din Moldova, sub conducerea lui Horcz Azbei și fratele său Vartig. După devastarea Moldovei de către turci în anul 1668, circa 3000 familii de armeni caută adăpost la vest de Carpații Orientali[45]. O parte din ei se

[45] Arhivele Statului Miercurea-Ciuc, F. 1, nr. 1.

va întoarce în Moldova în anul 1672, iar alţii se vor stabili la Gherla, Dumbrăveni şi Frumoasa, dar mulţi dintre ei vor rămîne în Gheorgheni. Datorită acestor migraţii şi mobilităţi teritoriale, nu putem estima precis numărul armenilor aşezaţi în secolul al XVII-lea în această din urmă localitate. În anul 1716 în Gheorgheni existau 48 de familii, iar peste 5 ani tot aici sînt amintiţi 80 capi de familie[46]. Gheorghenii i-au atras pe ei datorită importanţei economice şi în special pentru că în secolul al XVII-lea această localitate era unul din cele mai importante centre comerciale în răsăritul Transilvaniei.

O parte din ei — organizaţi în Mercantile Forum — s-au lansat în comerţul cu animale pe care le cumpărau atît din Moldova, cît şi din răsăritul Transilvaniei. Bovinele, cabalinele şi ovinele erau valorificate pe pieţele Vienei, Leipzigului şi în alte oraşe germane. Alţii însă au ales negoţul local, sau se îndeletniceau cu meşteşuguri breslaşe, activitatea lor fiind dirijată de Compania Armeană. Prin urmare, armenii din punct de vedere social reprezentau burghezia în formare.

Mobilitatea în spaţiu geografic se poate constata şi în cadrul sistemului rural din Giurgeu. Astfel, în 1602 familia Portik e amintită în Lăzarea, pentru ca în 1616 şi în perioada următoare ei să fie atestaţi numai în Remetea. E foarte interesantă migraţia familiei Bernárd; ei apar în documente în 1602 la Valea Strîmbă, dar în 1614 sînt amintiţi la Lăzarea, pentru ca în perioada anilor 1750—1848 această familie să figureze în conscripţiile din Remetea. La fel s-a întîmplat şi cu familia Huszár.În 1602 şi 1614 reprezentanţii acestei familii sînt amintiţi la Ciumani, iar în zilele noastre purtătorii acestui nume sînt prezenţi numai la Suseni şi Chileni. Alte exemple: în 1602 familia Fazakas e amintită la Suseni, dar începînd din 1614 purtătorii acestui nume sînt prezenţi numai la Remetea şi Lăzarea.

Fenomenul deplasării populaţiei, deci mobilitatea în spaţiu geografic, se poate urmări şi în datele oferite de conscripţia din 1643. Aplicînd aceleaşi metode ca şi în cazul conscripţiei din 1614, putem obţine următoarea imagine:

Denumirea localităţii	Total capi de familie		Localnici		Nou veniţi	
	cifre	%	cifre	%	cifre	%
Gheorgheni	274	100	234	85,5	40	14,5
Suseni	131	100	113	86,3	18	13,7
Lăzarea	104	100	95	91,4	9	8,6
Valea Strîmbă	141	100	131	93,0	10	7,0
Ciumani	78	100	73	93,6	5	6,4
Joseni	159	100	156	98,2	3	1,8
Total	887	100	802	90,5	85	9,5

Din această conscripţie lipsesc satele Ditrău şi Remetea, pentru faptul că din registre lipseşte numele celor apţi pentrur oaste, adică majoritatea populaţiei.

[46] Tarisznyás Márton, *Gyergyó történeti néprajza*, Bukarest, 1982, p. 215.

Conscripția din 1643[47] ne dă exemple concrete despre mobilitatea teritorială a populației în cadrul sistemului rural din Giurgeu, dintre care amintim doar cîteva:
Gheorgheni: fiul lui Péter Ferenczi, András s-a mutat la Remetea, iar fratele său Mihai la Valea Strîmbă. János Gál a plecat să-și întemeieze un cămin la Lăzarea. Frații săi Jakab, Mihály, János și Pál s-au mutat la Remetea.
Valea Strîmbă: János Gál s-a mutat la Tămașu.
Suseni: György Fábián s-a mutat în scaunul Mureș și Ferenc Kós a venit din Ciuc.
Ciumani: unul din fiii lui András Incze locuiește la Joseni.
Joseni: fiul lui Szilveszter Nagy, Márton s-a mutat în Gheorgheni.

Mobilitatea teritorială era în strînsă legătură cu mobilitatea socială. Așa cum am văzut în conscripția din 1614, putem constata o ridicare pe plan social a populației în bazinul Giurgeului. Cum am amintit, acest proces a fost determinat de faptul că principii Transilvaniei, neavînd o armată numeroasă de mercenari, aveau nevoie de forța militară a secuimii. Pe de altă parte, numeroasele răscoale — aici ne gîndim la cele din 1562, 1571, 1575, 1583 și 1596 — demonstrau faptul că populația din Giurgeu nu se împăca cu starea aservită. Totodată, nici condițiile geografice nu erau favorabile formării marelui domeniu de tip feudal.

Primele date despre această ridicare pe plan social le avem din ultimul deceniu al secolului al XVI-lea, însă procesul se va amplifica la începutul secolului al XVII-lea. Documentele pe care le posedăm ne înfățișează următoarea imagine despre mobilitatea socială a familiilor din bazinul Giurgeului[48]:

— 1591 — o înnobilare
— 1595 — trei familii sînt ridicate în cadrul stării călăreților
— 1607 — cinci " " "
— 1609 — două " " "
— 1616 — șapte " " "
— 1618 — o familie este " "
— 1623 — o înnobilare
— 1625 — patru familii sînt " "
— 1626 — o familie este ridicată "
— 1627 — trei familii sînt ridicate "

Cu toate că lustra militară din 1643 conține doar păturile obligate la purtarea armelor, credem totuși că o prezentare a structurii sociale în cadrul acestor pături va fi interesantă[49]:

[47] Arhivele Statului R. U. Budapesta, Conscripția din 1643, Székely lustrajegyzékek, F. 137, I. k. 1—162.
[48] Vass Miklós, *A királyi könyvek oklevelei*, în *Erdélyi Múzeum*, 1900, p. 57—58, 119—120, 223—225, 296—298, 356—357, 428—430.
[49] Arhivele Statului R. U. Budapesta, Conscripția din 1643.

Apți pentru serviciul militar

Denumirea localității	Nobili	Călăreți fără			Pedestrași		Șoimari
		vechi	noi	primipilat	pușcași	uoi	
Gheorgheni	4	33	17	16	79	5	—
Valea Strîmbă	1	44	—	11	29	2	7
Suseni	4	28	4	8	36	3	—
Joseni	—	15	5	16	53	13	—
Lăzarea	3	18	—	22	24	—	—
Ciumani	1	11	—	17	21	—	—
Total	13	149	26	90	242	23	7

Inapți pentru serviciul militar

Denumirea localității	Nobili	Călăreți	Pedestrași	Alte categorii	Total
Gheorgheni	2	26	83	9	274
Valea Strîmbă	—	23	24	—	141
Suseni	—	21	27	—	131
Joseni	—	12	45	—	159
Lăzarea	—	13	24	—	104
Ciumani	—	4	24	—	78
Total	2	99	227	9	887

Din această conscripție lipsește recensămîntul din Ditrău și Remetea, pentru că — nu se știe din ce motive — lipsește numele celor apți pentru serviciul militar, adică majoritatea populației.

Dacă comparăm starea socială a locuitorilor din 1643 față de 1614 putem constata dimensiunile mobilității sociale în răstimp de 20 ani:

Anul 1614 (8 sate)	*Anul 1643 (6 sate)*
nobili 1 familie	15 familii
călăreți 80 familii	364 „
pedestrași 114 „	492 „
libertini 242 „	—
țărani aserviți 273 familii	—

Conscripția dn 1643 nu face referiri la țărănimea dependentă. Deși numeroase familii de țărani aserviți au devenit liberi, noi credem că numeroși iobagi și jeleri au trăit în aceste localități. Conscripția fiind însă militară, cei care făceau recensămîntul populației nu aveau nici un interes să se ocupe cu înscrierea țăranilor dependenți.

Din conscripția militară putem deduce faptul că numai în anul 1643 au fost ridicate în cadrul unei stări superioare 143 de familii, dintre care 27 au ajuns din pedestrași călăreți, 26 din starea dependentă sau libertină au devenit pedestrași, iar 90 călăreți fără primipilat, adică o situație care, după noi, depindea de comportarea ostașului în evenimen-

tele din acel an al războiului de 30 de ani, în care era implicată și Transilvania.

Pe lîngă datele pe care ni le oferă cu privire la mobilitatea socială și în privința spațiului geografic, conscripția din 1643 prezintă un deosebit interes din punct de vedere demografic, căci ea conscrie întreaga populație bărbătească din rîndurile categoriilor obligate la purtarea armelor. Ne oferă, deci, posibilitatea de a reconstrui structura familiilor (vezi planșele realizate pe grupe de familii). Pentru a avea o imagine relativ completă a celor șase localități, la numărul bărbaților adăugăm tot atitea familii feminine. Pe baza acestor date, am alcătuit mai multe grupe de familii pe care, după structura familiilor, le putem clasifica în nuclee și patriarhale.

Denumirea localității	Nuclee de familii			Familii patriarhale			Numărul	
	Nr. fam.	%	Nr. pers.	Nr. fam.	%	Nr. pers.	fam.	pers.
Gheorgheni	240	90,89	840	25	9,11	180	274	1020
Joseni	125	78,60	507	34	21,40	274	159	781
Valea Strîmbă	116	82,26	518	25	17,14	180	141	714
Suseni	101	77,10	431	30	22,90	254	131	685
Lăzarea	76	74,16	329	28	25,84	210	104	539
Ciumani	55	70,51	236	23	29,49	188	78	424
Total	713	79,00	2861	165	21,00	1286	887	4163

Deși așezările din Giurgeu erau sensibil afectate în creșterea lor demografică de efectele ciumei din 1633, totuși putem constata un spor natural ascendent. Din cauza epidemiei din 1633, numai în Gheorgheni au fost înmormîntate 800 de persoane[50]. Cu toate acestea, numai peste zece ani, fără țărani dependenți, constatăm o creștere a populației față de anul 1614:

Denumirea localității	Numărul familiilor în 1614	Numărul familiilor în 1643	Creșterea populației
Gheorgheni	209	274	+65
Valea Strîmbă	126	141	+5
Joseni	104	159	+55
Lăzarea	89	104	+15
Suseni	77	131	+54
Ditrău	52	?	
Ciumani	36	78	+42
Remetea	26	?	
Bazinul Giurgeului	719	887	+168

Mobilitatea socială va continua și în anii următori. Astfel, după datele noastre, în anul 1650 o familie, în 1652 trei familii, iar în anii 1653 și 1654 cîte o familie erau ridicate din starea pedestrașilor în starea călăreților[51]. În anul 1654 există o altă conscripție militară, care,

[50] Regestrum..., p. 148.
[51] Vass M., *op. cit.*, p. 485—487.

deşi probabil nu este completă, arată continuarea procesului urmărit de noi[52].

Denumirea localităţii	Nobili	Călăreţi	Dărăbani	Pedestraşi puşcaşi	Pedestraşi	Şoimari	Total
Gheorgheni	74		27	20			121
Joseni	9		35		31		75
Lăzarea	49		13				62
Suseni	25		4	15			44
Ditrău	12		7	23			42
Valea Strîmbă	15		14			5	34
Ciumani	10		2	14			26
Remetea		12	8				20
Chileni	13		2				15
Total	207	12	112	72	31	5	439

Deşi presupunem că conscripţia militară n-ar fi completă, totuşi, numărul redus al celor conscrişi ar putea fi şi urmarea ciumei din 1646[53], cînd a pierit o mare parte din populaţia bazinului Giurgeului.

Din numărul nobililor putem constata faptul că între 1643 şi 1654 (o perioadă de 11 ani) — neluînd în seamă nobilimea din Ditrău, netrecută în conscripţia anului 1643 —, nobilimea a crescut cu 180 de familii. Ei aveau gospodăriile lor, pe care le lucrau ca şi ţăranii liberi.

Dovezi despre mobilitatea socială avem în anul următor, cînd, în tabăra de la Ploieşti şi Stroeşti, 97 de familii din aşezările bazinului Giurgeului sînt ridicate din starea pedestraşilor în starea călăreţilor de către principele Gheorghe Rákóczi al II-lea[54].

Începînd cu anul 1657, această politică de sprijinire a stărilor militare secuieşti intră în criză. În războaiele din anii 1657—1661, pierderile umane au fost numeroase, pentru că majoritatea secuilor luptau în primele rînduri în oştile principilor Gheorghe Rákóczi al II-lea şi Ioan Kemény, iar pe de altă parte şi bazinul Giurgeului a avut de suferit în urma invaziilor tătăreşti din aceşti ani. Astfel, în anul 1658, o oaste tătărească — folosindu-se de situaţia că ostaşii din Giurgeu participau la luptele dintre principele Gheorghe Rákóczi al II-lea şi grosul armatei turco-tătare — a atacat localităţile din bazinul Giurgeului. După devastarea şi arderea aşezărilor Toplita şi Ditrău, invadatorii au pornit spre Lăzarea. Aici însă erau aşteptaţi de o mică oştire locală, care i-a atras într-o cursă pe tătari, a căror oaste o nimicit[55]. După tradiţia locală, oastea localnicilor era compusă în majoritate din femei. În cinstea acestei victorii, la locul luptei a fost ridicat un obelisc.

Perioada anilor 1662—1681 reprezintă două decenii relativ paşnice, cînd principatul Transilvaniei nu era implicat în războaie externe şi astfel nu era folosită nici forţa militară a secuilor. Prin urmare, în aceşti ani — mai concret în anul 1679 — numai o singură familie a fost

[52] Arhivele Statului R. U., Budapesta, Conscripţia din 1654, *Székely lustrajegyzékek és nemesi összeirások*, F. 137, p. 1017—1031.
[53] Regestrum... p. 149.
[54] Vass Miklós, *op. cit.*, 545—551.
[55] Regestrum... p. 147—148.

ridicată din starea pedestraşilor în starea călăreţilor. Conscripţia militară din 1681, deşi incompletă, totuşi reflectă încă pierderile umane suferite în anii 1657—1661. Datele sînt următoarele[56]:

Denumirea localităţii	Armaliști și călăreți	Pedestraşi	Total
Gheorgheni	102	44	146
Joseni	107		107
Suseni	96		96
Lăzarea	84		84
Ciumani	45	4	49
Remetea	31	11	42
Valea Strîmbă	44		44
Chileni	24	13	37
Ditrău	8	4	12
Total	541	76	617

Peste patru ani, cînd se întrezărea tot mai evident posibilitatea cuceririi habsburgice, locuitorii din Giurgeu au fost din nou conscrişi. Cele două conscripţii militare din 1685 ne arată următoarele stări sociale în depresiunea cercetată[57]:

Denumirea localităţii	Armaliști și călăreți	Pedestraşi puşcaşi	Pedestraşi	Total
Gheorgheni	132	13	38	183
Joseni	83		76	159
Lăzarea	88	28	28	144
Ditrău	77		20	97
Suseni	73		12	85
Valea Strîmbă	56		21	77
Remetea	58	2	9	69
Ciumani	51		5	56
Chileni	4		7	11
Total	622	43	216	881

Dacă comparăm datele conscripţiilor din anii 1681 şi 1685 cu cele din 1654, observăm faptul că cei ce întocmeau lustrele militare în penultimul deceniu al secolului al XVII-lea nu prea au făcut diferenţă între starea armaliştilor şi călăreţilor. Acest lucru s-a datorat faptului că atît călăreţii cît şi armaliştii au luptat călare, dar în ce priveşte starea lor materială deosebirile nu erau prea mari. Pe de altă parte, pe la mijlocul secolului al XVII-lea înnobilările se făceau, de obicei, ca recompensă pentru vitejia militară. Aceste înnobilări erau atît de numeroase, încît statutul juridic al micii nobilimi (al armaliştilor) a pierdut mult din importanţa sa anterioară.

Conscripţiile din 1643, 1654, 1681 şi 1685, fiind conscripţii militare, nu înregistrează decît capii de familie obligaţi la purtarea armelor. Pen-

[56] Arhivele Statului R. U. Budapesta, Conscripţia din 1681, Gyergio széki nemesek, F. 136 I.k. 927, şi Gyergyó széki vitézlő rendek, p. 987—1006.

[57] Arhivele Statului R. U., Conscripţia din 1685, Székely lustrajegyzékek, F. 137, p. 163—180.

tru a avea o imagine şi despre celelalte stări ale societăţii din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, folosim conscripţia din 1703[58], care reflecta următoarea realitate socială:

Denumirea localităţii	Armalişti	Pedestraşi călăreţi	Iobagi	Jeleri	Armeni	Total
Gheorgheni	8	138	41	45	44	276
Lăzarea	6	103	54	26		189
Joseni	6	112	22	39		179
Ditrău	—	99	24	27		150
Suseni	6	99	5	11		121
Valea Strîmbă	—	67	35	8		110
Remetea	—	72	10	8		90
Ciumani	—	68	2	8		78
Chileni	—	38	5	5		48
Voşlobeni	—	—	20	8		28
Total	26	796	218	185	44	1269

Pentru a avea o imagine mai concludentă despre mobilitatea socială în secolul al XVII-lea, separăm categoriile militare de cele dependente. Iată evoluţia numerică a acelora obligaţi la purtarea armelor:

Denumirea localităţii	Conscripţia din						
	1602	1614	1643	1654	1681	1685	1703
Gheorgheni	33	55	274	121	150	183	146
Joseni	1	28	159	75	107	159	118
Lăzarea	4	23	104	62	84	116	109
Suseni	9	31	131	44	96	85	105
Ditrău	—	6	—	42	12	97	99
Ciumani	1	11	78	26	49	56	68
Valea Strîmbă	13	42	141	34	44	77	67
Remetea		7		20	45	69	38
Chileni				15	37	11	36
Total	61	203	887	439	624	853	786

Conscripţia întocmită de Giorgio Basta este considerată ca fiind incompletă, datorită faptului că o mare parte a locuitorilor din Giurgeu a refuzat să jure credinţă generalului austriac, dar, tot în perioada respectivă, din cauza secetei şi a ciumei au decedat numeroşi locuitori ai bazinului Giurgeului. Ea consemnează totuşi pe sate starea socială a celor înregistraţi. Mult mai complete sînt conscripţiile din 1614 şi 1616. În ele se tinde spre înregistrarea tuturor capilor de familie în toate localităţile bazinului, inclusiv a celor cu obligaţii militare.

Peste trei decenii, în întreagă Transilvania, astfel şi în bazinul Giurgeului bîntuia din nou ciuma. În anul 1633 numai în Gheorgheni au fost înmormîntate 800 de persoane. Cu toate acestea, conscripţia militară din 1643 releva o creştere considerabilă a stărilor obligate la purtarea armelor, aproape în toate aşezările din Giurgeu.

[58] Domokos Pál Péter, *Háromszék és Csikszék adóügyi összeirása. 1703*, în *Agrártörténeti Szemle*, 1978, nr. 1—2.

O altă epidemie de ciumă, a cărei urmări — după registrul lui György Ferenczi — au fost dezastruoase pentru populația Giurgeului, a avut loc în anul 1646. Deși incompletă, conscripția din 1654, totuși, din ea putem constata scăderea masivă a populației față de conscripția din 1643, fapt ce se datora ciumei.

Începînd cu conscripția amintită și pînă la instaurarea dominației habsburgice numărul celor cu obligații militare va crește din nou, iar de aici încolo pînă-n 1703 va cunoaște o treptată descreștere. Începînd cu ocuparea Transilvaniei de către Habsburgi se va simți un regres în starea socială și în modul de viață ale categoriilor amintite. Austriecii, neavînd încredere în secui, aproape opt decenii n-au folosit forța militară a acestora. Acest fapt se va face simțit și în structura socială a locuitorilor bazinului Giurgeului.

Creșterea o putem remarca și în cazul țăranilor dependenți. Într-un răstimp de 89 de ani, perioada dintre conscripțiile din 1614 și 1703, ei au evoluat în felul următor:

Denumirea localității	Conscripția din						
	1614				1703		
	Iobagi	Jeleri	Slugi	Total	Iobagi	Jeleri	Total
Gheorgheni	16	86	3	105	41	45	86
Lăzarea	8	6	10	24	54	26	80
Joseni	11	23	4	38	22	39	61
Ditrău	13	7	2	22	24	27	51
Valea Strîmbă	5	39	7	51	35	8	43
Voșlobeni					20	8	28
Remetea	1	4	6	11	10	8	18
Ciumani		5	1	6	2	8	10
Chileni					5	5	10
Total	54	170	33	257	213	174	387

În ansamblul bazinului Giurgeului, țărănimea dependentă a crescut cu 147%. Această evoluție ascendentă nu se poate constata în toate localitățile. Astfel, în Gheorgheni și Valea Strîmbă numărul lor a scăzut, în celelalte așezări însă a crescut considerabil comunitatea de iobagi și jeleri: la Lăzarea cu 333%, la Joseni cu 277%, la Ditrău cu 231%, la Ciumani cu 166%, iar la Remetea cu 163%. Mai mult chiar, la Voșlobeni apăruse un sat în care locuiau numai țărani dependenți. Majoritatea iobagilor și jelerilor erau în dependența familiei Lázár, care, începînd cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea, s-a angrenat într-un proces de colonizare a forței de muncă gratuite.

Urmărind populația totală a așezărilor, ceea ce oferă o imagine și despre mărimea așezărilor, ne putem folosi doar de două conscripții.

Prin ele putem stabili creşterea numerică a populaţiei în răstimp de 89 de ani:

Denumirea localităţii	Conscripţia din		Creşterea populaţiei
	1614	1703	
Gheorgheni	209	277	+68
Valea Strîmbă	126	110	−16
Joseni	104	179	+75
Lăzarea	89	189	+100
Suseni	77	121	+44
Ditrău	52	150	+98
Ciumani	36	78	+42
Remetea	26	90	+64
Chileni		48	+48
Voşlobeni	—	28	+28
Total	719	1270	+551

Luînd media anuală a acestei creşteri, putem constata că populaţia bazinului din Giurgeu a sporit în fiecare an cu 5,6 familii. Singura localitate a cărei populaţie a scăzut era Valea Strîmbă. În acest caz însă trebuie să avem în vedere că din această localitate s-au desprins satele Chileni şi Voşlobeni.

Unele aşezări erau sensibil afectate în creşterea lor demografică de epidemiile de ciumă, însă numărul populaţiei este în strînsă legătură cu dezvoltarea economică. Astfel, localităţile Lăzarea, Ditrău, Joseni, pe lîngă dezvoltarea agriculturii, se dezvoltă datorită aşezării lor favorabile comerţului. În anul 1642 la Lăzarea se înfiinţează mănăstirea franciscană, localitatea devenind astfel nu numai reşedinţa familiei Lázár (prin construirea castelului în secolele XVI—XVII), dar şi centru eclezias tic, unde şi-a desfăşurat activitatea Ioan Caioni, umanist remarcabil al secolului al XVII-lea.

Remetea devine treptat centrul plutăritului în valea superioară a Mureşului. Plutaşii de aici ajungeau pînă în porturile Reghinului, Alba-Iuliei, Lipovei sau Aradului. Gheorghenii aveau cea mai numeroasă populaţie din zonă, fapt în consens cu importanţa economică a localităţii. În centrul tîrgului erau aşezate atelierele meşteşugăreşti şi prăvăliile armenilor, construcţii, care ofereau un aspect urban aşezării.

Populaţia acestor localităţi era destul de densă, dacă o raportăm la cadrul geografic deluros, la solul şi clima defavorabile agriculturii. Am putea crede că această densitate ar fi în legătură cu o natalitate mărită. Din conscripţii cunoaştem doar numărul bărbaţilor şi băieţilor, dar şi aceste date incomplete ne dovedesc că numărul copiilor în familii nu era prea mare.

Pe plan social, aşezările din Giurgeu reprezintă obşti sătеşti libere, care se opun cu succes feudalizării. Ţărănimea dependentă va creşte numeric, în special la sfîrşitul secolului al XVII-lea. Rolul determinant însă, în viaţa social-economică şi politică a bazinului Giurgeului, l-a avut ţărănimea liberă cu obligaţii militare.

DEZIDERIU B. GARDA

LE MILIEU GÉOGRAPHIQUE ET L'ÉVOLUTION SOCIALE DANS LE BASSIN DE GIURGEU AUX XVIe—XVIIe SIÈCLES

(Résumé)

Après avoir présenté le milieu géographique et l'évolution historique au bassin de Giurgeu jusqu'au XVIe siècle, l'auteur expose détaillément la structure sociale des habitants, en utilisant à plupart les conscriptions effectuées dans les habitats ruraux. Dans la période étudiée la population était groupée dans de communautés libres, l'asservissement commençant à croître seulement à la fin du XVIIe siècle.

IMPLICAȚIILE SUD-GERMANE ALE UNUI CAIET CU MODELE PENTRU ARGINTARI

În procesul interferărilor stilistice, înfăptuit prin împrumuturi iconografice, difuzări morfologice și adaptări ornamentale, proces care, recerînd minuțioase confruntări, se limpezește lent, caietelor de modele le revine un rol similar cu acela al gravurilor. Grație imprimării în multiple exemplare, stampele au beneficiat de o largă vehiculare, înregistrînd influențe sporite. Fiind unicate, caietele cu desene își exercită reflexele pe un areal restrîns, răspîndirea lor fiind îndeobște condiționată de inițiative strict individuale. Înrîurirea lor are un caracter mai curînd intern și ambiental, fiind favorizată de interrelațiile unor zone artistice proxime, ale unor ateliere sau ale anumitor creatori. Ceea ce nu exclude, firește, migrarea lor accidentală. Sub acest aspect, calfele călătoare care au colindat Europa pentru a-și perfecționa meșteșugul, poposind de obicei temporar în centre de mare notorietate artistică, au adus o semnificativă contribuție. Ei execută desene după opere a căror măiestrie îi impresionează și copiază modele concepute de alții, angajîndu-se direct în explorarea alfabetului stilistic și în propagarea sa. Lucrări unice sînt astfel supuse repetării, cu modificările ocurente ale particularităților interpretative, determinate de criteriile unei selecționări mai mult sau mai puțin subiective și de amprenta personală a plăsmuitorului secund.

Un arhaic și prestigios exemplu al caietelor de crochiuri adnotate este *Livre de portraicture* (c. 1230—1240, desene cu pana, Paris, Bibliothèque Nationale) întocmit de Villard de Honnecourt. Pe lîngă imagini văzute, manuscrisul conține o suită de structuri geometrizate, scheme-tip, șabloane menite a înlesni munca artiștilor *(por legierement ovrer)*, precizează autorul. Pentru a-și realiza albumul, arhitectul picard a străbătut Franța, Elveția, Europa Centrală, zăbovind și în Ungaria, unde a lucrat la Strigoniu (Esztergom)[1], ajungînd poate pînă în Transilvania.

În pofida unui anume manierism, comun spațiului gotic „internațional" dominat de modelele curtene, interferările provoacă disocieri în nuanță. Sesizabile spre sfîrșitul secolului al XIII-lea în ambianța Boemiei, tendințele italiene sînt urmate de cele franceze, infiltrate odată cu instalarea dinastiei de Luxemburg. Caietul de schițe de la Muzeul din Braunschweig (ante 1400, desene cu pana) trădează inovările unei grafii truculente. Așa-zisele Tablete vieneze *(Wiener Täfelchen,* post

[1] V. Prosper Mérimée, *Studii asupra artelor în evul mediu*, trad. S. Sălăgean, București, 1980, p. 247, 248.

1400, vîrf de argint și pensulă, Viena, Kunsthistorisches Museum) atestă un suflu mlădios ce dislocă stereotipia formelor tradiționale.

Printre cele mai vechi gravuri, special destinate orfevrăriei, se numără *Cîrja episcopală*, de asemenea *Cădelnița* (1470—1474), create de Martin Schongauer, care era și argintar. Cădelnița gotică a maestrului de la Colmar permite analogia cu aceea dăruită de Ștefan cel Mare (1470) mănăstirii Putna, lucrare executată într-un atelier transilvănean.[2]

O serie de gravori în aramă, îndeosebi cei renani, principalii pionieri ai genului în secolul al XV-lea, practică paralel aurăria asemenea lui Schongauer, realizînd modele fireşte gravate. Graţie răspîndirii lor, la Nürnberg se regăsesc numeroase influenţe ce îl indică nu doar pe Schongauer, ci şi pe Maestrul *E.S.*, pe Wenzel von Olmütz (Wenceslav din Olomouc), Maestrul *Patimilor de la Berlin*[3] şi pe fiul acestuia Israhel van Meckenem.

Practicarea concomitentă a celor două îndeletniciri artistice era deopotrivă uzuală în Italia, unde relaţiile strînse dintre *orafi* şi *incisori* florentini stau la originile gravurii în metal din *Quattrocento*. *Niellatori* cu faimă ca Antonio Pollaiuolo, Maso Finiguerra şi bolognezul Francesco Francia sînt simultan gravori în aramă.[4]

O similară dualitate de preocupări vădesc în secolul al XVI-lea francezii Jean Gourmont şi Etienne Delaune, autor al unor gravuri ornamentale pentru argintari, de asemenea Maestrul *S* din Bruxelles, care face parte din grupul „micilor maeştri" neerlandezi.

Cabinetul de Stampe din Basel deţine numeroase schiţe de idei *(Entwürfe, Visierungen)*, eboşe *(Vorzeichnungen)*, patroane *(Patronen, Vorlagen)*, prototipuri iconografice *(Motivvorlagen, Musterblätter)* aparţinînd secolelor XV—XVI, destinate argintarilor. Alături de cărţile de mostre *(Musterbücher)*, în acelaşi patrimoniu se află desene disparate şi două carnete cu schiţe *(Skizzenbüchlein)* ale lui Hans Holbein cel Bătrîn. Unul dintre acestea a fost continuat de Hans Hug Kluber din Basel.[5] După cum vom vedea, împrejurarea nu este singulară, semnalînd continuitatea ocazională a unor atari iniţiative, reluate de generaţii posterioare.

Volumaşul cumulativ de la Wolfegg (Fürstlich Waldburg — Wolfeggsche Graphische Sammlung) este alcătuit din prezumtive crochiuri ale bătrînului Holbein, ale fratelui său Sigmund, ale unor elevi sau colaboratori afiliaţi atelierului său din Augsburg. Printre acestea se află modele de orfevrărie folosite de maeştri notorii ca Jörg Schweiger, el însuşi „designer", Hans Müller, Heinrich Hufnagel, Nikolaus şi Jörg

[2] Cf. C. Nicolescu, *Arta metalelor preţioase în România*, Bucureşti, 1973, p. 52, nr. cat. 31, Fig. 33; *Martin Schongauer zum 500. Todestag*, Catalog, Dresden, 1991, p. 40, nr. 218. Opera lui Schongauer a fost mult copiată, inclusiv modelele sale de artă aplicată. Cădelnița unui meşter sud-german, de pe la 1500, păstrată în catedrala Sf. Petru din Bautzen, pare să fie direct inspirată din gravura lui.

[3] Maestrul *Patimilor de la Berlin* a fost identificat cu Israhel van Meckenem cel Bătrîn. V. Peter Halm, *Altdeutsche Kupferstiche*, Frankfurt a.M., f.a., p. XII.

[4] A. de Witt, *Incisione italiana*, Milano, 1941, p. 3 sqq.; P. Kristeller, *Kupferstich und Holzschnitt in vier Jahrhunderten*, ed. III, Berlin, 1921, p. 172 sqq.

[5] *Hans Holbein der Ältere und die Kunst der Spätgotik*, Catalog, Augsburg, 1965, p. 33.

Seld din Augsburg,[6] uneori și de confrații lor de la Nürnberg. Conservarea masivă a desenelor holbeiniene oferă un exemplu grăitor pentru utilitatea ce le revenea în contextul larg al unor domenii de activitate conexe, îmbrățișate de același atelier. Preponderent concentrat spre pictura și sculptura altarelor, acolo nu erau pierdute din vedere nici grafica, nici artele aplicate.

Enciclopedia lui Gregor Reisch *(Margarita Philosophica)*, apărută în 1497, confirma interesul germanilor pentru dexteritate și pentru meșteșugul exact, practicat cu acurateță. Albrecht Dürer sublinia importanța îndemînării *(Freiheit der Hand)* și a agilității *(Hand-Schnelligkeit)* sinonimă la Leonardo cu „iuțeala mîinii", cu promptitudinea și siguranța execuției. Potrivit florentinului, virtuozitatea se dobîndește prin exercițiu, dar și prin judecata reflecției. Dürer integra deopotrivă în procesul creator știința *(Verstand, Wissen)*, asociind *Kunst* (arta) cu *Brauch (practica)*. Manualitatea superioară a desenatorului se manifestă la nivelul înțelegerii *(Verstand in Reissen)*.[7] La fel ca în italiană unde termenul de *disegno* (desen) implica și noțiunea de invenție proiectivă, succesiv subliniată de Alberti, Pacioli, Gauricus și Leonardo, în germană cuvîntul *Reissen* include ambele sensuri.

Într-un pasaj elocvent din *Marea disertație estetică (Das grosse ästhetische Exkurs)*[8], Dürer evaluează în modul cel mai explicit schița spontan creionată la paritate cu figurarea elaborată. Este de prisos să insistăm asupra modernității acestui punct de vedere care consideră valoarea crochiului prin prisma prospețimii și unicității sale. Apreciere ce se află într-un aparent anacronic consens cu opinia lui Plinius cel Bătrîn. Cu uimitoare intuiție, venerabilul exeget constata că reluările obosesc imaginea pe care ebosările rapide le situează instantaneu în centrul de interes, „deoarece vădesc... înseși gîndurile artiștilor."[9] Adică *prima idea* sau *concetto*, ar fi spus italienii Renașterii.

Începînd cu secolul al XVI-lea, apariția caietelor și cărților cu modele de tot soiul îmbracă un ritm accelerat. Faptul este valabil și pentru ambianța bizantino-balcanică, unde acestea li se adresează cu precădere pictorilor. Erminiile athonite, dintre care cele mai cunoscute îi aparțin lui Manuel Panselinos, lui Theofanos din Creta și lui Frangos Catellanos din Theba, constituie neîndoielnic versiuni ale unor culegeri mai vechi. La fel se întîmplă cu erminia lui Dionisie de Furna din secolul al XVIII-lea, secol în care sînt întocmite în Țara Românească caietele de modele ale zugravului Grigore și Radu Zugravu, iar în Banat acela al lui Stan Zugravu.

În Germania de Sud, cea mai importantă sursă de inspirație pentru aurari este *Carnetul de schițe de la Dresda (Dresdener Skizzenbuch*, 1507—1520, desene cu pana, Dresden, Sächsische Landesbibliothek), care conține crochiuri specializate, imaginate de Dürer. O bună parte dintre

[6] *Op. cit.*, p. 110, 154 sqq., 192 sqq.
[7] A. Dürer, *Schriftlicher Nachlass*, red. H. Faensen, Berlin, 1962, p. 202, 203, 206, 208, 224, 228; Leonardo da Vinci, *Tratat despre pictură*, trad. V.G. Paleolog, București, 1971, p. 45, I/67.
[8] Dürer, *op. cit.*, p. 194, 212.
[9] *Apud* W. Tatarkiewicz, *Istoria esteticii*, I, trad. S. Mărculescu, București, 1978, p. 438.

acestea, precum și alte desene, disparate, au fost anume create pentru atelierul lui Ludwig Krug, a cărui colaborare cu artistul este strînsă și extrem de fructuoasă. Descendent direct al unor maeștri orfevrieri,[10] Dürer și-a început cariera ca ucenic argintar și gravor în atelierul patern, împrejurare ce explică interesul său statornic pentru această ramură artistică. Depășind epoca, influența lui a fost stăruitoare și de mare anvergură, determinînd tranziția spre stilul fiziomorf. El transformă morfologia boselată a pieselor gotice tîrzii în motive fructiforme, introducînd o captivantă poezie naturalistă. Prestigiul modelelor sale, cărora li se adaugă desene figurative și un mare număr dintre gravurile sale avînd o foarte largă circulație, favorizează ascensiunea artistică a centrului Nürnberg care, în secolul al XVI-lea, este reședința cu rol hegemon a orfevrăriei sud-germane. Stilul renașterii transalpine dobîndește prin el un statut de vădită originalitate, difuzîndu-se în Europa. Elevii și colaboratorii săi, Hans Baldung Grien, Sebald Beham, Wolf Traut, de asemenea Hans Suess von Kulmbach, Hans Schäufelein și fratele său Hans Dürer, care și-au adus contribuția directă la penetrarea stilului dürerian în Polonia, Slovacia, Ungaria și Transilvania, au contribuit amplu la difuzarea acestui stil pe plan european.

Și alte nume de pictori sau gravori se leagă de arta argintăriei, de n-ar fi să-i citățm decît pe Albrecht și Erhard Altdorfer, pe Albrecht și Nicolaus Glockendon, Jacob Wimpheling sau Heinrich Aldegrever, creatorul unui tip de frunziș ce îi poartă numele *(Aldegrever — Laub* ori *Blattwerk)*, motiv ornamental extrem de frecvent folosit în orfevrăria nürnbergheză.

Un carnet de schițe *(book of patterns* sinonim cu *Musterbuch*, desene în cretă, Windsor Castle, Royal Library), conținînd mai ales crochiuri pentru portretele londoneze, îi aparține lui Hans Holbein cel Tînăr. Printre proiectele sale de argintărie se află pocalul Seymour, cinci modele pentru teaca unor pumnale împodobite cu un somptuos decor renascentist și frize ornamentale anume create pentru uzul aurarilor (desene cu pana, Basel, Cabinetul de Stampe).

Nu mai puțin important este aportul sculptorilor ca Veit Stoss cel Bătrîn sau Simon Lainberger. Dar rolul cel mai semnificativ revine unei numeroase suite de pictori-gravori *(Maler-Stecher, peintres-graveurs)*, ca prolificul Peter Flötner care colaborează direct cu atelierul de orfevrărie al lui Melchior Baier cel Bătrîn. Wenzel Jamnitzer de la care ni s-au păstrat splendide proiecte, printre care și acelea cuprinse în *Carnetul de schițe de la Berlin (Berliner Skizzenbuch*, 1545/1546, desene cu pana și creionul, Berlin, Kunstbibliothek, Staatliche Museen Preussischer Kulturbesitz) inaugurează o a doua mare epocă în arta sud-germană, avînd ample rezonanțe în Europa.

Înrîuriri italiene (Agostino Veneziano, Francesco Pellegrino, Primaticcio), franceze (Jean Mignon) și neerlandeze (Cornelis Bos, Cornelis Floris), ale școlii de la Fontainebleau și ale gravorilor din Anvers favorizează evoluția nürnberghezilor în direcția manierismului, corespunzînd Renașterii tîrzii, cu preludii spre baroc. A doua jumătate a seco-

[10] Bunicul pe linie maternă, Hieronymus Holper, bunicul pe linie paternă, Anthoni Dürer, tatăl său Albrecht Dürer c. Bătrîn și fratele său Endres Dürer au fost cu toții argintari.

lului al XVI-lea abundă în asemenea modele manieriste, semnate de Mathias Zündt *(Insigne ac plane novum opus / Cratero graphicum* ... 1551), de Jost Amman, Erasmus Hornick, Maestrul *I.S.*, Paulus II Flindt (*Visierung Buch,* 1593), Christoph Jamnitzer *(Neuw Grottessken Buch,* 1610), Georg şi Theodor Bang, Paul Fürst *(Rollwerkbüchlein,* c. 1640), Wolfgang Hieronymus von Bömmel *(Neu ersonnene Gold-Schmieds — Grillen,* 1690—1700) şi o sumedenie de alte nume.

Dealtminteri în epoca barocă centrul gravitaţional al orfevrăriei se deplasează la Augsburg (1620—1720) unde i se conferă o nouă strălucire. O succintă enumerare a *inventatori*-lor, în fapt, *„designeri"*, augsburghezi, se referă în mod obligatoriu la Jonas Arnold cel Tînăr, Mathias Kager (*Musterbuch,* 1615, desene cu pana în grisaille, Augsburg, Städtische Kunstsammlungen), Hans Rottenhammer, Hans Friedrich Schorer sau Hans Christoph Storer. Nu puţine sînt modelele executate în lemn sau în ceară de sculptori, graţie predilecţiei ce se manifestă la Augsburg pentru argintăria figurală înrudită cu plastica de şevalet.

Iradierea motivelor renascentiste şi baroce în Europa centrală şi de est este mult avantajată de comenzile speciale adresate atelierelor din Nürnberg şi Augsburg, de asemenea de exportul masiv al acestor obiecte aflate în patrimoniile estice, pentru a nu mai vorbi de tezaurul de la Kremlin care abundă în asemenea piese.

Din păcate, penetrarea cărţilor cu modele este mai puţin frecventă. În destul de îngrijorătoare proporţie, acestea au fost distruse printr-un uz îndelungat şi stăruitor, ori s-au pierdut. Motiv pentru care prezenţa lor în colecţiile grafice constituie o raritate. Gravurile şi culegerile imprimate în mai multe exemplare au supravieţuit în mod prioritar în raport cu desenele. Iată de ce existenţa caietelor de modele de la Cluj şi Sibiu constituie o împrejurare de excepţie. Importanţa lor este dublată de implicaţiile sud-germane, de natură morfologică mai ales, pe care cel puţin unul dintre caietele clujene — la care ne vom referi *in extenso* — şi cel de la Sibiu, destinat unui studiu ulterior, le semnalează cu evidenţă.

În deceniul opt al secolului trecut, un descendent al maestrului clujean Michael Gyergyai /Mihály/[11] descoperea, din pură întîmplare, printre lucrurile păstrate de la argintarul decedat cu un veac în urmă, două volumaşe *in octavo,* la care se adăugau cam 120 desene şi gravuri disparate, în bună parte realizate de Gyergyai însuşi. Acesta le semnează şi le datează între 1764—1768. Fondul se păstrează în Colecţiile speciale ale Bibliotecii Centrale Universitare, în compartimentul manuscriselor sub nr. 161 / I, II, III.[12]

Cele două caiete sînt simplu şi relativ rudimentar compactate, avînd scoarţe cartonate de culoare brună, mult estompată în urma uzurii. Iden-

[11] Indiferent de apartenenţa etnică, orfevrierii clujeni semnează alternativ cu pronumele latinizat, germanizat, dar şi maghiar.

[12] Primele consideraţii relativ la acest fond au fost publicate de Kelemen Lajos, *Régi ötvös rajzemlékek Kolozsvárt,* în *Kolozsvári Hírlap,* XVII, 1906, nr. 3, p. 5 sq. şi republicate în *Művészettörténeti tanulmányok (Gyergyai Mihály ötvöskönyvei),* Bukarest, 1977, p. 161—163; menţiuni la Balogh Jolán, *Kolozsvári reneszánsz láda,* în *Kelemen Lajos Emlékkönyv,* Bukarest, 1957, p. 21 şi la B. Nagy Margit, *Reneszánsz és barokk Erdélyben,* Bukarest, 1970, p.248, fig. 133, 134, 228, 229, 230, 231.

titatea legăturilor atestă execuţia simultană şi este foarte probabil ca acestea să fi fost efectuate la Cluj.[13]

Constituit din 37 de file, dintre care şapte sînt detaşate,[14] volumul I are o hîrtie mai groasă, marcată cu filigranul *M*, propriu morii de hîrtie din Cluj-Mănăştur. Aceasta a fost înfiinţată de ordinul iezuit care, în 1717, cumpărase în acest scop instalaţiile necesare de la Aiudu de Sus. Deşi informaţiile peremptorii datează abia din 1741, este foarte probabil ca moara să fi fost pusă în funcţie încă prin 1718/1719, deoarece existenţa produsului său este semnalată din 1720. Hîrtia a fost folosită pentru documentele Colegiului iezuit şi pentru cărţile editate în tipografia sa.[15]

Volumul I aparţine integral secolului al XVIII-lea, după cum indică hîrtia, dar şi datele imprimate pe gravurile decorative, semnate prioritar de argintari clujeni între 1740—1765. Importanţa sa este eminamente locală, oferind indicii extrem de preţioase şi compacte relativ la arta argintăriei clujene. În afara gravurilor care, fiind piese de probă pentru examenul de meşter, trebuiau să aparţină breslei şi care au fost probabil lipite de Gyergyai, primul caiet are un număr de pagini desenate cu motive florale. Chiar dacă nu în întregime, acestea îi aparţin lui Michael Feltmajer /Mihály/ care îşi însoţeşte modelele cu următoarea însemnare autografă: *„În anul 1755 în ziua de 11 noiembrie m-am angajat ca ucenic la domnul Gyulai Márton* /Martin/; *m-am eliberat* /am absolvit/ *în anul 1759 în ziua de 26 mai."* Semnează: *„Eu, Feltmájer Mihály* M/anu/ *pria* /propria/". Grafia este cu cerneală neagră uşor colorată, aceeaşi ca a desenelor. Dar sub înscrisul iniţial, apare un al doilea, cu o altă cerneală, decolorată spre brun, deci ulterior, din care aflăm: *„Am intrat în breaslă în anul 1765 în ziua de 6 iulie, cu ajutorul Domnului /Deo Juvante/".*[16] Scrierea aparţie evident aceleiaşi mîini.

Dar acelaşi Feltmájer figurează în caiet cu mai multe gravuri ornamentale, semnate: *„Michaél Feltmájer Aõ 1758 sculpsit", „Sculpsit Michaél Feltmájer 1758", „Sculpsit Michaél Feltmájer 1759".* Este vorba foarte probabil de gravuri pentru examenul de meşter, după cum indică datarea.

Desene ulterioare, mai versate, aflate în volumul al II-lea (Il. 3, 5, 7), confirmate de notele trădînd acelaşi scris,[17] chiar dacă nu sînt semnate, îi aparţin tot lui Feltmájer, cel puţin parţial. Acest al doilea caiet de modele este mult mai vechi, fiind început în secolul al XVII-lea şi indicînd grafia mai multor mîini, poate patru, atît pentru desene cît şi

[13] Cercetătorul Dani János consideră deopotrivă originea locală a acestor legături ca fiind indubitabilă.

[14] Cele şapte file mobile ale volumului I diferă uşor ca dimensiuni faţă de filele fixe.

[15] V. Jakó Zs., *Az erdélyi papirmalmok feudalizmuskori története*k *vázlata 1712—1748*, în *Studia*, Series Historia, 1964, fasc. 1, p. 57, 58, 59.

[16] Original în limba maghiară: *A(nn)o 1755 Die 11 Novembris mentem Inasnak Gyulai Márton Uramhoz; Szabadultam penig A(nn)o 1759 Die 26 Maji Én, Feltmájer Mihály M(anu) Pr(opr)ia; Allatam bé az Czé(h)ben In Anno 1765 Die 6-ta (sixta) Julii, Deo Juvante.* (Il. 41/I).

[17] Abstracţie făcînd de analogia caracterologică a celor două scrisuri, specifică este pentru Feltmájer tendinţa de a devia rîndurile oblic în sus, de la stînga la dreapta. Tipic este şi finalul *Manu propria.*

pentru înscrisuri. Complexe sînt şi problemele pe care le suscită modelele ca atare, consideraţii certe îngăduind doar desenele semnate şi datate de Tar András /Andrei/.

Totuşi cîteva indicii plauzibile se desprind, îngăduind ipoteze. Primul caiet se afla în posesia lui Feltmájer în intervalul uceniciei sale (1755—1759). Este probabil că între 1759—1765, anul în care este primit în breasla clujeană ca meşter, el şi-a făcut călătoria de calfă peregrină potrivit uzanţelor tradiţionale. Din păcate nu există nici o informaţie relativ la ţintele acestei călătorii care trebuie să fi fost de durată. Nu este exclus ca el să fi adus cu sine, din peregrinare, acest al doilea caiet, despre care iniţial se putea crede că a fost început la Debreţin /Debrecen/ în Ungaria, întrucît Tar András face precizări topografice. Investigări mai atente probează însă originea sa transilvăneană, pe temeiul unor înscrisuri datate 1638, 1639, 1640. În timp ce desenele lui Tar provin din intervalul 1677—1679, vădindu-se ulterioare.

Este tot atît de posibil ca al doilea caiet să se fi aflat în atelierul argintarului Gyulai, patronul lui Feltmájer, supoziţie avansată de Kelemen.[18] Pe ce cale a ajuns la Cluj este, în absenţa unor informaţii sigure, imposibil de precizat. Atîta timp cît prezenţa lui Tar nu este indicată în listele de argintari din Transilvania, orice afirmaţie ieşind din cadrul şederii sale la Debreţin (1677—1683) rămîne susceptibilă de controverse.

Limpede este doar faptul că avînd aceeaşi legătură, executată mai mult decît probabil la Cluj, cele două volume vor fi trecut în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în patrimoniul breslei aurarilor, căci pe unul dintre desenele lui Gyergyai se află indicele corporaţiei din 3 septembrie 1764.

Volumul al II-lea se compunea iniţial din 60 de pagini, dar şapte fiind tăiate din context şi pierdute, au rămas doar 53.[19] Copertele interioare, pe *Vorsatz* şi *Nachsatz,* aveau numeroase sigilii în ceară roşie, ale căror urme adîncite în hîrtie se păstrează, dar care au fost îndepărtate, privîndu-ne de indicii ce puteau fi lămuritoare. Întrucît în atribuţia argintarilor intra şi gravarea de sigilii, trebuie să fi fost vorba de prototipuri sau de probe executate cu prilejul acceptării în breaslă.

Diferită de aceea a volumului I, hîrtia este de o calitate mai bună, puţin pergamentoasă, cu un alt filigran ce revine în mai multe rînduri. Înfăţişează un copac cu trei coroane suprapuse ale unui frunziş stufos ce se restrînge pe verticală, micşorîndu-şi progresiv întinderea. Un şarpe se încolăceşte în jurul trunchiului. Acelaşi filigran este semnalat în repertoriul manuscris al lui Kemény *(Signa interna Chartarum)*[20] la documente transilvănene din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Este vorba anume de două scrisori adresate principelui Mi-

[18] Kelemen L., *loc. cit.*

[19] Numerotarea paginilor fiind haotică, iar piesele detaşate nefiind înregistrate, am numerotat cu roşu de la 1, fiecare volum în parte, doar paginile ilustrate sau adnotate (nu şi cele goale) (volumele I şi II). Am procedat la fel cu piesele disparate (desene şi gravuri detaşate, III).

[20] Kemény, J. C., *Signa interna Chartarum Saeculo XIV, XV, XVI, XVII et XVIII in Transilvania olim obviacum,* Tomus II, 1672—1799, Biblioteca Academiei Române, Cluj-Napoca, mss. 251/1972, p. 32, 75.

hail Apafi de către Dionisius Bánfi de la Gilău (1674), respectiv de către Franciscus Olasz (1677), de asemenea de o a treia misivă pe care Stephan Adam din Biertan (1677) i-o trimitea lui Petrus Alvinczi. O versiune a acestui filigran în care același tip de pom este flancat de figurile unui bărbat și unei doamne care îi oferă o inimă, însoțite de inițialele *G R*, apare în 1676 pe alte două scrisori adresate tot principelui transilvan. Prima e trimisă de către Ioan, regele Poloniei, a doua de către Paulus Béldi din Beclean *(ex Bethlen)*.[21] Se poate deduce așadar că hîrtia era de import și că era vehiculată în Transilvania, mai ales la nivelul pretențios al cancelariei princiare.

Ambele variante ale filigranului, cel cu pomul singularizat și, cel cu perechea în costume de epocă, se reîntîlnesc la hîrtia de fabricație lituaniană, de la Vilnius.[22]

Îndepărtînd gravurile aplicate pe ultimele pagini ale caietului II, au ieșit la iveală texte manuscrise, redactate în limbile latină, maghiară și germană; în intervalul 1638—1640. În limba latină, cel mai vechi dintre înscrisuri (1638) se referă la contravenții și încăierări. Numele celor consemnați sînt românești, caracteristice românilor din fostele scaune săsești. Evocarea satelor de origine ale celor amendați pledează în același sens, fiind pomenite două localități: Ticușul românesc, situat între Sibiu și Mediaș, de asemenea Jibert din fostul raion Rupea. Scrise într-o limbă maghiară a cărei ortografie se resimte de influența germană, următoarele două însemnări (1639) pomenesc o turmă de ovine, dată în grija oierului Blazi (Blassi) Kelemen, locuitor al satului Șona, aflat în apropiere de Blaj. Ar mai putea coincide însă cu Dealul Frumos din județul Sibiu, a cărui veche denumire era tot Șona. Redactat de astă dată în germană, ultimul text (1640) se raportează deopotrivă la o turmă de ovine, fără a menționa vreun nume sau vreo localitate.[23]

Datele de mai sus indică, dincolo de orice îndoială, că acest al doilea caiet a plecat, nu se știe pe ce căi, din Transilvania. Considerînd inoportune notele ce aveau un caracter pur administrativ, următorul posesor n-a ezitat să le acopere, lipind peste acele pagini gravuri. Unele sînt semnate și uneori datate. Dintre acestea demne de interes sînt xilogravura lui Georgius Ökrös /György/ reprezentînd la 1666 *Intrarea în Ierusalim*, într-un stil frust, marcat de o vădită stîngăcie și o gravură a lui Valentinus Szentmártoni /Bálint/ din 1694.

Cele mai vechi și mai semnificative sînt însă două gravuri nürnbergheze. Prima îi aparține lui Virgil Solis, gravor prolific din secolul al XVI-lea, și înfățișează alegoria *Greciei*, conform mențiunii cu litere capitale. Figura este anacronic înveșmîntată într-o rochie medievală și poartă pe cap înalta pălărie conică, desemnată ca *hennin*, de modă franceză care, în mod evident, l-a influențat pe Solis. Imaginea face parte din suita alegorică înfățișînd principalele state europene.

[21] *Op. cit.*, p. 59, 193.

[22] Cf. E. Laucevicius, *Popierius Lietuvoje, XV — XVIII a.*, Vilnius, 1967, II, p. 175.

[23] La descifrarea textelor în limbile latină și germană am beneficiat de colaborarea lui Samuel Goldenberg, iar pentru limbile latină și maghiară de aceea a lui Dani János, căruia îi datorăm și interpretarea documentelor. Le aducem și pe această cale caldele noastre mulțumiri.

A doua şi cea mai importantă este o gravură executată cu acul de punctat sau cu ruleta, adică rotiţa zimţată, tehnică denumită *Punzenstich (Punktiermanier)*, folosită începînd cu Bernhard Zan pentru gravurile decorative şi frecventă la Nürnberg între 1580—1620. Evitînd efectele de umbră-lumină, maniera punctată se realizează prin fine conture liniare, fiind folosită şi de Hieronymus Bang, tatăl lui Georg Bang care este înrudit cu Theodor (Dietrich) Bang, specializaţi în ornamente florale pe la mijlocul secolului al XVII-lea. Potrivit lui Nagler[24], din aceeaşi familie făcea parte autorul gravurii noastre care semnează cu iniţialele *A. B.* la 1610. El este contemporan cu Hieronymus Bang sau îl devansează pe acesta, fiind cunoscut printr-un număr restrîns de lucrări, executate în maniera lui Paul II Flindt şi a lui Johann Stephan.

Figurînd un atelier de argintar german, foarte probabil chiar din Nürnberg, gravura octogonală constituie un exemplar de raritate, fiind menţionată ca piesă de referinţă. Par să mai existe două sau trei replici, toate realizate pe plăci de aramă octogonale, judecînd după exemplarele imprimate păstrate, purtînd aceeaşi monogramă, cu neînsemnate modificări de grafie. Relativ spaţios, atelierul este pavat cu lespezi tăiate în carouri. Personajele poartă tipice costume de la începutul secolului al XVII-lea: veste colante, colerete plisate sau gulere amplu răsfrînte, mîneci bogate, pantaloni uşor bufanţi, prinşi sub genunchi, pălării cu bor şi pumnal la cingătoare. Aproape toţi au părul cîrlionţat, mustăţi şi bărbi ascuţite. Atelierul propriu-zis este separat printr-un parapet cu balustri de loggia deschisă printr-o arcadă, de unde un tînăr client salută, fluturîndu-şi pălăria cu penaj. Pare a se adresa meşterului care şade la masă în compania unui bărbat văzut din spate. O calfă, căruia i se adresează din uşă un ucenic, este ocupată cu ciocănirea unui pahar. Pe o poliţă sînt expuse talere rotunde şi pahare, pe alta unelte, dăltiţe aşezate în stative. Imaginea este încadrată cu bogate marginalii decorative, avînd sensuri simbolice. Un atlant şi o hermă, cu torsurile nude, flanchează cîmpul figurativ elipsoidal. De o factură tipic manieristă, simbolurile morţii şi ale vremelniciei abundă: craniul, clepsidra cu aripi de liliac, sapa şi lopata, doi şerpi cu sinuozităţile împletite, avînd capete de păun, aluzie la malefica vanitate. Li se asociază alte motive emblematice: soarele şi o ciocîrlie, semnificînd solarizarea, lumina diurnă, luna şi o răgace, insemne nocturne evocînd întunericul. La partea inferioară, cadrul decorativ e mai aerat, alcătuindu-se din vrejuri, frunze şi flori stilizate, printre care şi doi ciorchini cu fructe. Răsucit ca o buclă circulară, un alt şarpe ţine în bot firul circumscriind monograma artistului, fir de care e suspendat un corn vînătoresc încălecat de o pereche de ochelari. Trădînd o imaginaţie dispersivă şi complicată, fascinată de simbolistica prolixă a elementelor, autorul recurge constant la limbajul aluziv, mai mult sau mai puţin criptic, specific manierismului.

Discret caligrafiate, iniţialele *A. B.* reapar, la dimensiuni miniaturale, pe cîteva pagini, fără a se înseria, nepermiţînd considerente explicite. Analogia lor cu monograma gravorului nürnberghez s-ar putea datora unei simple coincidenţe, la fel cu prezenţa gravurilor sud-ger-

[24] Cf. G. K. Nagler, *Die Monogrammisten*, I, München, 1919, p. 75—76, art. 169, p. 84, art. 196.

mane pe care le-am descris. Acestea constituie totuşi un simptom selectiv, pledînd pentru interesul aparte ce ar viza posibile relaţii stilistice cu argintăria de la Nürnberg.

Deşi în genere nesemnate, o bună parte a ilustraţiilor florale par să-i aparţină lui Tar András (il. 8, 9, 11, 12, 13), remarcîndu-se printr-un stil volubil. Supleţea ductului liniar, unduirile şi contorsionările frunzişului, exuberanţa caracteristic barocă îl diferenţiază de autorul modelelor vegetale din primele pagini (il. 1—7). Judecînd după adnotările ce le însoţesc, după tipologia destinată filigranării,[25] acestea sînt cronologic vorbind ulterioare şi îi aparţin lui Feltmájer. Căci scrisul este neîndoios al lui.[26] În comparaţie cu florile schiţate în volumul I, cele din volumul al II-lea desfăşoară un stil fiziomorf destul de liber, cu linia decisă, dar cam rigidă. Demonstrează totuşi o anume virtuozitate artizanală pe care maestrul clujean a dobîndit-o prin exerciţiu tehnic şi maturizare figurativă.

Tar este însă infinit mai sensibil, înzestrat cu o imaginaţie vioaie, bogată ce îl îndeamnă spre continua diversificare a elementelor decorative. Mlădierile lujerului, sinuozitatea frunzei, somptuozitatea corolelor cu petala parcă zdrenţuită, opulenta lor mobilitate, tinzînd la epuizarea spaţiului ornamental sub impulsul unui *horror vacui* ce dictează densitatea împletirilor (il. 30), se constituie cu specifică fluenţă. Deşi luxuriantă, desfăşurarea vegetală e condusă cu simţul articulării compoziţionale. Simetrii şi contrasimetrii alternate exercită un efect de echilibrare a ansamblului. Jocul exuberant e calmat printr-o cadenţă disciplinată ce armonizează ritmurile stilizării. Uneori cursivitatea frizei fitomorfe evocă împînzirile unei fine danteluri (il. 43, 44).

Dealtminteri preocupările lui Tar sînt mai variate. Depăşind înclinarea, unanimă în epocă, pentru ornamentul floral *(Blattwerk, Blütenwerk)*, el este atras în egală măsură de probleme de structură şi morfologie. Deşi prevalează interesul pentru pahare şi pocale, unele crochiuri dezvăluie atracţia pentru insolitul morfologic, chiar pentru inspiraţia extravagantă.

O schiţă de-a dreptul bizară combină recipientul în formă de scoică *(Turboschnecke)* cu trupul unui grifon (il. 16). Reeditează imaginea fabuloasă a monstrului mitologic, îndeobşte figurat cu trup de leu, cap, aripi şi gheare de vultur, prin complicarea detaliilor compozite. Alcătuit dintr-o scoică de melc gigantă *(Riesenschnecke)*, torsul se sprijină pe robuste picioare paricopitate. Două aripi stilizate de vultur se desprind din umerii înalţi, flancînd gîtul prelung ce sfîrşeşte într-un cap de pasăre cu trei creste chitinoase şi un corn substituind urechea. Înfăţişarea este combinatorie, oscilînd între capul de vultur şi de cocoş, cu ciocul foarte puternic prin a cărui întredeschidere se strecoară o limbă de leu. Totul este desenat cu remarcabilă siguranţă, recurgînd la haşurări pentru potenţarea volumului.

---

[25] Notele lui Feltmájer se referă la două comenzi, una pentru „nasturele Rebecăi", cealaltă pentru „domnul Verzár", precizînd mărimea orificiilor prin care trebuia făcută trefilarea pentru a obţine grosimea dorită a sîrmei de argint în vederea filigranului, sîrmă ce putea fi netedă ori răsucită.

[26] Adnotările nu sînt semnate, dar specificarea *M*(anu) (pro)*pria* ţine loc de iscălitură. (V. Nota 17).

Pe contrapagină (Il. 17) se distinge schița unui alt cap de grifon, încadrat cu o coamă. Ciocul scurt este foarte curbat, amintind unul de șoim. Mai groasă, linia semnalează o a treia mînă, aparținînd poate misteriosului monogramist *A. B.*[27], care încearcă o replică parțială. Dacă e să căutăm analogii grafice, replica se apropie de capul de grifon al cărții cu modele din Boemia (*Wiener Täfelchen*, post 1400).[28] Făcînd abstracție de corpul în formă de scoică și de poziția rampantă, grifonul lui Tar evocă gravura lui Schongauer care i-a inspirat o copie lui Israhel van Meckenem.[29] Asemănătoare sînt capul și picioarele posterioare, paricopitate, în timp ce cele din față se termină cu fioroase gheare, căci monstrul lui Schongauer este un patruped.

Precursoarele îndepărtate ale acestui gen de piesă sînt așa-zisele recipiente „gheară de grifon" *(Greifenklaue)*, răspîndite de pe la 1400, la Nürnberg. Inițial erau din corn de bour, ferecat în argint și susținut de diverse figuri zoomorfe, ocazional de un grifon.[30] Se credea că imaginarul corn de grifon, asemenea celui de rinocer, prezervă de efectul nefast al otrăvurilor, amplu folosite în evul mediu și în renaștere. Cabinetele de curiozități din vremea renașterii și a barocului erau ticsite cu obiecte de proveniență exotică, cărora li se atribuiau miraculoase virtuți antitoxice. Se credea că de la porțelan la agat, de la lemnul de cedru la cornul de rinocer și oul de struț, asemenea obiecte puteau deveni salvatoare, trădînd prezența veninului. Manierismul nu făcea decît să adîncească seducția a tot ceea ce era somptuos ori straniu, stîrnind fantezia creatorilor. Astfel se explică probabil și această hibridă, în sensul cel mai literal barocă, imagine întîlnită printre desenele lui Tar. Ceea ce frapează însă în gradul cel mai înalt este neobișnuita asociere a grifonului cu scoica.

Pahare-scoici *(Muschelbecher)*, chiar relicviare-scoici *(Muschelreliquiare)* se întîlnesc nu odată în aurăria nürnberghează; de asemenea căni-scoică *(Nautiluskannen)* ca fastuoasa lucrare a lui Wenzel Jamnitzer, splendid montată în aur (c. 1570, München, Schatzkammer der Residenz) și pocale-scoică *(Nautiluspokale)*, ca nu mai puțin extraordinarul „pocal Jupiter" lucrat de colaboratorul său apropiat Nikolaus Schmidt (1610, Windsor Castle, Royal Collection).[31] Atari căni și pocale sînt frecvente și la Augsburg, unde a fost realizat în 1710, de către Philipp Jakob IV Drentwett, pocalul-grifon heraldic destinat breslei țesătorilor din Basel (Basel, Historisches Museum).[32] Hibrid patruped, în poziție rampantă de astă dată, acesta reia combinația clasică leu—vultur *(Löwengreif)* avînd

---

[27] Este limpede similitudinea caracterelor grafice de la Il. 17 cu acelea de la Il. 23.

[28] Cf. Z. Drobná, *Die gotische Zeichnung in Böhmen*, Praga, 1956, Il. 79, stînga sus.

[29] V. *Der hübsche Martin, Kupferstiche und Zeichnungen von Martin Schongauer*, Catalog, Colmar, 1991, p. 420, nr. cat. 114; sînt menționate încă două copii ale aceleiași gravuri, ceea ce pledează pentru o mai largă difuzare a sa.

[30] H. Kohlhausen, *Nürnberger Goldschiedekunst des Mittelalters und der Dürerzeit 1240 bis 1540*, Berlin, 1968, p. 138 sqq., 142, fig. 245.

[31] *Wenzel Jamnitzer und die Nürnberger Goldschmiedekunst 1500—1700*, Catalog, München, 1985, Pl. color nr. 8, p. 34, fig. 28.

[32] *Augsburger Barock*, Catalog, Augsburg, 1968, p. 303—304, nr. cat. 446, fig. 275.

un cap comparabil cu acela al grifonului Tar. Analogia sa cea mai apropiată o constituie însă lucrarea maestrului *E. G.* din Leipzig (1608/1610, Dresden, Grünes Gewölbe).[33]

O altă făptură fantastică (Il. 25) este o himeră cu gheare de leu, bust de sfinx avînd sîni femeieşti şi cap masculin, demonic, aducînd a ţap cornut. Bipedul îşi subţiază porţiunea posterioară a trupului într-o coadă prelung răsucită, amintind cornul abundenţei printr-o întîmplătoare asemănare. Peste crupă e aşternută o scurtă draperie, de sub care porneşte lujerul înfrunzit, terminat cu o floare de spînz. Asemenea diformităţi ciudate, provenind din antichitate, au fost resuscitate în decorul italian renascentist şi transmise lumii artistice de la nordul Alpilor. Atras de fascinaţia manieristă a acestor figuri, Tar András, care era puţin probabil să aibă prilejul transpunerii în fapt a unor asemenea modele complicate şi evident costisitoare, are meritul de a fi lăsat în urma lui proiecte unicate.

Printre modelele de pocal, găsibile în acelaşi volum, se află vechea şi relativ răspîndita variantă a aşa-zisului pocal-ciorchine de strugure *(Traubenpokal)*, denumit ocazional — cu un termen nu tocmai propriu — şi pocal-ananas *(Ananaspokal)*. Este foarte clară derivarea sa din pocalul boselat al goticului tîrziu *(Buckelpokal)*, după cum o atestă piesele de la basilica din Rieti (Italia) şi de la castelul Wachendorf—Württemberg (1480/1490), ambele provenind de la Nürnberg. Atribuit lui Martin Krafft cel Bătrîn, pocalul de la castelul Wachendorf este în mod îndreptăţit comparat de Kohlhausen cu pocalul nürnberghez de la mănăstirea Tismana.[34]

Reprezentînd o morfologie de tranziţie, obţinută prin aşa-zisa *Traubenbuckelung*, asemenea piese sînt versiunile preliminare ale unui tip de pocal caracteristic renaşterii din secolul al XVI-lea, dar prelungindu-şi existenţa şi în secolul următor în virtutea adecvării sale la gustul baroc. Frecvent în arta antică greco-romană, dar şi în cea iraniană unde avea însă o semnificaţie mitică, ciorchinele de strugure constituie un motiv bahic reactualizat. Ca atare, trebuie să fi avut iniţial origine italiană. Dar, sub influenţa lui Dürer şi a predilecţiei ce se manifestă la Nürnberg pentru morfologia fructiformă, acest tip de pocal devine caracteristic ambianţei sud-germane.

Tar András desenează un ovoid cu profilarea galbei destul de pură, subliniată prin perfecta aderenţă a recipientului şi a capacului, cu arcuirea puţin turtită (Il. 56). Nu are buton pe capac, nici soclu. Cel care apare pe contrapagină (Il. 55) este baroc, fiind decorat cu volute şi lambrechini sinuoşi. Întreaga suprafaţă a piesei este dens împînzită cu şiruri verticale de bose veziculare, sugerînd boabe de strugure alungite. Absenţa valorilor de umbră — lumină accentuează interpretarea strict liniară a modelului. Tar foloseşte adesea modele decomponibile ce pot fi recompuse în alternative morfologice, fiind interschimbabile, procedeu pe care desenatorii nürnberghezi l-au introdus din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, la iniţiativa lui Sebald Beham (1530).

[33] R. Graul, *Alte Leipziger Goldschmiedearbeiten*, Leipzig, 1910, p. 16, pl. XVII.

[34] Kohlhausen, *op. cit.*, p. 308, 316—318, nr. cat. 354, fig. 463; Nicolescu, *op. cit.*, p. 50, nr. cat. 9, fig. 10.

O analogie apropiată cu desenul lui Tar sugerează pocalul executat de Jörg Rühl (1600—1610, Nürnberg, Germanisches National Museum), care se apropie mult de forma ovoidului. Se mai poate invoca și lucrarea similară a lui Hans Kindtsvater (1622—1634, Nürnberg, Germanisches National Museum).[35] În sfîrșit este legitimă citarea exemplarului de proveniență necunoscută, poate locală, păstrat la Cluj-Napoca (Muzeul de Istorie al Transilvaniei). Succesul acestor piese este dealtminteri confirmat de prezența lor în Transilvania, unde au fost importate. Pocalul lui Leonhard Vorch(h)hamer /Forchheimer/, păstrat la biserica evanghelică din Alba-Iulia, de asemenea cel de la biserica evanghelică din Rotbav (fără capac), semnat de meșterul *M.S.*, vorbesc de la sine.[36]

Nu este întîmplătoare persistența acestei morfologii și reinterpretarea sa în secolul al XVII-lea, prin adecvare la gustul baroc. Asimilarea sa e vădită de lucrări ca pocalul clujeanului Seres István /Ștefan/ cel Tînăr (Cluj-Napoca, Biserica Reformată a Transilvaniei) sau acela al lui Petrus W/aradiensis/ Kecskeméti /Váradi Péter/, originar din Oradea și stabilit, după un îndelungat periplu transilvănean, la Cașovia (Košice, Kassa) în Slovacia, unde se și află opera sa (1664, Biserica Evanghelică Reformată).[37]

O a treia categorie tipologică de pocal sud-german, aparținînd renașterii tîrzii, apare în caietul de modele al lui Tar în două variante distincte. Prima (Il. 14) înfățișează doar recipientul, omițînd atît soclul, cît și capacul. Potrivit unei articulări devenită clasică, aceasta se compune din trei registre bine marcate, reprezentînd două toruri puternic boselate, dezvoltate pe orizontală, iar între ele o zonă mai restrînsă cu profilarea tronconică. Cele trei segmente principale sînt delimitate prin toruri înguste, dublate de baghete fine încadrînd cîte un inel concav. Protuberantă și amplu evazată, zona superioară se termină cu o bordură netedă, restrînsă, evoluînd inelar în jurul buzei.

În succesiune ascensională, motivele ornamentale sînt indicate sumar. Registrul inferior are în centru capul buclat al unei herme, căruia îi corespunde în segmentul următor un cap de *putto* înaripat, încadrat cu volute. O figurare mai amplă și mai detaliată se desfășoară în zona superioară. Deși grafia trasată cu creionul este foarte ștearsă, se disting o sumedenie de volute și contravolute decorative, în împletire cu elemente vegetale sinuoase. Acestea invadează întreaga suprafață, cu excepția unui medalion central, capricios decupat. Acolo șade o bizară figură, picior peste picior, cu o ghioagă sprijinită pe umăr. Indistinctă, imaginea bărbatului ce pare un humanoid cu detalii zoomorfe ar putea fi o reprezentare a lui Hercule, semizeul fiind unul dintre personajele frecvente, împreună cu alte divinități mitologice, care apare în decorul nürnberghez, mai ales la acest tip de pocale. Acceptînd o asemenea ipoteză, detaliile zoomorfe ar putea să sugereze blana leului din Nemea,

[35] Cf. *Wenzel Jamnitzer*, p. 269, nr. cat. 96, fig. 96; p. 286, nr. cat. 141, Fig. 141.

[36] Cf. V. Roth, *Kunstdenkmäler aus den sächsischen Kirchen Siebenbürgens I. Goldschmiedearbeiten*, Hermannstadt, 1922, p. 173—174, nr. cat. 418 și 419, pl. 143 și 144/1.

[37] Cf. M. Bunta, *Aurari clujeni și operele lor, I*, în *ActaMN*, XIII, 1976, p. 336; Mihalik J., *Kassa város ötvösségének története*, Budapest, 1900, p. 264.

răpus de Hercule. Se mai vede un animal care fuge, de proporții mijlocii, sugerînd un posibil episod de vînătoare. Scenele cinegetice sînt deopotrivă abordate cu anumită predilecție în aurăria sud-germană.

Cît privește paternitatea certă a acestei schițe, e greu să avansăm o considerație exactă. Caracterul pripit al desenului, ductul nervos contrastează în genere cu desenele foarte îngrijite, minuțios executate de Tar. Totuși, sublinierile în peniță, cu o cerneală brun-roșietică, ruginie, pe care doar Tar o folosește, pledează în favoarea lui. În timp ce elementele trasate cu creionul trădează o anume grabă, intervențiile suprapuse au o grafie sigură și fină. De altfel, după cum vom vedea, asemenea abateri de la stilul net al grafiei intervin și la alte ilustrații și chiar în scrisul desenatorului în etapa 1679. Deși își menține caracterele fundamentale, scrisul se îndepărtează de regularitatea ritmică, disciplinată a notelor anterioare.

Structura tectonică și decorul sînt limpede înrudite cu lucrări create la Nürnberg, unde o atare morfologie se semnala încă din intervalul 1550—1570, generalizîndu-se în secolul al XVII-lea. Comparații concludente îngăduie pocalul lui Gregor Schuelein (1590—1595, Nürnberg, Germanisches National Museum) și „Pocalul pușcașilor" de Andreas Rosa (c. 1610, Nürnberg, Germanisches National Museum).[38] Difuzarea sa în țara noastră este exemplificată de pocalul Capitlului Evanghelic din Sibiu (1630—1635, fără siglă, Sibiu, Muzeul Brukenthal), de un altul executat de Johann Schimmert din Sibiu (1637—1647, Budapesta, Colecție particulară), în sfîrșit de un al treilea purtînd sigla meșterului *G. H.* din Augsburg (1645, București, Muzeul de Artă al României)[39].

Deși genul este mai puțin răspîndit la Augsburg, persistă aici pînă tîrziu, trecînd dincolo de bariera secolului al XVII-lea. De provenientă controversată, căci nu poartă sigla orașului, un asemenea pocal atribuit aurarului *M. K.* (1720, Darmstadt, Hessisches Landesmuseum) repetă articularea clasică, fiind decorat cu episoade din fabulele lui Esop, din legenda lui Aenea și cu figura lui Hercule combătînd hidra din Lerna[40].

Tar nu desenează soclul, de obicei înalt și în formă de clopot, nici capacul îndeobște somptuos, menit să încununeze dispoziția verticală a recipientului, echilibrat prin succesiunea brîurilor proeminente și a gîtuirilor orizontale. Desenatorul reia acest tip de pocal (il. 39 și 40) într-o versiune a cărei tectonică se deosebește de cea dintîi, prin dispoziția și proporționarea torurilor ample. Acestea au profilarea mai accentuat protuberantă și se succed în primele două registre, fiind despărțite printr-un inel neted, relativ restrîns. În locul bosei superioare apare însă o porțiune tronconică ușor evazată spre buză. Inversiunea formelor constitutive este însoțită de eliminarea torurilor intermediare, cu funcție separatoare, înlocuite prin baghete concentrice, gradat profilate, procedeu simplificator în elaborarea detaliilor. Reprezentat pe contrapagină (Il. 40) soclul are forma unui clopot turtit, compensînd

[38] Cf. *Wenzel Jamnitzer*, p. 259 sq., nr. cat. 83, fig. 83 și p. 270, nr. cat. 98, fig. 98.

[39] Roth, *op. cit.*, p. 168, nr. cat. 404, fig. 69; I. Bielz, *Arta aurarilor sași din Transilvania*, București, 1957, p. 25, fig. 21; C. Nicolescu, *Argintăria laică și religioasă în Țările Române (Sec. XIV—XIX)*, București, 1968, p. 62, nr. cat. 8, fig. 8.

[40] *Augsburger Barock*, p. 322, nr. cat. 467, fig. 312.

prin bogăție ornamentală nuditatea recipientului, schițat doar pe contur. Soclul se compune dintr-un larg tor boselat, urmat de un al doilea mai restrîns. Între acestea intervine o zonă inelară, încadrată cu triple și duble baghete circulare, repetate la bază. Motivele sînt exact redate. Într-un cartuș oval este figurată o scoică, însoțită de unduitoare penaje și volute ce par să derive din frunze stilizate. Lateral se adaugă cîte un mănunchi de fructe. Elementele decorative depășesc barocul propriu-zis, evoluînd spre stilul *rocaille*, dar disciplinînd inflexiunile capricioase prin simetria jocului.

În trei rînduri succinte, Tar András, care semnează *Manu pr*(opria), ne informează că a desenat modelul la Debrețin, în atelierul maestrului său (Ecsedi István), după un pocal ce îi aparținea acestuia. Indică data, anul 1677, ultima zi a lunii octombrie.[41] Însușirea acestei morfologii și a decorului, conforme unor viziuni mai tîrzii, pledează pentru o anume curiozitate dornică de inovare, dar și pentru supletea percepției.

Tar desenează un capac de pocal (Il. 57), însoțindu-l cu o scurtă mențiune relativ la greutatea materialului metalic necesar execuției. Decorul se aseamănă cu cel ce împodobea soclul anterior descris (Il. 40), dar este ceva mai complicat. Relativ plat, capacul este alcătuit dintr-un singur tor proeminent, avînd în centru un mascaron foarte stilizat. Sprîncenelor stufoase le corespund mustățile prelungi, cu extremele învolutate. Craniul și fruntea sînt teșite. Din tîmple pornesc volute laterale și benzi terminate în capete de monștri marini, abia recognoscibili. În flancuri se află două scoici iar banda inelară, ce încercuiește partea inferioară a capacului, este împodobită cu o friză de volute, ritmic modulate. Obiecte de import au favorizat foarte probabil penetrarea acestei ornamentici oricum mai evoluate, într-un mediu artistic receptiv fără îndoială, dar unde asimilarea sa nu putea constitui încă un fapt împlinit.

O categorie morfologică aparte, mai puțin răspîndită, se leagă de schițele unor cești polilobe. Prima, semnată de Tar, reprezintă minuțioasa desfășurare a decorului destinat să acopere cîmpul interior, adică fundul ceștii, fără a mai schița restul. În centrul unei aglomerări de lujere șerpuitoare, frunze delicat răsucite și corolele capricios conturate ale unor flori (lalea, garoafă, stînjenel, margaretă) care în ciuda stilizării își păstrează identitatea fiziomorfă domină figura unei păsări cu aripile desfăcute, după toate aparențele un șoim (Il. 52). Crochiul respiră un sentiment poetic indeniabil, iar echilibrul compoziției este, în ciuda profuziunii sale, evident. Decorul se apropie de acela reprezentat de Sebastian Hann pe o ceașcă polilobă (post 1706, Budapesta, Colecția Max Schiffer). Medalionul central al acesteia înfățișează o pasăre analoagă ciugulind fructe (aiune, cireșe, pere, struguri, rodii) în mijlocul unui frunziș. Chiar și spiritul interpretării este în oarecare măsură asemănător.

Următoarea imagine este schița completă a unei cești polilobe (Il. 53). Are conformația ovală și două mici toarte învolutate. Bordura amplă e

[41] Original în limba maghiară: *Anno Do: (mini) 1677 Die ultima Octobris Rajzoltam le Debrecsenben ez kupa derekat lábastul az ö kigyeleme kupájárul ugyan az ő kigyelme muhelyéb (en) én Tar András Manu p(ropria).*

divizată în opt lobi boselați cărora le corespund alternativ patru perechi de volute cam greoaie, deși mult arcuite. Suprafața lor e acoperită cu rînduri mărunte de striuri paralele, iar extradosul se aseamănă cu al unor frunzișe ascuțit decupate. În cîmpul central a fost aplicat prin lipire un motiv floral, un fel de margaretă alungită, bătută parcă de un suflu capricios ce îi contorsionează petalele, amenințînd să le spulbere.

Tar notează în marginea desenului că porțiunea centrală este aurită, precizînd și data execuției crochiului: 28 august 1678.[42]

Derivată din *patera* romană, joasă și foarte evazată, folosită pentru libații, *tazza* italiană i se transmite Germaniei de Sud pe la 1500, cînd este adoptată la Nürnberg. Pătrunderea sa la Augsburg este mai tardivă, abia către sfîrșitul secolului al XVI-lea. În schimb se bucură de o abordare mai stăruitoare, prelungită pînă în secolul al XVIII-lea.[43] O contaminare cu *bratina* rusească nu se exclude cu totul, considerînd că asemenea cești pentru rachiu erau comandate la Hamburg și la Amsterdam, pentru uzul moscovit. Se trece apoi, în zona Elbei Inferioare și în Schleswig-Holstein la ceașca scundă, cu două anse, susținută de trei mici sfere masive.[44] Ceașcă de rachiu devine denumirea sa generică *(Branntweinschale)* de pe la mijlocul secolului al XVII-lea. I se mai spune și ceașcă cu toarte *(Henkelschale)* sau ceașcă ornamentală *(Zierschale, Prunkschale)*, poleirea cîmpului interior sporindu-i prețiozitatea. Chelarii și paharnicii caselor nobiliare din Occident le mai folosesc și astăzi pentru degustarea vinului.

Urmînd configurația *tazzei*, acest soi de ceașcă este inițial circulară și este susținută de un soclu relativ înalt cu aspect de balustru ori înfățișînd o zeitate, de preferință marină. Avea uneori și capac. Cu timpul soclul și capacul dispar. Cupa joasă, mult evazată se simplifică într-un sens, dar își modifică profilarea. Conturul devine lobat, fiecare lob fiind boselat prin ciocănire la rece, procedeu ce evocă firește influența reminiscentă a goticului tîrziu, semnalată și în modul interpretativ și tehnic al unor pocale.

Lăsînd la o parte alte zone germane, majoritatea acestor piese provin fie de la Nürnberg, fie de la Augsburg, difuzîndu-se în Slovacia și Transilvania. Exemplele de proveniență locală pe care le cunoaștem au fost lucrate aproape exclusiv la Sibiu. Apariția lor se înscrie în ultimul deceniu al secolului al XVII-lea. Sînt semnate de Stephanus Lörentz, de Johann Christoph Schwartz imigrat din Königsberg pentru a se perfecționa cu celebrul Sebastian Hann care ne-a lăsat aproape o duzină de asemenea cești polilobe.[45] Întrucît puține ateliere central și est-europene par a fi creat opere similare, crochiurile lui Tar, în consens cu piesa amintită a lui Hann, dobîndesc o semnificație notabilă.

În repertoriul său morfologic predomină paharele fără soclu, alcătuind un grup omogen (Il. 10, 31, 33, 79). Toate au aceeași confor-

[42] Original în limba maghiară: *Volt ez Csészéb(en) Fülével edgyütt P. 42 — Betöll mezö aranyas 1678 Die 28 Augusti.*

[43] *Augsburger Barock*, p. 328.

[44] Renate Scholz, *Goldschmiedearbeiten Renaissance und Baroc.*, Hamburg 1974, p. 16 sq., 86, 90.

[45] V. Guy Marica, *Sebastian Hann*, Cluj, 1972, p. 113, 137—138.

mație tronconică, ușor evazată spre buză, ca la flaut. Mari volute, evoluind ca o bandă plastică, ce se înfășoară la capete, se derulează leneș, impodobind recipientul. Dublate uneori, urmează un parcurs sinuos dar simetric, bifurcîndu-se dintr-un motiv central. Acesta poate fi alternativ o corolă schematică, o frunză foarte stilizată sau chiar un fruct granulat. Mai scurte, volutele inferioare sînt uneori convergente, alteori divergente, plecînd din același element central și fiind întotdeauna amplu curbate. Striuri mai dese, ori distanțate, conture festonate, șiraguri de bobițe și mănunchiuri de fructe completează decorul. Arcuirile larg șerpuitoare *(Schweifwerk, Schweifdekor)* a căror plasticitate se reliefează prin ciocănire, încadrează nu odată flori moderat stilizate, permițîndu-ne să recunoaștem laleaua, narcisa, bujorul.

În versiune netedă, nedecorată sau cu ornamente gravate, tipul acesta de pahar se găsește la Nürnberg încă din a doua jumătate a secolului al XV-lea, fără a fi însă prea persistent. În secolul al XVI-lea morfologia aceasta pare să cedeze în favoarea paharului scund, cilindric, susținut de trei mici sfere compacte *(Kugelbecher)*. Suscită o asemenea predilecție, încît devine o adevărată modă, fiind decorat în exclusivitate cu motive florale și purtînd amprenta specifică a centrului Nürnberg.

Analogii evidente cu modelele desenate de Tar relevă argintăria coronensă din secolul al XVII-lea, cu deosebirea că paharele brașovene au soclu. Sînt piese destinate mai ales breslelor *(Zunftbecher)* sau unor daruri de bună vecinătate. De la Hans Bloweber s-au păstrat numeroase exemple comparabile, nu neapărat prin gruparea motivelor, dar în mod cert prin utilizarea elementelor curbe *(Rollwerk, Schweifwerkornament)*, îmbinate într-un arabesc *sui generis* ce acoperă la Tar întreaga suprafață a paharului. Printre lucrările rămase de la Bloweber pot fi citate: paharul breslei morarilor din Bistrița (1636), acela al breslei croitorilor din Tîrgu-Mureș (1661, ambele la Cluj-Napoca, Muzeul de Istorie al Transilvaniei) și unul pe care l-am descoperit în Germania de Sud (1660, München, Bayerisches National Museum). Tot de proveniență brașoveană mai sînt patru pahare cu soclu păstrate la Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum, printre care cel lucrat de meșterul *G. H.* (Georgius Henck sau Georg Heltner) pentru farmacistul *(Apotecarius)* Andreas Bertram.

Un decor asemănător se regăsește, cu variațiuni, la Michael Schmidt, alias Sommer — Seybriger pe paharul ce aparținea după toate aparențele breslei pălărierilor (1634, Mănăstirea Bistrița, Vîlcea),[46] la Johannes Retsch, la Hans Hermann și Daniel Bloweber, cu toții aurari din Brașov. Predilecția pentru aceste motive este mai firavă la Sibiu, dar nu cu desăvîrșire absentă. Se regăsesc la Johann Hermann și Antonius (Bloss) Blasius care le adoptă de preferință pentru ornamentarea cănilor cu capac. Cît privește Germania de Sud, implicațiile directe sînt sporadice, duc totuși spre Augsburg la Christoph Bantzer din al cărui atelier provine pocalul ciucerului Giura (c. 1653?, Mănăstirea Tismana, Gorj).[47]

Similitudinile stilului sugerează ipoteza unor contacte directe pe care Tar poate le-a avut cu atelierele din Brașov, străbătînd probabil

[46] Nicolescu, *op. cit.*, p. 72, nr. cat. 22, fig. 22.
[47] *Op. cit.*, p. 64, nr. cat. 12, fig. 12.

zona Scaunelor săsești. O prezumție ce ar înlesni limpezirea lacunei relativ la modul în care el ajunge în posesia caietului, aproape intact, pe care avea să-l folosească în scopul artei sale.

Unanim răspîndită pe o vastă arie europeană este varianta morfologică a paharului cu suprafața granulată, amintind pielea de rechin *(Haifischhautmuster)*, obținută prin utilizarea ruletei sau rotiței zimțate. Fără soclu, păstrînd forma tronconică, puțin evazată spre gură, recipientul se distinge prin ornamentarea punctată *(Punktiermanier)*. Avem de a face în majoritatea cazurilor cu pahare nupțiale și de botez, purtînd în mod obișnuit armoariile reunite ale mirilor (de unde și denumirea de *Allianzbecher*, pahare de alianță, de nuntă), respectiv ale părinților noului-născut.

Printre schițele lui Tar András se află și un asemenea pahar (Il. 37). Datat în 1677, poartă armoariile lui Köleséri Sámuel și ale soției sale, Domján Anna. Destinat uneia dintre fiice (Sara sau Susana), piesa este replica fidelă a unui alt pahar de botez, avînd gravate aceleași armoarii și nume de genitori, dar cu data 1663. Este anul nașterii lui Kölesári Sámuel junior care va deveni una dintre personalitățile de aleasă cultură ale Transilvaniei.

Paroh reformat, tatăl său era originar din Oradea, căsătorit în 1659 la Debrețin unde ajunge la rangul de protopresbiter. Faptul că îi adresează comanda unei calfe îngăduie ipoteza că poate și tînărul meșteșugar tot din Oradea se trăgea, avînd probabil bune scrisori de recomandare. Altminteri ar fi fost firesc ca Köleséri Sámuel senior să apeleze la unul dintre aurarii locali mai versați și mai notorii. Dacă nu a făcut-o, se explică prin intenția de a-l ajuta pe Tar, cerîndu-i execuția unei lucrări ce nu prezenta vreo dificultate.

Sámuel junior își face studiile în Olanda și Anglia, obținînd doctoratele în filozofie și teologie. Susținut de cancelarul Mihail Teleki /Mihály/ revine la Leyda pentru studii de medicină. Luîndu-și doctoratul, se stabilește în Transilvania, la Sibiu, unde urcînd treptele unor importante funcții ierarhice, sfîrșește prin a deveni secretar gubernial. Distins bibliofil, cu relații pe întinsul european, el are cea mai importantă bibliotecă particulară pentru care s-a elaborat primul *ex libris* transilvănean, se pare. Spirit deschis, înzestrat cu un cuprinzător orizont intelectual, om de știință cu aptitudini de polihistor, doctorul Köleséri are temeinicie și constante legături cu Țara Românească, fiind foarte apreciat atît ca medic cît și ca om de cultură de Constantin Brâncoveanu, care îl cheamă la căpătîiul doamnei sale bolnave, de stolnicul Constantin Cantacuzino și de Nicolae Mavrocordat. Împătimit istoric, doctorul care cunoștea bine bibliotecile de la Mărgineni ale Cantacuzenilor și de la Văcărești ale Mavrocordaților, este preocupat de istoria Daciei și de trecutul poporului român. Printre alte lucrări, el publică la Sibiu, în 1717, volumul *Auraria romano-dacica*.[48]

[48] V. Pataki J., *Köleséri uram házasságai*, în *Pásztortűz*, XI, 1925, nr. 5, p. 93; Jakó Zs., *Legăturile bibliofile și științifice cu Țara Românească ale lui Köleséri Sámuel*, în *Philobiblon Transilvan*, București, 1977, p. 227 sqq. De fapt este vorba de două *ex librisuri*. Informație orală de la Gábor Dénes, prin Takács Gábor, pentru care le mulțumim.

Revenind la caietul de modele se cuvine să amintim că acesta mai conține și alte schițe de pahare (Il. 15, 17, 20, 23) semnalînd interpolările a alți doi desenatori. Unul dintre aceștia are linia fermă și clară, înrudindu-se cu Tar prin caracterul motivelor abordate (Il. 23). Celălalt însă se deosebește prin grafia truculentă și ductul rapid, completînd decorul în volute cu elemente antropomorfe. Acestea sînt uneori un cap de *putto* (Il. 17), alteori o figură grotescă (Il. 15) sau un spadasin (Il. 20) cu mustața răsucită, pălărie cu penaj și o floretă amenințător îndreptată spre un atacant invizibil. Atari figuri, nelipsite de accente burlești, se întîlnesc în aurăria nürnberghează, chiar dacă o filiație directă nu se confirmă. Căci statice, îndesate și fruste, personajele nu au nimic comun cu figurile extravagante și zglobii, de o trepidantă mobilitate, pe care Christoph Jamnitzer le-a imaginat în *Neuw Grottessken Buch*. Totuși influența sa a fost ocazional invocată în raport cu argintăria transilvăneană, fără ca, din păcate, punțile stilistice să se contureze.[49]

Ne referim în final la un decor specific, creat în atelierele din Debrețin, schițat de Tar pe două pagini consecutive (Il. 61 și 62). Ornamentul este arhitectonic, reprezentînd o coloană canelată cu fusul încercuit de patru inele de rezistență. Un fel de impost împodobit cu volute și frunze de acant substituie capitelul, fiind urmat pe verticală de un brîu de ove între două toruri circulare. De aici pornesc două arhivolte fragmentar redate, schițînd scheletul arcaturii și sugerînd succesiunea repetitivă a elementelor. Spațiul dintre arcuri este în întregime acoperit cu frunze de acant și capricioase volute. În varianta următoare, detaliile sînt simplificate, ornamentația redusă în mod deliberat, lăsînd boltarii aparenți. Pentru a suscita iluzia spațială, în ambele ilustrații sînt indicate lespezile oblic direcționate ale pavimentului.

Îmbrăcînd ipostaze infinit mai complexe, atent elaborate cu accent pe finețea detaliului, arcada singulară delimitînd de obicei o nișă *(Bogennische)*, inspirată din arcul de triumf roman, apărea în secolul al XVI-lea la Peter Flötner, Wenzel Jamnitzer și la Wendel Dietterlin. Nu par a avea, însă, nici un fel de relație directă cu morfologia uzitată la Debrețin, inspirată fie de arhitectura locală, fie de tectonica lăzilor de zestre maghiare și transilvănene ce nu ocolesc o anumită înrîurire nord-italiană. Tar putea copia aceste modele originale de pe cănile de împărtășanie păstrate în tezaurul bisericii reformate din Debrețin. Lucrate între 1631—1679 acestea poartă siglele meșterilor locali Martinus Zegedi / Szegedi Márton /, Michael Béri / Mihály /, Stephanus Sárközi / István/ și Stephanus Büttösi / István / care își creează ultima dintre căni chiar în 1679, poate chiar sub ochii lui Tar. Dealtminteri o analogie frapantă oferă, cu ambele modele întîlnite la Tar, un pahar cu soclu (1651, Budapesta, Magyar Nemzeti Múzeum) pe care Kőszeghy îl atribuie în mod legitim lui Zegedi Márton din Debrețin[50]. Singura diferență rezidă în pro-

[49] V. Roth, *Geschichte des deutschen Kunstgewerbes in Siebenbürgen*, Strassburg, 1908, p. 128.

[50] Cf. *Magyar művelődéstörténet*, III, Budapest, 1940, fig. p. 302, p. 575, 645. Zoltai Lajos *(Ötvösök és ötvösművek Debrecenben. Adalékok a debreceni ötvösség történetéhez*, Debrecen, 1937, p. 53 sqq.) și Bobrovszky Ida *(A debreceni református egyház XVI—XVIII. századi oszlopdíszes úrvacsorakannái*, separatum, 1974, p. 433 sqq.) se referă la existența a opt asemenea căni de împărtășanie, a căror suită se

porții, coloanele de pe pahar fiind zvelte, anume alungite pentru a se adapta conformației înalte a recipientului. În timp ce la Tar suporturile sînt mai scunde și mai greoaie, reliefînd însă incontestabila originalitate a transpunerii.

Contrastînd cu acurateţea liniară a altor desene, ductul grafic este îngroșat și oscilant. Nici caligrafia notei însoțitoare (Il. 61) nu este ca de obicei cumpănită și ordonată. Caracterele scrisului sînt nervoase, ușor neregulate, consemnînd că eboșa a fost realizată de Tar András la Debreţin în 10 decembrie 1679. Prin revenire ulterioară, data este completată dedesubt, menționînd anul 1680 sau 1681, ziua nouă, fără precizarea lunii. Rezultă dealtminteri din temeiuri documentare că și după 1681 calfa peregrină se mai afla în oraș[51]. De altfel paginile următoare (Il. 65, 66, 72) conțin alte schițe de o neîndoielnică paternitate. Medalioane rotunde sau ovale includ imagini florale, uneori acompaniate de capete zoomorfe extrem de stilizate. Excepție face cartușul elipsoidal, încununat cu o ghirlandă din frunze de laur strîns împletite, în centrul căruia se zărește *Agnus Dei* (mielul Domnului, mielul pascal) purtînd steagul Învierii. Deasupra se descifrează scrisul lui Tar:

Agna Crucem veluti gestans pedibusque tenella[52]. Este primul rînd din inscripția ce figurează pe zidul nordic al bisericii Sf. Treimi din Debreţin, refăcută de principele Gabriel Bethlen / Gábor / și resfințită în 1628[53]. Se referă la stema orașului cu *Agnus Dei*, pe care Tar a copiat-o foarte probabil chiar de pe zidul bisericii. Același însemn figurativ era folosit ca siglă de către argintarii neincluși în breaslă[54]. Crochiul pare să fie printre ultimele în mod cert atribuibile calfei de aurar poposite la Debreţin, de unde el pare a dispărea fără urmă după 1683. De aici înainte lipsește orice indiciu documentar ori artistic.

---

completează cu piesele similare din 1684, 1703 și 1765, cea din urmă fiind donată de breasla croitorilor. Autorii concordă în a afirma că prototipul lor îl constituie cele două cănі inițiale, donate bisericii reformate din Debreţin de către căpitanul suprem al trupelor transilvănene, Zólyomi Dávid, care zăbovește un interval mai îndelungat în oraș. Extrem de interesantă este interpretarea, minuțios argumentată, a Idei Bobrovszky, care atribuie o semnificație sacral-dogmatică decorului arhitectonic, ca simbol al Noului Ierusalim, în sens protestant.

[51] Zoltai (*op. cit.*, p. 11, 49) afirmă, în afara oricărui dubiu, invocînd ca sursă registrul municipal de impozite, că în 1683 Tar András se mai afla la Debreţin, unde lucra și plătea un impozit de 200 dinari. De asemenea că el locuia „în chirie" peste drum de casa aurarului Ecsedi. Autorul avansează și ipoteza plecării sale la Cluj, prezumînd că el a murit înainte de 1690. Cît privește obîrșia lui, crede că era originar din Debreţin unde exista o familie Tar, notorie și de vază, afirmată pe plan social încă din secolul al XV-lea. Printre membrii săi sînt menționați documentar doi juzi și un negustor foarte influent. Pînă în prezent nu se cunoaște, însă, argumentele unei posibile înrudiri. Presupunerea noastră că Tar András venea dintr-un alt oraș se sprijină și pe consecventa precizare din inscrisurile sale, referitor la faptul că își executa desenele la Debreţin. Ca fiu al locului, o asemenea stăruitoare precizare nu avea sens. Original în limba maghiară: *Rajzolta Tar András Debrecsenb*(en) *1679 Die 10 Decem*(bris) *1680 . 1681? / Die nove bis ?/* (Il. 61).

[52] „Precum gingașa mielușea poartă crucea în labe..."

[53] Avînd hramul *Sf. Andrei*, fosta biserică gotică a fost restaurată de principele Bethlen (1628), dar a ars în 1802. Pe zidul nordic erau încastrate armoariile princiare și stema orașului, însoțite de inscripțiile aferente, al căror text este redat integral de Szűcs I., *Debrecen város-története*, I, Debrecen, 1871, p. 264.

[54] Kőszeghy E., *Magyarországi ötvösjegyek*, Budapest, 1936, p. 91.

În concluzia acestui material deosebit de interesant și extrem de prețios prin precizarea repetată a semnăturii și a datărilor, ne este îngăduit a avansa unele afirmații desprinse din însăși logica faptică și din ipotezele clădite pe temeiuri reale.

În mod indubitabil, calfa peregrină era de origine maghiară, căci semnează constant *Tar András*, ocolind versiunile germanizante sau latinizante ale pronumelui, spre deosebire de alți confrați. Nu cunoaștem ascendența lui. Un singur argintar omonim poate fi aflat în repertoriul orfevrierilor, anume Elias Tar / Illés /, numit și Elias Aurifex, activ la Kecskemét în intervalul 1640—1663[55]. Dacă erau rude, mai apropiate sau mai îndepărtate, nu se poate firește susține.

Ca temei comparativ se poate invoca însă exemplul lui Kecskeméti Péter, despre al cărui părinte se presupune că a descins de la Kecskemét, stabilindu-se la Oradea, unde viitorul aurar, celebru mai ales pentru cartea lui de ofrevrărie care s-a păstrat, se pare că a văzut lumina zilei. Inițiala *W*, interpusă între nume și pronume, este în genere interpretată ca indicînd locul nașterii *(Waradiensis, Váradi,* adică din Oradea)[56]. Circumstanțe similare ar putea fi prezumate și pentru Tar, venit sau poate născut la Oradea, ipoteză susținută de unele fapte.

După evenimentele dramatice care au determinat căderea unei părți a Ungariei sub dominație otomană, mulți dintre meșteșugarii aflați în teritoriile ocupate sau amenințate de extinderea stăpînirii turcești, se refugiază fie în Transilvania, fie în Slovacia. Pentru a rezista mai bine vicisitudinilor și pauperizării stîrnite de condițiile vitrege, breslele locale se constituie în uniuni corporative. Breasla aurarilor din Debrețin, existentă de la începutul secolului al XVI-lea, se unește în 1590 cu breasla din Oradea, avînd contacte strînse și cu Clujul. Fuziunea este urmată de aceea cu breslele din Baia Mare (1601) și din Satu Mare (1625). Străduindu-se a supraviețui, corporația din Debrețin care la 1600 număra 16 membri, are în secolul următor abia opt, apoi doi, ceea ce duce inevitabil la desființarea sa în 1807[57].

Ipoteza proveniență lui Tar András din Oradea se sprijină așadar pe bunele relații intracorporative cu Debreținul, dar și pe întîmpinarea binevoitoare ce i-o acordă un personaj influent ca protopresbiterul Köleséri, el însuși originar din Oradea. Semnificativă este și intrarea sa în atelierul aurarului Ecsedi care după cum vom vedea are relații de rudenie apropiată cu familia orfevrierilor Váradi de la Košice (Kassa, Cașovia) originari tot din Oradea. Între Oradea, Debrecen, Tokaj și Košice filiera urmează o arteră aproape dreaptă.

Din relatările scrise ale lui Petrus Kecskeméti aflăm că, pentru a se perfecționa, el a făcut un îndelungat periplu transilvănean, zăbovind succesiv la Sibiu și la Brașov, apoi la Alba-Iulia și Cluj, înaintea revenirii sale în orașul natal unde deschide un atelier propriu și se căsătorește. Alarmat de asediul otoman căruia Oradea îi cade pradă, se refugiază în mare grabă la Cașovia (1660) unde avea să se stabilească definitiv.

Prin paralelism devine plauzibilă supoziția unei călătorii de perfecționare pe care Tar a întreprins-o, oprindu-se probabil o vreme la Bra-

[55] Köszeghy, *op. cit.*, p. 154.
[56] Mihalik, *op. cit.*, p. 262.
[57] Köszeghy, *op. cit.*, p. 90; Zoltai, *op. cit.*, p. 5.

şov. Într-acolo duc unele indicii stilistice asupra cărora ne-am extins. Oricum accesul la caietul început în anii 1638—1640, ar fi greu de explicat prin excluderea unei peregrinări transilvănene, anterioară plecării la Debreţin. Hîrtia fiind un produs costisitor în acea vreme, calfa călătoare va fi fost bucuroasă să şi-l însuşească într-un fel sau altul. Poate l-a cumpărat, poate i-a fost dăruit.

Părăsind domeniul speculaţiilor susceptibile de controverse, certitudinile decurg din notele autografe lizibile în acest caiet în care schiţele lui Tar ocupă un loc majoritar. Recapitulîndu-le în ordine cronologică, se întrezăreşte o perioadă coerentă de circa şase ani, consacraţi activităţii de perfecţionare.

Prima menţiune se limitează la iniţialele *T.* (ar) *A.* (ndrás) din anul 1677. Monograma şi cifrele sînt înscrise unui cartuş oval, deasupra curbelor trasate de două mari volute reunite (Il. 26). Acelaşi an este gravat pe paharul comandat de Köleséri senior (Il. 37), indiciu sigur că Tar se afla în 1677 la Debreţin. Afirmaţia este dealtminteri adeverită de adnotaţia următoare (Il. 40) din 31 octombrie 1677, în care Tar ne spune că se găseşte la Debreţin, în atelierul patronului său şi că desenează un pocal executat de acesta. În precizarea autografă din 12 aprilie 1678 se specifică şi numele, Ecsedi István, după a cărui lucrare de meşter el copiază ghirlanda florală (Il. 43 şi 44)[58]. Nedatată, urmează doar o iscălitură completă (Il. 52), apoi în flancul ceştii polilobe (Il. 53) data 28 august 1678, fără autograf, spre deosebire de o altă menţiune (Il. 55), iscălită şi specificînd că schiţa a fost executată la Debreţin.

Următoarele două înscrisuri (Il. 56 şi 57) sînt nesemnate şi nedatate. Printre ultimele se numără (Il. 61) observaţia peremptorie din 10 decembrie 1679, la Debreţin (Tar foloseşte consecvent ortografia arhaică *Debrecsen* în loc de *Debrecen),* cu autograf şi cu adaosul datei de 9 (decembrie?) 1680 sau 1681. O iscălitură completă mai însoţeşte o friză cu frunze de acant (Il. 63) iar în final apare versul relativ la stema oraşului, cu *Agnus Dei* (Il. 72).

Mai există însă o adnotaţie, neiscălită, nedatată (Il. 46) referitor la detaliile ornamentale ale unui harnaşament ferecat în argint, comandat se pare de domnul Kende Gábor. Numele acestuia este menţionat în ultimele două rînduri ce se referă la blazonul său, figurînd o mînă ce ţine trei flori de crin. Familia Kende era din nordul Transilvaniei, situîndu-se în zona dintre Satu Mare şi Debreţin. O relaţie similară este sugerată de armoariile Bethlen schiţate în caiet (Il. 60). Este stema princiară aparţinînd probabil fratelui mai tînăr al principelui, care avea latifundii în aceeaşi zonă. Se poate deduce în consecinţă că, plecînd din Debreţin, Tar a luat-o spre Nordul transilvănean, de unde se trăgea şi meşterul său.

Despre Stephanus Ecsedi / István / există informaţii documentare certe şi demne de interes. Judecînd după nume, familia sa îşi avea locul de baştină la Ecsed, în Nordul Ungariei. Tatăl său este argintar şi se numeşte Szakmári / Szatmári / Edetty / Ecsedi / Ötvös György,profesa deci la Satu Mare. Potrivit registrului de breaslă al aurarilor din Košice, fiul

[58] Original în limba maghiară: *Anno Domini 1678 Rajzolta Tar András ez virágocskát Debrecsenb(en) az Ecsedi István Uram remek kupájának ajakárul az o kigye(l)me mühelyéb(en) Die 12 Aprili (Il. 43). (sic!)*

său Istók (diminutiv de la István) se angajează în 1660, pe o perioadă de patru ani, ca ucenic în atelierul rubedeniei sale apropiate Georgius Varady / Váradi Karachon ötvös György /, seniorul unei familii de orfevrieri notorii, originari din Oradea[59].

Košice este un centru important, avînd asemenea Levočei / Lőcse / și Cracoviei / Kraków / o colonie germană, care media contactele comerciale și meșteșugărești spre Germania de Sud. Relațiile sale se ramifică însă în multiple direcții, orașul aflîndu-se la intersecția marilor artere de circulație. Împrejurarea explică climatul internațional ce îl caracterizează.

Între secolele XIV—XVI predominaseră orfevrierii germani, veniți de la Nürnberg (Conrad Kalb, 1507, Wolf Wagner, 1550), din Bavaria (Valentin Miller, 1570), din Württemberg, Turingia și Alsacia. Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, imigranții sînt foarte diversificați: polonezi, italieni, ruși, cehi alături de maghiarii refugiați din calea otomanilor și a transilvănenilor citați în număr mare. Întîlnim chiar și un român, pe *Andreas olahus Aurifaber* ale cărui variante onomastice sînt succesiv pomenite între 1566—1574[60].

În vederea perfecționării lor profesionale, majoritatea calfelor cașoviene preferau să se îndrepte spre Germania de Sud (Nürnberg, Augsburg) de unde se întorceau cu obiecte de orfevrărie și cărți de modele *(Musterbücher, Kunstbücher — Mustrakönyvek, Kunsztos könyvek)*. Acestea par a fi destul de frecvente în secolul al XVII-lea, contribuind la difuzarea unor modele nürnbergheze semnate de Peter Flötner, Georg Wechter și Paul Flindt. Testamentul aurarului cașovian Radácsi Mátyás (1601) consemnează că el se aflase în posesia unei atari cărți de modele[61].

Din actele privitoare la dezbaterea succesorală a familiei Váradi care se stinsese, rezultă că Ecsedi István care era unul dintre moștenitori, se afla în mai 1680 din nou la Košice[62]. Nu este exclus ca Tar András să-l fi însoțit.

Dealtminteri intervalul pe care el îl petrece la Debrețin este grevat de evenimentele nefaste ce apasă existența orașului. Căutînd oblăduirea imperială, orășenii sînt necontenit hărțuiți de incursiunile spoliatoare ale pașei de Oradea, dar au de suferit și din pricina conflictelor stîrnite între curuți și lobonți, la care se adaugă persecuțiile religioase, antiprotestante. Secătuiți de rechiziții, siliți să le plătească tuturor biruri împovărătoare, precaritatea economică în care se zbat este agravată de calamități naturale. Marea secetă a acelor ani este urmată de incendiul de proporții care, în 1681, mistuie o mare parte a orașului[63]. În aceste dificile împrejurări, Tar se va fi simțit probabil îndemnat să-și caute norocul aiurea.

Acceptînd ipoteza plecării sale spre Satu Mare, coborîrea sa spre Cluj n-ar fi lipsită de credibilitate. Din păcate nici un temei documentar nu

[59] Mihalik, *op. cit.*, p. 219, 288—290, 322.

[60] Mihalik, *op. cit.*, p. 180 Mențiuni nominale: *Andreas Farkas Aurifaber Olahus și Andreas Goldschmid Olah* (1566), *Eothues Andras* (1567), *Andreas olahus Aurifaber* (1569), *Eothues Andras Olah* (1574), *Oláh Farkas András ötvös* (adică Valahul Andrei Lupu aurarul).

[61] Mihalik, *op. cit.*, p. 100—101.

[62] Mihalik, *op. cit.*, p. 219, 288, 290.

[63] Szűcs, *op. cit.*, II, p. 434 sq., 441 sqq., 447 sqq.

o indică. Astfel încît calea pe care caietul său de modele a ajuns în orașul de pe Someș rămîne neclarificată.

Dar aceste circumstanțe obscure nu umbresc importanța și valoarea desenelor sale, oferind pe lîngă alte implicații dovada unor contacte mediate cu repertoriul stilistic sud-german, manifeste mai ales în domeniul morfologiei. Se conturează astfel încă o etapă din procesul foarte complex al absorbțiilor, pe care le îngăduie permeabilitatea cultural-artistică a unor zone, îndeobște considerate ca fiind marginale, dar care își vădesc originalitatea și în relație cu marile centre ce le inspiră.

VIORICA GUY MARICA

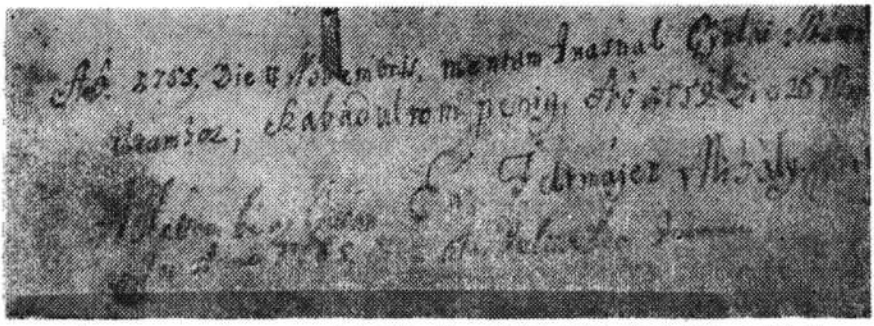

Fig. 1. Inscrisul argintarului Feltmájer, datat 1755—1765 (Vol. I, Il.41)

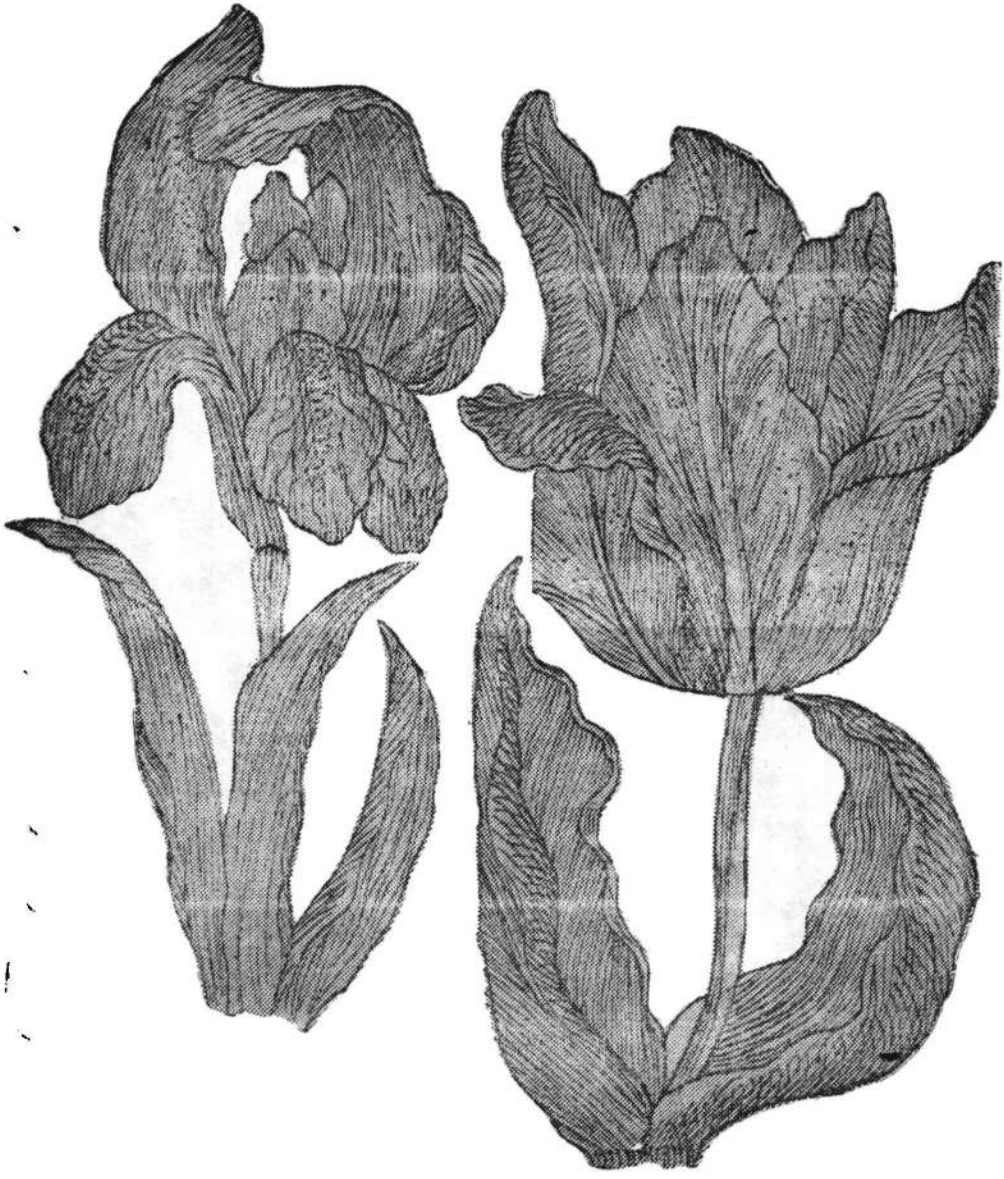

Fig. 2. Desene florale de Feltmájer (Vol. II, fl. 3)

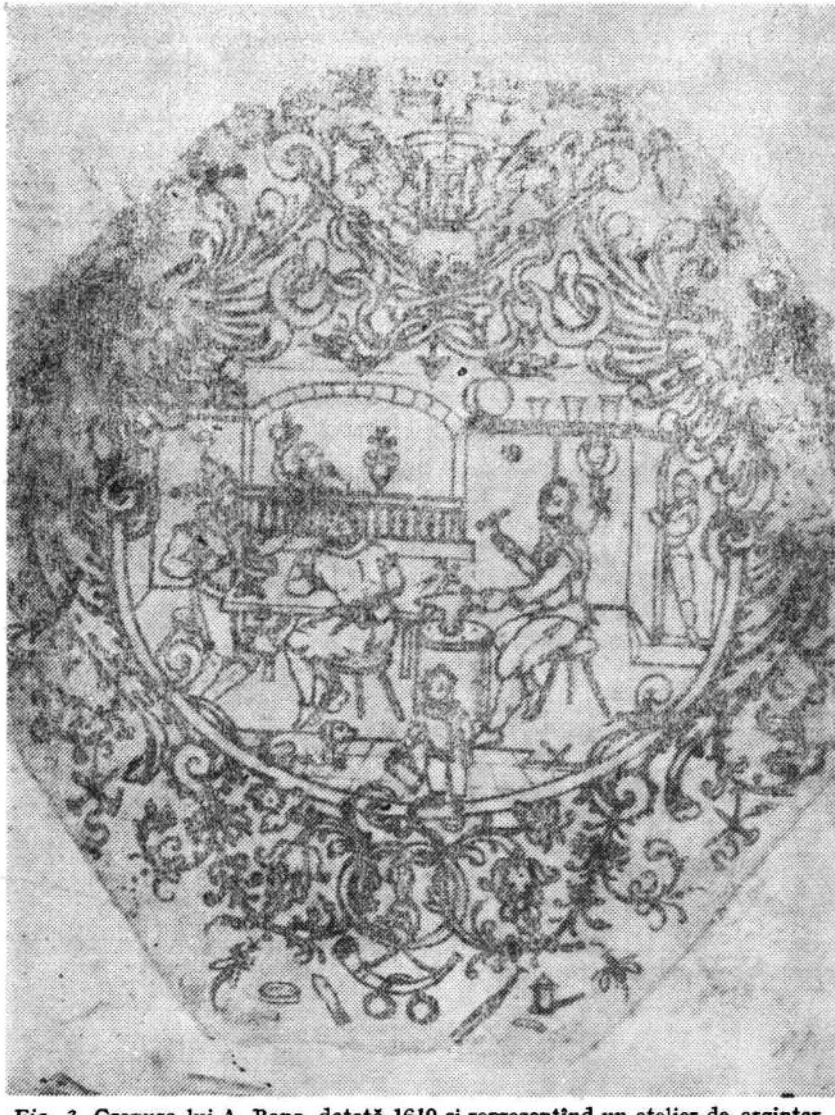

Fig. 3. Gravura lui A. Bang, datată 1610 și reprezentînd un atelier de argintar, probabil din Nürnberg (Vol. II)

Fig. 4. Modele florale desenate de Feltmájer (Il. 5)

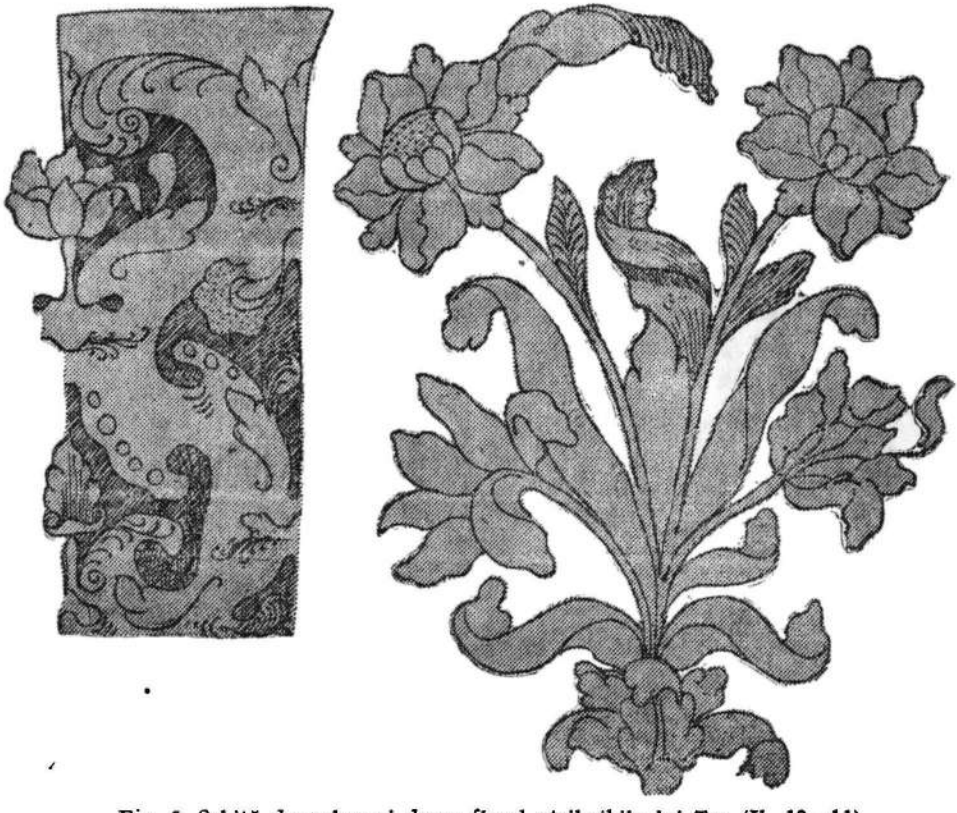

Fig. 5. Schiţă de pahar şi decor floral atribuibile lui Tar (Il. 10—11)

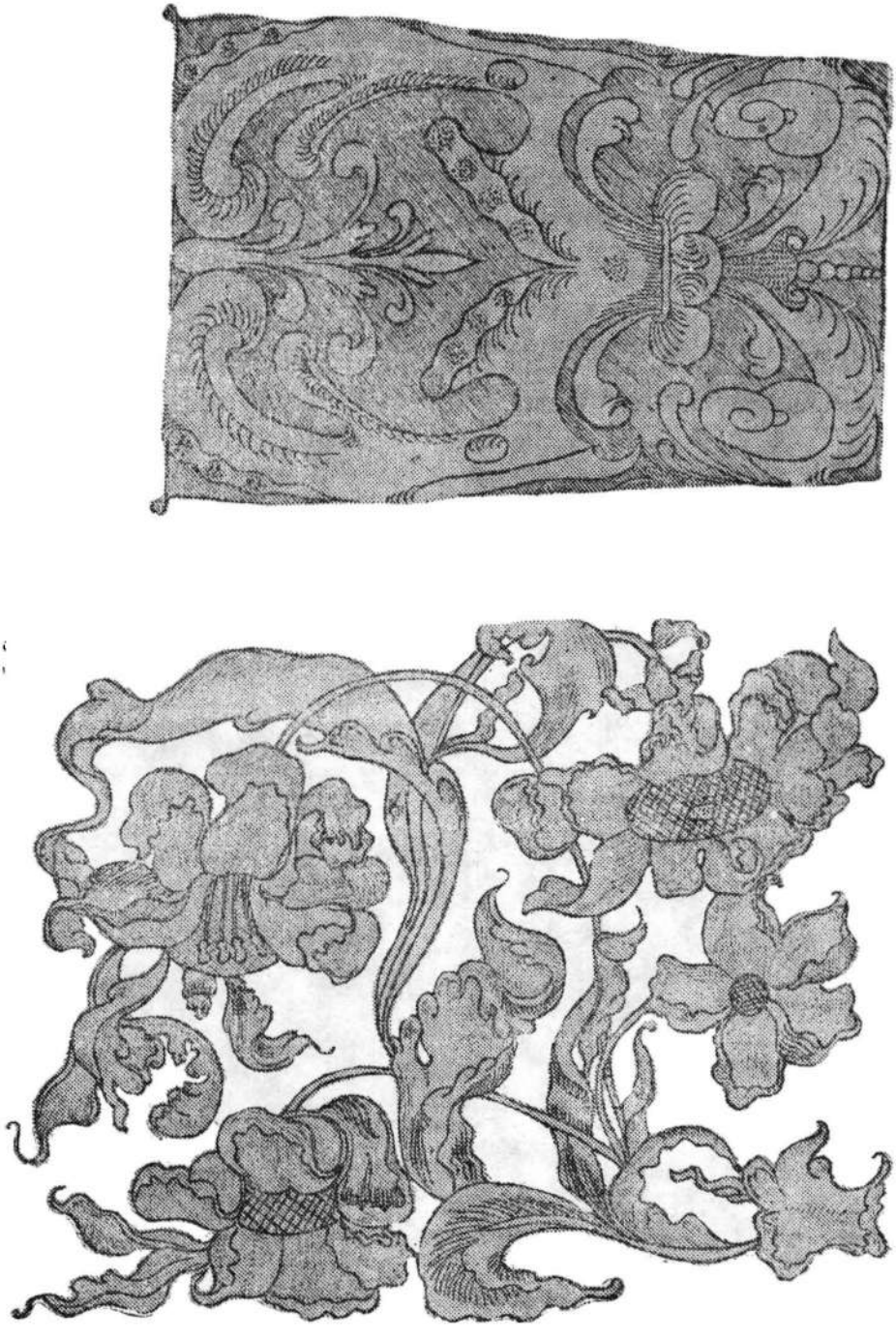

Fig. 6. Ornament floral și schiță de pahar atribuibile lui Tar (Il. 30--31)

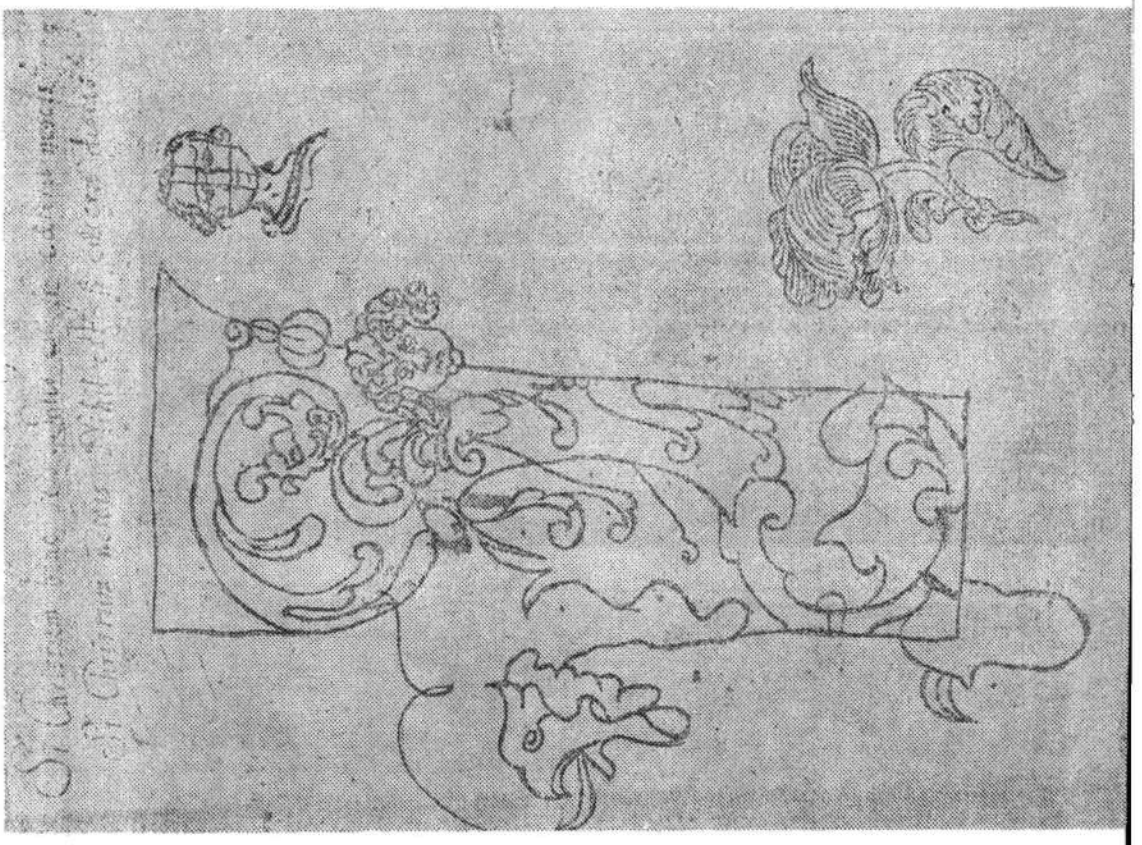

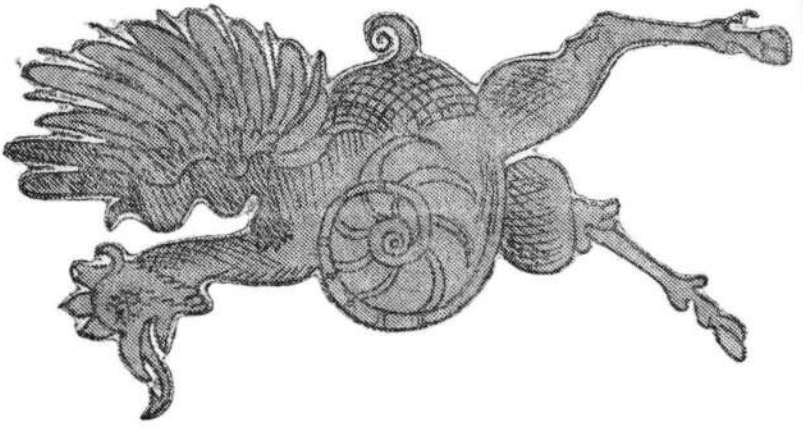

Fig. 8. Făptură fantastică, schiță atribuibilă lui Tar (Il. 25)

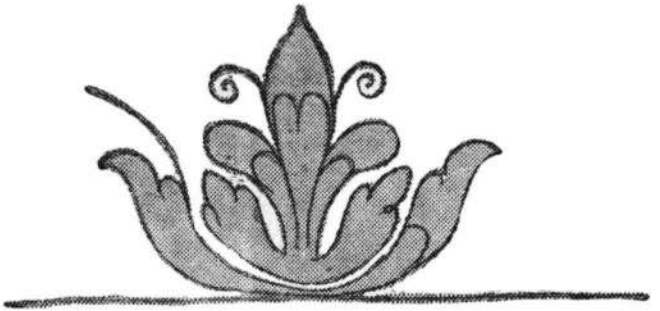

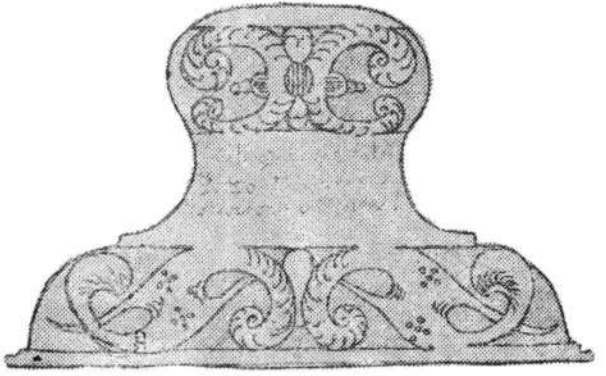

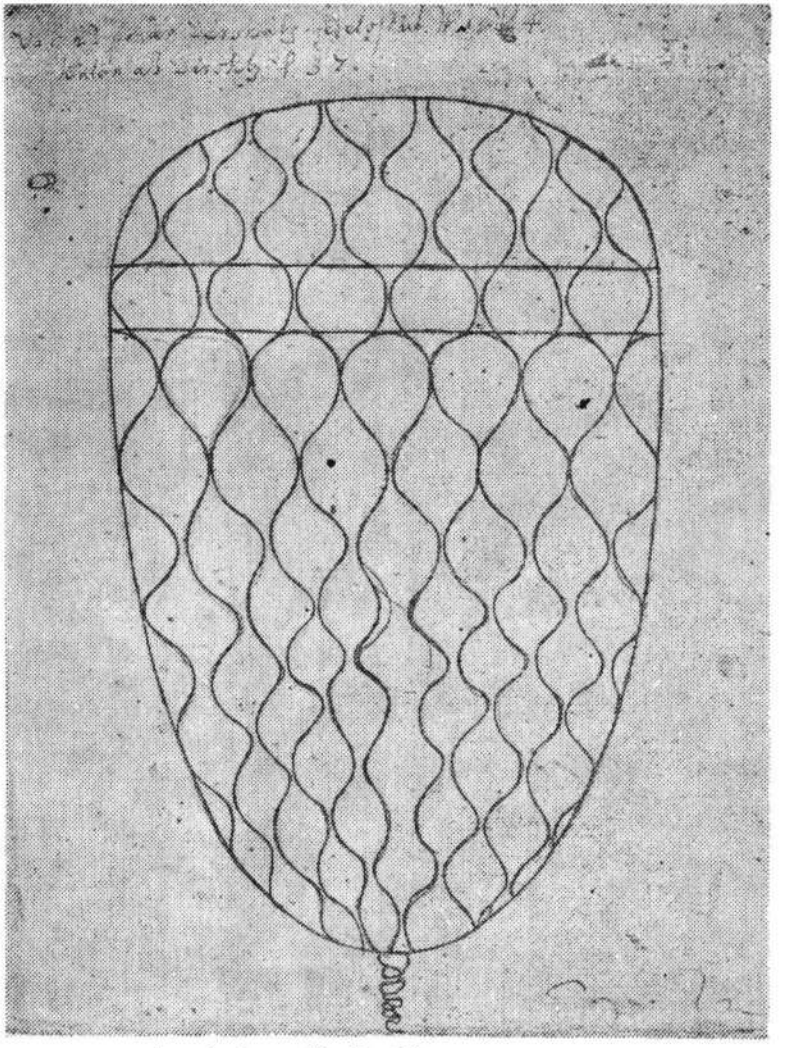

Fig. 9. Tar: pocal — ciorchine de strugure şi soclu baroc (Il. 55—56)

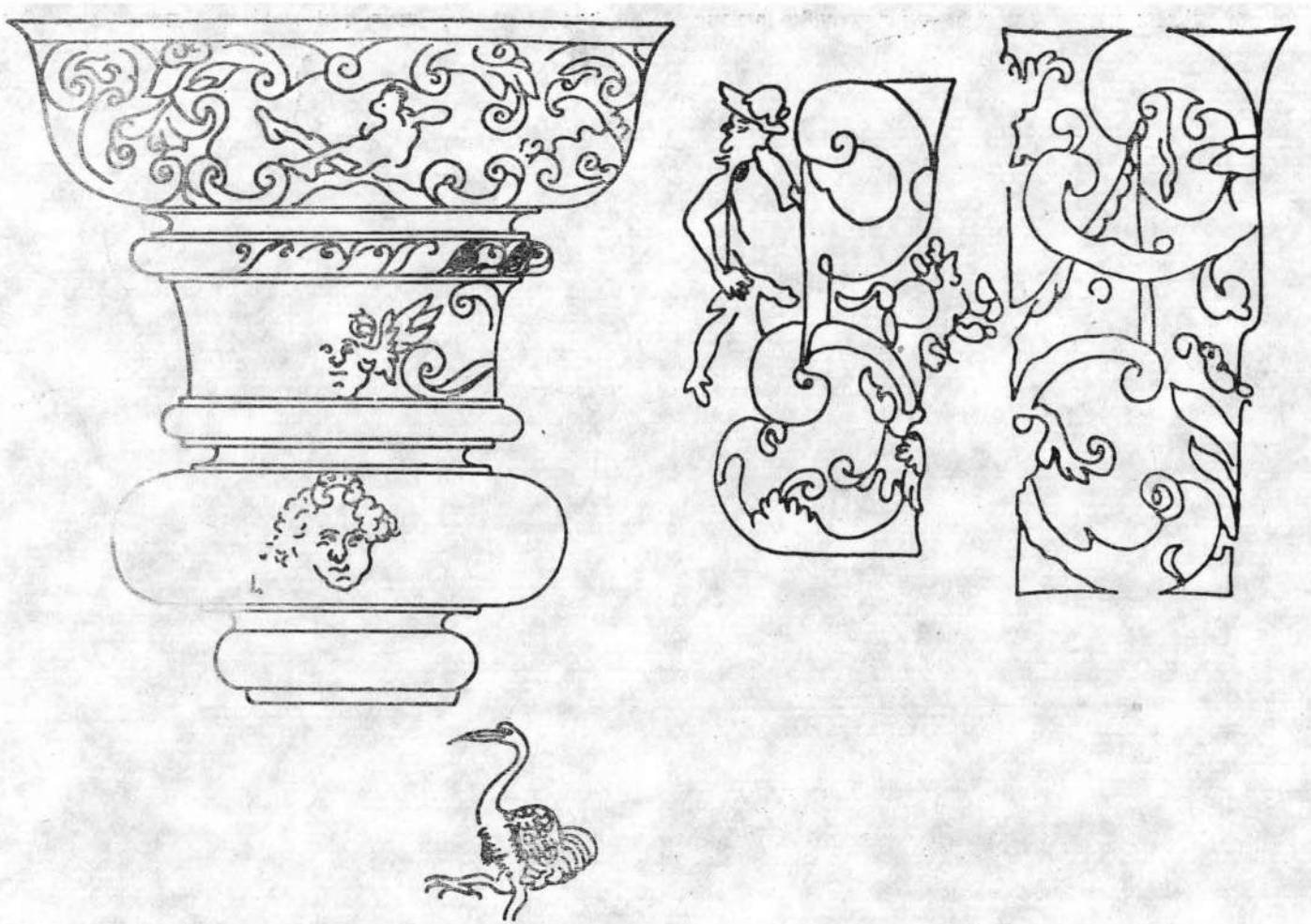

Fig. 10. Schiță de pocal atribuibilă lui Tar (Il. 14). Schița unui pahar decorat cu o figură burlescă, desenul unui anonim (Il. 15)

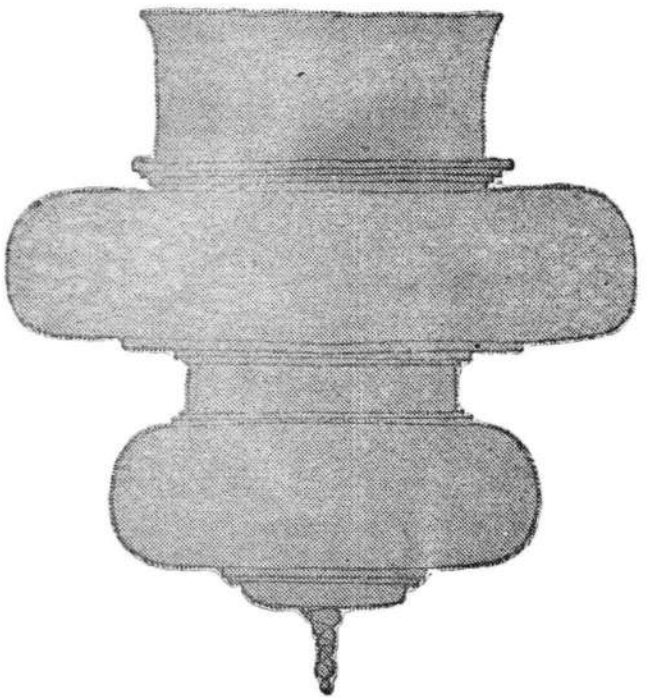

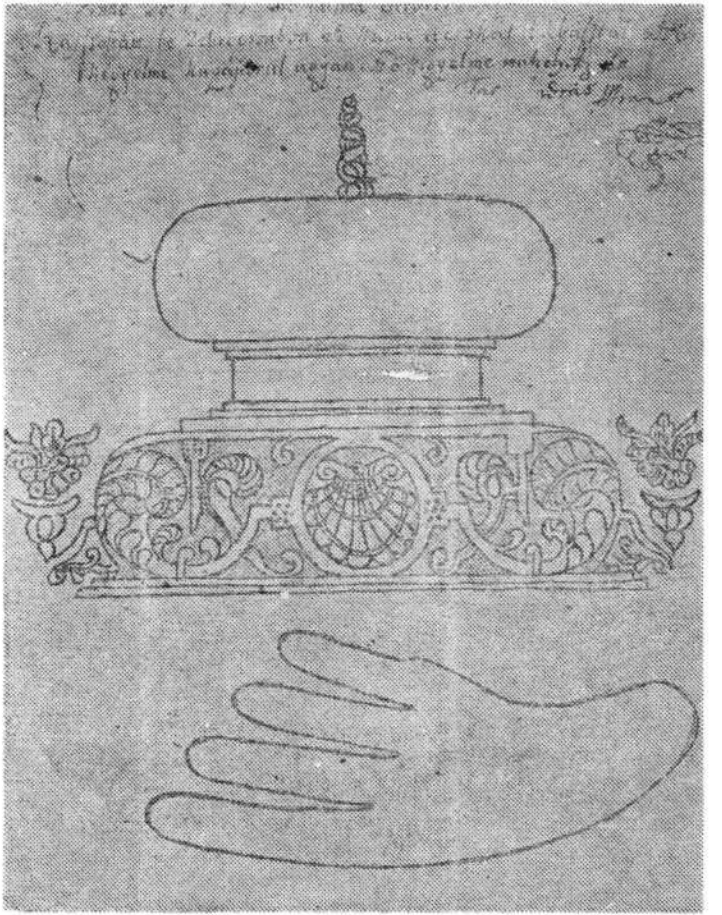

Fig. 11. Tar: schiță de pocal și de soclu, desenate la **Debrețin**, în atelierul argintarului Ecsedi, la 31 octombrie 1677 (Il. 39—40)

Fig. 12. Tar: schiță pentru capacul unui pocal (Il. 57)

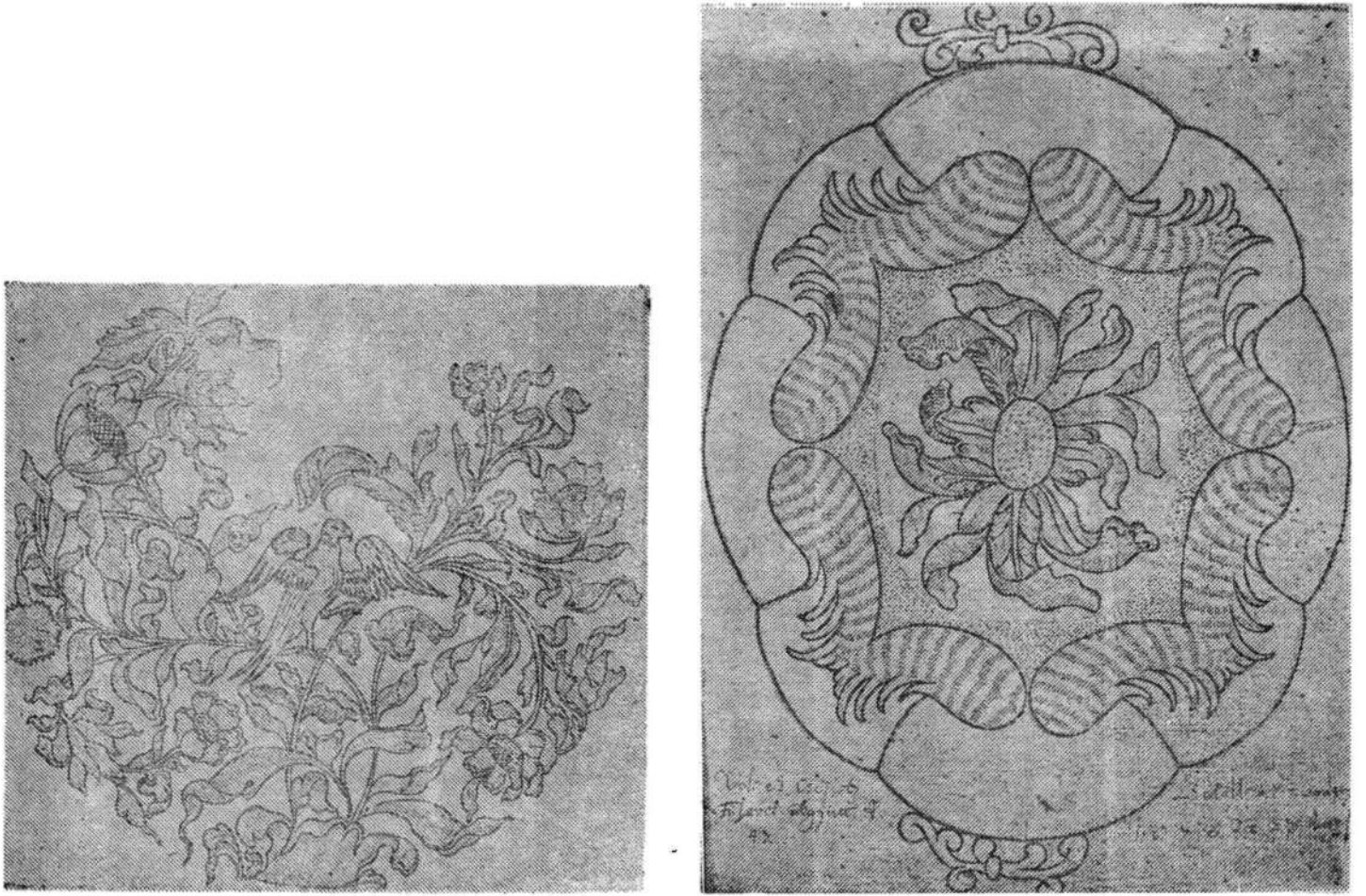

Fig. 13. Tar: schiță pentru decorul unei cești polilobe (Il. 52). Schița completă a unei cești polilobe din 28 august 1678 (Il. 53)

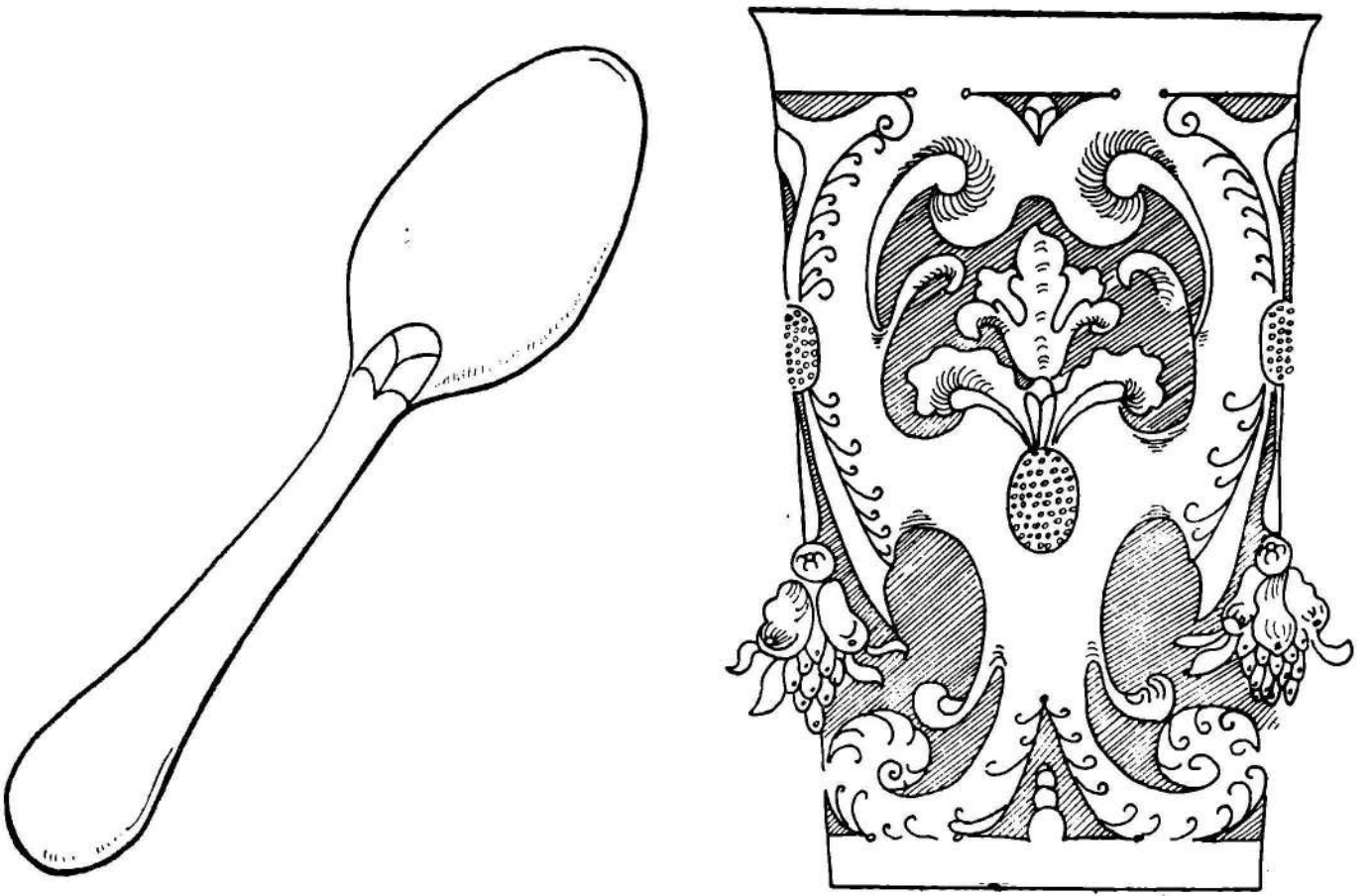

Fig. 14. Schiţa unui pahar decorat cu volute şi fructe, atribuibilă lui Tar (Il. 33)

Fig. 15. Schiţa unui pahar cu decor în volute, atribuibilă lui Tar (Il. 79)

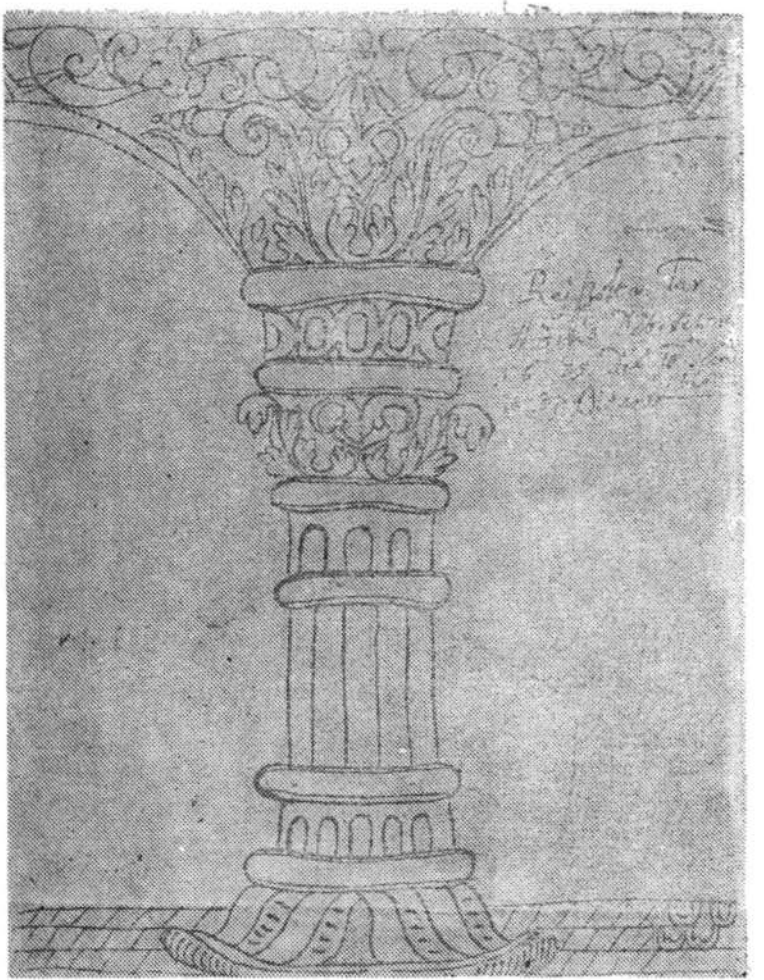

Fig. 16. Armoariile Bethlen: schiță atribuibilă lui Tar (Il. 60). Tar: schiță de decor cu arcade din 10 decembrie 1679 (Il. 61)

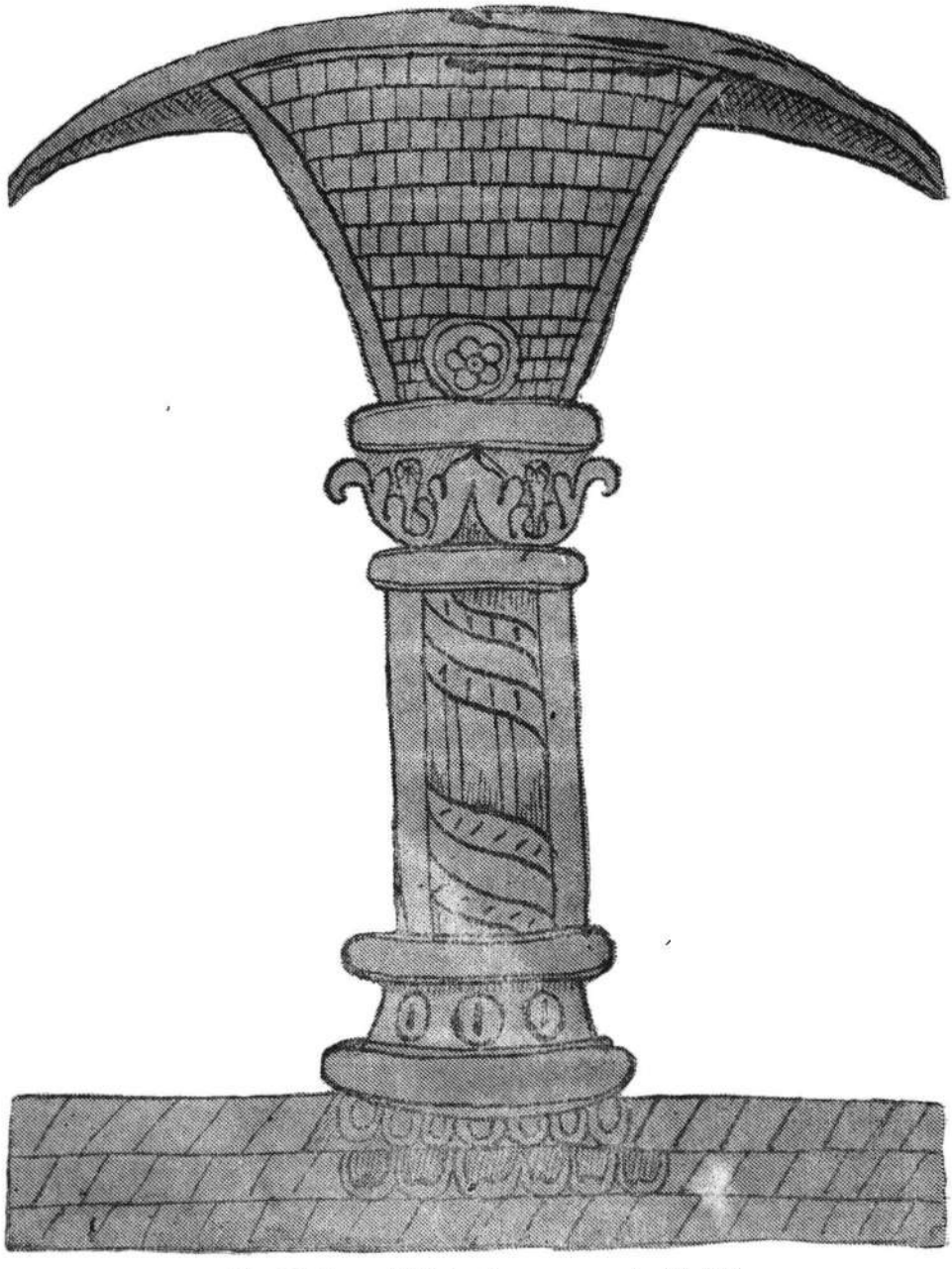

Fig. 17. Tar: schiță de decor cu arcade (Il. 62)

rtinus Zegedi /Szegedi/: Cana Zólyomi (1631), Debreţin, Biserica Reformată.

Fig. 19. Schiţe ale **unor medalioane decorative şi a unei frize ornamentale, atribuibile lui Tar (Il. 65—66)**

Fig. 20. Tar: stema orașului Debrețin cu *Agnus Dei* (Il. 72)

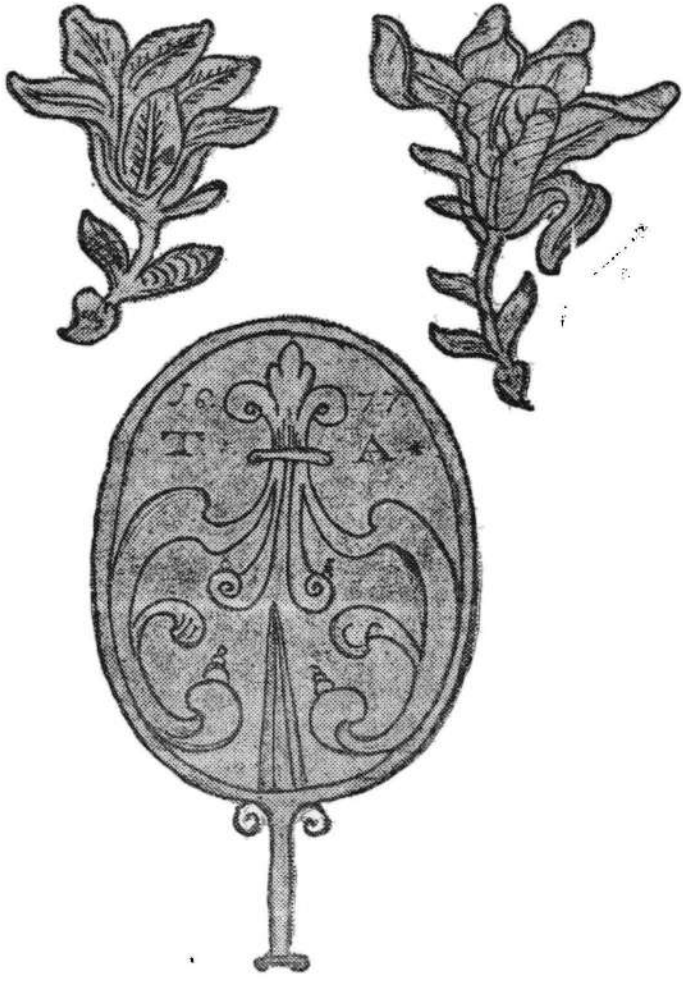

Fig. 21. Cartuş oval cu iniţialele *T.* (ar) *A.* (ndrás) din 1677 (Il. 26)

Fig. 22. **Tar**: friză florală şi ornament floral, desenate după lucrarea de meşter a lui Ecsedi, la Debreţin, în 12 aprilie 1678 (Il. 43—44)

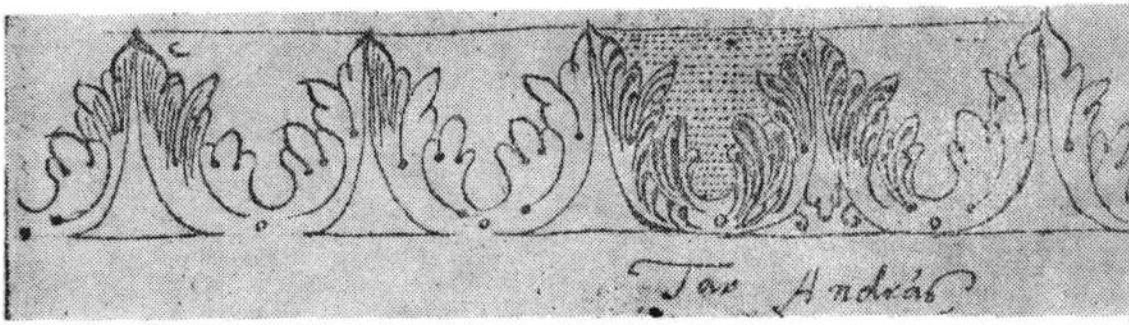

Fig. 23. **Friză decorativă cu frunze de acant, semnată Tar András (Il. 63)**

DIE SÜDDEUTSCHEN BEZIEHUNGEN EINES MUSTERBUCHES FÜR GOLDSCHMIEDE

(Zusammenfassung)

Das zweite Band eines klausenburger Handschriftfonds (Mss. 161/I, II, III, Cluj-Napoca, Zentralbibliothek der Universität) enthält Goldschmiedevorlagen, vorwiegend Zeichnungen und einige Stiche, die meistens aus dem XVII. Jht. stammen. Ein Punzenstich aus 1610 stellt eine Goldschmiedewerkstatt dar, mit dem Monogramm *A.B.* gezeichnet, eines Stechers der nach Nagler ein Angehörige der nürnberger Familie Bang ist. Unsere Aufmerksamkeit lenkte auf die Zeichnungen eines Gesellen namens Tar András der seine Vorlagen unterschreibt, datiert und gelegentlich mit Bemerkungen begleitet. Aller Wahrscheinlichkeit nach ist er siebenbürgischer Abstammung, vielleicht aus Oradea/Grosswardein ursprünglich. Die Stadt hatte ein Zunftbündnis mit Debrecen (Ungarn) wohin der Wandergeselle zog. Er weilte dort zwischen 1677—1683 um sein Kunstkönnen in der Werkstatt des Meisters Ecsedi István zu erweitern. Ecsedi selbst erlernte die Goldschmiede — kunst (1660—1664) in Kaschau/Košice, Kassa die seinerzeit der Treffpunkt zahlreicher, aus den verschiedenstem Richtungen eingewanderten Künstler war. Es befand sich dort eine deutsche Kolonie die bedeutende ausländische Handelsbeziehungen pflegte, natürlicherweise auch mit Deutschland (Nürnberg, Augsburg). Dahin gingen meistens auf die Wanderschaft die Gesellen die mit Musterblättern, Ornamentstichen und Goldschmiedearbeiten wiederkamen. Die Zeichnungen Tars übertragen Werke seines Meisters, die klar auf solche Beziehungen deuten. Seine morphologische Auswahl weist auf den süddeutschen Formenschatz hin (Greifen-Turboschneckenpokal, Traubenpokal, Deckelpokalentwürfe der Spätrenaissance, Henkelschalen). Die Henkelschalen und die Zunftbecher deuten aber auch auf die siebenbürgische Goldschmiedekunst. Diese Vorlagen beweisen einen vielfältigen und umfassenden Horizont, eine Assimilationsfähigkeit die der künstlerischen Zonen Zentral- und Osteuropas eigen sind.

BRODERII BAROCE ÎN COLECȚIA DE TEXTILE A MUZEULUI NAȚIONAL DE ISTORIE A TRANSILVANIEI

Barocul a dat naștere nu numai unor remarcabile opere în domeniul arhitecturii, sculpturii și picturii, ci a generat realizări deosebite și în diversele ramuri ale artei decorative. Astfel, pentru arta textilelor barocul a însemnat unul dintre momentele de vîrf[1].

Țesăturile și broderiile de artă baroce materializează și ele caracteristicile noului curent stilistic: dinamismul izvorît din ritmica liberă a liniilor, din întrepătrunderea mai multor ritmuri; tendința spre plasticitate, spre efectele de spațiu; accentuarea legăturilor omului cu natura, printr-o redare cît mai apropiată de aceasta[2]. În broderie noile orientări se traduc în modificarea repertoriului ornamental, a materialelor și tehnicilor utilizate, fie în sensul apariției unor noutăți, fie în acela al reconsiderării soluțiilor deja cunoscute, în lumina cerințelor stilului nou apărut.

În repertoriul ornamental își păstrează rolul decorul vegetal, dar la ambele sale elemente constitutive — tipurile compoziționale și motivele decorative — intervin schimbări. Tijele încărcate cu frunziș bogat, unduind liber — uneori chiar artificial — combinate cu panglici în mișcare sau înnodate în funde, compoziție care exilează liniile drepte, devine tipul compozițional cel mai frecvent întîlnit pe broderiile baroce[3]. În ceea ce privește motivele decorative, pe de o parte sînt prezente în continuare elementele vegetale (flori, fructe, frunze, palmete) deja întîlnite și la broderiile renascentiste, dar într-o interpretare nouă, foarte apropiată de forma și cromatica lor naturală[4], pe de alta apar unele noi, cu valențe ornamentale deosebite, cum ar fi ananasul[5].

---

[1] D. Heinz, *Meisterwerke barocker Textilkunst*, Wien, 1972 (în continuare: Heinz), p. 5.

[2] *Az iparmûvészet könyve*, Budapest, 1912, vol. III (în continuare: Iparmûv), p. 534; O. Falke, *Kunstgeschichte der Seidenweberei*, Berlin, 1921 (în continuare: Falke), p. 44; E. Flemming, *Das Textilwerk. Gewebeornamente und Stoffmuster von Altertum bis zum Anfang des 19. Jahrhunderts*, Berlin, 1927 (în continuare: Flemming), p. XXIX; M. Csernyánszky, *Magyar úrihímzésü miseruháink*, Budapest, 1942, p. 147; Heinz, p. 9, 10.

[3] P. Jessen, *Der Ornamentstich. Geschichte der Vorlagen des Kunsthandwerks seit dem Mittelalter*, Berlin, 1920, p. 224; Falke, p. 45; G. Boulanger, *L'art de reconnaître les styles*, Paris, 1960, p. 36, 58, 79; *Encyclopédie de la décoration*, Paris, 1964, p. 85; Heinz, p. 19.

[4] Un exemplu tipic în acest sens este trandafirul. Acesta apare în broderia renascentistă totdeauna ca o rozetă, într-o gamă foarte largă de variante. În broderia barocă el este desenat din profil sau semiprofil, redat „realist" ca formă și cromatică. Vezi: A. M. Szőke — D. Boroș, *Broderii de epocă — investigarea firelor metalice*, infra (în continuare: Szőke—Boroș), nota nr. 17.

[5] A. M. Cipăianu, *O piesă vestimentară brodată din secolul al XVIII-lea*, în

Tendința spre plasticitate, spre obținerea efectelor de spațiu determină opțiunile asupra materialelor de brodat. Materialele metalice de brodat își mențin în continuare frecvența, cîștigînd preponderență mai cu seamă acele variante care permit realizarea unui joc de lumini și umbre, a efectului de masivitate și plasticitate, atît de apreciate în arta barocă. Astfel, se utilizează pe larg bouillon-ul, cannetille-ul, frisé-ul, brillant-ul și paietele[6]. Bineînțeles, sînt prezente și sîrmele și firele metalice netede — tipurile de „bază" ale materialelor metalice de brodat[7], alegînd pentru ele tehnici adecvate cerințelor noi, după cum vom vedea în cele ce urmează. Începînd cu secolul al XVIII-lea, alături de acestea apar și sîrma și paietele de „argint negru", respectiv — din a doua jumătate a secolului — de oțel albastru închis[8]. Broderia de aur sau de argint însă, oricît de desăvîrșită ar fi ea, nu poate realiza adevăratul efect de spațiu și de „naturalism". Acestea pot fi atinse în schimb printr-o cromatică hașurată, cu atît mai mult cu cît acum se încearcă în broderia de artă și imitarea nuanțărilor fine ale penelului marilor pictori[9]. Este deci explicabilă importanța dobîndită de firele textile de brodat. Se folosesc cu predilecție firele de mătase de tip muline[10], de o cromatică aleasă — culori într-o gamă largă de nuanțe în degradeuri. Acum își începe „cariera" și firul colorat de șenilia care, pe de o parte, conferă motivelor plasticitate, pe de alta permite redarea lor în forma și cromatica naturală[11]. Mărgelele de broderie, colorate sau negre[12], concură și ele la realizarea unor broderii care se înscriu în canoanele noului stil.

Alegerea tehnicilor de brodat servește de asemenea îndeplinirii noilor cerințe, fiind condiționată însă și de natura materialelor de brodat. Dintre tehnicile de broderie utilizate la materialele metalice, două oferă posibilități cu rezultate spectaculoase în obținerea efectelor plastice și de masivitate: punctul de broderie culcat și fixat și broderia în relief, ambele fiind variante ale punctului de broderie plat[13]. Primul, prin punctele fine de fixare, cusute cu mătase colorată, dă un frumos joc de lumini. Al doilea, prin înălțarea suprafeței brodate pe un suport mai mult sau mai puțin consistent (fire de in, cînepă, bumbac, lînă de diferite grosimi, bucăți de carton sau de piele), produce o impresie de bidimensionalitate[14]. Pentru broderia colorată se folosesc mai cu seamă punctul de broderie plat despicat[15] și punctul de nodulețe[16], dînd naștere unor motive vege-

AMN, XIX, 1982 [în continuare: Cipăianu (1982)], p. 629, pl. I; p. 633, fig. 1—2; p. 636, nota nr. 25.

[6] Iparmüv, p. 534; Heinz, p. 9, 25; A. M. Cipăianu, *Materiale și tehnici utilizate la broderiile transilvănene din secolele XVII—XVIII*, în *AMN*, XXI, 1984 [în continuare: Cipăianu (1984)], p. 738; notele nr. 32, 34, 35; p. 739, nota nr. 36.

[7] Cipăianu (1984), p. 738; notele nr. 29—31, 33.

[8] Iparmüv, p. 466; Szöke—Boroș, mss. p. 3.

[9] Cipăianu (1982), p. 627; notele nr. 5—6.

[10] Cipăianu (1984), p. 738; notele nr. 27—28.

[11] Idem, p. 739; nota nr. 37.

[12] Idem, p. 739; nota nr. 38.

[13] Idem, p. 743.

[14] Idem, p. 743; nota nr. 67. Uneori broderia în relief se ridică la 1 cm deasupra fondului, avînd efecte identice cu cele ale tehnicii „au repoussé", foarte frecventă în orfevrăria epocii. Vezi: Heinz, p. 9, 19, 25.

[15] Cipăianu (1984), p. 743; nota nr. 63.

[16] Idem, p. 744, nota nr. 71.

tale fin haşurate, apropiate de modelul din natură. Aceasta nu înseamnă că pe broderiile baroce nu întîlnim şi alte tipuri de puncte de broderie sau variantele lor.

Broderia transilvăneană a secolului al XVIII-lea are o particularitate demnă de remarcat. Pe de o parte continuă tradiția renascentistă, dar în paralel pătrunde şi noul curent stilistic — barocul, ambele bine delimitate[17], pe de alta apar piese de certă valoare care combină elemente preluate din cele două stiluri, rezultînd un ansamblu impresionant prin diversitatea lui.

În colecția de textile a Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei găsim atît broderii care exemplifică această coexistență a tradițiilor renascentiste cu barocul, cît şi piese tipic baroce.

Pe ştergarul ornamental[18] (fig. 1) decorat cu două registre de vrej meandric — unul dintre tipurile compoziționale caracteristice broderiilor renascentiste[19], deşi trandafirii din curburile vrejului sînt desenați „din față", nu sînt redați în formă de rozetă, ci într-o variantă ce se apropie de trandafirii barocului. Apropierea de forma naturală este subliniată şi de o cromatică haşurată. Şi mai „naturali" sînt bobocii de trandafir care umplu spațiile goale. În manieră identică sînt tratați şi trandafirii aşezați în „vaze italiene" dispuse într-o friză de arcade de pe un alt ştergar ornamental[20] (fig. 2). Pe acesta însă, în curburile vrejului meandric din primul registru decorativ, îşi fac apariția şi trandafirii în profil (vezi *supra*, nota nr. 4). La ambele broderii, datate în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, printre materialele de brodat este prezentă şi sîrma de „argint negru" (vezi *supra*, nota nr. 8). Din prima jumătate a secolului al XVIII-lea datează şi trei fragmente de broderie[21] (fig. 3) care combină o compoziție renascentistă foarte frecventă — buchetul înclinat[22] — cu

[17] Cipăianu (1982), p. 628; nota nr. 9. Acest paralelism se manifestă în toate domeniile artistice transilvănene din secolul al XVIII-lea, aici barocul atingîndu-şi apogeul atunci, cînd în zonele sale de origine este deja pe cale de a ceda locul unui nou curent stilistic. Vezi: B. Nagy M., *Reneszánsz és barokk Erdélyben*, Bukarest, 1970, p. 15, 247, 252.

[18] Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca (în continuare: MuzIstTrans), nr. inv. F. 5880; dimensiuni: 123×54 cm. Pînză de in topită nealbită, de tip muselină; fire colorate de mătase, de tip muline; fir de argint aurit; sîrmă de „argint negru" (sîrmă de argint albastru-cenuşie) cu secțiune dreptunghiulară; variante ale punctului plat de broderie: de tighel, de şnur, de pană, plat obişnuit şi de țesătură. Vezi: A. M. Cipăianu, *Tipurile compoziționale ale broderiilor din colecția Muzeului de istorie județean, Cluj*, în *AMN*, XXII—XXIII, 1985—1986 [în continuare: Cipăianu (1985—86)], p. 699, 703, pl. III/1; Szőke—Boroş, notele nr. 5—7; fig. 1—2. *Observație:* Pentru materialele de fond, firele şi tehnicile de brodat vezi: Cipăianu (1984), p. 735—757.

[19] Cipăianu (1985—86), p. 699, notele nr. 15, 17.

[20] MuzIstTrans, nr. inv. F. 5879; dimensiuni: 138×50 cm. Pînză de in topită nealbită, de tip voal; materiale şi puncte de broderie identice cu cele de la piesa nr. inv. F. 5880, aici adăugîndu-se şi ajurul de tip punto tagliato. Vezi: *supra*, nota nr. 18 „*Observație*" şi Szőke—Boroş, notele nr. 10—19; fig. 3—4.

[21] MuzIstTrans, nr. inv. F. 6689, a—b; dimensiuni: 21×14 cm. Pînză de in nealbită, de tip etamină; fire colorate de mătase, de tip muline; sîrmă şi fir de argint aurit; variante ale punctului plat de broderie: de tighel, de pană, plat obişnuit şi supraînălțat, plat despicat, precum şi punto tagliato. Vezi: *supra*, nota nr. 18 „*Observație*" şi Cipăianu (1984), p. 748, pl. III, fig. 9a; p. 751, pl. VI, fig. 16; p. 757, pl. XII, fig. 37.

[22] Cipăianu (1985—86), p. 699, nota nr. 23.

noutățile barocului, atît în ceea ce privește elementele decorative (lujer de zambile, trandafiri în profil, „naturali" în formă și colorit), cît și în tehnica aleasă: broderia în relief, folosind suprainălțarea chiar și la porțiunea de punto tagliato, chemată să redea staminele, precum și broderia hașurată, executată cu punctul de broderie plat despicat, cusut cu fir colorat de mătase în degradeuri. Contemporane cu precedentele sînt și două borduri. Prima[23] (fig. 4) are ca decor o succesiune de „tulpini" legate prin vrejuri meandrice[24], purtînd compoziții de rodii, garoafe, flori de acant, ambele elemente ale repertoriului ornamental — tipul compozițional și motivele făcînd parte din tradiția renascentistă. Aici însă vrejul meandric ia o înfățișare nouă: este format de fapt din tije ondulate, încărcate cu frunze și palmete în mișcare, apropiindu-se de foliajul atît de agreat de baroc (vezi *supra*, nota nr. 3). De altfel, și punctul de broderie ales — cel plat despicat — denotă prezența noilor orientări. A doua[25] (fig. 5) prezintă o interpretare originală și de mare efect a aceluiași tip compozițional: „tulpinile" se transformă în mai multe registre verticale de volute, tije și frunze învolburate, iar motivele decorative — altfel compoziții de rodii și rozete moștenite din renaștere — au o plasticitate deosebită prin jocul de lumini și umbre, născut din alăturarea suprafețelor colorate cu cele brodate cu fir metalic. Barocul a redescoperit și broderia aplicată[26], care oferă posibilitatea unei redări plastice, dar și apropiate de formele și cromatica naturală. Două acoperăminte de sfîntă masă din colecția noastră ilustrează cele spuse[27]. Piesele, formînd garnitură, au fost brodate în anii 30 ai secolului al XVIII-lea de către Ecaterina Bethlen, din ramura de Beclean a cunoscutei familii ardelene Bethlen[28]. Și decorul acestor broderii s-a născut din interferența celor două stiluri: tipuri compoziționale renascentiste — „tulpini" cu punct de plecare natural (pămînt cu smocuri de iarbă) și „tulpini" legate cu vrejuri în „S"[29], purtînd rodii, flori de acant, dar și

[23] MuzIstTrans, nr. inv. F. 6671; dimensiuni: 40×182 cm. Pînză de in nealbită; fir de mătase carmin, slab răsucit; variante ale punctului plat de broderie: de șnur, plat obișnuit, plat despicat și punct de feston. Vezi: *supra*, nota nr. 18 „*Observație*" și Cipăianu (1984), p. 751, pl. VI, fig. 15.

[24] Cipăianu (1985—86), p. 698—699.

[25] MuzIstTrans, nr. inv. F. 5824, din colecția fostului Muzeu Ardelean, fiind depoziția parohiei romano-catolice din Cluj, din anul 1907. Dimensiuni: 34×320 cm; pînză de in nealbită; fir de mătase carmin, slab răsucit; fir de argint aurit; variante ale punctului plat de broderie: de șnur, de pană, plat decorat și plat despicat. Vezi: *supra*, nota nr. 18 „*Observație*".

[26] Aplicația este una dintre tehnicile tipice ale broderiei renascentiste italiene, spaniole (sec. XVI) și germane (sec. XVII). Vezi: *Illustrierte Frauen-Zeitung*, Berlin, XVII, 1890, nr. 21, cat. 26; XIX, 1892, nr. 21; XX, 1893, nr. 1, cat. 43; XXII, 1895, nr. 19, cat. 65; M. Heiden, *Handwörterbuch der Textilkunde alter Zeiten und Völker für Studierende, Fabrikanten, Kaufleute, Sammler und Zeichner der Gewebe, Stickereien, Spitzen, Teppiche und dergl. sowie für Schule und Haus*, Berlin, 1904 (în continuare: Heiden), p. 38; Iparműv, p. 532; pl. LXIII.

[27] MuzIstTrans, nr. inv. F. 5876 — F. 5877, din colecția fostului Muzeu Ardelean, fiind achiziționate de acesta de la biserica reformată din Odorheiu Secuiesc (jud. Harghita) în anul 1914. Dimensiuni: 98×102 cm, respectiv 165×165 cm; moiré alb, căptușit cu o pînză mai groasă de in, bordat de un fileu din fir de argint aurit brodat cu fire colorate de mătase, slab răsucite. Broderie aplicată policromă: tafta, rips, damasc; șnur perlat de mătase colorată.

[28] În oglinda acoperămîntului nr. inv. F. 5877 se află un medalion circular (diametru: 29 cm) cu blazonul ramurii de Beclean a familiei Bethlen cu legenda BETHLEN KATA.

[29] Cipăianu (1985—86), p. 698; nota nr. 14.

motive vegetale baroce: ananași[30], trandafiri în profil și semiprofil, compoziții dinamice de frunze (fig. 6—7). În selectarea mătăsurilor aplicate brodeza s-a ghidat după două cerințe: pe de o parte a încercat să se apropie de coloritul natural al motivelor, pe de alta, alăturînd materialele cu texturi diferite, a obținut efecte plastice deosebite. Ananasul este prezent, de data aceasta desenat și colorat „natural", și pe un acoperămînt de sfîntă masă, brodat în anul 1751, donat bisericii reformate din Comlod (jud. Bistrița-Năsăud) de persoanele marcate cu monogramele W.I. și D.P.[31] (fig. 8). Alături de el apar trandafiri, garoafe, frunze în interpretare barocă, dar și rozete și rodii renascentiste. De altfel, însăși compoziția registrului ornamental este un amalgam de caracteristici renascentiste și baroce. În cele patru colțuri sînt așezate „tulpini" rigide, dar avînd ca floare centrală cîte un trandafir baroc, pe laturi se desfășoară un decor liniar avînd ca ax o bandă sinuoasă, în jurul căreia se unduiesc liber diferitele motive — o structură barocă adesea întîlnită[32], dar în punctele de întîlnire se află cîte o rozetă tipic renascentistă. Cele spuse sînt valabile și pentru perechea broderiei sus-prezentate[33], doar că aici lipsește ananasul. În schimb gama florală este mai variată și rozetele nu întrerup banda, ci o însoțesc pe toată lungimea ei (fig. 9).

Printre broderiile noastre se găsesc și piese reprezentative pentru arta barocă. Fusta brodată datînd de la începutul secolului al XVIII-lea oglindește pătrunderea barocului în arta textilelor din Transilvania, sub toate aspectele (structuri ornamentale, motive, materiale, tehnici)[34]. Dintre cele trei registre decorative ale fustei merită atenție cel de al doilea

[30] Ananasul apare în repertoriul ornamental francez pe la mijlocul secolului al XVII-lea, fie în forma lui naturală, fie ca element component dintr-un buchet-palmetă, devenind unul dintre motivele tipice ale textilelor baroce. Vezi: Heiden, p. 21, 55; Iparmüv, p. 193. Pe broderiile în cauză sînt prezente ambele variante: pe „tulpinile" din cele patru colțuri în formă și cromatică mai naturale, pe „tulpinile" de la linia mediană a laturilor în formă de compoziție de palmetă.

[31] MuzIstTrans, nr. inv. F. 6631; dimensiuni: 82×84 cm. Mătase albă subțire, căptușită cu o pînză mai groasă de in, bordată de o dantelă din fir gros de mătase albă cu miez de in (vezi: Buletin de analiză nr. 11 din 24 februarie 1992), îmbogățită cu mărgele cilindrice colorate, cu luciu metalic. Fire colorate de mătase, de tip muline; variante ale punctului plat de broderie: de șnur, plat obișnuit, plat despicat, precum și o variantă originală a punctului de cruciuliță. Vezi: *supra*, nota nr. 18 „*Observație*". În oglinda piesei se află un medalion oval (24/28 cm) avînd în centru o viță de vie cu inscripția KOMLODRA W. I. / D. P. ADTA, cu o legendă cuprinzînd un citat biblic și ANNO MDCCLI.

[32] Varjú-Ember M., *A textilgyűjtemény új himzései*, în *FolArch*, XXII, 1971, p. 232; Cipăianu (1982), p. 627, 635.

[33] MuzIstTrans, nr. inv. F. 6632; dimensiuni: 147×152 cm. Toate materialele și tehnicile utilizate sînt identice cu cele de la broderia nr. inv. F. 6631, aici adăugîndu-se și punctul de nodulețe. În oglindă și aici se află un medalion oval (25/28 cm) avînd în centru un Agnus Dei cu aceeași inscripție ca la piesa nr. inv. F. 6631; legenda este constituită de asemenea dintr-un citat biblic și ANNO MDCCLI.

[34] MuzIstTrans, nr. inv. F. 6118, din colecția fostului Muzeu Ardelean, fiind achiziționată de acesta de la Societatea Ardeleană „Carpați" în anul 1943. Dimensiuni: lățimea = 260—310 cm; lungimea = 110 cm. Mătase nisipie, de tip rips de bățeală, îmbogățită cu sîrmă de argint, dublată cu o pînză de in mai plină, căptușită cu o pînză fină de bumbac, bordată de un galon din sîrmă și fir de argint. Fire colorate de mătase, de tip muline; sîrmă, fir neted și frisé de argint; fir gros de in și carton ca suport (la broderia în relief); variante ale punctului plat de broderie: de contur, plat obișnuit, plat despicat, plat culcat și fixat, broderie în relief, precum și punct de nodulețe. Vezi: Cipăianu (1982), p. 628—635; notele nr. 10—20; pl. I—III; p. 638—641; notele nr. 29—32; fig. 8; pl. IV—V.

și al treilea, primul — o succesiune de semicercuri cu suprafețe pline — constituind doar suportul pentru punctele de plecare ale registrului al doilea. Acesta, ocupînd o lățime între 57 și 67 cm, are ca ax o panglică șerpuind lin, întreruptă alternativ de funde simple și duble. În jurul axului se desfășoară motivele ornamentale, avîntîndu-se în toate direcțiile: frunze, semipalmete, palmete, compoziții de palmete, trandafiri, crini, zambile, pere, rodii, ananași (fig. 10). Registrul al treilea este alcătuit din patru tipuri de „buchete" înclinate, avînd ca punct de plecare variante ale cornului abundenței, purtînd flori de clopoței, trandafiri, garoafe, viorele, bujori[35] (fig. 11—13). Este de remarcat faptul că strădania de a realiza un ansamblu cît mai fastuos a generat caracterul dublu ale desenului și cromaticii: alături de formele și culorile naturale apar și reprezentări fanteziste, cromatică impresionantă, dar nenaturală[36]. În același context „pur" baroc se înscriu și două dalmatici[37] (fig. 14—15), cu broderia databilă în prima jumătate a secolului al XVIII-lea[38] și columnele țesute, cu analogii oferite de textilele de artă franceze din jurul anului 1750[39]. Piesele prezintă urme de transformări: lateralele brodate au fost croite dintr-o piesă mai mare, în multe locuri motivele fiind tăiate sau înnădite[40]. Din această cauză, în reconstituirea repertoriului ornamental am fost nevoiți să apelăm la comparații între cele două dalmatici și la analogii. Decorul brodat este alcătuit dintr-o tijă principală ascendentă, cu curburi largi — axul central al compoziției — cu nenumărate ramificații arcuite în toate sensurile, purtînd frunze, palmete, trandafiri, boboci de trandafir, bujori, lujere de zambile, crini, lalele, unele în mai multe variante, dar toate conformîndu-se concepției baroce: apropierea de flora naturală atît în desen, cît și în splendida cromatică hașurată, apelînd la degradeurile mai multor nuanțe (fig. 16—18). Compoziția născută din întrepătrunderea mai multor ritmuri, caracteristica textilelor de artă baroce — un ax care imprimă o oarecare stabilitate desenului și grupurile de

[35] Cipăianu (1982), p. 635—637; notele nr. 21—26; fig. 1—7.

[36] Idem, p. 637—638; notele nr. 27—28.

[37] MuzIstTrans, nr. inv. F. 5833 — F. 5834 (identice întru totul), din colecția fostului Muzeu Ardelean, fiind depoziții ale parohiei romano-catolice din Cluj din anul 1907. Dimensiuni: lungimea = 90 cm; lățimea = 60—104 cm. Dalmaticile sînt dublate cu o pînză groasă de in, apretată, căptușite cu o pînză de in mai plină; sistemul de închidere este format din panglici de mătase vișinie; bordurile și liniile separatoare ale părților componente sînt subliniate de o pasmanterie din fir de argint aurit. Columnele (90×30 cm) sînt confecționate din brocart de argint pe fond de rips de mătase albă, cu broșeuri din sîrmă de argint și argint aurit, frisé de argint aurit, precum și fire colorate de mătase, slab răsucite. Lateralele brodate au ca fond un rips de mătase albă, acoperit în întregime cu fire foarte fine de argint, fixate de fond cu minuscule puncte de mătase albă; decorul este lucrat cu fire colorate de mătase, de tip muline, folosind variante ale punctului plat de broderie: de șnur, plat obișnuit, plat despicat, plat culcat și fixat, precum și punct de nodulețe. Vezi: *supra*, nota nr. 18 „*Observație*" și Cipăianu (1984), p. 755, pl. X, fig. 30a.

[38] Analogii pentru fondul de rips acoperit de fire metalice la: Heinz, cat. 13, p. 31—32; pl. IV color: așa-numitul „Rosenornat", brodat la Viena în jurul anului 1700. Pentru motivele florale vezi: Heinz, cat. 11, p. 30; pl. II color; cat. 13, p. 31—32; pl. IV color; cat. 20, p. 34; fig. 20; cat. 34, p. 40; fig. 26; cat. 35, p. 40—41; fig. 27: broderii datate în perioada 1690—1728.

[39] Flemming, p. 205/2; 212: brocarturi franceze de la mijlocul secolului al XVIII-lea.

[40] Reutilizarea broderiilor scumpe devine o practică frecventă de la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Vezi: Heinz, p. 12.

motive care se ordonează în jurul lui, nesupuse regulilor de simetrie — găsește două variante pe o casulă[41] (fig. 20—21), databilă pe la mijlocul secolului al XVIII-lea[42]. Prima variantă, aflată pe columnă, are ca punct de plecare un medalion-scoică care susține o bandă masivă (de 5 cm lățime), urcîndu-se cu unduiri line. În jurul benzii se încolăcește o tijă puternic ondulată, încărcată cu frunze, palmete, trandafiri, garoafe, lalele, lujere de zambile. A doua, decorînd lateralele, în concepție identică pe stînga-dreapta, dar diferită pe față-spate, se constituie dintr-o tijă verticală foarte sinuoasă, cu multe ramificații, pornită din cîte un corn al abundenței. Ea poartă aceleași elemente florale ca banda de pe columne, numai în interpretări diferite, obținîndu-se astfel un ansamblu decorativ de o mare frumusețe[43]. Din același ornat face parte și un acoperămînt de potir[44] care reia, bineînțeles reduse ca dimensiuni, în funcție de mărimea piesei, unele dintre motivele decorative ale casulei: cornul abundenței cu trandafiri, boboci de trandafir, lujere de zambile și de răsură (fig. 19). Pe fragmentul de casulă (partea dorsală)[45] (fig. 22), databil pe la mijlocul secolului al XVIII-lea[46] sînt exploatate din plin valențele ornamentale ale panglicii în mișcare, întreruptă de funde, ca decor principal. Spațiile libere sînt ocupate de crengi înfrunzite șerpuitoare, susținînd compoziții de palmete, garoafe, mai multe variante baroce de trandafiri. În scopul de a spori efectele estetice și artistice, ca și la fusta brodată prezentată mai sus, și în acest caz se fac concesii față de „naturalism": apar de exemplu interpretări fanteziste de trandafiri, atît în desen cît și în colorit, însoțite

[41] MuzIstTrans, nr. inv. F. 3282; dimensiuni: lungimea = 95 cm; lățimea = față: 55—70 cm; spate: 75 cm. Casula este dublată cu o pînză groasă de in, apretată, căptușită cu pînză de in mai plină. Întreaga piesă, precum și părțile ei componente (columne, laterale) sînt bordate de o pasmanterie din fir de argint aurit. Damasc de in; fire colorate de mătase, de tip muline; fire perlate de mătase colorată; cannetille, frisé și fir neted de argint aurit; variante ale punctului plat de broderie: de tighel, plat obișnuit, plat despicat, plat culcat și fixat, precum și punct de nodulețe. Vezi: *supra*, nota nr. 18 „*Observație*". Damascul de in, țesut din fire foarte fine, imită damascul de mătase, dar este mult mai ieftin; apare în secolul al XVII-lea în Germania, de unde se răspîndește în cursul veacului următor și în țările central-europene. Vezi: Heiden, p. 318—319.

[42] Analogii pentru medalioanele-scoică la: Heinz, cat. 43, p. 43—44; fig. 33: așa-numitul „Friedrichspächer-Ornat", brodat în Austria în anul 1752.

[43] Pentru analogii vezi *supra*, nota nr. 38.

[44] MuzIstTrans, nr. inv. F. 5782; dimensiuni: 54×59 cm. Piesa este căptușită cu pînză de in și bordată de o dantelă de tip fileu brodat, din fir de argint aurit. Damasc de in; fire colorate de mătase, de tip muline; frisé și fir neted de argint aurit; variante ale punctului plat de broderie: de pană, plat obișnuit, plat despicat, plat culcat și fixat, precum și punct de nodulețe. În oglinda acoperămîntului de potir se află un medalion circular (diametru: 19 cm) cu raze, cu monograma lui Crist, brodate cu fir colorat de mătase, de tip muline, fir neted și frisé de argint aurit, folosind punctul de pană, punctul plat culcat și fixat și punctul de nodulețe. Vezi: *supra*, nota nr. 41 și Cipăianu (1984), p. 751, pl. VI, fig. 17; p. 753, pl. VIII, fig. 22.

[45] MuzIstTrans, nr. inv. F. 6629; dimensiuni: lungimea = 110 cm; lățimea = 43—72 cm. Fragmentul de casulă are o întăritură din pînză groasă de in, apretată, este căptușit cu o pînză de in mai subțire, dar densă, este bordată de o pasmanterie din fir de cupru cu miez de in. Brocatelă ecru; fire colorate de mătase, de tip muline; fire perlate de mătase colorată; variante ale punctului plat de broderie: de șnur, plat despicat, plat culcat și fixat. Vezi: *supra*, nota nr. 18 „*Observație*". Brocatela este o țesătură cu urzeală de in și bătaie de mătase. Vezi: Heiden, p. 101; Meyer's Kleines Lexikon, Leipzig, vol. I, 1933, p. 314.

[46] Pentru analogii vezi *supra*, nota nr. 42.

de frunze în cromatică nenaturală (degradeuri ale nuanțelor de albastru). Procedeu identic — combinarea naturalului cu forme și cromatică fanteziste — se poate constata și pe un fragment de basma brodată[47] (fig. 23). Colțul est ocupat de un buchet-palmetă avînd ca element componenț un ananas „nenatural"; în stînga și în dreapta se desfășoară o friză de compoziții vegetale (frunze-flori, flori „fantezie" ale căror corespondent degeaba l-am căuta în natură), într-o cromatică exuberantă. Este de notat ingeniozitatea executantului broderiei în a valorifica posibilitățile plastice ale materialelor metalice de brodat. S-a ales punctul de „împletitură" (amintind împletiturile de nuiele)[48] care, datorită unui suport, se ridică mult deasupra fondului; plasticitatea suprafețelor brodate cu punct de broderie culcat, fixat și înălțat a fost accentuată prin adăugarea cannetille-ului; paietele, de forme și dimensiuni variate, au fost și ele îmbogățite cu cannetille și bouillon. Pandantul fragmentului este o basma, păstrată întreagă[49] (fig. 24—26), databilă ca și precedenta piesă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Motivul central, dispus în colțul basmalei, este un ananas „natural". În ceea ce privește repertoriul ornamental, materialele și tehnicile utilizate, sînt valabile considerațiile făcute la fragmentul de basma.

Nu putem încheia fără a ne opri asupra unei piese[50] databile în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, care ilustrează noutățile ivite și la categoria așa-numitelor broderii albe. Locul matlasării — tehnica specifică a broderiilor albe renascentiste — îl preia acum o variantă a ajurului de tip punto tirato, dînd impresie de dantelă. Centrul acestei tehnici, cunoscută sub numele de punct de Saxa sau de Dresda, este Germania secolului al XVIII-lea[51]. Repertoriul ornamental aici se subordonează tehnicii de brodat, fiind format din compoziții vegetale care nu poartă atît de pregnant amprenta barocului (fig. 27). De altfel, și analogiile întîlnite vin în sprijinul acestei constatări[52].

Am considerat oportună prezentarea acestor broderii pentru că textilele de artă sînt nu numai mărturii ale istoriei sociale și expresii ale perfecțiunii meșteșugărești, dar și purtătoare ale orientărilor stilistice, ilustrînd prin mijloacele lor specifice perioade ale istoriei cultural-artistice.

ANA MARIA SZŐKE

[47] MuzIstTrans, nr. inv. F. 5861, din colecția fostului Muzeu Ardelean, fiind o donație din Vălenii (jud. Mureș) din anul 1910. Dimensiuni: lungimea = 146 cm; lățimea = 20—25 cm. Voal de mătase albă; fire colorate de mătase, de tip muline; sîrmă și fir neted de argint aurit; cannetille, bouillon și frisé de argint aurit, paiete de argint aurit; fire groase de in și bucăți de carton ca suport (la broderia în relief); variante ale punctului plat de broderie: de șnur, de pană, plat obișnuit, plat decorat, plat despicat, broderie în relief, precum și punct de nodulețe. Vezi: *supra*, nota nr. 18 *„Observație"*.

[48] Cipăianu (1982), p. 633, fig. 1; p. 634; fig. 4; nota nr. 17; p. 636, fig. 5; p. 637, fig. 7.

[49] MuzIstTrans, nr. inv. F. 6610; dimensiuni: 78×82 cm; restul datelor vezi *supra*, nota nr. 47.

[50] MuzIstTrans, nr. inv. F. 6658; dimensiuni: 73×77 cm. Pînză de in topită, de tip muselină; fir alb de mătase; variante ale punctului plat de broderie: de pană, de raze; punct de lanț; punct de butonieră și de nodulețe; punct de cruciuliță; ajur de tip punto tirato. Vezi: *supra*, nota nr. 18 *„Observație"* și Cipăianu (1984), p. 755, pl. X, fig. 29a.

[51] *Régiségek könyve*, Budapest, 1983, p. 325.

[52] Idem, p. 324, fig. 21: fragment de basma, brodată în Germania în perioada 1750—1780.

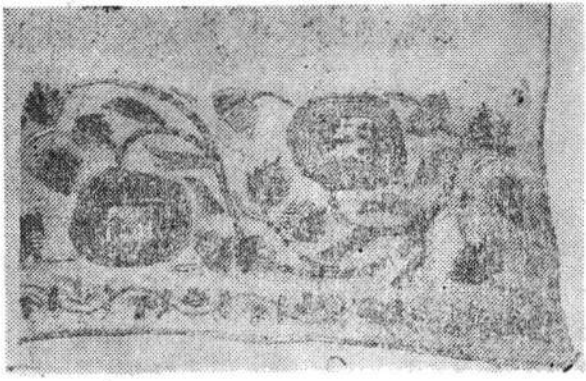

Fig. 1: ştergar ornamental; MuzIstTrans, nr. inv. F. 5880 — detaliu: registrele decorative

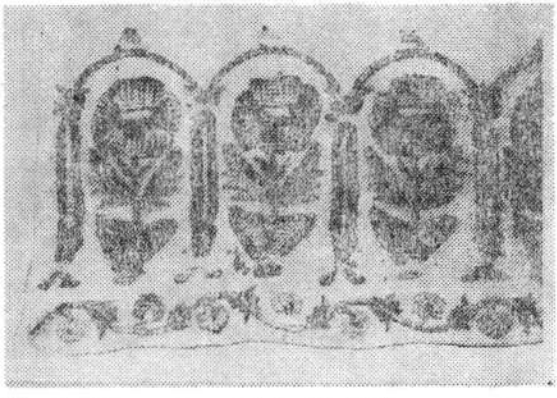

Fig. 2: ştergar ornamental; MuzIstTrans, nr. inv. F. 5879 — detaliu; registrele decorative

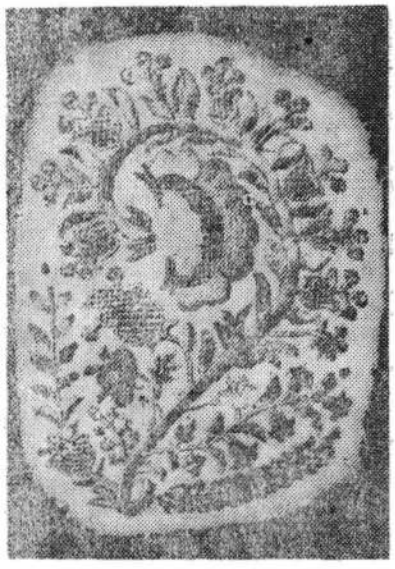

Fig. 3: fragment de broderie; MuzIstTrans, nr. inv. F. 6689

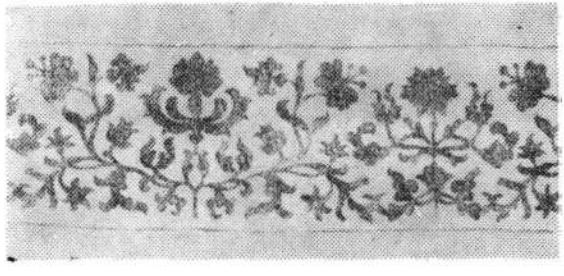

Fig. 4: bordură; MuzIstTrans, nr. inv. F. 6671

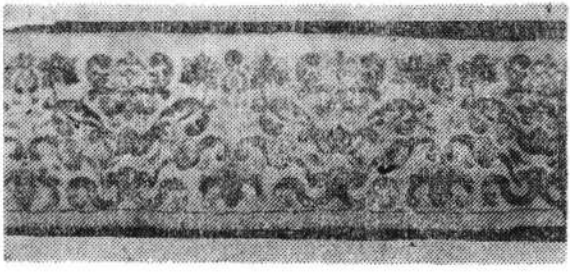

Fig. 5: bordură; MuzIstTrans, nr. inv. F. 5824

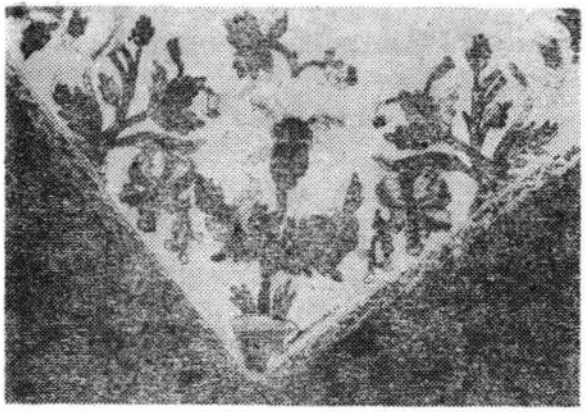

Fig. 6: acoperământ de sfîntă masă; MuzIstTrans, nr. inv. F. 5876 — detaliu: colț

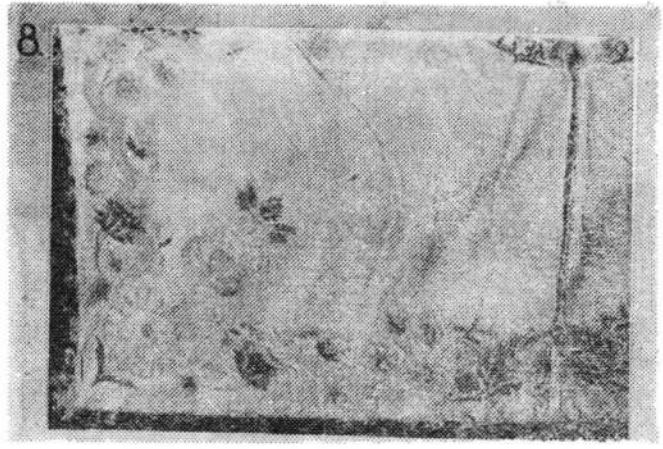

Fig. 8: acoperământ de sfîntă masă; MuzIstTrans, nr. inv. F. 6631 — detaliu: colț

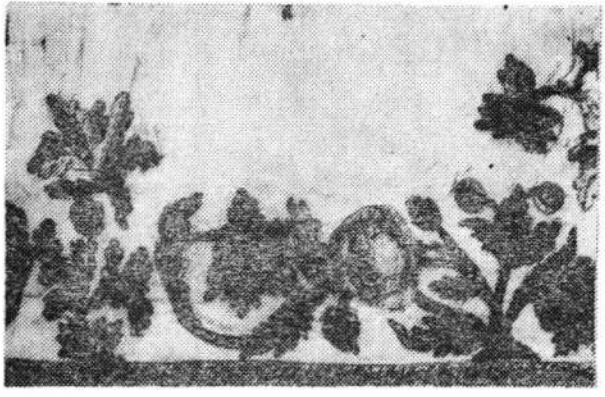

Fig. 7: acoperământ de sfîntă masă; MuzIstTrans, nr.

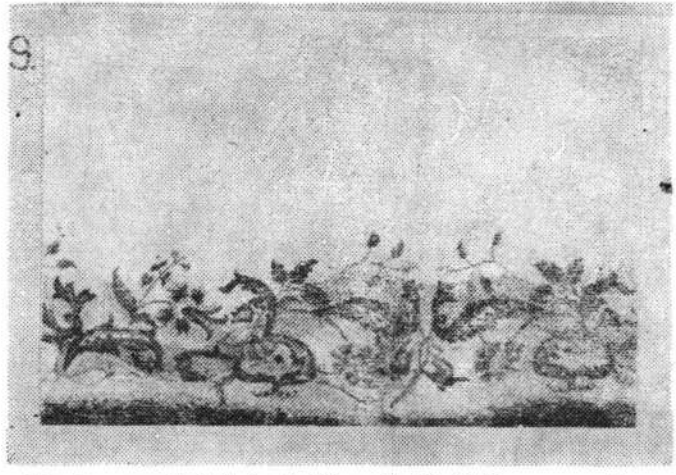

Fig. 9: acoperământ de sfîntă masă; MuzIstTrans, nr. inv. F. 6632 — detaliu: ureal lateral

Fig. 10: fustă brodată; MuzIstTrans, nr. inv. F. 6118 — detaliu: registrul al doilea decorativ

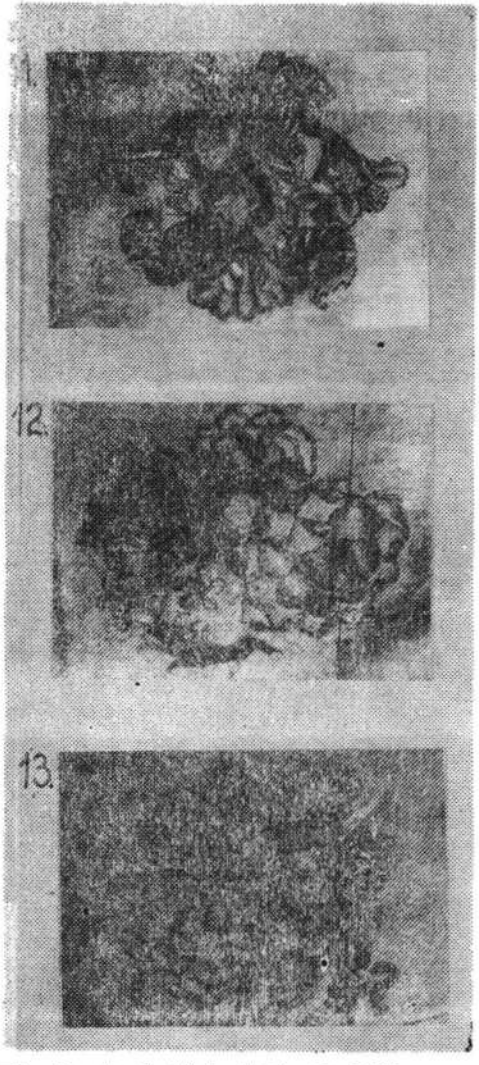

Fig. 11—13: fustă brodată; MuzIstTrans, nr inv. F. 6118 — detalii: registrul al treilea decorativ (buchet cu flori de clopoței; buchet cu trandafiri și viorele; buchet cu garoafă și bujori)

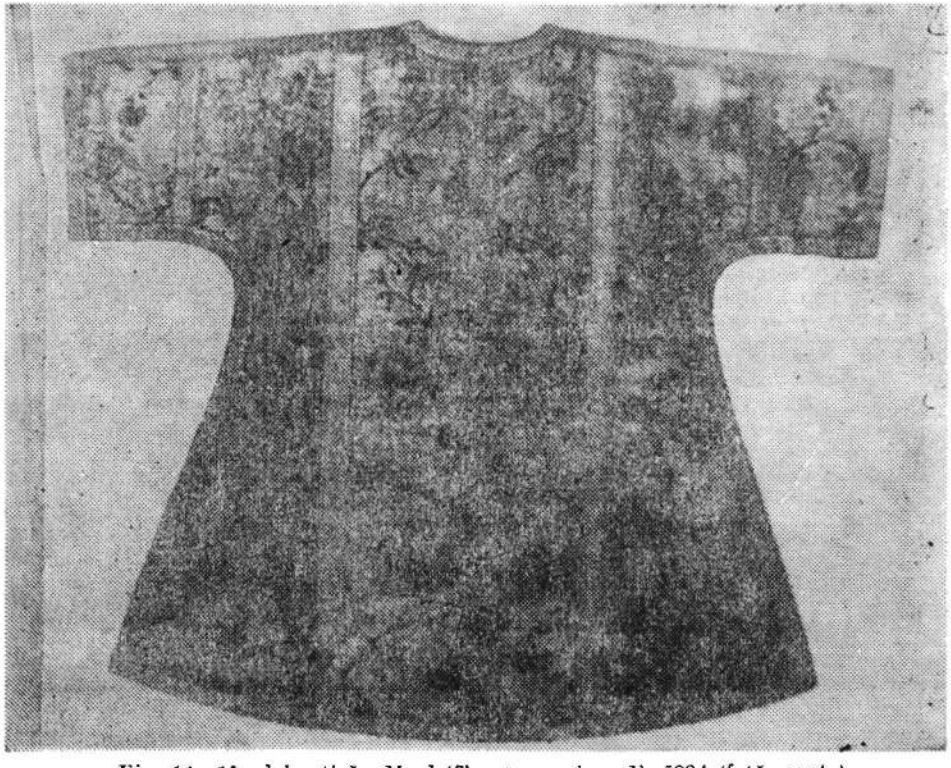

Fig. 14—15: dalmatică; MuzIstTrans, nr. inv. F. 5834 (față, spate)

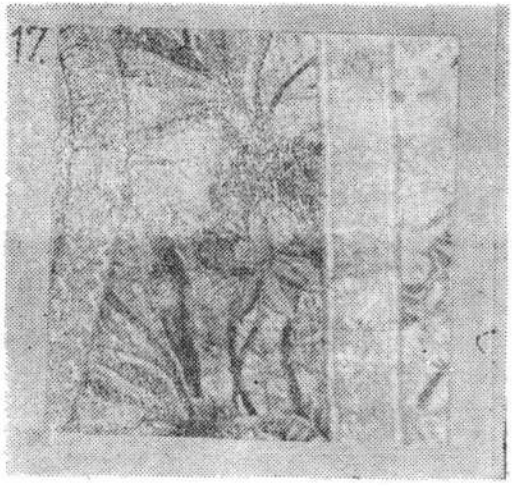

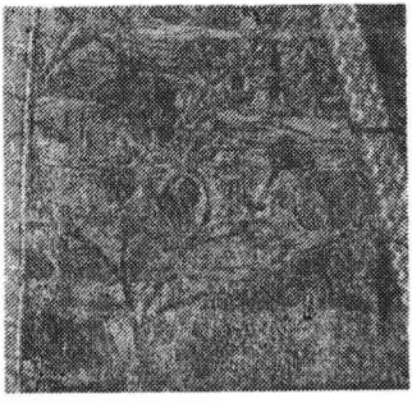

Fig. 16—18: dalmatică; MuzIstTrans, nr. inv. F. 5834—detalii: laterală stingă, față, partea inferioară; laterală stingă, spate, sub mînecă; laterală dreaptă, spate, partea inferioară

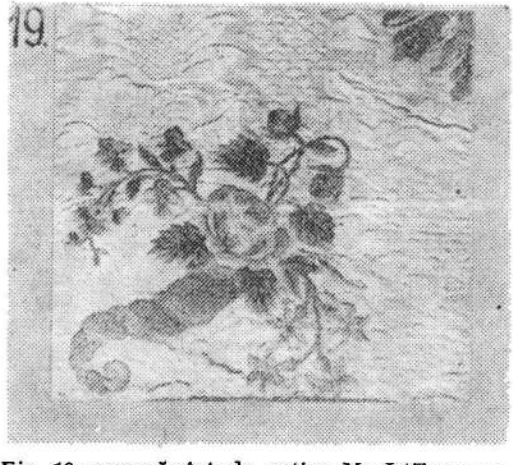

Fig. 19: acoperămint de potir; MuzIstTrans, nr. inv. F. 5782 — detaliu: colț

Fig. 20–21: casulă; MuzIstTrans, nr. inv. F. 3282 (față, spate)

Fig. 22: fragment de casulă; MuzIstTrans, nr. inv. F. 6629

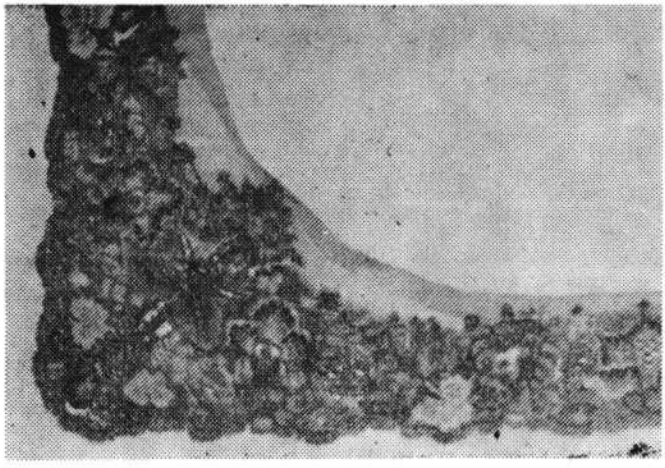

Fig. 23: fragment de basma brodată; MuzIstTrans, nr. inv. F. 5861 — detaliu: colţ

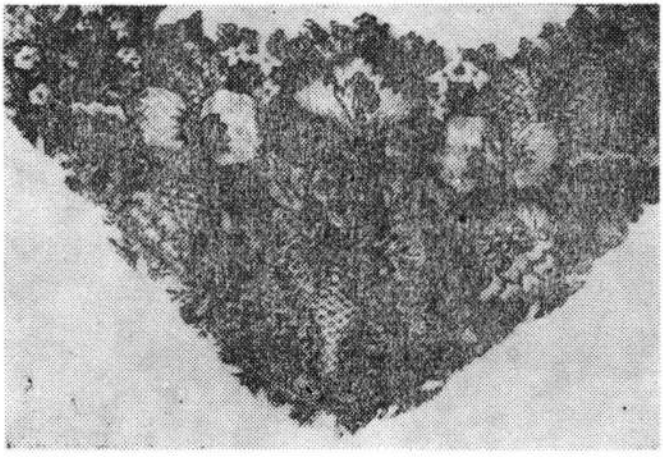

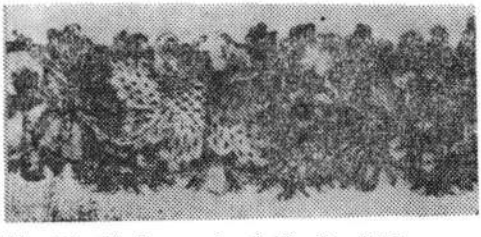

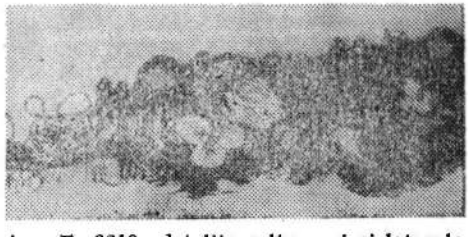

Fig. 24—26: basma brodată; MuzIstTrans, nr. inv. F. 6610—detalii: colţ; vrejuri laterale

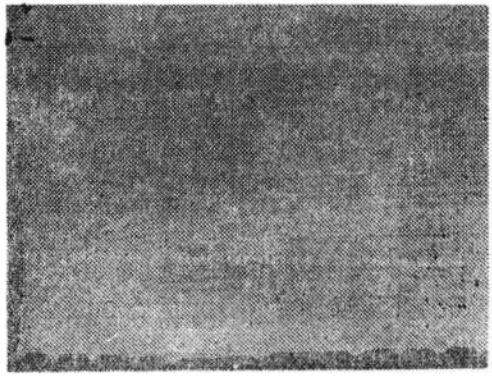

Fig. 27: broderie albă; MuzIstTrans, nr. inv. F. 6658 — detaliu: colț

BAROQUE EMBROIDERIES IN THE TEXTILES COLLECTION OF THE NATIONAL HISTORY MUSEUM OF TRANSYLVANIA

(Abstract)

The paper presents several art embroideries kept in the textiles collection of the National History Museum of Transylvania, which bear the hall-mark features of the Baroque style. Beside these ones, one has mentioned some others illustrating one of the characteristics of the Transylvanian art embroideries: the coexistence of Renaissance tradition with Baroque style.

The author deals with the materialization of the Baroque stylistic trends in the artistic embroidery through modifying the ornamental elements, the materials and techniques, either in the sense that some „innovation" emerge, or through a reinterpretation of old solutions in the light of new requirements. The embroideries the author analyzed exemplify how the composition system which renounces straight lines, of the new interpretation and ornamental elements, aiming at nearing, in shape and colour, the models taken from nature. They represent at the same time the new options, as for as materials and techniques are concerned, which have been also used to the end of both creating plastic effects and getting nearer to nature.

UN STATUT DE BREASLĂ DIN 1807 AL CROITORILOR DIN ORĂȘTIE

Printre cele mai răspîndite îndeletniciri din Transilvania evului mediu se număra și croitoria. Cu greu se poate imagina un oraș din care să lipsească meseriașul în confecționarea îmbrăcămintei pentru populația locală. În a doua jumătate a secolului al XIV-lea meșteșugul cunoaște în Orăștie o asemenea amploare, încît se ajunge la divizarea în două branșe: croitorii propriu-ziși (sartores) și croitorii de mantale (renovatores vestium mantellari)[1]. Materia primă folosită consta din postav, mătase, catifea sau pînză.

Din secolul al XV-lea, croitorii reprezentau una din cele mai puternice și active bresle din Orăștie, atît din punct de vedere al numărului de meșteșugari, cît și din cel al puterii lor economice. Într-un proces desfășurat în 1487 la Sebeș, cauzat de moartea unui ucenic croitor din Sibiu, unul dintre acuzatorii meșterului era și „providus Petrus Sartor, concivis opidi Broz"[2]. Din formula de adresare rezultă că Petrus Sartor aparținea păturii patriciatului orăștian, cu o situație materială înfloritoare. De fapt această prezență a unui croitor din Orăștie la Sibiu nu este singulară în epocă. Registrele orașului mai atestă și existența altora în anii 1478—1479[3], 1480[4], sau ceva mai tîrziu, în 1525[5]:

Prosperitatea unor categorii înstărite din veacul al XVI-lea, creșterea demografică, cît și intensificarea gradului de lux a contribuit la lărgirea pieții de confecții și implicit la dezvoltarea meșteșugului în spațiul Orăștiei. Reprezentanții acestei îndeletniciri ajung curînd la conducerea orașului, fie în calitate de juzi, fie de jurați. Printre cei consemnați documentar amintim pe: Szabo Mihali, membru al sfatului orășenesc în 1603[6], Szabo Simon, jude regal în 1615[7], juratul Georgio Szabo, membru al consiliului orașului în 1695[8], sau vilicul Alvinczi Szabo György, atestat în anul 1699[9].

---

[1] Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, II, p. 449—452.

[2] A. Amlacher, *Urkundenbuch zur Geschichte der Stadt und des Stuhles Broos bis zum Uebergang Siebenbürgens unter Erbfürsten aus dem Hause Oesterreich* (1690), în *Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde*, XV, p. 215.

[3] *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation*, vol. I, Sibiu, 1880, p. 45.

[4] *Idem*, p. 82.

[5] Filiala Arhivelor Statului Sibiu. Socotelile orașului. 1525.

[6] Binder Pál, *Közös múltunk*, București, 1982, p. 267.

[7] *EOE*, VII, p. 249.

[8] Filiala Arhivelor Statului Cluj. Fondul Orăștie, nr. 104, p. 36.

[9] *Idem*, nr. 105, p. 1.

Ca şi în cazul altor meşteşuguri, tot aşa şi croitorii la începutul secolului al XVII-lea îşi simţeau ameninţate interesele. Pentru a putea lupta cu succes împotriva concurenţei, ei îşi reorganizează vechea breaslă. Astfel, se constituie în 1612 uniunea croitorilor şi a tunzătorilor de postav din Orăştie[10]. Această alianţă nu era ieşită din comun, ea existînd şi în alte oraşe transilvănene (Braşov, Sibiu, Mediaş, Cluj) încă din veacurile anterioare. Asocierea decurgea dintr-un proces de diviziune a muncii; după ce stofa de lînă era ţesută, se impunea o operaţiune de curăţire a elementelor inutile şi numai după aceea putea fi folosită la confecţionarea îmbrăcămintei. Cele două branşe se vor despărţi ulterior, probabil în urma unor neînţelegeri între ele. Scindarea a putut avea loc doar la începutul veacului al XIX-lea, întrucît în 1798 articolele reglementării sînt reconfirmate şi acceptate sub aceeaşi formă ca şi în secolul al XVII-lea. În primul deceniu al secolului XIX, apare statutul exclusiv al croitorilor din Orăştie de care ne vom ocupa în continuare.

I. Raporturile cu forurile exterioare breslei

Întreaga organizare şi funcţionare a breslei era direct subordonată magistratului orăşenesc printr-un reprezentant special numit în acest scop. Acesta lua parte la adunările breslei, atît ca factor de control, cît şi de decizie. În cadrul întrunirilor anuale, atunci cînd staroştii dădeau un raport exact despre activitatea lor, mai participa şi un comisar desemnat de către forurile urbei. Acesta asista alături de conducerea breslei la hotărîrile interne adoptate, dar se implica şi în eventualele dispute iscate cu beneficiarii din localitate. Statutul oferă cîteva exemple concrete referitoare la rolul comisarilor în disputele breslei. Reprezentative sînt în acest sens, în special, cele legate de problemele de moralitate. Conform celor mai înalte dispoziţii, pedeapsa maximă ce trebuia aplicată unui meşter nu putea depăşi suma de 6 florini. Abaterile mai grave trebuiau analizate în faţa trimisului sfatului orăşenesc, iar dacă nici acesta nu reuşea să ia o decizie rezonabilă, cazul urma să fie înaintat scaunului de judecată din Orăştie. Litera reglementării stabilea şi instanţa de apel imediat superioară, care era comitele naţiunii săseşti. Tot în acest context trebuie amintit faptul că articolul 10 precizează următoarele: „fiecare meşter să considere cea mai importantă datorie a sa să fie cucernic şi cu frica lui Dumnezeu, să se lepede de injurături, ocări, certuri, într-un cuvînt de orice purtare necuviincioasă"; în caz contrar, meşterii erau amendaţi de către breaslă, dar abaterile mai serioase trebuiau deferite scaunului de judecată a oraşului. În ceea ce priveşte pedepsele obişnuite, acestea sînt consemnate de statut; aveau loc însă şi greşeli mai grave, în care breasla, cu consimţămîntul comisarului desemnat, putea redacta legi şi reguli noi pentru a frîna excesele membrilor săi. Împotriva acestor hotărîri exista posibilitatea de a se face recurs la magistratul orăşenesc sau chiar la Universitatea Săsească.

În anumite condiţii, acelaşi sfat al oraşului avea drept de decizie şi în unele probleme privind desfăşurarea producţiei. Astfel, dacă un meşter

[10] Filiala Arhivelor Statului Sibiu. Fondul bresle, nr. 869.

nu executa o lucrare la timpul stabilit, se putea ajunge la acțiuni de judecată. În cazul în care rezoluția starostelui nu acoperea paguba pricinuită clientului, se solicita concursul comisarului și magistratului local. La fel se proceda și în cazul în care un meșter comitea o greșeală în munca efectuată, iar cumpărătorul făcea o plîngere starostelui în acest sens; dacă nici acesta nu putea rezolva favorabil, se apela la conducerea orașului pentru verdictul final.

Un rol important îl jucau comisarii și în cazul plîngerilor unor beneficiari în legătură cu taxarea unor produse peste valoarea lor. Chiar în preambulul statutului se preciza că scopul funcționării breslei este de „a servi mai bine populația . . . cu lucrări executate într-un timp cît mai scurt și la prețuri ieftine." Se interzicea stabilirea unor prețuri fixe, fiind încurajați cei care munceau pentru tarife scăzute. Încălcarea dispoziției în cauză se pedepsea cu arest de sfatul orășenesc.

Magistratul beneficia uneori de pe urma breslei. Aceasta se întîmpla atunci cînd erau depistați meșteri care își valorificau mărfurile în alte locuri, decît iarmaroacele oficiale. O treime din produsele confiscate astfel reveneau autorităților locale orășenești.

II. Organizarea internă

1. Adunările breslei

Activitatea desfășurată în cadrul breslei era analizată cu prilejul adunărilor sale. Acestea aveau caracter anual, trimestrial sau erau convocate de cîte ori era necesar. În cazul calfelor se preciza că erau obligați să țină întruniri lunare. La reuniunile anuale aveau datoria să participe toți membrii, chiar și cei care între timp s-au stabilit în alte localități și făceau parte din cadrul altor uniuni breslașe. La aceste adunări, staroștii breslei ofereau o socoteală strictă asupra activității din timpul scurs. În fiecare al doilea an se alegea și noua componență a breslei. Alegerile se desfășurau într-un climat sărbătoresc; foștii staroști predau funcția, lada breslei împreună cu toate accesoriile noilor aleși, care, după festivitatea depunerii jurămîntului, transportau întreaga avere a breslei în casa starostelui prim. Acesta nu putea dispune de bunurile breslei după propriul interes; chiar și deschiderea lăzii se putea face numai în fața celui de al doilea staroste, precum și a altor doi meșteri desemnați. Conducătorii aleși trebuiau să fie cei mai autoritari meșteșugari, de care să asculte toți ceilalți. Nesupunerea la ordin era pedepsită cu plata a 15 crăițari. Convocările adunărilor se făceau în casa starostelui prim, fapt ce cauza respectivului multiple probleme, pentru care era recompensat anual cu suma de 9 florini. Chemările la adunare se făceau cu ajutorul tablei breslei. Dacă un meșter întîrzia de la reuniune sau reținea tabla peste limita de timp admisă, era amendat cu 30 de crăițari.

Tot cu prilejul alegerilor anuale se stabileau și ceilalți funcționari ai breslei; în primul rînd, înlocuitorii staroștilor, care în cazul în care nu-și puteau exercita atribuțiile din diferite motive întemeiate (boală, călătorie), locțiitorii trebuiau să rezolve problemele ce nu sufereau amînare;

apoi, părintele calfelor, cu obligaţia să supravegheze şi să ajute calfele în toate împrejurările, pentru activitatea căruia se stabilea o recompensă de 3 florini anual; în sfîrşit, meşterii controlori numiţi pentru verificarea lucrărilor de măiestrie a calfelor şi ucenicilor, dar şi a meşterilor în cazul unor dispute. Întrucît alegerile erau urmate întotdeauna de o petrecere la care participau toţi membrii breslei, un punct din reglementare permitea: „la această ocazie fiecărui meşter i se vor da 20 sau 12 crăiţari din lada breslei pentru un prînz moderat".

Mai comune erau adunările trimestriale ţinute în scopul rezolvării problemelor ivite în intervalele dintre două reuniuni; trebuiau să participe toţi membrii breslei, care depuneau şi o taxă de participare de cel puţin 10 crăiţari, la care se mai adăugau, după nevoi, şi alte cheltuieli ce trebuiau să fie suportate de asistenţă. În caz de neparticipare, vinovatul era pedepsit cu plata unui florin. Întrucît existau şi meşteri care profesau în alte oraşe ale Transilvaniei şi nu puteau participa în mod regulat la convocările trimestriale, aceştia erau rugaţi să ia parte cel puţin la întrunirea anuală şi să depună florinul obligatoriu pentru toţi croitorii membri ai breslei.

Fiecare membru al breslei putea să solicite convocarea unei adunări cu condiţia să depună suma necesară în acest scop. Şi la aceste reuniuni toţi trebuiau să participe, amenzile prescrise în cazul neprezentării fiind aceleaşi ca la cele trimestriale.

În ceea ce priveşte întrunirile lunare ale calfelor, la acestea asista şi un meşter desemnat de breaslă, împreună cu părintele calfelor, a căror datorie era să ţină o evidenţă strictă a veniturilor asociaţiei tinerilor calfe, să aibă grijă faţă de lada frăţiei, să nu se facă cheltuieli inutile, ci doar pentru ajutorarea celor bolnavi sau nevoiaşi. Dacă iniţial organizaţia fusese înfiinţată pentru a reglementa raporturile dintre calfe, dintre aceştia şi meşteri, dintre calfe şi oraş, ea devine acum o anexă a breslei.

2. Meşterii

Îndată după îndeplinirea tuturor formalităţilor cerute şi depunerea jurămîntului, noul meşter devenea membru al breslei. El trecea prin faza de meşter tînăr (der jüngere Zunftmeister). Asupra atribuţiilor lui sînt făcute unele precizări în reglementare: avea atelierul său, lua parte la adunările şi festivităţile organizate de breaslă alături de ceilalţi meşteri; mai mult chiar, se făcea precizarea ca una din cheile lăzii breslei să fie ţinută de acesta. La fel cu prilejul nominalizării obligaţiilor meşterilor de a asculta de staroştii lor, statutul face o adnotare: „dar mai ales meşterul tînăr a cărui datorie va fi să execute fără nici o amînare ordinele şi dispoziţiile legale ale starostelui breslei, sub pedeapsa unei amenzi de 15 crăiţari." Tot acestuia îi revenea însărcinarea de a-i convoca pe staroşti, părintele calfelor şi pe cei doi juraţi în clădirea breslei cu ocazia reuniunilor, dar nu şi pe ceilalţi meşteri, care erau adunaţi cu ajutorul tablei umblătoare. Pentru activitatea prestată în plus faţă de ceilalţi membri primea o retribuţie anuală de 3 florini.

Din cuprinsul articolelor statutului se pot deduce rangurile meşterilor din cadrul breslei. Astfel, la loc de cinste sînt amintiţi staroştii, ur-

maţi de foştii staroşti, apoi cei doi locţiitori a staroştilor, urmaţi de părintele calfelor, după care urmau meşterii bătrîni. Şirul se încheia cu meşterii tineri, şi, în final, calfele.

În sfera respectivă, meşterii aveau o seamă de drepturi şi obligaţii. Printre privilegiile de care se bucurau era şi cel de a participa la adunările de breaslă, să aleagă şi să fie ales în conducere, să ia parte la mesele şi petrecerile organizate cu diferite prilejuri, să deţină un atelier şi o prăvălie pentru desfacerea produselor în zilele de tîrg.

Printre îndatoririle cele mai importante se situa respectarea cu stricteţe a literii statutului, ce includea o serie de obligaţii faţă de tovarăşii de breaslă, faţă de comunitatea orăşenească în mijlocul căreia activa şi, desigur, faţă de cumpărători.

Faţă de breaslă, meşterii trebuiau să depună o taxă anuală de minimum 10 crăiţari, iar dacă împrejurările o reclamau, suma putea fi mărită după necesităţi. În raport cu ceilalţi meşteri, aveau datoria unei ţinute demne, morale, prin care să contribuie la renumele asociaţiei. „În cazul în care un meşter îl va ocărî pe un tovarăş de branşă în adunările breslei, pe stradă, în piaţă sau într-un local public, el va trebui pedepsit de către breaslă în mod cuvenit, după ce acesta va fi cugetat bine asupra abaterii" (articolul 11). Dar chiar şi abaterile mai mici, precum o întîrziere de la adunare sau reţinerea peste măsură a tablei umblătoare, erau considerate ca un afront adus breslei şi se pedepseau cu amendă. Cu alte cuvinte, între membrii branşei trebuia să domnească ordinea şi disciplina; dispoziţiile staroştilor urmau a fi îndeplinite întocmai. Măsuri severe erau adoptate faţă de cel ce încerca să înşele pe un alt meşter sau încerca să-i înstrăineze munca. Întrucît un articol din statut stabilea că un meşter nu putea fi pedepsit peste suma de 6 florini, abaterile grave erau deferite comisarilor şi scaunului de judecată al oraşului, care putea dispune alungarea celui vinovat din corporaţie.

Meşterii trebuiau să se ajute reciproc în caz de nevoie. Dacă un meşter se îmbolnăvea grav, ceilalţi aveau obligaţia să-l ajute pînă la refacerea deplină. În caz de deces, breasla prelua sarcinile înhumării, iar toţi ceilalţi urmau să participe împreună cu familiile lor la ceremonia funerară. Absenţele se penalizau cu 1 florin.

Familia meşterului era considerată ca membru al breslei. Prin urmare, în cazul mai sus amintit, văduva putea, fără nici o opreliştе, să continue meseria soţului. Breasla trebuia să-i ofere acesteia tot concursul pentru sprijinirea atelierului, să trimită o calfă pricepută în ajutor. Soţiile care îşi părăseau soţii sau divorţau nu beneficiau de aceste drepturi.

Statutul conţine şi o seamă de dispoziţii cu privire la raporturile dintre meşteri şi cumpărători. Încă în reglementarea anului 1376 se prevedeau pedepse aspre pentru cei care ar insulta un client. În articolele de acum acestea sînt mult mai bine conturate. Un meşter trebuia să execute o lucrare la termenul fixat. Dacă din diferite motive întemeiate nu o putea termina, mai avea dreptul la o amînare, dacă şi cumpărătorul era de acord; dacă nici la timpul hotărît marfa nu era terminată, meşterul trebuia amendat, iar beneficiarul despăgubit. În caz că acesta nu ridica produsul la termenul stabilit, meşterul putea să-l valorifice cu acordul magistratului „după ce s-au făcut paşii anteriori cum se cuvine". Meşterul nu putea să vîndă o lucrare neterminată sub nici o formă. Dacă un produs ar fi avut defecţiuni, cumpărătorul se putea adresa starostelui,

care avea obligația să verifice reclamația; în cazul în care nu putea lua singur o hotărîre, trebuia să supună problema discuției adunării breslei, iar apoi, dacă nici aici nu se angajau în luarea vreunei decizii, apelau la magistratul orășenesc. În toate cazurile, clientul trebuia să dispună de mărfuri de bună calitate și la prețuri convenabile. Se interzicea categoric taxarea unui produs peste măsura cuvenită.

Nu toți croitorii făceau parte din breaslă. Existau unii meșteri care din diferite motive nu voiau să intre în corporație. Numărul lor nu putea fi neînsemnat din moment ce Curtea Aulică a emis la 2 ianuarie 1774 o dispoziție prin care ei erau constrînși să intre în breaslă, fiind opriți în caz contrar în exercitarea meseriei. Cu toate acestea, încă în 1807 problema rămăsese nerezolvată, producînd o concurență păgubitoare tagmei.

3. Calfele

Îndată după obținerea certificatului de ucenicie, tînărul devenea calfă. Prin statut, ei erau obligați ca înaintea acceptării drept calfe să lucreze 1 an în cadrul breslei, după care să efectueze cei trei ani de călătorie în diferite localități ale Transilvaniei pentru a dobîndi noi cunoștințe în domeniul meseriei deprinse. Durata de peregrinare putea fi prelungită după nevoi, fără a se pierde apartenența la breasla din Orăștie. La înapoiere, tînărul urma să activeze o jumătate de an la un meșter din breaslă, în schimbul unei sume prestabilite, pentru a cunoaște pregătirea obținută în locurile de călătorie. După parcurgerea timpului prescris, era liber să solicite primirea în breaslă.

La sosirea în Orăștie, calfele călătoare trebuiau să se prezinte la părintele calfelor, care, prin atribuția pe care o avea, era obligat să asigure adăpost și masă în schimbul unei sume simbolice. Se prevedeau pedepse aspre pentru cei care se cazau la hanuri sau alte locuri interzise. Îndată după sosire, calfa prezenta scrisorile de eliberare și actele doveditoare care se depozitau în lada breslei pînă la plecarea calfei din oraș. În caz că nu dispunea de aceste hîrtii de recomandare, se impunea să și le procure în maximum patru săptămîni, altfel putea fi denunțat de staroști sfatului orășenesc ca persoană incertă și i se revoca dreptul de a profesa în localitate.

La repartizarea calfelor se ținea seamă de o anumită ordine; mai întîi, aveau dreptul acei meșteri care din cauza vîrstei înaintate sau a bolii nu puteau profesa, apoi urmau văduvele și, în sfîrșit, acei meșteri care prestau anumite servicii gratuite magistratului pentru un răstimp limitat. În rest, meșterii care doreau calfe trebuiau să le solicite de la părintele calfelor, care le satisfăcea cererea în succesiunea prezentării. Dacă calfei nu îi convenea locul în care a fost repartizat, după două săptămîni avea privilegiul să-și aleagă un alt meșter. Alegerea repetată era interzisă.

Se putea întîmpla ca în oraș meșterii să nu aibă nevoie de calfe și să nu existe de lucru pentru aceștia; în acest caz ei nu mai puteau rămîne în Orăștie decît cel mult trei zile, după care aveau datoria să-și continue călătoria. Sub nici o formă nu puteau rămîne în oraș și să muncească pe cont propriu.

Dacă una din calfele călătoare ar fi dorit să se stabilească în Orăştie şi să devină membru al breslei, acestuia i se impuneau anumite condiţii. În primul rînd, el trebuia să lucreze timp de un an într-un atelier indicat de staroste. Apoi, după trecerea perioadei amintite putea să ceară permisiunea confecţionării lucrării de măiestrie şi să depună taxa de un florin în lada breslei. Lucrarea consta în cazul unui croitor german într-o pereche de pantaloni, o vestă, şi o haină (Kaputrock), cît şi în schiţa pentru o reverendă; un croitor maghiar trebuia să confecţioneze o pereche de pantaloni, un dolman lung cu mîneci şi o manta scurtă, toate articole la modă în rîndul populaţiei din oraş. De asemenea, aceştia mai urmau să execute şi o pereche de pantaloni de un tip anume (Topanka Hose), un dolman fără mîneci, o manta de consilier şi după împrejurări, o pălărie (Tschakoliauben), o teacă pentru sabie, o pătură de şa (Schabraken) şi să schiţeze monograma unui patrician. Pentru croitorese, capodopera consta în două rochii lungi, una cu mîneci scurte, iar alta fără mîneci.

După terminarea lucrării de măiestrie, cei responsabili din breaslă o examinau şi dacă o găseau fără cusur, calfa era acceptată în rîndul meşterilor, nu înainte ca el să depună o sumă de bani stabilită în lada de breaslă. Taxa varia de la caz la caz; o calfă străină de oraş plătea 30 de florini, un fiu de meşter 20 florini. Dacă în capodopera făurită se iveau anumite greşeli, calfa nu putea fi făcut meşter pînă nu confecţiona o lucrare perfectă. Calfele din alte aşezări transilvănene, care doreau stabilirea în Orăştie, mai aveau de îndeplinit şi o altă formalitate; dacă lucrarea de măiestrie corespundea cerinţelor, breasla acorda calfei un certificat cu care trebuia să solicite de la magistratul oraşului dreptul de cetăţenie şi numai după aceea putea fi primit în rîndul meşterilor. Odată acceptat, breasla anula diferenţa dintre autohton şi cei noi veniţi.

Leafa calfelor era stabilită de staroste, de comun acord cu comisarul desemnat „aşa încît să fie în concordanţă cu circumstanţele timpului, cu preţul alimentelor, cu cunoştinţele şi îndemînarea calfelor"; acest fapt preîntîmpina o eventuală înţelegere secretă între meşteri şi calfe. Timpul de lucru începea iarna de la ora şase dimineaţa şi se termina la 10 seara, iar vara de la ora cinci şi pînă la apusul soarelui. Programul de muncă era valabil pentru toate calfele, fie că erau angajate cu săptămîna, ziua, fie pe unitate de produs. Sub nici o formă nu era permisă hoinăreala prin oraş fără ştirea stăpînului; calfele care-şi petreceau nopţile în afara casei stăpînului erau pedepsite cu 12 crăiţari, sumă ce se dubla în cazul repetării abaterii respective. În statut era prevăzută şi posibilitatea măririi duratei zilei de muncă în cazul în care meşterul avea de confecţionat haine de doliu sau alte articole vestimentare unor patricieni locali. Se interzicea categoric „lunea albastră". Dacă în ziua respectivă calfa nu se prezenta la ora stabilită la program, i se reţinea leafa pe o zi, iar dacă lipsea toată ziua se penaliza cu oprirea retribuţiei pe o săptămînă. În cazul în care totul se petrecea cu acordul tacit al meşterului, staroştii trebuiau să ia măsuri severe împotriva acestuia.

Calfele veneau în Orăştie la apelul unor meşteri ai breslei, care puteau aduce pe cheltuiala lor atîtea calfe de cîte aveau nevoie. Nu era permisă angajarea unor calfe neautorizate de breaslă sau atragerea lor prin promisiuni de leafă mai mare decît cea autorizată de breaslă. Acele calfe care au răspuns la scrisorile de chemare ale meşterilor, trebuiau să pe-

treacă cel puțin un sfert de an în atelierul acestora în schimbul unei retribuții dinainte stabilite. După trecerea timpului prescris, puteau cere cheltuielile de călătorie de la stăpînii lor și să plece în alte localități ale Transilvaniei. Dacă doreau să rămînă pe mai departe în Orăștie și să devină membri ai breslei, nu aveau dreptul să-și aleagă singur stăpînul, ci să-l accepte pe cel desemnat de staroști și părintele calfelor în baza solicitărilor existente.

Înaintea părăsirii așezării, calfele trebuiau să-și lase toate afacerile în bună rînduială și, în primul rînd, datoriile față de membrii breslei. În cazul în care nu dispuneau de bani lichizi, ei trebuiau să presteze o muncă echivalentă pînă la lichidarea sumei datorate. Pînă nu se clarificau pe deplin lucrurile, nimeni nu avea voie să-i primească la lucru.

4. Ucenicii

Tînărul care dorea să învețe meseria de croitor, urma să îndeplinească anumite condiții preliminare: să fie băiat, să fie născut din căsătorie legitimă și să aibă doi chezași din rîndul breslei, care să garanteze pe perioada uceniciei. Meseria o putea studia oricine, indiferent de religie și naționalitate. Odată îndeplinite condițiile prealabile, învățăcelul care nu era fiu de meșter trebuia să-și aleagă un stăpîn în atelierul căruia să lucreze patru săptămîni de probă, timp în care să demonstreze aptitudini pentru profesiunea aleasă. După parcurgerea perioadei de încercare, el urma să plătească o taxă de un florin și se prezenta în fața adunării breslei. Aici se discuta cererea de intrare a tînărului în breaslă și dacă era acceptat, acesta depunea alți trei florini în casa breslei.

Timpul de ucenicie era de patru ani în cazul în care meșterul suporta cheltuielile de angajare, hrană și vestimentația, dar și spesele legate de eliberarea din ucenicie. Dacă toate acestea erau plătite de părinții ucenicului, durata studiului se reducea la trei ani. Pentru fiii de meșteri nu exista un timp prestabilit de învățătură, ei putînd fi eliberați și după 1—2 ani, cu condiția ca lucrarea de măiestrie să fie fără greșeală și să aibă un certificat de bună purtare și hărnicie. Ce anume trebuiau să execute, era foarte vag conturat prin expresia „o lucrare cusută și confecționată cum trebuie."

Angajarea și eliberarea tinerilor se putea face doar cu aprobarea staroștilor, în caz contrar nu puteau activa în nici un atelier.

Viața ucenicilor în casa stăpînului era deosebit de grea, de aceea se întîmpla adesea ca ei să încerce să fugă. Acest fapt a determinat conducerea breslei să facă cercetări pentru determinarea vinovatului; dacă plîngerea fugarilor era întemeiată, se luau măsuri de condamnare împotriva meșterului vinovat, iar tinerii erau predați altui patron pînă la terminarea timpului de studiu. În cazul în care ucenicii erau găsiți culpabili, urma să li se aplice pedepse exemplare. Dacă un tînăr nu mai voia sub nici o formă să se întoarcă la meșterul său, abandonînd meseria, familia acestuia sau chezașii săi din breaslă urmau să achite toate cheltuielile legate de școlarizare.

Statutul reglementa și situația provocată de moartea patronului care avea în subordine ucenici; în acest caz, toți trebuiau să fie repartizați altui meșter de către staroștii breslei pînă la terminarea anilor de studii.

Cu toate că meşteşugul legat de confecţionarea hainelor era printre cele mai importante bresle din Orăştia evului mediu, existenţa unui statut al croitorilor lipsea din literatura istorică de specialitate. Din cercetarea copiei păstrate la muzeul de artă populară din Orăştie şi publicate cu acest prilej, se poate deduce modul de organizare şi funcţionare a breslei respective în epoca destrămării societăţii feudale şi a apariţiei noilor relaţii capitaliste.

ANTON DÖRNER

ANEXĂ

SACRATISSIME CAESAREO REGIAE et APOSTOLICE MAIESTATIS MAGNI PRINCIPIS TRANSYLVANIAE et COMITIS SICULORUM REGIUM MAGNI PRINCIPATUS TRANSYLVANIAE GUBERNIUM Memoriae commendamus tenore praesentium quibus expedit universis et singulis cujuscunque Status, Gradus et Ordinis Altefatae Suae Majestatis Fidelibus, praesentes visuris: Quod posteaquam Regio huic Gubernio, medio Benigni Decreti Aulici sub vigesima tertia Mensis Iunii, Anni Millesimi Octingentesimi Tertii emanati, Numeroque Guberniali 5721 signati, ad tollendos diversos abusus et naevos, qui superioribus temporibus in expeditione Cehalium Articulorum intervenisse observati sunt, facultas attributa fuisset, ut casu semet exerente, Contuberniorumque ad sollicitationem, propterea coram Regio isthoc Gubernio faciendam, Articulos Cehales, modo provisorio, usque suscipiendam generalem, in Magno Transylvaniae Principatu, universorum Contuberniorum Regulationem, juxta praescriptam in similibus Altissimam Normam extradare possit; Antistites SARTORUM in Libero Oppido Saxonicali SZÁSZVÁROS commorantium utpote MICHAEL SCHULLER Primarius IOANNES VAELTZER Secundarius Cehae Magistri, nec non FRANCISCUS NAGY Sodalium Praepositus, nomine ipsorum omniumque reliquorum ejatum Sartorum tam Germanicorum quam Hungaricorum et Forensium in unam Ceham coire volentium, medio demissarum suarum precum die non Aprilis anni currentis praesentatarum et hic Numero 2939 signatarum, coram nobis debita cum reverentia supplicassent quatenus eisdem Articulos Cehales Nobis exhibitos sub authentia extradare et elargiri velimus, quos postea etiam Magistratos Szászvárosiensis medio suae sub vigesima quarta Iulii anni currentis horsum praestitae et Numero Guberniali 6281 signatae repraesentationis approbavit. Quum proinde justa petenti non sit denegandus assensus, Regium isthoc Gubernium, juxta impetratam praevio modo facultatem, exhibitos Nobis Articulos Altissimo Normativo in essentialibus conformes, extradandos expediendosque duximus, modo sequenti:

Zunftartikel

Welche vom Königlichen Gubernium, der im Königlichen Freyen Markt Szászváros befindlichen vereinigten deutschen, ungarischen und Markt=Schneider Zunft ertheiset worden sind.

Einleitung

Es werden hiemit alle bisherigen Privilegien, Artikel und Zunftsatzungen, welche diese Schneide=Zunft gehabt haben mag aufgehoben, und es wird die Zunft, so wie alle zu derselbigen gehörige Meister Gesellen und Lehrjungen verpflichtet seyn, sich pünktlich an dasjenige zu halten was in nachfolgenden Artikeln vorgeschrieben ist, und sich nicht unterfangen solchen etwas neues beizufügen, noch darinnen ohne höhere Erlaubniss das minderste abzuändern, oder daraus wegzulassen.

Ferner wird die Zunft stets vor Augen haben, dass sie wegen besserer Bedienung des Publikums da sey, und dass ihr deswegen das Recht, Gesellen zu halten und Lehrjungen aufzunehmen, ausschliessend zugestanden sey, dass ste desto eher

in Stand gesezt werden möge das Publikum mit den gehörigen Arbeiten ohne Zeit=Verlast und gegen billige Preise zu bedienen.

Es folgt unter andern daraus dass es der Zunft streng verbothen ist einen Mancherlohn durch einen Zunft Abschluss oder Verabredung dermassen zu bestimmen, dass derjenige welcher etwa wolfeiler arbeiten würde bestraft werden solle. Die Übertrettung dieses Verboths wird nach Befund der Umstände streng mit Arrest bestraft werden.

Diese vereinigste Schneider Zunft steht zunächst unter dem Zunft Kommissär, die zweite Instanz ist der Magistrat, und die dritte der Comes der Sächsischen Nation.

Es wird daher denen, welcher wider die ihnen von der Zunft auferlegten Geldstrafen mit Recht klagen zu können glauben, und allen Partheiligkeiten und Unkosten vorzubeugen erlaubt seyn, sich wegen Beurtheilung ihrer Klage an den Magistrat zu werden.

Dieses sind einige allgemeine Vorschriften, die fernern Artikel bestehen in folgendem.

Erster Theil

Von den Meistern

1.

Alle Jahre soll im Monath Jenner ein gewisser Tag festgesezt werden, um an demselben allgemeine grosse Zunft=Versammlung zu halten, wo die bis dahin gewesenen zwei Zunftmeister von ihrer gehabten Amtsverwaltung, vor dem dazu von dem Magistrat zu bestimmenden Kommissär scharfe Rechenschaft abzulegen haben.

2.

Mit Ende jedes zweiten Jahres sind die zwei Zunftmeister gleichfalls in Gegenwart des dazu bestimmten Kommissärs, nachdem sie ihre Rechnungen abgelegt haben, gehalten, die bisher geführten Amter niederzulegen, und die Zunft Lade sammt Zubehör der Zunft zu übergeben; in deren Stelle zwei andere dazu taugliche Meister zu erwählen und zu ernennen oder nach Umständen die bisherigen zwei Zunftmeister wieder beizubehalten sind.

3.

Bei dieser Gelegenheit kommen zur beständigen Erhaltung der guten Ordnung noch zwei Personen zu dem Ende zu erwählen, dass sie im Fall der ältere oder jüngere Zunftmeister durch Krankheit, eine Reise oder andere Hindernisse ihren Ämtern vorzustehn abgehalten würden, unterdessen solche Gegenstände, welche keinen Aufschub leiden, anstatt der ersten als substituirte Zunftmeister verhandeln und schlichten können. Nicht weniger muss auch ein Gesellenvater erwählt werden, dessen Pflicht darin besteht, dass er auf die Aufführung der Gesellen merke, ihnen in aller Noth beistehe, und sie in Krankheit wohl besorge, oder besorgen lasse. Übrigens ist vermög Allerhöchster Verordnungen die Anstellung der sogenannten Altschaften verbothen.

4.

Die Zunft Lade muss immer in der Behausung und unter der Aufsicht des ersten Zunftmeisters jedoch mit der Bedingung stehen, dass den zweiten Schlüssel der jüngere Zunftmeister bei sich behalte. Indessen wird es diesen zwei Personen nie anders als im Beiseyn noch zweier anderer Meister erlaubt seyn, die Zunft Lade zu öffnen.

5.

Sämtliche Meister werden es sich zur Pflicht machen, der erwählten Zunft=Meistern und ältern Vorstehern, mit gehörigem Gehorsam und Achtung zu begegnen, insonderheit aber der jüngste Meister, dessen Pflicht seyn wird, die rechtmässigen Verordnungen und Befeyle der Zunftmeister ohne allen Aufschub unter 15 Kreutzer Strafe zu vollziehen; ausserdem wird es noch seine Schuldigkeit seyn, dass er auf Befehl des ältesten Zunftmeisters den jüngeren Zunftmeister, den Gesellenvater, und die zwei geschwornen ältesten zum Zunfthauss rufe; die übrigen Meister aber werden durch Umschiken einer Tafel zusammenberuffen werden. Sollte aber ein Meister auf Befehl des Zunftmeisters nicht erscheinen, oder die umgehende Tafel länger als die gehörige Zeit bei sich behalten, so soll er wegen diesem Angehorsam um 30 Kreutzer bestraft werden.

6.

Es ist alle Viertel Jahre eine Zunft=Versammlung zu dem Ende zu halten dass die unter der Zeit vorgefallenen Zunftsachen geschlichtet werden mögen, in welcher Versammlung jeder Meister bei einem Rheinischen Floren Strafe zu erscheinen, und die aus 10 oder mehrern Kreutzern bestehende Gebühr, wenn nehmlich der Zunft Fond zu den nothwendigen Auslagen nicht zulanget, zu bezahlen schuldig ist.

7.

Wenn aber ein Meister, Geselle oder sonst wer immer, wegen gewissen Angelegenheiten eine Zunftversammlung verlangen sollte, so kann sie der Zunftmeister gegen Erlag eines Rheinischen Floren, unter vorbestimmter Strafe veranstalten.

8.

Diejenigen Meister welche ihre Klagen oder andere Beschwerden vorzubringen wünschen, sind verpflichtet solche fürs erste den Zunftmeistern zur Verichtigung vorzulegen, oder wenn es die Sache so mit sich bringen sollte, der ganzen Zunft zu übergeben, damit hier die Angabe des Klägers im gehörigen Wege durchgesehen, und gegen den Beklagten eine angemessene Strafe verhänget, oder zur Entfernung des Handers zwischen beiden Theilen ein billiger Vergleich getroffen werden könne.

9.

Nach Allerhöchsten Verordnungen kann ein straffälliger Meister von der Zunft nur von einem bis sechs Rheinischen Floren gestraft, grössere Fehler aber müssen in Gegenwart des Kommissärs vorgenommen und gehörig durchgesehen werden. Jene Verschuldungen hingegen welche weder auf eine noch auf die andere Art, wie errinnert worden, geschlichtet werden können, müssen zur weitern Beurtheilung und Bestrafung unumgänglich vor den Städtischen Richterstuhl hinauf gegeben werden.

10.

Jeder Meister halte es für seine strengste Pflicht, sich beständig fromm und gottesfürchtig aufzuführen, das Fluchen, Schimpfen, Zanken, mit einem Worte alle ungebührliche Aufführung von sich zu entfernen, sonsten werden die dagegen Fehlenden der im 9ten Artikel bestimmten Strafe unterzogen werden.

11.

Sollte ein Meister seinem Handwerks=Genossen in der Zunftversammlung, oder auf der Gasse, oder auf dem Markte, oder in einem öffentlichen Wirthshauss mit ungebührlichen Worten beschimpfen, oder sich auch an ihm zu vergreifen unterfangen, so muss ein solcher von der Zunft, nachdem sie die Sache gut überlegt hat, nach seinem Vergehen bestraft werden.

12.

Wenn solche Meister welche sich an andren Ortschaften niedergelassen haben, und ihr Handwerk treiben, sich mit dieser Zunft zu vereinigen wünschten so sind sie verbunden die nach Allerhöchsten Verordnungen bestimmte Taxe von zehn Rheinischen Floren abzutragen und neben diesem sich gegen die Zunft mit ganzem Gehorsam zu betragen, wie auch die bestehender Zunftartikel streng zu beobachten. Wenn aber solche Meister bei den alle Vierteljahre abzuhaltenden Versammlungen nicht erscheinen könnten, so sind sie gehalten wenigstens bei der grossen Zunftversammlung zu erscheinen, und den gewöhnlichen Jahr=Gulden abzutragen.

13.

Sollte es sich ereignen dass ein zünftiger Meister durchgienge, oder ohne Vorwissen der Zunft wegzöge, nach einiger Zeit aber wieder hieher zurük zu kommen wünschte, so ist er verpflichtet dieserwegen bei der Zunft neuerdings anzusuchen, und die für das Meisterreicht bestimmte Taxe nochmals zu bezahlen; wohingegen wenn ein Meister der Zunft weldet, dass er obwaltender Ursachen wegen wegziehen wolle ihm solches nicht zu vermehren ist, und es steht einem solchen nach seiner Rükkehr frei sein Gewerbe ohne Strafe oder besondere Abgabe wieder anzufangen und zu treiben.

14.

In Ansehung der ausser der Zunft arbeitenden Pfuscher wird die Zunft auf die Allerhöchste unterm 2ten Jenner im Jahr 1774 erlassene Hofverordnung angewiesen, nach welcher diese, wenn sie dazu geschikt wären, in die Zunft einstehen müssen, weil ihnen sonsten die Treibung des Handwerks gänzlich verbothen wird, ausser sie könnten sich mit einer vom Königlichen Gubernium erlangten Erlaubniss ihr Handwerk mit eigenen Händen zu treiben, ausweisen.

15.

Weil in dieser Zunft auch solche Meister sind die ihre Arbeit, sowohl auf den hiesigen, als auch auf fremden Jahrmärkten zu verkaufen pflegen, so wird zur Entfernung alles Zankes bestimmt dass auf den Märkten der älteste Meister den ersten Platz einnehme und verkaufe, nach ihm aber die übrigen Meister alle nach der Reihe ihres Alters in der Zunft.

16.

Ausser den öffentlichen Jahrmärkten soll niemand fremde Schneiderarbeit unter der Strafe der Confiscation allhier zu verkauffen sich unterfangen, von welcher ein Drittheil dem Magistrat, das zweite Drittheil der Zunft=Lade, und das dritte dem Denunzianten gehört.

17.

Es wird unter einer harten Strafe verboten, dass kein Meister den andern auf was immer für eine Art zu betrügen, ihm seine aufgenommene Arbeit zu entwenden, und sich in Wortwechsel oder Zank einzulassen unterfange.

18.

Sollte ein zünftiger Meister in seiner Arbeit einen Fehler begehen, so kann der Besteller oder Kundmann bei dem Zunftvorsteher klagen; dieser muss dann die Sache aufnehmen und verhandeln; kann er sie selbst schlichten so ist es gut, wenn aber nicht so muss er sie mit den übrigen versammelten Zunftgliedern ins reine bringen. Sollte aber eine von den beiden Partheien damit nicht zufrieden seyn, so soll es derselben frei stehen die Sache zur reifern Beurtheilung dem Orts=Magistrate vorzutragen.

19.

Es wird nicht erlaubt seyn Jemanden wegen der verfertigten Arbeit über die Maassen zu taxiren damit man zu Klagen keine Gelegenheit gebe. Sollte aber ein Meister diesem Artikel zuwider handeln, so muss bei entstehender Klage die im vorhergehenden Artikel bestimmte Ordnung gehalten werden, auf welche die Zunft=Kommissäre werden zu sorgen haben.

20.

Wenn ein Meister Arbeit aufnimmt, und solche auf den Termin nicht ververtigt, so muss der Zunftvorsteher, wenn der Kundmann ihn deswegen ersucht zur Verfertigung einen schiklichen Termin festsetzen, sollte aber auch auf diesen die Arbeit nicht fertig seyn so ist ein solch fauler Meister gehalten der Zunft 30 Kreutzer zu zahlen, und sich mit seinem Kundmann zu vergleichen. Wenn aber dieser Vergleich wegen dem erlittenen Schaden Mühe und Ankosten bei der Zunft nicht zu Standen gebracht werden könnte, so überlasse man die Entscheidung dem Magistrat. In dem Falle aber dass der Kunde die Arbeit auf den Termin nicht auslösen sollte, steht es dem Meister frei, mit Vorwissen und Genehmigung des Magistrats die Arbeit zu verkauffen, nachdem er die vorigen Schritte ordentlich gethan haben wird.

21.

Die Wittwen, Söhne und Töchter der Meister können auf die der Zunft verliehene Gesetze und Freiheiten den nemlichen Anspruch machen wie die Meister selbst, weswegen sie auch diesen bekräftigten Zunft=Artikeln in allen Fällen auf das strengste zu gehorchen schuldig sind, weil alle dergleichen Sachen und Klagen welche die Zunft angehen aufgezeichnet, und zu seiner Zeit zur Beurtheilung bei der Zunft vorgenommen werden sollen.

22.

Wenn ein Meister stirbt, so kann seine hinterlassene Wittwe, so lange sie ihres Mannes Namen führt ihr Handwerk ohne allen Anstand treiben; dabei müssen die Zunftmeister zu einer solchen Wittwe einen das Handwerk gut verstehenden Gesellen nach dem Wolgefallen der Wittwe verordnen, und wenn dieser Gesell der Wittwe nach einiger Zeit nicht gefiele, so wird ihr die volle Freiheit gelassen auch den zweiten und dritten von der Zunft zu begehren. Wenn der zur Wittwe verordnete Gesell aber ohne hinlängliche Ursache nicht dahin gehen wollte, so darf er bei keinem andern Meister zur Arbeit zugelassen und auch zum Meister in dieser Zunft nicht aufgenommen werden. Dieses ist jedoch von Weibern die von ihren Männern geschieden worden, oder welche von ihren Männern weglaufen, ohne sich vor denen Ende mit ihnen auszusöhnen, nicht zu verstehen, indem sich solche des Rechts begeben, welches sie als Wittwen gehabt hätten.

23.

Es wird streng und unter Strafe der doppelten Zurükzahlung verbothen aus der Zunft=Kasse auf willkührliches Essen, Trinken und Gastereien einige Ausgaben zu machen, sondern es muss derlei in der Zunft=Kasse befindliches Geld auf kranke

nothleidende Meister, arme Wittwen und deren Waisen, so auch auf die ohne alle Hülfe kranke liegende Gesellen und Lehrjungen, und endlich die sich bei der Zunft ergebenden unumgänglichen Ausgaben verwendet, und von den Zunft=meistern, unter deren Besorgung es steht, scharf verrechnet werden.

24.

Da der Ober=Zunftmeister bei denen in seiner Behausung abzuhaltenden Zunftversammlungen viele Angelegenheit erdulden und darneben auch die Schreibmaterialien verschaffen muss, so ist ihm für diese seine Angelegenheit alle Jahre bei der grossen Zunftversammlung ein Pausch Quantum von neun Rheinisch-floren zu geben; so sind auch dem Jüngern Zunftmeister drei Rheinisch-floren, dem Gesellenvater drei Rheinisch-floren, den zwei Geschwornen aber jedem insbesondre zwei Rheinisch-floren zu zahlen. Nicht weniger sind bei dieser Gelegenheit, wenn es die Umstände und andre Ausgaben erlauben einem jedem Meister zu einer mässigen Mahlzeit und gemeinschaftlichen Belustigung 20 oder bei geringern Einkünften 12 Kreutzer aus der Zunft=Lade herauszugeben.

25.

Wenn ein zünftiger Meister in eine schwere Krankheit verfallen sollte, so werden die zünftigen Meister insgesammt auf Ansuchen der Zunft verbunden seyn den Kranken zu besuchen, und demselben bis zu seiner Herstellung alle mögliche Hülfe zu leisten.

26.

Falls ein Meister oder dessen Weib, Kinder, Gesellen, Lehrjungen oder Gesinde sterben sollte, so ist die Zunft, so wie bei andern Zünften verpflichtet Wächter und Leichenbesteller zu geben, und ein jeder Meister mit seiner Frau auf der Leiche zu erscheinen. Sollte aber ein oder der andre Meister auf der Leiche nicht erscheinen, und davon keine gegründete Ursache angeben können, so ist er um einen Rheinesch-floren zu bestrafen.

Zweiter Theil

Von den Gesellen

27.

Alle von den Lehrjahren frei gesprochene Gesellen, sowohl Fremde als Meister=Sohne sind verbunden bei derselben Zunft noch ein ganzes Jahr als Gesellen zu arbeiten, und dann auch in andere Städte oder Länder drei Jahre zu wandern um sich weitere Kenntnisse im Handwerk zu verschaffen. Wenn alsdenn ein gewanderter Geselle nach Hause gekommen ist so muss er bei einem ehrsamen Meister ein halbes Jahr um den ausgesezten Lohn arbeiten, dass man unter der Zeit seine von draussen mitgebrachte Sitten möge kennen lernen, und darnach wird es ihm frei stehen die Zunft auf die vorgeschriebene Art um seine Aufnahme zu ersuchen.

28.

Die wegen Erlernung des Handwerks wandernde fremde Gesellen müssen, wenn sie in der Stadt anlangen, nicht in Gasthöfen sondern zum Gesellenvater einkehren, welcher ihnen für 1 Kreutzer Quartier zu geben verbunden ist; solche Gesellen aber welche in Gasthöfen einkehren und sich an verborgenen Orten aufhalten sollen um einen Rheinisch-floren gestraft werden.

29.

Sobald der wandernde Gesell in des Gesellenvaters Hause ankommt muss gleich von ihm der Freibrief und die Kundschaften vorgefordert, und solche nachdem sie durchgesehn in die Zunft=Lade gelegt werden, wo sie sodann so lange zu halten sind, bis der Gesell aus der Stadt wieder weggeht. Sollte aber jemand dergleichen Briefe nicht haben, so ist er verbunden sich solche unter zwei oder höchstens vier Wochen, von dem Orte woher er gekommen ist zu verschaffen, und ohne Widerrede einzureichen, ansonsten wird einem solchen Gesellen nach der bestimmten Zeit nicht nur keine Arbeit gegeben, sondern er auch den Stadt=Beamten als ein herumschwärmender und ungewisser Mensch angezeigt werden.

30.

Bei Auftheilung der Eingewanderten und von den Meistern ausgestandenen Gesellen ist folgende Ordnung zu beobachten; dass erstlich die Altres = oder Krankheitshalber zur Arbeit unfähigen Meister, sodann in Folge des 22ten Artikel auch die Meisters=Wittwen, und endlich diejenigen Meister, welche zu kleinen öffentlichen und unentgeltlichen Diensten auf ein Jahr lang angestellt zu werden pflegen mit tüchtigen Gesellen versehen werden mögen.

31.

In Ansehung der übrigen Meister muss bei dem Gesellenvater immer eine Tafel ausgesezt werden, auf welche die Namen derjenigen Meister aufzuzeichnen sind, welche Gesellen brauchen, damit die von der im vorhergehenden Artikel festgesezten Auftheilung übrigbleibenden Gesellen erstlich zu dem ersten von den aufgezeichneten Meistern und dann nach der Reihe zu den übrigen geordnet werden können. Gefällt den Gesellen aber die Herberge nicht so haben sie nach zwei Wochen die Freiheit sich eine andere Werkstatt, in welcher sich nur ein oder kein Geselle befindet zu wählen. Diese Wahl wird jedoch mehrmal nicht gestattet.

32.

Könnte aber ein für allemal kein Meister und keine Arbeit gefunden werden, so darf der wandernde Geselle nicht länger als drei Tage auf der Herberge und faulenzen, sondern ist gehalten nachdem man ihm aus der Zunftlade 15 Kreutzer und aus der Gesellenlade ebenfalls 15 Kreutzer als Reisegeld gegeben hat, seine Wanderung weiter fortzusetzen. Ein solcher Gesell aber der nicht zur Arbeit gehen will, verdienet das Reisegeld nicht. Sollte hingegen sich ein Gesell auch über die bestimmten Tage in der Stadt aufhalten, und sich auf eigene Hand zu pfuschern unterfangen, so muss er nach seinem Vergehen bestraft werden.

33.

Hat ein fremder Gesell die Zeit seines Wanderns vollbracht und wünschet zum Meister aufgenommen zu werden; so muss er nach seiner Meldung das Muthjahr in einer von der Zunft zu bestimmenden Werkstatt fromm, ehrlich und fleissig arbeiten; widrigenfalls wird er so viel Wochen als er ohne Ursache und erhaltene Erlaubniss versäumet hat, nicht nur bei seinem Meister nachholen müssen, sondern auch der Zunft für jede Woche mit einem ganzen Wochenlohn verfallen.

34.

Gleich nach vollbrachten Muthjahre muss sich der Gesell bei versammleter Zunft melden, und nebst Erlegung einen Rheinisch-floren Taxe sich die Erlaubniss zur Verfertigung des erforderlichen Meisterstüks gebührendermassen ausbitten. Das Meisterstück eines deutschen Schneiders besteht in ein paar Hosen, einer Weste,

und einem Kaputrock, auch hat er eine Reverenda wenigstens abzuzeichnen: ein ungarischer Schneider soll ein paar Hosen, einen Dolman mit Ermeln, ein kurtzes Mente, dann ein paar Topanka Hosen, einen Dollman ohne Ermel nebst einem Konsiliar Mente zu machen verpflichtet seyn, so wie auch nach Umständen eine Tschakohauben, eine Säbeltaschen, eine kleine Schabraken, oder eine grosse Schuitar machen, und den Namen irgend eines Magnaten mit grossen Buchstaben mit Kreide abzeichnen können. Ein Frauenzimmer=Schneider endlich soll zwei lange Kleider nach der Mode, ein langes Kleid ohne Ermel und ein anderes kurzer Kleid zu verfertigen verbunden seyn.

35.

Nach völliger Verfertigung des Meisterstüks ist die Zunft verbunden solches wohl zu besichtigen, und wenn dieses wirklich gut und ohne alle Fehler gefunden wird so muss ein fremder Geselle dreisig Rheinisch-floren, ein Meister=Sohn die Hälfte, das ist fünfzehn Rheinisch-floren, und ein solcher Gesell welcher eine Meisters=Wittwe oder Tochter heirathet zwei Drittheile das ist zwanzig Rheinisch-floren für seine Aufnahme zum Meister der Zunft bezahlen. Sollte es sich aber ereignen dass das aufgewiesene Meisterstück für untauglich und fehlerhaft anerkannt würde, so kann ein solcher Gesell bis dahin auf keine Weise zum Meister aufgenommen werden, bis er sein Handwerk gänzlich und wohl erlernet, und ein ächtes Meisterstück, wie oben gemeldet worden, verfertiget hat.

36.

Ist nun das Meisterstück für tauglich anerkannt worden, so muss die Zunft dem Gesellen darüber ein Zeugniss austellen mit welchem er, wenn er ein Fremder ist, bei dem Stadt=Magistrat um das Bürgerrecht anzusuchen hat, weil er nur nach dessen Erhaltung in die Zunft eingenommen werden darf.

37.

Den Rang in der Zunft werden die neu aufgenommenen Meister ohne Rücksicht ob sie fremde oder einheimische sind nach derjenigen Ordnung erhalten, welche sie in der Bruderschaft untereinander beobachtet haben. Es kann demnach jeder Gesell, um sich seine Kenntnisse zu erweitern, und sich etwas zu verdienen so lange auf der Wanderschaft bleiben oder auch zu Hause im Gesellen=Stande arbeiten, als es ihm beliebt, ohne dadurch seinen künftigen Rang in der Zunft zu verlieren.

38.

Damit der Lohn der Gesellen gleich, und nicht nach eines jeden freiem Willen, oder nach der heimlichen Übereinkunft des Meisters mit dem Gesellen gehalten werde; so wird die Bestimmung des Lohns der Zunft dermassen überlassen, dass derselbe immer den Zeitumständen und den Preisen der Lebensmittel; so auch der Hurtigkeit und den Kenntnissen des Gesellen im Beiseyn und mit Einverstehen des Magistrats Kommissär bestimmt werde.

39.

Es seyn die Gesellen auf die Woche auf den Tag, oder auf das Stück gedingt, so müssen sie doch die Arbeit Mondtag in der Frühe anfangen, und durch die ganze Woche in folgender Ordnung fortsetzen; Im Winter müssen sie von sechs Uhr früh, bis Abends um zehn Uhr; im Sommer aber von fünf Uhr den ganzen Tag so lange das Sonnenlicht dauert, und zwar ohne allen Unmuth arbeiten. Es ist daher auf keine Weise zu erlauben, dass die Gesellen ohne Vorwissen des Meisters die Arbeit niederlegen und in der Stadt herumschlendere. Übrigens ist der

Gesell verbunden, wenn der Meister Trauerkleider, oder vor eine Herrschaft nöthige Arbeit zu machen hat, auch ausser den bestimmten Stunden, und auch noch den abendlichen Freistunden solche zu verfertigen.

40.

Der sogenannte blaue Montag darf auf keine Weise erlaubt werden; sollte aber ein Meister ihn zu halten seinen Gesellen erlauben, so soll er um 30 Kreutzer gestraft werden, welche Strafe, so oft diess geschieht verdoppelt werden muss; wenn hingegen der Gesell auf die bestimmte Stunde zur Arbeit nicht erscheinet, sondern viel später, so ziehe man ihm deswegen einen Taglohn ab. Sollte aber so weit gehen, dass er den blauen Mondtag ganzlich hielte, und nur Dienstag zur Arbeit käme, so muss ihm ein ganzer Wochenlohn abgezogen werden. Hingegen wenn Arbeit ist, und der Meister sie, wegen seiner Nachlässigkeit nicht hervorgiebt, so soll der Gesell seine ganze Bezahlung sammt dem Essen haben.

41.

Jene schlechte Gewonheit, dass der Gesell Nachts ausser der Behausung seines Meisters schlafe, darf auf keine Weise erlaubt werden, und welche darwider handeln, müssen fürs erste um 12 Kreutzer gestraft werden, welche Strafe, sollten sie es mehrmals thun, jedesmal verdoppelt werden muss, ausser sie könnten ihr Thun mit wichtigen Gründen entschuldigen. Welche aber diese Liederlichkeit auch nach etlichemal bestrafen nicht lassen, müssen als Ungehorsame von der Zunft weggeschikt werden.

42.

Es steht jedem Meister frei sich von fremden Ortschafften durch Briefe so viel Gesellen zu ruffen und auf seine Unkosten bringen zu lassen, als er benöthigt ist.

43.

Hingegen wird es scharf verbothen, dass sich kein Meister unterstehe nur einen einzigen von denen ohne alle Berufung angekommenen Gesellen, ohne Vorwissen der Zunft in seine Werkstatt aufzunehmen, oder noch mehr durch Versprechung eines grössern Taglohns, als nach bestimmten Zunft=Artikeln erlaubt ist, zu sich zu loken. So auch unterfange sich kein Meister unter harter Strafe den Gesellen eines andern öffentlich oder unter der Hand abwendig zu machen.

44.

Kein Geselle darf an Werktagen bis zum Sonntag, ausser in dringenden Fällen seinen Meister verlassen, hingegen darf auch der Meister den Gesellen ohne gegründete Ursache nicht wegschiken. Eben so kann auch drei Wochen vor Ostern, Pfingsten und Weihnachten kein Gesell seine Werkstatt verlassen, und auch der Meister denselben unter dieser Zeit keinerdings wegschiken, wenn nur nicht der eine Theil durch gewisse Ursachen dazu gezwungen wird.

45.

Solche Gesellen welche auf den Brief eines Meisters in seine Werkstatt gehen, sind gehalten ein viertel Jahr um den bestimmten Lohn bei ihm zu arbeiten; nach Verfluss dieser Zeit aber können sie die eingedingten Reise Unkosten von ihrem Meister verlangen, und Ordnungs=mässig aufstehen. Wollen sie dann noch länger bei der Zunft bleiben, so haben sie keine Befugniss mehr sich einen Meister

zu wählen, sondern sind gehalten zu jenem Meister zu gehen der an der Reihe ist; wenn ihnen aber dieser nicht anständig ist, so müssen sie die Zunft verlassen, und ihre Wanderschafft weiter fortsetzen.

46.

Wenn ein Gesell von seinem Meister eine gewisse Summe Geldes vorher aufnehmen sollte, so ist er schuldig solche so wie sie übereingekommen, entweder auf die Woche oder auf das Stük abzuarbeiten, und einen solchen Gesellen darf kein anderer Meister unter gewisser Strafe so lange in seine Werkstatt aufnehmen, bis dass er seine Schuld bei seinem vorigen Meister nicht gänzlich abgearbeitet hat.

47.

Gesellen, welche zu einem ausserzünftigen Pfuscher einstehen, werden nicht nur mit einer angemessenen Strafe belegt, sondern es wird ihnen auch die bei dem Pfuscher zugebrachte Zeit in die zum Wandern bestimmte Jahre nicht eingerechnet werden.

48.

Es wird der Zunft völlige Freiheit eingeräumet, zur Zähmung der jungen Leute mit Einwilligung und Einverständniss des Magistrats Kommissärs angemessene Gesetze und Regeln vorzuschreiben, und die Fehler und Exzessen der Gesellen und Lehrlinge scharf zu bestraffen.

49.

Bei den alle vier Wochen zu haltenden Zusammenkünften der Gesellen, muss der von der Zunft hiezu bestimmte Meister mit dem gewählten Gesellenvater erscheinen, deren Pflicht es seyn wird, die Einkünfte der Bruderschaftscharf zu verrechnen, und ihre ganze Aufmerksamkeit darauf zu wenden dass aus der Bruderschafts=Lade, zufolge Allerhöchster Verordnungen keine unnöthigen Ausgeben gemacht, sondern das Geld zur Aushülfe der kranken und wahrhaft darbenden Gesellen verwendet werde.

Dritter Theil

Von den Lehrjungen

50.

Wenn ein Junge der kein Meister=Sohn ist Lust zur Erlernung des Handwerks hat, so wähle er sich einen Lehrmeister bei dem er eine vier wochentliche Probe ausstehen und dann mit seinem Geburts = und Taufschein, und zweien Bürgen der Zunft vorgestellt werden muss, um zum Lehrjungen aufgenommen zu werden, wo er vor die Zunftversammlung einen Rheinisch-floren zu zahlen hat. Die Taxe der Aufnahme aber wird ohne Unterschied sowol bei Meisters=Söhnen als Fremden auf drei Rheinisch-floren festgesezt. Übrigens wird die Zunft verpflichtet seyn, ohne Ansehung der Religion und Nation Lehrjungen aufzunehmen und einzudingen.

51.

Die Zeit der Lehre soll, wenn der Meister den Jungen mit seinen Unkosten eindingt, kleidet und freispricht in vier ganzen Jahren bestehen; thut aber diess alles der Junge oder seine Eltern aus dem ihrigen, so wird die Zeit zum Frei-

sprechen drei Jahre seyn. In Ansehung der Meister=Söhne aber wird keine bestimmte Anzahl von Jahren zum Lernen festgesezt; weil diese auch vor drei oder vier Jahren freigesprochen worden können, wenn sie sich in Erlernung ihres Handwerks so fleissig geübet haben, dass sie in Gemässheit Allerhöchster Verordnungen nach einem oder zwei Lehrjahren die Lehrlings=-Probe ohne alle Fehler ververtigen können, und die Zeugnisse von ihren Lehrmeistern über ihr Betragen und ihren Fleiss vorzeugen.

52.

Nach vollbrachten Lehrjahren ist der Junge verpflichtet seine Lehrlings=Probe zu ververtigen, welche ihn einer durch ihn gehörig genäheten und verfertigten Arbeit besteht.

53.

Hat nun der Lehrjung seine Probe gehörig verfertigt, so dass nichts daran auszusetzen ist, und er folglich für wurdig erkannt wird zum Gesellen aufgenommen zu werden, so hat er sich dieserwegen bei der Zunft zu melden, wo sowohl die Fremden als Meister=Söhne vor die Zunftversammlung einen Rheinisch-floren, vor das Freisprechen aber sechs Rheinisch-floren zu zahlen gehalten seyn.

54.

Weder hier in der Stadt noch in den umliegenden Ortschaften wird es den Meistern erlaubt seyn, ohne Vorwissen und Einverstandniss der Zunft Lehrjungen aufzunehmen oder freizusprechen, widrigenfalls ein solcher Lehrjung oder freigesprochener Gesell in keiner Werkstatt aufgenommen werden wird.

55.

Sollte ein Lehrjung von seinem Meister entlauffen, und darauf erwischt und zurückgebracht werden, so muss er wenn er keine hinlängliche Klage hat, oder diese nicht beweisen kann, sein Handwerk aber auch weiter zu lernen wünscht, gehörig bestraft und dann seinem Lehrmeister zurücke gegeben werden; will er aber nicht zurück kehren oder gar vom Handwerk abstehen, so muss er seinem Meister die auf ihn verwendete Unkosten ersetzen. Wenn hingegen die vom Jungen vorgelegte Klagen wahr und glaubwürdig gefunden würden; so thue man ihn zur Vollbringung seiner Lehrjahre zu einem andern Meister sein voriger Meister aber werde scharf gestraft.

56.

Stirbt ein Meister bei dem ein Junge in der Lehre steht, so soll derselbe nicht länger als zwei Wochen bei der Wittwe gelassen werden, sondern die Zunft soll demselben zur Vollendung seiner Lehrjahre einen andern Meister anweisen.

Beschluss

Endlich ist es nothwendig diese Zunft-artikel alle Jahre zweimal in der Zunftversammlung in Gegenwart der Meister, Gesellen und Lehrjungen vorzulesen, damit sie besonders die untergebene Jugend und die jungern Meister zur künftigen Darnachhaltung desto besser verstehen und behalten mögen, und sich die Übertretter derselben nicht mit Unwissenheit entschuldigen können.

Quos quidem Articulos in essentialibus Altissimo Normativo omnimode conformes in authenticam hanc formam redactos supranominatis supplicantibus Sartoribus, utpote: MICHAELI SCHULLER, IOANNI VAELTZER et FRANCISCO NAGY prout reliquis etiam universis dicti Contubernii SARTORUM commembris

in superius fato Libero Oppido Saxonicali SZÁSZVÁROS residentibus et commorantibus, ad specialem Magistratus ejatis intercessionem, stricta futura pro cynosura et observantia juriumque suorum tuitione Regium isthoc Gubernium modo provisorio et ad futuram usque generalem Ceharum regulationem extradandos duxit et concedendos. E Regio Magni Principatus Transsylvaniae Gubernio. Claudiopoli, die vigesima octava Mensis Augusti, Anno Millesimo Octingentesimo Septimo.

G. C. Banffy Gubernator m. pria
J. Bedeus de Scharberg m. pria.

Register der vorstehenden Zunftartikel

Einleitung

Erster Theil

Von den Meistern.

1. Von der grossen Zunftversammlung.
2. Von der Wahl der Zunftmeister.
3. Von den übrigen Beamten.
4. Von der Zunft=Lade.
5. Von den Schuldigkeiten des jüngsten Meister, und von der zusammenrufung der Zunft.
6. Von den vierteljährigen Zunftversammlungen.
7. Von den ausserordentlichen Zunftversammlung.
8. Von Schlichtung der Strittigkeiten.
9. Von den Strafen.
10. Von der Aufführung der Meister.
11. Von den Zänkern.
12. Von der Aufnahme auswärtiger Meister in die Zunft.
13. Von den durchgegangenen oder wegziehenden Meistern.
14. Von den Pfuschern.
15. Von der auf Jahrmärkten zu haltenden Ordnung.
16. Vom Verkauf fremder Schneider Arbeit.
17. Von den betrügenden Meistern.
18. Von denen in der Arbeit begangenen Fehlern.
19. Von der übermässigen Taxirung der Arbeit.
20. Von den faulen Meistern, und den die Arbeit nicht auslösenden Kunden.
21. Von den Angehörigen der Meister.
22. Von den Gerechtsamen der Meister=Wittwen.
23. Von der Verwendung der Zunftgelder.
24. Von der Bezalung der Beamten.
25. Von den kranken Meistern.
26. Von den bei Meistern vorfallenden Leichen.

Zweiter Theil

Von den Gesellen.

27. Von den Schuldigkeiten der freigesprochenen Lehrjungen.
28. Von den wandernden Gesellen.
29. Von denen durch die Gesellen vorzuzeigenden Zeugnissen.
30. Von Auftheilung der Gesellen.
31. Vom nemlichen Gegenstand.

32. Von den Gesellen welche keine Arbeit finden.
33. Vom Muthjahr.
34. Vom Meisterstück.
35. Von der Meisterrechts=Taxe.
36. Von Erlangung des Bürger=Rechts.
37. Vom Rang der neuen Meister.
38. Vom Lohn der Gesellen.
39. Von der in der Arbeit zu haltenden Ordnung.
40. Vom blauen Mondtag.
41. Vom nächtlichen Herumschwärmen der Gesellen.
42. Die Meister können sich Gesellen verschreiben.
43. Von den unberuffenen Gesellen.
44. Vom Aufstehen der Gesellen aus der Werkstatt.
45. Von der Schuldigkeit der beruffenen Gesellen.
46. Von den vorherbezahlten Gesellen.
47. Von den Gesellen welche zu Pfuschern einstehen.
48. Von den Artikeln der Bruderschaft.
49. Von den Zusammenkünften der Gesellen, und den Einkünften der Bruderschaft.

Dritter Theil

Von den Lehrjungen.

50. Von der Aufnahme der Lehrjungen.
51. Von der Zeit der Lehre.
52. Von der Lehrlings=Probe.
53. Vom Freisprechen.
54. Von den ohne Vorwissen der Zunft aufgenommenen oder freigesprochenen Lehrjungen.
55. Von entwichenen Lehrjungen.
56. Von den bei verstorbenen Meistern in der Lehre gestandenen Jungen. Beschluss.

EIN ZUNFTARTIKEL DER BROOSER SCHNEIDER AUS DEM JAHRE 1807

(Zusammenfassung)

Obwohl die Schneiderei eine der meistverbreiteten Beschäftigungen im mittelalterlichen Broos war, fehlte bisher der Zunftartikel über die Organisierung und Funktionierung der Schneider in der Fachliteratur. Die Auffindung und Veröffentlichung dieser Kopie des Zunftartikels, die sich im Besitz des Brooser Museums für Volkskunst befindet, ermöglicht eine genauere Kenntnis des Lebens innerhalb der Brooser Schneiderzunft und ist gleichzeitig ein Beitrag zur Entwicklung der Zünfte in Siebenbürgen.

RELATAREA DE CĂLĂTORIE PRIN ȚARA ROMÂNEASCĂ A LUI ÜRMÖSY SÁNDOR (1841—1843)

În *Istoria românilor prin călători*, Nicolae Iorga atrăgea atenția asupra unei lucrări pe care se pare că nu a putut-o consulta („ar fi de cercetat, în sfârșit, cartea lui Alexandru Ürmösy, în căutarea ungurilor de dincoace, carte apărută, la Cluj, în 1844"[1]), îndemn căruia încearcă să îi dea răspuns, pentru prima oară, rândurile de față[2].

Ürmösy Sándor a trăit pe la mijlocul secolului al XIX-lea, la Cluj, unde era preot unitarian. În 1841—1843, când călătorește în Muntenia, pare să fie foarte tânăr, deși reiese că era deja preot[3]. Locul, desigur foarte modest, pe care îl ocupă în istoria culturii maghiare, este datorat, în afara relatării sale de călătorie, unei broșuri apărute la Târgu-Mureș în 1855,[4] activității de culegător de basme populare, desfășurată alături de binecunoscutul Kriza János, precum și colaborării sale publicistice, din anii 1850, la revista clujeană „Hetilap"[5].

Lucrarea *Az elbujdosott magyarok Oláhországban (Maghiarii pribegiți din Țara Românească)*, apărută sub semnătura lui Ürmösy Sándor, la Cluj, în 1844, în tipografia liceului evanghelic-reformat, reprezintă descrierea, în peste o sută de pagini, a celor două călătorii întreprinse în Muntenia, prima în mai-iulie 1841, a doua în același interval al lui 1843. Motivațiile care l-au împins pe preotul maghiar să efectueze voiajul său nu pot fi desprinse de nevoia generală, de inspirație preponderent iluministă, de cunoaștere a unor civilizații, culturi sau experiențe politice străine, proprie spiritului epocii sale; în cazul de față, de

---

[1] Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, Buc., 1981, p. 681 (ediția I: 1921—1922; ediția a II-a: 1928—1929).

[2] Iorga, în locul citat, rezumă pe scurt conținutul cărții, dând astfel impresia că, totuși, ar fi văzut-o. În nota pe marginea acestui alineat menționează: „Și în de Gerando, *La Transylvanie*, p. 183 și urm." Putem afirma însă cu certitudine că Iorga nu a cunoscut lucrarea lui Ürmösy decât prin intermediul rezumatului pe care i-l însăilează de Gerando, deoarece în prezentarea pe care o face istoricul român nu apar decât pasaje preluate aproape *tale-quale* din autorul francez, și pe care nu le găsim la Ürmösy în formulările respective. Cf. Augustin de Gerando, *La Transylvanie et ses habitants*, vol. II, Paris, 1850, cap. XXIV: *Les Sicules*, p. 182—187.

[3] Afirmă în jurnalul său de călătorie că este „diák", ceea ce în limbajul epocii nu înseamnă neapărat „student", ci poate fi și „cleric", „intelectual". Vezi Ürmösy Sándor, *Az elbujdosott magyarok Oláhországban [Maghiarii pribegiți din Țara Românească]*, Kolozsvár, 1844, p. 22.

[4] Idem, *Egy szomorú éjszaka 1855. jún. 20 [O noapte tristă. 20 iunie 1855]*, Maros-Vásárhely, 1855.

[5] Pentru Ürmösy vezi: Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái*, vol. XIV, Bdp., 1910, p. 699—700; *Magyar irodalmi lexikon*, vol. III, Bdp., 1965, p. 452.

curiozitatea de a vedea și „ce fierbe în oala vecinului", după cum se exprimă Ürmösy[6]. Și alți maghiari ardeleni întreprind asemenea călătorii în acești ani, exemplele faimoase fiind cele ale lui Bölöni Farkas Sándor în Europa apuseană și America de Nord[7] și Kőrösi Csoma Sándor în India și Tibet,[8] pe care Ürmösy le cunoaște și la care el se și raportează[9].

Dar motivul principal și concret al voiajului său, mărturisit explicit ca atare, îl constituie dorința arzătoare de a-i cunoaște pe conaționalii săi „pribegiți" în Țara Românească și de a se informa asupra situației lor. Faptul se explică limpede în lumina interesului pentru aspectele naționale care animă generația epocii sale, de data aceasta în spirit romantic. Nevoia de explorare a propriei identități naționale, de regăsire și de comuniune cu aceasta, se manifestă prin interesul față de conaționalii rătăciți, expuși pericolelor deznaționalizării într-o neagră străinătate. Tot în această perioadă, și în același spirit, un alt călător maghiar, Gegő Elek, va scrie despre „coloniile maghiare" din Moldova, răspunzând unui apel lansat în acest sens de Academia din Pesta[10].

„Însuflețit de acest puternic sentiment patriotic", după cum se exprimă o recenzie dintr-o gazetă pestană,[11] Ürmösy Sándor parcurge un drum lung prin Țara Românească, trecând prin orașele Câmpina, Ploiești, București, Câmpulung, Târgoviște, Pitești, Râmnic, Craiova (după care sare direct la Brăila), ca și prin numeroasele sate întâlnite, întrebând pretutindeni de numărul și de soarta maghiarilor de acolo. Structura cărții, în cele zece capitole, urmează în general firul călătoriei, dar fiecare popas poate oferi prilej atât pentru observații și descrieri locale, cât și pentru considerații de natură generală, fără un plan riguros.

Cea mai mare parte a relatării sale, într-o proporție covârșitoare, este dedicată maghiarilor din Țara Românească — scopul propriu-zis al călătoriei și al cărții. În fiecare localitate în care intră, el se referă mai întâi la numărul maghiarilor stabiliți aici, la structura lor confesională, ocupațiile exercitate, viața religioasă, poziția și statutul lor în raport cu populația indigenă. Peste tot unde are posibilitatea, cercetează în acest sens registrele parohiale și cele ale agenției consulare austriece. În urma investigațiilor efectuate, ajunge la concluzia că numărul real al conaționalilor săi este mult mai mare decât cel reieșit din listele consultate, unele categorii, cum ar fi servitorii sau vagabonzii, nefiind înregistrate. Peste tot are impresia că aude vorbindu-se ungurește, chiar și în București. Totodată, foarte mare i se pare și numărul maghiarilor deznaționalizați din Țara Românească.

---

[6] Ürmösy Sándor, *Az elbujdosott magyarok...*, p. 5.

[7] **Bölöni Farkas Sándor**, *Utazás Észak-Amerikában [Călătorie în America de Nord]*, Kolozsvár, 1834.

[8] Vezi *Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai [Operele lui...]*, Bdp., 1885.

[9] **Ürmösy Sándor**, *op. cit.*, p. 4, 73.

[10] **Gegő Elek**, *A moldvai magyar telepekről [Despre coloniile maghiare din Moldova]*, **Buda, 1838**; vezi și *George Barițiu și contemporanii săi*, III, Buc., 1976, p. 373—375.

[11] *Erdélyi irodalom [Literatură din Ardeal]*, în *Regélő Pesti Divatlap*, **1844**, nr. 48, p. 764.

Într-un capitol de sinteză, din final,[12] călătorul maghiar prezintă principalele zone din Transilvania și Ungaria care au alimentat această emigrație, precum și perioadele sale de desfășurare, încercând să analizeze, pe larg, și cauzele acesteia. După Ürmösy, emigrarea maghiarilor în Țara Românească a început în evul mediu, în secolele XIV—XV, continuând până la zi. Cei mai mulți provin din Țara Bârsei și din Făgăraș, apoi din comitatele Alba de Sus și de Jos și din Banat. Cauzele emigrării lor ar fi multiple, după cum mărturisesc cei pe care Ürmösy i-a chestionat: unii invocă foametea, sărăcia, lipsa pământului arabil (mai ales în Secuime), alții lipsa încercărilor de industrializare, imposibilitatea, pentru mulți tineri, de a practica o meserie, neputând strânge suma necesară pentru a intra într-o breaslă. Apoi, mulți și-ar părăsi meleagurile natale datorită pedepselor și vexațiunilor pe care ar trebui să le suporte, din diferite motive, acasă, sau pur și simplu sunt oameni neputincioși, leneși, decăzuți, care nu au fost în stare să-și făurească o soartă în Ardeal și speră să reușească aici, în Țara Românească, în acest „mare azil a Europei"[13].

Cauzele invocate de Ürmösy, pentru această situație, în fond nefericită, denotă un criticism social de o factură complexă, cu accente atât tradițional iluministe, cât și mai moderne, liberale. Pe de o parte problemele social-agrare, necesitatea industrializării, persistența unor instituții și abuzuri feudale (cum ar fi breslele); dar și carențele psihologice și de educație (cum ar fi lenea), care rezidă în individ și care nu pot fi contracarate eficient decât prin morală și luminare.

În continuare este analizată situația pe care o au maghiarii în Muntenia, preotul clujean constatând că dacă din punct de vedere material mulți dintre ei se pot considera mulțumiți, mai ales cei care au o meserie, în schimb în plan spiritual ei sunt supuși unui proces continuu de românizare, ceea ce după Ürmösy este deosebit de revoltător și de regretabil. Factorii care duc la deznaționalizare, analizați de asemenea în mod special, în capitolul IX,[14] sunt multipli. Unul constă în imposibilitatea practicării religiei lor, datorită numărului redus de preoți maghiari. „Oamenii simpli au nevoie de preot și nu își fac probleme dacă acesta este un călugăr român... Ei consideră că a trăi fără preoți cu care să-și rostească rugăciunile este un păcat mai mare decât deznaționalizarea"[15]. Apoi, maghiarii nu dispun nici de școli elementare destule: „doar la București există o școală catolică și reformată, precum și la Craiova, dar în aceasta din urmă copiii învață în românește"[16]. Tot la deznaționalizare duc și căsătoriile mixte, pe care Ürmösy le dezaprobă cu desăvârșire, precum și insultele batjocoritoare la adresa religiei și obiceiurilor maghiare. Expuși permanent insultelor și ironiei românilor, mulți maghiari preferă, afirmă călătorul clujean, să renunțe la credința și obiceiurile lor și să se integreze în comunitatea românească.

---

[12] Ürmösy Sándor, *op. cit.*, p. 85—96.
[13] *Idem*, p. 94.
[14] *Idem*, p. 97—105.
[15] *Idem*, p. 98.
[16] *Ibidem*.

Acestea sunt, pe scurt, principalele informaţii şi probleme referitoare la conaţionalii săi de peste munţi pe care Ürmösy le discută, pe larg, atât în cele două capitole de sinteză amintite, cât şi de-a lungul călătoriei, cu numeroase amănunte şi exemplificări.

Cartea conţine însă şi o serie de referiri la românii din principatul dunărean şi la ţara acestora, în general, asupra cărora ne vom opri în continuare. Ele sunt presărate atât pe parcursul călătoriei, cu ocazia diferitelor întâlniri şi a descrierilor de localităţi, cât şi în digresiuni mai ample cu privire la aceste aspecte, cum este cazul capitolului final, dedicat culturii în Ţara Românească. Adeseori, referirile privitoare la români sunt făcute cu ocazia prezentării situaţiei maghiarilor, a relaţiilor pe care le au aceştia cu autohtonii, ceea ce va influenţa, desigur, percepţia asupra românilor şi atitudinea asumată faţă de aceştia.

Aminteam anterior că Ürmösy a efectuat două călătorii în Muntenia. Prima, din 1841, care pare a urma traseul Târgovişte, Piteşti, Râmnic, Craiova, este descrisă în capitolul VII, în timp ce aceea mai proaspătă, din 1843 (Predeal, Câmpina, Ploieşti, Bucureşti, poate şi Câmpulung sau Craiova), ocupă tot restul cărţii. Se pare că impresiile din primul voiaj nu au fost prea plăcute, deoarece ele au dus (sau au contribuit) la conturarea unei imagini predominant negative despre români şi ţara acestora, exprimată încă pe prima pagină a cărţii, prin reţinerile cu care face această nouă călătorie: „lui Bölöni Farkas Sándor îi era mai uşor şi mai încurajator să călătorească în toată America de Nord, Anglia, Franţa şi Germania, decât lui Ürmösy într-o ţară a cărei cârmuire ineficientă îl sperie pe călător încă de la intrarea în ţară, făcându-l a se teme şi mai mult de ceea ce urmează să vadă... Este înspăimântător să păşeşti în rândurile unei naţiuni care, în pofida exemplelor date de atâtea popoare civilizate, nu ştie, nu vrea sau nu poate să se debaraseze de atitudinea ei barbară, care în lumea noastră obişnuieşte să genereze conflicte, iar conflictele distrugeri"[17].

Caracterul dur şi tranşant al unor asemenea aprecieri, ca şi al celor care vor urma, ar putea să sugereze faptul că ele nu aparţin doar percepţiei pe care Ürmösy şi-o formează la faţa locului, ci că acesta pornise la drum înarmat deja cu o anumită imagine negativă, cu o prejudecată împotriva românilor. Totuşi, deşi foarte plauzibilă, o atare supoziţie nu poate fi demonstrată direct pe textul jurnalului, deoarece Ürmösy nu face aprecieri asemănătoare la adresa românilor din Ardeal, care să arate explicit că pe baza imaginii pe care o are despre aceştia îşi întăreşte şi îşi extinde prejudecăţile asupra celor de peste munţi.

Românii din principatul dunărean sunt consideraţi de către călătorul maghiar drept un popor incult, necivilizat, şi chiar ostil progresului, trăsături pe care le va argumenta pe parcursul călătoriei cu diferite exemple, adăugându-le indolenţa şi intoleranţa religioasă.

Ürmösy insistă în mod deosebit asupra acestui aspect, susţinând că, indiferent de religia lor catolică, luterană, calvină sau unitariană, maghiarii sunt consideraţi drept „păgâni" de către românii ortodocşi şi trataţi ca atare. Astfel, în oraşul Câmpina, o familie maghiară îi relatează că românii nu le îngăduie maghiarilor „păgâni" să se înmormân-

[17] *Idem*, p. 4.

teze în cimitire românești, iar dacă totuși acceptă, o fac numai în schimbul unei sume însemnate de bani și într-un loc cât mai îndepărtat[18]. În altă parte, arată distincția pe care o fac totuși românii între catolici și confesiunile protestante, în favoarea celor dintâi: „catolicii sunt numiți de către românii de rând »creștini mici«, în timp ce pe ceilalți [creștini neortodocși] îi consideră de-a dreptul păgâni"[19]. În acest sens, într-o situație gravă s-ar afla sașii luterani din București, care „pentru ca acești români barbari să nu râdă de ei și să nu îi considere păgâni, au preluat multe elemente de ritual de la catolici, îndepărtându-se astfel foarte mult de modul de desfășurare al slujbelor luterane ardelene"[20].

O altă întâmplare semnificativă la acest capitol este cea din casa negustorului Maxim Dumitrache, din Câmpina, român căsătorit de altfel cu o unguroaică, la care Ürmösy aflase găzduire. Exprimându-și dorința de a oficia aici o slujbă luteranilor din Câmpina, preotul maghiar se lovește de împotrivirea inflexibilă a gazdei sale, care afirmă că prin această slujbă Ürmösy și luteranii săi i-ar „pângări" casa[21].

Fără îndoială că, prin sublinierea acestei intoleranțe religioase a românilor, Ürmösy vrea să pună în evidență soarta vitregă în care se află maghiarii din Țara Românească, în sensul spiritului național al cărții sale. Dar, în același timp, el argumentează această teză prin o percepție tipică iluminismului transilvan, pentru care intoleranța, superstițiile, ignoranța poporului în materie religioasă reprezintă un obiect foarte important al criticismului social, un inamic al progresului care trebuie combătut și care provoacă, firește, uimire și dezaprobare.

Tot de această percepție iluminist-moralizatoare putem lega (dacă nu admitem ideea preponderenței prejudecății pur etnice a lui Ürmösy, la adresa românilor în general) o altă trăsătură negativă atribuită acestora, anume înclinația spre beție, care alături de lene și de lipsa spiritului de economie face parte din temele predilecte ale criticismului luminist, fiind considerate drept adversari principali ai propășirii în rândul claselor de jos. Peste tot, călătorului maghiar i se pare prea mare numărul cârciumelor (despre care remarcă de fiecare dată că sunt foarte murdare în interior) și al tarabelor din centrul orașelor unde se vând băuturi alcoolice[22].

Singura trăsătură pozitivă pe care Ürmösy o atribuie românilor este ospitalitatea, pe care o remarcă de mai multe ori, la o familie de țărani din Bucegi sau la călugării de la Sinaia. Semnificativ însă pentru jocul înșelător al imaginilor etnice este faptul că se arată foarte surprins de acest lucru, fiind convins că ospitalitatea este o trăsătură specifică, distinctivă, a maghiarilor[23].

În afara acestor considerații generale de etno-psihologie, călătorul maghiar face și o serie de observații de ordin social cu privire la stările de lucruri din Țara Românească. Și în această sferă manifestă o poziție

[18] *Idem*, p. 18—19.
[19] *Idem*, p. 49.
[20] *Idem*, p. 52.
[21] *Idem*, p. 25.
[22] *Idem*, p. 44.
[23] *Idem*, p. 9.

destul de negativă, criticismul său iluminist găsind aici câteva domenii tipice de manifestare, sau, dacă admitem ideea resentimentelor etnice faţă de români în general, atunci aceste resentimente sunt îmbrăcate în haina criticii sociale.

Călugării sunt o categorie care îi reţine atenţia, firesc pentru postura sa de cleric, dar şi pentru mentalitatea iluministă, care dezaprobă instituţia monahală, găsind-o anacronică şi parazitară. Ürmösy, care a intrat în contact cu călugării de la Sinaia, susţine că în rândul acestora pot intra „orice fel de gunoaie, numai să vorbească perfect româneşte... Ei sunt foarte respectaţi atât de către oamenii de rând, cât şi de către cei puternici, iar din punct de vedere religios situaţia ţării se aseamănă cu cea a Ardealului în veacul al XIII-lea. Fiecare boier care se respectă trebuie să aibă măcar un preot, altfel ar fi considerat păgân". Călătorul maghiar distinge două categorii de călugări: cei plătiţi de stat şi cei „onorifici", care trăiesc din mila creştinească. „Tocmai de aceea, văzând cât de comodă este viaţa de călugăr, mulţi dintre copiii leneşi ai naţiei lor aspiră la această viaţă gratuită"[24].

Cu privire la boieri, Ürmösy se referă la unele aspecte ţinând de viaţa lor cotidiană, subliniind, în sens peiorativ, diferenţele de civilizaţie ale acestei lumi orientale. Astfel, deşi în oraşele importante boierii dispun de case mari şi frumoase, „dacă te uiţi în interiorul acestora constaţi că doar puţine au mobilier ca al nostru". În schimb, se menţionează ironic, din nici una nu lipseşte covorul turcesc, care, în funcţie de nevoi, poate servi „şi ca faţă de masă, cearceaf, pernă sau cuvertură"[25]. În acelaşi timp este remarcată (iar în subtext, implicit, incriminată) înclinaţia boierilor pentru lux, pentru mărfurile aduse din străinătate, din Occident, faptul că „ei nu sunt deloc mulţumiţi dacă lucrurile lor nu provin din Paris sau din Londra"[26] — ceea ce intră oarecum în contradicţie cu cele afirmate anterior, dar se aliniază unei viziuni critice de ansamblu. Se subliniază în context, fără a fi prea mult comentată, şi francofilia societăţii muntene: „românii îi urmăresc pe francezi în aproape tot ceea ce fac aceştia şi folosesc foarte mult limba franceză. Uneori chiar, învăţând franţuzeşte din copilărie, vorbesc mai uşor în limba aceasta decât în cea maternă"[27].

Observaţii foarte aspre îi prilejuieşte robia ţiganilor. Fiind martorul unei licitaţii de robi ţigani la Bucureşti, se arată şocat de această situaţie: „cu toate că am auzit că în Ţara Românească ţiganii sunt robi, nu mi-am imaginat o asemenea robie. Am crezut că sunt consideraţi robi datornicii, până ce îşi achită datoriile, şi nu mi-am putut închipui un asemenea act de vânzare-cumpărare, cum era între păgâni şi civilizaţi"[28].

În ceea ce priveşte aspectele de civilizaţie, nota dominantă i se pare a fi dată de caracterul oriental şi înapoiat al realităţilor din Muntenia, de diferenţele pe care le prezintă acestea în raport cu civilizaţia de tip apusean şi, implicit, chiar cu realitatea din Transilvania. Chiar

[24] *Idem*, p. 13.
[25] *Idem*, p. 43.
[26] *Idem*, p. 21.
[27] *Idem*, p. 62.
[28] *Idem*, p. 68—70.

și atunci când surprinde semne ale noului și modernizării, caracterul lor timid și contrastul pe care îl fac cu starea de lucruri generală îi pun lui Ürmösy în lumină mai curând starea de înapoiere decât progresul. Și în acest caz, ni se pare dificil de apreciat în ce măsură imaginea și percepția lui Ürmösy se datorează relei-voințe, caracterului cârcotaș și prejudecăților naționale, sau, într-o pondere mai importantă, diferențelor de civilizație care se impun unui călător poate mai grăbit și superficial, dar pentru care progresul de tip occidental reprezintă singura referință acceptabilă.

Orașele Țării Românești apar în relatarea sa mici, inestetice, murdare și rău-mirositoare, datorită mizeriei de pe străzi și diferitelor alimente — pești de exemplu — care se vând direct în stradă. Nici București nu apar într-o lumină mai favorabilă. Din depărtare, orașul i se pare asemănător cu Parisul, „din cauza acelor clădiri mari construite în stil franțuzesc, care ascund celelalte case vechi și mărunte"[29]. Dar, din momentul în care pătrunde în interiorul orașului, îl surprinde faptul că locuitorii sunt îmbrăcați în stil oriental și nu apusean, considerând că „măcar prin îmbrăcăminte ar trebui să demonstreze că au pornit-o pe calea progresului"[30]. Totodată, va fi decepționat și de înfățișarea interioară a orașului, apreciind că acesta „este inestetic și la tot pasul găsești ceva care să nu-ți placă și la care să strâmbi din nas... Chiar dacă întâlnești ici-colo clădiri în stil franțuzesc, pe care le-ai putea admira, îți ajunge să arunci o privire în interiorul curții acelei clădiri și te apucă leșinul din cauza mirosului", provenit de la grămezile de gunoi de pe stradă, de la bucătăriile slujitorilor țigani sau din grajduri[31].

Puține referiri întâlnim cu privire la viața politică a principatului dunărean. Sunt pomeniți în treacăt generalul Kiseleff („un Washington al Țării Românești, care a înfăptuit o mare reformare în toate problemele politice ale țării"[32]) și principele Bibescu. Ürmösy descrie ceremonia instalării unui nou guvern, afirmând că, pentru a-și întări tronul și a-și înfrânge adversarii, principele și-a numit miniștrii tocmai din rândul acestora. Totuși, se îndoiește de stabilitatea domniei sale: „s-ar putea să fugă și el într-o zi după Ghica". Țara și boierii l-ar fi dorit ca domn pe fratele său, Barbu Știrbey (pe care Ürmösy nu îl numește), dar acesta a renunțat în favoarea fratelui său mai vârstnic, Bibescu fiind nevoit să-l accepte ca prim-ministru, deși numai la insistențele mai-marilor țării. Se mai afirmă că Bibescu a continuat politica de strângere a legăturilor cu Franța, promovată de Alexandru Ghica, astfel încât „așa curg francezii aici, de parcă Țara Românească ar fi o nouă țară de-a lor"[33].

Armata, care este comandată în limba română și ale cărei arme „sunt toate cadouri rusești", poartă uniforme franceze, donate tot de către ruși, uniforme care, potrivit informațiilor lui Ürmösy, ar fi apar-

[29] *Idem*, p. 41.
[30] *Idem*, p. 42.
[31] *Ibidem*.
[32] *Idem*, p. 50.
[33] *Idem*, p. 50—52, 62.

ținut soldaților lui Napoleon căzuți în campania din Rusia. Evident, nu scapă ocazia să arate că în această armată servesc, pentru soldă, și numeroși soldați maghiari[34].

Semnificativ pentru profilul iluminist al relatării lui Ürmösy este și faptul că paginile cele mai extinse cu privire la românii din Muntenia se referă la situația culturală a acestora, analizată atât într-un capitol special, cel final, al cărții, intitulat *Literatura din Țara Românească*, cât și pe parcursul călătoriei. Despre școlile din Muntenia se afirmă că înainte de Ghica se preda în ele doar matematica și citirea, și abia după venirea acestuia la domnie au fost aduși din străinătate profesori mai învățați, care „actualmente răspândesc filosofia și predau mai multe limbi, printre care și latina. Dar tinerii români își însușesc foarte greu această limbă înrudită cu a lor, neavând nici o înclinație spre învățarea ei"[35]. Ürmösy cunoaște caracterul romanic al limbii române, identifică învățământul de calitate cu studiul umanist al filologiei clasice și filosofiei și, firește, chiar fără a avea alte prejudecăți decât cele ale ardeleanului format într-un asemenea sistem de învățământ, nu poate fi mulțumit de cunoașterea limbii latine la București, în comparație cu situația din Transilvania.

Afirmă în schimb, cu vizibilă satisfacție și cu un fel de patriotism transilvan, extins și asupra concetățenilor săi români, că o parte din profesorii școlii din București au fost chemați din Ardeal, de la Blaj, fiind „foarte populari în rândurile elevilor și foarte vestiți pentru cunoștințele lor în limba latină și în filosofie"[36]. Ürmösy intră în contact cu unul din acești profesori români ardeleni, pe care nu îl numește, dar care ar putea fi August Treboniu Laurian, pe vremea aceea proaspăt profesor de filosofie la Colegiul „Sfântul Sava"[37].

Sunt foarte interesante o serie de opinii ale acestui interlocutor, reproduse de Ürmösy pe parcursul câtorva pagini. Potrivit acestora, românii au fost extrem de vitregiți de soartă pe parcursul istoriei, motiv pentru care nu au putut să păşească pe urmele națiunilor civilizate. Abia la 1833 (deci după Regulamentul Organic, adăugăm) s-au trezit la fapte. Maghiarii îi acuză pe români că sunt sălbatici, primitivi, lucru care este adevărat, dar numai în cazul românilor care trăiesc printre maghiari, adică al celor din Ardeal, deoarece aceștia sunt hăituiți și tratați barbar de către stăpânii lor de pământ. Din acest motiv, continuă profesorul ardelean, „Țara Românească deplânge soarta fraților noștri din Ardeal și... se gândește cu ură la națiunea maghiară, cu toate că, nu-i așa?, vecinii ar trebui să se înțeleagă bine între ei". Dar, cu toate că sunt priviți cu ostilitate, maghiarii din Muntenia nu sunt oprimați, așa cum sunt românii printre maghiari. Mai mult, insistă în-

[34] *Idem*, p. 62.
[35] *Idem*, p. 62—63.
[36] *Ibidem*.
[37] Vezi V. A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1800—1864*, vol. III, Buc., 1892; I. Popescu Teiușanu, V. Netea, *August Treboniu Laurian*, Buc., 1970. Mai funcționau la acea dată în colegiul bucureștean, la catedre de geografie și istorie, profesorii ardeleni Iosif Genilie și Aron Florian. Aceștia erau însă veniți cu mulți ani în urmă, iar Ürmösy vorbește mai ales de predarea filosofiei, ceea ce ne face să ne gândim la Laurian. Acesta se afla de altfel în relații bune cu maghiari stabiliți în București (vezi *infra*, nota 47).

terlocutorul lui Úrmösy, maghiarii se pot îmbogăți în Țara Românească, pe când în Transilvania românii s-ar ruina, chiar și pe Pământul Săsesc[38].

Indiferent dacă a avut sau nu loc exact în forma relatată, reproducerea de către Úrmösy a acestei discuții aruncă o lumină mai nuanțată asupra spiritului cărții sale. Evident, unele idei atribuite interlocutorului său, cum ar fi cea a ostilității cu care sunt priviți maghiarii din Țara Românească, servesc tezei generale a lucrării lui Úrmösy. Dar, în același timp, expunerea unor opinii și argumente contrare, cum este cel al stării materiale a maghiarilor, precum și invocarea, comparativ, a situației negative a românilor din Ardeal, a aspirațiilor lor de emancipare, aduc o notă de toleranță, de echilibru și de obiectivitate în raport cu orientarea partizană de ansamblu. Pe lângă faptul că face loc acestor opinii, Úrmösy afirmă că le respectă, și se abține totodată de la comentarea lor negativă, chiar dacă ele vin în dezacord cu concluziile sale.

În afara acestei paranteze, însemnările pe marginea situației culturale se referă, succint, și la presă. Chiar dacă nu se fac multe aprecieri exprese, tonul general rămâne în subtext tot unul critic. Se precizează că există două gazete politice, aflate sub o cenzură foarte strictă. Ele publică preponderent știri interne și despre activitatea principelui, acestea din urmă fiind de regulă laudative. Rubrica externă este săracă și de cele mai multe ori insistă asupra numărului mare al românilor din Ardeal, în comparație cu cel al maghiarilor din Muntenia, nelipsind nici comentariile critice la adresa sașilor ardeleni[39]. Este interesant că Úrmösy nu comentează mai pe larg informațiile respective. Este evident că dezaprobă în subtext aceste tendințe pe care le atribuie presei române, dar ne putem întreba dacă observă faptul că exagerările pe care i le atribuie nu reprezintă decât corespondentul perfect al tendinței pe care o promovează el însuși, în sens invers. Desigur, facem abstracție de faptul că Úrmösy exagerează afirmând că problematica românilor din Ardeal reprezintă un subiect atât de important pentru publicistica munteană din epocă, deși el surprinde totuși existența unor preocupări în acest sens, stimulate mai ales din direcția foilor lui Bariț.

Cu privire la literatura din Țara Românească,[40] Úrmösy îi menționează pe „dramaturgul și poetul Eliat" (Ion Heliade Rădulescu), pe Iancu Văcărescu, precum și pe o serie de tineri ardeleni stabiliți aici, pe care însă nu îi numește. Creațiile poeților munteni constau însă, după spusele lui Úrmösy, doar în nararea versificată a unor povestiri sau anecdote, de felul celor care „au fost editate într-o carte întreagă în 1842,[41] și care cu cât sunt mai ciudate, cu atât sunt și mai populare, cum sunt la noi poeziile lui Vörösmarty". Sunt rezumate două aseme-

[38] Úrmösy Sándor, *op. cit.*, p. 63—65.
[39] *Idem*, p. 105.
[40] *Idem*, p. 106—107.
[41] Ar putea fi vorba de volumul lui Anton Pann, *Fabule și istorioare*, I—II, Buc., 1841 (în 1842 nu cunoaștem nici o apariție editorială de acest gen), care corespunde foarte bine descrierii lui Úrmösy — gen de literatură semi-populară în mare vogă în epocă, pe care preotul maghiar îl suprapune însă, prin confuzie, peste literatura de cu totul altă factură a unui Heliade sau Iancu Văcărescu.

nea povestiri, probabil foarte deformate, în care inspirația populară este amestecată cu ecourile livrești, ceea ce le face greu de identificat[42]. Gustul literar al lui Ürmösy este semnificativ pentru plasarea sa între iluminism și romantism (cel mult cu o mentalitate pre-romantică, în pofida activității sale de folclorist de mai târziu), deoarece interesul pentru creația populară, existent fără îndoială, este însoțit de o reținere evidentă față de valoarea ei artistică.

Interesante sunt și observațiile cu caracter etnografic, călătorul maghiar rezumând câteva tradiții orale. Una dintre ele, rezultat al unei contaminări livrești evidente, afirmă că la pătrunderea hunilor dinspre răsărit, Attila i-a înfrânt pe români și i-a alipit oștirii sale, după care aceștia s-au împrăștiat în trei direcții, corespunzând celor trei provincii istorice, în timp ce Attila și-a ales loc de casă în Secuime[43]. Altă tradiție, care pare mai autentică, se referă la imaginea maghiarilor în mentalitatea populară din Muntenia; Ürmösy relatează despre copiii din satul Cioplea, care strigă după trecătorii maghiari, în semn de ocară, „Iancu-Vancu", citează zicătoarea „e drac unguru" sau o expresie cu care mamele își sperie copiii: „taci, n-ai minte, vine Iancu". Interesându-se de originea acestor formule, Ürmösy crede că ele evocă amintirea expedițiilor maghiare anti-otomane din evul mediu, legate de numele lui Iancu de Hunedoara, rămas ca o pildă terifiantă în memoria colectivă[44].

Înainte de a încheia analiza relatării lui Ürmösy, am întreprins câteva investigații și cu privire la ecoul pe care l-a suscitat ea în epocă. În 23 februarie 1844 se publica în gazeta clujeană „Erdélyi Hiradó" anunțul cu privire la apariția și prețul ei[45]. În 23 aprilie același an apărea tot în „Erdélyi Hiradó" o replică scurtă, dar foarte dură la adresa cărții lui Ürmösy, datată „din București, 13 martie" și sem-

[42] Una dintre „povestiri", despre care ni se spune explicit că aparține lui Heliade, seamănă în chip ciudat cu *Zburătorul*, așa cum ar fi putut fi acesta înțeles și deformat de un individ cu gust literar și mentalitate tipic iluministă, cum era Ürmösy. O domniță româncă se roagă singură în noaptea de Anul Nou, cerând să se poată mărita cu iubitul ei, sărac și urât de părinții fetei. Aceștia pun o vecină bătrână să-i comunice fetei prin hornul casei, ca și cum ar fi o voce divină, că ruga ei este respinsă. La auzul mesajului, fata va muri de durere. Dincolo de dificultățile lingvistice sau de modificarea prin intermediar, era exact deformarea pe care o putea aduce poeziei un spirit iluminist, care nu poate fi de acord cu realitatea unei arătări miraculoase și o convertește într-o stratagemă rațională, de natură să pună în evidență „superstiția" și să o înfiereze prin consecințele dramatice pe care le poate avea. Problema este că Ürmösy scrie în vara lui 1843, iar majoritatea istoriilor literare și edițiilor Heliade (vezi de exemplu Mircea Scarlat, *Istoria poeziei românești*, I, Buc., 1982, p. 296) dau ca an de apariție a poemului 1844, luând probabil ca bază publicarea sa în „Curierul românesc", 1844, p. 33—34. El apare însă și în „Curierul de ambe sexe", periodul IV (1842—1844), p. 332—336, iar o lucrare foarte bine informată ca *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, Buc., 1979, p. 434 dă ca an de apariție 1843. Toate aceste elemente, corelate cu informația lui Ürmösy (p. 106), care spune că „această povestire este acum cea mai la modă în rândul poporului", ne fac să credem că prototipul ei ar putea fi *Zburătorul*, aflat în circulație printr-o publicare anterioară celei din „Curierul românesc".

[43] Ürmösy Sándor, *op. cit.*, p. 39.

[44] *Idem*, p. 71—72.

[45] *Erdélyi Hiradó*, 1844, nr. 16.

nată „Sükei"[46]. Ea aparţinea pastorului Sükei Imre, parohul comunităţii reformate maghiare din Bucureşti[47]. Sükei îşi propunea să dezmintă în intervenţia sa două dintre afirmaţiile din lucrare. În primul rând arată că numărul maghiarilor din Ţara Românească, estimat de Ürmösy la 12 000, nu este decât de 3 000, şi reproduce numărul acestora pe localităţi, conform conscripţiei oficiale şi propriilor sale evidenţe.[47bis] În al doilea rând, susţine că aceştia nu sunt oprimaţi din punct de vedere religios, argumentând cu bunele relaţii pe care le are el însuşi cu autorităţile române, care îl salarizează. Dincolo de dorinţa de a corecta nişte informaţii eronate, putem explica această intervenţie şi printr-o motivaţie de ordin personal, deoarece Ürmösy îl acuzase primul pe Sükei, în cartea sa, învinuindu-l de diverse abuzuri, ca şi de lipsă de zel naţional şi religios,[48] fapt care l-a iritat probabil pe preotul din Bucureşti.

Notiţele publicate în „Erdélyi Hiradó" atrag însă atenţia şi altui ziarist ardelean: George Bariţ. În 24 aprilie 1844 (stil vechi) „Gazeta de Transilvania" publică şi ea o notă pe marginea observaţiilor lui Sükei. Cartea lui Ürmösy, „văzând groasele neadevăruri ce se cuprind într-însa", este socotită „nevrednică de vreo critică". În schimb, „Gazeta" reproduce cu vizibilă satisfacţie notiţa lui Sükei, care „se poticni el însuşi, ca maghiar, în neadevărurile pomenitului călător", redând atât cifrele privitoare la numărul maghiarilor din Muntenia, cât şi aprecierile potrivit cărora „biserica domnitoare din Ţara Românească nu apasă religia ungurilor, ci o suferă bine, căci el însuşi Sükei trage de la guvernul român leafa pe an"[49].

O întreagă recenzie îi consacră relatării lui Ürmösy şi publicaţia pestană „Regélő Pesti Divatlap", în numărul din 16 iunie 1844. Deşi afirmă că nu este o carte „dintre cele care făuresc o epocă", deşi regretă lipsa unei analize mai aprofundate şi remarcă deficienţe în stil şi ortografie, ziariştii pestani socotesc subiectul în sine, ca şi tratarea lui, demne de toată atenţia. Analizează şi ei pe larg cauzele emigrării maghiarilor, criticând stările de lucruri din Ardeal şi Ungaria care le provoacă, remarcând totodată cu multă atenţie anumite aspecte mai

[46] *Idem*, nr. 33, p. 195, rubrica: *Külföld. Oláhország [Din străinătate. Ţara Românească]*.

[47] Sükei a fost, se pare, un personaj foarte bine integrat în societatea bucureşteană şi s-a aflat în relaţii excelente cu românii. Pentru aceasta pledează mai multe elemente, în afara polemicii sale cu Ürmösy. „Gazeta de Transilvania", 1844, p. 336, publică un *Atestat*, prin care patruzeci de boieri munteni înfăţişează elogios activitatea sa bisericească dusă timp de treizeci de ani, tocmai în intenţia de a-l disculpa, în Transilvania, de atacuri în genul celui al lui Ürmösy. „Cantor de Avis şi Comers", 1840, p. 254—255 îi publicase o cuvântare adresată domnitorului cu ocazia Paştilor, în care face apologia Reformei. Fiul său se va afla în relaţii bune cu August Treboniu Laurian, care i-l recomandă călduros lui Pavel Vasici în 1846 („un tânăr foarte amabil şi de bună speranţă"), deoarece junele maghiar contribuia la o acţiune cultural-naţională românească de mare importanţă în acei ani: difuzarea semi-clandestină a „Magazinului istoric pentru Dacia" în Transilvania (vezi *George Bariţ şi contemporanii săi*, II, Buc., 1975, p. 15).

[47 bis] La Bucureşti: 2487, Craiova: 43, Ploieşti: 56, Târgovişte: 48, Câmpulung: 56, Piteşti: 38, Turnu: 9, Caracal: 8, Giurgiu: 36, Focşani: 21, Buzău: 7, Târgu-Jiu: 3, Câmpina: 52, Roşiori de Vede: 3, Brăila: 37.

[48] Ürmösy Sándor, *op. cit.*, p. 65—66.

[49] *Gazeta de Transilvania*, 1844, nr. 33, p. 132.

sensibile, chiar dacă nu le comentează, cum ar fi opiniile profesorului român din București: „în paginile 62—66 putem citi despre sentimentele vecinilor noștri români față de noi". Pentru seriozitatea și obiectivitatea ziariștilor maghiari pledează faptul că au cunoștință de replica lui Sükei. Atunci când reproduc opiniile lui Ürmösy cu privire la numărul maghiarilor și la oprimarea lor religioasă, menționează în câte o notă și opiniile contrare ale preotului din București[50].

În fine, relatarea lui Ürmösy mai este cunoscută de publicistul francez Augustin de Gerando, care o utilizează ca izvor în lucrarea sa *La Transylvanie et ses habitants*, apărută mai întâi la Paris în 1845. Referindu-se la maghiarii din Muntenia, de Gerando preia în cinci pagini exclusiv informațiile și opiniile lui Ürmösy, pe care pare de altfel a le împărtăși întru totul, apreciind că acesta a călătorit „pentru a se face util patriei sale"[51]. Din lucrarea lui de Gerando le va prelua apoi, după cum am văzut, Nicolae Iorga în *Istoria românilor prin călători*.

Ce s-ar putea concluziona, în final, pe marginea relatării lui Ürmösy? Aspectele, adeseori interesante, pe care le pune în lumină, atât ca informații, cât și ca opinii, au fost în parte trecute în revistă pe parcursul analizei. Dar, după cum sugerează încă ecoul pe care l-a avut în epocă, altfel destul de bogat în condițiile de publicitate ale vremii, Ürmösy nu a fost un mare spirit, ci mai degrabă un observator atât superficial, cât și subiectiv și tendențios. Pe de o parte el nu este capabil să facă o analiză mai nuanțată a anumitor probleme, pe de altă parte spiritul național al cărții sale îl împinge să privească unilateral și chiar să exagereze flagrant în privința chestiunii, controversate încă din epocă, a situației maghiarilor și a raporturilor lor cu populația indigenă.

Ar putea să aibă niște cunoștințe rudimentare de limbă română, deoarece transcrie câteva expresii românești, în ortografie maghiară. Sursele sale sunt cu precădere maghiari stabiliți în Muntenia, situație care i-a putut înrâuri într-un fel sau altul percepția. Ce-i drept, menționează și numeroase contacte directe avute cu români, discuții, opinii ale acestora, fie ei profesori, boieri, călugări sau negustori. Majoritatea conversațiilor trebuie să fi avut loc însă în maghiară și poate în franceză. Din toate aceste motive, din punct de vedere al valorii lor documentare informațiile sale trebuiesc privite, desigur, cu toată rezerva.

Totuși, și la acest capitol sunt multe elemente care, cu prudența necesară, ar putea fi valorificate. Lăsând la o parte exagerările numerice, datele cu privire la viața comunității maghiare din Muntenia, atâta câtă era, pot să contureze o schiță interesantă a unei istorii foarte

[50] *Erdélyi irodalom*, în *Regélő Pesti Divatlap*, 1844, nr. 48, p. 764—766.

[51] Augustin de Gerando, *op. cit.* (vezi nota 2), p. 182—187. Pentru autorul francez, despre care a scris în epocă și George Barițiu, vezi Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 683—684; *George Barițiu și contemporanii săi*, I, Buc., 1973, p. 105 și II, Buc., 1976, p. 85. In pofida unei anumite tendințe partizane, de Gerando dă multe informații interesante despre români, chiar dacă exegeții săi actuali par a-l privi uneori mai critic decât însuși Barițiu la vremea sa („acest franțuz înginerit cu aristocrația maghiară"; „aserțiunile tendențioase ale autorului, datorate influențării sale masive de către rudeniile sale dragi, nemeșii unguri" — vezi ultimul loc citat). Motivul principal al acestei rețineri pare să fie datorat căsătoriei sale cu o contesă Teleki, aspect asupra căruia semnatarii rândurilor de față, aflați într-o situație oarecum similară, nu se pot pronunța, desigur, decât *cum grano salis*.

puţin cunoscute. Apoi, chiar în chestiunea delicată a raporturilor acestora cu populaţia românească, unele observaţii, mai ales cu privire la percepţia populară şi prejudecăţile etnice din mentalitatea colectivă, pot oferi prilej de meditaţie. Pentru că dacă Urmösy prezintă unilateral problema intoleranţei, exagerând mai mult prin sublinierea şi repetarea insistentă a acestor aspecte, nu credem că ideea toleranţei etnice şi religioase ca trăsătură distinctivă a românilor este mai puţin unilaterală, chiar dacă această auto-percepţie culturală, prezentă la multe popoare, este considerată la noi un fel de dogmă indiscutabilă.

Calitatea principală a relatării lui Urmösy rezidă însă, bineînţeles, în dimensiunea sa imagologică. Dacă putem privi cu neîncredere valoarea sa ca sursă de informaţie pentru realităţile din Muntenia, în schimb ea ne poate ajuta mult la descifrarea imaginii pe care şi-o formează Urmösy, precum şi maghiarii în ansamblu, asupra acestor realităţi şi a românilor în general. Trăsăturile acestei imagini, aşa cum au reieşit până aici, dezvăluie o percepţie categoric negativă. Românii sunt în viziunea lui Urmösy leneşi, murdari, inculţi, superstiţioşi, înapoiaţi, ostili progresului. Călătorul este nemulţumit de tot ceea ce constată în această zonă, de modul de viaţă al oamenilor, de politica ineficientă a principelui şi a cârmuirii, de încercările timide de înaintare pe calea progresului, care i se par modeste şi neconvingătoare.

Care este explicaţia unei asemenea atitudini? Se datorează ea unei imagini pre-existente cu care Urmösy pleacă de acasă, bazată pe resentimentele etnice ale maghiarilor faţă de românii din Ardeal, şi care îl determină să observe pe drum, selectiv, doar acele aspecte care îl confirmă, într-un fel sau altul, propriile prejudecăţi? Este ea o concluzie pur personală a lui Urmösy, datorată unei firi excesiv de critice şi negativiste, rod al observaţiilor unui mizantrop? Este cumva consecinţa evidentă a înseşi stărilor de lucruri din Muntenia, a căror înapoiere ar impune observatorului străin o astfel de imagine, mai ales când acesta are un sistem de referinţă bazat pe un standard de civilizaţie mult diferit? Răspunsul, după cum am încercat să arătăm pe parcurs, nu este deloc simplu şi univoc.

Fără îndoială că primul aspect, cel al resentimentelor naţionale, bazat pe tradiţia raporturilor dintre cele două grupuri etnice concurenţiale şi redimensionat la începutul epocii romantice de redeşteptare naţională, trebuie luat neapărat în considerare. Urmösy cunoaşte aceste probleme şi le acordă atenţie, după cum arată, de pildă, discuţiile sale cu interlocutori români. Însăşi motivaţia naţională a voiajului său îl determină să-i privească cu rezervă şi ostilitate pe cei care după părerea sa alterează şi, vrând-nevrând, dizolvă şi afectează identitatea naţională a congenerilor săi rătăciţi.

Totuşi, după cum s-a văzut, această dimensiune naţională nu poate epuiza caracterul negativ al imaginii, deoarece negativismul lui Urmösy ia adeseori forma unui criticism social sau cu adresă general-umană. Critica se îndreaptă fie în sens liberal-reformist spre anumite alcătuiri social-politice defectuoase, fie, cel mai adesea, în sensul pur iluminist de care Urmösy pare să fie foarte apropiat, spre carenţele care stau în firea umană necultivată, în stare de barbarie, şi care nu pot fi îndreptate decât prin promovarea virtuţilor morale şi religioase, prin cultură,

luminare și progres. Desigur, nu se poate disocia în mod tranșant: de vină este alcătuirea social-politică defectuoasă, firea cea proastă a românilor, sau firea umană necultivată în general — pentru că de fapt aspectele respective se suprapun de regulă la Ürmösy, în diverse combinații și proporții. Dar nu putem să nu ne întrebăm ce imagine ar fi rezultat dacă Ürmösy ar fi călătorit în altă parte, în Bulgaria să zicem, sau aiurea, într-o stare de lucruri asemănătoare celei din Muntenia, dar cu un peisaj etnic mai puțin predispus la prejudecăți din direcție maghiară? Fără îndoială că o atare viziune comparativă ar putea măsura mai exact ce anume și cât este prejudecată și resentiment de natură etnico-națională, și cât se datorează unei modalități mult mai complexe de elaborare a imaginii.

În fine, în al treilea rând, în corelație cu primele două aspecte, trebuie luate în considerare în explicarea atitudinii asumate de Ürmösy și diferențele multiple și reale de civilizație dintre lumea celui care elaborează imaginea și lumea realității oglindite. O dată este vorba de diferența reală de civilizație între Transilvania și Muntenia epocii, între Clujul lui Urmösy și satele sau târgurile prin care trece, asupra căreia nu e necesar să mai insistăm. Există însă și o diferență, poate mai importantă, datorată sistemului de referință la care se raportează Ürmösy în privința tipului de civilizație. Pentru el, progresul de tip occidental, al cărui cult îi este inculcat prin educație, chiar dacă poate nu se manifestă eclatant nici în Transilvania, reprezintă însă etalonul de bază cu care măsoară și judecă realitățile pe care le vede. În măsura în care nu reușește să sesizeze aceeași tendință în Muntenia, este evident că aprecierile sale vor fi dure. În plus, în conformitate cu optica vremii, îi lipsește o înțelegere de tip Lévi-Strauss a raporturilor dintre diferitele genuri de civilizații. Pentru el, civilizația la care se raportează și cea pe care o vede în Muntenia nu sunt pur și simplu diferite, ci ciar ierarhizate, departajate valoric, în funcție de un europocentrism funciar de tip occidental, de situarea lor pe acea traiectorie a progresului în care Ürmösy crede neabătut.

Desigur, aceasta nu înseamnă că motivația despre care am vorbit o dislocă total pe cea de ordin etnic și național. Ele se intercondiționează însă și se stimulează reciproc. Pentru că dacă am acceptat ideea că uneori resentimentul național, imaginea pre-existentă, îl pot determina pe Ürmösy să vadă un aspect mai negru decât este el în realitate, tot atât de acceptabilă ni se pare alteori situația în care o realitate cu adevărat negativă este cea care generează imaginea negativă, imagine care va sta ulterior la baza unui stereotip, a unei prejudecăți sau invective de natură etnică.

Toate aceste aspecte ne fac să credem, în final, că, dincolo de simpla descriere a imaginilor, explicarea proceselor și mecanismelor de *genează* a acestora reprezintă elementul cel mai important în cercetările de imagologie. Din această perspectivă, relatarea lui Ürmösy Sándor, corelată cu alte asemenea mărturii, poate contribui foarte util la înțelegerea genezei imaginii românilor în cultura maghiară, la începutul epocii moderne.

MELINDA MITU — SORIN MITU

LA RELATION DE VOYAGE EN VALACHIE D'ÜRMÖSY SÁNDOR (1841—1843)

(Résumé)

Le récit de voyage analysé, publié en 1844 à Cluj par un prêtre socinien de Transylvanie, offre de nombreuses informations sur la communauté hongroise de Valachie et, en même temps, une image de la civilisation roumaine vue par un Hongrois. La relation est très critique envers les Roumains et révèle quelques stéréotypes et modalités de genèse de l'image des Roumains dans la culture hongroise. Les causes de la formation d'une telle image à Ürmösy sont les préjugés ethniques et nationaux, le criticisme social d'inspiration illuministe et les différences réelles de civilisation entre le monde de l'observateur et le monde de la réalité reflétée.

EVENIMENTELE DE LA LUNA ARIEŞULUI DIN SEPTEMBRIE 1848.

DOCUMENTE INEDITE (I)

Revoluţia românească din Transilvania izbucnită în primăvara anului 1848 parcurge pînă în toamnă o etapă relativ paşnică, marcată de evenimente majore cum au fost cele două adunări de la Blaj, din duminica Tomei şi din 3/15 mai. Apoi, la 30 mai, contra voinţei românilor, dieta feudală de la Cluj proclamă uniunea Transilvaniei cu Ungaria şi, în final, la 18 iunie se anunţă abolirea oficială a iobăgiei.

Dacă pînă la 18 iunie 1848 cele mai multe conflicte locale sînt generate de lupta ţăranilor pentru înlăturarea iobăgiei prin forţe proprii cu un ceas mai devreme, după această dată, caracterul social al ciocnirilor se împleteşte tot mai strîns cu cel naţional al acestora, care va trece, de altfel, pe primul loc.

Evoluţia în această direcţie a fost determinată de opoziţia din ce în ce mai dîrză a românilor atît faţă de uniune, cît şi faţă de efectele ei asupra Transilvaniei. Una dintre cele mai grave urmări a fost considerată de români legea recrutării, propusă de Kossuth Lajos la 11 iulie 1848 spre a fi votată de către dieta Ungariei şi care prevedea mobilizarea unui contingent de 200.000 de ostaşi[1] meniţi a lupta în principal împotriva aspiraţiilor de eliberare naţională a sîrbo-croaţilor şi a celorlalte naţionalităţi nemaghiare. Ministerul de Război maghiar trece la aplicarea acestei legi, ordonînd deocamdată recrutarea primilor 60.000 de oameni, înainte ca legea să fie sancţionată de împărat[2]. Acest viciu de formă o va face nevalabilă în ochii românilor, saşilor şi, un timp, chiar a unor jurisdicţii secuieşti. Trebuie remarcat, aşa cum a făcut George Barițiu, şi că din această lege indigna mai ales formula jurămîntului care prevedea ca toţi locuitorii înrolaţi să lupte pînă la moarte „pentru neatîrnarea naţiei maghiare", nepomenindu-se nimica de cele 10 milioane de nemaghiari.

La această inechitate se adăuga şi rolul deznaţionalizator al legii care mai prevedea ca toate activităţile în armata nou creată să se desfăşoare exclusiv în limba maghiară.

La refuzul românilor de a recunoaşte uniunea Transilvaniei cu Ungaria şi noua lege de recrutare, autorităţile vor răspunde cu dezlănţuirea împotriva lor a unei terori al cărei spectru va cuprinde întreaga Transil-

---

[1] I. D. Suciu, *Revoluţia de la 1848—1849 în Banat*, Bucureşti, 1968, p. 171.

[2] G. Barițiu, *Părţi alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, II, Sibiu, 1890, p. 243. Mai detaliat despre legea recrutării vezi: *Gazeta de Transilvania*, XI, nr. 74 din 9 sept. 1848, p. 305—306. Reprodusă şi la C. Bodea, *1848 la români. O istorie în date şi mărturii*, II, Bucureşti, 1982, p. 900—902.

vanie. Românii consideraţi instigatori sau căpetenii, intelectuali şi ţărani, sînt prinşi, bătuţi şi aruncaţi în închisori. Ca urmare a acestei situaţii, cel mai crunt act de teroare a fost masacrul din 12 septembrie 1848 de la Luna Arieşului, lîngă Turda, unde cifra victimelor s-a ridicat pînă la 30 de morţi.

Nu era însă prima vărsare de sînge din Transilvania. Ea a fost precedată de masacrul de la Mihalţ din 2 iunie 1848, în care şi-au pierdut viaţa 14 ţărani, alţi 50 fiind răniţi în împrejurările nemiloase ale unei execuţii militare, care, după cum o apreciază şi George Barițiu, a însemnat „botezul cu sînge al uniunii"[3]. La auzul acestui tragic eveniment, Avram Iancu ameninţase că el va fi plătit cu sînge[4]. Nu cunoaştem, din păcate, reacţia lui Avram Iancu faţă de cele întîmplate la Luna, putem însă bănui că a fost cel puţin tot atît de vehementă, dacă luăm în considerare îndîrjirea discursului său (scurt şi clar ca o declaraţie de război) de la a treia Adunare Naţională de la Blaj, cîteva zile mai tîrziu.

Evenimentele de la Mihalţ sînt însă mult mai bine cunoscute[5], cu toate că nici ele nu au beneficiat de o cercetare imparţială imediat după ce s-au petrecut. Comisiei care a anchetat evenimentele i s-a spus „mixtă", ceea ce poate deruta; ea a fost astfel, în ceea ce priveşte participarea la ea a militarilor şi civililor, nu însă şi a *românilor*[6].

Faptul că masacrul de la Luna nu a devenit tot atît de cunoscut, sau şi mai cunoscut decît cel de la Mihalţ se datoreşte rapidităţii cu care i-au urmat evenimente de cea mai mare importanţă, ca adunarea de la Năsăud din 14 septembrie şi cea de a treia Adunare Naţională de la Blaj, începută la 15 septembrie 1848, momente ce au însemnat o cotitură hotărîtoare în desfăşurarea revoluţiei românilor din Transilvania.

Dar nu numai acesta a fost motivul necunoaşterii mai detaliate a evenimentelor de la Luna, ci şi faptul că, mai tîrziu, istoriografia nu a dispus de dosarul anchetei, ceea ce a făcut ca masacrul de la Luna să rămînă oarecum estompat în istoria generală a revoluţiei, făcîndu-şi loc doar în cîteva sinteze[7], cu date şi informaţii preluate din istoriografia celei de a doua jumătăţi a secolului XIX.

Pe baza unui dosar amplu de arhivă[8] care conţine ancheta ordonată de comitele suprem al comitatului Turda, Thorotzkai Miklós, precum şi a altor cîteva documente din arhivele de la Budapesta, coroborate cu informaţiile din presa vremii, sîntem acum în măsură să oferim o imagine cuprinzătoare a acestui eveniment important al revoluţiei de la 1848 din Transilvania.

---

[3] G. Barițiu, *op. cit.*, p. 157.

[4] S. Dragomir, *Avram Iancu*, Bucureşti, 1965, p. 56.

[5] Al. Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară, schiţa tomului III*, publicată de Şt. Pascu, Sibiu, 1943, p. 36—39; G. Barițiu, *op. cit.*, p. 153—165; Jakab Elek, *Szabadságharczunk történetéhez 1848—49*, Budapest, 1859, p. 209—229; I. Lupaş, *Raportul comisiunii mixte însărcinată să cerceteze măcelul* de la Mihalţ, în *AIIN*, V, 1928—1930, p. 470—478.

[6] G. Barițiu, *op. cit.*, p. 155 şi 157.

[7] *Din istoria Transilvaniei*, II, Bucureşti, 1961, p. 87; *IstRom*, IV, Bucureşti, 1964, p. 147.

[8] Arhivele Statului, Filiala Cluj-Napoca. Fond. Comitatul Turda, prezidiale, dos. nr. 1031/1848 (49 pagini format mare). Vezi anexele.

Documentele, cu totul inedite, ne dau totodată și posibilitatea ca pe baza acestei anchete să facem o adevărată „radiografie" a unui astfel de eveniment. Anchetatorii au încercat să afle un anumit adevăr despre această mișcare, pentru a le permite să aplice noi măsuri represive; noi vom încerca însă, animați doar de interese științifice, a-i descifra cît mai profund semnificațiile sociale și naționale, putînd astfel lumina din perspectiva istoriei aspectele sale mai puțin cunoscute sau cu totul noi. Din acest unghi de vedere vom putea constata că evenimentele de la Luna au depășit cu mult importanța lor locală, constituind, fără nici o îndoială, unul din evenimentele majore ale revoluției.

Ceea ce s-a întîmplat la Luna și în satele din jur, nu a fost un fenomen izolat, rupt de atmosfera generală ce domnea în Transilvania, ci reprezenta o concretizare a spiritului nou care domnea între români. Deși puține, documentele anterioare datei de 12 septembrie 1848 pentru regiunea respectivă aduc totuși dovada certă a unor mai vechi și mai îndelungate frămîntări. Și apoi să nu uităm că Luna avea o veche tradiție de luptă, încă din timpul răscoalei din 1784, cînd localitatea a fost denunțată Guberniului de către autoritățile comitatului Turda de a se fi *înscris în oastea lui Horea*[9].

În aprilie-mai 1848, clericul Vasile Nemeș, fratele preotului greco-catolic din Poiana Arieșului care la plecarea din Blaj a jurat alături de ceilalți clerici și profesori că va „face totul pentru cucerirea libertății națiunii române"[10], activează susținut în zonă, intenționînd să citească apelul pentru adunarea preliminară de la Blaj poporului și preoților din Luna, Cîmpia Turzii, Călărași și Războieni Cetate. La anchetă, Vasile Nemeș declară că nu l-a citit, dar nu convinge, deoarece guvernatorul Teleki József ordonă atît comitelui suprem al comitatului Turda[11], cît și episcopului greco-catolic Ioan Lemeni[12] să ia măsuri aspre împotriva clericului, în baza unui raport al judelui regesc suprem al scaunului Arieș (din 27 aprilie), în care activitatea „instigatoare" a lui Vasile Nemeș se pare că este dovedită.

Cînd vine vremea adunării de la Blaj, judele nobiliar Korodi F. János senior anunță comitatul la 12 mai 1848 că a interzis atît preoților cît și enoriașilor lor să participe la aceasta.

După cum reiese însă din document, preoții din Grindeni și Cîmpia Turzii au declarat că ei vor merge totuși la Blaj și fără invitații. Preotul din Grindeni este chiar foarte dur cînd face această afirmație sfidătoare[13], spre consternarea zelosului funcționar.

În fine, o altă localitate ce ia parte activă la evenimente, Chețani, a devenit și ea cunoscută, mai ales printr-o corespondență trimisă de acolo în 28 august st. n. 1848, *Gazetei de Transilvania*[14], în care se descrie un zguduitor abuz îndreptat asupra ei, și care ne face să înțelegem și mai bine disperarea cu care locuitorii au acționat la 12 septembrie 1848.

[9] D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, I, ed. II-a, București, 1984, p. 251.
[10] *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române. C. Transilvania*, II, București, 1979, p. 291.
[11] *Id.*, p. 205.
[12] *Id.*, III, București, 1982, p. 53.
[13] *Id.*, p. 481.
[14] *Gazeta de Transilvania*, XI, nr. 72 din 2 sept. 1848, p. 297.

Astfel, vicecomitele Betegh Gábor (amestecat și în evenimentele de la Luna) și judele nobiliar Korodi János au ordonat o execuție militară, aducînd în Chețani, localitate mică, cu doar 403 locuitori, 80 de soldați polonezi, pe care, timp de 5 zile, i-au ținut numai în bătăi, smulgîndu-le și o amendă de 900 fl. Vina lor fusese aceea de a nu fi avut răvașele și chitanțele cu obligațiile iobăgești și restanțele de robote, luate anterior, în mod abuziv de însuși intendentul Teci Samu din Luncani al baronului Kemény Samu imediat după vestirea eliberării din iobăgie. Pedeapsa că nu aveau aceste hîrtii, luate într-un mod atît de perfid de aceeași persoană care a chemat și execuția, a fost deosebit de brutală. S-au aplicat cîte 12 pînă la 25 de vergi celor „vinovați", încît, afirma corespondentul, „mergea tot părău sîngele din pielea românilor".

Este semnificativ că cei mai crunt bătuți au fost aceia care au luat parte la Adunarea Națională de la Blaj. Pentru ca acțiunea de represalii să fie completă, funcționarii și soldații au mîncat 5 boi de frunte, slănină, pîine, găini, pui, ouă ș.a., bînd și 30 de vedre de vin și ducînd la închisoare în Turda, legați în lanțuri, 5 români, printre care și pe Vasile Șerban, căzut în ciocnirea din 12 septembrie 1848 de la Luna.

Teroarea bîntuia în toată Transilvania, dar parcă în comitatul Turda era și mai aprigă. Aceeași părere o avea și protopopul Petre Bădilă, care îi scria episcopului Șaguna[15] lucruri cutremurătoare despre persecutarea românilor bătuți și maltratați, iar apoi aruncați în închisori; fapte confirmate și de însemnările lui Ioan Rațiu[16].

Comitele suprem Thorotzkai Miklós, din primăvară pînă-n toamnă, nu face altceva decât să tot cheme armată pentru a-i „liniști" pe românii din comitat, iar ca persoană particulară, ca „domn de pămînt", este grăitoare atitudinea față de foștii săi iobagi din Sălciua, de din jos de Baia de Arieș, cărora la puțin timp după desființarea iobăgiei, în 20 iulie 1848[17], le-a pretins cîte 6 florini de argint și dijma din vite; la 4 boi o oaie cu miel și la 10 oi o oaie. Le dă păsuire 15 zile, după care, le promite el, și îi era ușor, va aduce execuție militară pe capul lor, evident, în propriul său profit.

Acestei atmosfere încărcate i se adaugă creșterea continuă a rezistenței la recrutare, în mai multe zone, ca și la Luna, ajungîndu-se la vărsări de sînge. Ca o contrapondere la respectiva acțiune nepopulară, românii încep să se înroleze la Năsăud în armata imperială recrutată de colonelul Urban[18], fiind convinși că ea este opusă armatei „domnilor". În această ordine de idei, trebuie avut în vedere că opoziția la recrutări se îmbina și cu o atitudine extrem de dușmănoasă față de nobilimea proprietară de moșii. Faptul este atestat și la Luna, atît de *Siebenbürger Wochenblatt*[19] cît și de *Gazeta de Transilvania*[20], care arătau că țăranii

[15] C. Feneșan, *Informații noi privind revoluția din Transilvania în vara anului 1848*, în *Sargetia*, XIV, 1979, p. 381.

[16] *Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania*, ediție de N. Bocșan și V. Leu, Cluj-Napoca, 1988, p. 175—177.

[17] C. Feneșan, *op. cit.*, p. 384.

[18] *Bucovina*, nr. 16 din 27 mai 1849, p. 82—83.

[19] Apud C. Bodea, *op. cit.*, p. 903.

[20] *Gazeta de Transilvania*, XI, nr. 74 din 9 sept. 1848, p. 305—306. Și la C. Bodea, *op. cit.*, p. 902.

adunați în marginea satului proferau grave amenințări la adresa stăpînilor de pămînt maghiari. O foaie volantă, lansată la 19 septembrie, care descria în rezumat ciocnirea de la Luna, sublinia că mulțimea era „gata de luptă pînă la moarte, făgăduind nimicirea moșierilor unguri și distrugerea moșiilor lor...“[21].

Evenimentele de la Luna își au începutul la data de 5 septembrie 1848, cînd, în pofida agitației din comitat, comitele suprem consideră cel mai nimerit lucru forțarea campaniei de recrutare (conscriere și vizită medicală) tocmai în comuna Luna, fiind o localitate destul de mare la acea vreme, și oarecum un centru natural spre care gravitau vreo șapte alte localități, și ele în plină fierbere revoluționară. Rezistența lunenilor odată înfrîntă, își făcea calculul contele Thorotzkai Miklós, automat, celelalte sate se vor conforma și ele la supunere.

Că tocmai în acest fel a gîndit comitele suprem, reiese dintr-un raport al său către baronul Vay Miklós, comisar regal pentru Transilvania, trimis cu puteri plenipotențiare de guvernul Ungariei. Informîndu-l pe Vay că și din alte multe locuri a primit rapoarte, conform cărora localitățile se opun intrării pe teritoriul lor a comisiilor de recrutare, consemnează textual că „localitatea Luna, prin trimișii ei, a îndemnat și alte localități vecine“ la opoziție similară[22].

În alte localități ale comitatului Turda, prin prezența sa personală și printr-o insistentă „muncă de lămurire“ dusă alături de el și de unele „persoane inteligente“, cum le numește contele Thorotzkai, a reușit să conscrie un oarecare număr de recruți, nu însă și la Luna. Pe baza raportului către Vay, mai sus amintit, a anchetei și a altor documente și mărturii am putut reconstitui destul de detaliat faptele.

Într-o atmosferă apăsătoare de agitație și nesiguranță, la 5 septembrie 1848 sosesc la Luna trei comisari pentru recrutare, Kabos Dániel, Salamon Jóseff și Kováts Jóseff, care ordonă sătenilor să se adune. Sătenii se opun, argumentînd că „aceasta nu este porunca împăratului“. Ei sînt de acord ca fiii lor să facă parte din oastea împăratului, în nici un caz din armata „domnilor“ (adică a foștilor proprietari feudali de pămînt), așa încît ei sînt ferm hotărîți ca pînă ce nu văd hîrtia cu vulturul bicefal și porunca imperială originală, să nu permită comisiei să efectueze recrutarea. Sînt argumente ce vor reveni și în 11 și 12 septembrie, la care se adaugă și rezistența față de uniunea Transilvaniei cu Ungaria, cînd tot în acest context țăranii susțin că „Guvernul maghiar a luat cu înșelăciune țara [Transilvania — n. ns.] de la împărat“[23]. Și vor și proceda în consecință.

Cînd deja aproape întreg satul se adunase la locul conscrierii, din mulțime se auzi vocea lui Gheorghe Hada: „Nu vă lăsați copiii să fie înscriși!“; la aceste vorbe comunitatea a început să vuiască și să fiarbă[24].

---

[21] Arhivele Statului Budapesta, Fond. K. Papp Miklós. Fototeca Inst. de Ist. și Arh. Cluj-Napoca. Colectivul de editare a documentelor din 1848. Foto: 1251—1252/1848. În continuare *„Foaia volantă“*.

[22] Arh. St. Budapesta. Fond. Az 1848—1849-i Minisztériumi levéltár. Vay Miklós Kormánybiztosi iratai. Fototeca I.I.A. Cluj-N., Foto: 19.029—19.030.

[23] *„Foaia volantă“*.

[24] Dos. cit., f. 20—22.

Comisarii somează poporul la supunere, însă din altă parte se aude vocea lui Nuț Hada și Blag Giurgiu: „Nu ne vom supune nici în ruptul capului“[25], după care, cei adunați, preluînd argumentul și repetînd că pînă nu văd cu ochii lor „porunca maiestății sale“ nu se supun, mulțimea se împrăștie lăsînd comisia baltă. Părăsită cu indignare, comisia se vede obligată să-și întrerupă lucrul și pleacă în satul vecin, la Luncani, tot fără nici un succes. Potrivit raportului lui Thorotzkai Miklós către Vay, pomenit mai sus, se încearcă recrutarea și la Gligorești, însă și acolo întîmpină aceeași nesupunere.

Comisia înaintează imediat comitelui suprem un raport în care se descrie opoziția sătenilor[26]. Considerînd situația creată foarte gravă, comitele suprem dispune ca raportul să-i fie imediat înaintat comisarului regesc Vay Miklós, cu mențiunea că, în ziua următoare, deci în 6 septembrie, se va prezenta personal la Luna pentru a-i „îndrepta“ pe sătenii răzvrătiți[27].

Într-adevăr, în 6 septembrie 1848 comitele suprem sosește în Luna, împreună cu comisia de recrutare și se instalează în casa preotului tînăr, Iosif Coltor, unde, adunînd localitatea, îi îndeamnă pe săteni să nu se opună conscrierii, amenințîndu-i că în caz contrar aceasta va avea urmări grave asupra comunității.

Dîndu-și seama că timpul lucrează în favoarea revoluției românești, lunenii vor să cîștige timp pentru a-și pune acțiunile și atitudinea lor de acord cu cea generală românească. Acest lucru se putea face atît prin trimiterea de emisari la Blaj și Sibiu, cît și prin consultări cu fruntași români în cursul tîrgului de la Turda care servește ca pretext pentru a solicita o amînare. Deci, oamenii cer o păsuire pînă luni 11 septembrie, cînd se va termina tîrgul de vite de la Turda, termen pe care contele, pentru a nu se compromite, dar și pentru că nu avea suficiente forțe militare la dispoziție, este nevoit să-l accepte. După declarația lui Petre Ilea din Luna[28], mult mai menajantă decît a altor anchetați, se pare că însuși comitele, văzînd cît sînt de ocupați lunenii cu tîrgul de la Turda, propune să se amîne conscrierea pînă în 11 septembrie, la terminarea tîrgului. Oricum va fi fost și ori de unde va fi venit inițiativa, s-a obținut un răgaz, pe care ambele tabere înțeleg să-l folosească. Comitele, încercînd să prevină o răscoală, pregătește în ascuns o întărire a forțelor de represiune, apropiind de comună două subunități militare, întărind în același timp paza orașului Turda, la propunerea lui Kemény Farkas, vicecomandant al comitatului[29].

În același timp, răgazul de o săptămînă a fost folosit și de țărani, la tîrgul de la Turda realizîndu-se contacte și informări reciproce între fruntașii lunenilor și ai celorlalte sate din zonă, pentru a stabili un mod unitar de acțiune, la nevoie, pînă la folosirea forței. Concomitent, lunenii trimit și la Blaj un emisar, pe Rusu Ioan zis Suci, ceea ce reiese din

[25] Dos. cit., f. 32.
[26] Dos. cit., f. 3—4.
[27] Arh. St. Fil. Cluj-N., Fond. Comitatul Turda, prezidiale, nr. 904/5.
[28] Dos. cit., f. 20 v.
[29] Arh. St. Fil. Cluj-N., Fond. Comitatul Turda, prezidiale, nr. 920; 954; 956/1848.

depoziția lui Sand Fetiță[30] care o știe de la Nuț Hada, fără însă a dezvălui scopul și conținutul mesajului adus.

Autoritățile care supravegheau zona bănuiesc aceste contacte, bănuială exprimată și de ziaristul Jancsó Károly în *Kolozsvári Hiradó*[31], care relatează că, în această perioadă de răgaz, spirite ostile autorităților, asemănătoare celui al lui Alexandru Pop (Alexandru Papiu Ilarian, ajuns în epocă o pildă de nesupunere — căutat în toată Transilvania pentru a fi întemnițat), au colindat nopți de-a rîndul prin zonă „ademenind" din nou poporul.

E cert că, atît de la Blaj (nu din cercul episcopului Ioan Lemeni), cît și de la Turda, încurajările au fost ferme, deoarece lunenii se pregătesc susținut pentru o rezistență armată serioasă. Adună pietre la marginea satului, într-un loc strategic, numit „după Curte", oblesc coase, ascut sape și furci, și după unele informații unii făuresc chiar lănci.

La 11 septembrie 1848, comitele suprem Thorotzkai Miklós, însoțit de vicecomitele Betegh Gábor și comisarii conscriptori, sosesc pentru a treia oară la Luna. Locul adunării sătenilor a fost tot curtea preotului tînăr, Iosif Coltor, probabil și pentru a se crea impresia că acțiunea era aprobată de fruntașii locali.

Comitele suprem ține din nou un discurs, cu siguranță „patriotic", dar care românilor nu le va fi spus nimic, apoi, comisia a început să conscrie vreo 5—6 recruți după unele mărturii (Sand Fetița), 7—8 după altele (Petre Ilea)[32]: dar oricîți vor fi fost, e cert că Vasile Pogăcean din Luna, adresîndu-se mulțimii, rosti apăsat și se pare (după efecte) cu multă autoritate: „Veniți de aici, de ce să înscrieți feciorii? Nimeni să nu îngăduie aceasta". La care, cea mai mare parte a celor adunați au părăsit locul, ieșind în stradă. Vicecomitele Betegh Gábor se duce imediat după ei și-l apostrofează pe Vasile Pogăcean: „Ce treabă ai tu aici?" ... „nu ai băiat pentru armată, de ce provoci gîlceavă?" Se vede însă că vicecomitele nu e ascultat, deoarece e nevoit să intervină însuși Thorotzkai Miklós, punîndu-și la bătaie întreaga sa autoritate de comite suprem, ieșind și el în drum după mulțime, poruncindu-i să se întoarcă imediat. Intimidați pentru moment, oamenii se întorc în curtea preotului, unde mai sînt înscriși cîțiva tineri.

Cînd să se ajungă la înscrierea băiatului lui Ștefan Dic, în stradă se auziră din nou strigăte, de data aceasta femeiești: „Nu vă lăsați feciorii să fie înscriși, lăsați-i acolo pe domni!" (după depoziția lui Gh. Giurgiu)[33] sau, după aceea a lui Sand Fetița: „Oamenilor, nu vă supuneți, nu vă înscrieți copiii, ieșiți afară!"[34]

Femeile care au îndrăznit să strige erau văduva Todora Grof [Mazere] a lui Matei, Todosia Barta, țiganca Armanka și Maria soția lui Petre Ilea, secondate cu cea mai mare iritare de Pascu Hidișan[35]. Și astfel, în vacarmul creat, mulțimea a părăsit pentru a doua oară, și definitiv,

[30] Dos. cit., f. 27.
[31] *Kolozsvári Hiradó*, nr. 63 din 17 sept. 1848, p. 257.
[32] Dos. cit., f. 29.
[33] Dos. cit., f. 25—25 v.
[34] Dos. cit., f. 26 v.
[35] Dos. cit., f. 32.

curtea preotului, fără a mai da nici o posibilitate comisiei de a-și duce la bun sfîrșit misiunea.

Un afront clar adus și de data aceasta comisiei, vicecomitelui și chiar comitelui suprem. În circumstanțele descrise, refuzul sătenilor nu pare deloc întîmplător, și este destul de transparent faptul că au acționat ca după un scenariu de dinainte pregătit.

Astfel stînd lucrurile, comisia și autoritățile părăsesc terenul. La urcarea în căruță, comitele suprem avertiză pe juzii sătești să fie pregătiți pentru că în chiar ziua respectivă va trimite soldați asupra satului, dispunînd astfel executarea de represalii militare. Mulțimea nu părea să fie neliniștită, și chiar unele îndoieli ce au mai cuprins pe unii, ca aceea manifestată de Nuț Giurgiu a lui Nicolae, care, adresîndu-se comitelui suprem pe cînd acesta părăsea terenul, rugîndu-l ca totuși „să nu trimită armata asupra satului", că se vor supune, s-au dovedit a fi fost o opinie personală izolată, deoarece poporul înjurîndu-l, s-a înfuriat la auzul promisiunii, acuzîndu-l că „vrea să le mănînce copiii"[36].

După plecarea comisiei și a autorităților a început o fierbere și o agitație și mai mare. Pe ulițele satului, Blag Giurgiu și Gh. Hada dau alarma strigînd că vor veni soldații și îndemnînd poporul la rezistență. Clopotele sînt trase într-o dungă de Vasile Rusu, vestind primejdia. Sătenii se și adună în marginea localității, la „după Curte", fiecare cu ce avea la îndemînă, coase oblite, sape, furci, îmblăcie, ba chiar și lănci.

În acele momente de încordare, contele Kemény Jóseff din Luncani, încercînd și el să pacifice pe țărani în propriul său interes, sfătuiește pe cîțiva dintre ei să meargă împreună la Sîncraiu, unde se găsea comitele suprem pentru a-l îndupleca la clemență. Acesta îi liniștește pe însoțitorii contelui și-i îndeamnă la supunere pe cei din Luncani. În drum spre Sîncraiu contele a trecut și pe la preoții din Luna, cerîndu-le să-i liniștească pe luneni, la care a primit răspunsul (desigur, neconform realității) că ei nu-i pot stăpîni.

La întoarcerea de la comite, de data aceasta Kemény Jóseff se oprește cu trăsura lîngă mulțimea adunată în capul satului Luna și o îndeamnă la supunere. Mai mulți dintre săteni și-au dat însă seama de manevra contelui, zicînd: „Nu-l credeți, spune minciuni, și el e ungur și ține cu nobilimea; el vrea numai să ne înșele"[37]. Probabil speriat de vehemența refuzului mulțimii de a se întoarce la supunere, contele ordonă vizitiului să dea bici cailor și să pornească imediat spre Luncani.

Confruntarea devine astfel inevitabilă și iminentă. Ascultînd ca de un ordin superior, la glasul clopotelor trase în dungă și la îndemnul lui Vasile Rusu „Fiecare om să iasă să se ducă la capătul satului împotriva soldaților"[38], cete, cete, poporul se îndreaptă spre locul știut ca fiind cel mai potrivit pentru a pune stavilă oricui ar fi dorit să pătrundă în sat.

Se începe organizarea pozițiilor pentru a împiedica armata să execute recrutarea forțată. Țăranii, oameni simpli (cîțiva trebuie să fi fost cu armata făcută), urmau a fi organizați pentru a continua lupta după principii și reguli militare, iar comuna transformată într-o fortăreață pen-

[36] Dos. cit., loc. cit.
[37] Vezi declarația contelui Kemény Jóseff. Dos. cit., f. 3—5. Vezi anexa
[38] Dos. cit., f. 29.

tru a rezista. Și într-adevăr, după adunarea sătenilor înarmați fiecare cu ce avea, este semnalată și *ridicarea de baricade în sat*[39], iar la marginea drumului, amplasarea unor grămezi de pietre pentru a fi folosite drept proiectile.

Semnalul de alarmă al clopotelor din Luna este preluat de satele din jur, conform, se pare, unei înțelegeri anterioare. Apoi oameni de legătură au fost trimiși la Grindeni, ca Nuț Hada, Dănilă Cămărășan și Vasilică Maier la Urca, existînd indicii că au mai fost trimiși mesageri și la Luncani și în celelalte sate. De remarcat, deci, organizarea minuțioasă a confruntării, avînd în vedere că „agenții de legătură" de la Luna, pentru o mai mare operativitate, erau dublați de cei ai satelor vecine. Spre exemplu, Ioan Cîmpean al Roșului din Gligorești și Iuon Păcurar, la auzul clopotelor din Luncani (prelungiri ale semnalelor din Luna), au plecat imediat la Hădăreni pentru a mobiliza poporul, iar preotul din Gligorești a trimis și el vorbă celor din Hădăreni pentru a merge să opună rezistență la Luna[40]. A doua zi, în 12 septembrie, Toader Chiș și Ștefan Pavel din Chețani au plecat la Hădăreni după întăriri suplimentare[41].

Merită relevată în mod special ordinea în care grupuri de 40, 100 sau mai mari de țărani din satele vecine veneau încolonate, înarmate și disciplinate, pentru a-i sprijini pe cei din Luna[42].

În acest mod, s-a adunat o mare masă de țărani, probabil vreo 900 la început, circa 1200—1500 a doua zi, din 8 sate: Luna, Luncani, Gligorești, Grindeni, Gura Arieșului, Hădăreni, Chețani și Urca, înarmați cu tradiționalele unelte ce puteau fi folosite și ca arme, bine pregătiți psihologic, cu moralul ridicat, dispuși în rînduri ordonate, constituiau o formă redutabilă. Lipsa armelor de foc îi punea totuși în inferioritate și s-a și dovedit a le fi fost fatală. În afară de Luna, de unde a luat parte la luptă aproape întreg satul, din celelalte sate se pare că a luat parte cîte un om de la fiecare casă[43].

Așa cum reiese din documente, dispozitivul de apărare a fost realizat în principiu pe cete grupate pe comune, iar cetele în rînduri succesive. Se remarcă două mici detașamente de observație, unul în jurul casei Hirenoaiei și altul în zona casei lui Mocuța, care țineau sub supraveghere comunicația principală pe aliniamentul Sîncraiu-Luna, cu scopul de a informa dispozitivul de luptă cu privire la sosirea trupelor așteptate din această direcție.

Ca să concretizăm situația în termeni militari, putem spune în continuare că misiunea imediată a grupării de apărare era de a interzice armatei să pătrundă în comună, iar misiunea finală, aceea de a împiedica recrutarea forțată a tinerilor în armata ungară.

Întregul dispozitiv era condus unitar din punctul de comandă aflat în casa preotului Nicolae Luneanu[44], unde se mai aflau Iosif Coltor, preo-

[39] C. Bodea, *op. cit.*, II, p. 904—905.
[40] Dos. cit., f. 34.
[41] Dos. cit., f. 35.
[42] Dos. cit., f. 34.
[43] *„Foaia volantă"*.
[44] Dos. cit., f. 37—38. Numele după tată este Pop. La Blaj a primit numele de Luneanu după localitatea Luna pentru a-l deosebi de numeroșii elevi cu numele Pop.

tul tînăr din Luna, Gh. Balog, protopopul ortodox din Turda, Alexandru Grama, preotul din Grindeni și țăranul Ștefan Neamțu din Luncani, care îl înlocuia pe preotul Todor Lazar, arestat de contele Kemény în seara zilei de 11 septembrie, după înapoierea din Sîncraiu. Este semnificativ faptul că n-au existat diferențe confesionale între greco-catolici și ortodocși, dimpotrivă, o colaborare strînsă; cînd s-au cerut sfaturi, s-au cerut și de la Blaj și de la Sibiu.

Mai trebuie remarcat, în fine, și un punct general de observație, dar mai ales de alarmă, pe care-l constituia clopotnița bisericii din Luna, unde la post stătea Vasile Rusu.

Declanșarea ostilităților se întinde pe parcursul zilelor de 11 și 12 septembrie 1848.

În ziua de 11 septembrie, după eșecul comisiei de recrutare, cum am mai arătat, comitele suprem ordonă o execuție militară solicitînd mai întîi trupe din Turda, unde însă majoritatea companiei din regimentul Sivkovich, care staționa în oraș, zăcea bolnavă, disponibili fiind doar 51 de ostași[45] sub comanda căpitanului Adler. Lîngă aceștia se mai detașează o ceată de husari din Viișoara de circa 58—60[46] de secui sub comanda locotenentului Csulak, iar în aceeași noapte, la ordinul comitelui suprem, pornește din Bădeni o unitate de husari de 30 de călăreți secui comandați de căpitanul Baumgarten. La aceștia, pentru acoperire, se mobilizează și 130 de infanteriști secui din Agîrbici și Cîmpia Turzii. Astfel, în atacul final, vor lua parte peste 270 de soldați înarmați în majoritate cu arme de foc, săbii și lănci.

Întăririle de la Turda, în loc de ora 6, au ajuns la ora 7, pe cînd se lăsa seara. Întîrzierea a constituit un fapt extrem de important, deoarece, apreciază ziaristul Jancsó Károly, care privea evenimentele de la 200 de pași, în loc să atace pe data de 11, s-a atacat abia a doua zi, în 12 septembrie.

Armata a fost primită cu bătăi de tobă la Luna și Luncani, iar clopotul de alarmă răsuna incontinuu tras într-o dungă, și totul pe fondul unor strigăte și amenințări mînioase din partea țăranilor adunați în dispozitiv, menite a-l demoraliza pe inamic.

Vicecomitele Betegh Gábor îndeamnă pe săteni să lase cale liberă armatei. Și căpitanul Adler îndeamnă la același lucru, arătînd că a doua zi vor veni și mai mulți soldați. Țăranii refuză zgomotos; pe noapte, spun ei, nu-i vor lăsa pe soldați să intre, să nu se sperie copiii. Din spiritul comentariului făcut evenimentelor de către Jancsó Károly în *Kolozsvári Hiradó*[47] reiese că au fost divergențe între puterea politică civilă și între cea militară în privința procedurii față de țăranii oponenți. În relatare se nota că vicecomitele Betegh Gábor a cerut sfatul comitelui suprem Thorotzkai Miklós, care se afla într-un punct cam la un sfert de oră depărtare de el, cum să procedeze cu mulțimea. Răspunsul comitelui suprem a fost ca *soldații să intre neapărat în sat fără să tragă în săteni*, ci numai să-și facă loc cu patul puștii. Era un ordin nerealist, deoarece mulțimea

[45] Arh. St. Budapesta, Fond. Az 1848—1849-i Minisztériumi levéltár. Vay Miklós Kormánybiztosi iratai. Fototeca I.I.A. Cluj-N., Foto: 19.029—19.030/1848.
[46] *Kolozsvári Hiradó*, nr. cit.
[47] *Ibid.*, nr. cit.

ar fi blocat oricum această manevră. Căpitanul Adler era pentru retragere, cu toate că mai parlamentează vreo două ore, încercînd a-i face pe țărani să cedeze, însă în zadar.

Potrivit „Foii volante", pe care am mai citat-o, tratativele au ținut pînă la 11 noaptea, intervenind pînă la urmă, se pare, chiar și comitele suprem Thorotzkai Miklós care, cu promisiuni, ar fi reușit să liniștească în parte poporul, unii plecînd spre casă. Realitatea, confirmată de mai multe alte surse, era că lovindu-se de o opoziție atît de vehementă, căpitanul Adler ordonă soldaților săi să se retragă la Sîncraiu. Bineînțeles, ziaristul, de partea puterii administrative, își manifestă „groaza" că 52 de soldați bine înarmați și 30 de husari secui au fost siliți să se retragă din fața țăranilor înarmați doar cu coase și furci; însă, recunoaște el, ofițerii nu aveau de ales, deoarece în fața lor se afla o mulțime de 1000 de săteni, iar lăsîndu-se întunericul armata nu s-ar fi putut desfășura, necunoscînd terenul. Probabil că nici manevra de retragere nu a fost ușoară, din moment ce locotenentul Misling este citat că s-a distins în această acțiune.

Retragerea, comentează Jancsó Károly, avea două aspecte: pe de o parte, noaptea, numărul populației putea crește, îngreunînd și mai mult pătrunderea armatei în sat, a doua zi, iar pe de cealaltă, pînă dimineață, sătenii, acuzați de a fi consumat excesiv țuică, se vor trezi, își vor da seama de situație, și se vor duce pe la casele lor.

Recunoaște însă că s-a înșelat, deoarece clopotul a bătut toată noaptea, sătenii rămînînd pe loc în jurul a 23 de focuri. Numărul luptătorilor sporește pînă dimineață la aproximativ 2000 (ceea ce evident este o cifră exagerată)[48].

În lumina anchetei, iată cum se petrec lucrurile.

Seara și noaptea de 11/12 septembrie 1848 dispozitivul de apărare al lunenilor se completează cu un detașament de 100 de luptători din Chețani, pregătiți și conduși de înimosul țăran Vasile Șerban, căzut ulterior în luptă[49].

Chețanii în marșul lor spre Luna antrenează și pe cei din Hădăreni, adunați deja la locul stabilit. Cei din Gura Arieșului adunați la îndemnul și sub conducerea fraților Vasile și Ioan Pop, se unesc cu cei din Gligorești, conduși de judele sătesc Grigore Cismaș. Executînd marșul noaptea, în coloane militare, găsesc deja în dispozitiv pe cei din Luncani, sosiți primii la Luna. Asemănător, cei din Grindeni și Urca, la semnalul dat de luneni, coboară Coasta pe lîngă pădure, în același scop. Izolat, s-ar mai fi putut să fi fost prezenți și români din Călărași, Sîncraiu și Viișoara.

Sosirea acestor întăriri a impus regruparea dispozitivului realizat inițial aproape în întregime din luneni, prin extinderea pe flancul stîng, pe mirîștea „după Curte" și în adîncime.

În ziua de 12 septembrie, la orele 9—10, își face din nou apariția detașamentul militar al căpitanului Adler, pentru a repeta încercarea de a forța intrarea în sat. Pătrunde singur în tabăra țăranilor[50], cerîndu-le

[48] *Ibid.*, nr. cit.
[49] Dos. cit., f. 35—36.
[50] *Kolozsvári Híradó*, nr. cit.

să cedeze, dar orice tentativă de pacificare rămîne fără nici un rezultat, ba mai mult, și-au bătut joc de el și au vrut să-l captureze sub învinuirea de a fi spion și spunîndu-i că așa va păți orice soldat care va îndrăzni să vină în tabăra sătenilor. Potrivit dosarului de anchetă, care trece sub tăcere această împrejurare puțin „eroică" pentru căpitanul Adler, se menționează totuși că acesta a fost nevoit să-și arate postavul galben ca dovadă că este ostaș al majestății sale Ferdinand, fără a fi însă și crezut[51].

Căpitanul Adler se retrage la Sîncraiu, deci pentru a doua oară din fața masei țăranilor furioși și neînduplecați, simțind din nou gustul umilinței.

Cum am mai spus, la ordinul comitelui suprem pornește în seara de 11 septembrie căpitanul de husari Baumgarten din Bădeni și sosește la Luna în dupămasa de marți, 12 septembrie 1848. El preia comanda întregii trupe, asumîndu-și de aci încolo răspunderea operațiunilor.

După masă, în 12 septembrie, în jurul orei 4, armata pornește către Luna pentru a treia oară, cu forțele sporite, care totalizau acum, după cum am mai pomenit, circa 271 de soldați.

Drumul care intra în sat, strîmtîndu-se și aflîndu-se acolo de o parte și de alta grămezi uriașe de pietre, aduse special cu căruțele de către luneni, căpitanul Baumgarten vrea să ocolească drumul, încercînd forțarea pe o cale ocolită, dar masele fac o scurtă manevră de retragere în perfectă ordine, formînd în fața armatei o centură puternică de apărare a satului. Ca atare, soldații au fost opriți la o distanță de 200 de pași de dispozitivul țăranilor. În mijlocul pîlcului armatei, pe 2 rînduri, stătea compania de infanterie Sivkovich, formată din 51 de oameni; la cele două flancuri, cei 60 de husari, iar în adîncime, la 150—200 de pași, garda națională maghiară.

Clopotul de alarmă încetase. Tensiunea creștea; mulțimea înconjurase aproape mica oaste, rîzînd de numărul redus al soldaților[52]. Căpitanul Baumgarten și comisarul civil ad hoc Szilvási Miklós, un foarte prețuit orator de către conaționali, prezent — se spune — în cîte 2—3 comitate unde era vreun pericol pentru autorități, cheamă poporul la supunere.

În semn că nu vor să le facă nici un rău țăranilor, căpitanul Baumgarten ordonă punerea săbiilor în teci și a puștilor „la picior"[53]. Părea că tratativele cu delegații mulțimii se desfășoară spre o înțelegere comună, dar, se vede că încurajați de Nicolae Luneanu și alții din punctul de comandă, mulțimea rezistă, vociferează, ba chiar joacă și cîntă agitîndu-și pălăriile, după descrierea lui Anton Kurz[54], convinși că soldații nu au voie să tragă.

Între delegații țăranilor care au dus tratative cu autoritățile civile și militare la intrarea în comună, pe baza dosarului anchetei am putut depista pe Sand Fetița, Ioan Suciu, Mihăilă Rad, Nuț Tulai, Vasile Vlad din Luna, Ștefan Neamțu din Luncani, Grigore Cismaș din Gligorești și

[51] Dos. cit., f. 25 v.

[52] Orbán Balázs, *A Székelyföld leirása Történelmi, Régészeti, Természetrajzi s Népismei Szempontból*, V, Pest, 1871, p. 136.

[53] *Kolozsvári Hiradó*, nr. cit.

[54] C. Bodea, *op. cit.*, 904—905.

alții. De reținut că, în timpul tratativelor, curierul Vasile Mocanu, care abia sosise de la Sibiu, i-a încurajat pe oameni să rămînă la locurile lor, și bătîndu-și pieptul a spus: „Eu știu ce am adus, nu vă mișcați", deși scrisoarea de la Moise Fulea îndemna și ea la ascultare și supunere.

În fruntea delegației de vreo 10—15 persoane, Sand Fetița numit „comisar al poporului" (vezi depoziția acestuia), prezintă căpitanului Baumgarten cel mai important document al acestei confruntări: *manifestul-protest* al țăranilor, care exprima voința legitimă a celor adunați la Luna: „protestăm ca să nu fim atacați cu samavolnicie" și „sîntem gata mai bine să murim decît să dăm soldați domnilor și să murim pentru ei". Semnează: „Poporul adunat"[55].

Actul acesta, de o valoare politică excepțională, este aproape unic în epocă, putîndu-se compara doar cu un important pasaj din Răspunsul poporului dat comisarului Vay Miklós în 19 septembrie 1848, în cadrul celei de a treia Adunări Naționale de la Blaj, în care se consemna aproape la fel ca și în documentul de la Luna: „protestăm cu cea mai mare solemnitate împotriva oricărui atac..."[56]

În ceea ce privește refuzul de a da recruți, el este identic cu punctul 3 (a) adoptat de mai sus amintitul document al Adunării a treia de la Blaj.

Tratativele mai continuă un timp (după mărturiile de la dosar au avut loc în trei runde), iar la eșuarea lor, soldații au primit ordin să simuleze un atac și înaintează cu armele în cumpănă, apropiindu-se de mulțime pînă la 15—20 de pași, unde se opresc. Căpitanul adresează apoi o ultimă somație celor adunați, în urma căreia, după mărturia unora dintre delegații poporului, aceștia ar fi fost gata să reia tratativele, și în timp ce sătenii agitați le strigau soldaților învîrtindu-și armele improvizate „Haideți aici dacă îndrăzniți, vă învățăm noi!"

Alți cîțiva încep a arunca pietre în soldați de la această mică distanță, una dintre ele lovindu-l în piept pe locotenentul Misling, iar un soldat din unitatea Sivkovich a fost atins de un îmblăciu sau o piatră la cap.

În agitația creată, *călcînd peste manifestul-protest legitim al poporului adunat*, căpitanul Baumgarten, ca executant al ordinelor civile ale comitelui suprem[57], ordonă „Foc și sabie!" Cei care trag în plin sînt soldații din unitatea Sivkovich de la Turda, pe husari conducîndu-i la luptă Baumgarten în persoană. Conform informației din *Organul național*[58], asupra țăranilor se trag 5 salve de pușcă, număr ce pare a corespunde cu depoziția lui Ștefan Neamțu din Luncani, singurul care a declarat la anchetă că la aruncarea pietrelor în soldați s-a răspuns cu o „împușcătură, urmată de încă mai multe..."[59]

În urma acestora cad 15—20 de oameni „mai cu seamă români" (deoarece, într-adevăr, alături de români și-au dat viața și doi maghiari

[55] Dos. cit., f. 9.
[56] Al. Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. 62.
[57] Orbán Balázs, *op. cit.*, p. 136.
[58] *Organul național*, nr. 18 din 6 sept. (st. v.), 1848, p. 81.
[59] Dos. cit., f. 39 v.

și un țigan)[60]. Potrivit relatării lui *Kolozsvári Hiradó*[61] au murit 13 și 5 zăceau cu „răni mortale", ceea ce însemna 18 căzuți; *Gazeta de Transilvania*[62] dă cifra de 30 de morți, iar Anton Kurz, care a fost și el aproape de sursa informațiilor, susține că s-au constatat oficial deja 23 de morți, dar aceștia, mai spune el, nu sînt toți; pentru că „mai mulți răniți mortal s-au refugiat pînă în lunca Arieșului, ba chiar peste rîu în pajiște, sfîrșind abia acolo, sau în holdele de porumb de pe partea opusă"[63].

Dintre cele 8 sate participante la răzvrătire, Jancsó Károly enumeră 5 care au dat victime: Luncani — 6 (3 români, 2 maghiari și 1 țigan); Luna — 3; Grindeni — 1; Chețani — 2; Gligorești — 1. Se poate bănui micșorarea intenționată a numărului de victime, datorită faptului că din Luna, din care erau majoritatea țăranilor adunați, și din rîndul cărora ne-am fi așteptat să fie cele mai multe victime, totuși, ziaristul indică doar 3 morți (!).

Mai dispunem de încă o sursă, pînă azi necunoscută, privind numărul total al victimelor; este „Foaia volantă" pe care am mai citat-o, tipărită la o săptămînă după masacru, și cu o zi înainte de încheierea anchetei (19 septembrie), pare bine informată, consemnînd că numărul celor căzuți nu se știe încă, dar că, pînă la acea dată, *au murit vreo 30 de oameni*[64].

Și așa, numai prin „Foc și sabie", soldații au putut trece peste voința și protestul țăranilor care cereau să nu fie atacați cu samavolnicie și care se juraseră că „nu se vor supune nici în ruptul capului". Intrînd în sat peste cadavrele țăranilor ce opuseseră rezistență, autoritățile civile și militare obțin o „victorie" temporară, care de fapt accelerează concentrarea maselor la Blaj pentru a treia adunare, și dă un impuls și mai puternic românilor ce luau drumul Năsăudului să se înroleze în armata colonelului Urban, pentru ca pe lîngă alte multe asupriri să răzbune și „sîngele vărsat fără vină" la Luna.

„Justificarea", deși un astfel de masacru nu poate avea în nici un fel vreo justificare, oferită de autorul ei moral, comitele suprem al comitatului Turda, Thorotzkai Miklós, superiorului său comisarului regesc Vay Miklós, în raportul din 13 septembrie (redactat în Sîncraiu), suna astfel: „după opinia mea, dacă în decurs de 24 de ore această masă de oameni nu s-ar fi dispersat, toată regiunea ar fi fost cuprinsă de flăcări"[65].

Dar această „victorie", căci astfel o denumește Jancsó Károly, cîștigată de trupe bine înarmate cu arme de foc. împotriva unei mulțimi în defensivă, rezistînd unui abuz administrativ evident, și fără arme pe măsura inamicului, reprezentat atît de birocrația maghiară, cît și de elemente militare imperiale, a grăbit în fapt izbucnirea războiului civil din Transilvania, căci, în același raport, comitele recunoaște că „După cum sînt înștiințat, cea mai mare parte a Cîmpiei Transilvaniei se află într-o

[60] *Kolozsvári Hiradó*, nr. cit.
[61] *Ibid.*, nr. cit. Numărul morților reprodus identic și în Jakab Elek, *op. cit.*, p. 357.
[62] *Gazeta de Transilvania*, XI, nr. 74 din 9 sept. 1848, p. 305—306.
[63] C. Bodea, *op. cit.*, p. 903—904.
[64] *„Foaia volantă"*.
[65] Arh. St. Budapesta, Fond. Az 1848—1849-i Minisztériumi levéltár. Vay Miklós Konrmánybiztosi iratai. Fototeca I.I.A. Cluj-N. Foto: 19.029—19.030.

situație similară", și că „Într-adevăr, acest eveniment, în urma căruia a fost vărsat sîngele oamenilor duși în eroare, este foarte îngrijorător". Desigur „inducerea în eroare" era o scuză ce nu stătea în picioare, fiind respinsă chiar de un conațional de al său, Rácz István[66], care a fost la Pesta și a aflat personal din sursă directă că acest proiect de lege al recrutării realmente nu fusese sancționat de împărat. Răspindirea acestei vești din partea unui funcționar maghiar (mai întîi în Călărași) explică în bună parte și participarea a numeroși țărani maghiari din Luncani la acest act de rezistență.

Și nu numai din acest motiv. Să nu uităm că și la cea de-a treia Adunare Națională de la Blaj din 15 septembrie 1848, au fost și acolo o mulțime de țărani maghiari, împinși de aceleași asupriri a foștilor „domni de pămînt", deci din solidaritate de clasă cu țăranii români. Să nu uităm apoi nici cele afirmate de țăranul maghiar Décsei Jancsi din Luncani, care, în dimineața de 12 septembrie, ieșind din rîndul de apărare al țăranilor, declară autorităților că „poporul în nici un caz nu se va preda"[67], ceea ce ne face să bănuim că el era de fapt conducătorul cetei de maghiari din Luncani, chiar dacă ulterior declară că el doar a făcut oficiul de traducător. Alt țăran maghiar, Décsei Pista, tot din Luncani, obligă pe Dán Sándor să plece și el în ajutorul lunenilor[68]. Este apoi surprinzătoare declarația lui Bálint Samu din Luncani, care susține chiar că adunarea țăranilor de la Luna „s-a făcut din pricina lui Lovász Martzi și Sîngerean Matei"[69]. În fine, Roch Ferentz îl acuză, în depoziția sa, pe Décsei Pista, că împreună cu Udrea Vasile au strigat în 12 septembrie în fața curții contelui Kemény ca toți oamenii să se ducă să dea ajutor lunenilor; iar primul, adică Décsei Pista ar fi și amenințat că „și pe conte îl trag afară din curtea sa, dacă nu-și va lăsa servitorii să plece la Luna"[70]. În aceeași zi de 12 septembrie, mărturisește contele, trecînd prin fața curții sale, Décsei Pista, Német Minya și Săbăduș Nicolae au rostit cuvinte necuviincioase la adresa sa, amenințîndu-l[71].

Dar să revenim puțin la bănuitul de a fi fost inspiratorul principal, cum reiese din documente, al acestei rezistențe ample de la Luna. Principala cauză a rezistenței a fost invocată de cîteva ori în cadrul desfășurării anchetei, ca fiind afirmațiile și îndemnurile lui Rácz István de la Călărași. Or, spune clar martorul Ștefan Moldovan, care declară că aversiunea față de activitatea comisiei de conscriere a fost determinată de ajungerea la cunoștința poporului a declarației lui Rácz István, potrivit căreia, conscrierea recruților nu se face din ordinul împăratului, ci „numai din cel al domnilor"[72]. Identic declară martorul Vasile Vlad din Luna[73]. Gh. Giurgiu declară și el că de la Pesta Rácz István adusese vestea că „națiunii române cît de curînd i se vor da arme și vor fi toți soldați. Dar pînă atunci să nu se lase să fie înscriși ca soldați"[74].

[66] Dos. cit., f. 24 v.
[67] Dos. cit., f. 34.
[68] Dos. cit., f. 37.
[69] Dos. cit., f. 38.
[70] Dos. cit., f. 10—20.
[71] Dos. cit., f. 3—5.
[72] Dos. cit., f. 22.
[73] Dos. cit., f. 23 v.
[74] Dos. cit., f. 24 v.

Martorul Petre Ilia din Luna confirmă, la rîndul său, că Rácz István din Călărași ar fi spus despre conscripție că „nu e porunca regelui, ci numai a domnilor"[75]. Mai declară la fel și Ioan Suciu din Luna[76]. Suficiente mărturii pentru a-i stabili vina, credeau anchetatorii. De altfel, *Organul național*[77] confirmă arestarea unui asesor nobiliar (táblabíró) maghiar, care ar fi un „ațițător".

Realitatea acestui fapt este înregistrată și de un raport din 14 septembrie 1848, care adevărește ordinul de arestare și anchetare de către judele regesc suprem a lui Rácz István, la Guberniu așteptîndu-se rezultatul anchetei[78].

La un moment dat, în 16 septembrie, cetățeanul Pétai Sámuel din Luncani îl informează pe comisarul de investigare al evenimentelor de la Luna că un om dintr-un grup de lucrători de la hotarul Luncanilor a strigat că printre răsculații adunați la Luna „s-ar fi aflat și Rácz István în calitate de căpetenie". Nu a reușit însă să afle de la cine a venit afirmația, oricum, el nu a recunoscut printre răsculați nici un locuitor din Călărași[79] (este greu de apreciat gradul de sinceritate al acestei declarații).

Din Călărași au fost totuși arestați „părtași" de ai lui Rácz István și duși probabil la închisoarea comitatului, unde cei trei vor redacta un memoriu în care pledează pentru nevinovăția lor în fața comisarului de investigare. Cei trei erau: Szász Sándor, Szász Ferenc și Horváth József[80] (într-un alt document este pomenit și Budai Márton ca „părtaș" al lui Rácz István[81]). Primii trei „părtași" declară că ei de aceea n-au permis conscrierea tinerilor din Călărași (de fapt întregul sat nu o dorea), deoarece Rácz István a spus în auzul poporului că recrutarea nu se operează conform legilor, și că el însuși nu știe ca legea să fi fost sancționată. Ei au crezut că și atunci Rácz grăiește bine, deoarece niciodată nu au avut ocazia să se plîngă de sfaturile lui. Nici acum n-ar fi crezut că vor avea motive, deoarece „noi n-am auzit dîndu-se citire în loc public la o lege care să ne fi contrazis" în acest sens.

Declarațiile celor cinci martori care au depus în sensul că Rácz István a răspîndit vorbele privitoare la faptul că recrutarea nu ar constitui porunca împăratului, ci a domnilor, face obiectul unei anchete aparte. Cunoscuta comisie elaborează un raport, încheiat la 20 septembrie 1848, în care se ajunge la concluzia că nici unul dintre cei cinci martori nu a putut-o duce la sursa originară a acestei informații.

Doi dintre „părtașii" lui Rácz István: Horváth József, Szász Sándor (inclusiv Budai Márton) au fost audiați în calitate de martori, dar nu au amîntit nici despre cel mai mic amănunt în direcția aceasta[82]. Or, este interesant faptul că ajunși în temniță, (după 15 septembrie) cei trei

[75] Dos. cit., f. 29.
[76] Dos. cit., f. 30.
[77] *Organul național*, nr. cit.
[78] Arh. St. Budapesta. Fond. G. Pr., nr. 2465/E. 1848. Fototeca I.I.A. Cluj-N., Foto: 26.719—26.720.
[79] *Id.*, Fond. G. P., nr. 11.204/1848. Fototeca I.I.A. Cluj-N., Foto: 26.590—26.591.
[80] *Id.*, nr. 11.164/1848. Fototeca I.I.A. Cluj-N. Foto: 26.585—26.589.
[81] *Id.*, nr. 11.264/1848. Fototeca I.I.A. Cluj-N. Foto: 26.592—26.594.
[82] *Id.*, nr. cit., loc. cit.

„ortaci" care au împiedicat ei înșiși recrutarea în Călărași (de pe poziții nobiliare însă, prevalîndu-se de privilegiile secuiești), Szász Sándor, Szász Ferenc și Horváth József, brusc și-au adus aminte că de fapt, tot ce s-a întîmplat își avea rădăcinile într-aceea că tocmai Rácz István a spus în auzul întregului popor, privitor la conscripție, că nu e conformă legii[83].

În concluzie, fără îndoială, influența lui Rácz István s-a resimțit la Luna; participarea țăranilor maghiari din Luncani a fost o realitate; rolul de conducător al lui Décsei Jancsi era clar, chiar dacă la anchetă s-a sustras răspunderii declarînd că el numai a tradus între cele două părți și în fine, împușcarea mortală a doi țărani maghiari din Luncani, alături de atîția alții români, este certă și înregistrată.

Toate acestea la un loc atestă îndubitabil solidaritatea dintre țăranii români și țăranii maghiari, făcînd astfel din masacrul de la Luna nu numai un moment de rezistență eroică, ci și unul de sacrificiu comun. Aceasta dovedește încă odată, dacă mai era nevoie, că revoluția română de la 1848 a fost sprijinită și de către țărani maghiari, mai ales din satele mixte și dintre foștii iobagi. Cazul nu este izolat și este cît se poate de semnificativ, în condițiile în care, așa cum constată „Foaia volantă"[84], și țăranii români și cei maghiari, adunîndu-se înarmați la Luna, făgăduiau împreună „nimicirea moșierilor unguri și distrugerea moșilor lor". Să nu se uite apoi, cum de altfel am mai menționat, că și la Adunarea a treia de la Blaj, alături de români și sași s-au aflat și o mulțime de țărani maghiari consemnați în „Răspunsul poporului transilvanic" din 19 septembrie 1848 la amenințările comisarului Vay Miklós. În acest document, este locul să o spunem, masacrul de la Luna e readus în actualitate cînd i se răspunde acuzelor împuternicitului guvernului ungar, Vay Miklós: „aținători sunt aceia care ne scriu feciorii la cătane și vreau să-i ducă cu miile; aținători sunt aceia care batjocorîră toată țara, omorîră la Mihalț 13, iar acum la Luna pînă la 20 oameni nevinovați..."[85]

Urmările imediate ale confruntării sîngeroase de la Luna au dovedit că sacrificiul nu a fost în zadar.

În primul rînd, generalii austrieci din Sibiu de la Comandamentul General au promis că pe viitor nu vor mai pune trupe la dispoziția fostei nobilimi și a funcționărimii ei „setoase de răzbunare" cum o caracteriza *Gazeta de Transilvania*[86].

În al doilea rînd, masacrul din 12 septembrie de la Luna a accelerat adunarea zecilor de mii de țărani înarmați la Blaj, în efortul lor de a se opune terorii, de data aceasta într-un cadru și mai bine organizat. Ca și la Luna, prima și cea mai importantă revendicare a Adunării a treia de la Blaj a fost aceea a încetării recrutărilor ilegale. Plenipotențiarul guvernului ungar, Vay Miklós și Guberniul Transilvaniei au fost siliți să accepte imediat acest punct al Adunării.

Iată ce scria cu privire la recrutări baronul Vay Miklós către ministrul de interne al Ungariei, Szemere Bertalan, într-un raport datat Cluj,

[83] Id., nr. 11.16471848. Fototeca I.I.A. Cluj-N. Foto: 26.585—26.589.
[84] *„Foaia volantă"*.
[85] Al. Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. 60—61.
[86] *Gazeta de Transilvania*, XI, Inr. 74 din 9 sept. 1848, p. 306.

15 septembrie 1848: „Mă încumet să pun întrebarea, dacă în actualele împrejurări nu ar trebui oare să suspendăm conscrierile militare?" Tot acum Vay pune în legătură evenimentele de la Luna cu Adunarea a treia de la Blaj, afirmînd: „Din ceas în ceas sosesc ştiri rele. Tocmai acum se raportează că la Blaj se adună saşii şi românii înarmaţi din toate colţurile [Transilvaniei] *pentru a răzbuna ultimul eveniment sîngeros de la Turda*"[87] [sb. ns.]. Şi în memoriile sale baronul Vay Miklós pune în legătură adunarea unei aşa mari şi vehemente mase de oameni la Blaj, cu confruntarea din 12 septembrie de la Luna[88]. Ba mai mult, ciocnirea sîngeroasă de la Luna este considerată de comisarul regesc Vay Miklós, în raportul său din 16 septembrie 1848, adresat ministrului preşedinte, drept „semnalul răscoalei pe faţă al românilor, care în acest moment sînt masaţi la Blaj cu miile, înarmaţi, unde s-au adunat ieri". El mai arăta că de cînd a sosit în Transilvania, mereu a încercat să preîntîmpine mişcările românilor, reuşind în multe locuri, dar de cînd au început recrutările, aceste mişcări s-au pornit spre o răscoală ţărănească generală, pînă cînd, recent, în comitatul Turda a izbucnit o ciocnire sîngeroasă „între soldaţii de linie şi cîteva sate răsculate"[89].

Evenimentele au constituit un puternic şoc pentru ambele tabere, înăsprind situaţia şi aşa destul de încordată. Înstrăinarea dintre români şi maghiari se accentuează. George Bariţiu, redactorul *Gazetei*, consideră acest caz „profund scandalos" şi avertizează pe episcopii români că dacă nu vor sesiza tronul, vor pierde orice popularitate la români[90].

Într-un articol din 22 septembrie, acelaşi Bariţiu nota că „amărăciunea între români este foarte mare din pricina feliuritelor asupreli". În cercurile conducătoare secuieşti se pare că „victoria" asupra ţăranilor de la Luna a provocat o explozie de bucurie, unii lăudîndu-se că de se vor ridica şi un milion de români „pe toţi îi vor dumica" pentru că aceştia „poartă bravura numai în gură" — fără să vadă realist lucrurile, că de fapt numai lipsa armelor de foc a dus la înfrîngerea rezistenţei românilor[91]. Iar cînd colaborarea politică şi militară a românilor cu saşii se va strînge şi mai mult, optimismul cercurilor diriguitoare ungare se transformă în îngrijorare, deoarece, înscriindu-se în oastea lui Urban şi primind arme, românii deveneau o forţă redutabilă, aşa încît, ţine să sublinieze *Gazeta*, evenimente ca acelea de la 12 septembrie nu mai sînt posibile, căci „cu ostăşimea regulată nu merge ca la Luna"[92].

Dar să examinăm, care au fost urmările imediate ale acestei confruntări sîngeroase şi asupra celor ce au încercat să reziste armatei.

Jancsó Károly susţine şi el, cu convingere, teza lui Thorotzkai Miklós că „Dacă această mulţime nu s-ar fi împrăştiat, în 24 ore tot ţinutul ar fi fost în flăcări". Identitatea de formulare a sentinţei din articol, cu raportul comitelui suprem adresat comisarului Vay, dovedeşte în şi mai

[87] Deák Imre, *1848. A szabadságharc története levelekben. Ahogyan a kortársak látták*, Budapest, f. a., p. 218.

[88] *Emléklapok vajai báró Vay Miklós életéből*, Budapest, 1899, p. 196—197.

[89] Arh. St. Budapesta. Fond. Az 1848—1849-i Minisztériumi Országos Levéltár Belügyminisztérium. Elnöki iratok. Fototeca I.I.A. Cluj-N. Foto: 27.134—27.136.

[90] *Gazeta de Transilvania*, XI, nr. 74 din 9 sept. 1848, p. 306.

[91] *Id.*, nr. 75 din 13 sept. 1848, p. 310.

[92] *Id.*, nr. 77 din 20 sept. 1848, p. 317.

mare măsură gravitatea reală a situației văzută din unghiul autorităților. Oricum, constată ziaristul cu mulțumire, ținutul care fusese gata să ia foc „acum e învins și liniștit"[93]. Așa încît seara, la intrarea armatei conduse de Baumgarten în Luna, ordinea stăpînirii n-a mai fost tulburată[94].

Locotenentul de gărzi Balog Áron aduce în fața comisiei de investigare deja formate și încartiruite împreună cu armata la Luna primii 8 grinderi din destul de marele număr de persoane interogate în această anchetă ce făcea și mai grele urmările rezistenței. Aceștia, împreună cu preotul lor, Alexandru Grama, fuseseră prinși pe cînd abandonau lupta[95].

Efectul demoralizant al înfrîngerii rezistenței este remarcat și de Anton Kurz, care sublinia că dacă în 12 septembrie se vedeau fețe amenințătoare, în 13 septembrie, după bătălie, se văd țărani strecurîndu-se triști, iar „văzduhul răsună de strigăte de durere și de plînsetele copiilor și ale femeilor". Imaginea nu credem să fi fost doar stilistică, în urma unei reprimări atît de nemiloase, ci, dimpotrivă, de o zguduitoare fidelitate. În fond și el a fost aproape de locul dramei și trebuie să luăm în considerare și faptul că din Grind (adică Luncani) de unde a trimis corespondența la *Siebenbürger Wochenblatt*[96], au căzut 7 oameni și 3 au fost răniți (aproape o pătrime din victime).

Anton Kurz mai informează publicul german că va avea loc o „anchetă foarte severă pentru a se da de urma capilor răzvrătirii și a legăturilor lor". Știre preluată de *Gazetă*, comentînd cu amărăciune că ocîrmuirea nu s-a îndestulat cu omorurile făptuite la Luna, ci a ordonat și o „cercetare aspră"[97].

Perspectivele sumbre ce dominau cele 8 sate sînt expuse mai detaliat în cea de-a doua corespondență a lui Anton Kurz, în care arată că se prevede o amendă ce s-ar putea ridica la o sumă de 4000 fl., aproape irealizabilă, spune corespondentul sas, pentru acești oameni sărmani[98]. Amintește că doar cu cîteva săptămîni în urmă satul Chețani a suferit o execuție militară care l-a silit să-și plătească așa zisele restanțe ale unor robote iobăgești.

În 14 septembrie n-a fost cruțat nici satul Luncani, deoarece acolo va fi încartiruită o companie din regimentul Carol-Ferdinand cu căpitanul Mihalowski și 51 de husari, grăniceri secui din Arieș, conduși de locotenentul Csulak. Ei vor rămîne pe capul sătenilor, terorizîndu-i, pînă vor plăti amenda ce li se va fixa[99].

Cum a funcționat investigarea, reiese din anexele prezentate, interesante atît din punct de vedere istoric, cît și pentru istoria dreptului, ba chiar și pentru psihologia maselor.

Faptul că la cercetări a participat și un român (o noutate pentru anchetele din 1848, stăpînirea voind astfel să risipească — dacă ar fi

[93] *Kolozsvári Hiradó*, nr. cit.
[94] *Orbán Balázs*, op. cit., p. 136.
[95] *Kolozsvári Hiradó*, nr. cit.
[96] Apud C. Bodea, *op. cit.*, p. 903—904.
[97] *Gazeta de Transilvania*, XI, nr. 74 din 9 sept. 1848, p. 305—306.
[98] C. Bodea, *op. cit.*, p. 904—905.
[99] *Ibidem*.

putut — impresia de părtinire a celeilalte anchete, aceea de la Mihalț) nu pare să fi înlesnit cu ceva situația celor anchetați, ci cel mult se voia a se da un lustru de obiectivitate lucrărilor anchetei. Înțelegem această situație din faptul că persoana în cauză, viceprotopopul greco-catolic din Beu, Gheorghe Lazăr, era bine apreciat de comitele suprem Thorotzkai Miklós, ca un om „cu totul inteligent, cunoscut pînă în prezent numai după aspecte bune"[100], cu alte cuvinte, omul autorităților.

Comisia, după cum am văzut, avea spre ajutor forțele militare dispersate în satele ce luaseră parte la revoltă, pentru a proceda la o „temeinică investigație", după cum raporta același Thorotzkai comisarului Vay.

Pentru a fixa și mai precis imaginea confruntării de la Luna în cadrul evenimentelor din Transilvania, trebuie neapărat să amintim și despre un alt masacru, petrecut în 10—11 septembrie la Nădab[101] (în comitatul Arad) exact din aceleași motive (rezistența la recrutare), încheiat cu trei morți și 20 de oameni tăiați cu săbiile. Descrierea pe care o face învățătorul Vasile Olar acestui eveniment este cu adevărat impresionantă[102].

Cu asemenea procedee, ce denotau o teroare împinsă la extrem, într-o perioadă politică de răspîndire a ideilor liberale și generoase ale egalității, libertății și frățietății între națiuni în întreaga Europă revoluționară, nu e de mirare că între țărani se răspîndea tot mai larg convingerea că „domnii vor să restaureze iobăgia pe care o desființase împăratul"[103].

Pentru a dezvălui cît mai mult din adevărul istoric al evenimentelor din septembrie 1848 de la Luna și jur este indispensabil necesar a mai preciza și cîteva date controversate sau necunoscute privind: numărul țăranilor participanți la confruntarea de la Luna; conducătorii; numărul și numele celor căzuți în luptă.

Luîndu-le în ordine, iată ce putem spune: cifra de 6000—8000 țărani adunați la Luna[104] sau de 4000, citată de Anton Kurz în prima sa corespondență[105], ba chiar și aceea de 3000 indicată de „Foaia volantă"[106], pare a fi mult exagerată. Chiar și cifra de 2000 de țărani avansată de *Kolozsvári Híradó*[107], pentru ziua de 12 septembrie 1848, pare să fie prea mare. Dar nici declarațiile țăranilor la anchetă, declarații ce au tendința de a minimaliza numărul participanților, indicînd cifra de 600—700, nu poate fi cea adevărată (dar apare și cifra de 1000 uneori). Noi conside-

---

[100] Arh. St. Budapesta. Fond. Az 1848—1849-i Minisztériumi levéltár. Vay Miklós Kormánybiztosi iratai. Fototeca I.I.A. Cluj-N., Foto: 19.029—19.030.

[101] *Gazeta de Transilvania*, XI, nr. 77 din 20 sept. 1848, p. 318.

[102] Arh. St. Arad. Fond. Episcopia ortodoxă română Arad. Actele revoluției din 1848—1849. Pachet IV, f. 41.

[103] *Gazeta de Transilvania*, XI, nr. 74 din 9 sept. 1848, p. 305—306.

[104] Orbán Balázs, *op. cit.*, p. 136.

[105] C. Bodea, *op. cit.*, p. 903—904.

[106] *„Foaia volantă"*.

[107] *Kolozsvári Híradó*, nr. cit.

răm mai aproape de realitate cifra aproximativă de 1200—1500[108], care, oricum, este destul de mare pentru acele timpuri.

Din documente se desprinde și faptul că la confruntarea cercetată, a participat și o ceată de femei din Luna, în frunte cu Todora Grof [Mazere], prezentă în toate fazele luptei.

Referitor la conducători, putem spune următoarele: deși țăranii anchetați, din solidaritate, evită să dea nume și repetă mereu aceeași depoziție de parcă ar fi fost învățată pe de rost, totuși, datorită unor scăpări, eventual prin constrîngeri fizice dure, cîteva nume apar mai des.

Principalii conducători și „instigatori" după dovezile adunate de comisie par să fie în primul rînd preoții care au luat parte la mișcare de la început pînă la sfîrșit: preotul din Luna, Nicolae Luneanu (un veritabil tribun) (1785—1860) și ajutorul său Iosif Coltor (1815—1872) tînăr absolvent al seminarului teologic, adept al ideilor revoluționare ale profesorilor săi de la Blaj, și despre care se mai cunoaște că în primăvara anului 1849 se afla fugit în munți pentru a scăpa de represalii.

De la început, ambii s-au opus legii recrutării, considerînd-o ilegală; au ascuns matricolele în care figurau tinerii și au desfășurat o vie activitate, folosind biserica pentru a influența masele la opoziție organizată. În același scop, au luat legătura cu preoții români din satele vecine pentru a desfășura aceeași campanie de împotrivire, impulsionînd solidarizarea țăranilor grupați în jurul comunei Luna. Ei inițiază trimiterea unor oameni de legătură la Blaj și Sibiu pentru consultări cu fruntașii românilor de acolo.

Se distinge în mod deosebit Todor Lazăr, preotul din Luncani, care a declarat că „Nu există vicecomite, nu există jude nobiliar! Acum poruncesc eu". Cu alte cuvinte a interzis lucrările de conscripție în Luncani. Tot el i-a învățat pe luncani cum să-i smulgă matricola din mînă pentru a nu fi obligat s-o dea comisiei de conscriere și tot el a favorizat luarea cheii de la biserică pentru a se trage clopotul într-o dungă. Datorită acestei activități prodigioase nu scapă de răzbunarea contelui Kemény Jóseff, care-l arestează în seara zilei de 11 septembrie și va fi executat în decembrie 1848[109]. Cu cinste stă alături de ceilalți preoți și Alexandru Grama din Grindeni.

Un rol important l-au jucat și juzii sătești Toader Boar din Luna (1817—1862), Grigore Cismaș din Gligorești, Dumitru Lungu din Chețani și Ion Brad, judele mic din Grindeni, care, acționînd deschis, apar mereu în fruntea sătenilor.

Este remarcabil că acum, în 12 septembrie, apar oarecari forme de organizare a românilor, care, în parte, le anticipează pe cele ce se vor cristaliza efectiv doar după 28 septembrie, după terminarea Adunării a treia de la Blaj, cum a fost ceata ce echivala aproximativ cu o centurie de mai tîrziu, și concentrarea unor forțe umane din 8 sate care a depășit

[108] Cifra de 1200—1500 de participanți rezultă dintr-un calcul aproximativ. Comuna Luna la 1848 avea 869 locuitori (Vezi G. Barițiu, *op. cit.*, p. 238). După depozițiile martorilor aproape toată comuna a participat la luptă. Deci, lăsînd la o parte bătrînii și copiii, contăm pe 500—600 participanți din restul satelor. Luncani 200—300; Chețani 120—150; Hădăreni 70—80; Urca 50—60; Gura Arieșului 70—80; Gligorești 100—110; Grindeni 30—50; alții 50—100 de luptători.

[109] Arh. St. Alba Iulia. Fond. M. U. R., nr. 105/1849.

cu ceva efectivul unui viitor tribunat. Am depistat și un „grad" distinctiv acordat de comisia de anchetă unor conducători ai maselor, acela de „comisar al poporului"[110] pentru Blag Giurgiu căzut în luptă și Sand Fetița din Luna; Ștefan Neamțu din Luncani și Grigore Cismaș din Gligorești.

Între conducătorii de cete, pot fi identificați următorii: Gheorghe Hada căzut în luptă; Constantin Boar, dispărut din localitate după evenimente; Nuț Hada, Vasilică Fetița, Nuț Tulai și văduva Todora Grof [Mazere][111] pentru ceata de femei, și ea dispărută din localitate pe timpul cercetărilor, toți din Luna; Vasile Udrea, Vasile Mocanu, ambii căzuți în luptă și Décsei Jancsi, conducătorul cetei de maghiari din comuna Luncani; Vasile Șerban din Chețani, căzut în luptă, același pe care l-am menționat a fi fost dus în lanțuri în iunie la închisoarea din Turda; Petru Pop din comuna Gura Arieșului, după evenimente, dispărut din localitate; Pavel Decean din Hădăreni și Simion Căluser din Grindeni, dispărut și el din sat pe timpul cercetărilor.

Și-au mai adus contribuția la mobilizarea maselor: Vasile Pogăceanu, Gligor Giurgiu a lui Gheorghe, Petru Ilea, Ioan Suciu, Ioan Mărginen, Vasile Rusu, Pascu Hidișan, Todosia Barta și Maria Ilea din Luna, Vasile Nistor, dispărut în timpul cercetărilor, Matei Sîngerean, ulterior împușcat de „echipele de vînători" din Luncani; Ion Cimpian al Roșului din Gligorești, Ion Pop din Gura Arieșului, dispărut din localitate, Ioan Lungu din Chețani; Ioan și Petru Pop din Urca.

La ultima chestiune, numărul și numele celor căzuți în luptă, nu se pot da cifra exacte, nici complete. După ce am mai amintit în cursul acestei cercetări, înclinăm să credem că numărul morților a fost în jurul cifrei de 30 după informația oferită de „Foaia volantă" din 19 septembrie 1848. Oricum, cert este că din Luncani au căzut 7 persoane și 3 au fost rănite, așa cum se arată în cererea de despăgubire a comunității[112].

În ceea ce privește numele morților și al răniților, ori nu a fost stabilit de anchetatori, ori nu figurează în actele de care dispunem, ceea ce pare destul de ciudat, sugerînd o eventuală sustragere sau ignorare cu bună știință a unor informații atît de acuzatoare.

Registrul matricol[113] din parohia Luna cu decedații anului 1848, în urma ștersăturilor, abia se mai poate descifra la 2 septembrie 1848 stil vechi (14 septembrie stil nou, care ar corespunde cu data înmormîntării), numele Blag, Nicolae, Gheorghe, 50, 50, 40 [ani] „pușcătură mai jos — bărbat, bărbat fără nume". La 3 septembrie st. v. „fecior cocișul lui Csiki [nobil], pușcătură, 20 [ani]". Anacronismul acestor însemnări, chiar în registrul parohial local (nu se știe de cine și cînd au fost făcute,

[110] Noțiunea de „Comisar al poporului" ca funcție de conducere a fost formulată de anchetatori în întrebarea nr. 5 fila 24 și însușită de Sand Fetița și Ștefan Neamțu (v. depozițiile lor).

[111] Dos. cit., f. 32. Numele adevărat Todora Mazere, Grof este poreclă; dovadă registrul matricol parohial (Arh. St. Cluj-Napoca, cota 143), unde bărbatul acesteia este consemnat Matei Grof a lui Vasilica decedat în 1846; la altă rubrică este consemnat Ioan Mazere Grofu a lui Vasilica, n. la 1831 frate sau nepot al primului. De fapt porecla de Grofu a arborelui genealogic se menține pînă în zilele noastre în paralel cu numele adevărat de Mazere.

[112] Arh. St. Fil. Cluj-Napoca. Fond. Comitatul Turda, nr. 557, f. 3. Vezi anexa.

[113] *Id.*, Fond. Registre matricole, nr. 143.

apoi șterse), scoate la iveală mai degrabă avatarurile registrului decît numele celor căzuți în luptă.

În cursul anchetei sînt totuși rostite cîteva nume ale celor căzuți, căci aceștia au fost sau trebuiau să fie (ca să salveze pe alții) principalii vinovați. Pe seama lor se puteau pune — incontrolabil — oricîte acuze; dar numărul lor nu reflectă nici pe departe numărul integral al victimelor, ci numai pe fruntași, pe conducători. Numele celor căzuți și pomeniți în anchetă sînt următoarele: 1) Gheorghe Hada 2) Blag Giurgiu 3) Vasile Șerban 4) Vasile Udrea 5) Gavril Spălnăcan 6) Vasile Mocanu alias Hațegan. Și un singur rănit, Nicolae Săbăduș.

Nu putem încheia fără a nu pune în valoare și faptul că deși lunenii zăceau sub ocupația celor două subunități militare staționate în sat, pentru a proteja și sprijini pe anchetatori, totuși ei găsesc posibilitatea de a participa la a treia Adunare Națională de la Blaj (15—28 septembrie 1848). Din delegație făceau parte Toader Boar și Sandu Fetița, după cum rezultă dintr-o plîngere mai tîrzie (25 mai 1851), semnată de ei[114].

Războiul civil care izbucnește după Adunare a dovedit că terorismul nu și-a atins scopul, și că sîngele vărsat la Luna, ca și în alte părți, nu a speriat, ci a înverșunat, așa după cum prevăzuse George Barițiu.

Dimensiunea tragică a evenimentelor de la Luna, caracterul lor de jalon în revoluția românilor din Transilvania, simbolizînd rezistența împotriva foștilor proprietari feudali și a aparatului lor birocratic, atît a țăranilor români, cît și a numeroși țărani maghiari, dar mai ales, în ultimă analiză, rezistența împotriva uniunii Transilvaniei cu Ungaria, sînt circumstanțe care pledează pentru ridicarea unui monument pe locul ciocnirii armate din 12 septembrie 1849, la hotarul comunei Luna, pentru a eterniza dîrzenia și patriotismul țăranilor căzuți atunci pentru o cauză nobilă și dreaptă.

Scoțînd din uitare acest eveniment, ținem să constatăm că el a rămas pînă azi săpat adînc în conștiința lunenilor, cu toate că timpul a estompat progresiv informațiile transmise oral cu diferite ocazii, mai ales pe la tîrguri. El este acum condensat într-o triadă mitică „Luna, Bradu și Mihalțu"; deviză rostită cu mîndrie de sătenii localnici din cele trei localități transilvănene care uniți în cugete și simțiri au dat atîtea jertfe pentru aceleași aspirații sociale și naționale ale tuturor românilor în revoluția de la 1848.*

IOAN MAZERE — GELU NEAMȚU

ANEXE

Măria voastră domnule conte comite suprem!
În urma ordinului dat sub numărul 958 din 12 anul curent și luna curentă privind investigarea evenimentelor din Luna, înaintăm aci în total 6 bucăți sub semnul literelor A.B.C. lucrările de investigare;

[114] *Id.*, Fond. Comitatul Turda, nr. 2769/1851, f. 1—2. Vezi anexa.
* Anexa „B" o publicăm în volumul nostru următor.

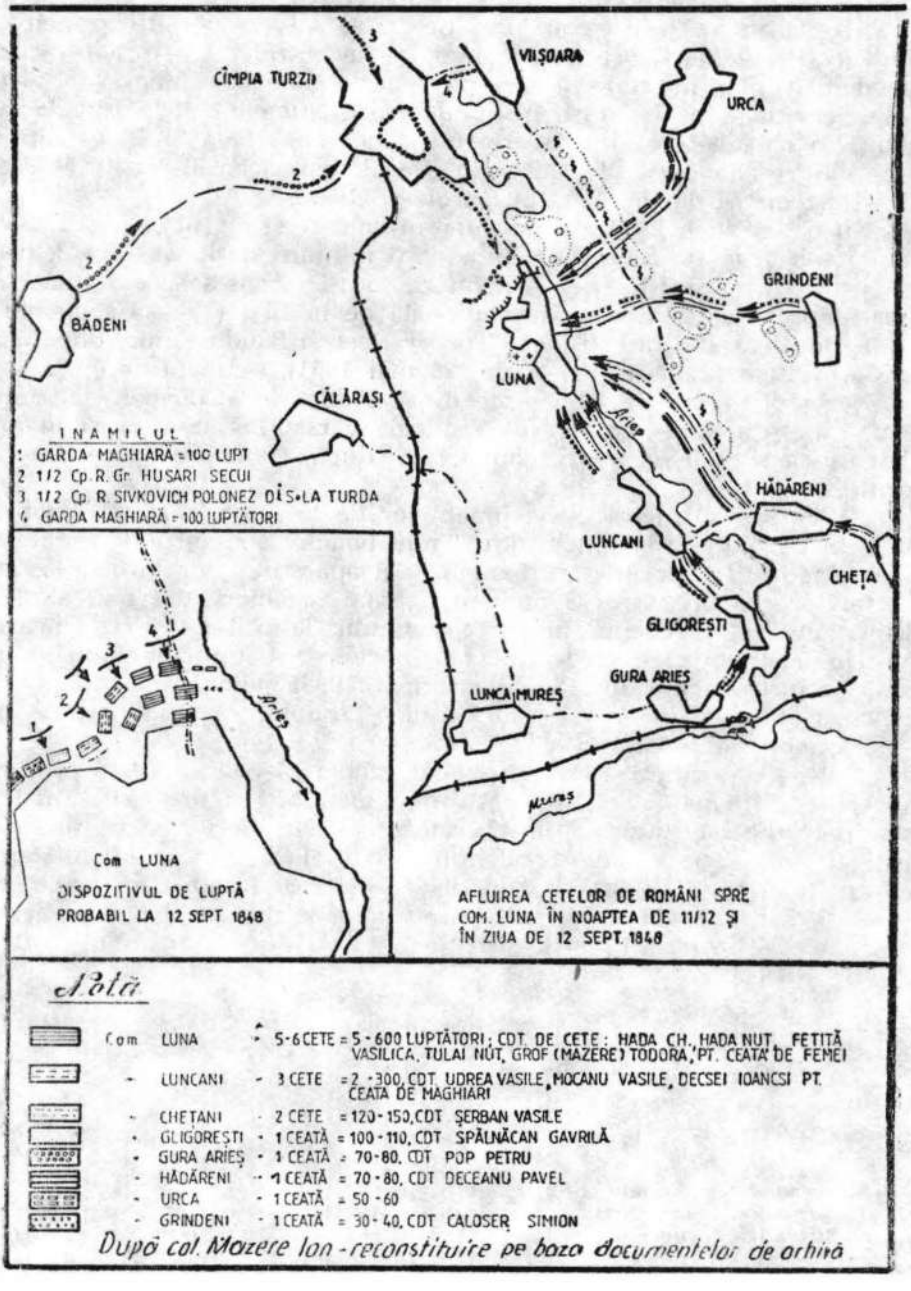
CÎMPIA TURZII
VIIȘOARA
URCA
BĂDENI
GRINDENI
LUNA
CĂLĂRAȘI
ARIEȘ
HĂDĂRENI
LUNCANI
CHEȚA
GLIGOREȘTI
GURA ARIEȘ
LUNCA MUREȘ
MUREȘ
INAMICUL
1 GARDA MAGHIARĂ = 100 LUPT
2 1/2 Cp. R. Gr. HUSARI SECUI
3 1/2 Cp. R. SIVKOVICH POLONEZ DIN LA TURDA
4 GARDA MAGHIARĂ = 100 LUPTĂTORI
Com LUNA
DISPOZITIVUL DE LUPTĂ
PROBABIL LA 12 SEPT 1848
AFLUIREA CETELOR DE ROMÂNI SPRE
COM. LUNA ÎN NOAPTEA DE 11/12 ȘI
ÎN ZIUA DE 12 SEPT. 1848
Notă
Com LUNA - 5-6 CETE = 5-600 LUPTĂTORI; CDT. DE CETE: HADA CH., HADA NUȚ, FETIȚĂ VASILICA, TULAI NUȚ, GROF (MAZERE) TODORA, PT. CEATA DE FEMEI
- LUNCANI - 3 CETE = 2-300, CDT. UDREA VASILE, MOCANU VASILE, DECSEI IOANCSI PT. CEATA DE MAGHIARI
- CHEȚANI - 2 CETE = 120-150, CDT ȘERBAN VASILE
- GLIGOREȘTI - 1 CEATĂ = 100-110, CDT SPĂLNĂCAN GAVRILĂ
- GURA ARIEȘ - 1 CEATĂ = 70-80, CDT POP PETRU
- HĂDĂRENI - 1 CEATĂ = 70-80, CDT DECEANU PAVEL
- URCA - 1 CEATĂ = 50-60
- GRINDENI - 1 CEATĂ = 30-40, CDT CALOSER SIMION
După col. Mazere Ion - reconstituire pe baza documentelor de arhivă

sub D protestul pe care în 12 luna curentă poporul adunat l-a predat, la locul evenimentului, domnului căpitan Baumgarten;

sub E manuscriptul cu indicațiile domnului canonic Vasile Rațiu;

sub F scrisoarea directorului școlar ortodox Moise Fulea adresată preoților din Chețani.

Cu supusă stimă servitorii umili ai măriei voastre conte comite suprem,

Turda la 27 din luna sfîntului Mihai 1848.

Gálffi József,
Ajtani Joseff,
Gheorghe Lazăr viceprotopop unit, toți trei comisari investigatori.

Original, l. maghiară.
Comitatul Turda, prezidiale nr. 1031/1848, fila 45.

„A"

1848 septembrie 13, Luna

Protocolul comisiei de investigație din zilele de 13 și 14 septembrie în legătură cu evenimentele din Luna. Au fost interogați locuitorii din Grindeni, prinși de garda națională cînd s-au întors de la locul evenimentului.

Potrivit ordinului de investigare, comisia a început în ziua de 13 septembrie la Luna, în curtea baronului Jósika Imre interogarea și confruntarea locuitorilor din Grindeni, care după consumarea evenimentului din Luna s-au întors acasă; o parte în drum spre casă, în marginea satului au fost prinși de membrii gărzii naționale [maghiare] și escortați la Luna.

Întrebările puse la interogator.

1. A fost chemat de cineva aci la Luna? cînd? în ce scop? cu ce promisiune, încurajare sau amenințare; să numească persoana care a activat ca instigator, amăgitor, încurajator în orice localitate.

2. Cine a sprijinit adunarea? cine l-a sprijinit pe instigator? ce au făcut aceștia ca instrumente, ca aținători?

3. După ce instigatorii au atras de partea lor locuitorii din localitate în ce zi, în ce număr, ziua sau noaptea, în liniște sau semne de alarmă s-au ridicat, la casa cui s-au stabilit, cine i-a primit, ce au vorbit?

4. La Luna cine i-a amăgit pe cei din altă localitate, ce motive ale adunării au imprimat în sufletele oamenilor?

5. Cine i-a condus la locul numit „după Curte" în ziua de 12 septembrie 1848, unde unii au murit, alții au fost răniți de arme; în ce zi a început adunarea oamenilor la locul menționat; ce localități au venit la Luna?

1. Crișan Simion din Grindeni, de vreo 69 de ani, unit, cetățean liber.

A fost chemat ieri în ziua de 12 septembrie de către judele mic Brád Jov să vadă ce se petrece la Luna. Nu i-a spus altceva, nu știe dacă a chemat și pe alții și că cineva ar fi instigat.

A venit cu Șerban Gligor și înainte de masă la ora 10 s-au oprit pe malul celălalt al Arieșului, n-au trecut apa. Cînd a sosit armata, s-au întors acasă cu Brad Jov, Bukur Tanaszia [Bucur Tanasie], Boldor Toma, Csungán Tanaszia [Ciungan Tanasie], Rusz Vasilika, Rusz Györgyi [Rusu Gheorghe], care au sosit înaintea lor la mal.

Din Grindeni a apărut pe malul apei și Czikugyan Simion[Țicudean Simion] și împreună cu acesta au fost 9 din Grindeni pe malul apei, dar n-a venit la ei nimeni din Luna, n-au vorbit cu lunenii.

De la Brad Jov a auzit că la acesta a venit un om din Luna, l-a chemat acolo, dar Brad nu i-a spus numele omului.

2. Brad Jov din Grindeni, de 50 de ani, unit, cetățean liber.

Pe el nu l-a chemat nimeni la Luna, dar el fiind în sat după bucate, a auzit de la Bucur Tanasie că aici la Luna lunea trecută au venit soldați, dar locuitorii nu i-au lăsat să intre. De aceea a venit la Luna să vadă ce se întîmplă. A venit cu Bucur Tanasie, Rusu Vasilica, Boldor Toma, Ciungan Tanasie. Trecînd apa Arieșului, s-au oprit pe mal, a fost spre amiază. După sosirea soldaților auzind împușcăturile au venit acasă. Martorul anterior Crișan Simion și Șerban Gligor, care au stat pe malul celălalt al rîului s-au întors și ei acasă după împușcături; au mers acasă împreună.

La Grindeni nimeni n-a instigat, au plecat numai la auzul clopotelor, să vadă, ce se întîmplă la Luna.

La Grindeni nu s-a dat semn de alarmă.

La Luna au fost strigați oamenii să iasă pe locul numit „după Curte", dar nu știe de către cine, pentru că au fost departe de ei. Clopotele au fost trase întruna. Nu știe din ce sate s-au adunat oamenii, pentru că n-a intrat în sat.

3. Bucur Tanasie din Grindeni, cetățean liber, de 49 de ani, unit.

Nu l-a chemat nimeni la Luna. A auzit de la Căluser Simion că la Luna e adunare populară și că ieri s-a deplasat armata. Vestea s-a răspîndit și la Grindeni, a plecat singur și s-a oprit pe malul din această parte a Arieșului.

De la Luna a venit la Grindeni Háda Nucz [Hada Nuț], a cărui soție zăcea bolnavă la Grindeni și s-a dus la Căluser Simion, care din naștere e lunean și s-a căsătorit la Grindeni, din acest motiv locuind acolo. Hada l-a chemat pe Căluser în ajutorul lunenilor, dar nu a putut ațița pe alții; a și dispărut, pentru că de atunci nimeni nu știe unde se află. La Grindeni nu s-a dat semn de alarmă. El a plecat mai mult la auzul clopotului tras într-o dungă la Luna, să vadă ce se petrece acolo. A văzut în afară de sat vreo mie de oameni adunați laolaltă, dar n-a vorbit cu bărbați, a întrebat doar de la cîteva femei care alergau, că unde fug.

Nu știe cine au fost conducătorii, nici ce s-a întîmplat alaltăieri și nici din ce sate s-au adunat oamenii la Luna.

Continuă la 14 septembrie

4. Rusz Vaszi [Rusu Vasile] din Grindeni, cetățean liber, de 68 de ani, unit.

L-a chemat Boldor Toma în timpul dejunului să vadă ce s-a întîmplat la Luna. S-a răspîndit vestea în sat, prin Căluser Simion, la care a venit cineva din Luna, că acolo s-a adunat poporul. Nu știe cine a fost acesta.

Nu știe că la Grindeni ar fi avut loc instigare, nici semn de alarmă nu s-a dat. A plecat din Grindeni cu Boldor Toma, pe drum lîngă sat l-au ajuns pe Bucur Tanasie și au mers pînă în creasta dealului, de unde au văzut valea Arieșului. Fiindcă de acolo n-au văzut nici o adunare populară, au coborît pînă la Luna pe malul Arieșului, au trecut apa și s-au oprit la marginea satului. Au văzut numai femei cărîndu-se peste apă cu copiii în brațe și nu mult după aceasta au auzit clopotele trase într-o dungă, apoi răpăitul armelor, la care a pornit spre casă.

5. Șerban Gligor din Grindeni, cetățean liber de 45 de ani, unit.

Nu l-a chemat nimeni; la auzul clopotelor trase într-o dungă a pornit la Luna, să vadă ce se întîmplă acolo.

În drum spre Luna s-a întîlnit cu Krisán Szimion [Crișan Simion], cu el împreună a venit pe albia de dincolo a Arieșului, s-au oprit între ape și au privit spre sat. Nu știu de ce se adună oamenii. După masă au văzut venind armata dinspre Sîncraiu, atunci s-a produs mare agitație în sat, au fost strigați oamenii să iasă, clopotele au fost trase într-o dungă și poporul a alergat pe cîmp.

La „După Curte" poporul s-a aliniat și a așteptat armata. Nu știe cine a condus oamenii, doar că la Grindeni a venit din Luna un om numit Nuț, dar el nu l-a văzut; a auzit doar de la Brad Jov și Bucur Tanasie, că a fost la Grindeni la Țicudean și Căluser Simion, cărora le-a relatat despre cele petrecute la Luna. Căluser Simion a plecat în urma acestei relatări, nu știe dacă a instigat pe cineva, dar s-a ascuns, și după eveniment nu s-a mai arătat. Nu știe din ce localități au venit oameni la Luna. A fost între ape cu Bucur Tanasie, Brad Jov, Rusu Gheorghe, Boldor Toma, Rusu Vasile și Ciungan Tanasie, care a venit la ei dinspre Luna și nici nu s-a întors cu ei acasă; după ce au avut loc împușcăturile ei s-au întors imediat acasă.

6. Boldor Toma din Grindeni, cetățean liber, de 40 de ani ortodox.

Nu l-a chemat nimeni la Luna, a plecat la auzul clopotelor de acolo trase într-o dungă. L-a chemat pe Rusu Vasile și au plecat împreună. Pe dealul numit Függö l-au ajuns pe Bucur Tanasie și au venit pe malul de dincolo al Arieșului, pînă la răpăitul puștilor, cînd au pornit spre casă și la dealul Függö au fost prinși de membrii gărzii naționale din Grindeni.

Cînd după masă, în sat s-au auzit strigăte și clopotele au fost trase într-o dungă, bărbații, femeile și copiii au fugit în toate părțile.

7. Rusu Gheorghe, cetățean liber din Grindeni, de 56 de ani, unit.

Cînd au fost trase clopotele într-o dungă a fost chemat de Boldor Toma să vadă de pe deal ce se petrece la Luna. Dar atunci n-a pornit încă; însă clopotele fiind trase neîncetat, după puțin timp a plecat. A venit pînă la Arieș, acolo s-a oprit și el cu ceilalți din Grindeni.

Stînd mai mult timp pe mal, după masă în sat s-a produs agitație, clopotele au fost trase într-o dungă pentru că dinspre Sîncraiu au venit soldați. Oamenii s-au adunat pe locul numit „dupe kurtye" [curte], dar nu știe cine i-a condus. Cînd s-a auzit răpăitul puștilor s-au întors către casă. Nu știe ce localități s-au adunat la Luna.

8. Ciungan Tanasie, cetățean liber din Grindeni, de 20 de ani, ortodox.

Nu l-a chemat nimeni la Luna, a pornit la auzul clopotelor să vadă ce se petrece acolo. A văzut mulțimea adunată, dar cînd a sosit el, s-a produs și tragere de către armată și el speriindu-se a fugit acasă.

A auzit că s-au adunat acolo cei din Grindeni, Hădăreni, Chețani, Gura Arieșului, Gligorești, Urca, dar nu știe la chemarea cui.

9. Grama Sándor [Alexandru], preot unit din Grindeni, de 32 de ani, expune astfel motivul prinderii sale.

În ziua de 11 septembrie a fost chemat la Luna să-i dea ultima cuminecătură bolnavului Nemes Iuon și în aceeași zi a și plecat acasă. Cu acest prilej ajutorul de preot din Luna, Koltor József [Coltor Iosif], văzînd pericolul mare de acolo, l-a rugat ca a doua zi, în 12 septembrie să treacă pe la el și să ia cu el pe soția sa și copiii săi, dar el nu i-a promis acest lucru.

Marți, în 12 septembrie în jurul orelor 8—9 înainte de masă auzind clopotele din Luna trase într-o dungă și-a adus aminte ce l-a rugat ajutorul de preot și a plecat de acasă mergînd pe malul celălalt al Arieșului. L-a găsit acolo călare pe Balog Gergely [Balog Gheorghe], preotul ortodox din Turda, vrînd să treacă apa. L-a rugat să-l întrebe pe Coltor Iosif, dacă-și trimite soția și copiii sau nu. Primindu-i mesajul, Coltor Iosif a trimis după el calul lui Balog Gheorghe, trimițîndu-i vorbă că soția sa se pregătește acum. Trecînd apa a intrat la preotul bătrîn din Luna, acolo după ce a mîncat împreună cu Dan Todor bucătarul contelui Kemény Josef și curelarul de curte Roch Ferencz au ieșit la poporul adunat atît el cît și preotul cel bătrîn, cel tînăr și cei doi servitori de curte, unde Coltor Iosif în numele lui Dumnezeu a rugat poporul să se liniștească, pentru că în caz contrar se va sfîrși cu rău. Poporul nedîndu-i ascultare, au părăsit mulțimea și împreună cu copiii lui Coltor au trecut apa pe malul celălalt. Acolo au auzit bătîndu-se tobele și au așteptat urmările. Văzînd că soldații se apropie, s-au speriat și el a pornit acasă. În drum, la mijlocul rîtului din Luna s-a întîlnit cu Szabo Daniel, directorul școlar reformat din Luncani și doi domni din Luncani, pe care nu i-a cunoscut. Aceștia i-au spus să meargă împreună mai aproape să vadă ce se întîmplă. Le-a răspuns că cel ce dorește moartea, să poftească să meargă. Împreună cu Coltor Iosif și soția acestuia s-au dus pînă acolo la poalele viilor, dar atunci pornind ploaia și un vînt puternic, preoteasa a spus că nu se poate duce mai departe cu copiii. A și rămas în urmă cu soțul și copiii, iar el a plecat acasă. Pe dealul Függö s-a întîlnit cu Szasz Györgyi [Sas Gheorghe] din Grindeni, care a venit de la moară și cu Marzsinán Gavrilla [Mărginean Gavrilă], păstorul de vite al lui Putnoki. Atunci a auzit și împușcăturile.

Cînd a vrut să cineze a venit la el garda națională înarmată, l-au prins, l-au escortat la Balog Áron, ofițerul gărzii și în ziua de 13 l-au escortat la Luna.

Preotul fiind confruntat cu Lörincz Károlina, soția preotului Coltor Iosif, aceasta recunoaște că în după masa zilei de 12 luna curentă au trecut apa împreună și au mers pînă la vii și de acolo numitul preot s-a întors acasă.

Szabó Daniel directorul școlii reformate din Luncani, fiind interogat recunoaște că după masa zilei de 12 septembrie s-a întîlnit pe rîtul din Luna cu

Alexandru, preotul din Grindeni, care a fost împreună cu Coltor Iosif și soția acestuia, aceștia doi ducîndu-și copiii în brațe. I-a chemat pe toți să vadă urmările evenimentului, dar aceștia n-au mers. Szabo s-a dus spre Luna, iar cei doi preoți și preoteasa au pornit spre vii.

Fiind confruntat Crișan Simion (1) cu Brad Jov (2), acesta din urmă recunoaște că el l-a chemat pe Crișan să vadă mulțimea.

Fiind confruntat Brad Jov (2) cu Bucur Tanasie (3), acesta din urmă recunoaște că el l-a chemat pe Brad Jov la Luna să vadă ce se petrece acolo.

Cei ascultați sub nr. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 și 8 fiind interogați dacă în ziua de 12 septembrie au fost prezenți la adunarea poporului din Luna și alții din Grindeni, primii șapte au declarat că în afară de ei n-au văzut pe alții, ba chiar pe al 8-lea, — Ciungan Tanasie — nici nu l-au văzut, n-a venit și nu s-a întors cu ei.

În urma acestor declarații fiind interogat Ciungan Tanasie, că pe ce drum și cînd a venit la Luna, nefiind văzut de ceilalți, ceea ce presupune că el a fost în mijlocul poporului adunat pe cîmp. Aceasta se poate crede cu atît mai mult, cu cît atunci cînd a fost prins, haina i-a fost udă; a răspuns că el a pornit de acasă în ziua de 12 la prînzul țărănesc și că el s-a plasat cu o bită la locul evenimentului, dar cînd s-a tras a fugit și fiind speriat a sărit în Arieș în haine, din acest motiv i-au fost acestea umede. Neagă că s-ar fi dus în urma instigării și afirmă că a plecat la auzul clopotelor și s-a așezat în rîndul mulțimii fără să fi fost chemat de cineva.

Întrucît preotul din Grindeni a afirmat că pe dealul Függö s-a întîlnit cu Sas Gheorghe și Mărginean Gavrilă, aceștia recunosc afirmația preotului, potrivit căreia în timpul și la locul indicat s-au întîlnit cu preotul, atunci s-au auzit și împușcăturile și după aceasta au intrat toți trei în sat.

Comitatul Turda, prezidiale nr. 1031/1848, filele 1—2, 46—49.

LES ÉVENEMENTS DE LUNA ARIEȘULUI, SEPTEMBRE 1848 DOCUMENTS INÉDITS (I)

(Résumé)

En 1848, les Roumains ont refusé de reconnaître l'union de la Transylvanie à la Hongrie. Ils ont repoussé en même temps l'effet de l'union et la loi pour le recrutement mise en pratique par le gouvernement hongrois.

Tout comme elles avaient imposé l'union, les autorités hongroises ont essayé d'imposer par la force le recrutement. Mais les Roumains ont profité d'un vice de forme — la loi n'était pas sanctionnée par l'empereur — et ont fermement refusé de se soumettre.

Luna Arieșului et les villages approchés refusèrent de donner des recrues. La conséquence en a été que le 12 septembre le préfet Thorotzkai Miklós ordonna une exécution militaire dans Luna, essayant de l'occuper avec ses 270 soldats.

Les villageois, au nombre d'environ 900—1500, ont tenté d'entraver l'exécution, en protestant contre cet abus. Leurs insistences restèrent sans résultat. Le capitaine Baumgarten, en exécutant les dispositions du préfet, ordonna aux soldats de passer la foule par les armes.

30 villageois ont été tués. Parmi les morts se trouvaient un gitan et deux hongrois qui s'étaient ralliés aux Roumains.

Ce nouvel incident armé survenait à peu de temps après le massacre de Mihalț du 2 juin 1848 et précipitait l'éclatement d'une guerre civile en Transylvanie.

Il s'en suivit une enquête dont le procès-verbal, publié en annexe à la fin de l'étude, constitue un document extrêmement important pour la révolution de 1848 de Transylvanie.

MENTALITĂȚI EUROPENE ÎN GÎNDIREA ȘI ACȚIUNEA POLITICĂ A ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA FAȚĂ DE UNELE REALITĂȚI DIN PROPRIA MIȘCARE NAȚIONALĂ ȘI DIN ROMÂNIA ÎN SECOLUL AL XIX-LEA (I)

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cînd impactul puternic al principiului naționalităților asupra societății a modificat și a democratizat geografia politică a unor zone europene, micul stat princiar și apoi regal român a fost denumit în terminologia epocii Piemontul românilor, iar destinul politic al Bucureștiului a fost comparat nu rareori cu cele ce urmau a fi realizate de Torino, Beograd, Atena, Berlin. În acea perioadă, fărîmițarea statală italiană și germană s-a topit în procesul făuririi statelor naționale noi și unitare, austriecii au fost bătuți și alungați din Lombardia, Veneția și Confederația Germană clasică. Istoriile italiană și germană sau ale italienilor și germanilor au devenit istorii ale Italiei și Germaniei, adică ale tinerelor state naționale formate din cetățeni cu mentalitate modernă, solidari pe baza originii, culturii, a limbii, tradițiilor, intereselor economice și politice comune, conștienți că trebuie să realizeze în lume nu numai destinele lor individuale, ci și pe cele umane colective și naționale prin care să contribuie la dezvoltarea civilizației europene și universale.

Italia națională s-a format îndeosebi prin Războaiele de Intregire, deci *de sus*, prin acțiunile iscusite diplomatice și militare ale Regelui și guvernului Piemontului care s-a aliat cu Franța și Prusia contra Austriei (capabilă încă să-l învingă dacă rămînea singur și pe mare și pe uscat) și a acționat singur asupra Romei papale, după ce s-au retras trupele napoleoniene. Dar primul război a declanșat și acțiuni de jos, insurecții locale care între 1859—1861 au încadrat armonios în statul național Parma, Modena, Toscana și Neapolul.

Spre deosebire de Italia regală, puternica Prusie a realizat statul național, deci Germania Imperială a celui de al doilea Reich, doar pe cale de sus, prin Războaiele de Intregire duse contra Danemarcei împreună cu Austria, apoi împotriva ei și a Franței. Dar în ambele cazuri procesele au dus la formarea unor state noi și unitare și au avut un caracter progresist și democratic (exceptînd anexarea de către Berlin a Alsaciei și Lorenei) indiferent de modalitățile concrete de acțiune. Constituțiile Italiei și Germaniei au asigurat tinerelor state naționale un caracter democratic, parlamentar, în cadrele unor regimuri monarhice în care s-au respectat și încurajat libertățile și inițiativele individuale cetățenești, s-au asigurat interesele și competențele naționale generale prin funcționarea principiului separării și controlului reciproc al puterilor în stat pe baza responsabilităților ministeriale în fața aleșilor națiunii.

Italia a dobîndit un caracter de stat național centralizat și unitar, în care s-au acordat însă și unele competențe autorităților municipale și comunale locale, pentru a estompa diferențele și diferendele dintre Nord și Sud, s-a desfășurat procesul „făuririi" italienilor ca cetățeni ai aceluiași corp politic, proces ușurat însă substanțial de mentalitatea europeanului modern și de puternicul sentiment al solidarității instalate între membrii aparținători la aceleași națiuni. Germania imperială a asigurat interesele naționale generale prin dinastia unificatoare, devenită din regală imperială, prin constituția federală, care a acordat competențe și puteri largi și decisive guvernului și parlamentului din Berlin, armatei și diplomației federale, dar a respectat și tradițiile locale, a permis funcționarea și în noile structuri a dinastiilor, guvernelor și landtagurilor înzestrate cu anumite atribuții, dar racordate la centru prin interesele comune și puternicul sentiment și atașament față de tot ce era german, față de națiunea germană, problemele și interesele ei europene sau extraeuropene[1].

Primele două insurecții sîrbe au avut drept rezultat reîntemeierea statului sub forma unui Principat autonom recunoscut pe plan internațional la Tratatul de la Adrianopol din 1829. Procesul făuririi statului național a fost ușurat de războiul ruso-turc din 1806—1812 și de intervențiile ruso-franco-britanice din anii 1827—1829, ceea ce a însemnat că Beogradul n-a fost singur in fața Constantinopolului și a știut să folosească spectrul internațional în interesul său și al națiunii sud-slave. În acele condiții formarea Principatului, cu dinastie, guvern, skupșcină, armată și diplomație sîrbă a constituit o rază de speranță și un punct de sprijin atît pentru slavii de sud aflați și rămași încă în Imperiul otoman, cît și pentru cei din Monarhia habsburgică. Încă în 1833, în unele ținuturi limitrofe Principatului, țăranii sîrbi au insurecționat contra Sultanului și sprijiniți intens de trupele Serbiei au reușit să se unească cu statul național. În 1848—1849 acesta a trimis 8.000 de „voluntari" (de fapt ofițeri și soldați sîrbi din armata regulată, dar îmbrăcați civili) pentru a-i ajuta pe sîrbii din Voivodina aflată în Monarhia habsburgică în puternica încleștare cu armatele maghiare și cu centralismul ungar de stat.

În Ungaria anilor 1848—1849 sîrbii ortodocși și croații catolici, aflați sub impactul pericolului kossuthist și al maghiarizării prin cuprinderea și transformarea lor pe cale legală în lipituri la unica națiune politică maghiară, au luptat împreună contra Ungariei, ceea ce a însemnat că voluntarii veniți din Serbia i-au ajutat indirect și pe croați. De fapt în acei ani grei pentru slavii de sud din Ungaria s-au făcut auzite opinii politice, dar transpuse și în acțiuni concrete, potrivit cărora Bizanțul și Roma au reușit să-i despartă pe sîrbi de croați din punct de vedere religios, dar ei nu se vor lăsa dezbinați din punct de vedere național. De fapt programele politice maximale de atunci și din deceniile următoare

[1] Despre unificarea Italiei vezi Stuart J. Woolf, *Il Risorgimento italiano, II. Dalla Restaurazione all'Unità*, Torino, 1981; despre făurirea unității naționale germane Geoffrey Barraclough, *The origins of modern Germany*, Oxford, 1972; Pierre Benserts, *L'unité allemande 1806—1938*. Paris, 1939; o încercare de prezentare comparată a făuririi statului național modern român unitar la D. Suciu, *De la 1859 la 1918. Contribuția Unirii Mici și Mari la democratizarea și armonizarea geografiei politice europene*, în mss. la AIFC.

au formulat revendicarea făuririi Regatului tripartit al Sloveniei, Dalmației și Croației, la care dacă s-ar fi adăugat și Voivodina Sîrbă, s-ar fi ajuns la înființarea unui stat al tuturor slavilor de sud într-o Monarhie federalizată pe baza dreptului etnic.

Dar asemenea programe și planuri politice au rămas literă moartă, deoarece prin instaurarea regimului dualist și prin proclamarea Austro-Ungariei s-au întărit centralismele maghiar și austriac de state în jurul și în beneficiul celor două metropole, Viena și Pesta, și în detrimentul tuturor propunerilor de federalizare susținute de nemaghiarii și negermanii din Imperiu. În aceste condiții, sprijinul și speranțele slavilor de sud din Austro-Ungaria s-au orientat în continuare tot spre Serbia și viceversa. Dar pentru Principat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea a trecut pe locul întîi întărirea autonomiei interne de stat în 1866, prin retragerea de pe teritoriul său a ultimelor garnizoane turce din patru cetăți puternice, inclusiv Beograd, înarmarea în vederea obținerii Independenței de stat și concentrarea eforturilor cu precădere asupra slavilor de sud din Imperiul otoman, îndeosebi cei din Bosnia și Herțegovina, eforturi susținute și de micul Principat frate al Muntenegrului, ce urma aceeași evoluție istorică și își realiza un destin aproape identic cu statul național mai puternic și mai mare.

După 1822 insurecția greacă a dus, în urma unor lupte cumplite și în contextul unor complicații interne și internaționale deosebit de stufoase și contradictorii, la făurirea micului stat național sub forma Regatului independent al Greciei, recunoscut în 1829—1830. Grecii singuri, deși au repurtat la început anumite victorii, au ajuns să se certe între ei, iar după ce sultanul a apelat la ajutorul Egiptului islamic, înfrîngerile și masacrele suferite de ei au devenit îngrijorătoare și cutremurătoare pentru Europa. Ea a intervenit benefic în conflict în 1827, cînd flota ruso-anglo-franceză a scufundat-o pe cea turco-egipteană, trupele franceze au intrat în Moreea, de unde s-au retras egiptenii lui Mehmed-Ali și Ibrahim, iar cele ruse au zdrobit armatele otomane între 1828—1829. Intervenția marilor puteri, chiar dacă a fost făcută pornindu-se de la interese diferite sau în unele cazuri sub presiunea opiniei publice interne și internaționale, a fost binevenită, deoarece Regatul grec și Atena au devenit la rîndul lor centrul speranțelor politice ale conaționalilor rămași sub jugul otoman în continuare sau sub protectorat străin.

După moartea lui Canning, Anglia a adoptat o poziție conservatoare, s-a retras din conflict și a promovat o politică de apărare a Imperiului otoman împotriva întăririi Rusiei și a lărgirii sferelor ei de influență în zonă. Franța a rămas un timp angajată în conflict pentru a nu lăsa Rusia singură, pentru a o controla și a-i contrabalansa interesele, Petersburgul a susținut în interesul perpetuării poziției sale în Grecia planul năstrușnic, dar nerealizat niciodată, de a se forma 4 Grecii minuscule, pentru a le putea manevra pe toate mai ușor în viitor.

După asasinarea dictatorului Capodistria, sprijinit de Rusia, Regatul a apelat la dinastia străină, la miniștrii și specialiștii bavarezi, care la rîndul lor au contribuit la formarea specialiștilor naționali. Din contactul cu lumea germană, grecii n-au avut decît de cîștigat, deoarece prin el s-a accelerat „europenizarea" societății, s-a cultivat respectul față de lege, spiritul de ordine de care au avut mare nevoie, s-au deschis noi căi

pentru dezvoltarea comerțului exterior. Grecia singură, prea mică și prea slabă, a fost învinsă grav și categoric cînd în 1856 și în 1896 s-a războit singură cu Imperiul otoman, încercînd să-și elibereze conaționalii de sub jugul turcesc. În 1863 Grecia a obținut pe cale pașnică din partea Angliei și a altor mari puteri Insulele Ionice, aflate sub protectoratul britanic. Funcționarii și oamenii de afaceri din această zonă, corecți, competenți și competitivi, care au fost crescuți de englezi, au avut mare căutare în serviciile publice și firmele industriale și comerciale de pe cuprinsul întregului Regat.

Sub impactul principiului novator al naționalităților, unele mari puteri din interes, din motive de echilibru sau pentru păstrarea prestigiului și influenței, altele de voie sau de nevoie, l-au acceptat ca normă de drept internațional, respectîndu-l în anumite zone europene și ușurînd astfel obținerea păcii, evitarea unor conflicte și războaie locale care ar fi dus ușor la declanșarea celor generale. Astfel, în urma mai multor conferințe și intervenții internaționale, Grecia a obținut Thessalia, Epirul, Creta, procesul făuririi unității statului național desăvîrșindu-se ulterior, în timpul celor două războaie balcanice din 1912—1913, cînd atît Regatul grec, cît și alte state mici din zonă au acționat de data aceasta singure, doar cu asistența, consultarea unor mari puteri, sprijinul sau dimpotrivă boicotul diplomatic al acestora, după caz și după cum le-au dictat interesele. Oricum s-au derulat lucrurile, în urma unor lupte și jertfe sîngeroase și grele, în contextele favorizatoare, dar și complexe și complicate, create de diplomația internațională, Atena și-a realizat destinul istoric și național de a deveni capitala politică a tuturor grecilor moderni[2].

Formarea statului modern național român prin Unirea Principatelor în 1859, salvată și consolidată prin aducerea dinastiei străine în 1866, a însemnat făurirea României mici, a „Piemontului" sau „Prusiei" etc. tuturor românilor. Istoria românilor, sau istoria română, a făcut saltul calitativ nou și substanțial spre istoria României, iar Bucureștiul și-a deschis drumul spre realizarea destinului său politic de a deveni în perspectiva viitorului centrul sau capitala tuturor conaționalilor. De fapt unele mari puteri au aplicat principiul naționalităților indirect în cazul

[2] Despre slavii din sud George V. Devas, *La Nouvelle Serbie*, Paris-Nancy, 1918; Emile Haumont, *La formation de la Yougoslavie*, Paris, 1930; despre Grecia vezi Apostolos Vocalapoulos, *Histoire de la Grèce moderne*, Paris, 1975; întreaga zonă balcanică tratată la Nicolae Iorga, *Histoire des Etats Balcaniques jusqu'à 1924*, Paris, 1925; Dimitrie Djordjevic, *Révolutions nationales des peuples balkaniques, 1804—1914*, Beograd, 1925; Barbara Jelavich, *History of the Balkans*, vol. I—II, Cambridge University Press, Cambridge, London, New-York..., 1984; Nicolae Ciachir, *Istoria popoarelor din Sud-estul Europei în epoca modernă*, București, 1987. Impactul politicii marilor puteri asupra proceselor constituirii statelor moderne unitare în Europa centrală și răsăriteană la A. J. P. Taylor, *The struggle for mastery in Europe 1848—1918*, Oxford University Press, London, Oxford, New York, 1972; o încercare de prezentare comparată a situației politice a românilor și slavilor din Monarhia habsburgică la 1848—1849 la D. Suciu, *Lupta naționalităților din Imperiul habsburgic pentru înfăptuirea programelor lor politice la mijlocul secolului al XIX-lea*, în *AIIAC*, XV, 1972, p. 169—203 și idem, *Antecedentele dualismului și Ilie Măcelariu în mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1848—1867*, în mss. la Centrul de Studii Transilvănene al Universității Babeș—Bolyai.

românilor în 1856, cînd cele ce au susținut Unirea, boicotate de cele potrivnice ei, au apelat la votul consultativ al populației din Principate în privința organizării lor statale naționale, rezervînd totuși pe seama puterilor garante pe cele „deliberative".

Dar românii au adoptat tactica faptului împlinit, s-au bazat pe scutul internațional oferit în 1856—1858 prin garantarea sigură și solidă a autonomiei interne de stat, care a exclus intervențiile militare ale celor trei imperii limitrofe, au devansat în sensul dorit de națiune unele hotărîri „deliberative" restrictive, fiind conștienți de sprijinul și consimțămîntul tacit al marilor puteri favorabile Unirii. Complicațiile internaționale au fost și în cazul românilor destul de grave și de numeroase, s-a ajuns la ruperea relațiilor diplomatice între cele două grupuri ale puterilor garante, la compromisul anglo-francez de la Osborne, devenit public prin Convenția din august 1858, unde s-a recunoscut în principiu Unirea, unitatea legislației și armatei, dar cu unele amînări, tergiversări și restricții în domeniul conducerii guvernamentale și parlamentare.

Dar între 1859—1862 acestea au fost devansate de acțiunile prestigioase ale românilor, realizările lor fiind interpretate acum în mod deschis la Paris ca victorii diplomatice ale Franței care din 1855 a propus public Unirea, împotriva Austriei și a altor puteri ce au boicotat-o. Tocmai atunci, Franța și Piemontul au învins Austria în război, sub privirile neutrale și binevoitoare ale Prusiei. După aceea cele două puteri învingătoare au silit-o pe cea învinsă să recunoască dubla alegere, ceea ce a făcut și Turcia. Din acel moment obținerea aprobării pentru funcționarea unui singur guvern și parlament la București, în locul celor existente acolo și la Iași între 1859—1861, a rămas doar o problemă de timp.

Totuși, Austria și Turcia au reușit să dea două lovituri românilor — pe care le-au dorit cu bătaie lungă —, și anume, zădărnicirea aducerii prințului străin dintr-o mare dinastie europeană, drept condiție ca ea să nu fie sub influența Romanovilor, Habsburgilor și sultanilor (la care a contribuit și Rusia) și stipulația că unificarea guvernamentală și parlamentară este valabilă doar pe timpul vieții principelui român. Trebuie remarcat faptul că la depășirea tuturor greutăților întîmpinate de românii din Principate, începînd cu 1856, au contribuit consecvent și cu fermitate Prusia și Piemontul, tocmai fiindcă prin realizarea statului modern unit român s-au creat precedente favorabile sau similitudini pentru făurirea propriei lor unități naționale de stat, realitate ce a certificat adevărul că în acele timpuri, prin făurirea celor trei entități statale noi și moderne, s-a contribuit la întinerirea, corectarea și primenirea frontierelor dintr-o bună parte a bătrînului continent, la democratizarea și armonizarea geografiei sale politice.

Românii din Principate au afirmat clar că în pofida greutăților ivite nu vor renunța la aplicarea integrală a revendicărilor exprimate legal de Divanurile Ad-hoc din 1857 și la ideea prințului străin dintr-o mare dinastie domnitoare din Europa, care le oferea un coeficient de siguranță în plus în apărarea autonomiei interne de stat și le accelera drumul spre obținerea independenței. Națiunea română în ansamblul ei avea nevoie de un stat nucleu de durată, cu existență sigură și solidă, care să poată constitui în perspectivă speranța politică a tuturor cona-

ţionalilor rămaşi în fruntariile imperiilor limitrofe. Norii negri ai pericolului ocupării Micii Românii de către cele trei mari state vecine s-au adunat în 1863, cînd Rusia, din prietena Unirii a devenit adversara ei, uneltind pentru anularea Tratatului din 1856 şi reciştigarea accesului la Dunăre prin reanexarea Basarabiei de sud. Ea a elaborat sub diferite pretexte planul tripartit al intervenţiei militare ruso-austro-turce în Principatele Unite ale Moldovei şi Ţării Româneşti. Dar puterile garante au intervenit diplomatic, iar Parisul a afirmat categoric prin vocea Împăratului că încălcarea Tratatului din 1856 şi a Convenţiei din 1858 în privinţa neintervenţiei şi a garantării autonomiei Principatelor Unite constituie un casus belli, după care planurile ruseşti s-au risipit şi au dispărut.

Pericolul a devenit însă grav în 1866, cînd 50.000 de ruşi şi 50.000 de turci au fost pregătiţi să ocupe Principatele Unite, Rusia a furnizat bani şi agenţi pentru manifestaţiile separatiste de la Iaşi, a pregătit instalarea prinţului moldovean Roznoveanu, în intenţia de a despărţi Moldova de Bucureşti şi de a reprimi Cahulul, Bolgradul şi Ismailul. Regimentele muntene de la Iaşi au intervenit benefic şi prompt, au tras şi i-au împrăştiat pe separatiştii din Iaşi. Brătianu şi partizanii săi, văzînd ameninţată existenţa României Mici, prin care s-ar fi îngropat şi perspectiva României Mari, au acţionat magistral, au adus prinţul străin dintr-o mare şi puternică dinastie domnitoare europeană şi odată cu el protecţia diplomatică a Prusiei şi Franţei, ceea ce a dus direct la anihilarea acţiunilor inamice.

Instaurarea dinastiei străine ereditare a constituit aplicarea integrală a voturilor şi voinţei naţionale din 1857 şi a însemnat o revoluţie de sus, efectuată de o elită politică valoroasă şi realistă, care a fost consfinţită din nou în 1866 prin plebiscit şi votul parlamentului. Prin ea s-a efectuat un pas înainte spre Europa, iar prin constituţia din 1866, elaborată după sistem belgian, s-a instaurat un regim monarhic parlamentar şi democratic ce s-a dovedit a fi benefic în deceniile următoare. El a dus la întărirea statului, la modernizarea economiei, construcţia căilor ferate, realizarea unor trepte ale revoluţiei industriale, întărirea liberului schimb economic, la transformarea României într-un teren de azil politic pentru vecinii polonezi, bulgari, albanezi năpăstuiţi, la o mai bună administraţie centrală şi locală; şi, nu în ultima instanţă, la înlăturarea tendinţelor de guvernare personală pe bază de lovituri de stat, la funcţionarea principiului separării puterilor în stat, la libertatea presei şi a cuvîntului, a curţilor cu juraţi[3].

România Mică, situată geografic la mijloc între Dobrogea, Basarabia, Bucovina la est şi Ardeal, Banat, Crişana, Maramureş la vest, a avut

[3] W. T. Riker, *The making of Romania. A study of an international problem. 1856—1866*, Oxford University Press, London, Humphrey, Milford, 1931; D. Berindei, *L'Union des Principautés Roumaines*, Bucarest, 1967. Despre Cuza la A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, Iaşi, 1903; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IX, Bucureşti, 1938, p. 344—397; Constantin C. Giurescu, *Viaţa şi opera lui Cuza Vodă*, Bucureşti, 1970. Evenimentele din 1866 şi salvarea statului român la Paul Henry, *L'abdication du prince Cuza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie*, Paris, 1930; Iorga, *op. cit.*, vol. X, Bucureşti, 1939, p. 7—36; N. Corivan, *Relaţiile diplomatice ale României între 1859—1877*, Bucureşti, 1984, p. 172—207.

de realizat destinul politic de a deveni România Mare, statul tuturor românilor. El a contribuit substanțial la supraviețuirea elementului românesc din statele străine, prin sprijinirea structurilor proprii de rezistență ale acestuia personificate de biserici, școli, asociații culturale și literare, partide politice etc. Dealtfel micul stat princiar român a fost convins că reușita maghiarizării, germanizării sau rusificării milioanelor de conaționali din vest și din est i-ar fi primejduit și i-ar fi întunecat existența, punînd sub semnul întrebării perspectivele afirmării sale în concertul politic european.

Deasemenea, românii asupriți, avînd o conștiință națională puternică, militantă și penetrantă, au simțit dureros, chinuitor și supărător nedreptatea de a constitui simple adaosuri la națiunea politică maghiară sau de a fi supuși ai austriecilor, țarilor și sultanilor. Speranțele românilor din Transilvania, ca și ale tuturor celorlalți, s-au îndreptat spre „iubita Românie", patria română în sens politic și național, unde diplomația, armata, generalii, miniștrii, tot guvernul și parlamentul se aflau în mîinile națiunii române, iar monarhia străină, prin atașament, jurămînt și constituție, îi servea interesele majore de moment și de perspectivă.

Pînă și succesele înregistrate de începuturile revoluției industriale, răsmurirea și generalizarea căilor ferate, dezvoltarea fără precedent și circulația masivă și rapidă a cărților, revistelor și ziarelor, a tipăriturilor în general, progresul general al științelor, artelor și meseriilor, activitățile societăților culturale, literare și academice, ale universităților, au fost interpretate de intelectualii români transilvăneni ca evenimente remarcabile prevestitoare ale făuririi apropiate a statului tuturor românilor, dacă prin cimentarea contactelor și acțiunilor comune, prin fortificarea și unirea cugetelor vor acționa toți hotărîți în acest sens. Era necesar să se acționeze sub supravegherea și conducerea înțeleaptă a oamenilor de stat din București, singurii care realmente, avînd mijloace diplomatice și militare la îndemînă, puteau și erau capabili și chemați să conspecteze raporturile internaționale, să încheie alianțe menite să acționeze pe etape pentru atingerea scopului. Trebuia făcut totul pentru obținerea Independenței, pentru conservarea României Mici în fața primejdiilor externe mai evidente și mai apăsătoare, deoarece numai astfel rămînea în picioare perspectiva celei mai mari; după care dinastia, guvernul și diplomația de la București urmau să treacă la acțiunea cea mare, în contextul timpului și al unei evoluții generale favorabile.

De pe acum însă, diplomațiile marilor imperii limitrofe, bănuitoare și sensibile la spectrul daco-românismului, au constatat că la București ar exista comitete daco-române care și-au trimis agenți în Transilvania, ori s-au speriat că odată cu Carol au pătruns în România soldați prusaci, deghizați lucrători la căile ferate, ce urmau a fi folosiți fie într-o acțiune militară în vederea alipirii Transilvaniei, fie pentru obținerea independenței. Deci, într-un cuvînt, statul român a fost bănuit că a uneltit mereu fie împotriva Austro-Ungariei, fie împotriva Turciei. Unii oameni de stat unguri au afirmat însă că nici românii din Transilvania și nici guvernul din București luați împreună n-aveau nici o șansă să realizeze singuri Daco-România, problema devenind serioasă și la obiect doar în cadrul unui război european în care ei ar primi sprijinul unor puteri

angajate în conflict. Înainte de instaurarea dualismului, feldmareşalul austriac Ludovic Wohlgemuth i-a spus lui Maiorescu că el ca militar îşi scoate căciula în faţa românilor, dacă aceştia vor putea să bată singuri şi dintr-o dată pe front Rusia, Austria şi Turcia, pentru a elibera Basarabia, Bucovina, Transilvania şi Dobrogea. Dar lucrul nefiind posibil, l-a sfătuit atît pe el cît şi pe ceilalţi membri ai delegaţiei naţionale române, să se cureţe de ideea daco-română la Viena, unde erau pregătiţi să meargă pentru a obţine ratificarea programelor politice ce au vizat federalizarea Monarhiei. Deasemenea, Andrássy, primul ministru-preşedinte al Ungariei dualiste, înfuriat de desele rapoarte de într-ajutorare şi consultare între Bucureşti şi românii din Ungaria, l-a ameninţat pe un agent diplomatic al statului princiar că şi el poate realiza unitatea românilor, în sensul că Austro-Ungaria va ataca şi va anexa România, astfel ca ei să fie împreună sub conducerea Pestei.

Într-adevăr, cu aprobarea Parlamentului, Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii a trimis bani, cărţi, burse, alte ajutoare materiale, studenţilor, ucenicilor, elevilor, şcolilor confesionale ortodoxe şi unite din Transilvania, Astrei, ziarelor şi bisericilor române, acţiuni dublate şi triplate şi de cetăţeni particulari bogaţi. În general se poate afirma că tot ce s-a întîmplat în Transilvania a constituit un micro-climat al românismului apusean asuprit şi prigonit de ungurism, ce a efectuat o mişcare de rotaţie în jurul Bucureştiului cu tendinţa firească de a micşora treptat şi după posibilităţi cercurile pînă la realizarea unităţii naţionale. Pînă şi Societatea Academică din Bucureşti a fost bănuită că s-a ocupat mai mult de politică, de intrigi contra Austro-Ungariei, de unde au provenit mulţi dintre membrii ei, decît de literatură şi ştiinţă, fiind şi ea suspectată de tendinţe daco-române. Boierii patrioţi din România au oferit pogoane de pămînt românilor pauperizaţi emigraţi din Ungaria, Bariţiu a discutat cu ministrul Boierescu despre nedreptăţile şi asupririle efectuate de guvernul unguresc şi despre primirea în stat a conaţionalilor refugiaţi. Unii funcţionari români din Transilvania şi-au oferit serviciile pentru modernizarea cadastrului în România sau alţii au intermediat pentru încheierea unor contracte avantajoase pentru construirea căilor ferate între statul naţional şi anumite firme din Ungaria unde au fost angajaţi numeroşi ucenici şi muncitori români. Iată că acţiunile panromâneşti s-au coroborat armonios şi în procesul de ansamblu al modernizării societăţii româneşti, fie din stat, fie din teritoriile asuprite. Desigur ataşamentul românilor din Transilvania a atins cote maxime în raport cu Bucureştiul în momentele declanşării crizei orientale din 1875—1878 şi a Războiului de Independenţă[4].

[4] Problematica la Suciu, *De la 1859 la 1918...*; despre respingerea repetată a programelor politice negermane şi nemaghiare şi raportul dintre această atitudine a Vienei şi Budapestei şi dezmembrarea Austro-Ungariei, idem, *Considérations sur les structures de l'autorité d'État pendant 1848—1867 dans la Monarchie des Habsbourg et la situation politique des nations non-hongroises et non allemandes*, în *NEH*, 8, 1990, p. 173—194; idem, *Consideraţii privind statutul Transilvaniei şi situaţia politică specifică a românilor din Monarhie la mijlocul secolului al XIX-lea*, în mss. la *Anuarul Institutului „A. D. Xenopol" Iaşi*. Suspiciunile Budapestei faţă de Bucureşti la D. Suciu, G. Cipăianu, *Contributions à l'étude des relations roumano-austro-hongroises au début du dualisme. (1867—1868)*, în *Studia Universitatis Babeş—*

Atitudinile și mentalitățile politice ale intelectualilor români din Transilvania au fost rezultatele unor educații de nivel european și tocmai de aceea s-au dovedit a fi compatibile cu cele mai avansate idei ce au frămîntat societatea europeană a secolului trecut. În Ungaria a existat o elită politică românească realistă care a realizat de timpuriu marile valori umane și democratice ale alegerilor libere, bazate pe un cens minim sau chiar pe vot universal, ale parlamentarismului și sistemelor constituționale de guvernare, care să exprime opțiunile majorităților cetățenilor din stat privind exercitarea și controlul puterii prin rotație guvernamentală, respectarea legală a libertăților și inițiativelor individuale, a proprietății, dar și a intereselor generale ale societății și statelor. Deasemenea, în Ungaria secolului trecut au funcționat regimurile monarhice parlamentare, s-au asigurat cu anumite limitări libertățile și proprietățile individuale ale cetățenilor statului, drepturile asociațiilor și corporațiilor culturale, ale autonomiilor confesionale școlare bisericești (cu unele restricții), s-a aplicat principiul separării puterilor în stat.

Intelectualii români și slavi au apreciat atît aspectele politice cetățenești benefice ale constituționalismului unguresc, cît și pe cele sociale, legate de împroprietărirea țărănimii, pentru care au luptat și ei, și maghiarii. Dar au criticat vehement declararea Ungariei Coroanei Sf. Ștefan ca stat național maghiar centralizat și a națiunii maghiare ca singura națiune politică în condițiile în care la 5 unguri au existat 11 neunguri. Ei au propus fără rezultat federalizarea politică-teritorială a Monarhiei după model cantonal elvețian. Tot ei au combătut deasemenea pericolele maghiarizării și au intuit că miniștrii și parlamentarii unguri au efectuat atît în 1848, cît și în 1867 și după aceea, un comerț abil, dar necinstit cu libertăți, acordînd neungurilor pe cele individuale cetățenești și sociale și încercînd să le-o răpească pe cea națională. Cu alte cuvinte, nemaghiarii au apreciat aspectele pozitive ale constituționalismului unguresc, dar le-au criticat pe cele negative și, folosindu-se de primele două, au pus accentul pe păstrarea ființei naționale, fiind conștienți că naționalitatea odată pierdută, nu va putea fi recîștigată niciodată. Luptînd pentru acordarea tuturor celor trei libertăți: juridică, socială și națională, liderii nemaghiari au fost mai complet și mai corect ancorați în spiritul democratismului european decît cei maghiari, care au rezervat-o pe ultima numai pentru ei. Aceștia au uzat de un cens electoral ridicat, de favorizarea elementelor urbane, de arondarea circumscripțiilor electorale în așa fel, încît să crească o majoritate politică în parlament sau în adunările administrației locale de stat pentru reprezentanții unei minorități etnice privilegiate și integratoare[5].

Juriștii români din Ardeal, Banat, Crișana, Maramureș și-au efectuat studiile la Facultățile de Drept maghiare din Cluj, Budapesta, la cea germană din Sibiu (și unii — mai puțini — și la cea din Viena); mulți dintre ei au devenit și funcționari, așa că au fost realmente în poziția

---

Bolyai, Historia, XXXIV, 2, p. 25—36. Despre încercările comune de modernizare a societății românești de pe ambele versante ale Carpaților la Suciu, *Date privind situația politică și confesional-școlară a românilor din Transilvania în prima decadă a dualismului*, în *AIIC*, XXX, 1990—1991, p. 98—99.

[5] Idem, *Considérations sur les structures*... și idem, *Considerații privind statutul Transilvaniei*...

de a cunoaşte şi avantajele şi dezavantajele sistemului constituţional sau pe cele ale administraţiei de stat din Ungaria. Desigur, este un lucru îndeobşte cunoscut că juriştii au furnizat un număr însemnat de cadre politice pentru Partidele Naţionale Române de pînă la 1881, care s-au angajat în mod competent şi conştient, în lupta politică cu sistemul dualist. Rămîne însă ca fapt deosebit de pozitiv realitatea verificată şi verificabilă din punct de vedere documentar, rezultată din analiza corespondenţelor politice inedite sau edite ale vremii, că liderii români au gîndit liber, că mentalităţile lor, din care au rezultat direct, sincer şi loial şi atitudinile adoptate public, au constituit emanaţiile unor judecăţi, raţionamente şi critici efectuate logic, obiectiv, individual, dar cu certe valenţe racordate la valorile universale ale timpului şi ale progresului general uman. Mult mai important decît această realitate a fost fenomenul că asemenea mentalităţi şi atitudini politice au existat şi s-au făcut auzite nu numai în lupta antidualistă susţinută împotriva guvernelor ungare, dar şi în raport cu anumite rezoluţii sau tactici depăşite, adoptate în sînul Partidelor Naţionale.

Desigur, la şedinţele naţionale au existat o vreme — destul de îndelungată — şi majorităţi fidele marilor şefi, care n-au judecat situaţia naţiunii lor prin prisma unei interpretări proprii, ci s-au mulţumit să afle ce vor şi ce recomandă două-trei personalităţi, după care au votat automat opţiunile acestora ca soluţii obligatorii şi de valoare naţională şi generală. Membrii acestor „majorităţi" au văzut şi au interpretat lucrurile doar prin prisma îngustă a vederilor şi raţionamentelor emanate de trei-patru mari lideri naţionali, care deşi au avut într-adevăr merite uriaşe în lupta naţională, n-au fost perfecţi, ci perfectibili, au „îmbătrînit" la un moment dat, au privit mai mult îndărăt, n-au respectat şi n-au conspectat cu răbdare şi în mod realist prezentul şi tocmai de aceea s-au împiedicat pe ei înşişi, dar şi mişcarea naţională, cînd au păşit pe cărarea ei. Ei au reuşit astfel să împiedice adoptarea mai grabnică şi mai promptă a unor soluţii noi care să deschidă în perspectiva viitorului şanse reale pentru modernizarea şi fortificarea luptei naţionale şi a partidului. Nu întotdeauna soluţiile, problemele şi tacticile adoptate în trecut, de conducerea mişcării naţionale, au corespuns situaţiilor concrete şi complexe puse în faţa ei de evoluţia lucrurilor la un moment dat. Iar fără conspectarea lucidă a prezentului, exista riscul ca păstrînd mentalităţile vechi, oricît de bune, utile şi salvatoare au fost în trecut, să pierzi abilitatea şi aptitudinea modificărilor şi schimbărilor noi, realiste şi benefice şi, odată cu ele, şansele de a corespunde transformărilor rapide şi substanţiale suferite şi suportate de situaţiile politice generale aflate şi ele mereu sub impactul evoluţiei socio-economice sau instituţionale şi de partid ale timpurilor moderne.

În sînul mişcării naţionale au existat însă şi minorităţi realiste şi novatoare — devenite cu timpul majorităţi victorioase — care au respins soluţiile vechi în favoarea celor noi. În general, în urma disputelor şi diferendelor adeseori deosebit de dure, de vehemente, dar sincere şi loiale în finalitatea lor spre bine şi progres, declanşate între generaţiile bătrîne şi tinere, între opţiunile tradiţionale sau tradiţionaliste anchilozate şi anchilozante şi cele tinereşti, mobile şi dătătoare de viaţă şi de speranţe mişcarea naţională, programele, tactica şi structura partidului au

fost puse în situația fericită de a corespunde evoluției și spiritului timpului prin modernizarea și fortificarea generală ce-i confereau prospețime, tărie și competență în lupta pentru realizarea unității și libertății naționale.

În unele contribuții am analizat evoluția alternativei tactice pasivism-activism între 1865—1905 și am ajuns la concluzia că pasivismul, deși a corespuns fazelor de început ale mișcării, a evoluat sau mai precis a involuat de la mare la mic, pe cînd activismul a mărșat invers. Fenomenul s-a produs îndeosebi datorită aripii realiste care a realizat din timp că într-o Europă cuprinsă de revoluția industrială, străbătută de parlamentarismul rezultat din alegeri și dispute electorale libere, deschise și dure, viitorul va aparține activismului și nu tacticii petiționarismului prăfuit, a memorandelor înaintate unui monarh legat de mîini și de picioare de constituționalismele exclusiviste din punctul de vedere național unguresc și austriac, Rege la Budapesta și Împărat la Viena, ceea ce a echivalat cu situația confuză și contradictorie de a te duce la Viena, pentru a-l pîrî pe Rege la Împărat.

Această aripă realistă, novatoare, cu adevărat europeană, a înțeles mai de vreme și a determinat și mișcarea națională generală să înțeleagă și să acționeze în timp util în favoarea activismului electoral și parlamentar în 1905, deoarece o soluție bună, chiar dacă vine mai tîrziu, este oricum mai binevenită decît dacă n-ar fi sosit niciodată. Tot atunci, odată cu dărîmarea pasivismului, operație posibilă la români numai după moartea marilor corifei ai acestei tactici, au fost înlăturate ultimele rămășițe ale elitismului și separatismului ardelenesc, s-a împins înainte dreptul etnic, prin care principiul naționalității s-a reflectat mai amplu și mai coerent, și s-a afirmat clar realitatea că toți românii din Ungaria constituie o individualitate unică și nedivizibilă care trebuie să se manifeste ca atare nu numai în structura partidului, dar și în elaborarea programului și a tacticii de luptă. Se știe că pînă la 1881 unii lideri pasiviști din (sau mai bine zis din fostul) Mare Principat al Transilvaniei (Ardeal), privind spre trecut și conspectînd numai realitățile și structurile de atunci, s-au bazat doar pe autonomismul istoric legal al Staatsrechtului mai vechi sau cel conferit și prelungit de Diploma Leopoldină din 1691, Sancțiunea Pragmatică din 1722, Constituția din martie 1849 neaplicată niciodată, Diploma din octombrie 1860, Patenta din februarie 1861, pe care s-au altoit pe baza principiului naționalității legile pozitive și benefice din 1863—1864, ce au ratificat programul din mai 1848, dar s-au aplicat doar pentru o jumătate de națiune română apuseană situată între Carpați și Piatra Craiului și au fost valabile doar cîțiva ani[6].

În 1867 românii ardeleni au pierdut totul, atît autonomia cît și legislația din 1863/4, au adoptat tactica boicotului parlamentar, au afirmat că problemele și durerile ardelenilor sînt „speciale", le cunosc și

[6] Idem, *Aspecte ale politicii de asuprire națională și de maghiarizare forțată a românilor din Transilvania în timpul dualismului*, în *AIIAC*, XXVIII, 1987—1988, p. 289—298; rezolvarea alternativei tactice și evoluția programatică a Partidului Național Român, cu bibliografia aferentă, reconstituită pe baza unor date de arhivă și a unor fapte și mentalități din epocă, idem, *Mișcarea antidualistă a românilor din Austro-Ungaria și Ilie Măcelariu, 1867—1891*, în mss. la Centrul de Studii Transilvănene al Universității Babeș—Bolyai.

le pricep doar românii ardeleni, au repetat atît de des că cine nu este pasivist nu este român, încît au devenit niște fanatici, au ajuns în situația stupidă să susțină că ceilalți români din Banat, Crișana, Maramureș — numiți în limbajul epocii „ungureni" — ar trebui să-i urmeze și să-i copieze „de verbo" și fără comentarii. Practic vorbind, în sînul mișcării naționale s-a instalat un fel de separatism și elitism ardelenesc întreținut de Barițiu și „oile fidele" lui de la conferințele naționale, care au refuzat de repetate ori să discute programul și tactica de luptă antidualistă cu șefii românilor din părțile vestice în mod organizat și unitar. Barițiu și ai lui nu i-au chemat pe șefii acestora la consfătuirile naționale, deoarece au considerat că-i încurcă și le diminuează șansele de a reobține pe baza Staatsrechtului și a legislației sibiene autonomia și recunoașterea legală a naționalității și limbii. Iluzia lor a constat în speranța că monarhul sau șefii naționali austrieci se vor certa din nou cu guvernanții unguri, deoarece și în trecut schema derulării raporturilor dintre tron și nobilime a fost „tensiune, ciocnire, compromis", tradusă magistral prin formula și constatarea clasică „stăpînii se ceartă, stăpînii se împacă", iar prin breșa ivită se vor recîștiga drepturile pierdute în 1867.

Pasiviștii s-au inspirat și din boicotul constant și puternic exercitat cu scopul de a reactiva constituția și legile din 1848 de nobilimea maghiară liberală dualistă contra regimurilor Bach și Schmerling (1849—1865), tactică ce a dus la victoria politică completă a acestei partide ridicate ca „uleiul deasupra apei" în anii 1865—1867. Pasiviștii au crezut sau au sperat că prin aceeași metodă vor obține și ei revalidarea situației politice din 1863—1865, pe baza dictonului sau proverbului fiecare cu programul și „jogfolytonosság"-ul lui (continuitate de drept). O altă sursă externă de inspirație, culeasă de pasiviști în alegerea tacticii românești de luptă, a fost boicotul parlamentar exercitat de burghezia cehă; numai că aceasta în primii ani ai dualismului l-a combinat cu greve ale impozitelor și cu mari manifestații de stradă, iar pasivismul ei a fost relativ în sensul că cehii cu drept de vot au ales deputați care au intrat în Dieta din Praga, pînă în 1871, dar după aceea au boicotat-o, sau în adunările administrației locale de stat din Boemia, Moravia, Silezia. Dar deputații aleși pentru Parlamentul de la Viena l-au boicotat intens, cu excepția, din 1873, a cehilor din Moravia. Însă din 1879—1884 toți cehii au adoptat metoda europeană a activismului electoral și parlamentar la toate nivelele, inclusiv la Viena, curentul activist radical și total fiind susținut și impus mai ales de „tinerii cehi". Între pasiviștii români din Transilvania au existat adepții pasivismului absolut care au promis că participă fără să se țină consecvent de cuvînt la alegerile și lucrările adunărilor administrației locale de stat, dar au boicotat pe cele pentru Parlamentul de la Budapesta și adepții pasivismului relativ ce au fost consecvent pentru alegerile în adunările administrației locale și pentru Parlament, dar deputații aleși trebuiau să nu intre în forul legislativ central. Partizanii pasivismului relativ n-au avut însă cîștig de cauză în fața adepților celui absolut.

Realiști i le-au atras atenția liderilor pasiviști că oricît de morale, de drepte sînt revendicările lor, situația politică generală s-a schimbat

radical, modificările survenite cer alte mentalități și soluții, iar speranța lor că stăpînii se vor certa din nou, ca în trecut, nu era întemeiată. În trecutul îndepărtat, Împărații—Regi și Mari Principi Habsburgi și nobilii unguri s-au certat, iar în 1848—1849 s-au războit și ungurii cu austriecii, deoarece au fost convinși că în pofida conflictului nu exista pericolul să-și piardă supușii. Dar ei nu erau sinucigași, deoarece în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cînd principiul naționalităților, acceptat de unele mari puteri, modifica geografia politică europeană, lucrul nu mai era posibil și constituia o pagină închisă. Pe de altă parte, în viață lucrurile nu erau numai albe sau negre, ci cel mai adesea cenușii, iar pasiviștii chiar dacă declarau teoretic că dualismul nu exista, că nu recunosc parlamentul Ungariei, ei plăteau impozite și ofereau honvezi și recruți statului maghiar sau armatei comune austro-ungare, ceea ce punea în antinomie teoria sau opțiunea pură cu practica și viața reală.

Deasemenea, realiștii au subliniat necesitatea ca românii din Ungaria să nu gîndească ardelenește, bănățenește etc., ci românește, mai ales că după 1867 românii ardeleni au pierdut tot ce au avut și au căzut într-un fel de egalitate negativă cu frații din părțile vestice, devenind, după litera legii, cetățeni ai națiunii politice maghiare unice și indivizibile, ca și statul ei. Situația concretă a impus în asemenea condiții cimentarea legăturilor, a structurii de partid, adoptarea acelorași metode și tactici concrete de acțiune. În parlament, în cazul adoptării activismului, deputații români ardeleni s-ar fi aflat alături de deputații români din Banat, Crișana, Maramureș, Partium, de deputații sîrbi, slovaci, croați, ruteni, ar fi încropit acțiuni de rezistență antidualistă comună și eficace, iar vocile lor s-ar fi făcut auzite mai clar și mai puternic în opinia publică internațională sau de unele mari puteri susținătoare ale principiului naționalității.

Desigur, pasiviștii au dat dovadă de tărie morală și politică, motivația lor era justă și îndreptățită, răspunzînd la nesocotirea autonomiei și a legislației din 1863—1864 cu nerecunoașterea competenței Parlamentului din Budapesta asupra Ardealului și a validității legii XII. Dar vrînd-nevrînd uniunea exista și funcționa, iar prin abținerea totală de la alegeri a românilor ardeleni s-au făcut cadouri decenii de-a rîndul, în fiecare ciclu parlamentar, cîteva zeci de locuri de deputați pentru grupul parlamentar guvernamental. De obicei în locurile unde alegătorii români erau numeroși, dar nu se duceau să aleagă, erau aleși de un număr mic de alegători neromâni deputați unguri, sași, armeni, evrei etc., guvernamentali care au oferit un coeficient de siguranță și de acțiune în plus adepților dualismului, și așa întotdeauna numeros și compact în Parlamentul Ungariei. Pasivismul imobil prin excelență — au afirmat activiștii — a paralizat mobilismul politic electoral în unele zone ale Transilvaniei, în care numărul deputaților români și unguri antidualiști din grupul independentist ar fi putut crește prin pacte și înțelegeri locale. Înțelegerile ar fi urmat să funcționeze și în parlament, pentru a face mai multe necazuri guvernului, prin întărirea opoziției active și directe a membrilor ei, decît o putea face o opoziție pasivă, mută și îndepărtată, în încercările comune dealtfel de a modifica împreună cele mai nedrepte legi dualiste.

Realiștii din mișcarea națională a românilor din Ungaria au recunoscut totuși valențele înalte ale opoziției pasiviste îndepărtate, calitatea criticilor exprimate public, în presă, în conferințe și acțiuni naționale organizate la sute de kilometri distanță de Budapesta, în Blaj, Brașov, Turda etc. Dar au insistat asupra faptului că era mai eficient să arunci mănușa direct în fețele miniștrilor și parlamentarilor unguri, să le dovedești „ad oculos" că ești conștient de exclusivismul național practicat de ei, să le spui răspicat că n-aveau nici o șansă să te transforme în maghiar, într-un cuvînt să lupți pe cale parlamentară în însuși forul legislativ central al guvernanților și deci să încerci să-i învingi la început măcar moral, pe propriul lor teren.

Dacă românii ar fi adoptat metodele parlamentare moderne folosite de-a lungul și de-a latul Europei și de alte națiuni asuprite — de exemplu irlandezii —, cauza lor, frămîntările, necazurile și doleanțele ar fi fost mai ușor și mai rapid surprinse și înțelese de opinia publică internațională. Aripa novatoare a apreciat la justa lor valoare actele de rezistență antidualistă de sorginte pasivistă din mai 1868, Memorandul din 1866, dus fără vreun rezultat la Viena de Rațiu, cel din 1882, adresat opiniei publice din Europa, marele Memorand din 1892. Ea s-a solidarizat cu liderii pasiviști ajunși la porțile închisorilor sau în celulele lor. Dar le-au atras atenția că participarea poporului în alegerile pentru congregațiile comitatense, adunările municipale și Parlament, din patru în patru ani, ar fi dus la educarea lui politică mai eficientă, mai directă și mai promptă, la confruntări față în față cu adversarii lor naționali. Lupta politică a deputaților Partidului cu miniștrii și reprezentanții regimului în timpul sesiunilor parlamentare ar fi asigurat o continuitate mai solidă, o ritmicitate susținută în mișcarea antidualistă[7].

Realiștii și activiștii au apreciat conținutul politic și moral al Memorandelor, inclusiv al celui mare din 1892, dar au avut opinii negative despre mentalitatea, tactica și poziția de „petiționar", pe care au calificat-o ca pe un fel de „Kriherei" (tîrîială), incompatibilă cu demnitatea unui popor conștient. El trebuia înzestrat cu spirit politic și civic activ, la răscruce de secole, și într-o Europă care-l practica și îl cultiva din plin. Deasemenea ei au intuit inabilitatea politică a gestului, a drumului parcurs de mărețul și beneficul Act, ale cărui principii și revendicări erau mai vrednice de apărat cu metode directe. Realiștii au susținut că nu mai are rost să repeți în 1892 traseul din 1791—1792, să te plimbi de la Ana la Caiafa și invers, să-l pîrăști pe Rege la Împărat

[7] Idem, *Antecedentele dualismului...*, capitolul IV *Ilie Măcelariu și alternativa activism-pasivism între 1865—1867* și mai ales subcapitolul *Activistul Ilie Măcelariu apărător al Memorandului pasivist din 1866;* idem, *Mișcarea antidualistă a românilor...*, cap. I *Controverse în jurul parlamentarilor români ardeleni și solidaritatea populară cu primele inițiative antidualiste ale lui Ilie Măcelariu*, cu subcapitolele *Ecoul intern și extern al acțiunilor antidualiste întreprinse de Ilie Măcelariu în martie-mai 1867 și Opinia publică românească despre Ilie Măcelariu și tactica de luptă națională*. Cap. II *Rolul lui Ilie Măcelariu în activizarea luptei pentru apărarea autonomiei Transilvaniei* cu subcapitolele *Colaborarea pasiviștilor Barițiu și Rațiu cu activistul Ilie Măcelariu în declanșarea conflictului parlamentar din 17 iulie 1868 și urmările lui* și *Ilie Măcelariu în luptele parlamentare privind legea naționalităților și a reglementării uniunii Transilvaniei cu Ungaria.* Cap. IV *Soluții și orientări tactice și organizatorice ale mișcării naționale între 1869—1871.*

sau viceversa, deoarece pe această cale n-aveai șanse să obții nimic concret.

Activiștii au înțeles că legile electorale maghiare nedrepte, care au sfidat etnicul și democrația electorală reală, bazată pe un cens minim sau pe vot universal, nu le-ar fi permis nemaghiarilor să formeze majoritatea în parlament, așa cum pretindea spectrul etnic. Deci au fost conștienți că nici ei singuri n-au putut dărîma dualismul. Dar au fost siguri că prin metodele propuse de ei vor educa eficient, la zi, și vor fortifica poporul, pregătindu-l și mental și efectiv pentru clipele hotărîtoare ce vor veni. Clarvăzătorii au realizat că Monarhul, ca Rege constituțional al Ungariei, mai mult domnea decît guverna. Puterea politică reală a fost în mîinile guvernului și parlamentului din Budapesta. De fapt Francisc Iosif I a fost strîns legat de constituția maghiară, așa că plîngerile împotriva ei s-au adresat practic unui for mai degrabă decorativ și simbolic, decît forței care realmente oprima.

Tot ei au analizat situațiile din trecut, cînd legislația a fost emanația a doi factori, Rex (ce era și Mare Principe) et natio (nobilimea). Ea a stat la baza sistemului constituțional exclusivist „3+4", adică trei „națiii" politice, și patru religii recepte, toate privilegiate. Aceasta a făcut ca ținutul celor 7 cetăți, Transilvania-Siebenbürgen, să mai fie numit și teritoriul celor 7 mari păcate, deoarece cei puțini, bogați și tari i-au exclus de la drepturi pe cei mulți, oropsiți și asupriți și i-au transformat în paria.

Comentatorii politici români au realizat că sistemul clasic a fost instituit și susținut secole de-a rîndul, atît de nobilime, cît și de tron. În pofida conflictelor dintre cei de sus, ele au fost mereu amortizate pentru ca cei doi stăpîni să-și poată reglementa conturile și găsi soluțiile în vederea funcționării sistemului de guvernămînt care-i avantaja deopotrivă.

După ce s-au înfruntat între 1780—1789, tronul și nobilii s-au apropiat întrucîtva unul de ceilalți și invers, Leopold al II-lea a jurat iarăși pe constituțiile feudale ungurești, ca și strămoșii săi. În aceste condiții, Supplexul din 1791 dus la Viena, la Rex-Princeps, a fost trimis la Dieta din Cluj, la „natio", deci exact la forul împotriva căruia s-a plîns și a protestat[8]. Realiștii au cinstit conținutul Supplexului, au înțeles că la 1791 tactica petiționării a fost singura compatibilă cu timpurile și cu structurile de atunci, tot așa cum au cinstit ideile Memorandului din 1892. Dar ei au respins categoric petiționarismul umilitor, vrednic de plîns, dar și de dispreț, incompatibil cu vremurile moderne și cu sfîrșitul secolului al XIX-lea. Alexandru Mocioni a găsit formula cea mai fericită ce a exprimat și a explicat situația și dilema în care

[8] Idem, *Antecedentele dualismului...*, cap. I *Elemente de structură politică dualâ în Monarhie și programele naționale pînă la 1848* cu subcapitolele *Structura Imperiului și relațiile fluctuante dintre dinastie și nobilimea maghiară în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea* și *Raporturile politice dintre unguri, slavi și români și dinastie în preajma lui 1848*. Cap. II *De la dualismul parțial și de scurtă durată din 1848 la cel integral și paritar din 1867*, cu subcapitolele *Regimul politic din Pesta în conflict cu românii și slavii și tactica dinastiei între martie 1848—august 1849* și *Politica partidei liberale maghiare și tratativele pentru instaurarea cabinetului Andrássy*.

s-a găsit practic mişcarea naţională a românilor în timpul perioadei memorandiste. El a afirmat că nu există ca românii să nu facă o prostie, deci să ducă o petiţie ca să-l pîrască pe Rege la Împărat şi pe unguri la monarhul şi prietenul lor, iar maghiarii să nu facă una şi mai mare, adică să-i închidă pentru atita lucru. Într-adevăr nu atît acţiunea memorandistă în sine, cît mai ales procesul memorandiştilor şi sentinţele de condamnare pronunţate la Cluj, în 1894, au stîrnit formidabila şi benefica agitaţie internă şi internaţională în jurul cauzei drepte a românilor din Transilvania.

Guvernul Ungariei, cînd s-a decis la doi ani după înaintarea Memorandului să treacă la represiuni, şi-a făcut conştient sau inconştient mari deservicii şi, invers, a adus servicii opoziţiei pasiviste româneşti mute şi îndepărtate şi în sine ineficace, adusă la bara justiţiei lui. Condamnările la închisoare au promovat şi au determinat apariţia unor manifestări de stradă, deci de opoziţie directă şi eficace în Transilvania, acţiuni publice de dezavuare în România, mitinguri în Europa de solidarizare cu cei condamnaţi şi cu cauza română. Practic vorbind, guvernul şi justiţia maghiară, prin miopia lor, au prilejuit apariţia şi manifestarea complexă şi vastă, de proporţii continentale, a unei propagande interne şi externe de anvergură şi de cunoaştere a situaţiei reale şi concrete a românilor asupriţi, dar şi a poziţiilor similare ale altor naţiuni nemaghiare. Liderii români şi slavi s-au întrunit la Congresul Naţionalităţilor din Budapesta, pentru a găsi soluţii comune în vederea încropirii unei opoziţii politice potrivite măsurilor represive întreprinse de autorităţi. Deasemenea, atitudinea represivă a Budapestei a ştirbit imaginea democraţiei politice şi parlamentare maghiare, a spiritului modern şi tolerant pe care guvernanţii şi politicienii unguri le-au cultivat şi promovat cu grijă şi cu insistenţă în ochii Europei pe seama regimului din Ungaria.

Cînd, în 1895, noul ministru-preşedinte a realizat că Ungaria n-are nevoie de martiri, că întreaga situaţie internă, ca şi ecoul internaţional creat în jurul problemei s-au întors ca un bumerang împotriva iniţiatorilor, a încercat să redreseze situaţia, să-şi repare greşelile şi imaginea în ochii celorlalţi. El a înaintat propunerile şi a obţinut graţierea condamnaţilor de la Vaţ şi Seghedin. Gestul a fost însă tardiv, deoarece, zarurile fiind aruncate, o bună parte din opinia publică a democraţiei europene, ca şi unele cercuri diplomatice, au intuit deja că politica Budapestei, prin intoleranţa ei, a avut şi feţe care nu au semănat deloc şi nu s-au racordat la valenţele adevăratului democratism şi parlamentarism cunoscut, cultivat şi promovat în centrul, vestul şi nord-vestul continentului[9].

De fapt, oricît de paradoxal ar părea la prima vedere, pasiviştii români şi guvernanţii unguri s-au ajutat, conştient sau inconştient, reciproc. Această situaţie, şi bizară şi contradictorie, a ilustrat concret pe teren şi în viaţa politică valabilitatea dictonului francez „les extrêmes se touchent". Activiştii şi novatorii au recunoscut că, ideatic vorbind,

[9] Idem, *Aspecte ale politicii...*, în *AIIAC*, XXVIII, 1987—1988, p. 294. Despre 1892—1894, vezi P. Teodor, L. Maior, T. Nicoară, N. Bocşan, S. Polverejan, D. Radosav, *Memorandul: 1892—1894*, Bucureşti, 1992 şi L. Maior, *Memorandul. Filozofia politico-istorică a petiţionarismului românesc*, Cluj, 1992.

deci pe plan pur teoretic, pasiviștii români au fost mari antiguvernamentali. Dar le-au dovedit „ad oculos" că pe planul politicii concrete, prin obținerea de la alegeri, au ajutat decenii de-a rîndul regimul dualist, făcându-i din 4 în 4 ani cadouri de zeci și zeci de deputați în plus care să-l sprijine. La rîndul său, guvernul, prin intoleranță și represiuni, a revitalizat mișcarea națională, exact în momentul în care, prin prelungirea mai mult decît era nevoie a pasivismului absolut, acesta a fost cuprins de o anumită moleșeală și nesiguranță. Această represiune a întărit forța morală a acțiunilor pasiviste din 1892—1894 și în general se poate afirma că Memorandul a constituit cîntecul de lebădă al pasivismului absolut[10]. Dar contribuția lui la continuitatea mișcării naționale a fost cu adevărat majoră, deoarece a constituit o punte de legătură între 1848 și noul activism din 1905. Forța sa morală și amintirile legate de el au inspirat și mentalitățile, hotărîrea și dîrzenia poporului în realizarea libertății și unității naționale în 1918.

Realiștii au surprins deasemenea anumite contradicții între declarațiile și principiile teoretice susținute public de liderii pasiviști și luarea unor atitudini concrete sau inițierea unor acțiuni considerate de ei de anvergură și majore în lupta antidualistă. Astfel se știe că teoretic pasiviștii n-au recunoscut regimul dualist, au interpretat Monarhul doar ca Împărat al Austriei și Mare Principe al Transilvaniei, nu ca și Rege al Ungariei. În rarisimele manifestații publice organizate însă în cinstea unor acțiuni parlamentare românești antidualiste, au intonat imnul imperial austriac și nu pe cel maghiar (ca în 1868 la Sibiu în cinstea lui Măcelariu). Dar, cu toate acestea, în 1872, trei mari personalități pasiviste: George Barițiu, Ioan Rațiu și Ilie Măcelariu (acesta cu mari rezerve și precauții), patronați de mitropolitul unit Ioan Vancea, s-au arătat încîntați și măguliți să trateze în scris sau oral cu ministrul-președinte al Ungariei. Acesta a inițiat tratative de „împăcare" cu românii din Transilvania, fixînd dinainte persoanele, cadrele și parametrii discuțiilor. Marii corifei pasiviști au acceptat — spre indignarea lui Ilie Măcelariu — pretenția ministrului-președinte al Ungariei ca tratativele să se ducă în „secret", să se desfășoare în culise. Acest fapt a determinat ca tratativele și toată problematica ivită în jurul lor să fie învăluite de un anumit mister și ceea ce este și mai grav să fie sustrase atenției și dezbaterii publice a opiniei românești.

În aceste condiții s-au afirmat puternic și deschis anumite puncte de vedere critice, care au subliniat clar că într-o Europă democratică, ce pune accent pe voința liber și public exprimată de cei mulți, pe discutarea și alegerea corectă a opțiunilor, șanselor și conduitelor de interes general, nu era permis ca trei-patru personalități, oricît de mari și prestigioase ar fi fost și oricîte merite uriașe au repurtat în trecut în mișcarea națională, să se închidă într-o cameră la Blaj, să adopte Memorande, să elaboreze soluții, formule și revendicări pe seama poporului. Era necesar să fie consultat însuși poporul, în legătură nu cu situația lui clasică ultracunoscută, ci despre cea legată de durerile lui prezente și de dorințele lui viitoare. În fond, asemenea opinii au intuit muta-

[10] Idem, *Mișcarea antidualistă...*, cap. VI *Considerații privind manierele de lucru ale scrisului istoric contemporan, problemele teoretice și practice abordate, evoluția programatică și tactică a mișcării naționale.*

țiile structurale și fundamentale produse sub impactul democrației reale, bine înțeleasă și adevărată, care trebuia însă și aplicată, nu numai în lupta cu regimul, dar și în modernizarea și întărirea propriei opoziții și acțiuni politice.

Cu alte cuvinte, în acest context trebuia democratizată și modernizată însăși mișcarea națională, în sensul că soarta națiunii urma să fie dezbătută public, în conferințe naționale și în presă, în mitinguri electorale, în cluburile române din adunările administrației locale de stat și nu în mici conclave, cu ușile închise. În focul polemicilor și al criticilor adresate celor trei mari lideri naționali, unii dintre realiștii și novatorii mișcării i-au acuzat că prin tratativele cu guvernul au dorit să „trădeze" programul național, să vîndă autonomia Ardealului etc.

Reprezentanții gîndirii politice moderne au fost deranjați mai ales de faptul că prin tratativele de la Blaj, pe care chiar Măcelariu le-a numit ironic „tractări și pertractări" (inutile în fond), guvernul a reușit să blocheze realizarea unor inițiative benefice din mișcarea națională și anume convocarea unui Congres Național. Pentru acesta s-au efectuat deja preparativele și s-au obținut aprobările, cu condiția ca să se țină după consumarea alegerilor din 1872. În aceste condiții, la un asemenea congres, unde s-ar fi întrunit mulți participanți partizani ai pasivismului absolut și relativ, ai activismului, s-ar fi putut adopta democratic nu numai soluții legate de rezolvarea viitoare a alternativei tactice, dar s-ar fi discutat public și aspectele generale ale nemulțumirilor populare față de regimul dualist. Acolo ar fi fost înfierate tot public încercările de maghiarizare sau alte nedreptăți și asupriri legate de comasări de pămînturi în defavoarea românilor, de mărimea impozitelor, de persecutarea sau mutarea funcționarilor români, de nesocotirea intereselor românilor în administrație și justiție[11].

În general, cei ce au dorit convocarea cu orice preț a Congresului au pus accent pe caracterul public al dezbaterilor, au scontat pe efectele lui interne și externe în acțiunile de rezistență antidualistă. Ei au intuit că ministrul-președinte a reușit să-i înșele pe români, deoarece, deși a făcut pe democratul și a aprobat Congresul, prin inițierea unor tratative — în fond nesincere — de împăcare cu liderii pasiviști a obținut blocarea lui chiar din interiorul mișcării naționale. Marii șefi pasiviști au căzut în cursă, au crezut în sinceritatea dorinței de împăcare a ministrului-președinte, au elaborat un Memorand semnat de Ioan Vancea, George Barițiu, Ioan Rațiu, Ilie Măcelariu și l-au înaintat la Budapesta. Pe motiv că așteaptă răspunsul guvernului în problema împăcării, au refuzat categoric să consimtă cu ținerea Congresului, l-au boicotat și l-au zădărnicit, astfel că pînă și cei ce l-au dorit au fost nevoiți să renunțe la această utilă acțiune națională boicotată de marii pasiviști. Ea fiind generală, publică și de anvergură, ar fi fost în măsură să aducă cu mult mai multe prejudicii regimului, decît o acțiune și un Memorand secret, învăluit în mister și tocmai de aceea necunoscut în țară sau peste hotare.

Realiștii au fost pe deplin conștienți că atitudinea guvernanților dualiști a continuat-o pe aceea a „mult promițătoarei și de nimic dătă-

[11] Idem, *Date privind situația...*, în *AIIAC*, XXX, 1990—1991, p. 100—107.

toarei nobilimi maghiare". Aceștia n-au dorit în mod real să modifice statutul politic vitreg al națiunii române. Din interes politic meschin, egoist, guvernanții au manevrat pentru a-i învrăjbi pe români unii împotriva altora. Ei le-au înaintat pasiviștilor promisiuni deșarte cu scopul de a-i îndruma să păşească pe un drum dinainte înfundat și fără speranțe. Ei au reușit să-i imobilizeze, să-i izoleze într-un cerc ridicol de mic și de închis, creindu-le în același timp iluzia că vor avea un cuvînt greu de spus în problema împăcării româno-maghiare și a mult așteptatei corecturi sau îmbunătățiri a situației politice a întregii națiuni. Situația în care au fost puși și aduși marii lideri pasiviști de la Blaj de către guvernanții din Budapesta, a fost exprimată plastic și realist de către ungurii antidualiști prin formula „nesze semmi, fogd meg jól" (ia nimic și ține-l bine). S-a afirmat de bună dreptate că pasiviștii „au fost duși pe ghiață", s-au lăsat păcăliți de ministrul-președinte Lónyay, care a susținut o politică duplicitară față de națiunile nemaghiare.

În fond, regimul dualist, deși în primii ani s-a temut mai mult de pasivism, a realizat ulterior că o opoziție mută și îndepărtată era preferabilă uneia directe și zgomotoase. Ea putea fi receptată rapid și de opinia publică internațională, iar în lupta electorală și parlamentară cu propria opoziție maghiară independentistă, zecile de mandate oferite cadou de pasiviști n-au fost de disprețuit. De aceea guvernanții au manevrat pentru stoparea progreselor activiste, au trimis chiar agenți secreți care să încurajeze mentalitățile pasiviste. În general au făcut totul pentru a-i ațița pe unii contra altora cu scopul de a-i inactiva pe toți, a-i slăbi, a-i face ineficienți și incapabili să organizeze acțiuni concrete de anvergură în lupta antidualistă.

Regimul, comiții supremi și vicecomiții, deputații guvernamentali au corupt cîteodată cu bani și băutură, cu promisiuni, pe unii alegători români din anumite zone ale Transilvaniei, abandonați de șefii lor naționali, pentru a le cîștiga voturile. La aceste acțiuni au contribuit și cîțiva români guvernamentali sau un episcop al Lugojului, coadă de topor a regimului, care, enumerînd sumele mari de bani oferite de Budapesta catedralei și episcopiei, i-a îndrumat public pe români să susțină în alegeri pe liberalii unguri aflați la putere. Liderii români realiști, înzestrați cu o mentalitate politică modernă de nivel european, au simțit pericolul, au insistat ca poporul să nu fie lăsat pradă propagandei străine. Se impunea să fie educat de șefii săi naționali în mod continuu, susținut și ritmic, nu numai prin presă, lecturi sau predici de duminică, dar și în alegeri. Educarea și activizarea poporului era necesară deoarece în el era singura speranță care va oferi și în viitor forța materială pentru asigurarea victoriei ideilor nobile de libertate națională.

Contactul între lideri și mase era mai bine și mai des asigurat în propaganda electorală. În timpul alegerilor românii simpli, țăranii, meșteșugarii sau alte categorii sociale trebuiau să fie mobilizați să-i înfrunte pe unguri, sași, șvabi etc. adepți ai guvernului, față în față, tot așa cum alegșii lor urmau să-i combată pe miniștrii și parlamentarii maghiari din Budapesta. Poporul înzestrat de la natură cu simțul realității și cu un spirit combatant și activ în lupta pentru dreptatea de orice fel a preferat o luptă directă cu adversarii ei și n-a realizat întotdeauna și

pe deplin motivele rezistenței indirecte și sofisticate susținute de elita intelectuală pasivistă[12].

Guvernanții maghiari au fost pe deplin conștienți și informați de diferendele ivite în sînul mișcării naționale a românilor din Ungaria sau în interiorul altor opoziții antidualiste susținute de slavi. Ei au încercat adeseori, și din păcate în anumite perioade au reușit, să adîncească conflictele între diferitele orientări și curente apărute în mișcările politice ale nemaghiarilor din Ungaria. Din fericire, asemenea manevre n-au avut șanse de perspectivă, deoarece scopurile politice fundamentale urmărite de nemaghiari au fost comune, au estompat diferendele, au înlăturat incertitudinile și slăbiciunile interne, fortificînd eforturile și îndreptîndu-le în momentele-cheie ale istoriei împotriva regimului.

În 1869 Șaguna cu activiștii s-au solidarizat practic cu pasiviștii la Conferința de la Miercurea. Mitropolitul ortodox a dat consemnul partizanilor săi să voteze boicotul parlamentar împotriva regimului, care a nesocotit atît rezistențele activiste ale deputaților români din Dieta din Cluj, exprimate prin votul separat din decembrie 1865, sau ale celor din Dieta de încoronare de la Pesta, de mare ecou intern și internațional, din anii 1867—1868, cît și pe cele de același calibru în acea epocă organizate de pasiviști prin Memorandul din 1866 și Pronunciamentul din 1868. Aceste acțiuni și acte politice concrete, indiferent că au provenit din sursă pasivistă sau activistă, s-au bazat pe programul național comun al românilor ardeleni, care a corespuns acelor ani de început ai dualismului, doar că au diferit tacticile sau metodele de luptă în sensul că unii au acționat din interior, alții din afara forurilor legislative.

Numai că adoptarea acestor tactici diferite a stîrnit conflicte violente între pasiviști și activiști, încriminări și acuzații reciproce de trădare, susținute din păcate în presă atît de virulent, încît au reușit să sperie și să mîhnească la un moment dat și poporul. Acesta a fost disperat că marii lui șefi naționali, la care ținea în mod egal, au început să se certe între ei exact cînd regimul dualist a șters drepturile politice legale achiziționate de națiune în anii 1863—1865. Liderii calmi, obiectivi, înzestrați cu spirit politic lucid și realist din ambele tabere le-au atras atenția celor subiectivi, sanguinici, înclinați spre polemici și certuri personale, dornici ca ei și numai ei să fie urmați și ascultați în interiorul mișcării sau convinși că doar uzînd de ideile și metodele lor vor ajunge românii să nu-și confunde adversarii politici. Era bine să nu se sfîșie activiștii și pasiviștii români între ei, deoarece toți au fost învinși de ungurii dualiști cărora le-au căzut în mod egal victime.

În urma acestor mentalități politice pe cît de benefice, pe atît de realiste, dar rare din păcate, s-a reușit totuși încropirea unor acțiuni comune în apărarea programului comun ardelenesc. În fond, negarea din interior prin adresă dietală separată a competenței Dietei de la Cluj, cu majoritatea maghiară contrafăcută, de a se pronunța în pri-

[12] Idem, *Mișcarea antidualistă...*, cap. V *Conferința de la Alba Iulia din 1872 și criza temporară a mișcării politice românești pînă la 1879. Ultima perioadă a vieții și activității lui Ilie Măcelariu*, cu subcapitolele *Deziderатul Congresului sau a Adunării Generale, Ilie Măcelariu și alți fruntași la conferințele electorale din 1872 și atitudinea lor față de alternativa tactică; Atitudinea lui Ilie Măcelariu față de revendicarea Congresului; Tratativele romăno-maghiare și consecințele lor îndepărtate asupra mișcării naționale.*

vința reglementării uniunii, exprimată pe baza existenței legale a autonomiei Transilvaniei stipulate în acte fundamentale de stat, a valabilității și validității legilor din 1863—1864 sancționate de Monarh, formularea revendicării juste și democratice a convocării unei noi Diete cu majoritate românească, capabilă să reflecte în forul legislativ spectrul etnic real, care să se pronunțe ca factor contractual obligatoriu în legătură cu orice nouă reglementare de stat, susținute de activiști în 1865, au fost repetate de pasiviști în 1866.

Astfel, în Memorandul lor, înaintat Monarhului, care nu mai avea controlul treburilor interne de dincoace de Leitha, s-a făcut apel la justețea votului minorității române activiste din anul precedent și s-a cerut respectarea acelorași revendicări politice majore. Activistul Ilie Măcelariu a apărat în Guberniul Transilvaniei Memorandul pasivist din 1866 și în mod strălucit Pronunciamentul din 1868, tot pasivist, în Parlamentul de la Pesta, pledoaria sa fiind tot un act de condamnare publică, exprimat însă direct la adresa regimului dualist. El a afirmat public și vehement negarea deschisă a valabilității legilor de uniune maghiare din 1848, interpretată de Consiliul de Miniștri ca un atac împotriva integrității statului. Deputatul activist a fost destituit din postul de consilier gubernial iar canonicii de la Blaj, deși anchetați de procurorul maghiar de stat, au beneficiat de suspendarea cercetării judecătorești, tot așa cum lui Măcelariu i s-a acceptat plata pensiei pentru anii prestați în serviciul statului.

În fond, chiar și George Barițiu și Ioan Rațiu au inițiat în 1868, mai mult sau mai puțin în secret, contacte și acțiuni ce urmau a fi susținute de deputații români ardeleni în Dieta de încoronare de la Pesta, în vederea susținerii autonomiei Transilvaniei și a realizărilor din 1863—1864. Ei au simțit că Memorandul lor din 1866 n-a avut nici un efect concret și benefic asupra situației politice românești. Răspunsul cel mai adecvat l-a dat interpelarea antidualistă a deputatului activist Măcelariu care a răspuns și a corespuns acestor cerințe și speranțe pasiviste. În general se poate spune că în jurul lui Măcelariu s-au concentrat manifestații de simpatie ale pasiviștilor sau activiștilor, fie în presă, fie public în anumite orașe (Cluj, Sibiu, 1867—1868). În plus, la proiectul privitor la reglementarea uniunii, care dorea să treacă problema și în competența unei Diete democratice a Transilvaniei, pentru a opera o egalitate politică între români și unguri și o reglementare reciproc avantajoasă a raporturilor de stat, pe baza negării uniunii și a menținerii autonomiei, s-au raliat nu numai deputații români ardeleni, cu mici excepții, dar și cei slavi sau români din Banat, Crișana, Maramureș, Partium, deși aceștia din urmă au criticat și au respins sever tactica română pasivistă din Ardeal. Mai mult, unii lideri pasiviști au bănuit că pînă și redactarea generală și ultimă a Memorandului din 1866 s-a făcut în surdină, la Cluj, de consilierul gubernial și deputatul Miercurii în Parlamentul din Pesta, Ilie Măcelariu.

Aceste realități au dovedit că nu era înțelept ca în acțiunea concretă să urmezi principiul exclusivist, creator de neajunsuri și neputințe „ori, ori", adică să lupți numai pe o cale. Era preferabil și înțelept în anumite faze să adopți tactica „și-și", deci să iei ce este bun din ambele surse sau resurse de rezistență română, deoarece acțiunile

comune erau de mai mare efect şi ecou în lupta generală antidualistă. De aceea, cei cu mintea limpede, oameni calculaţi şi calmi, la început puţini din păcate, au avut totuşi curajul, de a înfrunta propria opinie naţională şi de a înfiera deschis pe pasiviştii exclusivişti, dătători de ton în mişcarea din acele faze, care au susţinut frenetic că cine nu era pasivist nu era român, că activiştii ardeleni intraţi în Parlamentul de la Pesta au fost trădători, şi-au omorît „taţii" şi alte asemenea exagerări de care au profitat din plin presa şi propaganda maghiară, pentru a ironiza şi a slăbi mişcarea românească.

În fond, pînă şi moderaţii Ioan Puşcariu, Alexandru Bohăţel, Matei Pop Grideanul, care s-au detaşat de grupul activist radical concentrat în jurul lui Măcelariu, au optat pentru un statut al Transilvaniei asemănător cu cel al Croaţiei, parafat la 1868 în Nagodba, care ar fi permis funcţionarea pe mai departe, pe baza legilor din 1863—1864, a unui parlament şi administraţii locale de stat autonome. Se oferea în schimb recunoaşterea unor afaceri comune ale Transilvaniei cu Ungaria, trimiterea unor deputaţi ardeleni în Parlamentul de la Budapesta sau în comisiile mixte ungaro-austriece. Acest statut ar fi oferit — în condiţiile de atunci — cu mult mai mult decît proiectul guvernamental de lege al „reglementării" uniunii care a anulat autonomia Transilvaniei şi a transformat-o în parte integrantă a Ungariei. Este deci clar că nici măcar moderaţii n-au fost trădători, iar de activiştii radicali nici nu putea fi vorba.

Activistul Ilie Măcelariu l-a apărat în presă, la 1867, pe pasivistul Ioan Raţiu, atacat tot acolo de activişti. Gestul a fost plin de demnitate în multitudinea de certuri publice survenite în acei ani, mai ales că amîndoi au luptat cu arma în mînă împotriva centralismului maghiar de stat, ca tribuni în 1848—1849, au fost aleşi membri ai Comitetului Naţional Permanent din 1861, delegaţi oficiali ai naţiunii, împuterniciţi să trateze tot atunci în numele ei revendicările politice cu oamenii de stat din Viena şi cu monarhul. Tot ei au acţionat alături pe baza acelorași idei şi sentimente în anii 1863—1865 în Dietele de la Sibiu şi Cluj. În concluzie n-a fost cazul ca cei doi eminenţi şi distinşi lideri politici să-şi arunce invective numai fiindcă unul a intrat, iar altul a refuzat să intre în Parlamentul de la Budapesta în anii 1865—1868. Cea mai bună dovadă că cele două tactici au servit în acei ani cauza naţională, că erau compatibile cu principiile, ideile şi revendicările ei de atunci, a fost tocmai alegerea fostului activist Ilie Măcelariu ca preşedinte al Partidului Naţional Român (pasivist) în 1869.

Trebuie însă să subliniem clar că apariţia celor două tactici în sînul mişcării a fost obiectivă şi necesară şi tot aşa a fost şi manifestarea publică, sinceră şi loială a pledoariilor pentru adoptarea, promovarea şi practicarea uneia sau alteia dintre ele. Chiar dacă ambele au servit cauza, două săbii n-au putut încăpea în aceeaşi teacă, iar una oricum, în perspectiva timpului, a servit-o mai concret, mai eficient şi mai corect, ceea ce a dus în mod fatal la înlocuirea celeilalte. Deci polemicile publice sau private în privinţa rezolvării alternativei tactice au fost în ultimă instanţă benigne, cu toate exacerbările survenite pe parcurs şi datorate elementelor extremiste, care au împins tactica înaintea principiilor de bază ale mişcării. Deşi a fost clar că acestea au putut fi apărate în şi

din afara parlamentelor, în Austro-Ungaria și România sau în afara lor, deci în Europa și lumea largă, prin orice mijloace și de către toți partizanii sinceri ai luptei pentru devenirea politică și națională românească.

Astfel, încă din primii ani ai dualismului s-au înregistrat propuneri și tatonări pentru realizarea concomitentă a unor acțiuni comune și anume s-a preconizat în anii 1869—1871 ca liderii români pasiviști să compună un Memorand, să-l ducă la Viena, în timp ce deputații activiști din Parlamentul de la Budapesta trebuiau să inițieze acolo o campanie pentru revitalizarea autonomiei Transilvaniei și a legislației din 1863—1864. Acțiunea a fost bine gîndită, deoarece a propus realizarea unui efort dublu, cu efect tot dublu în rezistența politică, dar din cauze interne și externe obiective a fost amînată pentru ca unele componente ale ei să fie reluate și aplicate în deceniile următoare[13].

Activiștii și realiștii, dirijați de Șaguna, s-au solidarizat în privința adoptării boicotului parlamentar susținut de pasiviști doar pentru perioada actului parlamentar 1869—1872, în timp ce ultimii au interpretat „concluzele" de la Miercurea ca veșnice și obligatorii pentru toată mișcarea națională din fostul Mare Principat al Transilvaniei (Ardeal). Deasemenea, pînă în 1871—1872, liderii activiști din Banat, Crișana, Maramureș, Partium au sprijinit fără rezerve pasivismul absolut al fraților ardeleni, au înfierat și ei ca „trădători" pe activiștii de aici. Unii dintre ei, realizînd evoluția rapidă a lucrurilor și interpretînd exact unele structuri de fond ale spectrului național social-economic, nu numai că au abandonat sprijinirea pasivismului, dar au început să-l critice și să-l ironizeze public. Astfel cei concentrați în jurul ziarului „Albina" au atras atenția asupra unor realități fundamentale insurmontabile de care partizanii pasivismului absolut n-au ținut seama îndeajuns și mai ales nu doresc să țină seama nici în acei ani sau în cei ce vor veni. Ei au dovedit că poporul român din Marele Principat al Transilvaniei n-avea cum să practice eficient această tactică pentru a obține drepturi politice concrete pe seama ei și prin ea, pentru simplul motiv că n-avea o nobilime puternică ca ungurii și nici o burghezie care să se compare cu cea cehă.

Acești comentatori politici au ironizat pasivismul „de șagă și de glumă" practicat de liderii ardeleni, care „nu mai sperie pe nimeni și mai ales pe unguri în nici un caz". Ei și-au manifestat nemulțumirea că pasiviștii, deși au promis că dacă vor fi ultrapasivi față de alegerile și lucrările Parlamentului din Budapesta, vor fi deosebit de activi și de practici în alegerile și dezbaterile adunărilor administrației locale de stat, nu s-au ținut deloc de cuvînt, n-au acționat eficient și la timp în congregațiile comitatense, adunări scăunale, magistratele orășenești etc., unde interesele românești au fost nesocotite cu atît mai ușor de cei de la putere. Cu alte cuvinte, liderii pasiviști nu numai că nu și-au respectat cuvîntul din 1869, prin care s-au angajat că pasivismul român nu este și nu va fi „ca țiganul ipohondru ce s-a întins la pămînt văicărindu-se neîncetat că moare", dar în multe cazuri prin rezultatele inactivității au ajuns la situația tristă de a acționa și de a arăta, vrînd-nevrînd, exact așa. Chiar unii gînditori din interiorul lumii pasiviste au consta-

[13] Idem, *Antecedentele ... și Mișcarea antidualistă ...*

tat cu regret că pasivismul a pătruns şi în adunările administraţiei locale de stat, că promisiunile vechi nu s-au ţinut şi s-a extins indiferentismul şi nelucrarea; astfel că s-a abandonat şi apărarea unor interese zonale în privinţa alegerii funcţionarilor, a numirii magistraţilor sau în combaterea abuzurilor suferite de românii din comitate şi scaune (Nicolae Gaetanu). În aceste sfere de acţiune au existat însă şi pasivişti mai activi, dar şi adepţi ai activismului, care au făcut parte împreună din Clubu-rile române ale congregaţiilor comitatense, adunărilor scăunale, magistra-turilor opidane, şi au luptat pentru apărarea intereselor românilor în administraţia locală de stat.

Unii lideri politici pasivişti au realizat că pentru popor a fost destul de greu să înţeleagă de ce şefii lor naţionali îi îndemnau să stea acasă în timpul alegerilor parlamentare şi îi mobilizau să participe la cele pentru adunările locale. Ei au intuit că poporul trebuie educat în alegeri ritmic, că era necesar să fie ferit de propagande şi influenţe străine şi de aceea au propus în anii 1871—1872 părăsirea pasivismului absolut şi adoptarea pasivismului relativ. Acesta a presupus şi a propus ca soluţie rezonabilă, realistă şi modernă pentru acei ani, ca românii să parti-cipe şi la alegerile parlamentare organizate în Ardeal, dar aleşii lor să nu intre în Parlamentul de la Budapesta (Ioan Raţiu, Gavril Manu). Pro-puneri constructive în acest sens au venit şi din partea unor lideri din părţile vestice (Alexandru Roman, Iosif Hodoş), care i-au îndemnat în corespondenţe private, dar şi publice, pe românii ardeleni să părăsească tactica pasivismului absolut în favoarea celui relativ. Participarea con-comitentă a românilor ardeleni, bănăţeni, crişeni şi maramureşeni la alegerile parlamentare, organizate din patru în patru ani, ar fi cimentat mai rapid eforturile şi relaţiile comune, cunoaşterea reciprocă a forţelor şi rezultatelor şi ar fi asigurat o educaţie politică eficientă şi prin ea o evoluţie mai puţin tumultuoasă şi sinuoasă a rezolvării alternativei tactice sau a celei programatice a mişcării naţionale.

În mai 1872 activiştii au hotărît la Sibiu ca alegătorii români să participe la alegeri, iar conduita deputaţilor faţă de parlament să fie decisă de forul naţional condus şi compus după tipicul Comitetului Per-manent din 1861 de cei doi mitropoliţi, for care n-a fost dizolvat niciodată, aşa cum s-a întîmplat cu Comitetul Central de la Miercurea în 1869. Activiştii au sperat că sub influenţa lui Şaguna forul naţional reactivat va decide participarea deputaţilor aleşi la dezbaterile parlamentului, alianţa lor cu deputaţii români din părţile vestice şi cu cei slavi, conju-garea eforturilor tuturora în luptele politice antidualiste şi chiar folo-sirea Parlamentului din Budapesta ca o trambulină-ecou pentru cunoaş-terea de către jurnalistica şi opinia publică europeană a suferinţelor nemaghiarilor din Ungaria.

Pasiviştii, unii din spirit realist, alţii presaţi de criticile publice noi şi neprevăzute îndreptate împotriva lor, au aderat la ideea participării la alegerile parlamentare. Dar ei au refuzat propunerea activistă ca forul condus de mitropoliţi să decidă atitudinea deputaţilor aleşi faţă de Par-lament, deoarece s-au temut că acesta va decide intrarea lor în Parla-ment şi deci pasivismul relativ ar fi fost devansat în favoarea activismu-lui parlamentar. Ei au susţinut că o nouă Conferinţă Naţională — la

care sperau să obțină și să dețină majoritatea — urma să se pronunțe în legătură cu ținuta aleșilor națiunii față de Parlament (deci boicot).

În aceste condiții, pasiviștii au convocat în preajma și la începutul alegerilor o conferință națională la Alba Iulia, la care au venit cca. 200 de lideri. Inițial s-a ținut o conferință prealabilă de 30—40 de lideri, în timpul căreia s-a ales o comisie de 16, însărcinată să propună soluții concrete de acțiune Adunării, ce urma să decidă prin vot formulele obligatorii pentru mișcarea națională. Procedura reglementară era ca în cadrul Comisiei de studiu să se voteze propunerile și doar acelea care au întrunit majoritatea opțiunilor membrilor să fie înaintate spre dezbatere și votare Adunării. Barițiu a propus Comisiei de 16 să adopte propunerea ca Adunarea să decidă în sensul că românii urmau să aleagă deputați care să boicoteze Parlamentul din Budapesta. Propunerea a venit pînă la un anumit punct în întîmpinarea apelului activist lansat în luna mai la Sibiu, care a cerut ca alegătorii români să aleagă. Dar la Alba Iulia pasiviștii relativi puneau o piedică serioasă posibilității ca cei aleși să intre în Parlament. În cadrul Comisiei, Dumitru Răcuciu a fost de acord cu referatul citit de Barițiu, dar a propus amendamentul ca ținuta celor ce vor fi aleși să rămînă în competența Adunării de la Alba Iulia, ceea ce nu a exclus posibilitatea imediată ca aceasta în după masa aceleiași zile să voteze și soluția intrării deputaților în Parlament.

Dumitru Răcuciu a insistat foarte mult asupra necesității adoptării unor principii și soluții concrete de acțiune unitare pentru toți românii din Ungaria, fie ei ardeleni, bănățeni, crișeni sau maramureșeni. Deasemenea, avocatul român, om cu gîndire modernă și europeană, a subliniat clar că autonomismul ardelenesc, diplomele vechi, sancțiunile pragmatice prăfuite de vreme, nu mai corespundeau timpurilor moderne, care puneau accent pe viață, pe cei vii și necesitățile lor curente, nu pe cele din trecut, pe democrația care să țină seama de cei mulți și asupriți, pe federalismul etnic larg și cuprinzător. În timpul dezbaterilor Comisiei de studiu, Ioan Micu Moldovan a venit cu propunerea respectării tacticii de la Miercurea, deci cu pasivismul absolut, dar ea a fost respinsă cu o majoritate de 9 voturi contra 7. În discuția Comisiei a rămas deci raportul și propunerea lui Barițiu, cu amendamentul lui Răcuciu. Răcuciu a renunțat la amendamentul ca Adunarea să decidă imediat atitudinea deputaților aleși față de Parlament, pentru a liniști și a risipi angoasa pasiviștilor relativi sau activi, timorați că aceasta ar putea vota imediat, în după amiaza zilei de 27 iunie, activitatea parlamentară și astfel ei ar fi excluși de la conducerea mișcării sau ar fi nevoiți să se adapteze noii linii. Dumitru Răcuciu a promovat ideea ca după alegeri o altă Conferință Națională, care putea fi cea aprobată deja de guvern, să decidă atitudinea deputaților aleși, ceea ce ar fi dat o șansă de cîștig pasiviștilor relativi, dacă ei ar fi obținut acolo majoritatea. Atitudinea și propunerea lui a fost deosebit de abilă și de înțeleaptă, întrucît era menită ca, odată aplicată și hotărîtă ca obligatorie pentru toți românii din Ungaria, să corespundă unor deziderate fundamentale ale mișcării, legate de înfăptuirea unor acțiuni generale comune, fortificarea spiritelor, crearea unor reacții și deprinderi de opoziție electorală și parlamentară antidualistă, abilitarea poporului la manifestările concrete ale democrației europene de atunci.

Procedura corectă şi regulamentară, ce a asigurat funcţionarea mecanismului Conferinţelor Naţionale, ar fi impus ca doar propunerea lui Bariţiu, cu noul amendament al lui Răcuciu, care a întrunit 9 voturi din cele 16 ale Comisiei de studiu, să fie înaintată spre dezbatere şi decizie. Dar potrivit bănuielilor unor comentatori contemporani — adepţii bătrîni, sau, mai bine zis, îmbătrîniţi înainte de vreme în mentalităţi, gînduri şi reacţii la realităţile vieţii noi, fluide şi în continuă modificare şi mişcare — ai pasivismului absolut şi relativ, au încălcat procedura regulamentară. Ei s-au înţeles pe ascuns cu I. M. Moldovan să-şi prezinte şi el în plenul Adunării propunerea privind menţinerea pasivismului absolut ca soluţie de rezervă şi de salvare a tacticilor lor de luptă politică. Unii lideri de ambele orientări pasiviste s-au temut nu numai de eventualitatea ca Adunarea să decidă în 27 iunie activitatea parlamentară, dar şi de posibilitatea ca la proximul Congres, dorit şi obţinut de Şaguna, să se întîmple acelaşi lucru.

Totuşi pasiviştii realişti au sperat că Adunarea va vota tactica pasivismului relativ dorită şi de o puternică aripă a conducerii naţionale româneşti din Banat, Crişana, Maramureş, pe seama fraţilor ardeleni. Cu toate acestea, cînd s-a trecut la vot în plenul Adunării, voturile cele mai numeroase au fost obţinute de pasivismul absolut, fapt ce a creat regrete, confuzii şi nedumeriri în rîndul celor ce au dorit reînnoirea mişcării şi modernizarea metodelor de activitate politică. După publicarea rezultatului Conferinţei de la Alba Iulia, opinia publică românească din Transilvania istorică (Ardeal) a fost dezorientată şi îndrumată în sensuri opuse de şefii naţionali. Unii i-au îndemnat pe alegători să aleagă deputaţi în speranţa că aceştia vor intra în Parlament (cazul Petru Nemeş la Cluj), alţii să aleagă deputaţi care boicotează Parlamentul, iar în ultima clipă a apărut indicaţia ca lumea să stea acasă şi să nu aleagă deloc.

Necazul a fost că Adunarea de la Alba Iulia a fost tardivă, s-a ţinut cînd în unele locuri alegerile au început, aşa că acolo alegătorii români au fost practic întorşi de la jumătatea drumului şi demobilizaţi. Peste această confuzie s-au suprapus două elemente, şi anume, diferendele între cerinţele insistente ale unor cluburi române din comitate şi scaune, ca toate problemele mişcării naţionale să fie discutate în Congresul programat pe august şi aprobat deja de guvern. Aceste deziderate moderne şi îndreptăţite s-au situat în antinomie cu blocajul ajuns de notorietate publică efectuat de marii lideri pasivişti (excepţie Măcelariu) faţă de această cerinţă, pe motiv că se „trata" problema naţională cu guvernul maghiar. În aceste condiţii n-a fost inexplicabil faptul că mişcarea naţională a românilor din Ardeal a arătat destul de „jalnic", a fost plină de „bîjbîieli" şi confuzii. Unele documente au consemnat chiar faptul că „ungurii şi saşii rîdeau de români de se ţineau de burtă" şi se bucurau din plin de „neputinţele" şi greşelile lor, ca şi de faptul că marii lor lideri naţionali au fost păcăliţi de ministrul-preşedinte Lónyay. Acesta a reuşit chiar prin mîini şi minţi române să prevină ţinerea unei adunări generale „valahe" ce nu le-ar fi făcut deloc plăcere şi n-ar fi fost liniştitoare pentru pacea spiritelor lor.

Disensiunile interromâneşti au fost agravate şi de interpretările diferite ale competenţelor Conferinţelor din mai şi iunie de a se pronunţa

sau nu în numele națiunii. La Conferința activistă au participat puțini lideri, la cea pasivistă mai puțini de 200 și tocmai din acest motiv unii comentatori politici de bun simț au considerat că nici unii, nici alții nu puteau pretinde că reprezintă într-adevăr națiunea sau că pot elabora în numele ei decizii obligatorii pentru toți. Din acest motiv, ei au considerat foarte utilă ținerea Congresului sau Adunării generale din august, la care să participe un număr triplu sau și mai bine, pînă la 1000 de lideri, și doar hotărîrile adoptate de acest for să fie înterpretate obligatorii pentru toți românii din Marele Principat al Transilvaniei. S-a atras atenția asupra împrejurării că acel Congres era nu numai dorit, pe plan ideal, dar și posibil și de domeniul concretului pe plan real. Aprobarea pentru ținerea lui era deja elaborată și anunțată în scris, deci s-ar putea ca o asemenea ocazie să nu se mai repete niciodată în regimul dualist.

Oricum liderii realiști au fost profund afectați de felul confuz în care s-a prezentat atunci mișcarea națională, au fost amărîți de ironiile maghiare și săsești la adresa ei și au ajuns la concluzia că oricare român bun și cinstit trebuia să se rușineze de felul cum s-a desfășurat tardiva și penibila Conferință din iunie. Întrucîtva Conferința a reușit să diminueze unele efecte negative în sensul că pe baza principiului solidarității care a pretins minorității să se supună hotărîrilor majorității s-a reușit blocarea în ultima clipă în multe locuri a participării românilor în alegeri. Dar, în altele, ele începuseră și alegătorii români s-au blocat unii pe alții, deoarece unii au votat pentru candidați de deputați pasiviști relativi sau activi, alții, pentru pasiviști absoluți sau activiști, ceea ce a dus la anihilarea reușitei în alegeri a unui număr mai însemnat de deputați români de orice culoare.

Marele filoromân, francezul Emile Picot, personalitate avizată la ceea ce a însemnat realmente democratismul electoral și parlamentar european, a fost și el îndurerat de confuziile și slăbiciunile manifestate în sînul mișcării naționale a românilor ardeleni. El a regretat sincer că liderii pasivismului s-au lăsat păcăliți de Lónyay sau că a fost blocat atît de utilul Congres din august 1872. Picot a realizat că generația conducătorilor politici vîrstnici a rămas în fondul ei naivă în fața noilor realități, n-a fost disciplinată, a fost pătimașă și s-a lăsat antrenată de pasiuni sau interese marginale. Dar distinsul istoric și publicist francez, comentator obiectiv, a realizat diferențele dintre mentalitățile occidentale și orientale europene, a văzut că mai era nevoie de timp pînă la îmbinarea lor armonioasă în structurile intime și în dimensiunile reale ale democratismului general. În consecință Picot a realizat că aceste greutăți și confuzii au fost inerente începutului românesc în materie de constituționalism și de procedură publică și deschisă în luptele politice. Tocmai de aceea Emile Picot n-a disperat, a intuit că într-un viitor nu prea îndepărtat, românii se vor disciplina, vor realiza progrese pe drumul adoptării procedeelor democratice deschise și moderne de acțiune, ale ideilor și principiilor parlamentarismului european. Ei își vor crea o nouă generație de lideri care să corespundă și să se încadreze paradigmelor lui.

Singurul lucru care l-a uimit totuși pe francez, dar l-a și mîhnit, a fost cum de liderii mișcării n-au înțeles și n-au aplicat pe deplin pasivismul relativ, care ar fi avut avantaje multiple și anume: ar fi asigu-

rat unitatea de acțiune electorală și parlamentară a tuturor românilor din Ungaria, ar fi cimentat și întărit și mai mult legăturile dintre popor și lideri în Transilvania, iar deputaților aleși aici, ca și acțiunilor lor antidualiste, le-ar fi conferit o pondere și greutate și mai mare tocmai fiindcă și-au primit mandatele în virtutea constituției maghiare. Cu alte cuvinte, acești deputați ar fi fost capabili ca din patru în patru ani, fie că nu intrau în Parlament, fie că intrau, să protesteze contra regimului și pe urmă să părăsească imediat forul legislativ al guvernanților, să efectueze acțiuni antidualiste de anvergură. Acestea ar fi fost mai numeroase și mai ritmice decît cele inițiate de la distanță de rezistența pasivistă, mută și îndepărtată. Deosebirea fundamentală dintre Picot și ungurii guvernamentali a fost că el a regretat confuziile ce s-au răsfrînt asupra țăranilor români, care au primit trei indicații de la liderii lor în privința alegerilor din 1872. El a fost mîhnit în general de bîjbîielile ivite în sînul mișcării naționale românești, pe cînd ungurii s-au bucurat, au cules avantajele momentane și au ironizat în anumite faze lupta politică antidualistă a românilor din Transilvania[14].

Dar în urma unui proces continuu de modernizare a mișcării naționale, de integrare a ideilor și metodelor ei în europeism, toate aceste neajunsuri au fost încet, dar sigur, depășite. Revoluția ideologică, tactică și programatică a partidului a înmormîntat pasivismul absolut și, odată cu el, orice umbră de separatism ardelenesc. Mișcarea a afirmat unitatea și indivizibilitatea politică a tuturor românilor din Ungaria la nivel programatic și i-a integrat metodele de acțiune la nivelul celor asemănătoare din Europa. Ideile din 1905 s-au regăsit în aplicarea corectă a principiului autodeterminării naționale din 1918. Toate acțiunile românești de atunci s-au bazat pe democratismul pentru cei mulți și asupriți, pe caracterul electoral, parlamentar și plebiscitar al forurilor naționale alese și abilitate să se pronunțe în numele întregului popor român în legătură cu apartenența și structurile lui de stat. Activismul a avut un rol deosebit în educarea, pregătirea și abilitarea românilor din Transilvania de a se integra în democrația europeană, de a lucra în și cu spiritul principiilor și metodele ei la 1918, strîns atașați și făcînd corp comun cu conducătorii lor naționali.*

D. SUCIU

[14] Idem, *Mișcarea antidualistă...*

* Partea a doua a studiului o publicăm în vol. următor al anuarului nostru.

LA GRANDE BRETAGNE ET LA PAIX SÉPARÉE DE LA ROUMANIE (AUTOMNE 1917 — PRINTEMPS 1918)

Durant les derniers mois de 1917, le front russe était en désarroi. C'était le résultat d'un processus qui avait commencé plusieurs mois plutôt. Des bandes de soldats bolchévisés, de mutins, de déserteurs déferlaient du front. L'armée russe se démembrait lentement. Les officiers n'étaient plus obéis, les transports, précaires avant, sont devenus impraticables. Au-delà du front la famine sévissait. En Russie l'autorité publique s'écroulait rapidement et la situation générale devenait chaotique[1].

En Roumanie, l'Armée Royale continuait à tenir bon. La défection des Russes a rendu aux Roumains la tâche difficile. Le refus de leurs soldats de continuer la lutte était tel que des régiments entiers, des divisions même, se mirent à quitter les tranchées, assez souvent durant l'attaque, sans prévenir leurs alliés roumains, en créant par cela faire des vides de troupes, qu'on devait combler avec des unités exténuées de l'Armée Roumaine, dont la force totale ne montait, après Mărăşti, Mărăşeşti, Oituz, qu'à 18 divisions d'infanterie et de cavalerie, qui avaient aussi pour tâche de faire la police de l'intérieur. L'extension du front de l'Armée Roumaine, opérée dans le but de remplacer les mutins et les déserteurs russes, a soumis sa force combative à une telle pression qu'une éventuelle attaque allemande pouvait provoquer un désastre.

Qui plus est, les soldats russes qui quittaient le front non seulement désorganisaient les lignes de défense, mais ils s'adonnaient aussi au pillage, en dévastant les entrepôts de l'Armée Roumaine, en maraudant. En Roumanie, on était amené à craindre que la vie normale ne soit dérangée sur le territoire se trouvant encore sous contrôle national. Très souvent, des bandes de soldats russes montaient des démonstrations dans les villes roumaines. Leur hostilité, toujours croissante, les a poussés à des actes violents, qui se transformaient souvent en vraies batailles avec l'Armée Roumaine (entraînant parfois des échanges d'artillerie) qui se voyait contrainte de les désarmer[2].

Le gouvernement roumain et son armée étaient fermement décidés de résister, malgré les rumeurs conformément auxquelles l'influence d'une certaine part de la société roumaine, qui pensait qu'il aurait été

---

[1] Général J. E. Vallui, *La Première Guerre Mondiale*, II, 1916—1918, p. 91.

[2] Glenn E. Torrey, *General Henry Berthelot and Romania. Memoires et Correspondence 1916—1919*, New-York, 1987, p. 45.

mieux de conclure la paix, s'amplifiait. Toujours est-il que les conditions militaires se détérioraient constamment et la perspective d'un encerclement total de la Roumanie et de ses forces combattantes par l'ennemi se faisait plus menaçante, surtout après le coup d'État bolchévique du 7 novembre 1917. De surcroît, les pourparlers avec le gouvernement ukrainien n'ont abouti à rien et sa contribution présomptive à la lutte contre les Centraux ne s'est pas matérialisée. Sur le fond de l'hostilité toujours plus menaçante des autorités soviétiques envers la Roumanie, le gouvernement de celle-ci a dû accepter l'idée d'entamer des pourparlers pour un armistice, voire une paix ultérieure avec l'Allemagne et l'Autriche-Hongrie. Cela ne pouvait pas plaire aux Alliés Occidentaux, qui n'acceptaient pas les arguments du gouvernement roumain, qu'ils considéraient exagérés. Mais au début du mois de mars 1918, quand le gouvernement soviétique a signé le Traité de Paix de Brest-Litovsk et les armées des Puissances Centrales continuaient de pénétrer en Ukraine, où elles avaient été invitées par la Rada, après le 9 février, la Roumanie s'est trouvée complètement encerclée et sa situation est devenue désespérée. Les fournitures de guerre venant de l'ouest n'arrivaient plus dans le pays. Le gouvernement devait accepter les négociations.

Après avoir signé l'armistice du 9 décembre 1917 à Focşani, trois possibilités restaient ouvertes à la Roumanie: 1. résister et combattre jusqu'à la limite de ses forces; 2. négocier afin de gagner du temps; 3. signer une paix séparée.

En Angleterre et en France l'infortune de la Roumanie était considérée avec sympathie, mais on sait bien que le sentiment publique ne s'accorde pas toujours avec la politique des gouvernements. Quoique d'éminentes personnalités politiques et militaires, comme Albert Thomas, le ministre français des armements, aient affirmé plus tard que c'étaient les Roumains qui avaient le droit de se plaindre d'avoir été trahis, si trahison il y avait, et non les Puissances de l'Entente[3], qui, dès le début, s'étaient montrées incapables de satisfaire à leurs obligations de par le Traité du 17 août 1916, conclu avec la Roumanie. Le point de vue officiel des Gouvernements Alliés était qu' au cas où la Roumanie signerait une paix séparée, les clauses du Traité de 1916 deviendraient caduques. Il y avait, pourtant, des différences d'opinion, mais l'attitude aparemment plus intransigeante de la France et celle plus accomodante de l'Angleterre n'étaient séparées que par courants soujacents, des intérêts nationaux respectifs. C'est pourquoi il convient de souligner l'attitude de certains leaders, militaires et diplomates, qui, quoique confrontés à d'énormes difficultés causées par une guerre ravageuse, portant le fardeau des grandes responsabilités envers leurs pays qu'ils devaient défendre, ont vu les choses sous leur vraie lumière et ont pris une position réaliste à l'égard de la situation où se trouvait la Roumanie.

Il n'y avait pas de contradiction essentielle entre les attitudes de la France et de l'Angleterre concernant la Roumanie. Cela pourrait sembler paradoxal que la France, l'amie la plus proche de la Roumanie

[3] Apud *România în anii Primului Război Mondial*, 2, p. 416; Raymond Recouly, *Le Mémorial de Foch*, Paris, 1929, p. 66.

parmi les Puissances de l'Entente ait fait montré d'une attitude plus rigide à l'égard d'une éventuelle paix séparée roumaine, mais pour comprendre sa position il faut prendre en considération la présence de l'ennemi sur son territoire, les ravages causés par la guerre, le caractère impétueux de Georges Clemenceau.

Les Français étaient plus intéressés bloquer en Roumanie un nombre aussi grand que possible de soldats des Puissances Centrales, et, après le 7 mai 1918, à mettre à profit, aux dires d'un historien, „... Romania's exit from the war as a justification for voiding promises of Austrian-Hungarian territory made to Romania..."[4]. C'est là qu'il faut chercher l'essence du problème. Se trouvant à l'accul en 1916, les Alliés avaient promis ce que maintenant devenait toujours plus difficile à tenir, étant donné qu'un autre allié balkanique, la Serbie, qui n'était pas au courant de l'arrangement avec la Roumanie, voulait aussi obtenir une part du même territoire austro-hongrois. En outre, la France considérait cette zone de l'Europe Orientale comme appartenant à sa sphère d'influence et entendait que sa volonté fût respectée dans toutes les démarches concernant les événements politiques et militaires qui avaient lieu sur ce territoire.

L'attitude de l'Angleterre se montrait plus flexible, au moins elle semblait l'être, car le gouvernement britannique, même s'il s'accordait en principe avec les Français, ne méprisait pas une politique est-européenne qui pouvait mettre à profit les chances d'élargir son influence, même si au détriment de la France.

Au début de l'automne 1917, comme le Front Russe se désagrégeait, les ministres Alliés en Roumanie et les attachés militaires ont été instruits par leurs gouvernements à s'opposer à tout courant ou initiative de paix. On leur a demandé de faire des efforts pour maintenir la Roumanie en guerre à n'importe quel prix, mais personne ne semblait avoir essayé d'étudier avec réalisme sa capacité de continuer la lutte[5].

Tel était le point de vue officiel des gouvernements des Alliés, mais l'approche concrète différait d'un pays à l'autre. L'opinion générale du gouvernement roumain était qu'après avoir combattu de toutes ses forces, insuffisamment soutenue par ses Alliés, la Roumanie devait obtenir ce qu'on lui avait promis en 1916, même si une paix séparée était signée au moment où la continuation de la guerre ne serait plus possible sans mettre en danger l'existence même de l'État, de l'Armée et de la Dynastie.

Les opinions de certains des représentants Alliés à Jassy différaient parfois des points de vue de leurs gouvernements en ce qui concernait la façon de laquelle l'éventualité d'une paix roumaine séparée devait être considérée. C'était le cas, par exemple, de Sir George Barclay, le ministre britannique à Jassy, l'un des mieux informés diplomates de la capitale roumaine, un homme sincère, franc et honnête, très scrupuleux dans les rapports qu'il envoyait à Londres. Mais, même alors qu'il se trouvait en désaccord avec le point de vue officiel du Foreign Office, il devait se conformer à la politique que menait son gouvernement et

[4] Glenn E. Torrey, *op. cit.*, p. XXXI
[5] *1918 la români*, II, p. 976.

qu'il devait traduire en actions, là où il était chargé de représenter l'Angleterre[6].

Confronté à la complexité de la situation du Front Roumain à la fin de 1917, le ministre de la Grande Bretagne trouvait, d'accord avec les vues du général Berthelot, que la meilleure attitude que les Alliés pouvaient choisir était de s'opposer catégoriquement à toute initiative de paix, bien qu'il sût que la Roumanie était au bout de souffle et q'une retraite en Russie du Sud, qu'il considérait comme une bévue militaire, n'était pas possible. Il pensait, de même que son collègue français, le comte de Saint-Aulaire, qu'en procédant de cette manière on pouvait gagner du temps, mais il est assez difficile de comprendre la motivation d'une position aussi contradictoire (surtout si on se souvient qu'à son opinion les Roumains n'étaient plus à même de continuer la guerre) si on ne prend pas en considération l'obligation qu'il avait de poursuivre une politique apte à promouvoire avant tout les intérêts britanniques. Il a continué à demander au gouvernement roumain de résister et de se retirer avec l'Armée, s'il était nécessaire, en Russie Méridionale, affirmant en permanence que la Grande Bretagne n'accepterait pas une paix légale séparée de la Roumanie (une paix signée par un gouvernement dûment constitué)[7]. Cette position ambiguë n'était pas de son choix. Il n'était pas autorisé à décider sur place d'une question aussi importante. Il demande à son gouvernement de Londres des instructions plus claires, sans équivoque. Celles qu'il détenait n'étaient pas tout-à-fait en accord avec celles du ministre français de Jassy, car tandis que celui-ci était catégoriquement instruit à refuser carrément son consentement si la Roumanie allait commencer des négociations de paix, Sir George Barclay devait se contenter, au cas d'une urgence, d'indications beaucoup plus évasives, qui lui permettaient de se fier à son jugement et d'acquiescer; s'il n'était pas instruit autrement, „... to a separate peace unless there was fair chance of having valuable fighting force evacuating into and [main]taining in South [Russia]"[8]. Le courant pacifique ne pouvait être arrêté à son avis que par une intervention catégorique de l'Entente.

Les louvoiments de la politique du Cabinet Britannique compliquaient considérablement la tâche de Sir George Barclay. Les documents d'archive montrent sans équivoque qu'au Foreign Office la direction essentielle de la politique britannique concernant la Roumanie était tracée par un groupe restreint de chefs, qui n'informaient pas toujours leur représentant sur tous les détails, de sorte que souvent Sir George Barclay ne savait pas tout ce qui se passait dans les coulisses. Par exemple, sur le dos de la feuille qui contenait son rapport du 7 janvier 1918, Lord Hardinge of Penshurst, sous-secrétaire d'État au Foreign Office, a écrit: „It is clear that both M. Bratiano and Sir G. Barclay hope that if Romania holds on long enough to prove that it is nothing but force majeure which has forced her to yield, then she can claim that she has herself carried on the spirit of the Treaty of August 1916 and that the Allies on their part are bound to carry out the stipulation that they will secure large accretion of territory for Romania in Transyl-

[6] Direcția Generală a Arhivelor Statului București, rola 389, Anglia passim.
[7] *Idem*, cadrul 134.
[8] *Idem*, cadrele 134—135.

vania, Galicia and the Banat. I submit that we should make it quite clear to Sir G. Barclay that if Romania makes peace, *even with our consent*, the Treaty of 1916 will *ipso facto* lapse, making it clear that this is in no way a threat to Romania but merely a precaution to safeguard ourselves against a possible future chance of breech of faith"[9].

C'est bien improbable que Sir George Barclay ait eu les mêmes opinions que Ion I. C. Bratiano, même s'il était tout aussi conscient que le premier ministre roumain de la situation désastreuse du Front Roumain, mais tout comme le général Berthelot, qui s'est vu souvent accusé à Paris d'être trop sensible aux intérêts roumains, le ministre britannique à Jassy semblait, si on le considérait de Londres, avoir adopté les intentions de Bratiano et sa façon de penser, quoiqu'il exécutât minutieusement les ordres venant du Foreign Office, car il s'efforçait d'accomoder les intérêts et la politique de la Grande Bretagne en Roumanie aux efforts de son gouvernement de trouver l'issue d'une situation presque désespérée sans nuire aux aspirations de la nation roumaine.

Il semble que durant le mois de janvier 1918 les hommes d'État britanniques commencèrent à essayer de se débarrasser des engagements pris envers la Roumanie par le Traité de 1916. Conformément à une opinion assez répandue au Foreign Office, la politique de Bratiano, avec laquelle Sir George Barclay aurait eu quelque „sympathie", consistait à manipuler les Anglais et les leurrer dans une situation où, par suite de l'encerclement complet de l'Armée Roumaine et de la totale débâcle de la Russie Méridionale, ils ne pourraient qu'accepter la conclusion d'une paix légale séparée[10]. Ceci venait à l'encontre des intentions du gouvernement de Londres et certains hauts fonctionnaires du Foreign Office, pensaient qu'il était plus sage de ne pas laisser au premier ministre roumain et à Sir George Barclay l'impression qu'une pareille démarche aboutirait.

Tout en reclamant des instructions explicites, Sir George Barclay, à son tour, bien qu'il fût pessimiste en ce qui concernait l'intention réelle des Roumains de continuer la guerre, conseillait son gouvernement de concentrer l'effort militaire des Alliés en Russie, sur le Done, où, pensait-il, le général Alexieff, qu-il considérait comme digne de confiance, avec d'autres officiers, qui le rejoindraient, allaient constituer un grupe d'armées assez solide pour pouvoir barrer l'avance ennemie au Sud-Est[11]. Sollicité continuellement par son gouvernement de stimuler la résistance roumaine, Sir George avait sous ses yeux la détérioration de la situation du front, sur laquelle il informait Londres promptement et correctement. Mais, les Alliés se limitèrent à donner au gouvernement roumain des assurances verbales, comme celles qui promettaient que les Puissances de l'Entente maintiendraient une vive et énergique activité militaire sur les autres fronts et qu'elles entreprendraient des démarches pour aplanir le conflit entre la Roumanie et les Maximalistes de Moscou. Le gouvernement britannique n'a pas envoyé à Sir George Barclay les instructions claires qu'il avait réclamées maintes fois, mais il n'a pas cessé pour autant de lui demander à persuader le gouvernement roumain de combattre jusqu'à la dernière limite, en maintenant toutes ses options ouvertes, par

[9] *Idem*, cadrele 160—161.
[10] *Idem*, cadrul 164.
[11] *Idem*, cadrul 247.

cette position ambigüe qu'il a adoptée, jusqu'à la fin, mais sans encourager les Roumains qu'au cas où la débâcle totale du front provoquerait une inévitable conclusion de la paix, ils pouvaient compter sur l'aide de l'Angleterre pour leurs aspirations nationales, en vertu des stipulations du Traité de 1916, mais évitant en même temps, de couper court à toute illusion de ce genre.

Après le 7 mai 1916, le gouvernement de Londres déclarait: „As regards the last part of the question, His Majesty's Gouvernment have the deepest sympathy with Romania in the cruel position in which she has been placed and it will certainly be our endeavour to obtain at the eventual Peace Conference a revision of the harsh terms which have been imposed"[12].

Les belles paroles ne peuvent jamais remplacer les actions et sympathiser avec un allié tombé était chose aisée. À partir de ce moment, les Puissances de l'Entente se considérèrent délivrées de toute obligation contractée par le Traité de 1916, malgré les centaines de milliers de morts, la dévastation presque totale du pays, les conditions inexorables créées par la défection russe, sans prendre en considération le manque d'une aide réelle que les Alliés avaient promis maintes fois sans pouvoir toujours tenir parole. Les intérêts des Grandes Puissances ont prévalu. La chute de la Roumanie, que provoqua une trame extrêmement compliquée de déterminants, devenait, en frappant une petite nation, un péché plutôt qu'une tragédie. Une grande puissance peut pécher, une petite ne le peut pas. La philosophie de grande puissance faisait dire à Robert Lansing, en mai 1918: „...as long as there was a chance of entering into a separate peace with Austria-Hungary, it was wise and expedient to attempt to do so even though it was contrary to the just claims of the nationalities within the Empire"[13].

L'attitude de la Grande Bretagne envers la signature d'une paix séparée par la Roumanie a pu sembler plus flexible que celle de la France. Temporairement elle fut évasive dans son expression diplomatique, mais comme celle de tous les Grands Alliés de la Roumanie, elle se montre avoir été, du début jusqu'à la fin, intransigeante en ce qui concernait l'essence du problème.

G. CIPĂIANU

[12] *Idem*, rola 390, cadrele 313, 390.
[13] Apud Ivo Lederer, *Yugoslavia at the Paris Peace Conference*, New Haven and London, 1963, p. 34—35.

DIN ACTIVITATEA ROMÂNILOR AMERICANI ÎN SPRIJINUL ÎNFĂPTUIRII MARII UNIRI

În preajma și în timpul primului război mondial în Statele Unite ale Americii se aflau aproximativ 180 000 de români, răspîndiți în cîteva centre precum: Cleveland, Chicago, Detroit, Youngstown ș.a. Ei erau cuprinși în numeroase organizații, asociații, comitete.

Românii americani au primit cu multă bucurie intrarea României în război de partea Antantei cu gîndul mărturisit de a se ajunge la eliberarea Transilvaniei. În acest sens ziarul *America*[1], editat în Cleveland, afirma în paginile sale că a sosit în sfîrșit ceasul libertății visat de nenumărate generații de români: „Acest ideal strălucește înaintea noastră. Armata română cu brațul ei de fier va zdrobi lanțurile robiei ungurești. Plaiurile românești se vor uni. Carpații nu vor mai despărți un neam unit sufletește". Această aspirație se baza pe lupta seculară a românilor care au avut bărbați destoinici ca Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, Horea, Cloșca, Crișan, Avram Iancu ș.a. Acum, urmașii acestor eroi și martiri nu vor să mai îndure robia națională.

Revista *Semănătorul* care apărea la Youngstown sublinia caracterul drept al intrării României în război, scriind în acele clipe fierbinți că dorobanțul român a prins sabia pentru a dezrobi Ardealul, unde patru milioane de români trăiau în asuprire politică și în sărăcie[2].

Românii americani s-au preocupat de asemenea de ajutorarea fraților din România aflați în suferință. Astfel, în septembrie 1916, Comitetul Național al Crucii Roșii Româno-Americane a lansat un apel în care se preciza că românii luptau pentru realizarea „idealului sfînt și drag nouă". Lupta era însă grea și de aceea se solicita ca fiecare, după dorință și puteri, să sprijine pe frații care își vărsau sîngele pe pămîntul sfînt al Transilvaniei[3], ceea ce s-a și realizat. Asociația româno-americană pentru ajutor de război a adunat pînă în martie 1917 o sumă de 28 000 de dolari, iar Crucea Roșie Româno-Americană suma de 172 000 de dolari[4] pentru familiile lovite de război din Regatul României.

Un rol important în lupta pentru cauza românească l-a avut Misiunea Patriotică Națională constituită prin ordinul nr. 1082 din 18 aprilie

---

[1] *America*, XI, nr. 70 din 31 august și nr. 71 din 3 septembrie 1916.

[2] *Semănătorul*, II, nr. 9 din 15 septembrie 1916.

[3] *America*, XI, nr. 71 din 3 septembrie 1916; Constantin I. Stan, *Aspecte privind activitatea românilor americani în sprijinul înfăptuirii Marii Uniri*, în *Românii în istoria universală*, vol. III/1, Iași, 1988, p. 653.

[4] Arhivele Statului București (în continuare se va cita Arh. St. București), fond Vasile Stoica, II, 192/1919, f. 10. *Asociațiunea Româno-americană pentru ajutor de război* — referat din 4 ianuarie 1920 semnat Ioan N. Sufană.

1917 al Marelui Cartier General al României. Misiunea era trimisă în S.U.A. de către guvern, fără a avea totuși un caracter oficial, diplomatic. Șeful acesteia era Vasile Lucaciu. Înainte de plecarea în S.U.A., pe 23 aprilie 1917, el a fost primit de ministrul de interne Alexandru C. Constantinescu, care îi precizează că scopul misiunii este înființarea unei legiuni române asemănătoare legiunilor formate de celelalte națiuni oprimate de către Austro-Ungaria. Ministrul român îl avertiza pe V. Lucaciu că se impunea și combaterea propagandei germano-maghiare care susținea în mod absurd și mincinos că românii ardeleni n-ar dori unirea cu România, propagandă ce urmărea atît demoralizarea românilor americani, cît și informarea falsă a opiniei publice americane. Al. Constantinescu îi recomanda în acest sens conducătorului misiunii vizitarea centrelor locuite de emigranții ardeleni, în mijlocul cărora, desfășurînd o muncă susținută de propagandă, să-i îndemne pe aceștia a-și exprima voința neclintită de a se uni cu România, dezmințind astfel diversiunile guvernului de la Budapesta și ale ministerului de externe din Viena[5].

Alături de Vasile Lucaciu, din misiune mai făceau parte preotul și ziaristul Ioan Moța din Orăștie și locotenentul Vasile Stoica. Inițial a fost desemnat și profesorul Ioan Nistor de la Universitatea din Cernăuți, care însă din motive familiale nu a putut face deplasarea în S.U.A., ca de altfel și Constantin Lucaciu. Vasile Stoica fusese propus de V. Lucaciu care știa că tînărul de 28 de ani cunoștea foarte bine limba engleză[6].

Membrii misiunii au ajuns în S.U.A. la 29 iunie 1917, iar la Washington și-au instalat cartierul general la hotelul „La Fayette". La 2 iulie 1917, ei au fost primiți mai întîi de însărcinatul cu afaceri al S.U.A. în România, iar apoi chiar de Robert Lansing, secretarul de stat al Statelor Unite. După aceea, solii poporului român au fost oaspeții lui Jusserand, ambasadorul Franței în S.U.A., care și-a exprimat cu acel prilej convingerea că România își va vedea încoronate de succes aspirațiile sale[7].

Misiunea Patriotică a fost primită, cum era de așteptat, cu mult entuziasm de românii americani și de presa lor[8]. Pentru buna organizare a primirii solilor poporului român, Comitetul Național Român din S.U.A. a împuternicit pe părintele Ioan Podea[9].

Una din principalele misiuni ale soliei românești era aceea a organizării legiunii militare din români americani care să lupte pe frontul

---

[5] Biblioteca Academiei Române, Secția Manuscrise (în continuare se va cita B.A.R., Secția Mss.), Arh. dr. Constantin Angelescu, mapa I, mss. 17. Raport despre activitatea Misiunii Patriotice Naționale în S.U.A. din 3/16 martie 1918 semnat dr. Vasile Lucaciu — către dr. C. Angelescu.

[6] *Idem;* Liviu Botezan, *Contribuția lui Vasile Lucaciu la cîștigarea opiniei publice europene și americane pentru desăvîrșirea procesului de înfăptuire a statului național unitar român*, în *Ziridava*, VII, 1977, p. 174.

[7] Constantin Botoran, Olimpiu Matichescu, *Documente străine despre lupta poporului român pentru făurirea statului național unitar*, Cluj-Napoca, 1980, p. 134—136; Valeriu Florin Dobrinescu, Sorin Pîrvu, *The Roumanian National Mission in the United States of America (1917—1918), Some Contribution*, în *An. Inst. de Ist. și Arh. A. D. Xenopol*, Iași, XIX, 1982, p. 142.

[8] Cf. Ion Iacoș, *Vasile Lucaciu și unitatea națională a românilor, 1917—1918*, în *Marmația*, IV, 1978, p. 179—180.

[9] *Semănătorul*, III, nr. 6 din iunie 1917, p. 5.

francez. În acest scop V. Lucaciu și V. Stoica s-au adresat ministrului american de război Newton Baker, precum și secretarului de stat Robert Lansing. La 7 iulie 1917 N. Baker răspunde că nu poate admite nici o formațiune militară avînd specific național în armata americană[10].

În fața acestei situații V. Stoica s-a adresat cu un raport la 3 august 1917 ambasadorului francez în S.U.A., propunîndu-i constituirea unei unități de voluntari români în următoarele condiții: 1) echiparea și instruirea să se facă în Franța; 2) ofițerii să fie francezi numiți de cabinetul de la Paris; 3) înrolarea să se facă în porturile americane sau Canada cu sprijinul ambasadei franceze; 4) voluntarii urmau să părăsească S.U.A. în grupuri de 100—200 de oameni fiind însoțiți de un delegat; 5) în acest sens ambasada franceză trebuie să primească aprobarea guvernului american și englez; 6) soldații, considerați cetățeni români, urmau să lupte pe frontul din Franța[11].

În același timp cu eforturile de organizare a unei legiuni, misiunea începu să activeze intens și pe direcția propagandei naționale. Astfel, V. Lucaciu lansează la 16 august 1917 un emoționant apel *„Către românii din America"*. Semnatarul apelului arăta că românii sosiți pe pămîntul nord-american au găsit acolo un spirit de libertate cetățenească nesperat și o răsplată dreaptă a muncii lor. Ei își păstrează limba și religia dovedind hărnicie și perseverență, făcînd iubit și respectat numele de român. Totodată, românii americani prin cultură și bunăstare au dovedit că atunci cînd nu sînt împiedicați de opresiunea maghiară, înaintează vertiginos. Avînd în vedere vechile tradiții și frumoasele rezultate obținute, V. Lucaciu cheamă pe frații din Statele Unite să militeze și mai susținut pentru „conservarea națională și asigurarea drepturilor noastre naționale în libertate și neatîrnare în numele românismului întreg", susținînd acest război în care este cert că se va hotărî definitiv soarta țărilor și popoarelor implicate.

Apelul mai sublinia că drepturile naționale ale românilor nu se pot înfăptui decît prin înfrîngerea Germaniei și ștergerea de pe harta Europei a Austro-Ungariei. Destrămarea acestor mari și puternice imperii, mai spunea V. Lucaciu, era o condiție esențială pentru unirea tuturor românilor într-o Românie Mare care să fie o „sentinelă neadormită a civilizației latine la gurile Dunării"[12]. Tot acum, la început de august 1917, a lansat și un apel adresat tinerilor români americani, pe care îi îndemna să se înroleze în armata americană ca astfel, „înaintînd voi de acolo, noi de aici, să ne întîlnim acoperiți de glorie pe pămîntul Ardealului Sfînt" și împreună cu Banatul, Crișana, Maramureșul și Bucovina să facă un trup mîndru care se va numi România Mare[13].

Misiunea Patriotică Națională a elaborat, de asemenea, un manifest intitulat *„Apel către iubiții noștri compatrioți din S.U.A."* Documentul

[10] B.A.R., Secția Mss., Arh. dr. C. Angelescu, mapa I, mss. 18. Raportul din 6 iulie 1917 al lui V. Stoica către Ministerul american de război: V. Stoica, *In America pentru cauza românească*, București, 1926, p. 6.

[11] B.A.R., Secția Mss., Arh. dr. C. Angelescu, mapa I, mss. 18. Raportul lui V. Stoica către ambasadorul Franței în S.U.A. 3 august 1917.

[12] *Libertatea*, XVI, nr. 5 din 30 august 1917; *Dr. Vasile Lucaciu luptător activ pentru unirea românilor. Texte alese de Ion Iacoș și Valeriu Achim*, Cluj-Napoca, 1988, p. 400—403.

[13] *Libertatea*, XVI, nr. 2 din 9 august 1917.

cheamă la unitate și coeziune popoarele oprimate din monarhia dualistă, avînd în vedere faptul că în lume s-a instaurat „era dreptului, a libertății și democrației". La baza organizării societății postbelice va trebui să stea „libertatea națională pentru toate popoarele", deoarece ele însele trebuie să-și croiască soarta și viitorul. E clar că națiunile vor trebui să se grupeze în state naționale. În consecință, românii ardeleni tiranizați de veacuri vor avea posibilitatea să alcătuiască o Românie Mare împreună cu frații lor din Regatul Român[14].

Dinamizarea românilor americani era o necesitate, deoarece pe frontul din Moldova frații lor luptau și se jertfeau pentru cauza românească în marea epopee de la Mărăști, Mărășești și Oituz. Misionarii români aflați în S.U.A., cunoșteau evenimentele tragice, dar de un patriotism înălțător, în curs de desfășurare în România, atît din presă cît mai ales din relatările unor martori oculari ca Gheorghe (Ghiță) Popp aflat în Kiev ce-i scria la 18 august 1917 (stil vechi) lui V. Stoica, prezentîndu-i situația existentă: „Trăim momente extraordinare. Țara noastră este în pericol de a fi invadată. Trupele noastre abia refăcute au intrat în focul cel mai crîncen la Mărășești și Oituz. S-au dat lupte de o măreție vrednică de epopee. Ai noștri au luptat cu o vitejie de neînchipuit. Au uimit pe francezi și englezi". Cu toate acestea fapte de eroism, semnatarul scrisorii, bun cunoscător al situației din Rusia, atrăgea atenția că slăbiciunea și șovăiala rusească s-ar putea să pricinuiască o nouă catastrofă. Încă de pe acum se prefigura „defecțiunea rusă", deoarece Ghiță Popp menționa că „germanii vor să ocupe Basarabia spre a o alipi României și astfel să creeze o parodie de Românie", încheind o pace separată cu cei de acasă. Avînd în vedere situația complexă, autorul mesajului trăgea un semnal de alarmă: „Sînt momente de un tragism zguduitor pe care le trăim și mă înfior în fața sorții ce ni se pregătește". Pesimismul publicistului ardelean aflat în redacția gazetei *România Mare* a voluntarilor români din Kiev nu era lipsit de temei. Acesta își avea izvorul în situația grea existentă în Rusia, care după opinia lui mergea spre o „descompunere sau spre o contrarevoluție, ori cel puțin spre o monarhie constituțională. Această din urmă soluțiune ar fi probabil cea mai bună". Bazîndu-se pe cunoașterea acestor realități, G. Popp prevestea zile grele pentru poporul român. Autorul scrisorii îl mai informa pe V. Stoica și despre faptul că deja cîteva mii de voluntari ardeleni au și pornit din Kiev[15].

Mobilizarea românilor americani se făcea atît prin presă, cît și prin organizarea a numeroase întruniri publice. Astfel, la întrunirea din 3/16 septembrie 1917 desfășurată în Detroit a luat cuvîntul și V. Lucaciu, trecînd în revistă luptele și jertfele poporului român de-a lungul veacurilor pentru apărarea limbii și ființei naționale și, cu verbu-i avîntat, chemă pe toți românii americani să ia armele pentru a fi pregătiți cînd va sosi ziua declanșării luptei celei mari pentru dezrobirea românilor ardeleni[16].

---

[14] *America*, XII, nr. 94 din 20 septembrie 1917; V. Lucaciu, *The Roumanian Patriotic National Mission to the United States of America*, 1917, p. 7.

[15] Arh. St. București, fond V. Stoica, II, dos. 124/1917, f. 1—2.

[16] *America*, XII, nr. 93 din 6/19 septembrie 1917.

O întrunire şi mai impunătoare s-a desfăşurat la 23 septembrie 1917 în Cleveland, unde au participat circa 4000 de români. Au luat cuvîntul Teofil Roşca, V. Stoica, C. Hîrjeu, V. Lucaciu şi primarul oraşului Harry L. Davis.

Prezidînd mitingul, părintele Lucaciu, a rostit un amplu discurs, subliniind faptul că românii sînt o naţiune conştientă de originea sa şi de drepturile sale legitime. Românii — spunea Lucaciu — nu cer nimic ce nu este al lor. Ei pretind doar ceea ce le aparţine de drept: „Ardealul cu Banatul, cu Bucovina, cu Maramureşul, cu Someşana şi cu Crişana" care, de altfel, formează din punct de vedere geografic şi etnografic un teritoriu compact, locuit de patru milioane de români. Pe aceeaşi poziţie se situa V. Stoica, arătînd că ţara noastră „n-a declarat război pentru cucerirea de pămînt, ci numai că are datoria de a închega România Mare în limitele graniţelor unde se vorbeşte limba noastră românească".

În telegrama de la finele adunării, trimisă preşedintelui W. Wilson, V. Lucaciu, Dionisie Moldovan şi Mihai Bîrză, semnatarii ei, reliefau faptul că pacea în Europa se va realiza abia atunci cînd „popoarele subjugate din Austro-Ungaria vor fi libere, constituindu-se în state naţionale, după drepturile lor firești. Acesta este pentru noi — se mai nota în telegramă — rezultatul cel mai fericit ce-l aşteptăm împreună cu triumful ideilor de dreptate, libertate şi democraţie din viaţa tuturor popoarelor[17].

Concomitent, s-a trecut la reorganizarea vechilor societăţi ale românilor americani, creîndu-se şi altele noi. Astfel, la 12 august 1917 s-au pus bazele Societăţii române de ajutor şi cultură „Speranţa Transilvania", la Fort Waine[18]. În acelaşi timp s-a creat *Asociaţia pentru Ajutor de Război* avînd în frunte pe profesorul Paul Negulescu. Exista, de asemenea, *Comitetul de Ajutor pentru România*, care a fost organizat cu sprijinul doctorului Stînculeanu, soţilor Orghidan şi senatorului Gogu Negulescu. Acest comitet, împreună cu Crucea Roşie Americană şi Asociaţia Naţională Română Americană (A.N.R.A.) a lansat numeroase apeluri în vederea strîngerii de ajutoare. Unul dintre acestea, intitulat *„Fraţi români"* pleda pentru strîngerea şi expedierea de ajutoare pentru că „trebuie să ne arătăm că sîntem vrednici fraţi ai eroilor care luptă pentru dezrobirea românilor[19]. Apelurile lansate au avut ecouri favorabile atît în rîndurile românilor americani, cît şi în acele ale cetăţenilor Statelor Unite de alte origini. Au fost adunate mari cantităţi de ajutoare, constînd în mbrăcăminte, alimente, medicamente şi bani în valoare totală de 2,5 milioane dolari. Totodată a fost trimisă în România o misiune medicală condusă de colonelul Anderson, formată din 15 medici şi 11 surori[20]. Românii americani s-au preocupat de asemenea de soarta prizonierilor români aflaţi în ţările Triplei Alianţe. La 30 iulie 1917, de

[17] *Idem*, nr. 98 din 25 septembrie; *Dr. V. Lucaciu luptător activ...*, p. 90.

[18] Arh. St. Braşov, fond Societatea română de ajutor şi cultură „Speranţa" Transilvania din S.U.A., dos. 2/1917, f. 1.

[19] *America*, XII, nr. 61 din 2 august 1917; Constantin I. Stan, *Acţiuni ale românilor aflaţi în străinătate în sprijinul marii epopei de la Mărăşti, Mărăşeşti şi Oituz*, în *An. Inst. de Ist. şi Arh. A. D. Xenopol*, Iaşi, t. XXIV/2, 1987, p. 185.

[20] *Roumania*, Chicago, I, nr. 8 din martie 1918, p. 185; Gerald Bobango, Ion Stanciu, *Roumanian Americans and the Union of 1918*, în *AIIAC*, XXIII, 1980, p. 158.

pildă, a fost expediată suma de 14887 dolari în vederea procurării de ajutoare răniților și prizonierilor români, prin intermediul Comitetului de Acțiune al Crucii Roșii Române din Paris[21].

Încă o posibilitate importantă de impulsionare a propagandei românești din S.U.A. a constituit-o sosirea la Washington a primei legații românești, la 1 ianuarie 1918. Hotărîrea de a trimite o legație în Statele Unite data încă din vara anului 1917, dar, așa cum arăta I. G. Duca în memoriile sale, „Fără nici un fel de justificare temeinică, Brătianu a tot întîrziat, deși America intrase în război la începutul lui aprilie. Abia toamna tîrziu, dr. Constantin Angelescu a fost trimis în Statele Unite"[22]. Legația română mai cuprindea pe N. H. Lahovary, secretar, Alexandru Rubin, atașat în misiune specială și pe maiorul Liviu Teiușan, atașat militar; acestora li s-a atașat Vasile Stoica, potrivit ordinului telegrafic al primului ministru din 22 ianuarie 1918, în calitate de consilier cultural.

La 15 ianuarie 1918, ministrul român și-a prezentat scrisorile de acreditare președintelui Statelor Unite, Woodrow Wilson[23]. Românii americani au primit cu multă bucurie și sosirea primului ambasador al României în S.U.A. Într-o scrisoare din 11 martie 1918, președintele societății macedo-române din Statele Unite, Ion Popescu, îl asigura pe înaltul diplomat român de stima membrilor societății pe care o conducea și îi ura mult succes în misiunea pe care o îndeplinea[24].

În România, situația era complexă. În urma revoluției din octombrie 1917, Rusia a ieșit din război lăsînd armata română singură în fața inamicului, departe de aliații occidentali, pusă în imposibilitate de a continua lupta. În fața acestei situații, la 26 noiembrie/9 decembrie 1917, România se vede nevoită să semneze armistițiul de la Focșani și să înceapă tratativele de pace cu Germania și aliații ei[25].

În ziua de 20 februarie/5 martie 1918 se încheie tratatul preliminar de pace de la Buftea-București, care, printre altele, prevedea și licențierea ofițerilor misiunilor militare aliate, cărora li se acordă și liberă trecere[26]. Dr. C. Angelescu și-a conjugat eforturile cu cele ale Misiunii Patriotice.

Într-un interviu acordat agenției Associated Press în ianuarie 1918, C. Angelescu a înfățișat sacrificiile făcute de România pentru eliberarea românilor oprimați, pentru unitatea națională. În final, dr. C. Angelescu afirma că românii erau decișI să facă pe mai departe sacrificii pentru a-și realiza idealul lor național[27]. Într-un raport adresat lui Robert

---

[21] Arh. St. București, fond Comitetul de Asistență al Crucii Roșii Române din Paris, dos. 110/1917, f. 7.

[22] I. G. Duca, *Amintiri politice*, III, München, 1982, p. 57.

[23] B.A.R., Secția Mss., Arh. dr. C. Angelescu, mapa I, mss. 18; Arh. St. București, fond Casa Regală, dos. 93/1918, f. 1; G. Fotino, *Washington*, în *Reprezentanțele diplomatice ale României*, I, București, 1967, p. 391; *America*, XIII, nr. 12 din 17 ianuarie 1918.

[24] Arh. St. București, fond Ioan Podea, dos. 101/1914—1923, f. 61.

[25] *Idem*, fond Președinția Consiliului de Miniștri, Miscellanee, dos. 1/1917; Constantin I. Stan, *Întreruperea operațiunilor militare pe frontul românesc. Armistițiul cu Puterile Centrale*, în *Apulum*, XXVI, 1989, p. 571—584.

[26] Arh. St. București, fond Casa Regală, dos. 10/1918, f. 1.

[27] B.A.R., Secția Mss., Arh. dr. C. Angelescu, mapa I, mss. 12.

Lansing la 7 martie 1918, dr. C. Angelescu a prezentat situația extrem de gravă în care se află România[28]. Grație activității intense desfășurate de membrii legației române, opinia publică americană era din ce în ce mai bine informată despre situația din România[29].

La 17 februarie 1918, în Chicago a avut loc o impunătoare adunare în care mii de români americani au protestat împotriva tratatului de pace impus României. În cuvîntul ei, d-na Harriet Wittum a arătat că „națiunea română a trebuit să plătească soump dreapta intervenție de a-și mîntui frații din Transilvania", făcînd un apel fierbinte cetățenilor americani să-i sprijine pe românii aflați în suferință, iar președintele Consiliului statului Illinois, Samuel Insull, prevedea reconstituirea României în granițele ei firești după război[30]. În cuvîntul său, dr. C. Angelescu a adus un omagiu președintelui Wilson, care a proclamat dreptul imprescriptibil al națiunilor de a dispune de soarta lor[31]. Au vorbit de asemenea și profesorul Gidon E. Wels, avocatul dr. Bernard Flexner, iar din partea Misiunii Patriotice, V. Lucaciu și V. Stoica. Cuvîntările rostite au avut un efect deosebit asupra celor prezenți; potrivit unui martor ocular acestea „au zguduit de emoțiune sala arătînd suferințele și martirajul românilor"[32]. Membrii legației noastre au fost primiți cu imnul regal și „Deșteaptă-te române" și au fost sărbătoriți timp de patru zile de organele municipale din localitate. În dimineața zilei cînd s-a ținut întrunirea, peste 4000 de români au defilat pe străzile principale din Chicago cu fanfara în frunte. Revista bilingvă *România* care apărea în localitate descria astfel atmosfera ce domnea în oraș: „răsunau urale nesfîrșite ale bunilor și înțelepților români din Ardeal, Banat și Bucovina, care cu tricolorul României agitau întreaga atmosferă ca să ducă vîntul glasul lor de îmbărbătare peste pămîntul Americii, peste valurile Oceanului" pînă în țara mamă[33]. Peste cîteva zile și românii din Indiana Harbor au organizat o întrunire similară[34].

Reprezentanții românilor aflați în S.U.A. plănuiau organizarea unei adunări prin care biserica românească de acolo să se rupă de Mitropolia Transilvaniei. Încă din 29 ianuarie 1918, protopopul Ioan Podea se gîndea la o asemenea acțiune, deoarece îi scria lui V. Stoica, mărturisindu-i intenția sa de a realiza această ruptură. Ea urma să se facă într-un sinod al tuturor parohiilor, cu aprobarea tuturor preoților și a tuturor enoriașilor. Tot cu acest prilej se avea în vedere și convocarea unei adunări de protest față de Puterile Centrale și de o nouă exprimare a dorinței de unitate națională[35].

La 22 februarie 1918 a avut loc în Washington Conferința preoților români ortodocși din S.U.A., care a stabilit ca biserica ortodoxă română să treacă sub jurisdicția Mitropoliei de la București, pentru a sublinia în

[28] *Idem*, mapa XIX, varia 9.
[29] *America despre România. Interviu cu dr. C. Angelescu*, în *Universul*, XXXVI, nr. 39 din 8/21 decembrie 1918.
[30] B.A.R., Secția Mss., Arh. dr. C. Angelescu, mapa XIX; mss. 16, varia 9; *America*, XIII, nr. 37 din 19 februarie 1918.
[31] B.A.R., Secția Mss., Arh. dr. C. Angelescu, mapa I, mss. 11.
[32] *America despre România. Interviu cu dr. C. Angelescu*, în *loc. cit.*
[33] *Roumania*, Chicago, I, nr. 8 din martie 1918, p. 192.
[34] *America*, XIII, nr. 46 din 2 martie 1918.
[35] Arh. St. București, fond V. Stoica, II, dos. 22/1918, f. 26.

acest fel și mai apăsat adeziunea românilor americani la întregirea neamului[36]. Decizia Conferinței preoților ortodocși români din capitala Statelor Unite s-a bucurat și de acordul general al enoriașilor.

La 24 februarie 1918, în localitatea Terre Haute din Indianapolis a avut loc o adunare sinodală. Cu acest prilej a fost înființată o parohie ortodoxă cu hramul Sf. Andrei, supusă întru toate Mitropoliei de la București[37].

Pentru informarea parohiilor din S.U.A. în legătură cu acțiunea ce urma să se desfășoare în Youngstown, I. Podea a trimis spre publicare o convocare ziarului *Românul* din New York. Totodată el a solicitat conducerii acestui organ de presă să-și intensifice activitatea propagandistică în sprijinul cauzei naționale românești. La 27 februarie 1918, G. Barbu, directorul gazetei românilor din New York îl informa că va publica respectiva comunicare, solicitîndu-i în același timp și vizita la redacție pentru discuții, problema fiind mult prea importantă pentru a o trata cu ușurință[38]. Convocarea adunării de la Youngstown s-a făcut pe data de 9—10 martie 1918. În cursul primei zile a fost citit cu solemnitatea cuvenită *Hrisovul de închinare și supunere a românilor ortodocși din Statele Unite ale Americii de Nord către Sfînta Mitropolie a Ungro-Vlahiei.* Documentul, scris de Vasile Stoica și tradus în limba engleză de N. H. Lahovary, reafirma aspirația românilor de pretutindeni de a înfăptui idealul național. El condamna stăpînirea ungurească asupra fraților români ardeleni care urmărea constant să-i deznaționalizeze prin stîrpirea limbii, credinței și a datinelor strămoșești. Tocmai acestei politici necruțătoare i se datorau zecile de mii de români emigranți. Biserica ortodoxă a românilor americani a hotărît să nu mai aibă nici un soi de legături cu Mitropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania, profitînd de faptul că în Statele Unite, guvernul de la Budapesta nu-și va putea întinde mîna aducătoare de chinuri și stricăciuni asupra lor. Hrisovul preciza totuși că vechile legături cu Transilvania vor fi reluate atunci cînd „Transilvania și ținuturile românești din Ungaria vor fi dezrobite", alipindu-se Regatului liber al României. Autorii documentului declarau răspicat că nu mai pot rămîne legați de biserica din Transilvania „robită, lipsită de drepturi și umilită"; în mod firesc, se supun bisericii din patria mamă.

Acasă, în Transilvania, era mitropolit Vasile Mangra, care trădase interesele naționale românești, făcînd jocul autorităților maghiare. Hrisovul de închinare și supunere a avut o semnificație deosebită în acele grele împrejurări. A fost și el unul din importantele acte care au anticipat și au pregătit unirea cu Țara. Documentul era expresia voinței de unire a celor peste 150 000 de români ortodocși din Statele Unite, mesajul măreț trimis de peste Ocean celor de acasă a căror voce era înăbușită[39].

[36] *Idem*, fond I. Podea, dos. 101/1914—1923, f. 53.

[37] *Idem*, f. 60. Scrisoarea reverendului Elie Pop din 24 februarie 1918 către I. Podea.

[38] *Idem*, f. 52.

[39] *Idem*, f. 57—60; America, XIII, nr. 54 din 12 martie 1918; *Roumania*, I, nr. 8 din martie 1918, p. 201—202; *La Transylvanie*, Paris, I, nr. 6 din 1 august 1918, p. 10—11; V. Stoica, *op. cit.*, p. 22—23; Antonie Plămădeală, *Românii americani anticipează Unirea din 1918*, în *Biserica Ortodoxă Română*, XCVI, nr. 11—12/1978, p. 1303—1305.

Subliniind sensurile majore ale acțiunii, președintele adunării, I. Podea, inițiatorul și organizatorul ei, declara că aceasta era „singura formă prin care se putea exprima dorința de unire a românilor din ținuturile robite, cu regatul României"[40].

A doua zi, în cadrul unei ședințe festive au fost rostite discursuri care au evidențiat valoarea politică și morală a acțiunii. I. Podea a deschis adunarea vorbind despre semnificația deosebită a unirii celor două biserici, afirmînd fără echivoc faptul că ea prefigura în fond unirea tuturor românilor. În cuvîntul său, judecătorul G. W. Carew a salutat pe reprezentanții legației României, arătînd că Statele Unite nu luptă pentru cîștigarea de teritorii, ci pentru principii, reafirmînd totodată solidaritatea americanilor față de cauza dreaptă a poporului român: „Românii pot fi siguri — a precizat el — că simpatia tuturor aliaților și în deosebi simpatia Statelor Unite este cu ei", încheind încurajator: „Cel din urmă strop de sînge american se va vărsa și cel din urmă cent se va spesa pentru eliberarea popoarelor asuprite". Dr. C. Angelescu a apreciat la rîndul său că „actul măreț pe care l-ați săvîrșit acum cînd 150 000 de români din Ungaria și Transilvania [aflători în S.U.A.] au jurat credință României, dovedește sentimentele de care este pătruns neamul românesc". Căpitanul V. Stoica afirma cu aceeași ocazie că împrejurările grele prin care trece țara impun mai mult ca oricînd unirea tuturor energiilor pentru îndeplinirea angajamentelor luate față de patrie: realizarea unei Românii unite și puternice. Maiorul Liviu Teiușan, atașatul militar al României în S.U.A., a îndemnat pe toți românii să continue lupta pînă la capăt: „Înainte! Numai înainte cu toții, cu arme și cu orice mijloace pînă ce cauza noastră va fi cîștigată".

Deputatul american John Cooper aprecia în alocuțiunea sa rolul voluntarilor români din armata americană, spunînd: „Jertfa acestor voluntari nu este a noastră, ci a neamului românesc în primul rînd. Prin victoria Statelor Unite și a aliaților săi, România se va mîntui și întregul neam românesc va fi chemat la o viață nouă liberă și democrată". Credința în izbînda finală a aliaților îl determina pe congresmenul american să considere că „tot atît de sigură e și întregirea neamului românesc". El și-a încheiat cuvîntarea prin urări rostite în limba română: „Trăiască România Mare!", „Trăiască voluntarii români americani!", „Trăiască armatele aliate!".

După discursuri, cei prezenți au adoptat o rezoluție pe care au și înaintat-o președintelui Woodrow Wilson. Documentul redactat în numele a o sută cincizeci de mii de români de lege ortodoxă din Statele Unite aducea la cunoștința șefului executivului american crearea episcopiei ortodoxe române din S.U.A. și trecerea ei sub jurisdicția Mitropoliei de la București, rupînd astfel cea din urmă legătură cu Ungaria și guvernul ei, care timp de veacuri i-a oprimat pe români silindu-i pe mulți dintre aceștia să-și părăsească vetrele și să rătăcească prin lumea largă. Semnatarii documentului își mai exprimau cea mai adîncă recunoștință față de președinte și profunda lor loialitate față de puternica Țară a Libertății în care trăiau, cu speranța că, prin sacrificiile armatei americane, națiunile mici își vor obține independența, iar cele patru milioane de români

[40] Arh. St. București, fond Ioan Podea, dos. 101/1914—1923, f. 55.

transilvăneni aflați sub stăpînire maghiară vor fi eliberați și se vor uni cu România[41].

A doua zi după primirea rezoluției, la 13 martie 1918, H. Tumulty, secretarul prezidențial, mulțumea în numele lui W. Wilson părintelui I. Podea și lui Roșca, asigurîndu-i pe români că apreciază mult frumoasele lor sentimente precum și convingerile lor patriotice[42].

La finele adunării, părintele Podea rostea cuvîntul de încheiere, chemînd pe toți românii americani să-și unească eforturile pentru a-și vedea înfăptuit cît mai repede idealul național. În acest scop, recomandă el, românii să folosească toate mijloacele posibile: „cei harnici cu arma, cei harnici de muncă cu munca, cei buni sfătuitori cu sfatul și toți la olaltă să formeze o putere și să o punem la îndemîna guvernului american să se folosească de ea cum crede mai bine, că atunci cînd am luptat pentru libertate vrem să o avem"[43].

La adunare au venit și agenți austro-ungari care i-au îndemnat pe participanți să nu semneze mesajul, amenințîndu-i că li se vor confisca averile din țara de baștină, adică din Transilvania, inclusiv banii depuși la banca „Albina" din Sibiu și li se vor ucide familia sau rudele. Spre cinstea lor, toți cei prezenți au semnat documentul, nesocotind amenințările[44].

Mitingul de la Youngstown din 9—10 martie 1918 a avut incontestabil o semnificație politică majoră, deoarece prin el românii din America au hotărît *Unirea cu România, cu aproape nouă luni înaintea actului istoric de la 1 Decembrie 1918.*

Relevînd tocmai acest aspect al caracterului adunării, I. Podea afirma după aproape patru decenii că aceasta „era mai mult un act politic decît bisericesc, impus de situația creată de victoria nemților și înfrîngerea României"[45].

La rîndul ei, revista *România (Roumania)* scria referitor la Congresul de la Youngstown că el a fost „Un gest eroic și acest devotament patriotic al Românilor din Statele Unite care doresc unirea cu România dovedește cît de puternic este sentimentul lor național. Oamenii politici și întreaga lume vor trage concluzia că numai unirea tuturor românilor ar putea fi garanția pentru dezvoltarea națiunii române potrivit cu voința sa liberă"[46]. Ziarul *America* considera și el acțiunea din 9—10 martie 1918 drept cea mai măreață manifestațiune a românilor din Statele Unite, demonstrînd că hotărîrea de unire este „un act atît de măreț, strălucit și hotărîtor în istoria neamului nostru că va face un puternic ecou în întreaga lume"[47].

---

[41] *Ibidem;* Arh. Muzeului Unirii Alba Iulia, fond Marea Unire, mss. 4542, f. 11—12. *Petiția Episcopiei Române Ortodocse din Statele Unite ale Americii de Nord către Președintele Woodrow Wilson — 15 noiembrie 1918;* Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, vol. II, București, 1983, p. 26.

[42] Arh. St. București, fond I. Podea, dos. 108/1909—1918, f. 30.

[43] *Ibidem*, dos. 103/1918, f. 11—12. *Petiția Episcopiei Române Ortodocse...;* Arh. Muz. Unirii Alba Iulia, fond Marea Unire, mss. 4542, f. 12.

[44] Cf. Dr. Veniamin Pocitan Ploeșteanu, *Biserica Ortodoxă Română din America*, București, 1937, p. 44.

[45] Arh. St. București, fond I. Podea, dos. 104/1957, f. 9. Referat privitor la situația românilor din S.U.A., semnat Ioan Podea.

[46] *Roumania*, I, nr. 8 din martie 1918, p. 187.

[47] *America*, XIII, nr. 54 din 12 martie 1918.

În fine, Societățile românilor americani au privit și ele cu bucurie mitingul de la Youngstown. Astfel, membrii Societății voluntarilor români din Philadelphia, întruniți la 10 martie 1918 în adunare extraordinară, aduceau prinosul lor de recunoștință bravilor luptători ai neamului românesc, pentru marea operă — zic ei —, săvîrșită prin alipirea Bisericii ortodoxe române din S.U.A. pe lîngă Mitropolia din București[48]. În aceeași zi, și Societatea „Deșteptarea României" din Michigan adresează adunării o scrisoare de felicitare în care se arăta: „Felicităm mărețul scop cu care s-au înfăptuit acele din ziua de 9 și 10 martie"[49]. Societatea „Albina" din New-Castle urează și ea succes unirii bisericilor ortodoxe din Statele Unite cu Mitropolia din București, act ce permitea, spun semnatarii, deschiderea tuturor drumurilor spre Unirea și fericirea românilor[50]. Un grup de români americani din Toledo, alcătuit din Nicolae Dolgae, George Tescula și Adam Cristea salutau și ei cu bucurie „Marea Adunare Națională de la Youngstown"[51].

Numeroși oameni politici, cetățeni americani salută și ei adunarea de la Youngstown. Astfel, John Coleas trimitea o telegramă de felicitare pentru alipirea bisericilor ortodoxe româno-americane la România[52], deputatul William Gordon arăta și el într-un mesaj că ținuta generală a românilor din America și patriotismul cald cu care ei au susținut cauza României în lupta pentru drepturi și libertate „constituie o bucurie și un izvor de inspirație pentru orice cetățean patriot"[53]. Apoi senatorul Warren Harding, viitorul președinte al Statelor Unite, își exprima și el bucuria față de desfășurarea Congresului, într-un mesaj adresat lui I. Podea, pe care îl asigura că este alături de români[54]. Senatorul B. Penrose scria președintelui adunării, asigurînd pe toți participanții de bunele sale sentimente față de ei[55].

Guvernatorul statului Ohio scria părintelui I. Podea afirmînd că „Declarația de credință și supunere a două sute de mii de români din America înseamnă o epocă în istoria popoarelor și locuitorilor de origine străină în Statele Unite și e o stea strălucitoare în năzuințele celor care luptă pentru libertate, de la o margine a lumii la alta"[56].

Mitingul de la Youngstown a deschis cale largă unei apropieri a românilor americani de Casa Albă. Elie Pop, preot în Indianapolis, îi scria la 29 martie 1918 lui Ioan Podea că li s-a aprobat audiența amînduror la președintele Wilson. În acest scop îi solicita o copie a *Hrisovului* în englezește pentru a o prezenta guvernului american[57].

Ioan Podea dorea ca *„Hrisovul de închinare"* să fie însoțit și de un *Memorand*. În acest scop, el se adresează lui Vasile Stoica la 18 aprilie

---

[48] Arh. St. București, fond I. Podea, dos 101/1914—1923, f. 61. Telegrama este semnată de Alex. Toma președinte și Ioan Galler secretar.

[49] *Idem*, f. 64.

[50] *Idem*, f. 67. Scrisori similare au adresat și alte societăți ca „Simion Bărnuțiu", „Doru", „Avram Iancu".

[51] *Idem*, f. 68.

[52] *Idem*, f. 63.

[53] Arh. Muz. Unirii, fond Marea Unire, mss. 4542, f. 14. *Petiția*...

[54] *Idem*.

[55] *Idem*, f. 15.

[56] *Idem*, f. 13.

[57] Arh. St. București, fond. I. Podea, dos. 101/1914—1923, f. 58.

1918, rugîndu-l ca în cel mai scurt timp să pregătească un document istoric „care să rămînă de veci o pomenire“[58].

În concluzie, Congresul de la Youngstown a fost un mare succes, datorat în mare parte talentelor organizatorice ale lui Ioan Podea, lăudat de altfel și de colonelul Adrian Miclescu, șeful comisiei regale de război pentru America, care-i aprecia în special curajul răspunderilor și al acțiunilor mari[59]. Cuvinte elogioase despre Ioan Podea mai scrie și Anton Bibescu, ministrul României la Washington în 1921, într-un mesaj trimis lui Take Ionescu, pe atunci, șeful diplomației românești; „Pe lîngă că a organizat biserica, n-a existat nici-o mișcare patriotică, socială sau culturală în care părintele protopop Podea să nu-și fi avut partea sa de răspundere și de contribuție. Aș putea spune că a fost singurul dintre preoții și inteleotualii români care prin calitățile sale sufletești și prin cultura sa a știut ridica și menține la înălțime, făcîndu-ne onoare în lumea de aici. Părintele Podea se bucură de o mare popularitate printre români și americani deopotrivă“[60].

Adunarea de la Youngstown a dovedit că se poate realiza o unitate de vederi și de acțiune a românilor americani pentru susținerea idealului național în condițiile deosebit de grele în care se afla România. Relevînd dificultățile în care se zbătea patria mamă, președintele *Asociației româno-americane Liga și Ajutorul* din Youngstown, Ioan Vintilă, arăta, într-o scrisoare adresată lui V. Stoica în 21 aprilie 1918, că românii din America puteau să facă multe pentru cauza națională pe cînd cei de acasă, din Transilvania aveau mîinile legate și nu puteau face nimic[61].

Mergînd pe ideea unirii tuturor forțelor românești din Statele Unite, Paul Negulescu îi scria la 12 mai 1918 din Chicago lui Vasile Stoica, recomandîndu-i ca societățile românești să se grupeze într-o singură organizație pentru a putea lupta mai eficient ca să „dezvolte sentimentul românesc între cei nepăsători“[62].

După o consfătuire cu ministrul Angelescu, V. Stoica a luat legătura cu liderii principalelor organizații românești din Pittsburg, Youngstown și Cleveland. La 13 mai 1918 se alcătuia deja un comitet pregătitor pentru înființarea unei Ligi a românilor din America[63].

Strîngerea rîndurilor românilor americani era cu atît mai necesară, cu cît România trecea atunci prin momente dificile. Tratatul de la Buftea-București era înrobitor pentru România[64] și trebuia arătat aliaților că, deși temporar scoși din război, românii erau cu sufletul alături de cauza dreaptă, alături de Statele Unite și ceilalți aliați. Conștienți că aceasta trebuie să fie poziția românilor oriunde s-ar afla în lume, românii din Statele Unite s-au pronunțat vehement împotriva tratatului de pace

---

[58] *Idem*, fond V. Stoica, II, dos. 22/1918, f. 34—35.
[59] *Idem*, fond I. Podea, dos. 101/1914—1923, f. 41.
[60] *Idem*, f. 24.
[61] Arh. St. București, fond V. Stoica, II, 149/1918, f. 1.
[62] *Idem*, f. 36.
[63] Arh. St. București, fond. V. Stoica, I, dos. 22/1918, f. 19. Raport întocmit la Congresul Ligii Naționale Române din 28 septembrie 1919 în Cleveland, Ohio.
[64] *Idem*, Colecția de microfilme Franța, rola 175, c. 941 și urm. *Actele tratatului de pace de la București 24 aprilie/7 mai 1918. Texte românești*, București, 1918, passim; D. Iancovici, *La paix de Bucarest*, Paris, 1918; Mircea N. Popa, *La paix de Bucarest*, în *AUB*, Istorie, XXIX, 1979, p. 49—58.

de la Buftea-București. Evident, în fruntea acestor manifestații se afla Vasile Stoica. El declara la sfîrșitul lunii iunie 1918 că pacea încheiată prin constrîngere era detestată de milioanele de români[65]. La rîndul lor, din aceleași considerente, în semn de protest, membrii legației României din Washington și-au prezentat demisiile. Încă înainte de semnarea păcii, dr. C. Angelescu și Al. Rubin, atașatul român în misiune specială, au plecat la Paris. În capitala Statelor Unite au rămas doar însărcinatul cu afaceri N. H. Lahovary, atașatul militar L. Teiușan și V. Stoica, ultimul prezentîndu-și demisia la 3 iulie 1918[66].

În mai 1918 s-a creat în urma adunării din sala „Carpatina" (Cleveland) *Comitetul de formare a Ligii Naționale Române din America*[67]. Cu acest prilej a fost lansat manifestul *„Către toți românii!"* în care se condamna tratatul de pace stors de nemți și unguri de la România, arătîndu-se că adevărata pace va fi aceea de la sfîrșitul războiului, cînd aliații vor face dreptate lumii și mai ales neamurilor care au suferit[68].

La 5 iulie 1918, în urma Congresului Național Român la care au luat parte 182 de organizații româno-americane, a fost creată *Liga Națională Română*.

Vasile Stoica a deschis congresul, subliniind apăsat că „ținta noastră a tuturor este unirea românilor care locuiesc între Nistru și Tisa". Liga, al cărei președinte a fost ales Vasile Stoica, și-a format secții în mai multe orașe americane: Chicago, Cleveland, San Francisco, New York, Philadelphia, New-Castle, Indianapolis, Aliance-Ohio, Youngstown, iar în Canada la Lisnerick-Sask — legături strînse avînd și cu Vladivostokul și chiar cu Tokio. La 13 septembrie 1918, *Liga Națională Română* a fuzionat cu *Comitetul Național Român* și cu *Liga și Ajutorul*, formînd *Comitetul Național al Ligii Naționale din America*, care și-a păstrat denumirea restrînsă de *Liga Națională Română*, avînd ca președinte tot pe V. Stoica, iar ca vicepreședinți pe Ioan Podea și Ioan Șufană[69].

Scopul principal al Ligii era acela de a obține din partea guvernului american sprijinul necesar realizării unității naționale depline. La scurtă vreme de la crearea sa, *Liga Națională Română* a lansat apelul intitulat *Către românii din Statele Unite*. Documentul, semnat de conducerea organizației, era dovada de netăgăduit a unui fierbinte patriotism. Se exprima din nou dorința vie de unitate națională a românilor de pretutindeni. „Noi aleșii voștri — glăsuia manifestul — vă chemăm la unirea cea sfîntă pentru care uniți au fost românii toți de la începutul existenței lor și pînă astăzi, prin dulcele grai românesc"[70].

Crearea Ligii Naționale Române a fost un eveniment și el a fost apreciat de mai mulți lideri ai românilor americani. Astfel, la 2 septembrie 1918, I. Podea îi scria lui V. Stoica: „Eu mă pun în serviciul cauzei

[65] C. Botoran, O. Matichescu, *op. cit.*, p. 213, doc. 91; Constantin I. Stan, *Activitatea lui Vasile Stoica în S.U.A. în sprijinul Unirii (1917—1918)*, în *ActaMN*, XXI/1984, p. 300.

[66] Arh. St. București, fond Casa Regală, dos. 93/1918, f. 1; 5.

[67] V. Stoica, *op. cit.*, p. 35—37.

[68] Arh. St. Brașov, fond Societatea „Speranța", dos. 11/1918, f. 1—3.

[69] *America*, XIII, nr. 177 din 6 august, nr. 182 din 12 august, nr. 233 din 11 octombrie 1918; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, București, 1983, p. 594.

[70] Arh. St. Brașov, fond Societatea „Speranța", dos. 11/1918, f. 4.

încă odată, cu trup și suflet..."[71]. La rîndul său, profesorul Paul Negulescu, stabilit în Aliance-Ohio, oferindu-și și el serviciile în slujba cauzei naționale, își exprima speranța, într-o scrisoare către V. Stoica, trimisă la 5 octombrie 1918, că Liga Națională „va aduce mari rezultate" dacă i s-ar putea imprima o activitate mai amplă și dacă românii de aici ar înțelege că printr-însa s-ar putea face o atmosferă foarte favorabilă pentru România"[72].

Evenimentul privind întemeierea Ligii Naționale Române a fost adus de V. Stoica la cunoștința autorităților americane, ambasadelor Franței, Angliei și Italiei, precum și românilor din Paris. Aceștia din urmă și-au exprimat deplina simpatie față de Congresul chemat la 5 iulie 1918 să întemeieze Liga Națională[73]. Într-un raport din 16 august 1918, V. Stoica îl informa pe dr. C. Angelescu în legătură cu crearea Ligii „al cărui Comitet e alcătuit din toate partidele și care să stringă în sînul ei pe toți românii". Semnatarul raportului mai preciza că organizația pe care o conducea avea un birou de presă la Washington, care informa prompt presa și cercurile politice americane asupra realităților românești, dar mai ales susținea cauza unității naționale[74]. Relațiile lui V. Stoica rămîn excelente cu dr. C. Angelescu chiar și după plecarea acestora la Paris. Scriindu-i lui V. Stoica la 15 mai 1918 din capitala Franței, îl informa că acolo legația „a rămas în aer, nu mai este ministru. Cel în serviciu a demisionat, iar altul nou nu s-a trimis, ca și la Washington de altfel". Dificultățile fuseseră determinate de ocupația germană de acasă și problemele legate de finanțarea propagandei, așa încît îl sfătuia pe zelosul fost colaborator să se bazeze doar pe forțele proprii[75].

Pentru o mai bună informare, N. S. Russenescu îi trimitea căpitanului V. Stoica, la 24 mai 1918, 50 de exemplare din jurnalul coloniei românești de la Paris, *La Roumanie*[76]. La 7 iunie 1918, același N. S. Russenescu îi scria din nou lui V. Stoica, întrebîndu-l dacă jurnalul trimis se citea și dacă era posibil să fie răspîndit în cercurile americane, care puteau constata astfel și din filele respectivului jurnal faptul că nici un român adevărat nu putea accepta o astfel de pace ca aceea de la Buftea-București[77].

V. Stoica întreținea legături și cu voluntarii români aflați în îndepărtata Rusie, la Vladivostok și care trăiau în condiții extrem de grele. În iunie 1918, el le expediază 300 de dolari, iar în februarie 1919, din partea Ligii Naționale Române, alți 1000 de dolari[78].

Românii aflați în misiune în Statele Unite au avut strînse legături și cu oameni politici, de știință și cultură americani. La 28 august 1917,

---

[71] Arh. St. București, fond. V. Stoica, II, dos. 123/1918, f. 1.

[72] *Idem*, II, dos. 107/1918, f. 1—2.

[73] *Idem*, II, dos. 187/1918, f. 1—2. Scrisoarea lui V. Stoica din 3 iulie 1918 către D. Drăghicescu la Paris.

[74] B.A.R., Secția Mss., cota S $\frac{16}{\text{CDLXX.}}$

[75] Arh. St. București, fond V. Stoica, I, dos. 18/1918, f. 6—7.

[76] *Idem*, II, dos. 132/1918, f. 1.

[77] *Idem*, f. 2. Scrisoarea lui N. S. Russenescu din 7 iunie 1918 către V. Stoica.

[78] *Idem*, I. dos. 22/1918, f. 17. Memorand prezentat de V. Stoica în 29 martie 1920 guvernului român.

de pildă, V. Lucaciu și V. Stoica au avut o întrevedere cu Theodore Roosevelt, la reședința sa din Oyster Bay. Misionarii români au fost primiți cu deosebită cordialitate. Rememorînd acest eveniment, V. Stoica scria într-un memorand remis guvernului de la București în 1920 următoarele: „Un ceas de vreme am vorbit cu dînsul despre problema românească, asupra căreia, de altfel, era destul de bine orientat. Fostul președinte era întru toate de acord cu aspirațiile noastre"[79]. Grație acestei întrevederi, fostul președinte american a cunoscut mai profund realitățile românești, așa încît în importantul său discurs din septembrie 1917 putea să declare, în cunoștință de cauză, că pacea nu se va putea face pînă ce națiunile mici nu vor fi total dezrobite și unite cu țările mamă, în această ordine de idei amintind și de România Mare care va trebui să fie și ea „una cu liberul Regat Românesc". O poziție asemănătoare a avut și în 8 decembrie 1917[80].

Alte personalități americane cu care Vasile Stoica a avut legături apropiate au fost: senatorii Gilbert Hitcock și H. N. Lodge, Newton Baker, Frederick H. Allen, liderul partidului republican, William Philips și Albert Putney de la Departamentul de Stat, John Barett, președintele Uniunii Parlamentare, precum și cu importanți ziariști cărora le furniza date istorice și politice despre poporul român. Unul dintre beneficiarii acestor servicii, Vladimir Simkovitch, îi scria căpitanului Stoica la 12 august 1918, mulțumindu-i pentru ajutorul acordat în redactarea unor articole despre România[81].

O altă preocupare a românilor americani a fost crearea de unități militare românești în armata americană. Încă de la intrarea S.U.A. în război, potrivit unor contemporani ai evenimentelor, peste 17 000 de americani de origine română au făcut cereri în primele luni. Spre cinstea lor, nici un transilvănean nu a făcut uz de cetățenia sa austro-ungară pentru a se sustrage de la serviciul militar[82].

De altfel aceasta era și poziția cehilor și slovacilor care și ei se înrolau cu miile în armata americană pentru a lupta pe frontul de vest, în Franța[83]. O binecunoscută unitate militară exclusiv românească în armata americană a fost Bateria 112 mortiere de tranșee. La 9 mai 1918 Congresul american a votat Legea de naturalizare a tuturor străinilor care serveau în armata S.U.A. pe timpul în care țara era angajată în război. La 21 mai 1918 a avut loc prima solemnitate de naturalizare a românilor[84].

Acțiunea de naturalizare era binevenită, deoarece numeroși români din S.U.A. întîmpinau greutăți la înrolare, autoritățile americane fiind

---

[79] *Idem*, f. 5.

[80] *Idem*, f. 6; vezi și Ion Stanciu, *Theodore Roosevelt, Vasile Stoica și cauza unității românești*, în *Revista de istorie*, t. 41, nr. 12, 1988, p. 1199—1209.

[81] Arh. St. București, fond V. Stoica, II, dos. 142/1918, f. 1.

[82] *Idem*, fond I. Podea, dos. 101/1914—1923, f. 33. Articolul lui I. Podea, *Românii din America în războiul mondial*, în *Patria*, Cluj, din 20 noiembrie 1919; Ilie I. Pîrvu, *Voluntarii români din America*, Sibiu, 1937, p. 6—7; Titus Podea, *Românii din America în timpul războiului*, în *Transilvania*, București, 1936, p. 117—119.

[83] Arh. St. București, fond V. Stoica, I, dos. 35/1918, f. 1—2.

[84] Vezi R. D. Cole and W. C. Howelles, *The Thirty Seventh Division in the World War*, Columbus, Ohio, 1926, p. 392—393; Titus Podea, *op. cit.*, p. 119; Ilie Pîrvu, *op. cit.*, p. 10.

uneori mai neîncrezătoare privind loialitatea și buna lor credință. În acest sens este semnificativ apelul unui grup de soldați români din compania 13 Oversea Causal Detach în frunte cu John Gavrille (Ioan Gavrilă) care solicită la 27 martie 1918 ministrului C. Angelescu să intervină la autoritățile americane, deoarece unitatea lor trebuia să plece în Franța, dar la îmbarcare au fost opriți pe motivul că erau născuți în „țară dușmană" (adică în Austro-Ungaria). Membrii grupului cereau cu vehemență să fie lăsați să plece pe frontul francez pentru a putea contribui astfel la eliberarea fraților lor de acasă[85].

Paralel cu înrolarea voluntarilor români în armata americană, Misiunea Patriotică, în speță căpitanul Vasile Stoica, trece la organizarea Legiunii militare românești, sarcină prevăzută de altfel în programul Misiunii.

Într-un document al guvernului S.U.A. publicat în 9 august 1918 în *Official Bulletin* se preciza că Departamentul de război, prin ordinul nr. 70, a aprobat formarea Legiunii slave compuse din iugoslavi, cehi, slovaci și ruteni care se puteau încorpora în regimente de infanterie. În aceeași lună, la 28 august, V. Stoica a redactat un amplu memoriu, solicitînd guvernului american permisiunea pentru a alcătui și o Legiune românească, relevînd totodată importanța și mai ales semnificația politico-morală a acestuia[86]. Faptul este făcut cunoscut și românilor din Paris, prin scrisoarea adresată lui D. Drăghicescu la 28 august 1918, în care se mai preciza că numeroși oameni politici americani sînt de acord cu crearea Legiunii române în Statele Unite ca un „angajament politic al celor mai buni locuitori care și-au luat sarcina de a procura mii de dolari"[87].

La 21 septembrie 1918, Vasile Stoica și dr. Nicolae Lupu au remis președintelui Wilson un memoriu în aceeași problemă a creării unei legiuni române. Cu acest prilej, V. Stoica a anexat o scrisoare șefului executivului american, angajîndu-se să-și pună forțele la dispoziția guvernului american și armatei americane pentru organizarea legiunii „și prin aceasta — subliniază V. Stoica — să ajut împreună cu oamenii din țara mea marea victorie care înseamnă eliberarea lumii și unirea națiunii mele române"[88].

În 25 octombrie 1918, V. Stoica înaintează un nou memoriu președintelui Wilson în problema legiunii românești din America. Răspunsul îl primește de la adjutantul general Harris care își motiva refuzul prin dificultățile de aprovizionare și echipare precum și prin lipsa de spațiu pe vapoare[89]. Este interesant de notat că Vasile Stoica se gîndea la Legiunea românească americană, chiar și la 4 mai 1919 cînd, printr-un mesaj adresat la Paris colonelului american House, îi sugera acestuia să fie reactivată și folosită împotriva bolșevismului[90].

---

[85] Arh. St. București, fond V. Stoica, I, dos. 36/1918, f. 1.
[86] *Idem*, I, dos. 22/1918, f. 63—72. Memorand privind crearea Legiunii Române în Statele Unite, 15/28 august 1918, semnat V. Stoica.
[87] *Idem*, II, dos. 187/1918, f. 3—4.
[88] *Idem*, I, dos. 37/1917—1920, f. 39.
[89] *Idem*, I, dos. 28/1918, f. 10.
[90] *Idem*, II, dos. 192/1919, f. 4—5.

Un alt aspect al activității românilor aflați în misiune pe pământul nord-american a fost strîngerea legăturilor cu reprezentanții națiunilor asuprite din imperiul austro-ungar aflate acolo. Conlucrarea cu solii cehi, slovaci, iugoslavi și poloni era firească și explicabilă prin identitatea de aspirații și idealuri, aducînd pe plan politico-diplomatic certe beneficii. Emigrația acestor popoare era foarte bine organizată. Cehii de pildă aveau Alianța Națională Cehă condusă de L. J. Ficher. La Pittsburg activa Liga slovacă în frunte cu Mamatej. Exista de asemenea un comitet național polonez în frunte cu renumitul pianist Paderewski, dar dintre toți Masaryk se bucura de cea mai largă popularitate. Toate aceste organizații susțineau o bună campanie de propagandă cu largă audiență la opinia publică americană. Relevînd acest fapt, V. Stoica menționa într-un memoriu din 29 martie 1920 că sîrbii aveau la Washington un mare birou de propagandă, tipăreau numeroase cărți la New York și Londra pe care le răspîndeau în toată America. La fel polonezii și cehii. Tot în acest memoriu, V. Stoica își exprima convingerea că dacă Cehoslovacia a ajuns un stat independent, aceasta se datora „numai pe jumătate legiunilor cehoslovace de pe fronturi, căci cealaltă jumătate e opera serviciului lor de informare a străinătății. Primeau știri din toate părțile pământului și umpleau cu ele presa americană"[91].

Colaborarea dintre conducătorii națiunilor oprimate din imperiul austro-ungar aflați în exil a fost consemnată și de Ioan Podea care nota că politica de colaborare strînsă pe care au dus-o românii americani cu emigranții popoarelor asuprite din Austro-Ungaria avea același scop de a dărîma imperiul bicefal și a pune capăt jugului secular[92].

Cele mai strînse relații pe care le-au avut românii acolo au fost, după mărturia lui V. Stoica, cele cu boemii în fruntea cărora, odată cu sosirea sa în mai 1918 în Statele Unite, se puse T. G. Masaryk. Rememorînd acele momente, V. Stoica consemna peste mai bine de un deceniu cum, cu prilejul primirii sărbătorești ce i s-a făcut în Cleveland, îndată după sosirea sa, după ce i-a urat bun venit în numele românilor, îl rugă să se pună și în fruntea lor, solicitare făcută în fața întregii asistențe din sala „Gray's Armory"[93].

Treptat, numărul membrilor Misiunii Patriotice și ai ambasadei române din Washington s-a redus considerabil. Mai întîi a plecat părintele I. Moța, apoi dr. C. Angelescu și Al. Rubin, iar în august 1918 V. Lucaciu.

În vara anului 1918 se vehicula ideea ținerii în toamna lui 1918 a unui Congres al naționalităților la Paris, care să fie o continuare a celui de la Roma. Într-un mesaj adresat la 8 august 1918 lui V. Lucaciu, V. Stoica îi propunea să participe la acest for internațional în numele românilor din Statele Unite. În acest scop, Stoica îi sugera ideea întocmirii unui memoriu despre aspirațiile românești care urma să fie înaintat autorităților antantiste[94]. Congresul proiectat nu s-a mai desfășurat datorită precipitării evenimentelor.

---

[91] *Idem*, I, dos. 22/1918, f. 7—8.
[92] *Idem*, fond Ioan Podea, dos. 104/1957, f. 10; Referat... I. Podea — 1957.
[93] V. Stoica, *Președintele Masaryk în timpul marelui război*, în *T. G. Masaryk — președintele republicii cehoslovace*, București, 1930, p. 83.
[94] Arh. St. București, fond V. Stoica, II, dos. 196/1918, f. 2.

Un prim rod al conlucrării dintre fruntașii refugiați în S.U.A. ai popoarelor oprimate din Austro-Ungaria a fost desfășurarea la 15 septembrie 1918 a unei întruniri publice în sala Carnegie Hall din New York în prezența a circa 4000 de persoane. În prezidiul adunării erau fostul președinte H. Taft, senatorul H. Lodge, Sockton Axon, cumnatul președintelui Wilson, apoi senatorul G. M. Hitcock, președintele comitetului senatorial pentru afacerile străine. Au fost prezenți de asemenea ambasadorii Marii Britanii, Franței și Italiei. Vorbitorii G. M. Hitcock, scriitorul și sociologul francez Pierre de Lenux, T. G. Masaryk, J. Paderewski, H. Hinković, V. Stoica au înfățișat suferințele, luptele și aspirațiile popoarelor pe care le reprezentau. În unanimitate au cerut dezmembrarea Austro-Ungariei. Mitingul s-a sfîrșit prin votarea unei moțiuni în care era exprimată profunda gratitudine față de guvernul Statelor Unite și cabinetele din Europa în care America lupta alături pentru cauza comună a democrației. Autorii rezoluției arătau totodată că întrucît majoritatea locuitorilor din Austro-Ungaria formată din cehi, slovaci, ucrainieni, români, iugoslavi și italieni au fost pe nedrept și în mod crud guvernați de o minoritate conducătoare germană și maghiară, aceștia cereau „dizolvarea actualului imperiu și organizarea popoarelor sale eliberate în conformitate cu propria lor voință"[95]. Moțiunea a fost prezentată la Casa Albă, președintelui Wilson. Martor al evenimentelor, V. Stoica nota în memoriile sale că „președintele S.U.A. a citit cu interes documentul, a ascultat cu atenție explicațiile lui Masaryk, declarînd apoi că *guvernul Statelor Unite e întru toate de acord cu aspirațiile noastre* și că, după convingerea sa, Austro-Ungaria e „o șandramă putredă care nu mai poate fi ținută în picioare oricîte proptele i s-ar pune și a cărei dezmembrare a devenit o necesitate"[96].

La 16 septembrie 1918, a avut loc în hotelul „Baltimore" din New York întrunirea comitetului de organizare a *Uniunii Europei Centrale* care avea drept scop coordonarea acțiunilor reprezentanților națiunilor oprimate din centrul și sud-estul Europei, pentru reîntregirea lor. Această organizație s-a creat la 2 octombrie 1918. Președinte era T. G. Masaryk, prim-vicepreședinte V. Stoica, vicepreședinți dr. N. Lupu și Grigore Zatkovich, director fiind profesorul Miller de la Colegiul din Oberlin (Ohio)[97]. A doua zi, în Washington a avut loc un impresionant miting la care au fost prezenți cehii T. G. Masaryk și Smetana, lituanienii Charles și John Szulpas, iugoslavii H. Hinković, B. Vosnjak, J. Grugurevich, românii V. Stoica și dr. N. Lupu. Vorbitorii au subliniat necesitatea luptei comune împotriva dominației străine pînă la victoria finală[98].

V. Stoica a adresat la 16/29 octombrie 1918 un mesaj societăților românilor americani în care le solicita să trimită președintelui Wilson și ministrului de externe scrisori în care să fie cuprinse doleanțele românilor. Acestea trebuiau expediate cît mai repede, pentru a face cunoscute

[95] *Idem*, I, dos. 18/1918, f. 22—23.
[96] V. Stoica, *op. cit.*, p. 56; Victor S. Mamatey, *The United States and East Central Europe 1914—1918. A study in Wilsonian Diplomacy and Propaganda*, Princeton, New-Jersey, 1957, p. 316—317; Boris Rangheț, *Relațiile româno-americane în perioada primului război mondial (1916—1920)*, Cluj-Napoca, 1975, p. 95—96.
[97] *America*, XII, nr. 227, din 4 octombrie 1918.
[98] Arh. St. București, fond V. Stoica, I, dos. 27/1918, f. 23—54.

înaltelor autorități americane cît mai bine aspirațiile acestora[99]. În scurt timp, o ploaie de scrisori și telegrame românești plecară spre Casa Albă. Între acestea societățile „Sentinela" și „Speranța" se situau la loc de frunte. Se cerea totodată ca și românii să se bucure de aceleași încurajări și sprijin care a fost acordat și cehoslovacilor și iugoslavilor[100].

Liga Națională Română din S.U.A., la 18/30 octombrie 1918 a elaborat o declarație pe care a prezentat-o secretarului W. Philips de la Departamentul de stat. Documentul cerea „cu toată hotărîrea, deplină libertate pe seama neamului nostru". Autorii declarației, V. Stoica președinte, Teofil Roșca și Julius E. V. Ioanovici secretari arătau că peste o sută de mii de transilvăneni și bucovineni, din care o mie cinci sute de ofițeri au luptat sub drapelul armatelor române în cursul războiului. Ei condamnau cu fermitate tendințele de federalizare a monarhiei dualiste, atrăgînd atenția că aceasta „nu este altceva decît o nouă mască sub care robia din trecut vrea să ne țină încătușați și în viitor"[101]. Soluția nu putea fi decît unirea Transilvaniei cu România, se concluziona în document.

Roadele colaborării Uniunii Europei Centrale cu societățile românești și ale celorlalte națiuni oprimate nu s-au lăsat mult așteptate. La 17 octombrie 1918, la „Gray's Armory" din Cleveland a avut loc o impunătoare adunare în fruntea căreia s-au aflat Thomas G. Masaryk și celebrul pianist polonez Paderewski. Scopul fundamental al adunării a fost acela ca reprezentanții din Statele Unite ai neamurilor asuprite din Austro-Ungaria să solicite solemn guvernului și opiniei publice americane, precum și celorlalți aliați dezmembrarea imperiului bicefal. Că acesta era obiectivul principal al adunării, o atesta și chemarea adresată românilor americani în care se spunea: „Dacă dorești ca România Mare să devină o realitate, vino la această măreață adunare unde vei avea prilejul de a dovedi că sufletul tău e cu cauza dreaptă a Democrației și Civilizațiunii"[102].

Cel mai important miting organizat de Uniunea Europei Centrale a fost acela desfășurat în Philadelphia la 23—26 octombrie 1918. Acțiunea s-a desfășurat în istorica „Independence Hall" unde se semnase în 1776 Declarația de Independență a Statelor Unite. Au luat parte T. G. Masaryk, Miroslav Gichinsky (Ucraina), Hinco Hinković (Iugoslavia), John Szhipa (Lituania), Giuseppe Bevione (Italia), căpitanul V. Stoica pentru România. În cadrul acestei solemne întîlniri a reprezentanților națiunilor asuprite din monarhia austro-ungară, s-a elaborat o declarație privind obiectivele comune ale națiunilor din Europa centrală, intitulată *Declarația de scopuri comune ale națiunilor independente din Europa de mijloc*. Documentul recunoștea ca principii de bază pentru toate popoarele libere următoarele: 1) Toate conducerile au puterea prin încuviințarea celor conduși. 2) Este un drept inalienabil al fiecărui popor de a-și organiza modul său propriu de guvernămînt în forma și pe principiile pe care le

[99] Arh. St. Brașov, fond Societatea „Speranța", dos. 10/1918, f. 1.

[100] *Idem*, dos. 7/1918, f. 1; dos. 8/1918, f. 1; Cf. *1918 la români*, vol. VII, București, 1986, p. 90—91.

[101] Arh. St. București, fond V. Stoica, I, dos. 22/1918, f. 103—104.

[102] Apud Gelu Neamțu, *Uniunea Democratică a Europei Centrale și Unirea Transilvaniei cu România*, în *AIIAC*, XXVII, 1985—1986, p. 212.

consideră a contribui cel mai mult la bunăstarea, siguranța și fericirea lui. 3) Trebuie admis că dezvoltarea liberă și firească a idealurilor oricărui stat să-și urmeze cursul său normal, dacă un astfel de curs nu dăunează și nu amenință interesul comun al tuturora. 4) Nu trebuie să existe nici o diplomație secretă și toate tratatele și înțelegerile propuse între națiuni trebuie să fie date publicității înainte de adoptarea și ratificarea lor. 5) Credem că popoarele noastre, avînd idealuri și scopuri asemănătoare, trebuie să-și coordoneze eforturile pentru a asigura libertatea propriilor națiuni, pentru promovarea bunăstării lor comune, aducîndu-și astfel o contribuție comună la pacea și bunăstarea întregii lumi. 6) Trebuie să se constituie o ligă a națiunilor lumii printr-o înțelegere comună pentru o colaborare practică și adevărată care să asigure dreptatea și pacea printre națiuni.

Documentul mai sublinia în continuare adevărul că în decursul istoriei popoarele au fost victimele agresivității și egoismului națiunilor dominante și dinastiilor autocrate, fiind subjugate prin forța armelor. Semnatarii actului se angajau că vor depune toate eforturile pentru ca relele semnalate să fie îndepărtate și pentru ca suferințele provocate de război să nu fie zadarnice[103].

Declarația de la Philadelphia din 26 octombrie 1918 a avut un rol deosebit de important în realizarea unității de acțiune a reprezentanților națiunilor oprimate din Austro-Ungaria aflați în Statele Unite. Erau înscrise acolo principiile fundamentale ale înfăptuirii independenței naționale, precum și ale colaborării viitoare ca state unitare, suverane, pe baza deplinei egalități în drepturi.

Vasile Stoica, susținut de dr. N. Lupu, propune trimiterea către guvernul american a unei moțiuni care să exprime dorința noii organizații de a recunoaște aspirațiile de libertate ale celor patru milioane de români de a se uni cu România. Voința de unitate — se spune în moțiune — a fost exprimată răspicat de legiunile românești ce luptau umăr la umăr cu aliații pe cîmpul de luptă din Franța, Italia și Siberia[104].

Era clar că întrunirea de la Philadelphia prefigura acțiunile plebiscitare de la Cernăuți și Alba Iulia. Ea a fost urmată de alte mitinguri la „Carnegie Hall" în 5 noiembrie și alta la „Plaza Hotel" din New York. Relevînd importanța deosebită a activității desfășurate de Uniunea Democratică a Europei Centrale, V. Stoica arăta cîțiva ani mai tîrziu că a contribuit în mod considerabil la lămurirea opiniei publice americane asupra aspirațiilor popoarelor oprimate de germani, unguri și ruși[105].

Crearea Uniunii Democrate a Europei Centrale era susținută din partea americană de Societatea *American Friends of a New Middle Europe* din Chicago. Într-un mesaj din 18 noiembrie adresat lui V. Stoica, Socie-

---

[103] Arh. St. București, fond V. Stoica, I, dos. 26/1918, f. 1—2; vezi *1918 la români...*, III, p. 49; vezi și Lev Sychrava, *T. G. Masaryk (1850—1930)*, Prague, 1930, p. 83—85.

[104] Traian Rus, *Contribuții privind lupta românilor transilvăneni aflați în Rusia și S.U.A. pentru unitate națională*, în *Revista Arhivelor*, LXV, vol. L, nr. 4/1988, p. 375.

[105] Arh. St. București, fond V. Stoica, I, dos. 22/1918, f. 19. Memorand prezentat în 29 martie 1920 de V. Stoica M.A.E. al României.

tatea americană îi asigura pe români că poporul american sprijină intens realizarea justelor lor aspirații[106].

Contactele între reprezentanții națiunilor asuprite din imperiul austro-ungar s-au realizat și prin legături personale. Astfel, dr. N. Lupu îl informa pe profesorul Masaryk în ceea ce privește relațiile existente între românii și cehii aflați în Rusia[107]. De asemenea, V. Stoica trimite la 4 noiembrie 1918 un mesaj președintelui Ligii Slovace, Januck, în care arată necesitatea unirii eforturilor românilor, slovacilor și cehilor împotriva dominației maghiare[108].

Un rol important în susținerea cauzei drepte a popoarelor din centrul și sud-estul Europei l-a avut Jusserand, ambasadorul Franței în S.U.A. El a organizat la 2 noiembrie 1918 o recepție la care au participat Thomas G. Masaryk, tocmai ales președinte al Republicii Cehoslovace, Simici, însărcinatul cu afaceri al Serbiei la Washington, Roussos, ministrul Greciei în capitala Statelor Unite, William Phillips, prim-asistent al secretarului de stat căruia i-a prezentat situația existentă în Transilvania, inclusiv oprimarea la care erau supuși românii din Austro-Ungaria[109].

Relevind colaborarea națiunilor, V. Stoica făcea următoarea constatare într-un raport întocmit pentru Congresul Ligii Naționale Române din S.U.A., ținut în Cleveland O., la 28 septembrie 1919: „Aici în America, toate naționalitățile oprimate în patria lor veche se organizau și căutau apropiere între ele ca împreună să arate acestei țări al cărui cuvînt avea să cadă greu în Conferința de Pace că ele vor unire cu cei de un sînge și de o lege, vor dezrobirea de sub jugul german, ungur, turc sau rus și că sînt gata să facă jertfe pentru dezrobirea lor“[110].

Între timp, în țară se produceau schimbări importante. Ofensiva din vara anului 1918 a Antantei a dat puternice lovituri forțelor Puterilor Centrale. România a reintrat la 10 noiembrie 1918 de partea Antantei, trupele române pătrunzînd din nou în Transilvania. Rînd pe rînd au capitulat Bulgaria, Turcia, Austro-Ungaria și în final, la 11 noiembrie și Germania. Condițiile deveniseră astfel propice realizării unității naționale românești.

La 6 noiembrie 1918, Robert Lansing a trimis un mesaj guvernului român în care declara că autoritățile de la Washington au recunoscut aspirațiile românilor, garantînd că „justele drepturi politice și teritoriale ale poporului român“ vor fi susținute și apărate împotriva oricăror agresiuni străine, acestea urmînd a fi susținute la Conferința de Pace de însuși președintele Woodrow Wilson[111].

Avînd în vedere aceste garanții, părintele Podea a adresat la 15 noiembrie 1918, în numele Episcopiei Ortodoxe Române din S.U.A., o petiție în care arăta că România și-a lărgit hotarele prin alipirea Basarabiei, dar frații din Transilvania, Banat și Bucovina, peste 4 milioane de oameni, mai așteaptă hotărîrile Conferinței de Pace.

---

[106] *Idem*, I, dos. 28/1918, f. 23.
[107] *Idem*, I, dos. 37/1917—1920, f. 12.
[108] *Idem*, f. 25.
[109] Arh. St. București, fond V. Stoica, MAE al României.
[110] *Idem*, f. 19.
[111] *1918 la români* ..., III, p. 47; Victor S. Mamatey, *op. cit.*, p. 377.

În ceea ce-i privește pe românii americani, aceștia și-au reafirmat dorința arzătoare de a înfăptui unitatea națională. Ioan Podea mai arăta cum voinicii români au răspuns mai presus de orice așteptare la înrolarea în trupele americane, dînd cel mai mare procent de ostași în comparație cu numărul imigranților.

Documentul mai sublinia că prin Unirea Transilvaniei cu România se realiza în răsăritul Europei o țară democrată în care frăția, egalitatea, libertatea politică, economică și religioasă va domni peste toți cetățenii fără deosebire de naționalitate[112].

Marele act istoric de la Alba Iulia de la 1 Decembrie 1918 a fost primit de presa românilor americani cu o bucurie fără margini. Revista *Semănătorul* care apărea la Youngstown scria în numărul din decembrie 1918 că „Acum sîntem și noi liberi și în aceleași drepturi cu frații noștri din Regat"[113].

La 3 ianuarie 1919 Liga Națională Română a lansat un apel către toți românii, în care era salutată făurirea statului național român. Apelul sublinia caracterul legic, necesar, al actului plebiscitar de la Alba Iulia care însemna un nou pas pe calea progresului istoric și care, votînd pe veci Unirea cu Regatul României, va încheia un ciclu istoric[114].

Se împlinea în acest fel deziderатul secular al poporului român de a trăi într-o singură patrie, unită și liberă. La realizarea visului înfăptuirii României Mari, românii americani, după cum am văzut, și-au adus o contribuție importantă. Legați prin mii de fire spirituale de frații lor de acasă, românii americani s-au încadrat perfect și benefic în marele front al popoarelor ce luptau pentru libertate și democrație. Contribuția aceasta pusă în adevărata ei lumină dovedește încă odată că Unirea a fost opera tuturor românilor de pretutindeni.

CONSTANTIN I. STAN — GELU NEAMȚU

ANEXE

I/a

Scrisoarea lui Gheorghe Popp din 18 august 1917 de la Kiev către Vasile Stoica.

Kiev, 18 august stil vechi, 1917

Profit de ocazie ce am spre a-ți scrie. Trăim momente extraordinare. Țara noastră este în pericol de a fi invadată. Trupele noastre abia refăcute au intrat în focul cel mai crîncen. La Mărășești și la Oituz s-au dat lupte de o măreție vrednică de epopee. Ai noștri au luptat cu o vitejie de neînchipuit. Au uimit pe francezi și englezi. Dar slăbiciunea și șovăirea rusească va pricinui probabil o

[112] Arh. Muz. Unirii Alba Iulia, fond Unirea, mss. 4542, f. 8—10; Arh. St. București, fond I. Podea, dos. 103/1918, f. 8—10.

[113] *Semănătorul*, IV, nr. 12, decembrie 1918; Constantin I. Stan, *Contribuții ale românilor aflați peste hotare la înfăptuirea idealului național, în toamna anului 1918*, în *AMP*, XII, 1988, p. 633.

[114] *America*, XIV, nr. 13 din 5/18 ianuarie 1919; *1918 la români...*, III, p. 112.

nouă catastrofă. Se spune că germanii vor să ocupe și Basarabia spre a o alipi la țară, spre a face o parodie de Românie Mare și să încheie o pace separată cu cei rămași în țară.

Sînt momente de un tragism zguduitor pe care le trăim și mă înfior în fața sorții ce ni se pregătește.

Noi sîntem cu Bocu și cu un bucovinean Doboș trimiși la Kiev în misiune ca să scoatem aici o gazetă provizorie „România Mare" foaia noastră a apărut azi a 5-a oară, trimit aici ultimul număr.

Rusia se pare că merge spre descompunere sau spre o contrarevoluție, ori cel puțin spre o monarhie constituțională.

Această din urmă soluțiune ar fi probabil cea mai bună. În orice caz ne așteaptă zile grele, nu știu dacă nu vom fi nevoiți să trecem cu toții în Franța.

Voi ce ați făcut pe acolo? Scrie-mi o scrisoare corespunzătoare pentru Kiev cu ce ați făcut și ați văzut acolo, cu orașele americane (cam ele ne mai ridică moralul) și despre românii de acolo. Aici afacerea cu voluntarii merge greu. Pînă acum avem maximum 4—5000 de voluntari.

Am petrecut la gară pe bieții noștri pribegi care pleacă în lume și mi-e sufletul plin de jale și duioșie de înstrăinarea lor.

Cine știe cînd vor revedea Ardealul. Îți urez izbîndă în lucrările voastre și te îmbrățișez cu dragoste.

Al tău, Gh. Popp.

Arh. St. București, fond V. Stoica, II, dos. 124/1917, f. 1—3. Original.

I/b

Rezoluția adunării de la Youngstown din 9—10 martie 1918.

Excelenței sale Woodrow Wilson, Președintele Statelor Unite. Casa Albă. Washington.

O sută cinci zeci de mii de români de lege ortodocsă din America, întemeind astăzi în Congresul lor o Episcopie Ortodoxă în Statele Unite, rupînd astfel cea din urmă legătură cu Ungaria și guvernul ei, care timp de zece veacuri i-a asuprit silindu-i să-și părăsească căminurile și să rătăcească în largul lumii, exprimă astăzi cea mai adîncă recunoștință Excelenței Voastre și profunda lor loialitate față de această Țară a Libertății. Au primit cu mare mare bucurie vestea că fiii și frații lor voluntari în armata americană au luat deja parte în luptele de pe frontul francez; chezășuesc din nou Excelenței Voastre orice jertfă de sînge și avere ce va cere țara în războiul pentru eliberarea lumii și au cea mai neclintită încredere că prin jertfele armatei americane și armatelor aliate se vor elibera toate popoarele mici și astfel se vor elibera cu Regatul Român și cele patru milioane de români transilvăneni care trăiesc sub asuprire ungurească.

Arh. St. București, fond Ioan Podea, dos. 103/1918, f. 14. Copie.

II

Societatea „Albina" către dr. C. Angelescu.

10 martie 1918

Excelenței sale dr. C. Angelescu,

Societatea Albina din New Castle salută Legațiunea română urînd succes strălucit unirii bisericilor de aici cu mitropolia din București. Societatea noastră vede prin evenimentele de față deschiderea posibilă a tuturor drumurilor spre unire pentru binele și fericirea neamului românesc de aici.

Ioan Oprea președinte
Axente Păcurar vicepreședinte
Andronic Corfar șef controlor

Arh. St. București, fond I. Podea, dos. 101/1914—1922, f. 67. Original.

III

Scrisoarea lui Gavrilă Barbu din 27 februarie 1918 către Ioan Podea.

27 februarie 1918

Prea stimate d-le părinte,

V-am primit scrisoarea „Special Del'y" însoțită de convocarea pe care o vom publica în numărul de săptămîna aceasta și pentru care, vă alăturăm bilul de plăți.

În chestiunea propagandei amintite e absolut necesar să avem informațiuni edificatoare.

De aceea, dacă nu vă este inconvenient, v-am ruga să vă obosiți pînă aici. Chestia este de foarte mare importanță și nu se poate trece peste ea foarte ușor, cum s-ar crede la prima vedere.

Rămîne la aprecierea d-voastră.

În speranța că vom primi răspunsul d-voastră cît se poate de grabnic, am rămas vecinic același

G. Barbul

Arh. St. București, fond I. Podea, dos. 101/1914—1922, f. 52. Original.

IV

10 martie 1918

Societatea „Simion Bărnuțiu" către dr. C. Angelescu.

Excelență, primiți felicitările noastre pentru scopul final luat azi de către românii americani, la care scop și noi bănățenii din Chicago am fost subjugați de veacuri, strigăm cu glas tare: Jos Mangra Trădătorul! Trăiască libertatea! Trăiască România.

Arh. St. București, fond I. Podea, dos. 101/1914—1922, f. 66. Original.

V

Societatea „Deșteaptă-te Românie" către prezidiul adunării din Youngstown din 9—10 martie 1918.

10 martie 1918

Felicităm întrunirea națională și dorim succes și progres neamului românesc printre popoarele civilizate de pe Glob; înconjurăm cu bărbăție pe primul ministru al [României — n.n.] spre a ne aduce dezvoltare și înflorire neamului nostru pribeag; felicităm mărețul scop cu care s-au înfăptuit în ziua de 9 și 10 martie.

Arh. St. București, fond I. Podea, dos. 101/1914—1922, f. 64. Original.

VI

Adam Cristea către dr. C. Angelescu. Nicolae Dolgae, George Tescula

Toledo, 10 martie 1918

Salutăm cu bucurie Marea Adunare Națională de la Youngstown deși sîntem departe de adunare cu trupul, dar cu sufletul sîntem în mijlocul adunării care va ști a lua măsurile necesare.

Nicolae Dolgae, George Tescula, Adam Cristea.

Arh. St. București, fond I. Podea, dos. 101/1914—1922, f. 68. Original.

VII

Scrisoarea lui John Coleas către dr. C. Angelescu.

10 martie 1918

D-le ministru, d-lor preoți, d-lor deputați, felicit întreaga adunare și faptul ce se împlinește astăzi la Youngstown Ohio, alipirea bisericilor la România. Trăiască România și luptătorii ei. Alungați trădătorii, jos cu ei! Primiți sinceritatea noastră.

John Coleas

Arh. St. București, fond I. Podea, dos. 101/1914—1922, f. 63. Original.

VIII

Scrisoarea lui Elie Pop către dr. C. Angelescu.

Indianapolis, 29 martie 1918

Regret că la nici-o epistolă nu mi-ai răspuns; acum îți mai comunic că audiența la președintele Wilson ne este asigurată. Cînd mergem vom fi primiți; trebuie, însă o copie a *Hrisovului* în englezește să o prezint guvernului de aicea deoarece vrea să o vadă.

Răspundeți de acolo ziua cînd să mergem dacă aveți intenția de mers.

Arh. St. București, fond I. Podea, dos. 101/1914—1922, f. 58. Original.

IX

Scrisoarea lui H. Tumulty către Ioan Podea.

13 martie 1918

My dear Sir,

The President asks me to thank you and Rev. Roșca and everyone concerned, for your kind telegram of March 12th and to tell that he deeply appreciates your fine sentiments and patriotic assurances.

Sincerely yours, H. Tumulty, Secretary to the President.

Arh. St. București, fond I. Podea, dos. 108/1900—1918, f. 57. Original

X

Scrisoarea lui Paul Negulescu către Vasile Stoica.

Chicago, 12 mai 1918

Foarte bine ai făcut că te ocupi de organizarea românilor de aici. Ar trebui ca cei cîțiva buni români care iubesc România să se grupeze într-o singură organizație și să lupte ca să dezvolte sentimentul românesc și între cei nepăsători.

Mi-a scris de mult d-l Sufană arătîndu-mi și o frumoasă scrisoare a părintelui Roșca privitoare la Unire; i-am răspuns să ia d-sa inițiativa.

Eu nu am ce face la întîlnirea de la Youngstown; voesc să părăsesc Statele Unite și mi se pare bine că un om de vigoarea și talentul d-tale voiește să se amestece în aceste lupte meschine și să încerce a le curma.

Cu dragoste, al dumitale P. Negulescu.

Arh. St. București, fond. V. Stoica, II, dos. 124/1917, f. 36. Original.

XI

Scrisoarea lui P. Negulescu către V. Stoica.

5 octombrie 1918

Iubite d-le Stoica,

Am așteptat să te mai văd cum îmi promiseseși la Orighan, dar nu ai mai venit pe aici.

Țineam să-ți spun că Liga națională sper că va aduce mari rezultate dacă i s-ar putea da o activitate mai mare și dacă românii de aici ar înțelege că printr-insa se poate face o atmosferă foarte favorabilă pentru românism.

Dacă crezi că ți-ar putea fi de vre-un folos în Aliance General Delivery unde mă stabilesc din cauza neveste-mi, te rog scrie-mi acolo și voi face ce-mi va fi cu putință.

Al d-tale devotat, P. Negulescu. Plec astăzi chiar.

Arh. St. București, fond V. Stoica, II, dos. 107/1918, f. 1—2. Original.

XII

Căpitanul V. Stoica scrie secretarului președintelui, J. P. Tumulty.

21 septembrie 1918

Joseph P. Tumulty,

Secretar to the President

Washington D.C.

I have the honor to submit to the benevolent consideration of your Excelency and of the United States Government the enclosed memorandum for the creation of the Romanian Legion.

After having fought and having been severely wounded in the Carpathians I shall be most fortunate to be able to put my forces at the disposal of the American Army for the organization of such a Roumanian unit and to help together withy my country men the great victory which means the liberation of the world and the liberation and union of my Roumanian nation,

I have the honor to be sir your obedient servant,

Capitan V. Stoica.

Arh. St. București, fond. V. Stoica, I, dos. 22/1918, f. 137. Copie.

XIII

Căpitanul V. Stoica către președintele W. Wilson.

Washington D.C., 21 septembrie 1918

His Excellency Woodrow Wilson, President United States,

The Roumanians of America originated all in the former Austro-Ungarian provinces of Transylvania, the adjoining counties, the Banat and Bucovina and Macedonia convey to your Excellency their deepest gratitude for the help given to the cause of the liberty of their native country by recognizing the right ness of their aspirations of freedom and national unity. They also beg your Excellency that ingclaving the divergence between Serbians and Roumanians your Excellency shall most kindly take into consideration also the situation of the Macedo-Roumanians in Southern Serbia and that of the Roumanians in habiting the districts of

Pozharevatz Krayna and Tchernarieka in Northeastern Serbia whom in the past all possibilities of developement have been denied and not a single Roumanian primary school has been allowed by the Serbian Governments. The Roumanians of America have the unshakeable confidence that according to America's principles of liberty and brotherhood among all the nations Your Excellency will bring the most equitable solution to the Roumanian cause and on the basis of mutual concessions among Roumanians and Serbians will also strengthen their brotherly relations which for more than one thousand years never have been disturbed.

Captain Vasile Stoica, President of the Roumanian National League of America.

Arh. St. Bucureşti, fond V. Stoica, I, dos. 22/1918, f. 136.

XIV

Scrisoarea lui V. Stoica preşedintele Ligii Naţionale Române din S.U.A. adresată tuturor societăţilor româneşti din Statele Unite.

29 octombrie 1918

Domnule Preşedinte,

Vă rugăm ca imediat ce primiţi această scrisoare să ţineţi o şedinţă a Comitetului organizaţiei d-voastră şi să trimiteţi două telegrame în sensul celor arătate la această scrisoare: una către Woodrow Wilson, Preşedintele Statelor Unite, alta către d. Robert Lansing, Ministrul de Externe. Vă rugăm însă, să nu zăboviţi deloc deoarece în împrejurările de astăzi e neapărată nevoie ca să ne spunem grabnic autorităţilor acestei Republici părerile şi durerile noastre, să protestăm în contra vicleniei vrăjmaşilor noştri şi să cerem drepturile ce ni se cuvin.

Washington D.C.

Căpitan Vasile Stoica
Preşedintele Ligii Naţionale Române

Arh. St. Braşov, fond Societatea „Speranţa", dos. 10/1918, f. 1. Copie.

XV

Scrisoarea lui V. Stoica către preşedintele Ligii slovace, Januck.

4 November 1918

Enclosed I am sending you a few informations which would suggest to mention every where all the opressed nationalities of Hungaria; of it will show the Hungarian persecution of a very noble count has been carried and against all of them. It shows better the Hungarian crime and helps all of us.

Capitan V. Stoica.

Arh. St. Bucureşti, fond. V. Stoica, I, dos. 28/1918, f. 10. Copie.

XVI

Adresa nr. 9041 din 19 noiembrie 1918 a Consistoriului din Sibiu către Ioan Podea.

Mult onorate părinte,

În timpul din urmă a sosit aicea la Consistoriul arhidiecezan o Petiţie a Episcopiei române ortodoxe din Statele Unite ale Americii de Nord către preşedintele Woodrow Wilson, în care petiţie între altele se află şi aceea că românii din

America în timpul din urmă, anume la 10 martie 1918 au rupt legăturile bisericești cu Consistoriu arhidiecezan întemeind în America o episcopie ortodoxă română pe care au pus-o sub jurisdicțiunea Mitropoliei din București.

Spre a avea deplină orientare în afacerea aceasta d-ta ești poftit a ne face un raport amănunțit despre situațiunea preoțimei noastre din America și despre modalitatea cum s-a făcut ruperea din legăturile cu arhidieceza noastră.

Sibiu — din ședința Consistoriului arhidiecezan ca senat bisericesc ținută la 19 noiembrie 1918.

Secretar consistorial, ss indescifrabil.

Vicar arhiepiscopesc, ss indescifrabil.

Arh. St. București, fond. Ioan Podea, dos. 101/1914—1923, f. 42. Original.

OPINIA PUBLICĂ INTERNAȚIONALĂ ȘI ASPIRAȚIILE ROMÂNILOR REFLECTATE ÎN ZIARUL „LA ROUMANIE" (1918)

Creat ca organ săptămînal al „revendicărilor și intereselor românilor" cu scopul de a face cunoscută opiniei publice europene România și mai ales lupta dusă de români pentru înfăptuirea aspirațiilor lor naționale, ziarul „La Roumanie" apare la Paris în 17 ianuarie 1918 sub conducerea lui Paul Brătășanu, vicepreședinte al Camerei Deputaților și senator, alături de reputații ziariști: Constantin Mille, deputat și director al ziarelor „Adevărul" și „Dimineața", Constantin Banu, deputat, director la revista „Flacăra" și Camil D. Fagure, redactor șef la „Adevărul" și „Dimineața"*.

Deoarece cei care au comentat contribuția adusă de acest ziar s-au oprit îndeosebi asupra activității emigrației române reflectată în paginile lui, ne-am propus să reliefăm un alt aspect, cel al felului cum au receptionat și reacționat străinii față de România, față de aspirațiile naționale ale românilor. Am remarcat, astfel, că un număr însemnat de personalități politice, științifice, culturale, franceze, engleze, americane etc. au recunoscut legitimitatea aspirațiilor poporului român și le-au susținut prin diferite mijloace.

În primul număr al cotidianului, C. Mille dezvăluie cititorilor în editorial scopul propus: „ceea ce noi nu am putut întregi cu armele în mîini trebuie să se realizeze prin forța ideii de drept și prin concursul aliaților noștri în frunte cu Franța"[1]. În replică este redată declarația ministrului de externe S. Pichon făcută în fața Camerei la 27 decembrie 1917 și în care preciza că: „aliații își mențin toate angajamentele față de România, recunoscute atunci cînd a intrat în război alături de Antantă"[2].

Apariția ziarului a fost salutată de personalități franceze. Eugène Réveilland, senator, scrie ziarului că a citit cu interes primul număr și așa va face și cu celelalte. Consideră că organul român de limbă franceză apără cauza românilor care este tot așa de mult și a francezilor și că apariția lui la Paris este oportună[3]. La fel, Lucien Milleroye, avocat la Curtea de Apel și deputat de Paris scrie: „Din toată inima noastră noi v-am citit. Vă urmărm și nu vom neglija nici o ocazie să afirmăm solidaritatea noastră, cu nobila voastră țară. Trăiască România întregită"[4].

---

* Începînd cu nr. 40 din 17 octombrie 1918, ziarul devine „hebdomadar al unității naționale române".

[1] *La Roumanie* (Paris), nr. 1 din 17 ianuarie 1918, p. 1.

[2] *Ibidem.*

[3] *Idem*, nr. 2 din 24 ianuarie 1918, p. 1.

[4] *Idem*, p. 3.

Printre semnatarii articolelor găsim alături de ziariști și personalități române și colaboratori străini[5]. Publicistul american William Martin Fullerton scrie articolul „România și Antanta", avînd ca idee principală faptul că România a fost incontestabil una dintre marile victime ale războiului german. Deosebit de interesant este articolul semnat de Raphael Georges Lévy, membru al Academiei de Științe morale și politice din Franța, intitulat „Necesitatea unei Românii Mari"[6]. Referindu-se la situația politică și mai ales militară a României, la faptul că a fost nevoită să accepte pacea[7], autorul arată că soarta României se va hotărî la Congresul care va fi la sfîrșitul războiului. Pînă atunci, „noi — spune autorul — trebuie, de acord cu aliații noștri, să cerem constituirea României Mari înglobînd toate populațiile care niciodată n-au încetat să aspire să fie unite, aceea a Transilvaniei și a Bucovinei care gem sub jugul austro-ungar, cea a Basarabiei și a Dobrogei; cînd toți membrii acestei familii prea multă vreme separați, însă care în pofida persecuțiilor au rămas apropiați se vor uni, noi vom avea pe malul Mării Negre o putere care va reprezenta acolo ideile care conduc Occidentul: Franța, Belgia, Anglia, Italia. Alături de Serbia reconstituită noi vom avea o altă țară mare cu 15 milioane de locuitori care nu va înceta să se dezvolte și să formeze în Orient o solidă contrapondere influențelor adverse. După 20 de secole descendenții legiunilor lui Traian au păstrat fidel moștenirea grandorii romane. Noi le întindem mîna și cu un gest definitiv le spunem: noi sîntem pentru garantarea independenței, libertății și grandorii voastre"[8].

Sub un titlu asemănător, „România Mare"[9], W. A. Leeper, secretar al Societății anglo-române, pledează pentru cauza națională a românilor. Pornind de la cuvintele deja cunoscute ale lui Take Ionescu adresate, înainte de intrarea României în război, regelui Ferdinand: „dați-ne războiul și uniunea sacră pentru a permite să realizăm împreună cea mai mare Românie", autorul relevă faptul că aceste cuvinte dau sensul rolului României în acest război. Face în continuare o scurtă incursiune istorică, referindu-se la anul 1859, cînd s-au reunit Țările Române într-un singur stat, la reformele care au avut loc în România. Revenind în actualitate, autorul menționa că, pentru prima dată în istoria sa, România este aliată în război cu națiuni care o simpatizează și care o vor sprijini. Se referă apoi la relațiile româno-engleze, la rolul pe care-l joacă

---

[5] În lista colaboratorilor, ce apare într-un număr al ziarului, figurau: William Martin Fullerton — scriitor american, Stanoye Stanoyevitch — profesor la Univ. din Belgrad, E. Canano — fost deputat, Joseph Caperan — secretar general al Asociației naționale a primarilor din Franța, Ed. Cramaussel — profesor de filozofie în Montpellier, I. Fermo — publicist, E. Letzugus — atașat al Serviciului de Studii Economice al Băncii Franței, Henri Lorin — profesor la facultatea de litere din Bordeaux, Eugène Pittard — profesor la Universitatea din Geneva, Dr. H. Castera — Franța, Raphaël Georges Lévy — Franța (*La Roumanie*, nr. 27, din 18 iulie 1918, p. 1).

[6] *La Roumanie*, nr. cit., p. 2—3.

[7] Este vorba de pacea de la București.

[8] W. M. Fullerton, *La nécessité d'une grande Roumanie*, în *La Roumanie*, nr. 29 din 1 august 1918, p. 1.

[9] W. A. Leeper, *La grande Roumanie*, în *La Roumanie*, nr. 30 din 8 august 1918, p. 2.

Societatea anglo-română şi la legăturile stabilite cu comitetul coloniei române din Paris[10].

Tot la relaţiile româno-engleze face trimitere şi A. F. Whyte, membru al parlamentului britanic şi al consiliului Societăţii anglo-române, în articolul „România şi democraţiile occidentale"[11] reliefînd contribuţia Angliei la dezvoltarea economică a României, la relaţiile pe multiple planuri statornicite între cele două ţări, exprimîndu-şi în încheiere dorinţa de a vedea împlinindu-se revendicările juste ale României.

România şi aspiraţiile poporului român sînt făcute cunoscute francezilor şi prin numeroase conferinţe ţinute de membri ai emigraţiei române. La acestea se adaugă şi cele susţinute de personalităţi franceze. Paul Labbé, secretar general al Comitetului „Efortul Franţei şi al aliaţilor săi", susţine în ianuarie 1918 conferinţa „La Roumanie", însoţită de proiecţii, în faţa unui numeros auditoriu, printre care şi fostul ministru al Franţei la Bucureşti, Camille Blondel, ministrul României la Paris, E. Antonescu şi a altor personalităţi[12]. În martie 1918, la „Asociaţia naţională pentru expansiunea morală şi materială a Franţei" — „L'union française", Paul Galtier, secretar general al asociaţiei, autorul lucrării „Barbaria germană asupra tragediei româneşti", vorbind despre România, subliniază în finalul conferinţei „necesitatea unei Românii Mari pentru că este santinela avansată a civilizaţiei latine în Orientul Europei"[13].

Manifestări de simpatie ale personalităţilor franceze, engleze şi americane sînt prilejuite şi cu ocazia unor întîlniri oficiale, reuniuni amicale, culturale. Asemenea manifestări au avut loc şi în cadrul mitingului de la Chicago din 18 februarie 1918, la care a participat şi legaţia română în frunte cu C. Angelescu, ministru al României în S.U.A. În cuvîntul său, Samuel Insull, preşedinte al Consiliului de apărare Illinois, sublinia faptul că „Germania poate forţa România să semneze pacea[14], însă atunci cînd războiul se va termina şi cînd ziua judecăţii va sosi, România va rupe tratatul şi în final va fi reîntregită"[15]. Vorbind în numele femeilor la acelaşi miting, Harriet Witman îşi manifestă compasiunea faţă de femeile şi copiii din România care au avut atît de suferit, comparînd situaţia din România cu cea din Belgia, iar profesorul Gédeon Wells de la Universitatea din Chicago, care a vizitat România trimis de Crucea Roşie, elogiază bravura poporului şi a armatei române[16].

Oamenii de ştiinţă români aflaţi la Paris au reuşit să atragă în acţiunea lor reprezentanţi de frunte ai vieţii culturale din Franţa. În 4 februarie 1918, vicerectorul Universităţii din Paris, matematicianul Lucien Poincaré, împreună cu istoricul Ernest Lavisse, au remis ministrului României la Paris o scrisoare către universităţile din Iaşi şi Bucureşti, prin care acordau tot sprijinul universităţilor din Paris pentru cauza românilor, recunoscînd dreptul României „de a aduna într-o patrie unică

[10] *Ibidem.*
[11] A. F. Whyte, *La Roumanie et les démocraties de l'Ouest*, în *La Roumanie*, nr. 31 din 15 august 1918, p. 1.
[12] *Idem*, nr. 2 din 24 ianuarie 1918, p. 1.
[13] *Idem*, nr. 9 din 14 martie 1918, p. 1.
[14] Se referă la tratatul preliminar de pace de la Buftea, 20 febr./5 martie 1918.
[15] *La Roumanie*, nr. 12 din 4 aprilie 1918, p. 4.
[16] *Ibidem.*

toate părţile neunite ale naţiunii române"[17]. O lună mai tîrziu se constituie la Paris, sub patronajul „Cercului internaţional al studenţilor naţiunilor aliate şi amicilor Franţei, „o secţie franco-română", iar Jean Finelle, secretarul general al asociaţiei, face un apel tuturor studenţilor şi intelectualilor români care îşi exprimă simpatia şi dorinţa de colaborare[18].

Manifestările de simpatie sînt reînnoite şi cu ocazia sărbătorii naţionale din 14 iulie. Colonia română a organizat o reuniune franco-română care s-a bucurat de o largă audienţă. În faţa unui public numeros a vorbit Germain Bapst, eminent istoric şi delegat al societăţii „Effort de la France et de ses Alliés", exprimîndu-şi simpatia faţă de poporul român şi eforturile lui. „Trebuie să facem totul — spunea vorbitorul — nu numai ca lui (poporului român, n.n.) să-i fie redat tot ce a pierdut, însă mai mult, pentru ca constituirea unei Românii Mari ... să devină un fapt împlinit"[19]. A vorbit apoi Lacour Gayet, membru al Institutului de studii franco-române, preşedinte al Comitetului Franţa-România, despre România, pe care a vizitat-o şi o cunoaşte ca istoric, precum şi de la numeroşii săi prieteni din Bucureşti şi din alte localităţi. Vorbind despre România, despre sacrificiile ei, a ţinut să sublinieze faptul că Franţa „n-a încetat o clipă să considere totdeauna România ca prietenă şi aliată" şi îşi exprimă în final convingerea că va veni ziua, pe care o speră foarte apropiată, ziua care „îi va reda dreptatea întreagă şi întregul său ideal naţional va fi realizat"[20].

Ziarul „La Roumanie" găzduieşte numeroase luări de poziţie ale unor personalităţi politice, culturale, publicişti, faţă de România şi problemele ei, scrisori primite de membri ai coloniei române sau de personalităţi din ţară şi care au fost trimise spre publicare ziarului. Menţionăm în acest sens rubrica intitulată „Simpatii franceze pentru România" sau „Presa engleză şi România".

Cunoscutul publicist Vasile Stoica, plecat în S.U.A. pentru a stabili contacte cu personalităţi politice şi pentru a acţiona sub orice formă pentru cauza românilor, relatează în paginile ziarului convorbirea avută cu colonelul Theodore Roosevelt. Mărturisind că iubeşte poporul român, fostul preşedinte al S.U.A. se confesează în continuare: „Eu nu vă flatez, eu spun adevărul. Pe voi românii eu vă iubesc pentru că întotdeauna voi v-aţi bătut pentru libertate şi unitate şi pentru că voi n-aţi avut niciodată şansa. De data aceasta o vom avea. Şi voi o aveţi pentru că aţi plătit-o cu aşa de mult sînge. Noi ştim să apreciem sacrificiile şi vom folosi toate forţele noastre pentru ca dreptul să triumfe. Emanciparea micilor naţiuni depinde de victoria aliaţilor şi această victorie este sigură"[21]. Cîteva luni mai tîrziu, în septembrie, în articolul „Dl. Roosevelt şi România", deputatul C. Xeni citează din discursul pe care fostul preşedinte l-a ţinut la New York, pasajul referitor la România privind condiţiile păcii viitoare, pasaj ce dovedeşte clarviziune şi cunoaşterea complexelor probleme ale Europei: „Ceea ce Bulgaria a luat de la România şi sîrbi trebuie să restituie. Imperiile Austriei şi Turciei

[17] *Idem*, nr. 4 din 7 februarie 1918, p. 1.
[18] *La Roumanie*, nr. 11 din 28 martie 1918, p. 4.
[19] *Idem*, nr. 27 din 18 aprilie 1918, p. 1.
[20] *Idem*, p. 3.
[21] *Idem*, nr. 2 din 24 ianuarie 1918, p. 1.

trebuie să fie dezmembrate; toate populațiile subjugate eliberate; provinciile italiene ale Austriei redate Italiei și provinciile românești ale Ungariei redate României". Roosevelt vedea viitoarea Europă bazată pe state naționale fondate pe dreptul unic[22].

Revenind în Europa, la presa engleză, „La Roumanie" preia un articol al lui Herbert Vivian, „Viitorul României", apărut în „Contemporary Review". Autorul arată că după voiajul și studiile în Balcani a ajuns la concluzia că „România este clar indicată prin demnitatea poporului și prin toate darurile pe care i le-a făcut natura în destinul său generos, pentru ca să ocupe un loc de frunte în Consiliul Europei Orientale"[23]. Se redă apoi în alt număr din „National Review" un articol scris de un diplomat: „Libertate pentru Balcani". Vorbind despre fidelitatea României față de aliați, autorul își exprimă convingerea că România mare, constituită într-un stat democratic, cuprinzînd 14 milioane de latini din est, va fi logic printre țările destinate să reprezinte politica Antantei[24].

Cele mai multe luări de poziție sînt însă din partea francezilor și sînt redate la rubrica „Simpatii franceze pentru România". Dr. Hector Castera, colaborator al ziarului, scria lui C. Mille arătînd că „nimic nu va împiedica ca mîine focarul de lumină și de latinitate, Marea Românie să primească recompensa pentru toate sacrificiile sale sîngeroase și nobile"[25]. La fel, Louis Bréhier, profesor la facultatea de litere din Clermont-Ferrand, declară totala sa simpatie profesorului O. Tafrali, manifestîndu-și „întreaga încredere în viitorul României"[26].

La protestul coloniei române împotriva condițiilor impuse României de pacea de la București se raliază și președintele Comitetului Franța-România, Lacour-Gayet. În scrisoarea sa, adresată vicepreședintelui coloniei române, subliniază comunitatea de relații și interese care leagă cele două țări latine, încheind cu convingerea „că va veni ziua cînd noi ne vom reuni toți la București și la Paris pentru a saluta România triumfătoare și integrală"[27].

Constituirea Consiliului Național al Unității Române la 3 octombrie 1918 și recunoașterea lui oficială de către guvernul francez, prin nota ministrului de externe S. Pichon, din 12 oct. 1918, a prilejuit manifestarea de noi poziții de simpatie față de aspirațiile românilor. În notă, ministrul Pichon își exprima speranța că „acest consiliu, format din reuniunea personalităților eminente din România și din reprezentanții cei mai calificați ai populației române încă separate de patria mamă, face dintr-însul imaginea fidelă a adunărilor românești din viitor. Ieșit din aspirațiile seculare ale compatrioților noștri către libertatea și unirea tuturor țărilor românești, el va fi interpretul lor cel mai autorizat"[28]. La fel, prin nota dată publicității, în 14 noiembrie 1918, ministrul de externe al S.U.A., Robert Lansing, recunoaște Consiliul Național al Unității Române și odată cu el și revendicările lor naționale. În notă se

[22] *Idem*, nr. 34 din 5 septembrie 1918, p. 3.
[23] M. H. Vivien, *L'avenir de la Roumanie*, în *La Roumanie*, nr. 29 din 1 august, 1918, p. 4.
[24] *La Roumanie*, nr. 35 din 19 septembrie 1918, p. 4.
[25] *Idem*, nr. 8 din 21 februarie 1918, p. 3.
[26] *Idem*, nr. 12 din 4 aprilie 1918, p. 3.
[27] *Idem*, nr. 23 din 20 iunie 1918, p. 1.
[28] *Idem*, nr. 40 din 17 octombrie 1918, p. 1.

preciza că „guvernul S.U.A. nu pierde din vedere aspirațiile neamului românesc... guvernul Statelor Unite simpatizează adînc cu spiritul de unitate națională și cu aspirațiile românilor de pretutindeni și nu va neglija să-și întrebuințeze la timpul potrivit influența sa ca justele drepturi politice și teritoriale ale neamului românesc să fie obținute..."[29].

Cu o oarecare întîrziere, guvernul englez recunoaște și el Consiliul Național al Unității Române, prin telegrama trimisă lui Take Ionescu, președintele Consiliului, de către ministrul de externe Arthur James Balfour la 11 nov. 1918, care roagă să se trimită Consiliului expresia simpatiei sale în sarcina de eliberare și restaurare care i se oferă, asigurîndu-l de cooperarea sa cordială și de ajutor pentru menținerea relațiilor de caldă prietenie între Marea Britanie și România[30].

Cu ocazia încheierii armistițiului, Take Ionescu a adresat în numele Consiliului Național telegrame de felicitare președintelui Republicii franceze, Raymond Poincaré și șefului guvernului, Georges Clémenceau. Răspunzînd, R. Poincaré reînnoiește toate urările privind „prompta realizare a unității naționale a României, prietena Franței"[31].

La recepția dată de asociația „Rapprochement universitaire" în 17 nov. 1918, cu prilejul eliberării României de sub ocupația germană, au luat parte personalități franceze cunoscute, printre care juristul Larnaud, decanul facultății de drept, Victor Bérard, orientalist, Ch. Diehl, bizantinolog etc.

În cuvîntul său Victor Bérard, specialist în probleme balcanice, referindu-se la destinul României și la legitimitatea aspirațiilor sale, spunea: „Veți avea Transilvania, Basarabia, Bucovina, veți fi mîine cel mai mare stat din Europa Orientală... veți fi unul din marii latini ai lumii într-o societate de state latine, unde noi vom încerca să ne regăsim prieteni. Și voi veți avea România voastră întregită; dacă nu o aveți în astă seară, o veți avea mîine. O veți avea încă mai mare decît ați putut-o visa"[32]. Cu alt prilej, la recepția românilor de la Societatea oamenilor de litere din 2 decembrie 1918, Georges Lecomte a subliniat cu multă căldură valoarea artistică și social-națională a poetului O. Goga, prezent acolo. A adresat cuvinte calde și altor reprezentanți români, evidențiind rolul mare pe care l-a jucat cotidianul „La Roumanie" și conducătorul său Paul Brătășianu în apărarea „speranțelor naționale" și în realizarea unei remarcabile prietenii româno-franceze[33].

Adunarea de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918 și realizarea aspirațiilor de veacuri ale poporului român — Unirea cea mare — a fost pe larg prezentată în paginile ziarului. Vechi prieteni și colaboratori ai ziarului și-au exprimat în paginile lui bucuria și satisfacția. Publicistul Francis Rey, referindu-se la evenimentele care s-au succedat cu repeziciune, își exprimă entuziasmul, mărturisind: „permiteți unui francez care a simțit în țara D-voastră pentru el și pentru ai săi cea mai călduroasă primire, din toată inima să-mi asociez bucuria mea față de succesele D-voastră recente în toate domeniile"[34].

[29] *Idem*, nr. 44 din 14 noiembrie 1918, p. 1.
[30] *Idem*, nr. 45 din 21 noiembrie 1918, p. 1.
[31] *Ibidem*.
[32] *Idem*, nr. 45 din 21 noiembrie 1918, p. 3.
[33] *Idem*, nr. 46 din 12 decembrie 1918, p. 3.
[34] *Idem*, nr. 47 din 5 decembrie 1918, p. 3.

„La Roumanie" reproduce, de asemenea, un pasaj din scrisoarea istoricului francez Louis Bréhier către O. Tafrali: „În aceste zile se simte nevoia reunirii cu amicii... România Mare este deja virtual constituită şi d-voastră veţi vedea realizîndu-se speranţele generaţiilor care ne-au precedat"[35]. C. Belot, inspector general al Instrucţiunii, scrie prietenului său Jean Găvănescu, profesor la Universitatea din Iaşi: „În aceste zile de bucurie comună ţin să mă asociez speranţelor binemeritate de ţara D-voastră..."[36]. Aceleaşi calde urări le adresează şi profesorul Lanson de la Facultatea de litere din Paris, „Trăiască România, România întregită. În victoria noastră, gîndul meu s-a îndreptat imediat spre ţara D-voastră a cărei victorie este de asemenea şi în faţa căreia se deschide atît de repede speranţa viitorului strălucit meritat prin eroismul său"[37]. Profesorul L. Bréhier i se alătură cu aceleaşi urări: „Trăiască România Mare, trăiască România eliberată... Noi trăim zile memorabile, însă victoria dreptului ne creează noi datorii..."[38]. Profesorul se referă la datoria pe care o mai are de a milita în continuare pentru victoria „dreptului" odată cu consfinţirea României Mari prin tratatele de pace.

Cu acest scop va continua să apară „La Roumanie", apărînd interesele naţionale ale României, militînd pentru obţinerea sprijinului marilor puteri la tratativele de pace, pînă la 12 iulie 1919, cînd îşi va înceta activitatea.

Alături de „La Transylvanie", editată de Comitetul naţional al românilor din Transilvania şi Banat, dar care a avut o scurtă existenţă, „La Roumanie" a jucat un rol deosebit, contribuind substanţial la pregătirea şi atragerea cercurilor oficiale şi a opiniei publice franceze, engleze, italiene, americane etc., pentru cauza Unirii. Este de remarcat, în această privinţă, înainte de toate, atragerea de colaboratori dintre personalităţile — nu neapărat politice — cele mai reprezentative pentru apărarea şi susţinerea năzuinţelor românilor de pretutindeni. Cuvîntul acestora, publicat în „La Roumanie", nu putea să aibă decît ecoul scontat în opinia publică. Dar, şi aceasta este constatarea cea mai importantă, „atragerea" despre care vorbeam nu reprezenta altceva decît simpla solicitare pentru exprimarea în coloanele ziarului a convingerilor lor politice. „La Roumanie" şi, desigur, redactorii săi nu au încercat să creeze altă atmosferă decît aceea firească, izvorîtă din generoasele idei de drept şi dreptate ale epocii. Tocmai acesta este meritul de necontestat al ziarului, de fapt al editorilor lui, anume modul adecvat al includerii aspiraţiilor româneşti în cadrul general al năzuinţelor vremii şi diseminarea acestor aspiraţii în opinia publică internaţională. Într-un cuvînt, „La Roumanie" nu a făcut altceva decît să demonstreze că dorinţele românilor nu sînt decît cele ale tuturor naţiunilor moderne. Şi, privită prin perspectiva istoriei, trebuie să recunoaştem că o astfel de întreprindere, care a integrat interesele naţionale celor ale epocii, este de apreciat după cuvînţă.

EUGENIA GLODARIU

[35] *Idem*, nr. 48 din 12 decembrie 1918, p. 1.
[36] *Idem*, nr. 52 din 9 ianuarie 1919, p. 1.
[37] *Ibidem*.
[38] *Idem*, nr. 48 din 12 decembrie 1918, p. 2.

THE INTERNATIONAL PUBLIC OPINION AND THE ROMANIAN'S ASPIRATIONS REFLECTED IN THE NEWSPAPER „LA ROUMANIE" (1918)

(Abstract)

The work presents the position of the international public opinion about the Romanian's people aspirations for national unit such its are reflected in the newspaper „La Roumanie". This newspaper was created at Paris (the 17th of January 1918) for the beginning as „a journal Romanian's revendications and welfares", than (from the 40th number) like „a Romanians' journal of national unity".

It is evident a favourable position in front of the Romanian unity cause of the important cultural and political personalities (from France, Great Britain, Italy, United States of America) expressed inside of the newspaper or in many other manifestations of those days.

The author points out the merit of this newspaper which was successful because it illustrated the Romanians' aspirations in the wide area of those of the South-East Europe in 1918.

AUREL P. BĂNUȚ, PRIMUL DIRECTOR AL SOCIETĂȚII PENTRU FOND DE TEATRU ROMÂN ÎN TRANSILVANIA

„Mult a muncit și de puțină recunoștință a avut parte" — scria în 1945, în *Thalia Română*, Ștefan Mărcuș despre Aurel P. Bănuț[1]. Afirmația avea ca suport nu numai condițiile precare de existență și activitate, ci și uitarea, cu neglijența nedreaptă care, pentru îndelungată vreme, umbriseră chipul aceluia care, în vremile pătimirilor noastre de la început de secol XX sau mai recente, cînd, între altele, s-a interzis ca un cenaclu literar să-i poarte numele, se impusese ca neobosit, polivalent și, în unele privințe, greu de egalat ctitor și animator de spiritualitate românească în presă, literatură și teatrul transilvan — toate supuse obstrucțiilor segregaționiste promovate de autoritățile de ocupație austro-ungară. Noile volume de creație bănuțiană, infimă parte din corespondență, cît și studiile privitoare la viața și activitatea lui A. P. Bănuț, publicate în ultimele trei decenii, au avut totuși darul să estompeze parțial din umbra așternută asupra acestei complexe, fascinante și exemplare personalități[2]. Ceea ce se remarcă însă este faptul că mult prea puțin cunoscut rămîne aportul și sacrificiul făcut de Bănuț pentru realizarea unui teatru românesc permanent în Transilvania (edificiu și colectiv actoricesc profesionist), gîndit ca instrument de luptă pentru afirmare și rezistență națională împotriva draconicelor încercări de maghiarizare, iar în același timp ca *„... o școală, un templu, un altar pentru luminarea minților și întărirea inimilor, într-o limbă dulce românească"*[3], pentru ca

---

[1] Șt. Mărcuș, *„Thalia română", contribuții la istoria teatrului românesc din Ardeal, Banat și părțile ungurene*, Timișoara, 1945, p. 358.

[2] A. P. Bănuț, *Tempi passati — umor și satiră. Evocări*, București, 1965, 288 p.; A. P. Bănuț, *Scrieri*, București, 1974, 456 p.; A. P. Bănuț, *George Dima*, în *Suplimente* la *Muzica*, nr. 9—10—11—12 din 1955, 65 p.; M. Zaciu, *Pagini de istorie literară*, prefață la: A. P. Bănuț, *Tempi passati...*, București, 1965, p. 6—8; Petronela Negoșeanu, *Prefață* la A. P. Bănuț, *Scrieri*, Buc., 1974, p. 5—12; E. Dunăreanu, *Publiciști ardeleni către Horia Petra-Petrescu* (cu 14 scrisori ale lui Bănuț), Sibiu 1976, p. 34—44; C-tin Catrina, *Slujitori ai muzicii românești — A. P. Bănuț, Aca de Barbu, Aug. Bena, Tiberiu Brediceanu, Ana Voileanu-Nicoară*, în *Astra*, Brașov, nr. 12 (147), dec. 1983, p. 3; I. Massoff, *Teatrul românesc*, vol. IV, Buc., 1972; C-tin Ciopraga, *Literatura română între 1900—1918*, Iași, 1979, p. 579—581; G. Călinescu, *Istoria literaturii române*, Ed. II, Buc., 1985, p. 601, 640; V. Netea, *Ctitorul „Luceafărului" — A. P. Bănuț*, în *Vremea*, București, mai 1940; Lucian Drîmbă, *A. P. Bănuț și mișcarea teatrală din Transilvania*, în *Lucrări științifice*, Oradea, 1967; M. Popa, V. Tașcu, *Istoria presei literare românești din Transilvania*, Cluj, 1980, p. 162—163; I. Bâtiu, *Scriitorul A. P. Bănuț*, în *Studii*, I, Dej, 1978, p. 243—249; Domokos Sámuel, *Documentele fondării revistei „Luceafărul"*, în *Steaua*, nr. 6 (233), iunie 1969, p. 101—109.

[3] T. Codru, *Societatea de fond de teatru român în Reghin*, în *Luceafărul*, nr. 18 din 16; sept. 1910, p. 447—450; Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 308.

„... într-o zi de lumină să putem şi noi aduce o mărire artei româneşti prin templul ei sfînt: TEATRUL NAŢIONAL ROMÂNESC", aşa cum îi scria în 1906 lui Titu Maiorescu[4].

Aurel P. Bănuţ, cum cu umor o spunea chiar el, *„... a văzut lumina lampei în tîrguşorul Cohalm* (Rupea), *în noaptea de 23 octombrie 1881"*, în familia inteleotualilor de origină ţărănească Paul Bănuţ şi Maria n. Comşa[5]. Greutăţile au început să se abată asupră-i cu mult mai înainte de a ajunge să le înţeleagă natura, dimensiunile şi gravitatea. *„La vîrsta de doi ani, pierd pe tatăl meu, «jurist de Sibiu», protejat de Aron Pumnul şi-n urmă judecător de ocol în satul lui. — Cînd să mîntui întîia primară, mă părăseşte şi maica mea cea frumoasă şi bună şi dragă şi cu ea se duce toată bucuria copilăriei mele"* — scria Bănuţ în 1915, într-o *„Autobiografie"* literaturizată[6].

Cu sprijinul rudelor, micul orfan va face şcoala primară la Rupea, Făgăraş şi Copăcel, iar liceul la Făgăraş şi Blaj. După bacalaureat, urmează ştiinţele juridice la Cluj, Budapesta şi Berlin[7], iar în 1925, la Cluj, îşi ia doctoratele în drept şi ştiinţe politice[8]. Pasiunile vieţii lui A. P. Bănuţ s-au dovedit a fi însă în afara profesiunii pentru care se calificase. Încă din al doilea an de studii la Cluj, îşi propusese să scoată o revistă studenţească. Nereuşind şi dezgustat de *„betyar-ismul mărginit din acest cuib de gentry"*[9], pleacă la Budapesta, unde, la 1 iulie 1902, la abia 21 ani, cu propriile-i mijloace băneşti (dintr-o importantă moştenire), şi cu concursul colegilor săi din Societatea culturală *„Petru Maior"*, scoate revista literară *„Luceafărul"*[10]. Curînd, cunoscutul bilunar va grupa în paginile sale floarea scrisului românesc de peste toate graniţele puse în mijlocul ţării. Ca urmare, în istoria publicisticii româneşti, Bănuţ rămîne înscris ca proprietar, fondator şi prim redactor responsabil al *„Luceafărului"*[11], despre care Sadoveanu aprecia că ar fi fost, între revistele româneşti, *„... cea mai bună de DINCOLO"* de graniţele României libere de atunci[12], iar G. Călinescu constata că aceasta *„... urmăreşte, bine înţeles, organizarea conştiinţelor ardelene în vederea eliberării Transilvaniei"*[13].

În afara *„Luceafărului"*, în care şi-a făcut debutul, Bănuţ va mai publica materiale în *„Gazeta Transilvaniei"* (unele sub pseudonimul *„Călătorul"*), *„Ţara Bîrsei"*, *„Românul"*, *„Poporul român"*, *„Unirea"*, *„Patria"*, *„Transilvania"* (1928), *„Muzica"* (1950—1960), *„Tribuna"* etc.[14]

[4] I. Massoff, *op. cit.*, p. 642.

[5] A. P. Bănuţ, *Tempi passati — umor şi satiră din Ardealul de ieri*, Bucureşti, 1931, p. 193; Idem, *Scrieri*, p. 16, 40, 46.

[6] A. P. Bănuţ, *Tempi passati...*, p. 193—194; Idem, *Scrieri*, p. 16.

[7] A. P. Bănuţ, *Scrieri*, p. 47.

[8] *Idem*, p. 52.

[9] *Idem*, p. 17; A. P. Bănuţ, *Tempi passati*, p. 195.

[10] *Idem*, p. 195; idem, *Scrieri*, p. 47—49; V. Netea, *op. cit.*, passim; M. Popa, V. Taşcu, *op. cit.*, p. 162—163; D. Micu, *Istoria literaturii române*, I, Buc., 1965, p. 94—100; Domokos Sámuel, *op. cit.*, p. 101—109; T. Tanco, *Virtus Romana Rediviva*, V, Bistriţa, 1984, p. 307—308.

[11] Ibidem.

[12] C. Clopraga, *op. cit.*, p. 103.

[13] G. Călinescu, *op. cit.*, p. 601.

[14] M. Straja, *Dicţionar de pseudonime...*, Buc., 1973, p. 60; M. Zaciu, *op. cit.*, p. 6—8; P. Negoşeanu, *op. cit.*, p. 8; C. Catrina, *op. cit.*, p. 3; A. P. Bănuţ, *G. Dima*, p. 4.

După Marea Unire (în 1919), scoate, pentru o vreme, și ziarul *„Renașterea Română“*[15], pe care îl vinde lui Octavian Goga.

A. P. Bănuț se afirmă în Ardeal ca spirit aparte și între creatorii de literatură; ca un *„umorist autentic“* — după cum îl consideră Constantin Ciopraga[16]. Exegeții ce s-au aplecat cu atenție asupra operei sale literare consideră, la fel ca Mircea Zaciu în 1965, că și în acest domeniu, lui Bănuț *„... se cuvine ca drepturile să-i fie recunoscute“*[17]. Petronela Negoșeanu, în 1974, cînd scotea volumul *„Scrieri“* de A. P. Bănuț, afirma că *„Nici pînă la el, nici după el, Ardealul nu a dat un scriitor remarcabil de proză scurtă satirică și umoristică a cărui operă să întregească fresca societății ardelene de la începutul secolului“*[18]. Legat de personajele — turnate în vitriolul satirei —, tipice prin agitația lor demagogică, semidoctism, goană după căpătuială sau de stil *„rostogănesc“*, Ion Agârbiceanu era de părere că *„Fără talentul lui Bănuț, tipurile acestea nu ar fi fost zugrăvite, ceilalți scriitori ardeleni nefiind atrași de latura ridicolă din societatea noastră ...“*[19].

În monumentala sa *„Istorie a literaturii române“*, G. Călinescu, de altfel, reproduce o creație satirică bănuțiană aproape în întregime *(„Elocvința frachelui Ladislău“)*[20]. Premiul Academiei Române pentru volumul de proză satirică *„Tempi passati“*, apărut în 1931, și premiul ASTREI pe 1939, pentru volumul de evocări *„Oameni de ispravă“*[21], sînt grăitoare pentru prestigiul literar la care ajunsese A. P. Bănuț pînă în perioada interbelică. Revista *„Cosânzeana“* publica în 1928 un articol avînd titlul: *„Un Caragiale al Ardealului: Aurel P. Bănuț“*[22]. Fără să-i displacă astfel de comparații, Bănuț răspundea la acestea în felul său mucalit: *„— Acum vorba aceea: de aș fi măcar 1/4 de Caragiale și tot face ... pentru Ardealul nostru atît de sărac în comedie!“*[23] Tot el spunea că *„... după scrisul lui Eminescu, Coșbuc, Caragiale și alți cîțiva clasici, 80 la sută din cei ce scriu de zor și-ar putea spînzura lira în cui, cu enorm profit de nervi pentru ei și mare liniște sufletească pentru cititorii lor“*[24].

Oricare ar fi raportul dintre creația bănuțiană și cea a meșterului fără pereche a dramaturgiei românești, meritele lui Bănuț însă în organizarea și dezvoltarea mișcării teatrale în Transilvania de la începutul acestui secol sînt greu de egalat de către altcineva și chiar pentru aceasta ar fi nedrept să rămînă necunoscute. În Transilvania *„Bănuț este primul care cere, pe cale oficială, întemeierea unui teatru românesc permanent,*

---

[15] A. P. Bănuț, *Scrieri*, p. 51; *Minerva — Enciclopedie Română*, Cluj, 1929, p. 148. Menționăm că Bănuț a mai publicat și în *Transilvania* (1928), *Muzica* (1950—1960) și *Tribuna*. De multe ori și sub pseudonimele: *Călătorul, Zeno Silvian, Petre Paltin* — în *Lucefărul; Turubanea* și *Urubeanu* — în *Gazeta Transilvaniei* (conf. M. Strajă); *Bănțularu* și *Tel Buruiană* (conf. P. Negoșeanu). Eu cred că tot Bănuț era și cel ce semna în *Luceafărul*, diferite cronici culturale, cu inițiala *B.*

[16] C. Ciopraga, *op. cit.*, p. 579—580.

[17] M. Zaciu, *op. cit.*, p. 5.

[18] P. Negoșeanu, *op. cit.*, p. 5.

[19] *Idem*, p. 11.

[20] G. Călinescu, *op. cit.*, p. 601, 640, 1012.

[21] A. P. Bănuț, *Oameni de ispravă*, Sibiu, 1939, p. 208; Idem, *Scrieri*, p. 53.

[22] E. Dunăreanu, *op. cit.*, p. 37.

[23] Idem, p. 37.

[24] A. P. Bănuț, *Scrieri*, p. 28.

deziderat ce nu avea să se împlinească decît prin înființarea, în 1919, la Cluj, a Teatrului Național" — afirmă Mircea Zaciu[25]. Istoriile teatrului românesc[26], de asemenea, scot în relief rolul lui A. P. Bănuț ca cel dintîi (și unicul) director artistic al Societății pentru Fond de Teatru Român (S.T.R.), creată în 1870, sub deviza *„LUMINAREA NEAMULUI ROMÂN PRIN TEATRU NAȚIONAL"*, urmărindu-se mai întîi ca în înseși condițiile statului opresor să se realizeze, în acest scop, un edificiu și o trupă românească de artiști profesioniști cu repertoriu specific național[27].

Pasiunea lui Bănuț pentru teatru, așa cum singur o mărturisea, l-a cuprins din prima tinerețe și nu l-a părăsit pînă la adînci bătrînețe. *„În Blaj — își amintea el din anii de liceu — cel mai însemnat eveniment al anului era pentru mine LĂSATA SECULUI, cînd jucam teatru"*[28]. *„Rectorul internatului de băieți, Dr. Vasile Suciu, episcopul de mai tîrziu din Gherla și Lugoj, localiza pentru uzul nostru piese de Molière, Goldoni și alți clasici, iar după ce învățam pe de rost textul, începeam repetițiile sistematice, de seara, dirijate de către Iacob Mureșianu, a cărui muncă regizorală era pentru noi o adevărată școală"*[29].

Așa după cum se va vedea, această *„adevărată școală"* teatrală va exercita o influență covîrșitoare asupra destinului tînărului orfan din Rupea, ajuns, între timp, magistrat, publicist și scriitor. După ce, la Budapesta, lăsase conducerea *„Luceafărului"* în seama lui Goga și Tăslăuanu, și după o călătorie pe trei continente[30], cu gînduri de *„mărire filantropică"* (visînd a face importante fundații școlare și cultural-științifice), se va reîntoarce în Ardeal și se va dedica cu întreaga-i ființă vieții de militant pe tărîmul cultural-artistic. Chiar în acel timp (în 1905), Societatea pentru Fond de Teatru Român (S.T.R.-ul) publicase o bursă de studii pentru un actor de comedie.

„— Comedie îi trebuia? Da eu ce eram? Nu eram de toată comedia?!" și-a zis Bănuț. — *Mă prezint deci la concursul* (cu public) *de la Sibiu, declam în fața sinedrului artistic* (Iosif Vulcan, V. Braniște, G. Dobrin, Vecerdea etc. — din Comitetul S.T.R.[31]; cît și din N. Iorga, Ștefan Sihleanu — fost director general al Teatrelor din România etc.[32]), *iau bursa de comedie, învăț doi ani la București și unul la Berlin, iar în anul 1908 mă pomenesc ales cu unanimitate director artistic al S.T.R. din Transilvania și Ungaria."*[33]

După cum reiese din documente aflate în arhiva Teatrului Național din București, tînărul A. P. Bănuț a fost însoțit la studiile legate de arta scenei și de o recomandare semnată la 22 septembrie 1905 de către Virgil Onițiu, în numele conducerii S.T.R., adresată directorului Teatrului

[25] Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 457, 489—490; M. Zaciu, *op. cit.*, p. 7.
[26] Șt. Mărcuș, *op. cit.*, passim; I. Massoff, *op. cit.*, IV, passim.
[27] I. Massoff, *Teatrul românesc*, II, Buc., 1966, p. 536—546; idem, IV, p. 488—492.
[28] A. P. Bănuț, *Tempi passati*, p. 194.
[29] Idem, *Scrieri*, p. 441.
[30] *Idem*, p. 18—19, 47—49.
[31] *Idem*, p. 19—20; idem, *Tempi passati*, p. 195—198.
[32] I. Massoff, *Teatrul românesc* (în continuare TR), IV, p. 541.
[33] A. P. Bănuț, *Tempi passati*, p. 197—198.

Național, cerîndu-se sprijin bursierului acesteia, trimis la conservatorul din capitala României „... *cu scopul să se califice pentru cariera teatrală*". În recomandare se mai arăta că „*Dl. Bănuțiu e menit a ne organiza mișcarea teatrală de la noi, pornită cu un avînt frumos... l-am trimis anume la București să urmeze o școală românească și să aibă ocazia a cunoaște mai de aproape teatrul în toate ale lui... să binevoiți a lua sub sprijinul dv. pe bursierul nostru, în interesul culturii și al teatrului nostru și a-i ocaziona ca să cerceteze gratuit reprezentațiunile la Teatrul Național și să cunoască mai de aproape și tehnica teatrului*". Întîmpinînd favorabil cererea S.T.R., Alexandru Davila, directorul general al teatrelor, a dispus ca A. P. Bănuț să aibă intrarea liberă la reprezentațiile Teatrului Național[34].

Legat de studiile în arta dramatică făcute la Berlin, semestrul întîi al anului școlar 1906—1907[35], se cunoaște că Bănuț le-a urmat la cererea S.T.R. și cu aprobarea directorului Conservatorului de muzică și artă dramatică din București, D. Popovici-Bayreuth, dată în 26 septembrie 1906, „*avînd în vedere scopul național urmărit de Societate și intențiile petiționarului de a deveni un bun regizor pentru viitoarea scenă românească statornică*"[36]. Menționăm că acest an (doi) de studii, la Berlin și București, l-a absolvit interpretînd rolul lui *Brendel* din „*Rosmersholm*", de Ibsen, parteneră, în rolul *Rebeca*, fiindu-i viitoarea mare actriță Tina Barbu[37].

Dacă, în general, tonul scrierilor memorialistice bănuțiene este cu haz, și la necaz, atunci cînd în obiectivul acestora se află viața spirituală a Transilvaniei sau anii de pregătire în arta dramatică, acesta devine sobru, de-a dreptul grav. Astfel, aflăm cum Bănuț audia „*cu nesaț*" lecțiile din cadrul Conservatorului de artă dramatică din București: „*doream cu neastîmpăr să cunosc mai de aproape pe Nottara-OMUL și mai ales PEDAGOGUL, căruia aveam de gînd să-i fur cît mai mult din marele-i meșteșug, ca peste cîțiva ani, reîntors acasă, să-mi pot valorifica micul meu capital de cunoștințe tehnice „DINCOLO", în Ardealul nostru, unde obștea națională îmi destinase frumosul, dar anevoiosul rol artistic al unei veritabile „baune a tout fair"* [sic] *director de teatru, de scenă, regizor, actor, instructor de diletanți, conferențiar festiv, propagandist cultural și tot ce vreți să mai adăugați*"[38]. De pe acum, deviza lui Bănuț devenise aceea pe care o avea Societatea pentru Fond de Teatru Român, direcțiile activității sale aflîndu-le în Statutele S.T.R.[39], dar și în avîntatele versuri ale lui Iosif Vulcan, care, în „*Prolog*" la un spectacol din 1900, spre exemplu, spuneau:

„*Să facem un teatru, o casă minunată*
Și s-adunăm într-însa tot ce-am avut odată
Și tot ce-i azi al nostru: grai, datini, port și cînt
Și tot ce are neamul mai prețios și sfînt

[34] I. Massoff, *TR*, IV, p. 641—642.
[35] Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 336; I. Massoff, *TR*, IV, p. 543—544.
[36] I. Massoff, *TR*, IV, p. 543—544.
[37] A. P. Bănuț, *Oameni*..., p. 192; I. Massoff, *TR*, IV, p. 553.
[38] A. P. Bănuț, *Oameni*..., p. 192.
[39] Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 216—217.

Să le păstrăm pe toate ca-n veci să nu ne piară
Să ne-ncălzim la ele, să ne ridice iară!"[40]

Dacă aceste probleme de principiu erau limpezi pentru întreaga mișcare teatrală românească din Transilvania începutului de secol, multe dintre modalitățile practice legate de atingerea obiectivelor majore erau mai puțin clare. Așa se justifică necesitatea unei anchete, în cadrul căreia, la 28 iunie 1906, studentul la actorie A. P. Bănuț, prin cuvinte de aleasă politețe, se adresează și lui Titu Maiorescu, rugîndu-l ca *„... din prisosul comorii de gîndire și simțire"* să reverse asupra *„înstrăinatului Ardeal"* cîteva raze menite *„a lumina drumul pe care va trebui să apuce un așezămînt cultural, pentru noi de atîta preț: TEATRUL NOSTRU NAȚIONAL"*[41].

După ce Bănuț îi prezintă lui Maiorescu un succint istoric al S.T.R., supune opiniei acestuia *„Planul de acțiune"* întocmit de S.T.R. în 1903, rugîndu-l a semnala greșelile ce consideră necesar a fi înlăturate (din program), mai ales în ce privește următoarele: 1) prioritățile actuale de rezolvat în viața artistică transilvană; 2) repertoriul teatral de promovat (cu prioritate pentru creația autohtonă sau pentru cea străină); 3) dacă partea artistică va trebui *„... să se închine totdeauna valorii etice a operei?"*; 4) să se mai trimită bursieri la studii artistice sau să se aștepte *„... maturizarea fondului"* pentru edificiul teatral și apoi să se recruteze trupa, *„de-odată din masă"?*; 5) este nevoie a se stabili *„un minim onorabil de calificație pe seama viitorilor actori"?*; 6) ce norme să se aplice *„cu ocazia alegerii viitorilor presbiteri ai Thaliei?"*.

În încheierea scrisorii, Bănuț, care se prezintă drept un *„... soldat de rînd, abia plecat la luptă"*, pe acest tărîm, roagă pe Maiorescu a-i comunica *„... tot ce-ar putea folosi acestui neam, care luptă grea duce și cu sărăcia și cu cei ce i-ar stînge și limba și arta și viața"*, asigurîndu-l că, în acest caz: *„... bucuria ăstui neam va fi mare, citindu-Vă slova"*, și că: *„la multă recunoștință îl veți obliga spunînd cuvîntul d-voastră"*[42].

Pentru atît de respectuoasa scrisoare, la 29 iunie 1906, T. Maiorescu pune rezoluția pe o carte de vizită, apreciind că *„... înainte de a aduce fondul de capitalizare semestrială a procentelor la cel puțin un milion, cu un venit anual de cel puțin 50.000 coroane* (adică pînă după anul 1925), *nu poate fi vorba de vre-un început de organizare"*[43]. Norocul a fost că după astfel de încurajări, nici S.T.R.-ul și nici A. P. Bănuț n-au renunțat la idealul și obiectivele stabilite.

Cu toate că era abia student, încă din timpul vacanțelor, Bănuț a început a instrui amatorii de teatru din Brașov, Rășinari, Abrud, Cîmpeni, Bucium-Șasa[44], în repertoriu avînd chiar și *„O noapte furtunoasă"*[45].

---

[40] I. Massoff, *TR*, IV, p. 503.
[41] *Idem*, p. 642—643.
[42] *Idem*, p. 642—643.
[43] *Idem*, p. 642—643. De altfel, vederile lui Maiorescu în privința culturii și artei românești erau limpede expuse încă din 1874 (în *Critice*, I, p. 334—335, spre exemplu). Conform acestora și S.T.R. putea să fie calificată ca una dintre *„falsele direcții"*. S.T.R. fiind pentru *„arta cu tendință"*, nu îmbrățișa în totalitate ideea *„artei pentru artă"*, promovată de Maiorescu.
[44] I. Massoff, *TR*, IV, p. 543.
[45] *Idem*, p. 543.

I. Massoff, în *„Teatrul românesc"*, menționează că: *„Viața teatrală a anului 1906 indică un punct de cotitură, prin existența unor formații mixte, alcătuite din actori profesioniști și diletanți — trupe ambulante ce colindau orașe și tîrguri, chiar și comunele mai răsărite. A fost aceasta o formă specifică de teatru, la care s-a ajuns din nevoia strecurării printre atîtea piedici ale statului opresiv: organizatorii au fost Zaharia Bârsan* (angajat al Teatrului Național din București) *și Aurel P. Bănuț — bursierul Societății"*. Astfel, spre exemplu, în ianuarie 1906, cei doi au jucat, la Sibiu și Abrud, *„Năzdrăvăniile divorțului"* — localizare a lui I. D. Moolla, după Labiche[46]. La 31 decembrie 1907, Bănuț dă o reprezentație cu *„Mincinosul"*, de Șt. Miclescu (făcînd rolul principal), în folosul Reuniunii femeilor române din Brașov și Săcele[47].

În 17—18 noiembrie 1907, studentul Bănuț își aduce aportul la Adunarea Generală a S.T.R., organizată la Cohalm (în școala săsească), unde V. Onițiu rostește cuvînt de doliu pentru Iosif Vulcan, fostul președinte al S.T.R.; Horia Petra-Petrescu vorbește despre repertoriul teatral, iar A. P. Bănuț, *„...informat, la curent cu viața teatrului din Apus"*, insistă asupra rolului regizorului *(„artist pătruns de toată cultura veacului său")* în teatrul modern, *„propunînd o mai bună organizare a mișcării artiștilor amatori, ridicarea de scene în toate orașele și comunele mai mari, crearea unui repertoriu care să fie — vorba lui Eminescu — curat ca litera Evangheliei"*[48].

În luna august 1908, pe Bănuț îl găsim la Adunarea Generală a ASTREI, la Șimleul Silvaniei, dar și la Adunarea Generală a S.T.R., la Oravița, desfășurată în 28—29 august. În cadrul manifestărilor de la Oravița — prezidate de către V. Goldiș, ce a vorbit *„Despre însemnătatea teatrului la români"*, V. Onițiu a conferențiat *„Despre teatrul viu"*, iar A. P. Bănuț despre *„Rolul artei naționale"*. Președinte al S.T.R. este ales Ion Mihu[49]. În cadrul programului artistic ce a urmat, și-au dat concursul cîntăreții Șt. Mărcuș, I. Crișan și Elena Pavlovici, soții Bârsan-actori, pianista V. Braniște și 7 reuniuni muzicale bănățene, dar și A. P. Bănuț, care a interpretat rolul principal din comedia într-un act *„Curiozitate muierească"*, de Maria Popescu, pe care a și regizat-o. S-au premiat costumele și jocurile bănățene, între care *„Dansul foametei din 1863"*, iar apoi s-a făcut excursii la Anina și Marila[50]. *„Principala hotărîre a Adunării* — consemnează cartea *„Teatrul românesc"* — *a fost aceea a angajării unui director artistic al Societății în persoana lui Aurel P. Bănuț, absolvent al Conservatorului din București. Directorul artistic avea misiunea să organizeze și să instruiască trupe de diletanți, ce urmăreau să dea spectacole, încadrat de actori profesioniști, „să stimuleze centrele îndepărtate în conlucrare", să atragă membri noi, în special femei al căror număr era încă scăzut*[51]. Așa cum s-a văzut însă, de mai înainte, Bănuț își asumase sarcinile de îndrumător artistic încă de cînd devenise bursier al S.T.R.

[46] *Idem*, p. 536.
[47] *Idem*, p. 552.
[48] *Idem*, p. 553.
[49] *Idem*, p. 556—557.
[50] Ibidem.
[51] *Idem*, p. 557.

Legat de numirea directorului artistic al S.T.R., Dr. Dionisie Stoica scria, din București: *„Bănuț nu e naivul idealist în chestiunea teatrului, e cu studii academice și are o activitate în urma sa. Dă dovadă că are un ideal. Să-i urăm succese mari în organizarea mișcării teatrale de la noi"*[52].

Pentru a înțelege calitățile actoricești ale proaspătului (și unicului) director al S.T.R., îl citățm pe cîntărețul Ștefan Mărcuș, care l-a întovărășit în mai multe turnee și a lăsat scris că: *„Notă distinctă a făcut d-l Bănuțiu, în declamațiunile sale; în special în „Discursul unui patriot din Maramureș" a stîrnit hohot care nu se mai putea să se oprească. Rîdeam și noi în dosul scenei de nu ne mai puteam stăpîni și trebuia să ținem pauze lungi ca să ne revenim la atmosfera liniștită care se impunea în dezvoltarea unui program"*[53]. Și în alte privințe Mărcuș recunoștea că a învățat de la Bănuț *„... multe lucruri folositoare, încă de cum l-a cunoscut în 1908, la Șimleul Silvaniei"*[54].

Una dintre primele inițiative lansate, în 1908, de către proaspătul director artistic al S.T.R.-ului a fost APELUL *„Către publicul românesc de pretutindeni"*, intitulat *„Să spriginim mișcarea teatrală din Transilvania și Banat"*. Între alții, Bănuț s-a adresat și directorului general al teatrelor din București, prof. Pompiliu Eliade, scriindu-i: *„Dumneavoastră, desigur, mai puțin decît oricare aveți nevoie de-a vi se tălmăci înțelesul adînc ce-l are teatrul în procurarea culturii unui neam amenințat de deznaționalizare... Și cînd ÎMI IAU LIBERTATEA DE A VĂ RUGA SĂ NE SĂRIȚI ÎN AJUTOR, o fac aceasta în numele Societății, împins de o arzătoare necesitate, însă deplin convins că inima dv. largă și românească nu va fi în stare de a refuza serviciul pentru noi atît de prețios... E VORBA DE UNITATEA NOASTRĂ CULTURALĂ, DE UNITATEA ASPIRAȚIILOR UNUI NEAM ÎMPĂRȚIT PE HARTA EUROPEI, DAR UNUL ȘI NEDESPĂRȚIT LA SUFLET ȘI SIMȚIRE. AM AJUNS VREMEA CÎND NU MAI PUTEM TRĂI UNII FĂRĂ ALȚII, cînd noi de aici trebuie să vă urmărim neîntrerupt în întreaga activitate a dv. științifică, culturală, literară, cînd dv., cei de DINCOLO, AVEȚI IMPERIOASA DATORIE DE A NE AJUTA ȘI LUMINA PE NOI CEI DE AICI, PE TOATE CĂRĂRILE"*[55].

Ajutorul solicitat de către Bănuț din partea fraților de peste Carpați n-a întîrziat să se arate — bineînțeles, în limitele impuse de conjunctura social-politică și economică a acelor vremi și de relațiile existente între România liberă și imperiul austro-ungar. Între altele, directorul general al teatrelor din București a dispus trimiterea în Transilvania a unor exemplare din colecția *„Biblioteca Teatrului Național"*, editată de prestigioasa instituție bucureșteană[56]. Fără îndoială că pentru cercurile teatrale ardelene, unde posibilitatea îmbogățirii repertoriului era atît de redusă, cărțile de la București au constituit un ajutor cu adevărat prețios. Cel mai bine își dădea seama de aceasta însuși Bănuț, care, încă în iulie 1906, constata că *„... piesele ușoare formează atracția constantă a unui public numeros"*, dar și că *„... Sădirea dramaturgiei*

[52] St. Mărcuș, *op. cit.*, p. 440.
[53] *Idem*, p. 387.
[54] *Idem*, p. 385.
[55] I. Massoff, *TR*, IV, p. 562.

românești e în plină floare", mai ales în ceea ce privea repertoriul, care, așa cum afirmase Eminescu, constituia *„sufletul unui teatru"*[57]. Ca urmare directorul artistic al S.T.R. va încerca să suplinească lipsa de materiale scenice prin creații proprii: versuri satirice referitoare la unele *„vicii locale"*[58], cît și monoloage, schițe umoristice, mici scenete, la a căror transpunere în spectacol contribuia personal. O parte dintre acestea Bănuț le-a pus la dispoziția cititorilor și colectivelor artistice prin *„Gazeta Transilvaniei"*, unde le-a publicat între 1910 și 1913[59], iar după Marea Unire, în 1931, prin volumul *„Tempi passati"* care, la propunerea lui Sextil Pușcariu, a fost premiat de Academia Română[60]. În ton cu N. Iorga și alți fruntași ai culturii naționale, Bănuț milita prin toate mijloacele pentru ca *„... să punem temelia unui repertoriu solid, cu bun plan, paralel cu frații de dincolo de Carpați, cu menirea de a ne fortifica sufletul pentru luptă dreaptă și cinstită"*[61].

Rezolvarea unor dificile probleme de repertoriu se pune în fața lui A. P. Bănuț mai ales după începutul anului 1909, cînd, împărtășindu-i-se punctul de vedere, în baza adresei nr. 1, din ianuarie, Comitetul de conducere al S.T.R. îl deleagă să organizeze *„... comitete teatrale și filiale în intreg Ardealul și Banatul"*. *„Mulțumită activității lui A. P. Bănuț* — consemnează monumentala lucrare „Teatrul românesc" — *filialele s-au înmulțit, ... creșterea numărului reprezentațiilor fiind impresionantă"*[62]. Pînă în septembrie 1909 se vor înființa 59 asemenea filiale[63], iar pînă în iulie 1910, Bănuț înscrie 600 noi membri fondatori și pe viață[64]. În 1912, numărul filialelor se ridică la 63, iar al membrilor acestora la 1370[65]. Fondurile adunate pentru ridicarea edificiului teatral însumau peste 500.000 coroane, iar cel al Bibliotecii S.T.R. (în 1910) 26 piese de teatru[66].

Între primele filiale ale S.T.R. organizate de Bănuț s-au enumerat cele din Cohalm (Rupea) și Brașov, unde a început *„instruirea diletan-*

[57] Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 438; I. Massoff, *TR*, II, p. 540.
[58] I. Massoff, *TR*, IV, p. 571.
[59] A. P. Bănuț, *Scrieri*, p. 49.
[60] *Idem*, p. 49—50.
[61] Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 439 (cf. *Familia*, nr. 21/1906). În articolul *Teatrul românesc în Ardeal*, semnat *B* (Bănuț?), din *Luceafărul*, nr. 21/1 noiembrie 1911, p. 494, se afirma: *„... în starea noastră... va trebui să creăm un repertoriu teatral potrivit, care să ție necontenit treaz interesul pentru teatru și să fie un viu îndemn pentru amatorii noștri de teatru. Un astfel de repertoriu de piese străine bine alese și bine traduse și mai ales de piese originale cu subiect din viața și preocupările noastre nu s-ar putea alcătui decît numai prin concursul tuturor talentelor noastre literare reale. Dacă acestea, al căror număr astăzi totuși înseamnă ceva, s-ar pune în serviciul cauzei Societății de teatru, nu ne îndoim că s-ar face un pas bun înainte. (B)"*.
[62] I. Massoff, *TR*, IV, p. 566.
[63] Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 308.
[64] *Idem*, p. 308; T. Codru, *Societatea de fond de teatru la Reghin*, în *Luceafărul*, Sibiu, nr. 18/16 sept. 1910, p. 447—450 (cronică la Adunarea Generală): *„D-l Bănuț și-a cîștigat deosebite merite, organizînd „comitetele filiale" și sporind numărul membrilor. În urma acestui spor, averea Societății a crescut cu 46.000 cor.(oane), urcînduse în total la aproape 500.000 cor. Tot d-l Bănuț a aranjeat mai multe reprezentații cu diletanții din diferite centre și a ținut mai multe conferințe"*.
[65] Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 357—358.
[66] *Idem*, p. 308.

ților" în mod metodic. La Brașov a înjghebat un ansamblu omogen, cu care a dat spectacole în sala *Redutei*, avîndu-i colaboratori pe: Marioara G. Dima — eleva Aristizzei Romanescu, Virginia Branișteanu, Maria Popescu-Bogdan, scriitoarea Ecaterina Pitiș, profesorul și scriitorul Al. Bogdan[67]. A cutreierat, de asemenea, toate zonele Transilvaniei, pînă prin Țara Oașului. Rod al acestor eforturi au fost Comitetele filiale ale S.T.R. de la Timișoara, Arad, Lipova, Făget, Caransebeș, Oravița, Cuvin, Zalău, Tășnad, Marghita, Vașcău, Beiuș etc.[68]

Mărturiile mai arată că această organizare românească a activităților de afirmare teatrală în Transilvania nu s-a desfășurat fără a se întîmpina obstacole. Pe lîngă atitudinea dușmănoasă (fățișă sau ascunsă) a autorităților, anumite cauze de ordin politic sau confesional au dus și la unele adversități între români, chiar și în domeniul manifestărilor specifice scenei. Astfel, spre exemplu, la Caransebeș, cu ocazia unui spectacol, „... *firul conductului electric a fost păzit de oameni înarmați cu puști, care ar fi tras în cei ce ar fi încercat să taie firul cu scop să întunece sala teatrului*"[69].

Au existat și locuri în care, la un moment dat, inițiativele artistice au trezit un slab interes în elita comunităților românești. Aflăm astfel de aspecte chiar dintr-o scrisoare a lui Bănuț, expediată din Bistrița, la 17 iunie 1909, în care arăta că „... *în Cluj*, (acolo, unde, în urmă cu patru decenii, exista o remarcabilă mișcare teatrală românească)[70], *am convocat întreaga inteligență. Durere! S-au prezentat așa de puțini, încît am hotărît o nouă convocare, pentru septembrie*"[71]. Cu toate impedimentele de acest fel, legat de eforturile din acel timp, istoria teatrului românesc menționează astăzi: „*Se poate spune că viața teatrului de peste Carpați în anul 1909 a fost influențată de activitatea lui Bănuț, în calitate de regizor, interpret și organizator de »comitete filiale«*"[72]. Munca aceasta va fi continuată și-n anii următori. În septembrie 1910, Bănuț se află din nou la Cluj, pentru „... *a organiza lumea românească în jurul Societății de teatru. Într-o sală a hotelului Biazini, directorul artistic al S.T.R. a vorbit despre »Teatrul modern«. A pornit apoi la drum cu »Barbu Lăutaru«, »Pentru ochii lumii«, »Jertfa«, »O soacră«, de I. L. Caragiale, precum și cu mai multe piese de autori locali*"[73]. Prin urmare, Bănuț s-a dovedit a fi consecvent și acolo unde se iveau obstacole, iar, pînă la urmă, a reușit în ceea ce și-a propus și în acest cuib de „*gentry*" cum îi spunea Clujului din anii săi de studenție.

Tot în anul 1910, Bănuț va fi prezent și la Dej, unde consolidează unui dintre cele mai active comitete filiale ale S.T.R., comitet care în acel an își va aduce aportul la reușita Adunării Generale a ASTREI, iar pentru munca desfășurată va fi evidențiat, apoi, în mod deosebit

---

[67] I. Massoff, *TR*, IV, p. 562.
[68] *Idem*, p. 563.
[69] Ibidem.
[70] Gh. I. Bodea, în *Cluj — pagini de istorie revoluționară*, Cluj, 1971, p. 91—108; Șt. Pascu, *Istoria Clujului*, Cluj, 1974, p. 360—363; Șt. Mărcuș și I. Massoff, *op. cit.*, passim.
[71] I. Massoff, *TR*, IV, p. 563.
[72] *Ibidem*.
[73] *Idem*, p. 571.

în cadrul Adunărilor Generale ale S.T.R. din august 1911 (la Blaj, alături de despărțămîntul Beiuș) și din noiembrie 1912 (la Brașov, alături de despărțămîntul similar din Lugoj, care-și extinsese activitatea în peste 70 de sate)[74].

Urmare a sprijinului susținut acordat de Bănuț, în 1910, la Dej, se vor putea prezenta piese de teatru ca: *„Pentru ochii lumii"*, comedie în două acte de Labiche, *„Jertfa"*, de Miclescu și *„O soacră"* — de I. L. Caragiale[75], după care reporterul T. Codru (Oct. Tăslăuanu) va scrie în *„Luceafărul"*, nr. 19 din 1910: *„Aici, la Dej, m-am convins ce înseamnă teatrul jucat de diletanți și ce menire frumoasă și mîntuitoare va avea"*[76]. De reținut este că și aici, ca pretutindeni, Bănuț a reușit să atragă în cadrul filialei S.T.R. floarea cea mai aleasă a tineretului român din zonă. Alături de animatoarea acesteia, *„inimoasa româncă dr. Micșa"* Lucreția, se aflau: Dr. Ioan Mezei — care în 1 Decembrie 1918 va fi delegatul meseriașilor din zona Dejului și Gherlei la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia (și ales în Marele Sfat Național Român), iar apoi va fi primul primar român al Dejului; Dr. Iosif Boca — coleg de studii cu dr. Petru Groza și Octavian Goga, ajuns apoi avocat, publicist și director de bancă; George Mânzat — premiat al Academiei Române pentru *„Monografia orașului Dej"*; Romulus Micșa — comandantul Gărzilor naționale române comitatense în 1918; Marioara Bodea, Alexandrina Rusu, Lucreția Brehar, Roman etc., care pînă în 1919 au prezentat multe și apreciate spectacole sub egida S.T.R. *„Ziarele ardelene, pe acel timp, consacrau coloane întregi, pline de elogii, la adresa bravilor membri ai Despărțămîntului Dej al Societății și relevau cu o vădită însuflețire frumusețea mișcării culturale din Dej. S-au jucat piesele »Creditorii« de V. Alecsandri, »Barbu Lăutaru«, »Distrașii« și foarte multe piese poporale. Sălile unde se predau piesele erau arhipline de intelectuali, meseriași și țărani"*[77].

Despre activitatea Despărțămîntului Dej al S.T.R., cît și despre cea a lui A. P. Bănuț — ca regizor și organizator de comitete subfiliale — se cunoaște că, pînă în 1911, s-a extins și în unele sate ale fostului comitat Solnoc-Dăbîca. Ca urmare, spre exemplu, la Recea, formația locală prezintă spectacole cu *„Slugă la doi stăpîni"* — adaptată de Z. Bârsan; țăranii din Sînmărghita joacă piesa *„Sărăcie lucie"*, iar cei din Căpîlna alte asemenea creații[78].

[74] *Serbările de la Blaj*, Blaj, 1911, p. 202—209.

[75] I. Massoff, *TR*, IV, p. 579.

[76] G. Mânzat, *Monografia orașului Dej*, Bistrița, 1926, p. 145—148 (cf. T. Codru, în *Luceafărul*, nr. 19/1910)

[77] *Idem*, p. 148.

[78] I. Massoff, *TR*, IV, p. 574; *Luceafărul*, nr. 21/1 nov. 1911, p. 494, sub semnătura *B* (Bănuț?), scria: *„Oricît de mari ar fi aspirațiile noastre, deocamdată sîntem avizați tot la vechile mijloace: reprezentații de diletanți și o bibliotecă teatrală. Se poate face însă pe calea aceasta vre-un progres însemnat? Reprezentațiile de amatori nu se pot ridica decît în cazuri de tot excepționale pînă la nivelul artei adevărate. Deși la noi s-au văzut reprezentații de diletanți destul de reușite, totuși n-ar fi bine dacă am exagera însemnătatea lor. Diletanții sînt mai simpatici și îndeplinesc o misiune culturală mai importantă cînd nici nu-și propun să rivalizeze cu artiștii profesioniști. O astfel de Mișcare de diletanți, care nu vor să fie mai mult, bine organizată și pusă în serviciul unor scopuri și idei vrednice de propagat, ne închipuim că ar putea chiar să aducă foloase reale culturii noastre... (B)"*.

În Darea de seamă din cadrul Adunării Generale a S.T.R., ținută la Blaj, în august 1911, se remarca faptul că: *„Dl. A. P. Bănuț, directorul artistic al Societății, a continuat în anul acesta cu munca de întărire a Societății, organizînd »comitete filiale«, colaborînd la reprezentații artistice de diletanți, ținînd conferințe și adunînd membri în jurul Societății"*[79]. Bănuț va continua aceste activități an de an, pînă în preajma primului război mondial, folosindu-se adesea și de ajutorul unor tineri artiști sau de studenți de la conservatoarele din București și Viena, așa cum au fost Marioara G. Dima, Ana Voileanu sau I. Harșia[80].

De-a lungul întregii sale activități artistice, începînd chiar din timpul studenției, A. P. Bănuț s-a dovedit a fi preocupat și pasionat de problemele majore ale teatrului în lumea contemporană, de problemele specifice teatrului românesc în Transilvania, cît și de legăturile acestuia cu arta dramatică din România. Mult l-a preocupat folosirea corectă a limbajului, ca instrument de comunicare scenică. *„În București* — îi scria el, în 30 mai 1906, lui Iosif Vulcan — *am încercat să studiez și să aprofundez meșteșugul artei teatrale în genere, dar mai ales mi-am dat silința să fixez muzicalitatea și euforia limbii. Înainte de toate, țin că e problema noastră de căpetenie de A SEMĂNA ÎN TEATRELE NOASTRE DE DILETANȚI, CONTRAR OBICEIULUI PRACTICAT, O LIMBĂ CURGĂTOARE, LIMPEDE CA CRISTALUL, MINTUITĂ DE ORICE ASPERITĂȚI PROVINCIALE ARDELENE SAU BĂNĂȚENE, dar ferită, de asemenea, și de cîntecul și nazalul AU și QU al franțuziților; accent propovăduit chiar și în Teatrul Național din București"*[81]. De altfel, Bănuț se situa în acest sens pe linia lansată de Iosif Vulcan și Iosif Hodoș în 1870 prin APELUL, pentru înființarea *„Societății pentru Fond de Teatru Român"* — instituție care, cereau ei, să nu se mărginească a fi doar *„... un loc de petrecere și de distracție, ci un institut pentru cultivarea limbii noastre ... adevărată școală de cultură națională"*, pentru stăvilirea procesului de deznaționalizare promovat de autoritățile ungare[82].

Bănuț aprecia: *„De bună seamă că turneele Millo și Pascaly au răscolit simțirile ce dormeau în inimile contemporanilor, trezind dorul viu al teatrului românesc în Ardeal"*, iar în același timp era conștient că în condițiile în care populația românească sute de ani la rînd era înlăturată de la mijloacele de cultivare în limba maternă, aceste acțiuni, îngăduite în mod sporadic, n-au putut înlătura toate urmările politicii de maghiarizare[83]. Ca urmare, chiar despre merituoasele formații teatrale de la Dej, *„Luceafărul"* constata cum: *„Diletanții, bineînțeles, și-au dat toată silința să joace cum au știut ei mai bine. În mișcările lor se observa oarecare mlădiere și la unii (Marioara Bodea) scintei de talent. Dar limba pe care o pronunțau era oribilă. Și fără o limbă frumoasă și corectă tot teatrul nu are nici o valoare. Dl. Bănuț mi se plîngea* — continuă reporterul T. Codru — (Oct. Tăslăuanu) — *că a fost imposibil să-i facă*

[79] *Serbările de la Blaj*, p. 202.
[80] I. Massoff, *TR*, IV, p. 574.
[81] *Idem*, p. 543; (cf. *Familia* din 4/17 iunie 1906).
[82] I. Massoff, *TR*, II, p. 537, 542.
[83] *Idem*, p. 501.

să spună o frază corect românește"[84]. Dacă în Dej, cu oameni de pregătire intelectuală remarcabilă — cum s-a văzut — era atît de greu de realizat un spectacol teatral corespunzător unui minim de exigențe lingvistice, e de închipuit care erau condițiile de pregătire în satele depărtate de oraș și de lumina învățăturii. Cu toate acestea, directorul artistic al S.T.R. n-a abdicat de la datorie, iar, așa cum se știe, nu în zadar!

Ca artist patriot și ca bun pedagog, Bănuț a încercat să vină în sprijinul filialelor S.T.R. și al maselor de iubitori ai teatrului nu numai prin conferințe, îndrumări sau prin asigurarea unui minim de repertoriu, ci și prin organizarea unor spectacole model, cu concursul artiștilor consacrați și al unor studenți de la conservatoarele din București și Viena. În acest scop, considerăm noi, a inițiat primul turneu artistic sistematic, care, în 1910, a cuprins localitățile Arad — în 4 iulie, Brad — 7 iulie, Lugoj — 10 iulie, Orăștie — 12 iulie, Alba Iulia — 15 iulie, Brașov — 21 iulie, Sibiu — 25 iulie 1910[85].

Pe lîngă directorul artistic, în această campanie instructiv-educativă model îi găsim pe tenorul Ștefan Mărcuș și pe baritonul Ionel Crișan, bursieri ai S.T.R. care, în 1912, vor absolvi, ca laureați, Conservatorul din Viena, după care Mărcuș va fi angajat prim-tenor la Opera din Troppau, iar Crișan ca prim-bariton la Opera din Gablonz[86]. „*Prin însușirile lor și prin acea notă tinerească și nobilă rîvnă pentru înălțarea noastră culturală* — *scria* „Thalia Română" — *cei trei tineri au cucerit de la început simpatiile publicului. Toți au înțeles că aveau în fața lor elemente prețioase pentru viitoarea mișcare artistică, o generație nouă mult promițătoare*"[87].

Programul turneului din 1910 cuprindea cîte o conferință, recital de poezie și momente vesele, susținute de către A. P. Bănuț, apoi piese muzicale de natură folclorică, lieduri și arii din opere și operete în interpretarea lui Mărcuș și Crișan[88]. Acompaniamentul a fost susținut de către Maria V. Branișteș, Maria G. Dima și compozitorul Guilelm Sorban[89].

Ca ecou la primele spectacole din acest turneu, „*Tribuna*" din 9 iulie 1910, prin Marilena Bocu, aprecia că acestea sînt o „... *bucurie senină și binefăcătoare după atîtea zile de întunecare și grijă ... un zîmbet acolo unde erau fruntile mai posomorîte ... un leac sufletesc neînchipuit de fericit ... nădejdea unei realizări a mereu depărtatelor proiecte ale S.T.R.-ului ... lumină în zorile unui viitor fericit către care trebuie să pășim cu încredere tot mai mare*"[90].

---

[84] G. Mânzat, *op. cit.*, p. 145.

[85] Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 385. Notăm că după I. Massoff, (*TR*, IV, p. 571), localitățile în care s-au realizat reprezentații în cadrul turneului din 1910 ar fi fost: Aradul (într-o sală a hotelului „*Crucea Albă*"), Oravița, Caransebeș, Brad, Lugoj, Orăștie, Sibiu, Teaca, Brașov, Blaj, Abrud și Bistrița. Șt. Mărcuș, pe de altă parte, afirmă că la Caransebeș reprezentația nu s-a putut face din cauza unor calamități naturale.

[86] Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 338.

[87] *Idem*, p. 357.

[88] *Idem*, p. 387.

[89] I. Massoff, *TR*, IV, p. 571.

[90] Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 387.

După spectacolul de la Lugoj, Valeriu Braniște scria în *„Drapelul"*, nr. 68/1910: *„Sîntem mîndri de prestațiile tinerilor bursieri, cari ne-au umplut inimile cu acel simțămînt pe care îl are românul văzînd un lucru bun românesc"*[91]. După ce-l elogiază pe Bănuț în calitatea sa de conferențiar, apreciază cîntăreții, face referiri la conducătorul trupei, scriind: *„Notă distinctă a făcut dl. Bănuțiu în declamațiunile sale. În special în »Discursul unui patriot din Maramureș« a stîrnit hohot care nu putea să se mai oprească"*[92].

„Gazeta Transilvaniei" din 22 iulie 1910 consemna că: *„Avem cu toții parcă simțul mîndriei că iată ne-a succes și nouă să putem crește din sărăcia neamului pe cîțiva tineri români cari să ducă graiul și cîntecul nostru dulce și neîntrecut în toate colțurile locuite de români"*[93].

Încurajată de acest întîi turneu literar-muzical organizat de către tinerii artiști români, Adunarea Generală a S.T.R., desfășurată între 28—29 august la Reghin, decide ca, începînd din acest an, sub conducerea lui A. P. Bănuț, să se constituie o trupă de 10—12 actori și cîntăreți consacrați sau în curs de profesionalizare, pentru organizarea unor turnee în toate ținuturile românești din imperiu. La dispoziția acestei trupe este pusă o subvenție anuală de 30 mii de coroane din fondurile S.T.R., adunate din cotizații, donații și spectacole, revenindu-i fiecărui membru al formației în medie 2.400 coroane retribuție[94]. În legătură cu aceasta este de menționat că, așa cum reiese dintr-o intervenție parlamentară a lui Ștefan Cicio-Pop, din 1908, pe cînd pentru teatrele maghiare anual se alocau din fondurile centralizate ale statului (formate și prin contribuția populației românești) peste un milion patru sute de mii de coroane, pentru mișcarea culturală românească nu se dădea nici o coroană[95].

Legat de activitatea directorului artistic, Darea de seamă pe anul 1910—1911, prezentată în adunarea generală ținută la Blaj, în 28—29 august 1911, spunea, pe lîngă altele, că: *„Pentru vara aceasta, Comitetul a aflat de bine a-l exmite într-un nou turneu artistic, în ținuturile periferice ale românilor din patria noastră, pe care l-a întreprins în colaborare cu bursierul »Societății« dl. Ionel Crișan (d-l Șt. Mărcuș fu împiedicat a se asocia), cu d-șoara Ana Voileanu, apreciata elevă a Academiei de Muzică din Viena și a unor diletanți bine reputați. Prin asemenea serate artistice — concerte, reprezentații teatrale și recitațiuni — se îndeplinesc scopuri culturale și artistice de mare însemnătate și totodată*

---

[91] *Ibidem.*

[92] *Ibidem.* Menționăm că acest *Discurs*... nu-i altul decît creația lui Bănuț despre care G. Călinescu (*Istoria literaturii române — Compendiu*, Buc., 1968, p. 226) aprecia că *„... și astăzi se recitează cu plăcere"*.

[93] Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 388; T. Codru (Oct. Tăslăuanu), în *Luceafărul*, nr. 18/16 sept. 1910, p. 447—450, scria că: *„Tot D-l Bănuț a aranjat mai multe reprezentații cu diletanții din diferite centre și, a ținut mai multe conferințe. În vară a făcut cu bursierii Societății, d-nii Crișan și Mărcuș, un strălucit turneu artistic, care a cucerit pretutindeni publicul românesc"*.

[94] Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 308, 390; I. Massoff, *TR*, IV, p. 572. Tensiunea politicii de maghiarizare, cît și falsificarea alegerilor din 1910 au determinat ca și S.T.R.-ul să-și intensifice activitatea, organizînd și o nouă Adunare generală (extraordinară), care să dinamizeze activitatea artistică.

[95] Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 204.

cultivă interesul față de Societatea noastră"[96]. Din informațiile ce le deținem — dintre care unele sînt foarte contradictorii — deducem că acest „*nou turneu în ținuturile periferice ale românilor*" — cum zicea Darea de seamă, s-a desfășurat prin zonele Bihorului, Sătmarului și Maramureșului, prin centre precum Beiușul, Oradea, Seiniul, Băile Pavel iene, Vișeul de Sus, Șomcuta Mare și Lăpușul Unguresc, unde însă în „Thalia Română" prezența acestei formații este menționată în legătură cu anul 1912[97].

În repertoriul turneului din 1911 intrau drama într-un act „*Jertfa*" de I. Miclescu, în care Bănuț făcea rolul principal, și o comedie în trei acte, tradusă de Elena de Iacobich, după Al. Piedro. Ana Voileanu interpreta, la pian, compoziții de Iacob Mureșianu și alții și-l acompania pe Ionel Crișan, care cînta doine din Brediceanu, piese de Gh. Dima și „*Mai am un singur dor*"[98], de Guilelm Șorban.

Din trupa condusă de Bănuț în 1911, în afara celor evidențiați în Darea de seamă a S.T.R., mai făceau parte frumoasele surori Aurelia și Eugenia Popa-Radu, din Făgăraș, și C-tin Calmuschi, absolvent al Conservatorului de artă dramatică București[99]. Amintindu-și de această campanie artistică, Bănuț scria că „... *se compunea din cetățeni maghiari „cu buze valahe" ... în afară de C. Calmuschi, căruia îi aranjasem cetățenia maghiară, punîndu-i un accent ascuțit pe „á" și adăugîndu-i un „z" după „s", încît nici un polițai străin n-ar fi tras la îndoială că ... e născut în Cluj sau Oradea, ca orice veritabil »gentry« al nobilei sale patrii — mă rog: Kálmuszki Szilárd*"[100]. Sigur, aceasta n-a scutit trupa românească de unele obstrucții din partea autorităților. Așa, spre exemplu, în 1911: „*La reprezentația anunțată la Oradea* — își amîntea Bănuț — *lumea aștepta ridicarea cortinei, ca să înceapă drama „Jertfa", de Miclescu. Ne pomenim cu un funcționar străin care, în numele chestorului, anunță că* »... *reprezentația trupei, cu vizibile*

[96] *Serbările* ..., p. 206; Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 390: *Gazeta Transilvaniei*, nr. 178, din 14/27 aug. 1911, p. 2; Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 336—337.

[97] Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 537. Se pare că, în *Thalia română*, Șt. Mărcuș, în afirmațiile sale, se bazează mai mult pe unele amintiri ale lui Bănuț decît pe documente (p. 357). Dacă turneul era prin localitățile amintite însă în 1912, amintirile nu puteau fi legate de noutatea absolvirii Conservatorului din Viena de către Ana Voileanu — care-l absolvise cu un an mai devreme (A. P. Bănuț, *Oameni de ispravă*, p. 78—81), iar Ionel Crișan nu mai era amintit ca „... elev la Academia de Muzică din Viena", ci ca absolvent, cum era, în 1912. Din alte surse aflăm că între 1 și 28 iulie 1912 Ionel Crișan era într-un turneu muzical, alături de Șt. Mărcuș și Aca de Barbu (Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 395—401; I. Massoff, *TR*, IV, p. 578; *Luceafărul*, Sibiu, nr. 24/10 iunie 1912, p. 440), afirmă că turneul muzical era programat prin: Cluj, Dej, Tg. Lăpuș, Bistrița, Timișoara, Arad, Brad, Oradea, Abrud, Orăștie, Brașov, Făgăraș, Lugoj și Sibiu. I. Crișan, neputînd fi în același timp în două locuri, nu putea fi și în trupa lui Bănuț. Dealtfel, unele detalii legate de turneul din 1911, cum ar fi incidentul de la Oradea, sînt preluate chiar din presa acestui an: *Tribuna*, 31 august 1911, citată de Mărcuș la p. 391—392, spre exemplu.

[98] Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 391—392.

[99] *Idem*, p. 336—337, 357, 390—392. La p. 397, Mărcuș menționează concursul lui I. Crișan la un concert organizat de tinerimea română din Cluj, iar la p. 573 se arată că paralel cu trupa lui Bănuț, în Transilvania desfășura un turneu și o trupă în care se aflau Zaharia și Olimpia Bârsan, cu C-tin Mărculescu și M. Tancovici-Cosmin de la Teatrul Național din București.

[100] *Idem*, p. 390; 357.

aluzii daco-românești, este interzisă«. S-a lăsat cortina jos. Lumea a rămas liniștită în sală și la intervenția energică a Dr. Aurel Lazăr, advocat fruntaș român din Oradea, cu multe greutăți, abia spre miezul nopții, a putut cortina să se ridice și să se desfășoare programul anunțat"[101].

În vara anului 1912, localitățile Transilvaniei sînt cutreierate de alte două caravane culturale ale S.T.R., animate fiind și de către proaspeții absolvenți ai Conservatoarelor de muzică și artă dramatică. Prima trupă (dramatică), condusă direct de către directorul artistic al S.T.R. cuprindea pe Aurelia și Eugenia Popa-Radu și pe C. Calmuschi, din trupa anului 1911, la care s-au mai atașat Marioara G. Dima, Florica Crișan, Elisa Ștefănescu, Ghiță Cosma etc.[102] A doua grupare (muzicală) era condusă de Ștefan Mărcuș, cuprinzîndu-i și pe Ionel Crișan, Aca de Barbu și, pentru acompaniament, pianistul elvețian B. Seidmann — colegul lor de studii la Academia de muzică din Viena[103]. În unele locuri, cele două trupe s-au succedat cu spectacole la mici intervale de timp, dar, cu toate acestea, amîndouă s-au bucurat de succes și de un numeros public însetat de cultură[104].

Între localitățile în care a dat reprezentații formația condusă de Bănuț sînt amintite: Făgărașul, Săliștea, Aradul, Lipova, Orăștia, Blajul, Bradul, Abrudul, Turda, Șimleul și Șomcuta Mare[105].

Un rol de menționat a avut A. P. Bănuț în organizarea Adunărilor Generale ale Societății pentru Fond de Teatru Român — lucru care s-a văzut încă din perioada studiilor artistice de la București și Berlin, pînă în 1908, cînd a fost ales director artistic al Societății.

Pentru Adunarea Generală a S.T.R. din 19—20 septembrie 1909 ținută la Alba Iulia (în care, conform concepției manifestate de către proaspătul director artistic, se fixează ca obiectiv principal înființarea de colective artistice sătești, școlare, muncitorești și meșteșugărești în toate comunitățile românești), Bănuț pregătește spectacolul cu piesa *„Două lumi"*[106].

La Adunarea Generală din 28—29 august 1910, ținută la Reghin, cu contribuția lui Bănuț se prezintă spectacolul cu piesele, *„Jertfa"* și *„Bucătăreasa"*, alături de viitoarea mare artistă Aca de Barbu, cît și un concert la care își aduce aportul corul din Șcheii Brașovului, condus de George Dima[107], în vreme ce la adunarea generală extraordinară, organizată în 6 noiembrie, la Brașov, se pare că protagoniștii spectacolelor sînt tot cei de la Reghin[108].

Despre aportul lui Bănuț la pregătirea și desfășurarea adunării generale a S.T.R. din 29—30 august 1911, la Blaj (în cadrul jubileului semicentenar al ASTREI), avem mai puține informații. Fără îndoială că directorul artistic al S.T.R. și-o fi adus aport substanțial la aceste ample manifestări, odată ce, în seara de 29 august, se afla printre cei

[101] *Idem*, p. 392, cf. *Tribuna* din 31 aug. 1911.
[102] *Idem*, p. 390—391.
[103] *Idem*, p. 395—402.
[104] *Idem*, p. 398—399.
[105] *Idem*, p. 307; I. Massoff, *TR*, IV, p. 566—567.
[106] Ibidem.
[107] Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 308, 353; I. Massoff, *TR*, IV, p. 571; *Luceafărul*, nr. 18/16 sept. 1910, p. 447—450.
[108] Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 309; I. Massoff, *TR*, IV, p. 572—573.

105 fruntași ai românilor din Transilvania și România, invitați de onoare la masa festivă oferită de către mitropolitul Mihali[109]. În paginile memorialistice rămase de la Bănuț s-au fixat unele din acele momente în care, la Blaj, se aflau „... *toți oamenii noștri politici ... în frunte cu cei doi președinți: Gh. Pop de Băsești și Teodor Mihali*", apoi floarea științei și culturii de pe amîndouă versantele Carpaților: N. Iorga, Simion Mehedinți, Sextil Pușcariu, Aurel Vlaicu, G. Coșbuc, I. L. Caragiale, Șt. O. Iosif, O. Goga, V. Eftimiu etc., ziariști străini și alți oameni de cultură europeană, între care și bunul prieten al românilor (și al tatălui lui A. P. Bănuț) Jan Urban Jarnik[110].

Legat de anul 1911, Șt. Mărcuș menționează îmbolnăvirea lui A. P. Bănuț (căruia un mare doctor îi spusese că ar fi un adevărat „*arsenal de boli*"[111]), dar și faptul că acesta, „... *bun organizator și talentat comic de mare forță ... continuă opera de întărire a S.T.R.-ului în ținuturile periferice ale românilor din Nordul Ardealului*"[112].

La 18—19 noiembrie 1912, în adunarea generală de la Brașov, sub conducerea lui Bănuț, se prezintă spectacolul cu piesa „*Brînduța*", de Brieux[113].

La toate aceste adunări generale ale S.T.R., pe lîngă aportul adus ca regizor, interpret, conferențiar, ca principal organizator al tuturor manifestărilor cultural-artistice, Bănuț, de regulă, făcea parte și din prezidiul de conducere al acestora, adesea avînd însărcinarea de notar (secretar)[114].

În adunarea generală a S.T.R. din 8—9 noiembrie 1913, la Caransebeș, făcîndu-se un bilanț al activității, se constată că pînă în acel moment apare nr. 32 din „Biblioteca teatrală", se formaseră 75 comitete filiale ale Societății, cu 1279 membri, și un fond de 566.340 coroane pentru edificarea teatrului permanent[115] — toate acestea fiind, în principal, rodul muncii directorului artistic.

---

[109] *Serbările de la Blaj*, p. 207; A. P. Bănuț, *Scrieri*, p. 395.

[110] A. P. Bănuț, *Scrieri*, p. 390—405.

[111] *Idem*, p. 38.

[112] Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 337; *Luceafărul*, nr. 21/1 nov. 1911, p. 493—494, sub semnătura *B*, arată că: „*Societatea noastră strînge avere și pregătește cu multă rîvnă terenul pentru vremuri mai bune ... Vizitele artiștilor de dincolo, în calea cărora se pun atîtea piedici, sunt numai niște apariții sporadice, cari pot cel mult să dea mișcării de la noi îndemnuri și orientări nouă. O organizare și o dezvoltare a mișcării de la noi nu se poate închipui decît în cadrele Societății noastre de teatru în care ar trebui să se unească toate silințele noastre pe acest teren, întocmai precum în Asociație*" (ASTRA — n.n.).

[113] Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 310; T. Codru, în *Luceafărul* (nr. 31/16 nov. 1912, p. 710—711) scria că: „*La Brașov s-a vorbit mult despre teatru și s-a prezentat o singură piesă, „Brînduța", de Brieux. Ce credeți, de ce a rămas lumea încîntată: de cuvîntări sau de piesă? Unde a fost sala mai plină? ... Evident că reprezentațiile sînt lucrul principal pentru cultura teatrală ... Reprezentarea „Brînduței" a fost o reușită. Inscenarea, datorită D-lui Bănuțiu, mulțumitoare. Diletanții s-au achitat conștiincios de roluri*" ...

[114] Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 306—312; I. Massoff, *TR*, IV, p. 429—430.

[115] Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 311; *Luceafărul*, nr. 31/16 nov. 1912, p. 710, arată că: „*D-l Bănuțiu, directorul artistic, a făcut pînă acum tot ce s-a putut și a făcut mult. E meritul lui că s-au înmulțit membrii și că s-au înființat Comitetele filiale. Vina că nu funcționează comitetele nu e a lui, ci a se căuta în organizația însăși. ... O trupă ... sub conducerea d-lui Bănuțiu credem că ar fi cel mai nimerit mijloc de a trezi interesul publicului nostru față de teatru*".

Paralel cu activităţile desfăşurate ca director al S.T.R., Bănuţ şi-a adus contribuţia şi la sprijinirea altor societăţi şi reuniuni româneşti pe tărîmul manifestărilor spirituale. La 31 decembrie 1907, spre exemplu, îl întîlnim în rolul principal din comedia *„Mîncinosul"*, de Şt. Vellescu, în spectacolul organizat de Reuniunea femeilor române pentru ajutorarea văduvelor sărace din Braşov şi Săcele[116]. Aceeaşi Reuniune braşoveană e ajutată de polivalentul Bănuţ, în calitate de coregraf, pentru organizarea unei serate etnografice[117]. În 14/21 mai 1912, tot la Braşov, Bănuţ, cu Marioara G. Dima, va susţine un recital de poezie în cadrul manifestărilor jubiliare dedicate lui George Barit[118].

Dintr-un document publicat de Şt. Mărcuş înţelegem că la 31 decembrie 1909, în cadrul unui spectacol al Reuniunii române de cîntări din Bistriţa, Bănuţ a fost regizorul şi interpretul principal în piesele *„Şapte şi nici o ispravă"*, de M. Popescu-Bogdan, şi *„Curiozitate muierească"*[119].

Aportul lui Bănuţ îl bănuim şi în organizarea serbărilor jubiliare ale societăţilor studenţeşti *„România Jună"*, din Viena, în 11 mai 1911, şi *„Petru Maior"* din Budapesta, în 22 aprilie 1912, la care şi-au adus contribuţia şi ceilalţi bursieri ai S.T.R. (Ionel Crişan, Ana Voileanu şi Ştefan Mărcuş, preşedintele *„României June"*), făcînd o frumoasă propagandă culturii româneşti în cele două capitale ale imperiului bicefal[120].

Adesea, Bănuţ era angrenat în pregătirile ce se făceau pentru serbările din cadrul Adunărilor Generale ale ASTREI — cum a fost, spre exemplu, la Dej, în 1910, unde a pregătit spectacolul formaţiilor teatrale[121], sau mai înainte, în august 1908, la Şimleul Silvaniei, după care publicaţia locală *„Gazeta de duminică"* din 14 august publica o *„Mulţumire publică"* a Comitetului aranjator, în care, printre altele, se spunea: *„Aducem deosebită mulţumire şi laudă D-lui Aurel P. Bănuţiu, care a instruit cu toată abnegaţiunea piesa de teatru »Moise Păcurariu« şi a creat rolul principal, asigurîndu-i un strălucit succes"*[122]. E de menţionat că la aceste serbări a participat şi cîntăreţul Şt. Mărcuş, care scria mai tîrziu: *„La Şimleu l-am cunoscut mai întîi pe A. P. Bănuţ, directorul artistic al S.T.R.-ului, de la care am învăţat multe lucruri folositoare"*[123].

Ca urmare a nenumăratelor sacrificii, a bogatei şi entuziastei activităţi desfăşurate, Bănuţ n-a avut doar satisfacţii, precum cele cunoscute şi deduse după aprecierile de mai sus. Autorităţile maghiare în 1913 au ajuns chiar să-l întemniţeze. Aceasta, pe motiv că în cadrul spectacolului ocazionat de adunarea generală a S.T.R., din noiembrie 1913, la Caran-

[116] I. Massoff, *TR*, IV, p. 552.
[117] *Idem*, p. 578.
[118] Ibidem.
[119] Şt. Mărcuş, *op. cit.*, p. 481.
[120] *Idem*, p. 292—294.
[121] G. Mânzat, *op. cit.*, p. 145—148.
[122] Şt. Mărcuş, *op. cit.*, p. 385; I. Massoff, *TR*, IV, p. 556—557.
[123] Şt. Mărcuş, *op. cit.*, p. 383. Adesea Bănuţ participa şi contribuia la reuşita unor manifestări şcolare. În 23 dec. 1910, spre ex., se află, alături de Coşbuc şi G. Dima, la inaugurarea şcolii din Cata (pe Tîrnave) (*Luceafărul*, nr. 3/1 febr. 1911, p. 71), iar în 1912 e la Feldioara, *Luceafărul*, nr. 6/1912, p. 140, scriind că: *„... învăţătorii dau o reprezentaţie teatrală şi declamatorică cu un program foarte vast şi variat (e şi „Năpasta" lui Caragiale!) şi cu concursul d-lui A. P. Bănuţiu..."*

sebeș, Bănuț a recitat poezia *„Graiul neamului"* de George Coșbuc[124]. Se pare că intervențiile represive de acest fel, cît și obișnuitele presiuni, amenințări, șantaje etc. au reușit să influențeze și Comitetul de conducere al S.T.R., care, încă din 1913, își propune desființarea și renunțarea la postul de director artistic pe care îl deținea A. P. Bănuț, omul care se pregătise special pentru această muncă pe care o făcea cu talent, dăruire și eficiență.

Referindu-se la vitregia condițiilor de activitate existente în Transilvania pentru teatrul românesc din anii ce au precedat primul război mondial (vreme în care și Comitetul S.T.R. se adîncise în nenumărate formalități birocratice), Ștefan Mărcuș scria: *„D-l A. P. Bănuțiu, văzînd că problema teatrală nu-și mai găsește o soluție definitivă, S.T.R. renunțînd la serviciile pe care, sincer vorbind, nu le putea îndeplini decît cu riscul anihilării sale sufletești, pomenindu-se — după declarațiile Domniei Sale — transformat încetișor din director artistic în arhivar, după o conviețuire de opt ani, divorțează de S.T.R."*[125].

Înainte de a ajunge însă la această răspîntie a vieții sale, cu ultimele resurse morale de care dispunea, mai mult pentru a-și împăca conștiința, Bănuț mai face un efort pentru salvarea vechiului vis al tinereții sale: *„Teatrul românesc ambulant din Ardeal și Banat"*. La 15 mai 1914, din Brașov, adresează Ministerului de Interne ungar un memoriu prin care solicită o autorizație pentru înjghebarea unei trupe teatrale românești, cu care să organizeze stagiuni anuale de reprezentații în cuprinsul Ardealului și Banatului[126]. Între altele, Bănuț scria: *„Solicit Excelenței Voastre o autorizație permanentă pentru întemeierea, susținerea și conducerea unei trupe teatrale românești ambulante, constătătoare din atîția actori și actrițe cîți ar necesita un repertoriu onorabil de piese românești și străine pe care aș dori să le reprezint în cursul unei stagiuni statornice de la 1 septembrie, pînă la 1 mai, prin toate orașele, tîrgușoarele și comunele cu populație românească ale Ungariei... Un popor ca al nostru, de trei milioane și jumătate de suflete, are imperioasă nevoie nu de unul, ci chiar de mai multe teatre bune, să-i facă educația artistică, și să-i stimuleze literatura dramatică încă în fașă. În urma tristei împrejurări că n-avem un singur teatru românesc statornic în Ungaria, toate talentele noastre dramatice și muzicale pribegesc prin cele străinătăți, sau sînt silite să-și omoare în sufletele lor încă în germene toate pornirile lăuntrice, pentrucă nu vor putea valorifica capitalurile lor artistice nici spre folosul propriu, nici spre satisfacția și orgoliul poporului din care fac parte... Sediul stabil al trupei ar fi la Brașov sau Sibiu. Solicit autorizația, ca trei-patru actori, să pot angaja de la diferite teatre din străinătate. Semnat la 15 mai 1914, în Brașov.*

A. P. Bănuțiu,

scriitor, artist dramatic, fost director al S.T.R."[127]

[124] I. Massoff, *TR*, IV, p. 584.
[125] Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 457.
[126] I. Massoff, *TR*, IV, p. 586.
[127] *Idem*, p. 457; M. Zaciu, *op. cit.*, p. 7.

Răspunsul la această ultimă tentativă a artiștilor români din Ardeal și Banat pentru crearea unui teatru românesc permanent aveau să-l dea, doar peste cîțiva ani, autoritățile României reîntregite, prin decizia Consiliului Dirigent, din 18 septembrie 1919, în baza căreia, la Cluj (nu la Sibiu sau Brașov, cum propusese Bănuț), se deschide primul Teatru de Stat românesc și prima Operă Română în Transilvania[128]. Cît despre A. P. Bănuț, se cunoaște că doar la două luni după memoriul înaintat autorităților maghiare pentru înființarea Teatrului românesc, la 15 iulie 1914, Comitetul de conducere al S.T.R., întrunit sub președinția lui V. Goldiș, denunță contractul privitor la directorul artistic al Societății[129]. De altfel, parțial, cu aceasta, pentru o vreme, încetează activitatea întregii Societăți pentru Fond de Teatru Român; cinci ani la rînd nu se vor ține nici măcar adunările generale ale acesteia[130]. Odată cu începerea războiului mondial, unii dintre membrii Comitetului de conducere sînt deportați și arestați, alții s-au refugiat peste Carpați, iar cei rămași liberi, neavînd posibilități a se manifesta, au fost bucuroși că pot să salveze existența formală și averea Societății pentru Fond de Teatru Român[131].

Legat de concedierea sa ca director artistic, A. P. Bănuț scria, în 1931, că: „... *după o activitate foarte intensivă de doi ani și alta, mai puțin intensivă, de trei, actualul președinte al Societății de Teatru Român, iubitul meu „protector", d-l dr. Alexandru Vaida Voievod (zîmbetul este strict interzis!), „ÎN ÎNȚELESUL PREVEDERILOR PLANULUI DE ACȚIUNE AL FONDULUI DE TEATRU", MĂ DESTITUIE cu toată delicatețea DIN SLUJBĂ, mulțumindu-mi pentru bunele servicii aduse Societății teatrale și rugîndu-mă să primesc asigurarea stimei sale deosebite, precum și pe aceea a amicului nostru comun, d-l Tiberiu Brediceanu, secretarul de azi* [1931 — E.L.] *al pomenitei Societăți.*

Admit că sarcina d-lui dr. Vaida nu fusese ușoară. Pentru domnia-sa se pusese uriașa problemă trifurcată: cum să salarizezi dumneata un om, mulțumindu-l și pe el și pe națiune, respectînd în același timp sfînta literă a PLANULUI DE ACȚIUNE a Comitetului. Aici era dificultatea tragică a desnodămîntului, care mă scotea definitiv din circulația artistică a bunului nostru Ardeal... O, Doamne, cum n-aș fi disperat în acele zile sumbre dacă n-aș fi știut că în lumea asta toate-s trecătoare... nu numai Planul de acțiune... De aceea, pe cît de repede m-am mîngîiat, pe atît de repede a venit mobilizarea generală a monarhiei austro-ungare..."[132].

Nostimă și prea puțin clară rămîne totuși situația în care Bănuț îl acuză de destituire pe „*protectorul*" său Al. Vaida, cel care, în a patra pagină a unei scrisori amicale, din 1905, îi zicea, legat de contractul cu S.T.R.: „*Fă-ți mai întîi examenul de advocat, pentrucă mîine-poimîine, după ce vei munci ani întregi pentru ei, președintelui cutare al Socie-*

[128] Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 312—313, 489—490; Gh. I. Bodea, *Cluj — pagini de istorie revoluționară*, Cluj, 1971, p. 171; Șt. Pascu, *Istoria Clujului*, Cluj, 1974, p. 124—125.

[129] Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 312—313; I. Massoff, *TR*, IV, p. 584—587.

[130] Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 225—227; I. Massoff, *TR*, IV, p. 587.

[131] Șt. Mărcuș, *op. cit.*, p. 225—227.

[132] A. P. Bănuț, *Tempi passati*, p. 197—198; idem, *Scrieri*, p. 21.

tății n-o să-i placă de mutra D-tale și simplaminte îți dă drumul. Cunosc îndeajuns pe oamenii noștri... Sînt capabili... Crede-mă!"[133]

Neclară rămîne problema vinovatului principal de desființarea postului de director artistic și de concedierea lui Bănuț cu atît mai mult, cu cît documentele și scrierile de specialitate dovedesc că ședințele Comitetului de conducere al S.T.R., din 1913 și 1914, în care s-au adus decizii în acest caz, au fost prezidate de către Vasile Goldiș[134]. Al. Vaida-Voievod avea să devină președinte al S.T.R. mult mai tîrziu. Oricare ar fi fost însă cauzele și autorii destituirii din funcție, cert este că, după o îndelungată, rodnică, apreciată și mult necesară activitate pe tărîmul artistic, în scopul formării unui fond uman și financiar necesar realizării unui teatru românesc permanent, autofinanțat în Transilvania — timp în care și-a zdruncinat sănătatea în mod considerabil — Aurel P. Bănuț rămîne fără slujbă. Pe drept cuvînt putea scrie că: *„Tot binele care l-am putut face în viață, l-am făcut. Multe din relele ce m-ar fi putut ocoli, m-au ajuns"*[135].

În mod sporadic, pe Bănuț îl vom regăsi și-n anii ce au urmat, în activități din domeniul culturii. După ce în martie 1915 e mobilizat, ca *„glotaș, clasa B"*, în armata austriacă, iar în 1916 dezertează, trecînd Carpații și înrolîndu-se în armata română, din 1917 din nou va face muncă de director artistic al unei *„companii teatrale"*, între ostașii ce luptau pentru apărarea și reîntregirea României[136].

După Marea Unire din 1918, Bănuț va rămîne mereu în legătură cu foștii săi camarazi de turnee artistice și de alte manifestări culturale naționale. Într-o vreme, e numit director al Propagandei culturale pentru Ardeal și Banat, în cadrul Ministerului Artelor și Cultelor. Din 15 septembrie 1928, Bănuț devine primul director al nou înființatului Teatru de Stat („de Vest") din Oradea, iar apoi inspector în Direcția educației poporului, prezidată de Liviu Rebreanu (din aceasta făcînd parte și Emanoil Bucuța, T. Arghezi, Gala Galaction, Vasile Voiculescu ș.a.)[137]. Chiar atunci cînd avea funcții în administrație sau magistratură, Bănuț era remarcat prin înclinația și aportul adus la dezvoltarea culturii, artei, literaturii și publicisticii, prin realizarea unor monumente și plăci comemorative pentru evocarea unor personalități importante[138], tot el fiind și cel care înființează *„prima Școală Țărănească"* din Ardeal[139].

Perioada în care Aurel P. Bănuț a avut însă rolul de cea mai mare importanță în organizarea vieții culturale a Transilvaniei, în pregătirea spirituală a maselor românești pentru Marea Unire și pentru Teatrul Național visat de el și înfăptuit după 1918, rămîne aceea în care era student la actorie, apoi director artistic al Societății pentru Fond de Teatru Român. Dacă atunci, ca întotdeauna, Bănuț n-a fost o salcie plîngătoare, nici un „falnic gorun", el a rămas peste vreme mai mult

[133] A. P. Bănuț, *Tempi passati*, p. 197—198.
[134] *Idem*, p. 199.
[135] *Idem*, p. 199; idem, *Scrieri*, p. 26.
[136] A. P. Bănuț, *Scrieri*, p. 50.
[137] *Idem*, p. 50—52; E. Dunăreanu, *op. cit.*, p. 35.
[138] Idem, *Oameni...*, p. 123—135.
[139] P. Negoșeanu, *op. cit.*, p. 9; E. Dunăreanu, *op. cit.*, p. 40.

decît „... *o mlădioasă tufă de răchită pe care vînturile și furtunile au pleznit-o, au biciuit-o, au îndoit-o și greblat-o în toate chipurile, dar n-au reușit s-o înfrîngă, sau s-o zmulgă din rădăcină*" — cum o spune chiar el[140], cel ce a rămas ca adevărat om și artist dăruit cu întreaga-i ființă vremii și neamului său.

EMIL LAZĂR

AUREL P. BĂNUȚ, LE PREMIER DIRECTEUR DE LA „SOCIÉTÉ POUR LE FONDS DE THÉÂTRE ROUMAIN EN TRANSYLVANIE"

(Résumé)

Cet ouvrage essaye de mettre en relief les mérites d'une remarquable personnalité de la culture roumaine du début du XXe siècle, personnalité dont on affirme: „Il a beaucoup travaillé, mais ses efforts ont été peu reconnus" (Șt. Mărcuș). Il y a bien peu de gens qui sachent aujourd'hui que A. P. Bănuț a été le fondateur, le premier rédacteur et le propriétaire de la très importante revue littéraire „Luceafărul", laquelle, depuis 1902 a réuni dans ses pages l'élite des lettres roumaines, y-compris celles d'au delà des frontières imposées de force au coeur du pays. Il y en a peu qui se rendent compte de ce que „Ni avant lui, ni après lui la Transylvanie n'a donné d'autre écrivain remarquable de prose satirique et humoristique dans le genre bref dont l'oeuvre pût compléter le fresque de la société transylvaine de début du siècle" (P. Negoșeanu), époque où Bănuț était considéré comme „un Caragiale de la Transylvanie" et était distingué de 2 prix — de l'ASTRA et de l'Académie Roumaine.

L'auteur de cet ouvrage souligne aussi le rôle décisif joué par Bănuț — sous la devise „Éclairer le peuple roumain par le théâtre" — dans la création de troupes d'acteurs et de diverses départements dans le cadre de la „Société pour le Fonds de Théâtre Roumain en Transylvanie" (S.T.R.), idée qui l'obsède déjà du temps de ses études aux Conservatoires d'Art Dramatique de Bucarest et de Berlin.

Ce qui est le plus mis en valeur dans cet ouvrage c'est l'activité de Bănuț en tant que directeur artistique (l'unique, d'ailleurs) de la S.T.R. (1908—1914), où il lutte pour la réalisation d'une bibliothèque, d'un répertoire théâtral adequat et surtout pour l'organisation de spectacles et de tournées avec des acteurs professionnels et amateurs dans des conditions où il fallait vaincre la pauvreté et les plus innouïes obstructions inventées par les autorités d'occupation autrichienne-hongroise dans la Transylvanie à cette époque-là. Bien que l'histoire du théâtre roumain mentionne, ainsi que, d'ailleurs, Mircea Zaciu, que „Bănuț est le premier à demander officiellement la fondation d'un théâtre roumain permanent, idéal qui ne sera accompli que par la création, en 1919, à Cluj, du Théâtre National", ses mérites sont restés peu recompensés.

En se voulant un geste récupératoire, de reconnaissance, cet ouvrage vise à faire connaître aux jeunes générations le rôle d'animateur et de militant passionné pour le théâtre roumain permanent en Transylvanie, rôle joué avec professionnalisme et dévouement patriotique par celui qui a été, entre 1881 et 1960, A. P. Bănuț.

[140] A. P. Bănuț, *Scrieri*, p. 40.

CONCEPȚIA DIRIJISTĂ A LUI MITIȚĂ CONSTANTINESCU PRIVIND CREAREA ȘI DEZVOLTAREA COMPLEXULUI ECONOMIC NAȚIONAL ROMÂNESC

I. *Cîteva date biografice*

Mitiță Constantinescu, cel mai de seamă doctrinar al dirijismului românesc din perioada interbelică, s-a născut la București la 20 octombrie 1890. Tatăl, Dragomir Constantinescu, a dispus de o stare materială modestă. Dosarul său de student conține o serie de certificate de pauperate eliberate de Primăria și Administrația financiară a capitalei prin care se face dovada că atît Mitiță Constantinescu cît și tatăl său au fost „lipsiți de avere"[1].

În anul școlar 1900—1901 Mitiță Constantinescu a absolvit Școala normală pentru învățătura poporului român, fiind apreciat de directorul său Petre P. Gârboviceanu ca ele cu „calități excepționale".

După terminarea cursurilor elementare, viitorul economist a urmat cursurile liceului „Gheorghe Lazăr" din București, secția clasică-modernă.

În anul școlar 1910 se înscrie la Facultatea de drept din București, pe care a absolvit-o în anul școlar 1913—1914, pentru ca la scurt timp să plece la Universitatea din Paris în vederea obținerii titlului de doctor în științe juridice și economice. Intrarea României în 1916 în primul război mondial îl obligă la întreruperea studiilor.

După întoarcerea în țară în 1916, este încorporat și ia parte, ca ofițer de infanterie, la luptele de la Rucăr, Predeal și Argeș, la acestea din urmă fiind grav rănit, căzînd prizonier în mîinile nemților, care, invocîndu-i atitudinea ireverențioasă, nu l-au internat în spital, ci l-au dus direct în lagărul de prizonieri și apoi l-au închis în fortul Spandau ca pedeapsă că lovise un ofițer german.

Terminarea războiului și instaurarea păcii au constituit pentru Mitiță Constantinescu începutul unei prodigioase cariere pe plan profesional — economic și politic. În anul 1918, Mitiță Constantinescu e numit Șef de cabinet la Ministerul de Industrie și Comerț[2]. „El se alătură cu toată energia și capacitatea sa acelor grupuri ale burgheziei interesate în dez-

---

[1] Arhiva Facultății de Drept. Dosar nr. 54/1910, filele 7—14; Arhiva Liceului „Gheorghe Lazăr", București, Registrul matricol 1901—1902, fila nr. 4.

[2] Arhiva Facultății de Drept din București, dosar nr. 54, filele nr. 3 și 7; Arhiva Liceului „Gh. Lazăr", București, Registrul matricol 1901—1902, fila nr. 4, registrul matricol 1908—1909, fila nr. 126 și 149; Arhiva Băncii Naționale a României, Dosar nr. 45/1935.

voltarea pieței naționale și a industriei"[3]. În anul 1922 devine secretar general la Ministerul de Agricultură și Domenii, fiind însărcinat cu conducerea Comitetului Agrar, unde funcționează pînă în anul 1926. Tot în această perioadă se documentează, pentru elaborarea lucrării de doctorat, avînd ca temă sistemul proprietății funciare și evoluția lui în România.

Ca membru al Partidului Național Liberal, în anii 1927 și 1933 a fost ales deputat de Hunedoara.

Pe plan profesional s-a bucurat de renume ca avocat al baroului de Ilfov, în 1932 începîndu-și cariera de jurisconsult al Băncii Naționale a României. În ianuarie 1934 este numit subsecretar de stat la Ministerul de Finanțe în guvernul condus de Gh. Tătărăscu. Numai peste un an, Mitiță Constantinescu este numit în funcția de guvernator al Băncii Naționale a României prin Decret Regal în locul lui Gr. Dimitrescu care demisionase. În acest post funcționează pînă la 18 septembrie 1940, cînd își prezintă demisia, retrăgîndu-se în mod voluntar din activitatea economică și de stat. „Anii 1935—1940 sînt cei mai fructuoși și mai denși în activitatea sa economică și politică. În această perioadă Mitiță Constantinescu reușește să se afirme ca unul din factorii cei mai de seamă ai vieții economice românești, devenind cunoscut și apreciat nu numai în țară dar și în străinătate"[4].

În timpul cît a fost guvernator al Băncii Naționale a României — post cu poziție centrală în economia țării de atunci —, a depus o imensă activitate teoretică și practică, sintetizînd în persoana sa omul de știință, cercetătorul preocupat de realitățile imediate și perspectiva viitorului, omul de acțiune, inițiatorul unor remarcabile direcții și măsuri de politică economică. Mitiță Constantinescu a organizat, coordonat și condus în mod nemijlocit o serie de comisii de cercetări, în diferite domenii de activitate economică și financiară. A organizat un sistem de informare și documentare bine pus la punct, care îi permitea să fie întotdeauna la curent cu noutățile economice și financiare, cu tot ce apărea nou în viața economică internațională și națională.

Contribuția economistului român la mersul gîndirii economiei și activității economice în deceniul al 4-lea și începutul celui de al cincilea al secolului nostru se remarcă în următoarele trei direcții: a) a elaborat un număr considerabil de lucrări publicate, de o certă valoare științifică și documentară; b) a stimulat și susținut cu pasiune dezvoltarea cercetării științifice românești; c) a depus o imensă activitate practică, a întreprins măsuri și acțiuni de politică economică prin care a influențat dezvoltarea economică a României acelei perioade. La Arhivele Statului se găsesc încă neexplorate un mare număr de conferințe, cuvîntări, expuneri de motive la diverse legi, dări de seamă, rapoarte, referate, note ale sale, care, puse în valoare, vor contribui la o mai bună cunoaștere a istoriei economiei naționale a patriei noastre.

Între 30 martie 1938 și 3 februarie 1939, pe lîngă postul de guvernator al B.N.R., M. Constantinescu a ocupat și funcția de ministru al Economiei Naționale, iar de la 3 februarie 1939 devine ministru de

[3] Ioan Mocanu, *Concepția economică a lui Mitiță Constantinescu*, (lucrare aflată în manuscris, pe care autorul mi-a pus-o la dispoziție cu toată bunăvoința), p. 29.

[4] *Idem*, p. 31.

Finanțe. Acum i se introduce numele în „Biographical Encyclopedia of the World"[5].

În perioada celui de al doilea război mondial se retrage — retragerea avînd un caracter de protest față de dictatura antonesciană — din activitatea economică și politică. În această perioadă își elaborează marea și valoroasa sa lucrare de sinteză în trei volume: *„Politica economică aplicată"*. Tot în această perioadă a fost scrisă și lucrarea *„Continentul U.R.S.S."*.

Mitiță Constantinescu s-a situat în întreaga sa activitate pe poziții burghezo-democratice împletite cu o atitudine *protestatară antifascistă* și antitotalitaristă în general.

Atitudinea protestatară antifascistă debutează încă în 1938, cînd începe să atragă atenția asupra pericolului economic și politic al expansiunii Germaniei hitleriste în ședințele consiliului de administrație al B.N.R., în memorii confidențiale, în activitatea pe care a desfășurat-o în sesiunile Consiliului permanent al Înțelegerii Balcanice, cu ocazia vizitelor pe care le-a făcut în străinătate. „Apogeul atitudinii sale antifasciste, care-i atrage pînă la urmă îndepărtarea din viața economică și social-politică — pînă în 1938 M. Constantinescu ca și alți oameni de știință și politicieni încă nu întrevedea destul de clar pericolul expansiunii imperialismului german — este încheierea acordului economic din 23 martie 1939 și mai ales completările aduse la acest acord în cursul anului 1940, care adînceau înfeudarea țării, transformarea ei într-un satelit al Germaniei hitleriste"[6].

Pornind de la concepția că „Economicul își are legile lui și la fenomen economic, soluția trebuie căutată tot în economie, nu aiurea, căci în acest caz, soluția este inoperantă"[7], de la premisa că raportarea la realitatea economică ca la ceva ce nu depinde de voința oamenilor constituie o necesitate, și-a creat posibilități mult superioare de analiză pătrunzătoare a economiei românești în comparație cu mulți alți economiști din perioada interbelică. Încercările de a evidenția interdependențele dintre fenomenele economice și sociale, de a găsi factorii determinanți, legătura dintre cauze și efecte, de a privi economia națională ca un complex, ca un organism ale cărei „principii de mecanică" încearcă să le formuleze, pornind de la învățătura lui Spiru C. Haret — chiar nereușind decît parțial —, i-au potențat și ele cercetarea realităților și prezentarea situației precare în care se găsea economia românească în preajma celui de al doilea război mondial.

Ca adept și promotor al sociologiei economice, Mitiță Constantinescu a inițiat și condus în mod nemijlocit ample anchete și studii monografice documentare cu caracter sociologic. Aceste studii aveau menirea atît de a cunoaște realitățile în diferite compartimente ale economiei, cît și de a pune la dispoziție materiale de reflecție pentru activitățile viitoare, pentru soluții de dezvoltare economică. Datorită eforturilor sale s-a acumulat un imens material faptic din diferite domenii ale vieții economice

[5] Arhiva Băncii Naționale a României, Dosarele nr. 45/1935; nr. 19/1935; nr. 16/1939; nr. 8/1939.

[6] Ioan Mocanu, *op. cit.*, p. 22.

[7] Mitiță Constantinescu, *Politică economică aplicată*, București, vol. I, 1943, p. 123.

și financiare. „Dacă analiza sociologică efectuată de Mitiță Constantinescu are o importanță teoretică redusă, nu se poate spune aceasta despre valoarea materialului empiric cules și sistematizat. În aceasta și constă meritul lui de a fi pus la dispoziția «generațiilor viitoare» un bogat depozit acumulat cu eforturi, sîrguință și pricepere demnă de toată admirația. În această meritoasă activitate a reușit să atragă și să concentreze largi colective, să le subordoneze și să le îndrume, demonstrînd multiple și reale calități de excelent organizator"[8].

Expunînd motivele, cauzele care l-au determinat să scrie o lucrare de politică economică aplicată în locul unui preferat tratat de economie politică, Mitiță Constantinescu scria: „Dacă aspectul, caracterul abstract și depersonalizat al unui tratat de economie politică, mă atrăgea prin însăși această calitate prețioasă și senină a lui, — în schimb însă, dezmințirile repetate și numeroase, pe care fenomenele și evenimentele economice le-au dat multor principii și construcțiuni teoretice de Economie politică, mă îndepărtau de la această preferată înclinare.

În schimb însă, Politica economică aplicată (...) reprezentînd imaginile însăși ale vieții, ale realității și evoluției economice, din țara noastră, putea fi comparabil mai utilă, prin însemnătatea prețioaselor ei învățăminte"[9].

II. *Mitiță Constantinescu despre dezechilibrele economiei românești interbelice*

Analizînd datele și structurile economiei românești din perioada interbelică, M. Constantinescu considera că aceasta se caracteriza prin prezența a numeroase dezarticulații, stări de dezechilibru și profunde discrepanțe între posibilități și necesități. El numește toate acestea prin termenul de *asimetrie*. Iată cîteva din elementele asimetriei economiei românești relevate de economistul român:

— România exporta materii prime și mărfuri simplu transformate;

— importa pentru o covîrșitoare valoare produse fabricate. Aceasta avea ca efect faptul că România își epuiza, în mod lent, bogățiile naturale pentru că exporta cantități mari la preț redus, pe tonă de marfă, pentru a importa mărfurile fabricate la prețuri mult mai ridicate pe tona de marfă;

— în economia României agricultura ocupa un loc precumpănitor în raport cu industria. „Realitățile caracteristice(...) dovedeau — scria M. Constantinescu în 1943 — o profundă asimetrie în structura economiei noastre naționale: factorul agricol dominant, iar factorul industrial inferior, față de necesitățile interne ale țării"[10]. Dezechilibrul provocat de preponderența agriculturii în comparație cu industria era accentuat și de existența unor prețuri inferioare la cereale celor industriale și de calitatea inferioară a cerealelor românești în comparație cu cele străine și a lipsei de organizare pentru valorificare;

[8] Ioan Mocanu, *op. cit.*, p. 51.
[9] Mitiță Constantinescu, *op. cit.*, p. 3.
[10] *Idem*, vol. 3, p. 7.

— economia românească suporta presiunea demografică. Procesele de ruinare și proletarizare, modernizarea agriculturii, chiar și în proporții reduse, elibera o bună parte a populației agrare din producție. Din cauza lentei industrializări aceasta nu-și găsea posibilități de plasare decît parțial.

Dar Mitiță Constantinescu a analizat nu numai disproporțiile generale dintre ramurile economiei naționale, ci și cele din interiorul fiecăreia. Referindu-se la starea industriei, el arăta că aceasta era pulverizată pe un mare număr de unități mărunte, fără înzestrare tehnică corespunzătoare, suporta din această cauză o regie ridicată și deci producerea la costuri de producție mari, se dezvolta pe ramuri de producție secundare, în raport cu imperativele economiei naționale și ale apărării țării, evolua în mod neorganic, fără nici un plan general conceput, fără sincronizare și directă legătură cu interesele generale ale țării, ci după chibzuința inițiativei și a intereselor particulare. În consecință industria românească era incapabilă să acopere „în mod metodic, rațional și eficient, nici necesitățile economice ale țării, care trebuiau să fie satisfăcute prin import, nici necesitățile elementare ale apărării naționale, ce trebuiau îndeplinite prin comenzi în străinătate chiar și pentru articole ce s-ar fi putut fabrica în țară; nici necesitățile de valorificare de export ale balanței comerciale și de plăți căci exportam, pentru 80% materii prime sau simplu transformate“[11]. O asemenea industrie nu putea fi considerată, după părerea sa, decît „antieconomică și neorganică“ și deci cu multe vicii. Consecința: „Economia României era un organism ce lucra sub capacitatea lui de producție, devenind din această cauză, o economie deficitară și scumpă ale cărei lacune trebuie acoperite în masive importuri din afară“[12].

Importurile, la rîndul lor, erau suportate foarte greu, deoarece:

— România își procura mijloacele de plată externă numai din export; nu avea plasamente de capitaluri în străinătate care să-i aducă venituri; era debitoare față de țările cu monetă și deviză forte; nu avea o flotă comercială proprie dezvoltată; nu avea o masă de emigranți în țări străine care constituiau izvor de venituri și devize. Plățile făcute în străinătate se soldau cu dezechilibre care produceau „grele consecințe interne și externe, pentru economia noastră națională“[13].

Pentru acoperirea prețului unei tone de import, România trebuia să facă o sforțare de export mult mai mare, prețul pe tonă al mărfurilor exportate fiind cu mult inferior celor importate. Economia noastră națională se epuiza lent, în fiecare an sacrifica mari bogății; materiile prime exportate erau cele mai sensibile la fluctuațiile prețurilor mondiale. „Tributari cu 80% la import cu produse fabricate resimțeam foarte repede crizele externe de consum, de perturbare a prețurilor“[14]. Și — ceea ce constituia un paradox de necrezut — România era o „țară emi-

[11] *Idem*, p. 13.
[12] *Idem*, p. 17.
[13] *Idem*, vol. I, p. 71.
[14] *Idem*, p. 107.

namente agricolă, care se sprijinea în balanța externă pe un singur produs, iar acela era industrial — petrolul"[15].

Desigur, o asemenea stare de dezechilibru a economiei românești se cerea corectată, însănătoșită sau „asanată", după expresia economistului român.

III. *Soluții și remedii de natură dirijistă propuse de Mitiță Constantinescu în vederea înlăturării stărilor de dezechilibru ale economiei românești*

Ca economist realist și pragmatic, Mitiță Constantinescu a cercetat fenomenele și procesele economice ale economiei de piață așa cum se prezintă ele la suprafață, „văzute cu ochiul liber", fără a intra în mecanismele și contradicțiile interne ale orînduirii. Pe el l-a neliniștit de ce nu funcționează normal economia românească, de ce eficiența activității economice este slabă. El a căutat căi și soluții pentru corectarea „viciilor" și „asimetriilor" stărilor „patologice ale economiei românești".

Față de aceste constatări, scria el, „se impunea elaborarea unei noi politici a producției; elaborarea unui plan de creare a complexului național, care să corecteze viciile de structură; trebuie reorganizată întreaga industrie, nu după gusturile rafinate ale unor consumatori, ci conform cerințelor economiei naționale în ansamblu"[16]. Dar noul plan de industrializare nu trebuia să ia consumul intern drept „Unicul criteriu de dezvoltare a industriei naționale. Era necesar, după părerea lui Mitiță Constantinescu, să se ia în seamă și debușeul extern care reclamă anumite industrii și necesită un sector industrial aparte"[17]. Acestui „sector industrial aparte" îi va acorda economistul român o atenție deosebită.

Mitiță Constantinescu observa că necesitatea industrializării, cerută stărilor de realitățile românești, corespundea și unei tendințe generale ce se desprindea din evoluția generală a țărilor agricole. Se observa în acea perioadă o dublă tendință: a) țările agricole se străduiau să-și creeze o industrie proprie pentru a deveni țări cu economie mixtă industrială-agricolă; b) țările industriale se străduiau să-și dezvolte producția agricolă pentru a-și satisface necesitățile interne, prin producție agricolă proprie. Deci industrializarea era dictată atît de factori interni, cît și de factori externi. „Așa fiind — concluzionează Mitiță Constantinescu —, imperativul de industrializare cerut de realitățile subnormale, ale economiei naționale se încadra în tendința generală de evoluție a tuturor țărilor agrare și în tendința generală de autarhie practicată în toate țările"[18].

În condițiile create în deceniul al patrulea, interne și externe, refacerea economică nu se mai putea face la întîmplare și fără coordonare pe plan național, declara adeseori Mitiță Constantinescu. În cazul României dezvoltarea economică devenea posibilă numai prin elaborarea unui

[15] *Ibidem.*
[16] *Idem*, vol. 3, p. 17.
[17] *Ibidem.*
[18] *Ibidem.*

plan național, coordonat printr-un organ de stat central. Planul propus de el trebuia să cuprindă, în mod obligatoriu, două mari secțiuni:
A. *Planul politicii comerciale externe* și
B. *Planul de reorganizare a producției naționale.*
Esențial ni se pare cel de al doilea plan. Acesta cuprinde, în varianta propusă, următoarele:

I. *Planul de organizare a producției necesare pentru degajarea importului în toate compartimentele lui:* materii prime textile, feroase, neferoase, cauciuc, coloranți, mase plastice și rășini, produse chimice și farmaceutice, succedanțe etc., „adică producția pentru a înlocui importul de materii prime și fabricate, din toate categoriile de articole pe care le puteam crea în țară direct sau prin succedanțe"[19].

II. *Planul de reorganizare a producției, în scopul creării bunurilor pentru export,* cu două subdiviziuni:

1. *Producția agricolă vegetală și animală:* care să prevadă îmbunătățirea calitativă; industrializarea produselor; organizarea sistemului tehnic și financiar de valorificare internă și externă; valorificarea științifică și civilizată (silozuri, varantare etc.); cît mai înaltă industrializare a bunurilor de origine animală și vegetală; exporturi de fabricate din produse agricole; creșterea rolului cooperației etc.

2. *Producția industrială:* avînd ca obiective: industrializarea cît mai dezvoltată a materiilor prime și de simpla transformare, altele decît cele de origine agricolă; extragerea derivatelor nobile din petrolul nostru pe o scară mai dezvoltată, precum și a subproduselor industriale pe care tehnica străină le obține din materia noastră primă etc.

Planul politicii comerciale externe ni se pare o consecință a celui dintîi și acesta cuprindea: a) reorganizarea și dirijarea importului; b) politică de sporire a importului de materii prime; c) politică de reorganizare și dirijare a exportului. Atît planul de reorganizare a producției, cît și cel al politicii comerciale externe aveau menirea, în intenția autorului său, următoarelor coordonate:

— să înlocuiască la export materiile prime cu fabricate mai puțin sensibile la fluctuațiile prețurilor externe;

— să corecteze viciul fundamental al exportului: sprijinirea lui doar pe produsele petroliere;

— să asigure consolidarea balanței comerciale de plăți, pentru a face din ea un instrument de organizare și apărare națională;

— dezvoltarea independenței noastre economice, atît față de producția altor țări, cît și față de hazardul conjuncturii internaționale;

— corectarea viciului asimetriei și dezechilibrului dintre industrie și agricultură;

— ușurarea presiunii demografice;

— dezvoltarea unei industrii de apărare a patriei.

În aceste planuri cu multiple obiective pe care le propunea Mitiță Constantinescu un loc central îl ocupa industrializarea.

[19] *Idem*, p. 114.

IV. *Un complex industrial românesc cu multiple funcții*

În concepția lui Mitiță Constantinescu industrializarea era menită să restabilească echilibrul economiei naționale numai dacă se orienta în satisfacerea necesităților „reale și primordiale ale economiei naționale"[20]. Numai o asemenea industrializare avea drept consecință „a) absorbirea presiunii demografice îngrijorătoare din mediul rural; b) sporirea bogăției și venitului național; c) sporirea potențialului industrial, necesar împrejurărilor de război; b) dezvoltarea și consolidarea independenței economice a țării, atît în vremuri de pace, cît și pentru timpuri de război"[21].

Analizînd posibilitățile concrete ale economiei românești existente în cel de al patrulea deceniu al secolului nostru, Mitiță Constantinescu ajunge la concluzia categorică că „Aveam și avem deci, cele mai multe și din condițiunile și din necesitățile înfăptuirii unui vast, organic și eficient plan de producție și industrializare națională"[22]. În țară existau, după părerea sa, resurse materiale, financiare și umane în vederea refacerii structurii și echilibrului economic, România fiind capabilă de a deveni „o entitate și industrială și agricolă, în același timp cum cereau potențialul de apărare națională, ce trebuia să realizăm, precum și convulsiunile, spasmele economice în care trăim și pe care trebuie să le înlăturăm"[23].

Lui Mitiță Constantinescu îi aparține teoria economică a dublei industrializări a României, prin aceasta el înțelegea: a) „Industrializarea pentru a se produce mare parte din bunurile ce importăm"[24] în vederea satisfacerii, în mare măsură, a necesităților interne de materii prime semifabricate și produse fabricate pe care le aduceam de peste hotare și b) „Industrializarea pentru a se crea produsul de exportat"[25], care să înlocuiască exportul de materii prime sau simplu fabricate ce ieșeau peste graniță, contribuind la slaba rentabilitate a exportului românesc. Menită să sporească potențialul productiv al țării, o asemenea industrializare era capabilă, după părerea fostului guvernator al B.N.R., să contribuie la schimbarea locului României, în sensul îmbunătățirii poziției sale în diviziunea internațională a muncii.

În calitate de guvernator al B.N.R., Mitiță Constantinescu a avut inițiativa înființării unor Comisii speciale pentru studierea materiilor prime, care au elaborat numeroase studii științifice ce au stat la baza planului de creare a complexului industrial românesc. Analizînd aceste studii, fostul guvernator al băncii propunea ca planul de creare a complexului industrial românesc să cuprindă:

A. *Industria pentru reducerea și restructurarea importului.* În aceasta era necesar a fi incluse:

„a) industriile pentru reducerea, la maximum posibil, a materiilor prime importate;

---

[20] *Idem*, vol. 1, p. 32.
[21] *Ibidem*.
[22] *Idem*, p. 107.
[23] *Idem*, p. 107—108.
[24] *Idem*, p. 109.
[25] *Ibidem*.

b) industriile pentru producerea succedantelor acestora;

c) industria pentru producerea a cît mai multora din fabricatele ce se importau"[26].

Paralel cu planul de reducere a importului, era necesar să se creeze industrii de export, de îmbunătățire calitativă a mărfurilor exportate și de fixare a structurii generale a mărfurilor la import-export.

Cele mai importante grupe asupra cărora era necesar să se concentreze planul de industrializare amintit erau următoarele:

1. *Industrializarea la grupa importului de textile.*

Textilele constituiau la import postul cel mai însemnat ca valoare și al patrulea ca volum din importurile românești ale perioadei. Subdiviziunile acestui plan cuprindeau, la rîndul lor, următoarele:

a) Industria textilă bazată pe bumbac, care se putea dezvolta prin: intensificarea cultivării bumbacului în țară; dezvoltarea filaturilor de bumbac din țară; ameliorarea calității produselor; utilizarea fibrelor sintetice; înlocuirea în țesătorii a bumbacului cu in, cînepă și fibre artificiale;

b) dezvoltarea industriei textile bazate pe in și cînepă produse în țară;

c) industria bazată pe lînă;

d) industria mătăsii.

2. *Industrializarea la grupa metalelor feroase* (acesteia îi revenea 28% din valoarea importului total al României în perioada 1928—1937). Minereurile țării ar fi ajuns, după părerea lui M. Constantinescu, pentru 20—30 de ani.

3. *Industrializarea în grupa metalelor neferoase și a metaloidelor.* Existau mari posibilități, conform studiilor efectuate, de sporire a producției României de aur, argint, cupru, plumb, aluminiu, zinc, mangan, magneziu, crom etc.

4. *Industrializarea la grupa importurilor de coloranți.*

5. *Industrializarea la grupa importurilor de mase plastice.*

6. *Industrializarea la grupa importurilor de cauciuc* etc.

La rîndul său, II *Complexul industriilor pentru crearea bunurilor exportabile și pentru refacerea structurii exporturilor* avea ca scop: a) crearea fabricatului exportabil, de volum mai redus și preț mai ridicat, pe tonă, care să înlocuiască materiile prime sau simplu transformate ce exportam; b) crearea fabricatului exportabil, la prețuri interne de revenire, cel puțin comparabile cu cele străine ce ne concurau, dacă nu mai ieftine decît acestea. În acest sens se propuneau măsuri de dezvoltare a următoarelor ramuri:

1. *Industrializarea produselor petroliere,* care trebuia dezvoltată în trei direcții:

A. *În domeniul producției petroliere:*

a) problema rezervelor de hidrocarburi gazoase și lichide a prospecțiunilor și exploatărilor și

b) chestiunea producției propriu-zise de țiței brut a cărui cantitate era în continuă descreștere. În general, observa Mitiță Constantinescu, întreprinderile petroliere nu-și îndeplineau sarcinile cu privire la pros-

[26] *Idem*, vol. 3, p. 22.

pecțiuni și explorări, iar de multe ori ascundeau adevăratele rezultate cu privire la rezervele de petrol depistate. De aceea se impunea ca statul să preia el prospecțiunile și explorările atît pe terenurile sale proprii cît și pe cele particulare.

B. *Politica industrializării intensive a produselor petroliere.* Se impunea trecerea de la extragerea cît mai intensivă a țițeiului, care era și antieconomică, cu industrializare redusă, la o industrializare intensivă superioară, cu randamente sporite pe unitatea de produs. Se impuneau fabrici și industrii noi chimice de prelucrare și valorificare superioară atît a hidrocarburilor gazoase cît și a țițeiului brut.

C. *Politica comercializării produselor petroliere.* Credincios principiului „prin noi înșine", Mitiță Constantinescu aducea argumente cifrice în favoarea acestuia. El arăta că 86,73% din producția de petrol în România era comercializată de capitalul străin, 10,66% de cel românesc și 2,61% de capitalul mixt. Se impunea ca și exportul petrolului să treacă din sectorul liberei concurențe în cel al sectorului economiei dirijate, „în care interesul particular să fie sincronizat cu preocupările și interesul economiei noastre naționale, pentru a se realiza astfel rodnice și sănătoase raporturi de colaborare, între factorii de producțiune străini și necesitățile interesului național".

2. *Complexul industrial din sectorul lemnului.* România, observa economistul român, valorifica la export lemnul ca materie primă sau redus transformat. Pe cale chimică lemnul era foarte puțin valorificat, în timp ce importam acid acetic, anhidridă acetică, alcool metilic, aldehidă formică ș.a., ce s-ar fi putut fabrica din lemnul pe care-l exportam brut. Erau necesare crearea și dezvoltarea *industriei descompunerii termice a lemnului; dezvoltarea industriei celulozei, derivatelor ei și a hîrtiei; crearea industriei rășinilor și a terpenelor; a industriei extractelor tanante; dezvoltarea industriei cărbunelui activ; a hidrolizei lemnului; aplicarea gazelor de lemn la autotracțiune; dezvoltarea fibrelor textile artificiale* etc.

3. *Industrializarea produselor animale și vegetale pentru export.* Prelucrarea superioară a cerealelor, legumelor, fructelor, a laptelui, cărnii, blănurilor ar fi dus la creșterea nivelului de trai al populației, la sporirea veniturilor obținute din export și la reducerea volumului exporturilor.

O atenție deosebită a acordat-o Mitiță Constantinescu *producției naționale a metalelor prețioase (aur și argint).* Din documentarea pe care o poseda economistul român, el ajunsese la convingerea că potențialul de producție al metalelor prețioase era cu mult mai mare decît ceea ce se realiza prin exploatările aurifere. Deveniseră necesare noi investiții în această ramură a producției, pe care particularii nu voiau sau nu puteau să le facă. Mitiță Constantinescu propunea:

— dublarea producției în 3 ani;

— înzestrarea exploatărilor aurifere cu instalațiile necesare de prelucrare;

prin aceasta ar fi sporit, după părerea sa, posibilitățile de plăți externe ale României[27].

[27] În legătură cu coordonatele complexului industrial propus de Mitiță Constantinescu a se vedea lucrarea sa *Politică economică aplicată*, vol. 3, p. 5—100.

Complexul industrial, întemeiat pe baze dirijiste, propus de Mitiță Constantinescu viza crearea și dezvoltarea unor industrii atît în lărgime cît și în profunzime. El trebuia deci să cuprindă noi ramuri, subramuri neexplorate încă, cît și prelucrări superioare în care existau deja industrii de extracție sau de preluare sumară a materiilor prime. Trebuia să se cuprindă atît industrii prelucrătoare din domeniul mijloacelor de producție cît și a bunurilor de consum. Toate acestea aveau menirea să contribuie la schimbarea structurii consumului populației cît și a structurii exportului și importului.

Dezvoltat și propus de pe poziții democratice, prin scopurile sale de îmbunătățire a locului României în diviziunea mondială a muncii și de întărire a independenței sale naționale, complexul național industrial ar fi îndeplinit funcții pozitive cu numeroase valențe patriotice.

V. *Despre starea precară a agriculturii românești din perioada interbelică. Soluții și măsuri.*

Într-un capitol din lucrarea sa fundamentală „Politica economică aplicată", Mitiță Constantinescu, analizînd starea economiei agrare, remarca faptul că agricultura a format în România obiectul multor studii științifice, a avut oameni practici și teoreticieni de seamă, „Dar starea agriculturii rămînea îngrijorătoare!"[28]. În ce consta aceasta?

a) În România populația creștea repede, mai ales la sate;

b) din cauza slabei dezvoltări a industriei, surplusul de populație agricolă era absorbit în slabă măsură;

c) superpresiunea demografică ducea la divizarea, la pulverizarea tot mai puternică a proprietății rurale, neexistînd legi de împiedicare a pulverizării loturilor proprietate rurală;

d) din cauza pulverizării agriculturii cerealele nu puteau fi uniformizate. Toate acestea, la care se adăuga discrepanța dintre prețurile agricole și cele industriale, în favoarea acestora din urmă, lipsa unor organizații tehnice de valorificare a excedentului disponibil din recolte și alte neajunsuri aveau ca rezultat producții inferioare, slabe cantitativ[29].

Organele de stat, oamenii de afaceri, opinia publică din România trebuiau să fie cu atît mai îngrijorați pentru starea precară a agriculturii, deoarece această ramură de producție constituia „unul din cele mai importante sectoare ale economiei naționale"[30].

Agricultura, atrăgea atenția Mitiță Constantinescu, asigură hrana întregii națiuni, asigură puterea de existență și de cumpărare la covîrșitoarea majoritate a populației, asigură balanțelor comerciale și de plăți ale României un important procent de active, al doilea după produsele petroliere; altă dată era chiar primul lor capitol de alimentare. Peste toate „Această ramură de producțiune asigura industriei naționale un important stoc de materie primă"[31].

---

[28] *Idem*, p. 319.
[29] *Ibidem*.
[30] *Ibidem*.
[31] *Idem*, p. 320.

Ca ramură de bază a economiei naționale, agricultura neglijată, nesprijinită de către factorii de răspundere din stat ca și de marii proprietari, provoca economiei românești multiple dezechilibre, care frînau puternic dezvoltarea economică. Mitiță Constantinescu constată următoarele perturbări de echilibru, pe care el le numește „rupere de echilibru": „a) rupere de echilibru înăuntrul grupului de factori ai agriculturii însăși; b) rupere de echilibru între factorii agricultură, demografie și industrie, în cadrul larg al economiei naționale; c) rupere de echilibru între economia noastră națională și cele de peste hotare; d) rupere de echilibru, dezorientare, luptă de afirmare înlăuntrul politicii noastre agricole"[32].

Dar analizînd starea precară a agriculturii românești, Mitiță Constantinescu nu putea să facă abstracție de mediul social în care se dezvolta aceasta, de mediul țărănesc. Ca economist și sociolog, el constată stări dezolante în mediul social țărănesc din România interbelică.

Țăranul, spunea Mitiță Constantinescu, a fost pivotul istoriei trecute, el a rezistat invaziei turcești, tătare, poloneze, ungurești etc. „Este cunoscută, scria el, forța de conservare a țăranilor din Transilvania contra dominației maghiare"[33]. Pornind însă de la faptul că aproximativ 80% din populația României era ocupată încă în agricultură, după reforma din 1921, el afirmă că și după primul război mondial țăranul rămînea „pivotul pe care se bazează tot edificiul și viitorul națiunii române"[34].

Ca și alți liberali și neoliberali, Mitiță Constantinescu considera că după reforma agrară din 1921 în România — cu toată situația necorespunzătoare socială și materială a țăranului român — nu se mai punea problema unei noi reforme agrare. Pentru îmbunătățirea situației materiale a țăranului, el propunea în anii '20 măsuri de dirijare a culturii și muncii țăranilor spre forme intensive și științifice.

Susținînd aceleași puncte de vedere, Mitiță Constantinescu afirma în 1928 că reforma agrară din 1921, „marea problemă", cum o numește el, fusese deja înfăptuită și se continua cu programul P.N.L. care prevedea „ameliorarea, dezvoltarea și valorizarea producției agricole"[35], în completarea căreia se propunea în acel an „proiectul de lege al standardizării cerealelor"[36].

Cu toate măsurile luate de statul român după reforma agrară din 1921, situația țăranului mic producător era precară și în cel de al patrulea deceniu al secolului nostru. Ca și înainte de reforma amintită, țăranul, observa economistul român, avea de suportat concurența din partea marii proprietăți. Pe măsura dezvoltării producției capitaliste și atragerea micului producător și a celui mare în relațiile de piață, lupta dintre aceste două categorii sociale s-a accentuat, soldîndu-se adeseori cu revolte țărănești „cum a fost acea din 1907"[37]. Continuînd analiza pe baza

[32] *Idem*, p. 328.

[33] Mitiță Constantinescu, *L'évolution de la propriété rurale et la réforme agraire en Roumanie*, București, 1925, p. 457.

[34] *Ibidem*.

[35] Mitiță Constantinescu, *Standardizarea cerealelor față de politica noastră agricolă*, București, 1928, p. 30.

[36] *Ibidem*.

[37] Mitiță Constantinescu, *Politica economică aplicată*, vol. 2, București, 1943, p. 8.

datelor din deceniul al patrulea, el afirma că: „Reforma agrară din 1918—1921 n-a schimbat nimic din datele problemei, din condițiile luptei de concurență între cei doi producători: săteanul și proprietarul"[38].

Economist analist, bun cunoscător al realităților social-economice, dispunînd de un material faptic, statistic, dar și de posibilități de retrospectivă istorică pe distanță de aproximativ două decenii, Mitiță Constantinescu nu putea să nu observe că reforma agrară din 1921 și programele politice ale diferitelor partide nu au avut rezultate pozitive scontate în privința îmbunătățirii situației materiale și sociale a țăranilor români. Țărănimea posesoare a unor loturi mici de pămînt nu dispunea de mijloace de credit suficiente, era înrobită adeseori cămătarilor, era lipsită de instrumente de producție, lipsită de pricepere pentru o plugărie roditoare, lipsită de învățătură, era înfeudată de obscurantism, conservatorism și tradiționalism retrograd, care îngreunau procesul ei de evoluție spre progres. Pe de altă parte „(...) proprietarul, avea mari posibilități de a găsi credit: (...) avea mijloace și instrumente de muncă necesare; stăpînea tehnica producției intensive și noțiunile (...) prin poziția sa socială, avea posibilitatea de o mai ușoară valorificare a producției"[39].

Apăsat de numeroase greutăți, concurat de marele moșier, micul producător producea produse inferioare calitativ și cantitativ pentru care obținea prețuri scăzute; gospodăria fiindu-i de aceea slab rentabilă, îngreunîndu-i procesul de dezvoltare a gospodăriei.

La rîndul său, concurența externă era și ea zdrobitoare pentru micul producător român. În timp ce micii producători români produceau cerealele calitativ inferioare celor cultivate pe plan mondial, cultivau prea multe și variate specii din aceleași cereale, nu cultivau spețe nobile, nu le curățau bine la treierat, exploatările agricole străine erau modernizate, mecanizate, produceau calitativ superior, cultivau specii omogene putînd constitui partizi mari la export, ceea ce le dădea posibilitatea să concureze puternic agricultura românească în general, pe micul producător în special. Subliniind diferența între modul cum produceau micii agricultori români și cei din alte țări, Mitiță Constantinescu scria că „Plugarul român era concurat de o adevărată industrie agricolă din străinătate"[40]. Aceasta însemna că în timp ce agricultura românească se găsea încă pe treapta producției meșteșugărești, producția agricolă din unele țări mari producătoare atinsese treapta producției mecanizate, de fabrică. Desfășurată în aceste condiții, agricultura din Occident și din S.U.A. a permis „adaptarea calității produselor la cerințele piețelor consumatoare, în necontenit progres datorită influențelor civilizațiilor occidentale"[41].

Constatînd starea necorespunzătoare, starea de dezechilibru, numită de el stare patologică a agriculturii, M. Constantinescu considera că o asemenea situație nu mai putea continua. „Este incontestabil, scria el, că agricultura nu trebuie să mai continue în condițiunile subnormale de

[38] *Ibidem*.
[39] *Idem*, p. 9.
[40] *Idem*, p. 12.
[41] *Idem*, p. 328.

azi și de funcționare patologică"[42]. Se simțea nevoia ca acele „ruperi de echilibru din lăuntrul economiei agricole, (...) să-și găsească soluționările și dezlegările lor eficace"[43]. Statul, prin politica sa economică, era obligat, după părerea lui Mitiță Constantinescu, să contribuie la îmbunătățirea soartei țăranilor pentru a se ridica la „o viață mai omenească"[44] fără de care „organismul național întreg se va resimți de convulsiunile interne ale acestui adînc dezechilibru"[45]. „Adîncul dezechilibru", pe care îl are în vedere economistul român, era influențat în mod negativ și de faptul că distanța intelectuală, economică și socială, care despărțea „zona rurală" de cea orășenească putea fi măsurată în timp cu cîteva veacuri. De aceea una din sarcinile imediate ale politicii economice era aceea de a apropia „cît mai mult condițiile de viață de la sat de cele de la oraș"[46].

Acțiunea de îmbunătățire a situației din agricultura României era însă privită de M. Constantinescu în contextul întregului complex economic românesc. Ea trebuia realizată concomitent cu măsurile de dezvoltare a industriei, de îmbunătățire și perfecționare a comerțului, creditului, implica schimbări inclusiv în aparatul de stat prin înființarea unor organisme politice și economice care să creeze cadrul legal și funcțional favorabil dezvoltării economice.

Referindu-se la problemele comerțului, Mitiță Constantinescu, după ce analizează lacunele acestuia, constată că împrejurările istorice au fost de așa natură, încît în cadrul lui și în deceniul al patrulea al secolului nostru — ca și în trecut — elementul etnic național era încă în minoritate. Se impunea, printre altele, încurajarea elementului comercial național. Realizarea principiului „prin noi înșine" și slăbirea dominației capitalului străin impunea această atitudine ca o necesitate și nu ca o discriminare națională cum s-ar crea impresia la prima vedere. Totodată, se impunea, după părerea sa, „reorganizarea în funcțiunile interne ale comerțului" prin: revizuirea sarcinilor fiscale directe sau indirecte ale comercianților; revizuirea condițiunilor în care funcționau vînzările la bursele de mărfuri, în oboare, tîrguri, piețe și rampe, pentru a exercita o mai eficientă supraveghere a prețurilor, revizuirea, unificarea și perfecționarea regimului mărcilor de fabrică; organizarea unui tîrg anual internațional la București etc.

Cît privește creditul, Mitiță Constantinescu sublinia categoric că fără credit și mijloace financiare nici un plan economic nu poate fi pus în aplicare în mod eficient și cu rezultate pozitive. El era adeptul dezvoltării unui credit specializat (credit industrial, comercial, agricol, cooperatist etc.), a unui credit ieftin, dirijat și chiar controlat de stat prin B.N.R., considera că trebuie să fie încurajate numai băncile puternice, viabile. Creditul și rețeaua bancară, susținea economistul român, trebuie în așa fel organizate, încît ele să asigure și să mențină un echilibru optim între factorii și ramurile economice: agricultură, meșteșugari, muncitori, funcționari, comerț, industrie, transporturi, construcții etc. O atenție deosebită

[42] *Idem*, p. 332.
[43] *Ibidem*.
[44] *Idem*, p. 333.
[45] *Ibidem*.
[46] *Idem*, p. 334.

o acorda el asigurării prin intermediul creditului a potențialului industrial necesar țării, precum și a înzestrării armatei și apărării naționale[47]. Industria trebuia sprijinită prin credite masive, ieftine, ușor rambursabile, specializate. Mitiță Constantinescu era convins că „Piața capitalurilor românești putea face față unui vast program de finanțare a industriei"[48]. Era și aceasta una din căile de promovare a principiului „prin noi înșine".

Adept și propagator al teoriei factorilor de producție, Mitiță Constantinescu a acordat, în cadrul acestora, o atenție deosebită factorului *muncă*. El a subliniat adeseori că „fără muncă nu pot fi create valori și bunuri. În timp ce munca poate crea valori sau bunuri și fără capital"[49]; capitalul este steril fără muncă. „Munca — atrăgea atenția în concluzie M. Constantinescu — este, deci, un element esențial și primordial, în fenomenul complex al creațiunii economice"[50].

Mitiță Constantinescu nu s-a limitat la analiza factorilor muncă și capital ca simpli factori ai producției. El a considerat că în spatele acestor factori se ascund relații sociale și economice speciale, fiecare din ei ocupînd poziții deosebite în ansamblul vieții sociale.

Reprezentanții muncii — muncitorii, lipsiți de mijloace de muncă și trai, divizați în milioane de brațe fără sprijin și apărare, făcîndu-și concurență între ei pentru a trăi, au putut fi subordonați ușor de către *capital*. Aceasta a fost și era situația muncii atît în industrie cît și în agricultură ca și în comerț, precum și a intelectualității. Capitalul a subordonat, după părerea economistului român, atît munca fizică, cît și munca intelectuală. Aceasta a provocat, la rîndul său, mari dezechilibre economiei naționale, convulsiuni dăunătoare etc. „De aceea — trage el concluzia —, în această tendință de acaparare și dominațiune a sa, nelegitimă și dăunătoare masei economice, capitalul trebuie să găsească factorul M u n c ă, suficient de organizat și puternic, pentru a se restabili echilibrul normal de forțe, amenințat de tendințele capitalului"[51].

Promovînd o concepție democratică, el afirma că: „Pînă cînd Munca va fi în stare cu propriile sale forțe să se opună capitalului — Statul trebuie să o apere"[52].

Statul, printr-o politică specială, trebuia să încurajeze: consolidarea și redresarea factorului muncă; organizarea factorului muncă pentru ca ea „să poată reprezenta în masa economică forța de contrapondere față de capital, cu care să se mențină echilibrul normal, activitate economică fără convulsiuni și tulburări"[53]. Deci, se impunea ca statul să ducă o politică de asistență, sprijin și protejare, de „echitabilă salarizare a muncitorilor, pentru a se înlesni o existență omenească și normală lucrătorului și familiei lui"[54], de asigurare certă cu locuri de muncă, de asigurare a zilelor de repaus, de asistență pentru accidente, invaliditate, boală, de asigurare a instrucției și educației ș.a.

[47] *Idem*, vol. 3, p. 170—316.
[48] *Idem*, p. 119.
[49] *Idem*, p. 148.
[50] *Ibidem*.
[51] *Idem*, p. 150.
[52] *Idem*, p. 151.
[53] *Idem*, p. 152.
[54] *Idem*, p. 165.

Concepția democratică, promovată în acest sens, propunerile menite să asigure doar liniștea capitalismului erau materializarea concepției „solidarismului social-economic", a teoriei „armoniei sociale" promovate de reprezentanții liberalismului și neoliberalismului din România interbelică.

VI. *Spre dirijism*

Economiștii români din perioada interbelică (cu deosebire liberalii și țărăniștii), presați de realitățile timpului, au fost nevoiți — ca și mulți alți economiști din alte țări cu economie de piață — să accepte ideea și practica dirijismului, abandonînd — unii în proporții mai mari, alții în proporții mai mici — ideea mersului de la sine a mecanismului economiei naționale. Mitiță Constantinescu, „tehnicianul de încredere" al neoliberalilor români, datorită posturilor pe care le-a ocupat și cercetărilor pe care le-a întreprins, a sintetizat cel mai bine în opera sa, în comparație cu ceilalți economiști liberali, trecerea de la neoliberalism la dirijism. El este singurul economist care, de pe poziții democratice, a întocmit o doctrină dirijistă românească, elaborînd totodată și un plan general de aplicare practică a acesteia.

Analizînd doctrina dirijistă a lui Mitiță Constantinescu, căruia i-a fost cunoscută doctrina dirijistă a lui Keynes, putem afirma, fără teama de a exagera, că economistul român a mers mult mai departe în expunerea și aplicarea doctrinei sale. În timp ce Keynes făcea afirmații generale că „Statul va trebui să exercite o influență hotărîtoare..."[55] sau că „Măsurile de control necesare pentru asigurarea ocupării depline, vor implica desigur o mare extindere a funcțiilor tradiționale ale statului"[56], M. Constantinescu elabora un plan concret de instituționalizare a intervenției statale și dirijare a economiei prin organe centrale și locale de stat.

Mitiță Constantinescu, privind economia ca un organism, considera că între laturile sale este necesară menținerea unui echilibru. Încălcarea lui făcea imposibilă funcționarea organismului sau permitea doar o funcționare defectuoasă, asincronică, soldată cu pierderi. Un asemenea organism bolnav, dezechilibrat, asincronic, cu numeroase stări patologice era și economia națională sau complexul economic național românesc din deceniul al patrulea al secolului nostru.

Vindecarea, reechilibrarea și dezvoltarea organismului economic românesc nu mai putea fi lăsată la voia întîmplării, a hazardului. Se putea înfăptui, după părerea sa, numai întemeindu-se un „Organ central de dirijare și coordonare" statală. Mitiță Constantinescu este economistul care, în perioada interbelică din România, a susținut cel mai categoric că trebuie părăsită ideea și practica mersului de la sine al proceselor so-

[55] J. M. Keynes, *Teoria generală a folosirii mîinii de lucru, a dobînzii și a banilor*, București, 1970, p. 360.
[56] *Idem*, p. 381.

cial-economice. Fără control uman, fără dirijarea proceselor social-economice, dezvoltarea social-economică se dezechilibrează, soldindu-se cu mari pierderi. Dirijismul apare, după părerea sa, ca o necesitate, impusă de noul stadiu al dezvoltării social-economice.

Organul central de dirijare și coordonare a statului era, după M. Constantinescu, „Ministerul Economiei Naționale"; menit să înfăptuiască o politică generală, de ansamblu, programatică, „de refacere și redresare a economiei naturale"[57], urmînd să realizeze:

1. Unitatea de concepție a politicii, a planului general de reorganizare a economiei naționale;

2. Unitatea de stimulare a punerii în aplicare și creațiune pe toate sectoarele;

3. Unitatea de diriguire și comandament a tuturor acțiunilor;

4. Unitatea de coordonare a tuturor activităților, încadrate sau înrudite cu planul general (...);

5. Unitatea de control pentru executarea integrală a politicii și a planului general (...)[58].

Acest minister era conceput „ca un organ de inițiativă și acțiune, iar nu ca un simplu oficiu de pasivă înregistrare a mărunțișurilor economice (...) sau de sterilă aplicațiune a legilor"[59].

Întemeierea a numeroase direcții — Direcțiunea organizării și încurajării exportului; Direcțiunea reglementării importului; Direcțiunea încurajării producției industriale; Direcția petrolului; Direcția cooperației — în cadrul Ministerului Economiei Naționale în timpul cît acesta a fost condus de M. Constantinescu (30 martie 1938 — 3 februarie 1939), care cumula și funcția de guvernator al B.N.R., ne atestă că într-adevăr el acorda un rol deosebit intervenției statului în economie. „Această coordonare și sincronizare, de concepție, inițiative și acțiune, între diversele organe, menite să conlucreze la realizarea armonică era absolut necesară, indispensabilă chiar. Fără această conducere și sincronizare internă (...) întreaga operă era amenințată să se fărîmițeze, în mișcări separate, fără conexiune, izolate și chiar opuse între ele"[60].

Planul de reorganizare al economiei naționale propus de Mitiță Constantinescu urmărea un echilibru social și economic, solidarismul social-economic, armonia socială între factorii de producție și stat. Conceput ca un plan al dezvoltării economiei naționale românești, el urmărea întărirea independenței și capacității de apărare a țării. Acest lucru nu a convenit mișcării legionare și Germaniei hitleriste, care aveau alte planuri cu privire la economia românească. Ca urmare Mitiță Constantinescu a fost silit în septembrie 1940 să părăsească scena vieții economice și politice românești.

TOADER IONESCU

[57] Mitiță Constantinescu, *op. cit.*, vol. 3, p. 332.
[58] *Ibidem.*
[59] *Idem*, p. 334.
[60] *Idem*, p. 342.

THE CONTROLLED ECONOMY DOCTRINE OF MITIȚĂ CONSTANTINESCU REGARDING THE FORMING AND DEVELOPMENT OF A DIRECTED NATIONAL ECONOMY IN ROMANIA

(Abstract)

Mitiță Constantinescu (1890—1946), a democratically thinking roumanian economist between the two World Wars, governor of the National Bank (1935—1940) and author of many fundamental economical works, is the main representative of the controlled economy's theory, wich was described by him as a valuable democratical doctrine.

He had an advanced view about the roumanian economy conceived by him as an developed complex organism, formed from many interacting branches: industry, agriculture, trade, transports a.s.o.

He demonstrated that the economical development in Romania became so complex in the fourth decade of the XX-th century, that it was no more possible to follow an undirected way of development but only a controlled one with the aid of a State directed economical plan for all the activities of the National Economy.

He suggested also a State institutional system to realize this national plan.

ÎNFIINȚAREA TEATRULUI NAȚIONAL ROMÂN DIN CLUJ (1919)

Manifestările culturale ale poporului român din Transilvania în perioada dualismului austro-ungar s-au constituit într-o componentă esențială, puternic individualizată și conturată, a mișcării naționale românești. În condițiile unei vieți politice parlamentare restrictive, prea înguste pentru mișcarea politică românească, i-a revenit *culturalului* menirea de a prelua unele atribute ale acțiunilor naționale. Cultivarea tradițiilor culturale unitare românești, susținerea, promovarea și apărarea aspirațiilor legitime ale poporului român în plan general cultural au făcut ca manifestările culturale să se transforme în veritabile școli de educare politico-națională a maselor largi.

Mișcarea teatrală românească, care-și propunea, printre altele, și înființarea unui Teatru Național, a dobîndit o formă de exprimare mai coerentă, mai dinamică și mai penetrantă odată cu înființarea, în 1870, a „Societății pentru crearea unui fond de teatru român"[1]. Adunările anuale ale acestei societăți, ținute în mijlocul unui interes general românesc, au fost de fiecare dată, indiferent de orașele în care s-au ținut, adevărate sărbători ale spiritului și simțirii românești.

Gustul pentru teatru a fost cultivat în rîndurile poporului român și de spectacolele oferite cu generozitate de formațiile de amatori de pe întreg cuprinsul Transilvaniei[2], ca și de prezențele cu valoare de simbol ale unor trupe vestite din România. Jocul artiștilor din țara liberă picura în sufletul spectatorilor pe lîngă mesajul artistic al pieselor și o undă de nostalgie, dar și de „visare" a unui viitor comun al tuturor românilor.

În strădaniile pentru înfăptuirea deplinei unități naționale s-a angajat plenar întregul popor român, aducînd, în unele momente, grele sacrificii de sînge pe altarul idealului național.

---

[1] Vezi culegerea de studii *Centenarul „Societății pentru crearea unui fond de teatru român (1870—1970)*, Oradea, 1972, 245 p.

[2] Aurel Buteanu, în lucrarea *Teatrul românesc în Ardeal și Banat*. Volum editat de Teatrul Național din Cluj cu prilejul împlinirii unui sfert de secol de activitate. 1919—1944. Timișoara, 1944, la p. 59 oferă următoarele date despre reprezentațiile românești din Transilvania:

între	1815—1865	400
"	" 1865—1898	850
"	" 1898—1906	1183
"	" 1907—1914	1140.

Revoluția populară românească din toamna anului 1918 din Transilvania[3], revenirea României în rîndurile Puterilor Aliate, au creat condițiile favorabile pentru convocarea și desfășurarea Marii Adunări Naționale de la 1 Decembrie 1918 de la Alba Iulia, care a hotărît unirea pe veci a Transilvaniei cu România.

Caracterul democratic și popular al actului unirii Transilvaniei cu România a demonstrat atunci, și pentru totdeauna, maturitatea politică la care ajunsese poporul român, reflectată și în receptarea și aplicarea fermă a principiului dreptului popoarelor la autodeterminare.

Unirea Transilvaniei cu România, operă a poporului român și nu un dar al Marilor Puteri, a fost sancționată de oficialitățile de la București cu mult înaintea încheierii tratatului de pace cu Ungaria, în pofida unei indispoziții temporare a Marilor Puteri[4].

La Alba Iulia, în zilele de 1 și 2 decembrie 1918, s-au ales organe regionale — Marele Sfat Național și Consiliul Dirigent —, care, în conformitate cu prerogativele conferite de guvernul țării, urmau să întreprindă măsurile adecvate în vederea instituirii în fapt a vieții de stat românești în Transilvania, ca prim pas pe calea procesului amplu de unificare legislativ-instituțională la nivelul întregii țări[5].

Instituirea vieții de stat românești în Transilvania după 1 Decembrie 1918, ca o concretizare a Hotărîrii de Unire, s-a făcut însă din cauza factorilor externi (Convenția militară de armistițiu de la Belgrad din 13 noiembrie 1918, cele două campanii militare din aprilie-mai și iulie-august 1919), în mai multe etape, nedorite de poporul român, și anume: ianuarie-martie 1919 în județele de pînă la limita răsăriteană a Munților Apuseni; aprilie-mai în Sălaj, Bihor, Sătmar și Maramureș; mai-august 1919 în Banat și zona Aradului.

Abia după preluarea efectivă a puterii de către statul român, prin Consiliul Dirigent, s-a putut trece la reorganizarea diferitelor sfere ale activității economice, politice sau culturale.

Prin înlăturarea asupririi naționale, care împiedicase și pe plan cultural-științific manifestarea plenară a poporului român din Transilvania, s-au creat condiții propice pentru afirmarea mai energică a spiritualității românești în diferitele ei ipostaze.

În pofida greutăților reale cu care era confruntată societatea românească, în general, după anii lungi de război, Consiliul Dirigent, bucurîndu-se de concursul generos al tuturor celor care năzuiau la progresul general românesc, înțelegînd imperativele momentului istoric, dar și cele de perspectivă ale poporului român, după largi consultări, a întreprins măsuri judicioase care au condus la punerea bazelor unor insti-

---

[3] Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, vol. II, București, 1983, p. 72—115.

[4] Gheorghe Iancu, *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național unitar român (1918—1920)*, Cluj-Napoca, 1985, p. 26—30.

[5] Vezi pe larg lucrarea mai sus citată.

tuții de învățămînt, științifice, de cultură sau artă românești, care, prin activitate și publicații, au probat competența și spiritul creator ale poporului român, Clujul devenind sediul celor mai reprezentative. Clujul anilor 1919—1920 a cunoscut o efervescență cultural-științifică românească deosebită. Împlinirile celor doi ani au fost de-a dreptul spectaculoase, nu numai prin numărul instituțiilor create, cît mai ales prin importanța și prestigiul lor. Astfel că, rînd pe rînd, și-au deschis larg porțile Universitatea Daciei Superioare, Academia de Agricultură, Institutele de matematică, fizică, chimie, științele naturii, de istorie, Institutul de Speologie, Grădina Botanică, Conservatorul de Muzică, Teatrul Național și Opera Română.

Pornirea atît de hotărîtă în noua etapă s-a datorat patriotismului, entuziasmului, spiritului de abnegație ale unor veritabili purtători și răspînditori de știință, artă și cultură transilvăneni, dar și conlucrării fructuoase a învățaților de pe cuprinsul întregii țări. Nimic nu s-a conceput fără înmănunchierea eforturilor savanților, oamenilor de cultură și de artă ale românilor de pretutindeni. Comunitatea vieții spirituale care a devansat unirea politică a acționat în perioada de după Marea Unire ca un important factor de accelerare a procesului de dezvoltare și unificare generală a țării.

Într-un asemenea context de eforturi și strădanii românești s-au derulat și acțiunile care au vizat înființarea Teatrului Național la Cluj în anul 1919.

În procesul de organizare internă a Consiliului Dirigent, al cărui președinte era Iuliu Maniu, s-a creat o Secție a Artelor, încadrată în Resortul de Culte și Instrucțiune Publică, condus pînă în martie 1919 de Vasile Goldiș și apoi pînă la desființarea Consiliului Dirigent (aprilie 1920) de Valeriu Branițte. Și unul și altul se afirmaseră plenar în mișcarea cultural-politică românească a vremii.

La 30 ianuarie 1919, Consiliul Dirigent l-a numit pe omul de cultură Tiberiu Brediceanu, ca șef al Secției Artelor[6]. El își va proba atunci, și în timp, competența, înaltul profesionalism, fidelitatea față de creația artistică românească, impunîndu-se ca o personalitate de primă mărime a culturii acestui popor. În august 1919, T. Brediceanu va deveni șeful Resortului de Ocrotiri Sociale, unde va trece și Secția Artelor, asigurîndu-se astfel elementul de continuitate al demersurilor aflate în curs de desfășurare.

Înființarea unui Teatru Național românesc la Cluj preocupa nu numai Consiliul Dirigent, ci și opinia publică românească.

Primul turneu întreprins de Teatrul Național din București în Transilvania unită cu România, în aprilie-mai 1919, a însemnat un nou imbold pentru „zidirea" acestei instituții de cultură.

---

[6] Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, *Inv. M. 168.* Proces-verbal din 30 ianuarie 1919.

Ion Agîrbiceanu, aducînd un patetic omagiu artiştilor bucureşteni[7], constata, cu regret, că „noi [românii transilvăneni]... Nu ne-am putut ridica în trecut, din propriile noastre puteri, niciodată deasupra reprezentaţiilor date de diletanţi, în oraşe şi la sate. N-am avut nici un teatru stabil, nici o trupă de artişti adevăraţi". Subliniind importanţa politico-naţională a acestor spectacole, el pleda cu convingere pentru înfiinţarea unui „teatru permanent care să dezrobească deplin sufletul românesc de influenţa artei străine, şi să-l pătrundă în îmbătătoarea aromă a artei naţionale".

Peste cîteva zile, la 14 mai 1919, vor fi preluate de către statul român, prin cîte o comisie condusă de Onisifor Ghibu, secretar general la Resortul Cultelor şi Instrucţiunii Publice, Universitatea şi Teatrul din Cluj. Acest act, expresie a suveranităţii naţionale, a făcut posibil, în seara aceleiaşi zile, spectacolul Teatrului Naţional din Bucureşti în sala Teatrului din Cluj[8]. A fost o seară emoţionantă, de aleasă sărbătoare românească.

În lunile următoare s-au făcut paşi concreţi în vederea organizării Teatrului Naţional şi a Operei Române. Tiberiu Brediceanu i-a invitat pe artiştii Zaharia Bârsan şi Constantin Pavel să întocmească şi să supună dezbaterii Consiliului Dirigent propuneri pentru înfiinţarea Teatrului Naţional, care urma să aibă două secţii: una de dramă şi comedie şi una de operă şi operetă, ceea ce cei doi au şi făcut.

Aceste demersuri şi-au găsit un ecou prompt în presa vremii. În articolul *Teatru românesc la Cluj*, apărut în „Patria" din 21 septembrie 1919, I. Tîmpănaru afirma: „Sîntem informaţi din sursă sigură că în curînd vom auzi între zidurile acestui teatru [maghiar] cuvîntul românesc... Clujul, care încetul cu încetul îşi revine la rolul lui adevărat de centru puternic al culturii româneşti va avea în curînd şi un teatru naţional românesc.

Deschiderea acestui viitor templu al Thaliei române şi focar de cultură sufletească se va face în curînd...".

Consiliul Dirigent a discutat în mai multe şedinţe chestiunile referitoare la înfiinţarea, organizarea şi finanţarea Teatrului Naţional (11, 13, 15 septembrie 1919), dezbaterile fiind sintetizate în Decizia nr. 3910 din 18 septembrie 1919, emisă la Sibiu de Preşedinţia Consiliului Dirigent[9]. Zaharia Bârsan a fost numit directorul trupei de dramă şi comedie, iar C. Pavel, director al Teatrului Naţional. Alte hotărîri cu privire la întreţinerea clădirii, la salarizarea personalului teatrului s-au luat în şedinţele Consiliului Dirigent din 22, 26 septembrie 1919, 13 februarie, 10 şi 19 martie 1920, 3 aprilie 1920.

---

[7] „Ca şi neîntrecuţii, binecuvîntaţii soldaţi ai României, n-aţi pregetat nici voi să vă grăbiţi pentru mîntuirea noastră... Ştiaţi, simţiaţi că dezrobirea în numele cărora veniţi e necesară pentru consolidarea şi închegarea României Mari, şi aţi venit să deşteptaţi şi să întăriţi sufletul românesc, conştiinţa românească, singura temelie solidă a Ţării tuturor Românilor". *În numele artei*, în *Patria* (Cluj), an. I, nr. 65 din 4 mai 1919.

[8] A. Buteanu, *op. cit.*, p. 144; Zaharia Bârsan, *Teatrul românesc în Ardeal*, în *Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul 1918—1928*, vol. II, Bucureşti, 1929, p. 1257.

[9] A. Buteanu, *op. cit.*, p. 145—150.

După înștiințarea primită la 15 septembrie 1919 din partea Consiliului Dirigent, Zaharia Bârsan, fiind actor în București, și-a început căutările în vederea constituirii trupei de artiști[10].

În paralel, la 1 octombrie 1919, Valentin Poruțiu, prefectul orașului Cluj, a preluat efectiv, pe seama statului român, edificiul Teatrului, oprind și reprezentanțiile teatrale maghiare în incinta acestui edificiu. Acestea se puteau desfășura, din acel moment, în clădirea Teatrului de vară din oraș[11].

Misiunea lui Z. Bârsan de a constitui trupe era destul de dificilă, în condițiile în care majoritatea actorilor de seamă erau deja angajați la teatrele naționale sau particulare. Dar, fire entuziastă și energică, Zaharia Bârsan nu putea concepe ca ceva să mai poată împiedica împlinirea unui ideal de mult visat — constituirea unui teatru național românesc în Transilvania. De aceea „dau sfoară în țară" — cum va scrie el mai tîrziu — printre prieteni, prin gazete, prin scrisori și peste cîteva zile încep să-mi vină răspunsuri încurajatoare"[12]. La 25 octombrie 1919 au sosit la Cluj, venind de la București, artiștii. Au fost primiți fără fast și fără flori. Au fost întîmpinați de o zi de toamnă rece, dar cît de cald vor bate inimile spectatorilor pentru această primă trupă a Naționalului clujean.

La 4 noiembrie 1919 s-au început repetițiile[13], iar la 1 decembrie 1919, la împlinirea unui an de la Unirea Transilvaniei cu România, a avut loc prima reprezentație la Teatrul Național din Cluj, precedată de un emoționant cuvînt rostit de Z. Bârsan. S-au jucat apoi drama într-un act *Se face ziuă* de Z. Bârsan și *Poemul Unirii* de același autor[14]. A doua zi a avut loc un spectacol cu piesa *Ovidiu* de V. Alecsandri. „Luni [1 decembrie] s-a făcut cu o deosebită solemnitate deschiderea Teatrului Național din Cluj" — scria „Telegraful român" din 13 decembrie 1919.

Inaugurarea solemnă a Teatrului Național a avut loc la 1 februarie 1920, odată cu a Universității.

La serbările de la Cluj din 1—2 februarie 1920 au participat șeful statului, regele Ferdinand I, reprezentanți diplomatici ai S.U.A., Angliei, Franței, Italiei, Belgiei, Olandei, Greciei, Cehoslovaciei, Poloniei și Spaniei, savanți români și străini de mare reputație, ele avînd pe lîngă o semnificație culturală deosebită și o importanță politică profundă. La „serbările de la Cluj — sublinia „Patria" din 6 februarie 1920 — s-a ratificat de către statele europene și de către America, actul de la Alba-Iulia și realipirea pe veci de vechiul regat a Ardealului, Banatului, Crișanei și Ținuturilor Ungurene". Aceasta în condițiile în care tratatul de pace cu Ungaria a fost semnat doar la 4 iunie 1920, act ale cărui semnificații le-a surprins atît de plastic, la 5 iunie 1920, Sextil Pușcariu: „Prin iscălirea aceasta se încheie, în sfîrșit, în mod oficial, și pentru noi marea dramă ai cărei actori am fost atît că, la sfîrșitul acestei drame, nu se găsesc cuvintele stereotipe cortina cade ci cortina se ridică. Per-

[10] Z. Bârsan, *op. cit.*, p. 1257—1258.

[11] *Patria*, nr. 181 din 4 octombrie 1919. Vezi și interviul lui T. Brediceanu apărut în *GazTrans*, nr. 209 din 8 octombrie 1919.

[12] A. Buteanu, *op. cit.*, p. 156.

[13] Vezi interviul lui Z. Bârsan din *Patria*, nr. 210 din 8 noiembrie 1919 cu privire la pregătirile ce se făceau în vederea deschiderii stagiunii.

[14] Vezi *Teatrul Național*, în *Patria*, nr. 231 din 7 decembrie 1919.

deaua se dă la o parte pentru o viață nouă. Și e datoria noastră s-o privim în față cu ochii deschiși"[15].

Pe drumul larg deschis atunci, Naționalul clujean a urcat cu demnitate treaptă după treaptă în planul culturii românești.

GHEORGHE IANCU

LA FONDATION DU THÉÂTRE NATIONAL ROUMAIN DE CLUJ (1919)

(Résumé)

L'Union de la Transylvanie avec la Roumanie a créé des conditions meilleures pour l'affirmation de la culture roumaine dans cette partie de l'État. En conséquence, en 1919, à Cluj, on a fondé plusieurs institutions culturelles roumaines, parmi lesquelles le Théâtre National Roumain.

[15] Sextil Pușcariu, *Memorii*. Ediție de Magdalena Vulpe, București, 1978, p. 499.

ŞCOALA DE CONDUCTORI TEHNICI ELECTROMECANICI DIN CLUJ.

Activitatea educativă, baza materială, problema subvenţiilor (1919—1929)

ŞCOALA DE CONDUCTORI DE LUCRĂRI PUBLICE.

Activitatea culturală

Elevii Şcolii de conductori tehnici au desfăşurat o gamă bogată şi variată de activităţi culturale, constituindu-şi un cadru adecvat prin crearea Societăţii de lectură „Aurel Vlaicu". Aceasta a luat fiinţă la 13 februarie 1920 cînd s-a ţinut şedinţa de constituire, scopul societăţii fiind crearea de posibilităţi lărgite de manifestare culturală a elevilor, de aprofundare şi detaliere a diferitelor probleme tehnice. Acest lucru era cu atît mai mult bine venit, cu cît majoritatea elevilor erau interni, activităţile culturale reuşind să-i grupeze, să-i atragă şi menţină uniţi în jurul unor idealuri patriotice şi de pregătire profesională. Între anii 1920—1924 programul şedinţelor se compune din pregătiri de bucăţi corale, muzică, declamări şi efectuarea unor lecturi din autori însemnaţi, dezbateri asupra expunerilor şi scrierilor, îmbogăţirea bibliotecii, organizarea de concursuri, competiţii sportive (la întrecerile din 1927 obţin cupa de argint), serbări. Statutele Societăţii au fost aprobate în şedinţa corpului profesoral din decembrie 1922. Societatea era formată din: membri fondatori, membri pe viaţă, membri ajutători şi membri activi.

Primul preşedinte al Societăţii a fost cunoscutul ziarist, om politic şi publicist Ion Clopoţel, iar din 1925 funcţia de preşedinte a fost îndeplinită de către reputatul critic literar, eseist şi publicist Ion Chinezu, animatorul revistei clujene „Gînd românesc".

După anul 1925 activitatea se va axa cu precădere spre probleme tehnice şi ştiinţifice, citindu-se şi discutîndu-se probleme de o tot mai mare complexitate, organizîndu-se audiţii la radio pentru emisiunile de ştiinţă unde sînt invitaţi elevi şi cadre didactice de la alte şcoli, publicul din oraş[1].

Societatea de lectură „Aurel Vlaicu" a Şcolii de conducători tehnici a preluat prin preşedintele ei Ion Clopoţel un număr de 87 cărţi şi reviste pentru nevoile şi activităţile culturale ale societăţii printre care: N. Iorga, *Din faptele strămoşilor*, D. Onciul, *Ştefan cel Mare şi*

---

[1] Arh. St. Cluj-Napoca, Fond Şcoala de conductori tehnici, dosar 20, file 2—4; Horia Colan, Teodor Mihăilescu, *Începuturile şi dezvoltarea învăţămîntului tehnic din Cluj*, în *Institutul Politehnic din Cluj 1948—1973. Itinerar istoric, realizări, perspective*. Cluj, 1974. p. 17: „Şcoala de conductori tehnici din Cluj. Anuarul", 1926—1927, 5, p. 81—83.

Mihai Viteazul, predominînd însă cele tehnice de specialitate[2].

După unirea şcolilor de conducători societatea s-a reorganizat la 11 noiembrie 1934, modificîndu-şi statutele, denumirea nouă fiind *Societatea Aurel Vlaicu a studenţilor de la şcoalele de conducători din Cluj*. Faptul că în intitulaţie apare termenul de studenţi, este dovada aspiraţiei elevilor şi corpului profesoral de a ridica procesul de învăţămînt la un nivel cît mai înalt, care să justifice şi permită transformarea şcolii în instituţie de învăţămînt superior. Membrii societăţii îşi propun ca jumătate din fonduri să fie folosite la înzestrarea bibliotecii sau laboratoarelor şcolii, iar jumătate la ajutorarea elevilor săraci[3].

Un ecou şi o reacţie favorabilă au trezit în rîndul elevilor şcolii apelul Comitetului executiv de acţiune pentru ridicarea statuii lui Avram Iancu la Cluj, acţiune întreprinsă la scurtă vreme după realizarea Marii Uniri. În acest scop s-au tipărit şi pus în vînzare un număr mare de broşuri cu titlul *Avram Iancu*, semnate de scriitorul Al. Ciura. Şcoala de conducători tehnici primeşte 200 de bucăţi spre a fi vîndute, contribuind astfel la sporirea fondului constituit în acest scop înalt patriotic[4].

În afara activităţilor culturale organizate de Societatea „Aurel Vlaicu", elevii erau antrenaţi şi atraşi ca participanţi activi la o bogată gamă de activităţi cu valenţe educative, cultural-patriotice, mai ales legate de evenimentele istorice: aniversări, comemorări, evocări. Semnificativă este în acest sens invitaţia pe care Societatea ştiinţifică-literară „Tinerimea română" fondată în anul 1877, o face Şcolii medii tehnice din Cluj, de a participa la concursul de istorie ce se va ţine la 1 iunie 1922, unde vor participa reprezentanţii elevilor din România Mare[5].

Elevii învăţămîntului tehnic clujean participă cu entuziasm la serbările aniversare de la Blaj, invitaţi de conducerea Liceului greco-catolic din această localitate, închinate Adunării din 3/15 mai 1848, în cadrul organizat al excursiei şcolare, unde, după serbarea evocatoare au loc întreceri de gimnastică, exerciţii libere, atletism, fotbal pe echipe etc[6].

Evocarea marilor bătălii din războiul pentru întregirea neamului se face dîndu-se o înaltă cinstire de către elevi a acestor evenimente. Astfel la 23 octombrie 1929, împlinindu-se 13 ani de la eroica bătălie de la Predeal — unde armata română a respins armata germano-austro-ungară ce încerca să străpungă frontul spre Valea Prahovei — s-a organizat o serbare unde s-a ţinut o conferinţă, urmată de lecturi documentare şi un program artistic.

De asemenea sînt aniversate în cadru festiv zilele de 28 noiembrie 1918 şi 1 decembrie 1918 — Unirea Bucovinei şi Transilvaniei cu patria mamă. Cu această ocazie sînt suspendate cursurile, iar la orele 9 se ţinea

---

[2] Arh. St. Cluj-Napoca, Fond Şcoala de conductori tehnici, dosar 20, fila 9; dosar 60, fila 93. Autorităţile şcolare au luat totodată măsuri hotărîte pentru îndepărtarea din unghiul de atenţie al elevilor a unor cărţi. Astfel Ministerul Instrucţiunii interzice prin ordin introducerea în şcoală a cărţii *Minunile Maicii Domnului* de D. Stănescu. Exemplarele găsite trebuiau confiscate.

[3] Idem, dosar 114, fila 103.

[4] Idem, dosar 17, fila 16.

[5] Idem, dosar 17, file 22—23.

[6] Idem, dosar 19, fila 23; dosar 20, fila 19.

în localul şcolii o serbare cu recitări, coruri şi o conferinţă rostită de un profesor, iar la orele 11, toţi membrii corpului didactic şi elevii din clasele superioare se adunau în Piaţa Unirii ocupîndu-şi locul stabilit, după care defilează prin faţa autorităţilor fiecare şcoală avînd în frunte steagul naţional şi o tăbliţă cu numele şcolii. S-a recomandat ca elevii să fie în costume naţionale[7], pe care aceştia le poartă cu distincţie şi mîndrie cu asemenea ocazii.

O activitate culturală permanentă la care participă elevii Şcolii de conducători tehnici, este vizionarea săptămînală a filmelor la cinematograful „Cultura poporului" din Redută, care dădea în fiecare duminică de la orele 11 reprezentaţii pentru elevii şcoalelor din Cluj, unde rulau numai filme instructive, ştiinţifice[8].

Concomitent cu stimularea şi impulsionarea activităţilor cultural-educative, patriotice, autorităţile şcolare iau măsuri hotărîte pentru a evita influenţa politicianismului în cadrul şcolii. Astfel inspectorul şcolar şef dispune directorului şcolii că nici un partid nu are voie să organizeze întruniri publice în localul şcolii, directorul sau diriginţii care vor încălca dispoziţiile urmau să fie aspru pedepsiţi. Localurile de şcoli care vor servi ca sedii electorale vor fi puse la dispoziţia autorităţilor numai cu o zi înaintea alegerilor, iar cursurile vor fi suspendate numai pentru zilele de alegeri. Cercurile culturale din şcoală îşi suspendă activitatea pe timpul campaniei electorale pentru a nu face propagandă, iar personalul didactic să fie în acest răstimp la posturi neîntrerupînd activităţile şi respectînd în mod strict programul.

În această privinţă trebuie subliniat faptul că elevilor li se interzicea mai ales să simpatizeze sau să participe la mişcarea comunistă. În acest scop li s-a afişat la 21 februarie 1925 ordinul Ministerului Instrucţiunii prin care sînt eliminaţi din toate şcolile din ţară, atît ca elevi ai statului cît şi ca elevi particulari, 4 elevi de la Liceul din Focşani şi unul de la Şcoala de meserii din Focşani, pentru că au fost dovediţi că sînt înscrişi în Partidul Comunist din România[9].

De asemenea o circulară ministerială semnată de ministrul instrucţiunii dr. C. Angelescu şi directorul general C-tin Kiriţescu atrage atenţia asupra fenomenului de învrăjbire ce se produce pe alocuri între elevii de confesiuni sau naţionalităţi diferite. Întrucît armonia şi concordia trebuia să domnească în instituţiile de învăţămînt, care trebuiau vegheate şi apărate de toţi factorii, responsabili, circulara dispune: „Dezaprobăm în chipul cel mai hotărît aceste alunecări de pe drumul drept pe care trebuie să-l urmeze şcoala". Ea trebuie să propage simţul ordinei şi supunerii către legile, instituţiile şi autorităţile ţării, cît şi „sentimentul de solidaritate şi dragoste între fii patriei"[10].

Aspecte ale disciplinei şcolare

Mai mult decît în cazul altor categorii de învăţămînt, în învăţămîntul tehnic, avîndu-se în vedere rolul de factor organizator şi conducător în producţie al absolventului, era nevoie de o disciplină şcolară

[7] Idem, dosar 69, fila 32; dosar 82, fila 24.
[8] Idem, dosar 19, fila 24.
[9] Idem, dosar 69, fila 34; dosar 44, fila 20.
[10] Idem, dosar 17, fila 80.

mai riguroasă. În acest sens trebuie înțeleasă circulara ministrului instrucțiunii dr. C. Angelescu prin care atrăgea atenția asupra necesității stabilirii normelor disciplinei elevilor mai ales în afara școlii, interzicerea participării lor la diferite întruniri unde sînt atîțați la tulburări și scandal public. De aceea direcțiunea și corpul profesoral trebuie să supravegheze lectura elevilor să le interzică participarea la manifestațiile de stradă, să le atragă atenția că portul uniformei este obligatoriu, cît și cinstirea cuvenită acesteia[11].

Deși starea disciplinară este în general bună, de mai multe ori în perioada de care ne ocupăm, Consiliul profesoral a trebuit să ia în discuție cazurile de indisciplină. Așa de exemplu în 19 decembrie 1924 sînt discutate actele de indisciplină ale elevilor care au distrus instalația de țevi și robinete de la punctul sanitar, cazul unui elev care a lovit pe omul de serviciu, refuzul elevilor de a participa la cursuri „sfidînd ordinea" pentru că nu li s-au înmînat carnetele de identitate pe baza cărora li se acorda reducerea costului transportului pe C.F.R. Consiliul găsește necesar să ia măsuri drastice cerînd aprobarea Ministerului pentru eliminarea din școală cu drept de examen pentru patru elevi și eliminarea provizorie pentru o lună a mai multor elevi[12].

Doi ani mai tîrziu la 15 februarie 1926, Consiliul profesoral ia din nou în discuție abaterile de la disciplină: furturi de obiecte de la colegi, organizarea unui club clandestin, care-și ținea întrunirile nocturne într-o peșteră din Florești, frecventarea de către elevi a localurilor de desfriu, ieșind cu chei false din internat. Celor în culpă li se aplică pedepsele: trei elevi sînt eliminați iar ceilalți primesc avertisment de eliminare dat în fața școlii, consemnarea în internat pe timp de o lună, scăderea notei la purtare, retragerea bursei pentru o lună celor bursieri[13]. Cu o altă ocazie direcțiunea propune eliminarea din școală a trei elevi din anul I pentru părăsirea internatului noaptea și frecventarea unui bordel, plănuire, încercare și tăinuire de furt, absențe repetate noaptea din internat, abateri care nu sînt comise pentru prima oară. Abaterile de la disciplina școlară au îndemnat Consiliul profesoral să caute o soluție sui generis, ajungîndu-se în 1921 la înființarea „tribunalului studențesc", cu misiunea de a supraveghea starea disciplinară și a chema în fața sa pe elevii turbulenți și recalcitranți. Corpul profesoral aprecia că tribunalul activează cu rezultate bune[14].

Cum majoritatea elevilor erau interni, iar abaterile comise sînt legate direct de programul internatului, considerăm util să-l notăm mai jos:

— 6 — deșteptarea
— 6 — 8 — spălarea, echiparea, curățenie, meditație, dejun, vizita medicală.
— 8 — 13 — cursuri
— 13 — 13,30 — prînzul
— 13,30 — 15 — odihnă — fără ieșire în oraș
— 15 — 17,30 — practică în atelier
— 17,30 — 18,30 — pauză cu ieșire liberă în oraș

[11] Idem, dosar 44, fila 3.
[12] Idem, dosar 34, file 27—31.
[13] Idem, dosar 53, fila 8.
[14] Idem, dosar 83, fila 11; dosar 10, file 23—26.

— 18,30 — 19,30 — meditaţie
— 19,30 — 20 — cina
— 20 — 21,45 — meditaţie
— 22 — stingerea[15].

Memoria actului de arhivă consemnează şi alte „acte de indisciplină", de fapt lupta organizată a elevilor prin acţiuni repetate avînd temeinice revendicări de ordin economic şi social, proprii condiţiei şi situaţiei lor de viaţă şi muncă.

O acţiune mai amplă este semnalată de documente la 22 noiembrie 1927, cînd la ora 8,00 elevii anilor II, III şi IV au declarat grevă, refuzînd să intre la cursuri. Chemaţi la ordine de către profesori şi director şi invitaţi să intre în clase, elevii au refuzat să se supună, formulînd revendicări, care după părerea direcţiunii „nu puteau fi discutate". Patru intervenţii ulterioare ale corpului profesoral au rămas fără rezultat[16]. Cauza principală a acestei acţiuni hotărîte a elevilor era faptul că absolvenţii Şcolii de conductori tehnici nu puteau fi admişi în Corpul tehnic, instituit prin *Legea pentru organizarea Corpului tehnic al Ministerului Lucrărilor Publice*, nr. 2339 din 9 iunie 1894, acest drept fiindu-le recunoscut doar absolvenţilor Şcolii de conducători de lucrări publice. Principalul avantaj pe care-l conferea înscrierea în Corpul tehnic era cel prevăzut la art. 54 al legii: „Conductorii care au 10 ani de serviciu activ de la data admiterii în corpul de conductori, pot trece în corpul de ingineri în urma unui examen şi concurs public"[17].

Luptînd pe această cale, elevii vizau revendicări primordiale pentru profesie şi statutul lor de specialişti, contribuind la obţinerea acestora în cea mai mare măsură. Aceste acţiuni indică ridicarea elevilor la un grad de conştiinţă capabil să înţeleagă şi prefigureze condiţia conductorului tehnic absolvent şi să lupte pentru îmbunătăţirea ei[18].

Localul şcolii, internatul, laboratoarele, atelierele, muzeul, biblioteca.

Importanţa bazei materiale pentru şcolile din învăţămîntul tehnic este redată cu mult spirit de observaţie şi realism în aprecieri, de memoriul ing. Gh. Crăiniceanu: „Dezvoltarea industriei şi a tehnicii, industrializarea ţării şi problema înlocuirii specialiştilor străini cu paşaport, prin specialişti formaţi în ţară cer neapărat şcoli tehnice înzestrate în aceeaşi măsură ca şi şcolile tehnice străine. Tehnica nu se poate învăţa folosind numai tabla, creta şi buretele"[19].

[15] Idem, dosar 86, fila 35.
[16] Idem, dosar 15, fila 126; dosar 67, file 57—59.
[17] „Monitorul oficial", 1894, nr. 58 din 15 iunie, p. 2254.
[18] Ioan Silviu Nistor, *Acţiunile elevilor şi profesorilor Şcolii de conductori tehnici din Cluj pentru îmbunătăţirea condiţiilor de studiu şi includerea absolvenţilor în Corpul tehnic*, în *ActaMN*, 1985—1986, 22—23, p. 321—330.
[19] Arh. St. Cluj-Napoca, dosar 157, file 32—33.

Localul şcolii s-a construit între 30 septembrie 1896 — 26 martie 1899 (azi localul Facultăţii de electrotehnică), avînd un număr de 6 săli de clasă, mari. După mai bine de douăzeci de ani a ajuns la un grad de uzură considerabil, astfel încît în şedinţa corpului profesoral din 19 noiembrie 1921 prezidată de dr. Valeriu Seni, directorul învăţămîntului secundar din Cluj se apreciază că sălile au devenit neîncăpătoare, iar internatul trebuie evacuat spre a lărgi spaţiul. Coridoarele sînt întunecoase, canalele vechi şi ruinate, latrinele necesită reparaţie, tablele de scris sînt tocite, cuierele din săli sînt insuficiente, perdelele de la ferestre la fel. Şcoala nu are aulă, laboratoare, şi modele noi pentru desen; cît priveşte aparatele şi colecţiile din sala de fizico-chimie acestea sînt insuficiente. Lipseşte infirmeria, camera de primire şi baia, care este indispensabilă unei instituţii publice de educaţie şi învăţămînt. Din cele 6 săli de învăţămînt — desen (una dintre ele fiind amfiteatrală) două sînt ocupate de Şcoala de conductori de lucrări publice. Sălile mari în număr de două găzduiau internatul pierzîndu-se astfel din spaţiul necesar instruirii elevilor[20].

Cu toate acestea Şcoala de conductori tehnici este nevoită să cedeze Liceului G. Bariţiu două săli de curs pe timp limitat, termen care este prelungit în mod repetat cu cîte doi ani, cu condiţia ca liceul să plătească anticipat o chirie de 8.000 lei pe an[21].

Internatul şcolii, compartiment indispensabil funcţionării acesteia, în condiţiile în care elevii proveneau din toate judeţele ţării, a găzduit între 1922—1925 cîte 58 elevi iar între 1926—1927 — 92 elevi, numărul stabilindu-se la această valoare sau cunoscînd uşoare creşteri[22]. Locurile în internat erau puse în concurs pe baza Regulamentului internatelor şcolare secundare, admiterea în internat fiind condiţionată de starea materială a părinţilor şi de rezultatele la învăţătură[23].

Problema internatului confruntă în mod serios conducerea şcolii, căutîndu-se insistent şi consecvent căi de rezolvare. Dr. Ioan Voicu, medicul şcolii şi profesor de educaţie sanitară înaintează direcţiunii şcolii la 13 septembrie 1926 un raport în care prezintă aspectele nevralgice ale situaţiei. Faţă de creşterea an de an a numărului elevilor şcolii, condiţiile de cazare oferite de internat cu cele două camere ale sale sînt cu totul nesatisfăcătoare, iar sălile de meditaţie lipsesc, elevii petrecîndu-şi ziua întreagă în cele cîteva săli de curs, ceea ce conduce, fatalmente, la grave implicaţii sanitare, elevii putînd contracta uşor tuberculoza. Cere să se intervină la forurile superioare pentru extinderea localului şcolii şi mărirea curţii.

Pe baza acestui raport şi a concluziilor reieşite în urma analizei din Consiliul profesoral, ing. Gh. Mihăileseu, directorul şcolii înaintează o zi mai tîrziu la 14 sept. 1926 un memoriu ministrului instrucţiunii în care arată că localul şcolii este cu totul insuficient activităţilor didactice în continuă creştere a şcolii. „Numărul tot mai mare de elevi care se îndreaptă în fiecare an spre învăţămîntul tehnic, dacă ne cauzează o

[20] Idem, dosar 10, file 23—26.
[21] Idem, dosar 137, fila 1; dosar 174, fila 53.
[22] „Şcoala de conductori tehnici. Anuarul", 1926—1927, 5, p. 80.
[23] Arh. St. Cluj-Napoca, Fond Şcoala de conductori tehnici, dosar 34, fila 21.

vie bucurie pentru realizarea idealului scump — românizarea industriei, românizarea oraşelor, şi prin aceasta consolidarea neamului — ne umple sufletul însă şi de durere, cînd trebuie din nesuficienţă de local, să respingem cîte o sută de elevi, cum a fost anul acesta, cînd s-au prezentat 145 de elevi pentru 46 de locuri, cît avem în prezent în clasa I-a". Cum cea mai mare parte a elevilor şcolii provin din sate — „rezervorul de energii şi vitalitate al neamului nostru" — aceştia au nevoie de un internat spaţios. „Ori în prezent internatul se află îngrămădit în două săli, prea neîncăpătoare pentru numărul mare de solicitatori, el neputînd găzdui decît 70 de elevi, pe cînd cereri sînt de două ori pe atît".

Luînd, de asemenea, în considerare, „că această şcoală e unică în ţară, avînd menirea de a forma cadrele de bază ale industriei naţionale româneşti, pentru a nu mai chema specialişti de peste hotare", directorul şcolii propune să se cumpere terenul alăturat şcolii, proprietatea Societăţii de tîmplărie artistică, în suprafaţă de 2400 m.p., cu cele trei imobile existente, care transformate ar putea fi folosite pentru internatul şcolii. În total era nevoie de o sumă de 7 milioane de lei, pe care ministerul era rugat să o prevadă în bugetul pe anul 1927[24].

Instruirea practică, aplicaţiile şi demonstraţiile la fenomenele fizice, chimice şi mecanice, la un nivel corespunzător, necesitau laboratoare de specialitate bine dotate. La început acest lucru era mai puţin asigurat, astfel încît direcţiunea înaintează o adresă ministerului în care arată că în afară de aparatele electro-fizice, şcolii îi mai lipsesc instrumentele şi aparatele de măsură: galvano, volt şi amper-metre, rezistenţe etc.[25], deci aproape totul. Fondurile băneşti fiind mici se recurge deseori la autodotări şi amenajări cu forţe proprii. Astfel Şcoala de conductori tehnici neputîndu-şi dota laboratorul de electrotehnică, tehnicianul Teodor Maior s-a oferit a construi cu ajutorul elevilor şi cu materialul necesar pus la dispoziţie, aparatele trebuincioase pentru demonstraţii şi experimente[26].

Nevoile tot mai mari de aparate şi instrumente, pe măsură ce şcoala se dezvoltă şi se înscrie pe făgaşul şi la nivelul corespunzător cerinţelor ce i se pun în faţă, o obligă să se aprovizioneze cu inventar de laborator din străinătate. În acest sens este delegat ing. Aron Maksai la 9 decembrie 1924 la Viena pentru a cumpăra şi aduce materialul didactic format din aparate, instrumente şi material de studiu electrotehnic, necesar instrucţiei elevilor şi experienţelor în laboratorul de electrotehnică[27].

Ing. Gh. Crăiniceanu cere pentru laboratorul de electrotehnică al Şcolii de subingineri electromecanici următoarele maşini:

— 1 buc. generator sincron trifazic, execuţie deschisă cu excitaţie independentă 115 V curent continuu.

— 1 buc. motor asincron trifazic cu rotorul în dublă colivie, execuţie deschisă, 1,5 KW, 50 Hz, 380 V., 1500 turaţii/minut.

— 1 buc. generator de curent continuu cu excitaţie compound, execuţie deschisă cu poliauxiliari pentru 115/160 V. Puterea va fi de 1,5 KW la 1500 turaţii/minut.

---

[24] Idem, dosar 53, file 40, 42.
[25] Idem, dosar 15, fila 49.
[26] Idem, dosar 16, fila 36.
[27] Idem, dosar 14, fila 26.

— 1 buc. generator de curent continuu cu excitație în derivație, execuție deschisă cu poliauxiliari, pentru 115/160 V. Puterea va fi de 1,5 KW la 1500 turații/minut.

— 3 buc. reostate cu reglare grobă.

— 3 buc. reostate cu reglare fină[28].

Atelierele școlii constituiau primul loc unde elevii luau contact cu cerințele practicii în meseria aleasă. De organizarea și dotarea lor depindea în primul rînd formația de bun practician a elevului școlii tehnice. În 1922, atelierele școlii tehnice Cluj aveau în dotare: un motor electric de 5,5 CP, un cazan cilindric, o mașină cu aburi de 35—40 CP., 5 strunguri, o frezâ, 9 mașini de sfredelit, tocit, frezat, presă, rindea, 78 menghine, 2 nicovale, unelte diferite în număr mare[29]. În legătură cu starea atelierelor se precizează necesitatea extinderii lor întrucît mașinile sînt prea înghesuite, împunîndu-se totodată construirea unei turnătorii. În același an școlar 1922/1923, practica de atelier începe să fie competitivă, produsele atelierului fiind valorificate cu suma de 15.000 lei[30].

Cîțiva ani mai tîrziu, în 1927, Școala de conductori tehnici avea ateliere de ajustaj, lăcătușerie, forjă, modelărie[31], ca în 1933 să se confecționeze în atelierele mecanice de către elevi 1361 bucăți obiecte, unelte și scule în valoare de 21.786 lei, precum: manivele, menghine, ciocane, chei, compase, broaște, uși, scoabe, mașini de găurit etc.[32]

Răspunzînd misiunii și rosturilor școlii și avînd în vedere funcția educativă a muzeului, autoritățile au creat și facilitat funcționarea pe lîngă Școala de conductori tehnici a unui Muzeu industrial, care prin exponatele sale venea să întregească cultura de specialitate a elevilor. Un compartiment important al Muzeului era sala de mașini[33], unde erau expuse tipurile de mașini cu ardere externă și cu ardere internă în ordinea inventării lor. Lipsa de localuri pentru școlile clujene a afectat și existența acestui muzeu. În anul școlar 1926/1927 la cererea inspectorului șef, Școala comercială de fete a fost plasată în trei săli din etajul II al Muzeului, ceea ce-l determină pe directorul Școlii de conductori tehnici, după ce observă consecințele funcționării școlilor în aceeași incintă, să ceară eliberarea sălilor muzeului, căruia prin aceasta i s-a întrerupt activitatea, unele exponate fiind depuse, în slabe condiții de conservare, în podul școlii. În plus insista asupra aspectelor de moralitate și etică școlară pe care le comportă funcțiunea unei școli de băieți cu una de fete în aceeași clădire[34]. Așa se explică și cererea Școlii de ucenici industriali și comerciali cît și intenția autorităților municipale de a transfera muzeul industrial la această școală.

În sistemul de învățămînt și între compartimentele Școlii de conductori tehnici un rol nu de cea mai mică importanță îl joacă biblio-

[28] Idem, dosar 157, file 34—35.
[29] Idem, dosar 19, fila 18.
[30] Idem, dosar 19, file 54—56.
[31] Idem, dosar 60, fila 21.
[32] Idem, dosar 106, fila 10.
[33] Idem, dosar 10, fila 7.
[34] Idem, dosar 60, fila 112.

teca şcolii care s-a bucurat de atenţie de la început, dată fiind valoarea ei documentară, ştiinţifică şi estetică. Preocuparea constantă de a-i îmbogăţi fondul şi colecţiile a făcut ca spre sfîrşitul perioadei analizate să aibă 4500 de volume — un număr foarte mare pentru acea perioadă şi pentru o bibliotecă şcolară, adăugîndu-se an de an noi volume cu noutăţile din ştiinţă şi tehnică, beletristică şi artă[35].

Burse acordate elevilor

Frecventarea cursurilor la şcolile din învăţămîntul tehnic pretindea îndeplinirea unor grele obligaţii pecuniare. Astfel, condiţiile speciale de admitere pentru Şcoala de conductori tehnici şi Şcoala de conductori de lucrări publice din Cluj stabileau următoarele taxe:

— 3000 lei taxă şcolară şi pentru construcţii atelier şi laborator
— 120 lei taxă de membru în comunitatea şcolară
— 50 lei taxă de stricăciuni

Cei interni mai plăteau:

— 12.600 lei taxă de întreţinere în internat pentru 9 luni;
— 2.000 lei taxă pentru efecte de pot (plătită o dată la intrarea în şcoală);
— 2.100 lei taxă pentru rechizite
— 1.000 lei taxă pentru cursuri şi hîrtia de desen.

Tocmai de aceea era atît de necesar sistemul de burse şi celelalte ajutoare materiale menite să uşureze situaţia elevilor merituoşi şi cu o situaţie materială precară şi să le înlesnească frecventarea şi absolvirea şcolii.

Sistemul burselor, al sprijinirii elevilor vrednici şi cu mici sau fără posibilităţi materiale de susţinere, a fost instituit şi menţinut în mod permanent de către statul român. În septembrie 1921 Şcoala medie tehnică acordă 54 de burse din care 47 de cîte 2000 lei (burse întregi) şi 7 de cîte 1000 lei (semiburse)[36]. Semestrul II al anului şcolar 1921/1922, aduce elevilor un număr de 58 de burse pentru care se aloca suma de 47.500 lei[37].

În succesiunea anilor şcolari se acordă următorul număr de burse:

— 1922 — 45 burse integrale a 2000 lei şi o jumătate de bursă de 1000 lei

— 1929 — 30 burse a 6000 lei anual; 30 ajutoare de cîte 4.800 lei. anual şi un ajutor de 3000 lei anual.

Condiţiile pentru obţinerea burselor erau: media generală la studii 14 (notele erau între 1 şi 20), stare materială a părinţilor precară, avînd prioritatea orfanii de război, şi fiii invalizilor de război[38].

[35] Idem, dosar 173, file 79—80.
[36] Idem, dosar 10, fila 16; dosar 83, fila 5.
[37] Idem, dosar 19, file 16—17.
[38] Idem, dosar 19, fila 70; dosar 75, fila 22; dosar 114, fila 4; dosar 114, file 55—58; dosar 83, fila 4.

Alte ajutoare materiale

În afara burselor pe care le acorda statul, elevii mai beneficiază de fonduri băneşti şi donaţii de altă natură oferite de instituţii, organizaţii sau persoane particulare. Aşa spre exemplu Casa şcoalelor şi a culturii poporului acordă în iulie 1927 suma de 3000 lei „pentru a veni în ajutorul elevilor sărmani şi sîrguincioşi" care direcţiunea şcolii şi comitetul şcolar să cumpere acestora mai ales cărţi. În acelaşi an, în octombrie, Casa şcoalelor mai acordă 3.000 lei care se repartizează la 12 elevi, ca peste două luni, în decembrie, să mai acorde 5.000 lei. În iunie 1929 aceeaşi instituţie acordă 4.000 lei de care au beneficiat cinci elevi din anul I, II, III, fiindu-le cumpărate compase de precizie (1135 lei bucata) sau rigle de calcul[39].

Sprijin substanţial şi bine venit acordă şi instituţiile bancare, care-şi fac din aceasta o preocupare vrednică de toată lauda. Astfel Banca „Albina" acordă în 1926 5.000 lei, în 1927 5000 lei, în 1929 5000 lei, iar în 1930 10.000 lei. De asemenea Banca centrală pentru industrie şi comerţ acorda în noiembrie 1927 suma de 8.000 lei care este împărţită la 4 elevi revenindu-le între 1.500 şi 2.500 lei fiecăruia, ca şi bursa acordată elevului Ilie Abrudean din anul III.

Cu sume mari contribuie Primăria Oraşului Cluj — 100.000 în 1927 şi 200.000 în 1929 din care s-au renovat încăperile, reparat sobele, înfiinţat băi pentru elevi, mărindu-se în acelaşi timp raţiile elevilor la lapte, pîine, carne. Camera de industrie şi comerţ ajuta financiar Şcoala de conductori tehnici cu 35.000 lei în 1926, 50.000 în 1927 şi 50.000 în 1929[40].

De un regim şi de un tratament aparte se bucură orfanii de război şi copiii învăţătorilor săraci care sînt scutiţi de toate taxele şcolare, excepţie făcînd taxa de solvenţă.

Un alt mijloc prin care beneficiază elevii de ajutor material sînt scutirile pe care consiliul profesoral, în anumite condiţii şi între anumite limite, avea căderea să le aprobe. Aşa în anul şcolar 1922/1923 un număr de 70 de elevi cer scutirea de didactru, ceea ce corpul profesoral în şedinţa din 18 noiembrie 1922 propune spre scutire.

În afara ajutoarelor acordate întregii şcoli, sau unor grupuri de elevi stabilite în consiliul profesoral pentru sumele acordate de instituţiile amintite, sînt şi cazuri cînd asemenea ajutoare sînt adresate direct unor elevi. Aşa profesorii şcolii T. Filipescu şi I. Sfăt oferă 160 lei taxă de înscriere pentru elevul Ioan Adămoi din anul IV care este lipsit total de mijloace de întreţinere[41]. De asemenea, în martie 1923 Divizia de ocrotire Cluj acordă elevului Ioan Pepescu din anul III a Şcolii de conductori tehnici un ajutor financiar de 1.000 lei pentru anul şcolar în curs, fiind orfan şi avînd şi alţi fraţi minori[42].

---

[39] Idem, dosar 60, fila 65; dosar 67, fila 48; dosar 83, fila 46—47.

[40] Idem, dosar 15, file 16—17; dosar 27, fila 3, dosar 67, fila 62; dosar 74, file 1—2; dosar 83, fila 4; „Şcoala de conductori tehnici din Cluj. Anuarul", 1926—1927, 5, p. 85.

[41] Idem, dosar 20, file 56—61; dosar 60, fila 65.

[42] Idem, dosar 27, fila 3.

Unele din aceste ajutoare sînt oferite în scopuri stimulative și mobilizatoare. Amintim aici donația ing. Elie Carafoli, doctor în științe la Sorbona, profesor la Școala Politehnică din București, care în dorința de a pune pe elevii acestei școli în contact cu problemele aviației (li se preda și un curs din acest domeniu), a donat un abonament la ziarul bilunar „Aripa" — organ de propagandă și cultură aeronautică[43].

Întreaga luptă a profesorilor, direcțiunii, autorităților școlare, instituțiilor specializate de ramură pentru înzestrare, dotare, amenajare a localului școlii, internatului, laboratoarelor, atelierelor, muzeului și bibliotecii; acordarea prin sistemul burselor a ajutoarelor materiale atît de necesare urmării cursurilor pentru majoritatea elevilor, înlesnirea acestui lucru prin alte ajutoare acordate elevilor de către oficialități sau persoane particulare, dovedind prin aceasta o bună înțelegere a imperativelor momentului, și un simț înalt de caritate și generozitate, au făcut ca învățămîntul tehnic să beneficieze de condiții corespunzătoare pentru a se putea desfășura.

ȘCOALA DE CONDUCTORI DE LUCRĂRI PUBLICE

O școală a cărei funcționare a fost strîns legată de existența Școlii de conductori tehnici, înrîurindu-se reciproc în evoluția lor, și care își are începuturile la Cluj — în contextul larg de intensă efervescență culturală și emulație științifică autentică, ocazionate de înfăptuirea Marii Uniri din 1918 — este Școala de conductori de lucrări publice — veritabilă precursoare a Facultății clujene de construcții.

Instituția școlară în chestiune a fost înființată în anul 1920, cu specific de drumuri și poduri — funcționînd, de altminteri, o bucată de timp sub numele de Școală de poduri și șosele. Întemeierea ei se înscria în cadrul unui complex de măsuri prin care au fost înființate, după Marea Unire, patru școli de conductori de lucrări publice: la București, Cluj, Chișinău și Cernăuți.

Consacrarea oficială a întemeierii școlii se face prin decretul nr. 4206 din 19 octombrie 1920 care dispune: „Se aprobă înființarea la Cluj a unei școli de lucrări publice, care va funcționa după regulele admise pentru școala similiară din București". Recrutarea personalului didactic urma a se face conform regulamentului aprobat prin decretul nr. 4621 din 30 octombrie 1919. În scopul acoperirii cheltuielilor școlii pentru primele șase luni se deschidea pe seama Ministerului Lucrărilor Publice un credit extraordinar de 170.000 lei[44].

Menirea școlii era de a pregăti cadre tehnice medii, necesare refacerii și lărgirii rețelei de drumuri și șosele ale statului național unitar român, și îmbunătățirea lor la nivelul cerințelor progresului tehnic realizat în domeniul mijloacelor de transport rutier. Pe lîngă specialitatea căii de comunicație se adaugă aceea de construcții civile.

---

[43] Idem, dosar 83, fila 21.

[44] Idem, dosar 15, fila 25; „Monitorul oficial", 1920, nr. 162 din 24 octombrie, p. 5712.

Şcoala de conductori de lucrări publice a funcţionat la început în localul Şcolii de conductori tehnici, unde deţinea două săli din cele şase existente[45].

Problema încadrării profesorilor şi constituirii corpului profesoral a fost reglementată prin decretul nr. 5460 din 8 decembrie 1922, care aprobă *Regulamentul pentru numirea profesorilor titulari la şcolile de conductori de lucrări publice din România*. Conducerea şcolii a fost încredinţată ing. Eugen Tilea, directorul Serviciului de lucrări publice a Ardealului, care îndeplineşte funcţia de director pînă în 1930, iar în rîndul cadrelor didactice au fost numiţi într-o primă fază, prin decretul nr. 5486/1922, următorii profesori: ing. Alexandru Ulescu, ing. Ioan Negruţiu, ing. Ioan Viciu, pentru a preda disciplinele de specialitate[46]. În perioada următoare şcoala a fost încadrată cu profesori noi: Vasile Meheduicu, Nicolae Schumida, Gheorghe Gheorghiu, Ştefan Lacatoş, Alexandru Munteanu, Romulus Pop, Damian David, Leo Bohăţel, Sabin Prodan[47]. După desfiinţarea Şcolii de conductori de lucrări publice din Chişinău, şi a celei din Cernăuţi, începînd cu anul şcolar 1931/1932 corpul profesoral a fost întărit prin transferarea la Cluj a profesorilor ing. Traian Procopovici şi ing. Octavian Bocancea[48].

Trebuie specificat că despre funcţiunea şi activitatea Şcolii de conductori de lucrări publice în perioada 1922—1930 nu pot fi depistate decît puţine date. Între acestea notăm pe cele provenite din tendinţa organelor guvernamentale de a stabili şi codifica cadrul de funcţionare a şcolii. Prin decretul nr. 3338 din 21 noiembrie 1925 se aprobă *Regulamentul pentru obligaţiile şcolare ale elevilor şcoalelor de conductori de lucrări publice*, unde se preciza, printre altele, că nota minimă pentru obţinerea diplomei era 13,50 (notarea făcîndu-se de la 1 la 20). Regulamentul a fost modificat prin decretul nr. 1451 din 17 mai 1927. Arhiva acestei şcoli era în 1938 depozitată la Inspectoratul învăţămîntului tehnic din Ministerul Lucrărilor Publice şi Comunicaţiilor în Bucureşti — aşa cum atestă un document de atunci — aceasta rămînînd şi ulterior la Bucureşti (şcoala însăşi fiind transferată acolo în 1936), dacă nu cumva a fost distrusă în timpul celui de al doilea război mondial[49]. Oricum, încercările autorului acestui studiu de a găsi respectiva arhivă în fondurile Direcţiei generale a Arhivelor Statului din Bucureşti nu au avut sorţi de izbîndă. Puţinele fapte şi amănunte pe care am reuşit să le adunăm provin din arhiva Şcolii de conductori tehnici sau din alte surse, investigaţia însemnînd un demers anevoios şi fără rezultate spectaculare, suficiente totuşi pentru o primă creionare a acestei teme. Faptul explică totodată de ce nu s-a scris pînă acum nimic despre această instituţie de învăţămînt tehnic, cu un rol deloc neglijabil în peisajul şcolilor clujene.

[45] Arh. St. Cluj-Napoca, Fond Şcoala de conductori tehnici, dosar 17, file 17—18; dosar 75, file 41—42.

[46] Idem, dosar 16, fila 37; „Monitorul oficial", 1922, nr. 200 din 13 decembrie, p. 9447.

[47] Idem, dosar 83, file 3—2.

[48] Idem, dosar 85, file 56, 59.

[49] Idem, dosar 157, fila 15: „Monitorul oficial", 1925, nr. 269 din 5 decembrie, p. 13.620—13.622; 1927, nr. 111 din 24 mai, p. 7046—7047.

Un moment deosebit în viaţa şcolii are loc în anul 1930, cînd — în urma intensei şi susţinutei acţiuni pentru admiterea absolvenţilor Şcolii de conductori tehnici electromecanici în cadrele Corpului tehnic şi asimilarea şcolii cu Şcoala de conductori de lucrări publice —, prin decretul nr. 3239 din 11 septembrie 1930, Şcoala de conductori tehnici trece sub autoritatea Ministerului Lucrărilor Publice şi Comunicaţiilor[50].

Noul organism guvernamental tutelar trece la măsuri grabnice în vederea adaptării nivelului de învăţămînt din Şcoala de conductori tehnici cu cel al Şcolii de conductori de lucrări publice, dispunînd ca începînd cu anul şcolar 1930/1931 Şcoala de conductori de lucrări publice să fie mutată în cel mai scurt timp în localul Şcolii de conductori tehnici (actualul sediu al Facultăţii de electrotehnică, de unde se mutase între timp primind un alt local), unde ambele şcoli vor funcţiona sub o conducere unică[51].

În scurtă vreme apare — prin decretul nr. 2934 din 11 august 1931 — modificarea regulamentului de funcţionare al şcolilor de conductori de lucrări publice şi tehnici electromecanici, care prevede că durata studiilor este de trei ani, controlul cunoştinţelor se face prin: examene parţiale (semestriale), examene generale (anuale), proiecte şi examenul de diplomă. Candidaţilor li se cere să fie bacalaureaţi, sau cel puţin să fi absolvit cursul superior de liceu. Se mai prevedea că elevii sînt obligaţi să plătească taxe şcolare anuale, care se încasează de către comitetele şcolare, astfel: taxă de frecventare de minimum 1500 lei şi maximum 4500 lei pe an, ce se plăteşte semestrial, şi taxă pentru internat, inclusiv cheltuielile pentru instalare de minimum 14.000 lei şi maximum 22.000 lei pe an, ce se plăteşte trimestrial. Cuantumul taxelor prevăzute mai sus se stabilea prin decizie ministerială. Consiliile profesorale ale şcolilor puteau acorda scutiri de taxă de frecventare, pentru fiecare an în curs, însă numai cu aprobarea Ministerului, neputîndu-se scuti de această taxă mai mult de o treime dintre elevii fiecărei şcoli[52].

În anul 1934 Ministerul Lucrărilor Publice şi Comunicaţiilor hotărăşte ca şcolile de conductori din Cluj să fie mutate la Oradea, în localul Academiei de Drept. Direcţiunea şi corpul profesoral protestează arătînd că localul în cauză este impropriu, clădirea fiind veche şi degradată, fără nici o posibilitate de a instala internatul, atelierele, turnătoria, maşina cu aburi, şi în plus Clujul, oraş cu puternic specific şcolar şi universitar, va fi lipsit de o şcoală specială industrială tehnică. Dacă aceste argumente nu sînt suficiente, conducerea şcolii cere instituirea unei comisii compusă din reprezentanţii Ministerului, oraşelor Cluj şi Oradea şi ai şcolii[53]. Intervenţia energică a şcolii a făcut ca Ministerul să renunţe la hotărîrea sa.

Şcoala de conductori de lucrări publice funcţionează în perioada 1930—1936 ca unitate şcolară de sine stătătoare în cadrul *Şcolilor de conductori*, ea fiind cea care primeşte şi asigură (cel puţin formal), sub raportul nivelului învăţămîntului, pentru absolvenţii Şcolii de conductori

[50] Idem, dosar 82, fila 19.
[51] Idem, dosar 82, fila 41.
[52] Idem, dosar 147; „Monitorul oficial", Partea I-a, 1931, nr. 189 din 15 august, p. 7058.
[53] Idem, dosar 114, file 64—66.

tehnici, posibilitatea de a fi primiți în Corpul tehnic — ceea ce le conferea șansa ca după zece ani de activitate practică productivă să se prezinte la examenul de inginer.

În primul an după unirea lor sub raport instituțional și sub aceeași conducere (septembrie 1931), Școala de conductori de lucrări publice avea următorul număr de elevi: 15 elevi în anul I, 15 în anul II, 15 în anul III, total 45 elevi, în vreme ce Școala de conductori tehnici avea în total 61 elevi. În anii următori se înregistrează o creștere simțitoare a numărului elevilor[54].

Disciplinele predate în școală au urmărit formarea unui specialist cu profil tehnic și științific potrivit statutelor școlii și a exigențelor pe care societatea le cerea din partea acesteia. În anul 1935 Școala de conductori de lucrări publice avea disciplinele structurate în felul următor[55].

Nr. crt.	Categoria de discipline	Anul I		Anul II		Anul III		Total
		Sem. I.	Sem. II.	Sem. I.	Sem. II.	Sem. I.	Sem. II.	
1	Pregătitoare de cultură generală	9	9	—	1	2	4	25
2	Discipline de cultură tehnică	3	3	5	5	4	3	23
3	Discipline de specialitate	2	2	8	7	5	4	28
4	Desen	8	8	6	6	—	—	28
5	Proiecte	—	—	3	3	11	11	28
	TOTAL	22	22	22	22	22	22	132

Fiecare din cele 22 ședințe săptămînale ține 90 de minute, începînd din anul școlar 1930—1931, trecîndu-se de la lecția de cîte o oră la cursul de 1,5 ore cu 15 minute pauză, sînt eșalonate astfel: 8 — 9,30; 9,45 — 11,15; 11,30 — 13; 14,30 — 16; 16,15 — 17,45[56].

Deosebit de interesant este schimbul de mesaje, materiale didactice și publicații între Școala de conductori de lucrări publice din Cluj și școlile similare din Italia. Astfel la cererea școlii clujene, Direcția afacerilor consulare remite Legea și Regulamentul școlilor industriale din Italia, ca și alte lucrări privitoare la învățămîntul mediu tehnic din această țară. Ministerul de Externe al Italiei, care mijlocește acest dialog, trimite totodată unele publicații privitoare la învățămîntul mediu tehnic din Italia[57].

Concomitent cu pregătirea de specialitate elevii au desfășurat și o activitate culturală apreciabilă împreună cu colegii lor conductori electromecanici în condițiile și formele arătate anterior[58].

Școala de conductori de lucrări publice din Cluj a fost transferată în 1936 la București, unde devine Școală de subingineri de lucrări publice,

[54] Idem, dosar 86, fila 32.
[55] Idem, dosar 117, fila 11.
[56] Idem, dosar 93, fila 1.
[57] Idem, dosar 82, file 69—70.
[58] Idem, dosar 20, file 2—4, 9; dosar 114, fila 103; dosar 17, file 22—23.

după cum rezultă din *Regulamentul pentru funcţionarea şcolilor de conductori de lucrări publice şi electromecanici*, reglementare amplă şi detaliată expusă în 8 capitole şi 146 de articole, legiferată prin decretul nr. 1292 din 16 martie 1937[59].

Întemeierea ei însă, ca şi întreaga activitate desfăşurată în cei 16 ani de funcţionare la Cluj, cu toate problemele pe care le-a ridicat, cu frămîntul, emulaţia şi perspectivele pe care le-a prilejuit şi deschis, au lăsat urme adînci. Oraşul de pe Someş a primit pe lîngă Universitate şi celelalte instituţii de învăţămînt superior — strălucit ilustrate de către marii savanţi şi oameni de cultură —, instituţii de învăţămînt tehnic de nivel postliceal care au întregit evantaiul generos al domeniilor cultivate, spre faima ştiinţei şi tehnicii româneşti.

Şcoala de conductori de lucrări publice a dat ţării sute de specialişti şi a întemeiat o tradiţie care va fi reluată şi continuată în condiţii net superioare şi la un nivel de elevaţie universitară, odată cu înfiinţarea în 1953 a Facultăţii de construcţii, tradiţie consolidată prin afirmarea în ultimele decenii a unor disponibilităţi şi valori de creaţie tehnică remarcabile, atît în planul activităţii didactice cît şi în cel al cercetării ştiinţifice.

IOAN SILVIU NISTOR

L'ÉCOLE DE CONDUCTEURS TECHNIQUES ÉLECTROMÉCANICIENS DE CLUJ. *Activité éducative, base matérielle, subventions (1919—1929).* L'ÉCOLE DE CONDUCTEURS DES TRAVAUX PUBLIQUES

(Résumé)

Cette étude reconstitue et analyse, à partir d'une riche documentation inédite d'archives, l'activité culturelle déployée par les élèves de la Société de lecture „Aurel Vlaicu". On fait connaître ensuite les aspects essentiels de la discipline scolaire, avec tout son éventail de problèmes. Une attention spéciale est accordée à la base matérielle. Il suit une présentation du local de l'école, du dortoir, des laboratoires, des ateliers, du musée et de la bibliothèque, y compris les dotations et les rénovations, les sollicitations insistantes faites dans ce sens-là par le corps enseignant.

On traite également du système des bourses et des autres aides accordées aux élèves de mérite ou bien ayant une situation matérielle précaire. La dernière partie de l'étude est consacrée a l'École de conducteurs des travaux publiques — créée à Cluj dans l'ample contexte d'effervescence culturelle et d'émulation scientifique authentique, occasionnées par l'accomplissement de la Grande Union de 1918 — institution d'enseignement qui a fonctionné dans le même bâtiment et dont l'emprise sur l'évolution de l'École de conducteurs techniques a été considérable.

[59] „Monitorul oficial", Partea I-a, nr. 73 din 29 martie 1937, p. 3164—3180.

TITULESCO — CE GRAND EUROPÉEN

Jadis, au milieu du XVIe siècle, dans un moment de crise de l'équilibre politique et de l'unité spirituelle de l'Europe, un moine portugais compatissait à la difficile tâche de conduire le monde, qu'incombait au pape Jules III. Celui-ci, d ailleurs une personnalité pas des plus brillantes, trouva toutefois une réplique originale et paradoxale: „Vous seriez très étonné, mon fils, s'il vous arrivait de connaître le peu de sagesse avec lequel ce monde est gouverné".

À la fin brusquée d'une carrière politique et diplomatique remarquable, pendant laquelle il avait constamment combattu la guerre et milité pour une paix fondée sur des principes de droit universellement reconnus, Nicolas Titulesco aurait été, plus que quiconque autre, dans son droit de confesser une telle réflexion, amère et troublante à la fois.

Mais ce ne fut pas son cas. Évidemment, au spectacle de la violation effrontée des traités, de l'annexation de l'Autriche, de la Tchécoslovaquie mise en lambeaux et puis supprimée par ses voisins, devant la ruine de l'édifice européen, dont il se flattait d'avoir été un des architectes, ruine à laquelle il se trouvait maintenant réduit d'assister comme simple spectateur impuissant, Titulesco a dû éprouver une profonde inquiétude pour le destin de l'Europe et du monde. Mais il n'a jamais poussé ce légitime sentiment d'angoisse jusqu'à la perte de sa confiance dans la capacité de l'humanité d'outrepasser les crises, mêmes les plus graves, et de savoir retrouver l'équilibre et la paix, sur les bases éternelles de la Raison et du Droit.

Il n'a jamais perdu cette confiance, parce que la „qualité maîtresse" de son esprit a été surtout un incorrigible — lui-même disait „un insupportable" — idéalisme, dans la tradition la plus noble, la plus pure du mot.

Un mot maintes fois ironisé et dédaigné dans les dernières décennies. Mais pour l'Europe actuelle, celle de l'Est en première ligne, sa réhabilitation serait, aujourd'hui, désirable et, on oserait dire, même salutaire.

Chez Titulesco, la conviction que dans ce monde la Raison, et tout ce qu'on appelle „les forces du Bien" soient capables de vaincre „les forces du Mal" formait une dimension intimément incorporée à son esprit. Cette conviction, il l'a réitérée durant toute sa vie publique. Avait à peine 22 ans quand, en 1904, il prononçait la phrase suivante: „Christ a prêché la paix entre les frères; beaucoup de philosophes ont rêvé d'une harmonie universelle; nous, tous, nous avons le devoir de désirer la soli-

darité entre les hommes et les états"[1]. „La meilleure arène que l'on puisse imaginer... est celle du combat contre les préjugés, les superstitions, les hérésies qui troublent nos âmes. Sur cet immense terrain de la lutte des idées, on arrive à découvrir, après chaque bataille, pas la mort, mais de nouveaux arguments en faveur de la vie"[2].

Pour lui, chaque initiative en matière de politique internationale supposait que les meneurs en soient d'avance persuadés de l'utilité et de la droiture de leurs démarches. „Il ne peut pas exister une paix véritable — disait Titulesco — là où n'existe pas, dans toutes les âmes, une confiance totale dans la stabilité des conditions actuelles. Pour vaincre les maux qui la guettent, l'humanité a besoin de croire inébranlablement dans les impératifs de la Raison"[3]. „La paix — ajoutait-il encore — est un état d'esprit... Prolongé, il se transforme dans un élan du coeur. Et une fois que les coeurs commencent à communiquer, alors il n'y a plus de problème insoluble"[4].

Dans une conférence qu'il a donnée justement en Tchécoslovaquie, au mois de juin 1937, Titulesco envisageait le tableau de l'avenir de l'humanité sous les couleurs d'une „vie future, où la sagesse deviendra l'alliée de la bonté"[5].

Cette vision optimiste, fondée sur la croyance dans la supériorité de la force spirituelle, s'harmonisait avec celle d'un autre grand européen, son ami Eduard Beneš, qui partageait lui aussi l'opinion que l'oeuvre d'édifier un monde meilleur devrait être précédé par la création d'un univers spirituel concordant avec ce but: „Un nouveau humanisme — disait Beneš en avril 1937 — est devenu nécéssaire; un humanisme propre au XXe siècle, plus puissant, plus solide, plus moderne. Un nouveau humanisme, matrice d'une nouvelle philosophie, d'une nouvelle morale, d'un nouveau droit, qui soit capable d'adapter les anciennes conceptions de la démocratie, engendrées par la Révolution française, aux besoins d'une démocratie à la fois nationale, sociale, économique et culturelle"[6].

Quelques mois auparavant, Titulesco avait exprimé, dans une formule légèrement dubitative, la même idée que Beneš va proposer comme une nécessité impérative: „Le monde — s'adressait-il aux auditeurs réunis à l'Institut Royal pour Affaires Internationales de la Grande Bretagne — est saisi d'une profonde crise morale, dont pourrait résulter soit une nouvelle philosophie de la vie, produit du XXe siècle, soit une catastrophe"[7].

Il aimait introduire dans ses discours des antinomies frappantes. Une fois, faisant allusion à la même nécessité d'un système qui puisse offrir les points d'appui pour les jugements de valeur sur les grands problèmes

[1] Nicolae Titulescu, *Discursuri*, București, 1967, p. 37.
[2] Apud Benno Brănișteanu, *N. Titulescu. Amintiri, note reflexii*, [București, 1945], p. 87.
[3] N. Titulescu, *Discursuri*, p. 298; C. I. Turcu — I. Voicu, *Nicolae Titulescu în universul diplomației păcii*, București, 1984, p. 18.
[4] N. Titulescu, *Discursuri*, p. 346, 478.
[5] *Idem*, p. 570.
[6] *Idem*, p. 571.
[7] Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, București, 1967, discours à Chatham House, London, 9 Juin 1936.

du monde, Titulesco disait: „Pas de religion durable, là où on n'imagine un paradis et un enfer".

Titulesco n'a jamais contesté, en ce que le concernait, sa disponibilité idéaliste. Peut-être, maintes fois avait-il délibérément choisi de se présenter avec cette auréole de visionnaire innocent, bien que, dans les problèmes cardinaux de la vie internationale, il ait fait preuve d'une lucidité qui allait jusqu'à la faculté divinatrice de l'avenir. C'est que Titulesco n'a pas été un idéaliste déclaratif, — généreux, mais creux. Il s'intitulait un idéaliste constructif, c'est-à-dire un homme qui imagine un modèle optimal des relations politiques futures, pour mettre ensuite en oeuvre des moyens complexes et concertés, aptes à concourir à la réalisation du modèle. „J'ai eu toujours — avouait-il — une profonde sympathie pour les idéalistes, car leurs formules grandioses reflètent cette réalité de demain, vers laquelle tout le monde aspire...[8]" Titulesco était l'homme qui cherchait les permanences de la société, suivait leur développement concret et logique, afin de se guider en vue de la construction de ce monde meilleur, pacifique, constamment rêvé.

Son idéalisme s'avère donc d'avoir été de nature morale; il ne se confondait avec, et n'affaiblissait pas la vocation réaliste de son activité pratique. À l'appui de cette assertion on pourrait invoquer l'actualité surprenante de quelques-unes des sentences prononcées par lui sur le stade atteint par l'évolution des événements politiques mondiales. „Beaucoup d'anciennes vérités sont mortes — affirmait Titulesco au mois de septembre 1931 — tandis que les nouvelles ne sont encore suffisamment claires pour devenir des forces actives. Dans de telles conditions, nous ne pouvons rester figés dans les formules du passé, mais nous ne pouvons, non plus, nous jeter dans l'inconnu, au nom du futur"[9].

Titulesco a combattu et condamné la guerre, en appellant à une riche argumentation. Dans une très connue conférence, présentée au mois de mai 1929 au Reichstag allemand, il prononçait cette ample plaidoirie pour la paix: „La guerre ne signifiera jamais la solution d'un conflit. Dans le meilleur des cas, une guerre victorieuse changera les dates du problème: à la place du mécontent d'aujourd'hui paraîtra le mécontent de demain. À une guerre faite au nom de la justice suivra une autre guerre, également au nom de la justice, et ainsi de suite, sans fin"[10]. „D'une guerre moderne — proclamait-il — toutes les nations en sortent vaincues". „Ni même la guerre la plus heureuse ne peut apporter à l'humanité les bienfaits offerts par une seule année de paix"[11].

Titulesco aurait voulu que le droit de déclarer et de faire la guerre fût éliminé de parmi les compétences des états, pour être transféré en exclusivité dans le droit international. C'était un désiderat que l'on a vu appliqué de nos jours dans la procédure suivie pour déclarer la ré-

[8] Brănişteanu, *op. cit.*, p. 68.
[9] N. Titulescu, *Discursuri*, p. 370.
[10] *Idem*, p. 326—327. Cf. George Bernard Shaw, *César et Cléopatre*, IVe acte: „C'est ainsi que, jusqu'à la fin de l'histoire, un crime naîtra d'un autre crime, commis toujours au nom de la justice, de l'honneur et de la paix, jusqu'au jour où les Dieux, ennuyés par ce perpetuel massacre, vont créer une race plus sensée".
[11] N. Titulescu, *Documente diplomatice*, p. 581.

cente guerre du Golfe, c'est-à-dire par le recours aux décisions collectives du Conseil de Sécurité de l'O.N.U.

Le diplomat roumain était convaincu que la Société des Nations fût un instrument propre à prévénir la guerre, ainsi comme toute autre situation conflictuelle ou de tension. On lui a même durement reproché, après son éviction de la scène politique, la quantité de naïveté contenue par sa confiance apparemment illimitée dans l'organisation génévoise.

À notre avis, c'était un jugement superficiel. Car en réalité, Titulesco n'avait pas idéalisé les possibilités de la Ligue des Nations, ni ignoré ses faiblesses; mais, il ne voyait à cette époque un autre instrument politique international capable de s'opposer au déchirement du système européen, menacé par les actions subversives et agressives des états révisionnistes. „En dehors ou contre la Ligue — disait Titulesco — on ne peut pratiquer que la dynamique de l'effondrement. Entre un mécanisme défectueux, conçu pour défendre la paix, et la guerre, mon choix se dirige vers le premier"[12].

Nous prononcer maintenant aussi sur les limites de la confiance partagée par Titulesco au sujet de l'efficacité des pactes régionaux, comme La Petite Entente et l'Entente Balkanique, représente une chose un peu plus compliquée et nuancée.

De toute évidence, il parut s'identifier avec leur existence et leur activité. Mais on doit prêter attention au fait que pour Titulesco ces pactes régionaux étaient des fonctions intégrées du Pacte général de la Société des Nations, des principes de la sécurité collective et du respect pour l'inviolabilité des traités, soutenu par le concert politique européen et mondial. Dans cet esprit parlait-il, et avec quelle chaleur, de „l'intégration de la Tchécoslovaquie et de la Roumanie dans ce système politique auquel elles appartiennent depuis 16 ans, et auquel elles devront appartenir pour toujours, si leurs nations voudraient survivre"[13].

La promotion des petits états sur l'échiquier international découlait, dans la pensée de Titulesco, aussi bien d'un autre principe, selon lequel „à l'intérieur de l'organisation de la communauté internationale il n'y a pas de place pour des superpuissances. Celles-ci doivent être remplacées par une association libre d'états libres, soumis seulement aux lois rédigées par eux-mêmes, en vertu de leur propre souveraineté... Il s'ensuit que le droit international ne se présente plus aujourd'hui sous l'aspect d'un droit de subordination, mais de coordination"[14]. Dans ce contexte, voilà encore une de ces réflexions mémorables de l'incorrigible idéaliste: „Les destins glorieux des peuples ne dépendent pas de leur force, ni de l'étendue de leur territoire, mais de leur capacité de percevoir la civilisation et de savoir la servir"[15].

Parce que Titulesco s'est bien rendu compte que les pactes régionaux n'auraient aucune chance face aux forces accablantes de l'agression qui surgissaient à l'horizon toujours plus sombre de l'Europe, il lança, au cours d'une tournée de conférences en Grande Bretagne, en été 1937, des appels insistants pour mobiliser les démocraties occidentales à la solidà-

[12] Turcu — Voicu, *op. cit.*, p. 159.
[13] N. Titulescu, *Discursuri*, p. 570.
[14] Brănişteanu, *op. cit.*, p. 79.
[15] N. Titulescu, *Discursuri*, p. 86.

rité avec les pays du centre et de l'est du continent. Depuis le 29 août 1936, date à laquelle il fut ignoblement limogé par son gouvernement, il était un simple particulier, mais jouissant toujours d'un immense prestige et encore de ce pouvoir d'attraction qu'exercent sur l'opinion publique les victimes d'une injustice manifeste.

Dans ces circonstances donc, il avait été invité de parler à la Chambre des Communes et aux plus célèbres universités et institutions politiques anglaises. Il attira l'attention aux députés britanniques sur la nécessité que leur pays déclare son intérêt pour le maintien de la paix en Europe centrale et orientale, aussi bien qu'en Occident. Il soulignait ainsi le fameux principe de l'indivisibilité de la paix. „Nous, les peuples de ces régions du vieux continent — clamait-il — nous avons connu d'innombrables souffrances; par conséquent, une de plus ou de moins n'aboutira pas à changer le cours de notre existence. Mais il revient aux britanniques de se rendre compte que le silence pourrait être, cette fois, synonime á la mort, tandis qu'un mot, un seul mot prononcé à temps, signifierait la vie. Et au commencement — finit-il son allocution — fut la Parole! . . ."[16].

Ceux qui se rappellent la passion avec laquelle Titulesco défendit certains droits de la Roumanie soit à la Société des Nations, soit à la Cour Internationale de La Haye, ainsi que ses tranchantes prises de position contre la moindre allusion à la révision des traités signés en 1919—1920, pourraient tirer la conclusion que, somme toute, il n'avait été rien de plus qu'un diplomate au service exclusif de son pays, apparemment un patriote, à la rigueur même un nationaliste. À cette époque, à vrai dire, dans les veines de chacun coulaient quelques gouttes de ce mélange. D'un autre coté il y avait parmi ses compatriotes des méchants qui disaient que Titulesco n'était pas le représentant de la Roumanie à la S.D.N., mais, bien au contraire, le représentant de cette-ci en Roumanie.

La vérité sur cet aspect, c'est-à-dire sur le rapport „national-universel" dans le cadre de sa conception politique, nous semble pencher vers le deuxième terme de l'alternative. Sa vision sur les perspectives futures du monde était de colorature universaliste. Pour le moment, il défendait incessamment l'intangibilité des frontières, mais il envisageait aussi la marche vers un avenir où on va assister à la *dévalorisation* des frontières, jusqu'à leur *spiritualisation* définitive[17]. Par la *spiritualité des frontières* il entendait l'écartement graduel de tout ce que cette institution impliquait comme obstacle; barrières vamales, contrôle du trafic des hommes et ainsi de suite. Un jour viendra, prévoyait Titulesco, où les frontières ne seront plus que des traces symboliques, d'une valeur plutôt conventionnelle, sans rapport avec l'idée de séparation. „Les Nations — on lui laisse de nouveau la parole — devraient se rendre compte que malgré toutes les différences réciproques, elles constituent une entité indivisible. Un homme ne peut pas être étranger à un autre, seulement parce que entre eux on a érigé une frontière"[18]. „Il y a — ajoutait-il — une puissance qui se trouve au dessus de toute autre puissance: c'est la conscience de la solidarité humaine. À un certain point de l'avenir, nos

[16] *Idem*, p. 561—562.
[17] *Idem*, p. 402.
[18] Turcu — Voicu, *op. cit.*, p. 18.

patries actuelles ne seront plus qu'une seule: la grande patrie de la famille humaine. Et parce qu'elle réunira la somme des affections que chacun de nous porte à sa patrie, celle-là nous sera d'autant plus chère"[19].

Nous avons commencé cette évocation de la personnalité de Titulesco par la mise en évidence d'une de ses qualités dominantes: l'idéalisme, — son idéalisme, constructif et optimiste. Nous finirons maintenant par marquer cette deuxième dimension fondamentale de son esprit: l'universalité. Il y a eu pas mal de voix qui lui ont reproché cette attitude, cette prétention de parler presque toujours au nom de la communauté internationale. Elle fut qualifiée comme emphase, comme preuve d'orgueil démesuré, comme imprudence politique, en tant que sa position justiciaire ne s'accordait trop avec les possibilités réelles de son pays. Mais les accusations portées à l'égard de sa conduite semblent aujourd'hui, et „sub specie aeternitatis", bien mesquines. Ce citoyen d'un petit pays de l'Est croyait sincèrement dans son droit imprescriptible de se considérer citoyen du monde. „Un soldat dans les tranchées de la paix, qui n'a jamais reçu l'ordre de démobilisation" — c'est ainsi qu'il esquissait son autoportrait. Un homme qui se regardait comme tel, ne pouvait pas — à notre avis — situer sa pensée autre part que sur les coordonnées de l'universalisme.

Vue la complexité de sa pensée, cet homme politique des années '30 appartenait, en fait, à l'avenir; à un avenir projeté, peut-être, même au-delà de nous, les enfants tourmentés d une sombre deuxième moitié et d'une orageuse fin de siècle, que nous venons de traverser.

Il y a eu parmi les contemporains de Titulesco beaucoup de personnes qui ont compris l'essence de son esprit complexe et visionnaire. Le 18 avril 1934 le journal français „Le Figaro" publiait un article, dont on a extrait ces lignes: „Ses idées sont des idées-force, parce qu'elles sont justes et parce qu'elles sont, en même temps, des sentiments. Elles se trouvent dans un accord permanent avec les intérêts de son pays, solidaires, ceux-ci, avec les intérêts de la paix générale. Si les Grandes Puissances — continuait l'article — auraient des hommes d'état de la taille de M. Titulesco, alors l'Europe serait vraiment une réalité"[20].

L'article portait le titre: *Un grand européen*. Ce grand européen nous nous sommes proposé de ressusciter par ces quelques lignes, trop modestes par rapport à la flamme et à la magie de sa pensée et de son Verbe . . .

CAMIL MUREȘANU

[19] N. Titulescu, *Discursuri*, p. 402.
[20] Turcu — Voicu, *op. cit.*, p. 49.

POZIȚIA STATELOR DIN AFRICA, AMERICA ȘI ASIA FAȚĂ DE RĂZBOIUL ITALO-ETIOPIAN (1935—1936) ANALIZATĂ DE DIPLOMAȚIA STATELOR UNITE ALE AMERICII

Războiul italo-etiopian a fost un eveniment cu largi implicații internaționale care prin ponderea lor depășesc chiar efectele în sine ale conflictului. Interesant de remarcat că la nivel european asemenea implicații se înregistrează pe plan politic și economic mai ales în timp ce în afara Lumii vechi o pondere crescută revine efectelor religioase, derivate din faptul că importante organizații religioase s-au pronunțat în favoarea Etiopiei, considerată a fi primul stat creștin din lume, în timp ce catolicii de pretutindeni s-au solidarizat cu Italia. De asemenea, în afara Europei implicațiile rasiale sînt mai vizibile, populația de culoare din diverse țări exprimîndu-și solidaritatea cu poporul etiopian atacat. Practic fiecare stat din lume a fost afectat într-un fel sau altul de războiul etiopian și a fost nevoit a-și preciza poziția din punct de vedere politic, economic etc.

Diplomația S.U.A. a urmărit cu atenție reacția diverselor state, a consemnat în diverse documente luările de poziție și tocmai aceste surse ne permit a analiza implicațiile internaționale ale războiului italo-etiopian. Într-un studiu anterior am reconstituit atitudinea a 27 de state europene. În afara Europei în perioada interbelică state independente erau cu precădere în cele două Americi și mai puțin în Asia. Cît despre Africa, Etiopia era pe atunci singurul stat care din punct de vedere legal era independent. Totuși, documentele americane de arhivă, completate uneori cu izvoare inedite italiene, ne permit a cunoaște și manifestări ale unor dominioane sau colonii engleze, franceze sau olandeze. Evident, aceste teritorii nu puteau avea luări de poziție proprii, diferite de cele ale metropolelor, dar unele și-au exprimat atitudinea și aceasta a fost consemnată în documente diplomatice americane. Cu aceste precizări să subliniem că vom trece în revistă reacția la războiul italo-etiopian a 27 de state independente, a 13 dominioane sau teritorii cu regim de mandat englez, a 4 colonii franceze și una olandeză, toate acestea situate în cele două Americi, Africa, Asia și desigur Australia. Sînt așadar 45 de unități de referință, care, adăugate la cele 27 de state europene, însumează 72 de formațiuni. Acest total nu face decît să evidențieze ecoul cu adevărat mondial al războiului italo-etiopian. Vom analiza poziția statelor extra-europene pe continente și în succesiune alfabetică.

Etiopia a fost singurul stat independent din *Africa*. Ca urmare nu se poate vorbi de reacția statelor africane față de agresiunea italiană. Dispunem de unele informații doar în ce privește poziția Africii de Sud, care era dominion britanic. În măsura în care acceptăm ideea că domi-

nioanele aveau posibilitatea unor manifestări proprii în sfera politicii externe[1], putem afirma că Africa de Sud a acceptat propunerile Societății Națiunilor privind aplicarea, fără restricții, a sancțiunilor economice împotriva agresorului. Aceasta a fost, în fapt, linia decisă de Londra și urmată de toate dominioanele britanice[2]. Diplomația italiană a apreciat că în eventualitatea unui conflict generalizat Africa de Sud ar fi aderat doar dacă viitorul război ar fi așezat pe negri și pe albi în tabere separate[3].

O situație total diferită s-a înregistrat în cele două *Americi*, unde dominau statele independente, dar existau și cîteva colonii, precum și dominionul britanic Canada. În Argentina se afla o numeroasă colonie italiană, de unde și interesul larg, reflectat în presă, acordat conflictului etiopian[4]. Prezența celor 4 milioane de italieni în țară a influențat, totuși, într-o mică măsură poziția oficială[5]. În acest sens un rol determinant l-au jucat interesele economice naționale. La declanșarea războiului din Africa estică și deschiderea problemei sancțiunilor, cercurile comerciale argentiniene au criticat eventualitatea aderării țării. Ca argumente imediate s-a adus necesitatea refacerii după marile inundații care tocmai încetaseră prin vînzarea marilor stocuri de cereale aflate în depozite. Ori acestea erau cerute urgent de piața italiană[6]. Guvernul a rezistat acestor presiuni și a decis a adera la sancțiuni[7]. La 26 octombrie 1935 a fost adoptat decretul care prohibea exportul de arme, muniții și materiale de război pentru Italia[8]. Sancțiunile financiare au fost acceptate la 2 noiembrie, dar s-a anunțat că pentru aplicarea recomandărilor nr. 3 și 4 (restricții la import și export) se fac încă studii pentru elaborarea unor legi speciale[9]. Acestea au fost înaintate Congresului argentinian încă din decembrie 1935[10], dar ele nu vor fi votate pînă la terminarea războiului.

Cu totul surprinzătoare a fost sugestia Argentinei, înaintată în iunie 1936, de a se convoca o adunare extraordinară a Societății Națiu-

---

[1] J. H. Ramsey, *The Foreign Policy of the British Dominions, 1931—1936*, Washington, 1949, p. 92—146.

[2] National Archives of the U.S.A., Washington, D.C. (mai departe National Archives), State Department file, record group 59, American Consulat, Johanesburg, November 6, 1935, report no. 156, f. 2—3, Day (cota 765.84/3102).

[3] *Idem*, microcopy T-586, rola 1290, cadrul (mai departe c.) 107882—107886, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 61, Sud Africa. Situazione politica nel 1936.

[4] *Idem*, State Department file, U. S. Embassy, Buenos Aires, August 1, 1935, report no. 816, Weddell, f. 1—3 (765.84/809).

[5] *Idem*, U. S. Embassy, Buenos Aires, September 3, 1935, report no. 860, R. E. Cox, f. 2—4 (765.84/1116).

[6] *Idem*, U. S. Embassy, Buenos Aires, October 3, 1935, report no. 901, Weddell, f. 1—6 (765.84/1803).

[7] *Idem*, U. S. Embassy, Buenos Aires, October 11, 1935, report no. 917, Weddell, f. 1—4 (765.84/2020).

[8] *Idem*, U. S. Embassy, Buenos Aires, October 26, 1935, report no. 959, Weddell, f. 1 (765.84/2135).

[9] *Idem*, U. S. Embassy, Buenos Aires, November 8, 1935, report no. 949, Al. W. Weddell, f. 2—6 (765.84/2597).

[10] *Idem*, U. S. Embassy, Buenos Aires, December 5, 1935, report no. 977, Al. W. Weddell, 5 f. (765.84/3074).

nilor care să discute nerecunoașterea anexării Etiopiei de către Italia[11]. Diplomația italiană a înregistrat poziția Argentinei față de războiul din Etiopia, apreciind că este vorba de manifestarea unor interese contradictorii și mai ales de influența coloniei italiene din țara respectivă[12].

Bolivia a sprijinit politica de sancțiuni preconizată de Societatea Națiunilor, adoptînd și aplicînd primele patru recomandări. În acest sens un rol important a fost jucat de faptul că relațiile comerciale cu Italia nu au fost în nici un moment prea importante. Cu toate acestea, guvernul bolivian a refuzat a comunica la Geneva statisticile comerciale solicitate[13].

Brazilia, care nu mai era membră a Societății Națiunilor, s-a declarat neutră față de războiul italo-etiopian. Pe de altă parte, existînd largi interese pentru comerțul cu Italia, Brazilia a respins oficial oferta de a adera la sancțiuni[14].

Columbia a susținut activ politica sancționistă preconizată de organizația mondială. Ca urmare, schimbul de mărfuri cu Italia a fost aproape sistat[15]. Opinia publică columbiană s-a pronunțat ferm în favoarea poporului etiopian. Între alte manifestări în acest sens se poate menționa crearea, la 28 septembrie 1935, a unei *Sociedad dos amigos del negus Etiope*[16] precum și marea manifestație din fața legației italiene din Bogota, din ianuarie 1936[17].

Costa Rica nu era membră a Societății Națiunilor. Ca urmare guvernul a decis a menține stricta neutralitate a țării față de războiul etiopian. Acesta nu a impus reducerea comerțului cu Italia, care, oricum, nu se afla la cote prea înalte. Opinia publică s-a pronunțat în favoarea Etiopiei, ceea ce nu a convenit guvernului care a adoptat măsuri represive: interzicerea de întruniri de solidaritate, manifestații etc.[18]

Guvernul cubanez a decis a merge alături de Societatea Națiunilor în chestiunea sancțiunilor. Pentru început s-au adoptat măsurile legislative de interzicere a embargoului armelor și de instituire a sancțiunilor financiare, iar ulterior și a restricțiilor comerciale[19]. Cu entuziasmul specific națiunii, cubanezii s-au pronunțat în favoarea cauzei poporului etio-

[11] *Papers Relating to Foreign Relations of the United States*, 1936, vol. III, Washington, 1937, p. 155—158.

[12] National Archives, microcopy T-586, rola 1289, c. 106991—107000, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 5, Argentina, 1936.

[13] *Idem*, c. 107060—107066, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 8, Bolivia, 1936.

[14] *Idem*, c. 107088—107100, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 9, Brasilia, 1936.

[15] National Archives, microcopy T-586, rola 1289, c. 107195—107198, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 54, Colombia, 1935; *Idem*, c. 107199—107203, quaderno no. 14, Colombia, 1936.

[16] *Idem*, State Department file, U. S. Embassy, Bogota, October 7, 1935, report no. 279, Dawson, f. 1—2 (765.84/1923).

[17] *Idem*, U. S. Embassy, Bogota, November 8, 1935, report no. 370, Dawson, 2 f. (765.84/2490).

[18] *Idem*, U. S. Embassy, San Jose, October 7, 1935, report no. 900, Leo R. Sack, f. 2—6 (765.84/2105).

[19] *Idem*, U. S. Legation, Habana, October 16, 1935, report no. 4134, E. Brigs, f. 1—2 (765.84/1925); *Ibidem*, U. S. Legation, Habana, November 4. 1935, report no. 4172, E. Brigs, 10 f. (765.84/3101); *Idem*, U. S. Legation, Habana, November 30, 1935, report no. 4467, E. Brigs, 6 f. (765.84/3102).

pian. Între alte manifestări în acest spirit, se poate consemna scrisoarea unui cubanez adresată secretarului de stat Hull, care era solicitat a angaja S.U.A. în realizarea unui armistițiu în Africa de est. Totodată semnatarul înainta un plan pentru asigurarea păcii mondiale și a unei ordini economice care să poată satisface nevoile tuturor națiunilor[20]. Un alt cubanez se credea obligat a-l informa pe președintele Roosevelt că războiul etiopian putea degenera foarte ușor într-un conflict mondial[21]. Diplomația italiană a calificat atitudinea Cubei ca fiind „ultra-sancționistă și antifascistă"[22].

Republica Dominicană a adoptat imediat sancțiunile economice împotriva Italiei, cu care existau raporturi comerciale reduse. Iar la 15 iulie 1936, în urma recomandării Societății Națiunilor, fără nici un fel de complicații, restricțiile economice au fost ridicate[23]. Poziția Ecuadorului a fost ezitantă. La 15 decembrie 1935, deci cu mare întîrziere, guvernul anunță decizia de a nu participa la sancțiuni. În ianuarie 1936 revine asupra acestei hotărîri pentru ca la 4 aprilie 1936 sancțiunile să fie revocate. Prin toate acestea, guvernul ecuadorian dorea a releva o atitudine independentă, proprie[24]. Guatemala a fost singurul stat membru al Societății Națiunilor care nu avea reprezentant la Geneva. Imediat după formularea recomandărilor pentru sancțiuni, guvernul guatemalez anunță că nu le acceptă, dar, după numai cîteva zile, decide un acord de principiu. Nu s-a mers dincolo de această poziție în sensul că nu s-au adoptat măsuri de aplicare a sancțiunilor, iar în mai 1936 Guatemala anunță că își retrage și acordul de principiu[25].

În Haiti guvernul, care dorea a obține în conjunctura existentă un acord comercial favorabil cu Italia, a fost supus unor presiuni constante din partea opiniei publice, care era net pro-etiopiană. Ca urmare, guvernul haitian aderă la aplicarea sancțiunilor economice[26]. Ministerul de externe italian aprecia: „În timpul conflictului etiopian, opinia publică haitiană a fost cu totul ostilă acțiunii noastre și adversară vehementă a politicii italiene"[27]. Hondurasul a aderat imediat la aplicarea sancțiunilor. O serie de decrete prezidențiale au stabilit cadrul legislativ adecvat[28]. Opinia publică și-a exprimat simpatia pentru cauza Etiopiei.

---

[20] *Idem*, F. Norman, Habana, Cuba, October 11, 1935, to state Secretary, 56 f. (765.84/1766).

[21] *Idem*, Pierre de Ramos, Habana, November 10, 1935, to the President Roosevelt, 2 f. (765.84/1412).

[22] *Idem*, microcopy T-586, rola 1289, c. 107233, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 16, Cuba, 1936.

[23] *Idem*, c. 107286—107289, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 19, Dominicana Republica, 1936.

[24] *Idem*, c. 107290—107293, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 55, Equatore, 1935.

[25] *Idem*, c. 107346—107348, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 30, Guatemala, 1936; *Idem*, State Department file, American Consulat, Ciudad de Guatemala, October 15, 1935, report no. 797, S. Donague, f. 2—3, (765.84/2121).

[26] *Idem*, State Department file, American Consulat, Port au Prince, November 16, 1935, report no. 71, S. Chapin (765.84/2609).

[27] *Idem*, microcopy T-586, rola 1289, c. 107425—107429, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 31, Haiti, 1936.

[28] National Archives, State Department file, American Consulat, Tegucigalpa, November 6, 1935, report no. 89, Keena, f. 2—5 (765.84/2535).

Presa a criticat vehement politica expansionistă a Italiei[29]. De aici și exagerările diplomației italiene care aprecia că „guvernul Hondurasului a urmărit cu o atenție specială aplicarea sancțiunilor, mergînd chiar pînă la unele măsuri ilegale"[30].

Mexicul a urmărit cu mult interes evoluția conflictului italo-etiopian. Guvernul era îngrijorat mai ales de înrăutățirea atmosferei internaționale. Presa ținea la curent opinia publică internă asupra evoluției situației prin largi comentarii[31]. Declanșarea războiului din Africa de est a impus precizarea poziției guvernului mexican. Acesta a adoptat și aplicat sancțiunile economice. Iar opinia publică mexicană s-a manifestat împotriva Italiei agresoare. La 3 octombrie 1935, Camera deputaților a discutat și adoptat în unanimitate o rezoluție care „condamna vehement sistemul capitalist și războaiele imperialiste pe care le generează și care sînt atît de dăunătoare umanității". În aceeași zi, membrii Asociației anti-imperialiste au demonstrat în fața Ambasadei Italiei, pentru ca în final să spargă geamurile clădirii. Ulterior, aceeași Asociație a cerut guvernului ruperea legăturilor diplomatice cu statul agresor[32].

Organizațiile muncitorești mexicane au condamnat ferm politica de expansiune a Italiei fasciste. Confederația generală a muncitorilor și țăranilor a decis organizarea unei greve generale de 24 de ore în semn de protest față de războiul italian. În capitală au avut loc mitinguri și demonstrații de protest. Ambasadorul italian a fost nevoit a cere protecția poliției mexicane[33]. Presa a fost integral de partea Etiopiei. Numeroase articole au condamnat în termeni duri invadarea Etiopiei. La 19 octombrie 1935 în Mexico-City a avut loc o grevă generală de o oră, iar în multe orașe au fost organizate demonstrații de protest. Senatul mexican a adoptat, la 9 octombrie, o rezoluție care solicita unirea eforturilor forurilor legislative similare din statele membre ale Societății Națiunilor pentru restabilirea păcii. În această atmosferă, guvernul a decis a aplica sancțiunile cu toată rigoarea[34]. Desigur că diplomația italiană a interpretat negativ toate aceste fapte[35].

Nicaragua a adoptat o poziție elastică, determinată de anumite interese naționale, în problema sancțiunilor. Anume, a acceptat propunerile 1 și 2, deoarece nu producea armament și nu exporta capital, dar a amînat mereu adoptarea sancțiunilor comerciale. Pentru aceasta s-a recurs la soluția discutării chestiunii în Congresul nicaraguan, care nu a adoptat nici o hotărîre pînă în iunie 1936. Cît despre cea de-a 5-a reco-

[29] *Idem*, American Consulat, Tegucigalpa, November 7, 1935, report no. 95, L. J. Keena, f. 1—3 (84/2533).

[30] *Idem*, microcopy T-586, rola 1289, c. 107432—107434, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 32, Honduras, 1936.

[31] *Idem*, State Department file, U. S. Embassy, Mexico, August 28, 1935, report no. 2857, J. Daniels, f. 1—3 (765.84/1020).

[32] *Idem*, War Department file, record group 165, Military Intelligence Division. G-2 report no. 6470, Mexico, October 3, 1935, military attache, lt. col. M. E. Marshburn, f. 1—2 (2657-B-786/1).

[33] *Idem*, Military Intelligence Division, G-2 report no. 6475, Mexico, October 4, 1935, military attache, Marshburn, f. 1—3 (2657-B-786/2).

[34] *Idem*, Military Intelligence Division, G-2 report no. 6514, Mexico, October 15, 1935, military attache, Marshburn, f. 2—4 (2657-B-786/3).

[35] *Idem*, microcopy T-586, rola 1290, c. 107526—107542, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 43, Mexico, 1935—1936.

mandare a Societății Națiunilor, privind acordarea de garanții pe bază de reciprocitate în caz de agresiune, Nicaragua nu a luat-o în considerare. De altfel, la 26 iunie 1936 guvernul nicaraguan a anunțat oficial retragerea din Societatea Națiunilor[36].

Participarea republicii Panama la sancțiuni era o chestiune pur academică, aprecia ministrul S.U.A. la Ciudad de Panama, deoarece statul în cauză nu exporta decît banane și nu dispunea de nici un fel de capitaluri pentru împrumuturi externe[37]. Aceasta nu a împiedicat guvernul panamez să adopte o atitudine diferențiată față de recomandările privind sancțiunile: a acceptat imediat propunerea 1, privind embargoul armelor, pe care nu le producea de altfel; iar despre propunerile 2—4 delegatul panamez a declarat că se vor lua măsuri după jumătatea lunii noiembrie 1935, sub rezerva unor eventuale limite prevăzute de Constituție. Iar propunerea nr. 5, privind asistența mutuală, a fost respinsă din capul locului. Diplomația italiană a văzut în această poziție un semn al eșecului sancțiunilor, deși la nivelul opiniei publice s-a constatat că a existat o reacție defavorabilă Italiei[38].

Peru a adoptat o poziție ezitantă în privința sancțiunilor. Opinia publică, din diverse cauze, a fost mai mult favorabilă Italiei. Preocuparea majoră a cercurilor oficiale era apărarea țării și evitarea angajării în vreun conflict din afara continentului. Cu excepția situațiilor în care avea un interes special, guvernul peruan a privit „doar academic" Societatea Națiunilor. Ministrul S.U.A. în Peru constata că peruanii au fost favorabili Italiei din considerente etnice, culturale și religioase. Doar elementele politice moderate apreciau că putea veni ziua în care vreo mare putere să încerce a face cu Peru așa cum a procedat Italia cu Etiopia[39]. După inevitabile ezitări și discuții, Peru a aderat totuși la politica de sancțiuni. La începutul lunii decembrie 1935 decretele de transpunere în practică a respectivelor măsuri au fost adoptate. Dar propaganda italiană, sesizînd terenul favorabil, creștea vizibil în amploare. Rezultatele s-au văzut în accentuarea poziției filo-italiene a opiniei publice peruane. Englezii au încercat a contracara această tendință, dar fără succes. Ministrul Statelor Unite era uimit de ușurința cu care peruanii ignorau caracterul de agresiune al acțiunii italiene. Puternica bancă italiană din Peru, mărimea coloniei de italieni, numărul mare al întreprinderilor italiene de tot felul din țară, precum și originea latină erau, în opinia aceluiași diplomat, cauzele menționatei atitudini[40].

Fred Morris Dearing, șeful misiunii S.U.A. în Peru, prieten personal al președintelui Roosevelt, l-a informat direct pe acesta asupra situației din Peru în contextul războiului italo-etiopian. În răspunsul la unul din mesajele lui Dearing, președintele i-a comunicat și ultima glu-

[36] *Idem*, c. 107571—107576, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 45, Nicaragua, 1936.

[37] *Idem*, State Department file, U. S. Legation, Panama, November 22, 1935, report no. 299. F. J. Flexer, f. 1—3 (765.84/2832).

[38] *Idem*, microcopy T-586, rola 1290, c. 107664—107668, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 69, Panama, 1935.

[39] *Franklin D. Roosevelt and Foreign Affairs*, vol. III, edited by Edgar B. Nixon, Cambridge, Mass., 1969, p. 34, Fred Morris, minister to Peru to president, Lima, October 23, 1935.

[40] *Idem*, p. 109, Fred Morris, minister to Peru to president Roosevelt, Lima, December 6, 1935.

mă care circula la Washington în legătură cu evenimentul în cauză: regele Italiei ar fi declarat unui ziarist american — „dacă individul acesta, Mussolini, ciștigă războiul, voi fi împăratul Etiopiei, iar dacă il va pierde voi fi regele Italiei"[41]. Documentele diplomatice italiene au consemnat că în tot timpul conflictului etiopian cercurile guvernamentale, presa și opinia publică din Peru au fost „masiv și deschis" de partea Italiei[42].

Salvadorul s-a situat în rîndul statelor membre ale Societății Națiunilor care au aplicat fără ezitări sancțiunile. În fapt Salvadorul, care nu producea armament și nu dispunea de capital pentru export, a aplicat doar restricțiile comerciale și acestea limitate la import, deoarece nu exporta nimic în Italia[43]. Uruguay s-a aflat într-o „situație delicată" în timpul războiului italo-etiopian, aprecia ministrul Statelor Unite la Montevideo, deoarece era în foarte bune relații cu Italia, dar ca membră a Societății Națiunilor avea obligația morală de a adopta și aplica sancțiunile. Mai grav era faptul că legăturile comerciale ale Uruguay-ului cu Italia erau deosebit de înfloritoare[44]. Acesta a fost, în final, elementul decisiv. La 5 noiembrie 1935 președintele Terru a anunțat oficial intenția de a menține bunele relații cu Italia[45]. Ulterior guvernul a decis a aplica doar sancțiunile privind embargoul armelor și interzicerea exportului de capital. Restricțiile comerciale au fost practic ignorate de vreme ce propunerile respective au fost înaintate spre dezbatere parlamentului care le mai avea încă pe ordinea de zi și în mai 1936. În acel fel, ca și alte republici sud-americane, Uruguay a satisfăcut formal obligațiile internaționale și a protejat substanțial interesele economice naționale.

O situație similară s-a înregistrat și în cazul Venezuelei, care, așadar, a acceptat embargoul armelor și sancțiunile financiare, dar a tergiversat aplicarea restricțiilor comerciale[46]. Cu adevărat decisivă pentru politica sancțiunilor putea fi doar atitudinea Statelor Unite ale Americii. Poziția acestora este reflectată într-o multitudine de documente, așa încît ne rezervăm dreptul de a o analiza într-o lucrare mai amplă. În studiul de față ne vom limita doar la a face cîteva precizări. Poziția izolaționistă care domina politica americană după eșecul ratificării Tratatului de la Versailles a fost aceea care a determinat reacția S.U.A. față de războiul italo-etiopian. La sfîrșitul lunii august 1935 chiar a fost adoptat embargoul armelor, iar la începutul lunii octombrie a fost votată legea neutralității. Statele Unite nu aveau nici un interes direct, politic sau economic, în Etiopia. Cu Italia raporturile politice erau mediocre, în

[41] *Idem*, p. 130, Roosevelt to Fred Morris, minister to Peru, Washington, December 20, 1935.

[42] National Archives, microcopy T-586, rola 1289, c. 107660—107678, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 51, Peru, 1936.

[43] *Idem*, rola 1290, c. 107294—107296, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 21, El Salvador, 1935; *Idem*, State Department file, U. S. Legation, San Salvador, November 29, 1935, report no. 319, Corrigan, 3 f. (765.84/2849).

[44] *Idem*, State Department file, U. S. Legation, Montevideo, October 9, 1935, report no. 100, G. Lay, f. 1—3 (765.84/2157); *Idem*, U. S. Legation, Montevideo, October 15, 1935, report no. 146, L. E. Reed, 5 f. (765.84/2015).

[45] *Idem*, U. S. Legation, Montevideo, November 7, 1935, report no. 177, G. Lay, f. 2—5 (765.84/2598).

[46] *Idem*, U. S. Legation, Caracas, October 23, 1935, report no. 78, M. Nicholson, f. 1—2 (765.84/2307); *Idem*, U. S. Legation, Caracas, October 29, 1935, report no. 82, Nicholson, 6 f. (765.84/2523); *Idem*, U. S. Legation, Caracas, November 13, 1935, report no. 92, Nicholson, 8 f. (765.84/2793).

timp ce legăturile economice erau importante. Acestui element i s-a adăugat și presiunea exercitată de cele cinci milioane de italieni americani, așa încît guvernul american a trebuit să depună eforturi serioase pentru a menține restricțiile impuse în comerțul cu Italia[47].

Reacția opiniei publice americane a fost determinată de multiple considerente politico-ideologice, economice, religoase sau rasiale. În funcție de acestea s-au conturat două grupări active, în favoarea Italiei sau a Etiopiei, avînd în frunte pe italienii americani, respectiv pe negri. Alături de aceștia din urmă s-au aliniat diverse organizații religioase, asociații pacifiste sau civice, sindicate muncitorești și diverse grupări democratice. Toate acestea au susținut cauza etiopiană în principiu, ca un caz tipic de blamare a agresiunii unui stat fascist[48].

Alături de statele independente, harta politică a celor două Americi a cuprins și o sumă de teritorii dependente[49]. Dintre acestea, Canada, cu statut de dominion, se afla pe prim plan. Evident, poziția Canadei față de războiul italo-etiopian a fost determinată de linia urmată de Londra. Primul-ministru canadian a criticat public, în mai multe ocazii, politica agresivă a Italiei fasciste[50]. Guvernul canadian a dat publicității mai multe declarații în care se accentua ideea că războiul nu era un mijloc de rezolvare a disputei dintre două state membre ale Societății Națiunilor. Mai mult, Italia era și semnatară a Pactului Kellogg[51]. Din această poziție de principiu urma și aderarea la sancțiuni, care au fost aplicate cu toată rigoarea. De asemenea, guvernul de la Ottawa a precizat că în cazul unui conflict anglo-italian Canada va merge alături de Londra[52]. Opinia publică canadiană s-a manifestat ferm de partea cauzei poporului etiopian[53].

Consulul Statelor Unite în Barbados informa Departamentul de stat asupra constituirii unui Comitet internațional african al prietenilor Etiopiei, care a organizat pe plan local o sumă de acțiuni în favoarea țării victimă a agresiunii italiene[54]. De la 25 octombrie 1935 Barbados a trecut la aplicarea sancțiunilor recomandate de Societatea Națiunilor[55]. O

[47] O imagine sugestivă a poziției S.U.A. este oferită de Harris Brice Jr., *The United States and the Italo-Ethiopian Crisis*, Stanford, 1964, 187 p.

[48] Nicolae Dascălu, *Opinia publică din S.U.A. și războiul italo-etiopian, 1935—1936*, în *Revista de istorie*, 1983, nr. 2, p. 149—168 și nr. 3, p. 273—290.

[49] Pentru harta politică și relațiile interamericane vezi: C. Bușe, Al. Vianu, *Din relațiile interamericane între 1918—1939*, în *Relații internaționale în perioada interbelică*, București, 1980, p. 236—319; C. Bușe, *De la Bolivar la Cardenas*, București, 1984, 362 p.

[50] National Archives, State Department file, American Consulat, Toronto, August 2, 1935, report no. 1359, f. 2—3, N. Baal (765.84/1200).

[51] National Archives, State Department file, U. S. Legation, Ottawa, September 10, 1935, report no. 68, M. Armour, 18 f. (765.84/808).

[52] *Idem*, U. S. Legation, Ottawa, October 4, 1935, report no. 122, Armour, f. 1—8 (765.84/1794); *Idem*, U. S. Legation, Ottawa, October 10, 1935, report no. 128, Armour, 17 f. (765.84/1808); vezi și *Documents Relating to the Italo-Ethiopian Conflict*, Ottawa, 1936, 182 p.

[53] *Idem*, U. S. Legation, Ottawa, November 13, 1935, report no. 223, N. Armour, 12 f. (765.84/2574); *Idem*, microcopy T-586, rola 1290, c. 107147—107162, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 54, Canada, 1935.

[54] *Idem*, State Department file, American Consulat, Barbados, December 2, 1935, report no. 494, P. Jester, 16 f. (765.84/3174).

[55] *Idem*, American Consulat, Barbados, November 27, 1935, report no. 489, P. Jester, 5 f. (765.84/3010).

măsură similară a fost adoptată, la 19 noiembrie 1935, și de către Jamaica[56]. În ambele cazuri, deciziile nu au avut efecte de nici un fel, de vreme ce teritoriile respective nu aveau legături comerciale cu Italia.

Situația politică din Orientul Apropiat și Asia în perioada dintre cele două războaie mondiale a fost extrem de complexă[57]. De aici și reacții diferite față de războiul din Etiopia, reacții determinate de interese proprii sau impuse de forțe din exterior. Afganistanul nu a avut nici un fel de interese speciale implicate în conflictul italo-etiopian. Ca stat membru al Societății Națiunilor, Afganistanul a acceptat toate cele patru recomandări privind sancțiunile și le-a aplicat în practică. De asemenea, a aderat la propunerea a cincea privind organizarea ajutorului mutual în caz de agresiune. Dar guvernul afgan nu a furnizat organizației mondiale nici un fel de date statistice privind comerțul cu Italia, deși acesta ocupa un volum foarte redus[58]. Arabia, care avea statutul de stat independent grație sprijinului britanic, a sprijinit politica sancționistă a Londrei. Toate recomandările privind sancțiunile economice au fost acceptate și aplicate[59].

Aflată sub amenințarea niponă, China a manifestat doar un interes secundar pentru războiul etiopian. Imediat după recomandarea sancțiunilor, presa chineză exprima regretul că acestea nu au fost inițiate și în urma declanșării agresiunii din Manciuria[60]. Guvernul chinez a notificat totuși la Geneva, la 14 decembrie 1935, aderarea la cele patru sancțiuni de natură economică[61]. Aplicarea acestora a dus la o simțitoare reducere a comerțului cu Italia: de la 177 milioane $ în ianuarie 1935 la numai 7 milioane $ în ianuarie 1936. La începutul anului 1936 China a acceptat și recomandarea privind acordarea ajutorului mutual în caz de agresiune[62].

Egiptul s-a aflat într-o situație foarte delicată în timpul războiului italo-etiopian. Pe de o parte, capitulațiile care-i fuseseră impuse aveau, între beneficiari și Italia care controla viața economică, și o altă cale: Nilul, de care depindeau foarte multe în economia egipteană, avea unul dintre izvoare în lacul Tana, din Etiopia, care putea fi ocupată într-o bună zi de trupele italiene. Pe de altă parte, Egiptul era practic ocupat de trupele britanice, care impuneau politica Londrei. Așa s-a și întîmplat de altfel. Primul ministru egiptean a declarat la 13 iulie 1935 deja că

---

[56] *Idem*, American Consulat, Kingstowne, November 22, 1935, report no. 196, A. Armstrong, 4 f. (765.84/2775).

[57] Situația politică din Orientul Apropiat a fost, în perioada interbelică, foarte complexă și în continuă schimbare; pentru detalii vezi excelentul studiu al prof. Gh. N. Căzan, *Problemele Orientului Apropiat de la războiul mondial la Conferința de pace de la Lausanne, 1914—1923*, în *Relații internaționale în perioada interbelică*, p. 34—38.

[58] National Archives, microcopy T-586, rola 1289, c. 106977—106980. Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 1, Afganistan, 1936.

[59] *Idem*, State Department file, American Consulat, Aden, Arabia, November 20, 1935, report no. 150, L. J. Callonan, f. 1 (765.84/3062).

[60] *Idem*, American Consulat, Sanghai, October 14, 1935, report no. 1037, Cunningham, 7 f. (765.84/2603).

[61] *Idem*, U. S. Embassy, Peiking, December 20, 1935, report no. 1400, N. T. Johnson, 8 f. (765.84/3232).

[62] *Idem*, microcopy T-586, rola 1289, c. 107175—107194, Ministero degli Affari Esteri, Cina, 1936.

Egiptul va urma fidel politica Marii Britanii față de conflictul etiopian[63]. După discuții îndelungate, Cairo a aderat, la 2 decembrie 1935, și la sancțiunile economice[64]. Dar opinia publică egipteană, așa cum se știa foarte bine și la Addis Abeba, era net de partea victimei agresiunii fasciste[65].

Irakul a aplicat recomandările Societății Națiunilor privind sancțiunile economice. Consecința internă a acestei decizii a fost creșterea prețului la unele produse. De asemenea, Irakul s-a aflat între acele puține state din lume (cinci la număr) care s-au arătat dispuse a adera fără rezerve și la proiectul embargoului petrolului[66]. Iranul a acceptat, de asemenea, recomandările privind sancțiunile, iar opinia publică a condamnat în termeni duri acțiunea Italiei fasciste. Aceasta din urmă, aprecia ministrul Statelor Unite la Teheran, și-a pierdut în acele luni orice prestigiu în Iran[67].

Japonia a fost singurul stat din lume care, deschis, și-a manifestat simpatia pentru intenția și acțiunea italiană de ocupare a Etiopiei. Încă înainte de declanșarea conflictului, presa niponă a relevat poziția menționată[68]. La sfîrșitul lunii iulie 1935, ambasadorul Japoniei la Roma i-a declarat lui Mussolini că Tokio nu are nici un fel de interese în Etiopia[69]. Ministerul de externe nipon a dezmințit zvonurile privind existența unor investiții japoneze în Etiopia, precum și intenția trimiterii unei misiuni militare în zonă[70]. Imediat după declanșarea războiului, guvernul nipon a decis neutralitatea, subliniind că va urmări doar cu atenție desfășurarea evenimentelor și nu va participa la nici o acțiune colectivă[71]. Japonia nu mai era membră a Societății Națiunilor, așa încît nu a aderat la sancțiuni și nici nu a răspuns la nota secretarului general al organizației de la Geneva „din considerente politice și economice", aprecia diplomația italiană[72].

---

[63] *Idem*, State Department file, U. S. Legation, Cairo, August 29, 1935, report no. 338, Merriman, f. 1—5 (765.84/1373); *Idem*, Department of State, Division of Near Eastern Affairs, Memorandum, November 2, 1935, fără semnătură, 5 f. (765.84/2339).

[64] *Idem*, U. S. Legation, Cairo, December 3, 1935, report no. 506, Fish, 3 f. (765.84/2835).

[65] *Idem*, U. S. Legation, Addis Abeba, August 27, 1935, tel. no. 14, Engert, f. 3 (765.84/1213).

[66] *Idem*, microcopy T-586, rola 1290, c. 106361—106362, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 33, Irak, 1936; *Idem*, State Department file, U. S. Legation, Irac, Knabenshue, October 17, 1935, report no. 537, Wilson, f. 1—2 (765.84/2850).

[67] *Idem*, State Department file, U. S. Legation, Teheran, October 12, 1935, report no. 596, Hornibrook, 3 f. (765.84/2567); *Idem*, U. S. Legation, Teheran, December 24, 1935, report no. 661, Hornibrook, 4 f. (765.84/3509); *Idem*, microcopy T-586, rola 1290, c. 106453—106459, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 33, Iran, 1936.

[68] *Idem*, U. S. Embassy, Tokio, July 12, 1935, report no. 1398, J. Grew, f. 2—8 (765.84/678).

[69] *Idem*, U. S. Embassy, Tokio, July 26, 1935, report no. 1411, E. Neville, 4 f. (765.84/798).

[70] *Idem*, Navy Department file, Office of Naval Intelligence, record group 38, Naval attache reports, Paris, March 13, 1935, serial no. 169, A. Beauregard, f. 1—2 (C-10-M/21814).

[71] *Idem*, Naval attache reports, Tokio, October 5, 1935, serial no. 182, indescifrabil, 3 f. (C-10-M/2184).

[72] *Idem*, microcopy T-586, rola 1289, c. 107380—107400, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 27, Giappone, 1936.

Dependența Italiei de Marea Britanie a făcut ca să se urmeze politica Londrei. La 18 noiembrie 1935 viceregele a promulgat ordonanța care punea în aplicare sancțiunile economice[73]. Roma nu a putut decît să înregistreze faptul că guvernul indian a aplicat sancțiunile dorite de Londra și decise la Societatea Națiunilor[74]. Dar poziția opiniei publice indiene a fost clar antiitaliană, deși Roma a apreciat că a fost o atitudine artificială creată cu aur englezesc și întreținută printr-o abilă campanie de presă[75]. Reacția opiniei publice indiene nu a putut fi influențată de acțiunile coloniei italiene, care era concentrată mai ales la Calcuta[76]. Documentele de arhivă cercetate consemnează ecourile războiului italo-etiopian și în alte colonii britanice din Asia, similare celor din America. Astfel, presa din Indiile occidentale engleze a subliniat ideea că războiul din Africa de est ducea la scăderea prestigiului albilor în regiune[77]. Populația locală și-a manifestat simpatia pentru poporul etiopian, între altele prin crearea unui Comitet al prietenilor Etiopiei. Acest organism s-a adresat și președintelui Roosevelt, care era solicitat a face totul pentru a înlătura dominația străină din Etiopia[78]. Ceylonul a început aplicarea sancțiunilor economice de la 30 octombrie 1935[79], iar Hong-Kong de la 4 noiembrie[80]. În Singapore s-au înregistrat agitații antiitaliene care erau întreținute de presă[81]. Palestina a aderat, de asemenea, la sancțiuni la începutul lunii decembrie 1935[81bis].

Siamul a pus în aplicare sancțiunile începînd cu 19 noiembrie 1935, dar a formulat rezerve la propunerea nr. 3, privind restricțiile la import. Această atitudine a fost determinată de existența unor contracte cu Italia, importante pentru economia siameză[82]. Imediat după incidentul de la Ual Ual, din decembrie 1934, opinia publică din Turcia a dezaprobat inițiativele etiopiene ale Italiei[83]. Această atitudine se va menține pînă

---

[73] State Department file, American Consulat, Calcutta, November 26, 1935, report no. 547, R. H. Lawe, 5 f. (765.84/3058).

[74] *Idem*, microcopy T-586, rola 1290, c. 107446—107453, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 42 bis, India, 1935.

[75] *Idem*, c. 107454—107457, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 38-F, India, 1936.

[76] *Idem*, State Department file, American Consulat, Calcutta, August 20, 1935, report no. 346, E. Groth, 6 f. + 18 p. broșura anexă (765.84/1225); *Idem*, American Consulat, Calcutta, August 28, 1935, report no. 376, E Groth, 5 f. (765.84/1334).

[77] Indiile Occidentale engleze erau formate din mai multe insule din Caraïbe; pentru reacția locală sînt utilizabile rapoartele consulului american din Barbados; National Archives, State Department file, American Consulat, Barbados, September 12, 1935, report no. 460. P. Jester, 18 f. (765.84/1481).

[78] *Idem*, American Consulat, Barbados, May 28, 1936, report no. 589, P. Jester, 4 f. (765.84/4611).

[79] *Idem*, American Consulat, Colombo, Ceylon, November 1, 1935, report no. 400, P. Bull, 2 f. (765.84/2944).

[80] *Idem*, American Consulat, Hong Kong, November 3, 1935, report no. 563, L. Hoover, 4 f. (765.84/3001).

[81] *Idem*, American Consulat, Singapore, November 15, 1935, report no. 431, Th. Mc. Ennely, 4 f. (765.84/3220).

[81bis] *Idem*, American Consulat, Jerusalim, December 11, 1935, report no. 706, E. Palmer, 5 f. (765.84/3402); *Idem*, American Consulat, Jerusalim, May 6, 1936, report no. 10, Morris. f. 1 (765.84/4298).

[82] *Idem*, U. S. Legation, Bankonk, November 20, 1935, report no. 290. J. Baker, 3 f. (765.84/2877).

[83] *Idem*, U. S. Embassy, Ankara, February 16, 1935, report no. 555, R. P. Skinner, f. 1—3 (765.84/208).

la încheierea războiului din Etiopia. Guvernul turc a răspuns favorabil la recomandările de aplicare a sancțiunilor economice împotriva agresorului[84]. Ambasadorul Statelor Unite la Ankara, într-o scrisoare adresată președintelui Roosevelt, constata totuși că ministrul de externe turc, Aras, se arăta indiferent la intențiile italiene de ocupare a Etiopiei[85]. Roosevelt aprecia, în scrisoarea de răspuns, că metodele aplicate Etiopiei se puteau aplica în alte momente și Turciei, aspect care ar trebui să preocupe guvernul turc[86]. Diplomația italiană constata cu regret că, după neutralitatea binevoitoare a Turciei din faza inițială a războiului, Ankara a aderat în final la sancțiuni pe care le-a aplicat fără ezitări[87]. Yemenul a adoptat poziția de strictă neutralitate față de războiul etiopian, ceea ce nu era surprinzător, de vreme ce Italia i-a recunoscut independența și a încheiat cu el un tratat încă din 1926. Totuși, opinia publică yemenită a fost pro-etiopiană. Această poziție, aprecia diplomația italiană, a fost determinată de presa locală, care a fost integral filoetiopiană[88].

Indiile olandeze, după cum era de așteptat, au urmat politica metropolei, care a fost aceea de susținere a sancțiunilor[89]. O situație similară s-a înregistrat și în cazul coloniilor sau al teritoriilor cu mandat ale Franței, din Orientul Apropiat sau Africa de Nord: Siria[90], Algeria[91], Maroc[92] și Tanger[93].

Primul-ministru al Australiei a declarat, la sfîrșitul lunii septembrie 1935, că va urma fidel politica Marii Britanii față de războiul italo-etiopian, chiar dacă se va recurge la război cu agresorul[94]. Într-adevăr, imediat după recomandarea sancțiunilor, Australia le-a adoptat și le-a aplicat[95]. Diplomația italiană aprecia că „opinia publică australiană nu a avut nici cea mai mică înțelegere pentru cauza noastră justă și a considerat afacerea etiopiană ca un caz tipic de agresiune a unuia puternic

---

[84] National Archives, American Consulat, Istanbul, November 12, 1935, report no. 831, R. Johnson, 4 f. (765.84/2888).

[85] *Franklin D. Roosevelt and Foreign Affairs*, vol. III, p. 111—112, Robert P. Skinner, Ambassador to Turkey, to Roosevelt, Istambul, December 5, 1935.

[86] *Idem*, p. 130. Roosevelt to Robert P. Skinner, ambassador to Turkey, Washington, December 11, 1935.

[87] National Archives, microcopy T-586, rola 1291, c. 1183—1194, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 64, Turchia, 1936.

[88] *Idem*, c. 1563—1564, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 71, Yemen. 1935.

[89] *Idem*, rola 1290, c. 107593—107598, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 47 A, Indie Olandesi, 1936.

[90] *Idem*, State Department file, American Consulat, Beirut, November 20, 1935, report no. 986, T. Steger, 3 f. (765.84/2966).

[91] *Idem*, microcopy T-586, rola 1291, c. 1316—1317, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 25 B, Algeria, 1936.

[92] *Idem*, c. 1286—1288, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 42, Maroco e Tangeri, 1936.

[93] *Idem*, State Department file, American Consulat, Tanger, November 20, 1935, report no. 110, M. Blake, 8 f. (765.84/2968); *Idem*, American Consulat, Tanger, November 26, 1935, report no. 116, Blake, f. 3—5 (765.84/3075).

[94] *Idem*, American Consulat, Sydney, September 24, 1935, report no. 163, J. P. Moffat, 5 f. (765.84/2059).

[95] *Idem*, American Consulat, Sydney, October 22, 1935, report no. 181, J. P. Moffat, 4 f. (765.84/2682).

împotriva celui slab"[96]. Celălalt mare dominion britanic din zonă, Noua Zeelandă, s-a declarat solidar cu Londra în orice acțiune care putea duce la reprimarea agresiunii italiene[97].

•

Documentele diplomatice americane cercetate, completate cu unele italiene, ne-au permis a schița reacția a nu mai puțin de 45 de state independente, dominioane, teritorii sub mandat sau colonii din Africa, din cele două Americi, din Orientul Apropiat, Asia și Australia. Adăugînd la aceasta și imaginea poziției statelor europene, care a fost analizată de noi în alt studiu, putem releva ecoul mondial al războiului italo-etiopian. Mai ales prin apartenența la Societatea Națiunilor, mai toate statele lumii au fost nevoite a-și preciza poziția față de agresiunea italiană. Evident că această poziție a fost determinată de mai mulți factori în special în cazul statelor independente. Teritoriile dependente au urmat, evident, politica metropolei. Dintre statele independente, doar Peru și Japonia au adoptat o linie pro-italiană, în contradicție cu celelalte membre ale Societății Națiunilor. În aplicarea sancțiunilor, mai ales republicile sud-americane au ezitat între obligațiile internaționale și interesele economice naționale. Acestea din urmă au prevalat în multe cazuri. La nivelul opiniei publice s-a constatat aproape unanimitate în blamarea agresiunii italiene.

Războiul italo-etiopian a fost, așadar, un fenomen cu rezonanțe universale, producînd multiple implicații politice, economice, religioase, rasiale și chiar militare. Acestea din urmă sînt legate mai ales de învățămintele campaniei în deșert, ale utilizării mijloacelor mecanizate în condiții speciale de climă și teren. Prin acest ansamblu complex de implicații, războiul italo-etiopian, care a stîrnit pasiuni, a trezit energii, a generat confruntarea unor tabere adversare pe tărîm ideologic, poate fi considerat ca un preludiu al evenimentelor care aveau să urmeze și care aveau să ducă la declanșarea celui de-al doilea război mondial.

NICOLAE DASCĂLU

THE POSITION OF THE STATES FROM AFRICA, AMERICA AND ASIA TOWARDS THE ITALO-ETHIOPIAN WAR (1935—1936) ANALYSED BY THE U.S.A. DIPLOMACY

(Abstract)

The Italo-Ethiopian war was a very complex event, with many international implications. In this study we analyse, on the base of American and some Italian diplomatic papers, the attitude of no less than 45 free states, dominions or colonies. Our research show that in Africa it was not a real reaction because of the simple fact that on the continent there are not at the time being free sta-

[96] *Idem*, microcopy T-586, rola 1290, c. 107001—107002, Ministero degli Affari Esteri, quaderno no. 28 M, Australia, 1936.

[97] *Idem*, State Department file, U. S. Legation, Wellington, October 8, 1935, report no. 131, Bucklen, 2 f. (765.84/2484).

tes. On the other sides of the world the american republics generally accepted the recomandations of the League of Nations for the sanctions but did not aplied them entirely.

Not-member of the world organisation, the U.S.A. choose the statute of the neutrality which was strongly criticized by the powerful groups supporting the two parts in the war. In Asia, many states were not real independent, so the attitude was imposed by the colonial powers. China was not interested at all in the Ethiopian war and Japan took openly part on the side of Italy. In fact, every free state involved, tried to protect first the national economic interests and secondly only to performe the international obligations as members of the League of Nations.

O PAGINĂ DUREROASĂ, PUȚIN CUNOSCUTĂ, DIN ISTORIA MARAMUREȘULUI.

Maramureșul este un teritoriu strămoșesc românesc și voievodal, având o suprafață de 10.354 km², situat la picioarele Carpaților Păduroși și învecinîndu-se cu Galiția și Bucovina. Înconjurată de munți înalți și străbătută de numeroase cursuri de apă, afluenți ai Tisei, Maramureșul are aspectul unei fortărețe naturale, având o singură poartă de ieșire, care este Tisa coborînd din munți.

În 1965, Dicționarul enciclopedic român (p. 236) notează: „*Maramureș*, veche provincie istorică din România (situată pe teritoriul unde se află în prezent raioanele Sighet și Vișeu din regiunea administrativ-economică Maramureș) locuit din cele mai vechi timpuri de daci, Maramureșul a rămas înafara Daciei romane, dar a fost puternic influențat de cultura și civilizația romană. Prima mențione documentară a Maramureșului este din 1199. Spre sfîrșitul sec. XIII-lea, Ungaria a început pătrunderea în Maramureș. În 1326 Maramureșul a devenit district, în 1368 comitat în cadrul regatului ungar, iar în 1553 Maramureșul a fost inclus în principatul Transilvaniei [...] Mănăstirile românești din Maramureș, mai cu seamă cea din Peri (fundată de frații Baliță și Drag pe la sfîrșitul sec. al XIV-lea), erau centre puternice de cultură feudală; aici a apărut pentru prima dată, pe la sfîrșitul sec. al XV-lea, scrisul în limba română".

Potrivit statisticilor oficiale maghiare din ultimii ani ai sec. XIX, Maramureșul istoric, întreg, avea o suprafață de 10.354,90 km² cu o populație de: 220.506 locuitori (în 1870), 227.436 locuitori (în 1881), 268.281 locuitori (în 1891). Dintre aceștia, pe naționalități 33.610 (12,5%) erau maghiari, 45.679 (17%) germani, 492 slovaci, 64.957 (24,2%) români, 122.528 (45,7%) ruteni.

Românii locuiau în majoritate pe malul stîng al Tisei, pe Valea Izei, în zona Sighet, Vișeu, Șugatag, iar rutenii la nord de Tisa în regiunea Hust, Boureni — Valea Neagului, Valea Tarașului, Teceu, Valea Tisei.

Din punct de vedere confesional, în 1896, cei 268.281 de locuitori se împărțeau astfel: 20.879 romano-catolici; 194.044 greco-catolici, 7.763 de confesiune elvețiană (reformată), 45.073 evrei, 522 alți. Statistica de-

taliată, pe plase, a comunelor, locuitorilor, împărţirea pe confesiuni religioase, este edificatoare şi convingătoare:

Plasa	Nr. com.	Locuit.	Rom.-cat.	Greco-cat.	Ort.	Evang.	Hel.	Unit.	Evrei	Alţii
Vişeu	10	31.827	2743	21.450	82	33	33	—	7486	—
Valea Izei	13	20.635	146	16.975	—	1	16	—	3497	—
Sighet	17	32.939	3144	22.326	1	12	1012	1	6443	—
Valea Tisei	10	28.630	4021	20.975	17	65	132	2	3418	—
Valea Taraşului	21	25.149	1784	19.263	4	15	60	—	4023	—
Teceu	14	19.389	1058	13.385	—	18	1790	—	3138	—
Hust	27	49.363	2158	38.026	1	70	2827	—	6280	1
Boureni (V. Neag.)	28	23.995	224	20.200	—	8	25	—	3538	—
Sugatag	19	21.597	1359	17.906	—	5	36	—	2291	—
Sighet-oraş	1	14.758	4242	3.538	19	165	1832	1	4960	1
Total	160	268.282	20.879	194.044	124	392	7763	4	45.074	2[1]

La 1 decembrie 1918, o delegaţie numeroasă a reprezentanţilor Maramureşului a fost prezentă la Alba Iulia, votînd Unirea cu România. În aceleaşi zile a avut loc la Sighet o adunare naţională, unde participanţii au proclamat unirea Maramureşului cu patria mamă. După o scurtă perioadă de autonomie administrativă din 1919, electorii parlamentari ai întregului Maramureş, în primul Parlament al României Mari, la care au participat şi ucrainienii maramureşeni, aceştia prin deputatul lor, Oreste Ilnicki, şi-au prezentat hotărîrea de a deveni cetăţeni ai României. Cu toate acestea, în cursul anului 1920, ca urmare a Tratatului de pace de la Versailles, partea din dreapta Tisei a fost atribuită Cehoslovaciei, României revenindu-i din Maramureşul istoric un teritoriu de 3.381 km[2] (din cele 10.354,90 km[2] în total), cuprinzînd peste 60 de localităţi (din cele 160 în total), cu o populaţie de aproximativ 155.000 de locuitori, în majoritate români, dar şi evrei, maghiari, ruteni, germani ş.a. Concomitent, în Maramureşul din dreapta Tisei, alipit Cehoslovaciei, peste 15.000 de români, locuitori în Apşa de Jos, Apşa de Mijloc, Slatina, Biserica Albă şi alte localităţi, au rămas separaţi de fraţii lor.

Conform statisticilor oficiale, în anul 1938 populaţia Maramureşului din stînga Tisei (revenită după 1918 României) avea următoarea alcătuire pe naţionalităţi:

Populaţia	1880		1910		1930		1938	
Români	50.346	53,4%	76.488	50,7%	93.207	57,7%	97.055	57,4%
Germani	2.062	2,1%	2.550	1,6%	3.239	2,0%	4.734	2,8%
Ruteni	11.934	12,6%	19.956	13,2%	19.230	11,9%	19.864	11,8%
Maghiari	12.877	13,7%	24.625	16,3%	11.174	6,9%	9.880	5,8%
Evrei	14.467	15,2%	27.002	17,8%	33.828	20,9%	37.430	22,1%
Alţii	2.907	3,0%	449	0,4%	897	0,6%	214	0,1 %
Total	94.593	100%	151.120	100%	161.575	100%	169.177	100%[3]

[1] *A Pallas Nagy Lexikona*, Budapest, 1896, vol. XII, p. 297—301.
[2] V.V. Tilleа, *Acţiunea diplomatică a României*, Sibiu, 1925.
[3] Al. Filipaşcu, *Le Maramureş*. Centrul de studii şi cercetări privitoare la Transilvania, Sibiu, 1944, p. 50.

Contemporanii au cunoscut și trăit, simultan, sub avalanșa de informații, evenimentele care, în ultimii ani ai deceniului 4 al secolului nostru, sub loviturile statelor fasciste, revizioniste, a ambiguității marilor puteri ale vremii, au dus la dezmembrarea și dispariția ca stat a Cehoslovaciei. Nici o analiză istorică a acelor evenimente nu poate reînvia și reda întreaga tensiune în autenticul său dramatism. Maramureșul din dreapta Tisei, făcînd parte teritorial din Ucraina Subcarpatică, parte componentă a Cehoslovaciei, a trăit toate tragediile și avatarurile popoarelor europene ce au fost derulate sub pecetea nefastă a Münchenului.

În acel moment compoziția etnică a populației Cehoslovaciei (conform recensămîntului din 1930) era următoarea: la o populație de 14.729.536 locuitori, 9.756.604 (66,42%) erau cehoslovaci; 3.318.445 (22,53%) germani; 719.569 (4,89%) unguri; 568.941 (3,46%) ruși, ucrainieni; 100.322 (0,68%) polonezi; 14.828 (0,10%) români; 3.113 (0,02%) iugoslavi[4].

Desfășurarea episodului münchenez (28—29 septembrie 1938) a avut drept urmare alipirea la Reich a regiunii sudete din Cehoslovacia, lăsînd deschisă problema altor reglementări cu statele vecine. Deci „acordul" nu numai că rezolvase o problemă, cea a sudeților, ci dădea o pildă, o „rețetă", care, schimbînd doar elementele, putea fi aplicată oricărei țări, ca „tratament rezonabil". Nu peste mult timp, românii, dinăuntrul granițelor țării, dar și cei din afara lor, vor cunoaște pe propria lor piele acest „tratament rezonabil" din partea unor puteri fasciste, revizioniste, dictatoriale, totalitare precum: Germania, Italia, Ungaria, U.R.S.S., Bulgaria. În cazul documentarului de față, noi rămînem în a descrie tragedia Maramureșului.

Prima beneficiară a peceții Münchenului în dauna Cehoslovaciei a fost Germania hitleristă. A doua beneficiară a revizionismului, tot în dauna Cehoslovaciei, va fi Ungaria horthystă. La 8 octombrie 1938, la Varșovia au avut loc două lungi întrevederi între Csáky István, trimisul lui Horthy (la 8 decembrie 1938 Csáky ajunge ministru de externe al Ungariei. Lucrase mulți ani și la Legația maghiară din București) și ministrul de externe polonez Joseph Beck. Subiectul era încheierea unui acord polono-ungar pentru a fixa revendicările teritoriale ale celor două țări față de Cehoslovacia. Atașat ideii unei frontiere comune ungaro-poloneze, Beck era totuși rezervat din cauza opoziției foarte puternice a aliatului său român în această chestiune.

La 6 octombrie 1938 ministrul Germaniei la București, Fabricius, transmisese lui Ribbentrop îngrijorarea guvernului român pentru pretențiile netemeinice ale Ungariei la adresa Cehoslovaciei, care vizau în primul rînd Ucraina Subcarpatică. La 18 octombrie 1938 începeau la Galați manevrele regale de toamnă la care asistau regele, guvernul și întreaga conducere militară. Cu acest prilej a sosit la Galați și Joseph Beck, care a avut întrevederi, la bordul iahtului „Luceafărul", cu regele Carol II, ministrul de externe Comnen, străduindu-se să-i cointereseze la împărțirea Ucrainei Subcarpatice. Beck s-a lovit de poziția potrivnică a României, care nu era dispusă să participe la dezmembrarea teritoriului

[4] Livia Dandara, *România în viltoarea anului 1939*. București, 1985, p. 160—162.

unui membru al Micii Înțelegeri. În posesia a numeroase surse documentare, cunoscutul istoric german Andreas Hillgruber conchide că, la Galați, Carol II și Comnen refuzaseră să se ralieze planurilor polono-ungare de împărțire a Ucrainei Subcarpatice, nevrînd să se abată de la o linie de conduită a României, urmată din 1920, „de a nu năzui la expansiuni teritoriale"[5].

La 1 noiembrie 1938, în timp ce la Viena se desăvîrșeau tratativele și preparativele pentru arbitrajul (primul dictat fascist de la Viena — 2 noiembrie 1938) și hotărîrile privitoare la fruntariile ceho-polono-ungare, un grup de preoți, notari, avocați și țărani români din Ucraina Subcarpatică [la 26 octombrie 1938, guvernul central cehoslovac numise ca președinte al Consiliului de Miniștri al Ucrainei Subcarpatice pe abatele Augustin Voloșin. Acesta a fost însărcinat să conducă negocierile cu Ungaria. Ulterior (după dictat), la 22 noiembrie, guvernul cehoslovac va acorda autonomie Ucrainei Subcarpatice, care va avea un guvern regional independent pentru foarte scurtă vreme] — prada din trupul Cehoslovaciei, disputată de Ungaria horthystă — au sosit la București solicitînd o întrevedere ministrului de externe N. Petrescu-Comnen. Ei au rugat România (ce nu fusese acceptată ca arbitru) să-și exercite autoritatea pentru a împiedica ruperea acestei provincii din trupul republicii cehoslovace. În eventualitatea, nedorită, că totuși regiunea era atribuită unei terțe puteri, ei au cerut ca partea populată în majoritate de români să fie reunită la România[6].

La 2 noiembrie 1938, în castelul „Belvedere" din Viena, miniștrii de externe ai Axei, Ciano și Ribbentrop, hotărau „arbitrajul" în diferendul ungaro-cehoslovac, după ce, în prealabil, obținuseră angajamentul celor două părți că se vor supune hotărîrilor. Primul dictat de la Viena dădea Ungariei o suprafață de 12.000 km² — partea de sud a Slovaciei — din patrimoniul Cehoslovaciei.

Arătînd că, în toamna anului 1938, cînd s-a pus problema Ucrainei Subcarpatice, guvernul român a fost sondat dacă dorește să participe la o schimbare teritorială în zonă, Armand Călinescu (devenit între timp președinte al Consiliului de Miniștri) evoca episodul în ședința Consiliului Superior al Frontului Renașterii Naționale din 26 martie 1939: „Firește că am dat atunci singurul răspuns conform cu îndatoririle noastre. *România nu putea să fie de acord cu o atingere adusă unui stat amic și aliat* [...] Am înțeles să dăm acestei atitudini a guvernului român o semnificație morală, nu numai pentru acel caz, dar pentru a caracteriza întreaga noastră concepțiune despre relațiile internaționale. Am voit să se știe că, România, atunci cînd încheie alianțe, rămîne cu sinceritate și lealitate credincioasă lor". După cum conchidea, pentru momentul noiembrie 1938, așa se explică faptul că „Cehoslovacia a putut fi salvată atunci" de la dezmembrarea totală[7].

În același spirit și în același cadru (martie 1939) explica atitudinea guvernului român și Grigore Gafencu (devenit ministru al Afacerilor Străine), aducînd la cunoștința opiniei publice românești că, în toamna

[5] Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu*. Wiesbaden, 1954, p. 32.

[6] *Semnalul*, nr. 230; Timpul, nr. 541, 3 noiembrie 1938.

[7] *Argus*, an. XXVIII, nr. 7790, 29 martie 1939.

anului 1938, România a respins propunerea Poloniei, dovedind prin aceasta lealitatea sa de aliat. Ulterior (martie 1939), cînd trupele maghiare au intrat în Ucraina Subcarpatică autonomă (și implicit în Maramureșul din dreapta Tisei), România nu a dat urmare propunerii abatelui Voloșin care cerea o „fuziune" cu România, propunere avansată de guvernul legal de la Hust[8]. De altfel, încă în ianuarie 1939, guvernul polonez insistase ca guvernul român — în eventualitatea împărțirii Ucrainei Subcarpatice — să alipească cîteva comune cu populație românească din colțul sud-estic al provinciei, pe teritoriul cărora trecea calea ferată ce lega România de Polonia.

La șase luni după München, provincia din partea de nord-est a Cehoslovaciei, numită după împrejurările politice care-i marcară destinul cînd Ucraina Subcarpatică, cînd Ucraina Carpatică, cînd Rusia Subcarpatică, cînd Rutenia, cunoaște zile tragice. În ajunul declanșării acțiunii germane asupra Cehoslovaciei (14 martie), conform dezlegării transmise de Hitler Ungariei, Horthy îi adresa acestuia o scrisoare cu „mulțumiri din inimă" și cu angajamentul ca, după un incident de frontieră, trupele sale să pătrundă pe teritoriul Ucrainei Subcarpatice, la 16 martie 1939[9]. Acțiunea ungară s-a desfășurat într-un ritm accelerat, concomitent cu ocuparea Moraviei și Boemiei de către germani. La 16 martie 1939 (la două zile după declararea independenței, la Hust, de sub „jugul ceh"), președintele Ucrainei Subcarpatice, monseniorul Voloșin, sosea la Sighetul Marmației, cerînd protecția românească[10]. La 17 martie, Ungaria termina ocuparea Ucrainei Subcarpatice (și a Maramureșului din dreapta Tisei), trupele ei motorizate pătrunseseră în partea de nord, numărul refugiaților cehi și ucrainieni sporind necontenit la Sighet. La Satu Mare, Cluj, Aiud, Jimbolia, Făgăraș, Gherla, Sibiu, populația română se îngrijea de adăpostirea celor ce părăsiseră, ca într-un exod, patria ocupată. La 19 martie, Voloșin, însoțit de alți înalți demnitari, după ce, la Cluj, predase rezidentului regal român, Coriolan Tătaru, cererea formală de alipire a Ucrainei Subcarpatice la România — redactînd, în acest scop, un act sigilat și contrasemnat de miniștrii săi — se stabilea, prin ospitalitate românească, la Timișoara, urmînd apoi să plece spre Iugoslavia[11]. Peste trupul îngenunchiat al Ucrainei Subcarpatice, s-a făcut mult rîvnita legătură de frontieră polono-ungară. Din cei 550.000 de locuitori ai Ucrainei Subcarpatice, 410.000 erau ruteni, 65.000 evrei, doar 22.000 erau maghiari, existînd în această provincie și 16.000 slovaci, 7.000 germani și peste 20.000 români[12].

Prima dramă a Maramureșului (partea de la nord de Tisa) se consumase, dar zilele de durere încă nu intraseră în sac. A urmat cel de-al doilea dictat fascist de la Viena: 31 august 1940.

În această nefastă zi pentru români și pentru cei ce locuiau în această țară, marile puteri fasciste Germania și Italia au impus Româ-

[8] *România*, an. II, nr. 298, 29 martie 1939.

[9] Kiss Aladár, *Magyarország külpolitikája a második világháború előestéjén. 1938 november — 1939 szeptember*, [Budapest], 1963, p. 120—121.

[10] *Semnalul*, nr. 332, 18 martie 1939.

[11] *România*, nr. 288, 289, 290 din 20, 21, 22 martie 1939; *Universul*, nr. 77, 20 martie 1939.

[12] *Lumea nouă*, nr. 13, 26 martie 1939.

niei, la palatul „Belvedere" de la Viena, cedarea unor teritorii din partea de nord-vest a țării, Ungariei revizioniste.

Prin răpirea părții de nord a Transilvaniei, România a pierdut 43.492 km², cu o populație de 2.609.007 locuitori, din care românii formau 50,2% (1.307.903), maghiarii 37%, germanii 2,8%, evreii 5,7%, rutenii 1,1%, alții 3,4%. Județele Sălaj, Satu Mare, Maramureș, Someș, Năsăud, Odorhei, Ciuc, Trei-Scaune (în întregime), Bihor, Cluj și Mureș (parțial) au fost ocupate de trupele horthyste[13].

În virtutea înțelegerilor convenite la masa tratativelor, primele trupe de ocupație horthyste urmau să treacă granița la 5 septembrie 1940, dată cînd oficialitățile române trebuiau să evacueze prima zonă, plecînd dinspre sud spre nord-est pe direcția Valea lui Mihai, Careii Mari, Satu Mare, Sighetul Marmației, Ocna Șugatag[14].

La 1 septembrie 1940 se organizează „garda națională" maghiară la Sighetul Marmației, avîndu-i în frunte pe farmacistul Béress József, Sarkady Sándor, Sarkady Pál, dr. Lingvay Lajos, ofițer de rezervă, Jódy Péter, dr. Székely Ákos, Elek István, inginerul Karády György, Medveczy István, funcționar, secretar al Partidului Maghiar, avocatul dr. Báthory Lajos, care în 1938 fusese numit primarul adjunct al orașului. Membrii „gărzii naționale" au dezarmat cîțiva ostași români, au luat armele de la unele instituții și au ocupat principalele locuri de pază. A avut loc chiar o luptă între grănicerii români, conduși de un locotenent, care-și îndeplinea misiunea, și elementele turbulente ale „gărzii". În timpul schimbului de focuri, din partea română, au fost răniți un plutonier și doi ostași. Alte incidente au avut loc la podul de peste Tisa, la Slatina și Cămara, în chiar zona de demarcație stabilită, care a fost atacată de „garda națională" diversionistă[15].

Într-un raport al Episcopiei Ortodoxe a Maramureșului, întocmit în acele zile, se notează că la „1 septembrie 1940, începuse teroarea străzii. Bande de unguri înarmate și nedisciplinate trecuseră rîul Tisa, frontiera fiind numai la circa 800 m. de reședința episcopală și începuseră teroarea, semnalîndu-se conflicte serioase între puținii gardieni rămași fără comandanți și între aceste bande iresponsabile, dar puse la cale de armata regulată a ungurilor de peste Tisa" (vezi rapoartele d-lui Sgură, nr. 115/1940, păr. Stoican, nr. 281/1940, pr. I. Tinț nr. 183/1940)[16].

Un alt martor ocular, notarul comunei Teceul Mic, Ilie Sgură, notează în raportul Episcopiei: „Deși în protocol s-a scris că ocuparea oficială a Sighetului nu se va face decît în ziua de 5 septembrie, ea s-a făcut, nu oficial, ci de bande de cetățeni unguri locali, cu concursul armatei ungare, trecută peste frontieră îmbrăcată în haine civile, prin dezarmarea puținilor grăniceri și jandarmi lăsați pentru paza ordinei, încă din ziua de 1 septembrie orele 18 [...]. Așa au împușcat un sergent de stra-

---

[13] *România*, 6 septembrie 1940; vezi și Arhivele Statului București, Colecția microfilme, S.U.A., rola 5, T. 120—167 c 135737—135740 (Auswärtiges Amt, Politische Abteilung, Büro des Staatssekretärs, Akten betreffend Rumänien, dosar 157), lb. germană.

[14] Pentru detalii vezi Gheorghe I. Bodea, Vasile T. Suciu, Ilie I. Pușcaș, *Administrația militară-horthystă în nord-vestul României*. Cluj-Napoca, 1888. (Ih continuare: *Administrația...*)

[15] *Erdélyi mártirok és hősök aranykönyve*, Budapest, 1941, p. 187, 325.

[16] *Administrația* .., p. 144—145.

dă, au rănit un locotenent de jandarmi, au îmbrîncit pe prefectul județului, colonelul Bratan, împiedecîndu-l să ridice banii statului român de la Administrația financiară"[17].

Fărădelegile din Sighet și împrejurimi au continuat cu o furie și mai mare în zilele de 2, 3, 4 septembrie 1940. După cum notează un martor ocular, în aceste zile, „Maramureșul era țara nimănui. Trupele române erau în retragere spre Transilvania de sud, iar cele maghiare au sosit în dimineața zilei de 5 septembrie venind din Slatina"[18]. Într-adevăr, prima unitate horthystă a trecut granița, peste Tisa, la Sighetul Marmației, în data de joi, 5 septembrie 1940, orele 7,00. „A doua zi de la intrarea trupelor maghiare în oraș — notează același martor ocular, prof. Grigore Holdiș, la 2 mai 1969 — evreii au fost duși la gară, la muncă forțată, iar românii și ucrainienii, dar în special românii, au fost arestați în masă. Funcționarii români au fost îndepărtați în masă din serviciile publice... Arestări în masă, expulzări, exilări, luarea de ostateci ca pe vremea evului mediu, deposedarea de avere, alungarea cetățenilor din casele lor, bătăi. Pentru orice fleac, jandarmii unguri loveau cu paturile de armă mai ales pe țăranii români, de preferință pe cei tineri, ca să bage frica în populație... Prin teroare au forțat populația românească să părăsească Maramureșul și mai ales pe intelectualii români, dintre care puțini au rezistat cu viață terorii horthyste"[19].

Părintele arhimandrit Gherasim Agapie din Sighetul Marmației nota în acele zile în Raportul Episcopiei: „Joi, 5 septembrie ne-am trezit în sunetele clopotelor noastre, iar palatul reședinței invadat de soldați, pompieri, al căror conducător vorbea românește... A spus că are ordin să astupe emblema eparhială de pe fațada palatului... Duminică, în 8 septembrie, palatul a fost ocupat în întregime de armată; accesul credincioșilor a fost interzis. Marți, 10 septembrie, generalul Iosif Rádi, comandantul garnizoanei, îmi trimite vestea printr-un maior ca să demontez iconostasul din capelă... [că] au nevoie de odăi; biserica ortodoxă se desființează și iconostasul să-l depozitez... iar eu să mă prezint la poliție. Aci mi s-a comunicat același lucru, cerînd[u-mi-se] să anunț locul depozitării iconostasului, deoarece tot ce a aparținut statului român, statul maghiar sechestrează, luînd în stăpînire, că ortodoxia nu există în Maramureș... Am arătat dispoziținea episcopală...; el a replicat din nou că, neavînd biserică, îmi pune vagoane la dispoziție ca să pot părăsi Ungaria"[20].

Așadar, în septembrie 1940 se încheia actul II din drama Maramureșului: după ce teritoriul din nordul Tisei fusese ocupat cu puțin timp înainte de Ungaria horthystă, acum cădea sub aceeași ocupație și partea de la sud de Tisa [în suprafață de 3.381 km² și o populație de — conform statisticii românești din 1938 — 169.177 locuitori din care: 97.055 (57,4%) români, 37.430 (22,1%) evrei, 19.864 (11,8%) ruteni, 9.880 (5,8%) maghiari, 4.734 (2,8%) germani, 214 (0,1%) alții], trup din trupul României. În structura demografică a județului, în acel timp, populația maghiară era concentrată, îndeosebi, în localitățile: Sighetul Marmației,

[17] *Idem*, p. 146.
[18] *Idem*, p. 155.
[19] *Ibidem*.
[20] *Idem*, p. 155—156.

Cîmpulung la Tisa, Teceul Mic, Ocna Şugatag, Coştiui, Bocicoiul Mare ş.a., rutenii cu preponderenţă în localităţile: Ruscova, Poienile de sub Munte, Rona de Sus, Lunca, Remeţi, Repedea, dar şi la Petrova, Vişeul de Sus, Virişmort. Germanii erau în marea lor majoritate zipzeri (ţipţeri), o populaţie germană colonizată tîrziu, maghiarizată, concentrată mai ales în Vişeul de Sus şi cel de Mijloc.

Numeroasa populaţie evreiască se afla practic, într-un număr mai mic sau mai mare, în toate localităţile maramureşene, dar ei se aflau concentraţi în primul rînd la Sighetul Marmaţiei, Borşa, Petrova, Vişeul de Sus, Săliştea, Dragomireşti, Rozavlia, Moisei, Vad ş.a.

În Maramureş, ca şi pe întreg teritoriul nordului Transilvaniei ajuns sub ocupaţie horthystă, au urmat patru ani de teroare manifestată prin crime, masacre, bătăi, violenţe, maltratări, schingiuiri, arestări, întemniţări, internări în lagăre, în detaşamente de muncă forţată, confiscări şi deposedări de bunuri, expulzări peste graniţa vremelnică, duşi cu forţa la muncă în Ungaria, Germania. În martie 1945, în articolul „Din suferinţele Maramureşului", ziarul „Voinţa Transilvaniei" (10 martie 1945) scria: „Încă şi acum lipsesc peste 10.000 de ţărani români din Maramureş duşi la lucru în Ungaria, iar de acolo în Germania".

În luna mai 1944 toată populaţia evreiască din Maramureş (ca şi cea din restul nordului Transilvaniei) a fost deportată de ocupanţii horthyşti în lagărele de exterminare naziste, marea majoritate fiind exterminată.

Pe fondul unei rezistenţe naţionale româneşti, conjugată cu lupta antihorthystă, antifascistă comună a tuturor maramureşenilor (români, evrei, ruteni, maghiari, germani), culminează cu o remarcabilă luptă armată, de partizani. Unii, sovietici, maghiari, români, slovaci paraşutaţi de Armata Roşie, cei mai mulţi fiind însă localnici, români, evrei, ruteni, mulţi români dezertaţi din armata horthystă, dar şi maghiari ardeleni s-au ascuns în munţii Maramureşului alcătuind unităţi armate de luptă patriotică, antifascistă. Luptele, acţiunile armate s-au înregistrat la Sighetul Marmaţiei, Cîmpulung la Tisa, Sarasău, Teceul Mare, Iza Mare, Piatra Săpînţei, Giuleşti, Sat Şugatag, Deseşti, Gutîi (Creasta Cocoşului), Valea Neagră, Răchita, Muntele Hera, Rona de Sus, Prislop, Agriş, Iapa, Dealul Cetăţii, Nireş-Săpînţa, Bixad, Valea Tisei, Remeţi, Măgura Teceului, Costîş, Vişeu ş.a.m.d.

Mulţi partizani au plătit cu viaţa curajul de a se fi ridicat împotriva cotropitorilor şi impilatorilor, unii căzînd în luptă, alţii fiind executaţi, tot aşa cum prinşi, schingiuiţi şi împuşcaţi au fost numeroşi români care au ajutat, adăpostit, condus sau au sprijinit pe partizanii înarmaţi. Numai în Sighetul Marmaţiei au fost 120 de execuţii de partizani sau sprijinitori de-ai lor. Alţi partizani maramureşeni au fost închişi şi executaţi la Szolnok, Beregszász, Bixad, Košice. Rămîn în memorie oribilele masacre colective comise de horthyşti în toamna anului 1944 la Moisei[21], la Novicior, pe Valea Riului (Wasser-Vişeul de Sus), ş.a.

Actul insurecţional de la Bucureşti, din data de 23 august 1944, a provocat o vădită stare de îngrijorare şi teamă în rîndul autorităţilor civile şi militare horthyste, care au adoptat cu maximă operativitate măsuri excepţionale, partea de nord a Transilvaniei fiind declarată teatru

[21] Dr. Gheorghe I. Bodea, Vasile T. Suciu, *Moisei*, Tîrgu Mureş, 1982.

de război. În noaptea de 23—24 august 1944 s-au emis la Budapesta instrucțiuni speciale privind arestarea și întemnițarea tuturor elementelor românești suspecte în ochii ocupanților. Într-o singură noapte numai în orașul Sighet au fost arestate 23 de persoane și internate timp de 10 zile: dr. Petru Mihaly, Gheorgie Iusco avocat, prof. Ion Bilțiu Dăncuș, protopopul Titus Berinde, dr. Grigore Bota avocat, avocat dr. Ioan de Kovats, medicul dr. Eugen Salca, avocat Gheorghe Oros, Vasile Ștef, Ion Tite, avocat dr. Gheorghe Bota, prof. Gavril Godja, Paul Vasile Lupuțiu, prof. Iuliu Epure și soția, Gheorghe Sfăt, conducător al organizației locale a Partidului Social-Democrat din Sighetul Marmației, învățător Ștefan Bota, Francisc Nistor, Vasile Nistor, Ștefan Nistor, Mihai Tăutu. După 10 zile sînt eliberați din închisoare și domiciliați forțat, la fel ca și medicul dr. Emil Forna. Peste nu multă vreme o parte din acești intelectuali români maramureșeni sînt luați ca ostateci de armata horthystă: Dr. Petru Mihaly, prof. Ion Bilțiu Dăncuș, avocatul Gheorghe Iusco, protopopul Titus Berinde, avocatul Grigore Bota, avocatul Ioan de Kovats, Dr. Eugen Salca, avocatul Gheorghe Oros, contabilul de bancă Vasile Ștef, Ion Tite, Vasile Radu.

În județul Maramureș, în aceeași perioadă au fost arestate și internate în lagăre la Carei, Sat-Slatina, Ocna Slatina, Ocna Șugatag, Dragomirești, Moisei, Teceul Mare, Kistarcsa, Košice, peste 200 de români considerați „persoane periculoase pentru statul maghiar", bărbați și femei deopotrivă: țărani, elevi, studenți, fețe bisericești (arhidiaconul Victor Ștețiu, Mihai Sălăgeanu, egumenul Mănăstirii Moisei, împreună cu 5 călugări), foști funcționari în administrația românească (notari, foști senatori, subprefecți, revizori școlari, contabil de bancă ș.a.) muncitori, comercianți, învățători, profesori, avocați, medici, antreprenori, brigadier silvic, din localitățile: Sighetul Marmației, Vișeu, Berbești, Săpînța, Budești, Petrova, Vișeul de Jos, Rozavlea, Borșa, Moisei, Strîmtura, Glod, Poienile de sub Munte ș.a.

În afara acestora, în noaptea de 23—24 august 1944 Gestapoul a arestat mai mulți militanți ai rezistenței naționale românești din nordul Transilvaniei ținuți ostateci pe teritoriul Ungariei, alții duși în lagărele de exterminare hitleriste, unii din ei pierind, alții reușind să se întoarcă. Printre cei duși se numără Ion Tomoioagă, Vasile Tomoioagă Năstăcuța, Bucura Năsui, Gheorghe Sărățăoanu din Vișeu, Vasile Iusco, Ion Dunca din Sighet, Ion Pop din Mara, Ion Dunca din Ineu ș.a.[22]

Preotul Andrei Coman (născut la 10 octombrie 1901 în Săcel, județul Brașov), în 1944 era preot-paroh la Vișeul de Jos. Arestat în toamna anului 1944, a fost internat în lagărul de la Dachau, la 1 decembrie 1944, primind numărul de ordine 136.102. A avut șansa de a supraviețui și la 29 aprilie 1945 a fost și el eliberat de armatele aliate. Întors în țară, Andrei Coman și-a reluat activitatea pastorală, încheindu-și viața ca protopop ortodox român la Carei.[23]

În luptele războiului antifascist din toamna anului 1944, pentru eliberarea întregului teritoriu al României de sub ocupația horthysto-hitleristă, armata română și cea sovietică a acționat pe un front comun, fie-

[22] *Idem*, p. 79.

[23] Dr. Gheorghe I. Bodea, *Holocaustul din nordul Transilvaniei. 1944*. Editura „1 Decembrie 1918", Alba Iulia (lucrare aflată sub tipar).

care armată în sectorul operațional stabilit în funcție de conjunctura impusă de momentul respectiv. Pentru eliberarea Maramureșului a acționat Frontul II Ucrainean, condus de mareșalul Rodion Malinovski și generalul Petrevski. Armata sovietică a înaintat pe teritoriul județului Maramureș prin trecătoarea Prislop dinspre Bucovina și prin trecătoarea Frăsinet-Jașina, dinspre Galiția, ajutată fiind de partizanii locali, de populația comunelor Borșa și Moisei, care au indicat căile de acces, fiind făcute inoportune fortificațiile horthyste de la Prislop de sute și sute de tineri care s-au înrolat voluntari (dobrovolți) în armata sovietică, originari fiind din Remeți, Rona de Sus, Lunca la Tisa, Crăciunești, Câmpul Negru ș.a.

La 17 octombrie 1944 orașul Sighet și județul Maramureș a fost eliberat de sub ocupația horthysto-hitleristă. După cum notează la 8 ianuarie 1964 unul din martorii oculari, Gheorghe Iusco din Sighet, „în aceeași zi Comandantul trupelor de eliberare a chemat nominal pe unii din cei care au fost arestați la data de 24 august 1944 și i-a îndrumat ca, *pînă la venirea autorităților centrale din București* [s.n.G.I.B.], să constituie un organ de conducere a treburilor obștești privind administrația, școli și în general toată activitatea normală. Astfel a luat ființă ca organ de conducere a treburilor obșești Consiliul Național Român".

Referindu-se la același eveniment, un alt martor avizat, prof. Grigore Holdiș din Sighet, la 2 mai 1969, notează: „După eliberare, conducerea județului Maramureș a fost preluată de către Consiliul Național Român, după modelul celui de după primul război mondial.

Adunarea *Marelui Sfat Național* [s.n.G.I.B.] a ales ca președinte de onoare pe dr. Petru Mihaly, dr. Ilie Ghindriș și Al. Cuza Anderco. Ca președinte activ a fost ales prof. Ion Bilțiu-Dăncuș și ca secretar avocatul Gheorghe Iusco. S-a ales *Comitetul Executiv*: Ion Bilțiu-Dăncuș (președinte), Gheorghe Iusco (secretar), iar membrii: dr. Gr. Bota, Titus Berinde, Iuliu Epure, Laslo Lupuțiu Paul, Florea Dezideriu, Vasile Ștef, Mihai Oros, Ierima Vasile, Gheorghe Sfăt, Vasile Nistor, Gavrilă Godja, Gh. Cherheș, Ion Moiș, Nicolae Vancea, dr. Zizi Man, dr. Ivan Dan, Iuliu Ardelean, Dunca Ion, Oros Gh., Tite Ion și Pleș Vasile. *Paza era făcută de gărzile naționale* [s.n.G.I.B.].

Prefect: dr. Petru Mihaly, iar subprefect dr. Gr. Bota. Prim-pretori: Ion Borodi, dr. Zizi Man, Ilie Iusco și Ion Tite.

Tribunalul: dr. Gr. Bota (primpreședinte), Florea Dezideriu (președinte), Ion Odoviciuc (șeful Parchetului Tribunalului), Vasile Pavel (procuror), Ștefan Iacobini (judecător de instrucție).

Ad-ția financiară; Oros Al. (director).

Dr. Eugen Salca (inspector sanitar), dr. Iuliu Hodor (primmedic județean), dr. Emil Forna (directorul Spitalului).

Inspector școlar primar Gh. Mureșean și Iuliu Epure responsabil de învățământul secundar.

Ing. Artur Coman, șeful Ocolului silvic și ing. Lucaci Otto, șeful Ocolului silvic Sighet.

Pentru Calea ferată s-a constituit un comitet de conducere.

Lucineț Ion, șeful serv. drumuri.

Călin Teodor, șeful Oficiului poștal.

Mureșean Ion, șeful Casei Cercuale.

Primar al orașului [Sighet]; Ion Bilțiu-Dăncuș.
Poliția: Laslo Lupuțiu Paul (șeful poliției), Moiș Ion (subșef).
Paza publică a orașului era formată din 100 de gardieni.
Ing. Ion Coman, directorul Uzinei Electrice."

După cum se poate lesne observa, administrația civilă a județului și orașului a fost alcătuit prompt, în toate serviciile ei esențiale, imperios necesare pentru a asigura ordinea și liniștea cetățenilor într-o perioadă deosebit de tulbure, de nesigură, zona aflîndu-se încă în statut de teritoriu de operațiuni de război, cu rechiziții, lipsuri de tot felul, contrabandă, confruntări de cele mai diferite culori și nuanțe.

La 13 ianuarie 1964, Benkő Elena (căsătorită Meseșan Elena), activistă comunistă din ilegalitate („În anul 1944 am fost în ilegalitate ca funcționară la industria de cherestea din Bicsad... avînd în vedere că am fost urmărită de către Gestapoul din Sighet, am fost nevoită a mă ascunde în casa muncitorului Manița Dumitru din Trip"), notează fapta unei alte comuniste ilegaliste, sora ei, întreprinsă în săptămînile din toamna anului 1944: „La Sighet în timpul ocupației hitleriste, sora mea Benkő Adela, azi Gecsei Etelka, stă în București, a salvat tezaurul băncii din Sighet ascunzîndu-l și păzindu-l într-o colibă din Pădurea neagră din Sighet pînă la venirea trupelor sovietice predîndu-l contra chitanță comandantului armatei sovietice".

Cu toate că era lipsit de fonduri financiare (tezaurul băncii fiind predat comandamentului sovietic), de mijloace tehnice, materiale, alimente, forță de muncă calificată, Consiliul Național Român din Maramureș, în puținele săptămîni cît a acționat, a realizat cîteva lucrări remarcabile, după cum notează fostul secretar Gheorghe Iusco: „Pentru desfășurarea normală a operațiunilor militare, locuitorii orașului Sighet, din cătunele Ronișoara și Dobăiești, prin muncă voluntară spontană au reclădit podul de acces de pe șoseaua națională de peste Ronișoara.

În aceeași activitate locuitorii orașului Sighet și din comuna Iapa au reclădit podul de la Valea Hotarului — Cîmpul Negru peste rîul Iza."

În sprijinirea trupelor sovietice în drum spre frontul din Ungaria, Comitetul Național Român a asigurat cazarea trupelor, localuri pentru Comandamente, contribuind și la alimentarea trupelor staționare. Astfel s-au amenajat și înzestrat cazarma și trei hoteluri, precum și o popotă ofițerească.

Pentru a putea face față acestor necesități și în special pentru aprovizionarea cu benzină și petrol; respective pentru a pune în stare de funcționare uzina electrică distrusă de trupele maghiare și hitleriste, au fost necesare eforturi deosebite. O mărturisește, la 8 ianuarie 1964, în Sighet, inginerul Fisch Ernest, de la uzina electrică: „În 17 aprilie [1944], înainte de a începe deportarea evreilor din Sighet, am fugit în munte la Dealul Solovan și Agriș, unde am stat ascuns timp de 6 luni pînă la 17 octombrie cînd a fost eliberat Sighetul. În munte am fost ajutat cu alimente de familia Baias Gheorghe, mai ales de fiul lui care era ciurdar cu vacile.

În 17 octombrie am coborît din munte, iar în 19 octombrie, cînd orașul era deja ocupat de trupele sovietice, am primit sarcina ca împreună cu muncitorii de la uzina electrică să reparăm și să punem în funcțiune

într-un termen scurt măcar un grup electrogen din cele 3 care fuseseră aruncate în aer parțial de către trupele germane.

Lucrînd cu multă tragere de inimă și conștiinciozitate, muncitorii uzinei electrice au reușit ca în termen de 2 săptămîni să pună în funcțiune un grup electrogen de 180 kwați, care a aprovizionat cu lumină electrică acea parte a orașului unde erau spitalele, în care zăceau răniți, ostașii sovietici.

În același timp s-au strîns aparatele de Roentgen, abandonate de medicii ce fugiseră cu fasciștii, și, împreună cu cele aduse de sovietici, au fost instalate și puse în funcțiune pentru ajutorarea personalului medical și al răniților din spitalele militare sovietice din Sighet".

Din ordinul Comandamentului Militar Superior Sovietic, la 13 noiembrie 1944, autoritățile locale ale administrației românești din nordul Transilvaniei (inclusiv jandarmeria) au fost evacuate, în zonă rămînînd numai administrația militară sovietică. Această situație s-a menținut pînă în 13 martie 1945, cînd, la Cluj, au avut loc festivitățile de retrocedare a nordului Transilvaniei în hotarele firești ale României[24], și ale reinstaurării administrației românești în județele răpite României prin Dictatul fascist de la Viena.

În timpul administrației militare sovietice, la 23 decembrie 1944, apare la Sighet săptămînalul *„Poporul*, ziar democrat", pe o singură pagină, pe verso fiind imprimat același text, în limba maghiară, sub titlul *„A Nép*, demokratikus lap". Tipărirea se face la Tipografia Kaufman A. și Fiul, din str. V. Alecsandri 31. Prețul unui exemplar este de 80 de fileri (de reținut că banii ungurești au rămas încă în circulație!). În primul număr se face apel prin două articole adresate țărănimii: „Plugari, organizați-vă în «Frontul plugarilor!»" Din text rezultă că problemele majore ale țării pătrundeau și în Maramureș. „Vrem țărani cu țarină, plugari cu plug — se scrie în articol. Cerem înfăptuirea punctului 5 din proectul de platformă al Frontului Național Democratic din România, punct care vrea să asigure plugarilor pîine prin exproprierea marei proprietăți agrare. Luptăm pentru realizarea tuturor punctelor din susnumitul proect de platformă propus de frontul unic muncitoresc. [...]

Plugari, Muncitori, Frați, împreună am suferit, împreună să ne ridicăm.

Voi, lucrătorii industriali prin Sindicatele voastre. Noi muncitorii de pămînt, prin Frontul plugarilor.

Toți patrioții în Uniunea patrioților"[25].

Într-un alt articol, intitulat: „Plugari organizați-vă în comitete sătești", tot nesemnat, ca și primul de altfel, se scrie: „E momentul suprem ca populația să-și ia în mîinile proprii soartea și să se organizeze în acest scop. Modelul îl avem deja, cel al țăranilor din Frontul Plugarilor, trebuie doar urmat [...] Numai »Frontul Plugarilor« privește spre viitor".

Din același număr de ziar aflăm că în ședința din 21 decembrie 1944 Consiliul sindicatelor muncitorești din Sighet a hotărît înființarea unei

[24] Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri de marți, 13 martie 1945, ora 17 (ținută la Cluj), în Arhiva C.C. al P.C.R., fondul nr. 103, dosarul nr. 8962, p. 1—27.

[25] *Poporul*, Sighet, nr. 1, sîmbătă, 23 decembrie 1944, p.1.

cooperative comune, „în baza statutelor primite de la centru" (De la centrul din Cluj? De la cel din București? Optăm mai degrabă, deocamdată din lipsă de probe, pentru prima variantă). Secretar al Consiliului sindicatelor muncitorești este la această dată Benkő Ilona, citată deja în studiul nostru, cea care semnează în textul maghiar al gazetei articolul intitulat „Szervezkedjünk" (Să ne organizăm), un apel la organizarea în sindicate a lucrătorilor din toate ramurile de producție.

Numărul 2 al gazetei, care apărea în aceeași formă, cu o notație în plus: „Condus de un comitet", vede lumina tiparului (din pricina sărbătorilor Crăciunului) luni, 25 decembrie 1944, la prețul de 60 fileri. În acest număr protopopul Titu Berinde semnează articolul „Crăciunul", fiind tradus în limba română și articolul „Sindicalismul" semnat cu un număr mai înainte de Benkő Elena, „secretar gral. în Cons. Sindicatelor".

Din acest număr de gazetă aflăm de „Sărbătorirea Mareșalul[ui] Stalin. Cu ocazia zilei de naștere a Mareșalului Stalin șefii autorităților locale s-au prezentat la Comandantul Sovietic Maior Zaharicsenko, exprimînd în numele populației simpatia față de Marele bărbat de Stat al Uniunei Sovietelor, asigurînd contribuția forțelor poporului maramureșan în opera de terminarea războiului"[26]. Mai aflăm că începînd cu 22 decembrie 1944 oficiul poștal local a început să funcționeze normal. Se pot trimite scrisori simple, recomandate și telegrame; că s-a deschis cinematograful MUNCITORILOR. Luni, marți și miercuri va rula filmul BĂRBATUL FIDEL. Se anunță că Radio București, în emisiunea din seara zilei de 22 decembrie 1944, a dat citire știrii că a apărut legea pentru aplicarea convenției de armistițiu. În varianta maghiară a gazetei semnează un articol dedicat Crăciunului protopopul Papp József, și un apel la organizarea femeilor muncitoare semnat *Benil* (probabil pseudonimul lui *Benkő Ilona*).

Ce s-a întîmplat în următoarele săptămîni la Sighet? Aflăm de la același prof. Grigore Holdiș care la 2 mai 1969 notează: „În lunile ianuarie și februarie 1945, șeful Parchetului Tribunalului Maramureș Ion Odoviciuc, sprijinit de Comisia Aliată de Control [care avea în acea zonă, în acel timp, doar un singur reprezentant, pe cel al Armatei Roșii — în iulie 1945 acesta fiind colonelul Thiscenko — n.n. G.I.B.] a încercat să rupă Maramureșul de România alipindu-l pe Ucraina. S-au luat semnături de la ucrainieni, evrei, maghiari și cu presiuni de la unii români care au fost trimise lui Stalin".

Despre persoana acestui Ion Odoviciuc, prof. Grigore Holdiș notează în continuare: „E bine să fie cunoscut cazul aventurierului Ion Odoviciuc, care a dezlănțuit cîteva luni teroarea asupra populației din Maramureș, după eliberare. Acest avocat a venit din Bucovina, trimis cu mărcile lui Hitler. Deși era avocat de mîna a treia, imediat ce a venit la Sighetul Marmației a pus mîna pe două case și două grădini. În timpul guvernului prohitlerist Cuza-Goga, a ajuns acest aventurier Odoviciuc Ion la conducerea orașului Sighetul Marmației și a fost primul care a dispus ca la primărie să fie pusă svastica lui Hitler, formată din becuri electrice. Cînd era o victorie asupra Uniunii Sovietice sau ziua onomas-

[26] *Idem*, nr. 2, luni, 25 decembrie 1944, p. 1. În continuare, citām din presa vremii fără modificări față de textul publicat.

tică a lui Hitler aventurierul Ion Odoviciuc îl felicita pe Hitler prin telegrame. Ion Odoviciuc a fost căpitan în rezervă și la muncile forțate a terorizat tineretul fiind foarte brutal. Cînd a venit în Maramureș armata sovietică, acest aventurier și-a schimbat chepeniagul [mantaua — n.n.G.I.B.], trecînd în serviciul Comisiei Aliate de Control spunîndu-și numele astfel: Ivan Ilici Odoviciuc. El a dezlănțuit teroare în Maramureș, multe arestări ilegale și crime. Deși sovieticilor li s-a spus cine este Odoviciuc, ei n-au luat măsuri serioase împotriva lui și îl mențin la Teceul Mic [în 1969! — n.n.G.I.B.] Ce a căutat acest aventurier în Maramureș și de ce n-a plecat în Bucovina, ci preferă viața de aventurier și de unealtă împotriva patriei noastre. Înainte l-a servit pe Hitler, acum îi servește pe sovietici, aici la graniță, pentru a face vrajbă și complicații între români și ucrainieni".

Din documentele pînă în prezent depistate, din notițele și mărturiile culese acum aproape trei decenii de la martorii oculari ai evenimentelor din Maramureș din iarna și primăvara anului 1945, încercăm să reconstituim istoria acelor săptămîni de o gravitate excepțională pentru integritatea teritorială a României, cînd printr-o diversiune politică organizată și condusă de organele serviciilor secrete sovietice, sub oblăduirea președintelui Consiliului Comisarilor Poporului al Republicii Ucrainei Sovietice Socialiste, Nichita Sergheevici Hrușciov, cu sediul la Kiev, s-a încercat — și pentru o scurtă vreme s-a și reușit — anexarea Maramureșului românesc de dincoace de Tisa la Ucraina Sovietică, după ce acest lucru îl realizaseră deja cu teritoriul Ucrainei Subcarpatice (din care face parte și Maramureșul la nord de Tisa) care în urma tratatelor de la Saint-Germain din 1919 fusese alipit, ca teritoriu autonom, Cehoslovaciei.

La 21 ianuarie 1945, duminică, numărul 5 al săptămînalului *A Nép* (Poporul), „Foaie democratică, care apare sub conducerea unui comitet, redactor responsabil; Káhán Kálmán", publică pe prima pagină articolul: „Impozáns népgyülés Szovjetukrajnával való egyesülésünket követelte" (O impresionantă adunare populară a revendicat unirea noastră cu Ucraina Sovietică). În articol se scriu următoarele: „În regiunea Subcarpatică — imediat după eliberarea ei de către Uniunea Sovietică — a pornit o puternică mișcare în interesul alipirii acestei regiuni ucrainiene la Ucraina Sovietică.

Rusinii, mai precis masele ucrainiene [s.n.G.I.B.], *împreună cu Sindicatele* [s.n.G.I.B.], care trăiesc în Sighetul Marmației și în împrejurimi, s-au raliat acestei mișcări. A luat ființă Comisia pregătitoare a alipirii la Ucraina Sovietică alcătuită din următorii: Odoviciuc Ivan, președinte, Bocotei Todor, vicepreședinte, Ierima Vasile, Sidor Ioana, Benkő Ilona și Pipás Sándor.

Vineri [19 ianuarie 1945 — n.n.G.I.B.] după masă, la orele 5, Comisia pregătitoare a convocat la o adunare populația Maramureșului și a împrejurimilor, pentru ca în această problemă decisivă să hotărască voința poporului. Populația din oraș și din împrejurimi a umplut pînă la refuz sala încăpătoare a Cinematografului Muncitoresc. După ce au fost primite cu mare însuflețire cuvîntările lui Weisz S. membru al Consiliului Popular al [Regiunii] Subcarpatice și delegat al centrului, precum și ale lui Odoviciuk Iván, Benkő Ilona, Jerima Vasil, Szmuk Zoltán și Krompatzki Károly, adunarea populară a declarat în unanimitate ster-

gerea Tisei ca graniță despărțitoare și alipirea la Ucraina Sovietică, fapt conceput în proiectul de rezoluție următor și care a fost semnat de cei prezenți. Celelalte semnături în masă sînt în curs de adunare."

Popoarele din „împrejurimile Sighetului Marmației și ale [Regiunii] Subcarpatice au fost împletite prin legături frățești din timpuri străvechi. De o parte și de alta a Tisei trăiesc frați de același sînge, care au suferit timp de secole asuprirea străină. Și noi am fost la fel de asupriți.

Atît pentru poporul din [Regiunea] Subcarpatică cît și pentru noi, eliberatoare este Armata Roșie, ne-a adus libertatea, bucuria și fericirea. Ne exprimăm mulțumirea profundă față de eliberatorul nostru, mareșalului Armatei Roșii și a Uniunii Sovietice, comandantului suprem al Armatei Roșii, Iosif Stalin.

Dar eliberarea noastră nu poate fi cu bucuria deplină pînă cînd trăim despărțiți de frații noștri de sînge de dincolo de Tisa și rupți de Ucraina Sovietică care este pămîntul nostru natal. Noi ne însușim pe de-a întregul manifestul primului congres al comisarilor poporului din Ucraina Subcarpatică, sîntem de acord cu acesta, și rugăm pe frații noștri de sînge, pe ucrainienii subcarpatici, să ne primească în sînul familiei lor, ca să trăim împreună pe pămîntul mamei natale cu Ucraina Sovietică.

Trăiască unirea Sighetului Marmației și împrejurimilor sale cu Ucraina Subcarpatică și Ucraina Sovietică!

Trăiască eliberatoarea noastră Armata Roșie și marele ei strateg militar, mareșalul Stalin.

Datorită faptului că adunarea populară de importanță istorică s-a desfășurat la închiderea ediției gazetei, nu am avut posibilitatea să publicăm în acest număr știri mai ample"[27].

Din același număr de gazetă mai aflăm că în ianuarie 1945, în Maramureș existau numai unități sovietice militare și speciale (sanitare, genistice etc.) și că la Sindicatul constructorilor începînd cu 30 ianuarie 1945 se organizează un curs de limba rusă[28]. Tot din paginile gazetei rezultă că în viața politică a județului se simte suflul luptei între vechile partide politice antebelice și că presa românească din București pătrunde, totuși, și în această parte a țării[29].

La rubrica „Ultimele știri", se notează că „la Moscova a fost semnată convenția de armistițiu ruso-maghiară. Guvernul de la Debreczen a recunoscut granițele maghiare de la Trianon"[30].

După mărturiile verbale ale Ilenei Benkő, făcute în fața subsemnatului la Satu Mare, la 13 ianuarie 1964, în primele săptămîni ale anului 1945 aceasta, împreună cu sora ei, Benkö Adél, Ion Odoviciuc, au fost în contact de mai multe ori cu ofițeri superiori din serviciile secrete sovietice de la Kiev, atît la Sighet, cît și în capitala Ucrainei Sovietice, transportul făcîndu-se cu avioane militare sovietice.

Ce s-a întîmplat în zilele următoare, aflăm în numărul 4, de joi, 1 februarie 1945, al săptămînalului „*POPORUL, Ziar democrat*, Redacția și administrația: Sighet, str. V. Alexandri 31, Telefon: 46, Prețul 1 Pengő.

[27] *A Nép*, nr. 5, 21 ianuarie 1945, p. 1.
[28] *Idem*, p. 2.
[29] *Idem*, p. 4.
[30] *Ibidem*.

Redactor responsabil: C. Kahan[a], care apare pe frontispiciu, deasupra titlului cu următorul text: *„Trăiască unirea Maramureşului cu Ucraina Sovietică!"*

În pagina a doua a gazetei, sub titlul *Adunarea istorică a poporului din Maramureş*, se publică următorul articol: „Oraşul Sighet a luat o înfăţişare de sărbătoare în ziua de Duminecă [28 ianuarie 1945 — n.n.G.I.B.]. Steaguri roşii au împodobit capitala străvechiului ţinut. Chipul lui Stalin şi placarde cu devizele Unirei, împodobeau vitrinele magazinelor. Întreg oraşul îmbrăca o haină de sărbătoare.

De pe faţa oamenilor se vedea radiind senzaţia fericirii şi a speranţei . . .

De veacuri oraşul Sighet n-a trăit clipe atît de hotărîtoare ca cele de azi. Această atmosferă gravă a ceasurilor istorice prin care trece oraşul, parcă plutea ca o lumină nevăzută deasupra urbei.

Oraşul Sighet împreună cu fraţii din Ucraina Subcarpatică trăiau momente de înaltă fericire prilejuită de unirea cu Ucraina şi prin aceasta intrarea în marea Uniune Sovietică. Uriaşa sală a Cinematografului muncitoresc, încă de dimineaţa a fost umplută de mulţimea ce dorea să asiste la proclamarea actului istoric.

Publicul, format din toate stratele sociale a oraşului în număr de aproape 2500 au umplut pînă la refuz sala, mulţi din participanţi rămînînd şi pe afară.

Cu cîteva minute înainte de ora 12 s-a început însufleţita şi impozanta adunare.

În numele Frontului Naţ[ional] Democrat d. Cumnacu Nicolaie deschide şedinţa. Emoţionat de sărbătoreasca adunare, abia găseşte cuvinte ca să mulţumească Soartei că l-a învrednicit să trăiască această zi. În vorbe sincere aruncă o privire asupra mişcărilor populare pornite în interesul alipirei Maramureşului la patria mamă, Ucraina, mişcări cari nu odată au fost înecate în sînge. Armata Roşie acum ne-a eliberat, iar poporul a primit ocazia să-şi împlinească dorinţele. Guvernele trecutului — spune oratorul — au aruncat praf în ochii poporului muncitor. Azi însă, nedreptatea de secole trebuie reparată. Trebuie să împlinim dorinţa muncitorilor, ţăranilor, intelectualilor şi întregei populaţii; Sighetul şi jurul să-l alipim la ţara mamă!

— Poporul oraşului Sighet cere în mod solidar ca după pilda Ucrainei Subcarpatice să fie anexat la Republica Sovietică Socialistă a Ucrainei. Cine ar pune piedeci acestei uniri, ar avea în faţă voinţei poporului.

— Acei ce nu înţeleg porunca vremii, în această adunare vor vedea libera voinţă a poporului. Ziua de azi — a mai spus oratorul — va fi o zi mare şi fericită a istoriei Maramureşului. Vorbitorul a fost cald şi îndelung aplaudat.

După aceasta a urmat alegerea prezidiului adunării populare, care ales fiind în unanimitate şi-a ocupat locul pe tribuna minunat împodobită, în frunte cu Ion Odoviciuc, Bocotei Teodor, Dr. Hodor, Dr. Szöllösy şi vicarii; Medvecky şi Berinde.

Orchestra a intonat Imnul Sovietic a cărui acorduri minunate acum n-au mai sunat străin în Maramureşul eliberat.

Ioana Sidorovna în limba ucraineană, Cumnacu în limba română şi dr. Szöllösy în cea ungară, au cetit textul omagiului adresat Mareşalului

Stalin, pe care publicul a primit-o cu un uragan de aplauze și ovații nesfîrșite și cu îndelungate strigăte de »trăiască iubitul părinte Stalin.«

Textul întreg al telegramei îl dăm în prima pagină a ziarului.“ [Redăm în continuare textul telegramei trimise lui I.V. Stalin:] *„Omagiul populației Maramureșului către Mareșalul Stalin.* Moscva Kreml. Supremului Comandant Mareșalului Uniunii Republicilor Sovietice STALIN. Părintele nostru scump Iosif Visarionovici, primiți din partea orașului Sighet-Maramureș salutări respectuoase și mulțumiri pentru ajutorul frățesc, ce ați acordat poporului nostru mult pătimit, eliberîndu[-]l din jugul fasciștilor germano-maghiari.

Azi e la noi o zi mare și istorică. Muncitori, învățători, medici, preoți, reprezentanți[i] sindicatelor, meseriași, funcționari s-au adunat liberi ca să pronunțe unirea Maramureșului cu mama noastră Ucraina Sovietică și să aleagă comitetul poporului adevărată conducere a poporului.

Nu găsim cuvinte ca să Vă amintim suferințele peste care a trecut poporul nostru. Secole întregi a fost despărțit de mama sa Ucraina și se află în robia asupritorilor străini. Țara noastră iubită a fost colonia Austro-Ungariei, României și Ungariei fasciste, cari ne-au lovit în carnea vie. Râul Tisa a fost pus ca hotar, împărțind Maramureșul nostru în două părți, dintre care una au dat Cehoslovaci[ei] alta României. Străini au privat poporul de drepturile lui omenești, lăsîndu-ne numai un singur drept: a ne naște, a fi robi, și a muri. În această regiune n-a fost nici-o școală Ucraineană, deși populația Ucraineană formează mai mult de jumătate din numărul total al populației.

Limba noastră, cântecele și credința au fost persecutate și ni s-au oprit numele de Ucrainean. Dar n-a fost în [lipsă 1—2 rînduri în text — n.n.G.I.B.] fi putut nimici. În condițiunile grele a persecuțiunei economice, politice și naționale poporul nostru n-a trădat mama lui, și în mod neobosit a dus lupta pentru unirea lui și cu Ucraina-Sovietică și cu marele popor Rus de același sînge. Sîngele sfînt a celor mai buni fii a Maramureșului a sfințit acest vis secundar [secular — n.n.G.I.B.] al poporului.

Deși între noi stau Carpații înalți, dar ei fiind munții noștri nu ne[-]au despărțit unii de alții ci sufletește tot timpul am trăit uniți cu poporul Sovietic, am sperat și am așteptat libertatea care avea să vie din răsărit, de dincolo de Carpați și aceasta libertate a venit. Ne-a adus-o eroica Armata Roșie acoperită de glorie ca eliberatoare a noastră. În întîmpinarea ei au mers sute de partizani viteji. În rîndurile ei au intrat deja mai mulți (1600) voluntari. Aceștia sunt fii și fiicele cele mai alese ale Maramureșului nostru, cari jertfesc viața lor pe altarul unirii Maramureșului cu Ucraina Sovietică.

Părintele nostru scump! În dorința de a se uni cu Uniunea Sovietică, poporul nostru este unit și stă neclintit ca o stîncă de care se va sfrînge orice sabie! Dacă cumva apa Tisei este piedică ca să ne reunim, cu frații noștri de sînge Ucrainieni, vom sorbi apa din rîul Tisa!

Scumpul nostru părinte, tovarăș Stalin! Frații noștrii din Ucraina Sub-Carpatică ce trăiesc de dincolo de Tisa sau unit deja cu mama noastră [lipsă 1—2 rînduri în text — n.n.G.I.B.]

Urmînd exemplul, noi unanim am semnat manifestul primului Congres al C[om]itetelor Poporului din Ucraina Sub Carpatică pentru unirea Ucrainei Sub-Carpatice cu Ucraina Sovietică, fiindcă el întrupează și

dorința noastră de a ne uni cu Ucraina Sovietică. Ne adresăm D[om]niei Voastre și Vă rugăm a uni Maramureșul cu frații noștri. Primiți-ne ca copii în familia liberă a popoarelor Sovietice!

Noi promitem că vom ajuta Armata Roșie fără cruțarea vieții noastre ca în mod definitiv să sdrobească pe fasciști germano-maghiari, vom reface Maramureșul nostru și vom fi cetățeni demni a marei Uniuni nostri [noastre — n.n.G.I.B.] Sovietice.

Vă dorim, scumpul Iosif Visarionovici, ca să trăiți la mulți ani, spre fericirea tuturor popoarelor doritoare de libertate!

Să trăiască unirea Maramureșului cu mama Ucraina Sovietică!

Să trăiască Armata Roșie, eliberatoarea noastră!

Slava marelui Stalin!

Din încredințarea adunării

Președiul«[31]

„Cu o însuflețire asemănătoare și cu aplauze nesfîrșite a fost primit și textul telegramei adresate Președintelui sfatului comisarilor poporului din Republica Sovietică a Ucrainei, al cărei text îl publicăm deasemenea [în] prima pagină a ziarului." „[Iată textul telegramei trimise la Kiev lui Nichita Sergheevici Hrușciov:] *„Telegrama de omagiu către Președintele Republicei Ucrainei.* Orașul Kiev! Președintele Consiliului Comisarelor Poporului al Republicei Ucrainei Sovietice Socialiste. Tovarășul CHRUSTIOV!

Scumpul nostru Nicita Sergiovici! De la Tisa îndepărtată din Maramureșul Ucrainean trimitem Domniei Voastre Șefului Guvernului al patriei noastre, Ucrainei Sovietice salutul nostru respectuos și cele mai sincere urări.

Noi locuitorii orașului Sighet-Maramureș ne-am adunat astăzi în adunare și unanim am luat hotărîrea să ne unim cu mama noastră Ucraina Sovietică și cu marele popor rusesc, frate de sînge și să alegem comitetul poporului al orașului ca singura autoritate adevărată a poporului.

Din moși strămoși pămîntul Maramureșului a fost pămînt ucrainean și locuit de ucrainieni. Prin veacuri poporul nostru a păstrat individualitatea sa națională, obiceiurile, cultura și credința fără a ceda persecuțiunilor pe teren politic, economic și național. Din moși strămoși a luptat poporul nostru pentru înfăptuirea visului său milenar, pentru unirea cu mama sa Ucraina Sovietică. Și timpul acesta a sosit. Armata Roșie eroică ne-a eliberat de sub jugul Germano-Maghiar și ne-a dat posibilitatea ca noi înși-ne în mod liberi să decidem asupra soartei noastre.

Poporul nostru întreg de la mic la mare s-a ridicat cu hotărîre nestrămutată să se unească cu Ucraina Sovietică. Și această decizie noi am înfăptuit-o fiindcă cine a fost odată vultur nu mai poate fi vierme, fiindcă cel care a gustat o viață liberă nu se mai face rob.

Mult a pătimit poporul nostru, el a fost ținut în robie de fasciștii Austro-Ungari [!!!], apoi Români și iarăși Maghiari. Aceștia ca niște

[31] *Poporul*, nr. 4, joi, 1 februarie 1945, p. 1.

vampiri au supt sîngele din poporul nostru și l[-]au înjosit numindu-l cu nume de ocară de »ruteni«. Ei au nimicit pe intelectualii noștri, au închis toate școlile, au interzis să vorbim limba maternă. Dar poporul nostru a știut că el nu este părăsit căci dincolo de Carpați trăiesc o viață liberă și fericită frații de sînge și aceasta ne-a dat puteri în lupta noastră crîncenă cu dușmanii. Cînd Armata Roșie a sosit în Carpați sute de fii viteji ai Maramureșului s-au înrolat în rîndurile partizanilor dînd dușmanului din spate lovituri grele. Cînd Armata Roșie a sosit la noi atunci peste 1600 voluntari s-au înrolat în rîndurile lor ca să răpună pe inamicul comun pe fasciștii Germano-Maghiari. Tot poporul nostru în mod unanim a aprobat „manifestul" primului Congres a Consiliilor Poporului Ucrainean Subcarpatic pentru unirea Ucrainei Subcarpatice cu Ucraina Sovietică și iscălește acest manifest fiindcă el reprezintă și voința și dorința noastră.

Noi ne adresăm Dumneavoastră scumpul Nicita Sergiovici cu rugămintea ca să înfăptuiți visul nostru și dorința poporului nostru, a ne uni cu Ucraina Sovietică.

Noi promitem a fi cetățeni Sovietici și la fel cu frații noștrii din marea Uniunea Sovietică nu vom cruța puterea și viața noastră ca să ajutăm Armatei Roșii a zdrobi Germania fascistă.

Să trăiască unirea Maramureșului Ucrainean cu mama noastră Ucraina Sovietică! Să trăiască Guvernul Ucrainean și șeful lui Tovarășul Chrustiov.

Să trăiască eliberatorul nostru Marele Stalin!

Din încredințarea adunării cetățenilor orașului Sighet Maramureș.

Presidiul"[32]

„Acest ținut este neîndoielnic ucrainean

După acestea a luat cuvîntul d. Ion Odoviciuc, care într-o frapantă cuvîntare și cu un avînt plin de convingere, cu motive susținute de dovezi, a arătat că partea de dincoace de Tisa are un trecut ucrainean dovedit în modul mai viu de numirile geografice. Înșiră apoi nenumărate numiri de munți, comune, rîuri, nume de familii, cari toate sunt slave, ba mai mult chiar și numele de Maramureș și de Sighet sunt de origine slavă.

Nu mai vrem probleme de rasă

După vorbirile viu aplaudate a dlor: vicar Medveczky, dr. Szöllössy Tiberiu, Kota Ludovic și alții a urmat salutul dșoarei Benkő Ileana. Dsa cu glas înecat de lacrimi de bucurie își exprimă fericirea că a ajuns clipa aceasta istorică a Maramureșului și propune că adunarea să închine două clipe de tăcere în amintirea acelor eroi și martiri cari au căzut pentru dezrobirea Maramureșului.

— Poporul Maramureșului nu mai dorește să fie despărțit de Tisa. Frații ucrainieni, români, unguri și evrei vreau să trăiască în cea mai bună înțelegere. Nu mai vrem să mai vină vremea acea cînd să se ră-

[32] *Idem*, p. 2.

pească de lîngă noi pe cei mai buni prieteni şi oameni, cu zecile de mii. Nu mai vrem probleme de rasă şi ură între oameni. Vrem să ne luăm partea noastră de muncă şi vrem să colaborăm cu glorioasa Armată Roşie în lupta pentru nimicirea fascismului.

Şi-a terminat vorbirea cu aclamarea Armatei Roşii şi Mareşalului Stalin. Vorbitoarea a fost răsplătită cu îndelungate aplauze.

Dl. Dr. Iuliu Hodor primarul oraşului într-o vorbire în limba română şi maghiară arată avantajiile economice şi geografice ale unirei:

Cele două părţi a Maramureşului nu pot trăi separate.

— O parte a Maramureşului nu poate fi hotar căci ne este rău comun şi ambelor părţi deopotriva de necesar. De ambele părţi trăeşte aceeaşi populaţie. Cele două părţi a Maramureşului se completează reciproc, pe cînd separate sînt consimnate [sic!] pierirei. Ucraina este cea mai bogată parte din Uniunea Sovietică, deci interesul cere unirea. Trăiască dar, unirea cu Ucraina Sovietică.

D. Ion Odoviciuc luînd din nou cuvîntul se referă la motivele reale ale d.dr. Hodor şi spune că după recensămîntul din anul 1912 din locuitorii Maramurăşului vechiu 51 procente, deci majoritate a fost ucraineni, urmat apoi ungurii, evreii şi românii.

— Toţi suntem legaţi de acest pămînt. Ambele părţi a judeţului sunt un singur corp pe care nu-l poate despărţi un rîu. Să nu mai suferim între noi lupte religioase, de rasă şi de naţionalitate, ci să trăim frăţeşte împreună. Asmuţiători[i] urei dintre popoare sunt duşmanii progresului şi reprezentanţii unor interese personale. În momentul cînd intrăm în marea Uniune Sovietică, nu mai exista problemă Ucrainiană, evreiască, română sau ungară.

— Trăiască Armata Roşie!

— Trăiască Uniunea popoarelor Sovietice!

— Trăiască Mareşalul Stalin!

După aceasta adunare[a] a aprobat în unanimitate proectul de hotărîre ce-l dăm în întregime în altă parte a ziarului. Acest proect a fost citit în trei limbi.

REZOLUŢIA Adunării Generale al cetăţenilor oraşului Sighet pentru Unirea Maramureşului cu mamă sa „Ucraina-Sovietică".

Poporul Maramureşului nostru trăieşte zile istorice mari cu ajutorul Armatei Roşli pentru totdeauna au fost rupte lanţurile robiei şi a dominaţiei străine asupra pămîntului de veacuri Ucrainean.

Multe secole dragul nostru Maramureş a fost rupt de la mama sa Ucraina şi poporul său a fost sortit morţii. Cîştigînd acum libertatea, noi cetăţeni[i] oraşului Sighet ne[-]am adunat liberi ca să înfăptuim visurile şi străduinţele noastre de veacuri.

Noi considerăm că Maramureşul şi totodată oraşul Sighet este pămînt Ucrainean unde deşi de secole poporul ucrainean şi alte cetăţeni au fost persecutaţi din partea asupritorilor fascistea austro-ungare, [?!?] română, totuşi majoritatea populaţiei o formează populaţia ucraineană.

Niciodată rîul Tisa n-a fost şi nu poate fi cauza împărţiri[i] judeţului nostru în două părţi; deoarece are aceeaşi populaţie pe ambele părţi ale Tisei. Aşa pe partea dreaptă şi stînga a Tisei, pe teritoriul Mara-

mureșului trăiesc în majoritate ucrainienii. Populația ucraineană ca și cea maghiară și română vede de bine a se uni cu Ucraina Sovietică și în mod unanim a semnat Manifestul Primului Congres al Comitetelor Poporului Ucrainei Subcarpatică pentru unirea Ucrainei Subcarpatice cu Ucraina Sovietică. Acest manifest exprimă și visul și străduințele noastre. Dintr-o populațiune de 13.000 suflete ale orașului au semnat pînă acum manifestul peste 8.000.

Populația județului nostru a format unități de partizani cari au luat parte contra fasciștilor germani și maghiari ajutînd Armata Roșie în luptele pentru eliberarea Carpaților. 1.600 de Ucrainieni au intrat ca voluntari în Armata Roșie și cari iau parte deja în luptele contra Germanilor fasciști. Aceste fapt[e] o dovedesc dragostea mare către Armata Roșie și mama lor Ucraina Sov[i]etica.

1) Bazîndu[-]se pe aceste fapte adunarea hotărăște în mod unanim: a ruga supremul Sovietic al Republicii Ucrainiene Socialiste Sovietice și Supremul Soviet al Republicilor Uniu[n]ii Socialiste ca să unească orașul Sighet și teritoriul Maramureșului cu mamă sa Ucraina Sovietică.

2) A înființa adevărată autoritate a poporului în care să fie reprezentate interesele întregii populațiuni; adică „comitetul poporului" în care să fie aleși cei mai buni fi[i] și fiice a poporului nostru și cari să înfăptuiască unirea Maramureșului, cu marea Ucraina Sovietică, deoarece numai în hotarele ei vom putea găsi libertatea, ocrotirea individualității naționale și toate condițiunile pentru înflorirea economică și culturală.

Primind din partea Armatei Roșii libertatea și formînd Comitetul Poporului ne simțim obligați să ajutăm din toate puterile noastre, să ne îngrijim ca să refacem situația economică a poporului și [să] ridicăm nivelul de trai a[l] muncitorilor. Drepturile și libertatea cîștigate acum, nu le vom ceda nimănui. Să trăiască Unirea Maramureșului Ucrainean cu mama sa Ucraina Sovietică!

Slava Armatei Roșie [sic!] eroice eliberatoarea noastră! Să trăiască părintele nostru Marele Stalin!

Din încredințarea adunării cetățenilor orașului Sighet-Maramureș.

PREZIDIUL[33]

Apoi a urmat alegerea membrilor Comitetului poporului din Sighet, care a fost propus de Frontul Național Democrat și primit cu unanimitate *[Membrii Comitetului Poporului din Sighet.]* Lista membrilor consiliului poporului din Sighet este următoarea: Ion Odoviciuc, dr. Iuliu Hodor, Cumnacu Nicolaie, Bocotei Teodor, dr. Szöllösy Tiberiu, Benkö Elena, Bérczi Ștefan, Lazarciuc Nicolai, Mihoc Petru, Fancovici Emil, Medveczky Andrei vicar, Zekany Vasile, Pipaș Nicolai, Sidorovna Ioana, Jakobinyi József, Ierima Vasile, Moiș Ion, Fisch Ernest, Otruba Jurco, Czibelenykó Fedor, Izrael Albert, Spácay Ștefan, Bilaș Vasile, Iliciuc Alexandru, Czauciuc Gavril, Toronszky Ioan, Kadar Iurcó, Lukaci Otto, Orgici Vasile, Berinde Titus vicar, Oros Gheorghe și Saldaciuc Alexandru.

[33] *Idem*, p. 3.

Dl. Odoviciuc a arătat mai întîi chemarea mare a consiliului, anunţînd apoi că consiliul va prelua conducerea oraşului.

Impozanta adunare istorică de alipire a Maramureşului a sfîrşit după masă în sunetele însufleţite a Imnului Sovietic.

După grandioasa adunare a urmat un splendid concert festiv. Au fost prezentate publicului de către minunata trupă a Armatei Roşii, alese şi frumoase compoziţiuni, cîntece, jocuri naţionale ruseşti precum şi dansuri româneşti şi ungare.

După concert a urmat o petrecere dansantă cu care tîrziu noaptea a luat sfîrşit istorica zi a Maramureşului".[34]

Pe pagina următoare a gazetei alte două articole-document de o importanţă deosebită pentru analiza acestei diversiuni politice, naţionale îndreptate împotriva integrităţii şi independenţei statului român de către forţe absconse ale serviciilor de siguranţă sovietice, atrag în special atenţia. Le reproducem pentru valoarea lor documentară. [*Comitetul Poporului din oraşul Sighet a preluat puterea*].

„Comitetul Poporului ales în unanimitate Dumineca înainte de masă [28 ianuarie 1945 — n.n. G.I.B.], şi-a ţinut şedinţa de constituire în după masa aceleiaşi zile. D. Odoviciuc Ion a adresat o vorbire însufleţită membrilor, arătîndu-le că au de împlinit o mare misiune istorică.

— Nu vreau să se zică — spune vorbitorul — că »am călcat din ciubăr în vadră«. Trebuie să mergem pe drumuri noui şi pe fiecare membru trebuie să-l însufleţească cel mai sfînt interes public pe care permanent trebuie să-l aibă în faţa ochilor.

Consiliul format din 32 de membrii, a ales o delegaţie permanentă compusă din 15 mebrii, cari vor rezolvi chestiunile curente a oraşului Aceştia sunt următorii: Ion Odoviciuc, Dr. Iuliu Hodor, Cumnacu Nicolaie, Bocotei Teodor, dr. Szöllösy Tiberiu, Benkö Ileana, Lazarciuc Nicolaie, Mihoc Petre, Medveczky Andrei, Sidorova Ioana, Iosif Jakobini, Moiş Ioan, Fisch Ernestin, Otruba Iurco şi Saldaciuc Alex.

Delegaţia permanentă şi-a ales preşedintele în persoana d. Otruba Jurco, iar ca vicepreşedinte 1. Dr. Iuliu Hodor şi 2. Jacobini Iosif.

Luni dimineaţa [29 ianuarie 1945 — n.n. G.I.B.] consiliul şi-a ţinut prima şedinţă.

Otruba Iurco preluînd conducerea oraşului, a declarat în cuvinte însufleţite că se simte destul de tînăr şi în depline puteri ca să împlinească misiunea care şi-a asumat-o, în interesul poporului.

— Linia principală care mă va călăuzi va fi cinstea şi conştiinţa obligaţiilor împlinite. Mandatul îl primim de la popor, iar dela acei ce nu lucrează în interesul acestui popor, acest mandat poate să fie ri ţun rînd lipsă în textul tipărit — n.n. G.I.B.] cea mai integrală democraţie. Toate drepturile zice vorbitorul — de la popor derivă.

— De azi, asupra oraşului Sighet şi judeţului Maramureş străluceşte o nouă stea.

Vorbele preşedintelui au fost primite cu vii aplauze şi aclamaţii. Se deleagă apoi o comisie de cinci, care să preia serviciile primăriei. Comisia de cinci este compusă din: Otruba Jurco, Saldaciuc Alexandru, Jacobini Iosif, Mihoc Petru şi Sidorova Ioana.

[34] *Ibidem.*

Comisia s-a și apucat de lucru".[35]

Al doilea document publicat se referă la *„Obligațiile Comitetului Poporului."*

„1. Comitetul poporului este adevărată autoritate a poporului, care este chemat să întrupeze dorința poporului de a uni Maramureșul cu Ucraina Subcarpatică și prin aceasta cu Ucraina Sovietică și cu marea Uniune Sovietică.

2. Com[itetul] pop[orului] lichidează rămășițele partidelor și a organizațiilor fasciste, a legilor antidemocratice și a impozitelor fasciste.

3. Com[itetul] pop[orului] va lua măsuri pentru o imediată introducere a ordinei în gospodăria orașului și pentru o ordine exemplară în toate.

4. Com[itetul] pop[orului] va lua măsuri pentru îndreptarea aprovizionării orașului, pentru refacerea comerțului, industriei și a meseriilor.

5. Va susține orice inițiativă particulară, cinstită și va organiza cooperația.

6. Com[itetul] pop[orului] va lua măsuri pentru renașterea și înflorirea culturei tuturor naționalităților, cari trăesc în acest oraș.

7. Com[itetul] pop[ular] va lua măsuri pentru îmbunătățirea situației materiale a muncitorilor manuali și intelectuali.

8. Com[itetul] pop[ular] va lua măsuri pentru îmbunătățirea asigurării sănătății publice a populației.

9. Com[itetul] pop[ular] va uni toată populația orașului Sighet într-o singură familie sub steagul marei Uniuni a Republicelor Sovietice.

10. Iată pentru ce în comitetul poporului trebuie să fie aleși cei mai buni și cei mai încercați fii ai poporului, *cari ar fi gata să servească fără ezitare Uniunea Republicelor Sovietice* [s.n. G.I.B.]".[36]

Jos, pe ultima pagină a gazetei, o chemare: *„Semnați Manifestul de Unire"*, cu următorul text: „Cei cari n-au semnat manifestul de unire cu Ucraina Subcarpatică și doresc a face aceasta, să se prezinte la primăria orașului sau la sediul sindicatelor".[37]

În acele săptămîni prezentul și viitorul Maramureșului românesc din stînga Tisei se dovedeau a fi în primejdie. O parte a luptelor din războiul antifascist se desfășurau în acele zile nu departe de Maramureș, pe teritoriul Slovaciei, Cehiei, Ungariei. Maramureșul, situat în prima zonă din spatele frontului, era socotit ca un teritoriu de siguranță militară pentru armata sovietică, și, sub acest pretext, erau interzise orice fel de acțiuni publice. După cum mărturisește prof. Grigore Holdiș în ianuarie 1945, „populația românească a protestat împotriva acestui sistem de teroare asupra populației românești din partea ucrainienilor și astfel borșenii și ceilalți locuitori români din Maramureș au pornit un marș asupra Sighetului, dar la Vad au fost întîmpinați de armata sovietică, considerînd manifestația ca reacționară, organizată în spatele frontului antihitlerist [...] Astfel s-a produs conturbare și vrajbă națională, care a durat multă vreme. Populația românească s-a izolat

[35] *Idem*, p. 4.
[36] *Ibidem*.
[37] *Ibidem*.

de P.C.R. și de Uniunea Sovietică, întărindu-se astfel reacțiunea grupată în jurul P.N.Ț. și P.N.L."[38]

Lupta pentru rezolvarea problemei Maramureșului din stînga Tisei a fost îngreunată de situația complexă politică, militară, națională, economică, diplomatică din acele săptămîni ale primăverii anului 1945. În primul rînd greutățile și situația locală, precară, specifică. „Sub administrația ucraineană aici nu au vrut să împartă pămîntul" — notează un raport oficial al Comitetului județean Maramureș al Partidului Comunist din România trimis din Sighet, la 29 mai 1945, C.C. al P.C. din România, la București[39]. Din același raport rezultă că „alimentarea județului nu este asigurată; în unele regiuni bîntuie foametea cea mai cumplită. Scumpetea e uriașă: 1 kgr. pîine 800—1000 lei; 1 kg. lapte 250—300 lei, 1 ou 100 lei etc. Șomajul este mare.

Cauzele: Lipsa căilor de comunicație. Linia ferată prin Cehoslovacia este închisă de ucrainieni. S-au confiscat patru vagoane de cereale și circa 5 vagoane cu sare, astfel nu mai pot circula mărfuri pe acolo. Autocamioane stau la dispoziția județului dar puține și slabe. Drumurile sînt rele, podurile aruncate în aer, pentru refacerea lor ar fi necesari bani și bani nu avem. Județului i s-a destinat 100 milioane lei însă pînă în prezent nu am primit nimica. Și această sumă ar fi minimă.

Intenționăm să unim calea ferată îngustă industrială ce vine de la Satu Mare — Bicsad, cu cea de la Cîmpulung [pe Tisa] — Maramureș. Pentru aceasta avem nevoie de ajutorul guvernului. Prin muncă de folos obștesc nu s-au putut face drumurile, pentru că pe de o parte populația a făcut muncă obștească pentru armată [sovietică] numai în oraș 400—500 oameni zilnic, pe de altă parte a fost problema însămînțărilor.

În oraș sînt 7 spitale militare sovietice, un lagăr mare de prizonieri și o garnizoană numeroasă. Toate edificiile mari sunt ocupate — școli, tribunal, palatul cultural, internatul, locuințe etc.

Primăria a cheltuit pentru nevoile armatei sovietice 390.000.000 lei.

Orașul este complectamente golit. Spitalele, lagărul, garnizoana trebuiau înzestrate din partea orașului. Sute de mii de scaune, paturi, șezlonguri (dormeze), mese, fotolii, dulapuri, mese de birou, tacîmuri, farfurii, castroane, perne, cearceafuri, plapome etc. au fost date. Tot ce era s-a dat, rezerva deportaților a fost epuizată. Astăzi cerințele noi ale Armatei sovietice sînt satisfăcute — căci se cere insistent — prin rechiziții de la populație. Se cer zilnic fel de fel de lucruri, înafară de cele sus amintite. Se ia perna de sub capul omului cu asistență din partea autorităților civile pe seama armatei sovietice. Afară de cele sus amintite — covoare, oglinzi mari, mașini de cusut, spre întrebuințare [2] dar cînd pleacă unitatea ia tot ce i-a fost dat. Unitatea care vine trebuie din nou înzestrată.

Județul Maramureș nu poate suporta aceste greutăți. Siguranța publică în oraș și județ, așa zicînd, nu există. Zilnic sînt 15—20 spar-

[38] Informația este furnizată de prof. Grigore Holdiș din Sighet în documentarul întocmit la 2 mai 1969 și aflat în arhiva personală Dr. Gheorghe I. Bodea.

[39] Arhiva Comitetului Județean P.C.R. Maramureș, Dosar nr. 561, fond 3, nr. 165/1945. Copia documentului în arhiva personală Dr. Gheorghe I. Bodea.

geri. Soldații [sovietici] intră prin case și iau ce le place. Sînt golite locuințe întregi cu autocamioane [...]

În județ sînt parașutiști nemți și bande înarmate, care au omorît acuma 2 săptămîni 15 persoane dintre care 2 ostași sovietici.

Cele de mai sus au ca urmare faptul că populația trăiește în frică permanentă și are un spirit ostil Armatei Roșii și Partidului Comunist. Deci voluntar [voit] sau involuntar [nevoit] este o muncă împotriva intereselor Armatei Sovietice, care împiedică și partidul comunist local să se dezvolte".[40]

După cum își amintește prof. Grigore Holdiș, „abia în martie și aprilie 1945, în urma ajutorului primit de la C.C. al P.C.R. din România prin Vasile Luca și Lucrețiu Pătrășcanu, s-au putut liniști lucrurile în Maramureș".

După cum rezultă din documentele vremii, în urma retrocedării oficiale a nordului Transilvaniei în hotarele firești ale României, guvernul român condus de dr. Petru Groza, prin unii delegați comuniști (N. Goldberger, Vasile Luca, Lucrețiu Pătrășcanu), parteneri de discuție acceptați într-o mai mare măsură de administrația militară sovietică, au făcut eforturi pentru normalizarea situației și a statutului geopolitic și teritorial al Maramureșului din stînga Tisei.

Încercările s-au derulat anevoie și în timp cunoscute fiind antecedentele imediate. Astfel, în ianuarie 1945, tocmai cînd la Sighet are loc grava diversiune organizată de serviciile secrete sovietice, la Moscova, delegația Ungariei aflată acolo pentru semnarea armistițiului a făcut mare propagandă pentru neadmiterea reinstalării administrației românești în Transilvania. Tot atunci, la Moscova se afla și o delegație a P.C. din România care, la revenirea în țară, a declarat că „dacă coaliția guvernamentală din București este înlocuită cu una dominată de comuniști, Nordul Transilvaniei va reveni la România". Schimbul de telegrame Groza — Stalin (9 martie 1945) confirma faptul că sovieticii au șantajat România pentru a obține avantaje apreciabile, ca și un regim politic favorabil lor. Mai mult, presiunile de acest tip, inclusiv prin motivul Transilvaniei, nu au încetat nici după reinstaurarea administrației românești în nordul Transilvaniei, la 13 martie 1945.

La început guvernul Groza nu a prezentat siguranță deplină pentru sovietici. O spune chiar generalul Susaikov, reprezentantul sovietic la comisia Aliată de Control, care la 18 martie 1945 declara: „Transilvania nu a revenit la România, ci ceea ce s-a întîmplat este că doar administrația românească a fost instalată în Nordul Transilvaniei pentru a o administra".[41]

În condițiile cînd se definitivau tratativele între guvernul sovietic și cel cehoslovac de alipire a Ucrainei Subcarpatice (din care făcea parte și Maramureșul din dreapta Tisei) la Uniunea Sovietică Maramureșul din stînga Tisei nu mai prezenta un interes deosebit pentru sovietici. Așa se face că, încet, încet, administrația românească își reia atribuțiile în Maramureșul ce cunoaște frămîntări și convulsii marcante. Este numit un nou prefect român în persoana Dr. Iulian Chita. Acesta parti-

[40] *Ibidem.*
[41] *Tribuna*, Cluj-Napoca, nr. 26 (2—8 iulie) 1992, p. 9.

cipă în a doua jumătate a lunii aprilie 1945 la conferința de la București a prefecților din toată țara. Reîntors în Maramureș, prezintă în cadrul mai multor expuneri hotărîrile luate la București „în legătură cu ameliorarea situației economice din Maramureș. A arătat că actualul guvern depune toate sforțările pentru ajutorarea județelor cari în trecut, datorită poziției lor geografice, au fost neglijate într-un mod condamnabil [...]

Luîndu-se în discuție problema valutei și în special a rublelor, d. prefect a comunicat că în scurt timp Banca Națională va recurge la schimbarea banilor pe întreg teritoriul Ardealului de Nord. Deși schimbarea rublelor constituie o problemă locală, cei în drept au promis că vor păși fără întîrziere la soluționarea ei. Deci în curînd rublele vor fi preschimbate".[42]

La 25 aprilie 1945 se anunță în presă că „la Sighet s-a organizat jandarmeria democratică. Este în curs organizarea în județul întreg din elemente locale nepătate". Tot acolo se aduce la cunoștință că „potrivit dispozițiilor luate de către Ministerul Agriculturii, toate pămînturile rămase neînsămînțate pînă la data de 15 aprilie a.c. pot fi folosite de oricine, recolta revenind acelora care le vor lucra".[43]

Într-o ședință a organizației județene a F.N.D. Maramureș care a avut loc la 12 mai 1945, prefectul județului „a făcut o largă dare de seamă asupra rezultatelor obținute de către delegația trimisă la București [...] În privința refacerii Maramureșului s-a obținut promisiunea alocării unui fond de 100 milioane lei și altă una sută milioane pentru refacerea drumurilor.

În privința încadrării funcționarilor, d. prefect a anunțat că acestea sunt în curs de efectuare. Fiecare minister va trimite o comisiune care va lucra pe loc. Încadrarea funcționarilor de la Justiție se va face chiar cu ocazia venirii în județ a dlui Ministru Pătrășcanu a cărei vizită este anunțată.

În privința personalului învățămîntului maghiar, guvernul a dispus că acesta să fie plătit de inspectoratul învățămîntului maghiar [!?!] căruia i s-au pus la dispoziție, în acest scop, 400 milioane lei. Funcționarii ucrainieni, cari n-au cetățenie română, vor putea fi utilizați temporar cu contract, urmînd ca acei ce doresc să rămînă aici, dacă îndeplinesc condițiunile de ordin democratic și dacă sunt necesari, să-și [poată] face cere[re] din naturalizarea, după toate formele legale.

În privința învățămîntului ucrainean, s-a alcătuit o comisiune, care din comună în comună va stabili numărul de posturi necesare, urmează să fie plătite de inspectoratul șc[olar] din Sighet.

În privința mijloacelor de transport, s-a pus în studiu problema unui tren direct Sighet—București, iar ca măsură imediată, s-a obținut o cursă săptămînală de autobus Sighet—Cluj [...] Dl. prefect a mai anuntat că în curînd se vor instala la graniță oficii de vamă și pază de grăniceri".[44]

Din citatul raport al Comitetului județean Maramureș al Partidului Comunist din România trimis C.C. al Partidului Comunist la București

[42] *Poporul*, Sighet. 25 aprilie 1945, p. 2.
[43] *Idem*, p. 1.
[44] *Idem*, 16 mai 1945, p. 2.

aflăm că, din punct de vedere organizatoric, în luna mai 1945, „Comitetul județean al Partidului Comunist se compune din 8 membri. Numărul membrilor din orașul Sighet este de 48. Numărul celulelor este de 9. Partidul este încă organizat în centrele de plasă; Vișeul de sus cu 10 membri; Șugatag cu 15 membri și alte 5 comune.

Numărul total al membrilor este de circa 100.

Comitetul județean ține ședințe regulat din 10 în 10 zile cel puțin. Celulele [de partid] s-au format numai la 18 mai 1945. În privința naționalităților, membrii se împart astfel: români 25%, unguri 20%, evrei 40% și ruteni 15%.

După apartenența socială: muncitori 40%, țărani 25%, intelectuali și mici meseriași 35%.[45] Este poate cea mai elocventă dovadă a ceea ce constată același raport cu cîteva pagini mai încolo, referindu-se la faptul că în Maramureș „populația trăiește în frică permanentă și are un spirit ostil Armatei Roșii și Partidului Comunist".[46]

Miercuri, la 4 iulie 1945, săptămînalul POPORUL MARAMUREȘULUI, care apare sub conducerea unui comitet, și se vinde cu 20 de lei bucata, publică pe prima pagină știrea intitulată: *„Rusia Subcarpatică s-a unit cu Ucraina Sovietică.* Radio București anunță: În ziua de 29 iunie a.c. au luat sfîrșit conversațiile dintre Dnii Molotov și Firlinger, primul ministru Cehoslovac, încheindu-se un acord în privința teritoriului cunoscut sub numele de Rusia Subcarpatică care în urma tratatelor din Saint Germain din 1919 a fost alipit Cehoslovaciei ca teritoriu autonom. Acum această Regiune, din voința poporului și înțelegerea pașnică a celor două guverne s-a reatașat Patriei mame Ucrainei Sovietice.

Cetățenii originari de pe acest teritoriu au posibilitatea de a se reîntoarce pînă la data de 1 ianuarie 1945".[47]

Imediat sub această știre este publicată o alta: *„Problemele Maramureșului în Consiliu[l] de miniștri.* București. Consiliul de miniștri de ieri [3 iulie 1945 — n.n. G.I.B.], în urma referatului d. Lucrețiu Pătrășcanu, a hotărît că în curînd va începe o mare acțiune de refacere și ridicare economică și socială a Maramureșului.

D. Ministru Pătrășcanu, a arătat în culori vii situația grea a Maramureșului în urma distrugerilor războiului, iar Consiliul a aprobat ajutoare imediate de alimente și medicamente".[48]

Peste o săptămînă, în proximul număr de gazetă, *„Poporul Maramureșului"* publica articolul așteptat cu interes de maramureșeni intitulat: *„Amănunte în legătură cu unirea Ucrainei Subcarpatice la Ucraina Sovietică"* avînd următorul text: „Tratatul încheiat la 29 Iunie între U.R.S.S. și Ceho-Slovacia, a fost adus la cunoștința lumei în aceeaș zi. În articolul 1, al tratatului se stabilește că teritoriul cunoscut sub numele de Rusia Subcarpatică, care în baza tratatului dela Saint Germaine [sic!] din 10 Sept. 1919, a fost alipit ca teritoriu autonom Cehoslovaciei,

[45] Arhiva Comitetului Județean P.C.R. Maramureș, Dosar nr. 561, Fond nr. 3, nr. 165/1945.

[46] *Ibidem.*

[47] *Poporul Maramureșului*, Ziar de luptă democratică, Sighet, nr. 24, miercuri, 4 iulie 1945, p. 1.

[48] *Idem*, 11 iulie 1945, p. 3.

se unește cu Ucraina Sovietică. Granița ce a fost la 1 Septembrie 1938, între Slovacia și Ucraina Subcarpatică, cu anumite schimbări, devine graniță între U.R.S.S. și Cehoslovacia. Tratatul urmează să fie ratificat de Prezidiul Sovietului Suprem și Adunarea Națională Cehoslovacă.

Protocolul anexă al tratatului prevede dispoziții privitoare la comisia care va trasa granița pe teren între U.R.S.S. și Cehoslovacia și la dreptul de opțiune al cetățenilor. Așa cetățenii de naționalitate cehă sau slovacă, aflați pe teritoriu[l] Ucrainei Subcarpatice, pot opta pînă la 1 Ianuarie 1946 la cetățenia Cehoslovacă, iar cetățenii de naționalitate ucraineană și rusă aflați pe teritoriu Cehoslovac pot opta pentru cetățenia U.R.S.S. Această optare nu intră în vigoare decît după aprobarea din partea Statului pentru care s-a optat. După aprobarea opțiunei cetățenii vor pleca în statul respectiv, în timp de 12 luni, putîndu-și duce cu ei toată averea mobilă, iar pentru cea imobilă vor primi compensații. Pentru aplicarea Tratatului, precum și a Protocolului, se instituie o Comisie de Lichidare în care vor fi reprezentate Înaltele părți contractante.

Dealtfel dl. Hrusesov [sic!] președintele sovietului suprem al republicei sovietice ucrainene a vizitat regiunea realipită la patria mumă. Cu ocazia serbărilor din Uzhorod a ținut un mare discurs festival."

Din vara anului 1945 deci, românii din Maramureșul de la nord de Tisa (care nu au fost luați în considerare în cadrul stipulării condițiilor de opțiune) au fost înglobați Ucrainei Sovietice. Tisa a ajuns să despartă din nou părinți de copii, frate de frate, nepoți de bunici.

Păstrînd proporțiile, diversiunea ce ar fi putut deveni tragică pentru Maramureșul românesc în 1945 se înscrie ca un mic rol episodic în marele scenariu al politicii U.R.S.S. de întărire a securității ei în contextul postbelic.[49] Prof. Charles Gati susține că Stalin percepea trei zone distincte în Europa pentru scopul enunțat: 1) o regiune necomunistă vest-europeană sub control comunist care să includă și Grecia; 2) o regiune comunistă sub control sovietic în Europa răsăriteană, de la Polonia și răsăritul Germaniei la Marea Neagră, cu România și Bulgaria (aici incluzîndu-se regiunea subcarpatică cuprinzînd și Maramureșul de o parte și de alta a Tisei); 3) o regiune intermediară în care să guverneze o coaliție politică în care comuniștii să aibă o influență crescîndă (Iugoslavia, Austria, Ungaria, Cehoslovacia, Finlanda).

Desigur, metodele instaurării comunismului și dominației sovietice în Europa central-răsăriteană au fost extrem de diverse, de la țară la țară și de la o etapă cronologică la alta. Ceea ce a favorizat însă într-o măsură deosebită procesul sovietizării zonei au fost și conflictele naționale, mai grave sau mai puțin însemnate, și cele teritoriale din interiorul zonei. Cazul evenimentelor petrecute și regizate de sovietici la nord și la sud de Tisa (incluzînd și Maramureșul, care pînă la urmă tot în zona lor comunistă a căzut odată cu România întreagă), se înscrie în acest act al scenariului. Acesta a permis atît anexări teritoriale propriu-zise de către U.R.S.S. spre granița sa apuseană (cazul și al regiunii subcarpatice incluzînd și Maramureșul de la nord de Tisa), cît și ames-

[49] Vezi, în acest sens, Vasile Pușcaș, *Conflicte naționale și teritoriale în Europa central-răsăriteană și impunerea dominației sovietice (1944—1947)*, în *Tribuna*, nr. 26 (2—8 iunie 1992), p. 9—11.

tecul flagrant în zonă, cu sporirea șansei comuniștilor din aceste țări de a accede la putere. Și toate acestea cu o „înțelegere" binevoitoare, de multe ori din partea puterilor occidentale, care și-au împărțit cu bună știință, cu mai mult timp înainte, zonele de influență din această parte a Europei, în acord cu Uniunea Sovietică. De aceea, pentru neamul românesc, răsună și azi, cu glas de bucium și durere, versurile Eminescului:

„De la Nistru pân' la Tissa
Tot Românul plânsu-mi-s'a".

GHEORGHE I. BODEA

A TRAGIC EPISODE, LESS KNOWN, OF THE MARAMUREȘ' HISTORY

(Abstract)

This study presents a very little explored problem: the events from Maramureș in the winter and the spring of 1945, a very important period for the territorial integrity of Romania, when, through a red herring organized and led by Secret Soviet Services under the authority of Nikita Sergueyevitch Khrushtchov (the President of People's Commissariat from Ukrainean Soviet Socialist Republic with the headquarters in Kiev), tried — and for a short time it was successful — the annexation of Romanian Maramureș (South of Tisa) to U.S.S.R. Till 1945 the Soviet Secret Services succeed to annex the Sub-Carpathian Ukraina (this territory includes Maramureș from North of Tisa), which, after the Peace Treaty signed at Saint-Germain in 1919, was annexed, like a self-governing territory to Czechoslovakia.

Keeping the proportions, the red herring which can became a tragedy for the Romanian Maramureș in 1945, it is a little episode in the great scenario of the Soviet policy for strengthening of her security in the post-war context.

SISTEMUL COOPERATIST DIN NORD-VESTUL TRANSILVANIEI DUPĂ DICTATUL DE LA VIENA

IV. Federala „Hangya" din Tg. Mureș

(5 IX 1940 — 25 X 1944)

În studiile noastre anterioare, am clarificat sistemul de organizare a cooperației în Transilvania din perioada interbelică și impactul dictatului de la Viena și asupra lui în ansamblul său*.

În lucrarea noastră prezentăm în continuare în sinteză, evoluția cooperativelor de consum și valorificare a populației maghiare din nord-vestul Transilvaniei după evenimentele din anul 1940.

Pînă în septembrie 1940 așa cum am mai precizat, aceste cooperative au fost asociate la federala de profil „Furnica" (în denumirea în limba maghiară „Hangya") cu sediul la Aiud județul Alba care a rămas în continuare în România.

În situația politică schimbată, cooperativele respective s-au constituit la 24 octombrie 1940 într-o federală nouă la Tg. Mureș, purtînd denumirea în continuare de „Hangya".[1]

Pînă la 31 decembrie 1940 s-au asociat la federală un număr de 179 cooperative din cele 220 unități rămase în teritoriu.

În darea de seamă a federalei din Tg. Mureș pe anul 1941, se făcea aprecierea că reorganizarea activității s-a făcut anevoie din cauza greutăților de ordin economic, a celor pentru găsirea de noi surse de aprovizionare, de transporturi, căi de comunicații între federală și unități și altele.

După constituire federala și-a fixat două obiective principale: continuarea activității cooperatiste și organizarea de activități noi pentru producție proprie și de valorificarea produselor preluate de la populație, prin care să conducă la dezvoltarea rețelei cooperatiste.[2]

În acest cadru și a orientărilor stabilite, rețeaua cooperatistă s-a dezvoltat în primul rînd în extensiune. Astfel pînă la 31 decembrie 1941, numărul cooperativelor asociate a crescut la 388 de unități, în plus cu 208, avînd loc o dublare a lor[3]. În teritoriu au fost create 18

---

* Vezi pe această temă: Vasile T. Ciubăncan, *Lupta pentru continuarea activității cooperativelor populației românești din nord-vestul țării, componentă a rezistenței antihorthyste 1. IX. 1940 — 25. X. 1944*, în *AMP*, 7, 1983, p. 448—462; nr. 8, 1984, p. 505—527; Vasile T. Ciubăncan, *Date noi privind sistemul cooperației din România (Federala din Aiud) după Dictatul de la Viena*, în *ActaMN*, 24—25, 1987—1988, p. 821—833.

[1] Arh. Stat. Cluj, *Fond Federala „Hangya" („Furnica")* Tg. Mureș, dosar nr. 3, f. 1—3.

[2] *Ibidem.*

[3] *Idem*, f. 3.

filiale în jurul cărora au fost arondate cooperativele din zonă, în medie de la minimum 7, pînă la 60 cooperative[4].

În planul economico-financiar, activitatea federalei pe anul 1941 a înscris următoarele realizări principale. Valoarea circulației mărfurilor în rețeaua de aprovizionare și consum, pînă la 31 decembrie 1941 s-a cifrat la 26.449.099 pengö. Aceasta s-a realizat pe două canale de desfacere. Prin unitățile cooperatiste suma de 13.556.921 pengö, iar prin rețeaua comercianților particulari maghiari de 12.852.177 pengö.[5] Numărul acestor comercianți din teritoriu pe care federala îi aproviziona cu mărfuri, era de 1.118. Acest fapt a reprezentat un element nou în relațiile comerciale ale acestor categorii de cooperative din teritoriul ocupat.

Federala a organizat în anul 1941, în cadrul rețelei, un sector de valorificare a produselor din gospodăriile populației, inclusiv a fructelor de pădure și a plantelor medicinale, activități din care a realizat suma de 3.150.771 pengö[6].

Al treilea sector de activitate organizat în anul 1941, a fost cel al producției cu caracter industrial și casnic. În acest scop, federala a achiziționat prin cumpărări, terenuri, clădiri, a făcut construcții noi, toate acestea însumînd investiții de 1.627.000 pengö. A fost obținută și o producție de 430.883 pengö, încă din primul an.

Însumate toate realizările pe anul 1941 din circulația mărfurilor, valorificare și producție, ele se cifrau la sfîrșitul acestuia la 30.029.639 pengö, care transformați în lei românești, erau egali cu 900 milioane lei[7].

La finele anului 1941, federala avea un sold activ în valoare de 13.278.313 pengö, față de 2.191.141 pengö la 31 decembrie 1940, creșterea fiind de peste șase ori. Fondurile proprii însumau 2.826.595 pengö, iar beneficiul realizat a fost de 215.602 pengö[8].

Din aceste date rezultă că după 30 august 1940 rețeaua cooperativelor de consum din teritoriul ocupat, după reorganizare, într-o perioadă relativ scurtă de timp, a depășit greutățile inerente ce s-au ivit și a reușit să-și organizeze și să desfășoare neîntrerupt activitatea pe un plan larg economico-financiar, în care, desigur, federala a avut sprijinul guvernului maghiar, al organelor sale de stat și al băncilor maghiare din teritoriu. La obținerea unor rezultate importante și-au adus un aport însemnat și membrii asociați ai cooperativelor.

Despre activitatea pe anul 1942 a federalei și a cooperativelor asociate dispunem de informații mai restrînse, însă din cele pe care le posedăm se pot înfățișa următoarele aspecte și date. Numărul cooperativelor au crescut la 400, cu 12 în plus și aveau 52.657 membri asociați. Rețeaua dispunea de un număr de 433 prăvălii, 299 băcănii, 649 de bufete. Prin aceste unități și prin filiera comercianților aprovizionați de federale, s-a realizat o desfacere a mărfurilor în valoare totală de

[4] *Idem*, f. 4.
[5] *Ibidem*.
[6] *Idem*, f. 5—6.
[7] *Idem*, f. 4—8.
[8] *Idem*, f. 11—15.

35.076.527 pengö, în plus cu peste 5 milioane, față de anul precedent. Valoarea capitalului social a crescut de la 469.500, la 1.508.640 pengö[9].

Aceste date, chiar și parțiale, atestă o dezvoltare continuă a activității economico-financiare și pe anul 1942.

În anul 1943, activitatea a fost mai pregnant influențată pe linia scăderii eficienței economice de starea de război, de politica economică dirijată în acel scop, de dificultățile de aprovizionare etc. Cu toate acestea federala a reușit să înregistreze un șir de realizări, unele chiar importante.

Numărul cooperativelor asociate a crescut la 410 unități. Circulația mărfurilor în rețeaua de consum a atins cifra de 45.761.927 pengö, din care 35.082.713 pengö a revenit rețelei cooperatiste, iar diferența s-a realizat prin rețeaua comercianților particulari maghiari[10].

În sectorul de valorificare și achiziții, valoarea produselor realizate a fost de 6.974.440 pengö, iar în sectorul productiv, s-a obținut o producție de 8.963.343 pengö. Valoarea realizărilor totale din cele trei sectoare de activitate a însumat 61.699.717 pengö[11].

În comparație cu anul 1941, valoarea totală a desfacerilor, a produselor achiziționate și valorificate, a producției interne, a crescut de peste două ori. De asemenea, valoarea circulației mărfurilor luate aparte aproape s-a dublat pe ambele rețele de desfacere, iar partea desfăcută prin cooperative a crescut de peste 3 ori.

În ce privește evoluția fondurilor principale s-au înregistrat următoarele schimbări. Soldul activ a crescut pînă la 34.257.628 pengö, de aproape 3 ori, față de anul 1941. Fondurile proprii aproape s-au dublat, atingînd 5.271.952 pengö, iar în cadrul lor capitalul social a crescut de la 469.500 pengö în 1941, la 1.897.000 pengö. Beneficiul net realizat pe anul 1943, a fost de 267.756 pengö[12]. A fost cu ceva mai mare față de anul 1941, dar nu pe seama creșterii volumului activităților totale, deoarece cheltuielile de producție au crescut, iar circulația unui fond de marfă dirijat pe bază de cartelă, la prețuri maximale, au influențat negativ asupra realizării beneficiului.

Federala a desfășurat și o activitate social-culturală, atît în rîndul maselor cooperatorilor cît și în cadrul școlilor de toate gradele. În rețeaua școlară a avut organizată o rețea de cooperative, care în 1941, erau în număr de 197, din care 161 în școlile primare, 35 în școlile secundare și una în învățămîntul superior. În anul 1943, numărul lor era de 235, din care 201 în școlile primare. În același an ele au realizat o producție și venituri însumînd 25.191 pengö.[13]

Pe plan cultural, federala a avut o revistă proprie, cu titlul Szövetkezés (Cooperația), care apărea săptămînal, în tiraj de 9.000 — 10.000 exemplare.

A mai editat calendare în tiraj de 72.500 — 73.000 exemplare anual. La Cluj s-a mai editat o revistă lunară în circa 450 de exemplare.

---

[9] *Idem*, f. 31.
[10] *Idem*, f. 21—23.
[11] *Idem*, f. 23—26.
[12] *Idem*, f. 33—34.
[13] *Idem*, f. 27—28.

La acestea s-au mai adăugat şi alte materiale scrise de propagandă cooperatistă, care anual însumau 50.000 — 60.000 de exemplare[14].

Făcînd o sintetizare a principalilor indicatori economico-financiari ai activităţii federalei şi a cooperativelor asociate, se atestă o dezvoltare a lor continuă an de an, lăsînd în afara analizei şi în acest caz anul 1944 din motive cunoscute.

Tabelul nr. 1

— în mii pengö —

Anul de gestiune	Numărul cooperativelor	+ sau — faţă de 1940	Sold activ total	Capital social subscris	Beneficiu	Devorul anual
1941	388	+168	13.278	469	215	30.030
1942	400	+180	—	1.509	124	25.076
1943	410	+190	34.257	1.897	267	61.700

Această reţea cooperatistă a avut de învins un şir de dificultăţi, rezultate din situaţia schimbată după 30 august 1940 şi mai ales a suportat şi ea consecinţele celui de al doilea război mondial. Nu a fost însă împiedicată în mod deliberat pe linie de stat în dezvoltarea ei, dimpotrivă, a primit sprijin mai ales de ordin material şi financiar.

Odată cu acestea centrala cooperatistă şi unităţile asociate au manifestat un şir de iniţiative, care au condus la diversificarea şi extinderea activităţilor în sectoarele de valorificare şi de producţie proprie, care înainte nu erau dezvoltate. Aceste două sectoare în balanţa financiară a anului 1943 au avut o pondere de circa 25%.

Activitatea principală pe linia aprovizionării, desfacerii, valorificării şi a producţiei a avut ponderea cea mai mare în mediul rural, iar baza socială largă a reţelei era formată din masele ţărăneşti în deosebi. De aceea cu tot caracterul politic al sprijinului dat de statul ungar, reţeaua cooperatistă şi unităţile din care era formată prin activitatea lor de ansamblu, au avut un rol pozitiv de ordin economic, social şi cultural. Această reţea nu poate fi identificată cu regimul horthyst de ocupaţie.

Cooperaţia populaţiei maghiare din partea de nord-vest a Transilvaniei asociată la federala din Tg. Mureş, în comparaţie cu celelalte două centrale cooperatiste, româneşti din teritoriul ocupat şi a celei maghiare din România, s-a dezvoltat atît în extensiune cît şi în adîncime într-un ritm mai dinamic. Aceasta s-a datorat faptului că odată cu sprijinul financiar şi material ce l-a primit din partea instituţiilor de credit şi a compartimentelor de aprovizionare din Ungaria şi din teritoriu reţeaua cooperatistă respectivă nu a suportat şi înfruntat şi măsurile de ostracizare, de restricţii şi în atîtea cazuri abuzive din partea guvernului ungar şi a organelor sale de ocupaţie, pe care le-a suportat reţeaua cooperativelor româneşti din teritoriu.

Una din măsurile discriminatorii a fost şi aceea a organizării unei reţele de mici comercianţi maghiari, care într-o măsură însemnată şi cu

[14] *Idem*, f. 71.

scopuri politice au fost plasaţi în localităţi cu populaţie românească, unde în paralel funcţionau unităţi cooperatiste româneşti, pentru a-i contrapune acestora.

În situaţia politică creată statul ungar şi regimul de ocupaţie, odată cu măsurile luate de satisfacerea cel puţin în parte din cerinţele acute de aprovizionare şi consum ale populaţiei maghiare şi prin sistemul cooperatist, a urmărit în plus şi scopuri politice de convertire, de anihilare a unor frămîntări şi reacţii negative din partea unei părţi însemnate ale acestei populaţii faţă de situaţia economică şi socială foarte precară ce s-a creat şi care a afectat-o puternic, dînd naştere la multe nemulţumiri şi frămîntări.

Situaţia valorică a desfacerii mărfurilor prin cooperative de consum asociate la federala „Hangya" şi prin micii comercianţi maghiari aprovizionaţi de ea

Tabelul nr. 2

— mii pengö —

ANUL	Nr. cooperativelor	Valoarea mărfurilor desfăcute	Nr. comercianţilor aprovizionaţi	Valoarea mărfurilor desfăcute	Total valoarea mărfurilor desfăcute
1941	388	13.597	1.118	12.852	26.449
1943	410	35.083	1.204	10.679	45.762

O imagine de ansamblu asupra situaţiei şi evoluţiei celor trei federale cooperatiste, pe care le-am analizat, este dată în următoarele tabele comparativ pentru anii 1940—1943.

Centrala cooperativelor româneşti „Plugarul" cu sediul la Cluj pentru nord-vestul Transilvaniei

Tabelul nr. 3

în mii x — în mii pengö —

Anul de gestiune	Nr. de locuitori români	Numărul cooperativelor	+ sau — faţă de 1940	Valoarea soldului activ	Capital social subscris	Beneficiu	Deficit anual
0	1	2	3	4	5	6	7
1940	1,300	463	—	—	—	—	—
1941	1,200	199	—264	2.050	128	—	—
1942	1,200	244	—219	2.921	254	275	—
1943	1,150	247	—216	4.127	180	495	—

Federala „Hangya" (Furnica) din Tîrgu-Mureş

Tabelul nr. 4

maghiari în mii — în mii pengö —

0	1	2	3	4	5	6	7
1940	1,070	179	—	—	—	—	—
1941	1,100	308	+168	13.278	469	215	30.030
1942	1,140	400	+180	—	1.508	124	35.070
1943	1,160	410	+190	34.257	1.897	267	61.700

Federala „Furnica" din Aiud pentru cooperativele populației maghiare din România

Tabelul nr. 5

maghiari în mii — în mii lei —

0	1	2	3	4	5	6	7
1940	530	180	—	62.424	1.295	797	128.000
1941	480	172	—8	52.749	2.115	3.943	102.000
1942	450	177	—3	85.994	—	4.033	135.000
1943	420	182	+2	126.611	10.835	4.427	198.000

* Datele despre populația probabilă țin seama de mișcarea populației prin refugiere înspre România și invers (n.a.).

Datele comparative prezentate și problemele care au făcut obiectul analizei celor trei federale cooperatiste din Transilvania, sub impactul consecințelor Dictatului de la Viena, ne atestă că această mișcare cooperatistă cu un caracter specific Transilvaniei, în esența ei s-a păstrat și a continuat activitatea într-un anumit fel, fără întreruperi efective. Pe ansamblul său mișcarea cooperatistă a avut un rol pozitiv pe plan economic, social și cultural, cu precădere în rîndul maselor țărănești. O parte însemnată din această organizație cooperatistă după 30 august 1940, a căpătat un caracter politic tot mai pronunțat, care a exercitat influențe diferite asupra evoluției lor.

Din situația specifică a fiecărei rețele cooperatiste pe care am analizat-o, se desprinde în mod evident concluzia după care cooperativele populației românești din teritoriul ocupat de Ungaria s-au confruntat în mod fățiș cu politica uneori destul de brutală a regimului horthyst de ocupație, a guvernului statului maghiar ocupant, a organelor sale centrale și locale. Prin această confruntare permanentă, mișcarea cooperatistă românească s-a impus atît sub raportul recunoașterii ei juridice, cît și sub cel al continuității activității sale. Regimul însă a reușit să creeze un șir de greutăți prin care a împiedicat desfășurarea unei activități normale și a practicat discriminări de ordin politic. Una dintre aceste consecințe, vizibilă, a constituit-o desființarea și anihilarea activității și a funcționării unui număr de circa 247 cooperative românești existente la data pronunțării sentinței dictatului. Ostracizările impuse au frînat într-o anumită măsură nivelul și ritmul și acesta destul de lent al dezvoltării economico-financiare a rețelei în ansamblul ei, comparată cu ritmul dezvoltării rețelei cooperative cu sediul la Tîrgu-Mureș, și însăși a celei cu sediul la Aiud.

Rețeaua cooperativelor populației maghiare din România cu federala la Aiud și cu particularitățile ei specifice și-a păstrat în continuare ființa și în principal autonomia internă. Pe durata perioadei analizate, a înregistrat o evoluție ascendentă. Din acest punct de vedere, situația ei a fost în parte diferită, față de rețeaua centralei cooperatiste românești „Plugarul" socotită atunci, într-un anumit fel omologul ei.

În situația creată și rețeaua cooperativelor populației maghiare a fost afectată de unele măsuri restrictive, abuzive și de îngrădire a multor laturi sau domenii ale activității, din partea guvernului și a regimului antonescian, a unor organe administrative locale. Dar în cea mai

mare parte au fost luate ca o reacție la măsurile discriminatorii ale guvernului ungar și a autorităților împotriva cooperativelor românești din teritoriul ocupat.

Este totuși de remarcat faptul că în mod direct și indirect existența și funcționalitatea ei a fost sprijinită de mișcarea național patriotică românească din teritoriul ocupat, care a pus în acțiune și a știut să folosească cu inteligență principiul reciprocității. În acest context apreciem noi că rețeaua cooperatistă a avut un caracter democratic și un rol pozitiv sub raport economico-social și spiritual, mai ales în rîndul populației din mediu rural.

În ce privește rețeaua cooperatistă a populației de etnie maghiară rămasă în teritoriul ocupat de Ungaria horthystă, a avut o situație politică și juridică diferită față de celelalte două organizații cooperatiste. Ea s-a dezvoltat ascendent și a desfășurat o activitate pozitivă mai ales în interesul țărănimii maghiare.

Ca un rezultat principal pozitiv a rămas pentru acea perioadă păstrarea ființei COOPERAȚIEI chiar și în situații mai reduse pentru una din ele. Ele au avut o bază socială de masă cu precădere din rîndul țărănimii române și maghiare, cu interese fundamentale comune și pe care în funcție de puterea lor le-au servit și apărat. *Nota caracteristică a relațiilor dintre cele trei organizații cooperatiste una română și două maghiare, a fost conlucrarea și colaborarea pentru scopuri comune.*

Problemele și aspectele prezentate, în cea mai mare parte inedite, reprezintă contribuții la studiul și cunoașterea acestor mișcări și organizații cooperatiste și deschid posibilități reale pentru continuarea investigațiilor, publicarea și a altor date și informații caracteristice.

Din lipsa datelor necesare nu am putut cuprinde în analizele făcute și rețeaua cooperativelor de credit ale populației maghiare din nord-vestul Transilvaniei după anul 1940. Ele au avut o federală proprie denumită „Alianța" cu sediul la Cluj în cadrul căreia și-au desfășurat activitatea în anii 1940—1944.

Aceleași motive ne-au împiedicat să analizăm în context și soarta cooperativelor populației germane din teritoriul ocupat, în perioada anilor 1940—1944.

Sperăm că alți cercetători cu preocupări pentru aceste domenii de activitate vor prelua mesajul nostru și le vor cerceta și face cunoscute, întrucît prezintă interes și pentru contemporaneitate.

VASILE T. CIUBĂNCAN

LE SYSTÈME COOPÉRATISTE DU NORD-OUEST DE LA TRANSYLVANIE APRÈS LE DIKTAT DE VIENNE

IV. La Fédérale „HANGYA" de Tîrgu-Mureș (5. IX. 1940 — 25. X. 1944)

(Résumé)

Dans le cadre de ses préoccupations de recherche scientifique concernant le système coopératiste de Roumanie existant pendant la période d'entre deux guerres mondiales, l'auteur analyse en continuation l'impacte du diktat de Vienne sur ce système.

Il y présente l'évolution des coopératives d'approvisionnement, de consommation et de production de la population d'ethnie hongroise restée dans le territoire occupé par l'Hongrie horthyste. Elles se sont organisées dans une fédérale propre, ayant le siège à Tîrgu-Mureş, où elles ont déployé leur activité jusqu'en 1944.

Sur la base des dates du bilan, l'auteur présente leur développement ascendent jusqu'en 1943, tout en soulignant leur rôle positif sur plan économique, social et culturel, surtout dans les rangs de la paysannerie hongroise.

Dans la partie finale, par les tableaux comparatifs nos. 3, 4, 5, l'auteur montre la situation et l'évolution de chacune des trois fédérales coopératistes de Transylvanie, après le diktat de Vienne, l'une roumaine et deux hongroises, en insistant sur leurs problèmes spécifiques.

En conclusion, l'auteur souligne leur rôle positif dans l'ensemble des activités déployés et leur collaboration dans l'intérêt commun de la population roumaine et de celle hongroise de Transylvanie.

PARTICIPAREA OSTAȘILOR ARGEȘENI LA LUPTELE PENTRU ALUNGAREA TRUPELOR HITLERISTE ȘI HORTHYSTE DIN PARTEA DE NORD-EST A TRANSILVANIEI*

Epopeea participării României la războiul antihitlerist, glorioasă în întregul său, este prefațată cu strălucire de luptele purtate de forțele armatei române în perioada 23 august — 25 octombrie 1944 pentru apărarea Capitalei, zdrobirea trupelor hitleriste aflate la sud de Carpați, cît și a celor ce se retrăgeau din fața înaintării armatei sovietice, blocarea căilor de acces ale trupelor fasciste spre Muntenia și Oltenia (Operația de acoperire) și eliberarea întregului teritoriu național de sub ocupația trupelor germane și ungare, eveniment de mare importanță în desfășurarea celui de-al doilea război în ansamblul său. Eliberarea părții de nord-vest a țării de sub dominația fascistă a cerut mari eforturi și numeroase jertfe.

Construirea de către horthyști a numeroase linii de fortificație, terenul accidentat deosebit de prielnic pentru o rezistență îndelungată, ca și cele circa 30 de divizii germane și ungare, între care opt divizii blindate, masate de-a lungul vremelnicei frontiere, reprezentau tot atîtea obstacole ce trebuiau depășite de către unitățile sovietice și române.

Luptele de pe Dealul Sîngeorgiu (Oarba de Mureș) au marcat un punct de cotitură în istoria eliberării părții de nord-vest a României de sub dominația hitleristă și horthystă, lupte care s-au încheiat victorios la 25 octombrie 1944.

La aceste eroice acțiuni, alături de celelalte unități ale celor două armate române, au luat parte, începînd de la 26 august, și unitățile de argeșeni, din care făcea parte și autorul acestei lucrări. Eram sergent major T.R., comandant al unei secții din bateria a doua de tunuri a Regimentului 6 artilerie, care, refăcut după pierderile suferite în cursul retragerii din Moldova, s-a angajat efectiv pe frontul din Transilvania, unde acționau deja unitățile de recruți ale Diviziei.

Analiza participării Diviziei a 3-a de infanterie la luptele de eliberare a întregului teritoriu național de sub dominația fascistă presupune îndreptarea atenției în cîteva direcții cum ar fi zona geografică în care se aflau respectivele unități atunci cînd Marele Stat-Major instaurat de forțele revoluționare a încadrat operativ și aceste unități, precum și trecerea lor succesivă pe sub diferite comenzi pînă la refacerea Diviziei a 3-a, ca unitate de sine stătătoare, în prima decadă a lunii septembrie 1944.

---

* Fragmente din lucrarea „Podul speranțelor", predată spre publicare Editurii „Dacia" din Cluj-Napoca.

De asemenea, trebuie avut în vedere și faptul că Divizia a 3-a de infanterie, compusă din cinci regimente, cu garnizoana în Pitești, Cîmpulung și Curtea de Argeș, a fost încadrată între cele 12 mari unități române care aveau să lupte alături de trupele sovietice și sub comanda operativă a sovieticilor care, de la 20 septembrie 1944 au început să-și exercite efectiv autoritatea asupra unităților aferente, începînd de la stabilirea componenței unei mari unități inclusiv componența unei grupe de infanterie, numărul și puterea de foc a artileriei divizionare și altele, fără a mai vorbi de tactica de luptă total diferită de aceea a unităților românești specialiste în mișcări manevriere care urmăreau evitarea pierderilor mari de vieți prin efectuarea atacurilor frontale a pozițiilor tari.

Astfel, prin Ordinul Biroului 3 al Marelui Stat-Major, din 20 septembrie 1944, și prin instrucțiunile speciale ce le-au urmat, se stabileau criteriile de întinerire a cadrelor de comandă ale Marilor Unități, operație prin care au fost înlăturați din posturile lor mai mulți ofițeri care participaseră la luptele din nordul și sudul Moldovei, reducerea efectivelor regimentelor de infanterie, care urmau de acum să se constituie din două batalioane în loc de trei, cum era vechea organizare și afectarea ca unități de sprijin a numai unui singur regiment de artilerie în loc de două, cum fusese anterior, și aceasta cu o putere de foc mai mică decît un regiment de artilerie în vechea organizare. Se prevedea ca regimentul de artilerie să aibă următoarea organizare: 4—6 baterii, fiecare a cîte 3—4 piese. Or, noi, cei din partea fost-operativă, avusesem 9 baterii de cîte 4 piese, deci, un total de 36 de guri de foc, față de numai 24 maximum admis de noile reglementări[1].

Desfășurarea rapidă a avenimentelor politico-militare de la sfîrșitul lui august 1944 a pus Marele Stat-Major al Armatei române într-o situație de neinvidiat, fiind obligat să facă față atît trupelor hitleriste și horthyste care se aflau masate în Transilvania, cît și încercărilor acestora de a ocupa trecătorile Carpaților. În privința unităților de argeșeni, se impun următoarele precizări preliminare: a) forțele principale ale diviziei, partea „operativă", se aflau în zona de răsărit a Munteniei în regrupare după evenimentele de pe frontul Moldovei, de unde divizia scăpase cu efectivele rărite și cu unitățile slăbite de peripețiile unei retrageri precipitate, cu oamenii și caii extenuați în urma marșurilor continue, peste dealuri și văi, sau pe drumuri lăturalnice pline de bîrtoape sau de glod, marșuri desfășurate zi și noapte, începînd din dimineața zilei de 21 august, amenințate în permanență de trupele sovietice, care au continuat să ia prizonieri și după 24 august 1944 și temătoare de eventuala întîlnire surpriză cu trupele germane îndîrjite de schimbarea de front efectuată de România la 23 August. Cu toate acestea, după un scurt repaos de regrupare, de la 22 la 24 august, Divizia putea fi apreciată, cum a și fost,ca: *„unitate operațională"*. Așa erau, de altfel, majoritatea unităților și marilor unități ce făceau parte din armata a IV-a română, comandată de generalul Ilie Șteflea, cu toate că se aprecia că această unitate a fost scoasă din luptă. Situația în care se afla armata a fost corect cunoscută de Marele Stat-Major care, în ziua de 24 august

[1] *Documente privind istoria militară a poporului român*, București, 1977, vol. I, p. 323.

1944, prin Ordinul nr. 678 564[2], a stabilit ca zonă de regrupare a armatei un sector ce se întindea ca un arc, în spatele zonei fortificate, ajungînd cu flancul stîng pînă pe muntele Lăcăuțul și cu flancul drept pe malul stîng al Dunării, cu misiunea de a se pregăti pentru a *„trece cît mai repede la dezarmarea și alungarea trupelor hitleriste de pe teritoriul național și pregătirea dispozitivului operativ de eliberare a Ardealului"*[3].

Ordinul operațional din 24 august 1944 avea în vedere apropierea unităților noastre de pozițiile trupelor horthyste care se aflau amplasate în sudul localității Zagon, aproape de trecătoarea Predealului și a Buzăului. Survenit la numai cîteva ore după ce Marele Stat-Major a reușit să stabilească legăturile prin radio cu Armata a IV-a și după ce a primit informații despre situația exactă a trupelor, ordinul amintit dovedea că în planurile Marelui Stat-Major al Armatei Române se conta pe aportul celor două armate, a treia și a patra, aflate pe frontul Moldovei în sectorul Iași—Chișinău. De altfel, Ordinul nr. 6756 al M.St.-M. din 24 august 1944 anunța cele două armate că din ziua primirii Ordinului — 24/8-a *„încetează orice subordonare față de comandamentele germane"* și cere respectivelor unități să *„se retragă cu tot armamentul ce-l au asupra lor și să se opună cu orice sacrificiu încercărilor de dezarmare"*[4].

Neprecizarea din ordin în legătură cu apartenența celor ce ar face „încercările de dezarmare" era de fapt inclusă în calcul, lăsînd libertate de acțiune unităților în raport cu situația dată, știindu-se că o amenințare cu dezarmarea este posibil să apară din cel puțin două părți.

Concomitent, „permanența diviziei" aflate în garnizoana de pace la Curtea de Argeș, Pitești și Cîmpulung primește ordinul de a deplasa unitățile de recruți, „în marș forțat" spre Brașov, unde urmau să intre în subordinea Armatei I-a, comandată de generalul Vasile Atanasiu, care le va subordona, la rîndul său, Corpului de Munte (generalul Gh. Dumitrache). În aceeași zi, Armata I-a aducea la cunoștință Corpului de Munte punerea în marș a celor patru regimente de argeșeni, după cum o confirmă și următorul document:

Marele Stat-Major al Armatei I-a Secția a 3-a, către Corpul de Munte:

„La nr. 236 587[5], din 24 august 1944, se face cunoscut:

Unitățile de recruți ale Diviziei 3 infanterie se deplasează prin marșuri forțate în regiunea Brașov.

1. Regimentul 30 dorobanți, pornit în marș în dimineața zilei de 24 august anul curent, pe itinerariul Cîmpulung—Bran—Brașov. Staționarea în noaptea de 24/25 august curent, în Bran, iar în seara zilei de 25 august în Brașov.

2. Regimentul I vînători, pornit în marș în dimineața zilei de 24 august anul curent, ora 7, pe itinerariul Pitești-Cîmpulung—Bran—Brașov. Staționarea în noaptea de 24/25 august anul curent la Schitu Golești, în noaptea de 25/26 august la Dîmbovicioara, iar în seara de 26 august la Cristian.

---

[2] *Op. cit.*, p. 48.
[3] Telegrama Secției a 3-a a M.St.M. nr. 67 860 din 24/8/1944.
[4] *Documente...*, p. 33.
[5] Vezi Arh. M.A.N., fond 355, dosar nr. 53, f. 3.

3. Regimentul 4 dorobanți, se pune în marș în dimineața zilei de 24 august anul curent, ora 8, pe itinerariul Pitești—Cîmpulung—Bran—Brașov. Staționarea în noaptea de 24/25 august la Lăzărești, în noaptea de 25/26 august la Rucăr, iar în seara zilei de 26 august, la Rîșnov.

4. Regimentul 15 artilerie, pornit în marș în dimineața de 24 august, orele 9, pe itinerariul Curtea de Argeș—Domnești—Cîmpulung—Bran—Brașov. Staționarea în noaptea de 24/25 august la Cîmpulung, în noaptea de 25/26 la Bran, iar în seara zilei de 26 august, la Cristian.

5. Unitățile au hrana pe timpul transportului și două zile de siguranță. Muniția: o unitate de foc pe oameni, restul la trăsuri. Evacuarea bolnavilor la Cîmpulung și Bran".

Din ordin:

Șeful de stat major Armata 1-a,
General adjutant, M. ANDRONESCU

Pentru șeful Secției 3-a
Maior, D. IONESCU

Nr. 41 579 din 24 august 1944

Putem aprecia astfel că unitățile de argeșeni, mai apropiate decît alte unități de zona vremelnicei frontiere stabilite prin dictat, s-au aflat în dispozitivul ordonat din zilele de 25, respectiv 26 august 1944, contribuind la consolidarea pozițiilor deținute de cele două divizii ale Corpului de Munte.

Alte unități de pe raza județului ca: Școala militară, cea de ofițeri de artilerie din Pitești și cea de subofițeri de jandarmi din Găești au primit misiuni de luptă în sectorul Titu—București, urmînd să deblocheze comunicațiile în zona Chitila, unde fuseseră întrerupte de trupele germane[6].

Rapoartele, ordinele de zi și alte documente provenind de la Armata I-a română și de la Corpul de Munte ne aduc informații prețioase, multe nefolosite pînă în prezent, în legătură cu participarea unităților de recruți ale diviziei a treia la lupta împotriva fascismului german și ungar. Astfel, un raport înaintat de Armata I-a Marelui Stat-Major, la data de 3 septembrie 1944, informează că la acea dată au fost încadrați în subordinele armatei și repartizați operativ Corpului de Munte 3.776 militari proveniți *din Divizia a treia recruți*, între care 58 ofițeri, 143 de subofițeri și 3 175 trupă[7].

Ținîndu-se seama de efectivele reduse ale Diviziei, ca și de greutățile terenului, munți împăduriți și numeroase cursuri de ape, între care și Oltul, la data de 4 septembrie 1944 unitățile de recruți ale Diviziei a treia au fost regrupate în două detașamente independente: Detașamentul „Augustin" comandat de colonelul Caleteanu (reg. 30 Dorobanți) și Detașamentul „Belin", comandat de colonelul Ionescu St. (Vînători), fiecare compus din cîte trei batalioane de infanterie și un divizion de artilerie din regimentul 6/15 artilerie[8]. Cele două detașamente au primit ca prime

[6] *Documente*..., p. 237.
[7] Arh. M.A.N., dos. 65, f. 113—120.
[8] După cum rezultă din documentele publicate și din amintirile unor foști voluntari, artileria Diviziei 3 recruți era destul de anemică față de necesități; numai 3 divizioane, adică jumătate din efectivele normale ale celor două regimente. Acest lucru rezultă și din denumirea subunităților de artilerie ca aparținînd Reg. 6/15 artilerie.

misiuni de luptă interzicerea încercărilor inamice de a pătrunde din-coace de vremelnica frontieră în direcția Malnaș-Băi. A doua zi însă aflăm tot dintr-un document al Corpului de Munte că infanteriștii Detașamentului „Belin", contraatacați de inamic cu forțe mult superioare, inclusiv șase tancuri, deși au rezistat pe poziție, datorită pierderilor mari au fost retrași și înlocuiți cu unități din Regimentul 86 infanterie și de un batalion de infanterie moto[9]. Nici Detașamentul „Augustin" nu a avut zile ușoare, el luptînd din greu în apropierea localității Jimbor pe la liziera căreia a reușit să oprească atacul inamic care viza pichetul de grăniceri români din acest sector[10].

La data de 7 septembrie, Detașamentul „Belin", cel retras pentru refacere, primește ordin să înainteze pe direcția: Aita Mare, Aita Mijlocie—Valea Crișului[11], operațiune deosebit de dificilă, care a inclus mai multe atacuri cu grenada și baioneta. După o scurtă regrupare în zona Racoșul de Sus — Baraolt, unitățile diviziei de argeșeni reiau ofensiva pe latura de est a munților Baraolt, ajungînd, în ziua de 11 septembrie 1944 pe aliniamentul: Bățanii Mari, Biborțeni, Racoșul de Sus[12].

În aceste zile, Corpul de Munte intră în subordinea Corpului 33 din Armata a 27-a Sovietică, iar Divizia a 3-a recruți este pusă, ca unitate de sine stătătoare, sub comanda provizorie a generalului Ion Dumitriu, ofițer care în anii primului război mondial luptase ca tînăr sublocotenent în regimentul 4 Dorobanți. Acest provizorat va fi însă de scurtă durată, el a încetat către jumătatea lunii septembrie cu Divizia de argeșeni; întărită cu un valoros lot de ofițeri din comandament și statul-major al Diviziei care se retrăsese de pe frontul din Moldova[13], s-a angajat în aspre bătălii pe Valea Nirajului, cu direcția Tîrgu-Mureș.

La aceeași dată, se ordonă deplasarea spre front și a unităților de infanterie retrase din Moldova. Nu dispunem încă de un document care să ne ateste data în care a avut loc unificarea celor două eșaloane ale Diviziei a 3-a, dar putem lua ca dată orientativă ziua de 13 septembrie, cînd un raport al Diviziei către M.St.-M. arată că unitățile Diviziei se află la nord de Avramești cu flancul drept și la 5 km nord Șoard. Tot la această dată avem și primul document semnat de generalul Ion Dumitriu în calitate de comandant al Diviziei a 3-a (o scrisoare adresată soției locot. Mircea Conciu, mort în urma exploziei unei mine plasate pe un pod între satele Secuieni și Bodogaia, din județul Tîrnava Mare). Prin reorganizarea diviziei, ea a devenit mai puternică atît ca efective, care au crescut la 5.889 de oameni, cît și ca dotare și pregătire de luptă, completările fiind făcute cu oameni bine instruiți și cu experiență militară. În aceste condiții și avînd în vedere deplasarea spre vest a Ar-

[9] *Documente...*, vol. 3, p. 265.

[10] *Idem*, p. 304.

[11] În aceste zile au sosit în zona de operații și unitățile de voluntari care nu au fost incluse în partea operativă, ci însărcinate cu diferite activități în spatele fronturilor ca: refacerea căilor de comunicații, a legăturilor telefonice, dezarmarea elementelor horthyste rămase prin păduri și asigurarea ordinii publice.

[12] *Documente...*, doc. nr. 251, 270.

[13] Ordinul M.St.M., Secția operațiuni, cu nr. 1332 din 6 septembrie, ora 12, este concludent din acest unghi de vedere. El scrie clar: „Comandamentul și Statul major al Diviziei a 3-a de infanterie (fost operativă), se deplasează imediat la Brașov, pentru a prelua comanda Diviziei de recruți care se află în subordinea Corpului de Munte" (Arh. M.St.M., fond 948, f. 44—46).

matei I-a care va conlucra cu unitățile hipo-mecanizate sovietice în sectorul de răsărit al Ungariei, Divizia a 3-a este trecută sub ordinele Armatei a IV-a, comandată de generalul Gheorghe Avramescu și orientată către centrul Transilvaniei, unde avea să participe începînd de la 18 septembrie 1944 la luptele de forțare a Mureșului în dreptul orașului Tîrgu-Mureș. În această zonă, luptele au fost deosebit de crîncene și s-au desfășurat pe o vreme ploioasă de toamnă, cînd ostașii înotau cu greu prin noroaie și bălți, uzi pînă la piele, dar s-au încheiat cu victoria românilor, care au intrat în orașul Tîrgu-Mureș la 28 septembrie, zi în care cădeau în fața asalturilor vijelioase ale infanteriei române și principalele poziții inamice de pe Dealul Sîngeorgiu (Oarba de Mureș).

În dimineața zilei de 19 septembrie, Divizia a 3-a infanterie ataca cu două regimente în linia 1-a (4 și 30 dorobanți) pe direcția înălțimilor de la nord de Niraj, avînd ca obiectiv ocuparea cotelor 420, 463 și 466, pe care a urcat încă din cursul aceleiași zile, dar nu le-a putut menține. Referitor la această acțiune, jurnalul de operațiuni al Diviziei a 3-a subliniază că motivul principal care a determinat pierderea pozițiilor ocupate anterior a fost *„replica dîrză a inamicului, care, dotat cu tot felul de arme automate, artilerie, branduri și tunuri de asalt, ocupă poziții dominante la nord de Niraj"*[14].

Hotărîrea inamicului de a apăra capul de pod de la Tîrgu-Mureș — continuă documentul citat — este exprimată și prin aceea că „la cea mai mică mișcare a unui singur infanterist, concentrează asupra lui toate armele automate și la nevoie chiar și artileria". „Lupta — conchide documentul citat — se dă aici, pe viață și pe moarte". Și totuși, în zilele următoare, dorobanții și vînătorii argeșeni au pătruns în cîteva sate din zonă: Nicolești și Crăciunești, apropiindu-se de localitățile: Ungheni și Leordeni, ambele pe direcția de atac a Diviziei. Dar cu cîte eforturi și mai ales cu cîte jertfe! În aceste lupte care s-au desfășurat fără încetare au căzut mulți militari, între care și sublocotenentul Smaranda și sergentul-major Aramă, sergentul Ivașcu și alții din Regimentul 30 dorobanți.

În 23 septembrie a intrat în foc și Regimentul I Vînători, rămas cîteva zile în linia a doua. Acest regiment va reuși să ocupe și să mențină ferm cota 463, pe care se urcaseră dorobanții lui 30 Muscel încă din ziua de 19 septembrie.

După o săptămînă de lupte extrem de grele, infanteriștii Diviziei a 3-a au cucerit localitățile Ungheni și Leordeni și au respins toate contraatacurile inamice susținute de tancuri. Pentru încleștările din ziua de 27 septembrie, ca și pierderile infanteriei noastre, este edificator raportul comandantului Reg. I. Vînători, colonelul Pambucol, care arată că în aceste lupte *„a pierdut ultimul ofițer comandant de pluton"*.

La 28 septembrie, Divizia a 3-a reia însă atacul, cu cele trei regimente în linia I-a: 4 Dorobanți pe dreapta, pe direcția Acățari, Corunca, Tîrgu-Mureș și celelalte două — 1 Vînători și 30 Dorobanți — pe flancul stîng, pe direcția Dealul Cocoș, Vălureni, Mureșeni, Tg.-Mureș. Acest atac a fost deosebit de impetuos și a condus la pătrunderea în oraș a

[14] *Epopeea de pe Mureș*, p. 201.

batalionului 4 Dorobanți, comandat de căpitanul Nicolae Tomiuc[15]. A doua zi, pe 29 septembrie, cele două regimente care atacau pe flancul stîng au depășit Mureșul și au reușit să realizeze un cap de pod peste Mureș, la sud de satul Mureșeni.

Cu aceasta, pozițiile cucerite de diviziile 9, 11 și 21 infanterie pe Dealul Sîngeorgiu se lărgeau pe dreapta pînă la Tîrgu-Mureș (inclusiv), fapt care reprezenta în cadrul dispozitivului militar din centrul Transilvaniei o mare victorie. Această victorie a fost obținută însă cu prețul a grele jertfe, fapt constatat și de către Marele Stat-Major, care, apreciind că unitățile Diviziei a 3-a *„au mari lipsuri în efective"*, a dispus completarea acestora cu un batalion de infanterie de la Centrul de instrucție Bocșa Montană, iar de la Divizia I Munte, care nu se număra printre marile unități desemnate să lupte sub comanda sovietică, a primit 500 de cai cu harnașamentul necesar, precum și 100 de trăsuri[16]. Odată depășit obstacolul natural reprezentat de rîul Mureș ale cărui maluri fuseseră amenajate de inamic pentru o rezistență îndelungată, unitățile de argeșeni, alături de alte unități, și mari unități ale Armatei a IV-a, au ajuns, pînă la 23 octombrie, în zona Marna Nouă—Ciumești—Berea, toate la sud de Carei, ultima localitate eliberată — după cum se știe — la 25 octombrie 1944[17].

Acest drum al eliberării a fost greu și plin de jertfe și pentru ostașii argeșeni, Divizia a 3-a infanterie pierzînd în cele două luni de operațiuni aproape o treime din efective: 2 788 de militari morți, răniți și dispăruți. Despre eroismul lor vorbesc încă și astăzi locuitorii localităților eliberate și multele morminte ridicate de-a lungul drumului de luptă parcurs de militarii argeșeni, de la Zagon — Nord-Est de Brașov, pînă la Carei, dar mai vorbesc și numeroase documente militare, între care și Ordinul de zi nr. 4 al comandantului Diviziei a 3-a, din care citățm următorul pasaj, edificator: *„Sufletul meu se umple de mîndrie la gîndul că voi..., bravi și eroici ostași ai Diviziei a 3-a, ați dus faima neamului peste hotare, sfărîmînd cu pieptul vostru de voinici dîrzenia dușmanului cotropitor. Mureșul, Crișurile au curs mai repede la auzul pasului vostru eliberator. Cu elan, cu vitejia firească și milenară a argeșenilor și muscelenilor, ați dus, prin lupte crîncene, sub focul mitralierelor și al tunurilor dușmane, bucuria în sufletul fraților români din Ardealul nostru scump, răpit vremelnic... Glorie camarazilor voștri care au căzut cu fruntea sus pentru reîntregirea patriei române!"*

---

[15] Pe acest ofițer destoinic și înflăcărat patriot l-am cunoscut personal în toamna anului 1972. Colonel pensionar, Nicolae Tomiuc își reamintește emoțiile luptelor din toamna lui 1944, cînd își condusese batalionul la eliberarea orașului Tg. Mureș, la consolidarea capului de pod de la Tiszalök, pe care s-a menținut în pofida a numeroase contraatacuri însemnate, luptînd cu spatele la Tisza și uneori chiar cu picioarele în apă.

[16] *Documente...*, vol. IV, p. 151 (Anexa la instrucțiunile nr. 67 000/1944.

[17] În acele zile eroice, cînd întreaga națiune română se afla angajată în aspra luptă împotriva fascismului, alături de bărbații de cele mai diferite vîrste și profesii care s-au angajat voluntari, au participat și numeroase femei, între care remarcăm și activitatea celor 21 de voluntare angajate la spitalele de zonă interioară, nr. 1, 3 și 13, aparținînd celor două armate, I. condusă de generalul V. Atanasiu și a IV-a condusă de generalul Gh. Avramescu.

Luptele la care ne vom referi în continuare ilustrează cel mai bine, credem, încrîncenarea cu care s-au înfruntat cele două forțe în centrul Transilvaniei, îndeosebi în sectorul de front de la vest de Tîrgu-Mureș, pe dealul Sîngeorgiu. *„Aceste lupte* — scria regretatul istoric militar, general-maior Ion Cupșa — *au fost cele mai sîngeroase dintre cele desfășurate de unitățile Armatei a IV-a în Transilvania"*.

În consens cu generalul Cupșa, locotenent-colonelul în rezervă, Pavel Laurențiu scria, la rîndul său: *„Luptele pentru cucerirea înălțimilor de la Hădăreni — și pînă la Tîrgu-Mureș au fost cele mai grele și pline de sacrificiu din toată Transilvania anului 1944. Numai la Oarba de Mureș pierderile române s-au ridicat la 10 800 de morți, răniți și dispăruți, adică mai mulți decît în întreg războiul de independență din 1877—1878"*.

Pierderile enorme de oameni de la Oarba de Mureș[18] confirmă pe de-a întregul aprecierile celor doi istorici citați, dar nu le și justifică pe deplin. Dat fiind că mărimea jertfelor, ca și însemnătatea deosebită a luptelor din sectorul Oarba de Mureș — Iernut, unde comandamentul germano-ungar își propusese să oprească înaintarea trupelor române și sovietice la nord de vremelnica frontieră, prezintă o importanță mult mai mare decît simpla forțare a Mureșului și ocuparea pozițiilor înaintate de pe Dealul Sîngeorgiu, vom face o prezentare mai amănunțită a acestor lupte, începînd cu descrierea poziției inamice care, în acest sector, era deosebit de tare și terminînd cu analiza unor ordine ale comandamentelor militare sovietic și român. Poziția inamică amplasată pe Dealul Sîngeorgiu era o poziție ideală pentru apărare; dealul înalt de aproape 500 de metri, cu pantele sudice deosebit de repezi și cu flancurile lăsate pînă la apele Mureșului, era apărată de 5 divizii inamice, între care trei în linia întîia (două ungare și una germană), divizia a 8-a S.S. — dotate cu numeroase tancuri și tunuri de asalt, cu o puternică artilerie de sprijin, cu mari cantități de muniție. Dispozitivul inamic mai avea și avantajul că era protejat de bariera formată de rîul Mureș, care se interpusese între noi și inamic și de căile de comunicații din spate, care permiteau atît o aprovizionare fluentă cu cele necesare, cît și, mai ales, împrospătarea rapidă a forțelor uzate de lupte cu altele odihnite. Atacarea frontală a acestui bastion, aproape inexpugnabil, a căzut în seama Armatei a IV-a române[19], subordonată operativ generalului S. I. Trofimenko, comandant al Grupului de armate aliate din zonă. Ordinul de forțare a Mureșului în acest sector și alungarea unităților inamice spre nord, dincolo de rîurile Mureș și Arieș, dat de S. I. Trofimenko, urmărea, pe lîngă cucerirea unei poziții deosebit de puternice, care i-ar fi adus aprecierea elogioasă a comandantului frontului, și ușurarea misiunii celorlalte forțe române și sovietice care atacau pe dreapta, în direcția Reghin, Beclean, Bistrița și pe stînga către Cîmpia Turzii, Turda, Cluj, Oradea. Ordinul eșalonului superior primit în noaptea de 16 septembrie 1944

[18] Datele privitoare la luptele din zona dealului Sîngeorgiu (Oarba de Mureș) sînt preluate din lucrarea *Epopeea de pe Mureș*, elaborată de un colectiv de autori și publicată de revista *Vatra* în 1985; vezi și Gh. Zaharia, *Insurecția poporului român din august 1944*, București, 1979.

[19] Nicolae Alecu, *Oarba de Mureș*, în *Analele I.S.I.S.P.*, nr. 5/1964; vezi și culegerea de articole *Armata română în războiul antihitlerist*, București, 1965, p. 179—186.

diferea însă de planul operațional conceput de Comandamentul Armatei a IV-a române, care prevedea ca lovitura principală să fie dată pe flancul drept, pe direcția: Ilieni — Band — Pogăceaua, pentru a întoarce spre nord-est dispozitivul inamic. Dar această variantă, mai avantajoasă pentru trupele noastre, obișnuite cu mișcări de învăluire și atacuri surprinzătoare, tactică specifică armatelor cu efective umane și materiale limitate, a fost pentru un timp neluată în seamă.

În spiritul ordinului Grupului de armate „Trofimenko", comandantul Armatei a IV-a române, generalul Gheorghe Avramescu, a hotărît ca lovitura principală să fie executată de forțele Corpului Motomecanizat, întărit cu Divizia 9 de infanterie și cu 4 divizioane de artilerie grea. Ulterior, au mai fost introduse în luptă și alte unități: Divizia 21 infanterie, pe dreapta, cu direcția Dealul Raput și Divizia a 8-a de cavalerie purtată care urma însă să acționeze „numai la ordin", deci nu era subordonată Corpului Motomecanizat. Se realiza astfel o grupare tactică cuprinzînd, inițial, 26 532 de oameni care aveau ca sprijin 252 guri de foc: artilerie grea și ușoară. Unii istorici militari apreciază că prin aceste măsuri *„Se realiza pe direcția loviturii principale o grupare de forțe puternică, nu numai prin numărul mare de unități, ci și prin faptul că erau folosite diviziile cu cele mai mari efective, cu o bună înzestrare și cu oameni complet instruiți"*[20].

Din păcate, însă, această forță într-adevăr puternică nu a fost introdusă în luptă în întregime, ci pe fracțiuni, trecîndu-se Mureșul pe batalioane, ceea, ce evident, nu era recomandabil, nerealizîndu-se astfel superioritatea tactică cerută. Așa se face că la data de 21 septembrie se aflau la picioarele pantei Dealului Sîngeorgiu numai șase batalioane de infanteriști, cîte două din fiecare divizie. Au fost, evident, și greutăți obiective, ca: lipsa plajelor de îmbarcare, a mijloacelor de trecere și altele, între care cele mai importante sînt lipsa timpului necesar pregătirii operațiunilor, precum și intervențiile puternice ale artileriei și aviației inamice, care nu au primit o replică corespunzătoare din partea artileriei și a aviației noastre[21]. Pentru conturarea mai clară a frontului în acest sector de luptă mai precizăm că pe ambele flancuri acționau forțe puternice menite să influențeze inamicul de pe Dealul Sîngeorgiu. Astfel, pe flancul drept acționa Divizia a 3-a infanterie și Divizia 1 Munte, care atacau pe direcția orașului Tîrgu-Mureș, iar mai la dreapta, pe direcția Reghin, acționa Armata 27 sovietică. La fel stăteau lucrurile și pe flancul stîng, unde se aflau Divizia a 6-a română și Armata a 7-a de gardă (sovietică), care acționau în direcția Cîmpia Turzii, Turda — Cluj — Oradea. În privința situației generale a inamicului apreciez ca edificatoare imaginea conturată de colonelul Mîndru Costache, atunci șef de stat major al Diviziei 21 infanterie. „*De fapt* — scrie ofițerul citat —

---

[20] *Armata română în războiul antihitlerist*. Studiu tactic operativ. București, 1973, p. 61.

[21] Amintindu-și despre acțiunile grupului de aviație din care făcea parte ca tehnician, locotenentul în rezervă Mircea Ciobanu menționa că în zilele luptelor de pe Mureș subunitățile grupului, atît cele de vînătoare cît și cele de bombardament, au fost foarte active, avînd mai multe ieșiri la inamic. Dar grupul nostru nu era subordonat comandamentului român din zonă și primea ordinele direct de la eșaloanele superioare sovietice.

acesta se prezenta ca un sac înfundat spre Miercurea Ciucului și dezlegat la gură, spre Poarta Someșului. Dar, în loc să se acționeze pe direcția Turda—Dej, unde se realizase un cap de pod de către armata a 7-a sovietică, pentru se strînge sacul la gură și [a] strivi inamicul dinnăuntru, s-au preferat acțiuni în forță, extrem de costisitoare, în vieți omenești, pentru a goli sacul, împingîndu-l de la fund"[22].

Luptele din sectorul Oarba de Mureș, începute la 20 septembrie 1944, au crescut în intensitate pînă la 29 septembrie, cînd au fost ocupate principalele puncte de rezistență organizate pe înălțimile cu cotele: 495 și 463, pe stînga și 479, 463, Dealul Raput, pe dreapta, după care au mai continuat cu o intensitate mai mică, pînă la 5 octombrie, cînd trupele inamice, amenințate și dinspre nord-vest, de forțele Frontului 4 Ucrainean, care cobora puternic dinspre nord, au început să se retragă.

În aceste condiții, generalul Trofimenko a ordonat modificarea dispozitivului Armatei a IV-a române, după cum urmează:

a) „Scoaterea Diviziei a 9-a din dispozitivul ofensiv și deplasarea ei spre zona Poiana Oprișani, pentru refacere" (Divizia 11-a fusese înlocuită anterior);

b) „Continuarea atacurilor pe flancuri, la vest, pe direcția Păucișoara, Oarba Iclănzel, Morești, toate inclusiv"[23].

Se ajungea astfel, după mai bine de două săptămîni de lupte în care fuseseră măcinate peste zece mii de vieți de militari români, la concepția tactică inițială a Comandamentului Armatei a IV-a române, care prevedea, așa cum am arătat deja, blocarea inamicului prin atacuri frontale și dizlocarea lui prin infiltrații pe flancuri, amenințîndu-l cu încercuirea și, deci, obligat să se retragă. Asemenea tactică corespunde cel mai bine forțelor și experienței de luptă a unităților românești. Dar acest plan a fost înlocuit cu unul deosebit de ambițios pentru puterile Armatei a IV-a și greu de realizat chiar de forțe mult superioare numeric și ca înzestrare tehnică.

Concepția tactică și conducerea nemijlocită a luptelor de pe Dealul Sîngeorgiu au fost criticate în decursul anilor de numeroși istorici militari, precum și de unii participanți la aceste lupte. Primul a făcut-o generalul Constantin Ionașcu, comandantul Diviziei 9 infanterie, prin Ordinul de zi nr. 11 din 2 octombrie 1944, din care citățm în continuare: „Ostași eroi ai Diviziei 9-a infanterie!, Zilele grele și însîngerate au venit *prea repede* și tributul vostru de sînge prea mare în timpul scurt care s-a scurs de la 20 septembrie. Atacurile date la 22 septembrie 1944 și apoi la 26 septembrie, ca și toate atacurile și contraatacurile date în celelalte zile vor trece în legendă... *Atacurile voastre din 26 septembrie asupra cotei 495, va rămîne ca exemplu. Cu piepturile voastre brave ați vrut să spargeți zidul de foc, dar prea mulți au căzut rostind: Cota 495, 463 sînt cotele blestemate. Este creasta însîngerată.*"

„Am fost lîngă voi — precizează generalul Ionașcu — și am văzut cum ați trecut sub foc ucigător Mureșul, cum v-ați agățat de coasta dea-

---

[22] Costache Mîndru, *Zi și noapte*, București, 1978, p. 48—49; vezi și Gh. Țuțui, *Anotimpurile bărbăției*, București, 1985, p. 104—107.

[23] Ordinul nr. 16, din 5 octombrie 1944, Arhiva M.A.N., fond 4, dosar 303, fila 52—53.

lului printr-o drăcească pînză de foc, cum ați căzut fără murmur în îndeplinirea ordinelor și a datoriei și cum șiruri întregi ați revenit în fața mea, trecînd spre spitale cu trupurile sfîrtecate". Aici întrerupem citarea ordinului de zi, pentru a face unele precizări în completare: Pierderile grele suferite de forțele române angajate în luptele de la Oarba de Mureș rezultă și mai clar din amintirile unor participanți, cuprinse în „Epopeea de pe Mureș", din care citām următoarele: Sublocotenentul în rezervă Gheorghe Amzu, fost comandant al plajelor de la Iernut și Cipău Vale, relatează că, pe timpul serviciului său început la 24 septembrie, în 12 zile au fost trecuți dincolo de Mureș, peste 10 000 de ostași și 1 000 de ofițeri și a evacuat peste 2 500 de răniți de la Sud de Mureș. Din raportul cu nr. 307 512 înaintat de șeful de Stat major al Armatei a IV-a, colonelul Dragomir către Comandamentul sovietic la 30 septembrie 1944, rezultă că numai în cursul săptămînii anterioare datei raportului, unitățile românești au pierdut 6 753 de morți și răniți și 970 de dispăruți.[24]

Sergentul-major în rezervă Nicolae Marin, încadrat în regimentul 40 infanterie din Divizia 9-a, relatează următoarele: „În cursul nopții de 20/21 septembrie, au trecut Mureșul numai două companii ale batalionului nostru, celelalte două nu au mai putut trece din cauza focului puternic dezlănțuit de artileria și armele automate hitleriste și horthyste. Aviația era și ea foarte activă, bombardînd fiecare metru de pămînt. Părea că infernul se așezase pe dealul Sîngeorgiu... Printre schije, jeturi de apă și sute de cadavre de ostași români, am reușit să punem piciorul pe malul drept al Mureșului... Am înaintat cîteva sute de metri pînă spre vîrful Dealului Comenzii. De acolo de sus — continuă tînărul subofițer — priveam frumoasa Vale a Mureșului, care, în acele zile, devenise o vale a Plîngerii. Am văzut cum curgea, șerpuind, apa înroșită, cum pluteau pe ea corpurile ostașilor".

În aceeași orientare se înscriu și alte relatări, ca cele ale colonelului Andone Marinescu, care critică atitudinea eșaloanelor superioare, ce trimiteau seară de seară ordine de atac, trebuind executate a doua zi, fără ca executanții să aibă timpul necesar pentru recunoașterea terenului și organizarea acțiunilor.

Un alt ofițer român, colonelul Mîndru Costache, la care ne-am mai referit, se apropie în observațiile sale și mai mult de unele neajunsuri care au condus la marile pierderi avute de români în această bătălie. El critică tactica „de a ataca cu efective reduse un inamic puternic și bine organizat în apărare". La rîndul său, colonelul Nicolae Alecu, comandantul Regimentului 3 Dorobanți din Divizia 11-a, fără a face reproșuri cuiva, relatează că acest regiment a trecut Mureșul în seara zilei de 18 septembrie, folosind „două bărci", „pregătite anterior de către o subunitate de cercetare" și portițe improvizate, din butoaie și scînduri adunate din localitatea Cipău"[25].

Nu intenționăm să adunăm în această relatare toate neajunsurile și deficiențele pregătirii și executării acestei operațiuni, prima de mari proporții după subordonarea unităților noastre operative Comandamente-

[24] *Epopeea de pe Mureș*, p. 114—116.
[25] *Idem*, p. 73 și urm.

lor Sovietice, dar unele întrebări trebuie, totuşi, puse, chiar dacă la nivelul de azi al istoriografiei noastre nu li se poate da un răspuns pe măsură. Eroii mai pot aştepta. Ei ne obligă, însă, să dezvelim tot adevărul. Noi vom remarca, în continuare, că marea şi crîncena bătălie de la Oarba de Mureş a fost urmărită cu multă atenţie de cadrele de conducere ale celorlalte unităţi militare, inclusiv de către Marele Stat-Major al Armatei Române, care, la rîndul său, a cerut guvernului sprijin în organizarea mai bună a întregii reţele de îngrijire a răniţilor, începînd cu evacuarea celor rămaşi pe cîmpul de luptă şi pînă la spitalele de zonă interioară. Primul care a atras atenţia asupra marilor pierderi şi a condiţiilor grele în care se desfăşurau luptele din centrul Transilvaniei a fost generalul Ilie Creţulescu, atunci în Comandamentul trupelor de Munte şi, ulterior, începînd de la 4 noiembrie 1944, subsecretar de Stat la Ministerul de Război, care, într-o convorbire cu un corespondent de presă, despre luptele din zonă, a încheiat cu următoarele cuvinte: *„Spuneţi la Bucureşti, spuneţi tuturor, că în Transilvania se dau lupte grele şi că e nevoie de tot sufletul românesc pentru a învinge"*[26].

Deslușim în cuvintele acestui experimentat militar şi o anumită îngrijorare pentru cei ce luptau pentru eliberarea ţării, îngrijorare care nu mai apare însă în raportul prezentat Consiliului de Miniştri, o zi mai tîrziu, de către Mihai Racoviţă, ministrul de Război în primul guvern Sănătescu, care arată că: *„Atît situaţia frontului cît şi spiritul Armatei sînt excelente şi îndreptăţesc speranţa unei grabnice reîntregiri a graniţelor naţionale"*[27].

Nu intenţionăm a pune la îndoială cele afirmate de ministrul Mihail Racoviţă, dar declaraţia şefului său de stat-major, generalul Gheorghe Mihail, făcută cu ocazia luării în primire a funcţiei, cînd afirmase că *„sîngele ostaşilor români trebuie cruţat"*, pare a fi contrazisă de realităţile de la Oarba de Mureş, unde pierderile se ridicau în medie la 1 000 de militari pe zi, cît şi de pierderile deosebit de mari avute în primele două săptămîni de lupte. Se poate, de asemenea, vorbi şi despre o anumită lipsă de organizare a asistenţei sanitare a răniţilor. Astfel, dr. N. Marinescu relata, în şedinţa Consiliului de Miniştri din 26 septembrie, următoarele:

„Pierderile armatei sînt atît de mari astăzi, încît nu putem face faţă necesităţilor de cazare a răniţilor. Toate spitalele care ne-au mai rămas sînt pline de răniţi. La Braşov 800 de răniţi au fost aşezaţi necorespunzător"[28].

După căderea dispozitivului inamic de la Oarba de Mureş, luptele nu au mai avut însă aceeaşi intensitate şi pierderile noastre au fost relativ mai puţin numeroase, deşi succesele obţinute au fost remarcabile.

Astfel, la 11 octombrie 1944 a fost eliberat principalul oraş al părţii de nord a Transilvaniei, oraşul Cluj, eveniment primit cu o uriaşă satisfacţie de întregul nostru popor.

---

[26] *Universul* din 21 septembrie 1944.
[27] *Idem*, 28 septembrie 1944.
[28] Stenograma şedinţei Consiliului de Miniştri din 26 septembrie 1944, în Arhiva Consiliului de Miniştri.

Această stare de spirit rezultă și din Înaltul ordin de zi pe armată, dat de regele Mihai, la 11 octombrie 1944, din care citām în continuare:

„Ostași!

După patru ani de război și de cumplite suferințe, capitala Transilvaniei a fost eliberată.

Stindardele biruitoare ale armatelor aliate, române și sovietice, fîlfîie pe zidurile Clujului.

Prin vitejia ostașilor armatei sovietice, aliata noastră și prin vitejia voastră, prin toate jertfele care ne-au asigurat biruința, România vede începutul dreptății care o aștepta.

Aduc recunoștința țării aliaților noștri și regimentelor care au cîștigat laurii îzbîndei în lupte pentru dezrobirea Transilvaniei de Nord. Alături de Armatele sovietice, porniți mai departe asaltul împotriva cotropitorilor de veacuri și despresurați de ei întregul pămînt românesc al Ardealului[29].

Mihai R.“

GHEORGHE ȚUȚUI

LA PARTICIPATION DES SOLDATS DE ARGEȘ AUX LUTTES POUR REPOUSSER LES TROUPES HITLÉRIENNES ET HORTHYSTES DU NORD-EST DE LA TRANSYLVANIE

(Résumé)

Après avoir présenté les circonstances générales des luttes menées des troupes roumaines et soviétiques après la tournure de 23. Août 1944, l'auteur insiste sur les événements militaires débrouillés dans le secteur Oarba de Mureș, aussi en tant que participant à cette phase de la guerre.

[29] *Universul*, nr. 284, 15 octombrie 1944.

CONȘTIINȚĂ NAȚIONALĂ ȘI EDUCAȚIE ESTETICĂ ÎN PAGINILE REVISTEI „VIAȚA ILUSTRATĂ" (1940—1944)

Marea nedreptate provocată României la 30 August 1940 în sala rondă a palatului Belvedere din Viena a răscolit conștiința întregului popor român, determinînd o puternică împotrivire a tuturor categoriilor sociale ale națiunii noastre.

Iată însă că în această conjunctură nefavorabilă, pentru spiritualitatea românească va scăpăra prima scânteie de lumină prin apariția la 8 septembrie 1940 a publicației *Gazeta noastră*, editată de Emil Hațieganu, care adresa un fierbinte apel intelectualității române de a nu părăsi „vatra strămoșească", de a rămâne alături de acest „popor de plugari de peste un milion" care „... cu suflet îndârjit stă la coarnele plugului și taie brazdă adâncă în ogorul strămoșesc"[1].

Apariția gazetei a fost de scurtă durată, însă scânteia nu s-a risipit, în locul ei apărând flăcărui care la scurtă vreme au întețit focul culturii spirituale nord-transilvănene. *Tribuna Ardealului*, *Săptămâna* bistrițeană și *Viața Ilustrată* au fost cele trei publicații care în această perioadă au avut un rol hotărâtor în educația culturală național-patriotică a românilor din teritoriul ocupat. Din această triadă a presei noastre, *Viața Ilustrată* a îndeplinit rolul unei adevărate școli de educație estetică. Țelul urmărit — o adevărată profesiune de credință — își avea rădăcinile adânc înfipte în solul primenit al celor mai sănătoase tradiții culturale ale poporului român. *Viața Ilustrată* este continuatoarea tradițiilor culturale promovate înainte de primul război mondial de excelenta revistă sibiană *Luceafărul*.

Programul „Vieții Ilustrate" este rememorat în termeni sugestivi cu prilejul sărbătoririi a zece ani de existență a publicației, în martie 1944. Redactorul responsabil prof. I. G. Munteanu amintea faptul că revista, al cărei prim număr a apărut în martie 1934, la Sibiu, în tipografia mitropolitului Șaguna, a luat ființă dintr-o necesitate firească a educației cultural-naționale „într-un timp când piața cărții românești era invadată de o mulțime de cărți și reviste care ofereau publicului dornic de carte o lectură de slabă calitate, infectată uneori și cu germenii perversității rafinate. Trebuia să vie o reacție sănătoasă împotriva scrisului destructiv oferit familiei românești ca hrană sufletească. Trebuia să se stăvilească un rău marcându-se drumul culturii sănătoase"[2].

---

[1] D. Micu, *Literatura română în „Transilvania nordică" (1940—1944)*, în *Steaua*, nr. 8, 1972, p. 12.

[2] I[oan] M[unteanu], *Zece ani de viață*, în *Viața Ilustrată*, an. XI(1944), nr. 3, p. 30.

Ideea acestei întreprinderi s-a datorat unei personalități de aleasă cultură și înaltă prestanță morală, ca aceea a profesorului *Nicolae Colan*, rectorul de atunci al Academiei Andreiene din Sibiu. Profesorul de seminar, dublat de scriitorul consacrat deja în lumea literelor românești, a fost izvoditorul și sufletul acestei reviste. Era prima publicație de acest gen. Fără să fie o revistă teologică, tipăritura a îndeplinit însă și rolul unui îndrumător de credință pentru slujitorii bisericii românești.

În anul 1936, cînd Rectorul Academiei Andreiene este așezat în scaunul Episcopiei ortodoxe a Vadului, Feleacului și Clujului, revista *Viața Ilustrată* își urmează cititorul în orașul de pe Someș. Odată cu aceasta începe o nouă etapă în viața revistei, o perioadă plină de efervescență creatoare. Se mărește numărul colaboratorilor, în paginile publicației apărând nume ale unor personalități științifice din centrul cultural al Transilvaniei. În revistă se dezbăteau probleme din toate domeniile vieții cultural-științifice. Ponderea în cuprinsul revistei, tipărită sub auspiciile Episcopiei ortodoxe române, revine însă problemelor de cultură generală, în special literaturii și artei. Articolele apărute aici nu sunt nici de știință pură, nici de polemică, dar în ele cititorul se încălzește la flacăra „scrisului cald bătrânesc, înțelept în duhul credinței strămoșești".

A urmat apoi o a treia perioadă. În condițiile coerciției de ordin cultural, instaurată, odată cu ocuparea Transilvaniei de nord-vest, de oficialitățile horthyste, revista își încetează apariția din august 1940 pînă în luna martie 1941[3]. Activitatea propriu-zisă a colectivului redacțional și contribuția colaboratorilor statornici ai revistei nu a încetat însă în acest răstimp. După cum o dovedesc exemplarele păstrate în Biblioteca Arhiepiscopiei ortodoxe clujene, revista a continuat să fie tipărită și după seismul politic din august 1940, adică culegîndu-se și numerele de pe octombrie (nr. 8), noiembrie (nr. 9) din anul 1940, apoi după hiatusul de o lună (decembrie), numerele din ianuarie (nr. 1) și februarie (nr. 2) pe anul următor. Probabil că difuzarea acestor numere a fost stăvilită de cenzură. Marele public cititor, dar și intelectualii cu preocupări literare nu au putut fi informați despre această realitate. De altfel, chiar și în una din publicațiile apărute în primul trimestru al anului 1944, la Cluj, în *Almanahul Cooperativelor Plugarilor* . . ., se fac aceleași precizări — mai puțin exacte — despre apariția revistei clujene doar din martie 1941. După ce în cuvinte pline de căldură se aduce un elogiu binemeritat activității P.S.S. Episcopului Nicolae Colan, „un adevărat conducător spiritual al românilor din Ardealul de Nord", Almanahul consemnează o serie de amănunte care pun în relief amploarea actului cultural împlinit de Nicolae Colan și colaboratorii săi: „a trimis prin tiparnița Eparhiei cuvîntul scris. În această lucrare s-a folosit de *Viața Ilustrată*, singura revistă românească ce apare în Transilvania de Nord și Ungaria. În fiecare lună Viața Ilustrată se tipărește în 2000 de exemplare. De la reapariția ei (1 Martie 1941), pînă la 1 Decembrie 1943 a fost răspîndită în 68.000 de exemplare"[4].

---

[3] D. Micu, *op. cit.*, p. 14.

[4] *Almanahul Cooperativelor Plugarul din Ardealul de Nord*, Cluj, 1944, p. 56.

După august 1940 rândurile colaboratorilor s-au rărit, astfel că cei care au rămas trebuiau să suplinească diferitele domenii care erau neacoperite. Revista trebuia să satisfacă toate nevoile sufletești ale românilor din zona ocupată. Redacția publicației, în aceste momente dificile, a făcut apel la tinerii scriitori laici sau clerici pentru a-și aduce contribuția la editarea revistei pe linia conduitei inițiale. „Scriitorii s-au pus pe scris — vorba lui Gh. Dăncuș — de îndată «cu tot sufletul». Trebuind, asemenea predecesorilor din *epoca eroică* a scrisului național, să asigure periodicelor la care colaborau întreaga materie, ei dau curs cu însuflețire vechiului îndemn reactualizat, al „părintelui literaturii române": „Scriți cât veți putea și cum veți putea"[5].

De altfel, aceste îndemnuri la o muncă intelectuală asiduă prin care să se depășească penuria de literatură românească din zona ocupată s-au repus cu insistență și în următorii ani, de vreme ce atât în paginile hebdomadarului *Tribuna* (1944), cât și în rubrica de *Însemnări* a revistei *Viața Ilustrată* din mai 1944 s-a încins o animată discuție în jurul necesității de a se crea o lectură adecvată pentru cei însetați de slova românească. Pagina închinată tineretului remarca cu tristețe că „stocul de literatură românească s-a cam epuizat din rafturile puținelor noastre librării, iar literatura nouă se produce puțin în solul duhovnicesc al Ardealului de Sus".

Care ar fi soluția ieșirii din acest impas? Unii propuneau cât mai multe traduceri din literatura străină; alții susțineau să se scrie românește cât mai mult — *on y restera toujours quelque chose* —; redacția revistei recomanda cu înțelepciune o cale de mijloc, adică îmbinarea traducerilor reușite din opere străine cu creațiile temeinice ale scriitorilor români: „Iar cei ce simt într-înșii zvâcnirea limbii de foc cu care-i va fi dăruit Dumnezeu — o, aceștia nu mai au lipsă de îndemnul nostru de a scrie, fiindcă — vorba lui Șt. O. Iosif — din sufletele acelora:

„Fără veste cântecele curg
Cum lacrimile curg fără de veste".

Din punct de vedere formal, tehnic și grafic, *Viața Ilustrată* se aseamănă cu revistele *Luceafărul*, numerele ce premerg primului război mondial și cu *Gândirea*, seriile ce preced anul 1934. Pe coperta revistei clujene sunt lipite fotocopii ce reproduc o amplă claviatură tematică: secvențe de artă populară, creații picturale, sculpturale și de grafică, instantanee din natură. Interiorul este înfrumusețat cu vignete de un pitoresc cuceritor. Calitatea superioară a hîrtiei (pînă în 1942 velină, bună și după aceea), a făcut posibilă o bună valorificare a materialului iconografic, astfel că revista apare ca un adevărat album a cărui eleganță încântă privirea.

Dacă din punct de vedere al preocupărilor scriitoricești coordonatele pe care se înscrie literatura *Vieții Ilustrate* sunt aceleași cu ale literaturii revistei *Gândirea*, în privința educației estetice, publicația clujeană propune soluții cvasi-inedite: instruirea cititorului prin imagine. Dar nu orice imagine, ci aproape întotdeauna una cu valoare de simbol. În situația nou creată, după august 1940, cînd cuvântul era deseori frânat de

[5] D. Micu, *op. cit.*, p. 15.

bariera cenzurii, ilustrația rămânea singura cale de exprimare — chiar dacă uneori alegorizată — a crezului național.

În domeniul literaturii se constată o evidentă emancipare a programului revistei clujene în raport cu al revistei *Gândirea*: „... raporturile dintre cele două reviste nu s-au caracterizat prin subordonarea uneia față de cealaltă, ci prin convergența acțiunilor în anumite domenii"[6]. Conducătorul spiritual al publicației din Cluj, episcopul Nicolae Colan, era „o minte ageră în stare să pătrundă, fără greutate și fără zăbavnică cercetare, în miezul lucrurilor și situațiilor pentru a-și croi drum printre ele". Spirit echilibrat, el a avut înțelepciunea de a nu fi angajat revista în diversele campanii politice, și în special în sfera ideologiei de care s-a atașat Nichifor Crainic. Mai mult, într-o epocă precum aceea, a făcut loc în paginile revistei sale unor articole referitoare la viața socială, economică și politică din Statele Unite ale Americii[7].

În articolele cu caracter religios, consemnul a rămas același, evitarea polemicilor interconfesionale și ancorarea dezbaterilor pe tărâmul discuțiilor teologice de idei. Acceptând dintru început aconfesionalismul, revista a deschis paginile sale și preoților uniți, care au colaborat mai cu seamă în domeniul literaturii.

Prezentarea unor slujitori ai altarului bisericii ortodoxe a constituit un bun prilej pentru rememorarea acelor personalități care au pus câte o piatră la edificarea lăcașului culturii românești: un Petru Movilă, Varlaam, Simion Ștefan, Andrei Șaguna etc.

În consens cu acest comandament de natură spirituală, revista *Viața Ilustrată* a profesat cu consecvență și apolitismul, adică refuzînd oricare act de adeziune sau simpatie ideologică de nuanță fascistă. Adeptă a unui tradiționalism cu ușoară tentă religioasă, emancipat însă — în sectorul laic — de semănătorismul dulceag și naiv, *Viața Ilustrată* a reușit să exprime acea stare sufletească *(état d'âme)* proprie autohtonilor, cu mijloace artistice consonante culturii și nivelului de conștiință estetică din deceniul patru al secolului XX. Revista clujeană, la care colaborau scriitori deja consacrați, nu a fost o publicație cu caracter exclusiv local, adică nord-transilvăneană, „ci una în care se oglindește realitatea spirituală a întregii țări, o Dacia literară"[8]. În revistă sunt recenzate lucrări apărute în editurile de pe teritoriul românesc, volume de poezii, romane, se tipăresc medalioane despre scriitori români (Minulescu, Gala Galaction, V. I. Popa, I. Agârbiceanu), sunt prezentate monografii ale monumentelor istorice, cărți liturgice și în legătură cu ele cărturarii care au trudit la scrierea lor. Cronicari sau umaniști întâlnim deopotrivă (Nicolae Olahus, Neagoe Basarab etc.). Aici își găsesc locul texte din unele

[6] *Ibidem.*

[7] A se vedea articolele: P. L. Mureșanu, *Trusturile de petrol*, în *Viața Ilustrată*, an. IX(1942), nr. 2, p. 27—29; idem, *Petrolul și derivatele lui*, în *Viața Ilustrată*, an. IX(1942), nr. 3, p. 28—29; idem, *Cauciucul*, în *Viața Ilustrată*, an. IX(1942), nr. 9 și 10, p. 21—23; 28—29; Radu Cucuță, *Un matematician organizează America*, în *Viața Ilustrată*, an. X(1943), nr. 6, p. 24—28; idem, *J. P. Morgan „întemeietorul de imperii"*, an. X(1943), nr. 7, p. 22—25; V. Vlad, *Un luptător împotriva mizeriei: Beveridge*, în *Viața Ilustrată*, an. X(1943), nr. 10, p. 1—4; idem, *Planul Beveridge*, în *Viața Ilustrată*, an. XI(1944), nr. 2, p. 20—24; nr. 3, p. 18—24. Radu Cucuță, *Realități și perspective*, în *Viața Ilustrată*, an. XI(1944), nr. 7, p. 12—15.

[8] D. Micu, *op. cit.*, p. 15.

reviste apărute în țară. Dintre scriitorii, publiciștii sau oamenii de cultură care au colaborat ocazional cu revista clujeană, pomenim nume deja consacrate: Cella Delavrancea, Ion Agârbiceanu, Mircea Eliade, Victor Ion Popa, Kr. H. Zambaccian, Sterie Diamandi, Ion Breazu, Octavian Șireagu, Gheorghe P. Petre, I. V. Spiridon, Gherghinescu Vania, V. Copilu-Chiatră, I. Grigorescu, Georgescu-Delafras etc.

Dintre cei care au avut însă o prezență periodică în paginile *Vieții Ilustrate* consemnăm pe Florea Mureșanu, Eugenia Mureșanu, Carmen Mureșanu, Fr. Păcurariu, Valentin Raus, Titus Poenaru, Teodor Ciceu, Coriolan Dragomir, Ion Cherejan, Iulian Chitta, Dionisie Farcașiu, Valeria Gr. Sima, Al. Bochiș, Pia Dragoș, Alexandru Cozma și Virgil Șotropa.

Un rol de seamă în editarea revistei l-au îndeplinit conducătorii responsabili Iuliu Stămurean și Gheorghe Vidu, dar și tipografii care s-au străduit la realizarea acestui adevărat manifest palingenezic al culturii românești din nord-vestul Transilvaniei.

După parcurgerea celor 39 de numere ale revistei *Viața Ilustrată* din perioada anilor 1940 (octombrie) — 1944 (decembrie), se conturează un adevărat program de educație estetică, detaliat cu bună știință în câteva secțiuni principale ce definesc: arta medievală românească (postbizantină), arta modernă românească, arta religioasă neobizantină, arta populară românească, secvențe ale artei antice și paleocreștine, arta bizantină, arta medie universală, arta modernă universală, medalioane și portrete ale unor cărturari de seamă ai culturii naționale sau universale, cronică de carte și o secțiune pe care am numi-o „Itinerarii geografice și itinerarii spirituale".

Educația culturală artistică implica, în accepțiunea realizatorilor revistei *Viața Ilustrată*, și o educație istorică. Parcurgerea materialului ilustrativ ne dezvăluie sensul real al acestei consonanțe. Cititorului îi sunt înfățișate două dintre cele mai valoroase exemple ale arhitecturii medievale din Țara Românească, biserica mănăstirii *Tismana* (1377—78), cu complexul mănăstiresc (1384—95), ridicate de călugărul Nicodim, probabil cu sprijinul succesiv al voievozilor Vladislav I, Radu și Dan I[9], și o imagine grafică a mănăstirii Cozia, monument ecleziastic început în 1387 și sfârșit în 1388. Biserica mare a mănăstirii Cozia, ctitorie a lui Mircea cel Bătrân, poate fi considerată ca cel mai de seamă monument al acestei epoci, nu numai pentru desăvârșita realizare artistică, ci și pentru faptul că tipul ei va fi reluat multă vreme de aici înainte, în repertoriul arhitecturii autohtone.

De un profund mesaj simbolic pot fi socotite fotografiile ce reprezintă monumente de arhitectură, pictură murală, icoane pe lemn, obiecte liturgice din argint, manuscrise și tapiserii din epoca lui Ștefan cel Mare. Ponderea însemnată a acestor imagini și alegerea lor nu este deloc întâmplătoare, viteazul voievod fiind ctitorul celor două episcopii ortodoxe transilvane Vadul și Feleacul, adevărate hrisoave de permanență spirituală, care conferau noii Episcopii clujene din vremea lui Nicolae Colan garanția unei realități istorice de necontestat.

[9] Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, I, București, 1959, p. 190; *Istoria artelor plastice în România*, I, București, 1968, p. 156—157.

Putna (1466—69), necropola voievodului Ştefan, este pomenită nu numai datorită frumuseţii locului care i-a primit făptura arhitecturală, ci şi pentru bogatul lăcaş mănăstiresc de odinioară, leagăn de cultură a cărui recunoaştere a dobândit universalitate. Cititorilor revistei le este prezentată biserica *Sf. Gheorghe din Voroneţ*[10], construită de Ştefan cel Mare în anul 1488. Monumentul în întregul său este învеşmântat — la exterior, cât şi la interior — cu fresce de o valoare artistică inestimabilă. Picturile altarului şi ale naosului au fost executate în vremea marelui ctitor, în timp ce scenele din pronaos, narthex şi din exterior aparţin unei epoci ulterioare.

Din epoca lui Ştefan cel Mare datează şi *Tripticul voievodal*[11], păstrat în Muzeul mănăstirii Putna. Lucrarea, datorată unui atelier care peste fondul tradiţional bizantin grefează influenţe de provenienţă veneţiană, a fost realizată la sfârşitul secolului al XV-lea. Prezenţa ei în Moldova atestă intensele legături comerciale şi culturale ale voievodului cu lumea apuseană, mai ales cu oraşele italice.

Pe fiecare panou este pictată câte o figură în bust. Isus între Maria şi Ioan Botezătorul, ambii întorşi spre Mântuitor cu gesturi de agrăire. Caracteristice sunt chipurile; ovalul lui Isus, cu sprâncenele arcuite, nasul lung şi gura mică; faţa de tip arhaic a Mariei cu fruntea îngustă şi sprâncenele foarte arcuite, capul lui Ioan, lung, cu părul zburlit, formând un fel de ciuf în vârful frunţii. Modelarea e nu numai puternică, dar umbrele sunt de-a dreptul exagerate, în pensulaţii adînci. Obrajii nu prezintă cute în jurul gurii şi pometilor. Numai fruntea lui Ioan e uşor brăzdată. Aceste amănunte sunt caracteristice pentru atelierele de iconari aflate în contact cu şcoala italo-cretană care pe la sfârşitul veacului al XV-lea şi în prima jumătate a veacului următor par a se întâlni deopotrivă în Peninsula Balcanică şi în Rusia[12].

Unui atelier domnesc de tapiserie din epoca lui Ştefan cel Mare îi aparţine o perdea de iconostas ce reprezintă *Restignirea*. Un detaliu semnificativ din această lucrare păstrată în Muzeul Mănăstirii Putna a fost prezentat şi cititorilor revistei *Viaţa Ilustrată*[13].

Broderia, în întregul ei, a fost lucrată pe un fond de mătase roşie. Scena cuprinde figura lui Isus pe cruce, încadrat de doi îngeri, de soare şi de lună, ca şi grupul plângătoarelor: la stânga Maria înconjurată de trei femei şi la dreapta Ioan, urmat de Longin cu doi soldaţi. La picioarele crucii se închină două siluete mai mărunte, Iosif din Arimatea şi Nicodim, iar în colţurile de jos, la extremităţi apar alte două figuri şi mai mărunte reprezentând, în stânga, pe Ştefan Voievod, iar la dreapta pe Doamna Maria-Voichiţa — detaliul oferit de fotografia revistei clujene — ambii în bogate costume bizantine, cu coroana pe cap. Pe marginea de jos a bordurii a fost brodată inscripţia votivă din care aflăm că perdeaua a fost lucrată la porunca lui Ştefan şi a doamnei Maria pentru mănăstirea Putna, în august 7008 (=1500)[14].

---

[10] *Viaţa Ilustrată*, an. IX(1942), nr. 1, p. 17; *idem*, an. IX(1942), nr. 5, p. 8.
[11] *Idem*, an. XI(1944), nr. 4, p. 15.
[12] Virgil Vătăşianu, *op. cit.*, p. 840—841.
[13] *Viaţa Ilustrată*, an. VII(1940), nr. 2, p. 14.
[14] Virgil Vătăşianu, *op. cit.*, p. 932—933.

Dintre lucrările din epoca lui Ștefan cel Mare, prezentate în paginile revistei, remarcăm o cruce de mână sculptată în lemn de chiparos și ferecată cu argint[15]. Din inscripția slavonă de pe această piesă liturgică rezultă că voievodul Ștefan a comandat-o pentru mănăstirea Putna, în 6 octombrie 7010 (=1503). O altă podoabă de argintărie liturgică, o ripidă (evantai), lucrată în mănăstirea Putna, pe socoteala lui Ștefan Voievod, în 14 ianuarie 7005 (=1497), constituie un nou pretext fotografic al revistei pentru ilustrarea calității meșteșugului medieval autohton[16].

De un interes aproape egal cu cel al epocii lui Ștefan cel Mare s-a bucurat și epoca de înflorire artistică din vremea lui Neagoe Basarab. Câteva dintre numerele revistei *Viața Ilustrată* sunt înfrumusețate cu desene reprezentînd superbele dantelării în piatră ale bisericii mănăstirii *Curtea de Argeș*. Monumentul în sine reprezintă o refacere-amplificare și decorare a vechiului lăcaș din secolul al XIV-lea, întreprinsă de Neagoe Basarab, care a fost de față la sărbătoreasca târnosire a primenitului edificiu, în ziua de 15 august 1517.

Altă fotografie reprezintă biserica mănăstirii din *Ostrovul*, ctitorie probabilă a Despinei, doamna lui Neagoe Basarab. Un lăcaș zidit (cca 1520)[17] în întregime din bolovani de râu și cărămidă. De acest monument se leagă o splendidă icoană pe lemn reprezentînd „Luarea de pe cruce", imagine-simbol care îmbogățește o copertă a revistei clujene[18]. Lucrarea, aflată acum în patrimoniul Muzeului Național de Artă al României, a fost executată la comanda doamnei Despina, în timpul văduviei ei. Pe un fundal albastru se conturează crucea de care sunt aninate instrumente ale patimilor, sulița și prăjina cu burete. În fața crucii, Maria îndurerată poartă pe brațe trupul emaciat al lui Isus. În spatele Mariei, la dreapta, Ioan, ducându-și o mînă la obraz, asistă îndurerat la această tragedie. În dreapta, jos, la picioarele lui Isus, stă ghemuită Magdalena. Chipurile personajelor sunt deosebit de expresive. În această icoană privitorul avizat deslușește o inovație îndrăzneață a zugravului, care ne înfățișează, alături de drama religioasă, una pămîntească — tot așa cum o trăiau cititorii contemporani ai revistei —, a doamnei Despina, care ține și ea în brațe pe fiul ei Teodosie. Despina este înveșmântată într-o manta neagră îmblănită și un văl negru, în contrast cu Teodosie, ce poartă o tunică cu mîneci aurite, o manta roșie cu faldurile întărite prin linii de aur și coroana voievodală pe cap. Inscripția slavonă ce încoronează această adevărată *Pietà* ne deslușește mesajul scenei insolite: fosta soție de voievod își plînge și ea fiul mort, invocînd îndurarea. *„Iconarul se arată astfel nu numai un iscusit interpret, dar și un creator al unei teme noi, unică în iconografia bizantină"*. Asemenea inițiativă dovedește, la fel ca și în Moldova, că atelierele de pictură din Țara Românească erau conduse de meșteri inventivi, care își permit să depășească uneori schemele iconografice tradiționale[19]. Epitaful pentru tânărul Teodosie este o lucrare care va fi fost zugrăvită la scurtă vreme după moartea nevârstnicului voievod, probabil în jurul lui 1523.

[15] *Viața Ilustrată*, an. VIII(1941), nr. 1, p. 3.
[16] *Idem*, an. X(1943), nr. 4, p. 1.
[17] *Idem*, an. IX(1942), nr. 3, p. 9; nr. 7, p. 27.
[18] *Idem*, an. XI(1944), nr. 4.
[19] Virgil Vătășianu, *op. cit.*, p. 850.

Unui atelier domnesc îi aparţine şi icoana care reprezintă pe sfinţii Simion şi Sava împreună cu portretele doamnei Despina şi ale domniţelor Stana şi Roxandra (Muzeul Naţional de Artă, Bucureşti). Cititorului *Vieţii Ilustrate* i se prezintă în felul acesta poate cea mai însemnată lucrare a atelierului pomenit[20].

Faptul că mentorul spiritual al revistei clujene, episcopul Nicolae Colan, şi redactorii acestei publicaţii erau profund ancoraţi în problematica culturală a fiecărui număr tipărit, operînd în repetate rînduri prin mijlocirea simbolurilor, îl susţine ilustrarea adecvată a unora dintre articolele apărute acolo. Astfel, studiul lui Ioan Pop, „De la mitropolitul Simion Ştefan la episcopul Nicolae Colan"[21], o trecere în revistă a variantelor româneşti ale Vechiului Testament, este însoţit de o reproducere a ferecăturii de argint a *Evangheliarului* lui Neagoe Basarab ajuns în Moldova, la mănăstirea Sucevița, probabil împreună cu prada adusă de Movileşti din Ţara Românească. Subiectele reprezentate pe cele două plăci sînt *Adormirea Maicii Domnului* (coperta posterioară) şi *Învierea* (coperta anterioară)[22]. Din punct de vedere stilistic şi formal lucrarea se aseamănă cu ferecătura Evangheliarului postelnicului Marcea, de la mănăstirea Bistriţa (Muzeul Naţional de Artă al României), executat, potrivit inscripţiei slavone de pe bordură, în anul 7027 (=1519). Ferecăturile aparţin aceleiaşi şcoli însă unor meşteri diferiţi[23].

Parcurgerea colecţiei revistei *Viaţa Ilustrată* dezvăluie îndârjirea cu care redactorii propagau prin imagine cultura veche (medievală) din ţară. Ilustraţiile referitoare la arta postbizantină română din Transilvania sunt mult mai reduse. Acestea se exprimă prin exemple ale arhitecturii tradiţionale de lemn şi câteva dintre lăcaşurile mănăstireşti. Autorul articolului „Ctitorie veche, viaţă nouă" (V. B.) prezintă mănăstirea *Cheile Râmeţului*, „străvechi aşezământ de închinare ortodoxă", zidit „la picioarele unor stânci uriaşe, care abia deschid o poartă îngustă, o cheie, . . ., ca să treacă valea ce izvoreşte din Munţii Abrudului, de lângă Detunata şi se varsă în Mureş lângă Teiuş. Stâncile uriaşe care o împrejmuiesc spintecă văzduhul cu piscurile lor înalte şi străjuiesc vechiul aşezământ, ca uriaşii din poveste, făcând parte dintr-un lanţ de munţi masivi ce se întind ca o şiră de spinare, începînd de la Turda în linie dreaptă spre sud, până la Alba Iulia. O privelişte cum rar se găseşte în munţii noştri. Frumuseţi negrăite"[24].

Biserica mănăstirii este o clădire compusă dintr-o navă dreptunghiulară şi o absidă pentagonală. În interior se distinge obişnuita compartimentare ortodoxă: naos, pronaos şi altar. Formele arhitectonice ale lăcaşului au o compoziţie spaţială clar adaptată compoziţiei planimetrice, naosul prezentînd o boltă în semicilindru longitudinal, iar pronaosul o boltă în semicilindru transversal. Absida, semicirculară la exterior şi la interior, ne lasă să ghicim însă legătura cu arhitectura de tradiţie roma-

[20] *Viaţa Ilustrată*, an. X(1943), nr. 1, p. 25.
[21] *Idem*, an. XI(1944), nr. 1, p. 17, 22—26.
[22] Melchisedec, *O vizită la câteva biserici şi mănăstiri din Bucovina*, în *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, an. I, v. 1—2(I), an. I, v. II(II), Bucureşti, 1983, p. 49.
[23] Virgil Vătăşianu, *op. cit.*, p. 895.
[24] *Viaţa Ilustrată*, an. XI(1944), nr. 6, p. 22.

nică, dar concepția spațială de sorginte bizantină exprimă indubitabil apartenența monumentului la mediul artistic românesc, în cadrul căruia aveau loc numeroase sinteze Occident-Orient pe fondul tradițiilor autohtone[25].

Cu toate că la data când a fost scris articolul „Ctitorie veche", starea picturii și mijloacele tehnice de investigare nu permiteau o descifrare detaliată a inscripției votive, autorul consideră că mănăstirea a putut fi zidită în secolul al XIV-lea. El înregistrează și inscripția cu litere chirilice săpată în piatră deasupra intrării în încăperea de sub turn: „ICXC. Dintâi a fost zugrăvită această sfântă biserică în zilele lui Matiaș Kraiul văleat 6895 (=1487)".

Cercetările stăruitoare din ultimele decenii au stabilit apartenența acestui monument șirului de lăcașe românești zidite la începutul secolului al XIV-lea. Inscripția cea mai veche descifrată integral cu ajutorul expunerii la raze infraroșii[26], ne relevă prezența la Râmeți a zugravului Mihul din Crișul Alb[27], admirabil desenator și colorist care a realizat, la 1376, importantul decor mural, de evidentă tradiție bizantină, a bisericii mănăstirii. Pisania de la Râmeți își relevă importanța nu numai prin mesajul ei artistic, ci și prin valoarea de document istoric. În pisanie se face prima mențiune scrisă a Arhiepiscopiei Transilvaniei, în fruntea căreia se afla atunci Ghelasie.

Din scrisul autorului articolului despre mănăstirea Râmeți, răzbat accentele protestatare atunci când povestește însemnările monahului Silvestru despre pustiirea acestui așezământ monahal, a mănăstirii „care fusese dărâmată de repetite ori, jefuită și risipită de dușmanii legii noastre". Mărturiile cuviosului stareț au fost consemnate într-una din cărțile vechi, numită „Obște" a Mănăstirii: „Aceasta aici am însemnat acest lucru ce jale adevărată când au stricat mănăstirile, cea de la Geoagiu și cea de la Râmet, la întâia stricare au fost numărul anilor 1762, iar la a doua stricare văleatul 1785, luna lui Dechemvrie în 23 zile, într-o zi Marți . . ."

„Octoihul", ce se zice elinește Parakletih, tipărit la 1750, în „sfînta Episcopie a Râmnicului", prezintă la pag. 40 o însemnare a aceluiași monah: „Scris-am eu Silvestru monahu cînd au stricat necredincioșii mănăstirea de la Râmeți și cea de la Geoagiu la anul 1762, în August în 20, într-o zi Sâmbătă. Spre perirea lor"[28].

În continuare *Viața Ilustrată* consemnează alte repere culturale din Moldova și Țara Românească, din secolele XVI—XVII. Astfel este prezentată biserica din Humor[29] zidită din porunca logofătului Teodor Bubuiog și a soției sale Anastasia, la 1530. Monumentul se înscrie în seria de lăcașe de cult (Voroneț, Moldovița, Arbore și Sucevița) înfrumusețate cu picturi murale atât în interior cât și la exterior.

---

[25] Vasile Drăguț, *Creația artistică în epoca întemeietorilor de țară*, în *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980, p. 274.

[26] L. Tugearu, *Monumente, mărturii ale istoriei noastre*, în *România literară*, 1979, ianuarie 4.

[27] Vasile Drăguț, *Zugravul Mihu și epoca sa*, în *Studii și cercetări de istoria artei*, nr. 1, București, 1966, p. 39—47.

[28] *Viața Ilustrată*, an. XI(1944), nr. 6, p. 23.

[29] *Idem*, an. VII(1940), nr. 4, p. 15.

Un articol al lui I. Lupaș[30] despre vestitul umanist Nicolae Olahus (1493—1568) a fost ilustrat cu imaginea pietrei tombale aflate în biserica capitulară din Târnavia. Monumentul de sculptură figurativă, ce îl prezintă pe Olahus în odăjdii de arhiereu, constituie o lucrare tipică a Renașterii central-europene, executată în jurul anului 1568. Sarcofagul imortalizează imaginea reputatului umanist de origine română, autorul unor lucrări de largă circulație — ce cuprind informații și despre Transilvania, Țara Românească și Moldova — care s-au bucurat de prețuirea umaniștilor europeni, de talia unui Erasm din Rotterdam.

Din epoca Movileștilor, revista[31] prezintă imaginea nord-vestică a bisericii mănăstirii *Sucevița,* lăcaș zidit la 1584 de episcopul de Rădăuți, Gheorghe Movilă, fratele domnului Moldovei Ieremia Movilă (1495—1606). Ceea ce potențează însemnătatea acestui impunător monument de artă este veșmântul sărbătoresc de pictură murală care acoperă pereții, peste tot, în interior și în exterior. Pictura de la Sucevița a fost realizată, potrivit însemnării de pe un vechi manuscris, de doi moldoveni, Ioan Zugravul și fratele său Sofronie, în anul 7104 (=1596), în zilele „drept mărețului domn Ieremia Movilă"[32].

Între ilustrațiile care înfrumusețează paginile revistei *Viața Ilustrată* sunt câteva ce aparțin scurtului răstimp de domnie al lui Vasile Lupu, unul dintre cei mai pasionați și iubitori de frumos domni români. Portalul bisericii *Trei Ierarhi*[33] apare ca o chemare spre interiorul lăcașului, ce impresionează prin bogăția decorativă, proporțiile și ingeniozitatea concepției arhitecturale. Ceea ce uimește însă privitorul este ornamentica exterioară, adevărată broderie în piatră, sculptată în relief, în rânduri orizontale, cu împletituri, zig-zaguri, pătrate, rectanguli, diagonale, romburi, variații fitomorfe etc., o combinație de ornamente geometrice și figurative fără egal. Paul de Alep, călător prin Orientul ortodox, care văzuse mai înainte de a poposi la Iași (1653) multe monumente, afirma că biserica „Treisfetitele" „uimește mintea celui ce o vede", iar Evlia Celebi, un peregrin turc, cunoscător al arhitecturii răsăritene, scrie în 1659 referitor la biserica ieșeană ca nu este „chip să o descrii", deoarece pietrele din care a fost zidită „străluceau și scânteiau" de parcă ar fi fost „frunzele desenate pe un pergament iluminat".

De la același monument, revista *Viața Ilustrată* prezintă un chivot[34] din argint cu inscripție din secolul al XVII-lea, piesă liturgică care împrumută forma arhitecturală a unei biserici de caracter fantastic asemănătoare cu aceea a edificiilor pe care deseori le vedem că străjuiesc fundalul frescelor sau al icoanelor pe lemn.

Într-un articol al lui Emil Nicolescu despre „Mitropolitul Petru Movilă"[35], alături de portretul marelui ierarh, apare și o secvență dintr-un colț de muzeu ce adăpostește un exemplar al *Cazaniei* lui Varlaam. Autorul studiului subliniază rolul de seamă jucat de moldoveanul Petru Mo-

[30] *Idem,* an. VII(1940), nr. 8, p. 9.
[31] *Idem,* an. VII(1940), nr. 9, p. 1.
[32] *Monumente istorice bisericești din Mitropolia Moldovei și Sucevei,* Iași, 1974, p. 242.
[33] *Viața Ilustrată,* an. X(1943), nr. 6, p. 3.
[34] *Idem,* an. X(1943), nr. 8, p. 7.
[35] *Idem,* an. IX(1942), nr. 4, p. 15—18.

vilă în răspândirea slovei creștine printre locuitorii din Peninsula Balcanică. Petru Movilă a menținut în permanență legătura cu frații săi de sînge și de lege, îngrijindu-se de „hrana lor duhovnicească". Existența acestei legături între descălecătorul de domni români și cele două țări în care au stăpânit mai mulți membri din familia sa o mai confirmă și faptul că la înființarea celor dintâi tipografii românești a avut și el un cuvânt de spus, aducându-și obolul prin ucenicii săi Meletie Macedoneanul, la Govora și mitropolitul Varlaam la Trei Ierarhi.

De altfel, această acțiune de reevaluare istorică a cărții vechi românești a constituit obiectul altor articole publicate în revista clujeană. Fl. Mureșanu face o scurtă recenzie a unui studiu comemorativ al lui George Potra despre *Cazania* lui Varlaam, tipărită la Iași în 1643. După colaționarea exemplarului prezentat de G. Potra cu exemplarul păstrat pe atunci în biblioteca Muzeului eparhiei ortodoxe române din Cluj, Fl. Mureșanu aprecia că „răspândita »*Carte românească de Învățătură*«" de la 1643 a fost tipărită în două ediții[36]. Autorul recenziei însoțește textul cu o reproducere a foii de titlu a Cazaniei custodiate la Cluj. Prin această *Cazanie*, mitropolitul Varlaam a urmărit să facă din limba română instrumentul principal de răspândire a culturii în masele populare. Cartea liturgică a fost îmbogățită cu o bogată ilustrație cu scene specifice din viața Moldovei, ce comemorau aducerea moaștelor Sf. Ioan cel Nou la Suceava și ale Prea Cuvioasei Paraschiva la Iași. Fiind scrisă în limba poporului, cu numeroase comparații pitorești, într-un stil viu și plin de culoare, Cazania și-a adus o contribuție excepțională la formarea limbii literare românești. Cele două prefețe ale lucrării: *Cuvânt împreună către toată semenția românească* și *Cuvânt către cetitoriu*, scrise de Varlaam, reliefează un adevărat crez ce se traduce prin strădaniile de unificare a limbii românești și prin aceasta la unitate de viață și cultură comună a tuturor românilor[37].

Pe aceleași coordonate se înscrie și pomenitul articol al lui Ioan Pop, „De la mitropolitul Simion Ștefan la episcopul Nicolae Colan", în care cititorul *Vieții Ilustrate* are prilejul să cunoască, pe scurt, diferitele traduceri în limba română ale Noului Testament, un arc peste vremuri ce are la un capăt opera vlădicului de la Bălgrad, iar la celălalt capăt frumoasa traducere a episcopului Nicolae: *Noul Testament* de la Bălgrad, 1648; apoi în ordine cronologică Noul Testament de la București 1703, Petrograd 1817—1819, Neamț 1817; Noul Testament editat de Societatea biblică britanică în șapte ediții; Noul Testament al lui Șaguna, Sibiu 1858, Sibiu 1867 (Ed. II-a); Noul Testament de la București, 1867; Noul Testament de la Viena, 1868; Noul Testament de la București, 1877, 1906, 1911—12, 1914, 1921; Neamțu 1926—1937, în patru ediții; Noul Testament de la 1926 tradus de părintele Pișculescu (Gala Galaction), apărut în trei ediții; Noul Testament de la Oradea, 1925, reeditat la Lugoj în 1938; Noul Testament de la Săbăuani; Noul Testament, 1938, Budapesta 1942 și Noul Testament tradus de PSS Nicolae Colan, Episcopul Vadului, Feleacului și Clujului.

[36] *Idem*, an, X(1943), nr. 7, p. 32.

[37] Octavian Șchiau, *Cărturari și cărți în spațiul românesc medieval*, Cluj-Napoca, 1978, p. 104—119.

În prefața *Bibliei* sale din 1858, Șaguna adresează o adevărată predoslovie către cititor, alegînd numai cuvinte de laudă pentru acei înaintași într-ale slovei, care au trudit la traducerea acestei cărți spre folosul poporului românesc: „Deșteptarea poporului românesc,... pășirea lui către lumina cea blândă a civilizației, înfrățirea neamului nostru românesc, pe care mâna Proniei l-a semănat printre atâtea țări și printre atâtea neamuri străine, rămânerea în viață a limbei sale naționale —, toate aceste binecuvântări neasemănate avem a le mulțumi edițiilor vechi ale Sfintei Scripturi, acestor monumente neperitoare ale limbei, și peste tot ale vieții noastre naționale și bisericești.

Mare într'adevăr și adâncă trebuie să fie mulțumirea noastră către acei traducători ai Sfintelor Cărți care în vremi atât de grele au făcut lucruri atit de măreț! Înaltă trebuie să fi fost cugetarea, adâncă mintea, fierbinte credința,..., cînd au dăruit ei nației lor un astfel de odor! Sănătoasă și coaptă a fost și cunoașterea ce au avut-o ei despre lipsa poporului românesc de această sfântă carte; pentru aceia au și îmbrăcat traducerea lor în veșmântul limbei aceleia care să fie înțeleasă de toți Românii de pretutindenea... limba acestor cărți nu e făcută, ci luată chiar din gura poporului, și așa traducătorul nu e decât un răsunet nu numai al limbii, ci și al simțirii și peste tot al chipului cugetării poporului"[38].

Redactorii revistei clujene propun și alte secvențe de artă medievală românească, cum ar fi biserica *Bucur* din București, apoi o ctitorie voievodală din Muntenia; o troiță monumentală de piatră din Dîmbovița (secolul al XVII-lea), cu inscripție în limba română cu caractere chirilice, tip de monument comemorativ care poate fi întîlnit și în Transilvania, în Țara Bârsei sau în apropierea Făgărașului (Merghindeal); biserici de lemn din Transilvania (Roșiori, Satu Mare, Gâlgău etc.); cruce de lemn din Maramureș, decorată cu motivul frînghiei răsucite și însemnul solar; Cioclovina Mănăstirii Tismana; Mănăstirea Frăsinei, ctitorie a monahului Calinic[39]; Mănăstirea de la Sâmbăta de Sus, ctitorie din anii 1700—1701 a voievodului Constantin Brâncoveanu[40], refăcută și pictată între 1766 și 1767 cu cheltuiala lui Emanoil și Nicolae Brâncoveanu, de către popa Ionașcu și zugravul Pană Mihai.

Rolul de puternic centru al ortodoxiei din Ardeal, pe care l-a avut așezarea monahală din Branișteа Sâmbetei, a determinat desființarea acesteia în anul 1785[41]. Un veac și jumătate ruinele mănăstirii și-au proiectat silueta sumbră pe valea care conduce spre Fereastra Mare a munților Făgăraș. Acest tablou cu profundă tentă romantică l-a impresionat pe Ilarion Pușcariu care, în 1889, consemnează, că biserica „înăuntru și înafară este zugrăvită frumos"[42]. Restaurarea mănăstirii de la Sâmbăta

---

[38] Ioan Pop, *De la Mitropolitul Simion Ștefan la episcopul Nicolae Colan*, în *Viața Ilustrată*, an. XI(1944), nr. 1, p. 22.

[39] *Viața Ilustrată*, an. IX(1942), nr. 3, p. 4; an. IX(1942), nr. 7, p. 7; an. X(1943), nr. 1, p. 17; an. IX(1942), nr. 10, p. 31; an. X(1943), nr. 2, p. 13; an. VII(1940), nr. 7, p. 5; an. VII(1940), nr. 7, p. 14; an. VII(1940) nr. 6, p. 11.

[40] Șt. Meteș, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, p. 84—87.

[41] Nicolae Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, București, 1902, p. 269.

[42] Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 93—94.

de Sus a fost dusă la bun sfârșit abia în deceniul patru al secolului nostru, prin grija mitropolitului Nicolae Bălan.

Alte numere ale revistei au fost ilustrate cu fotografii reprezentând icoane pe lemn din secolul al XVII-lea și secolul al XVIII-lea (Cele două Marii, Sf. Troiță sub chipul celor trei îngeri ospătați de Avraam și Sara. Maica domnului cu pruncul etc.) și obiecte de cult din argint, cum ar fi o candelă brâncovenească din secolul al XVII-lea[43].

Într-o secțiune de mai mică întindere ar putea fi cuprinse ilustrațiile referitoare la arta bizantină, exemplu statornic al culturii medievale românești. Din timpuri străvechi țările române au gravitat spre lumea de înaltă civilizație și prestigiu a Bizanțului. Purtînd în simțămintele lor „pecetea Romei", românii au rămas fideli tradițiilor imperiului și, în condițiile în care au fost înconjurați de populații alegote constituite în puternice state medievale, au gravitat spre Constantinopol, centrul care preluase de acum prerogativele romane. Înzestrați cu un ascuțit spirit pragmatic, românii s-au inspirat în chip creator din modelele de cultură bizantină, care mai degrabă au stimulat căutările artistice din țările române, decât să le sufoce într-un „manierism" postbizantin prin exemple luate *ad litteram*. Acest lucru este valabil pentru toate domeniile vieții spirituale și culturale, de la organizarea statală, instituții, economie, drept, artă, viață religioasă etc.

Un număr de cca. 17 fotografii ilustrează un arc de timp ce staționează la un capăt exemple ale artei paleocreștine[44], la celălalt capăt splendide mărturii ale plasticii bizantine dintre secolele XI și XIV.

Într-una dintre ilustrații facem cunoștință cu un relief în piatră din secolul VII, decorat cu chrismonul între doi păuni și două tulpini de viță de vie într-o stilizare decorativă de o calitate excepțională. Lucrarea păstrată odinioară în Muzeul Kaiser Friedrich din Berlin se aseamănă cu sarcofagul arhiepiscopului Theodorus de la Sant'Apollinare in Classe din Ravenna. Aproximativ aceleiași perioade îi aparține un alt relief sculptat în piatră, decorat cu doi îngeri ce încadrează chrismonul.

Itinerarul artistic bizantin propus de redactorii revistei clujene se continuă cu biserica „Panaghia" din Salonic[45], cunoscută și ca biserica lui Theotokos, monument înfrumusețat cu fresce, care alcătuiesc un armonios complex iconografic. Picturile au fost executate între secolele XI și XIV[46].

Rând pe rând, ne sunt prezentate biserica rusă din grădina Getsimani (Ierusalem), o splendidă icoană a Maicii Domnului conservată în Muzeul bizantin din Atena, două mozaicuri din secolele XI—XII, aflate în Sf. Sofia din Constantinopol, reprezentând pe Cristos. Cea de a doua lucrare pare să fie un mozaic din tribuna de sud a vestitului monument, un Deesis, ce aparține unor meșteri dibaci care au atins în arta mozaicului efecte picturale atât de rafinate ce ne amintesc de exemplele cele mai reușite ale picturii bizantine din secolul al XII-lea: îngerii din frescele catedralei Sf. Dimitrie din Vladimir sau icoana fecioarei din Vla-

[43] *Viața Ilustrată*, an. X(1943), nr. 9, coperta
[44] *Idem*, an. IX(1942), nr. 2, p. 64.
[45] *Idem*, an. VIII(1941), nr. 3, p. 24.
[46] Viktor Lazarev, *Storia della pittura bizantina*, Torino, 1967, p. 157, 158, 208, 384.

dimir. De altfel o fotografie a acestei icoane decorează coperta unui număr al revistei clujene[47]. Reputatul bizantinolog rus Viktor Lazarev o socoteşte un exemplu fundamental al picturii metropolitane bizantine din secolul al XII-lea. Icoana păstrată în colecţia Galeriei Tretiakov era încă din 1155 în Rusia unde fusese adusă, pe mare, de la Constantinopol.

Maria cu pruncul au fost reprezentaţi după tipul „afectuos" *(Eleusa)*, care predomină în pictura unor monumente din secolul X; o întîlnim la Santa Maria Antiqua, apoi imaginea va fi reluată în miniaturistica metropolitană din secolul al XI-lea. „Chipul Mariei este admirabil prin noblețea trăsăturilor şi prin intensa lor spiritualitate, chiar şi pentru o artă profund transcendentală, cum era cea bizantină, acest chip este excepţional şi neobişnuit. Tocmai în icoanele de acest gen se regăseau acele imagini prin mijlocirea cărora omul se înalţa la divina contemplaţie (Dionisie Aeropagitul)"[48].

Mihail Alpatov remarca pe bună dreptate că „în soluţionarea ideii de maternitate icoana din Vladimir trădează o concepţie aprofundată a sentimentului. Teama copilului şi aerul hotărît al mamei, gingăşia lui şi severitatea ei, bucuria de a fi împreună şi grija de viitor — ideea fundamentală a acestei capodopere — n-au fost trăite şi redate cu un dogmatism rece, ci cu o adîncă umanitate. Maestrul bizantin a exprimat în chipul mamei iubitoare un sentiment nobil, care îl domină pe om şi care izgoneşte orice răutate din inima lui. Creatorul Maicii Domnului din Vladimir şi-a îndreptat atenţia către tot ce e mai curat şi mai sublim în om şi a creat un chip de semnificaţie general umană"[49].

În contextul general al artei bizantine revista publică imaginea Pantocratorului[50] de pe cupola bisericii Sf.-lor Nicolae şi Panteleimon din Boian, executat în secolul al XIII-lea şi făcînd parte dintr-un complex decorativ de o importanţă majoră pentru arta medievală bulgară. În altă fotografie impresionează imaginea dramatică a „Aşezării în mormînt", frescă ce decorează paraclisul mănăstirii Sf. Neofit din Pafos[51].

Recenzia lui E. Nicolescu asupra cărţii lui T. Bodogae, *Ajutoarele româneşti la Sf. Munte Athos* a fost ilustrată cu câteva fotografii reprezentînd schitul Sarai şi mănăstirile de la Chilandar şi Zografu[52]. Exemplele continuă cu câteva ilustraţii după manuscrisele de şcoală metropolitană din secolele XI—XII (Răstignirea), apoi un triptic de la începutul secolului al XV-lea, cu scena Plângerii lui Isus[53], lucrare de calitate remarcabilă.

O altă secţiune a revistei cuprinde o serie de fotografii ale monumentelor de artă neobizantină din România.[54] Sunt prezentaţi apoi un

[47] *Viaţa Ilustrată*, an. X(1943), nr. 8, coperta.
[48] Viktor Lazarev, *Istoria picturii bizantine*, II, Bucureşti, 1980, p. 36—37.
[49] Mihail Alpatov, *Istoria artei*, I, Bucureşti, 1962, p. 237.
[50] *Viaţa Ilustrată*, an. X(1943), nr. 6, p. 23.
[51] *Idem*, an. XI(1944), nr. 4, p. 5.
[52] *Idem*, an. IX(1942), nr. 3, p. 23—25.
[53] *Idem*, an. XI(1944), nr. 2, p. 31; an. IX(1942), nr. 1, p. 16; an. X(1943), nr. 11, p. 1—17.
[54] Căderea în desuetudine a artei postbizantine româneşti în secolul al XIX-lea a determinat o reacţie intelectuală care şi-a propus regenerarea acestui stil în acord cu principiile artei moderne. Principiile caracteristice ale acestei arte (stilul neobizantin) au fost experimentate la noi, mai întîi în arhitectură, la cîteva monumente construite în ultimul sfert al secolului trecut: capela funerară în cimitirul

număr de 17 artiști plastici cu cca 40 de lucrări. Între aceștia se remarcă maeștri ai picturii monumentale precum: A. Demian, G. D. Mihăiescu, N. Irimie, D. Bâscu, I. Mihail, Danila Ioanid, Costin Petrescu, E. Dimitriu-Nicolaide, dar și unii maeștri ai picturii de șevalet care s-au străduit să-și aducă contribuția la îmbogățirea repertoriului picturii religioase românești din perioada interbelică, D. Paciurea, Eustațiu Stoenescu, Nora Steriadi, Mandia Ullea etc.

Din șirul acestor creații ne vom opri doar asupra câtorva exemple mai semnificative.

În domeniul arhitecturii spațiul cel mai larg de prezentare l-a avut Catedrala Adormirii Maicii Domnului din Cluj. Aproape un număr întreg al revistei a fost dedicat aniversării a 20 de ani de la așezarea pietrei fundamentale și 10 ani de la târnosirea Catedralei ortodoxe din orașul de pe Someș. Episcopul Nicolae Colan semnează articolul *Biserică'naltă cum n-a mai fost alta;* Fl. Mureșanu rememorează în *Catedrala* străduințele românilor transilvăneni, începând cu petiția din 8 iulie 1863 a lui Șaguna, de înființare a unei episcopii clujene, continuatoarea vechilor tradiții de viață spirituală a episcopiilor de la Vad și Feleac. În același studiu autorul prezintă principalele momente care au premers deschiderea șantierului de edificare al catedralei; Vasile Sava se oprește, în articolul *Cum s-a zidit catedrala noastră,* asupra principalelor etape de construcție ale monumentului: acceptarea planului arhitecților Constantin Pomponiu și George Cristinel (31 martie 1921), așezarea pietrei fundamentale (7 octombrie 1923), începerea lucrărilor propriu-zise, la 29 august 1924 de către antrepriza „Întreprinderile generale tehnice Tiberiu Eremia" din București; faza definitivării construcției: acoperirea catedralei de maestrul tinichigiu Alexandru Dumitriu din București, executarea frescei cupolei mari de pictorul A. Demian și cea din conca altarului de C. Bogdan, apoi pictura iconostasului datorată lui Gh. Rusu. Se consemnează că mobilierul interior a fost realizat sub conducerea maestrului Ioan Rusu, iar cele patru clopote ale bisericii au fost turnate de firma Seltenhoffer din Sopron[55].

Cititorii revistei *Viața Ilustrată* sunt informați că la construcția catedralei din Cluj au fost folosite materiale noi, la fundație stîlpi și radier din beton armat, iar la scheletul principal al lucrării de asemenea beton

---

din Brașov (1874), biserica „Adormirii Maicii Domnului" din același oraș (1895—96), catedrala ortodoxă din Sibiu (1902—1905) și biserica din Cacova. În domeniul picturii, după cum a intuit O. Goga, „a fost o necesitate, ca acest stil potrivit dogmei bisericii noastre, cultivat veacuri de-a rândul de zugravii de lege românească, să-și afle un continuator cu temei artistic, cu gust rafinat de principiile diferitelor școli moderne, care, cunoscînd cu de-amănuntul perfecțiunea de formă a celorlalte direcțiuni în pictură și dispunând de un puternic talent artistic, să îndeplinească opera de reconstruire în pictarea ajunsă pe mâini străine și nechemate a bisericilor noastre". În rândul celor care au răspuns la această chemare pot fi amintiți: Octavian Smigelschi, V. Simionescu, A. Demian, C. Bogdan, D. Belizarie, Coriolan Munteanu, E. Cornea, Traian Bilțiu-Dâncuș etc. (v. Octavian Goga, *Expoziția de pictură a D-lui Octavian Smigelschi,* în *Luceafărul,* nr. 24, Budapesta, 1903, p. 395; V. Vătășianu, *Bizantinismul și Neobizantinismul în pictura românească din Ardeal,* în *Arhitectura,* anul V, nr. 4, București, 1938, p. 8 și urm.; Nicolae Sabău, *Octavian Smigelschi și pictura monumentală religioasă,* în *Îndrumătorul pastoral,* V, Alba Iulia, 1981, p. 182—187).

[55] *Viața Ilustrată,* an. X(1943), nr. 11, p. 14—17.

armat; fațadele lăcașului au fost zidite din asize de piatră cioplită provenită din Baciu și Banpotoc. Lucrările ornamentale în piatră, splendidele capitele compozite ce ne amintesc de suporturile similare de la Sf. Sofia din Constantinopol și frizele decorative, vegetale sau animaliere, aparțin maestrului Gerstenvrein, după modelele firmei E. Beher din București. Edificiul de cult al episcopiei clujene impresionează prin monumentalitatea sa. Triconcul de mari dimensiuni se ridică pe un soclu înalt, marcat de două turnuri în fațada principală. Interiorul este acoperit cu o calotă pe pronaos, iar în naos cu o cupolă amplă înălțată pe un tambur generos. La exterior tamburul este încins cu o galerie înzestrată cu coloane unite prin arce în potcoavă, iar cupola e surmontată de o lanternă gracilă, ce pare că se decupează pe cer. Interiorul catedralei, larg spațializat, a beneficiat de o compartimentare tradițională; ornamentica în relief sau aceea traforată a tribunelor laterale atât de generoase, vigoarea telurică a brâului în torsadă ce strânge parcă în niște trainice chingi lăcașul, pictura sobră și echilibrată, iconostasul monumental[56], ce reflectă prin ferecătura lui flăcările lumânărilor, concură la făurirea acelei impresii de pace și mister, proprii lăcașurilor ortodoxe.

Din domeniul sculpturii revista reproduce o excepțională creație aparținînd lui Dimitrie Paciurea (1875—1932), *Adormirea Maicii Domnului*, pentru o capelă funerară de la Cimitirul Belu (Capela Stolojan). Lucrarea a fost executată cam în aceeași vreme cu o mai cunoscută creație a maestrului, *Gigantul*, piesă de un evident dinamism în care se simt ecourile „teribilității" lui Michelangelo. În sculptura funerară reprodusă în *Viața Ilustrată*, Paciurea se întoarce la arta noastră feudală, tradițională, calmă, hieratică, înnoită însă de geniul creator al artistului. Sculptura a fost realizată într-o epocă în care „campionii" artei noastre, în frunte cu arh. Mincu, preocupați de viitorul artei românești, căutau rădăcini trainice și nevoia de a lega prezentul de trecut. Paciurea răspunde acestui apel imaginînd într-o sculptură funerară, *Adormirea Maicii Domnului* din frescele ce decorau, în mod obișnuit, peretele naosului bisericilor noastre medievale. Scena este extrem de simplificată, aici rămânînd doar Maria întinsă pe pat, cu mâinile încrucișate pe piept, cu chipul întors puțin spre privitor, dar cu trupul văzut din profil, dispărînd aproape imaterial ca volum, sub tunica cu falduri ample și grele.

Pictura neobizantină este ilustrată printr-un număr de icoane prăznicar care împodobesc biserica Sf. Nicolae din Cluj, catedrala din Alba Iulia sau biserica ortodoxă din Sighișoara, dar și unele proiecte ce aparțineau unor artiști cunoscuți, de talia unui Costin Petrescu[57]. De altfel apariția unei lucrări a maestrului Petrescu, în orașul de pe Someș, nu este nouă. Autorul monumentalei fresce din sala Ateneului Român închinate istoriei neamului este și creatorul unei picturi mai puțin cunoscute ce împodobea odinioară sala de festivități a fostului Colegiu Academic al Universității din Cluj (actuala Casă a Universitarilor). Tema frescei se vroia o rememorare a istoriei afirmării și rezistenței românilor transilvăneni prin luptele și jertfele celor mai de seamă exponenți ai

[56] *Idem*, p. 13.
[57] *Idem*, an. IX(1942), nr. 2, p. 26.

culturii autohtone, o adevărată icoană a istoriei culturale a Transilvaniei.

Istoria demersului artistic consemnează că, în ședința din 26 mai 1938, Senatul universitar aproba proiectul acestei compoziții simbolice, care, prin lăudabila strădanie a pictorului C. Petrescu, va fi vernisată în ziua de 2 septembrie 1939[57 bis].

Fresca se concentrează pe fundalul scenei sălii de festivități în trei panouri alăturate. Din punct de vedere iconografic pictura strînge parcă într-un sobor comemorativ chipuri și secvențe care au jalonat istoria noastră culturală. În primul panou, începînd din colțul stâng, de jos, sunt imaginați diaconul Coresi înaintea unei tiparnițe, de sub care au ieșit primele cărți românești (1508), și mitropolitul Simion Ștefan, în mână cu Noul Testament de la Bălgrad, a cărui apariție a reprezentat un moment de seamă în istoria culturii noastre. Spre colțul superior din dreapta a fost evocat surghiunul lui Sava Brancovici, întemnițat la Vinț. În apropiere zărim pe cronicarul brașovean Radu Tempea și grupul Școlii Ardelene: Inochentie Micu, ca un poeta-vates, proiectat pe fundalul arhitectural al școlilor din Blaj, pregătindu-se pentru exilul roman. Petru Maior, luptătorul și autorul „Istoriei pentru începutul românilor în Dacia", arătînd mulțimii silueta radiantă a Columnei lui Traian; Samuil Micu purtând Dicționarul Daco-Romano-Valah; Damaschin Bojincă ce redescopere faptele de vitejie ale voievodului Mihai, apoi Dimitrie Eustatievici vorbind învățăceilor adunați la Sibiu în 1785 și medicul Ioan Piuariu Molnar făcînd cercetări la masa laboratorului său.

Al doilea panou, ceva mai redus ca dimensiune, dar dispus central, deasupra ușii de acces pe scenă, înregistrează ecoul pe care l-au avut în Țara Românească frămîntările culturale și politice din Transilvania. Compoziția picturală îl imaginează pe Gheorghe Lazăr în mijlocul alumnilor săi, în curtea mănăstirii Sf. Sava, străjuită de coloanele viguroase ale pridvorului. Printre învățăcei se pot recunoaște chipurile tinere ale lui Ioan Heliade Rădulescu, Petrache Poenaru și diaconul Eufrosin Poteca. La dreapta dascălului ardelean deslușim efigiile lui Iordache Golescu și Ilarion Argeșiu, sprijinitori ai învățămîntului românesc în țară.

Al treilea panou, pandant al celui dintâi, recheamă atenția și memoria privitorului spre întâmplările politice și culturale ale Transilvaniei: în colțul din dreapta, sus, apare Vasile Moga în mijlocul seminariștilor din Sibiu, pe un fundal arhitectural format din catedrala ortodoxă construită mai tîrziu, între 1903 și 1905; în vecinătate, poetul Andrei Mureșanu mobilizează norodul, ce poartă drapele tricolore, cu al său *Deșteaptă-te române*. La mijlocul picturii parietale, Andrei Șaguna, o adevărată figură de patriarh care poartă ca un nimb al credinței sale propășirea spirituală a poporului, împărtășește țărănimea cu cărțile publicate de ASTRA, Asociațiunea transilvană pentru limbă și cultură înființată în 1860, al cărei edificiu închide fundalul acestei secvențe. De pe masa din fața lui Șaguna se pliază prima pagină a *„Telegrafului Român"*, săptămânalul întemeiat de mitropolitul Transilvaniei în anul 1853. La același nivel al frescei, în partea dreaptă recunoaștem pe Simion Bărnuțiu, în

[57 bis] Adriana Topîrceanu, *Costin Petrescu — Trei panouri de frescă la Cluj*, în *ActaMN*, XXII—XXIII, 1985—1986, p. 707—711.

fața catedralei din Blaj, vorbind mulțimii în memorabila zi de 3 mai 1848.

În registrul inferior a fost reprezentat Timotei Cipariu, părintele filologiei române, lucrând în biblioteca Seminarului blăjean la „Gramatica limbii române" și la „Analectele literare"; Gheorghe Barițiu, cu profilul său binecunoscut, asemănător unei efigii romane, poartă sub braț, ca pe o comoară de preț, pagini din *Gazeta de Transilvania* (1835) și *Foaie pentru minte, inimă și literatură* (1838), publicații în jurul cărora s-au adunat atunci și după aceea, tot timpul existenței lor, condeiele cele mai prestigioase din toate țările locuite de români, devenind, după expresia lui Alexandru Papiu-Ilarian, el însuși colaborator de prestigiu, „școală politică și literară a toată Dachia".

Panteonul personalităților naționale se continuă cu efigiile lui George Coșbuc și Ioan Slavici stînd de vorbă asupra unui număr din *Tribuna* editată la Sibiu. Portretele poeților Șt. O. Iosif și Octavian Goga au fost parțial conturate într-o pensulație spontană, asemănătoare cu aceea a unor schițe (abbozzo).

Fresca de la Colegiul Academic clujean rememorează și marile evenimente ale înfăptuirii unității statale. Acest moment epocal din istoria noastră a fost exprimat prin evocarea Adunării Naționale de la Alba Iulia, în ziua de 1 decembrie 1918. Din rîndul mulțimii, reprezentată prin siluete îmbrăcate în costume populare, se desprind chipul venerabil al lui Gh. Pop de Băsești, președintele Biroului Adunării și figura atletică a lui Vasile Goldiș, omul de vastă cultură și de înaintate concepții social-politice, care a rostit cuvîntarea festivă și solemnă la Alba Iulia.

Opera realizată de C. Petrescu a avut însă un destin tragic. Încă înainte de împlinirea unui an de existență, înainte de a fi intrat în circuitul conștiinței culturale a generației, lucrarea a căzut pradă intoleranței oficialităților horthyste care au dispus martelarea ei parțială și au îngropat-o sub un strat gros de tencuială.

Creația lui C. Petrescu, un omagiu adus înaintașilor noștri, trebuie să răzbată la lumină, nu numai pentru respectul pe care-l datorăm acestora, ci și pentru respectul pe care-l purtăm istoriei adevărate, risipind vălul uitării de pe această operă de artă, spre folosul educației patriotice a tinerei generații.

Un capitol însemnat a fost rezervat reprezentării artei moderne românești în paginile *Vieții ilustrate*. Din analiza exemplarelor aparținînd perioadei 1940—1944 rezultă că aici au fost publicate peste 184 de reproduceri după lucrările artistice ale unui număr de 60 de pictori, 11 sculptori, 17 graficieni și 2 textiliști, în total un număr de 90 de artiști români, dintre care unii figurează în mod succesiv cu mai multe reproduceri.

În domeniul picturii românești, revista publică un adevărat repertoriu de artiști, începînd cu cei care au activat în a doua jumătate a secolului trecut, precum: Carol Popp Szathmáry (1812—1888), Mișu Popp (1827—1892) și Th. Aman (1831—1891), apoi Nicolae Grigorescu (1838—1907), artistul care a dat noul impuls picturii românești, apropiind-o mai mult de realitate și de cuceririle înregistrate pe plan european, cu un număr de 29 de reproduceri; Ion Andreescu (1850—1882). Urmează un grup mai mare de pictori a căror activitate s-a desfășurat cu precă-

dere în prima jumătate a secolului XX: Hipolit Strimbu (1871—1934), Artur Verona (1868—1936), Olga Greceanu (1890—?), Ștefan Luchian (1868—1916), Theodor Pallady (1871—1956), Nicolae Tonitza (1886—1940), Francisc Șirato (1877—1935), Eustațiu Stoenescu (1884—1957), Alexandru Phoebus (1899—1954), Jean Al. Steriadi (1880—1956), I. Theodorescu-Sion (1882—1939), Constantin Petrescu Dragoe (1887—1937), A. Demian (1899—1977). Urmează un grup de maeștri a căror creație s-a extins și după mijlocul secolului nostru: Camil Ressu (1880—1962), Aurel Popp (1879—1960), Hrandt Avachian (n. 1900—?), Magdalena Rădulescu (n. 1900—1984), Catul Bogdan (n. 1897—1978), Dumitru Gheață (1888—1972), Hans Hermann (1885—?), P. Abrudan (1907—1979), Emil Cornea (1898—1969), Traian Bilțiu-Dăncuș (1899—1974), Eugen Gîscă (1908—?), Rodica Maniu (1890—1958), Popescu Vasile (1891—1966) etc.

Dintre reproducerile de plastică figurativă consemnăm pe acelea aparținînd unor sculptori precum Paciurea (1875—1932), cu opt ilustrații, Ion Jalea (1887—1983), Mac Constantinescu, C. Baraschi-Mușat (1902—1966), Elena Serova-Medrea (n. 1902—?), Boris Caragea (n. 1906—1982), Ion Vlasiu etc.

Grafica a beneficiat de un număr mai mare de ilustrații, dacă socotim și repetatele vignete care dădeau un aer sărbătoresc publicației. În paginile revistei au fost popularizate creațiile lui Ioan Anestin (1900—1963), Nicolae Brana (n. 1905—1986), Horațiu Dimitriu, Dimitrie Hornung, Gh. Iliescu, Aurel Jiquidi (1896—1962), Dumitru Iordache (n. 1905), Adina Paula Moscu (n. 1908), Gh. Popescu (1903—1975) și Ion Vlasiu.

Tapiseria a fost reprezentată prin cîteva ilustrații după creațiile Norei Steriadi și Anei Marinescu.

Caracterul caleidoscopic al revistei permitea redactorilor să însoțească, uneori, aceste reproduceri cu câte un mic studiu, de profundă substanță, referitor la unul sau altul dintre marii artiști români sau cu privire la o anumită etapă stilistică din arta românească. Astfel, reproducerea unui autoportret din tinerețe al lui Nicolae Grigorescu a oferit Cellei Delavrancea prilejul unei rememorări a câtorva dintre ilustrele personalități ale culturii noastre care s-au perindat în casa părintească. Suntem în fața unor efigii de o adâncă sensibilitate, în care cuvintele rostite și cele scrise se aseamănă cu tușele precise așternute pe pânză de un maestru în arta portretului.[58]

Din galeria acestor chipuri se detașează două portrete, care exprimă însă două temperamente opuse: Nicolae Grigorescu și Al. Vlahuță, două culmi ale culturii și artei românești:

„Când apărea Grigorescu la noi parcă și obiectele stau drept. Era mic dar părea mare. Purta capul sus și în figura lui, privirea era clocotitoare. Vorbea puțin, cu mâini agitate nervos. Toată ființa era într-o perpetuă tensiune electrică".

În contrast, Al Vlahuță „... semăna cu un vers de hái-kai. O liniște stranie de filosof chinez îl făcea impunător. Ciuful părului era negru și negru a rămas până la sfârșit. Își aducea mâinile mici la piept și modela

[58] Nicolae Filipescu avea „ochii tulburi de o povară", Vasile Lascăr era „frumos, brun, palid, cu ochii pînă la tîmple", arhitectul Mincu, i-a rămas în memorie, „cu o figură asemănătoare cu a lui Alphonse Daudet" (*Viața Ilustrată*, an. IX(1942), nr. 1, p. 8.).

ideea cu prudenţă şi autoritate în acelaşi timp. Se ferea de vulgaritate şi nu tolera exuberanţa decât în inteligenţă. Politeţea lui excesivă era şi scutul care-l apăra de familiaritatea indiscreţilor. Ochii lui ardeau ca focul, un jar în care te pierdeai ca în beznă[59].

În alt număr al revistei *Viaţa Ilustrată* putea fi citit un scurt articol al lui K. H. Zambaccian (1889—1962), intitulat: *Pe marginea modernismului nostru.* Eseul acestui pasionat colecţionar şi critic de artă, una dintre figurile pitoreşti ale vieţii noastre culturale, apare la un an după tipărirea culegerii *Pagini de artă* (1943), în care şi-a reunit cronici, articole şi studii mai ample apărute în diferite publicaţii. Textul din revista clujeană nu a fost inclus în noua ediţie a cărţii lui Zambaccian, apărută în 1965[60].

În ceea ce priveşte varietatea genurilor picturale, trebuie să remarcăm propensiunea redacţiei revistei pentru lucrările ce oglindesc viaţa satului românesc, în succesiunea sa temporală, în truda diurnă a omului (arat, semănat, cules, la claca), în diversele prilejuri de sărbătoare (nuntă, botez etc.) sau momente de suferinţă (moarte, înmormântare, bejenie). Din numărul total de 60 de pictori, 39 sunt prezenţi cu lucrări care aduc o adevărată „laudă ţăranului român", trudei şi statorniciei sale pe aceste meleaguri. Grigorescu este reprezentat prin lucrări de un variat subiect rustic, devenite prototipuri ale genului în pictura românească: *Ţărăncuţă, Ciobănaşi, Musceleancă, Fata cu ulciorul, Pe gînduri, Car cu boi* etc. Cîţiva dintre pictori surprind pe ţăran în scurtul răgaz ce punctează timpul încleştării lui cu glia: C. Ressu (*Amiază*), C. Mihăescu *(Ţărani),* Gore Mircescu *(Munteni la masă)*[61].

Munca înfrăţită a sătenilor în cadrul comunităţii constituie un alt subiect abordat de artişti: Rezeda Moga-Dumitrescu *(Claca),* Remus Troteanu *(Claca)*[62].

Xilogravura lui Horaţiu Dimitriu *La mestecat mămăliga* a fost însoţită de o poezie de inspiraţie semănătoristă, scrisă de Teodor Ciceu[63]. Rodica Maniu surprinde o *Femeie cu cobiliţa,* iar A. Jiquidi, *Un aldămaş*[64], scenă de un pitoresc nedisimulat. Artur Verona, care a preluat din lecţia lui Grigorescu interesul pentru reprezentarea vieţii de la sat, ne oferă o imagine exactă a detaliului etnografic în *Botez la ţară, Fete din Bucovina* şi *Procesiune pentru ploaie*[65]. Creaţia lui Fr. Şirato, care vădeşte o sinteză a direcţiei cézanniene cu înrâurirea artei populare, este reprezentată prin lucrarea *Întoarcerea de la târg*[66]. Din maniera sa de prezentare a ţăranului român, cu silueta sa monumentală — privind acea

[59] *Viaţa Ilustrată,* an. IX(1942), nr. 1, p. 9—10.

[60] Culegere îngrijită de M. Mihalache, cu titlul *Pagini despre artă.* Bucureşti, 1965, a fost întregită cu câteva cronici publicate de Zambaccian după anul 1947. [v. Kr. H. Zambaccian, *Pe marginea modernismului nostru,* în *Viaţa Ilustrată,* an. XI(1944), nr. 3, p. 25—27.].

[61] *Viaţa Ilustrată,* an. VII(1940), nr. 4, p. 13; an. IX(1942), nr. 6, p. 5; an. X(1943), nr. 8, p. 15.

[62] *Idem,* an. IX(1942), nr. 9, p. 7; an IX(1942), nr. 10, p. 14.

[63] „Pe urmă te-am făcut făină fină / Te-am fiert în ceaon / Şi te-a mestecat Ion / Te-am răsturnat pe masă / Ca să fi podoabă-n casă/" (Teodor Ciceu, *Mămăligă,* în *Viaţa Ilustrată,* an VIII/1941/, nr. 3, p. 5.).

[64] *Viaţa Ilustrată,* an. X(1943), nr. 12, p. 17.

[65] *Idem,* an. VII, p. 21; an. XI(1944), nr. 3, p. 27; nr. 8, p. 5.

[66] *Idem,* an. X(1943), nr. 12, p. 27.

femeie de o robustețe statuară, gândul ne poartă la Victoria Lipan, eroina de o frumusețe aspră din Baltagul lui Sadoveanu —, Șirato își face o adevărată profesiune de credință, ce mărturisea aspirația artistului spre un mod de exprimare capabil să evidențieze „individualul cuprins în plămada poporului românesc".

Anastase Demian, apreciatul ilustrator de carte (Cîntecul Nibelungilor, Lucian Blaga, Mihail Sadoveanu etc.) și autor al unor ample picturi murale, este prezent în paginile *Vieții Ilustrate* cu un ciclu pictural (cartoane) ce ilustrează momentele festive din viața satului: *Femeia cu ciorchine, Cine-i mireasă, Pieptănatul miresei, Nunta la români* și *Pastorală*[67]. Traian Bilțiu-Dăncuș, o îmbinare de „bard anonim și pictor cult", după cum îl caracteriza P. Comarnescu, prezintă în lucrările sale o notă de prospețime și autenticitate prin modelele pline de demnitate pe care le propune: *Pereche din Maramureș, Pastorală* și *Joc fecioresc din Maramureș*[68]. O opțiune asemănătoare o semnează Liviu Bordeanu în *Țăran din Maramureș*, Popescu Dragoe, cu *Țăran din Bucovina*, Jean Al. Steriadi *(Moșneag)*, și Adina Paula Moscu *(Ion)*[69].

Dintre plasticienii care au abordat această tematică remarcăm pe Petru Abrudan *(Cap de țăran)* și Elena Serova-Medrea *(Plecarea sau Refugiații)*[70], o compoziție de un realism dramatic, ce surprinde un moment trăit de numeroase familii de români din nord-vestul Transilvaniei, silite să-și părăsească locurile de baștină după 30 august 1940. În acest grup sculptural ce poartă haina unei metafore străvezii stăruie o vagă amintire din schema formală a faimosului monument al *Cetățenilor din Calais*, cu figurile lor de o sobră demnitate, neîngenunchiată de cuceritori, operă a lui A. Rodin.

Câțiva dintre artiștii români sunt prezenți cu lucrări ce redau mirificul peisaj autohton, plaiurile carpatine, leagăn al existenței seculare a poporului român: Grigorescu *(Pe Valea Agapiei)*, Andreescu *(Fântâna cu cumpănă)*, H. Avachian *(Peisaj din Vîlcov)*, Al. Phoebus *(Sat din Ardeal)*, Th. Sion *(Șipot)*, H. Hermann *(Sat ardelenesc)*, A. Sorescu *(În Transilvania)*, N. Poplacenel *(Peisaj din Mărginime)*, Elena Barbu *(Valea Oltului)* etc.

O altă temă ce se conturează în programul de ilustrare al revistei este aceea a *Maternității*, sau aceea închinată *Copilului*, generației viitoare, în educația căreia părinți și dascăli sădesc nădejdile unui viitor mai bun și mai drept. O infuzie de puritate străbate aceste creații ce aparțin lui Paciurea *(Cap de fetiță)*, Tonitza *(Rachiș Ali)*, G. Popescu *(Joc de copii)*, A. Jiquidi *(Copii)*, E. Tălășescu *(Mamă cu copil)*, I. Vlasiu *(Mamă cu copil)*, T. Harșia *(Cap de copil)*, P. Abrudan *(Fetiță)* și Z. Băicoianu, cu lucrarea sa *Maternitate*, sculptură în care întrezărim accente proprii viguroasei opere a sculptorului sârb I. Mestrovici[71].

[67] *Idem*, an. IX(1942), nr. 4, p. 8; nr. 6, p. 5; nr. 7, p. 9; an. VII(1940), nr. 7, coperta.

[68] *Viața Ilustrată*, an. IX(1942), nr. 7, p. 23; an. X(1943), nr. 1, p. 23; an. X(1943), nr. 4, p. 9.

[69] *Viața Ilustrată*, an. VII(1940), nr. 4, p. 19; an. VIII(1941), nr. 3, p. 19; an. X(1943), nr. 5, p. 5.

[70] *Viața Ilustrată*, an. XI(1944), nr. 6, p. 15.

[71] *Idem*, nr. 8, p. 15; an. IX(1942), nr. 9, p. 11; nr. 10, p. 27; an. X(1943), nr. 5, p. 21; an. IX(1942), nr. 10, p. 29; an. XI(1944), nr. 2, p. 24; an. X(1943), nr. 3, coperta; an. VIII(1941), nr. 2. p. 15. Argumentul acestei bogate iconografii este

Nu putem încheia această prezentare a artei moderne românești din paginile revistei *Viața Ilustrată* fără să ne oprim asupra a doi maeștri ai plasticii figurative autohtone, prezenți prin cîteva lucrări a căror metaforă transparentă exprimă date ce sunt consonante cu realitatea politică creată după dictatul de la Viena. *Himerele văzduhului* și *Sfincșii* lui Paciurea au fost alese ca ilustrații pentru publicația clujeană nu doar pentru simplul mesaj artistic, pentru că erau niște invenții variate de forme fantastice, scornite dintr-o apăsătoare solitudine a artistului revoltat, ci și pentru viziunile teribile, fruct al meditației mizantropice repetate. Epopeea nemulțumirii individului și a ridicării lui în fața nedreptăților zilnice ce-i punctează existența; cînd se ridică împotriva acelui moment în care rațiunea adormită dă posibilitatea zămislirii monștrilor. Sunt aceste lucrări forme simbolice ale tuturor relelor ce se puteau prezenta într-o existență omenească. *Războiul* lui Paciurea — un cap de tânăr admirabil modelat, încoronat cu o tigvă — are ochii holbați, fruntea încrețită din pricina încordării atenției, gura întredeschisă într-un geamăt, amintindu-ne de dramaticele capete de soldați muribunzi ce decorau bolțarii ferestrelor de la clădirea Arsenalului *(Zeughaus)* din Berlin, datorate sculptorului german A. Schlüter (1664—1714). Trăsăturile împietrite ale statuii lui Paciurea[72] sugerează *războiul* aducător de suferințe, distrugător de vieți omenești și de valori culturale. Era aceasta o stare de fapt ancorată în actualitate.

La capătul opus apare sculptura lui I. Jalea *Victorie*, lucrare pentru care artistul cultivă o simbolică directă, metaforică, ce vrea să ilustreze credința nestrămutată în dreptate, în izbînda finală a luptei de eliberare a poporului român.

Un capitol bine conturat în cuprinsul revistei *Viața Ilustrată* este cel ce reprezintă secvențe de artă populară, de la elementele de port popular din toate zonele țării, la locuința țărănească cu tot ceea ce cuprinde ea, unelte, podoabe (țesături, ceramică, ustensile din lemn, icoane pe sticlă, xilogravuri), la frumoasele și monumentalele porți maramureșene sau până la peisajul încântător care le îmbrățișează; de la câmpie la deal și munte cititorul parcurge un adevărat itinerar geografic și spiritual al țării sale. Iată doar câteva exemple din șirul mare al acestor ilustrații. Casă țărănească, Interior țărănesc, Poartă maramureșeană, Blidar din 1779, Găuce, Ulcioare românești, Fecior din Țara Oașului, Fete din Moldova, Pereche din Bucovina, Fete din Munții Apuseni, Țăran din

---

întregit prin articolul lui Ilie Manițiu, *Suveranitatea copilului*, o adevărată pledoarie pentru rolul copilului în familie și pentru caratele educației sănătoase în procesul creșterii noilor generații: „Copilul reprezintă puntea de legătură între generații, între penumbrele trecutului și lumina viitorului și în fața acestei legi implacabile omul își pleacă supus majestatea sa.

În brațele mamelor crește viitorul în chipul copilului, iar la picioarele lor se joacă istoria [...]. Suveranitatea copilului ne e sădită în sînge. Sub cerul familial, copilul, prin iubirea cu care îl înconjoară părinții, devine stăpânul inimilor. De altfel toată truda unei vieți ar fi lipsită de sens, dacă nu s-ar desfășura sub auspiciile acestor stăpâni ai inimilor noastre. Ce e acest devotament, dacă nu recunoașterea unei suveranități?" [*Viața Ilustrată*, an. X(1943), nr. 6, p. 15—16].

[72] *Viața Ilustrată*, an. VIII(1941), nr. 4, p. 1 și 8.

Maramureș, Cheile Dîmbovicioarei, Cheile Bicazului, Munții Retezat-Gura Apei, Munții Apuseni etc.[73]

Ilustrarea locului natal prilejuiește lui G. Preda, în *Evocări și însemnări ce privesc țărănimea*, nu doar nostalgica rememorare a satului românesc, ci și un elogiu adus țăranului român păstrător al comorilor sufletești și materiale ale națiunii noastre[74].

Unele articole sau scurte însemnări comemorative au fost însoțite, deseori, de portretele personalităților evocate. Revista clujeană cuprinde aproape 30 de fotografii ale acelora care și-au adus contribuția la propășirea culturii, artei și științei de-a lungul vremii, de la Gh. Lazăr, Andrei Șaguna și Nicolae Colan, la I. L. Caragiale, G. Coșbuc, Gala Galaction[75], O. Goga și Victor Ioan Popa; oameni de știință precum A. Vlaicu, I. Prodan și I. Moisil, istoricii V. Șotropa și I. Lupaș, apoi compozitorii T. Brediceanu și G. Șorban.

Un număr festiv a fost închinat ctitorului revistei *Viața Ilustrată* Ep. Nicolae Colan, un adevărat conducător spiritual al românilor din Ardealul de Nord, a cărui activitate culturală a fost pe drept încununată, în anul 1942, cu titlul de membru al Academiei Române[76].

Periodic, în paginile revistei clujene apăreau recenzii ale unor cărți de beletristică (poezie, proză) românească sau străină, ale unor cărți de istorie, filozofie, economie sau literatură religioasă. Grigorie T. Marcu încearcă în al său *Mythos* (Sibiu, 1941), de pe poziția unui oponent, să „construiască" o replică la cartea lui Lucian Blaga *Religie și spirit*.

Emigranții lui Johann Bayer, epopeea unor țărani norvegieni siliți să-și părăsească marea, pădurile și munții natali, oferă recenzentului prilejul de a face o subtilă aluzie la starea economică și politică asemănătoare a tineretului român din nord-vestul Transilvaniei silit să muncească în batalioanele de muncă din Europa Centrală. Paginile cele mai reușite ale romanului, notează V.P., sînt acelea în care e înfățișată „nostalgia celuia ce tânjește de dorul vetrei părăsite".

În scurta prezentare a cărții lui Ovidiu Papadima, *Creatorii și lumea lor*, recenzentul subliniază crezul estetic al autorului: „Cred în artă numai și numai ca unul din înaltele moduri ale omului de a răspunde mari-

---

[73] *Viața Ilustrată*, an. X(1943), nr. 11, p. 30; an. IX(1942), nr. 10, p. 20; an. IX(1941), nr. 6, coperta; an. IX(1942), nr. 3, p. 5; an. IX(1942), nr. 4, p. 24; an. IX(1942), nr. 5, p. 15; an. X(1942), nr. 6, coperta; an. X(1942), nr. 4, p. 3; an. IX(1942), nr. 7, p. 13; an. IX(1942), nr. 10, coperta; an. VIII(1941), nr. 2, p. 11; an. VII(1940), nr. 1, p. 2; an. IX(1942), nr. 7, p. 29; an. X(1943), nr. 12, p. 25.

[74] „... amintirile vieții familiale și sătești evocă în mintea noastră viața țăranului. Viața aceluia din care ne tragem cei mai mulți, a depozitarului de energii, a bunului păstrător, a aceluia ce pare că nu este numai legat, dar este una cu pământul țării sale... aplecat deasupra brazdei pe care o lucrează se apropie printr-un mimetism milenar pe pământul său strămoșesc [v. *Viața Ilustrată*, an. VIII(1941), nr. 2, p. 11—13].

[75] Schița de portret se datorează lui A. Berea [v. *Viața Ilustrată*, an. X(1943), nr. 6, p. 32].

[76] La rubrica de Actualități a revistei a fost publicată telegrama Academiei române care făcea cunoscută alegerea lui Nicolae Colan:

„București 26/5 — 17/45. Avem onoarea a vă aduce la cunoștință că Academia Română v-a ales azi membru activ în secțiunea istorică în locul lui Nicolae Titulescu. Președinte I. Simionescu. Secretar general Alex. Lapedatu" [v. *Viața Ilustrată*, an. IX(1942), nr. 5, p. 30].

lor întrebări ale vieții și lumii"[77]. Așadar pentru Papadima creatorul autentic este acela care se străduiește să dea răspunsuri temeinice, ferme, la toate întrebările lumii, în funcție de o realitate sufletească absolută, din care decurg gusturile sociale și artistice și care se închide în liniile de forță ale unei realități supraindividuale, colective, naționale.

Din domeniul istoriei de consemnat recenziile la cartea lui C. Mușlea, despre *Biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului, I (1292—1724)*, adevărat monument caleidoscopic al artei noastre medievale, și la volumul lui Teodor Bodogae, *Ajutoarele românești la mănăstirile din Sfîntul Munte Athos*, Sibiu, 1941. E. Niculescu, autorul prezentării cărții, consemnează că lucrarea lui Bodogae este teza de doctorat a profesorului de la Academia teologică Andreiană din Sibiu. Cartea se remarcă printr-o expunere clară și sistematică a materialului istoric. Exhaustiv în informații, volumul prezintă o icoană completă a nenumăratelor danii făcute pe seama Sf. Munte de evlavioșii voievozi ai țărilor române, a căror tradițională dărnicie ajunsese proverbială în răsăritul ortodox, fapt de altminteri recunoscut și de istoriograful rus Porfir Uspenski, autorul unei monumentale istorii a Sf. Munte: „Nici un popor pravoslavnic n-a făcut atâta bine pentru Athos, cât au făcut Românii".

Educația estetică promovată de revista clujeană este întregită printr-un adevărat capitol ce ilustrează *arta universală*, din epoca arhaică și aceea medievală până la perioada modernă și contemporană. Cele câteva repere artistice egiptene se continuă cu exemplificări ale artei statuare clasice grecești, căreia îi datorăm o serie de capodopere ale genului. Opțiunea redactorilor pentru anumite lucrări ne lasă să întrezărim un mesaj simbolic, adresat cititorilor revistei, care fac cunoștință cu *Luptătorul grec* al lui Agasias din Efes, cu *Pallas Athena* a lui Fidias și cu celebra *Victoria din Samotrake*[78]. Sculptura romană este reprezentată de un relief de pe columna lui Traian, monument realizat de Apolodor din Damasc, adevărată epopee săpată în marmoră. Imaginea grafică însoțește o succintă prezentare a articolului *Amintirile antice ale Românilor* publicat de ziaristul italian Armando Zabboni în *Giornale di Dalmazia*[79]. Plasticii figurative romane îi aparține și dramatica imagine a lui *Ajax murind*, model al sacrificiului eroic, statuie ce se află în „Loggia dei Lanzi" (Florența), galerie care adăpostește faimosul *Perseu* de bronz al lui Benvenuto Cellini (1500—1571), simbol al luptei împotriva tiraniei, a cărui imagine este prezentă în paginile revistei clujene.

Un număr total de 65 de fotografii ilustrează articolele de specialitate referitoare la arta (pictura) din *Ducento*-ul (sec. XIII) italian și pînă în secolul al XVIII-lea vest-european; un adevărat curs de istoria artei prezentat de C. Mureșanu în 14 lecții. Prin această acțiune, inedită pentru o revistă de cultură românească, autoarea încearcă să suplinească cursurile de istoria artei, prezentate înainte de Dictat de prof. Coriolan Petranu la Universitatea Daciei Superioare din Cluj. Bine sistematizat, cu informații corecte provenite dintr-o bibliografie curentă, cursul cuprinde următoarele teme: Pictura italiană din secolul al XIII-lea și seco-

[77] *Viața Ilustrată*, an. X(1943), nr. 6, p. 29.
[78] *Viața Ilustrată*, an. VIII(1941), nr. 1, p. 11; an. VIII(1941), nr. 9, p. 20; an. IX(1941), nr. 4, p. 5.
[79] *Viața Ilustrată*, an. IX(1942), nr. 5, p. 31.

lui al XIV-lea; Pictura italiană din secolul al XV-lea, în Umbria, Italia de nord și Veneția; Pictura italiană din secolul al XV-lea: Renașterea la Florența; Leonardo da Vinci (partea I-a, II-a); Michelangelo (partea I-a, II-a); Pictura venețiană din secolul al XV-lea și XVI-lea; Pictura italiană din sec. XV—XVII; Pictura italiană din secolul al XVIII-lea; Primitivii flamanzi; Pictura flamandă în vremea Renașterii (sec. XV); Pictura flamandă în secolul al XVI-lea; Pictura flamandă din secolul al XVII-lea; Pictura olandeză din secolul al XVII-lea; Primitivii francezi. Sec. XIV—XV și Renașterea în Franța[80].

Este acesta un adevărat curs de pictură vest-europeană ce înfățișează cititorilor principalele centre și școli (ateliere) la care au activat marii maeștri ai artei medievale: Cimabuè, Giotto di Bondone, Agnolo Gaddi, Taddeo Gaddi, Andrea Orcagna, Agostino Duccio, Simone Martini, Lippo Memmi, Petro și Ambrogio Lorenzetti, Taddeo di Bartolo (Trecento-ul italian), Fra Angelico, Gentile da Fabriano, Antonio Pisanello, Verrocchio (Andrea di Cione), Filippo Lippi, Sandro Botticelli, Domenico Ghirlandajo, Benozzo Gozzoli, Filippino Lippi, Alessio Baldovinetti (Quattrocento-ul florentin), Melozzo da Forli, Luca Signorelli, Perugino (Pietro Vanucci), Pinturicchio (Bernardino di Betto), Andrea Mantegna, Alvise și Antonio Vivarini, Carlo Crivelli, Antonello da Messina, Jacopo, Gentile și Giovanni Bellini, Vittorio Carpaccio, Giorgione (Giorgio Barbarelli) — (Quattrocento), Leonardo da Vinci, Raffaello Sanzio, Michelangelo, sub formă de micromonografii; Tiziano Vercelli, Palma il Vecchio, Lorenzo Lotto, Sebastiano del Piombo, Paris Bordone, Moretto (Alessandro Bovicino), Domenico Morone, Giovanni Moroni, Bassano (Jacopo da Ponte), Tintoretto (Jacopo Robusti), Veronese (Paolo Caliari) — (Cinquecento italian); sau pictori ce s-au atașat mișcării artistice venețiene; Agostino, Annibale și Lodovico Carracci, Al. Albani, Guido Reni, Domenchino (Domenico Zampieri), Guercino, Caravaggio, Pietro da Cortona, Luca Giordano (Cinquecento, Seicento italian); Pannini, Piranesi, Crespi, Solimena, Rosalba Carriera, Sebastiano Ricci, Gr. Lazzarini, Piazzetta, Pietro Longhi, Canaletto, Guardi, Tiepolo (Settecento italian).

Urmează prima generație de primitivi flamanzi cu Hubert și Jan van Eyck, Robert Campin, Maître de Flémalle, Roger van der Weyden, Petrus Christus și Thierry Bouts; Hans Memling, Joos van Gent, Hugo van der Goes, Hieronymus Bosch, Gerard David, Quentin Matsys etc. (Renașterea flamandă); Jean Gossart, Bernard van Orley, Lucas van Leyden, Pieter Breughel (sec. XVI-lea flamand); P. P. Rubens, Rembrandt, Frans Hals, Bartholomeus van der Helst, Jan Steen, Adrian van Ostade, Gabriel Metsu, Gérard Dou, Pieter van Hooch, Vermer van Delft, Hobbema (sec. XVII).

Dintre primitivii francezi sunt amintiți Jean Pucelle, Maestrul *Breviarului din Belville;* Școala de la Berry, André Beauneveu și Jaquemart de Hesdin, autorii minunatelor miniaturi din cartea liturgică cunoscută sub numele de *Très belles Heures du duc de Berry,* păstrată în cea mai

[80] *Viața Ilustrată,* an. IX(1942), nr. 1, p. 13—16; an. VIII(1941), nr. 1, p. 20—22; an. IX(1942), nr. 2, p. 16—19; nr. 4, p. 20—23; nr. 5, p. 17—19; nr. 6, p. 10—13; nr. 7, p. 17—20; nr. 9, p. 15—19; nr. 10, p. 15—17; an. X(1943), nr. 3, p. 14—16; nr. 4, p. 20—22; nr. 5, p. 17—20, nr. 9, p. 14—17, nr. 10, p. 17—20; nr. 12, p. 13—17; an. XI(1944), nr. 2, p. 14—17; nr. 3, p. 8—10.

mare parte la Muzeul din Chantilly; urmează Şcoala din Bourgogne, Melchior Broderlam, Şcoala din Loire cu Jean Fouquet, pictorul aulic al lui Carol al VII-lea şi Ludovic al XI-lea; Şcoala din Bourbonnais cu acel „Maître de Moulins" şi Jean Bourdichon, pictor activ la răspântia dintre secolele XV şi XVI; Şcoala din Avignon ce a funcţionat în secolul al XIV-lea în vremea schismei, unde au lucrat şi câţiva maeştri italieni precum Simone Martini şi Matteo di Viterbo, apoi Nicolas Froment din Uzés şi Enguerrand Charenton (Pictura franceză sec. XIV—XV); în sfârşit, maeştrii Renaşterii franceze (sec. XVI), Michel Colombe, Jean Goujon, Jean Clouet, pictor al regelui Francisc I, François Clouet supranumit Jehannet, autorul efigiei lui Carol al IX-lea, păstrată la Viena, al portretului ecvestru al lui Francisc I (Galeria Uffizzi) şi al Mariei Stuart; miniaturişti precum Corneille de Lyon, Barthélémy Guéthry şi Simon de Châlons; gravori de talia lui Jean Cousin (tatăl şi fiul), cuceriţi definitiv de maniera Renaşterii, apoi maeştri ai Şcolii de la Fontainebleau, M. Rosso şi Niccolo dell'Abbate.

Arta modernă universală este reprezentată prin intermediul a 54 de ilustraţii, între care 25 fotografii după creaţii picturale, 23 reproduceri de sculpturi şi 6 poze de imagini grafice, cu o predilecţie spre arta franceză şi arta germană din sec. XIX şi XX. Dacă în ce priveşte pictura şi grafica precumpănitoare este prezenţa artiştilor germani (A. Böcklin, M. Klinger, A. Feuerbach şi A. Behn), atunci la capitolul plasticii figurative contribuţia franceză este esenţială (Rodin, Bourdelle, Dardé, Meunier etc.).

Redactorilor revistei *Viaţa Ilustrată* li se oferă din nou prilejul de a acţiona prin intermediul imaginii fotografice. Titlul lucrărilor selecţionate reprezintă adevărate răbufniri de protest (*Epopeea poloneză* de Bourdelle), de durere înăbuşită (*Eterna durere* de Dardé sau *Plînsul* de Rodin). În numărul pe luna iulie (1940) al publicaţiei clujene, apărut în starea de neliniştită încordare, dar şi de voinţă unanimă spre o mobilizare generală a maselor populare din România, colectivul redacţional lansează adevărate îndemnuri-manifest, la rezistenţă armată, prin mijlocirea unor fotografii ce reproduc opere artistice precum: *Apărarea (Parisului)* grup sculptural (schiţă-*abozzo*) datorat lui A. Rodin şi *Gata de luptă*, creaţie a lui H. Breker[81]. *Epopeea poloneză*[82] executată de Bourdelle pentru monumentul poetului revoluţionar Mickiewicz are sălbateca energie şi mişcarea ardentă a Marsellaise-ei lui F. Rude, iar în *Gînditorul*[83] lui Rodin, care trebuia să străjuiască compoziţia *Porţile Infernului*, destinată Muzeului de Arte Decorative din Paris, nu deslušim doar un ultim suflu romantic care l-a împins pe maestrul francez spre Dante, ci întrezărim un mesaj alegoric adresat raţiunii, înţelegerii şi convieţuirii paşnice.

După nedreapta hotărîre de la Viena, în revista *Viaţa Ilustrată* se strecoară alte imagini alegorice inspirate din arta modernă germană, un auspiciu care asigura o adevărată „imunitate" numărului deja redactat, în faţa cenzurii. Astfel, xilogravura lui Behn pentru Faust, *Desnădej-*

[81] *Viaţa Ilustrată*, an. VII(1940), nr. 7, p. 27; nr. 8 (octombrie, probabil nedifuzat), p. 3.
[82] *Idem*, nr. 4, p. 9.
[83] *Idem*, nr. 6, p. 24.

dea[84], exprima o adevărată stare de suflet a intelectualității române din zona ocupată. Printr-un sobru limbaj compozițional, artistul își proiectează personajul, temporar doborît de soartă, la rădăcina unui falnic arbore. Găsim aici o rugă disperată a omului în fața unui copac-altar, a cărui tulpină înfrățită în trei trunchiuri pare să simbolizeze cele trei țări române. Rădăcinile viguroase, adânc înfipte în pământ, vădesc trăinicia acestui copac peste care s-a abătut vremelnica furtună. Dincolo de semnificația diferită pe care a gândit-o artistul german, noi trebuie să apreciem alegerea și interpretarea cu substrat alegoric pe care a făcut-o redacția revistei.

În aceeași măsură repetatele *Pietà* (Feuerbach, Mestrovici), *Răstigniri* (M. Klinger) sau *Patimile Sf. Matei* (Bach) nu reprezintă ele, oare, rememorări ale nedreptăților îndurate în anii grei ai ocupației[85]?

Depășirea acelui impas se putea realiza — în accepțiunea gânditorilor revistei — numai printr-o fortificare accentuată a spiritului, prin muncă și prin nădejdea în viitor. Ce altceva ar putea să exprime creații ce poartă ca generic *Statuia muncii* (J. Thork), *La Tors* (H. Tibert), *Minerul, Secerișul* (Meunier), apoi *Lampadoforul (Purtătorul de lampă)*, realizat de W. Meller[86].

O altă secțiune a revistei ar fi aceea — metaforic înțeleasă — a itinerariilor geografice și spirituale, expresii consonante în cazul de față, care vor conferi o notă de exotism publicației. De la arhitectura de lemn din Finlanda, la splendida horbotă în marmură a palatului dogilor din Veneția, trecând peste „prețiosul" și arhaicul Ponte Vecchio din orașul lui Dante[87], ne oprim — plăcută surpriză — în Portugalia, la *Vizeu* (Viseu), unde ne lăsăm din nou încântați, acum însă de dantelăria verbală a lui Mircea Eliade, peregrin, ce consemnează în notele periplului lusitan impresiile sale, în fața unui monument de artă, de felul catedralei orașului: „Cel dintîi lucru pe care-l observ sunt nodurile manueline lipite de bolți. Amănuntul acesta mă stimulează. Încep să privesc cu mai multă prietenie catedrala aceasta vastă, de o ascetică nuditate, și care totuși e caldă, apropiată (...).

Abatele ne arată scara cea mai mare care duce spre cor. De sus, catedrala își odihnește dimensiunile și-și schimbă, parcă, lumina. Un alt

---

[84] *Viața Ilustrată*, an. VIII(1941), nr. 2, p. 15.
[85] *Viața Ilustrată*, an. IX(1942), nr. 1, p. 3; nr. 2, p. 2; an. VIII(1940), nr. 1.
[86] *Viața Ilustrată*, an. VII(1940), nr. 8, p. 25; an. VIII(1941), nr. 1, p. 18; an. X(1943), nr. 6, p. 22; nr. 8, p. 8; nr. 9, p. 27.
[87] „Când Dante s-a gândit la Paradis
Era târziu în fluturări de seară,
Iar Arno se ducea, ca printr-un vis.

Pe vechiul pod, când noaptea se coboară
Regretul licărește ca-n trecut
În pâlpâieli cu strălucimi de ceară.

. . . . . .

A fost odată râs într-o grădină
Și Dante-nduioșat în visul său
A făurit boltirea de lumină

Ștergînd din vers părerile de rău"
[v. N. Pavel, *Pe Ponte Vecchio*, în *Viața Ilustrată*, an. IX(1942), nr. 10, p. 9.].

văzduh, un spaţiu mai încert; ca şi cum coloanele aceste granitice ar fi căpătat pe nesimţite o stranie însufleţire muzicală.

Dar ceea ce sunt cu adevărat extraordinare, sunt jeţurile corului. Spetează şi braţele fiecăruia sunt împodobite cu figuri şi trupuri de o rară, nebănuită frumuseţe; demoni, himere, ţapi, balauri, peşti, capete de damnaţi. Mâna care s-a rezemat atâţia ani pe braţul de lemn a rotunjit profilul diavolului, dându-i o expresie mai sinistră. Şi iată cât e de turburător chipul acesta de bătrîn, cu gura descleştată în cine ştie ce oftat lubric, cu ochii aproape de frunte, aşezaţi atât de sus ca să vadă cât mai mult şi cât mai repede, acum, în pragul morţii. E fără de pereche curajul şi geniul cioplitorului care a însufleţit cu atâtea priviri, şi rânjete şi monştri, lemnul tare, fără spic, al jeţurilor. Se aşezau aici, firește, bărbaţi plini de devoţie şi cântau cuvios mângâind cornițele diavolului de lângă ei, sau figura cinică a vreunui călugăr vinovat, sau himera cu îndrăzneaţă coadă, sau şopârla răsărită pe neaşteptate din lemn, sau balaurul care se trudea de ani să se desprindă de pe spetează şi să-şi caute culcuş aiurea...

Niciun chip nu seamănă cu altul. Nicio [sic!] expresie nu se repetă, pe atâtea figuri care te privesc de pretutindeni. Prin ce miracol au ajuns personajele acestea din basme, din mituri sau Bestiarii, din farsele populare şi legendele monastice, în corul catedralei din Vizeu? Şi ce nemărginit spirit de toleranţă, câtă înţelegre şi ironie la clericii care au văzut cum se însufleţesc sub dalta meşterului lemnar chipurile acestea care sunt tot atâtea ispitiri ale virtuţilor teologale.

Corul este, dealtfel, plin de surprize. Căci deasupra fiecărui jeţ se pleacă, susţinând o înlănţuire de coroane şi alge, câte un trup de femeie bine arcuit. Mă întreb cu ce ar putea semăna această femeie, ale cărei forme îmi amintesc idolii de lut ars preistorici, Venus din Moelendorf [sic!] sau oricare Magna Mater eurasiatică. Zadarnic îi descoper, bine lipite de spetează, aripile de înger. Trupul de o glorioasă maturitate şi, mai ales, zâmbetul atât de feminin, atât de impenetrabil, mă împiedecă să surprind în liniile acestea moi esenţele angelice."[88] Mircea Eliade continuă fermecătoarea descriere, ba *De la o fereastră* a refectoriului reşedinţei episcopale, de unde privirea îmbrăţişează oraşul „prins între dealuri împădurite", ba *„Înainte de a intra în muzeu"*, în piaţa vastă din faţa catedralei, pe care o străbate, ceva mai târziu, alene, fără gânduri precise, piaţă de care-şi va aminti cu melancolie tocmai datorită tabloului arhitectural al crenelurilor catedralei, al streşinilor vechi ce tivesc învelitorile de olane roşii şi brune ale caselor, imagini fixate parcă cu încetinitorul pe retină, asemenea scenelor înregistrate de obiectivul aparatului de filmat, cu ralantiul.

Autorul se impresionează şi ne impresionează cu pânzele lui Vasco Fernandez din *Muzeul Grão-Vasco*, prilej pentru o dezbatere tematică şi iconografică a picturilor acestui urzitor de chipuri, în care grotescul atinge sublimul. Firesc pentru un scriitor ca să-şi încheie itinerarul printr-o referinţă de ordin literar, prin care consemnează rolul pe care l-a jucat Portugalia ca precursoare a exotismului şi a întregii litera-

[88] Mircea Eliade, *Vizeu*, în *Viaţa Ilustrată*, an. X(1943), nr. 5, p. 8—11.

turi romantice europene (Camoëns cu poema *Aquella cattiva...*, apoi *Pretidão de amor*).

Lui Mircea Eliade îi datorează cititorii *Vieții Ilustrate* încă o lecție, care se adresează de data aceasta mai mult spiritului decît ochiului: *Despre lecturile necesare*[89], un eseu despre știința alegerii anumitor cărți a căror lectură e îndeobște potrivită zilelor grele în care trăiesc oamenii. Pornind de la titlurile a două lucrări, cea dintîi a lui Miguel de Unamuno, *Paz en la guerra* (o rememorare a războiului carlist care a sfâșiat Spania în secolul al XIX-lea), cea de a doua, cartea lui Henry de Montherlant *Le solstice de Juin*, cu un capitol intitulat *La paix dans la guerre*, în care scriitorul francez insistă asupra necesității ca artiștii, dar și oamenii, în general, să-și păstreze pacea lor sufletească, echilibrul lor interior, în timpul marelui conflict ce sângerează lumea; Mircea Eliade stăruie asupra unui detaliu pe care Henry de Montherlant l-a neglijat, anume știința sau arta alegerii cărților care se citesc în aceste împrejurări.

Într-un proiectat *Manual al bunului cititor*, carte pe care nu a scris-o, dar despre care a vorbit în repetate rânduri, Mircea Eliade observa că lectura omului modern e abundentă, dar foarte amestecată: „Cetim la întâmplare, ce cărți ne cad în mână sau ce găsim la părinți, la amici, la liceu, la bibliotecă. Cetim pe Dostoewski înainte de Victor Hugo și pe Gide înainte de Renan. Ne trezim la vârsta când viciul acesta trebuie moderat, fără a fi cunoscut anumite cărți mari ale adolescenței și ale primei tinereți. Nu numai cultura noastră rămâne incomplectă, fragmentară, fracturată dar și experiența sufletească, ceea ce e mult mai grav *(Fragmentarium)*".[90]

Dacă în vremurile pașnice cei mai mulți cititori practică pomenita lectură întâmplătoare, atunci în timpurile dramatice ei rătăcesc și mai vârtos în hățișul literaturii. Cât câștig și ce izvor de energie sufletească ar asigura omului o lectură bine aleasă. Din cărțile selecționate s-ar putea învăța cum să te comporți în viață, față în față cu adversitățile neașteptate, cum să te detașezi, păstrîndu-ți liniștea sufletească, spre câștigul unor acțiuni practice.

În accepțiunea lui Mircea Eliade, această seninătate poate fi dobândită doar printr-o pozitivă alegere a cărților și o corectă însușire a conținutului lor. Autobiografiile câtorva personalități marcante — Benvenuto Cellini sau Benjamin Franklin — în care sunt pomenite greutățile, încercările, căderile și dejnădejdea pe care fiecare din ei le-au cunoscut, le-au înfruntat, le-au învins, ar constitui un prim reazem al omului în această căutare. Tacit cu întîmplările dramatice pe care le adună în istoriile sale, Plutarh cu ale lui *Vieți Paralele*, lectură din care se desprind atîtea pilde și răzbesc atâtea virtuți, sau *Către sine însuși*, solilocviu al lui Marc Aureliu „scris pentru toate timpurile zbuciumate, deci și pentru ale noastre, în care omul învață să se stăpânească și să nu se lase strivit de suferință, în care învață mai ales să-și păstreze libertatea spirituală...“; alte cărți din literatura clasică vin să completeze eșafodajul pe care cititorul își clădește o cul-

[89] Mircea Eliade, *Despre lecturile necesare*, în *Viața Ilustrată*, an. X(1943), nr. 3, p. 7—9.
[90] *Idem*, p. 8.

tură spirituală temeinică. În sfârșit, Mircea Eliade recomandă acele cărți moderne care sunt de o admirabilă forță sufletească; Giovanni Papini, Tolstoi cu al său roman *Război și Pace*, care, citit în întregime, „pogoară în suflet" o neînțeleasă liniște, ca și cum am fi pătruns o clipă în tainele zămislitoare de istorie și am fi ghicit nimicnicia omului, a insului față de măreția și libertatea cu care se crează această istorie.

Capodoperele literaturii universale de la Eschil la Goethe, oricare dintre ele, ne pot nutri sufletește în mijlocul acestor cumplite furtuni. Asimilarea și pătrunderea adecvată a conținutului acestor cărți ne apropie și ne înlesnește înțelegerea evenimentelor istorice, iar din înțelegerea lor „învățăm o seamă de lucruri, cum să ne apărăm de tristețe, descurajare și secetă sufletească. Învățăm cum să ne detașăm de actualitate fără să ne depărtăm de ea. Învățăm, cu alte cuvinte, primul pas către înțelepciune, și de aceasta avem grabnică nevoie în ceasul de față".

Mesajul lui Mircea Eliade reprezenta un reper spiritual inclus în programul cultural al revistei *Viața Ilustrată*.

Parcurgerea integrală a secțiunilor abordate pe parcursul atâtor numere publicate, care au concurat la efortul de educație estetică a cititorului, subliniază încă odată importanța majoră a revistei *Viața Ilustrată*, care s-a implicat în lupta de pe tărâmul vieții spirituale, în mișcarea de rezistență a intelectualității, în întărirea și conservarea moralului de luptă al întregii populații române. În aceeași măsură, publicația clujeană a contribuit la dezvoltarea și fortificarea conștiinței naționale într-o perioadă cînd țara trecea printr-o mare încercare. În această acțiune *Viața Ilustrată* s-a sprijinit pe tradiția istorică și culturală, pe moștenirea artistică, atât de bogată și variată, a poporului român.

NICOLAE SABĂU

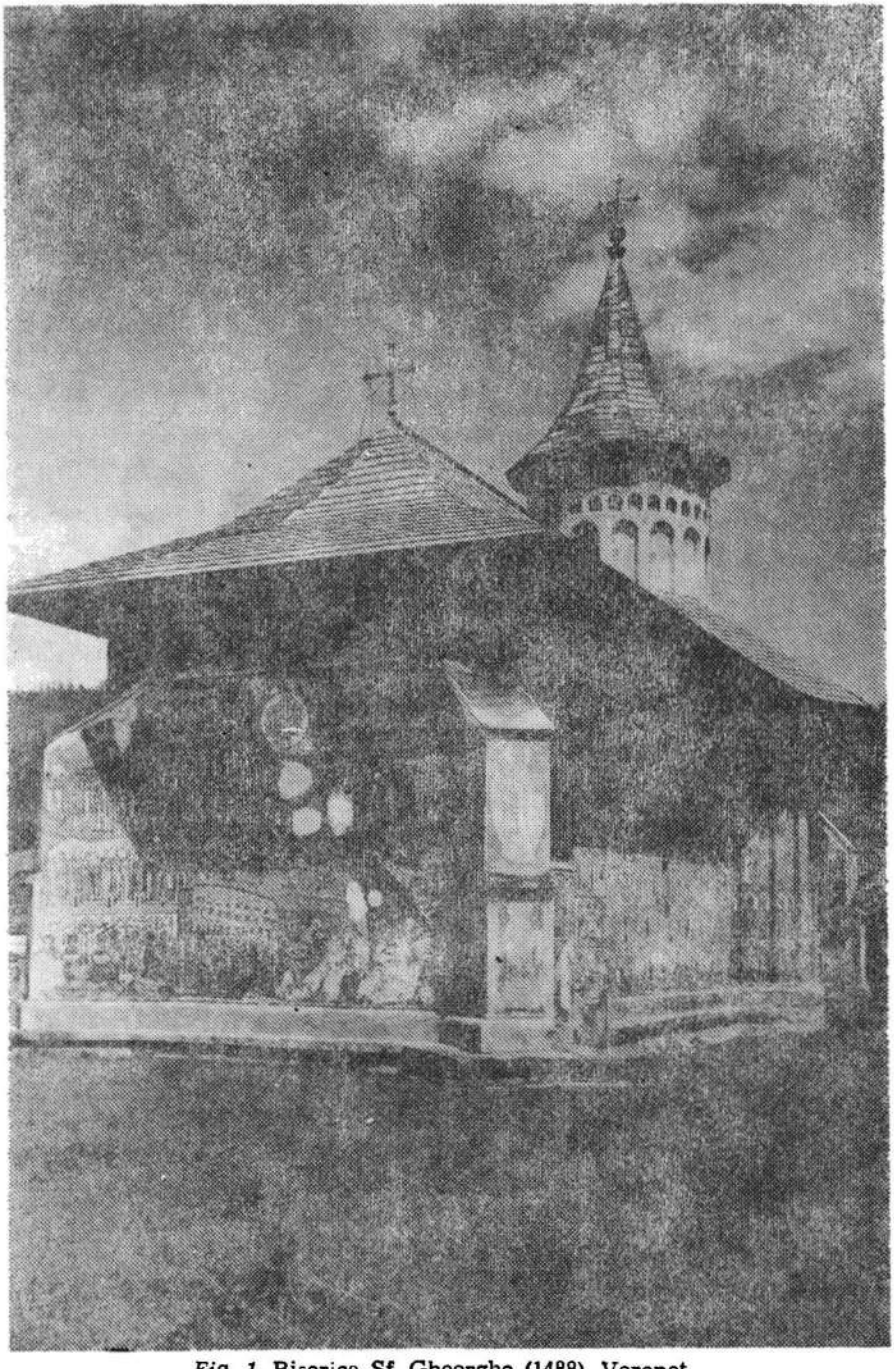

Fig. 1. Biserica Sf. Gheorghe (1488). Voroneț.

Fig. 2. N. Grigorescu, Ciobănaș.

Fig. 3. N. Brana, Cosași.

Fig. 4. **A. Demian, Maternitate. Afiș pentru Expoziția Internațională a copilului. București, mai 1932.**

Fig. 5. P. Abrudan, Cap de țăran. Sculptură în lemn.

Fig. 6. I. Vlasiu, Țăran român din Ardeal (desen în cărbune).

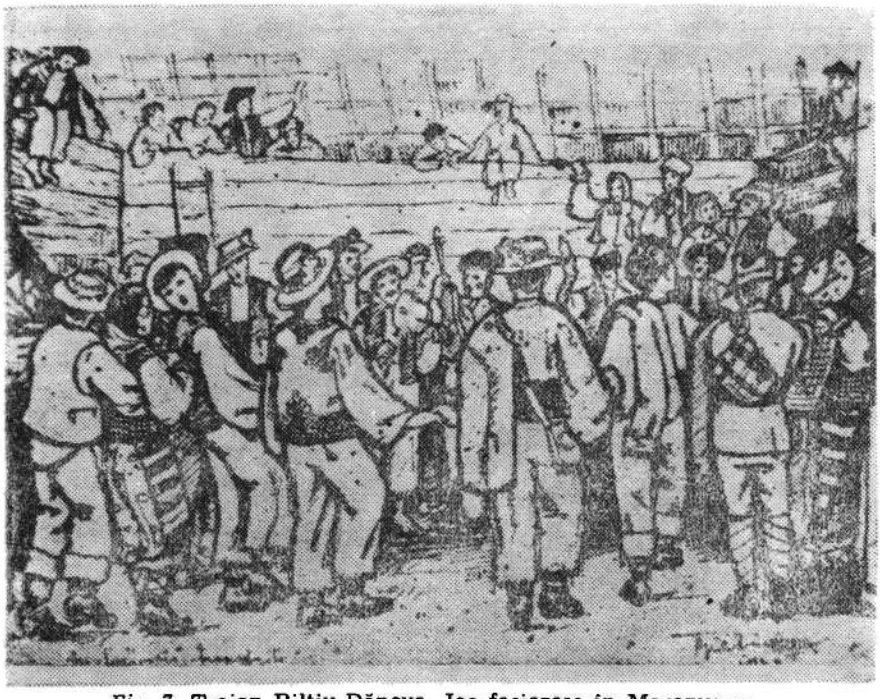

Fig. 7. Traian Bilţiu-Dăncuş, Joc fecioresc în Maramureş

Fig. 8. I. Mestrovici, Pietà.

Fig. 9. D. Paciurea, Războiul.

Fig. 10. A. Rodin, Plânsul.

Fig.11. Elena Medrea, Plecarea.

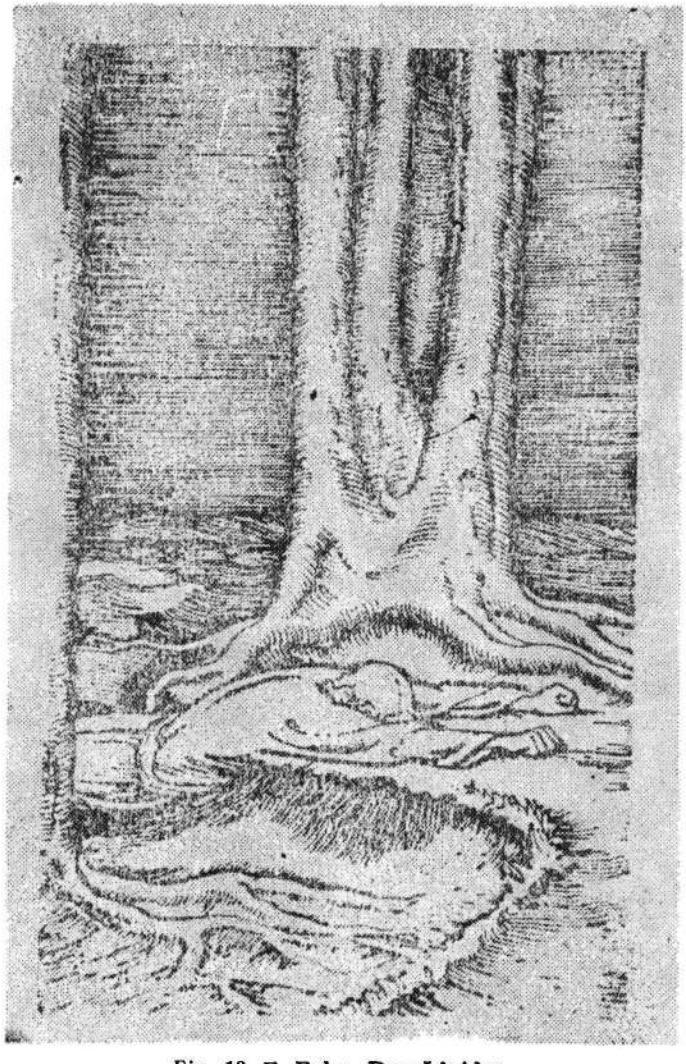

Fig. 12. **E. Behn, Desnădejdea.**

Fig. 13. Demetrios Poliorretos, Nike (Victoria), 306 î. de Cr.

NATIONAL CONSCIENCE AND ESTHETICAL EDUCATION IN THE "ILLUSTRATED LIFE" JOURNAL (1940—1944)

(Abstract)

The great injustice caused to Romania on August the 30th, in the round hall of the Belvedere Palace in Viena, stirred up the whole Romanian people's conscience, having as a result a fiery opposition of our nation's all social cathegories.

In the field of spiritual life, the Romanian intellectuals' activity suffered serious prejudice because of the oppressive policy carried out by the horthyste regime. Out of the important number of journals and newspapers issued before the Dictate in Northern Transylvania, only three periodicals could be edited after the 30th of August 1940, namely: *Tribuna Ardealului* (The Tribune of Transylvania) and *Viața ilustrată* (Illustrated Life) in Cluj, and *Săptămîna* (The Week) at Bistrița. Out of this triad of Romanian press, *Viața ilustrată* (Illustrated Life) performed the role of a school for aesthetic and national education.

Published in Sibiu, on Nicolae Colan's initiative, the journal was issued for a while in Cluj (1936) at the same time when the former rector of the Transylvanian Theological Academy is elected in the episcopal chair of Vad, Feleac and Cluj.

Without being a theological journal, *Viața ilustrată* made also place in its columns to some religious articles in which the interconfessional polemics were deliberatedly avoided, the debates focussing on the field of theological discussions of opinion. According to this spiritual commandment, the journal consistently professed also indifference to politics, namely consciously refusing any act of adhesion or sympathy to the governments' ideology in that epoch. The problems of general culture, especially literature and art held the weight in this publication contents. The literature in *Viața ilustrată* develops along the same lines as those of the *Gîndirea* (The Thought) journal. The relation between these two publications were not characterized by subordination of the one to the other, but by convergency of their actions. As a supporter of a traditionalism with a slight religious nuance but stil emancipated by the sweetish and naive „semănătorism", *Viața ilus rată* succeeded in expressing that mood proper to the natives, making use of artistical means in consonance with the culture and aesthetic consciousness level that characterized the fourth decade of the 20th century.

Concerning the aesthetic education, the publication of Cluj proposed half-original solutions: the reader's instruction through image; not any image but, quite always, one of a symbolic value. In the new created situation, after the 30th of August 1940, on Northern Transylvania, when the word was often impeded by the barrier of horthyste censorship, illustration was almost the only way to express the national creed.

The journal to which many well-known writers from the whole Romanian area were collaborated was not a publication of exclusive local character, that is, north Transylvanian, but one in which the spiritual reality of the whole country was mirrored, a kind of „Dacia literară" (Literary Dacia).

Looking through the 39 issues of the journal during the period between 1940—1944, a veritable program of cultural education is outlined, consciously detailed in several main sections defining: Romanian mediaeval (postbyzantine) art, Romanian modern art, neobyzantine art, folklore and Romanian popular art, sequences of universal ancient art, paleochristian art, byzantine art, universal art, insets and portraits of some outstanding great scholars of the national or universal culture, book review and a section for geographical and spiritual itineraries.

The cultural-artistical education implied, as the thinkers of *Viața ilustrată* accepted, a historical education as well. In the field of mediaeval art the reader acknowledges the important architectural monuments of the Wallachia in the fourteenth century — veritable compositional archetypes: Tismana (1377—1938) and Cozia (1387—1388).

Photographes representing architectural monuments, mural painting, icons on wood, silver liturgica objects, manuscripts and tapestries from Stephen the Great's epoch may be considered of a deep symbolic message. The great number of these images and their choice is not casual, the brave voivode being the founder

of the two Transylvanian orthodox dioceses: Vad and Feleac, veritable charters of spiritual permanency, warranting an incontestable historical reality to the new Episcopy of Cluj that had been re-established in 1921.

The epoch of Stephen the Great, so generously devoted to in about fifty years zeal of founding, represented in the opinion of the editors of *Viața ilustrată* a veritable symbol of tireless demands, of work and struggle for the good of the country: Putna (1466—1469), Voroneț (1488), the voivodal triptych from Putna Monastery, a curtain of iconostasis with the portraits of voivode Stephen and lady Maria-Voichița on it, the cross from 1509 and a silver liturgical object are some of the works illustrating the high value of autochtonous mediaeval craftsmanship.

In the same section some building from Neagoe Basarab's epoch (1512—1521): Curtea de Argeș and the Church of the Ostrov Monastery were mentioned. Two splendid icons on wood and the silver workmanship of the Evanghelier from 1519 are due to the fervour of lady Despina, the voivode's wife.

Transylvania is represented by a liturgical edifice, used for reference, Cheile Rîmețului (Keys of Rîmețu) monastery, painted in 1376 by Mihu of Crișul Alb (White Criș).

Since the 16th—17th centuries, the review records the Church of Humor (1530), the Sucevița monastery (1584) and Trei Ierarhi (Three Hierarchs), the voivode Vasile Lupu's foundation, a monument about which the well-known traveller, Paul of Alep, was writing in 1653 that „it bewildered the minds of those who watched it".

Beside the art monuments, the review presents also remarkable examples of Romanian culture, as Varlaam's *Cazania* (1643), a veritable Romanian book of learning. Other artistical sequences recall the Bucur Church (Bucharest), the Tismana Monastery, the monasteries Frăsina and Simbăta de Jos; monumental stone roadside crucifixes (17th century); wooden crosses of Maramureș decorated with the motif of twisted rope; wooden churches in Transylvania and icons on wood or glass.

The Byzantine artistic itinerary comprises 17 photographs that reproduce monuments enclosed in a temporal stratch having examples of paleochristian art at one limit, and works performed in the 15th century at the other one. Between the two limits, one can remark the famous icon of the Virgin (Eleusa) of Vladimir, a fundamental example of the 12th century byzantine metropolitan painting.

The section dealing with the neobyzantine art presents 17 artists with about 40 works. The contribution of some masters of monumental art, as for example: A. Demian, C. Bogdan, C. Petrescu, C. D. Mihăiescu and so on, is remarkable. A peculiar place is reserved to the Orthodoxe Cathedral of Cluj, an outstanding monument of neobyzantine architecture, erected betwen 1923 and 1933. Concerning the sculpture, the review is enriched by a remarkable example from D. Paciurea's work (1875—1932), „Assumption of the Virgin", a work that is to be a recalling of our feudal art, traditional, calm, hieratic, but refreshed by the artist's creative genius.

In the field of Romanian modern painting, *Viața Ilustrată* publishes a veritable illustrative repertoire of artists that were active from the second half of the 19th century until the first fourty yers of the 20th century: N. Grigorescu I. Andreescu, Șt. Luchian, Th. Pallady, N. Tonitza, Fr. Șirato, F. Stoenescu, C. Ressu, D. Gheață, P. Abrudan, E. Cornea — in painting). From a thematic point of view, the subjects from the village life, of the Romanian peasant life prevail, as a constant background of our existence on these territories sequences of the soft Romanian landscape but also scenes concerning the Mother and Child's gentle image (Maternity a.s.o.).

The graphic arts and sculpture enriched in the same extent the pages of the journal: I, Anestin, N. Brana, H. Dimitriu, A. Jiquidi, D. Paciurea, I. Jalea, M. Constantinescu, C. Baraschi-Mușat, Elena Serova-Medrea, B. Caragea and I. Vlasiu. Some of the examples chosen by the review editors wear the transparent metaphor through which dramatic moment from the life of Romanian people in the period of horthyste occupation are evoked (Elena Medrea — „Departure", „The Refugees").

A well outlined chapter in the publications contents is that representing sequences of Romanian popular art and folklore in a complete vision that

includes the peasant's daily preoccupations, his household, national costume, custom, surrounding scenary.

Some articles or short commemorative notes were accompanied by the portraits of the personalities who had been evoked: N. Olahus, P. Movilă, Gh. Lazăr, A. Şaguna, I. L. Caragiale, G. Coşbuc, O. Goga, Gala Galaction, N. Colan, V. Vlaicu, T. Brediceanu etc.

The aesthetic education promoted by the journal is completed by a veritable chapter illustrating the universal art of the ancient epoch (Egyptian, Greek and Roman) and the mediaeval one (a real painting course in 14 lessons, beginning with the Italian „Ducento", continuing with the other periods, until „settecento"; the 14th—17th centuries French painting; the 15th—17th centuries Flemish painting; the 17th century Dutch painting) up to the modern art, with an obvious reception of the cultural artistic phenomenon — French (in sculpture: A. Rodin, S. Bourdelle, C. Meunier, F. Dardée a.s.o.), and German (in graphic arts and painting: A. Behn, A. Böcklin, M. Klinger. A Feuerbach a.s.o.). The editors are offered again the opportunity of actinv through photographic image. The titles of the selected works represent a real outbreak of protest (*Epopeea poloneză*, The Polish Epopee, by Bourdelle); of stifled pain (*Eterna durere*, The Everlasting Pain, by Dardé), of suffering (*Plînsul*, The Weeping, by Rodin), but also of an impulse to a heroic resistance of the people to the horthyste aggression (*Apărarea*, The Defence, by Rodin; *Gata de luptă*, Ready for Struggle, by Becker). In the review there were inserted some allegoric images inspired from German modern art — an auspice that ensured a veritable „immunity", to that number towards the horthyste censorship. *Deznădejdea*, The Despair, the Behn's engraving for Goethe's poem *Faust*, may be interpreted as a veritable allegory of a state of things in the life of Romanian people under foreign occupation.

The last section of the review, that of the geographic and spiritual itineraries, represents a visual wandering in a space including the Northern area of our continent, the mediterranean one, the two Americas, the Extreme Orient (China, Japan a.s.o.), and — a pleasant surprise — Portugal, thanks to Mircea Eliade's original travel notes *(Vizeu)*. The readers of *Viața ilustrată* owe to Mircea Eliade another lesson addressing more to spirit that to eye. The essay „About the Necessary Readings" represents an introduction to the good reader's Handbook, in which the Romanian scholar exposes his arguments concerning science and the art of chosing books that are read in dramatic times as tose the Romanian nation was passing through betwen 1940 and 1944.

Running through all the sections of the journal emphasizes once more the great importance of the publication involved in the struggle on the field of spiritual life, in the intellectuality's resistance movement and in reinforcing and conserving the people's morale of fighting against the horthyste regime offensive.

CRONICĂ ARTISTICĂ ȘI ILUSTRAȚIE GRAFICĂ ÎN REVISTA „SOCIETATEA DE MÂINE"

În peisajul cultural interbelic ardelean, revista „Societatea de Mâine" a jucat un rol de promotor al noilor idei vehiculate de doctrina socialistă și, prin promvoarea realelor talente transfigurate în certe valori, se înscrie în tradiția reprezentată de „Transilvania", „Tribuna" și „Familia". Așa cum mărturisea redactorul ei șef, publicistul Ion Clopoțel, într-un articol comemorativ, gîndul hotărîtor al înființării și organizării acesteia a rezidat în climatul epocal din 1918, ca o îndatorire sacră de a susține transformarea în realități a istoricelor rezoluții proclamate de măreața adunare națională.[1] Alături de „Revue de Transylvanie" și „Gând Românesc", „Societatea de Mâine" va învinge barierele artificiale ale provincialismului și se va impune în conștiința publicului cititor prin ținuta materialelor publicate și consecvența crezului profesat. Declarativ intitulată — revistă săptămânală pentru probleme sociale și economice — „Societatea de Mâine" a fost o tribună liberă de dezbatere a unor idei avansate. În cei 23 de ani de apariție revista a înregistrat nu mai puțin de 403 numere. Printre rubricile care constituiau sumarul vom întîlni aproape regulat „cronica culturală și artistică" și „actualități", care alături de ilustrația grafică a revistei formează obiectul analizei din prezentul studiu.

Informațiile cele mai pertinente asupra revistei le datorăm lui Ion Clopoțel. În volumul *„Amintiri și portrete"* apărut la editura timișoreană „Facla" în anul 1973, publicistul ne face părtași la o pilduitoare profesiune de credință. Articolul despre „Societatea de Mâine", reluat în liniile sale esențiale și în revista de cultură „Vatra" (nr. 1 din 1972), refăcînd traseul existenței al periodicului amintit, radiografiază în fapt, subtil, evoluția întregii publicistici interbelice. Cu o adîncă seriozitate și cu sinceritatea proprie mentorului de cultură, Clopoțel pledează, pertinent, cauza publicisticii ardelene în fața generației de azi. Asupra „Societății de Mâine" se mai pronunță I. Hangiu în al său *„Dicționar al presei literare românești"*[2], unde se strecoară o greșeală pe care ne facem datoria de a o semnala și a o corija cu acest prilej. Astfel se specifică, la bibliografia revistei „Societatea de Mâine", existența unui articol semnat de Ion Clopoțel în nr. 26/1976 al revistei „Tribuna", fapt care verificat pe teren s-a dovedit inexact. Mult mai firesc ar fi fost să se citeze articolul din volu-

[1] Ion Clopoțel, *Însemnări despre revista „Societatea de Mâine"*, în *Viața*, II, nr. 1/10/, 20 ianuarie 1972, p. 9.

[2] Editura Științifică și Enciclopedică, Buc., 1987, p. 321—322.

mul de memorialistică mai sus-menționat. Tangențial, existența și evoluția revistei „Societatea de Mâine", este evaluată de criticul literar N. Fanache într-o lucrare ce datează din anul 1973.[3] Esențiale pentru înțelegerea, la justa dimensiune, a valorii și a mesajului revistei, rămîn mărturiile publicistului care i-a condus destinul cultural.

I.

Cronica de artă, o permanență în paginile revistei „Societatea de Mâine"

Cantitativ, rubrica de comentariu plastic nu ocupă un spațiu tipografic extins, dar e de semnalat continuitatea apariției ei și calitatea cronicilor și a articolelor ce se situează la nivelul marilor întreprinderi din domeniu, operate în Capitală. Din motive strict metodologice, pentru a respecta forma și conținutul acestei prime părți a studiului, ne vom opri doar la problemele de prim-plan ale domeniului, în rest limitîndu-ne la a puncta temele abordate.

Cele mai interesante, din perspectiva timpului care așează totul la locul său, sînt notațiile pe marginea Saloanelor Oficiale. Fără a deveni o permanență, așa cum credem că s-ar fi dorit, comentarea fiecărui Salon, fie în timpul desfășurării, fie la un mic interval după încheierea acestuia, ne interesează cu prioritate din perspectiva imaginii celuilalt, a ardeleanului în speță, vis-à-vis de acest spectacol național. Într-o primă intervenție asupra acestui subiect, din anul 1927, Ion Băilă, un critic de circumstanță este interesat în demersul său de evidențierea condițiilor financiare ce susțin și încoronează manifestarea și nu de comentarea expozanților. Operînd o distincție clară între artiștii tradiționali și cei moderni ce expun, sugerează că neta superioritate cantitativă a celor din urmă se datorează faptului că președintele juriului a fost un poet modern — Ion Minulescu. Alături de o afirmație de un teribilism ofensatoriu („România a fost întotdeauna o țară care a imitat mai mult decît a creat singură"), reținem o apreciere, care din nefericire și-a probat prin timp valabilitatea, referitoare la lipsa de interes manifestată față de artă, chiar și la acest nivel de vîrf.[4]

Interesul expres pentru a surprinde rezultatele echipei ardelene în competiția Salonului Oficial din 1928[5] traduce, din plin, efectele și defectele mentalității provinciale. Este subliniată deschiderea autorităților spre dialogul artistic cu restul țării, care este concret argumentată printr-o listă a expozanților ardeleni fixați pe centre de proveniență. Aceluiași autor, care se ascunde sub pseudonimul „Cronicar", îi datorăm și o profundă observație, a cărei argumentație credem că nu rezistă unei analize serioase, privind slaba reprezentare a artiștilor minoritari la acest Salon (deși din Ardeal pot fi citați pentru anul 1928 pictorii Szolnay, Mikola, Ziffer și sculptorul Ferdinand Gallas). Un alt aspect pozitiv pen-

[3] V. Fanache, *„Gând Românesc" și epoca sa literară*, Studiu și bibliografie, Editura Enciclopedică Română, Buc., 1973.

[4] *Societatea de Mâine*, IV, nr. 22/5 iunie 1927, p. 293.

[5] *Ibidem*, V, nr. 11/15 iunie 1928, p. 233.

tru intenţiile educative şi informative îl reprezintă reproducerea lucrărilor artiştilor ardeleni prezenţi la acest Salon Oficial.

După o întrerupere de 7 ani, a cărei motivaţie nu o cunoaştem, se reiau articolele dedicate celei mai importante, dar nu şi celei mai constructive, manifestări pentru plastica românească dintre cele două războaie mondiale. Cronica Salonului din 1935 o datorăm unui critic de artă neaşteptat: pictorul şi graficianul Nicolae Cristea. Calitatea observaţiilor nu are decît de cîştigat în atari condiţii şi analizele sînt competente, demonstrînd spirit de percepţie şi fineţe interpretativă: „tema cea mai exploatată e peisajul. Puţine portrete şi cîteva nuduri de o dubioasă valoare artistică, — excepţie face d. Ciucurencu, asupra căruia vom reveni cu mult drag...". Încrederea în valoarea operei acestui artist, care s-a validat pe deplin în anii următori, revine în rîndurile personale pe care i le dedică: „Drumul parcurs de acest artist este prodigios. De la compoziţiile din anii trecuţi, lucrate într-o factură rece, pînă la lucrările de acum, pline de avînt, e un salt impresionant. În lucrările de acum remarcăm eleganţa îndemnării de a surprinde mişcarea personajelor şi sensibilitatea griului".[6]

Cronica anului următor e semnată de Mihail Stroje, un alt critic de circumstanţă. Constatarea, tăioasă, că Salonul Oficial şi-a pierdut orice prestigiu este relaţionată direct cu lipsa de pe simeze a marilor monştrii ai picturii româneşti: Pallady, Tonitza, Şirato. În acest ocean de tristeţe, singură sculptura face o impresie mai bună, şi aceasta datorită marilor talente care se numesc: Boris Caragea, Mac Constantinescu şi Ion Vlasiu. În domeniul plasticii de şevalet numele ce impun la Salonul din 1936 sînt, în opinia criticului citat, Petraşcu, Lucian, Grigorescu şi Ciupe.[7] De această dată avem de a face cu o critică ritmată, autorul simţindu-se dator, după formula deja clasică, să se pronunţe sentenţios, pentru cît mai mulţi expozanţi. Mentalitatea aceasta, de a lucra secvenţial, se poate traduce prin expresia echivalentă: „a face dreptate tuturor". S-ar părea că e singura formulă capabilă de succes într-o lume unde ai de-a face cu problema mediantei între diverse sensibilităţi artistice. Dar efortul de disociere a calităţilor plasticienilor în cauză duce, invariabil, la dispersarea atenţiei lectorului. În concluzie, ne fură peisajul odată cu cel care-l mobilează.

În 1937 conform uzanţei, şi acest fapt al fluctuanţei cronicarilor cu grade diferite de pregătire şi comprehensiune explică mult din provincialismul cultural cu care am fost taxaţi, apare un nume nou: I. Gredu. Prilejul de reflecţii oferit de exhibiţia oficială a plasticii româneşti se concentrează, cu prioritate, pe progresiva lui demonetizare.[8] Comentariile noastre ar fi de prisos, cu atît mai mult cu cît nici semnatorul cronicii nu intră în detalii.

Cronica anului 1938 aparţine unui nume cu rezonanţă în pictura ardeleană: Nicolae Brana. Evaluarea are în vedere efortul participativ local dominat de prestaţiile maeştrilor Ciupe, Catul Bogdan şi Hans Eder, pe fondul unui Salon care nu se ridică la cote prea înalte, prezenţa pro-

[6] *Ibidem*, XII, nr. 10/octombrie 1935, p. 143—144.
[7] *Ibidem*, XIII, nr. 4/Trimestrul mai 1936, p. 100—110.
[8] *Ibidem*, XIV, nr. 2/Trimestrul mai 1937, p. 44.

vinciei fiind slab recompensată, fie din lipsa de atenție a juriului, fie din lipsa unor creații valoroase. Relevarea prezenței maeștrilor ardeleni citați, îi oferă criticului de artă Brana prilejul realizării unor interesante micromonografii de artist pliate pe lucrările expuse de fiecare. Cele mai percutante observații se referă la opera artistului german și ne luăm permisiunea de a le reproduce în cele ce urmează: „Desenul sever disciplinat, îmbrăcat într-o culoare cu aparență metalică, vie, distribuită în tușe largi și energice, ne dă impresia unui temperament viguros și plin de vitalitate".[9]

Salonul Oficial este recenzat pentru ultima oară în paginile revistei „Societatea de Mâine" de un alt critic improvizat, este vorba de I. Zărnescu, în nr. 1/ianuarie-martie 1939. Cu toate lacunele de regie, consemnează autorul, Salonul se prezintă anul acesta mult mai bine ca în anii precedenți, și, după această constatare îmbucurătoare, urmează înșirarea aproximativă a numelor expozanților.[10] N-am fi avut nimic de semnalat în comentariu dacă nu ne-ar fi atras atenția supralicitarea unui tînăr talent, pierdut relativ curînd într-un desăvîrșit anonimat. Este vorba de sculptorul George Teodorescu, care n-a confirmat speranțele puse în el, în practică fiind devansat de colegii săi de generație, chiar dacă aceștia au fost mai puțin remarcați la Salonul 1939. Afinitatea selectivă a criticului probează, din nefericire, o totală lipsă de intuiție profesională.

O altă secțiune, cu greutate în economia profilului artistic al publicației, o reprezintă studiile de sinteză dedicate, și acestea, cu prioritate plasticii ardelene. Poetul Emil Isac, aflat în contact nemijlocit cu viața artistică, ne prilejuiește o plăcută surpriză prin publicarea notelor sale asupra celor mai importante forțe plastice românești ale Ardealului în anul 1928.[11] Comprimînd într-un tot unitar dotația literară cu intuiția și finețea analizei, dovedind prin fluența exprimării cunoașterea și stăpînirea noilor achiziții artistice contemporane europene, Emil Isac se oprește în demersul său interpretativ, destul de consistent, la Elena Popeea, Anastasie Demian, Aurel Ciupe, Catul Bogdan și Romul Ladea.

Pictorul Aurel Ciupe se pronunță în două articole asupra aceluiași domeniu de interogație artistică. În studiul *„Problema artelor plastice în Ardeal"*[12] este acuzată fragilitatea artei plastice locale: „ne lipsește o critică sănătoasă care să contribuie, alături de artiștii expozanți, la dezvoltarea gustului, la ierarhizarea valorilor, asigurînd o viață normală și un gust artistic elevat, înlăturînd diletantismul atît de răspîndit în Ardeal". Un alt deziderat pentru o integrare plenară în peisajul național îl reprezintă localurile de expoziție, aici fiind vehiculată și ideea conform căreia Capitala, cu cele trei saloane anuale ale sale reprezintă o excelentă rampă de lansare și confirmare a talentului. Concluzia ce se desprinde este aceea de a nu încerca cu orice preț pătrunderea în grațiile bucureștenilor, deși această etapă inițiatică este absolut necesară — precum deplasarea la Mecca, ci de a încerca ridicarea nivelului calitativ al expozițiilor locale. Asupra acelorași afirmații revine Aurel Ciupe în recenzarea expoziției colective a artiștilor ardeleni de la finele anului

[9] *Ibidem*, XV, nr. 2/Trimestrul aprilie—mai—iunie 1938, p. 73.
[10] *Ibidem*, XVI, nr. 1/Trimestrul ianuarie—februarie—martie 1939, p. 2.
[11] *Ibidem*, *„Cîteva figuri ale artelor plastice române din Ardeal"*, V, nr. 22—24/1 și 15 decembrie 1928, p. 455.
[12] *Ibidem*, VII, nr. 13—14/1—15 iulie 1930 p. 275—276.

1930.[13] Procedînd metodic, criticul ne poartă prin cele șapte săli ale expoziției, plecînd de la Aurel Popp și reprezentanții școlii băimărene, în frunte cu J. Thorma, Al. Mikola, pînă la grafica semnată de Fritz Kimm, Marcel Olinescu, Traian Bilțiu-Dăncuș și ilustrațiile de carte ale dreii Ilina Kraus. Intr-un stil sobru, cu scurte notații pentru majoritatea celor ce expun, cu un cuvînt meșteșugit pentru fiecare, Ciupe își probează pe deplin calitățile sale de gazetar și critic de artă.

Lipsa unor critici de formație, problemă valabilă pentru întreg parcursul perioadei interbelice, este parțial rezolvată de Vilhelm Beneș, autodidact cu o solidă cultură de specialitate, format la Viena, unde l-a audiat pe Strzygowski, și la Cluj, unde a frecventat seminarul de istoria artei condus de Coriolan Petranu. Este prezent în paginile revistei doar cu două cronici de expoziție, dedicate lui Paciurea și Romul Ladea, respectiv cu un studiu ce formează obiectul prezentării ce urmează. *„Aspecte și direcții în arta plastică ardeleană"*, apărut în nr. 5/mai 1933[14], încearcă o privire de ansamblu asupra producției artistice autohtone, cu accente expresive privind aportul pictorilor-profesori ai Școlii de Arte Frumoase din Cluj. Importantă, ca viziune, este încadrarea eforturilor artiștilor minoritari germani: Eder, Schunn, Kimm, și a celor maghiari: Szolnay, Nagy István, Nagy Imre, Szervatius, alături de cei români, în încercarea, benefică și viabilă, de a contura exact starea artelor plastice ardelene. Rînduri frumoase și adînc simțite le sînt dedicate lui Ciupe și Ladea, doi răsfățați ai paginilor de artă de atunci și acum. De asemenea, pictorul de origine italiană Tasso Marchini este evidențiat, ca fiind unul dintre aceia care încearcă să pătrundă sensul just al specificului nostru. Beneș face încă odată dovada capacității sale intuitive, care l-a determinat să-l situeze pe Marchini, în ciuda vîrstei sale tinere la acea dată, în rolul de spirit conducător al generației născute după 1900.

Al. Tohăneanu, un alt critic provenit din rîndurile artiștilor plastici se relevă în paginile revistei ca un gazetar dotat. În studiul *„Opera de artă ca expresie a unei individualități"*[15] se află conținut un subtil dialog între artist și arta modernă prin intermediul operei plastice. Tohăneanu este intim interesat aici să impună și să fixeze în conștiința publicului receptor statutul social al artistului creator, luat ca individualitate concluzivă a epocii sale: „Conștiința socială, tradițională prin excelență, este cel mai neînduplecat cenzor al novatorilor... Căutarea de noi resurse de exprimare, de noi viziuni și noi rezonanțe emotive trebuie să rămînă titlul de glorie al artei oricărei epoci". Un interesant excurs în istoricul plasticii ardelene e conceput și conținut în două numere ale revistei.[16] Surprinzînd corect, la fel ca și Beneș și Petranu, caracterul popular al tradiției ce stă la baza creațiilor contemporane locale, cronicarul subliniază lipsa — motivată istoric, a plasticii superioare cu rezonanță specific ardelenească înainte de, cel mult, începutul secolului XX. Dar articolul are o cu totul altă menire, preparată de acest discurs introductiv.

[13] *Ibidem*, *Expoziția artiștilor ardeleni*, VII, nr. 23—24/1 și 15 decembrie 1930, p. 432—433.
[14] Vezi p. 112—113.
[15] *Ibidem*, XII, nr. 6—9/iunie—septembrie 1935, p. 110.
[16] *Ibidem*, *Plastica ardeleană*, XII, nr. 11—12/noiembrie—decembrie 1935 p. 174—175.

Tohăneanu constată neputința Școlii de Arte Frumoase de a crea o ideologie artistică propice, așa cum i s-a rezervat la constituire, și asta datorită cercurilor guvernante de la București care n-au făcut nici un efort pentru a o racorda la temperatura de acolo, din contră au exilat-o din Cluj. Lipsa unui muzeu reprezentativ al plasticii Ardealului, care n-a putut fi compensată de crearea pinacotecii Cioflec, pune cu stringență problema unui Salon al plasticii ardelene care să-i formeze, prin acumulare, scheletul. Interesante, și de aceea și repetabile, ni se par argumentele vehiculate de artistul cetățean Tohăneanu pentru îmbunătățirea stării de lucruri locale. Primul, ce ține de o politică a faptului de cultură, se referă la mentalitatea minoritarilor ce expun cele mai bune lucrări pe care le au la Cluj, în timp ce artiștii români organizează expoziții mediocre și adesea submediocre. Interesul acestora din urmă se concentrează spre Capitală, din cauza lipsei de atenție pe plan local a factorilor de decizie și a posibilităților de afirmare evasiinexistente ce li se oferă artiștilor. În fond artistul plastic ardelean nu poate și nu trebuie să cîștige piața Bucureștiului, ci pe aceea de acasă înainte de toate. Al doilea argument e legat de falsitatea unor expoziții ambulante (vezi cazul unor pictori bucureșteni de mîna a doua și chiar a treia), de dihotomia între ambalaj și marfă valabilă în cazul multor expozanți. Ori acest lucru ar fi de dorit să fie evitat printr-o triere preliminară operată de un juriu competent. În fine, ultimul argument este legat de rolul educativ al Clujului ca și centru universitar marcant al țării, care și pe calea evidențierii valorilor naționale, în principal locale, ar putea menține la un nivel de înaltă competitivitate sentimentul mîndriei naționale.

Fără a încerca o radiografiere exhaustivă a fenomenului artistic local, „Cronicile" de expoziție din paginile revistei „Societatea de Mâine" au o notă comună, substanțial pozitivă: participarea afectivă a cronicarului la manifestarea descifrată publicului, sinceritatea și credința în utilitatea demersului interpretativ realizat. Fie că e vorba de expoziții personale sau colective, fie că sînt semnate sau nu, cronicile de profil demonstrează familiarizarea recenzenților cu un minimum de aparat critic. Prin aceasta se susține odată în plus seriozitatea colaboratorilor care au făcut din „Societatea de Mâine" o revistă de largă informare științifică și culturală. Ne vom limita să subliniem aportul criticilor-artiști la susținerea acestei rubrici distincte: Ciupe, N. Cristea[17], Raoul Șorban[18], Ion Vlasiu[19], Al. Tohăneanu[20], Ștefan Gomboșiu[21]. Vom remarca printre expozanți, ca situîndu-se în prim plan, atît ca valoare cît și ca densitate a confruntării cu publicul, pe profesorii-artiști ai Școlii de Arte Frumoase de la Cluj, și apoi din 1933 de la Timișoara.

[17] Despre Löwendal, *Ibidem*, XII, nr. 6—9/iunie—septembrie 1935, p. 121.

[18] Despre Vlasiu, *Ibidem*, XI, nr. 1—2/ianuarie—februarie 1934, p. 26.

[19] Despre Radu Pușcariu, *Ibidem*, XI, nr. 3/martie 1934, p. 58; Demian, Ciupe, Bogdan și Ladea. *Ibidem*, XIII, nr. 4/Trimestrul mai 1936, p. 99; Eugen Gâscă, *Ibidem*, XIII, nr. 6/Trimestrul noiembrie 1936, p. 177; Tasso Marchini, *Ibidem*, XIII, nr. 6/Trimestrul noiembrie 1936, p. 163.

[20] Despre Traian Bilțiu-Dăncuș, *Ibidem*, XII, nr. 5/mai 1935, p. 99.

[21] Despre Nicolae Brana, *Ibidem*, XIX, nr. 6/iunie 1942, p. 88.

În domeniul strictei informații semnalăm cele trei anunțuri, apărute de parcursul anului 1926[22], cu referire directă la inaugurarea și apoi la funcționarea Școlii de Arte Frumoase din Cluj. Donația Virgil Cioflec[23] este prezentată în două articole popularizatoare, fără să se întreprindă nici o analiză a materialului conținut, cu scop vădit restrîns la simpla atenționare a opiniei publice.

De semnalat încă două subiecte. Ion Vlasiu prezintă într-un articol consistent gruparea „Boema"[24] ce a funcționat la Cluj între anii 1929 și 1931, prilej de utile reflecții asupra realizărilor membrilor ei componenți: Gomboșiu, Marchini, Szervatius, Eugen Gâscă. Importanța acestui demers rezidă și în fixarea unui aspect al vieții culturale mai puțin cercetat și, în speță, mai puțin cunoscut al activității artei plastice ardelene. Al. Tohăneanu își prezintă școala de pictură pe care a creat-o la Dej[25] cu scopul declarat de a „sensibiliza alte primării cu bugete mai mari" pentru a-i urma exemplul, valoros din perspectiva asigurării minimului de cunoștințe plastice unor elevi ale căror posibilități financiare nu le îngăduiau să frecventeze cursurile unor înalte școli de specialitate.

Pe parcursul celor 23 de ani de apariție sînt recenzate doar un număr de cinci lucrări de artă, număr extrem de mic față de suprafața culturală a colaboratorilor și de intențiile declarate ale colegiului redacțional. Cea mai semnificativă pentru apetența culturală a dialogului european pe care-l încearcă revista, e drept cu mijloace primordial locale, este recenzia celebrei lucrări de sinteză a lui Élie Faure „Histoire de L'Art".[26]

Din toamna anului 1936 analiza fenomenului plastic ardelean se limitează, în paginile revistei, la scurte notații asupra expozițiilor personale deschise de artiștii ardeleni în București[27] și la participările la Salonul Oficial, deja amintite, pînă în 1939. Transferată în Capitală, revista își pierde treptat vigoarea, pînă la desființarea ce survine în aprilie 1945. Mai mult decît atît, ca urmare a apropierii culturale între România și Italia — o realitate palpabilă deja în a doua jumătate a deceniului patru, apar în perioada 1940—1945 o serie de articole ce au ca scop declarat popularizarea artei și culturii italiene la noi.[28]

---

[22] *Ibidem*, III, nr. 3/17 ianuarie 1926; p. 43; nr. 4/24 ianuarie 1926, p. 62; nr. 37—38/12 și 19 septembrie 1926, p. 613.

[23] *Ibidem*, VI, nr. 12—13/1 și 15 iulie 1929, p. 200; VII, nr. 8—9/15 aprilie și 1 mai 1930, p. 174.

[24] *Ibidem*, XIII, nr. 5/Trimestrul august 1936, p. 137—138.

[25] *Ibidem*, XIII, nr. 1/ianuarie 1936, p. 19.

[26] *Ibidem*, I, nr. 35/14 decembrie 1924, p. 705.

[27] Putem cita aici expoziția pictorului Nicolae Brana din 1937, Ion Vlasiu și zugravul pe sticlă Savu Moga în 1943.

[28] Au fost scrise de Rodica Clopoțel și se referă la: *Artiști români la Roma*", *„Palladio și stilul baroc italian"*, *„Trei catedrale florentine"*. *Brunelleschi-arhitect florentin"*. Acestora li se adaugă recenzia *„Expoziției incizitorilor venețieni ai secolului al XVIII*, organizată în iulie 1941 la Veneția, și semnată de Diego Valeri.

II.

Ilustrație grafică

Pornind de la considerentul că revista a fost o tribună liberă de dezbatere a unor idei avansate ne-am propus să surprindem legătura intrinsecă dintre conținut și ilustrația acestuia, să remarcăm în ce măsură se respectă dialogul dintre cuvînt și imagine.

Vom preciza de la bun început că nu putem vorbi de o ilustrație grafică propriu-zisă a revistei, deoarece doar din anul 1930 figurează o grafică specială reprodusă pe copertă. In privința interiorului, cu excepția unor vignete semnate de Anastasie Demian, care introduceau rubricile de actualități, vom găsi doar reproduceri după lucrări care sînt comentate la rubrica plastică (vezi aici ilustrații la studiul lui Emil Isac la 10 ani de la Unirea din 1918; expoziția artiștilor ardeleni din 1930 și *„Note despre sculptura românească"* de Tudor Vianu[29]). Ne vom limita în atari circumstanțe la analiza graficii de copertă care ocupă în economia spațiului tipografic un rol extrem de modest. Îi vom dezamăgi și pe cei care credeau că asistăm la un program de ilustrare prin grafica de copertă a conținutului expres al fiecărui număr. Cu foarte mici excepții, pe care le vom menționa la momentul cuvenit, revista este decorată fie cu desene — vezi cazul lui Demian —, fie cu grafică semnată de cei mai valoroși artiști ardeleni, dar subiectele se referă le orientarea generală a publicației (în cel mai bun caz) și nu la sumarul numărului ilustrat. Putem distinge o puternică încărcătură socială a lucrărilor grafice, cu referire la aspecte economice și politice concrete, sau, în cazul tematicii religioase, la evenimente universal valabile. Vom opera și noi, în cele ce urmează, o delimitare pe cele două planuri, efectuînd o analiză nuanțată în funcție de artist și subiectul pe care-l abordează.

Tematica religioasă apare constant în preajma marilor sărbători de peste an și se referă la cîteva subiecte clasice: Răstignirea, Fecioara cu pruncul, Nașterea lui Isus. Anastasie Demian, cel mai cunoscut practicant al acestui domeniu, face dovada realelor sale calități de desenator în grafierea *„Răstignirii"*[30]. Într-o prespectivă montantă, utilizînd o grupare strinsă, centrată pe ideea focului ascezei, două femei stau cu capetele lipite de pieptul lui Isus. Compoziția piramidală are avantajul de a comprima spațiul, de a elimina eventualele elemente narative absorbante și de a fixa centrul de interes și forță expresivă. Avem de-a face în ultima analiză cu o originală reprezentare a credinței nemărginite. Tema maternității divine este tratată de același autor în două modalități diferite. În prima[31], Fecioara și pruncul stau profilați pe fundalul alungit al unei clădiri cu ferestre imense și oarbe, unde se accentuează umanitatea în veghe a acestui cuplu de forțe, a doua[32] în care Fecioara aflată în rugăciune este înălțată la cerurile credinței de îngerii vestitori. Efectul de

[29] *Idem*, VIII, nr. 3—4/15 februarie-martie 1931, p. 84—85.
[30] *Ibidem*, VII, nr. 7/1 aprilie 1930, p. 121.
[31] *Ibidem*, VII, nr. 22/15 noiembrie 1930, p. 389.
[32] *Ibidem*, VII, nr. 23—24/1—15 decembrie 1930, p. 413.

ascendență și puternicul recourci al trupului feciorelnic ce e îngenunchiat sugerează o regie implicată a spectaculosului de sorginte barocă.

Catul Bogdan realizează o „*Coborire a lui Isus*"[33], ca exemplificare a faptului că regulile dreptcredincioșilor își află ascultare în cazul unei sincerități depline. Artistul excelează mai ales într-o impresionantă secvență a „*Fecioarei cu pruncul*".[34] În acest din urmă caz se accentuează ideea de singurătate (a se vedea ca elemente decodificante biserica stingheră și ninsoarea purificatoare), de veghe și de înălțare spirituală. Efortul concluziv al lui Catul Bogdan este susținut cu eficiență și delicatețe de dialogul în alb și negru, ce este atent dozat printr-o adîncă știință a compoziției.

O lucrare ce mixează, într-o factură de certă influență populară, tema Răstignirii cu cea a Fecioarei cu pruncul, este xilogravura „*Credință*"[35] de Nicolae Brana. Subtila comprimare a unui destin între limitele sale temporale este pusă aici în evidență printr-un tensionat dialog al cerului cu pământul, al personajelor cu golul învăluitor, al griului cu negrul.

Înainte de a trece la analiza tematicii profane propriu-zise, ne vom referi în următoarele rînduri la fuziunea realizată prin transplantarea elementelor sacrale într-un plan social protestatar. Aurel Ciupe leagă evenimentul nașterii lui Isus de greva unei uzine, prezentînd în primplan trei șomeri, tratați după canoanele artei bizantine, ce se profilează pe clădirea cu coșuri prelungi.[36] Același artist îi datorăm o punere în pagină antitetică a subiectului „*Crăciunul unora și al altora*"[37]: pe o străduță îngustă o mamă cu un copil în brațe — certă trimitere la cuplul divin — întinde mîna spre un burghez ce trece grăbit și indiferent, ducînd un pachet voluminos sub braț, spre o locuință caldă și confortabilă în care-și va petrece tihnit sfintele sărbători. Sărăcia planului terestru este compensată de ploaia de raze a Luceafărului ce scaldă în lumină trupul copilului adormit.

Pe o tramă ce reunește, benefic pentru artist, componenta socială acuzatoare cu comprehensiunea vîrstei a treia, se pronunță grafic Nicolae Brana în lucrarea *Crăciunul săracilor*.[38] Un peisaj hibernal, frust, conține schițat pe două planuri o întreagă experiență și înțelepciune de viață: trei bătrîni, două femei și un bărbat, copleșiți sub sarcina vreascurilor adunate pentru foc, fac trimitere directă la existența temporală, a vîrstei ce se cere adăpostită de mizerie și de suferință.

O cu totul altă abordare a tematicii de mixtură reușește să realizeze Emil Cornea. În gravura *Crăciun*[39] el figurează, pe un fundal citadin, o femeie care pășește prin noapte împreună cu cei trei copii ai ei, în vreme ce oamenii petrec „creștinește", la adăpost, sărbătoarea religioasă. În *Calvarul*[40], singura legătură între planul divin și cel cotidian, în care se

[33] *Ibidem*, VIII, nr. 9/15 mai 1931, p. 205.
[34] *Ibidem*, VIII, nr. 20/decembrie 1931, p. 389.
[35] *Ibidem*, XVI, nr. 1/ianuarie—februarie—martie 1939, p. 1.
[36] *Ibidem*, IX, nr. 13—14/noiembrie—decembrie 1932, p. 187.
[37] *Ibidem*, XII, nr. 11—12/noiembrie—decembrie 1935, p. 149.
[38] *Ibidem*, XIII, nr. 6/Trimestrul octombrie—noiembrie—decembrie 1936, p. 149.
[39] *Ibidem*, X, nr. 12/decembrie 1933, p. 213.
[40] *Ibidem*, X, nr. 1/ianuarie 1933, p. 1.

desfășoară scena agonisirii minimului necesar existenței, îl constituie suferința în stare brută.

Tematica profană se axează cu predilecție asupra aspectelor sociale ale vieții, acestea fiind urmărite fie în mediul urban muncitoresc, fie în cel rural. La unii dintre artiștii care au semnat grafica revistei predomină interesul pentru sondarea mediilor unde accentul se pune pe munca fizică — cazul lui Brana —, a copilăriei — Demian, Drăguțescu —, a politicului — N. Cristea, Marcel Olinescu. Dintre cei citați anterior, o figură aparte, prin angajarea politică ca artist și cetățean, o reprezintă Nicolae Crîstea. Cele șase lucrări apărute pe coperta revistei „Societatea de Mîine" în cursul anilor 1934 și 1935, probează certe calități artistice, aliate cu o profunzime de netăgăduit a viziunii doctrinare. „*Capul familiei*"[41] reprezintă povestea comprimată a unuia dintre miile de exemple anonime ale mizeriei și suferinței umane; „*Cîntecul muncii anonime*" și *Proletari din toate țările*[42] sînt imnuri aduse activității conștiente a clasei muncitoare; *Victoria păcii* și *Fantoma războiului*[43] sînt lucrări antitetice în care se înfruntă două concepții despre viață, despre existență — poziția pe care se situează artistul fiind foarte clar reliefată, iar *Semănătorii*[44] este o aluzie directă la rezultatele pozitive ale muncii prestate cu forțe reunite.

Brana se dovedește și el un artist sensibil la surprinderea efortului. Spre deosebire însă de Cristea, sensurile profund umane ale subiectului nu sînt atinse cu aceiași percutanță, artistul limitîndu-se la un descriptivism de formulă.

Interesante de semnalat ni se par diferențele de tehnică și de metodă cu care operează artiștii în interpretarea unui subiect extrem de dificil: copilăria. Spre exemplu, Anastasie Demian se pierde în meandrele propriei dexterități și se lasă pradă unui grafism ludic excesiv (a se vedea aici lucrările: *Joc cu copil, Hora, Culesul viilor*). Chiar atunci cînd se dorește acuzator — lucrarea *Desculți și flămînzi către școală*[45] nu reușește să fie suficient de convingător tocmai datorită tehnicii de lucru. Cu totul altfel se prezintă Ciupe în lucrarea *Pîine copilei*[46], în care gestul de a cere de mîncare se transformă într-un ritual de inițiere în tainele vieții. Eugen Drăguțescu este extrem de important pentru descifrarea resorturilor intime ale lumii copilăriei. Lucrînd în acuarelă, el tratează la modul dizolvant viitorul unui copil orfan — în *Perspective*[47] — și dilată suferința umană la scară de anotimp — în *Aspecte de iarnă: copiii*.[48]

Semănătorul revine obsedant, și nu întîmplător, în reprezentările grafice ale coperților revistei. Gestul inițiatic, cu efecte germinativ-benefice pe tărîm cultural pe care și le dorea redactorul Clopoțel, își găsește o replică grafică pe măsură. Fie că e vorba de o tînără în costum

[41] *Ibidem*, XI, nr. 11/noiembrie 1934, p. 157.
[42] *Ibidem*, XII, nr. 1/ianuarie 1935, p. 1. și nr. 10/octombrie 1935, p. 125.
[43] *Ibidem*, XI, nr. 12/decembrie 1934, p. 185 și XII, nr. 6—9/iunie—septembrie 1935, p. 105.
[44] *Ibidem*, XII, nr. 2/februarie 1935, p. 29.
[45] *Ibidem*, X, nr. 3—4/martie—aprilie 1933, p. 49.
[46] *Ibidem*, X, nr. 2/februarie 1933, p. 25.
[47] *Ibidem*, XII, nr. 5/mai 1935, p. 81.
[48] *Ibidem*, XVI, nr. 2/aprilie—mai—iunie 1939, p. 41.

antic la Demian, un țăran aspru ce lucrează în plină furtună la Emil Cornea, trei bărbați în plin efort la Nicolae Cristea ori un țăran ce ară ogorul — etajul intermediar al tripticului *Talpa țării*[49] de Marcel Olinescu — semănătorul prefigurează schimbarea, viitorul. Este în fond destinul voit emblematic pe care și l-a asumat revista în toți anii ei de apariție. La cealaltă extremă a registrului subiectual aflăm scena recoltării ce devine prilej de analiză a ființei umane în repaus la Demian, înainte de a începe cositul la Alexandru Pop și în plin efort la Emil Cornea.

Un alt motiv de inspirație îl oferă faptul istoric. Dacă Brana prezintă figurile lui Horea, Cloșca și Crișan într-o xilogravură cu vădite influențe ale artei populare în compoziție, stîngăciile de redare și atitudinea de poză[50], Marcel Olinescu se rezumă la imaginea lui Horea redat în anul 1943[51] din motive pur propagandistice. „*Simbolul Ardealului*"[52], imaginat în 1931 de Demian este legat de apelul profesorului Lupaș privind necesitatea cercetării trecutului Transilvaniei, așa cum *Tripticul războinic*[53] al lui Marcel Olinescu din 1941 prezintă simbolic transfigurarea cetățeanului român, în condițiile războiului, în ipostazele de ziditor, cuceritor și luptător. Cu mult mai sugestiv face apel la realitățile contemporane lui Ion Vlasiu cînd, într-un desen din același an 1941[54], sugerează într-o șerpuire descendentă a unei mase imense de refugiați ce trec printr-un sat, golgota Transilvaniei din anul precedent. Cu vădite trimiteri la transpunerea în realitate a Constituției regelui Carol al II-lea sînt prezentate *Cele 10 mituri*[55] ale României.

În concluzie putem confirma că revista nu și-a formulat un program de susținere a textului prin imagine grafică — ca argument suplimentar în acest sens stau și numeroasele reluări de reprezentări de la o copertă la alta peste ani și cu titlu modificat. Cu puține excepții, care ar fi: *Simbolul Ardealului, Tratatul de la Geneva* de Catul Bogdan[56], *Horea, Cloșca și Crișan* — și *Triptic războinic*, lucrările nu s-au referit la evenimente contemporane ori comemorate. Au prevalat subiectele religioase și cele sociale, în care munca ocupă primul loc. Tehnica de lucru uzitată a acoperit o paletă largă mergînd de la desenul acuarelat al lui Drăguțescu pînă la xilogravura lui Brana și de la jocul grafic al lui Demian pînă la puritatea clasică a formelor din lucrarea *La izvor*[57], semnată de Ciupe. Nu lipsesc notele de umor sănătos țărănesc — vezi aici lucrările *Țăran bogat* de Al. Pop[58] și *Țărani hunedoreni la tîrg* de Marcel Olinescu[59] cum nu lipsesc nici premoniția războiului (la Nicolae Cristea în 1935) și a efectelor acestuia (*Perspective* de Drăguțescu și *Drumurile* de Ion Vlasiu).

[49] *Ibidem*, XIII, nr. 2/februarie 1936, p. 25.
[50] *Ibidem*, XIV, nr. 4/octombrie—noiembrie—decembrie 1937, p. 121.
[51] *Ibidem*, XX, nr. 5/mai 1943, p. 81.
[52] *Ibidem*, VIII, nr. 3—4/15 februarie—1 martie 1931, p. 65. Vezi explicația semnificației desenului, în interior, la p. 123.
[53] *Ibidem*, XVIII, nr. 2—3/ iunie—septembrie 1941, p. 25.
[54] *Ibidem*, *Drumurile* (Golgota națională în 1940), XVIII, nr. 1/ianuarie—februarie—martie 1941, p. 1.
[55] *Ibidem*, XV, nr. 3/iulie—august—septembrie 1938, p. 81.
[56] *Ibidem*, IX, nr. 1/15 ianuarie 1932, p. 1.
[57] *Ibidem*, XIII, nr. 3/martie 1936, p. 49.
[58] *Ibidem*, VIII, nr. 16—17/1—15 septembrie 1931, p. 301.
[59] *Ibidem*, XIV, nr. 3/Trimestrul iulie—august—septembrie 1937, p. 81.

Pe plan teoretic singura remarcă concluzivă pe care vrem s-o facem se referă la fluctuația de critici ai fenomenului artistic, pe care revista a înregistrat-o ca un fapt negativ, inhibitoriu. Lipsa unui critic de formație care să se dedice susținerii unei rubrici permanente a grevat asupra organizării interne a „Societății de Mâine". Problema unor critici specializați pe domenii de activitate a fost rezolvată favorabil de puține publicații interbelice, și acestea în majoritatea cazurilor fiind din București[60]. Soluțiile care s-au încercat de către colegiul redacțional, mergînd de la Onisifor Ghibu și Olimpiu Boitoș și pînă la artiștii-cronicari Cristea, Vlasiu sau Ciupe, ori la Beneș, mult mai bine reprezentat în alte publicații paralele, demonstrează însă interesul larg pentru artă, pentru cea românească din Ardeal, în special. Imaginea lumii artistice este cu atît mai bogată, mai vie, cu cît e formulată din perspectiva atîtor personalități, care se susțin și se completează reciproc.

CORNEL CRĂCIUN

CHRONIQUE ARTISTIQUE ET ILLUSTRATION GRAPHIQUE DANS LA REVUE „SOCIETATEA DE MÂINE"

(Résumé)

Dans le paysage culturel d'entre deux guerres mondiales de la Transylvanie, la revue „Societatea de Mâine" a été une tribune libre de discussions des plus avancées idées professées par la société roumaine. Dans la structure du sommaire, la rubrique de chronique culturelle et artistique constitue une présence régulière et était signée par des noms qui jouissaient d'un grand prestige dans le journalisme local.

Au point de vue théorique, les plus essentielles et intéressantes sont les notices au bord du Salon Officiel, en suivant la participation des plasticiens de Transylvanie à cette compétition de niveau national. Une section à part dans l'économie du commentaire artistique est représentée par les études de synthèse consacrés par Emil Isac, Aurel Ciupe et V. Beneș à la situation des arts plastiques de Transylvanie d'entre deux guerres mondiales. Les chroniques d'exposition, signées avec priorité par des critiques — artistes, ont un trait caractéristique commun substantiel positif: la participation affective du chroniqueur à la manifestation déchiffrée au public, la sincérité et la croyance dans l'utilité du démarche interprétatif réalisé.

La revue n'y a pas formulé un programme pour soutenir le texte par l'image graphique. A peu d'exceptions, les ouvrages qui sont parus sur la couverture ne se sont pas rapportés aux événements contemporains ou commémorés. Ont prédominé les sujets religieux et ceux sociaux, dans lesquels le travail s'est situé en première place. Du point de vue technique, nous discernons une évolution depuis le dessin traité en aquarelle d'Eugen Drăguțesco chez la xylogravure de Nicolae Brana, depuis le jeu graphique d'Anastasie Demian chez la pureté classique des formes d'Aurel Ciupe.

L'absence d'une critique plastique de formation, qui garantissait en permanence la rubrique artistique, a été enregistrée comme un fait négatif. Même comme ça, les solutions de circonstance ont contribué à la mise en relief d'un image vivant, éclatant de la vie plastique roumaine d'entre deux guerres mondiales, contemplé par la perspective des différentes personnalités, qui se soutiennent et se complètent mutuellement.

[60] Reținem, ca o excepție fericită, cazul publicației turdene „Pagini Literare" unde titulatura rubricii de cronică artistică a fost deținută cu competență și constanță de Vilhelm Beneș.

TEATRUL NAȚIONAL DIN CLUJ ÎN REFUGIU LA TIMIȘOARA (1940—1945)

Evenimentele politice-diplomatice desfășurate în vara anului 1940, cu amenințare tot mai vădită la existența liberă a statului național român, învedereau cu predestinare faptul că stagiunea Teatrului Național clujean, închisă la data de 1 iunie 1940, trebuia să constituie ultima sub administrația autohtonă pînă la revenirea în toamna—iarna anului 1945 din refugiul fortuit la Timișoara. Directoratul omului de litere și savantului Victor Papilian, reprezentat de intervalul cuprins între 1 aprilie 1936 și 30 septembrie 1940, înglobase în formă și fond, poate cea mai fastă perioadă din existența benefică a instituției menționate pentru destinul cultural local, încheiată sub conducerea aceluiași diriguitor prin retragerea vremelnică în ospitaliera capitală a Banatului.

Ședința Comitetului de lectură a Teatrului Național din Cluj, datată în 14 iunie 1940[1], se constituie într-un ultim „indice-memento" pentru activitatea dezinteresată realizată de triada formată de V. Papilian, I. Chinezu și Z. Bârsan întru prospectarea viitoarei tematici repertoriale care, din păcate, în urma raptului teritorial validat prin dictatul de la Viena, nu mai fusese aplicată și, astfel, nu mai exista putința manifestării teatrale românești pe scena orașului căzut sub temporară ocupație străină.

Cert este faptul că retragerea Teatrului Național și a Operei Române, ca instituție unitară, din Cluj la Timișoara avusese loc în condițiile impuse de răstimpul de două săptămîni, stipulat în articolul doi din hotărîrea de arbitraj, cu etapele de evacuare și celelalte modalități stabilite de comisia mixtă înființată în acest scop. Astfel, înclinăm să considerăm că actul administrativ, odată cu paleta întreagă de consecințe, trebuie să se fi consumat pînă la 11 septembrie 1940, documentele de arhivă depistate și cercetate depunînd mărturie revelatoare în acest sens. Notificarea expediată de dr. Eugen Janovics, fost director al Teatrului Maghiar, conducerii Teatrului Național și Operei Române la 2 septembrie 1940 solicita retrocedarea tuturor bunurilor, proprietăți de stat și personale ce aparținuseră instituției pînă la 1918 și preluate de reprezentanții Consiliului Dirigent în baza procesului-verbal încheiat la 1 octombrie 1919[2]. Nota primită la cabinetul Rezidenței regale a ținutului Someș de dr. C. Tătaru din partea comisiei mixte româno-ungare conținea referiri la modalitatea predării valorilor publice în virtutea actelor de în-

[1] Arhivele Statului Cluj-Napoca, *fond. Teatrul Național*, dosar 45, f. 27: proces-verbal nr. 17 (Arh. St. Cluj-Napoca, *fond TN*, dos. f.).

[2] *Idem*, dos. 64, f. 4, 20.

ventariere și a desemnării de delegați pentru acțiunea de preluare, între 2—4 septembrie 1940[3]. Adresa împuterniciților maghiari conduși de baronul György Bethlen, redactată în 3 septembrie, includea protestul acestora exprimat față de măsura românească propusă cu privire la delimitarea inventarului pînă la 1918 și stabilirea averii numai după data amintită. Referirile în cauză se făceau acum la paragrafele tratatului din 30 august 1940, care, neîndeplinite în bună măsură, conduceau la exprimarea unor amenințări cu represiunea judiciară[4]. Procesele verbale întocmite în 6—7 septembrie de comisia de predare formată din Gh. Cosmuța și V. Papilian confirmă faptul că Teatrul Național și Opera Română procedaseră numai la evacuarea unei părți din inventarul de proveniență interbelică, situație dovedită ulterior de conținutul procesului-verbal din 2 august 1945, în preajma revenirii de la Timișoara, specificîndu-se de comun acord cu partea maghiară că în 1940 rămăsese la Cluj întregul material procurat înainte de 1918, mai mult, în bună parte și un procent din investițiile ulterioare anului respectiv[5]. Un alt document revelator, semnat de către membrii comisiei de preluare, formată din dr. Sándor Abrudbányai și de János Hankó, ilustra convingător ideea că mesagerii unguri declaraseră în cursul tratativelor prealabile că, în virtutea acordului de la Viena, statul horthyst se constituie în succesorul de drept al celui român și că predarea fusese cerută în virtutea acestui fapt, menționată și în anexa inventarului, adică cedarea tuturor bunurilor ce aparținuseră pînă atunci Teatrului Național și Operei Române clujene. Motivul exprimat și expus mai sus a fost desigur neadmis și respins drept consecință de către reprezentantul român, subsecretarul de stat Manoliu, care ordonase de altfel transportarea averii obținute după 1918 sub pază militară și pînă la evacuarea definitivă a orașului. Acțiunea fusese sorgimentată și de opțiunea ungară care stăruise peste limitele admise de situație în vederea dobîndirii unui inventar, chiar incomplet și divizat.[6]

Nutrim convingerea că datorită impactului evenimentelor de pînă la 11 septembrie 1940, data retragerii oficiale românești din Cluj, a stării tensionate și a atmosferei ce domnea încă de la începutul lunii respective, punctate de febra refugiului și a iminentei invazii armate dușmane, anumite chestiuni de natură strict administrativă rămăseseră nerezolvate. Dovezi elocvente există acum în conținutul revenirilor oficiale ulterioare din 24 septembrie și 16 decembrie 1940, ce evidențiază normele generale pentru evaluarea valorilor statului român rămase pe teritoriul cedat, precum și moțiunea de principii cu privire la susținerea dreptului românesc la plata despăgubirilor în cauză.[7]

Două informații documentare din imediată vecinătate temporală: prima din 17 septembrie despre stabilirea definitivă a Teatrului Național și a Operei Române la Timișoara cu ajutorul autorității locale din punctul de destinație, care asigurase un număr de 27 camioane pentru transport și pusese la dispoziție clădirea Teatrului Comunal; în conjugare

[3] *Idem*, f. 9.
[4] *Idem*, f. 18.
[5] *Idem*, f. 6—8, 58.
[6] *Idem*, f. 5, 10.
[7] *Idem*, f. 21—25, 44—45: vezi adresa Președintelui Consiliului de Miniștri nr. 364000/1940 către Ministerul Educației Naționale.

cu cealaltă din 27 septembrie despre subvenția de 150 000 pengő pentru Teatrul Național Maghiar din Cluj, — inaugurat festiv în 12 a lunii respective —, concură la argumentarea tezei cu privire la sistarea odiseii evacuării în capitala bănățeană și a debutului activității teatrale propriuzise.[8]

Despre ființarea și acțiunea Teatrului Național din Cluj la Timișoara pe durata anilor 1940—1945 există o bogată literatură de specialitate care explică motivele alegerii făcute și detaliază în mod concret pe stagiuni întreg repertoriul prezentat, turneele întreprinse, paleta tuturor chestiunilor născute în anii de război și refugiu, într-un cuvînt, viața și acțiunea cotidiană a ansamblului actoricesc întrupat sub titulatura neschimbată de Teatru Național.[9]

Comitetul de direcție instituit prin hotărîrea ministerială nr. 47821 din 1 octombrie 1940 pe durata a patru ani, compus din N. N. Ottonel, director, V. Potoroacă, reprezentantul personalului, dr. C. Grofșoreanu, personalitate culturală locală, își manifestase rolul și autoritatea întărite de lege în cadrul ședințelor de lucru, cu mărturii imediate păstrate în suita proceselor-verbale debutînd cu data de 11 octombrie 1940, marcînd în fapt reactivarea trupei teatrale clujene. Cel dintîi bilanț se centrase pe încercarea de stabilire deplină a unui cadru organizatoric propice contextului existent și a unei stagiuni reușite în plan etic și estetic, indiferent de condiția vremelnică a refugiului impus de datul politic nefast survenit. Se sublinia acum în chip repetativ despre însemnătatea prezenței Teatrului Național la Timișoara, considerat așadar un veridic focar de cultură, obținînd totodată pentru dezvoltarea și susținere proprie, fondul extrabugetar în valoare de 1,8 milioane lei pentru retribuirea personalului tehnic și artistic, format în totalitate din circa 90 de persoane.[10] Următoarele reuniuni de lucru se preocupaseră, între 24 octom-

[8] *Idem*, f. 13 verso; pentru bilanțul statistic al activității teatrale pînă în iunie 1940, vezi I. Gherghel, *Teatrul Național din Cluj*, în *Viața ilustrată*, IX, 1940, nr. 5—6, p. 37—40; despre evacuarea universității, începută în ziua de marți 3 septembrie, vezi interviul cu prof. T. Morariu, în C. Mustață, *În vîltoarea vremurilor*, București, 1988, p. 171; despre contextul istoric, vezi Gh. I. Bodea, V. T. Suciu, I. I. Pușcaș, *Administrația militară horthystă în nord-vestul României*, Cluj-Napoca, 1988, p. 275; exactă opinia exprimată de F. Păcurariu despre evacuarea în România, vezi în *Românii și maghiarii de-a lungul veacurilor*, București, 1988, p. 482; relatări contemporane evenimentului, în *Dacia*, II, nr. 198 din 5 sept. 1940, p. 8: „Teatrul Național și Opera mutată la Arad"; *Idem*, nr. 199, 6 sept. 1940, p. 2, despre ajutorul primăriei în acțiunea de stabilire a teatrului și operei refugiate: Idem, nr. 210, 19 sept. 1940, p. 5: despre ființarea la Timișoara a Teatrului Național și Operei Române, a Academiei de Muzică și a Facultății de agronomie; *Idem*, nr. 216, 26 sept. 1940, p. 2: interviu cu N. Dimitriu despre posibila inaugurare a stagiunii cu piesa „Ovidiu" de V. Alecsandri; *Tribuna Ardealului*, I, nr. 11, 27 sept. 1940, p. 2.

[9] A. Buteanu, *Teatrul românesc în Ardeal și Banat. 1919—1944*, Timișoara, 1946; G. Manolescu, Gh. Leahu, *Două decenii de teatru românesc la Timișoara*, Timișoara, 1965; p. 12; *Timișoara 700. Pagini din trecut și de azi*, Timișoara, 1969, p. 335; Gh. Leahu, I. Crișan, *Coloana unui veac de teatru românesc în Timișoara. 1870—1970*, Timișoara, 1970, p. 32; *Istoria teatrului în România*, vol. III(1919—1944), București, 1973, p. 57, 59; *Istoria Clujului*, Cluj, 1974, p. 424; N. Barbu, *Momente din istoria teatrului românesc*, București, 1977, p. 258—259; I Masoff, *Teatru românesc*, vol. VII, București, 1978, p. 454, 456, vol. VIII, București, 1981.

[10] Arh. St. Cluj-Napoca, *fond TN*, dos. 61, f. 10.

brie și 23 decembrie 1940, de subiecte de natură administrativă, care derivau din stadiul respectiv al instituției și din aplicarea legislației teatrale. Se cunoaște îndeobște faptul că statul subvenționa teatrele naționale care apelau oricum la întregirea veniturilor prin donațiile survenite din partea unor județe sau municipii, asigura apoi sistemul de pensii, intervenea prin ministerul de resort în cazul desemnării directorilor, încuraja dezvoltarea dramaturgiei originale și reglementa relațiile dintre actori și conducători. Teatrul Național din Cluj la Timișoara se găsea în același regim de instituție autonomă, în cadrul căreia promovarea, deseori sursă de conflict deschis se făcea pe baza unor foi calificative de apreciere. Alte procese-verbale, precum cele din 24 octombrie, 3, 20, 27 noiembrie, ca și din 23 decembrie 1940[11], au dezbătut, astfel, probleme legate de normalizarea salariilor, stabilirea prețului biletelor și al abonamentelor, — cu sublinierea subvenției primăriei locale de 250 000 lei, colaborarea cu teatre similare din țară în privința organizării turneelor, ca și alte chestiuni interne, precum utilizarea în comun cu Opera Română a sălii Teatrului Comunal timișorean pe bază de reciprocitate deplină și mutuală, fără să implice nici un fel de remunerație. Lipsiți fiind de putința consultării proceselor-verbale ale Comitetului de lectură pentru anii 1940—1941, înclinăm să credem că stagiunea pregătită încă la Cluj suferise un impact în privința repertoriului tematic datorită situației politice existente, a contextului evacuării forțate și a condițiilor aflate în refugiu, insuficiența materialelor aferente punerii în scenă a spectacolelor propuse, impietînd astfel asupra calității și cantității reprezentațiilor. Nu poate fi omis faptul că Teatrul Național trebuia să ofere acum un exemplu de eroism civil, să contribuie la menținerea rezistenței morale și să rămînă pe mai departe același ferment de închegare a voinței naționale și sociale.

Stagiunea a XXII-a a Teatrului Național fusese deschisă în comun cu cea a Operei Române la data de 2 noiembrie 1940 prin prezentarea lucrării „Șezătoarea" de T. Brediceanu și a piesei „Se face ziuă" de Z. Bârsan.[12] Inaugurarea propriu-zisă va avea loc însă în 3 noiembrie cu „Chemarea codrului" de G. Diamandy. Reluările, în număr de 15, au fost considerate drept premiere pentru publicul local și care, alături de cele 3 reprezentații noi, puse în scenă la 26 decembrie 1940, 13 martie și 10 mai 1941, au concurat la însumarea statistică a unui total de 84 spectacole, în majoritate din repertoriul autohton, urmate de traduceri și localizări ori adaptări. Au fost organizate, tot acum, trei turnee cu un total de 72 de manifestări teatrale în circa 66 de localități din zonă.[13] Prepon-

[11] *Idem*, f. 13—18; vezi procesul-verbal din 3 noiembrie 1940: „Dlui Tănase, socotind faptul că la Timișoara nu este o altă sală de teatru, i se poate acorda sala teatrului, cu o chirie chiar ridicată și în raport cu încasările pe care le face" (f. 15).

[12] *Idem*, f. 13; *Spectacolul*, II, nr. 7, 10 nov. 1940, p. 3; A. Buteanu, *op. cit.*, p. 288; I. Masoff, *op. cit.*, vol. VIII, p. 56—57.

[13] A. Buteanu, *op. cit.*, p. 289, 290; vezi Programe ale Teatrului Național din Cluj la Timișoara pentru stagiunea 1940—1941, în fondul legal al Bibliotecii universitare din Cluj-Napoca, cota 607⁹/1941. Dintre realizările artistice deosebite ale momentului respectiv se pot menționa: „Hamlet" de Shakespeare, „Vlaicu Vodă" de Al. Davilla, „Fîntîna Blanduziei" de V. Alecsandri, „O noapte furtunoasă de I. L. Caragiale.

derența comediei ca gen în raport cu alte categorii pentru stagiunea 1940—1941, fapt continuat și în perioada ulterioară, poate fi explicată prin necesitatea reclamată de vremurile vitrege de după dictatul de la Viena, de evenimentele din iarna și vara anului 1941, dar și de situația unui Teatru Național întreținut de stat, dar care se vedea constrîns să-și organizeze spectacolele conform indicației contabilității; or, în acest context, criteriul estetic se găsea periclitat datorită avalanșei producțiilor lipsite de conținut valoric, dar care nu făceau rabat atmosferei de tristețe ori tentei grave și severe, scopul distractiv primînd din rațiuni bugetare și morale. Turneele efectuate acum își aflau anumite rezultate imediate în dublul plan menționat, astfel încît organizarea unei echipe speciale mobile apărea pregnantă în centrul dezbaterilor Comitetului de direcție pentru anul 1941, aflat de la 1 februarie sub conducerea directorului D. Moruzan. Greutățile inerente înmulțite sub multiple aspecte, măsurile dificile de camuflaj, mijloacele de locomoție reduse pentru turnee, circulația în oraș sistată după orele 21, așa încît teatrul avea obligația să-și desfășoare programul între orele 17—20, constituie probleme dezbătute permanent în amintitele procese-verbale. Pentru intervalul dintre lunile ianuarie—martie 1941 există consemnate în turneu la Timișoara următoarele trupe din București: „Naționalul" în mai multe rînduri, „Ion Vasilescu", „Cărăbuș", „Teatrul Municipal", „Ion Luca Caragiale", cu taxe de închiriere impuse de durata staționării, valoarea și natura pieselor, cu distincția cuvenită făcută între ansamblurile de stat și cele particulare.[14]

În plină vacanță estivală, conducerea Teatrului Național din Cluj la Timișoara suferă în vara anului 1941 importante metamorfoze sub raport organizatoric, datorită faptului că, prin decizia ministerială cu nr. 119212 din 2 iunie,[15] se constituie Comitetul de lectură cu menirea de a conlucra la întocmirea repertoriului și la finalizarea unui plan permanent în cadrul căruia piesa stabilă trebuia să aibă vechimea de 10 ani și un succes constatat pe parcursul a 3 stagiuni consecutive. Cu același prilej și la cîteva zile distanță, prin decretul nr. 1676 din 10 iunie, se reconstituie și întărește Comitetul de direcție alcătuit dinr-un director, administrator, primarul orașului, o personalitate culturală marcantă, un jurist, doi actori și un critic de specialitate. În intervalul dintre 22 iunie și 6 septembrie 1941, preocuparea organismului de conducere menționat se centrase precumpănitor pe discutarea și rezolvarea unor probleme interne legate de întreținerea și repararea sălii teatrului, de remedierea stării clădirii, de constituirea unui fond patrimonial, de confecționarea și refacerea garderobei de epocă, de stabilirea sistemului abonamentelor, a prețului chiriei și a unor angajamente pentru echipe teatrale în turneu: „Naționalul" condus de G. Vraca, „C. Tănase" și „I. L. Caragiale" în condițiile vacanței personalului artistic cifrat la 35 de persoane, ce afecta serios bugetul minim al instituției teatrale în refugiu.

[14] Arh. St. Cluj-Napoca, *fond TN*, dos. 61, f. 19—25: vezi procesele verbale cu nr. 7—13; f. 21: Comitetul hotărăște a se interveni la Primărie în scopul de a dispune ca tramvaiele să circule după terminarea reprezentațiilor pînă la orele 1 noaptea, cum a fost și în trecut (pr. v. din 26 febr. 1941).

[15] *Idem*, dos. 45, f. 26, 28.

Problemele de formă și fond ale repertoriului stagiunii a XXIII-a se vădesc pregnante din analiza proceselor-verbale ale Comitetului de lectură, aflat din 1 septembrie 1941 sub diriguirea regizorului și dramaturgului N. Kiriţescu, în fapt noul conducător al Teatrului Naţional clujean. Şedinţele de lucru cu nr. 18—22 (între 9 octombrie 1941—26 mai 1942) dezvăluie preocupările membrilor Comitetului respectiv pentru stabilirea unei linii comune repertoriale, eclectice pentru momentul dat, cu același primat major acordat pieselor autohtone, încurajat fiind astfel efortul promovării talentelor locale. În această idee se instituise și pledase premiul în valoare de 20 000 lei pe 1941 cu 19 titluri propuse și concursul pe 1942 în condiţii stipulate: „de a conţine subiecte inedite din viaţa Transilvaniei și a Banatului sau a spiritului românesc dintotdeauna, cu scopul de a înălţa sentimentul naţional și virtuţile strămoșești".[16] Rolul educativ inculcat teatrului sub aspect moral, naţional și ideologic fusese relevat în tot acest răstimp, atît în faza incipientă a dezbaterilor din cadrul Comitetului de lectură, cît și în cea decisivă a prezentării pieselor definitivate, judecăţii publicului. Putem afirma cu îndreptăţit temei că stagiunea inaugurată la 4 octombrie 1941 cu spectacolul „Vlaicu Vodă" de Al. Davilla oferise cu adevărat posibilitatea cunoașterii valorii perene a dramaturgiei autohtone și universale, clasice și contemporane în reprezentări de ţinută artistică deosebită. În regia lui I. Olteanu se montase, astfel, în premieră, drama istorică „Dacia" de L. Blaga, cu N. Ottonel, M. Tâlvan, N. Hodoș, M. Lapteș în distribuţie. Au avut loc, totodată, alte premiere ori reluări din Alecsandri, Caragiale sau autori străini, ca P. Claudel, G. Cataldo etc. Acum se prezentase pentru prima dată spectacolul cu piesa „Egmont" de Goethe, într-o realizare artistică desăvîrșită și remarcată, drept consecinţă, de presa specializată. Un tablou statistic sumar întocmit ar include 136 de reprezentaţii cu 9 premiere, dintre care 6 românești și 3 traduceri, 11 reluări în premieră și alta 7 obișnuite, stagiunea închisă oficial la 28 iunie cu lucrarea „Avram Iancu", fiind urmată totuși de alte 110 spectacole prezentate în turneu la Arad și alte localităţi.[17]

În intervalul de timp menţionat, situaţia financiară a teatrului și, în consecinţă, condiţiile de viaţă și trai ale personalului artistic și tehnic sufereau impactul războiului și al multiplelor penurii. Şedinţe numeroase ale Comitetului de direcţie pentru stagiunea în curs, reclamau rediscutarea bugetului datorită faptului că trupa minimă diminuată atrăgea după sine alte posibilităţi de salarizare în conformitate cu normele refugiului. Fuseseră solicitate acum ajutoare definitive de stabilire și cheltuieli suplimentare de cazare pentru Teatrul Naţional din Cluj la Timișoara, împrumuturi pentru reparaţii și fixarea unei sume stabile pentru finanţarea deplasărilor în turnee. Starea materială precară se agravase și datorită faptului că trebuia soluţionată, totodată, chestiunea și statul de salarizare ale unui număr de actori proveniţi de la instituţii similare, desființate între timp. Acestui context i se datorează disensiunea și tensiunea aproape permanentă pentru un interval de timp, între conducere și personal, subliniate ca atare de literatura de specialitate, fără

[16] *Idem*, f. 29—32; f. 30: pr. v. nr. 19 din 23 ianuarie 1942.
[17] A. Buteanu, *op. cit.*, p. 290—295; I. Masoff, *op. cit.*, p. 116—119.

să se analizeze în amănunțime mobilul ori substratul acțiunii divergente existente. Acum apăruseră acele luări de poziție cu privire la suspendarea putinței închirierii sălii pentru teatre din exterior sau pentru serbări și manifestări festive locale, care nu acopereau cu sumele cedate nici măcar minimul necesar din cuantumul solicitat întru abolirea problemei gradațiilor și implicat a promovărilor în schema internă. Pot fi remarcate, totuși, anumite facilități față de „Naționalul" bucureștean, care prezentase spectacolul cu piesa „Hamlet" în 3 februarie 1942, de teatrul „Alhambra" ca și în raport cu stagiunea săptămînală proprie de la Arad și proiectul de turneu în capitala țării pe durata 13 mai—15 iunie 1942.[18]

Dificultatea alcătuirii unui repertoriu exclusiv autohton pentru anii 1942—1943, care să îmbine argumentul distractiv cu modalitatea artistică de prezentare și să atingă baremul criteriului estetic stabilit și îndeosebi etic de manifestare a sentimentului moral, național și social se vădește pretutindeni în lectura proceselor-verbale ale Comitetului de lectură cu nr. 23—38 dintre 5 octombrie 1942 și 16 iulie 1943. Autori admiși cu piese pentru reprezentare au fost în ordine alfabetică: Gh. Athanasiu, I. Cantacuzino, Al. Ceaușianu, L. Divarius, N. Iliescu, M. Ionescu, I. C. Merișescu, T. Soșdean. Între dramaturgii respinși pe motive diverse care țineau de inoportunitatea tendințelor politice prezentate, forma dialogului, conducerea acțiunii, tehnica de lucru, au figurat: G. Beuran, R. Cioflec, P. Constant, Șt. Constantinescu, A. Cosma, Șt. Enescu, D. Fara, G. Hanganu, E. Montea, Romul Munteanu, A. Păcățian-Rubenescu, I. Popa, E. Racoviță, V. Vertan. Calitatea anumitor piese de gen bulevardier și cu un conținut neadecvat condusese la faptul ca exprimarea Comisiei în cauză față de 12 lucrări să fie negativă și să se amîne astfel acordarea premiului instituit pentru anii 1943—1944,[19] sporit ulterior de la 20 000 lei la 100 000 lei în speranța potențării laturii calitative a producției teatrale.

Stagiunea a XXIV-a, cu o aderență afectiv-intelectuală crescută în raport cu cea anterioară, debutase la 1 octombrie 1942 cu reluarea piesei „Apus de soare", semnată de B. Șt. Delavrancea. Cele opt premiere românești au fost completate de alte 15 spectacole în reluare, dintre care un număr de opt considerate veritabile prime reprezentări pe seama publicului local, într-un total de 127 de spectacole, cărora li se pot adăuga cele 15 manifestări din turneul de la Arad, Caransebeș, Deta, Sînnicolaul Mare, prefațînd parcă simbolic succesul repurtat la București, între 18—20 iunie și finalul stagiunii, în data de 29 a lunii respective, cu piesa „Aricii" de I. C. Merișescu.[20]

[18] *Idem*, dos. 64, f. 13; *Idem*, dos. 61, f. 34—58: pr. v. nr. 19—38 (5 oct. 1941—28 sept. 1942); procesul-verbal cu nr. 38 din 26 sept. 1942 specifica condițiile pentru închirierea sălii: a) săptămînal, b) avizul Direcției Generale a Teatrelor, pentru calitatea spectacolelor, c) chiria de 20% din rețeta încasărilor, plătită anticipat. Teatrul Național avea nevoie de 50000 lei drept cheltuieli pentru montarea pieselor „Apus de soare" de B. Șt. Delavrancea și „Republica femeilor" de Aristofan (f. 57).

[19] *Idem*, f. 36: pr. v. nr. 28 din 10 dec. 1941; f. 39: pr. v. nr 34 din 31 martie 1943.

[20] *Idem*, f. 40: pr. v. nr. 37 din 1 iulie 1943: se exprimă recunoașterea din partea Directorului General Liviu Rebreanu; vezi și în A. Buteanu, *op. cit.*, p. 295—299; I. Masoff, *op. cit.*, p. 175—178.

Paleta de preocupări a Comitetului de direcție pentru anul teatral 1942—1943 înregistrase o scală amplă de probleme: gradații acordate, subvenție pentru Șt. Braborescu, actorul pensionat recent, rezolvarea unor cereri repetate de mărire a salariului personalului artistic și tehnic, chestiuni de strictă administrație în genul înființării unui bufet public de incintă, a închirierii vestiarelor instituției, a achiziționării de cărți pentru biblioteca teatrului, a numirii unei comisii de licitații care să rezolve chestiuni gospodărești stringente, bugetul pe anul în curs, gestiunea și mișcările interne, reparațiile din lunile de vară, cînd, stagiunea fiind închisă, se admiteau totuși turnee din afară, particulare ori de stat, cu sumele cedate dotării materiale a chiriei de sală, dar și pentru acoperirea uzurii fizico-morale a acesteia. În acest sens, participarea „Naționalului" din București în iulie 1943 se constituise în reciproca suitei de patru spectacole prezentate de Teatrul Național din Cluj în Capitală.[21]

Dacă pînă la această dată repertoriul teatral înfățișase la scara întregii țări similitudini metodologice cu privire la alegerea pieselor și a regiei lor, stagiunile următoare au consolidat principiul alternanței uzitat în atitudinea lipsită de discriminare față de producția autohtonă ori străină. Același procedeu se aplica în cazul reluărilor de spectacole occidentale, cu precădere, avîndu-se în vedere selecția necesară a valorilor reprezentative ale literaturii dramatice universale. Distribuirea unor piese românești pentru lectura Comitetului respectiv al Teatrului național clujean, — cu taxa majorată, conform situației, la 21.000 lei —, situase în centrul atenței tocmai acest comandament sus exprimat, chiar și în cazul în care se trecuse la examinarea a 44 de lucrări prezentate la concursul publicat anual. După eliminarea a 19 titluri și discutarea altor 11 rămase pe seama Comisiei și aparținînd unor autori precum M. Bodea, C. Hentzescu, E. Ionel, Em. Papazisu, C. A. Russei, A. Tamașiu, V. Tudoran, Al. Tîntu, G. Znagoreanu, cele patru manuscrise considerate drept consistente tematic, între care și „Zamolxe" de R. Vulcănescu, își adjucaseră în părți egale de cîte 25 000 lei premiul instituit, odată cu promulgarea mențiunii pentru alte 7 piese reținute în portofoliul repertoriului propriu. Autori cu lucrări admise pentru intervalul dintre 18 noiembrie 1943 și 3 aprilie 1944 au fost următorii: S. Cocorăscu, P. Marilin, G. Vălsan, între cei respinși figurînd C. Cehan-Racoviță, S. Drăgulescu, C. Filipescu, I. Veliciu, Pr. Zbârcea etc.[22]

Stagiunea a XXV-a, pentru anii 1943—1944, inaugurată la 3 octombrie cu premiera intitulată „Moartea lui Optum" după A. Densușianu și sfîrșită la 1 iulie cu reluarea spectacolului „Apus de soare", înglobase premiere autohtone și străine: „Băiatul" de J. Deval, „Tinerețe" de

[21] Arh. St. Cluj-Napoca, *fond TN*, dos. 61, f. 58—73: respectiv pr. v. nr. 40 din 26 oct. 1942 — pr. v. nr. 60 din 20 aug. 1943; f. 62: pr. v. nr. 45 din 28 ian. 1943: în lucru premiera „Fîntîna Blanduziei"; f. 63: pr. v. nr. 48 din 12 martie 1943: înregistrează prezența scriitorului Liviu Rebreanu; f. 72: pr. v. nr. 59 din 16 aug. 1943: este demonstrat statistic faptul că pe scena Teatrului Național din Cluj la Timișoara au avut loc, între 1 iulie 1942—1 iulie 1943, circa 126 de spectacole teatrale, alte 169 ale Operei Române, 40 de turnee, 25 de festivaluri, 31 de închirieri pentru trupa germană, într-un total de 391 de reprezentanții care afectaseră gradul avansat de deteriorare.

[22] *Idem*, f. 42—50: pr. v. nr. 41—56.

M. Halbe, „Actrița" de R. Schacht, „Pygmalion" reprezentat de 12 ori, „Domnișoara Nastasia" de G. M. Zamfirescu etc. Bilanțul statistic estimativ se cifra astfel la 8 premiere (4 românești și 6 occidentale) 9 reluări cu caracter de primat local (3 românești și 6 occidentale) și, în fine, 8 reluări autohtone într-un total cifrat la 145 de prezențe scenice.[23] Putem afirma faptul că perioada încheiată acum în activitatea teatrului cuprinsese un repertoriu de tip „experimental", format din genuri diferite reunite în ideea cultivării gustului pentru arta și cultura dramaturgică. Sub aspect bugetar însă, asperitățile descifrate ca existente pînă acum s-au regăsit la alte cote și potențate de cauze multiple, subliniate în reuniunile de lucru ale Comitetului de direcție dintre 27 septembrie 1943 și 11 martie 1944. Proiectul financiar întocmit și dezbătut permanent atingea chestiunea celor 45 de gradații solicitare în contextul ființării unui plafon maxim de salarizare de numai 30 000 lei. În atari condiții, distincțiile speciale acordate, de regulă, la sfîrșitul anului calendaristic, au vizat doar 13 actori în caracterizări succinte și edificatoare. Dificila situație materială și nemulțumirea personalului artistic au fost exprimate în cuprinsul procesului-verbal cu nr. 64 din 7 noiembrie 1943. Acesta rezuma, în fapt, conținutul ședinței comune a conducerilor reunite ale Teatrului Național și Operei Române în prezența filosofului Ion Petrovici, ministrul Culturii Naționale și al Cultelor. N. Kirițescu, directorul teatrului, trecuse în revistă situația grea de după refugiu, odată cu rămînerea la Cluj a majorității decorurilor și costumelor, confecționate ulterior contra cost. Faptul îngreunase starea bugetară și se repercutase asupra remunerării personalului artistic, care beneficia de salarizare minimă în condițiile de trai oferite de un oraș scump și a concurenței datorită necesității plătirii celor 12 actori veniți de la Craiova, Cernăuți și Chișinău.[24] Un memoriu despre situația financiară a teatrului, prezentat în ședința Comitetului de direcție din 7 decembrie 1943, trata tocmai chestiunea personalului artistic și tehnic, analizat separat și apoi în comun cu cel al Operei Române, considerat totuși insuficient și incomplet, la fel și retribuirea nesatisfăcătoare. Capitolul montare scenică dezvăluise deficiențele amintite pînă acum în legătură cu materialele rămase la Cluj — cam jumătate din averea instituției —, și scumperea celor construite ori refăcute. Un simplu calcul estimase că suma totalizată pentru 20 de premiere anuale ar fi putut asigura costul întregului material reclamat de decoruri și costume. Desigur, se mai putea adăuga faptul că în situația de Teatru Național în vreme de război și refugiu, prețurile spectacolelor urcaseră la maximul posibil, faptul contravenind astfel apetenței oarecum reduse, încasărilor mici de pe urma unui public format în majoritate din reprezentanți ai micii burghezii funcționărești, ce aparțineau în bună parte naționalităților conlocuitoare. Balanța financiară anuală se redresa într-un fel datorită veniturilor dobîndite în urma practicării sistemului închirierii sălii pentru trupele străine aflate în turneu, îndeosebi în sezonul estival: „Bulandra, „Beligan", „Alhambra", „Cărăbuș", „Maria Filotti", „Manolescu", „Mușatescu", „Vasilache" ori drept consecință a

[23] A. Buteanu, *op. cit.*, p. 302, 303; I. Masoff, *op. cit.*, p. 218—220.
[24] Arh. St. Cluj-Napoca, *fond TN*, dos. 61, f. 78.

colaborării cu Societatea Compozitorilor Român întru traducerea și montarea unor piese din repertoriul occidental.[25]

Stagiunea ultimă a Teatrului Național din Cluj la Timișoara fusese deschisă la 27 septembrie 1944 cu reluarea unui repertoriu eclectic, format din piese românești și traduceri, dintre care au putut fi remarcate spectacolele „Patima roșie" de M. Sorbul și „Hamlet" de Shakespeare. Ritmul premierelor obține acum un alt curs din punctul de vedere al selecției calitative, după preluarea directoratului de ziaristul Aurel Bruteanu în 19 octombrie 1944. Suflul modificat în atitudinea față de actul teatral este vădit de optica critică adoptată în legătură cu vechea conducere și genul de reprezentații consonante momentului politico-militar, precum și de acțiunea treptată de democratizare a raporturilor interne instituției în cauză. Repertoriul incriminat ca fiind doar de „distracție artistică" se cerea înlocuit astfel încît teatrul restructurat și producțiile sale să constituie o școală înaltă pentru educarea culturală a maselor și un veridic îndreptar al năzuinței către actul spiritual autentic. Portofoliul spectacolelor se definea acum ca fiind de inactualitate absolută în împrejurările total schimbate datorită actului patriotic de la 23 August 1944. Cu de la sine putere se impunea dorința înnoirii tematice și a revigorării în ideea deschiderii către anumite genuri ori literaturi dramatice evitate cu obstinație pînă la data respectivă. Dacă în condițiile unui război nedrept și impropriu în țel și scop pentru țara noastră după eliberarea Basarabiei sub impactul desfășurării acestuia, teatrului îi revenise sarcina unică de finalizare a tentativei evadării din realitatea imediată cotidiană sau de canalizare ori bagatelizare a paletei de nemulțumiri, dezbaterile de idei din presa locală bănățeană, în cazul de față, de la granița anilor 1944—1945 subliniau necesitatea obținerii colaborării dorite între corespondența tematică repertorială, cerințele timpului respectiv și linia instituției teatrale de manifestare plenară sub aspect estetic.[26]

În situația Teatrului Național clujean aflat în refugiu la Timișoara, inaugurarea stagiunii a XXVI-a avusese loc la 2 decembrie 1944, odată cu reluarea în chip simbolic a piesei „Trandafirii roșii" de Z. Bârsan în regia actorului Șt. Braborescu, prezentată în anul 1919 la inaugurarea festivă a teatrului românesc în orașul revenit la patria mamă după actul plebiscitar de la Alba Iulia. Alături de spectacolele cu ținută deosebită, incluzînd premiere și reluări: „Pygmalion", „Doamna Bovary" sau altele, au fost jucate comedii ori piese mixte comico-dramatice, ce veneau să satisfacă gustul publicului, aflat la fel ca și personalul artistic, de altfel, sub impactul condițiilor grele de lucru și trai: camuflajul, orarul reprezentanțiilor de după-amiază, durata limitată a repetițiilor, transportul public îngreunat, paralelismul cu spectacolele Operei Române desfășurate pe aceeași scenă uzată fizic, salariile mărite numai în ianuarie 1945 și plătite retroactiv pînă la 1 octombrie 1944. Putem menționa dintre premierele anului respectiv: „Mama" de K. Čapek, „Cidul" de P. Corneille, „Madame Sans-Gêne" de V. Sardou, „Azilul de noapte" de M. Gorki, seara de umor aliat cu reprezentări scenice din Cehov, Shaw și T. Ber-

[25] *Idem*, f. 80: pr. v. nr. 67; f. 86: pr. v. nr. 70 din 17 febr. 1944.

[26] *Lupta patriotică*, III, nr. 3, 11 ian. 1945, p. 2; *Vrerea*, VI, nr. 5—6, 1—15 martie 1945, p. 7—8, nr. 17—24, 1 sept.—25 dec. 1945, p. 8.

nard, lucrarea semnată de Griboedov „Prea multă minte strică", prezentată cel dintîi în țară, încercarea de regizare a poemului dramatic „Cocoșul roșu" de V. Eftimiu etc. Toate acestea reprezentate fiind în conivența altor reluări cu caracter eclectic din bugetul repertorial moștenit al stagiunilor trecute. Presa timișoreană[27] anunța astfel în iunie 1945 ultima premieră a Teatrului Național înainte de vacanță cu piesa „Invazia" de L. Leonov, odată cu reluarea spectacolului „Din jale se-ntrupează Electra" de O'Neill, laureatul american al premiului Nobel.

Condițiile politico-militare ulterioare actului de la 23 august 1944 și care au inclus eliberarea orașului Cluj de sub ocupația străină vremelnică la 11 octombrie 1944, obținerea deplinei indepedențe a nordului Transilvaniei, instaurarea administrației militare sovietice între 24 octombrie 1944 și 13 martie 1945 nu favorizaseră încă trecerea la procesul firesc al întoarcerii acasă a Teatrului Național aflat în refugiul din capitala Banatului. La Cluj activa totuși din noiembrie 1944 un teatru mixt româno-maghiar sub conducerea directorilor N. Bretan și L. Kömüves, cu o prezență destul de neregulată pe scena Teatrului Național. Elocventă se prezintă astfel cifra de numai 27 de spectacole înregistrate de secția română în intervalul de un an de la data eliberării orașului.

Mărturiile de arhivă coroborate cu materialele din presa vremii atestă faptul că acțiunea pentru revenirea treptată a Teatrului Național debutase oficial și organizat în vara anului 1945, concomitent cu solicitările adresate forului de resort cu privire la situația bugetară și cu starea „materialului uman". În nota cu nr. 622 din 27 iulie 1945 către Direcția Generală a Teatrelor,[28] directorul instituției clujene răspundea la telegrama din 16 iulie curent în legătură cu schițarea planului de perspectivă. Tot acum se solicita majorarea numărului personalului artistic permanent la 48 de actori, cel provizoriu la 16, 20 de premiere anual și 3 directori de scenă, cu motivarea exprimată în faptul că teatrul trebuia să acopere cu rețeaua de spectacole mai multe orașe din zonă. Angajamentul putea fi încheiat în continuare pe durata unei stagiuni permanente la Timișoara pentru aproximativ o jumătate de an, cu includerea unor deplasări și reprezentări de mai mică amploare și într-un interval de 6—8 săptămîni la Arad, Oradea și Sibiu. Rezultatul concret obținut constase în faptul că ministerul acceptase raportul înaintat și însărcinase pe autorul acestuia să fie autorizat a se deplasa la Cluj pentru studierea realității la fața locului în vederea pregătirii transferului definitiv, dar fără un caracter de urgență absolută pînă cînd decizia finală nu se baza pe date sigure.[29] Discuțiile purtate drept urmare în chiar localul Teatrului Național din Cluj între delegația formată din A. Buteanu, I. Rînzescu, I. Pop, C. Olariu și membrii grupului maghiar condus de directorul instituției respective, Jenő Janovics au avut loc în răstimpul dintre 31 iulie și 4 august 1945. În cadrul celei dintîi întîlniri de lucru, A. Buteanu fă-

[27] A. Buteanu, *op. cit.*, p. 9; I. Masoff, *op. cit.*, p. 285—289; G. Manolescu, Gh. Leahu, *op. cit.*, p. 21; *Viața bănățeană*, IV, nr. 198, 14 iunie 1945, p. 3; publicația de specialitate intitulată *Bis*, III, nr. 121, 12 aug. 1945, p. 2: despre spectacolul de încheiere a stagiunii cu comedia pentru copii, anume „Ciufulici".

[28] Arh. St. Cluj-Napoca, *fond TN*, dos. 64, f. 2; A. Buteanu, *op. cit.*, p. 8.

[29] vezi exprimări anticipative, în *Viața bănățeanu*, IV, nr. 193, 7 iunie 1945, p. 3; *Bis*, III, nr. 118, 15 iulie 1945, p. 4; nr. 120, 29 iulie 1945, p. 1.

cuse cunoscut omologului său conținutul adresei Ministerului Artelor cu nr. 3518/1945 despre acțiunea de preluare imediată, necontestată de partenerii de dialog, dar invalidată în final de către J. Janovics, care-și declinase asumarea răspunderii necesare, ridicînd în paralel chestiunea trupei maghiare ce beneficia de un local fără reparațiile corespunzătoare, de salariile neachitate și de turneele aflate în suspensie. De comun acord se reclamă participarea pe mai departe la dezbateri a membrilor Comitetului de conducere și administrație a secției române din localitate, în frunte cu directorul N. Bretan. Același J. Janovics își declarase refuzul față de semnarea procesului-verbal de predare-preluare a teatrului de către reprezentanții români veniți de la Timișoara, invocînd drept motiv pentru opoziția manifestată tocmai nerezolvarea situației secției maghiare locale Tratativele din ziua următoare au avut loc pe fondul existenței unui memoriu în șase puncte avansat de către delegația muncitorilor unguri, care cereau asigurarea ființării nestînjenite a teatrului în limba maternă. Nefiind împuternicit să adopte soluția finală în direcția respectivă, directorul A. Buteanu procedase la informarea ministerului de resort și obținuse aprobarea de principiu ca să treacă la preluarea localului Teatrului Național, a tuturor instalațiilor și inventarului, precum și a clădirii teatrului „Davila", care trebuia cedat instituției maghiare clujene după reparațiile cuvenite. Evenimentele luaseră însă o turnură schimbată și se precipitaseră în ziua a 3-a discuțiilor, cînd, datorită intervenției MADOSZ-ului la București, „actul uman și de justiție" în opinia mandatarilor teatrului românesc fusese stopat temporar, deși J. Janovics adresa formal la reîntoarcerea Teatrului Național și Operei Române în sediul dintotdeauna, nefăcînd presiune față de actul preluării și solicitînd mereu înlăturarea oricărui fel de fricțiuni ce puteau fi greșit înțelese de către opinia publică. Motivelor invocate de acesta cu privire la lipsa localului stabil, a subvenției trebuincioase cît și a stării de instabilitate privind statutul existenței viitoare, fără să se omită înfățișarea precară a clădirii teatrului „Davila", A. Buteanu le răspundea prin necesitatea bunăvoinței reciproce manifestate față de apelul frățesc survenit din partea celor 300 de familii ale artiștilor români. Ultimele zile de discuții au adus modificări în peisajul cunoscut de presă și enunțat în legătură cu numirea de minister a comisiei de lucru care să procedeze la acțiunea de inventariere pînă la publicarea deciziei finale cu privire la fixarea oficială a datei revenirii Teatrului Național de la Timișoara.[30] După eșuarea tratativelor și în urma demersului ministerial din 17 august, care solicita conducerii Teatrului maghiar din Cluj să accepte participarea la conferința convocată la București — cu trei termene aminate datorită neprezentării părții implicate —, în adresa redactată către Ministerul Educației Naționale, organizația MADOSZ-ului își declina din nou adeziunea față de evacuarea Teatrului respectiv din sediul Teatrului Național, opinînd pentru utilizarea comună a scenei și propunînd astfel puncte concrete întru colabora-

[30] Arh. St. Cluj-Napoca, *fond TN*, dos. 64, f. 47—65; *Luptătorul bănățean*, II. rn. 270, 2 aug. 1945, p. 1; *Idem*, II, nr. 278, 12 aug. 1945, p. 2: discută adresa Ministerului Artelor cu nr. 4215/507 despre temporara suspendare a mutării la Cluj: *Făclia*, V, nr. 242, 3 aug. 1945, p. 1; *Bis*, III, nr. 121, 12 aug. 1945, p. 4.

re.[31] Formula tranzitorie elaborată de ministrul Ralea în urma discuțiilor purtate pînă în final între reprezentanții celor două delegații consta în mutarea Teatrului maghiar etatizat cu sediul în clădirea teatrului „Davila", pentru a cărei reparare se alocase suma de 20 milioane lei. Se decisese totodată că, pînă la definitivarea acțiunii în sine, Teatrul maghiar își putea prezenta alternativ 4 spectacole în sala Teatrului român-maghiar și alte 30 de reprezentații anuale pe scena Teatrului Național, cu specificarea expresă că membrii români ai fostului teatru mixt trebuiau să revină în componența Teatrului Național cu data de 1 octombrie 1945.[32]

Hotărîrea revenirii depline la Cluj a Teatrului Național și Operei Române refugiate la Timișoara fusese luată și aplicată în practică deja la jumătatea lunii septembrie, astfel încît directorul A. Buteanu putea trece la exprimarea unor declarații optimiste în presa cotidiană cu privire la ideile repertoriale vizînd premiere și reluări cu variată tematică din literatură autohtonă, și străină, precum și suita de patru spectacole festive propuse pentru redeschiderea stagiunii: „Trandafirii Roșii" de Z. Bârsan, „Prea multă minte strică" de Griboedov, „Hamlet" de Shakespeare și „Din jale se-ntrupează Electra" de Eugene O'Neill. Situația grea a instituției, în continuare, după revenirea la matcă, datorată unor chestiuni de gospodărie internă, familiale, de locuință și hrană pentru numerosul personal ce sperase să-și reia activitatea în maximum o lună de zile, care se afla în condiții dificile de trai și repetiție, fusese supusă atenției ministerului de resort în referate succesive, ce includeau intervenții și reclamau soluții bugetare pentru asigurarea existenței și a reparării clădirii teatrului „Davila" (40 milioane de lei). Memoriul redactat și trimis tot acum de directorul A. Buteanu dezbătea o fază de tranziție propusă întru activizarea simultană a destinelor teatrale la Cluj și Timișoara: o stagiune de 120—140 de spectacole pe durata unei jumătăți de an, o alta de circa 1 lună, itinerantă la Arad și Oradea, 28 de reprezentații pentru Opera Română, pînă la 1 aprilie 1946 și alte 36 de prezențe scenice pînă în luna octombrie respectiv, precum și completarea personalului artistic cu încă 22 de actori. Clădirea reparată a teatrului „Davila" fiind predată deja la cumpăna lunilor octombrie—noiembrie 1945, repetițiile Teatrului Național desfășurate sub direcția regizorilor Șt. Braborescu, V. Rădulescu, N. Ottonel, ca și cele ale Operei Române sub conducerea lui I. Rânzescu își desăvârșesc amplitudinea în clădirea proprie dintotdeauna. Proiectul elaborat pentru stagiunea anului 1945—1946 se constituia dintr-un număr de 8 piese românești, între autori figurînd T. Arghezi, V. Eftimiu, T. Mușatescu, Z. Stancu, alături de alte lucrări meritorii din literatura dramatică universală.[33] Inaugurarea spectacolelor Teatrului Național din Cluj,

[31] Arh. St. Cluj-Napoca, *fond. TN*, dos. 64, f. 66; *Bis*, III, nr. 122, 19 aug. 1945, p. 1.

[32] *Idem*, III, nr. 123, 2 sept. 1945, p. 1; nr. 126, 30 sept. 1945. p. 1, 3; *Viața bănățeană*, IV, nr. 261, 262, 265, 270, 1, 2, 6, 13 sept. 1945, p. 1—2. 2. 2, 3.

[33] *Bis*, III, nr. 127—130, 7, 14, 21, 28 oct. 1945, p. 1—2, 1, 1—2. 1; nr. 132—133, 11, 18 nov. 1945, p. 1, 1.; Arh. St. Cluj-Napoca, *fond TN*, dos. 64, f. 3, 68: vezi adresa semnată de J. Janovics în 13 octombrie 1945 în legătură cu reparațiile la clădirea teatrului „Davila"; *Idem*, f. 70: vezi adresa Teatrului Național către ministerul tutelar cu privire la inaugurarea sediului Teatrului maghiar cu data de 1 noiembrie 1945.

revenit din refugiul fortuit de la Timișoara, avusese loc în chip simbolic la data de 2 decembrie 1945 în fața a peste 3000 de oameni cu poemul semnat de Z. Bârsan și intitulat „Trandafirii roșii", autorul însuși figurînd în distribuție drept titularul rolului principal. Același neuitat Z. Bârsan va fi numit, la scurtă vreme, prin decizie ministerială drept unic director de onoare în istoria teatrului, ca prinos de recunoștință pentru întreaga activitate depusă pentru propășirea artei scenice autohtone. Spectacolul festiv al stagiunii a XXVII-a a Operei Române în vechiul lăcaș se produsese în ziua de 25 decembrie 1945 prin reprezentarea operei „Aida" de Verdi.[34]

Silit de împrejurările triste în istoria poporului nostru după 30 august 1940 să se refugieze la Timișoara pentru o perioadă de exact cinci stagiuni, colectivul artistic și tehnic al Teatrului Național din Cluj a făcut pe deplin dovada operei de culturalizare asumate în întregime și a relației de înțelegere și conlucrare în pofida intemperiilor cotidiene inerente datorită mersului conflictului armat mondial. Repertoriul în mare măsură eclectic își propusese drept scop să contribuie la acțiunea de educare culturală și patriotică, la sensibilizarea științei și conștiinței civice autohtone în momente de restriște pentru existența și ființarea de sine stătătoare a națiunii românești.

STELIAN MINDRUȚ

DAS NATIONALTHEATER AUS KLAUSENBURG WÄHREND DER TEMESCHBURGER ZUFLUCHT (1940—1945)

(Zusammenfassung)

Aufgrund der Forschung und Analyse der Archivbeweise, sowie der damaligen Presse, bestimmt der Verfasser erstens die chronologischen Zeitmarken der 22. Spielzeit (geschlossen am 1. Juni 1940) unter der dreifachen Leitung von Victor Papilian, Ioan Chinezu und Zaharia Bârsan. Der Aufsatz verfolgt den Augenblick des Abzugs des Nationaltheaters und des Rumänischen Opernhauses während der zwei Wochen bis zum 11. September 1940, und all die dazugehörigen Verwaltungs- und Rechtprozeduren. Erklärt werden die Gründe der Temeschburger Wahl. Sowohl das gesamte Spielrepertoir (gebildet aus heimatlichen Stücken, Übersetzungen, Lokalisierungen, Bearbeitungen — darunter hatten die Lustspiele den Vorrang), als auch, die veranstalteten Tourneen und die zwischen dem Herbst des Jahres 1940 und 1945 hervorragendsten Fragen werden wiederhergestellt. Der Verfasser beleuchtet das tägliche Leben und Handeln der Schauspielergruppe, die Beziehungen zwischen dem ethnischen und dem ästhetischen Kriterium, die Bildungsrolle die dem Klausenburger Nationaltheater an moralischer, ideologischer und nationaler Hinsicht in all den fünf Spielzeiten zugewiesen wurde. Schliesslich wird die Idee betont, dass das Nationaltheater ein Vorbild von Zivil Heldenmut und ein Ferment des Sozial- und Nationalwilles bildete, und dadurch zur Erhaltung der moralischen Widerstand beitragen hat.

[34] *Bis*, III, nr. 135, 136, 2. 9 dec. 1945, p. 4. 3; *Idem*, IV, nr. 138, 6 ian. 1946, p. 1; **A. Buteanu**, *op. cit.*, p. 409: statistica premierelor, anume 3 în 1940—1941, 9 în 1941—1942, 6 în 1942—1943 și 8 în 1943—1944; p. 42, tabel cu personalul artistic în 1944—1945; I. Ceuca, *Zaharia Bârsan*, Cluj-Napoca, 1978, p. 31, 109; I. Masoff. *op. cit.*, p. 358, 359; aproximativă „amintirea" prof. univ. Raoul Șorban despre revenirea Teatrului Național și Operei Române *în 1946* la Cluj, în C. Mustață, *op. cit.*, p. 258—259.

NOTE ȘI DISCUȚII

POSESIUNILE TRANSILVĂNENE ALE LUI ŞTEFAN RĂZVAN, DOMNUL MOLDOVEI (1595) ŞI ALE VĂDUVEI SALE, DOAMNA MĂRIUCA

Domnitorul Ştefan zis şi Răzvan vodă, aflat în scaunul Moldovei în vara anului 1595, an de grele încercări pentru toate cele trei ţări române, a rămas cunoscut la noi mai mult prin imaginea proiectată de Bogdan Petriceicu Hasdeu în „poema dramatică în cinci cânturi" din 1867. Istoriografia română înregistrase cu doi ani mai înainte monografia istorică despre *Ioan vodă cel Cumplit* al Moldovei elaborată de acelaşi autor (Bucureşti, 1865, XXI + 264 p.), primul studiu istoric critic. Multiplele preocupări ale savantului au putut deruta, şi, în privinţa domniei lui Răzvan vodă, ceea ce era ficţiune se putea confunda uşor cu realitatea istorică. Fundamentul real pe care era proiectată drama istorică în versuri reprezentată şi tipărită mai întîi în 1867, *Răzvan-Vodă*, iar începând cu ediţia a III-a din 1869 cu titlul modificat, *Răzvan şi Vidra*, a contaminat multe episoade din textul piesei. Originea şi ascensiunea lui Răzvan erau cunoscute istoriculuj B. P. Hasdeu din cronicile săseşti (Weyss, care l-a cunoscut personal pe Răzvan) sau polone (Heidenstein, ediţia 1672)[1]. *Letopiseţul Ţării Moldovei* a lui Miron Costin era citat şi el de autorul piesei în versuri pentru câteva detalii ale istoriei Moldovei din a doua jumătate a secolului al XVI-lea[2].

Prin reconstituire istorico-literară B. P. Hasdeu introducea în cultura română un subiect şi un episod din istoria politică a Moldovei din anul fierbinte 1595.

Evenimentele din acel an, cu referire la Moldova, inclusiv cele la care participase Ştefan Răzvan, fuseseră reconstituite mai înainte de Nicolae Bălcescu în *Istoria românilor supt Mihai-Vodă Viteazul*, lucrarea fiind publicată parţial în 1861—63 şi integral în volum numai în 1879[3]. Ficţiunea literară din drama istorică a lui B. P. Hasdeu trecea foarte uşor ca realitate, personajul — şi aşa aventuros, cu o ascensiune extraordinară în împrejurările timpului — primind proporţii şi mai mari.

Dar şi mai mult s-a putut fabula în jurul persoanei doamnei ţării în lunile de domnie ale lui Ştefan Răzvan Vodă. B. P. Hasdeu o prezintă sub numele de Vidra şi ca nepoată a vornicului Moţoc, cel care a schimbat mai mulţi domni în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

---

[1] Vezi notele lui B. P. Hasdeu la ediţia în volum a dramei istorice *Răzvan şi Vidra*.

[2] *Ibidem*.

[3] Vezi N. Bălcescu. *Opere. III. Românii supt Mihai voevod Viteazul*. Volum îngrijit de Daniela Poenaru, Editura Academiei, Bucureşti, 1986, p. 61—62, 138—140, 146—151.

Destinul real al acestei doamne n-a fost prea fericit; ascensiunea fulgerătoare a soțului ei a fost de scurtă durată, Răzvan fiind domn doar patru luni în Moldova — aprilie-august 1595 — urmând sfârșitul său tragic după alte patru luni, fapt ce a impus refugiul ei în Transilvania. Aici a intrat în posesia efectivă a satului Zăpârț (azi Băbdiu) din comitatul Solnocul Interior. Posesiunea din Transilvania i-a fost oferită domnului Moldovei de către principele Sigismund Báthory probabil în timpul domniei moldoveanului și ședерii lui în Principat din toamna anului 1595, ca loc de refugiu, fiind apoi lăsată familiei domnitorului. Actul de danie — dacă nu cumva e vorba de o reconfirmare — pentru posesiunea ardeleană ar fi fost dat de principele Transilvaniei, Sigismund Báthory, abia în anul 1598, după cum ne asigură Augustin Bunea în 1902 în baza unui „act inedit la Dl. Dr. I. Mihály în Sighet"[4]. Beneficiarul era „Maria, văduva lui Ștefan Răzvan, voievodul Moldovei"[5].

Doi ani mai târziu Augustin Bunea publica mandatul dat la 11 decembrie 1599 de Mihai Viteazul, ca principe al Transilvaniei, pentru introducerea Elenei Körösi, văduva lui Cristofor Kereszturi de Sânbenedic și a fiicei sale Catarina în posesiunile Olpret (azi Bobâlna) și Nireșul Săsesc (azi Nireș) din comitatul Solnocul Interior și răspunsul judecătorului comitatens Georgius Thorma de Ozwaj la încheierea acțiunii[6]. Din cuprinsul acestui act aflăm cu mai mare exactitate numele văduvei lui Ștefan odinioară voievod al Moldovei, deci al soției lui Ștefan Răzvan: „doamna Măriuca" *(domina Mariuka, relicta Magnifici quondam Stephani Vayvode Moldaviensis)*[7]. Documentul menționat era utilizat tot atunci de monografistul comitatului respectiv, Kádár József, specificînd deopotrivă numele posesorului satului Zăpârț în decembrie 1599 („István moldvai vajda özvegye Marinka")[8].

Numele de Vidra dat de B. P. Hasdeu soției lui Răzvan Vodă în piesa istorică din 1867 rămânea, astfel, o ficțiune literară a istoricului dramaturg.

*

Stăpânirea posesiunii Zăpârț (azi Băbdiu) din comitatul Solnocul Interior de către familia domnitorului Moldovei de la mijlocul anului 1595, Ștefan Răzvan, avea la bază, evident, legăturile acestuia cu principele Transilvaniei, Sigismund Báthory. Urcarea lui Ștefan Răzvan în demnitățile țării, numirea ca agă și apoi înscăunarea lui la Iași în primăvara anului 1595 ca urmare a implicării în prinderea domnului antecesor, Aron-Vodă — care fu dus apoi în Transilvania, unde muri peste doi ani în temnița din Vințul de Jos, fiind înmormântat în biserica mitropoliei ortodoxe de la Alba Iulia edificată prin grija lui Mihai Viteazul după 1595 — s-au datorat sprijinului acordat moldoveanului de ambițiosul principe Sigismund Báthory. Încorporând în planurile sale și Moldova, principele a stârnit însă reacția Poloniei; deși Sigismund se înrudea

[4] Augustin Bunea, *Vechile episcopii românești a Vadului, Geoagiului, Silvașului și Bălgradului*, Blaj, 1902, p. 50.

[5] *Ibidem*.

[6] Idem, *Ierarhia românilor din Ardeal și Ungaria*, Blaj, 1904, p. 293—300.

[7] *Idem*, p. 30, 297.

[8] Kádár József, *Szolnok-Dobokavármegye monographiaja*, VII, Dej 1905, p. 144. Aici forma numelui, „Marinka", trebuie să fie o transcriere greșită sau greșală de tipar a celui real, *Mariuka* — Măriuca.

cu marele hatman și cancelar I. Zamoisky, Polonia nu concepea să renunțe la pretențiile sale asupra Moldovei. În consecință, oastea polonă sub conducerea lui Zamoisky pătrunse la sfârșitul lunii august 1595 în Moldova, tocmai când turcii, după împotrivirea lui Mihai Viteazul la Călugăreni, înaintau spre Târgoviște. În asemenea împrejurări Ștefan Răzvan părăsi tronul Moldovei după numai patru luni și se refugie în Transilvania la Sigismund Báthory. De aici, tot cu sprijinul principelui transilvănean, încercă să redobândească tronul Moldovei, dar era înfrânt la Scheia la sfârșitul lunii noiembrie 1595 de oastea lui Ieremia Movilă, în ajutorul căruia stătea și un efectiv polon. Prins de oamenii lui Ieremia pe când încerca să treacă iarăși în Transilvania, Răzvan era ucis la mijlocul lunii decembrie 1595 împreună cu fratele său și câțiva apropiați.

Desigur, în contextul acestor evenimente din vara și toamna anului 1595 Sigismund Báthory îi promite lui Ștefan Răzvan și chiar îi acordă posesiuni în Transilvania; așa cum proceda tot atunci în privința lui Mihai Viteazul. Domnul moldovean, însă, nu s-a mai putut bucura de stăpânirea lor. Văduva domnitorului, doamna Mărioara, rămasă în Transilvania — sau retrasă aici după lupta de la Scheia — se află în posesiunea satului Zăpârț (azi Băbdiu) din comitatul Solnocului Interior pe care ea îl stăpânea încă la sfârșitul anului 1599, când Mihai Viteazul devenise principe al Transilvaniei.

Satul Zăpârț (sl. gat, jilip), unde un hidronim mai vechi amintea originea denumirii așezării („Pereu Gatului")[9], apărea atestat în 1507 ca ținând de Olpret (Bobâlna), aparținând, pe rând, mai multor nobili din acele părți. În 1591 satul era atestat împreună cu etniconul său, *Olah-Zaproch*, Zăpârțul Românesc[10], în acei ani între iobagi fiind amintiți un Pașca *(Páska)* și un jude Macsin Petru *(Makszin Péter)*.

În 1577 principele Cristofor Báthory dona partea de moșie din Zăpârț a lui Kendy Gábor lui Kendy Ferenc datorită cazului de infidelitate a celui dintâi, aflat în partida lui Békés. Dar celor doi Kendi li s-au confiscat toate posesiunile în august 1594, când au fost arestați împreună cu alți nobili și executați la Cluj pentru faptul de a se fi aflat în opoziția condusă de Báthory Baltazar, vărul principelui Sigismund. Între aceste posesiuni se afla și Zăpârțul, care putea fi dat, deci, începând cu a doua jumătate a anului 1594, lui Ștefan Răzvan din Moldova, omul principelui Sigismund, și familiei lui. În baza unei mențiuni în protocoalele de la Cluj-Mănăștur pentru comitatul Solnocul Interior, Kádár József deducea că încă în 1594 Zăpârțul era posesiune a hatmanului sau altfel spus Răzvan Aga[11], funcțiile corespunzând cu timpul respectiv. Ar rezulta deci că moșia Zăpârț fusese dată de Sigismund Báthory în stăpânirea lui Răzvan imediat după confiscarea ei de la familia Kendi și înainte de a ajunge domn în Moldova, principele Transilvaniei intuind bine posibilitatea ca Răzvan să ajungă domn în scaunul țării. După moartea lui Ștefan Răzvan, moșia a rămas în stăpânirea familiei acestuia, nefiind atestați alți posesori aici. Unele dintre posesiunile nobililor Kendi situate în vecinătatea Zăpârțului, ca

[9] *Idem*, p. 143.
[10] *Idem*, p. 144.
[11] *Ibidem*.

Lujerdiu, Badoc, Chidea, Dârja şi posesiunea ce avea curia principală, Lona, vor fi donate de principele Sigismund Báthory lui Mihai Viteazul după mai 1595 şi vor forma domeniul Lona din Transilvania al domnitorului muntean. Mihai Viteazul stăpânea satele respective din apropierea posesiunii Zăpârţ în mod cert în primăvara anului 1596, când se dispunea introducerea în posesiune[12].

Actul menţionat de Augustin Bunea ca fiind în posesia lui I. Mihaly din Sighet preciza natura daniei princiare care ar fi fost făcută în 1598 în privinţa moşiei Zăpârţ: văduva fostului domn al Moldovei, Ştefan Răzvan, primea posesiunea Zăpârţ pe durata vieţii *(vita ejus durante)*[13].

Stăpânirea efectivă a posesiunii Zăpârţ (Băbdiu) de văduva lui Ştefan Răzvan şi prezenţa ei aici le avem înregistrate apoi într-un document din primele zile ale anului 1600 prin care Mihai Viteazul, ca principe al Transilvaniei, era informat despre o introducere în stăpânire ordonată de el. După înscăunarea sa la Alba Iulia, Mihai Viteazul poruncea la 11 decembrie 1599, în baza hotărârilor dietale din noiembrie acelaşi an, ca Elena Körösi, văduva lui Cristofor Kereszturi de Sânbenedic şi fiica acesteia, Catarina, să fie introduse în posesiunile lor din Olpret şi Nireş, de lângă Dej. Trimişii domnitorului român, principe al Transilvaniei, ajunşi la faţa locului în ajunul Crăciunului, informau la începutul anului 1600 că între cei chemaţi ca învecinaţi cu posesiunile respective şi deci interesaţi în această acţiune, era şi Mărioara, văduva fostului voievod al Moldovei, Ştefan *(Domina Mariuka, relicta Magnifici quondam Stephani Vayvode Moldaviensis)*[14]. Ea se afla atunci în Zăpârţ (Băbdiu) şi posesiunea ei se învecina cu moşia Olpret (Bobâlna) în care trebuia introdusă Elena Körösi de Sânbenedic.

Pentru îndeplinirea acţiunii de introducere, s-a înfăţişat şi Ştefan Ciurea, „slujitorul lui Ioan Cernai, episcop sârbesc (= ortodox) al unor biserici româneşti şi egumen al mănăstirii preacuratei Fecioare Maria de Vad"[15], fiindcă mănăstirea Vadului primise încă de la Petru Rareş satele Bogata Românească şi Bogata Ungurească, învecinându-se astfel cu posesiunea Olpret (Bobâlna) dinspre nord-est. La sud-est de Olpret se situa Zăpârţul (Băbdiul), stăpânit acum şi el de familia unui domnitor al Moldovei.

Se pare că despre posesiunea Zăpârţ ar fi vorba în lista de sate, dintre cele româneşti, dăruite de Mihai Viteazul după venirea lui pe tronul Principatului Transilvaniei, listă redactată de Aga Leca şi descoperită de Nicolae Iorga la începutul secolului nostru în Arhiva de Război din Viena. În lista respectivă apare un sat cu terminaţia „... falăva", dat sau ţinut de „... muiarea lui Răzvan"[16]. Lista respectivă

[12] Vezi mandatul dat din Alba Iulia de principele Sigismund Báthory la 14 aprilie 1596 la Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării-Româneşti. Volumul V. Acte şi scrisori (1596—1599)*, Bucureşti, 1932, p. 28—29.

[13] Augustin Bunea, *Vechile episcopii româneşti a Vadului, Geoagiului, Silvaşului şi Bălgradului*, p. 50.

[14] *Idem*, p. 50, 65; idem, *Ierarhia românilor din Ardeal şi Ungaria*, p. 29—30, 297 (textul latin al documentului).

[15] Idem, *Ierarhia românilor din Ardeal şi Ungaria*, p. 30, 298.

[16] N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor. IV. Legăturile Principatelor Române cu Ardealul de la 1601 la 1699*, Bucureşti, 1902, p. 3.

menționa mai întâi satele din comitatul Dăbâca și apoi pe cele din Solnocul Interior, toate fiind dispuse pe două categorii: sate ungurești și sate românești. Dar tot atât de bine ar putea fi și Rogozul, fiindcă după menționarea incompletă a denumirii posesiunii văduvei lui Ștefan Răzvan urmau satele Suciul de Jos, Suciul de Sus și altele din părțile Lăpușului. Atât Zăpârțul, cât și Rogozul erau sate românești, deci puteau fi incluse în aceeași categorie din listă.

Dincolo de această incertitudine, rămâne faptul confirmării de către Mihai Viteazul a uneia dintre cele două posesiuni în beneficiul văduvei lui Ștefan Răzvan și realitatea stăpânirii ei în 1600.

Ștefan Răzvan și apoi văduva sa, Măriuca, au avut și alte bunuri în Transilvania. În primul rând este vorba de satul Rogoz din Țara Lăpușului, fostă posesiune nobiliară a familiei Bánffy de Losoncz, jumătate din ea fiind cumpărată în 1506 de domnul Moldovei, Bogdan al III-lea, stăpân al domeniului Cetății Ciceu. Satul ține după această dată de acest domeniu de cetate transilvan aflat în posesia domnilor moldoveni. În fruntea satului se găsesc cnezi români, ca acel *Joannes Pap* menționat în inventarul domeniului cetății Ciceu întocmit în decembrie 1553[17], probabil preotul locului, Ion. Sub Báthorești Rogozul devine posesiune princiară, în 1594 fruntașii satului fiind iarăși înregistrați în forma ungurească a numelui de către conscriptorii unguri veniți la fața locului: cnezul satului era atunci *György Janos*, iar jurat *Gergely Peter*[18].

Satul Rogoz se afla în 1598 în stăpânirea văduvei voievodului moldovean Ștefan Răzvan, în acel an cnezul locului fiind *Herman Dán*, iar jurat *Torda Simon*[19].

Procesele purtate în cursul secolului al XVI-lea de domnii Moldovei stăpâni la Ciceu pentru satele din Țara Lăpușului cumpărate întregi sau părți din ele numai de la diferiți nobili nu o scutesc nici pe văduva lui Ștefan Răzvan. În același an 1598 doamna Măriuca avea un conflict cu nobilii Pap Miklós și Gergely, principesa Maria Cristierna însărcinându-l pe căpitanul cetății Gherla, Hamvai György să-l aplaneze[20].

Rogozul era în posesia văduvei lui Răzvan Vodă și în 1603[21]; după aceea satul revine în componența domeniului princiar transilvănean, pentru a fi dat unor nobili, la 1611 aparținând lui Rogozi Pap Tamás[22], deci unui membru al familiei Pap cu care doamna Măriuca avusese conflictul din 1598.

După 1602 nici Zăpârțul nu-i mai aparținea văduvei domnului moldovean de la 1595: în acel an el se afla în mâinile lui Kornis Boldizsár, iar în 1616 partea princiară din sat intra în posesia Cristinei Kendi[23].

---

[17] D. Prodan, *Domeniul cetății Ciceu la 1553*, în *AIIC*, VIII, 1965, p. 96, 109.
[18] Kádár József, *op. cit.*, V, p. 561.
[19] Ark. Nat. Budapesta, Liber Regius, 102—105. Apud Kádár József, *op. cit.*, V, p. 561.
[20] Kádár József, *op. cit.*, V, p. 561—562.
[21] Ștefan Meteș, *Moșiile domnilor și boierilor din Țările române în Ardeal și Ungaria*, Arad, 1925, p. 46—47.
[22] Kádár József, *op. cit.*, V, p. 562.
[23] *Idem*, VII, p. 144.

După căderea lui Mihai Viteazul în 1601 s-a produs în Principatul Transilvaniei o acțiune de restaurare a posesiunilor nobiliare luate sub Báthoreşti, de anulare a daniilor primite aici de domnii munteni şi moldoveni şi de anulare a donațiilor făcute de Mihai Viteazul. În ianuarie 1602 episcopul romano-catolic de Alba Iulia, Napragy Dimitrie, înainta un amplu memoriu împăratului Rudolf al II-lea despre starea Transilvaniei, stăpânită de „Saşi, Secui şi Unguri, Românii fiind răspândiți în toată provincia" („Valachi dispersi sunt per totam Prouinciam")[24]. Memoriul înşira bunurile princiare, precum şi pe cele ale românilor în Transilvania *(De bonis Valachorum in Transiluania)*[25]. Erau înşirate posesiunile lui Mihai Viteazul (domeniul Buia, dar nu şi cel al Lonei), ridicarea mănăstirii ortodoxe de la Alba Iulia de către domnul muntean, mănăstire ce se putea vedea din fereastra palatului princiar. Mihai Viteazul era învinuit acum, postum, înaintea împăratului habsburg, de a fi dat bunuri românilor săi, de a fi înălțat mănăstirea ortodoxă cu funcția de catedrală mitropolitană în coasta palatului princiar şi a catedralei catolice, că a adus aici călugări, că alți călugări umblau prin țară. Mai înainte episcopul catolic al Transilvaniei îi prezentase pe românii transilvăneni, răspândiți peste tot în cuprinsul provinciei, ca fiind de religie schismatică *(Religione Schismatici sunt)*, datorită limbii străine cu greu putând fi convertiți la credința catolică; românii transilvăneni erau însă apreciați ca utili prin serviciile față de nobili şi celelalte stări privilegiate *(„Vtiles sunt nam ad omnia seruitia coguntur")*[26].

După bunurile lui Mihai Viteazul şi acțiunile lui în Transilvania episcopul Napragy le menționa, în al doilea rând, pe cele ale văduvei lui Ştefan Răzvan, voievodul Moldovei: acestea nu erau de nesocotit, aprecia episcopul, dar numele lor nu-i veneau în minte. Amintea însă împrejurările prin care Ştefan Răzvan ajunsese în locul lui Aron Vodă pe tronul Moldovei, precum şi sfârşitul său tragic în țeapa comandată de cancelarul polon[27].

Față de posesiunile stăpânite în Transilvania de familia lui Ştefan Răzvan stările din Principat, prin vocea episcopului catolic de Alba Iulia, dovedeau mai multă înțelegere la începutul anului 1602: erau considerate jertfa şi supliciul oribil pe care fostul domn al Moldovei l-a îndurat pentru cauza „mântuirii creştinilor" şi a Casei de Austria, specificate în memoriu. Acum era pomenit şi fiul lui Ştefan Răzvan vodă, care alături de mama sa, văduva fostului domn, au fost ocrotiți de principele Transilvaniei, ceea ce se aprecia a însemna mai mult decât bunurile donate de Sigismund Báthory[28]. Din context rezultă că posesiunile Zăpârț şi Rogoz se aflau la începutul acelui an încă în stăpânirea familiei lui Ştefan Răzvan. Ca urmare a sacrificiului lui Răzvan pentru cauza creştină, față de bunurile văduvei acestuia, doamna Măriuca, şi a fiului său, se opina pentru un alt tratament.

[24] Textul latin publicat la Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, IV, 1, 1600—1649, București, 1882, p. 282, 285.
[25] *Idem*, p. 287—288.
[26] *Idem*, p. 285.
[27] *Idem*, p. 287.
[28] *Idem*, p. 288.

Desfășurarea ulterioară a evenimentelor n-a putut însă menține, după cum s-a văzut, posesiunile transilvănene în stăpânirea familiei lui Răzvan. Acest episod rămâne însă semnificativ în privința legăturilor dintre cele trei principate locuite de români tocmai în perioada înfăptuirii unirii politice a lor de către Mihai Viteazul. Stăpânirea de posesiuni în Transilvania de domnul Moldovei Ștefan Răzvan și apoi de văduva sa Măriuca se înscria pe direcția mai veche a unor astfel de legături, în șirul de stăpâniri pe care domnii munteni și moldoveni le-au avut în teritoriul intracarpatic de la Mircea cel Bătrân până la Constantin Brâncoveanu.

NICOLAE EDROIU

LES POSSESIONS TRANSYLVAINES D'ÉTIENNE RĂZVAN, LE PRINCE DE LA MOLDAVIE (1595) ET DE SA VEUVE, LA PRINCESSE MĂRIUCA

(Résumé)

Dans cet étude sont présentées les liaisons entre la Moldavie, la Transylvanie et la Valachie à la fin du XVI-ème siècle et le commencement du XVII-ème siècle, concrétisées par les possessions (villages ou portions des villages) en Transylvanie qui ont appartenu aux princes extracarpathins. Le Prince de la Moldavie, Etienne Răzvan (avril-août 1595) a reçu comme donations de la part du Prince de la Transylvanie Sigismond Báthory, les villages Zăpârț (aujourd'hui Băbdiu) et Rogoz, tous les deux villages roumains dans le comitat du Solnoc Intérieur, restés ensuite dans la propriété de sa veuve, la Princesse Măriuca. Le Prince de la Valachie, Michel le Brave, a affermi la possession de ces villages par cette famille, dans sa qualité de Prince de la Transylvanie obtenue après la réalisation de l'unification politique des deux pays. Même Michel le Brave possédait dans cette région un nombre de villages qui lui ont été accordés par le Prince Sigismond Báthory.

La possession des fiefs en Transylvanie par la famille d'Étienne Răzvan c'était encadrée dans la direction plus vieille, devenue tradition, des liaisons de cette manière établies entre les trois pays roumains dans la période étendue entre Mircea le Vieux et Constantin Brâncoveanu.

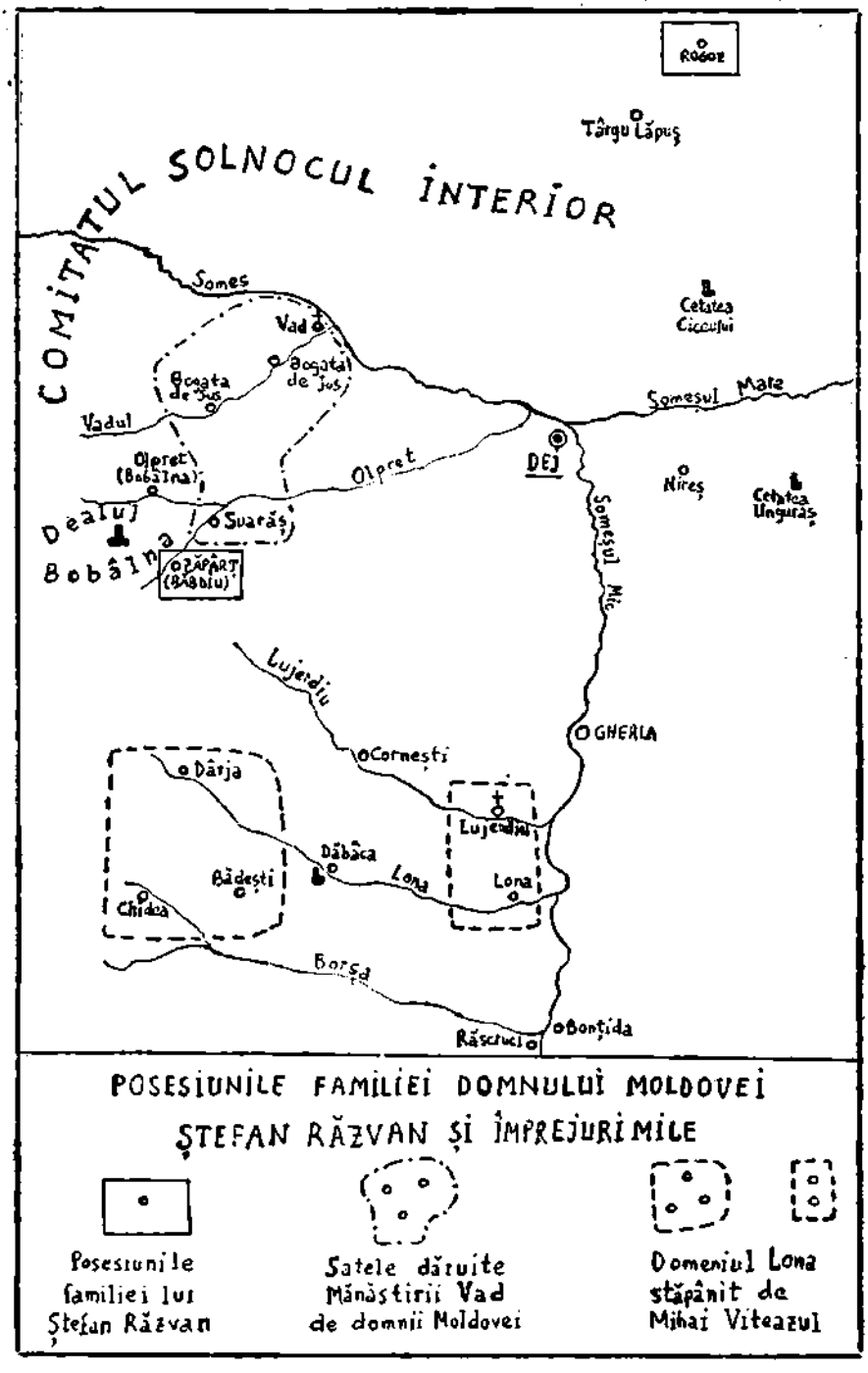

POSESIUNILE FAMILIEI DOMNULUI MOLDOVEI ȘTEFAN RĂZVAN ȘI ÎMPREJURIMILE

Posesiunile familiei lui Ștefan Răzvan

Satele dăruite Mănăstirii Vad de domnii Moldovei

Domeniul Lona stăpânit de Mihai Viteazul

CETATEA CARANSEBEȘ. RECTIFICĂRI ȘI DUBII

În volumul „O pagină din istoria arhitecturii României — Renașterea", am publicat în 1987 patru planuri ale cetății Caransebeșului, și anume: planul întocmit de L. F. Marsigli în 1697, în care se vede cetatea cu cinci bastioane, iar în mijlocul ei un fel de cetățuie în jurul unei biserici (fig. 171), care a mai fost publicat de subsemnatul în „Monumente istorice și de artă" nr. 1/1984, celelalte trei fiind inedite pînă la data respectivă. El este precedat (fig. 170) de reproducerea unui plan aflat la biblioteca națională vieneză, într-o mapă cuprinzînd planurile întocmite de Borgsdorf și Visconti în cursul campaniei din 1691—1693, în care încă nu apare cetatea bastionară. Urmează alte două planuri, ambele provenind din arhiva de război vieneză (fig. 172 și 173), primul datat de Krischan[1] ca fiind din 1717 și în care cetatea apare ca fiind într-un stadiu avansat de degradare, iar al doilea, indicat de Krischan ca fiind „din secolul XVIII", în care cetatea apare extinsă cu o operă de corn (oeuvre de cerf, Hornwerk); calitatea fotografiilor acestor două planuri din urmă nu permitea descifrarea legendelor lor.

Recent ne-au parvenit însă nu numai reproduceri bune ale acestor două planuri din urmă, ci și un plan datat 1690, care permit unele concluzii noi și impun unele rectificări în istoria cetății.

Planul din 1690 ne prezintă o cetate bastionară și deci îl contrazice cu claritate pe cel din 1691—1693. Se pune deci întrebarea: care din două este datat greșit? Se constată că cel din 1690 este datat chiar pe plan, iar cel din 1691—1693 doar pe coperta mapei în care se găsește; acesta din urmă este doar o simplă schiță, fără indicarea reliefului și a rîurilor, a altor clădiri, fără scară grafică, contrastînd astfel cu celelalte desene de mare tehnicitate ale lui Visconti și Borgsdorf din aceeași mapă. Rezultă că el a ajuns eronat în mapa respectivă, fiind anterior anilor menționați. După grafia legendei, Costin Feneșan îl datează ca cel mai tîrziu din 1660, el fiind astfel unul din cele mai vechi „planuri" de cetate din țara noastră.

Dar dacă cetatea bastionară era existentă în 1690, ea nu putea fi opera imperialilor, care au ocupat Caransebeșul în 4 august 1688: ea trebuie deci atribuită otomanilor, care stăpîneau localitatea din 1658.

[1] Alexander Krischan, *Banater Karten im Kriegsarchiv Wien*, în *Südostdeutsches Archiv*, München, 1963, p. 141.

Deci existau, desigur, denumiri mai vechi ale bastioanelor, încă necunoscute nouă.

În planul din 1690 figurează unele detalii deosebit de interesante, printre care o serie de întăriturí exterioare, asupra cărora nu insistăm. Menționăm însă că — cu toată detalierea lui migăloasă — nu se arată biserica din centrul „cetățuiei", care apare în planul din 1697. Situația nu poate fi explicată prin construirea ei între acești ani, ci mai degrabă printr-o stare a ei, care permitea luarea ei în considerare fie ca existentă, fie ca inexistentă, deci în ruină.

Planul din 1690 și legendele — de-acum lizibile cu ușurință — ale celorlalte mai permit unele concluzii. Să ne oprim în primul rînd la denumirea bastioanelor.

Confruntînd planul din 1690 cu cel presupus a fi din secolul XVIII, constatăm că bastionul, care pe un plan este denumit „al Orșovei", este desemnat ca „imperial" în celălalt, și invers. Nu insistăm asupra indicațiilor din raportul lui Malherbe (care au stat la baza celor pe care le-am scris în acest sens în 1987) și care nu concordă în întregime cu nici una din aceste două variante de botezare a bastioanelor, pentru a trece la concluzie: credem că astfel de confuzii repetate nu se explică decît prin faptul că „botezarea" imperială a bastioanelor n-a fost urmată de folosință, cetatea fiind lăsată în paragină, existând doar — din cînd în cînd — propuneri de refacere, de modernizare, și astfel denumirile nu s-au legat de viața cetății, au rămas moarte ca ea, fără să intre localizate în memoria localnicilor și a comandanților militari.

O altă problemă care se pune este datarea planului presupus a fi din secolul XVIII. Mai precis: este el anterior, sau ulterior celui din 1717? Liviu Groza[2] analizează acest plan înaintea celui din 1717 și arată că după această dată știrile despre existența cetății Caransebeșului încetează pentru totdeauna. Înclinăm să-i dăm dreptate, cu atît mai mult, cu cît Costin Feneșan își exprimă convingerea că recunoaște în legenda acestui plan grafia lui Visconti și deci îl consideră întocmit în jurul anului 1695, cînd acesta efectua unele lucrări — probabil minore — la cetatea Caransebeșului.

Dacă însă acest plan este anterior anului 1717, atunci opera de corn, care apare în acest plan, nu s-a realizat, căci în cel din 1717 nu i se vede nici o urmă. Astfel, textul „PIANTA DI KARANSEBES Come di presente Si fortifica" trebuie interpretat ca reflectînd o decizie de fortificare, neurmată de aplicarea ei.

În acest caz, însă, găsirea pe teren a unor vestigii ale acestei opere de corn este probabil o eroare de datare a unor ziduri, similară găsirii unor cazemate ale bastioanelor, care nu apar ca existente nici în secțiunile transversale care însoțesc planul din 1690, nici în raportul lui Malherbe din 1695.

*GHEORGHE SEBESTYÉN**

[2] Liviu Groza, *Cetatea Caransebeșului. Dispunere și elemente componente*, în *Studii și comunicări de istorie*, Caransebeș, 1979, p. 341—358.

* Regretăm pierderea prematură a autorului, eminent specialist în istoria artei.

DIE FESTUNG KARANSEBESCH. BERICHTIGUNGEN UND ZWEIFEL.

(Zusammenfassung)

Es werden fünf Grundrisse der Festung verglichen: einer, aus 1697 stammt von L. F. Marsigli, drei aus dem Wiener Kriegsarchiv, ein letzter aus der Wiener Nationalbibliothek. Es wird festgestellt, dass der letzterer — in der Mappe mit Visconti's und Borgsdorfs Zeichnungen seit des Krieges von 1691—1693 befindlich — irrtümlich in diese Mappe kam, da er spätestens aus 1660 stammt. Demnach ist die Festung nicht den kaiserlichen, sondern den türkischen Erbauern zuzuschreiben, da sie schon 1690 stand.

Zugleich werden auch andere Irrtümer geklärt, Fragen gestellt, beides die Festung betreffend.

MOBILIER BAROC ÎN UNELE COLECȚII TRANSILVĂNENE

De-a lungul întregii sale evoluții, tipul de locuință, arhitectura sa generală a influențat stilul interiorului. Această relație a fost asigurată de creația artiștilor, în cazul interioarelor bogate, prin geniul popular și selecția operată în timp, în interioarele populare.

Arta amenajării interioarelor s-a făcut în concordanță cu schimbările economice și sociale intervenite în viața comunității, cu materialele și tehnicile de care a dispus societatea în diferite etape istorice, dar în același timp în acord cu evoluția spirituală de idei. Chiar dacă acest fenomen nu este ușor de urmărit, totuși, privit pe mari epoci, se poate constata că fiecare dintre ele se exprimă diferit, are caractere proprii, cristalizîndu-se și închegîndu-se stiluri. De fapt, ceea ce definește un stil, ceea ce îi dă vigoare și viabilitate este gradul de originalitate cu care artiștii își reflectă timpul cu întreaga sa încărcătură spirituală, fiecare stil nou născîndu-se mai mult sau mai puțin dintr-o ruptură cu epoca anterioară.

Dintre multiplele aspecte ale artei decorative, mobilierul urmează mai îndeaproape schimbările stilistice pe care la promovează în primul rînd arhitectura cu care mobilierul se află într-o dublă relație: mobila ca arhitectură „miniaturală" și mobila ca element de interior, promovind nu numai schimbări de stil superficiale ci ca expresie a unor schimbări profunde, esențiale. Deși interesează în principal ca funcționalitate, mobilierul caracterizează totodată și o epocă de cultură, reflectînd gustul artistic al acesteia, concretizînd o manieră de viață care implicit dezvăluie și stratificarea social-economică a societății.

În sec. al XVII-lea, în țările central-europene, sub influența cărora Transilvania se găsește din punct de vedere artistic, distincția dintre artele „majore" și artele „decorative" se estompează treptat, făcînd loc unei viziuni mai unitare ce înglobează arhitectura, pictura, sculptura, dar și decorația interioară, stucatura, mobilierul. Cerințele unei clase privilegiate cu gusturi și pretenții specifice produc un rafinament nu numai al formelor, dar și al tehnicii și calității.

În anumite regiuni, mobilierul conservă unele forme manieriste ale sec. XVI tardiv, reînnoite însă sub anumite aspecte: o augmentare a proporțiilor, o decorație mai exuberantă, folosirea unor esențe de lemn mai prețioase.

În Transilvania, care mult timp s-a arătat ostilă barocului, sec. al XVII-lea va continua tradiția Renașterii, dar spre mijlocul acestui secol se constată deja un proces de barocizare a limbajului decorativ renascentist,

chiar dacă accesoriile tipice acestui repertoriu ornamental își fac un debut timid. Vor coexista la un moment dat cele două stiluri, trecerea la noul curent petrecîndu-se aici cu mai multă prudență decît în țările Europei vestice. Aceste tatonări vor persista pînă în sec. XVIII, cînd Transilvania intrată în Imperiul Habsburgic va adopta barocul, pe atunci stil oficial al Curții de la Viena.

Chiar dacă pe plan european barocul s-a dezvoltat între parametri relativ omogeni, el are particularități care-l individualizează de la o țară la alta, barocul transilvănean în general avînd caracteristică o tendință de simplificare a formelor și decorației, probabil în ideea unei nostalgii renascentiste, fenomen care se prelungește pînă în ambianța rurală unde se asistă la o totală rusticizare a interpretărilor.

În Transilvania, alături de acel mobilier „de aparat", fastuos decorat sau pictat, importat de nobilimea transilvăneană, sau lucrat la comandă de către meșterii curților acesteia, întâlnim și mobilier produs de bresle la comanda patriciatului sau altor categorii orășenești, de o factură mai sobră și de o respectabilitate mai prudentă, în concordanță cu habitatul mai modest sau mai bogat care-i stătea la dispoziție.

Piesa de mobilier care constituie obiectul interesului nostru este așa-numitul „tabernacol", piesă masivă și bogat structurată pe care o întâlnim cu această denumire în limbajul comun din Austria, Ungaria și Transilvania.

Originea acestei denumiri nu este pe deplin clarificată, ea s-a încetățenit fie pe baza unei etimologii orășenești, fie a unei practici a negustorilor de artă. Literatura de specialitate nu uzitează în general această denumire, cum nu agrează nici ideea că la originea ei ar putea sta mobilierul bisericesc[1].

În lucrarea de față vin să mă atașez denumirii de tabernacol, care după părerea mea are un conținut mai cuprinzător, acoperă o arie mai largă de piese cu destinație variată, incluzînd atît tipuri laice, cît și bisericești, toate avînd în comun acea nișă mediană prevăzută cu o ușă, cu ornament frânt sau rotunjit, supraînălțat, care o detașează de restul piesei.

Originea denumirii considerăm că ne duce totuși la arhitectura religioasă, tabernacolul fiind o nișă practicată în peretele nordic al sanctuarului unei biserici catolice sau o construcție aparte, independentă din piatră sau lemn, destinată păstrării cuminecăturii, a Sfîntului Sacrament. Răspîndit în sec. al XV-lea, este legat pe plan artistic de goticul tîrziu, dar și de Renaștere, dacă avem în vedere acele tabernacole independente cu aspect de uriașă monstranță așezată pe soclu și bogat ornamentată.

Fără a conserva aceleași rosturi, aceste tipuri de piese de mobilier conțin în structura lor nișa care le poate conferi numele generic de tabernacole. Întîlnim astfel tabernacole în interioarele laice, dar și ca mobilier de sanctuar. Marile reședințe nobiliare sau patriciene, concepute și dorind să răspundă exigențelor unei etichete severe a obliga-

[1] Hedvig Szabolcsi, *Die Formentwicklung der Schreibschranktypen am Ende des 18. Jahrhunderts*, în *Az Iparművészeti Múzeum és a Hopp Ferenc Keletázsiai Művészeti Múzeum Évkönyve*, XI, 1968, p. 91.

țiilor sociale, le expun central, în saloane sau galerii, ca piese reprezentative pentru moda epocii, pentru a epata invitații cu ocazia diferitelor festivități și recepții.

Inițial, acest tip de scrin, de secrétaire, era prevăzut în partea superioară cu două uși și era o piesă cunoscută în arta mobilierului baroc englez încă de la sfîrșitul sec. XVII, fiind preluată din cabinetul atît de îndrăgit Renașterii[2]. Continuarea sa pe continent o găsim deja în primele decenii ale sec. al XVIII-lea, poate sub influență olandeză sau transmisă prin această filieră, într-o compoziție foarte omogenă în primul rînd în Germania de nord, dar și în cea sudică în paralel cu supraviețuirea Renașterii. În țările Europei Centrale, apare mai ales acel tip de tabernacol „Tabernakelschrank", manifestat în două variante determinate de destinația piesei care se repercutează implicit asupra structurii, în esență deosebirea constînd în existența sau absența uneia dintre componentele ei.

Tipul de bază al tabernacolului este rezultat din combinația unei comode prevăzute îndeobște cu trei sertare, la foarte mare modă în această perioadă, cînd apare ca o noutate și a cabinetului cu multe sertărașe pe care barocul îl preia din bagajul artistic al Renașterii. Expresia construcției formale baroce este abandonarea celor două uși de închidere și apariția acelei uși mediane în spatele căreia se află nișa care dă numele piesei.

Plasarea directă pe comodă a cabinetului, numit în anumite zone ale Germaniei (Renania, Augsburg) și „comptoir", colegare care se realizează prin niște console laterale în volute, crează prima variantă de care vorbeam mai sus, acel *tabernacol — secrétaire* cu rostul păstrării actelor, scrisorilor, bijuteriilor. În cazul celei de a doua variante, între cele două părți se interpune o tăblie de scris oblică ce se rabatează și-i conferă piesei destinația de *masă de scris*, „Schreibtisch", sau *dulap de scris*, „Schreibschrank", placă care disimulează, la rîndul ei, o serie de sertărașe interioare.

Muzeul Național de Artă din Cluj-Napoca și Muzeul Memorial „Octavian Goga" din Ciucea păstrează în colecțiile lor cele două variante ale tabernacolului.

Un superb exemplar aflat la Muzeul din Cluj (fig. 1) este o piesă de mari dimensiuni, din lemn de nuc, probabil făcînd parte din mobilierul de sacristie al unei biserici catolice, mai degrabă decât dintr-un interior laic.

Partea inferioară este prevăzută cu patru sertare mari cu suprafețele arcuite anturate de două uși. Partea superioară cu tabernacolul central mărginit tot de două uși, de care este departajat prin doi pilaștri cu capitel în volute (singura parte sculptată), se sprijină direct pe comodă prin două console în volute. Coronamentul întregii părți frontale are linii frînte și arcuite. Acuratețea execuției merge pînă acolo, încît și interiorul este furniruit cu lemn deschis de palisandru.

Efectul de echilibru pe care-l degajă piesa este conferit de proporția ce există între decorul sculptat și intarziat, precum și de asocierea cu

[2] Pierre Verlet, *Régence*, în *Styles, meubles, décor, du Moyen Âge au Louis XV*, Larousse, Paris, f.a., p. 213.

o parte frontală plină de mișcare. Predominantă în ornamentica tabernacolului este intarzia, sculptura, atîta cîtă este, constituie un mijloc de accentuare a formelor arhitecturale, apărînd mai mult ca un accesoriu al acesteia. Motivul decorului intarziat este acel „Laub und Bandelwerk", adică benzi ce imaginează motive geometrice în linii frînte, în acolade și volute ce se interpătrund, sau care nu se racordează organic unele altora decît în ansamblul compoziției. Aceste benzi crează și închid cartușe în care nu întîlnim nici herbul familial sau scene de gen ca la alte compoziții baroce, ci numai furnir de rădăcină de nuc închis la culoare ce crează contraste, estompînd astfel sobrietatea piesei. Exigența ebenistului nu a neglijat nici părțile laterale ale piesei decorate cu chenare create tot de benzi de culoare închisă. Închizătorile de alamă sînt compuse cu fantezie și grație, ele însele fiind niște ornamente delicate de forma unor blazoane baroc — surmontate de panglici înnodate. Deci, cromatic, avem de a face cu o alternanță de esențe deschise de palisandru sau paltin cu esențe mai închise de nuc, central părțile componente ale tabernacolului avînd ecursoane din rădăcină de nuc.

O piesă asemănătoare[3] ca destinație, arhitectonică și decor este sacristierul Mănăstirii Franciscane din Pécs, fiind însă de mai mari proporții, dar mai puțin strălucitoare ca realizare. Este o piesă gigantică în formă de L, formată din mai multe corpuri departajate prin pilaștri cu capitel sculptat cu uși și sertare concave și cu profil ondulat al părții frontale. Pe uși deslușim aceeași împletitură geometrică a benzii ce crează modele diferite de la o ușă la alta, ce închid în perimetrul ce-l anturează scene de mică întindere cu subiect religios inspirat îndeobște din viața călugărilor franciscani.

Din categoria tabernacolelor — secrétaire create însă pentru un interior laic, nobiliar sau patrician face parte o frumoasă piesă aflată în Muzeul Memorial „O. Goga" din Ciucea (fig. 2). Construcția urmează canonul clasic al variantei cu trei sertare centrale în partea inferioară anturate de câte trei sertare mai mici, un blat orizontal pe care se sprijină partea superioară cu tabernacolul median, suprainălțat, avînd de o parte și de alta cîte patru sertărașe. Întreaga suprafață a părții frontale este mișcată prin alternanța sertarelor convexe și concave, ca și prin alternanța esențelor de lemn, rădăcină de nuc, nuc, palisandru și paltin, care, prin aceeași tehnică a intarziei, crează cartușe în linii frînte sau arcuite prin desenul benzilor. Mînerele sertarelor, ca și rozetele din alamă de care sînt prinse, formează la rîndu-le niște ornamente gracile.

Din cea de a doua categorie de tabernacole, acele „Schreibschrank"-uri atît de agreate în tot decursul sec. XVIII, fac parte și două exemplare conservate în patrimoniul Muzeului Național de Artă din Cluj. Cu destinație și structură asemănătoare, cele două piese se deosebesc din punct de vedere decorativ, ceea ce le departajează în timp și deci stilistic.

Prima dintre ele (fig. 3), cu o siluetă mai suplă, are o comodă cu trei sertare cu colțurile aplatizate, așezată pe patru picioare în formă de liră, o parte superioară mai puțin adîncă cu un tabernacol înconjurat de sertărașe cu suprafața ondulată, legătura dintre cele două părți realizîndu-se printr-o tăblie de scris oblică, ce prin rabatare dezvăluie o compartimen-

[3] Hedvig Szabolcsi, *Régi Magyar Bútorok*, Budapest, 1954, p. 34.

tare interioară. Construită din lemn de brad, întreaga piesă este placată cu furnir de nuc cu intarzii de trandafir și paltin. Ponderația decorului este subliniată de benzile băițuite în negru imitînd abanosul ce imaginează motive din cele mai variate: de la patrate ce includ mînere de bronz prinse în rozete, dreptunghiuri cu mijlocul în semicercuri ce se întrepătrund, pînă la motive geometrizate și în volute ce crează o textură de arabesc.

Mă opresc asupra pieselor prezentate pînă acum, căci sînt necesare cîteva considerații, dat fiind faptul că ele se încadrează unui anumit curent stilistic și se circumscriu unei anumite zone europene.

Perioada de după izgonirea turcilor a dat un impuls deosebit artei baroce în imperiul habsburgic, Curtea Vieneză inițiind construcții de mare anvergură, dar și nobili adepți ai monarhiei habsburgice își construiesc pe moșiile lor reședințe în noul stil.

Dacă arta barocă timpurie din prima jumătate a sec. al XVII-lea, născută mai ales sub influență italiană din inițiativa unor clerici (de exemplu iezuiți, așezați în Slovacia, la Trnava) sau nobili de frunte, din cauza izolării nu a fost în stare să dea naștere unui curent mai amplu de transformare stilistică, în schimb în sec. XVIII barocul se instalează confortabil în Imperiu ca „stil baroc al monarhiilor absolute"[4], orientarea fiind deja germanizată austriacă. Mobilierul urmează îndeaproape aceeași influență artistică, tabernacolul apărînd ca o piesă predilectă în interioarele sec. XVIII, mai ales în a doua sa jumătate, în Slovacia, Ungaria, Transilvania pe baza unor prototipuri în primul rînd austriece. Dar antecedentele variantei austriece nu se găsesc la Viena, ci în lucrările ebeniștilor și ornamentiștilor germani din Renania și Augsburg cum este Johann Rumpp[5], activ în prima jumătate a sec. XVIII. Tîmplarii de curte din Ungaria, Slovacia, dar mai ales din Transilvania și pe urmele lor breslele de tîmplari din acest teritoriu fac cunoștință cu noul stil, pe care-l adoptă cu plăcere, urmînd îndeaproape modelele austriece, puține fiind piesele de mobilier furniruit care în această perioadă stilistică să conțină trăsături specifice autohtone. Piesele de mobilier confecționate din lemn de mai multe culori și esențe, cel mai frecvent de nuc, de rădăcină de nuc sau paltin, din palisandru sau lemn de tisă, cu partea frontală plină de mișcare prin alternarea suprafețelor plane cu cele ondulate, renunțarea la încărcătura sculpturală barocă clasică și înlocuirea ei printr-un decor în benzi și intarzie, ca modalitate dominantă de ornamentare, sînt cunoscute sub numele de mobilier stil „Maria Tereza".

Deci piesele puse pînă acum în discuție aparțin stilului terezian în tot ce are el mai clasic. Cel mai adesea piesele ce au menirea de a păstra obiecte, bijuterii sau documente cum sînt și tabernacolele sînt datate sau au sigla de meșter ori numele comanditarului, însemne care uneori fac parte organică din decor sau ferecături; piesele noastre, însă, deși splendide exemplare ale genului, nu ne oferă astfel de lămuriri. De aceea, dată fiind răspîndirea stilului în provinciile amintite, ele pot proveni în egală măsură dintr-un atelier sibian sau clujean, sau au putut fi aduse din ate-

[4] *Idem*, p. 33.
[5] Hedvig Szabolcsi, *Die Formentwicklung...*, p. 94.

liere din Ungaria apuseană, de la Pécs sau Sümeg unde şi astăzi se păstrează sacristierul lucrat de Jáni Lukács la 1745—1746 pentru Mănăstirea Franciscană de la Pécs şi respectiv o bibliotecă a castelului din Sümeg confecţionată din ordinul episcopului Padány Biró Martin[6], sau din ateliere slovace de unde cu siguranţă provine marele dulap de sufragerie din castelul de la Giraltovce[7], ca să nu vorbim chiar de o comandă în atelierele vieneze.

Aceleaşi elemente structurale de bază, dar cu o altă personalitate creată de ornamentica sa generală, le are cel de al doilea tabernacol aflat la Muzeul de Artă Cluj (fig. 4). Şi aici întîlnim comoda cu trei sertare mari, dar părţile laterale sînt mai puternic ondulate, cu colţuri aplatizate, peste care se detaşează nişte pilastri-console tot în linie ondulată şi terminate în capiteluri cu volute sculptate, marginea superioară urmează şi subliniază linia sinuoasă a comodei peste care se suprapune tăblia masivă ce prin rabatare conferă piesei utilitatea de birou. Pe toată această construcţie se înalţă partea de cabinet cu 12 sertăraşe ce anturează din toate părţile tabernacolul. Coronamentul sculptat, la rîndul său, este profilat în linii frînte şi arcuite, terminîndu-se în volute. Toate componentele piesei devin un pretext pentru decorare, transformînd-o într-un obiect de mare lux şi rafinament. Sertarele au încadrate în chenare băiţuite în negru grupaje de motive întarziate, înlănţuire firească de decor geometric şi floral dominat de lalele şi acanturi stilizate de o mare bogăţie imagistică aidoma unor arabescuri. Cochilia rămîne rezervată înainte de toate descoperirilor decorului plastic, respectiv bronzurilor ce alcătuiesc închizătorile sertarelor. Coloritul mobilei este mai clar, mai tandru, lemnul de brad ce alcătuieşte structura este placat cu un furnir de nuc mai deschis la culoare, iar pentru întarzie ebenistul a folosit lemn de trandafir.

Toate aceste accesorii sculptate ce îmbogăţesc decorativ piesa, întarzia deosebit de elaborată şi mai exuberantă ca la piesele precedente, ca şi tipul de ornament al bronzurilor închizătorilor ne relevă o piesă mai tîrzie decît clasicul baroc terezian, de o factură rococo, care nu neglijează neapărat elementele constitutive ca la majoritatea pieselor acestui stil, dar îi dau mai multă eleganţă şi graţie. Este vorba de o aplicare mai raţională a unor elemente decorative rococo pe o piesă preluată din baroc, după gustul personal dominat de tradiţiile autohtone.

Muzeul Memorial „Octavian Goga" din Ciucea, ca şi Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei din Cluj deţin un tip de piesă de o factură aparte (fig. 5), nişte miniaturi am putea spune ale cabinetului propriu-zis, piese prin excelenţă destinate păstrării unor obiecte preţioase, scrisori sau bani, destinaţie care le-ar putea conferi şi numele de „comptoir" sau „contoir", cum sînt numite de unii specialişti[8]. Ele puteau fi plasate pe măsuţe sau comode, sau puteau însoţi proprietarul în călătorii. Ambele piese sunt similare, au structura clasică, în jurul tabernacolului median mult suprainălţat sunt dispuse 10 sertare, fiecare element avînd întarziate în furnirul de nuc cartuşe din rădăcină de nuc anturate de motivul

[6] Hedvig Szabolcsi, *Régi Magyar Bútorok*, p. 34.
[7] *Ibidem*.
[8] Hedvig Szabolcsi, *Die Formentwicklung* . . ., p. 92.

benzii închis la culoare care delimitează și evidențiază aceste ecusoane în care sunt plasate și mânerele din lemn furniruit. Piesele conservă nu numai principiile simetriei, dar și strictețea ancadramentelor.

Simplitatea și sobrietatea acestor miniaturi, fațada ondulată, ca și motivul decorativ al benzii ne indică apartenența acestei piese la barocul terezian. Chiar dacă ele nu se remarcă printr-o execuție deosebită, fiind probabil lucrări ale unor ateliere mai modeste, sînt interesante ca tip și ca expresie a construcției formale baroce.

VIORICA POP

MOBILIER BAROQUE EN DE COLLECTIONS TRANSYLVAINES

(Résumé)

On essaye d'encadrer cinq pièces de mobilier (tabernacles) du point de vue stilistique dans le soi-disant style „Marie Thérèse", style caractéristique pour le baroque autrichien du XVIII-ème siècle, agréé aussi en Transylvanie dans, la même période, en tenant compte des traits spécifiques de leur construction et décoration.

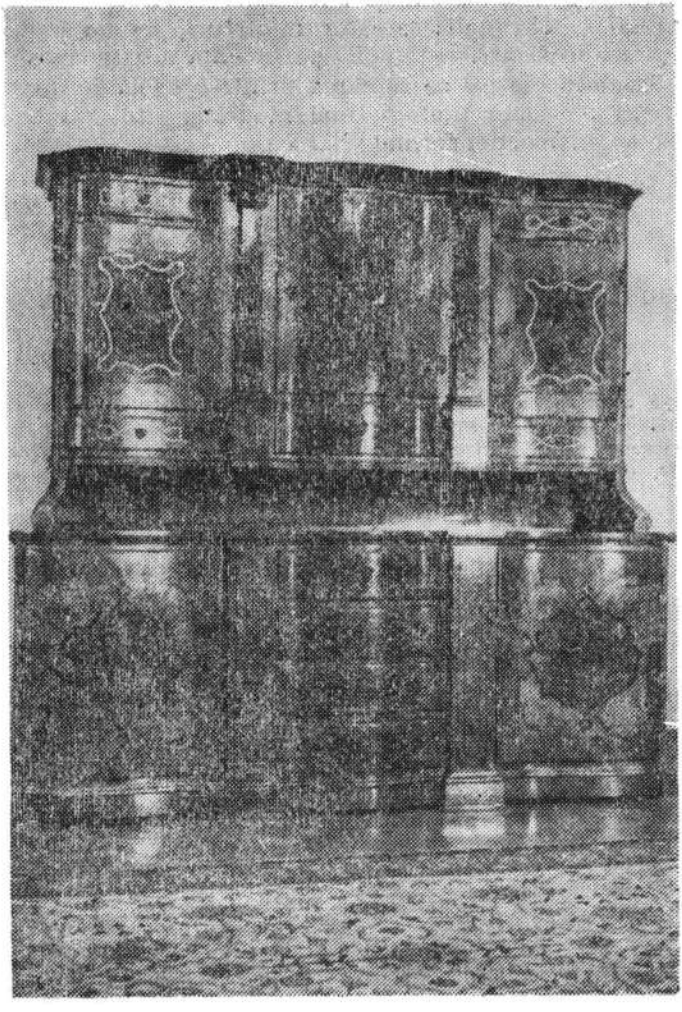

Fig. 1. Tabernacol, stil Maria Tereza

Fig. 2. Tabernacol, stil Maria Tereza

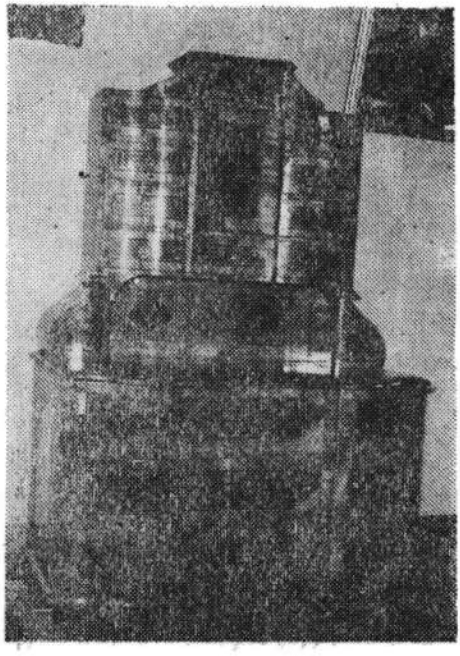

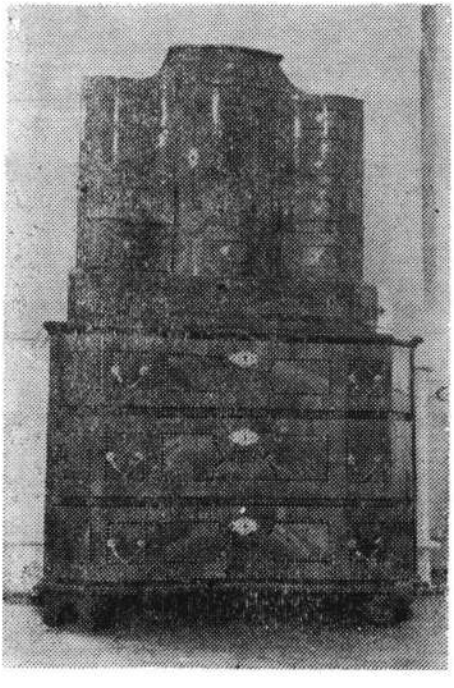

Fig. 3. Tabernacol, stil Maria Tereza

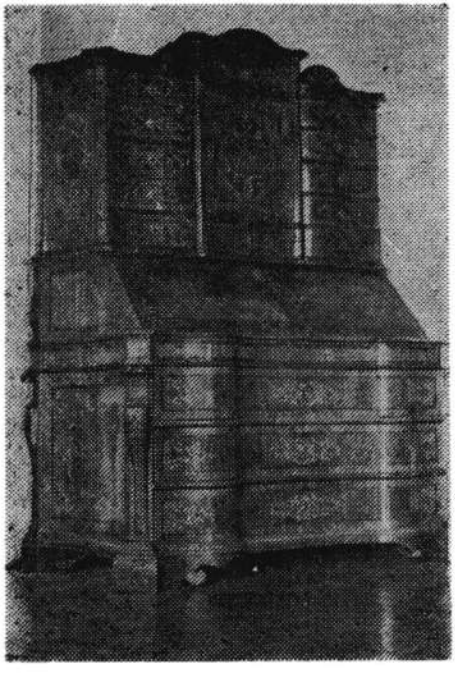

Fig. 4. Tabernacol, rococo

Fig. 5. „Comptoir", stil Maria Tereza

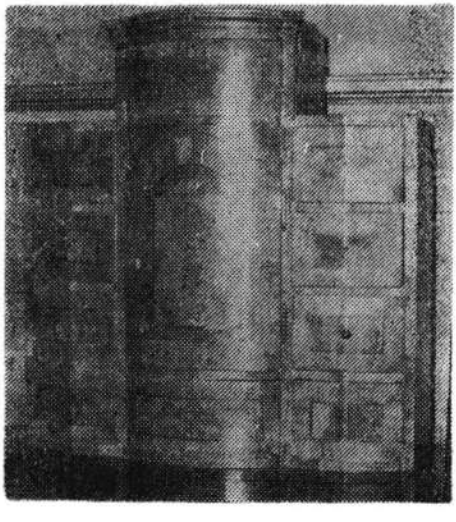

BRODERII DE EPOCĂ — INVESTIGAREA FIRELOR METALICE

Datarea broderiilor de epocă ridică adesea dificultăți. Dată fiind factura lor, sînt relativ puține piesele cu data realizării sau cu numele executantului, donatorului, comanditarului cunoscute, acestea fiind fie marcate pe broderie, fie consemnate în foi de donații sau de zestre, în inventare de avere sau în testamente. În majoritatea copleșitoare a cazurilor nu dispunem de asemenea informații care să facă posibilă o datare exactă. De multe ori nici chiar analiza repertoriului ornamental nu oferă puncte de reper sigure, deoarece este cunoscut faptul că unele motive decorative sau tipuri compoziționale agreate dăinuiesc mai multe secole în șir[1]. În broderia transilvăneană din secolele XVII—XVIII de pildă pe de o parte continuă tradiția renascentistă, pe de alta — mai ales de la începutul secolului al XVIII-lea — își fac apariția elementele stilistice noi — baroce[2].

Atribuirea cronologică corectă și cît mai exactă a broderiilor de epocă impune deci un studiu mai amplu care să cuprindă atît o analiză minuțioasă a caracteristicilor stilistice (motivele decorative și tipurile compoziționale — cele două elemente constitutive ale repertoriului ornamental; soluțiile tehnice alese în executarea acestora; cromatica) cît și investigarea materialelor utilizate în realizarea lor. Investigarea fizico-chimică a materialelor de fond și a firelor de brodat ne furnizează argumente care infirmă sau confirmă concluziile desprinse din analiza aspectelor stilistice, contribuind astfel la determinarea cît mai corectă a vîrstei pieselor cercetate. Aceste considerente ne-au îndreptat atenția asupra a două ștergare ornamentale aflate în colecția de textile a Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca, singularizate prin prezența — alături de alte fire de brodat — unei sîrme metalice albastru-cenușii.

Prima piesă[3] (fig. 1—2) este confecționată din pînză de in topită

---

[1] A. J. B. Wace, *Burlington Fine Arts Club Catalogue*, London, 1914, p. XXIV; Divald K., *A magyar iparmüvészet története*, Budapest, 1929 (în continuare: Divald), p. 197; Tápay-Szabó G., *Magyar uri hímzés*, Budapest, 1941 (în continuare: Tápay-Szabó), p. 10; P. Johnstone, *A Guide to Greek Island Embroidery*, London, 1972 (în continuare: Johnstone), p. 6, 9.

[2] Divald, p. 194; Csernyánszky M., *Magyar úrihímzésü miseruháink*, Budapest, 1942 (în continuare: Csernyánszky), p. 150; *IstRom*, vol. III, p. 568.

[3] MuzIstTrans, nr. inv. F. 5.880; dimensiuni: 123×54 cm. Vezi și: A. M. Cipăianu, *Tipurile compoziționale ale broderiilor din colecția Muzeului județean de istorie Cluj*, în *ActaMN*, XXII—XXIII, 1985—1986 [în continuare: Cipăianu (1985—1986)], p. 699; 703, pl. III/1.

nealbită, de tip muselină[4], folosind fire colorate de mătase de tip muline[5] (beige, cafeniu, roșu-maroniu, siniliu, verde-oliv), fir de argint aurit pe suport textil (fir de mătase beige) și sîrmă metalică albastru-cenușie cu secțiune dreptunghiulară[6]. Pentru executarea broderiei s-au ales mai multe variante ale punctului plat: punctul de tighel sau înapoia acului și punctul de șnur sau de rămurică pentru desenarea contururilor, tijelor și vrejurilor, respectiv punctul de pană, punctul plat obișnuit și punctul de țesătură pentru realizarea unor suprafețe compacte[7]. Structura ornamentală a broderiei este cea caracteristică acestei categorii de piese: dispunerea unui decor identic la cele două capete, restul suprafeței fiind nebrodat. Decorul se desfășoară pe două registre: o bordură de 1,5 cm lățime, formată dintr-un vrej meandric cu „flori cu trei petale"[8], frunze sau perechi de frunze mărunte și registrul ornamental principal, de 10 cm lățime. Acesta se compune dintr-un vrej meandric[9] purtînd în curburile sale cîte cinci trandafiri mari, așezați în poziții opuse, dispuse simetric față de un ax orizontal imaginar. Alături de trandafiri, pentru umplerea spațiilor goale, apar boboci de trandafir, frunze ascuțite și mici palmete.

Piesa a doua[10] (fig. 3—4) este confecționată din pînză de in topită nealbită, de tip voal[11], folosind fire colorate de mătase de tip muline[12] (beige, mai multe nuanțe de cafeniu, albastru și roșu-maroniu), fir de argint aurit pe suport textil (fir de mătase beige) și sîrmă metalică albastru-cenușie cu secțiune dreptunghiulară[13]. Pentru executarea broderiei s-au ales mai multe variante ale punctului plat: punctul de tighel sau înapoia acului și punctul de șnur sau de rămurică pentru desenarea contururilor, tijelor, vrejurilor sau motivelor liniare, respectiv punctul plat obișnuit și punctul de țesătură pentru realizarea unor suprafețe compacte[14], precum și ajurul de tip punto tagliato[15]. Decorul, identic la ambele capete, lăsînd restul suprafeței gol — soluție structurală caracteristică ștergarelor ornamentale —, se desfășoară pe două registre. Primul registru, de 2 cm lățime, este o bordură constituită dintr-un vrej

[4] A. M. Cipăianu, *Materiale și tehnici utilizate la broderiile transilvănene din secolele XVII—XVIII*, în *ActaMN*, XXI, 1984 [în continuare: Cipăianu (1984)], p. 736, nota nr. 7. Vezi și: buletin de analiză nr. 1 din 19 ianuarie 1984.

[5] Cipăianu (1984), p. 738, nota nr. 27.

[6] Cipăianu (1984), p. 738, notele nr. 30, 33. Pentru compoziția materialelor metalice de brodat utilizate la piesă vezi: buletine de analiză nr. 61 și 62 din 1 octombrie 1989.

[7] Cipăianu (1984), p. 742, notele nr. 54—55, 57—58, 60.

[8] „Floarea cu trei petale" este un element pur decorativ, simbolul florii cu ornament. Vezi: Balogh J., *Kolozsvári reneszánsz láda 1776-ból*, în *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*, Bukarest—Kolozsvár, 1957, p. 13, 22, 23.

[9] Cipăianu (1985—1986), p. 699, notele nr. 15, 17.

[10] MuzIstTrans, nr. inv. F. 5.879; dimensiuni: 138×50 cm.

[11] Cipăianu (1984), p. 736, nota nr. 6. Vezi și: buletin de analiză nr. 1 din 19 ianuarie 1984.

[12] Vezi supra, nota nr. 5.

[13] Vezi supra, nota nr. 6.

[14] Cipăianu (1984), p. 742, notele nr. 54—55, 57, 60.

[15] Cipăianu (1984), p. 744, nota nr. 75.

meandric[16], cu mici trandafiri redați în profil[17] și perechi de frunze mărunte, zimțate. Ea formează baza registrului al doilea, de 15 cm lățime: o friză de arcade[18] cuprinzînd cîte șapte motive de tipul „tulpinei" avînd ca punct de plecare o așa-numită „vază italiană"[19], mai exact cîte un lujer rigid purtînd un trandafir mare cu șase petale, o pereche de semipalmete și o pereche de frunze mici, ascuțite.

Caracteristicile stilistice datează piesele la sfîrșitul secolului al XVII-lea — secolul al XVIII-lea. Cele două ștergare ornamentale prezentate servesc drept exemplu pentru coexistența tradițiilor renascentiste cu elementele baroce. Alături de vrejul meandric, „vaza italiană", trandafirii mari desenați „din față", palmete și semipalmete apar și noutăți: arcadele în variantă geometrizată (vezi supra, nota nr. 18), trandafirii redați în profil, utilizarea firului metalic albastru-cenușiu. Analiza fizico-chimică a acestui material de brodat, avînd ca scop determinarea naturii culorii sale

---

[16] Vezi supra, nota nr. 9.

[17] Trandafirul desenat din profil sau semiprofil, redat într-o formă care se apropie mai mult de cea naturală, apare în arta textilă începînd din secolul al XVIII-lea. Vezi: Varjú-Ember, M., *A 17. századi magyar hímzések motívumkincse*, în *FolHist*, 1, 1972 [în continuare: Varjú-Ember (1972)], p. 52. Îl întîlnim frecvent pe țesăturile franceze, italiene și germane din acest secol. Vezi: E. Flemming, *Das Textilwerk. Gewebeornamente und Stoffmuster vom Altertum bis zum Anfang des 19. Jahrhunderts*, Berlin, 1927 (în continuare: Flemming), p. 183/1, 196, 198, 200, 204/1, 205, 207/1, 208, 213, 215, 220/2, 221/1, 224, 225, 232, 238, 239, 241/1, 248/1, 249/1, 252/1, 256, 257; I. Errera, *Catalogue d'étoffes anciennes et modernes*, Bruxelles, 1927 (în continuare: Errera), p. 327, cat. 384; p. 334, cat. 392; p. 335, cat. 393 A; p. 337, cat. 395; p. 343, cat. 401. Acest motiv este prezent și în repertoriul ornamental al broderiilor europene din secolul al XVIII-lea. Vezi: *Illustrierte Frauen-Zeitung*, Berlin, XV, 1888, nr. 19, cat. 9; XXII, 1895, nr. 13, cat. 63; Tápay-Szabó, p. 28; 32, fig. 28; Johnstone, p. 109, fig. 139; D. Heinz, *Meisterwerke der barocker Textilkunst*, Wien, 1972, p. 31, cat. 13; pl. IV color; p. 40, cat. 34; fig. 26; M. Zeminová, *Barokní textilie*, Praha, 1974, cat. 6, 20, 46, 86, 87; G. Kaufmann, *Stickmustertücher aus dem Besitz des Altonaer Museums*, Altonaer Museum in Hamburg, 10. September bis 9. November 1975, p. 25, cat. 3; fig. 3; cat. 4; fig. 4; p. 27, cat. 13; pl. I; p. 27—28, cat. 16; fig. 9; p. 29, cat. 24; fig. 11; p. 30, cat. 28; fig. 12; K. Gombos, *Old Oriental Embroideries from the Rhodos to Bokhara*, Budapest, 1981 (în continuare: Gombos), fig. 30.

[18] Friza de arcade, motiv de origine arhitectonică, este prezentă în repertoriul ornamental al textilelor orientale și europene din secolele XVI—XVIII, fie în concepție vegetalizată (semicercuri decorate cu diverse motive florale, arcade descrise de lujere înflorite), agreată mai cu seamă în arta textilă renascentistă, fie în variantă geometrizată, mai mult sau mai puțin apropiată de formele arhitecturale, frecventă mai ales pe textilele baroce. Exemple întîlnim atît pe țesăturile orientale sau italiene (vezi: M. Heiden, *Handwörterbuch der Textilkunde aller Zeiten und Völker für Studierende, Fabrikanten, Kaufleute, Sammler und Zeichner der Gewebe, Stickereien, Spitzen, Teppiche und dergl. sowie für Schule und Haus*, Berlin, 1904 [în continuare: Heiden], p. 53, fig. 39; O. Falke, *Kunstgeschichte der Seidenweberei*, Berlin, p. 522; Flemming, p. 277, 301; Errera, p. 245, cat. 271; R. Reichelt, *Das Granatapfelmotiv in der Textilkunst*, Berlin, 1956, p. 25, fig. 4b) cît și pe broderiile europene din secolele XVI—XVII (vezi: J. Huszka, *Magyarische Ornamentik*, Budapest, 1900, pl. XLVIII/5; Heiden, p. 55, fig. 41; *Az iparművészet könyve*, Budapest, 1912, vol. III [în continuare: Iparműv], p. 567, fig. 320; Divald, p. 193, fig. 33; Tápay-Szabó, p. 16, 30; fig. 10; Csernyánszky, p. 146; pl. LXXIII/108; p. 148; pl. LXXV/113; Varjú-Ember M., *Alte ungarische Stickerei*, Budapest, 1963, p. 57, fig. 1; Varjú-Ember (1972), p. 69; fig. 45, 46; Johnstone, p. 106, fig. 138; *Ungarische Stickereien aus dem 17. und 18. Jahrhundert*, Altenburg-Berlin, 1975, fig. 32; Gombos, fig. 24).

[19] Cipăianu (1985—1986), p. 698, nota nr. 9; p. 701, pl. I/4.

— rezultatul degradării naturale sau al unui proces intenționat de colorare — ,va face posibilă o delimitare mai exactă a vîrstei broderiilor în discuție în cadrul răstimpului sus-amintit. Este cunoscut faptul că firele metalice colorate în albastru-cenușiu sau negru apar sporadic la sfîrșitul secolului al XVII-lea, frecvența lor crescînd în cursul secolului următor: în forma sîrmelor de „argint negru" în prima parte, în aceea a sîrmelor sau paietelor de oțel albastru închis în a doua jumătate a secolului, mai ales la textilele cu destinație specială[20].

Investigarea preliminară a acestui material de brodat pune în evidență un fir metalic albastru-cenușiu sub formă de bandă de 0,6 mm lățime și 0,015 mm grosime care în secțiune prezintă o culoare alb-aurie strălucitoare.

La o primă analiză chimică prin metoda microchimiei analitice calitative — dezagregare cu acid și identificarea ionilor în soluția formată — a fost pus în evidență argintul ca element majoritar și aurul ca element în urme. Aceste elemente confirmă culoarea alb-aurie strălucitoare pe care o are firul în secțiune după o tăietură proaspătă. Dar de ce natură este culoarea albastru-cenușie cu luciu metalic de pe ambele fețe (cea de la suprafața broderiei, dar și cea din „interior", adică partea de contact cu materialul ei de fond)? Ne pare rău că nu am avut posibilitatea tehnică de a măsura grosimea stratului colorat comparativ cu miezul alb-auriu. Pentru identificarea stratului colorat am recurs la metode de analiză ale fizicii nucleare — analiza prin activare cu neutroni[21]. Aceasta este o metodă de analiză structurală nedistructivă care constă în bombardarea probelor de analizat cu un flux de neutroni și măsurarea proprietăților radioactive ale radioizotopilor produși în urma unor reacții nucleare de tipul (n, γ), (n, α), (n, 2 n), și (n, p). Rezultatele analizei sînt prezentate în tabelul de mai jos:

Proba / Element	Piesa nr. inv.	Piesa nr. inv.
	F. 5.880	F. 5.879
Au (%)	1,0446±0,0104	0,7691±0,0154
Ag (%)	89,08±0,89	101,19±1,30
C_{Ag/C_m}	85	131

Valoarea Ag (%) de 101,19 nu trebuie să ne mire, aceasta fiind un efect tipic la analiza elementelor în concentrație de peste 99%, din cauza propagării erorilor. După cum se vede, metoda analizei prin activare cu neutroni lenți este foarte sensibilă, dar la concentrații mari este bine să fie folosite fascicole slabe de neutroni sau chiar alte metode.

[20] Iparmüv, p. 466.

[21] T. Fiat — L. Dărăban — O. Cozar — V. Znamirovschi — M. Sălăgean — A. Pantelică, *Aplicații ale analizei prin activare cu neutroni în arheologie*, în *Probleme actuale de fizică*, Cluj-Napoca, 1986, vol. VI, p. 90.

Drept urmare am apelat la ajutorul unui mineralog[22]. Rezultatele analizei mineralogice indică pentru miezul sîrmei argintul ca element majoritar, aurul ca element minoritar, cuprul în proporție de 1–2%. Stratul colorat de la suprafață este de tip „span" și este un produs de oxidare — de fapt o sulfatare — a argintului. Se știe că Ag_2S este produsul de coroziune (unii autori îl numesc impropriu oxidare) cel mai des întîlnit al argintului: o substanță cristalină negru-cenușie ce se formează în urma reacției dintre Ag și ionul S^{--} (sulfură). Specialiștii americani[23] au dovedit că procesul de coroziune a argintului se produce doar dacă există H_2S, oxigen și umezeală, conform reacției

$$2Ag + H_2S + {}^1/_2\, O_2 \rightarrow Ag_2S + H_2O.$$

În cazul nostru firul de argint a fost supus unei sulfonări intenționate: după trefilare acesta a fost trecut prin băi de răcire ce conțineau uleiuri vegetale bogate în H_2S și S^{2-}[24], procedeu care a avut ca rezultat colorarea suprafeței sale în negru-cenușiu cu reflexe albastre.

În laborator am încercat să îndepărtăm stratul colorat. În acest scop am imersat proba într-o soluție de KCN 2%. După 2 ore proba a devenit alb-aurie strălucitoare. O altă probă a fost introdusă într-o soluție de HCl concentrată. În cîteva clipe ea a devenit alb-aurie. Am realizat astfel o dizolvare a Ag_2S cu reactivi chimici binecunoscuți în chimia analitică.

În încheierea investigării am realizat în laborator colorarea unei bucăți de tablă din argint cu soluții ce conțin ioni de sulfură, folosind diferite rețete de colorare a argintului[25]. Pe suprafața plăcii de argint a apărut o crustă cenușie spre negru cu un luciu foarte slab. Aceste experiențe de laborator relativ simple au confirmat că sîrma metalică albastru-cenușie este din argint, supus unui proces de sulfatare pentru a obține această culoare care, prin urmare, nu este un produs al degradării naturale a argintului la Ag_2S.

Acest rezultat conduce la datarea pieselor în studiu în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, cînd, alături de variantele firului de argint cunoscute și folosite în cursul secolului al XVII-lea[26], apare și firul de „argint negru".

ANA MARIA SZŐKE — DOINA BOROȘ

[22] Analiza a fost efectuată de prof. Ioan Mureșan de la Catedra de geologie a Facultății de geografie — geologie — biologie a Universității „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca, căruia îi aducem și pe această cale mulțumiri.

[23] T. Stambolov, *The Corrosion and Conservation of Metallic Antiquities and Works of Art*, Amsterdam, f. a., p. 156.

[24] Răcirea, după trefilare, a firului metalic în diferite băi este una din etapele confecționării acestuia.

[25] Inzelt I., *Vegyi receptek*, Budapest, 1967, p. 382; Bártfai B. — Bártfai M., *Galvanizálók zsebkönyve*, Budapest, 1971, p. 277.

[26] Cipăianu (1984), p. 738, notele nr. 29—33.

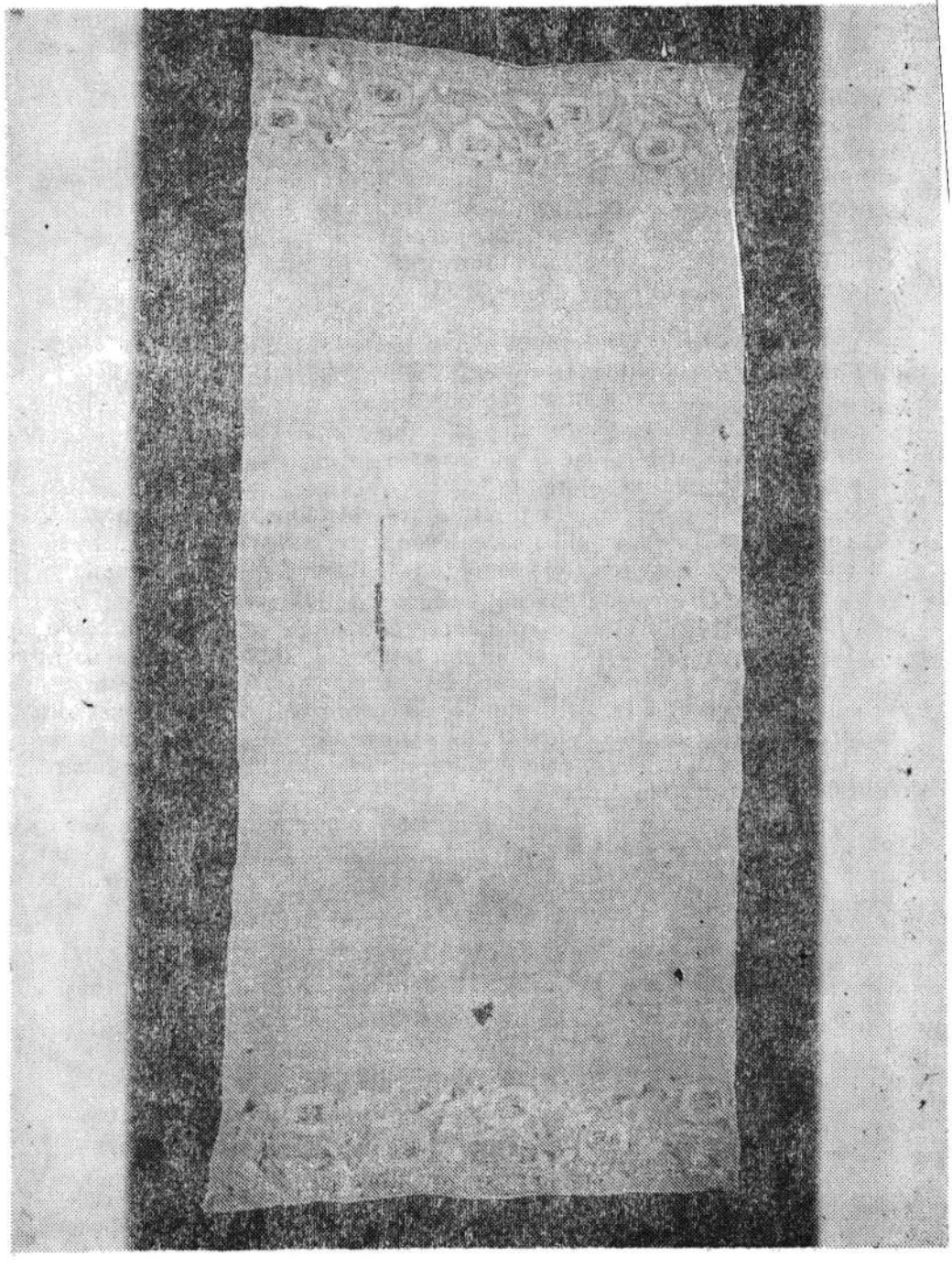

Fig. 1: ștergar ornamental, MuzIstTrans, nr. inv. F. 5.880 — ansamblu.

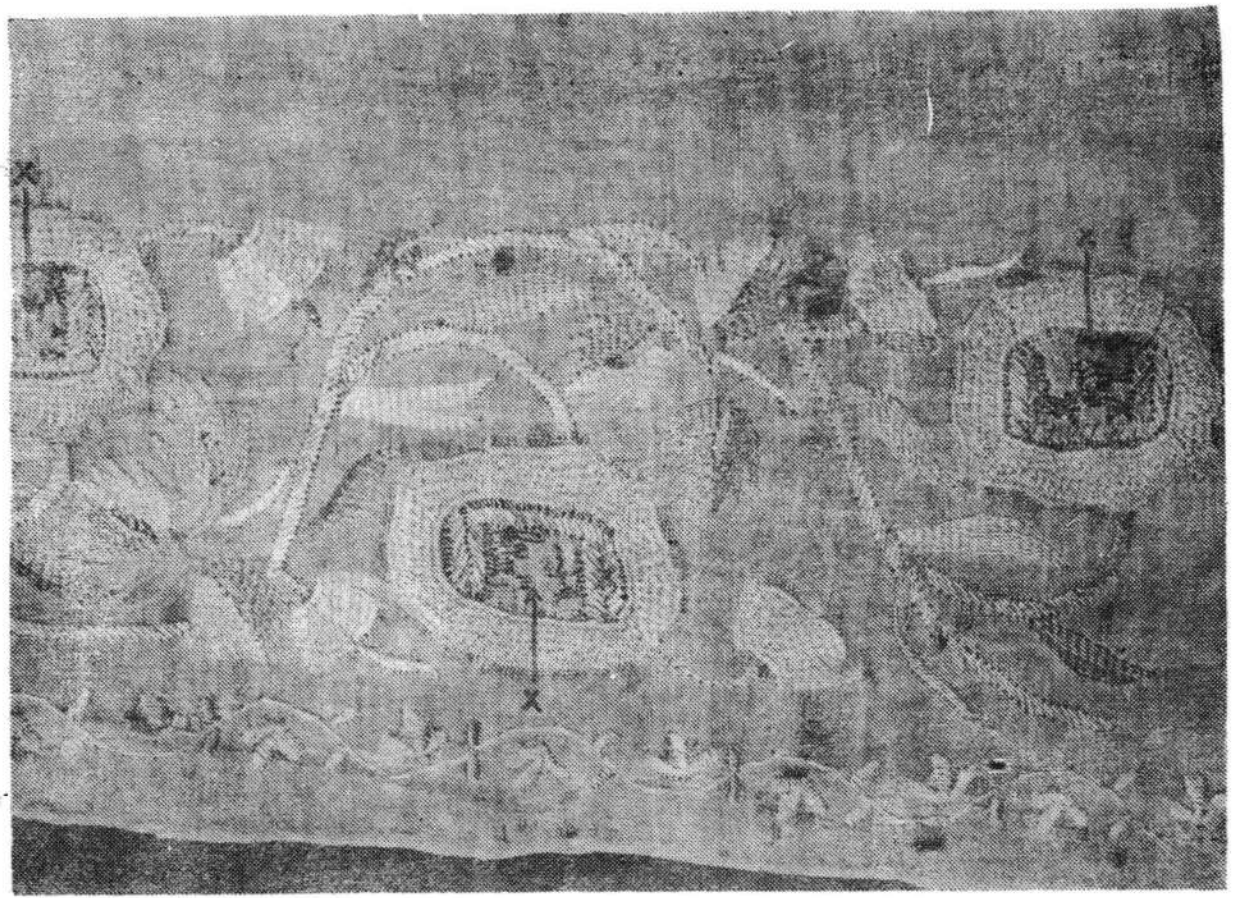

Fig. 2: ştergar ornamental, MuzIstTrans, nr. inv. F. 5.880 — detaliu; X: suprafeţe brodate cu sîrmă de argint albastru-cenuşie.

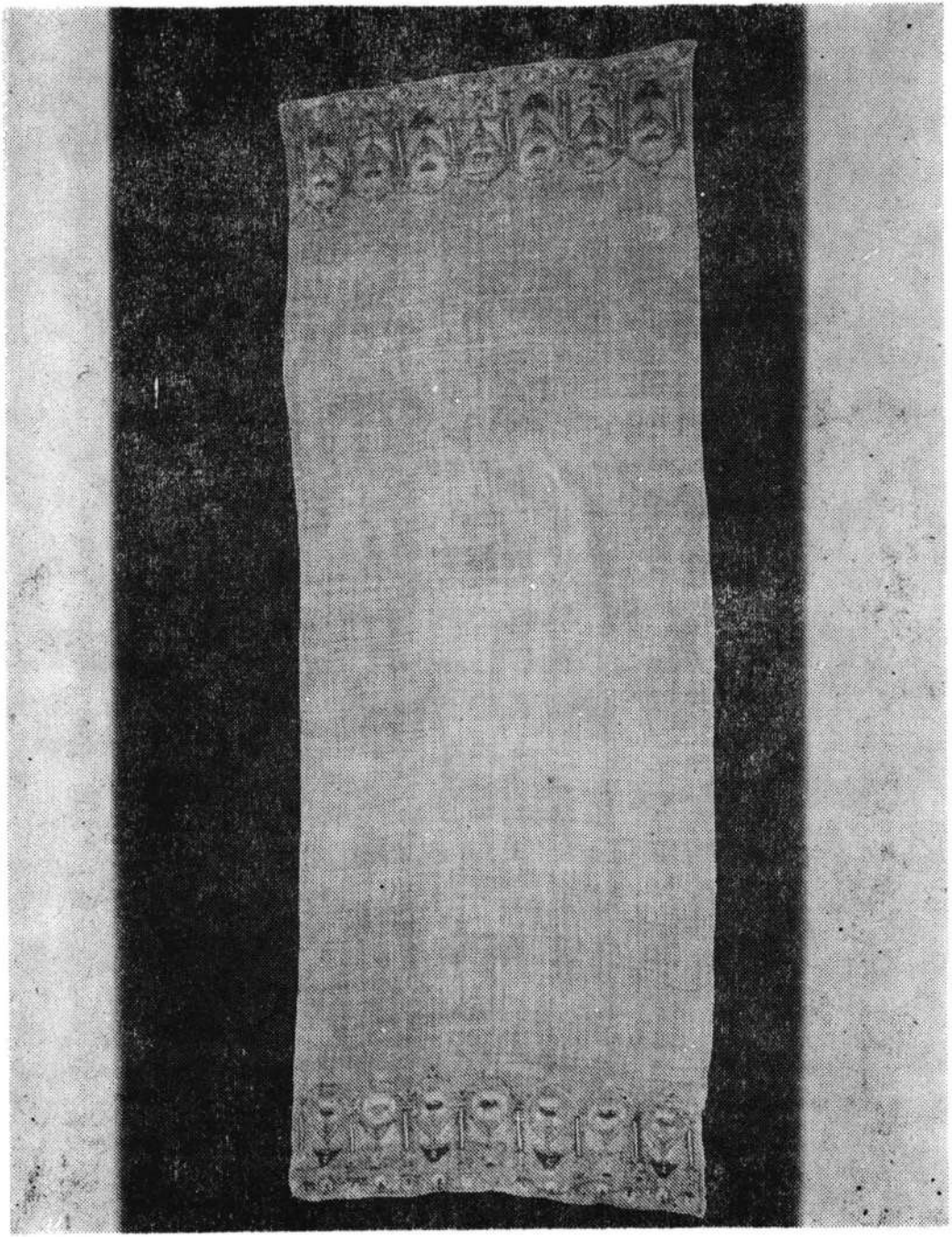

Fig. 3: ştergar ornamental, MuzIstTrans, nr. inv. F. 5,879 — ansamblu.

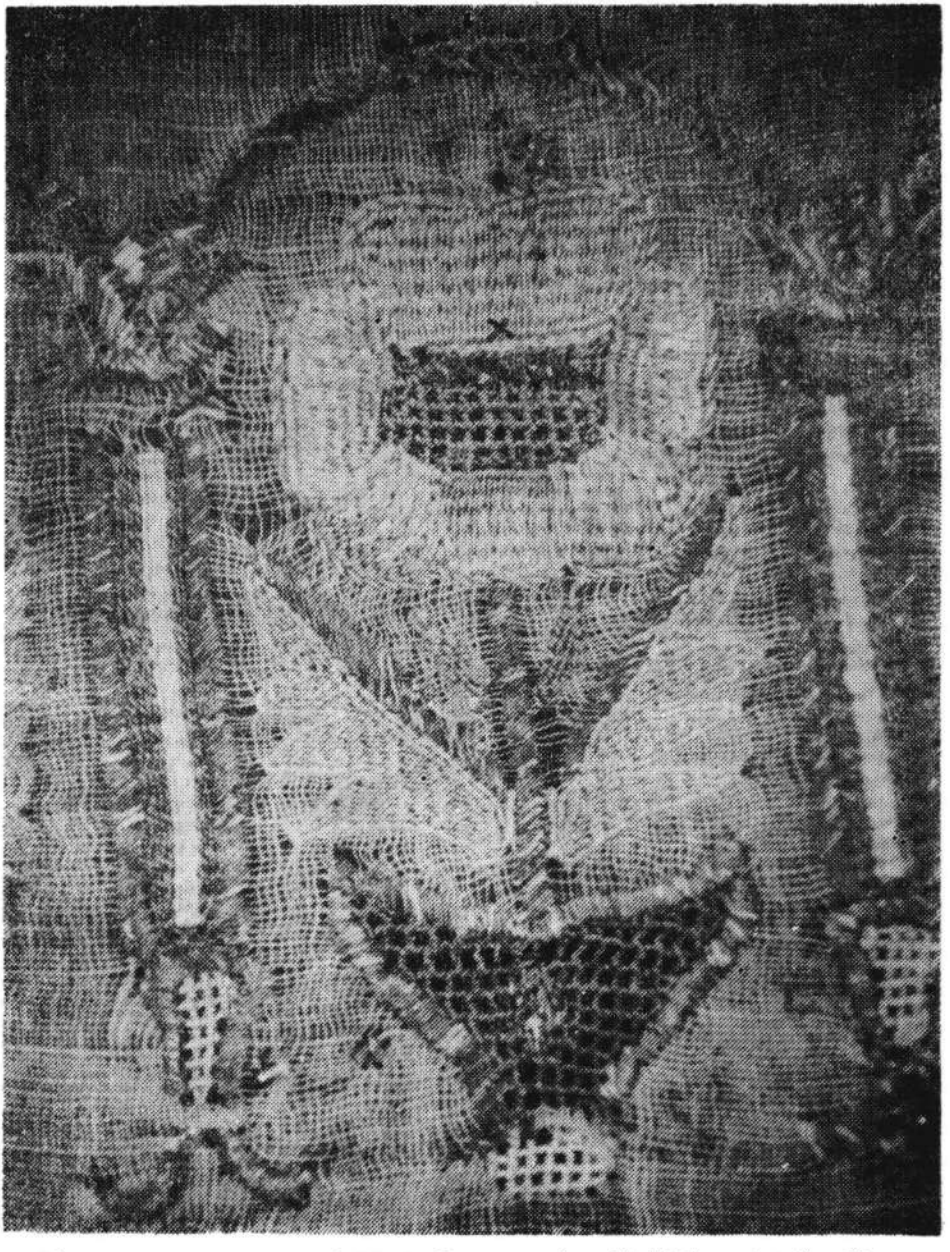

Fig. 4: ștergar ornamental. MuzIstTrans. nr. inv. F. 5.879 — detaliu; X: suprafețe brodate cu sîrmă de argint albastru-cenușie.

EPOCH EMBROIDERIES — METAL THREADS INVESTIGATION

(Abstract)

The chemical analysis of the materials used for epoch embroideries offer informations which added to the conclusions of analyse of the stylistical features, allow to determine the age of the textiles. That's why we started to analyse the blue-grey metal thread, used in two decorative towels from the Textile Collection of the History Museum of Transylvania.

The purpose of our investigation was to find the cause of the blue-grey colour. It was the result of a natural decay or it was a desired process of colouring?

The information gained shows a desired sulphonation of the silver thread, so a black-grey wire for embroideries with blue reflexes appears. The chemical result permit to date the two textiles in the first part of the XVIIIth century. In this period was often used, to the textiles with a special destination, the „black silver" wire intermingled with the known metal threads.

The analyse of stylistical features places these textiles towards the end of the XVIIth century — the XVIIIth century. So our cooperation (historian — chemist) permit to find the right place in the history of these objects. The conclusion was that these textiles were done in the first part of the XVIIIth century.

CONSEMNĂRI DE CARTE ROMÂNEASCĂ VECHE ÎN INVENTARE BISERICEȘTI DIN TRANSILVANIA

Interesul pentru locul și rolul jucat de cartea românească veche în cultura noastră datează din secolul trecut, valorificîndu-se pentru aceasta o serie de surse documentare dintre cele mai diverse, nelipsind nici informațiile de arhivă. Dintre acestea, fără îndoială, datele furnizate de inventarele bisericești ne permit să cunoaștem azi aspectele însemnate din marele capitol al istoriei cărții românești vechi, cum ar fi cele referitoare la prezența cărții manuscrise și tipărite în biserici, alături de care s-ar putea aminti aceea a icoanelor pe sticlă sau lemn, a diverselor broderii, a antimiselor, prapurilor și altor odăjdii bisericești folosite în serviciul liturgic. Toate acestea constituie elemente de istorie culturală de mare importanță care ne dau măsura interesului din lumea satului pentru citit și scris și a gustului și sensibilității pentru frumos a țăranului din trecut.

Precizările de mai jos, pe care le aducem în legătură cu circulația cărții românești vechi în Transilvania, se bazează pe datele oferite de un număr de 37 de inventare bisericești întocmite de preoții locali și înaintate de aceștia sau de protopopi forului central episcopal. Aceste inventare erau întocmite de regulă cu prilejul vizitelor canonice și a succesiunilor parohiale, în acest din urmă caz noul preot avînd obligația să alcătuiască și să înainteze episcopiei catagrafia bunurilor de tot felul ale bisericii pe care urma să o păstorească.

Inventarele din care reținem consemnările de carte românească veche provin din biserici parohiale și filiale aparținînd diecezei episcopiei de Gherla-Cluj, privind geografic sate din nordul și centrul Transilvaniei. De la această instituție ecleziastică am valorificat material arhivistic similar și cu alte prilejuri[1], încît prin contribuțiile de față dorim să completăm datele deja publicate.

•

I. ABRUD, jud. Alba, 14 noiembrie 1932: *Apostol*, Blaj, 1841; *Apostol*, Blaj, 1900; *Catavasier*[1], *Cazanie*, 1699[2]; *Ceaslov*, Sibiu; *Evan-*

[1] Avram Andea, Susana Andea, *Date despre cartea românească veche din județul Satu Mare*, în *Satu Mare. Studii și comunicări*, V—VI(1981—1982), p. 211—222; idem, *Date despre cartea românească veche din județele Cluj și Bistrița-Năsăud*, în *ActaMN*, XIX(1982), p. 695—708; idem, *Date despre cartea românească din Sălaj*, în *ActaMP*, VI(1982), p. 341—352; idem, *Date despre cartea românească veche din Maramureș*, în *ActaMN*, XX(1983), p. 783—802; idem, *Date privind cartea românească veche din nord-vestul Transilvaniei*, în *ActaMN*, XXI(1984), p. 795—799; idem, *Date noi despre cartea românească veche în nord-vestul Transilvaniei*, în *AIIC*, XXX(1990), p. 47—57.

ghelie, Blaj, 1786, chirilice[3]; *Evanghelie*, Blaj, 1871; *Evhologhion*, Blaj, 1874[4]; *Liturghier*, Blaj, chirilice; *Liturghier*, Blaj, 1905; *Liturghier*, Blaj, 1931; *Minei*, Rîmnic, 1837[5]; *Octoih*; *Octoih*, Blaj, 1807[6]; *Octoih*, Sibiu; *Octoih*, Sibiu, 1842; *Penticostar*, Rîmnic, 1743; *Strastnic*, Blaj, 1871[7]; Triod, Blaj, 1831[7]; *Matricole* începînd cu 1786; *Şematismul* tipărit la Blaj în 1835 şi alte cărţi din a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi începutul secolului următor (Arhivele Statului Cluj-Napoca, Fond Episcopia gr. cat. Cluj-Gherla, Doc. nr. 1036/1933)[8].

1. Posibilă ediţia de Blaj din 1824, un asemenea exemplar fiind înregistrat de N. Iorga, *Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramureşene*, II, Bucureşti, 1906, p. 27—28.

2. Bălgrad.

3. Anul evident greşit, lipsind o asemenea ediţie. N. Iorga, *op. cit.*, consemnează o ediţie din 1817.

4. Este posibil ca preotul, din neatenţie, să fi inversat la această tipăritură, ca şi la *Strastnic* şi *Triod*, cifra zecilor cu a sutelor. Dealtfel, N. Iorga, *op. cit.*, înscrie ediţia corectă din 1784.

5. Corectă ediţia din 1737, înregistrată şi de N. Iorga, *op. cit.*

6. Anul greşit, lipsind o asemenea ediţie în *BRV* şi la Daniela Poenaru, *Contribuţii la bibliografia românească veche — CBRV*, Tîrgovişte, 1973.

7. Preotul a inversat cifra zecilor cu aceea a sutelor, N. Iorga, *op. cit.*, consemnînd ediţiile din 1817, respectiv din 1813.

8. N. Iorga, *op. cit.* dă următoarele tipărituri, reproducînd şi însemnările unora: *Antologhion*, 1737 cu însemnări din 1738 şi 1800; *Catavasier*, 1824; *Chiriacodromion*, Bălgrad, 1699 cu însemnare din 1800; *Evanghelie*, 1817; *Evhologhion*, 1784 cu însemnare din 1801; *Penticostar*, 1743; *Polunoştînţa* din Rîmnic (?); *Strastnic*, 1817 şi *Triod*, 1813.

II. ASUAJU DE JOS, jud. Maramureş, 1 aprilie 1877: *Apostolier*, Blaj, 1802; *Catavasier*, Blaj, 1769; *Evanghelie*, Blaj, 1776; *Evhologhion*, Blaj, 1845; *Liturghier*, Blaj, 1807; *Minologhion*, Rîmnic, 1766; *Octoih*, Blaj, 1792; *Orologhier*, Blaj, 1793; *Penticostar*, Blaj, 1808; *Psaltire*, Blaj, 1780; *Strastnic*, Blaj, 1804; *Triod*, Blaj, 1771; arhiva parohială cuprinzînd *matricolele* botezaţilor (1824—1858), a cununaţilor (1848—1857) şi a morţilor (1824—1858) (Doc. nr. 3200/1877)[1].

1. Inventarul întocmit la 23 martie 1917 nu cuprinde decît titlul cărţilor, cf. Avram Andea, Susana Andea, *Date despre cartea românească veche din Maramureş*, p. 784.

III. BAIA DE ARIEŞ, jud. Alba, 12 decembrie 1932: tipăriturile bisericii sînt consemnate la modul general, fiind individualizată doar *Biblia* „bobiană", adică a lui Samuil Micu (Doc. nr. 1036/1933).

IV. BOIU MARE, jud. Maramureş, 20 februarie 1933: între cărţile înregistrate doar nominal (*Liturghier*, *Evanghelie*, *Cazanie* etc.) figurează şi *Biblia* „cu litere cirile", fiind posibilă ediţia de Blaj din 1795 (Doc. nr. 3075/1933).

V. CĂLINEŞTI, jud. Satu Mare, 20 ianuarie 1878: *Antologhion*, Rîmnic, 1737; *Biblia*, 1795[1]; *Cartea patimilor*[2]; *Cartea de predici*, Rîmnic, 7256 (1748)[3]; *Catavasier*, fără foaia de titlu; *Epistolariu*, Blaj, 1767; *Evanghelie*, Blaj, 1776; *Evhologhion*, Blaj, 1784; *Liturghier*, 7267 (1759)[4]; *Octoih*, Rîmnic, 1750; *Orologhion*, Rîmnic, 1753; *Penticostar*, Blaj, 7251

(1743)[5]; *Psaltire*, Bucureşti, 1764[6]; *Testamentul Nou*, fără început[7]; *Triod*, fără foaia de titlu; *antimis* de la episcopul de Muncaci Emanuel Olsavszky din 1754 şi un altul de la episcopul de Gherla Ioan Alexi din 1858 (Doc. nr. 965/1878)[8].

1. Blaj.
2. Adică *Strastnic*.
3. *Cazanie*.
4. Ediţia de Bucureşti, Rîmnic sau Iaşi, (*BRV*, II/145—147 şi IV/75).
5. Tipărit la Bucureşti, preotul trecînd din greşeală ca loc de tipărire Blajul. Exemplarul a fost cumpărat în 1753, cf. Elena Bărnuţiu, *Cartea veche românească din sec. XVIII în judeţul Satu Mare. Catalog selectiv*, Satu Mare, 1980, p. 9.
6. Lipsă în BRV şi CBRV. Ediţii din 1764 avem de la Blaj şi Rîmnic.
7. Posibil ediţia de la Bălgrad (1648).
8. Avram Andea, Susana Andea, *Date despre cartea românească veche din judeţul Satu Mare*, p. 217—218, publică inventarul din 24 noiembrie 1864 care cuprinde aceleaşi titluri.

VI. CERTEGE, jud. Alba, 30 decembrie 1932: printre cărţile nominalizate la modul general este consemnată şi *Biblia de la Blaj* (Doc. nr. 1036/1933).

VII. CETAN, com. Vad, jud. Cluj, 22 mai 1858: între cele 14 cărţi, figurează şi o *Cazanie*[1], *Biblia*[2] şi *Propovedania*[3] (Doc. nr. 2194/1858)[4].

1. Din 1643 a lui Varlaam, cumpărată de familia săteanului Dumitru Galea încă din anul 1645 cf. Francisc Kiss, *Date noi privind circulaţia „Cazaniei" lui Varlaam în Transilvania*, în *Steaua*, XIX(1968), nr. 11, p. 127—128; Nicolae Edroiu, *Exemplarul din Cetan (Dej) al Cazaniei lui Varlaam*, în *Mitropolia Ardealului*, XVI (1971), nr. 7—8, p. 564—566; Florian Dudaş, *Cazania lui Varlaam în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1983, p. 239—240.
2. Probabil ediţia din 1795 de la Blaj.
3. De Samuil Micu sau Petru Maior.
4. Cu ani în urmă, la biserică au fost înregistrate următoarele cărţi vechi româneşti: *Apostol*, Blaj, 1767; *Evanghelie*, Blaj, *Minologhion*, Blaj, 1781; *Octoih*, Blaj, 1783 şi *Strastnic*, Blaj, 1817, exemplar cumpărat în 1889 cf. Graţiana Alicu, *Circulaţia cărţii vechi româneşti în judeţul Cluj*, în *ActaMN* XVI (1979), p. 794.

VIII. CÎŢCĂU, jud. Cluj, 27 aprilie 1871: în biserica bărbaţilor, pe lîngă diverse titluri, sînt consemnate *Biblia Mare*[1] şi *Propovedania*[2] (Doc. nr. 1167/1871)[3].

1. Ediţia de Blaj din 1795 cf. inventarul din 1857 publicat.
2. Figurează şi în inventarul din 1867, fiind a lui Samuil Micu sau Petru Maior.
3. Datele inventarului din 28 februarie 1857 au fost publicate, cf. Avram Andea, Susana Andea, *Date despre cartea românească veche din judeţele Cluj şi Bistriţa-Năsăud*, p. 699.

IX. DĂBÎCA, jud. Cluj, 31 decembrie 1932: *Apostol*, 1683[1]; *Apostol*, latine; *Cazanie*, cu chirilice[2]; *Evanghelie*, 1760[3]; *Evanghelie*, 1900; *Mineiul* „sărbătorilor cu cirile manuscris din 1755, stare bună", *Minei* în 2 tomuri, 1910—1913; *Penticostar*, chirilice; *Strastnic*, 1753[4]; *Strastnic*, 1813[5]; 2 *Strastnice*, latine; *Triod*, 1771[6]; *Triod*, 1890 şi „iconostas cu 19

icoane şi în dosul iconostasului sînt 8 icoane vechi şi uşă împărătească veche" (Doc. 1288/9/1933)[7].

1. De Bucureşti.

2. Posibilă ediţia din 1732 de la Bucureşti, un asemenea exemplar fiind prezent cu ani în urmă la biserică, cf. Graţiana Alicu, *op. cit.*, XVII (1980), p. 772—773.

3. De Bucureşti.

4. De Blaj.

5. Posibil de Blaj din 1817.

6. De Blaj.

7. Graţiana Alicu, *op. cit.*, p. 772—773 consemnează următoarele tipărituri: *Apostol*, Bucureşti, 1683, cu însemnare de cumpărare la 1787; *Ceasoslov*, Blaj, 1778; *Chiriacodromion*, Bucureşti, 1732, *Liturghii*, Blaj, 1756; *Octoih*, Blaj, 1825, *Strastnic*, Blaj, 1753 şi *Triod*, Blaj, 1771.

X. DĂBÎCENI, com. Ileanda, jud. Sălaj, 31 decembrie 1932: printre titlurile înregistrate de preot figurează şi „Carte de predică de P. Maior" (Doc. nr. 3075/1933).

XI. DEALU MARE, com. Coroieni, jud. Maramureş, 14 decembrie 1857: *Biblia*, Blaj, 1795; *Cazanie*, Bucureşti, 1732; *Evanghelie*, Blaj, 1765; *Minei*, Rîmnic, 1752; *Penticostar*, Blaj, 1765[1]; *Psaltire*, Rîmnic, 1794[2]; *Triod*, Blaj, 1761[3] (Doc. 267/1858).

1. Anul greşit, posibilă ediţia din 1768.

2. Lipsă în BRV şi CBRV, posibilă ediţia din 1793.

3. Probabil ediţia din 1771.

XII. DÎRJA, com. Panticeu, jud. Cluj, decembrie 1932: între tipăriturile bisericii amintită şi *Biblia cea Mare*[1] (Doc. 1288/10/1933).

1. Posibilă ediţia de la Blaj din 1795.

XIII. DRAGHIA, com. Coroieni, jud. Maramureş, 31 decembrie 1857: *Apostol*, Blaj, 1767; *Biblia*, Blaj, 1770[1]; *Catavasier*, Blaj, 1762; *Cazanie*, Iaşi, 1643; *Evanghelie*, Blaj, 1765; *Liturghier*, Blaj, 1765[2]; *Oftaiu*, Blaj, 1770[3]; *Penticostar*, Blaj, 1768; *Strastnic*, Blaj, 1773 şi *Triod*, Blaj, 1800 (Doc. 267/1858).

1. Anul evident greşit în loc de 1795.

2. Probabil 1775.

3. *Octoih*.

XIV. FIRIZA, jud. Maramureş, 2 august 1876: *Apostol*, Blaj, 1767; *Catavasier; Evangheliar; Evhologhion*, Blaj, 1784; *Liturgher, 1807*[1]; *Minei*, Blaj, 1781; *Molitvelnic*, Blaj, 1860; *Orologhion*, 1808[1]; *Penticostar*, Blaj, 1768; *Strastnic*, Blaj, 1773; *Triod*, Blaj, 1771 şi antimis de la episcopul Ioan Alexi din 1858 (Doc. 4200/1876)[2].

1. De Blaj.

2. Inventarele din 1857 şi 1858 au fost publicate de Avram Andea şi Susana Andea, *Date despre cartea românească veche din Maramureş*, p. 791.

XV. GĂDĂLIN, com. Jucu, jud. Cluj, 31 decembrie 1932: între cărţile consemnate la modul general figurează şi *Biblia veche*[1], *Cazania* tipărită în anul 1669[2], *Mineiul* de la Blaj din 1838 şi 6 tomuri de matricole ale botezaţilor, cununaţilor şi morţilor începînd cu anul 1826. În biblio-

teca parohială sînt înregistrate o serie de cărți din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului nostru (Doc. 1288/12/1933)[3].

1. Posibilă ediția din 1795 de la Blaj.

2. Posibilă ediția din 1699 de la Bălgrad.

3. Grațiana Alicu, *op. cit.*, XVII (1980), p. 774—775 consemnează următoarele tipărituri: *Biblia*, Blaj, 1795; *Chiriacodromion*, Bălgrad, 1699; *Evanghelie*, Blaj, 1776, cu însemnare din 1862; *Evanghelie*, Blaj, 1817; *Evanghelie*, Rîmnic, 1746; *Penticostariu*, Blaj, 1768, cu însemnare din 1787 că a fost dat popii Ghiorghie din Gădălin; 2 *Strastnice*, Blaj, 1817 și *Triod*, Rîmnic, 1761 cu însemnare din 1943.

XVI. ICLOZEL, com. Iclod, jud. Cluj, 1 decembrie 1932: aproape toate cărțile consemnate sînt tipărituri din secolul nostru, excepție făcînd *Penticostarul Mare*, 1780[1] (Doc. 1288/15/1933).

1. De București.

XVII. ILIȘUA, com Șărmășag, jud. Sălaj, 1 martie 1933: cele mai multe dintre cărți sînt date doar nominal, despre cîteva precizîndu-se anii de tipărire: *Evanghelie*, 1775[1]; *Evanghelie*, 1900; *Minei*, 1751[2]; *Octoih mare*, 1854 și *Triod*, 1751[3] (Doc. 2565/1933).

1. De București.

2. De Blaj.

3. Probabil ediția de la Blaj din 1771, preotul citind greșit anul.

XVIII. INĂU, com. Someș-Odorhei, jud. Sălaj, 23 ianuarie 1877: *Apostol*, „tipărit sub chir Neofit de la Crit"[1]; *Cazanie*, Alba Iulia, 1799[2]; *Evanghelie*, București, 1782[3]; *Evhologhion*, Blaj, 1715[4]; *Liturghier*, Tîrgoviște, 1713; *Triod* și *Strastnic* „laolaltă tipărit în Rîmnic în 1761"[5], și un antimis sfințit de episcopul Ioan Lemeni în 1841 și un altul din 1858 de la Ioan Alexi (Doc. 917/1877)[6].

1. București, 1743.

2. Anul corect 1699.

3. Probabil 1682, dacă avem în vedere că preotul a citit prin plusare și cifra sutelor de la *Cazania* de Bălgrad.

4. Anul corect 1815.

5. Pentru *Strastnic*, locul și anul tipăririi sînt diferite, pentru tiparnița din Rîmnic lipsind un asemenea titlu, cf. A. F. Nicolescu, Gh. Rădulescu, *La 275 de ani de la înființarea tipografiei rîmnicene: Rîmnicu Vîlcea vechi centru tipografic*, în *Mitropolia Olteniei*, XXXII (1980), nr. 3—6, p. 490.

6. În 1984 erau consemnate următoarele cărți ale bisericii din Inău: *Apostol*, Blaj, 1767; *Catavasier*, 1859; *Ceaslov*, Sibiu, 1859; *Chiriacodromion*, Alba Iulia, 1699; *Evanghelie*, Blaj, 1765 și *Octoih*, 1810, cf. Ana Cînda, *Colecțiile de carte veche românească din depozitele eparhiale de la Șimleul Silvaniei și Zalău*, în *ActaMP*, VIII (1984), p. 603.

XIX. JUCU DE JOS, com. Jucu, jud. Cluj, 12 noiembrie 1932: *Apostol* cu caractere latine; *Apostol* vechi[1]; *Evanghelie* nouă; *Evanghelie* din vremea episcopului Bob[2]; *Evhologhion* nou; *Evhologhion* vechi; *Liturghier* de „București sub mitrop. Ungrovlahiei, 1698"[3]; 2 *Liturghiere* cu caractere latine; *Minei* „de sub mitrop. Ungrovlahiei"[4]; *Minei* nou; *Octoih*; *Octoih mare*; *Octoih mic*; *Penticostar* de sub Bob[5]; *Penticostar* nou; *Psaltire* și *Strastnic*[6] (Doc. 1288/17/1933)[7].

1. Probabilă ediția de București din 1683.
2. Blaj, 1817. Posibil și înțelesul de procurată sub Bob, situație în care avem *Evanghelia* tipărită la Blaj în 1765 și cumpărată pentru biserică în 1811.
3. Anul greșit.
4. Probabilă o ediție de secol XVIII a *Antologhionului* de București (1736, 1766, 1777 și 1786).
5. Blaj, 1786 sau 1808. Posibil și înțelesul de cumpărat sub episcopul Bob și atunci avem ediția de Blaj din 1768, exemplar care aparținea bisericii încă din 1 mai 1837.
6. Posibil de Blaj, 1773, exemplar dăruit bisericii în 1804 de episcopul Ioan Bob.
7. Grațiana Alicu, *op. cit.*, XVI (1979), p. 797—799 înregistrează următoarele tipărituri pentru biserica Juc-Herghelie: *Apostol*, București, 1683, cu însemnare din 14 martie 1826 că aparținea bisericii din Jucu de Jos; *Evanghelie*, Blaj, 1765, cu însemnare că a fost cumpărată pentru biserica din Jucu de Jos la 1 martie 1811; *Liturghier*, București, 1729; *Octoih*, Rîmnic, 1742; *Penticostar*, Blaj, 1768, cu însemnare că la 1 mai 1837 aparținea aceleiași biserici; *Strastnic*, Blaj, 1773, cu însemnare că a fost dăruit bisericii din Jucu de Jos de episcopul Ioan Bob la 9 aprilie 1804; *Triod*, Blaj, 1771, cu însemnare de apartenență la aceeași biserică și *Triod*, Blaj, 1813.

XX. LEMNIU, com. Letca, jud. Sălaj, 31 decembrie 1932: între cărțile date nominal și însoțite de determinativul „vechi" sau „nou" este consemnată și *Biblia*[1], *Propovedania*[2] și *Strastnic* „vechi, tipărit în București pe vremea lui Nic. Al. Mavrocordat"[3] (Doc. 3075/1933)[4].

1. Posibilă ediția din 1795 de la Blaj.
2. De Samuil Micu sau Petru Maior.
3. București, 1726.
4. Ana Cînda, *op. cit.*, p. 600 înregistrează următoarele tipărituri: *Apostol*, Rîmnic, 1747; *Catavasier*, Blaj, 1777; *Liturghier*, sec. XVIII; *Evanghelie*, Rîmnic, 1746; *Minei*, sec. XIX și *Penticostar*, Sibiu, 1805. Fl. Mureșan, în *Cazania lui Varlaam 1643—1943. Prezentare în imagini*, Cluj, 1944, p. 209 și 229 consemna în 1944 la biserică un exemplar incomplet din *Cazania* lui Varlaam. Menționăm că în inventarul de mai sus nu figurează nici o *Cazanie* și nici în localitate nu se mai păstrează azi exemplarul amintit, cf. Florian Dudaș, *op. cit.*, p. 309.

XXI. LUJERDIU, com. Cornești, jud. Cluj, 29 decembrie 1932: *Apostolier*, Blaj, 1911; *Apostolier*, Rîmnic, 1747; *Catavasier*, Blaj, 1793; *Cazanie*, București, 1768[1]; *Evanghelie*, 1918; *Evanghelie*, Blaj, 1875; *Liturghier*, Blaj, 1773[2]; *Liturghier*, 1775[3]; *Liturghier*, 1931; *Minei*, București, 1765; *Molitvelnic*, Blaj, 1793; *Molitvelnic*, București, 1781[4]; *Octoih mare*, București, 1746; *Octoih mare*, București, 1761[5]; *Orologhion*, Blaj, 1793; *Penticostar*, Rîmnic, 1743; *Strastnic*, Blaj, 1773 și *Triod*, Blaj, 1771 (Doc. 1288/20/1933)[6].

1. Exemplar consemnat și de Ioana Cristache Panait, *Tipăritura bucureșteană din veacul al XVIII-lea în satele transilvănene*, în *Glasul Bisericii*, XXXI (1972), nr. 11—12, p. 1235.
2. Anul este greșit.
3. De Blaj.

4. După inventarul din 1860 ar fi ediția din 1741.

5. Anul este greșit.

6. Inventarul bisericii din 21/9 martie 1860 publicat de Avram Andea și Susana Andea, *Date despre cartea românească veche din județele Cluj și Bistrița-Năsăud*, p. 702.

XXII. PETROVA, jud. Maramureș, 24 decembrie 1859: se arată că toate cărțile bisericești și parohiale au ars în 1857, biserica folosindu-se de cărți împrumutate de la alte biserici. Sînt consemnate următoarele cărți noi cumpărate după incendiu: *Epistolariu*, Sibiu, 1851, dăruit de Ana Dunca; *Liturgicon*, Sibiu, 1852, dăruit tot de Ana Dunca și *Psaltire*, Sibiu, 1857, dăruită de Ludovic Rednik (Doc. 1945/1869).

XXIII. PÎGLIȘA, com. Dăbîca, jud. Cluj, 14 decembrie 1932: între cărțile bisericii, date nominal, este consemnată și o *Evanghelie*, 1760[1] (Doc. 1288/23/1933).

1. De București.

XXIV. POIANA ILVEI, com. Măgura Ilvei, jud. Bistrița-Năsăud, 31 decembrie 1932: între tipăriturile nominalizate ale bisericii figurează și *Biblia* lui Clain (Doc. 3486/1933).

XXV. PONOREL, com. Vidra, jud. Alba, 10 ianuarie 1933: cărțile înregistrate la modul general, individualizîndu-se doar *Biblia* lui Clain (Doc. 1036/1933)[1].

1. N. Iorga, *op. cit.*, p. 150—151 consemnează o inscripție din 1727 a bisericii și următoarele cărți: *Apostol*, 1802; *Catavasier*, 1793; *Chiriacodromion*, Bălgrad, 1699, cu însemnare din 1756; *Evanghelie*, 1776; *Liturghier*, 1775; *Minologhion*, 1781; *Octoih*, 1792; *Penticostar*, 1743 și *Triod* din sec. al XVIII-lea cu o însemnare despre preț.

XXVI. PRUNENI, com. Aluniș, jud. Cluj, 23/11 martie 1860: *Apostol*, vechi; *Catavasier*, 1824[1]; *Cazanie*, veche[2]; *Minei*, Blaj, 1838; *Propovedanie*[3]; *Strastnic*, Blaj, 1817, un *antimis* de la episcopul Lemeni și *matricole* bisericești începînd cu anul 1824 (Doc. 767/1860)[4].

1. Blaj.

2. Posibilă ediția din 1732 de la București, cf. Ioana Cristache Panait, *op. cit.*, p. 1235.

3. De Samuil Micu sau Petru Maior.

4. Inventarul din 8 iulie 1872 publicat de Avram Andea și Susana Andea, *op. cit.*, p. 704.

XXVII. RĂSCRUCI, com. Bonțida, jud. Cluj, 1 ianuarie 1933: între cărțile consemnate doar cu titlul figurează și *Biblia* lui Samuil Klein (Doc. 1288/24/1933).

XXVIII. ROMULI, jud. Bistrița-Năsăud, 5 februarie 1933: *Apostol*, Blaj, vechi; *Apostol*, Blaj, 1878; *Apostol*, Blaj, 1911; *Catavasier*, Blaj, stare slabă; *Evanghelie*, Blaj, 1765; *Evanghelie*, Blaj, 1900; *Evhologhion*, Blaj, 1893; *Evhologhion*, Blaj, 1912; *Liturghier*, Blaj, 1870; *Liturghier*, Blaj, 1893; *Liturghier*, Blaj, 1931; *Minei*, Blaj, 1913, 2 vol.; *Minei* „tipărit în anul 1745 în Rîmnicu Moldovei"[1]; *Octoih mare*, Blaj, 1760, stare slabă; *Octoih-Penticostar*, Blaj, 1875; *Octoih-Penticostar*, Blaj, 1878; *Orologhion*, Blaj, 1892; *Orologhion*, Blaj, 1912; *Penticostar mare*, Blaj, 1768; *Penticostar mic*, Blaj, 1912; *Strastnic*, Blaj, stare slabă; *Strastnic*, Blaj, 1929; *Triod*, Blaj, 1870; *Triod*, București, 1775, stare slabă[2], *antimis*

sfințit de episcopul Ioan Alexi în 1858 și mai multe cărți noi în „biblioteca parohială" (Doc. 3487/1933)[3].

1. De fapt Rîmnicu Vîlcea.

2. Anul greșit, lipsă din BRV și CBRV.

3. Un inventar din anul 1942 publicat de Avram Andea și Susana Andea, *op. cit.*, p. 705.

XXIX. ROȘIA MONTANĂ, jud. Alba, 10 decembrie 1932: cărțile bisericii sînt consemnate doar cu titlul, fiind înregistrat și un exemplar din *Predicile* lui Maior (Doc. 1036/1933).

XXX. SĂCĂȘENI, jud. Satu Mare, 15 aprilie 1857: în biserica reparată la 1837 sînt consemnate de preot cărțile: *Apostol*, Blaj, 1802; *Catavasier*, Blaj, 1762; *Cazanie* din București, 1646, in folio[1]; *Evanghelie*, Blaj, 1765; *Liturghier*, Blaj, 1807; *Minei*, Blaj, 1781; *Octoih*, București, 1720; *Orologhion*, vechi; *Strastnic*, Blaj, 1784[2]; *Triod*, Blaj, 1813, *antimis* din 1796 de la Blaj și *matricole* vechi (Doc. 858/1857).

1. Anul greșit. Posibilă o ediție de secol XVIII.

2. Anul greșit. Ediții de la Blaj se cunosc din anii 1753, 1773, 1804 și 1817.

XXXI. SĂLCIUA DE JOS, jud. Alba, decembrie 1932: *Apostol*, Blaj, 1761; *Apostol*, Blaj, 1911; *Biblie*, 1695[1]; *Cazanie*, 1732[2]; *Evanghelie*, Blaj, 1760; *Evanghelie*, Blaj, 1900; 5. *Evhologhione*, toate de Blaj; *Liturghier*, Blaj, 1907; *Liturghier*, Blaj, 1913; *Liturghier*, Blaj, 1931; *Minei*, Blaj, 1751; *Minei*, Blaj, 1913; *Octoih*; *Penticostar*; *Predici funebrale*, 1927, 2 tomuri; *Psaltire*, Sibiu, 1915; *Strastnic*, Blaj, 1773; *Strastnic*, Blaj, 1930; *Triod*, Blaj, 1771; *Triod*, Blaj, 1930 și diverse cărți moderne în biblioteca parohială (Doc. 1036/1933).

XXXII. SÎNTIOANA, com. Țaga, jud. Cluj, 31 martie 1877; tipăriturile existente în biserică sînt date la modul general, printre ele figurînd și *Biblia*[1] (Doc. 2717/1877)[2].

1. Posibilă ediția din 1795 de la Blaj.

2. Grațiana Alicu, *op. cit.*, XVIII (1981), p. 693—694 consemnează următoarele tipărituri: *Apostol*, Blaj, 1767; *Evanghelie*, Blaj, 1765; *Octoih*, Blaj, 1770; *Strastnic*, Blaj, 1817 și *Triod*, Blaj, 1813.

XXXIII STRÎMBU, com. Chiuiești, jud. Cluj, 23 august 1869: *Apostol*, Blaj, 1802; *Apostol*, București, 1704[1]; *Catavasier grecesc-românesc*, fără început[2]; *Catavasier românesc*, Blaj, 1762; *Cazanie*, Rîmnic, 1781; *Ceaslov*, Blaj, 1793; *Evanghelie*, Blaj, 1765, sub Atanasie Rednic; *Liturghier*, Blaj, 1756, sub Petru Pavel Aron; *Liturghier*, Sibiu, 1798; *Minei*, Blaj, 1781, sub Grigore Maior; *Molitvelnic*, Blaj, 1757; *Molitvelnic*, Blaj, 1815; *Oftaiu*, Blaj, 1760[3]; *Penticostar*, Blaj, 1768; *Predicile* lui Petru Maior, Buda, 1810; *Propovedania la morți* de Samuil Clain, Blaj, 1784; *Psaltirea profetului David*, Sibiu, 1847; *Strastnic*, Blaj, 1753; *Testamentul Vechi și Nou*, Blaj, 1795; *Triod*, Blaj, 1771; *matricole* bisericești începînd cu anul 1802 și un *protocol* de vizitațiuni canonice începînd din 1835 (Doc. 2523/1868)[4].

1. De Buzău.

2. Sibiu, 1803 (BRV, II, p. 445).

3. Adică *Octoih*.

4. Inventarul din 10 septembrie 1916, mult mai sărăcăcios, a fost publicat de Avram Andea și Susana Andea, *op. cit.*, p. 706.

XXXIV. TÎRGU LAPUȘ, jud. Maramureș, 21 iunie 1866: *Apostoleriu* de sub Basaraba, 1704[1]; *Catavasier*, fără frontispiciu; *Cazania* de la 1 septembrie, fără frontispiciu; *Contiunile* lui Meteș[2]; *Evanghelie* de sub Maria Teresia, Blaj, 1765; *Liturghier*, Sibiu, 1748[3]; *Minei* de sub Iosif al II-lea, 1781[4]; *Molitvelnic* de sub Iosif al II-lea, 1844[5]; *Octoih* de sub Maria Teresia, Blaj, 1770; *Octoih mic*; *Penticostar*, Blaj, 1768; *Propovedania* de Blaj, 1784[6]; *Psaltire*; *Strastnic* de la Maria Teresia, 1753[7] și *Galeria icoanelor sfinte*[8] (Doc. 2729/1866)[9].

1. De Buzău.
2. Adică *Predicile*.
3. Anul corect 1798.
4. Blaj.
5. Anul corect 1784.
6. A lui Samuil Micu.
7. Blaj.
8. Viena, 1861.
9. Inventarul din 1 martie 1873 a fost publicat de Avram Andea, *Date noi despre cartea românească veche în nord-vestul Transilvaniei*, în *AIIC*, XXX (1990—1991), p. 56.

XXV. TURȚ, jud. Satu Mare, 31 ianuarie 1879: *Apostol*, Blaj, 1767; *Catavasier*, Blaj, 1793; *Evanghelie*, Blaj, 1765; *Liturghier*, Iași, 7267[1]; *Liturghier*, Sibiu, 1798; *Minei*, Rîmnic, 1737; *Molitvelnic*, Blaj, 1784; *Molitvelnic*, Blaj, 1868; *Octoih mare*, Rîmnic, 1750; *Octoih mic*, fără titulă; *Orologhion*, fără titulă; *Orologhion*, Blaj, 1778; *Orologhion*, Sibiu, fără an; *Penticostar*, Rîmnic, 1743; *Triod*, București, 7255[2] și 6 „cărți bisericești rusești" (Doc. 282/1881)[3].

1. 1759.
2. 1747.
3. Inventarul acestei biserici întocmit la 13 februarie 1874 a fost publicat de Avram Andea și Susana Andea, *Date despre cartea românească veche din județul Satu Mare*, p. 220.

XXXVI. UNGURAȘ, jud. , 2 octombrie 1859: între cărțile bisericii consemnate de preot doar cu titlul, figurează și *Biblia*[1], *Minei sîrbesc* și *Testamentul Nou*[2], acesta din urmă, după cum este trecut în inventar — separat de *Biblie* prin înregistrarea *Cazaniei* și *Molitvelnicului* —, constituind o tipăritură distinctă (Doc. 3568/1859).

1. Posibilă ediția de la Blaj din 1795.
2. Posibilă ediția de la Bălgrad din 1648.

XXXVII. VIȘEU DE JOS, jud. Maramureș, 20 iulie 1877: *Antologhion-Mineiu*, Rîmnic, 1745; *Biblia*, Blaj, 1795; *Carte de predici*, Viena, 1793, dăruită de reposatul preot Ștefan Simeon; *Catavasier*, Rădăuți, 7252[1]; *Chiriacodromion*, Belgradul Ardealului, 1778[2]; *Epistolariu*, Buzău, 1743; *Evanghelie*, București, 1742; *Liturghier*, Blaj, 1870; *Liturghier*, Iași, 7287[3]; *Noul Testament*, tipărit în Belgradului, 1748[4]; *Octoih* vechi, Blaj; *Octoih*, București, 1701[5]; *Orologhion*, București, 1777; *Orologhion*, Rădăuți, 1745; *Penticostar*, Rîmnic, 1743; *Psaltire*, Iași, 1743; *Ritual*, Iași, 1749; *Ritual*[6], fără titlu; *Triod*, Iași, 1747 și un *antimis* sfințit de episcopul Ioan Alexi, toate aflate în biserica construită în 1679 cu cheltuiala lui Ștefan Pop (Doc. 592/1878)[7].

1. Adică 1744.
2. Corect 1699.

3. Anul citit greşit, tipăritura fiind nu din 1779, ci din 1759.
4. Corect 1648.
5. Anul greşit, lipsă o asemenea ediţie în BRV şi CBRV.
6. Adică *Molitvelnic.*
7. Inventarul din 29 ianuarie 1860 a fost publicat de Avram Andea şi Susana Andea, *Date despre cartea românească veche din Maramureş,* p. 801. Ioan Bîrlea în *Însemnări din bisericile Maramureşului,* Bucureşti, 1909, p. 205—207 înregistrează următoarele cărţi: *Antologhion,* Rîmnic, 1745; *Apostol,* Buzău, 1743; *Biblia,* Blaj, 1795; *Catavasier,* 1768; *Ceaslov,* Rădăuţi, 1745; *Chiriacodromion,* Bălgrad, 1699; *Evanghelie,* Bucureşti, 1742; *Evhologhion,* Iaşi, 1744; *Liturghier,* Blaj, 1817; *Liturghier,* Iaşi, 1759; *Octoih,* cu însemnări din 1757 şi 1768; *Penticostar,* Rîmnic, 1743 şi *Triod,* Iaşi, 1747.

SUZANA ANDEA — AVRAM ANDEA

LE LIVRE ROUMAIN ANCIEN DANS LES INVENTAIRES D'ÉGLISE DE TRANSYLVANIE

(Résumé)

Les auteurs présentent le résultat partiel de la recherche portant sur la diffusion du livre roumain ancien dans la Transylvanie. Dans ce but on a utilisé les données de 37 inventaires d'église de 37 localités.

Les données de ces inventaires démontrent que le livre roumain ancien, imprimé dans les Principautés Roumaines jusqu'en 1830, est répandu dans toutes les provinces habitées par les Roumains, les frontières politiques ne pouvant pas empêcher sa circulation. Pour les besoins de l'église le livre nécessaire au culte religieux a été procuré des imprimeries de Jassy et de Rădăuţi (Moldavie), de Bucarest, de Buzău, de Rîmnic et de Tîrgovişte (Valachie), de Bălgrad, de Blaj et de Sibiu (Transylvanie) et de Vienne.

L'interpretation complexe des matériaux présentés analytiquement, sous forme de régistre alphabétique des localités inventariées, va être réalisée dans une prochaine étude concernant le livre roumain ancien de la Transylvanie.

REVOLUȚIA ROMÂNĂ DE LA 1848—1849 DIN TRANSILVANIA OGLINDITĂ ÎN GAZETA „MÁRCZIUS TIZENÖTÖDIKE" (I)

Apărută în ziua de 19 martie 1848 la Pesta, gazeta „Márczius Tizenötödike" („Cincisprezece Martie") reprezenta una dintre consecințele imediate și firești ale revoluției maghiare izbucnite la 15 martie, care avea înscris în programul său de revendicări privind transformarea modernă a țării și obiectivul garantării libertății cuvîntului și a presei. Ea va fi exponenta ideilor „tineretului din martie" (Petőfi Sándor, Jókai Mór, Vasvári Pál, Pálffy Albert etc.), adică a acelei grupări, destul de eterogenă ca proveniență, care constituia punctul de întîlnire al tuturor orientărilor politice aflate la stînga liberalismului nobiliar[1].

Gazeta va apare, zilnic, între 19 martie 1848 și 8 iulie 1849, cu o perioadă de întrerupere între 31 decembrie 1848 și 14 februarie 1849, provocată de ocuparea Pestei de către trupele imperiale, cînd, odată cu părăsirea capitalei de către guvernul și parlamentul Ungariei, și redactorii gazetei vor fi nevoiți să se mute la Debrecen. Între 14 februarie și 31 mai 1849 „Márczius Tizenötödike" va fi tipărită în acest oraș, purtînd însă mențiunea „apare la Debrecen și Cluj". Din 20 aprilie pînă în 31 mai 1849 vor exista două ediții diferite, care apar în paralel, prin editarea la Pesta a unei noi serii, cu același titlu, sub redacția lui Gaál József. În timp ce ediția din Debrecen, rămasă sub redacția inițială a lui Pálffy Albert, va promova orientarea radicală urmată încă de la început, ediția pestană va urma o linie moderată, propriu-zis liberală. Din 31 mai ediția din Debrecen își încetează apariția, cele două serii fuzionînd de fapt, la 7 iunie, într-o singură gazetă care va apare la Pesta, conducerea ei fiind din nou preluată de Pálffy Albert. În această formulă ea își continuă apariția pînă la sfîrșitul revoluției, încetînd să apară la 8 iulie 1849.

„Márczius Tizenötödike" reprezenta un organ al opoziției radicale, sprijinind ideea dobîndirii pe cale revoluționară a independenței Ungariei și străduindu-se totodată să traseze principalele măsuri în vederea atingerii acestui obiectiv. Ea va urmări în mod critic politica guvernului Batthyány, și chiar a celor următoare, combătînd în permanență moderația și tendința de soluționare pe cale pașnică a divergențelor cu dinastia habsburgică.

---

[1] Pentru revistă și gruparea din jurul ei vezi Pálffy Albert, *Egy lap keletkezése 1848-ban*, în *Budapesti Hirlap*, 1884, nr. 74; Tamás Ernő, *Pálffy Albert és a „Márczius Tizenötödike"*, în *Pesti Hirlap Vasárnapja*, 1935, nr.4—5; idem, *Az első magyar boulevard-lap, a „Márczius Tizenötödike"*, în *A Sajtó*, 1937, nr. 3—4; Fekete Sándor, *A márciusi fiatalok*. Bdp., 1950, *passim;* Kókay György, *A magyar iroda'omtörténet bibliográfiája*, II, Bdp., 1975, *sub voce*.

În acest context, gazeta va aborda pe larg problema națională din Ungaria[2]. Poziția de principiu de la care se pleca în această chestiune nu diferea de cea a guvernului și a ideologiei nobilimii liberale, potrivit căreia recunoașterea existenței unei singure națiuni politice, maghiare, reprezintă fundamentul alcătuirii de stat a Ungariei și condiția oricărei discuții pe tema unor eventuale revendicări naționale. Plecînd de la această premisă, referirile la adresa problemelor sîrbe, croate, săsești, românești, slovace, ucrainiene sau evreiești sînt extrem de frecvente, atrăgîndu-se în permanență atenția asupra importanței acestor aspecte pentru soarta Ungariei.

Prima referire la români o întîlnim în numărul din 11 aprilie 1848, unde un anume Pukolay D. relatează împrejurările eliberării lui Eftimie Murgu dintr-o închisoare pestană. Autorul articolului admiră curajul revoluționarului român, „sărac în avere, dar bogat în suflet", pe care Metternich îl întemnițase de teamă că acesta va ridica întreg imperiul și chiar Europa împotriva sa, și încheie exprimîndu-și speranța că Murgu își va folosi libertatea spre binele națiunii maghiare[3].

Atitudinea deschisă manifestată de gazetă față de români este oglindită și de faptul că în mai multe rînduri va acorda spațiu de exprimare unor personalități românești, făcînd aceasta și cu scopul de a clarifica poziția românilor în raport cu revoluția maghiară și de a elimina neîncrederea cu care erau priviți. Astfel, numărul din 10 mai 1848 dădea cuvîntul unui intelectual bănățean, care semna „I. Gy." și care presupunem a fi, după toate probabilitățile, Gheorghe Ioanovici, unul dintre membrii deputațiunii desemnate de către adunarea de la Lugoj din 16—17 mai[4]. Ioanovici aduce o serie de contraargumente convingerii existente în rîndul maghiarilor potrivit căreia, în anumite împrejurări, românii se vor alia, din motive religioase, mai degrabă cu elementul slav decît cu cel maghiar. Totodată el formula și anumite deziderate ale românilor, cum ar fi: separarea lor față de sîrbi, folosirea limbii materne în școală și biserică, precum și reprezentarea intereselor românești în parlamentul maghiar de către un român și nu de un sîrb[5].

În data de 15 mai 1848 apărea și prima relatare despre adunarea din Duminica Tomii, care este considerată drept rezultatul activității unor agitatori aflați în serviciul împăratului austriac, trimiși de acesta tocmai cu scopul de a acredita în rîndurile românilor ideea că Viena dorește să le acorde toate drepturile, dar este împiedicată în atingerea acestui obiectiv de către nobilimea maghiară. Din acest motiv românii plănuiesc o revoltă împotriva nobililor și „doar celor mai înțelepți și

---

[2] Pentru poziția de principiu a revoluției maghiare față de problema națională, cu referiri speciale la situația din Transilvania, vezi Silviu Dragomir, *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848—49*. vol. V, Cluj, 1946, p. 52—79; I. Tóth Zoltán, *Kossuth és a nemzetiségi kérdés 1848—1849-ben*, în vol. *Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára*, II, Bdp., 1952; idem. *Magyarok és románok*, Bdp., 1966 (studiile din capitolul dedicat revoluției); Spira György, *A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországán*, Bdp., 1980.

[3] *Márczius Tizenötödike*, I, 1848 (în continuare prescurtăm: *M. T., I*). nr. 23. p. 92—93.

[4] Pentru activitatea lui Ioanovici în această perioadă vezi I. D. Suciu, *Revoluția de la 1848—1849 în Banat*, Buc., 1968, p. 60—61, 63.

[5] *M. T., I*, nr. 48, p. 188.

mai buni dintre români" li se poate datora faptul că această revoltă nu a izbucnit încă. Autorul, un corespondent al gazetei, consideră că înstrăinarea românilor față de cauza revoluției maghiare ar fi regretabilă nu atît pentru că s-ar teme că aceștia „ne-ar stîrpi și ar face din noi o Valahie . . ., ci pentru că nu ar fi plăcut să luptăm cu o națiune căreia, după ce a fost atîta timp oprimată, dorim tocmai să-i dăm drepturi și libertate"[6].

Dacă situația din Ardeal începea încă din luna mai să îi neliniștească pe gazetari, cererile românilor din Partium nu întîmpină nici un fel de rețineri, acordîndu-li-se chiar spațiu în gazetă pentru publicarea lor. Astfel, în numărul din 18 mai 1848, un jurnalist maghiar semnat „Vasadi" reproducea *Petiția mai multor reprezentanți ai locuitorilor valahi din comitatele Arad, Bihor, Békés, Crasna și Timiș, aflați la Pesta, către guvernul maghiar*. După ce sublinia faptul că „seminția valahă. . . a fost întotdeauna cel mai fidel fiu al patriei sale maghiare" și „un bastion de apărare a Ungariei pe linia Dunării de Jos", petiția formula deziderate de genul celor amintite mai sus de către Gh. Ioanovici și se încheia cu exprimarea speranței că noul guvern maghiar va acorda o atenție mai mare „acestei mari familii valahe de 1,2 milioane" decît cel anterior[7].

În 23 mai 1848 apare pentru prima oară o atenționare critică adresată de către gazetă guvernului, în ceea ce privește problema românilor din Ardeal. Autorul articolului, Pálffy Albert, atrage atenția guvernului să nu se lase depășit și în Ardeal, așa cum se întîmplase în Croația, de alții, referindu-se în mod cert la austrieci. Redactorul afirma printre altele următoarele: „Poporul român este bun și fidel, liniștit, blînd și răbdător și în pofida oprimării a rămas cinstit și nestricat. Maghiarul nu se poate sprijini pe nici una dintre națiunile conlocuitoare atît de sigur ca și pe el. Românii sînt atrași spre ruși doar prin ritul răsăritean, dar sîngele lor este apusean, ei sînt romani"[8].

Numărul 62 din 26 mai 1848 prezintă un amplu editorial, semnat tot de Pálffy, în problema uniunii Ardealului cu Ungaria. Din acesta reieșea clar conștientizarea faptului că în înfăptuirea dezideratului de mai sus, care fusese formulat încă în cadrul celor 12 puncte de la Pesta, rolul hotărîtor nu îl are dieta Transilvaniei, care „nu este altceva decît cîteva sute de oameni", ci românii, care „sînt întreaga Transilvanie". „Guvernul nostru ar putea înfăptui uniunea și fără dieta Transilvaniei, dar fără români nici dieta, nici guvernul nostru. Să ne gîndim numai la ceea ce a făcut poporul în timpul lui Iosif. Cum s-a răsculat în masă, cum a vrut să înunde chiar și Ungaria . . .", așadar „uniunea Transilvaniei fără consimțămîntul românilor ar fi o treabă de care nici să nu ne apucăm. Uniunea împreună cu românii ar fi de cel mai mare folos pentru țara noastră"[9].

[6] Idem, nr. 52, p. 209—210.
[7] Idem, nr. 55, p. 220.
[8] Idem, nr. 59, p. 236. De comparat cu aprecierile lui Széchenyi István, în *A Kelet népe* (1841).
[9] *M. T., I.* nr. 62, p. 247—248. Un pasaj din acest articol este citat frecvent în istoriografia românească dedicată revoluției, sursa acestor preluări fiind probabil traducerea lui Victor Cheresteșiu, vezi *Din istoria Transilvaniei*, II, ed. a II-a, Buc., 1963, p. 62—63, unde se reproduce și un facsimil după gazeta maghiară.

Dar dacă Pálffy nu formula nici o temere în privința adoptării uniunii de către parlamentul Ungariei și dieta Transilvaniei, cu atît mai mult se îndoia de faptul că ea va fi acceptată de români. Uniunea, afirma Csernátoni Lajos, unul dintre principalii colaboratori ai gazetei, va aduce o serie de avantaje atît Ungariei, cît și Transilvaniei. Ungaria va cîștiga în Ardeal „întărire morală și economică, o țară bogată în comori naturale" și, ceea ce este mai important, „un element maghiar veritabil, neamestecat", iar Ardealul își va asigura însăși existența sa națională, primind un puternic sprijin în conjunctura în care „casa șubredă a păcii artificiale europene s-a prăbușit și din toate direcțiile se aud doar cîntece de luptă"[10].

În acest context, scrie Pálffy în același număr, românii pot fi mințiți, induși în eroare de către dușmanii cauzei maghiare. „Ei [românii] se tem că vor fi înșelați, după ce că domnii nici nu au făcut altceva decît să îi înșele". Aici Pálffy consideră oportun să menționeze următoarele: „Dacă guvernul nostru s-ar fi apucat cu puțin timp în urmă să aducă la cunoștința poporului din Transilvania că la Pesta maghiarii au un guvern propriu, un parlament propriu, care vrea să dăruiască tuturor popoarelor care se alătură maghiarilor libertate și eliberarea din iobăgie, acum ar trebui să ne temem de mai puțin rău". Din aceste motive autorul cere guvernului să întreprindă eforturi pentru cîștigarea încrederii și simpatiei românilor, aceasta mai ales prin ajutorarea intelectualității române, în primul rînd a preoțimii, în care poporul „are tot atîta încredere ca și în evanghelie", și a învățătorilor[11].

În ceea ce privește atitudinea gazetarilor de la „Márczius Tizenötödike" față de cele două principate dunărene, indicii cu privire la acest aspect reies din articolul lui Csernátoni Lajos din 30 mai 1848. Făcînd o analiză a conjuncturii externe, acesta ajunge la concluzia că în trei locuri este necesară trimiterea de agenți maghiari, și anume: la Constantinopol, „unde nu demult s-a depistat o acțiune antimaghiară", la Iași și la București, de unde „se trimit agitatori printre românii din Ardeal și Ungaria"[12].

În numărul 66 al gazetei, din 31 mai, apare și prima relatare amplă asupra adunării de la Blaj din 15 mai 1848, articolul fiind intitulat *Adunarea săsească-valahă de la Blaj*. După prezentarea revendicărilor românești, autorul afirmă că această adunare, care a fost ținută sub drapele austriece și „ilire", este unul dintre rezultatele evidente ale uneltirilor austriece, alături de situațiile critice, concomitente, din Croația, Ungaria și Cehia. Se mai relatează că românii, întorcîndu-se spre casele lor, strigau că „... lor nu le trebuie împăratul Kossuth, cel care în Ungaria i-a spînzurat pe toți românii..." și care pe deasupra nici nu este de credința lor, fiind unitarian.

Articolul îl incriminează pentru toate acestea pe episcopul Andrei Șaguna, numit „discipol vrednic al academiei ruse", adunarea fiind considerată în mare măsură opera acestuia. În continuare este amintită

[10] *M. T.*, *I*, nr. 62, p. 248.
[11] *Ibidem*.
[12] *Idem*, nr. 65. Pentru imaginea revoluției din Principate în presa maghiară vezi studiul lui Egyed Ákos, *A moldvai és havasalföldi forradalom a magyar sajtó tükrében*. în vol. *1848. Arcok, eszmék, tettek*, Buc., 1974, p. 144—161.

plecarea celor două delegații la Viena și la Cluj, avîndu-i în frunte pe episcopii Andrei Șaguna și Ioan Lemeny, ca și pe baronul Vasile Nopcea, precum și a unei a treia, secrete, pornită cu bani către secui „pentru a-i convinge că uniunea nu este bună". Totodată autorul menționează și un zvon, deși precizează că el nu îi dă crezare, conform căruia la Blaj s-ar fi împărțit și românilor 40.000 de florini în același scop al propagandei antiunioniste[13].

La sfîrșitul lunii mai trecea prin Pesta în drum spre împărat delegația română, ceea ce îl determină pe Csernátoni Lajos să îl prezinte pe unul dintre conducătorii acestei delegații, baronul Vasile Nopcea, în numărul din 1 iunie. Tonul întregului articol este ironic, batjocoritor, Nopcea fiind înfățișat drept un bețiv, un afemeiat și un cartofor notoriu, și, mai presus de toate, drept un oportunist și un renegat. Csernátoni regretă că tocmai un astfel de individ, „... căruia i-a fost rușine de originea sa, a negat-o și a vrut s-o șteargă chiar cu sînge"[14], s-a pus acum în fruntea românilor, fiind convins că Nopcea îi va conduce pe căi greșite[15].

Începînd cu luna iunie articolele din „Márczius Tizenötödike" relatează frecvent despre incidente diverse izbucnite între românii din Ardeal și autoritățile maghiare, sau între români și secui, tonul acestor relatări fiind neutru, echilibrat în majoritatea cazurilor.

În 16 iunie 1848 Csernátoni Lajos semnala un conflict declanșat între români și secui la Obreja, „... unde românii au distrus tot ce era al stăpînilor lor de odinioară", dar secuii „... fii curajoși ai hunilor, l-au reocupat și s-au așezat cu familiile lor pe aceste pămînturi..."[16]. In data de 28 iunie un oarecare „Missiak" descrie incidentele intervenite între românii răzvrătiți din zona Chioarului și deputatul Sigismund Pop, trimis în rîndurile lor pentru a-i liniști[17], iar în 3 iulie 1848 un autor nesemnat semnalează un focar conflictual și în Maramureș. În această regiune — după cum susține autorul — nemulțumirile românilor se datorează faptului că ei sînt suspectați de către guvern de neloialitate față de maghiari. Acest lucru ar putea provoca foarte ușor ura românilor, îndepărtarea lor de maghiari, ba chiar și posibilitatea ca „să vină apoi trimișii țării lor de baștină, ale căror agitații au rămas fără rezultate pînă acum din cauza dragostei profunde [a românilor] față de Ungaria...". Este interesantă și soluția propusă în încheiere de către semnatarul articolului în vederea potolirii spiritelor românești: anume aceea de numire a unui comite român în fruntea Maramureșului, în persoana lui Gavril Mihali, arătînd că acesta, pe de o parte, este foarte îndrăgit în rîndurile românilor, fiind de aceeași religie cu ei și avînd relații strînse și cu preoțimea, iar pe de altă parte va ști să reprezinte corect și interesele maghiarilor în rîndurile românilor și rușilor din Maramureș[18].

---

[13] *M. T., I*, nr. 66, p. 214—215.

[14] Csernátoni se referă la un duel pe care Vasile Nopcea l-ar fi avut cu un oarecare B., provocat tocmai de faptul că acesta l-a numit pe Nopcea român. Pentru imaginea lui Nopcea vezi și Al. Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*, II, Viena, 1852, în descrierea adunării de la Blaj.

[15] *M. T., I*, nr. 67, p. 268—269.

[16] *Idem*, nr. 80, p. 320.

[17] *Idem*, nr. 90, p. 360—361.

[18] *Idem*, nr. 94, p. 377.

Într-un alt articol, din 10 iulie 1848, Várady Antal, analizînd situația din jurul Ungariei, atrage atenția, fără să adauge și alte comentarii, asupra următorului fapt: „Știți că se plănuiește organizarea unei republici daco-romane, și aceasta cu aprobarea rușilor, ale cărei hotare să se extindă, ca granițele vechii Dacii, pînă la Tisa"[19].

Numărul 104, din 14 iulie 1848, conține o relatare din Moldova Nouă despre refuzul românilor de aici de a fi înrolați ca gardiști naționali, pentru a lupta alături de maghiari împotriva sîrbilor. Autorul relatării nu aduce însă reproșuri pentru acest lucru în primul rînd românilor, ci propriului guvern, pentru că acesta a avut „naivitatea și optimismul" să creadă că în apărarea Ungariei se poate bizui pe secui sau români[20].

„Márczius Tizenötödike" din 19 iulie 1848 citează un articol din „Kossuth Hírlap" referitor la prinderea preotului român Dragomir din Oláhlápos, despre care se spune că era un „agitator" cu o mare influență în rîndul preoțimii locale[21]. Tot în acest număr găsim și un alt articol, semnat „Mai mulți" („Többen"), care își propunea să clarifice evenimentele legate de alegerile de deputați din districtul Baia Mare din 15 iulie 1848. Autorii acestui articol dezmint relatările din „Pesti Hírlap" potrivit cărora la Baia Mare ar fi fost ales în unanimitate deputatul Kovács Lajos și că adversarul acestuia, preotul român Gheorghe Oros (Orosz György), văzînd numărul redus al susținătorilor săi, s-ar fi retras la scurt timp după aceea. Autorii afirmă că situația era tocmai inversă, favorabilă preotului român, iar cealaltă partidă s-a impus prin forță, prin intimidarea alegătorilor lui Gheorghe Oros, apelînd chiar la ajutorul gărzii naționale băimărene în acest scop. În urma confruntărilor dintre susținătorii preotului român și garda națională băimăreană, românii au avut chiar și cîteva victime, ceea ce conform părerii semnatarilor este deosebit de regretabil și de revoltător[22].

În numărul din 2 august al gazetei era reprodus un articol apărut în revista „Le National" din Franța, cu al cărui conținut jurnalistul maghiar (de altfel anonim) pare să fie întru totul de acord. Relatînd despre trecerea Prutului de către ruși, articolul din „Le National" apreciază pozitiv faptul că ei au fost stopați în regiunile sud-dunărene de către revoluția maghiară. „În asemenea împrejurări — scria gazeta — rolul Ungariei devine mai important. Ea este datoare să se comporte conform principiului dreptății și egalității nu numai cu germanii și slavii care trăiesc în interiorul ei, ci să-și extindă activitatea și peste granițele sale. Poporul român, numărînd 8 milioane, care prin idealurile sale este legat de Occident, se află acum într-un moment hotărîtor al existenței sale. Se află în joc independența, libertatea sa. Să îndeplinească deci aici Ungaria rolul pe care îl îndeplinește cu atîta liniște Franța: să ajute aceste popoare, ridicîndu-se peste propriile ei interese, călăuzită doar de ideea că acționează în interesul civilizației"[23].

În editorialul său din 19 august 1848 Pálffy Albert relatează despre dezbaterile parlamentare privind organizarea armatei maghiare. Criti-

[19] *Idem*, nr. 100, p. 401.
[20] *Idem*, nr. 104, p. 417—418.
[21] *Idem*, nr. 108, p. 433.
[22] *Idem*, p. 434.
[23] *Idem*, nr. 120, p. 483—484.

cîndu-l pe ministrul de război, Mészáros Lázár, pentru ideea acestuia de a permite Croației să aibă o armată cu structură proprie, Pálffy comentează astfel: „... auziți aceasta românilor, slovacilor, care prin numărul vostru mai degrabă puteți solicita separația decît croații, veniți, faceți un pic de circ și ministrul nostru cu inimă de iepure va deveni îndată sluga voastră umilă"[24].

În schimb, în numărul din 22 august, Heinrich János condamnă atitudinea unor ofițeri maghiari, care, la refuzul românilor de a lupta împotriva sîrbilor în regiunea orașului Subotica, le-au aplicat acestora pedepse corporale. Heinrich consideră că datorită unor asemenea comportamente brutale nici nu e de mirare că românii se îndepărtează de maghiari[25].

În 23 august 1848 apare din nou în centrul atenției mișcarea revoluționară din Țara Românească, considerată drept unul dintre elementele principale de care depinde menținerea puterii otomane în Europa și consolidarea independenței Ungariei[26].

În vara anului 1848 situația Ungariei începe să devină însă din ce în ce mai dificilă. „Să privim doar armata — se afirma în numărul 136 —, regimul din comitate, poșta, problema secuilor, românilor și sașilor, în fiecare caz putem constata doar tulburări și în nici unul succes..."[27]. Optimismul gazetarilor dispare în mare măsură, fiind înlocuit de grija față de orice eveniment care ar putea slăbi forța internă a țării. Astfel și atitudinea față de mișcările naționalităților din Ungaria va deveni mai lipsită de indulgență. Așa se explică și reproșul lui Csernátoni Lajos, în numărul din 30 august, exprimat față de românii și sașii din Transilvania, privind alegerea unui moment atît de nepotrivit pentru declanșarea mișcărilor lor naționale[28].

În luna septembrie știrile referitoare la români lipsesc aproape totalmente, cu excepția unor articole din 2, 27 și 30 septembrie. Articolul din 2 septembrie conține o acuză puternică la adresa guvernului, pentru că acesta nu a luat măsuri de preîntîmpinare a unor mișcări românești în regiunea Carpaților. Aceasta s-ar fi evitat foarte ușor prin numirea lui Gavril Mihali în funcția de comite al Maramureșului, din moment ce acesta era sprijinit de întregul comitat, „care este doar în mică parte unguresc, restul fiind românesc și rusesc". Prin excluderea lui Mihali românii au fost lăsați să creadă că nu există încredere în fidelitatea și patriotismul lor, iar pe de altă parte s-a lăsat teren liber atițătorilor[29]. Articolul din 27 septembrie[30] aparține lui Várady Antal și se referă din nou la rolul camarilei vieneze în izbucnirea mișcărilor croate, sîrbe și românești împotriva maghiarilor, iar cel din 30 septembrie[31], semnat T, ne informează despre situația critică din jurul Chioarului, unde „... poporul valah s-a răsculat și domnește cea mai groaznică anarhie". Mai mulți funcționari au fost prinși și bătuți, iar apoi duși în tabăra colo-

[24] *Idem*, nr. 135, p. 542.
[25] *Idem*, nr. 137, p. 551.
[26] *Idem*, nr. 138, p. 555.
[27] *Idem*, nr. 136, p. 547.
[28] *Idem*, nr. 144, p. 579.
[29] *Idem*, nr. 147, p. 591.
[30] *Idem*, nr. 168, p. 675—676.
[31] *Idem*, nr. 171, p. 695.

nelului Urban, la Năsăud, „cel care a provocat această mirşavă mişcare revoluţionară". Reprezentantul regal Gavril Mihali şi căpitanul suprem Teleki Sándor, trimişi în această regiune pentru liniştirea românilor, au fost primiţi cu împuşcături şi siliţi să se retragă.

Lipsa referirilor la români în această lună se datorează faptului că atenţia gazetarilor de la „Márczius Tizenötödike" era acaparată acum aproape exclusiv de pericole venite din alte direcţii, îndeosebi după atacarea Ungariei de către trupele lui Jellačić la 11 septembrie 1848. Totodată demisia guvernului Batthyány şi constituirea Comitetului de apărare a patriei, Comitet în cadrul căruia activa şi redactorul gazetei, deteriorarea din ce în ce mai pronunţată a relaţiilor Ungariei cu autorităţile vieneze, sînt tot atîtea evenimente care se impun cu prioritate dezbaterii gazetăreşti.

Problema românească va stîrni din nou un viu interes începînd din luna octombrie, odată cu agravarea situaţiei din Ardeal, unde: „îndată ce uniunea a fost proclamată de ultimele stări ale Ardealului... reacţiunea a şi început cele mai josnice aţiţări în rîndurile saşilor şi românilor" astfel încît „... întregul Ardeal se află în pragul unei revolte sîngeroase."[32] Această situaţie gravă se datorează faptului că reprezentantul regal din Transilvania, baronul Vay Miklós, are puteri limitate, problemele militare fiind în mîinile generalului Puchner, „un schwarzgelb în persoană", care urmăreşte îndrăzneţ cucerirea Transilvaniei. În regiunea Năsăudului pe urmă, a fost trimis de către camarila vieneză colonelul Urban, pentru a provoca acolo agitaţie, aţiţînd românii din această zonă împotriva maghiarilor, în aşa fel încît numărul românilor a atins deja o sută de mii, cu care doreşte să pornească spre Cluj, împotriva maghiarimii[33]. Îndrăzneala lui Urban este nemărginită, ţinînd sub teroare întreaga populaţie maghiară a Ardealului. „Mulţi fug la Pesta, lăsîndu-şi în urmă casele incendiate"[34]. Totodată mare parte a armatei din Ardeal este de spirit străin, şi în special ofiţerii se află în slujba reacţiunii, iar cetăţile sînt de asemenea în mîini străine[35].

Conflictele din „regiunea de dincolo de Piatra Craiului"[36] precum şi din întregul Ardeal: la Cluj[37], la Reghin şi Tg. Mureş[38], la Alba Iulia[39] sau la Deva[40], izbucnite între români şi autorităţile sau armata maghiară, precum şi cea de-a treia adunare de la Blaj, sînt recepţionate şi amplu comentate în numerele din această lună.

Prima referire le cea de-a treia adunare de la Blaj o putem găsi în numărul 178 din 10 octombrie, autorul nesemnat al articolului relatînd că la Blaj s-au adunat mai multe mii de români. La întoarcerea spre casele lor unii dintre ei au distrus grînele şi viţa de vie aparţinînd „bunului episcop Lemeni", nesperiindu-se nici de soldaţii trimişi pe domeniul

[32] *Idem*, nr. 187, p. 750.
[33] *Idem*, nr. 178, p. 716.
[34] *Idem*, nr. 189, p. 753.
[35] *Idem*, nr. 178, p. 716.
[36] Referiri la acestea în: nr. 178, p. 716; nr. 181, p. 728; nr. 182; nr. 187, p. 750.
[37] *Idem*, nr. 185, p. 742.
[38] *Idem*, nr. 190.
[39] *Idem*, nr. 189, p. 761.
[40] *Idem*, nr. 196, p. 777—778.

episcopului pentru a face ordine[41]. Din alte relatări aflăm că „românii se duc la Blaj ... și se întorc acasă îmbătați de duhoarea aținării"[42], sau că la această adunare „românii au afirmat că ei nu recunosc guvernul maghiar, nu vor să audă de uniune și că își caută sprijin în Viena"[43]. Autorul acestei relatări, Szathmáry Károly, mai arată că, după dizolvarea adunării, românii s-ar fi împrăștiat să-și procure arme și au cutreierat întreaga țară, ridicîndu-i la luptă și pe aceia „care stăteau cuminți pe lîngă vetrele lor". Totodată, ei au reușit să cîștige de partea lor și cîteva sate maghiare și au depus jurămîntul pe drapelele imperiale, alegîndu-și și conducători din rîndurile lor. În articolul din numărul 187[44] Pálffy Albert își mai informa cititorii că, în afară de Blaj, alte centre românești s-au constituit la Orlat (în regiunea de jos) „localitate militară românească", iar „... sus, Mecca regiunilor nord-estice este pe de o parte Monorul, pe de altă parte Năsăudul" — care de altfel este tabăra lui Urban și unde se adună din întreaga Transilvanie nu numai români, ci și numeroși maghiari și săteni sași din regiunea superioară a Turzii. „Dar pentru că aici se adună oameni diferiți, reprezentanții tacticii iscusite le și vorbesc în limbi diferite ... românilor li se promite stîrpirea maghiarilor, împărțirea tuturor moșiilor maghiare și întemeierea unui imperiu dac. Foștii nobili inferiori sînt amăgiți de austrieci cu reînființarea iobăgiei, iar iobagilor maghiari, din contra, li se promite stîrpirea celor cu pantaloni ...".

Tot în numărul 187 putem găsi un alt articol (nesemnat), în care autorul se miră de faptul că „poporul român, care pînă acum a suportat orice națiune,îi ura doar pe germani și mai ales armata, acum se aliază cu aceștia împotriva națiunii maghiare, națiune care reprezintă constituționalismul și vrea să împartă libertatea cu toată lumea ..." și conchide că sufletul românilor „a trebuit să treacă prin groaznice torturi ca să se dedea la asemenea extremisme". Apoi autorul atrage atenția că, deși Ungaria a reușit să-i învingă pe croați, „va fi în curînd o nouă Vendee și anume aceea a Țării Ardealului, care se va orienta spre Galiția pentru a relua legătura cu dinastia scăpată de ghilotină."[45] Din aceste motive, cele două articole propun guvernului soluții de prevenire a acestui pericol, prin ajutor armat acordat Ardealului[46], prin ridicarea secuilor și mai ales prin „aplicarea celui mai sever terorism împotriva aținătorilor". „Fără deosebire: români sau sași, domni sau țărani, ei trebuiesc prinși și spînzurați îndată [deci înainte ca agitațiile lor să dea roade], fiindcă după aceea va fi tîrziu, guvernul fiind nevoit să tragă în marea masă de oameni, ceea ce ar fi regretabil, deoarece în marea lor majoritate ei sînt nevinovați, înșelați"[47].

---

[41] *Idem*, nr. 178, p. 716.
[42] Vezi *supra*, nota 32.
[43] Vezi *supra*, nota 39.
[44] Vezi *supra*, nota 42.
[45] *M. T., I*, nr. 187, p. 749.
[46] *Ibidem*.
[47] *Idem*, p. 750.

În numerele din octombrie putem găsi şi referiri la prinderea unor „agitatori". Astfel în numărul din 18 octombrie 1848[48] sînt prezentaţi trei: Ladislau Pop, Baternai şi Simionovici, prinşi în jurul Clujului, iar în numărul din 20 octombrie[49], Pálffy Albert, îngrijorat de amploarea evenimentelor din Ardeal, se întreba indignat de ce nu ia guvernul măsuri ferme pentru înăbuşirea agitaţiilor din Ardeal, şi cum se poate explica faptul ca bărbaţii viteji ai Ardealului de odinioară „sînt atît de laşi, fricoşi, că în şapte luni nu l-au putut prinde şi spînzura pe Pap Sándor [Alexandru Papiu Ilarian], care „aţîţă poporul fără nici o jenă, purtind pe piept o cruce primită de la împărat".

Un loc aparte în numerele din octombrie îl deţin şi articolele acuzatoare la adresa lui Urban[50], considerat un „Jellačić ardelean", o unealtă în mîna reacţiunii austriece, care a izbutit „să aprindă flacăra duşmăniei" între popoarele Ardealului şi să distrugă multe „suflete doritoare de fraternitate, egalitate şi libertate".

În sfîrşit, este deosebit de interesantă şi publicarea în această lună a unei scrisori deschise a contelui Teleki Sándor, din 7 oct. 1848, către deputaţii români din parlamentul Ungariei, în numărul din 13 octombrie al gazetei[51], precum şi răspunsul acestora la scrisoarea lui Teleki, în numele cărora semnează Aloisiu Vlad, în numărul din 19 octombrie 1848[52]. Teleki Sándor fusese trimis de către guvernul maghiar, în calitatea sa de comite suprem al regiunii Chioarului, pentru a potoli frămîntările din această zonă. De fapt, în scrisoarea sa deschisă, Teleki îşi propune să descrie situaţia din regiunea amintită înainte şi după revolta românilor. Relatînd faptul că în urmă cu cîteva luni regiunea Chioarului s-a adresat lui Kossuth cu toată recunoştinţa, „slăvind salvatorul ţării", şi că într-o biserică românească s-a hotărît chiar ca portretul lui Kossuth să fie expus alături de cel al Mîntuitorului, Teleki rămîne nedumerit de întorsătura nefastă a evenimentelor. Se plînge de faptul că niciodată vreun popor nu s-a purtat mai laş, mai nedrept ca românii din Chioar, care s-au împotrivit legii recrutării, ba chiar mai mult, au trecut de partea lui Urban şi au depus jurămînt faţă de împăratul de la Viena. „Năsăudul a devenit o Mecca, şi ca poporul credincios al lui Mahomed migrează şi fiii Gracchilor şi ai Huniazilor să sărute praful de pe cizmele lui Urban". Teleki, care a fost ameninţat el însuşi cu moartea de către poporul răsculat, conclude dezamăgit, dar în acelaşi timp foarte hotărît, că maghiarii ori vor fi liberi, ori vor pieri, dar dacă vor fi liberi, aceasta o vor datora lor înşişi, şi nu altor popoare. Cu toată mînia sa însă, Teleki este dispus să-i ierte pe români şi să împartă libertatea cu ei, considerînd că aceştia nu sînt conştienţi de ceea ce fac, iar în încheiere propune deputaţilor români să vină în această regiune şi să-şi potolească semînţia lor ademenită şi indusă în eroare.

---

[48] *Idem*, nr. 185, p. 742. Este vorba probabil de Vasile Pop din Nazna, executat în 16 octombrie 1848, de Al. Bătrîneanu şi V. Simonis, împuşcaţi în 15 octombrie (vezi M. Totu, P. Florea, P. Abrudan, *Bărbaţi ai datoriei. 1848—1849. Mic dicţionar*, Buc., 1984, *sub voce*.

[49] Vezi *supra*, nota 47.

[50] *M. T., I*, nr. 171, 172, 178.

[51] *Idem*, nr. 181, p. 728.

[52] *Idem*, nr. 186, p. 746. Pentru activitatea sa parlamentară vezi Aloisiu Vlad, *Cuvîntările dietali ale lui... la dietele Ungariei în anii 1848/49 şi 1861*, Lugoj, 1865.

La această scrisoare deschisă răspundea Aloisiu Vlad, în numele deputaților români din parlamentul Ungariei. Replica sa începea cu o gravă acuzație la adresa guvernului maghiar, care ignoră părerile deputaților români în problemele celor 3 milioane de români care trăiesc în Țara Ungară unită, în pofida faptului că guvernul nici nu cunoaște bine poporul român. Acest fapt l-a și determinat pe Aloisiu Vlad să recurgă la această formulă, a scrisorii deschise, și nu la adresarea directă către parlamentarii maghiari, care în mod cert ar fi stîrnit indignare. Afirmînd că îi sînt cunoscute faptele enumerate de Teleki Sándor din reviste oficiale și din cîteva scrisori particulare „demne de încredere", Aloisiu Vlad își exprimă adînca sa îngrijorare atît în ceea ce privește poporul său, cît și viitorul patriei maghiare. El regretă că „poporul atițat și derutat în mod meschin" a încercat să se răzbune în primul rînd chiar pe Telekí, pe care-l consideră drept „binevoitorul lor cel mai sincer" sau „unul dintre cei mai cinstiți foști aristocrați ai Transilvaniei", „cel mai sincer frate al poporului și națiunii române de pînă acum". Afirmînd că nu cunoaște situația din regiune, pe agitatori sau motivele care au îndîrjit poporul împotriva lui Teleki, Vlad declară, în stilul retoric al epocii: „Cunoscînd caracterul acestui popor, cred cu tărie că dacă în primele clipe ale mîniei a fost gata să distrugă, în schimb atunci cînd va fi în cele din urmă dezamăgit de atițătorii săi, te va saluta [pe Teleki] ca pe mîntuitorul său. Și aceasta îți va servi drept mîngîiere."

În continuare respinge învinuirile aduse parlamentarilor români de către Teleki, cum că ei nu vor să meargă în Ardeal pentru potolirea spiritelor românești, afirmînd că în această problemă vina îi revine guvernului, care nu consideră necesar să facă acest gest, gîndindu-se că va putea nimici mișcarea românească din Ardeal printr-o singură lovitură. Totodată, Aloisiu Vlad venea și cu o propunere pentru remedierea situației: numirea lui Pálffy Albert, redactorul gazetei, în funcția de comisar guvernamental, în locul lui Vay Miklós, cu sarcina expresă de a reglementa problemele dintre foștii iobagi și stăpînii lor, pentru a fi curmate astfel șantajele și fărădelegile care au stat la baza mișcărilor românești.

Din luna noiembrie „Márczius Tizenötödike" publică aproape zilnic relatările trimise de către corespondenții gazetei din Ardeal, zonă care a devenit „lăcașul de temut al trădării, distrugerii, incendierii și al crimelor sîngeroase"[53], despre confruntări violente între români și secui sau între români și armata maghiară.

Conflictele din „regiunea de dincolo de Piatra Craiului" dobîndesc o intensitate pronunțată în această lună, fiind înfățișate în gazetă într-o viziune apocaliptică. După cum consideră autorul unui articol din 11 noiembrie 1848[54], Oroszhegyi Jósa, în urma activității tribunilor români Bărnuțiu, Alexandru Papiu, Micaș, Bălășescu, Iancu (Barnuc, Pap Sándor, Mikás, Balazsesku, Janku) și alții, precum și a lui Urban „cel care a arborat drapelul revoltei valahe", românii sînt atît de hotărîți să lupte împotriva maghiarilor, încît se dedau la atrocități, incendiind casele maghiarilor, omorînd și chinuind bătrîni și copii, violînd și umplînd fîn-

[53] *Idem*, nr. 206, p. 829.

[54] *Ibidem*. După revoluție, Oroszhegyi Józsa va ajunge emigrant în Muntenia (vezi Vita Zsigmond, *Jókai Erdélyben*. Buc., 1975, p. 8).

tinile cu cadavre, așa cum s-a întîmplat de exemplu la Zlatna. Ceea ce este și mai dureros — apreciază autorul —, adesea românilor răsculați li se alătură și iobagi maghiari, concurînd și ei la comiterea acestor fapte criminale. Oroszhegyi Jósa prezintă totodată și atrocitățile comise de secui împotriva românilor, ca replică la acțiunile distrugătoare ale acestora din urmă.

Secuii, care la adunarea de la Lutița au depus jurămînt de fidelitate pe Constituția maghiară și s-au obligat să se supună guvernului maghiar independent, rupînd „toate legăturile cu generalul trădător de la Sibiu" [Puchner], au reușit să pună pe picior de luptă cca 80.000 de oameni cu care să pornească împotriva românilor răsculați. „Nu este acolo [în tabăra secuilor] — ne relatează Oroszhegyi — nici un pic de frică, în schimb este o putere extraordinară, care, călcînd în picioare dușmanul, poate să devină chiar periculoasă cauzei noastre dacă nu este ținută în frîu. Deoarece dacă pînă acum cititorul se îngrozea de faptele valahilor, descrise mai sus, acum să se mire și de fața îngrozitoare a răzbunării".

Ca martor ocular, Oroszhegyi descrie ciocnirile sîngeroase dintre români și secui din a doua jumătate a lunii octombrie, la Vidrașău (Vidrátszeg), Ungra (Ugra) și Iernut (Radnót), în care au pierit mii de români, mulți dintre ei ca victime ale incendiilor provocate de secui.

Oroszhegyi judecă aspru și regretă faptele reprobabile comise de secui față de „bietul popor valah", pe care nu îl condamnă în masă, considerînd că românii sînt doar victime ale unor ațițători josnici, care au acționat înainte ca maghiarii să fi reușit să arate că dreptatea este de partea revoluționarilor, și nu a împăratului austriac. „Iar eu, — afirmă autorul — eu mă aflu în faza în care unui om cu gîndire logică și limpede îi îngheață sîngele în vine... Popoarele se distrug reciproc. Într-o singură zi s-a distrus complet Ungheni și Vidrașău, precum și o parte din Csapó. A doua zi erau în flăcări 14 sate de-a lungul Someșului de la Bistrița la Dej." Tocmai de aceea, Oroszhegyi își încheie relatarea cu un blestem la adresa împăratului, reproșîndu-i faptul că își consideră supușii niște ciini, pe care îi aține unii împotriva celorlalți, fiind principalul vinovat pentru evenimentele care au avut loc.

Tot în numărul din 11 noiembrie, în alte două articole, sînt semnalate incidente între români și secui la Reghin și Aiud[55] sau la Iara și Turda[56]. Legat de aceste conflicte, sînt semnificative pentru imaginea de sine și imaginea celuilalt remarcile unui autor nesemnat, care în articolul său consacrat ocupării Reghinului de către secui, se referă la modul în care procedează secuiul și românul cînd au ocazia să jefuiască. Astfel, se apreciază că secuii, care pătrunzînd în Reghin au prădat bunurile sașilor (porci, vite, grîne, alcool) și le-au încărcat în căruțe pentru a le duce acasă, sînt mai „economi", mai „iscusiți" decît românii, care peste tot unde au dat de mai multă pălincă și vin decît au putut să bea, au spart fundul butoaielor și le-au lăsat să curgă.

[55] *Idem*, p. 828.
[56] Vezi *supra*, nota 53.

În numerele din noiembrie sînt relatări și despre confruntările românilor cu armata maghiară la Aiud[57], Jibou și Baia Mare[58] sau Cluj[59], ceie mai multe referiri asupra românilor fiind prezente în reportajul din Aiud. Articolul începe de fapt cu o serie de reproșuri la adresa comisarului guvernamental, Vay Miklós, care nu a făcut nimic pentru a împiedica mișcările antimaghiare, nici chiar atunci cînd români înarmați țineau deja adunări la Blaj. Nu numai că nu a împiedicat acest lucru, dar nici nu a adus la cunoștința guvernului adevărata stare de fapt. Se afirmă cu indignare că pe cînd a început adunarea secuilor de la Lutița, la Alba Iulia se și împărțeau românilor puști, muniții și bani, iar atunci cînd a pornit puterea secuiască erau deja prădate averile moșierilor maghiari din jurul Blajului, iar dintre moșieri mulți erau prinși sau uciși. Apoi românii au prădat Aiudul Mic, au intrat în Alba Iulia și își alcătuiau tabere mari peste tot, dar mai ales în jurul Aiudului. „Teiușul este distrus și el. Abrudul mai rezistă, dar este dezarmat de români. Românii au vrut de mai demult să atace Aiudul, dar nu au reușit, iar acum le-ar fi și mai greu să-l atace, deoarece Iancu nu a primit tunuri de la Alba Iulia și dispune numai de 20.000 de români și 4 companii de grăniceri", pe cînd Aiudul are o forță mai mare și este întărit cu șanțuri și baricade.

După bătălia de la Sîncrai (Szentkirály), satele românești din jurul Aiudului s-au predat, iar locuitorii au fost pedepsiți să sape șanțuri, să aducă mîncare, paie etc. De altfel au fost confiscate bunurile românilor mai îndîrjiți, care, refuzînd să-și taie părul și să poarte cocarde, au părăsit satele. Acum bunurile lor sînt socotite bunuri naționale, din care sînt acoperite multiplele nevoi ale Aiudului.

Autorul mai menționează că teama orășenilor față de românii răsculați este atît de mare, încît la Zlatna, de exemplu, un bărbat, meșterul metalurg Reinbold, cînd a aflat de crimele din oraș, și-a împușcat el însuși cele două fete și soția, iar pe urmă s-a sinucis.

Dintr-un alt punct de vedere, numerele din această lună încep să pomenească de cazuri de predare a românilor, ca la Jibou și Baia Mare[60] sau Zalău[61]. Relatările din Jibou și Zalău au fost trimise gazetei de către un corespondent care semnează „Republicanus" și care îi relatează lui Pálffy Albert cum „i se strînge inima și cum i se umplu ochii de lacrimi" cînd îi privește pe bieții români care vin să-și depună armele. „Republicanus" susține că românii au multe calități, dar, săracii, au fost ținuți pînă acum în neștiință și de aceea au putut fi ademeniți de cei răi. Este imposibil ca acești bărbați creoli cu ochii negri să nu fi devenit eroii libertății și ai patriei dacă ar fi primit vreo educație... Ei îl considerau pe împărat drept un Dumnezeu, dar acum îl blestemă, fiindcă acesta este cel care ascunde toate fărădelegile".

Tot un caz de predare a românilor semnalează și un oarecare „Náderesz" din Mesteacăn (Kis-Nyíres), de la care aflăm că, în urma victoriilor obținute de oastea lui Katona Miklós în regiunea Chioarului, toate

[57] *M. T., I*, nr. 206, p. 837.
[58] *Idem*, nr. 209, p. 839 și 842.
[59] *Idem*, nr. 221, p. 889.
[60] Vezi *supra*, nota 58.
[61] *M. T., I*, nr. 210, p. 845.

cele 92 de localităţi ale acestei regiuni au depus jurămîntul pe Constituţia maghiară[62].

Am putut vedea în rîndurile de mai sus că în luna noiembrie apar şi primele referiri la conducătorii revoluţiei române, Simion Bărnuţiu, Al. Papiu Ilarian, Nicolae Bălăşescu şi Avram Iancu, care, se spune în gazetă, „speră să ajungă la bucăţi grase cu ajutorul unor cete de tîlhari şi care dispun în mod absolut de viaţa celor un milion şi jumătate de români"[63]. Tot acum este amintită şi prinderea protopopului Turcu (Turk), care „a fost de asemenea tribun, un om de peste 60 de ani care a fost spînzurat"[64] sau a unui aşa-numit Ion Bujor (Buzsor Juon), lîngă Jibou, pe cînd spiona în jurul armatei maghiare de acolo. „M-am uitat bine la acest om — afirmă „Republicanus" — care a provocat atîtea griji armatei noastre. Pot să spun că faţa lui este interesantă, iar ochii lui sugerează faptul că prin educaţie ar fi putut deveni un bun republican. Acest aţiţător se declară «un al doilea Jellačić», dar comparaţia consider că nu este potrivită, pentru că Bujor Ion este brunet şi curajos, pe cînd Jellačić e roşcat şi laş. Apoi, Bujor Ion este spînzurat, pe cînd Jellačić?"[65]

În sfîrşit, tot la conducătorii mişcării româneşti se referă şi articolul din 23 noiembrie 1848 al aşa-numitului „Náderesz"[66], care relatează prinderea şi spînzurarea unui oarecare Dimbuly (probabil Dîmbul), numit ironic „comitele cu opinci", prins împreună cu alţi 17 agitatori în regiunea Chioarului de către trupele lui Katona Miklós.

Devin frecvente în luna noiembrie şi reflecţiile asupra soartei Ardealului, asupra urmărilor pe care pierderea acestuia le-ar putea avea pentru cauza maghiară. Astfel, în numărul 215[67] se afirmă că „pierderea Ardealului ar fi o pagubă foarte mare nu numai pentru că pierdem o ţară, un teritoriu vast, minele de aur şi de sare, ci şi pentru că astfel duşmanul ar cîştiga o poziţie puternică" sau că „Ardealul se va transforma dintr-o ţară prietenă într-una duşmană"[68].

Sînt frecvente şi criticile la adresa guvernului pentru politica dusă faţă de Ardeal (pentru faptul că l-a lăsat să se descurce singur) precum şi propunerile şi soluţiile pentru păstrarea sau recîştigarea acestuia (cum ar fi trimiterea unui nou comandant în fruntea armatei din Ardeal)[69].

Luna decembrie se prezintă cu multiple relatări despre situaţia din Ardeal, tonul devenind mai optimist, mai încrezător în recîştigarea Ardealului, odată cu numirea lui Bem în fruntea armatei maghiare din

[62] *Idem*, nr. 216, p. 869.
[63] Vezi *supra*, nota 53.
[64] *Ibidem*. Vasile Turcu, executat în 23 octombrie 1848 (vezi M. Totu, P. Florea, P. Abrudan, *op. cit.*, *sub voce*).
[65] *Idem*, nr. 209, p. 839. Ion Bujor, ţăran iobag şi tribun, a fost executat la 2 noiembrie 1848 (vezi dicţionarul citat, *sub voce*).
[66] *Idem*, nr. 216, p. 869. Numele „Dimbuly", care mai apare în gazetă, poate să fie în legătură cu Athanasie Moţ Dîmbul, şef revoluţionar din zona Chioar (vezi *Memorialistica revoluţiei de la 1848 în Transilvania*, ed. N. Bocşan, V. Leu, Cluj, 1988, p. 160).
[67] *Idem*, nr. 215.
[68] Vezi *supra*, nota 59.
[69] Vezi *supra*, nota 66.

Transilvania. În 15 decembrie 1848[70] Csernátoni Lajos sublinia necesitatea redobîndirii Ardealului, afirmînd: „Ori cucerim Ardealul cu puterea armelor și atunci însă nu îl vom mai numi Ardeal și nici regiunea de dincolo de Piatra Craiului, nici Săsime, nici Secuime, ci îl vom numi județul Hunedoara, scaunul Sibiului și al Mureșului etc., sau îl pierdem totalmente, și atunci se va numi Dacia sau Rumania sau Saxonia, ceea ce ar fi totuna pentru noi."

Acum, gazetarii de la „Márczius Tizenötödike" se întăresc din ce în ce mai mult în convingerea lor că „există o singură modalitate de a ne menține: să fim conștienți de problemele noastre... de faptul că din Ardeal reacțiunea își adună forțe împotriva noastră... iar noi trebuie să zdrobim această putere înainte de a se constitui."[71] Era o idee formulată de un oarecare M.K., jurnalist care începînd din 6 decembrie inițiia o serie de articole, cu titlul: *Soarta Ardealului după căderea sa*. În aceste articole autorul face o amplă analiză a cauzelor care au determinat pierderea Ardealului și a urmărilor pe care aceasta le va avea asupra Ungariei și a revoluției maghiare, o analiză bazată în mare măsură pe relatările a numeroși refugiați transilvăneni din Ungaria. Articolele reflectă atitudinea asumată față de diferitele naționalități și categorii sociale ardelene.

Primii care sînt supuși analizei lui M.K. sînt marii aristocrați ai Transilvaniei[72], despre care afirmă că doar puțini dintre ei erau prounioniști convinși, pe cînd marea lor majoritate, în momentul în care au înțeles că uniunea înseamnă și ștergerea iobăgiei, plătirea de impozite și introducerea sarcinilor publice, au devenit ostili acesteia, votînd-o doar din oportunism. Ei erau totuși foarte liniștiți cît timp în fruntea Ungariei se afla guvernul Batthyány, guvern alcătuit și el din reprezentanți ai marii oligarhii. Dar, în momentul în care în fruntea guvernului au venit oameni ca Nyári Pál sau Kossuth Lajos, s-au transformat în „reacționari fermi", dîndu-și concursul la pierderea Ardealului[73].

Aristocrația inferioară nu s-a putut ridica nici ea peste interesele ei, aflîndu-se acum într-o totală apatie și alcătuind un front comun cu marii aristocrați.

Analiza continuă în numărul următor[74] cu burghezia. Aceasta, după M.K., „în loc să-și verse sîngele pentru libertate și să-și expună casele focului bombelor și al tunurilor, a preferat să vină Puchner și Urban, să le ia libertatea, independența, naționalitatea, să se nimicească uniunea și legile din martie, să fie îndepărtat guvernul maghiar și Kossuth și să se reinstaureze ordinea și liniștea, pentru a-l putea cinsti din nou pe Dumnezeu și întruchiparea sa pămîntească, împăratul de la Viena." Tot în acest număr găsim și scurte referiri la armată și guvernul militar

[70] *M. T., I*, nr. 235, p. 945—946.
[71] *Idem*, nr. 227, p. 914.
[72] *Idem*, p. 919.
[73] Era aceeași idee pe care o subliniaseră deja cu două luni înainte, în octombrie, și alți gazetari. Bethlen Miklós, în nr. 184 din 17 oct. (p. 738), atrăgea atenția asupra pericolului pe care îl reprezenta aristocrația ardeleană, care „a oprimat poporul Transilvaniei, i-a transformat pămînturile bogate în lăcașul foametei" și, mai presus de orice, „și-a vîndut sufletul în fiecare zi, pentru cinci florini, lui Urban", devenind „cea mai vrednică prietenă a acestuia".
[74] *M. T., I*, nr. 231, p. 929.

(M. K. considerîndu-le nu numai mijloace ale reacțiunii, ci însăși reacțiunea) precum și la guberniu, numit „loc de adunare al reacționarilor".

În ceea ce privește naționalitățile din Ardeal, autorul se arată cel mai necruțător cu sașii, văzînd în ei un izvor al reacțiunii, este mai înțelegător cu românii, considerînd că ei au constituit o unealtă în mîinile reacțiunii, cel mai prietenos arătîndu-se cu secuii. M. K. încearcă să îi absolve pe români de învinovățirile care li se atribuie, afirmînd că „bietul popor neinstruit, fără intelectuali" a fost „folosit pentru țeluri mîrșave!" „În Ardeal poporul a avut un suflet și o voință tare ca sabia, pe care dacă o ascuți poate fi folosită atît împotriva binelui cît și a răului, atît împotriva prietenului cît și a dușmanului. Însă reacțiunea avea nevoie tocmai de o asemenea unealtă. Acei un milion și jumătate de români care trăiesc în Ardeal valorează cît o fabrică de armament, fiind transformați în pilonul cel mai puternic, în arma cea mai puternică a reacțiunii".[75] M. K. susține că lupta românilor nu a fost una „politică", ci „rasială", argumentînd prin aceea că „românul nu făcea distincție, îl jupuia atît pe cel mai înverșunat reacționar ca și pe o biată și naivă femeie, nepricepută în politică, tăind-o în bucăți, așa cum ar fi făcut și cu Kossuth dacă îl găsea".[76]

La o primă vedere s-ar părea că autorul nu are nici o reținere față de secui, pe care îi consideră fiii fideli ai Transilvaniei, dar articolul din numărul 233 abordează critic și această problemă. Deși apreciază faptul că secuii au fost singurii care au luptat pentru cauza maghiară, M. K. regretă și dezaprobă împrejurarea că mișcarea lor a alunecat spre cealaltă extremă. „Este știut faptul — susține M. K. — că secuiul este cel mai ușor de aținat și cel mai greu de ținut în frîu. Așa se explică și aceea că din păcate adunarea [de la Lutița] a degenerat în jaf, incendiere și crimă."[77]

Situația Ardealului este cu atît mai îngrozitoare cu cît „fiii lui trădători nici nu fac nimic ca să-l ridice din nou".[77] Aristocrația preferă să se supună unui cap încoronat „care ne dă înapoi privilegiile furate", decît unui ministru sau guvern care, propovăduind principiul puterii poporului, vrea „să ne amestece cu acesta". Nu se poate pune vreo speranță nici măcar în tînăra generație de aristocrați ai Ardealului, deoarece nici aceasta nu face altceva decît să se îmbrace frumos, să se parfumeze și să ducă o viață fără de griji, și nici în burghezie, a cărei lozincă este: „Pace cu orice preț".[78]

Atitudinea românilor din Partium era percepută într-un mod mult diferit în comparație cu cea a celor din Ardeal. Așa se explică și satisfacția manifestată de „Republicanus" în numărul din 29 decembrie al gazetei[79], motivată prin aceea că „în fostul Partium există încă un spirit bun". Aici recrutarea nu a întîmpinat nici o ostilitate din partea românilor, „Republicanul" scriindu-i lui Pálffy că s-a întîlnit chiar cu un grup de recruți români care cîntau vesel următoarele: „Patru ani nu e cît

[75] *Ibidem.*
[76] *Idem*, nr. 233, p. 938.
[77] *Idem*, nr. 238, p. 958.
[78] *Idem*, p. 958—959.
[79] *Idem*, nr. 246, p. 990.

lumea / Să trăiască libertatea maghiară!". Recrutarea din rîndul românilor este privită cu ochi buni de către „Republicanus", deoarece „tatăl care-și va avea fiul în tabăra noastră doar nu va ridica coasa împotriva propriului copil! Este o modalitate foarte bună de a înfrînge reacțiunea."

În pofida situației dificile în care se afla Ardealul în acel moment, gazetarii de la „Márczius Tizenötödike" se împotriveau adoptării unor măsuri represive sîngeroase față de populația civilă. Astfel, tot în numărul din 29 decembrie 1848[80], relatînd despre luptele din jurul Clujului și Jiboului, „Republicanus" își exprimă dezacordul față de faptul că în afara luptei deschise, cinstite, maghiarii au trecut la incendierea a trei sate românești în 20 decembrie. „Cine dorește victoria democrației nu poate aproba acest lucru. Eu nu-l pot accepta niciodată și cînd aud de el mă doare sufletul... De ce să-și asume trupele noastre rolul diabolic al dinastiei? Democrația poate învinge în mod sigur numai dacă rana comisă cu armele este vindecată imediat prin principii și modalități umaniste. Cel dintîi pricipiu al democrației este acesta: «Ceea ce nu-ți dorești ție, să nu faci nici altcuiva». Să ne luptăm ca și leii împotriva inamicilor noștri armați și intriganți, dar în numele sfînt al libertății să nu distrugem vetrele bătrînilor, femeilor și ale copiilor... pentru că frica poate să facă multe, dar niciodată nu poate cuceri vreun om... Dacă dușmanii noștri reprezintă barbaria, noi să reprezentăm civilizația — numai așa va fi sigură victoria pentru noi."

La sfîrșitul anului 1848 situația Ungariei se agravează. După înfrîngerea revoluțiilor din Praga și Viena de către Windischgrätz, trupele imperiale pornesc spre Pesta. În 31 decembrie poporul pestan organizează o mare manifestație la chemarea lui Kossuth, și cere mutarea guvernului și a parlamentului la Debrecen. Presa însă este redusă la tăcere mult timp[81], redacția gazetei „Márczius Tizenötödike" fiind constrînsă și ea să-și întrerupă apariția între 31 decembrie 1848 și 14 februarie 1849.

MELINDA MITU

LA RÉVOLUTION ROUMAINE DE 1848—1849 DE TRANSYLVANIE REFLÉTÉE DANS LE JOURNAL „MÁRCZIUS TIZENÖTÖDIKE" („QUINZE MARS") — (I)

(Résumé)

La première partie de cette étude analyse les articles concernant les Roumains de Transylvanie qui ont été publiées, à Pesth, dans le journal révolutionnaire „Quinze Mars", de 15 mars 1848 jusqu'à l'interruption de ses apparitions, en 31 décembre 1848. Le journal expose les conflits déclenchées entre les Roumains et les Hongrois, souvent avec impartialité et parfois même avec sympathie envers les Roumains. Malgré cela, le journal reste fidèle à l'idée de l'union de la Transylvanie à la Hongrie et ne reconnaît pas les Roumains comme nation politique avec des droits collectifs.

[80] *Idem*, p. 990—991.
[81] Vezi *Magyarország története*, vol. 6/1, Budapest, 1987, p. 304—311.

CONTRIBUȚII DOCUMENTARE REFERITOARE LA EMANUIL GOJDU ȘI FUNDAȚIA SA

Cunoscut în istoria românilor transilvăneni, mai ales ca autorul fundației care-i poartă numele — un admirabil instrument pentru crearea unei pături de intelectuali români — Emanuil Gojdu (1802—1870), prin poziția sa socială ca avocat, om de afaceri, colaborator și sprijinitor al unor publicații și instituții de cultură, ca și prin ideile sale, a avut un însemnat rol politico-național[1].

Pentru a întregi cercetarea științifică asupra personalității lui Emanuil Gojdu, dar mai ales pentru a putea analiza rolul și activitatea fundației create ca urmare a testamentului său din 4 noiembrie 1869[2], publicăm în lucrarea de față un număr de 15 documente originale din perioada anilor 1862—1873, ale căror informații directe credem că trebuie să vadă lumina tiparului[3].

Ilustrînd orientarea conducătorilor politici a românilor transilvăneni din părțile vestice ale Transilvaniei, Emanuil Gojdu, a cărui activitate este în parte cunoscută, a impresionat contemporaneitatea prin demersul din 19 iunie 1861, rostit — spre surprinderea și uluirea asistenței — în Casa magnaților, etajul superior al parlamentului ungar[4]. Pe aceste coordonate ne interesează însă un alt aspect, desigur inedit, al raporturilor lui Emanuil Gojdu cu alegătorii săi din cercul electoral Tinca — jud. Bihor, pe care i-a reprezentat în anii 1865—1868 ca deputat dietal,

---

[1] G. Sofronie, *Emanuil Gojdu (Contribuții la o monografie)*, Oradea, 1927; I. Lupaș, *Emanuil Gozsdu, 1802—1870. Originea și opera sa*, în *AAR. Memoriile secțiunei istorice*, seria III, tom XXII (1939—1940), București, 1941, p. 687—745; M. Bradu, *Oameni de cultură bihoreni. Emanuil Gojdu*, în *Familia*, 1967, nr. 2, p. 5; I. Chira, *Aspecte din activitatea culturală progresistă a bihorenilor N. Jinga, E. Gojdu, Al. Roman și I. Vulcan*, în *CMO*, 1972, p. 311—316; V. Jinga, *O personalitate controversată: Emanuil Gojdu*, în *Cele trei Crișuri*, 1991, nr. 5—6, 12.

[2] A se vedea o copie contemporană a acestui document la Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei (în continuare Muz. Ist. Trans.), nr. inv. M1928—1929 și publicarea lui în *Analele Fundațiunei lui Gojdu pe a. 1870—1880*, fasc. II, Budapesta, 1881, p. 17—21; *Idem* pe a. 1880—1883, fasc. III, Budapesta, 1884, p. 9—17.

[3] Documentele se află în fondul Muz.Ist.Trans. sub nr. inv. M1928—M1934; M2283—M2330, achiziționate în anii 1967—1968 de la Petre Pușcașiu din Baia Mare.

[4] Aici a combătut cu o logică de fier unirea Ardealului cu Ungaria la 1848, dovedind lipsa de legalitate a acestui act și expunînd doleanțele națiunii sale de a-și păstra individualitatea sa (cf. GazTrans, 1861, nr. 50—52; *Telegraful român*, *1861*, nr. 24—26; M. Bradu, op. cit.), precizînd că „românul taxează mai sus *susținerea naționalității sale* decît libertatea sa personală, pentru că el *viața națională o consideră de bază a libertății sale*, și nu libertatea individuală de scut al vieții sale constituționale" (T. V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politico-naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. II, ed. a II-a, Sibiu, 1904, p. 417—423).

grație unor sacrificii cu totul excepționale ale sătenilor din așezările apropiate pentru a birui în campania electorală. Mai exact, este vorba de o corespondență semnată (la 18 mai 1866) de către învățătorii și preoții din cercul amintit — care este, într-o accepțiune mai largă, un veritabil avertisment adresat lui Emanuil Gojdu, deputatul ce nedumerise — prin incidentul său din parlament cu Vincențiu Babeș — populația și, îndeosebi, pe alegătorii săi, care socotesc necesar un „vot de blam" dat reprezentantului lor[5].

Incidentul cu Vincențiu Babeș, luptător politic de certă intransigență și perseverență incontestabilă, a avut loc în anul 1866, cu prilejul pregătirii și discutării proiectului de lege pentru egala îndreptățire a naționalităților[6]. Increderea în generozitatea maghiară îl face pe Emanuil Gojdu să susțină punctul de vedere al lui Ferenc Deák cum că națiunea politică ungară este complexul tuturor naționalităților din „patria noastră", spre deosebire de partida naționalităților (români, sîrbi, ruteni și slovaci) care arătau că ungurii nu pot fi singura națiune politică din Ungaria[7].

Ales în Comisia pentru pregătirea proiectului de lege al naționalităților, Emanuil Gojdu este atacat de Vincențiu Babeș fără să-i pronunțe numele, cum că alegerea sa în această comisie nu este favorabilă românilor. Gojdu va răspunde că „mai bun român și mai bun patriot maghiar ca mine nu există"[8], ceea ce nu-l va face să nu susțină punctul de vedere maghiar în textul original al proiectului față de propunerile celorlalți deputați români[9]. Gîndirea politică a lui Gojdu și viziunea sa istorică fiind de multe ori alterate de antecedentele vieții și activității sale în mediul maghiar preponderent, vor atrage după sine numeroase atacuri ale presei românești[10].

Memoriul celor „de pe lîngă Crișul Negru" debutează cu o expresie care trădează nemulțumirea: „Pe cînd așteptăm o luptă eroică de la deputații noștri nu cu arme sîngeroase, ci cu piepturi bărbătești și inime sincere în privința fericirei și înaintării națiunei noastre române, tocmai atunci ni aduc înștiințarea destul de tristă despre lucrările unora dintre ei stimatele noastre ziare..."[11]. Este consemnat, apoi, regretul de a nu fi existat o unitate de vederi în manifestările parlamentare ale deputaților români, deoarece numai „punînd laolaltă umerele și brațele lor puternice" ar putea „să ne ridice și pe noi la culmea mai înaltă, la o culme asemenea altor națiuni". Dintre cei chemați să răspundă unui asemenea deziderat se impunea a face parte și Emanuil Gojdu, care — după opinia comună a semnatarilor — nu și-ar fi uitat declarațiile verbale din timpul desfășurării alegerilor, prin care se angajau public la împlinirea cerințelor acestora.

Promisiunile candidatului de deputat au avut un efect neobișnuit, aducîndu-i pe localnici în situația de a-și jertfi chiar viața pentru cauza

[5] A se vedea Anexa III.
[6] T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. IV, Sibiu, 1906, p. 85—88.
[7] *Idem*, p. 37—45, 117—123.
[8] *Idem*, p. 85—88.
[9] G. Sofronie, *op. cit.*, p. 18; V. Jinga, *op. cit.*
[10] *GazTrans*, 1861, nr. 13, 21, 75—76; *Concordia*, 1861, nr. 8—9, 18.
[11] A se vedea Anexa III.

naţională, unii suferind de foame, sete şi frig „zile şi nopţi întregi pe piaţa şi agr[icultura] de Tinca", în vederea cîştigării alegerilor. Prin urmare, izbînda a fost obţinută cu eforturi deosebite. Ori, la puţin timp autorii acestor fapte au fost încercaţi la „mare amărăciune şi întristare", cauzată de atitudinea subiectivă a lui Gojdu care precizase că „toţi deputaţii români" au fost de acord cu ceea ce el afirmase, „deşi ei nici nu ştiau de aceea". Pentru acest gest, alegătorii consideră că Gojdu a comis un abuz, călcînd alăturea de drum, dîndu-le o „aşa vătămătoare lovitură", ca şi naţiunii întregi de altfel, prin contrazicerea lui Vincenţiu Babeş.

În consecinţă, „în numele poporului din cercul alegătoriu Tinca cu astă dară — îl roagă pe Gojdu — a nu ne posomori, şi nu în public faţă cu ceilalţi ablegaţi români a se certa, mai vîrtos atuncea cînd e vorba despre desbaterile şi înaintarea naţiunei române". Numai în acest fel el va merita „onoarea şi omagiul cuvenit" şi, bineînţeles, cuvintele sale vor beneficia de creditul necesar, conform proverbului: „Sacu e care ţine macul şi bărbatu care-şi ţine cuvîntul"[12]. Pentru a fi îndestul de fermi şi limpezi în formulări, intelectualii satelor cercului Tinca subliniază faptul că prin încălcarea acestei cerinţe deputatul Emanuil Gojdu se va putea aştepta la vot de neîncredere, ceea ce l-ar fi descalificat în faţa conaţionalilor săi, măsură extremă la care nu s-a ajuns însă.

Aşadar, raporturile lui Emanuil Gojdu cu alegătorii săi au suferit, după intensitatea iniţială, o răceală explicabilă, el nedînd curs favorabil aşteptărilor lor. Firesc, conservatorismul politic al lui Gojdu era ireconciliabil cu radicalismul localnicilor plasei Tinca. De aici şi conflictul iscat, despre evoluţia sau ştergerea căruia nu dispunem de informaţii.

Aşezînd în spaţiul carierei politice a lui Emanuil Gojdu întîmplarea desprinsă din documentul citat, vom aprecia totuşi străduinţele sale de a-şi susţine propriul popor din care se ridicase, cu prioritate acestea fiind evidente pe tărîm cultural. Ele sînt sesizabile chiar în anii tinereţii mecenatului de mai tîrziu, asupra cărora nu ne mai oprim[13].

Înfiinţînd în anul 1861 *Comitetul pentru ajutorarea studenţilor români de la Budapesta*, Emanuil Gojdu adresează în numele acestuia un apel către întreaga populaţie din Transilvania pentru a contribui prin donaţii la constituirea unui fond de ajutorare[14]. Rezultatele acestui demers se văd în anul următor, noi publicînd în anexe o cerere de ajutor a studentului jurist George Ardeleanu[15] şi un protocol din 24 iunie 1862 care conţine numele a 17 studenţi ce au primit un însemnat sprijin material din partea Comitetului a cărui preşedinte era Emanuil Gojdu[16].

Această preocupare de sprijinire a studenţimii române capătă un caracter chibzuit şi astfel după moartea sa în 1870, întreaga lui avere va

[12] Ibidem.

[13] A se vedea *„Familia"*, nr. 6, 25 februarie/9 martie 1866, p. 61—62; I. Lupaş, *op. cit.*, p. 695—698; I. Chira, *op. cit.*, p. 313; V. Jinga, *op. cit.*

[14] Muz.Ist.Trans., nr. inv. M1934; I. Chira, *op. cit.*, p. 314.

[15] A se vedea Anexa I. O asemenea cerere însoţită de testimoniul de maturitate şi adeverinţa de pauperitate confirmate de Partenie Cosma la 26 ianuarie 1862, a înaintat Comitetului şi Ladislau Pagubă (vezi Muz.Ist.Trans. nr. inv. M1932/b—d). Ambele cereri au fost satisfăcute, după cum reiese din Anexa II.

[16] A se vedea Anexa II.

sta la baza înființării fundației care-i poartă numele, în scopul ajutorării tinerilor studioși români ortodocși care să înlesnească celor lipsiți de ajutoare materiale, dar talentați, posibilități de studiu[17].

Testamentul lui Gojdu, publicat și în presa timpului[18], precizează la punctul 7 modalitățile de acordare a stipendiilor școlarilor, studenților „și asupra tinerilor aplecați de a se clarifica pentru cariera industrială, preoțească și învățătorească" (dar și pentru ajutorarea preoților și învățătorilor care „avînd însușiri eminente, familie numeroasă, sau fiind îmbătrîniți săraci"), ca și „pentru orice scopuri ale românilor de religie ortodoxă răsăriteană, după buna chibzuire a majorității reprezentanței, avînd în vedere prosperitatea și înflorirea patriei comune a bisericii răsăritene ortodoxe și a națiunei române"[19].

Cunoscînd zelul înaintării spre progres al națiunii române, Emanuil Gojdu era convins „că toți membrii reprezentanței vor lua asupra lor osteneala afacerilor și îngrijirilor lor fără nici o răsplată materială, simțindu-se remunerați prin conștiință, că au conlucrat și ei la aceea că materia dată de mine să sporească spre înflorirea iubitei sale națiuni"[20].

Conducerea fundației era asigurată de o „Reprezentanță fundațională" compusă din 9 personalități (3 capi bisericești și 6 laici), a cărui președinte a fost pînă în anul 1873 mitropolitul ortodox de la Sibiu Andrei Șaguna, sprijinit de: Ioan Popasu (episcop de Caransebeș), Procopiu Ivacicovici (episcopul Aradului), Ioan Alduleanu (judecător), Ioan Pușcariu (judecător), Ioan Faur (prefect de Caraș-Severin), Dionisie Poynar (avocat), George Mocioni și Nicolae Ioanovici (proprietari), asistată de un Comitet administrativ[21].

Revenind la fondul de documente existent la Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, precizăm că publicăm în anexe numai un număr restrâns de acte ale fundației Gojdu, deoarece majoritatea dintre acestea au cunoscut lumina tiparului în „Analele Fundațiunei lui Gojdu"[22], iar altele sînt de interes minor.

Pentru a da însă posibilitatea cunoașterii și cercetării exhaustive a acestor documente, care pot sta la baza unei monografii istorice asupra fundației Gojdu, menționăm că ele cuprind:

a) Protocoale, rapoarte contabile, convocatoare-anunțuri și decrete pentru concursurile de stipendii și liste cu aprobarea stipendiilor, solicitări (cereri), recomandări, atestate școlare și confirmări de primire a stipendiilor de studiu[23];

[17] Cu prilejul unui toast anterior înregistrării testamentului său, Emanuil Gojdu și-a dezvăluit intenția de-a înființa un fond de ajutorare a elevilor și studenților săraci, că „iubirea ce am către națiunea mea, neîncetat mă îmboldește să stărui în faptă, că încă și după moarte să erump de sub gliile mormîntului spre a putea fi pururea în sînul națiunii mele" (M. Bradu, *op. cit.*)

[18] *Telegraful român*, nr. 9, 1870.

[19] *Analele Fundațiunei lui Gojdu* pe a. 1870—1880, fasc. II, Budapesta, 1881, p. 19—20.

[20] *Idem*, p. 20.

[21] *Idem*, fasc. IV, Budapesta, 1885, p. 1—2; G. Sofronie, *op. cit.*, p. 19—20; I. Georgescu, *Fundația „Emanoil Gojdu" în sprijinul studenților și elevilor români din Austro-Ungaria*, în *Studii*, 1973, nr. 2, p. 353—365.

[22] *Analele Fundațiunei lui Gojdu*, fasc. IV, Budapesta, 1885, p. 1—76.

[23] Muz.Ist.Trans., nr. inv. M2283—2287, 2291, 2293—2297, 2307—2310, 2312, 2322—2324, 2329.

b) Diverse acte privind asigurarea averii fundaţiei (arendări de imobile şi moşii, informări, socoteli şi împrumuturi)[24];
c) Protocoale, rapoarte, informări şi alte documente privind averea „mişcătoare şi nemişcătoare" a fundaţiei Gojdu înaintate spre aprobarea şi luarea la cunoştinţă a mitropolitului Andrei Şaguna, ca şi corespondenţa acestuia (în care se manifestă grija pentru fondurile fundaţiei, intervenţii pentru stipendii şi aprobări-confirmări ale acţiunilor efectuate de „Reprezentanţa fundaţională" sau de Comitetul administrativ), trimisă de la Sibiu spre Budapesta[25].

Întemeierea fundaţiei constituie fără îndoială cea mai semnificativă întreprindere naţional-culturală a lui Emanuil Gojdu. Prin aşezământul filantropic sus-zis, Gojdu a adus servicii inapreciabile neamului, statornicindu-şi numele printre binefăcătorii săi.

Analizînd anexele publicate în lucrarea de faţă, vom observa că fundaţia Gojdu a acordat stipendii oricărui student român lipsit de posibilităţi, indiferent de profesiunea aleasă. În acest fel, fundaţia Gojdu, printr-o administrare judicioasă, a contribuit la ridicarea culturală a neamului românesc din imperiul dualist, creînd condiţii propice calificării unor tineri extrem de înzestraţi, care au ilustrat mai tîrziu aproape toate compartimentele spiritualităţii naţionale. Susţinem această afirmaţie numai cu un singur exemplu: *Victor Babeş*, student la medicină în Viena, bursier al fundaţiei pe anii 1873—1875, viitorul savant şi academician, unul dintre fondatorii microbiologiei moderne[26]. Numai pe anul şcolar 1873/1874 „Reprezentanţa fundaţională" de pildă a acordat stipendii pentru 35 de solicitanţi, dintre care unii erau elevi la gimnaziile din Oradea, Sighişoara, Timişoara, Braşov, Lugoj, Arad şi Beiuş, alţii studenţi la Cluj, Oradea, Budapesta, Viena, Graz, Zürich şi Schemnitz[27]. În majoritate, beneficiarii erau fii de ţărani, meseriaşi şi intelectuali ai satelor şi oraşelor transilvănene.

Condiţiile paupere i-au determinat, în extremis, să recurgă la bunăvoinţa fundaţiei Gojdu. Pentru George Baiulescu, „tînăr distins prin moralitate şi capacitate"[28], acesta era „ultimul refugiu", altfel se vedea în postura de a abandona „toată speranţa de a mai putea continua studiile... la o facultate"[29]. Despre „tristele... împrejurări referitoare la salariul său, avizează Comitetul administrativ al fundaţiei şi învăţătorul din Toracul Mic, Lazăr Trăilescu[30], insistînd în rugămintea de a mai fi prevăzut fiul său cu un stipendiu îmbunătăţit[31]. Dionisie Blaga din Lancrăm, probabil o rudă apropiată a părinţilor lui Lucian Blaga, vedea „aici — adică într-un stipendiu din partea fundaţiei Gojdu — un reazim de speranţă

[24] Idem, nr. inv. M2289—2290, 2304, 2311, 2313, 2315—2317, 2326.
[25] Idem, nr. inv. M2292, 2298—2303, 2305—2306, 2314, 2321, 2325, 2327—2328.
[26] Idem, nr. inv. M2329; *Analele Fundaţiunei lui Gojdu*, fasc. IV, Budapesta, 1885, p. 29, 46; Anexa XII.
[27] Anexa XII. Pentru o documentare amănunţită a perioadei de funcţionare a fundaţiei în perioada 1870—1918 a se vedea I. Georgescu, *op. cit.*
[28] Aşa îl aprecia în recomandarea sa directorul gimnaziului din Braşov, prof. dr. I. G. Meşotă (a se vedea Anexa VIII).
[29] Anexa VII.
[30] Confirmate, de altfel la 19/31 august 1873 şi de parohul ortodox din Toracul Mic, Pavel Fizeşianu, care precizează că „prin urmare dlu cu soţia şi 4 prunci minori trăiesc în cea mai mare miserabilitate" (Muz.Ist.Trans., nr. inv. M2310/a).
[31] Anexa IX.

cu privire la întreprinderea ştiinţelor medicale", înlăturind astfel „deplorabila sa stare materială"[32]. Bihoreanul Patriciu Coroiu, jurist în anul I, unul dintre „norocoşi" — cum se autoîntitulau cei ce beneficiau de ajutorul fundaţiei — intervenea pentru a se „da acuma deîndată" suma ce i se cuvenea pe jumătate de an, „încît, neavînd pe nime în această lume", nu avea cu ce-şi procura nici măcar rechizitele şcolare şi cărţile indispensabile[33].

Identică era motivaţia altor solicitanţi a căror perspectivă şi devenire stătea în relaţia directă cu generozitatea şi înţelegerea membrilor „Reprezentanţei fundaţionale"[34]. Suma destinată acordării de stipendii fiind administrată cu eficienţă, documentele fundaţiei consemnînd pe anii 1870—1875 — 16.617 fl., pe primii zece ani 1870—1880 un total de 32.977,83 fl., revenind în medie 3.297,28 fl. pe an[35]. Cei care au profitat materialmente de aceste fonduri băneşti, au alimentat în principal rîndurile intelectualităţii române de dincoace de munţi, care s-a constituit la rîndu-i într-o burghezie naţională, angajată în lupta pentru afirmarea şi eliberarea poporului, din care se ridicase, de sub dominaţia străină.

Documentele pe care le dăm publicităţii vin să întregească sursele istorice ale veacului precedent, nepuse integral în prezentarea de faţă, a cărei menire a fost de a le racorda informaţiei deja cunoscute.

NICOLAE CORDOŞ — MARIA MAGDALENA JUDE

ANEXE

I

Onoratului Comitet pentru ajutorarea juriştilor din Pesta*
Onorate Comitet[36]!

Fiind lipsit de mijloacele trebuincioase, îndrăsnesc a mă ruga cu umilinţă de Onoratul Comitet ca să binevoiască a-mi concede un ajutor spre a-mi putea procura cărţile necesare juridice[37].

Alătur totodată sub % copia foii indicelui din semestrul trecut[38].

Pesta în 30 ianuarie 1862

Georgiu Ardeleanu
jurist în anul al IV-lea

---

[32] Anexa X.
[33] Anexa XIV.
[34] A se vedea Anexele V, XI, XIII, XV.
[35] *Analele Fundaţiei lui Gojdu pe a. 1870—1880*, fasc. II, Budapesta, 1881, p. 14, 28.
[36] Muz.Ist.Trans. nr. inv. M1932.
* Menţionăm că transliterarea s-a făcut adaptînd textul ortografiei curente, prin eliminarea lui „u" final şi utilizarea diftongilor, fără a altera lexicul şi structura frazei originale. Adăugirile semnalate prin paranteze drepte ne aparţin.
[37] Pe versoul cererii Emanuil Gojdu consemnează la 30 ianuarie 1862 că „S-a prenotat pînă cînd vor fi bani mai mulţi în casă". Protocolul publicat în Anexa II consemnează că în cele din urmă G. Ardeleanu a primit un stipendiu de 14,16 fl.
[38] Autentificat cu originalul la 29 ianuarie 1862 de prof. univ. Alex. Roman (Muz.Ist.Trans., nr. inv. M1932/a).

II

Protocol din 24 iunie 1862[39]
De faţă:
E. Gojdu, preşedinte
C. Popa
membrii
I. Miculescu
Mureşianu, notar

1. Epistola dlui prota Dreg[h]ici din 21 mai cu 88 f 40 k tieri rugarea să se considere Crăciunescu şi apoi ceilalţi jurişti.
2. Scrisoarea d. director al gimn. din Beiuş Teodor Kővári din 18 iun. nou 862, cu 213 f 50 k, din care a asemnat lui I. Nichita 40 f laolaltă 301 f şi 9 kr.
   1. S-a decis să se dea lui I. Nechita după asemnarea d. Kővári 40 f.
   2. Lui Crăciunescu după recomandarea d. Dreg[h]ici 23 f.
   3. Lui I. Nedelcu 23 f.
   4. „ C. „ 23 f.
   5. „ Titu Haţieg 23 f. apoi lui
   6. „ Pagubă 14 f. 16 kr.
   7. „ G. Pop 14 f. 16 kr.
   8. „ G. Ardeleanu 14 f. 16 kr.
   9. „ Siepeţianu 14 f. 16 kr.
   10. „ Teod. Manu 14 f. 16 kr.
   11. „ Rusu 14 f. 16 kr.
   12. „ Chiţescu 14 f. 16 kr.
   13. „ Lazaru 14 f. 16 kr.
   14. „ Serbu 14 f. 16 kr.
   15. „ Dringău 14 f. 16 kr.
   16. „ V. Pop 14 f. 16 kr.
   17. „ Perianu 14 f. 16 kr.

laolaltă 301 f. 92 kr.

Adică trei sute unu florini şi 92 kr. care se predateră d. G. Popa cu rugarea să binevoiască a-i împărţi între junii respectivi.

Ut supra

Gojdu preşedinte Mureşianu

Noi subscrişii cu aceasta cu mulţumită recunoaştem, că în urma decisului acestui de la domnul Georgie Popa am primit pre cum urmează, anume:

1.	Eu Ioane Nedelcu, două zeci şi trî florini m.a., adecă	23 f.
2.	Eu Georgiu Nedelcu, două zeci şi trî florini, adecă	23 f.
3.	Eu Georgiu Dringău patrusprezece florini şi şasesprezece cr.	14f. 16kr
4.	Eu Teodor Serb patrusprezece florini şi şasesprezece cr.	14f. 16kr
5.	Eu Gustav Russu patrusprezece florini şi şasesprezece cr.	14f. 16kr
6.	Eu Vasiliu Pagubă patrusprezece florini şi şasesprezece cr.	14f. 16kr
7.	Eu Titu Haţieg douăzeci şi trei florini	23fl.
8.	Eu Constantin Lazăr patrusprezece florini şi 16 cr.	14f. 16kr
9.	Eu Constantin Chiţescu patrusprezece florini şi 16 kr.	14f. 16kr
10.	Eu Nichita Ioane patruzeci florini	40f.
11.	Eu Georgiu Ardeleanu patrusprezece florini şi 16 cr.	14f. 16kr
12.	Eu Vlad Crăciunescu douăzeci şi trei florini	23f.
13.	Eu Vasilie Pop patrusprezece florini şi şasesprezece cr.	14f. 16kr
14.	Eu Giurgiu Papp patrusprezece florini şi şasesprezece cr.	14f. 16kr
15.	Eu Teodor Manu patrusprezece florini 16 cr.	14f. 16kr
16.	Eu Ioane Sepeţianu patrusprezece florini 16 cr.	14f. 16kr
17.	Eu Perianu Ştefan patrusprezece florini 16 cr.	14f. 16kr

Împărţirea aceasta am făcut-o în Pesta, la 24, 25 iunie 1862 cal. nou.

Georgiu Popa

[39] Muz.Ist.Trans., nr. inv. M1933.

III

Respectate Domnule Deputat![40]

Pe cînd așteptam o luptă eroică de la deputații noștri nu cu arme sîngeroase, ci cu piepturi bărbătești și inime sincere în privința fericirii și înaintării națiunei noastre române, tocmai atunci ni aduc înștiințarea destul de tristă despre lucrările unora dintre ei stimatele noastre ziare, — nouă pînă acuma ne-au lipsit niște indivizi ca și aceia, care punînd laolaltă umerele și brațele lor puternice să ne ridice și pre noi la culmea mai înaltă, la o culme asemenea unor alte națiuni, însă durere putem spera, că dacă providența ne-au înzestrat cu așa fel de bărbați, care voind a face, mult ar putea să facă pentru națiunea lor decăzută, cu durere zicem! providența divină ni i-au dat și totuși nu-i avem, — tocmai și pe Respect. Dumneavoastră vă enumerăm între acei bărbați. Respect. Dvoastră sunteți unul ca și acela carele mult ați face, dacă ați voii. Respect. Dvoastră sunteți și cuprinde-ți astăzi ca un „reprezentante" a unui Cerc frumos înpopulat cu români loc în dieta Ungariei conchemată la „Pesta care Cerc", înlocuit de români nu va dat putere să intrați în acel mare edificiu, ca să lucrați spre ruinarea și căderea lui, ci va trimis acolo ca pe un crezut, ca pre un reprezentant și ca pre un erou ca să faceți și să lucrați spre înaintarea națiunei române; dar durere! durere! zicem și iarăși durere! că tare ne-am înșelat, pe cînd noi alegătorii Cercului Tinca eram învinși din cuvintele Respect. Dvoastră, care le rostiți publicului român, cînd ei „intonau de trăiască Gojdu deputatul Tincei" Respect Dvoastră reintonînd iarăși contra publicului: „voi ziceți să trăiască Gojdu" adăugînd încă că: „numai pînă atunci să trăiască Gojdu, pînă cînd va împlini dorințele voastre, iară cînd Gojdu va înceta de a lucra pentru fericirea voastră atunci Gojdu să nu trăiască"[41]. Așa fel de exprimări ni-au adus pre noi încît și sîngele ne-am vărsat, precum știți bine și viața și-or jertfit dintre noi, dar apoi pe lîngă aceea cît de tare am suferit în foame, în sete și în frig zile și nopți întregi și agri[cultura] de Tinca, — asta e mulțămita Nestore bune și Respect. Domn deputatu? astea sunt dorințele noastre ce Respect. Dumneavoastră ni le cîștigați? prin asta arătați că sunteți omul publicului român și reprezentantul a unui Cerc român care atîta a suferit? pînă abia a reușit cu aceea că se va trimite de reprezentant al Cercului Tincăi și a publicului român, ale sentimente re ni se fac cunoscute din stimatele noastre ziare ca[re] exprimați în dieta „Ungariei" ne vor duce la o neîncredere, cu așa fel de sentimente Respect. D. deputat nu stîrnești în noi nici un senti[ment] de bucurie, ci mai mare amărăciune și întristare. — Pe cînd vedem cum că ceilalți bărbați și reprezentanți ai noștri se luptă pentru înaintarea națiunei române Respect. Dvoastră dați pe altă cale cu totul rătăcită? și faceți numai un abuz cu exprimările Respect. Dvoastră, zicînd: cum că „toți deputații români au proectat aceea ce dvoastră o spuneți", deși ei nici nu știu de aceea. — Noi Respect. Dvoastră Nestore și D. deputat așteptăm să ni se vindece rănile ce le-ați exprimat Spept. Dvoastră în piața opidului Tinca publicului român zicînd: că din tinerețe le tot suferi și Spept. dvo., și că acuma să le vindeci dacă Dzieu îți va ajuta să dai mîna cu alți bravi bărbați români în dieta „Ungariei", pofta ți s-a împlinit D. deputat, reazemii națiunei române care ziua și noaptea lucră pentru fericirea ei Te însoțesc în dieta „Ungariei" numai Spept. dta să faci dacă nu mai mult cel puțin cît aceia, — dară noi ne aducem aminte și de alta! că: în loc de a se vindeca rănile vor deveni de vor fi în mai mare pericol și pentru națiunea română vor fi mai compătimitoare decît pînă acu. Ne pare foarte rău că stimatul nostru ziar „Concordia" 17—30 linia II ne aduce o așa vătămătoare lovitură cît trăim o vom simți, ce o făcuși Spept. dta nu în contra Speptatului Domnu și deputat D. Babeș, ci în contra națiunii noastre întregi și chiar în contra Spept. Dtale față cu promisiunile făcute înaintea publicului român în piața opidului Tinca. Ziseși Spept. D. deputat și Nestore bun ca pe altă cale voiești a aduce națiunea română la fericire? Și rogi pe Dzieu să deie și Dlui martir Babeș cuget ca ăla ca să urmărească pe acea cale? mă ferească-l Dzieu pe D. deputat Babeș de căile care Spept. Dvoastră le-ați călcat în privința fericirei națiunei române în dieta „Ungariei" acuma. —

---

[40] Idem, nr. inv. M1931.

[41] G. Sofronie, *op. cit.*, p. 18.

Deci dacă Spept. D. deputat noi în numele poporului din Cercul alegător Tinca cu astă dată de rugăm a nu ne posomorî şi nu în public faţă cu ceilalţi ablegaţi români a se certa, mai vîrtos atuncea cînd e vorba despre dezbaterile şi înaintarea naţiunii române: şi te mai rugăm Nestore bun şi D. deputat pentru totdeauna a încunjura astfel de neplăceri; — calea şi politica pe care voiţi Spept. Dta a ferici Naţiunea română, nu în public în casa dietală o poţi face cunoscută consoţilor deputaţi a Spept. Dvoastre, ce în conferinţele ce le ţineţi Spept. Dvoastre. Noi prin astea orduri de scrisoare Spept. D. deputat voim a vă face cunoscute dorinţele noastre, mai departe precum ne veţi mîngîia Spept. D. deputatu, aşa ne vom sili şi noi a vă da onoarea şi omagiul cuvenit, şi a te ţinea de acel bărbat care nici cînd nu-şi strămută vorbele exprimate. — Drept e proverbul românului: „sacu e care ţine macul şi bărbatu care-şi ţine cuvîntul".

Altcum mărturisim sincer că fără de nici o cruţare, ne vom opune tuturor neplăcerilor făcînd cunoscut şi onoratului public, şi în ultima ne mai putînd suferi va urma cu subscrierile noastre proprii şi cu voturi de neîncredere, de care pe noi să ferească atotputernicul Dzieu de ce n-au ferit pe deputatul din Cercul Ceica în anul [1]861.

În urmă poftindu-vă o nouă şi aptă cale, pe care să vă puteţi conduce îndestul spre împlinirea dorinţelor noastre fierbinţi, mai cu bun succes decît pînă acuma, rămînem:

A Spептat Domniei Voastre

De pe lîngă Crişul Negru 18 mai 1866.

Iosif Pintea, preotul gr.or. a Suplacului
Ioan Balint, învăţător în Suplac
Vasile Dancea, preot în Căpîlna
Nicolau Popovici, preot gr.răs. din Rîpa
Solomon Popovici, preot în Miheleu
Jova Onuţiu, m.p., tutorul bisericii
Lazuran Flore m.p.
Mihăilă Bronţiu, preot gr.răs. din Cociuba
Ioan Albu, docent rom. în Cociuba
Popovici Moise, preot în Cociuba
Ioan Moga, paroh în Cheşea
Vasilie Moga, preot în Cheşea
Simeon Gruia, învăţător în Cheşea
Ioan Crăciun, preot în Rohani
Dimitrie Pop, învăţător în Rohani
Teodor Suşman, învăţător

IV

Nr. intr. 25/871

Onoratului Comitet al Representanţei
„fundaţiunii lui Gojdu" în *Pesta*[42]

În urma hîrtiei Onoratului Comitet dda 22 mai — 3 iunie a.c., prin care mi se trimite protocolul şedinţei extraordinare a Comitetului, ţinută în 22 mai — 3 iunie a.c. — am onoare a rescrie, că conclusele aduse în această şedinţă le aprobe în tot cuprinsul lor, şi anume încuviinţez atît alegerea provizorie a Dlui Septemvir Ioan Puşcariu de membru al comitetului în locul răposatului Domn Septemvir Ioan Alduleanu, cît şi propunerea, ca representanţa să se adune la şedinţa sa anuală ordinară în a doua jumătate a lunei lui Septembre a.c. cu aceea că despre ziua în care se va ţine adunarea, să se încunoştinţeze de timpuriu toţi membrii Reprezentanţei.

Sibiiu, 28 iulie 1871

Arhiepiscopul şi Mitropolitul

Andrei [Şaguna]

[42] Muz.Ist.Trans., nr. inv. M2300.

V

Către Ilustritatea Sa prea Sfîntului domn episcop Procopiu Ivacicovici ca preşedinte în comisiunea „fundaţiunei lui Gojdu"

Illustrisime Domnule Episcoape,[43]

Prea Santite [Sfinte] Părinte!

Răzimîndu-mă pe punctul V din testamentul repausatului Gojdu, în care se zice cu privire la fundaţiunea adormitului: „La orice ajutoare să se dea întîietate Poynarescilor din Biharea avînd acele calificaţiuni scl."[44], îndrăsnesc a recurge cu umilinţă pentru ajutor stipendiar fiilor mei Nicolau, Dimitriu şi Ioan, ale căror testimonii scolastice le alătur aci cu onoare sub [illegible][45].

Convins cum că slaba starea mea materială vă este cunoscută, trag speranţa că cererea mi se va asculta fiind asigurat că fundaţiunea va putea împărţi stipendia încă în acest timp[46].

Sărutînd dreapta Măriei Tale, cu adîncă reverenţă rămîn Al Ittei Tale

Oradea septembrie 20 1871

serv umilit

Ioann Poynár

VI

Nr. 45.1873

De la Comitetul Adm. al repr. fund. lui Gojdu[47]

Excelenţei Sale Părintelui Arhiep. Mitropolit Andrei B. de Şaguna în *Sibiu*

Excelenţă!

În urma conclusului al prea veneratului congres bisericesc naţional român din 16 oct. 1870 nr. 93 şi a mult preţuitei hîrtii a Excelenţei voastre din 8 martie 1871, nr. 6 privitoare la portretarea fericitului Gojdu, ne grăbim Excelenţei voastre umilit a refera că portretul pentru reşedinţa arhiepiscopească zugrăvit cu ulei pe pînză fiind deja gata acela s-a şi expediat în zilele acestea către Sibiu, avînd cu ocasiunea aceasta cu fiiască supunere a mă ruga ca despre primirea amintitului portret să ni se trimită un revers[48].

Cu distinsă reverenţă sintem

Pesta 5 iunie 1873

A Excelenţei voastre

prea umiliţii fii

Nicol. Joanovits

pentru preşedintele comitetului

şi

Dem Jonescu ca notarul comitetului

---

[43] Idem, nr. inv. M2309.

[44] *Analele Fundaţiunei lui Gojdu pe a. 1870—1880*, fasc. II, Budapesta, 1881, p. 17—21.

[45] Pentru aceştia au intervenit văduva lui Gojdu, Andrei Şaguna şi Procopiu Ivacicovici (vezi Muz.Ist.Trans., nr. inv. M2305, 2314, 2323).

[46] Documentele consemnează acordarea stipendiilor pentru toţi cei trei fii ai familiei Poynár (vezi Muz.Ist.Trans., nr. inv. M2284—2286, 2309, 2312, 2314, 2323, 2329 şi Anexa XII).

[47] Muz. Ist.Trans., nr. inv. M2298.

[48] „Reprezentanţa fundaţională" tipăreşte în anul 1873 şi un număr de 1200 portrete ale mecenatului pentru a fi comercializate la bisericile ortodoxe (vezi Muz.Ist.Trans., nr. inv. M2311, 2322).

VII

Ilustră representanţie a fundaţiunei lui Gojdu[49]!

Escriindu-se concurs la stipendie din fundaţiunea fericitului Gojdu viu şi eu subscrisul a concura la un stipendiu pentru medicină, dînd totodată şi următoarele informaţiuni.

În anul acesta au depus la gimnaziul român gr.or. din Braşov examenul de maturitate ca primul între conşcolarii mei obţinînd calculul: praeclaros. Neprimind încă fratele meu, tehnic, de la Ilustra representanţie un stipendiu, măcar că concurase de două ori şi fiind tatăl meu constrîns a-l susţinea pe el la un politehnic eu subscrisul ca al doilea fiu, care mai am încă trei fraţi, trebuie să abandonez toată speranţa de a mai continua studiile mele la o facultate — măcar unde s-ar afla aceea — dacă această suplică ar rămîne neconsiderată.

Deci îmi iau ultimul refugiu la Ilustra representanţie a fundaţiunii lui Gojdu. Fac însă aceasta convins pe deplin că posed toate acele calităţi, care se cer de la un concurent căci:

1. Am depus examenul de maturitate cu calculul de: „praeclaros" precum arată testimoniul sub A[50].

2. Sum întradevăr lipsit de orice ajutor precum arată testimoniul de paupertate sub B.

3. Sum român gr.or. din Braşov după cum se vede din testimoniul de botez sub C.

Cred că Ilustra Representanţie mă va afla demn de primirea unui stipendiu de medicină şi asigurîndu-o că n-am nici un alt stipendiu sum Al Ilustrei Representanţie[51]

Braşov 11/23 august [1]873

umilit serv

George Baiulescu

VIII

Nr. g. 221/1873

Ilustră Representanţie a fundaţiunei lui Gojdu[52]!

Subscrisa Direcţiune gimnasială are onoare a aşterne aci suplica gimnasistului absolut Georgiu Baiulescu împreună cu trei documente, permiţîndu-şi din parte-i a recomanda binevoitoarei consideraţiuni a Ilustrei Representanţie pe acest tînăr distins prin moralitate şi capacitate la împărţirea stipendiilor din fundaţiunea fericitului Gojdu.

Braşov 18/30 august 1873

Direcţiunea Gimnasiului român gr.or. şi a Scoalei comerciale şi reale împreună cu aceasta.

Dr. I. G. Meşiotă
Dir.

[49] Muz.Ist. Trans., nr. inv. M2288.

[50] Idem, nr. inv. M2318.

[51] La 31 octombrie 1873 G. Baiulescu confirmă în scris acordarea stipendiului (vezi Muz.Ist.Trans., nr. inv. M2296), ca şi documentele fundaţiei (Muz.Ist.Trans., nr. inv. M2283, 2329 şi Anexa XII).

[52] Muz.Ist.Trans., nr. inv. M2288/a.

IX

Mult veneratei Representanțiunei a fundațiunei fericitului Emanuil Gojdu în Pesta

Mult venerata Representanțiune![53]

Conform concursului publicat în Albina nr. 58 ca stipendiați a fondului fericitului Emanuil Gojdu pînă în 15 septembrie a.c. s.n. să-și trimită testimoniile, arătînd rezultatul studierii din anul trecut, subsemnatul cu toată umilința aclud aici testimonia în copie a fiului meu Ioan sub A[54] carele s-a bucurat în anul trecut scolastic de un stipendiu de 80 fl. din fundațiunea sus numită, și a absolvit în Timișoara I-a clasă gimnazială conform fragedei sale etăți de 11 ani cu destulă diligență.

Totodată mai alătur aici și un atestat sub B. din partea Dlui paroh, în carele se vede numărul familiei mele și tristele mele împrejurări referitoare la salariul meu învățătoresc constînd din 84 fl. v.a. și 30 cubule de grîu, iară acuma prin intriga notariului com(diachistu) s-au redus la 40 fl. v.a. și 30 cub. grîu și apoi din altă parte numitul meu fiu spre continuarea claselor gimnasiale nu are nici un ajutor[55].

În fine sperînd spre mărinimitatea veneraților Representanți, cu umilință rog ca pre numitul meu fiu și mai departe a-l prevedea cu stipendiu din fundațiunea Gojduană; — deci repetindu-mi rugarea cu profundă stimă vă rog a avea îndurare pentru îmbunătățirea stipendiului conform timpului de față[56].

Toracul Mic 1 septembrie 1873

Cu profundă stimă

umilit serv

Lazăr Trailescu

docinte gr.orient.

Observare!

Magnificilor domni deși fiul meu Ioniță după etatea sa e foarte fraged dar tot e foarte diligințe și capaciu cu cuget că au meritul mai bune calcuri ca și în celelalte clase mai mici, dar fiindcă în Timișoara nu lucră dreptatea ci interesul se poate vedea din clasificați că fiii românilor în Timișoara nu sunt priviți de feliu, căci în tot gimnasiul nu este unul sau doi mai bine clasificați decît fiul meu cel crud însă n-am ce să fac dacă sunt sărac.

I. Trailescu

docinte

X

Prea onorată Representanția a fundațiunei lui Gojdu![57]

Cetind modest subsemnatul concursul publicat pentru două stipendii medicale, tehnice și juridice, și văzînd eu aci un caz de speranță cu privire la întreprinderea științelor medicale, la care fără ajutor nu mă pot aplica, deoarece sunt

[53] Idem, nr. inv. M2310.
[54] Idem, nr. inv. M2310/b.
[55] A se vedea nota 30.
[56] Documentele fundației confirmă acordarea stipendiului (vezi Muz. Ist. Trans., nr. inv. M2284, 2286, 2310, 2329 și Anexa XII).
[57] Muz.Ist.Trans., nr. inv. M2330.

împreunate cu spese mari, ce de deplorabila mea stare materială nu se pot acoperi, — iar de altă parte nevoind să sting amoarea mea către studiu, tocmai în stadiul acesta, unde prin cîte necazuri şi osteneli am finit la gimnaziu pregătirea pentru o facultate, — vin cu toată încredinţarea şi cu toată supunerea a mă ruga, să fiu împărtăşit de un ajutor, spre a putea întreprinde ştiinţele medicale, şi a-mi uşura încituva — barem paşii oneroşi în calea, pe care voiesc să plec. Rugarea mea o instruez cu următoarele documente:

A. Atestat de paupertate, aclus sub A%, din carele se vede, că, ca orfan fără părinte îngrijitor, ce avere,sau chiar vorbind, ce neavere îmi stă spre dispoziţiune, ca să pot acoperi spesele studiului.

B. Testimoniul de maturitate, aclus sub B% carele arată, că pe lîngă toate neajunsurile şi pedicele, ce am avut a delatura în timp şi loc, deşi studiul s-a propus în limbă străină, am depus examenul de maturitate cu folos bun.

C. Extrasul din matricula botezaţilor, în puterea căruia sum născut în Lancrăm, Scaunul Sasu-Sebeşului în Transilvania, din părinţi români gr.orient.

În urmă recomandîndu-mă bunăvoinţei, consideraţiunei şi dreptei aprecieri a Pre Onoratei Representanţie, şi sperînd un rezultat favoritoriu rămîn

Lancrăm în 1 sept. c.n. [1]873

Alt stipendiu, Prea Onorata Representanţie, nu tragu[58]

Al Prea Onoratei Representanţie
cel mai supus serv
Dionisiu Blaga
abiturientu d.gim.ev.lut.d. Sibiu

XI

Către, Prea onorabila Representanţia a Fundaţiunei Gojduane în Pesta

Prea Onorabilă Representanţia[59]

Cu decisul Prea Onorabilei Representanţie dto 28 septembrie [1]872 mi s-a aplacidat prea graţios un stipendiu anual de 200 fr.v.a. pentru continuarea studiilor mele la Academia din Schemnitz.

Adînc pătruns de simţiul recunoştinţei, vin cu astă ocasiune a-mi exprima Prea Onorabilei Representanţie cea mai adîncă mulţumită pentru acest ajutoriu fără de care continuarea studiului meu era imposibilă.

Deoarece însă eu sub împrejurările de faţă sunt restrîns absolut numai pre lîngă acest ajutoriu mărinimos, — vin cu toată supunerea a mă ruga ca Prea Onorabila Representanţia să se îndure nu numai a-mi lăsa stipendiul de 200 fl.v.a. şi spre anul scolastic viitor, ci a-l ridica dacă e cu putinţă cel puţin la suma de 300 fl.v.a. şi atunci Prea Onorabila Representanţie a pus fundament solid viitorului şi fericirei mele, pentru care în toată viaţa mea voi fi recunoscător. — Atengător de documentarea progresului în studiu din anul scolastic trecut îmi i-au voie de a aduce la cunoştinţă Prea Onorabilei Representanţie, că toate documentele mele se află de prezent la Ministerul de rezbel în cauza serviciului meu ca voluntar şi din acel motiv nu mi-am rezervat nici o copie, pentru că după părintescul sfat a Prea Onoratului Domn executor Demetriu Ionescu nu ar mai fi absolut de lipsă a-mi documenta progresul de pre anul scolastic trecut pentru că totdeauna chitanţele mele au fost vidimate de Direcţiunea Academici. — Dacă însă acesta totuşi va fi de lipsă, apoi cum îmi voi recăpăta documentele

[58] I s-a acordat stipendiul solicitat (vezi Muz.Ist.Trans., nr. inv. M2283, 2329—2330 şi Anexa XII).

[59] Muz.Ist.Trans., nr. inv. M2324.

numaidecît mă voi grăbi a le așterne Prea Onorabilei Representanție. —

Pre lîngă care sperînd și de astă dată la mărinimositatea Prea Onorabilei Representanția, mă subsemn cu supunere fiiască[60].

Al Prea Onorabilei Representanție

Sebeș în 10 septembre 1873 n.

cel mai recunoscător

Simon Corn. Piso

XII

Representanția fundațiunei lui Gojdu a aflat cu cale în urma Concursului din 6 august a.c. de a conferi pre a.scl. 1873/4 următoarele stipendii[61].

A. *Mai intîi la vechii stipendiați și ajutorați*

1.	Lui Nicolau Poynar gimn. în Oradea an III stipendiul avut de . . .	200
2.	— Dim. Poynar gim. a. II. tot acolo stip. avut de	200
3.	— Ioan Poynar gim. a. I. tot acolo a-i ridica stip. la	200
4.	— Const. Alduleanu[62] gim. în Sighișoara stip. avut de	200
5.	— Petru Ilieșiu din Cebea tehnic a. II în Pesta stip. avut	200
6.	— Todor Gliga din Apahid, jurist în Cluj stip. avut de	200
7.	— Corneliu Piso din Pianul Inf. silvanist a. III în Schemnitz, stip. avut de	200
8.	— Ștefan Velovan, din Ruszkberg filosof în Viena a. II stip. avut . .	200
9.	— Patriciu Dragalina din Borlova „ „ „	200
10.	— Georg Sierban din Alma Sas. silvanist a. II în Mariabrunn stip. avut	200
11.	— Iulian Filipescul din Turda tehnic a. III în Gratz stip. avut. . .	300
12.	— Iosif Crista din Topoloveț gim. în Lugoj a. VI stip. avut . . .	100
13.	— Ioan Panea din Tulka med. a. II în Gratz a-i ridica stip. la . . .	300
14.	— Aug. Dumitreanu din Săard, med. I. an a-i ridica stip. la	200
15.	— Nic. Calefariu din Sărata med. în Gratz ajutorul avut de . . .	100
16.	— Const. Simption din Sadu, tehnic în Zürich anul ultim	100
17.	— Iosif Voica din St. Mihaiu real. cl. II în Timișoara ajutor de . . .	50
18.	— Ioan Trailescu din Toracul Mic gim. cl. II. în Pes.	50
19.	— Arone Hamsea din Rișnov jurist abs. pentru prepararea spre doctorat pre un singur an stip. avut de	200
20.	— Ioan Hosanu din Solymos pentru taxele de rigoare încă numai pre. a. 1873/4 se desemnează restul de	150
21.	Lui Zach Rocsin din Illye jurist a III Oradea stip. avut de . . .	100
22.	— Alecsiu Gojdu din Ercseny jurist a. IV în Pesta stip. avut de . . .	200

B. *Mai departe stipendii noi*

23.	Lui Victor Babeșiu din Viena med. a. III în Viena stip. de .	300
24.	— Georg Popovits din Elchiș med. a. V în Pesta stip. de .	200
25.	— Ioan Ciuciu din Hațieg tehnic a. II în Gratz stip. de .	200
26.	— Dem. Selceleanu din Caransebeș med. I an, stip. de .	200
27.	— Georg Baiulescu, din Brașov med. I an, sti. de . . .	200
28.	— Dionis Blaga din Langeud, med. I an, stip. de . . .	200
28.	— Dionis Blaga din Langeud, med. I an, stip. de . . .	200
30.	— Patriciu Coroi din Berești, jurist I an, stip de . . .	200

[60] Idem, nr. inv. M2283—2284, 2286, 2324/a, 2329 și Anexa XII.

[61] Muz.Ist.Trans., nr. inv. M2319.

[62] În fondul de documente se găsește testimoniul de frecvență al lui C. Alduleanu de la gimnaziul din Brașov (Muz.Ist. Trans., nr. inv. M2320).

[63] Studentul clujean confirmă la 4 noiembrie 1873 primirea stipendiului (Muz. Ist.Trans., nr. inv. M2297).

C. *Ajutoare de studii*

31. Lui Sim. Berghianu din Alba Iulia med. a IV ajutor de . . 100
32. — Enea Hodoşiu din Abrud gimn. a. V. 50
33. — Octav Vancea din Lugoj gim. cl. V, „ 50
34. — Traian Ratz din Lipova real. a. II în Arad „ 50
35. — Ioan Vidican din Hidişelu gim. cl. II în Beiuş ajutor de . 50

Aceasta se aduce la publica cunoştinţă cu acel adaus ca:

a) acei sfipendiaţi, cărora sus specificatele stipendii nu li s-au conferit expres ca ajutoare, dacă vor fi mai avînd, sau întracela vor fi cîştigat alte stipendii, sunt datori a renunţa la unul din ele, că altcum li se vor detrage din oficiu.

b) că în înţelesul ordinei pentru conferirea stipendiilor din funda. lui Gojdu din 24 oct. 1871 stipendiile se pot ridica de la Casa fundaţiunei în rate quartali anticipando, pe chitanţe timbrate şi vidimate prin respectiva direcţiune a institutului la care studiază stipendistul.

Dat din şedinţa representanţei a fundaţiunei lui Gojdu. Pesta în 21 şi următoarele zile a lui Sept. 1873 ţinută[64].

XIII

Către,

Ilustra Representanţia fundaţiunei „Gojduana" în Budapesta

Ilustră Representanţia![65]

În urma concursului din 6 august [1]873 publicat din partea fundaţiunei memoratului mecenate „Gojdu" recurînd şi eu, Ilustră Representanţia a binevoitu a-mi conferi un stipendiu de 200 fl. anuali pentru ascultarea studiilor medicinale.

Pre basa acestui stipendiu şi sperînd că voi căpăta nescari condiţii neavînd alte mijloace materiale mă voi putea susţinea pe cariera medicală, însă neîntîmplîndu-se aceasta sum silit a-mi subşterne umilita petiţiune către Ilustra Representanţia ca: luînd în consideraţiune circumstările mele miserabe să binevoiască a-mi ridica stipendiul de 200 fl. la 300 fl. ca prin aceasta să pot continua mai departe cariera începută[66].

Repetindu-mi umilita rugare rămîn

Budapesta 24 oct[ombrie] [1]873

cu deplină supunere

Augustin Dumitreanu

medicinist

---

[64] În conformitate cu precizările testamentare ale lui Em. Gojdu (*Analele Fundaţiunei lui Gojdu pe a. 1870—1880*, fasc. II, Budapesta, 1881, p. 1), lista stipendiilor aprobate pentru anul şcolar 1873/74 a fost dată publicităţii în paginile ziarelor *Albina* şi *Telegraful român*, la 1 octombrie 1873 (vezi Muz.Ist.Trans., nr. inv. M2319, 2322 şi Anexa XIII).

[65] Muz.Ist.Trans., nr. inv. M2293.

[66] A se vedea Muz.Ist.Trans., nr. inv. M2283—2286, 2329 şi Anexa XII.

XIV

Către mult onorata representanţia a fundaţiunei nemuritorului mecenat român „Gojdu"

Mult onorata representanţia![67]

Subscrisul fiind norocos a se împărtăşi în un stipendiu anuale de 100 fl. din fundaţiunea nemuritorului mecenate român „Gojdu" în şedinţa ţinută în 6 sept. a.c. st.n.; cu cea mai umilită rugare vin a mă adresa către mult onorata representanţia fundaţională, rugîndu-mă să binevoiască a-mi eda acuma deodată stipendiul ce se cuvine pe un jumătate de an — adică 50 fl. v.a. — deoarece sum în aşa stare, încît neavînd pe nime în această lume, care să mă ajutore cu vreun cruceriu măcar, nu pot să-mi procurez celea de lipsă pentru studiere — adecă cărţi de şcoală, care îmi — vin 20 fl. 20 cr. v.a. şi pre care — deşi cu durere trebuie să mărturisesc — încă pînă acuma — pre lîngă toată năzuinţa mea — nu pot să mi le procur ne avînd cu ce; — nu pot mai departe a mă prevedea cu veştmintele de lipsă în contra geroasei ierni — care acu fiva să între, ameninţînd cu perire pre toţi aceia, care sunt nepregătiţi în contra ei; dacă mult onorata representanţia nu se va îndura a-mi eda stipendiul pe un jumătate de an acuma; pentru ce sum aşa de imodestu pre lîngă repetarea umilitei mele rugări, a adresa aci sub % alăturat şi „Cuita" despre susnumita sumă, fiind convins pre deplin, cum că Mult Onorata representanţie fundaţională cunoscînd starea-mi deplorabilă se va îndura spre mine, şi-mi va ajutora, şi-mi uşura starea în care mă aflu; pentru ca la din contra desigur aşi fi împedecat în progresarea studiilor[68].

În fine încă odată repetîndu-mi umilita rugare rămîn

Al mult On. representanţie fundaţionale

Urbea Mare 26/10 [1]873

umilit serv
Patriciu Coroiu
jurist de anul II

XV

Prea onorată Representanţia a fundaţiunei lui Gojdu![69]

Umilit subscrisul îşi ia libertatea a aduce următoarele la cunoştinţa onoratei Representanţii, şi a o ruga să binevoiască a le lua pre graţiosu în consideraţiune:

Am petiţionat în sept. 1872 pentru acordarea unui stipendiu, însă neputîndu-se lua în consideraţiune umilita mea rugare mi se promise pentru anul curinte; dar din nefericirea n-au [illegible] cu trimitorea petiţiunei mele pînă în sept. a.c. şi astfel şi de astădată nu s-a mai putut lua în consideraţiune.

Cauza întîrzierii a fost că, servind în anul scol. expirat şi ca voluntar aveam chiar manevre mari în acel timp, şi pe lîngă aceea mă preparam şi pentru depunerea examenului de ofiţeri de rezervă. — carele după cum se poate vedea din alăturatul extras al protocolului de examen — l-am şi depus cu succes bun. Denumirea de locotenînte mi-a sosit în 2. l.c. de la ministeriu de resbel, şi am acuma să-mi procur pînă în 1 ianuarie a.v. uniforma şi armătura completă din propriele mele mijloace. Suma recerută e 150—200 fl. v.a., care sumă nu ştiu de unde să o iau, neavînd din nici o parte vreun ajutor, fiind avizat să mă susţin parte singur, parte ajutorat de părintele meu Vas. Diaconovici, cojocar în Beçsa a cărui puteri materiale sunt slabe, avînd dînsul de susţinut o familie numeroasă

[67] Idem, nr. inv. M2294.

[68] I se va majora stipendiul conform documentelor fundaţiei (vezi Muz.Ist.Trans., nr. inv. M2283, 2329 şi Anexa XII).

[69] Muz.Ist.Trans., nr. inv. M2295.

— dintre mai trei fraţi mai tineri a susţinut cu cele mai mari sacrificii pînă în anul trecut încă pre doi la realele din Virşeţ, din cauza lipsei însă a fost constrîns a lua pre unul de la studiu.

Sărăcia şi lipsa poporului român din Banat este prea bine cunoscută onoratei Representanţii, nu voesc deci a desfăşura aci în ce stare mizeră au ajuns şi sărmanii mei părinţi, mă mărginesc a spune atîta că cu spaimă privesc în viitor cînd dînşii nu mă vor mai putea ajutora de feliu.

Rog deci onorata Representanţie a lua în consideraţiune disperata mea stare şi a mă ajutora barem cu susnumita sumă pentru procurarea celor trebuincioase ca ofiţer, căci altfel Dzeu nu ştiu unde voi duce-o; părinţii nu mi-o pot trimite, fiind dînşii ruinaţi de anii cei răi din urmă.

Graz, 4 noiembrie 1873

Al onoratei Representanţii umilit serv
Adolf Diaconovici
tehnic de anul II
şi locoteninte de res.

[Rezoluţia]

Domnului Adolf Diaconovici, tehnic a. II în Graz

Comitetul administrativ al representanţei fundaţiunei lui Gojdu ţi-a acordat odată pentru totdeauna un ajutor de 50 fl. sub condiţiune de a documenta avansarea de ofiţer; despre ce Dta eşti prin aceasta încunoştinţat pe lîngă reacluderea documentelor subşternute[70].

Dat în şedinţa Comitetului adm. ţinută în Pesta în nov.

prin Dem. Ionescu
not. Comit.

URKUNDLICHE BEITRÄGE BEZÜGLICH EMANUIL GOJDU UND SEINER STIFTUNG

(Zusammenfassung)

In der Geschichte der Siebenbürger Rumänen insbesonders als Autor der gleichnamigen Stiftung (ein bemerkenswertes Instrument für die Bildung einer Schicht von rumänischen Intellektuellen) bekannt, spielte Emanuil Gojdu (1802—1870) eine bedeutende politisch-nationale Rolle, und zwar sowohl als Rechtsanwalt, Geschäftsmann, Mitarbeiter und Unterstützer verschiedener Schriftwerke und Kulturinstitutionen, als auch durch seine Ideen.

Der gegenwärtige Aufsatz veröffentlicht 15 originelle Dokumente aus den Jahren 1862—1873, deren unmittelbare Information die Geschichtsquellen des vorigen Jahrhunderts vervollständigt. Die Dokumente dienen zur Ergänzung der wissenschaftlichen Forschung über Gojdus Tätigkeit und Wesen, und auch zur Analyse der Wichtigkeit dessen durch das Testament vom 4. November 1869 geschöpften Stiftung.

Die Grundlegung der Stiftung stellt ohne Zweifel die kennzeichnendste national-kulturelle Leistung von Emanuil Gojdu dar. Sie bietete Hilfe den jungen rumänischen Studierenden, Anhänger des orthodoxen griechisch-orientalischen Glaubens, denen er an materiellen Möglichkeit mangelte, jedoch Begabung und Ergebenheit in ihrem Beruf aufwiesen.

Dadurch und Dank einer umsichtigen Verwaltung konnte die Gojdu Stiftung zur kulturellen Erhebung des Rumänentums im dualistischen Reiche beitragen, und schaffte passende Bedingungen für die Qualifikation außerordentlich begabter Jugendliche, welche dann später in allen Bereichen des nationalen geistlichen Lebens wirkten.

[70] I se aprobă cei 50 fl. fără condiţii prin rezoluţia Comitetului administrativ din 30 martie 1874 (Muz.Ist.Trans., nr. inv. M2291).

Fig. 1 — „SIGILI(UL) FUNDAȚIEI LUI GOZSDU, 1870. LĂSAȚI PRUNCII SĂ VINĂ LA MINE" (Muz.Ist.Trans., nr. inv. M2283—2286).

BLAZONUL DE CAVALER AL GENERALULUI MIHAIL TRAPȘA

Despre viața și activitatea generalului Mihail Trapșa s-a scris mult și datorită acestui lucru ne putem face o imagine completă a personalității sale.[1]

Aceasta însă nu înseamnă că au fost epuizate toate izvoarele, toate laturile activității sale de oștean, de luptător pe tărîm național sau ca mînuitor al condeiului.

Cercetînd viața și activitatea generalului Trapșa ne-am oprit, cum era și firesc, și asupra diplomei lui de cavaler.[2]

Este bine cunoscut faptul că în anul 1882 lui Mihail Trapșa i se acordă titlul de cavaler. În diploma de înnobilare se arată că i s-a dat acest titlu „ca apreciere a faptelor deosebit de vitejești în bătălia de la Custozza la 24 iunie 1866, cît și în bătălii premergătoare și în cele care au urmat, ca și pentru alte merite cîștigate."[3]

Studiat cu atenție, ajungem la părerea că blazonul lui de cavaler îi descrie trăsăturile ce-l definesc și pătrunzînd în știința heraldicii, nu greșim cu nimic atunci cînd afirmăm că citim în acest blazon viața lui, lupta lui și aspirațiile sale pentru unitatea și libertatea poporului român.

Semnînd diploma de înnobilare, împăratul Franz Iosif s-a mulțumit doar să-l răsplătească pentru faptele sale de curaj și vitejie, iar scribii, la rîndul lor, și-au făcut datoria ca în paginile diplomei să înscrie faptele lui, să descrie și să deseneze blazonul lui de cavaler.

Nu vom insista prea mult asupra titlului de cavaler pe care l-a obținut Trapșa, amintim doar că acesta se acorda în urma unor fapte deosebite săvîrșite pe cîmpul de luptă și că la trecerea în rîndul cavale-

---

[1] Petru Bona, *O personalitate din granița bănățeană, generalul Mihail Trapșa. (1838—1896)*, în *Studii și comunicări, Istorie*, Caransebeș 1979, p. 396—376; Liviu Groza, *Participarea generalului Mihail Trapșa la lupta de la Custozza (1866)*, în *ActaMN*, XIX, 1982, p. 429—440; Liviu Groza, *Mărturii documentare privind colaborarea dintre George Barițiu și generalul Mihail Trapșa*, în *ActaMN*, XX, 1983, p. 593—598; Liviu Groza, *Testamentul generalului Mihail Trapșa*, în *Banatica*, VII, 1985, p. 345—349; Liviu Groza, *Grănicerii bănățeni*, București, 1983, p. 161—168; Liviu Groza, *Noțiuni de istorie românească în gîndirea generalului Mihail Trapșa* (lucrare în manuscris); Liviu Groza, *Din aforismele generalului Mihail Trapșa* (lucrare în manuscris); Liviu Groza, *Din viața și activitatea generalului Mihail Trapșa* (lucrare în manuscris); Antonie Marchescu, *Grănicerii bănățeni și comunitatea de avere*, Caransebeș, 1941, p. 301—304.

[2] Diploma se găsește în custodia Muzeului județean de etnografie și istorie locală Caransebeș.

[3] Vezi anexa Nr. 1.

rilor, cel avansat trebuia să-și aleagă blazonul[4]. Alegerea se făcea după consultarea unor cataloage unde erau desenate blazoanele cavalerilor și caselor nobiliare.

Pentru a se putea respecta cerințele impuse de arta heraldicii, cel ce dorea să-și aleagă un blazon de cavaler făcea o compilație, după bunul lui plac, alegînd elemente heraldice puse le dispoziție prin cataloagele respective.

Fiecare element al blazonului avea o semnificație bine cunoscută de cei ce le confecționau, cît și de cei ce le alegeau.

Prezența contribuție a fost scrisă și sub influența lucrării Dr. Maria Dogaru „Aspirația poporului român spre unitate și independență oglindită în simbolul heraldic", lucrare care studiată ne-a suscitat interesul mai ales pentru cîteva concluzii care sînt edificatoare pentru intenția noastră: „Apărut odată cu societatea, din nevoia de exprimare a individualității, de definire a atributelor unor persoane sau colectivități, dezvoltat paralel cu evoluția civilizației umane simbolul a reflectat preocupările și aspirațiile societății în care s-a născut. Încadrat normelor științei heraldice sau stabilit doar prin voința posesorului, simbolul redă ceea ce este caracteristic anumitor structuri sociale, frămîntările ce au loc în rîndul colectivităților umane, precum și mutațiile ce survin în conștiința oamenilor."[5]

Trapșa, alegîndu-și blazonul său de cavaler, respectă formele impuse de heraldică, dar prin interpretarea acestora el a urmărit o idee și nu greșim atunci cînd afirmăm că Trapșa și-a ales formele reprezentative de pe blazonul său urmărind ideea de unitate națională, de afirmare a mîndriei de a fi român.

În cele ce urmează ne-am propus să descriem blazonul de cavaler al generalului Trapșa pentru a ne convinge de cele afirmate anterior.

În diploma de a cărei descriere ne ocupăm, prezentarea blazonului se face foarte succint: „Un scut albastru tăiat de-a latul de un zid roșu cu trei crenele aurite, deasupra căruia se înalță un astru auriu. Pe bordura principală a scutului se reazimă două coifuri de turnir încoronate: de la cel din dreapta atîrnă o tapiserie albastră, de la cel din stînga o tapiserie roșie cu fond auriu.[6] Coroana coifului din dreapta are deasupra două aripi de vultur despărțite printr-un zid, identic cu zidul crenelat situat pe scut cu steaua amintită deasupra lui; din cea din stînga crește un leu cu limba roșie și cu o sabie ridicată cu un mîner de aur. Dedesubt se întinde o panglică albastră cu deviza VERITAS ET JUSTITIA scrisă cu litere aurite."[7]

Analizînd în lumina heraldicii, de care Trapșa nu era străin, să vedem ce semnificație au elementele componente ale blazonului său de cavaler.

Ne vom opri în primul rînd la culori. În cîmpul blazonului se disting doar trei culori: roșu, galben și albastru.

---

[4] Oswald Gerst, *Lexikon der Heraldik*, Leipzig, 1984, p. 345—347 (în continuare L. H. Leipzig).

[5] Maria Dogaru, *Aspirația poporului român spre unitate și independență oglindită în simbolul heraldic*, București, 1981, p. 7.

[6] În heraldică elementele sînt conturnate.

[7] Vezi anexele Nr. 1 și 2.

În heraldică roşu semnifică dîrzenie, curaj, îndrăzneală, dragoste, sacrificiu, generozitate[8]; galbenul simbolizează putere, suveranitate, fertilitate, dreptate, cumpătare şi slavă[9]; iar albastrul semnifică speranţă, sinceritate, sensibilitate şi credinţă.[10]

Dacă am încerca să facem o paralelă între trăsăturile care îl defineau pe Trapşa, cu semnificaţia culorilor de pe blazonul său de cavaler, vom constata, cu plăcere, că acestea se contopesc formînd un tot unitar.

O simplă privire aruncată asupra oricărei lucrări care descrie viaţa şi activitatea lui, sau dacă vom citi testamentul care l-a lăsat posterităţii, ne putem uşor da seama că Trapşa a fost curajos, generos, puternic, cumpătat şi drept, că a fost sincer şi credincios cauzei pentru care a luptat.[11]

Credem că nu este de ajuns să desprindem trăsăturile care l-au definit pe Trapşa numai după culorile alese pe blazon, fără să facem firească legătură a acestor trei culori cu culorile drapelului României.

Sînt cunoscute frămîntările Principatelor române pentru a se ajunge la drapelul oştirii şi stema ţării.[12] Toate acestea au fost cunoscute de Trapşa, care dorind să evidenţieze originea sa românească şi-a ales cele trei culori, roşu, galben şi albastru atît pentru semnificaţia lor individuală, cît şi pentru faptul că ele constituiau culorile drapelului României.

La prima vedere s-ar părea hazardată această afirmaţie, dar dacă o punem în legătură cu activitatea generalului Trapşa pentru păstrarea fiinţei naţionale a poporului român, constatăm cu mîndrie că alegerea celor trei culori nu a fost cu nimic întîmplătoare.

Este suficient doar să amintim că la Sibiu a fost colaborator şi prieten cu George Barijiu, că la Viena a militat activ pentru menţinerea unor ziare româneşti din Banat, ca să ne dăm seama de concepţiile şi năzuinţele lui pe tărîm naţional.[13]

Nu vom insista mai mult pe aceste laturi ale activităţii sale pentru a nu ne îndepărta prea mult de la analiza propusă, fapt pentru care ne întoarcem la blazonul său de cavaler.

Rămînînd în domeniul culorilor, constatăm că Trapşa aşează pe scutul blazonului său, blazonul lui Goethe care era un dreptunghi cocolorat albastru, prevăzut în mijloc cu o stea aurie în şase colţuri, asemenea celei de pe cartierul superior al scutului de pe blazonul lui Trapşa.[14]

Apropierea lui Trapşa faţă de opera lui Goethe nu este întîmplătoare. Ea trebuie explicată prin afinitatea de idei, de năzuinţe pe care poetul de la Weimar o avea şi o manifesta în cercul de prieteni adepţi ai curentului „Sturm und Drang".[15]

---

[8] Dicţionar al ştiinţelor speciale ale istoriei, Bucureşti, 1982, p. 201.
[9] *Idem*, p. 49.
[10] *Idem*, p. 19.
[11] Liviu Groza, *Testamentul generalului Mihail Trapşa*, în *Banatica*, VII, 1985, p. 345—349.
[12] Maria Dogaru, *op. cit.*, p. 124 şi următoarele.
[13] Liviu Groza, *Mărturii documentare privind colaborarea dintre George Barijiu şi generalul Mihail Trapşa*, în *ActaMN*, XX, 1983, p. 593—598.
[14] L. H. Leipzig, p. 382—383.
[15] Furtună şi avînt.

Că Trapșa adera la ideile acestea și îl atrăgeau operele lui Goethe, în special, ne-o spune numărul mare de cărți ale marelui poet existente în biblioteca sa.[16] La toate acestea se adaugă și influența ce o ia Trapșa de la Goethe, influență reflectată în poeziile și felul său de a gîndi, precum și în aforismele și cugetările sale.[17]

Trapșa nu l-a copiat pe Goethe, ci, apreciindu-i ideile înaintate, îndreptate împotriva unei societăți perimate, a adoptat pe blazonul său de cavaler blazonul lui Goethe ca simbol ce reprezenta ideile burgheziei în ascensiune.

Nu trebuie neglijat faptul că perioada de activitate a curentului „Sturm und Drang" corespunde cu năzuința de unitate națională a poporului german fărîmițat de dominația feudală.

Ne este bine cunoscută năzuința și activitatea generalului Trapșa pentru unitatea națională a poporului român, fapt ce ne îndreptățește să afirmăm că Trapșa a așezat cu bună știință blazonul lui Goethe pe scutul blazonului său.

Vom încerca, în continuare, să facem o descriere succintă a elementelor heraldice care compun blazonul de cavaler al generalului Trapșa, făcînd o firească legătură cu semnificația fiecăruia, deoarece așa cum afirmă Dr. Maria Dogaru „concepțiile unei generații au fost întotdeauna sistematizate într-un simbol care a devenit apoi imbold în realizarea lor și totodată mijloc de a le transmite urmașilor."[18]

Trecînd la analiza elementelor componente ale blazonului ales de Trapșa, constatăm că și acestea se alătură, cu semnificația lor de semnificația culorilor și astfel și ele, alături de culori, au menirea să creioneze personalitatea generalului Trapșa.

Elementul principal al fiecărui blazon este scutul, care simbolizează arma de apărare a cavalerilor medievali.

Așa cum am mai arătat, scutul este tăiat. În cartierul superior se află un dreptunghi colorat albastru în mijlocul căruia este situată o stea în șase colțuri, iar în cartierul inferior este desenat un zid de cetate crenelat. Și pe scut, de jos în sus, sînt prezente culorile roșu, galben și albastru

Zidul de cărămidă roșie crenelat reprezintă forța de apărare, puterea militară.

Înapoindu-ne în timp, am putea face o legătură în lumea romană cu „corona muralis"[19] și misiunea ce o îndeplinise Trapșa în 1866 în cetatea Peschiera.[20]

Steaua cu șase colțuri, specifică pentru heraldica germană, are o motivație astrală, de dominație.

Din elementele exterioare scutului amintim: coiful, podoaba de gît, acoperămîntul de coif, coroanele, leul, sabia, penajul și deviza.

---

[16] Informație primită de la prof. Lucia Ștefănigă, descendentă a familiei Trapșa, căreia îi mulțumim și pe această cale.

[17] Liviu Groza, *Din aforismele generalului Mihail Trapșa* (lucrare în manuscris).

[18] Maria Dogaru, *Sigiliile, mărturii ale trecutului istoric*, București, 1976, p. 5.

[19] Anthony Rich, *Illustriertes Wörterbuch der Römischen Alterthümer*, Paris-Leipzig 1862, p. 190 și Dumitru Tudor, *Arheologia romană*, București, 1976, p. 164.

[20] Liviu Groza, *Participarea generalului Mihail Trapșa la lupta de la Custozza (1866)*, în *ActaMN*, XIX, 1982, p. 429—440.

Scutul este afrontat de două coifuri de turnir situate pe trei sferturi cu viziera închisă avînd cinci gratii. Coifurile pe platoşă sînt prevăzute cu podoabe de gît care sînt formate dintr-un lănţişor cu medalion.[21]

Amîndouă coifurile au acoperămîntul de coif care în partea lui superioară seamănă mai de grabă cu un penaj colorat într-un galben aprins, iar în partea inferioară, căzînd în falduri, sînt viu colorate în roşu şi albastru, constituind o draperie a scutului.

Şi acoperămîntul de coif formează, prin cromatica lui, culorile drapelului României.

Acoperămintele de coif, asemenea unor lambrechine, sînt la fel cu cele de pe blazoanele acordate unor comandanţi de oşti la cucerirea Transilvaniei şi mai ales după realizarea unirii sub conducerea lui Mihai Viteazul.[22]

Coifurile sînt prevăzute cu coroane din aur cu patru fleuroane în formă de frunză şi patru protuberanţe terminate cu perle, iar inelul coroanei este prevăzut cu pietre nestemate. Este cunoscut faptul că în heraldică, coroana simbolizează demnitate sau rang nobiliar.

Din coroana din stînga, respectînd regula conturnării, se vede ieşind un leu rampant cu limbă roşie care ţine în laba dreaptă o sabie îndreptată cu lama în sus. Atît leul cît şi sabia sînt însemne ale puterii, vitejiei şi virtuţilor în luptă. Un leu asemănător poate fi văzut şi pe blazonul lui Sztrava Pascal Solomon din Porumbacul de Sus, din districtul Făgăraş, acordat acestuia de Mihai Viteazul. Şi pe acest blazon apar lambrechine colorate în roşu, galben şi albastru.[23]

Din coroana din dreapta se ridică un zid, construit din cărămidă, asemănător cu cel din cartierul inferior al scutului. Deasupra zidului se ridică două aripi de vultur desfăcute, colorate albastru şi prevăzute cu o stea cu şase culţuri.

In mitologia greco-romană, cît şi în arta heraldică vulturul sau aripile acestuia simbolizează curaj, hotărîre, măreţie sau zbor spre înălţimi.

Pe terminaţiile inferioare ale draperiei, care încadrează scutul, este aşezată o eşarfă de culoare albastră pe care este scrisă, cu litere aurite deviza: „VERITAS ET JUSTITIA".

Adevăr şi dreptate au fost năzuinţele pentru care a militat generalul Mihail Trapşa atît ca ofiţer cît şi ca luptător pentru păstrarea fiinţei naţionale şi unitatea teritorială a poporului român.

Studiile tipărite pînă în prezent, care şi-au luat ca temă viaţa şi activitatea generalului, evidenţiază cu prisosinţă idealul său care ne-a îndreptăţit să analizăm blazonul lui de cavaler şi să-l interpretăm avînd jaloanele necesare care nu ne-au permis să greşim în afirmaţiile care le-am făcut.

Atît scutul cît şi elementele exterioare ale blazonului de cavaler al generalului Mihail Trapşa, tălmăcite reprezintă trăsăturile care îl defineau pe acela care şi-a ales ca ideal vitejia, curajul, abnegaţia şi lupta pentru unitatea naţională a neamului său, iar ceea ce nu a reuşit să re-

[21] Iniţial pe acest medalion era gravat blazonul cavalerului; mai tîrziu, acesta a jucat rol numai de podoabă.

[22] Marcel Sturza-Săucoşti, Alexandru I. Gonţa, *Tricolorul românesc, simbol al unităţii naţionale sub Mihai Viteazul*, în *RevArh*, 1986, Anul XI, Nr. 2, p. 74—77.

[23] *Idem*, anexa nr. IV.

prezinte prin forme heraldice, a dispus să se scrie pe eşarfa blazonului său.

A fost poate o influenţă primită de la generalul Traian Doda care şi-a ales DREPTATEA ca deviză a luptei sale, deviză pe care urmaşii au dăltuit-o pe monumentul lui funerar: „DREPTATEA ŢI-A FOST DEVIZA, LUPTÎND PENTRU EA TE-AI STINS".

Pentru a întări cele afirmate, ne vom folosi de un fragment din manuscrisul lui Trapşa, prin care voia să-şi scrie viaţa aşa cum a trăit-o. Acest fragment, în care vorbeşte despre poporul român, îl putem considera ca o mărturisire sinceră a idealurilor sale pe care le-a înmănunchiat în biografia sa, făcînd un crez al său pentru împlinirea căruia a militat toată viaţa: „S-a trezit în mine dragostea pentru patrie, aerul ei, dealurile ei, apele ei, limba ei. În mine s-a trezit dorinţa de a urca cît mai sus şi de a depune toate eforturile pentru ca să fiu de folos patriei mele în viitor."[24]

LIVIU GROZA

ANEXĂ

„Noi Franz Iosif întîiul, prin mila lui Dumnezeu împărat al Austriei, rege apostolic al Ungariei, rege al Boemiei, Dalmaţiei, Croaţiei, Slavoniei, Galiţiei, Lodomeriei şi Iliriei, arhiduce al Austriei, mare duce de Cracovia, duce de Lotaringia, Salzburg, Stiria, Carintia, Bucovinei, al Sileziei superioare şi inferioare, mare principe al Transilvaniei, conte de Moravia, conte ridicat la rang de principe al Habsburgului şi Tirolului, etc., etc., prin a noastră hotărîre imperială din 18 iulie 1866 decern rangul de cavaler iubitului şi fidelului nostru Mihail Trapşa născut în Lăpuşnicel în Banat, comandant suprem al Regimentului de artilerie de uscat «Prinţ moştenitor Rudolf M.»; posesor al ordinului de ofiţer clasa I şi al medaliei de război din anul 1875, ca apreciere a faptelor deosebit de vitejeşti în bătălia de la Custozza la 24 iunie 1866 cît şi în bătăliile premergătoare şi în cele care au urmat, ca şi pentru alte merite cîştigate, decorat cu ordinul coroanei de fier clasa a III-a, decoraţie de război.

După cum acesta a solicitat ridicarea la rang de cavaler pe baza statutului ordinului nostru de cavaleri, ne-am găsit îndemnaţi în puterea noastră imperială şi regală să-i decernem lui şi urmaşilor săi legitimi rangul de cavaler şi să garantăm că Mihail cavaler de Trapşa cît şi urmaşii lui legitimi să se bucure de drepturile legate prin lege de rangul de cavaler şi în mod deosebit să se folosească de blazonul descris mai jos:

Un scut albastru tăiat de-a latul de un zid roşu cu trei crenele aurite, deasupra căruia se înalţă un astru auriu.

Pe bordura principală a scutului se reazimă două coifuri de turnir încoronate: de la cel din dreapta atîrnă o tapiserie albastră, de la cel din stînga o tapiserie roşie cu fond auriu.

Coroana coifului din dreapta are deasupra două aripi de vultur despărţite printr-un zid identic cu zidul crenelat situat pe scut cu steaua amintită deasupra lui; din cea din stînga creşte un leu cu limba roşie şi cu o sabie ridicată cu un mîner de aur. Dedesubt se întinde o panglică albastră cu deviza VERITAS ET JUSTITIA scrisă cu litere aurite.

Pentru legiferarea acestora am semnat cu mînă proprie prezenta diplomă cu numele nostru imperial şi am dispus anexarea sigilului maiestăţii.

---

[24] Liviu Groza, *Noţiuni de istorie românească în gîndirea generalului Mihail Trapşa* (lucrare în manuscris).

Întocmit şi înmînat de al nostru iubit şi loial sfetnic, secretar, cămătar şi preşedinte al Consiliului de miniştri, conte Eduard Taaffe însărcinat cu conducerea ministerului de interne, cavaler al Blanei de aur şi al Marii cruci a ordinului nostru imperial austriac Leopold, al ordinului Slavă Hailli şi al Marii cruci al suveranului Ordin al Ioaniţilor etc., în capitala noastră imperială şi reşedinţă Viena la doisprezece noiembrie al anului una mie opt sute optzeci şi doi.

Preşedintele Consiliului de miniştri conte Eduard Taaffe, după porunca Maiestăţii sale apostolice, imperiale şi regale."

DER RITTERWAPPEN DES GENERALS MIHAIL TRAPŞA

(Zusammenfassung)

Der Verfasser, ein guter Kenner der Biographie des Generals Trapşa, beschreibt und deutet dessen Ritter Wappen.

Sowohl die Farben als auch die heraldischen Elemente bezwecken in dieser Analyse die charakteristischen Eigenschaften des Generals hervorzuheben und zwar: Tapferkeit, Mut und seine unendliche Liebe für das rumänische Volk.

Auch seine Vorliebe für Goethes Werke wird hervorgehoben, hingegen die Wahl der Farben rot, gelb, blau verbindet der Verfasser der Analyse mit dem Bestreben des Generals zur nationalen Einheit des rumänischen Volkes, dessen treuer Sohn der General war.

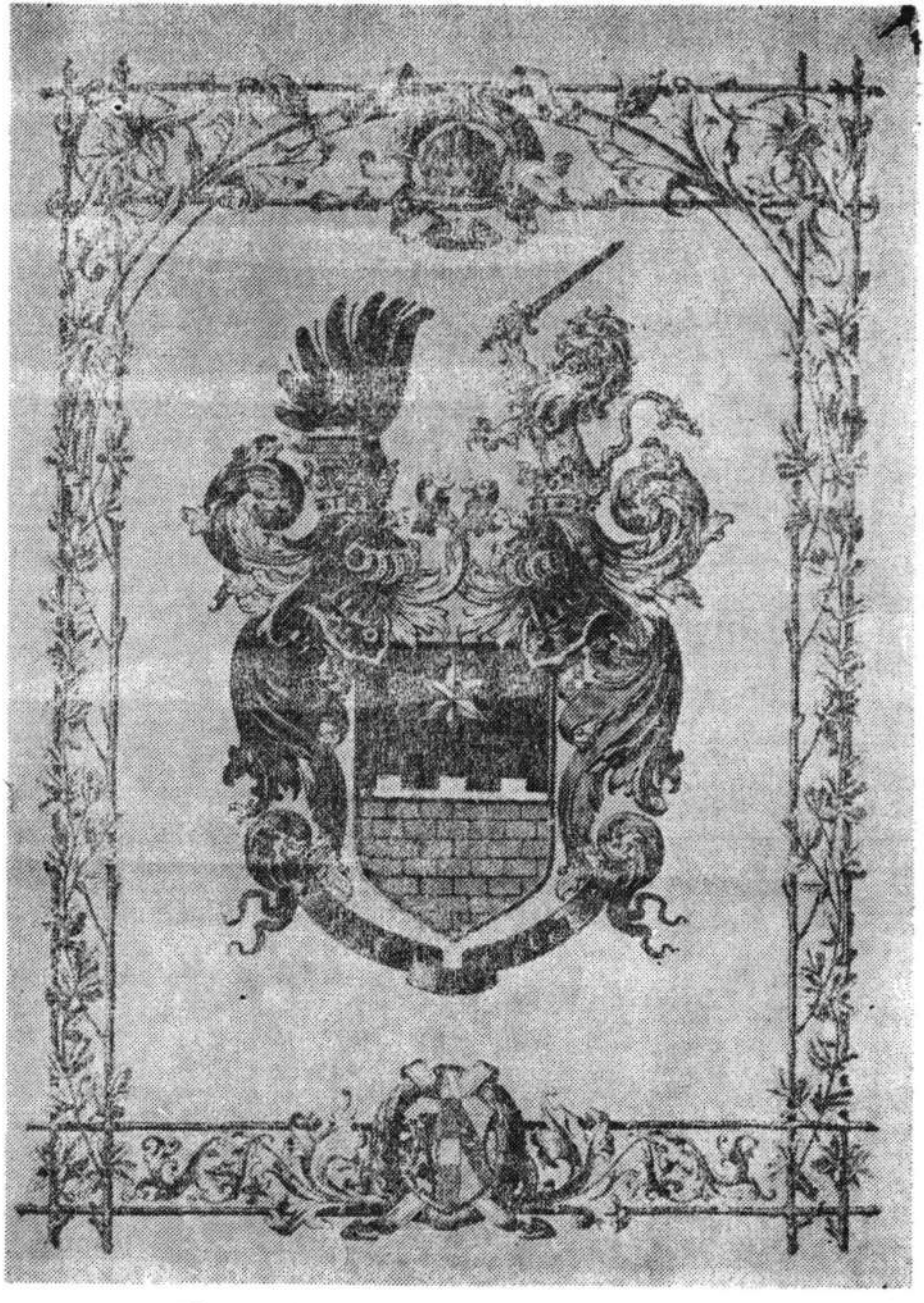

Blazonul de cavaler al generalului Mihail Trapșa.

DOBROGEA ȘI MAREA IN PUBLICISTICA TRANSILVĂNEANĂ LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA

Calitatea de izvor istoric al presei derivă din caracterul său dublu și anume, pe de o parte presa reprezintă o reflectare a întregii problematici a vieții cotidiene a populației, iar pe de altă parte este un produs cultural al societății.

În tendința de a acumula cît mai multe informații asupra subiectului investigat, cercetătorul constată că „unul din cele mai însemnate servicii pe care poate să-l facă ziarul, este acela că îl introduce pe istoric în acel *inefabil* al atmosferei epocii, pe care N. Iorga îl aprecia atît de mult, și care, altfel, e aproape imposibil de surprins"[1].

Pentru utilizarea judicioasă a presei ca izvor istoric este însă nevoie de un simț deosebit de dezvoltat al realităților cu care se confruntă obiectul de studiu din epoca respectivă și coroborarea cu sursele documentare, în special arhivistice, este necesară pentru a modela în sensul adevărului istoric concluzia finală[2].

Precizînd caracterul presei românești din Transilvania în ultima pătrime a secolului al XIX-lea, toți cercetătorii au ajuns la concluzia că aceasta a fost o presă militantă, pusă în slujba unor idealuri de libertate socială și mai ales națională care a reușit să pregătească și să fortifice conștiințele românești din ambele părți ale Carpaților în direcția realizării Marii Uniri de la 1918, chiar dacă, în decursul timpului, această presă românească a fost stînjenită de cenzură, tracasată de procese încheiate mai întotdeauna cu amenzi și închisoare pentru redactori și corespondenți și nu de puține ori cu suspendarea ziarului.

Cauza solidarității românești a fost amplificată într-o proporție deosebită de evenimentul major ce s-a produs prin izbucnirea războiului pentru independența României, în contextul cunoscut al crizei orientale.

Periodicele ardelene, mărindu-și tirajele în această vreme, vor informa cititorii asupra mersului evenimentelor, publicînd articole de fond, ediții speciale, știri și comentarii, documente oficiale ale guvernului român, corespondențe de la fața locului, ilustrații de pe cîmpul de luptă, ba chiar creații literare în formă de schițe și poezii. Cînd cenzura devine mai dură redactorii găsesc formule directe, inserînd corespondențe din ziare europene, dar mai ales pe cele favorabile cauzei românești, estom-

---

[1] Gelu Neamțu, *Presa politică românească — izvor de documentare pentru istoria modernă a Transilvaniei*, în *Sub semnul lui Clio*, Cluj, 1974, p. 406

[2] Gh. Hristodol, *Problema agrară în presa românească din Transilvania*, în *AIIAC*, 1973, 16, p. 301—323.

pează simţămintele entuziaste şi cu mult discernămînt aleg informaţii precise care nu pot fi contestate de regimul ostil austro-ungar.

În pofida măsurilor vexatorii, publicistica transilvăneană reuşeşte pe deplin să ilustreze toate episoadele războiului din Balcani, de la primele lupte pînă la recunoaşterea independenţei de stat a României de către marile puteri europene, dar în acelaşi timp să arate că în toate satele şi oraşele româneşti din Ardeal inimile au bătut alături de cele ale ostaşilor luptători pe fronturi şi că numeroşi tineri din Transilvania au trecut munţii, în ciuda grănicerilor imperiali, pentru a se înrola voluntari, în timp ce ajutoare băneşti au fost strînse în peste 340 de sate din această provincie românească.

Dacă pe tema războiului de independenţă reflectat în presa transilvăneană s-au scris destule articole[3], în schimb, mult mai puţină atenţie s-a acordat problemelor privind unirea Dobrogei cu România şi deschiderea acesteia către mările lumii, situaţiei precare a satelor şi oraşelor de aici în momentul instituirii administraţiei româneşti şi eforturilor statului român de a realiza schimbări pozitive în această nouă provincie scăldată de apele Mării Negre.

Acestor teme le consacrăm rîndurile ce urmează, făcînd apel la mărturiile presei ardelene, e adevărat, uneori, fragmentare, dar care beneficiază de multe ori de spontaneitatea contactelor directe cu oameni, locuri şi evenimente de pe un tărîm mai îndepărtat, dar întotdeauna încărcat de năzuinţe şi visuri comune, căci simţirea naţională le împleteşte destinul oamenilor din spaţiul carpato-danubiano-pontic.

Cu nerăbdare nedisimulată, încă din 13/25 iulie 1878, Gazeta Transilvaniei, editată la Braşov, se grăbeşte să publice acele puncte ale tratatului de la Berlin relative la România, subliniind în special art. 46 care prevede că „Insulele care formează Delta Dunării, precum Insula Şerpilor, sangeacul Tulcei, cuprinzînd districtele Kilia, Sulina, Mahmudia, Isaccea, Tulcea, Măcin, Babadag, Hîrşova, Custenge, Medgidia sînt alipite României".

Deşi România a fost sprijinită în aspiraţiile ei fundamentale de către opinia publică occidentală, căci se împusese prin hotărîrea, tenacitatea şi eroismul soldaţilor şi populaţiei, interese expansioniste ale ţarismului rus puneau în primejdie năzuinţa dobrogenilor de unire cu patria mamă. Cu îngrijorare ziarul relatează: „Credeam că vom fi scăpaţi de armata rusească, însă trupele care ne părăsesc, sînt înlocuite cu altele noi. Portul nostru este plin cu artilerie, muniţie, bombe şi obuze"[4]. După două săptămîni revine, scriind că întîrzierea „trecerii noastre în Dobrogea ne-a inspirat încă de multe ori temeri" că Rusia ridică noi dificultăţi în această cale prin cererea de a ocupa un însemnat teritoriu strategic, cerere contrară tratatului de la Berlin.

Nădejdea reapare cînd intervine schimbul de note între M. Kogălniceanu, ministrul de externe român, şi baronul Stuart, ministrul Rusiei

[3] A se vedea printre altele Liviu Maior. *Transilvania şi războiul de independenţă;* Stelian Mîndruţ, *Oglindirea războiului de independenţă în presa românească din Transilvania*, în *Biblioteca şi învăţămîntul* 1977, 3; Alex. Abrudan, în *Mitropolia Ardealului*, 1977, nr. 4—6, p. 312—318.

[4] *GazTrans*, 1878, 41, nr. 76, 6 oct./24 sept., p. 3.

la Bucureşti, în urma căruia armatele ruse promit să se retragă din Dobrogea.

O bucurie mărturisită deschis e prezentă în articolul de fond intitulat „Luarea în posesiune a Dobrogei", prin care se anunţă că „trecerea armatei române în Dobrogea este a se considera deja ca un fapt împlinit. Ziua de ieri a fost destinată de a figura în istorie căci de la acea zi se va data anexarea provinciei transdunărene de către statul român". Rusia a trebuit să cedeze, căci atît Viena, Parisul, Londra şi chiar Berlinul n-au văzut cu ochi buni cum Petersburgul după ce a luat Basarabia de la români, dorea să le ia şi Dobrogea. „Luarea în posesiune a Dobrogei şi a gurilor Dunării de către români este un fapt de cea mai mare importanţă nu numai pentru România, ci şi pentru întregul Orient european... Este în interesul bineînţeles al tuturor popoarelor din peninsula Balcanilor, ca România să devină prin noua poziţie ce-o ocupă la litoralul Mării Negre şi gurile Dunării, un adevărat scut al libertăţii şi civilizaţiei în Orient". Pentru a nu cădea pradă celor puternici, le revine românilor, elementul cel mai puternic dintre popoarele creştine din Orient, misiunea de a se întări şi a păzi această regiune. În încheiere articolul scrie: „Guvernul român a luat toate dispoziţiile pentru ca anexarea şi administrarea Dobrogei să fie un nou document în faţa Europei despre capacitatea şi vitalitatea poporului român. Sperăm — spune editorialul din Braşov — şi dorim ca rezultatele dobîndite în viitor să satisfacă tuturor aşteptările îndreptăţite"[5].

Şi „Observatorul" de la Sibiu, de sub conducerea luminatului publicist şi om politic George Barițiu, relata că în 14/26 nov. trupele şi autorităţile române vor intra în Dobrogea, guvernul român dînd dispoziţie ca personalul administrativ, financiar, judecătoresc, poştă-telegraf şi garnizoanele să fie pregătite pentru a lua în administrare Dobrogea „pentru marea mulţumire a populaţiilor locale, care ne aşteaptă cu mare nerăbdare". Considerînd opera deosebit de importantă, autorul sugera că „este neapărat ca nu numai guvernul actual, ci românii în genere şi toţi oamenii politici ai ţării în special să-şi facă un crez politic din îngrijirea şi ridicarea Dobrogei, pentru că mare rol este menit a juca această provincie, cu litoralul mării şi cu gurile Dunării, în viitorul naţiunii române"[6].

Într-o corespondenţă particulară trimisă din Chiustenge (Constanţa) la 19 nov./1 dec., unul din ziariştii Gazetei Transilvaniei informează cititorii despre „frumoasa primire ce avu armata română la debarcarea ei pe teritoriul Dobrogei, mai cu seamă în Tulcea a căror locuitori excelară în această privinţă. Diferitele naţionalităţi din oraş: români, greci, armeni, bulgari, turci, tătari, evrei şi lipoveni se întrecură unii de alţii în manifestarea simpatiilor pentru români". Au fost înălţate arcuri de triumf decorate cu inscripţii în limba română, iar steaguri tricolore au fost abordate peste tot dînd oraşului un aspect de mare sărbătoare.

În schimb, în Constanţa trupele române încă n-au sosit, ba mai mult: „Un lucru mi se pare straniu, adică, că ruşii nu fac nici o pregătire de a părăsi aceste localităţi, din contra ei lucrează aici cu cea

[5] *Id.*, nr. 91, 16/26 nov., p.1.
[6] *Observatorul*, 1878, 1, nr. 93, 18/30 nov., p. 2.

mai mare energie şi întăriri, făcînd baterii mari pentru tunuri grele"[7]. Suspiciunea şi teama faţă de un fost aliat care şi-a călcat cuvîntul dat se pare că încă stăruia în mintea românilor din acele vremi.

Şi ziarul „Observatorul" descrie primirea entuziastă făcută armatei şi autorităţilor române pe pămîntul Dobrogei, subliniind că „acest entuziasm de nimeni nu poate fi bănuit, pentru că nimeni n-a fost pe celălalt ţărm al Dunării să ne pregătească o asemenea primire". În continuare se publică integral „Înaltul ordin de zi", semnat de Carol I, în care se arată că Dobrogea, posesiunea vechilor noştri domni, s-a unit cu România. „Astăzi, voi puneţi piciorul pe acest pămînt care redevine ţară română. Voi nu intraţi în Dobrogea ca şi cuceritori, ci intraţi ca amici, ca fraţi, ai unor locuitori care de acum sînt concetăţenii voştri"[8].

Rapoartele telegrafice oficiale, corespondenţele şi epistolele particulare care vin mereu din Dobrogea vorbesc despre buna şi chiar entuziasta primire a trupelor şi autorităţilor româneşti de către populaţia locală. O confirmă şi adresa omagială a locuitorilor Dobrogei trimisă din Tulcea la 18 nov. către Domnul României, prin care se exprimă iubire şi devotament faţă de ţară şi ostaşul român, precum şi speranţa că de acum va începe o viaţă nouă pentru toţi, adresă semnată de 500 de oameni reprezentînd colonia română, bulgară, greacă, rusă, musulmană, armeană şi izraelită[9].

Aşadar, românii în scurt timp au ocupat tot teritoriul Dobrogei, pînă la linia hotărîtă de Comisia Europeană, iar guvernul s-a gîndit mai înainte de toate „a asigura Dobrogei o bună justiţie, căci mare era setea de o justiţie în această provincie" lucru care motivează pe deplin nădejdea că, „departe de a ne îngrijora despre noua noastră posesiune, ne autorizează a zice că niciodată provincia nu şi-a schimbat dominaţiunea cu mai mare înlesnire şi cu mai mare fericire"[10].

Pentru a adăuga noi argumente la legitimitatea indiscutabilă a unirii Dobrogei cu România, Gazeta Transilvaniei din 26 ian./6 febr. 1879 reproduce un articol din periodicul „La République française", din care cităm: „Românii, luînd în stăpînire Dobrogea, dau probe către musulmanii tătari şi pomaci din acea regiune de o lealitate şi de generozitate mai presus de orice laudă. În loc de a spolia şi deposeda, cum se întîmplă în nordul Balcanilor, în Dobrogea li se înapoiază pămînturile şi garantează securitatea lor, ceea ce face ca mulţi musulmani să se întoarcă la vetrele lor din pribegie din timpul ostilităţilor militare. Noi felicităm România pentru inteligenţa şi agera imparţialitate", după care ziarul braşovean completează: „Misiunea ce s-a dat românilor în Dobrogea este de a face să înceteze ostilităţile între diferitele rase ce o locuiesc, de a face să nu mai fie persecutaţi şi persecutori, ci fii buni ai unei şi aceleiaşi ţări . . .".

Imaginea Dobrogei în momentul preluării ei de către administraţia românească, aşa cum e zugrăvită în periodicele ardelene, e mai puţin relevantă, dar conturează o situaţie extrem de dificilă. „Dobrogea, în general, este o ţară frumoasă şi productivă — se spune într-o corespondenţă

[7] *GazTrans*, 1878, 41, nr. 94, 26 nov./8 dec., p. 1.
[8] *Observatorul*, 1878, 1, nr. 94, 22 nov. 4 dec., p. 3.
[9] *GazTrans*, 1878, 41, nr. 94, 26 nov./8 dec., p. 2.
[10] *Observatorul*, 1879, 1, nr. 104, 30 dec./11 ian., p. 3.

din Chiustengea din 19 nov./1 dec. 1878 — dar neglijată şi dacă guvernul român o va înzestra cu instituţii solide şi cu o administraţie corectă şi serioasă, în cel mai scurt timp se va convinge că prin Dobrogea a făcut o bună achiziţie", deoarece cheltuielile pentru agricultură şi comerţ se pot acoperi din veniturile provinciei, căci ea dispune de toate resursele posibile. Corespondentul observă însă că „locuitorii actuali nu sînt suficienţi, încît ar fi de dorit ca guvernul în prima linie să se ocupe de chestiunea unei colonizări solide". Se constată că multe din satele vechi ale Dobrogei sînt complet distruse, iar locuitorii ce se întorc nu găsesc decît cenuşa în vatra satelor lor"[11].

Într-o relatare prilejuită de călătoria domnitorului Carol în Dobrogea în octombrie 1879, printre frazele pline de emoţie şi entuziasm răzbeşte şi imaginea dezolantă a unor localnici: „De la Cernavodă pînă la Chiustenge trenul a trecut prin mai multe sate turceşti şi tătăreşti, odată împlinite, astăzi arse şi sfărîmate. Din ruinele lor încă alergau puţinii locuitori ce au mai rămas spre a zări, spre a saluta măcar în fuga căii ferate pe Suveranul român. Iar femeile şi copiii zărind trenul, în semn de respect, se aruncau la pămînt"[12].

În general imaginea ce stăruia în mintea călătorului din acel timp era că acest loc a fost neglijat, arătînd ca o ţară fără stăpîn. Sînt sugestive în acest sens relatările de la faţa locului în legătură cu linia ferată Cernavodă—Constanţa. Pentru că această descriere pune în lumină o realitate care mărturiseşte o mentalitate a oamenilor de atunci, redăm cîteva fragmente: „Drumul de fier de la Chiustengea, Medgidia şi Cernavodă, aparţinînd unei societăţi engleze se găseşte într-o stare deplorabilă, atît în privinţa construcţiunii, cît şi a mişcării. Cum se vede această societate n-a fost pusă sub nici un control din partea guvernului turcesc. Publicul nu găseşte nici o comoditate fie în vagoane, fie în diferite gări. Gara de aici are apariţia mai mult a unui şopron sau grajd... Pe toată linia cantoane nu există, plecarea şi sosirea e neregulată, d.e. Trenul plin de pasageri aşteaptă cîte 2 ore la gară căci amploiaţii de la gara extremă nu se află în birou spre a fi anunţaţi că trenul porneşte... Asemenea pornesc fără a da semnalele îndătinate şi fără a se interesa de pasagerii, care comit imprudenţa de a cugeta că sînt pe un drum european şi se dau jos la cîte o staţiune pentru trebuinţele lor naturale... În gară sosit, fiecare pasager trebuie să-şi caute singur coletele... să-şi bată singur capul cu încărcarea şi descărcarea efectelor lor încît nu arareori vezi certuri chiar pipăite între pasageri... Aici te convingi că *englezul se poate şi turci*"[13] (subl. G.H.).

Spaţiul presei transilvănene e traversat însă de multe ştiri privitoare la Dobrogea şi la Marea Neagră şi prezenţa acestora vrea să demonstreze necesitatea cunoaşterii românilor din toate provinciile, solidaritatea lor, năzuinţele şi demersurile lor spre progres şi civilizaţie.

Un prilej de bucurie şi mîndrie naţională îl oferă vizita Domnitorului Carol în Dobrogea, petrecută în octombrie 1879, deci foarte curînd după unirea provinciei cu România. E descrisă cu lux de amănunte şi pitoresc în mai multe periodice. Călătoria a început în oraşul Tulcea,

[11] *GazTrans*, 1878, 41, nr. 94, 26 nov./ 8 dec., p. 1.
[12] *Telegraful Român*, 1879, 28, nr. 225, 25 oct., p. 499.
[13] *GazTrans*, 1878, 41, nr. 94, 26 oct./8 dec., p. 1.

a cărui populaţie este o „aglomeraţiune de toate naţionalităţile, de toate religiile". Au fost vizitate bisericile ortodoxe română, greacă, bulgară, lipoveană, capela catolică, sinagoga şi geamia cea mare, toate aceste edificii fiind parte ruinate li s-a promis ajutoare pentru refacere[14]. Din Tulcea, Alteţa Sa Regală s-a îmbarcat pentru Hîrşova şi Cernavodă, iar de aici cu trenul spre Constanţa a „trebuit a se opri spre a putea populaţiile de a vedea şi a saluta pe suveranul lor"[15]. Intrarea Domnitorului în vechea Constanţă a prilejuit o mare sărbătoare, iar la gară trupe şi multă populaţie l-au aşteptat cu pîine şi sare la care regele a răspuns că „poartă o bunăvoinţă pentru portul maritim al României". În cea de a doua zi a fost pusă piatra de temelie a „noului şi marelui Hotel Carol I, pe care o companie, reprezentată prin domnii Arthur Green şi Rotschild, îl clădeşte în Constanţa pe ţărmurile mării, destinat mai cu deosebire pentru persoanele ce în timpul verii vor veni acolo pentru băile de mare". Seara a avut loc un spectacol de lumini ce se întindeau de pe pămînt şi pe mare, creind imaginea unor „ţărmi în flăcări cu mii de lămpi, cu sute de sori arzători. De sub ţărm în tot minutul se ridicau în aer sute de rachete... Corăbiile în port erau luminate şi pe mare mai multe vase erau transformate în gondole veneţiene impodobite cu sute de lampioane multicolore"[16]. Ştirile sînt diverse şi optimiste cu privire la viitorul Dobrogei şi rolul Mării Negre. Reluînd o corespondenţă din jurnalul „Politische Correspondenz" din 1879 se dezvăluia intenţia primului ministru Brătianu de a uni, printr-o cale ferată, Bucureştii cu marea, astfel se va crea o „directă independenţă, internaţională legătură de şini cu toate pieţele de comerţ europene spre Marea Neagră"[17]. De asemenea oraşul Constanţa, „cu clima sa sănătoasă şi cu poziţia sa admirabilă are un frumos viitor. Deşi a suferit mult în timpul războiului, totuşi de la anexarea Dobrogei şi pînă astăzi [1880] a făcut mari progrese... Portul nostru este frecventat binişor: afară de Loydul austriac care face curse regulate între Constantinopol, Constanţa, Odesa, sînt vapoare greceşti, engleze, şi italiene care ne vizitează"[18]. Peste o lună o altă corespondenţă subliniază faptul că: „Punctul principal asupra căruia s-a fixat imediat ochiul românilor a fost Constanţa (Constentge) sau mai bine portul de mare de la Constanţa... Aceasta din urmă „unul din cele mai importante [porturi] ale Mării Negre, are mare viitor de a fi în Marea Neagră ce e Hamburgul în Marea Nordului şi de a se înălţa iute la primul rang prin lucrările ce imediat se vor executa...". Se prevede Constanţei nu numai un viitor datorită faptului că va deveni un mare centru comercial al Europei Centrale în Orient, dar şi o staţiune de băi de mare care „va oferi în curînd poporului român, dar şi statelor vecine ca Ungaria şi Rusia meridională, cu puţine cheltuieli şi fără lungi călătorii, acel lux, care a devenit în zilele noastre un element aproape necesar vieţii civilizate"[19].

[14] *Telegraful Român*, 1879, 27, nr. 124, 23 oct., p. 495; *Observatorul*, 1879, 2, nr. 87, 31 oct./12 nov., p. 348—349.
[15] *Telegraful Român*, nr. 125.
[16] *Idem*.
[17] *Telegraful Român*, 1879, 27, nr. 113, 2 sept., p. 451.
[18] *Idem*, 1880, 28, nr. 9, 22 ian., p. 36.
[19] *Idem*, nr. 22, p. 75—76.

Constanţa este însă şi portul care adăposteşte şi tînăra noastră marină militară. Gazeta Transilvaniei informează că se „lucrează cu mare activitate la înarmarea vaporului de război, crucişătorul »Elisabeta«, a şalupelor şi torpiloarelor. Se crede că cel mai tîrziu pînă la 5 aprilie viitor [1889] să fie toate înarmate şi gata de plecare în diferite puncte". Apoi se dau detalii cu privire la gurile de foc ale crucişătorului[20].

În septembrie 1889, cînd Regele Carol şi Moştenitorul tronului vizitează din nou Dobrogea, sînt primiţi cu mare strălucire pe puntea „renumitului nostru vapor de război crucişătorul »Elisabeta«". Seara la banchet M.S. răspunzînd saluturilor constată cu bucurie marile progrese făcute de Constanţa în cei 10 ani şi este convins că acest oraş „va cîştiga într-un viitor apropiat un renume european şi că prin construirea podului peste Dunăre şi lărgirea portului, lucrări care vor fi în curînd începute" poarta maritimă a României va deveni una dintre cele mai însemnate ale Orientului. În continuare regele salută „cu vie mulţumire şi tînăra noastră marină — reprezentată aici în port prin »Elisabeta« vasul nostru cel mai falnic — fiindcă numai prin Dobrogea, cu ţărmurile sale întinse pe mare, flotila noastră a putut lua acest avînt fericit astfel că drapelul român este acum cunoscut şi respectat în ţările cele mai îndepărtate"[21].

Într-adevăr, după multă vreme, în anul 1895, după un efort prelungit are loc inaugurarea celui mai lung pod din Europa, acea minunată dantelărie metalică de la Cernavodă, simbol al creaţiei şi geniului românesc, iar în 1906 are loc punerea pietrei fundamentale la noul port al Constanţei. Cu acest prilej Regele Carol declara: „Serbarea de azi are o îndoită importanţă căci punînd întîia piatră al marelui port al Constanţei am pus şi temelia pentru dezvoltarea noastră maritimă. Marele pod peste Dunăre ne-a deschis drumul spre Mare, viitorul port ne va asigura în toate vremurile comerţul cu ţările cele mai îndepărtate"[22].

Pentru a întări parcă spusele şefului statului român, „Gazeta Transilvaniei" publică, după cîteva săptămîni, sub titlul „Germanii despre portul de la Constanţa", un articol apărut în marele ziar „National-Zeitung" din Berlin în care după ce se aminteşte că „Portul din Constanţa este deja în actuala formă unul dintre cele mai bune porturi ale Mării Negre, întocmai precum Chiustengea murdară de odinioară este astăzi unul dintre cele mai curate şi mai frumoase oraşe şi cea mai elegantă staţiune pe malurile Pontului Euxin. Lucrările de acum vor să-l pună la nivelul celor mai mari porturi". Autorul german al articolului demonstrează că prin „construirea liniei ferate Bucureşti—Constanţa şi prin terminarea marelui pod peste Dunăre linia cea mai scurtă de fier şi de navigaţie de la Londra la Hamburg şi Berlin spre Indii duce peste Bucureşti—Constanţa—Port Said". E cel mai scurt drum şi se face în 111 ore, mai ales că serviciul de navigaţie Constanţa—Constantinopol, în joncţiunea cu trenurile expres lucrează atît de sigur „încît pasagerii englezi şi continentali care merg în Orient preferă tot mai mult această linie". Se recunoaşte că România face eforturi şi jertfe să mărească flota şi portul, astfel că prin construcţiile planificate a se termina în

[20] *GazTrans*, 1889, 52, nr. 69, 25—26 martie, p. 4.
[21] *Idem*, nr. 207, p. 2.
[22] *Idem*, nr. 232.

anul 1900, Constanţa să depăşească portul Fiume, mai ales că aproape „toţi funcţionarii şi tehnicenii români şi-au făcut studiile lor în Europa apuseană . . . ei se găsesc la nivelul timpului".

Concluzia autorului este că de astăzi este de acord a recunoaşte cu satisfacţie că „tînărul Regat de la Dunăre justifică în toată privinţa încrederea ce s-a pus în el"[23].

Orice observator avizat ce are în obiectiv dezvoltarea României în ultimul pătrar al secolului al XIX-lea poate lesne decela progresul mai rapid al Dobrogei şi mai ales al portului şi oraşului Constanţa în planul vieţii economice-sociale şi urbanistice datorită şi unei politici consecvente duse de guvernele ţării în ideea mereu prezentă de a face din aceste locuri placa turnantă a legăturilor comerciale, turistice şi umane între Occident şi Orient.

GHEORGHE HRISTODOL

DOBROUDJA AND THE BLACK SEA IN THE TRANSYLVANIAN PRESS BY THE END OF THE 19th CENTURY

(Abstract)

The Romanian Transylvanian press in the last quarter of the 19th century showed a lively interest and produced substantive and widely oriented articles on the War of Independence of Romania and the Union of Dobroudja with Greater Romania.

If the War of Independence was well reflected in the Transylvanian press, however, the Romanian historiography did not equally deal with the union of Dobroudja with Romania and the former's open-mindedness towards the countries of the world, and it did not concern itself too much with the difficult situation of the villages and towns in this region at the settlement of the Romanian administration.

The present study tries to cover this gap by bringing forth new data concerning that time and period.

[23] *Idem*, nr. 237, p. 3—4.

CONTRIBUȚIA LUI VASILE GOLDIȘ (1862—1934) REFERITOARE LA PROGRAMUL NAȚIONAL ȘI LA TACTICA ACTIVISTĂ

II

În prima parte a studiului nostru[1] am prezentat ideile programatice expuse cu claritate de către Vasile Goldiș, referitoare la programul național și la tactica activistă[2]. Prin aceasta am demonstrat că el a făcut parte din grupul neoactivist arădean, care avea ca principale obiective înfăptuirea solidarității naționale, refacerea alianței cu naționalitățile, întărirea și dezvoltarea instituțiilor economice și culturale ale românilor ardeleni și bănățeni etc., etc.[3]

În partea a II-a a lucrării noastre vom prezenta prin documentul din *Anexă* intenția lui Goldiș de a-și aplica în practică ideile privitoare la împlinirea idealului național.

După cum se știe, omul politic din Arad a participat și la tratativele[4] pe care reprezentanții Partidului Național Român le-au dus cu guvernul de la Budapesta. El a fost autorul memoriului din 1910, publicat în *Românul* din 18 ianuarie 1911[5], în care era definită poziția națională în acest dialog. După eșuarea tratativelor din 1910, purtate cu premierii Khuen-Héderváry și Lukács László, s-a intuit just forța „*atelierului minții*"; încrederea românilor în dreptatea cauzei pentru care luptă și creșterea rolului lor în Europa. În 10 iunie 1913, se va instala la „cîrma" Ungariei dualiste un nou guvern prezidat de contele István Tisza. Acesta a inițiat noi tratative cu reprezentanții poporului român (Partidul Național Român) care a prezentat un proiect de înțelegere[6]. Se dovedea încă o dată că tratativele nu erau altceva decît o tactică din partea lui Tisza pentru a contrabalansa jocul Vienei. După eșuarea tratativelor din 1913, prelungirea discuțiilor, care se vădeau lipsite de rezultate, îngrijora atît Viena cît și București. De aceea, Czernin, ministrul Austro-Ungariei la București, propunea, la 15 ianuarie 1914[7], la sugestia lui Brătianu, cel mult sistarea, dar nu ruperea tratativelor. Cu toate insistențele, tratativele sînt întrerupte la 17 februarie 1914 de către partea română.

---

[1] ActaMN, XXIV—XXV, 1987—1988, p. 731—738.

[2] Liviu Maior, *Mișcarea națională din Transilvania 1900—1914*, Cluj-Napoca, 1986, p. 51—59.

[3] *Idem*, p. 59.

[4] Gheorghe Șora, *Vasile Goldiș, militant pentru desăvîrșirea idealului național 1 Decembrie 1918*, Timișoara, 1980, p. 180—185.

[5] *Românul*, I, 1911, nr. 3 (5/18 ianuarie), p. 1—3.

[6] Despre tratative vezi pe larg Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, vol. I, București, 1983, p. 315, 325, 329, 334.

[7] *Idem*, p. 334.

În contextul acestor negocieri, Vasile Goldiş a elaborat şi el un *Proiect* de înţelegere, mai radical şi mai cuprinzător[8].

Din acest proiect de tratative rezultă că Vasile Goldiş a fost implicat în purtarea tratativelor româno-maghiare, avînd un rol decisiv în luarea de hotărîri ferme pentru destinul naţional impunînd schimbarea tacticii în direcţia activismului şi afirmînd strategia faptei[9]. Astfel, eliberarea naţională şi unirea i se conturează tot mai mult şi tot mai limpede ca un deziderat politic fundamental şi ca o necesitate istorică obiectivă[10]. Acest lucru rezultă clar din proiectul lui de tratative pe care-l prezentăm în Anexă.

GHEORGHE ŞORA

ANEXĂ

PROIECTUL DE TRATATIVE ELABORAT DE VASILE GOLDIŞ, ALCĂTUIT DIN 31 DE PUNCTE

Inedit

1. Organizarea şi funcţionarea publică neimpiedicată a partidului politic naţional român în toată ţara.

2. Lege despre votul universal, egal, direct, secret şi în comune. Atît în cazul acesta cît şi în cazul dacă majoritatea actuală a camerei deputaţilor nu ar fi accesibilă pentru crearea unei legi electorale pe baza sufragiului universal, egal, direct, secret şi în comune, ci ar afla de bine numai o lărgire oarecare a dreptului electoral, la arondarea cercurilor să se formeze cel puţin 50 de cercuri electorale româneşti în care votanţii neromâni să fie în numărul posibil minimal. Arondarea acestor cercuri să se facă în coînţelegere cu comitetul partidului naţional român.

3. Dispoziţii legislative prin care să se asigure curăţenia alegerilor şi libertatea voturilor.

4. Introducerea ex lege a usului limbii române în toate ţinuturile locuite de români atît în administraţiune cît şi în justiţie cu deplina considerare a principiului că fiecare popor să fie judecat şi administrat în limba sa maternă.

5. În ţinuturile locuite de români aplicarea de funcţionari români, iar dintre neromâni numai din aceia care posedă limba românească în grai şi scris şi aceasta o dovedesc prin atestat de la comisiuni examinatoare instituite anume spre acest scop şi compuse numai din români cu titluri academice.

---

[8] Proiectul de tratative elaborat de către Vasile Goldiş se află în *Arhiva Costică Blănaru*, din Arad, nepot după soţie al lui Vasile Goldiş şi în *Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române din Arad. Prezidiale*, 1914. Documentul nu este înregistrat. Pe pachetul de documente se află notat: *Problema pact 1914—1918*. Proiectul a fost găsit printre documentele ce au aparţinut episcopului Ioan Papp din Arad.

[9] Silviu Dragomir, *Corespondenţa fruntaşului ardelean dr. Ioan Mihu cu Vasile Goldiş, în Fraţilor Alexandru şi Ion Lapedatu*, Bucureşti, 1936.

[10] Despre contribuţia acestuia la elaborarea documentelor privind tratativele româno-maghiare, vezi corespondenţa cu Ioan Mihu şi Octavian Goga din 1910 şi 1913, publicată în lucrarea *Vasile Goldiş, Corespondenţă (1888—1934). Scrisori trimise*, vol. I, Ediţie îngrijită, studiu introductiv, note şi comentarii de Gheorghe Şora. Cuvînt înainte de Acad. Prof. Ştefan Pascu, Cluj-Napoca, 1992, p. 114—128 şi 192—211; Gheorghe Şora, *Vasile Goldiş, militant ...*, p. 181.

Pentru încongiurarea neînţelegerilor în această chestiune prin concluz al consiliului de miniştri să se stabilească pentru fiecare comitat locuit de români contingentul minimal al posturilor de funcţionari de stat şi administrativi la care vor trebui să se aplice românii, bine înţeles pentru cazul că s-ar afla reflectanţi români cu cvalificaţiunea recerută. Aceasta se va executa succesiv. În această afacere să se ceară proiect de la comitetul partidului naţional român.

6. Românii aplecaţi în funcţiuni de stat şi administrative să fie îndrumaţi a lua parte la mişcările sociale şi culturale româneşti, ca astfel să se înrădăcineze în poporaţiunea română convingerea că statul este prieten românilor şi culturii româneşti.

7. Să se facă o lege care să asigure tuturor cetăţenilor dreptul cel mai larg de întrunire şi asociere, în care lege să se exprime principiul că locuitorii nemaghiari ai ţării au dreptul deplin de a se asocia între sine întru apărarea şi promovarea intereselor lor politice naţionale, culturale şi economice.

Şi până atunci în înţelesul par.-ului 26 al articolului de lege XLIV din 1868 să nu se împiedece românii a se constitui în societăţi private pentru promovarea intereselor lor culturale şi economice, ci statutele acestui fel de societăţi româneşti fără nici o greutate să fie prevăzute cu clauzula de aprobare din partea guvernului.

În special să se admită schimbarea statutelor societăţilor pentru crearea unui fond de teatru românesc în acel înţeles ca această societate să fie îndreptăţită a organiza şi susţine o trupă teatrală ambulantă. Mai departe să se aprobe statutele fondului pentru ajutorarea ziariştilor români.

8. În ministerul de interne să fie aplicat un român în funcţia de consilier ministerial (miniszteri tanácsos) pentru apărarea intereselor politice şi administrative ale românilor.

9. Să se respecte autonomia bisericii gr.or.române din patrie şi să se revoce toate acele ordinaţiuni ministeriale care vatămă această autonomie. Asupra gravaminelor referitoare la vătămarea acestei autonomii să fie ascultat mitropolitul gr.or. român din Sibiu.

În special comunele bisericeşti *Hódmezővásárhely* şi *Szentes* să se redeie sub iurisdicţiunea diecesei gr.or.române din Arad.

10. Să se înarticuleze în lege autonomia proprie a bisericii gr.catolice române din patrie.

11. Să se exopereze învoirea Coroanei pentru înfiinţarea celor trei episcopii greco-orientale româneşti în Oradea Mare, Cluj şi Timişoara.

12. Să se încuviinţeze cererea congresului naţional bisericesc gr.or. român referitoare la alegerea pe viaţă a asesorilor referenţi şcolari şi epitropeşti.

13. Să se revoce ordinaţiunea fostului ministru de culte şi instrucţiune publică contele Albert Apponyi referitoare la limba de instrucţiune în religie a elevilor gr.or. români de la şcoalele de stat şi comunale şi să se restituie dreptul bisericii gr.or şi gr.cat. române din patrie de a catehiza exclusiv în limba română pe elevii aparţinători confesiunii gr.or. şi gr.cat. române ori la ce şcoală din patrie.

14. Cu scoaterea din vigoare a legilor şcolare art. 38 din 1868, 28 din 1876, 26 din 1893 şi 27 din 1907 să se creeze o nouă lege fundamentală şi generală despre învăţământul poporal, azile de copil, şcoala elementară poporală, şcoala de repetiţie, şcoale economice, industriale, civile, preparandiale, pe baza principiului că în toate şcoalele poporale instrucţiunea să se facă în limba maternă a elevilor, respectîndu-se dreptul confesiunilor, al comunelor, societăţilor şi privaţilor de a înfiinţa şi susţine şcoale poporale de orice categorie, având susţinători de şcoale dreptul exclusiv asupra disciplinării corpului de la şcoalele lor.

Şi până atunci să se scoată din vigoare acele dispoziţiuni ale articolului de lege XXVII din 1907 care, pe deoparte vatămă drepturile firesti ale susţinătorilor de şcoale, pe de altă parte fac imposibilă cultivarea poporului în urma pretenţiilor imposibile ale legii în interesul instrucţiunii limbii maghiare. În special să se scoată din vigoare aliniatul 3 din par. 2, aliniatele 3, 4 şi 5 din par. 18—29 inclusiv şi 33.

Comisiunile municipale administrative şi inspectorii regeşti de şcoale să primească îndrumări de la ministrul de culte şi instrucţiune publică în acel înţeles că executarea articolelor de lege 27 din 1907 să purceadă cu blîndeţe şi echitate. Să se arondeze totodată şi până la codificarea legii şcolare fundamentale în şcoalele poporale de stat şi comunale precum şi în preparandiile de stat elevii români să primească instrucţia din limba română într-un număr potrivit de ore.

15. La toate şcoalele medii de orice categorie care sînt în fiinţă pe teritoriul locuit de români, susţinătorii şcoalelor (stat, confesiuni, comune, ori privaţi), să fie obligaţi a sistematiza la fiecare şcoală medie o catedră regulată pentru limba română. Profesorii aplicaţi la atare catedră să fie socotiţi în şirul profesorilor ordinari definitivi şi să fie salariaţi întocmai ca şi ceilalţi profesori ordinari definitivi ai institutului, iar studiul limbii române să fie obligat numai pentru elevii români. Planul de învăţămînt pentru limba română să-l facă o comisie mixtă compusă din membri exmişi în număr egal din partea mitropoliei gr.or. române şi a mitropoliei gr.cath. române sub preşedenţia unui exmis al ministrului de culte şi instrucţiune publică.

16. Statul să înfiinţeze cel puţin 3 gimnazii de stat cu limba de propunere românească pe teritoriul locuit de români (1 în părţile ardelene, 1 în părţile ungurene şi 1 în Banat). Şi pînă atunci guvernul să contribuie cu ajutor material suficient la completarea gimnaziului gr. or.român din Brad.

17. În Ministerul de culte şi instrucţiune publică să se înfiinţeze o secţie proprie pentru afacerile bisericeşti şi şcolare şi culturale ale românilor, în care secţie toţi funcţionarii să fie români din ambele confesiuni.

Asupra tuturor proiectelor de legi, regulamente şi ordinaţiuni care privesc afaceri bisericeşti şcolare şi culturale şi care ar atinge şi interesele de acest fel ale românilor, să se ceară opinia acestei secţii ministeriale.

18. Modificarea legii de congruă cu respectarea autonomiilor bisericeşti şi a intereselor preoţimii. Asupra acestei cestiuni să se ceară opinia celor doi mitropoliţi români.

19. Din bugetul statului să se deie bisericii gr. or. române şi celei gr. cath. române ajutoare în proporţia în care primesc astfel de ajutoare bisericile protestante din patrie (Ungaria). Şi pînă la aranjarea definitivă şi justă a acestei afaceri să se pună în bugetul statului 1 milion de cor(oane) ca ajutor anual mitropoliei gr.or.române şi 1/2 milion de cor. ca ajutor anual bisericii gr. cath. române.

20. „Asociaţiunii pentru literatura şi cultura poporului român" să i se deie din bugetul statului un ajutor anual de 50 mii cor. şi *„Societăţii pentru teatrul român"* asemenea un ajutor de 20 mii cor.

21. Din stipendiile statului o parte proporţională să se deie studenţilor români. În special nesmintit din stipendiile militare 40 şi din stipendiile pentru academiile de muzică, pictură şi belearte cîte 3 să se deie elevilor români.

22. Acţiunea de ajutorare economică a statului să se extindă şi asupra ţinuturilor româneşti.

23. Să se îndrume organele administrative a sprijini în măsură intensivă afacerile de asocieri economice în comune.

24. Modificarea legii de colonizare în acel înţeles ca în ţinuturile locuite de români dacă statul cumpără sau are moşii pentru parcelare prioritate de drept la pămînturi să aibă poporaţiunea din preajma acelora.

25. Modificarea legii despre apărarea şi creşterea copiilor orfani şi săraci în acel înţeles că copiii români de confesiunea greco-orientală să fie daţi în creştere la familii române de această confesiune, iar copiii români de confesiunea gr.cath. să fie daţi în creştere la familii române gr. catolice.

26. Legile şi ordinaţiunile ministeriale să se trimită comunelor româneşti în traducere bună românească.

27. Să se renunţe la maghiarizarea artificială şi îndeosebi să nu se ceară de la slujbaşi (căile ferate, şcoale, geandarmerie etc.) maghiarizarea numelui lor de familie.

28. Legea despre numirea localităţilor să se modifice ori să se explice astfel ca în orice script, act oficios, ori carte şcolară de orice conţinut, scrisă în limba română, toate numirile de localităţi (oraşe, comune, munţi, dealuri, riuri etc., etc.) să se folosească numirea obicinuită în limba românească, punîndu-se imediat în paranteză numirea oficioasă.

29. Tricolorul românilor din Ungaria, roşu, galben, albastru, ca simbol al naţionalităţii lor româneşti să fie admis în folosinţa nu numai ca parte integrantă a îmbrăcămintei ţărăneşti, ci şi ca manifestare a naţionalităţii. Ca drapel însă să se admită folosirea acestor culori numai perpendicular pe mîner, nu în paralel ca drapelul României.

30. Graţierea condamnaţilor politici români şi sistarea proceselor politice puse în curgere. Să se avizeze totodată procurorii regeşti ca să nu iniţieze procese politice în contra presei române decît numai în cazuri într-adevăr motivate.

31. Să se afle modalitatea garanţiei că drepturile şi favorurile odată garantate românilor nu se vor lua prin ulterioare dispoziţii legislative, guverniale ori administrative.

Vasile Goldiş

VASILE GOLDIŞ'S CONTRIBUTION REGARDING THE NATIONAL PROGRAM AND THE ACTIVIST TACTICS (II)

(Abstract)

In the present work, it is pointed out Vasile Goldiş's (1862—1934) theoretical contribution to the intensification of the national struggle aiming the carrying out of the national desideratum: the unification of Transylvania, Crişana, Maramureş and Banat with Romania.

In the document here presented, it may be observed that he tried to put into practice his ideas about the national program and activist tactics, expressing the highest imperatives among which it distinguishes the justice and freedom for the Romanian nation in Transylvania.

„GURA SATULUI" — FOAIE LITERARĂ, SATIRICĂ ŞI MIXTĂ PENTRU COLONIA ROMÂNĂ DIN DARNIŢA

Izbucnirea şi apoi desfăşurarea războiului mondial din anii 1914—1918 au creat condiţiile înfăptuirii aspiraţiilor româneşti de realizare a unirii. Lupta românilor din Austro-Ungaria s-a conjugat încă din primul moment al marelui război cu aceea din România. Acest moment constituie unul din cele mai importante din istoria poporului român prin modul în care „... oamenii şi-au oferit serviciile şi viaţa pentru idealul de luptă naţională şi înfăptuirea statului naţional român unitar"[1].

Românii transilvăneni şi bucovineni, prizonieri în Rusia, la ştirea intrării României în război au cerut eliberarea lor din prizonierat şi primirea lor în armata română pentru a participa la lupta împotriva Puterilor Centrale, pentru eliberarea pământului străbun de sub stăpînirea monarhiei austro-ungare şi unirea cu România[2]. În rîndul prizonierilor din Rusia, încă din luna septembrie 1916, se vorbeşte despre constituirea lor într-un corp de voluntari. În acest sens se adresează un memoriu din partea românilor prizonieri, semnat de Victor Deleu, în vederea organizării regimentului de voluntari[3].

La insistenţele guvernului român, guvernul ţarist a consimţit în octombrie 1916 ca în schimbul prizonierilor germani şi austrieci să permită

---

[1] E. Hulea, *Despre contribuţia voluntarilor români la înfăptuirea Unirii*, în *Apulum*, XIV, 1976, p. 343—363.

[2] I. Vlad, *Voluntari transilvăneni şi bucovineni*, în *Astra*, nr. 9, 1987, p. 8—9.

[3] P. Nemoianu, *Corpul voluntarilor români în Rusia*, Lugoj, 1921; Idem, *Prima Alba Iulia. Voluntarii români în războiul pentru întregirea neamului*, Timişoara, 1922; Pompiliu Nistor, *Corpul voluntarilor români ardeleni-bucovineni. Istoricul înfiinţării pînă la sosirea la Iaşi*, în *GazTrans*, 1922, p. 1—2; C. Kiriţescu, *Războiul pentru întregirea neamului*, vol. I—II, Bucureşti, 1925; T. V. Păcăţian, *Jertfele românilor din Ardeal, Banat, Crişana, Sătmar şi Maramureş aduse în războiul mondial în anii 1914—1918*, Sibiu, 1926; *Presa ardeleană pribeagă*, în *Almanahul presei române*, Cluj, 1926; V. Niţescu, *Douăzeci de luni în Rusia şi Siberia*, Braşov, 1928; C. Enea, *Organizarea voluntarilor români din Rusia*, în *Studii*, 1968; E. Hulea, *op. cit.*; Ileana Florea, *Emil Monţia — luptător pentru unire*, în *Ziridava*, X, 1978, p. 657—667; V. Vetişanu, *De la Iacob Deleu la Ioan şi Victor Deleu — un crez de luptă — unitatea naţională*, în *Fundaţia Drăgan*, I, 1978, p. 197—207; Şt. Pascu, *Făurirea statului naţional unitar român*, vol. I, Bucureşti, 1983; L. Botezan, *Contribuţii la problema recrutării de voluntari dintre românii transilvăneni ajunşi prizonieri în Rusia în primul război mondial*, în *ActaMN*, XX, 1983, p. 273—291; Stan Constantin, *Contribuţii aduse de voluntarii români transilvăneni şi bucovineni la realizarea unităţii naţionale româneşti*, în *ActaMP*, XI, 1987, p. 331—345; I. Vlad, *op. cit.*; S. Vasilescu, *Presa transilvană în pribegie 1914—1918*, în *Familia*, 1988, nr. 9, p. 2—3; I. I. Şerban, *Primul corp al voluntarilor transilvăneni şi bucovineni din Rusia* (I), în *Apulum*, XXIV, 1988; idem, *op. cit.*, (II), 1989.

trecerea în România a prizonierilor români. Comandamentul rus a dat un ordin circular tuturor comandanţilor de lagăre prin care se aproba plecarea din lagăre a prizonierilor români şi concentrarea lor la Darniţa lingă Kiev[4].

Guvernul român a luat contact cu voluntarii români ardeleni şi bucovineni în urma vizitei efectuate de locotenent-colonelul Pietraru în lagărul de la Darniţa în ianuarie 1917. Pe baza raportului înaintat ministrului de război la 28 februarie 1917 şi a consimţământului ulterior al marelui stat major rus s-a aprobat constituirea unui corp de voluntari, în număr de 30.000. În cele din urmă numărul voluntarilor recrutaţi s-a redus la 5.000, de asemenea şi aria recrutării la circumscripţia militară din jurul Moscovei[5].

Darniţa nu era un lagăr propriu-zis, ci un mare depozit de echipament şi alimente. Existau magazii şi barăci neîncălzite, neigienice[6]. Fluxul prizonierilor români spre Darniţa a făcut să crească rapid numărul celor concentraţi aici. În aceste condiţii, conducătorii prizonierilor români, în frunte cu sublocotenentul Victor Deleu (avocat din Pericei Sălajului)[7], s-au preocupat de organizarea lagărului pe baze noi şi democratice: realizarea unui trai omenesc, înfăptuirea unităţii de simţiri şi vederi, a unei discipline liber consimţite civile şi militare ruseşti şi româneşti. Pentru realizarea acestor deziderate s-a văzut necesitatea editării unui ziar românesc în lagăr. Datorită intervenţiei cenzurii ruseşti s-a oprit intenţia voluntarilor români.

Cu toate greutăţile ivite, Vasile Paşca, fost coleg de liceu al lui Octavian Goga, de care l-a legat o prietenie pînă la moartea poetului, membru al Comitetului studenţilor români din Cluj, al Casinei Române din Cluj, student şi apoi absolvent al Facultăţii de medicină din Cluj în 1912, scoate foaia litografiată intitulată „Gura Satului — Foaie literară, satirică şi mixtă pentru colonia română din Darniţa"[8]. Ea avea drept scop educarea patriotică a prizonierilor români şi era purtătoarea de cuvînt a Comitetului executiv[9].

În colecţiile secţiei de istorie modernă a Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei se află 6 numere cu suplimente umoristice ale acestei foi. Ele provin din donaţia Raţiu. Emilia Raţiu, soţia marelui luptător şi om politic român I. Raţiu, a avut o intensă corespondenţă cu ostaşii români înrolaţi în armata austro-ungară şi apoi cu prizonierii români. Probabil în schimbul publicaţiilor din ţară, pe care le trimitea pe front Emilia Raţiu, a primit aceste numere ale foii de la Darniţa.

Deşi nu deţinem primul număr al publicaţiei, care desigur prezenta programul şi scopul apariţiei ei, articolele de fond ale numerelor existente exprimau clar preocuparea acesteia: înfăptuirea scopului final — România Mare, precum şi strecurarea încrederii în acest ideal în sufletul celor

[4] E. Hulea, *op. cit.*, p. 343; I. Vlad, *op. cit.*, p. 8.
[5] E. Hulea, *op. cit.*, p. 347.
[6] I. I. Şerban, *op. cit.*, p. 435.
[7] V. Vetişanu, *op. cit.*, p. 202.
[8] I. I. Şerban, *op. cit.*, p. 438—439; informaţiile despre Vasile Paşca sînt primite de la Dr. Gh. Bodea.
[9] I. I. Şerban, *op. cit.*, p. 438—439.

pe care împrejurările i-au făcut să creadă mai puţin în realizarea lui, a miilor de prizonieri din Rusia.

În articolul „De ce să fie...“ se face apel la unire conduşi de idealul realizării *României Mari şi Invingătoare*: „Noi, cei de un sînge şi de o lege am venit cu scop sfînt şi mare, iar nu pentru a face partide şi dezbinări. ... Pînă la intrarea noastră în Armata Română ne considerăm deasupra tuturor partidelor, nu recunoaştem nimic altceva, decît pe Dl. căpitan Maxim de mai marele şi mijlocitorul nostru, ce e recunoscut şi de forurile ruseşti. Primim de cel mai intim sfătuitor al Domniei sale pe Dl. dr. Deleu şi organizaţia de pînă acum, toate acestea le facem conduşi de idealul să vedem o Românie Mare şi Învingătoare“[10].

Numărul următor al foii continuă aceeaşi idee. Este ilustrativ articolul „Să lăsăm“: „Să lăsăm la o parte interesele noastre mici, personale, care le-am adus de acasă... Să nu privim acum în cercul nostru mai strîns, ci să ne fie privirile ţintite acolo departe spre Carpaţi după a căror coamă gem ai noştri sub jugul ungurilor şi îngenunchiaţi în secret vor ruga pe bunul Dumnezeu să ne întărească energia fizică şi puterea simţului ca să-i eliberăm. Ei ne aşteaptă. ... Libertate, Egalitate, Fraternitate nu e numai lozinca naţiunei mari ci e lozinca întregii ginte latine. Popor liber în ţară liberă! Aceasta să ne fie singura dorinţă, singurul ideal. ... Să lăsăm din toate la o parte, numai un simţ, un cuget ne aşteaptă să ne conducă: România Mare liberă!“[11].

Pentru a se aprinde scînteia eroică de jertfă în rîndul prizonierilor români, foaia prezintă cele mai înălţătoare momente din istoria neamului cu figurile sale legendare. Articolul „Suflete părăginite“ este semnificativ pentru însufleţirea voluntarilor români: „Stau, privesc şi ascult pe cei ce mă înconjoară şi involuntar mă gîndesc la umbrele marilor noştri voinici. ... în lupte străduindu-se pentru binele ţării. Mă gîndesc atunci la Horea, Cloşca, Crişan şi Iancu pe de o parte şi pe de alta la pandurii lui Tudor Vladimirescu. Ei au fost în vremurile lor mici, suflete mari, inime nobile, care nu ştiau ce-i *Eul*, ei ştiau numai ce-i interesul comun. ... Ei au fost firi întregi, destoinici, obişnuite cu greul vieţii, toţi sufereau, toţi s-au sculat şi n-au cerşit mila nimănui. Au fost bărbaţi strămoşii noştri“[12].

Nu întîmplător au fost evocate faptele strămoşilor, ele avînd o mare importanţă în momentele grele, de încercare. Articolul se încheie cu sublinierea imperativului momentului: „Străbunii noştri s-au dus pe căi neîntoarse şi ne-au lăsat în urmă moştenire spada, pămîntul şi cîntece de vitejie. Acum noi stăm în faţa duşmanului şi a venit rîndul nostru să netezim calea urmaşilor noştri înainte: România Mare“[13].

Istoria nu este doar o simplă catalogare a evenimentelor, ea întrupează viaţa naţiunii şi conştiinţa naţională, ele se exercită de fiecare dată în momente importante în viaţa naţiunii. De aceea nu este întîmplătoare apariţia unor articole cu titlurile: „Pagini din istoria neamului

[10] *Gura Satului — Foaie literară, mixtă pentru distracţie la colonia română din Darniţa*, an. I, nr. 6, februarie 1917, p. 1.
[11] *Idem*, nr. 7, 18 februarie 1917, p. 1.
[12] *Idem*, nr. 8, februarie 1917, p. 1.
[13] *Ibidem*.

după Dl. profesor Nicolae Iorga"[14], „Fragmente din M. Kogălniceanu"[15].

Străduința eroică a lui Victor Deleu pentru constituirea Corpului de voluntari români ardeleni și bucovineni la Darnița lîngă Kiev s-a completat și prin influența sa asupra articolelor din „Gura Satului"[16].

În vederea integrării Corpului de voluntari în armata română, revista face cunoscută arma română prin descriere și ilustrație cu explicații, precum și comanda română[17].

Foaia publică poezii, fragmente literare și cugetări adecvate momentului trăit de prizonierii români.

Caracterul satiric-umorist este realizat prin caricaturi și glume. Interesantă ni s-a părut caricatura însoțită de text, intitulată: „Ultima fotografie a lui Franț Ioska și Wilhelm" Ce au vorbit ultima oară?: „Franț – Vezi voluntarii români sînt acei ce-mi erau mie cei mai credincioși!. S-au aliat pentru tine contra mea!

Wilhelm — Îi sorbesc într-o lingură de apă!

Franț — Te vor sorbi ei, nu pricepi dobitocule? nu vezi își fac comitet și secții în contra noastră?"[18]

Onisifor Ghibu aprecia: „Nici-o școală românească n-a dat suflete mai oțelite și voințe mai hotărîte decît școala Darniței. Ea a creat fanatismul ideii naționale și al voluntariatului"[19]. La aceasta și-a adus din plin contribuția și modesta foaie apărută în condiții grele la Darnița.

MARIA MAGDALENA JUDE

„THE GOSSIP OF THE VILLAGE" — A LITERARY, MIXED JOURNAL FOR AMUSEMENT IN THE ROMANIAN COLONY FROM DARNIȚA

(Abstract)

The magazine entitled „The Gossip of the Village — a literary, mixed journal for amusement in the Romanian colony from Darnița" appeared as a manuscript between February and April 1917, as an organ of the Executive Committee of the Romanian voluntaries, has contributed to the patriotic education of the Romanian prisoners from Darnița. The leading articles were real lessons of patriotism which have risen the moral of the Romanian prisoners. The magazine has maintained the belief in the change of the Romanian nation.

•

[14] *Idem*, nr. 6, februarie 1917, p. 1.
[15] *Idem*, nr. 8, 18 februarie 1917, p. 1.
[16] V. Vetișanu, *op. cit.*, p. 201.
[17] *Gura Satului — Foaie literară, mixtă pentru distracție în colonia română din Darnița*, an. I, nr. 6, februarie 1917, p. 2—3.
[18] *Idem*, nr. 6, februarie 1917, p. 4.
[19] I. I. Șerban, *op. cit.*, p. 439.

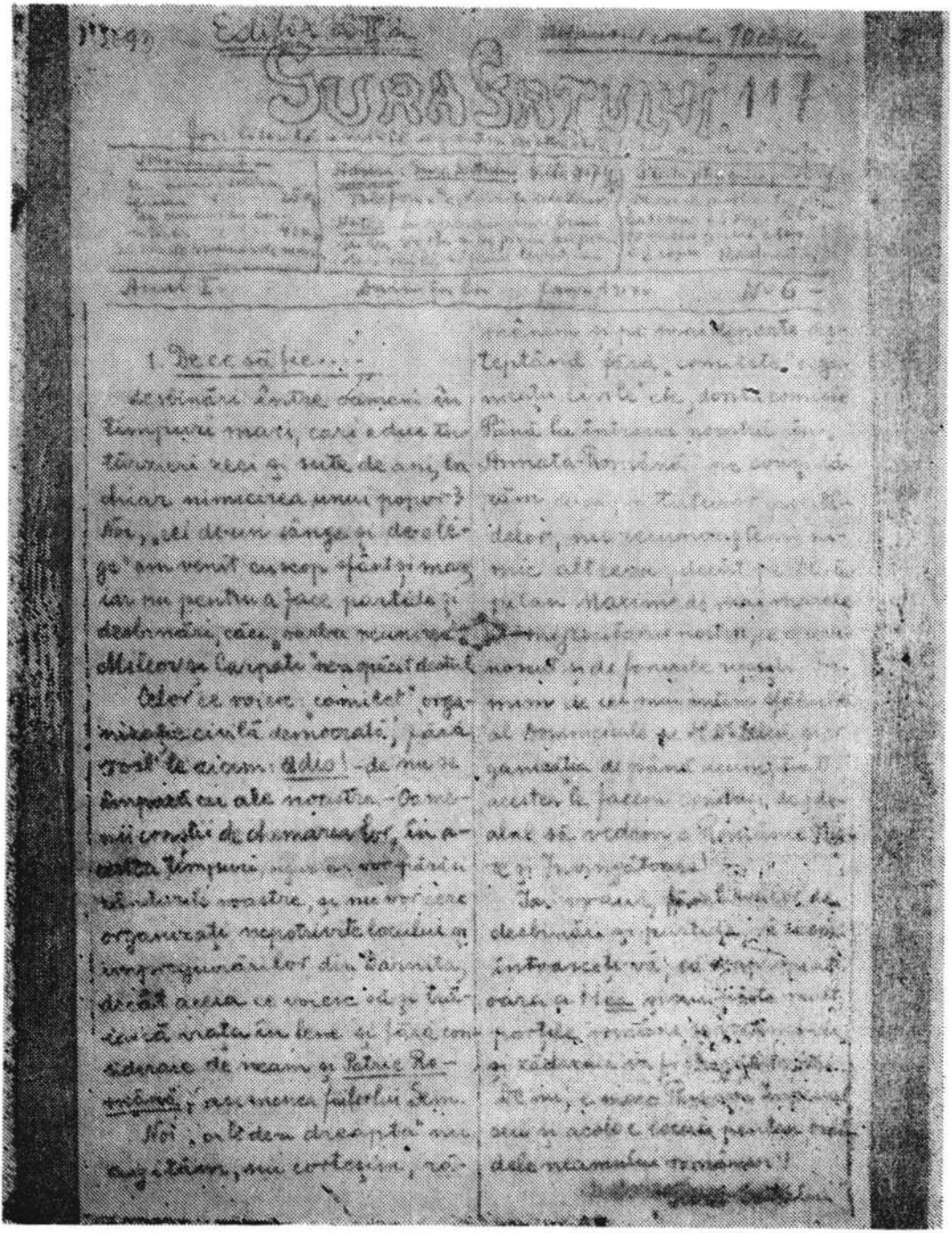
GURA SATULUI

Fig. 1 — Gura Satului, foaie literară — mixtă — pentru distracţie la colonia română din Darniţa.

ȚĂRANUL DUMITRU FAUR DESPRE PRIMUL RĂZBOI MONDIAL ȘI PROBLEMELE ROMÂNILOR TRANSILVĂNENI

Satul Mărgău (județul Cluj), cu numeroase vestigii ale vechimii și continuității, ne oferă de-a lungul istoriei, încă din secolul al XIV-lea, nume de voievozi locali[1], apoi ceva mai tîrziu cronicari ai localității[2] și inimoși dascăli, militanți pentru progresul școlilor românești din zona Huedinului[3], dar și țărani care și-au alcătuit însemnări, ori culegeri de poezii populare, pe care le-au considerat că merită să fie transmise generațiilor următoare. Printre aceștia din urmă se numără și Dumitru Faur, care ne-a lăsat volumele „Liberiu de poezii poporale"[4] (141 pagini) și „Însemnări din războiu 1914—1919"[5] (111 pagini), lucrări în care prezintă viața țăranilor, asuprirea socială și națională, înrolarea tinerilor în armata austro-ungară și înstrăinarea lor în Tirol ori Galiția, precum și războiul mondial cu necazurile pe care le-a adus.

Dumitru Faur este o figură reprezentativă a țărănimii din partea nordică a munților Apuseni. S-a născut la 6 noiembrie 1891, a urmat „școala cotidiană" între anii 1898—1904, iar apoi „școala repetitoare" încă trei ani. În timpul școlarității a avut prilejul să-i fie învățător Ioan Mango din Fildu, un dascăl bine instruit la școala normală din Blaj, unde a avut exemple de cărturari cu bogată tradiție în lupta pentru păstrarea ființei naționale[6].

Luînd exemplul învățătorului său, care a adunat și publicat mai multe poezii populare în Gazeta Transilvaniei[7], Dumitru Faur, în perioada cît a urmat „școala repetitoare", și-a alcătuit un „Liberiu de poezii poporale", în care și-a notat „Descîntece", „Liberiu de gramatică română", „Balade", dar în majoritate poezii populare. Un loc important îl ocupă creațiile care zugrăvesc asuprirea socială și națională, dominația străină („Ardeleana", „Limba mea", „Doina", „Din suferințele noastre", „Dor de frați").

---

[1] Între 1369—1511 la Mărgău este menționat un șir de voievozi, cf. Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. II, București, 1979, p. 4.

[2] I. Ungur, în 1858 a alcătuit *Cronica Mărgăului*, păstrată azi de un descendent al acestuia.

[3] Vezi N. Șteiu, *Ioan Mango din Fildu, învățător și luptător pentru cauza românilor din Austro-Ungaria*, în *ActaMP*, XII, 1988, p. 827—831.

[4] Manuscris, Arhiva parohială Mărgău, dosar Dumitru Faur.

[5] Idem.

[6] V. Popeangă, *Presa pedagogică din Transilvania, 1860—1918*, București, 1966, p. 46.

[7] *GazTrans*, 24 iunie 1899.

Obligaţiile ţăranilor din Mărgău — români în totalitate — de a se înrola în armata austro-ungară, precum şi necazurile lor sînt prezentate în mai multe creaţii populare. Trimişi departe de casă, în Tirol sau Galiţia, ei îşi exprimă amarul şi nostalgia după cei dragi:

„Înălţate împărate
Să ne ceteşti şi nouă carte
Pe o frunză de podbal
Pentru a mea ţară Ardeal"[8]

Blestemul împotriva celor ce-i silesc să facă armata pentru o cauză străină rezultă din mai multe creaţii, în una din ele se afirmă:

„Frunză verde, foaie lată,
Neamţule, crucea te bată,
Ia-i fecioru de la tată
Şi drăguţul de la fată"[9].

Înstrăinarea, atît de grea şi de apăsătoare, rezultă din versurile:

„La toţi le-a cîntat cucu
Numai mie grauru
Să mă duc să-mi las satu.
La toţi le-a cîntat mierla
Numai mie pupăza,
Să mă duc să-mi las ţara"[10].

Suferinţele s-au amplificat şi au devenit de nesuportat atunci cînd a început marea conflagraţie mondială numită de Dumitru Faur „războiul universal". Fiindcă a trecut prin multe întîmplări, a participat la lupte, a fost rănit, a căzut prizonier la ruşi, a dezertat de pe front, ca să nu mai lupte „pentru o cauză streină şi în contra intereselor noastre naţionale de români", la începutul anului 1920 s-a hotărît să scrie „Însemnări din războiu 1914—1919" sau, cum şi-a formulat în subtitlu, „Însemnări despre întîmplările mele din războiul universal". A devenit astfel un cronicar popular al războiului prin care a trecut, ici-colo dovedind un lirism al patriarhalităţii, o dragoste nemărginită şi o legătură indestructibilă cu locul unde s-a născut. Simte că îşi are fixată din străbuni axa sa proprie şi nu înţelege să se sinucidă de dragul unei cauze nedrepte.

Scopul însemnărilor este precizat în „Cuvînt înainte", în care afirmă: „ca să fie o amintire despre viaţa noastră în timpul subjugării maghiare, cum trebuia să îndurăm atîtea şi să ne jertfim viaţa pentru duşmanii noştri şi să luptăm contra intereselor noastre şi a naţiunii"[11].

Dumitru Faur îşi începe însemnările cu obligaţia de a se înrola sub arme, instrucţia făcută la Cluj şi plecarea pe frontul din Galiţia. În multe ocazii se dovedeşte a fi un fin observator al naturii. Trecînd prin

[8] *Liberiu de poezii poporale*, manuscris, Arhiva parohială Mărgău, p. 61.
[9] *Liberiu...*, p. 46.
[10] *Liberiu...*, p. 48.
[11] *Însemnări din războiu 1914—1919*, manuscris, Arhiva parohială Mărgău, paginile nenumerotate. În continuare toate citatele sînt reproduse după acest manuscris.

Carpați, rămîne plăcut surprins să observe „o privelişte minunată... munți înalți și prăpăstioși, văile adînci și apele limpezi ca cristalul", încît frumusețea lor îl fac să afirme „uitasem că unde mergem".

Critică cu severitate pe superiori, care nu-i informează despre mersul evenimentelor, încît ei nu știau că „rușii au trecut granița și înaintează prin Galiția, iar ofițerii erau făloși... și ziceau că abia așteaptă să deie față cu proștii de ruși și că-i vor trece prin țara lor altal, dar vorba aia, că socoteala de acasă nu se potrivește cu cea din tîrg, așa și cu războiul cu rușii".

Descrie instruirea ce li se face pe front, instalarea pe linia întîia, unde se pomenesc „cu o ploaie de gloanțe, de gîndeai că, cîte albine, toate din lume sbîrnăie la urechi". În 11 septembrie 1914 este rănit și cu multe primejdii ajunge la Cluj, într-un spital improvizat, iar după ce se vindecă este trimis din nou pe front, unde ajunge în 5 decembrie. Acolo pînă și preotul militar îi îndeamnă să lupte, spunîndu-le: „avem datorința să ne luptăm pentru țară și împărat", îndemn complet greșit, după cum își dă seama Dumitru Faur. Își amintește că de la această dată iar încep „multile și marile suferințe". Stînd în tranșee, alături de prietenul său Man Gavrilă din Mănăstireni își deapănă amintirile „despre casă" și comentează pentru ce luptă, „căci pentru noi românii era mare necaz că eram siliți a ne lăsa tot ce am avut și să ne dăm viața pentru unguri și nemți", în timp ce ei „erau făloși și numai ne batjocoreau, pe noi românii, iar noi trebuia să suferim și să răbdăm", însă își exprimă speranța că va sosi și „timpul mult dorit ca să ne vedem și noi scăpați de sub jugul lor".

Dumitru Faur își dă seama că luptă nu numai pentru o cauză nedreaptă, dar și împotriva fraților din Basarabia, iar mai tîrziu și a celor din România. Au fost momente cînd dincolo de linia frontului i-a auzit vorbind în aceeași caldă limbă românească, ceea ce ne și relatează. „S-a întîmplat mai de multe ori, de unde eram pe front, aproape de ruși și auzeam vorbind între ei românește. Noi atunci am grăit lor și ei încă ne răspundeau nouă, căci și aceia erau români din Basarabia, care și ei, la fel ca noi, se luptau pentru streini. Și vedeam și știam că sîntem luați și aduși pe front, nu în contra dușmanului adevărat, ci român în contra românului și nu spre binele și libertatea noastră, ci spre apăsarea și subjugarea mai mult a noastră".

Prezintă în continuare mai multe episode din luptele de la Novîi Miasto, Ivangorod, de pe Vistula, pînă la 15 august, cînd cade prizonier la ruși. Este obligat să facă drumuri interminabile prin Minsk, Moscova, Tula, Harkov, pînă la Donscaia Ovlast, unde în 7 noiembrie este introdus „în baia de cărbuni", la 120 m adîncime, încît credea că „am ajuns în fundul iadului". A lucrat aici două luni, la suprafață la încărcat cărbuni, iar din iulie 1916 ca bucătar al unui grup de prizonieri.

Prin august 1917 a primit „singura epistolă de acasă, de la cei dragi". Împreună cu alți patru prizonieri români din Bucovina s-a hotărît, în februarie 1918, să riște, să părăsească Rusia. S-a îndreptat spre apus trecînd prin Mohiliș, Coșnița și alte localități din Basarabia, la 15 martie 1918 a ajuns la Ocnița unde a „văzut pentru prima dată ofițeri și soldați din armata română". De acolo în 17 martie a plecat spre Noua Suliță

— Cernăuţi — Colomeea — Sighetul Marmaţiei — Carei — Oradea — Cluj şi a ajuns la Sibiu în 18 aprilie. Dar de aici a fost trimis din nou pe front, trecînd prin Budapesta, Viena, Praga.

Ajuns la comandamentul unităţii, după mai multe intervenţii, în 3 mai a „căpătat concediu pe 36 de zile". A făcut iar calea întoarsă, dar „cu un mare dor", încît de la Huedin la Mărgău, făcînd drumul pe jos, de bucurie nici nu mai simţea oboseala. Îşi aminteşte: „orice vedeam pe drum, arbori şi toate dealurile şi locurile cunoscute îmi făceau o mare bucurie şi plăcere, căci trecuseră patru ani de cînd nu le mai văzuserăm". Îi venea să alerge mereu ca să ajungă cît mai repede acasă. Ajuns la casa părintească, a constatat cu amărăciune că tatăl său nu mai era în viaţă şi a trebuit să-i ia locul la munca în gospodărie. Cele 36 de zile de concediu au fost „mai puţin ca 36 de minute". Cu ajutorul celor de la primărie a alcătuit o „rugare", pe care a dus-o la Praga, la regiment, reuşind să obţină o prelungire de 30 de zile, timp în care trăieşte cu speranţa că se va sfîrşi cu nebunia de pe front. În perioada aceasta s-a convins că mulţi români au dezertat din armată, ori cei veniţi în concediu au refuzat să se mai întoarcă pe front şi s-a gîndit şi el la această alternativă. A plecat la secerat în părţile de şes, de unde a adus grîu pentru familie. Tot mai mult a simţit atmosfera dezmembrării imperiului austro-ungar şi a constatat că românii se opun pe toate căile continuării războiului.

Dumitru Faur îşi notează: „În timpul acela erau foarte mulţi dintre cei care veniseră acasă pe conced, iar altul nu mai voiau să meargă pe front", aceştia „stau tot ascunşi prin păduri şi pe unde puteau". În această conjunctură „m-am hotărît ca nici eu să mai merg înapoi să mai sufăr, ba poate să mor pe cîmpul de luptă pentru cauza streină şi-n contra intereselor noastre naţionale de români". Din iulie 1918 a rămas acasă lucrînd la cîmp „cu mare grijă", fiindcă jandarmii îl căutau acasă mereu, dar şi pe hotar. „Nici nu cutezam a mă culca acasă — mărturiseşte Dumitru Faur — ci numai pe la alţii, pe hotar şi-n locuri ferite". Aşa s-au scurs cinci luni în care a stat cu frica-n sîn ca să nu fie dibuit „pînă cînd a venit timpul de nu s-a mai putut continua războiul din partea nemţilor şi a Austro-Ungariei".

Una din cauzele încetării războiului, desprinsă de Dumitru Faur, este aceea că „s-au iscat revoluţia", cei asupriţi „s-au răscolit împotriva celor ce voiau a-l mai purta încă". Convinderea lui era că „prin revoluţie s-a terminat războiul făcîndu-se prima dată armistiţiul".

„Marele război universal" este considerat de Dumitru Faur ca un eveniment care a adus „cele mai grozave necazuri", acesta „n-a fost spre îndreptare şi spre a face pe oameni mai buni". Ba şi după ce a încetat lupta nedreaptă a continuat, „cei tari au asuprit pe cei mai mici, cei bogaţi şi capitalişti au supt mai mult din ceea ce agoniseau cei săraci".

Opinia lui este că războiul n-a suprimat răul, ci a adus doar pagube uriaşe şi suferinţe, încît un asemenea război „nu am mai dori să fie niciodată între popoarele pămîntului", ci „numai pace, bunăînţelegere şi iubire".

Sînt părerile unuia din sutele de mii de ţărani care au caracterizat războiul ca nedrept, inuman, aducător de nenorocire. A fost războiul în care românii din Transilvania au fost siliţi să lupte pentru o cauză nedreaptă, contrară intereselor naţionale.

NICOLAE ŞTEIU

LE PAYSAN DUMITRU FAUR AU SUJET DE LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE ET LES PROBLEMES DES ROUMAINS TRANSYLVAINS

(Résumé)

Dumitru Faur, figure représentative des paysans d'en haut de Vlădeasa a dussé les volumes „Liberiu de poésies populaires" et „Notes de la guerre de 1914—1919". Dans la période 1907—1913 il a cueilli de plusieurs créations qui démasquent l'oppression sociale et nationale, l'enrôlement des jeunes gens dans l'armée autrichienne-hongroise et qu'ils étaient loin de leur patrie, en Tirol et en Galicie.

Les souffrances se sont agravées lorsque la guerre mondiale s'est déclanchée. Parce-qu'il a vécu beaucoup d'histoires, il a participé aux luttes, il a été blessé, il est tombé prisonnier, a déserté au front pour ne plus lutter pour une cause injuste, au début de l'année de 1920 il a rédigé de „notes de la guerre".

En décrivant de différents épisodes, il n'oublie pas à rappeler plusieurs fois que les Roumains transylvains étaient obligés de lutter pour une cause injuste. A partir de juillet 1918 il s'est caché, survivant grace à l'espérance dans la fin de la guerre.

Dans la partie finale de ses notes, Dumitru Faur est d'avis que la „grande guerre universelle" a amené les plus horribles malheurs, de telle manière qu'il ne désirait jamais en exister entre les peuples de la terre.

PERIODIZAREA ISTORIEI NAȚIONALE ÎN OPERA LUI NICOLAE IORGA

„O figură de legendă, încă din timpul vieții, și care va cîștiga în grandoare cu cît va trece timpul"

C. Rădulescu-Motru

Personalitatea lui Nicolae Iorga s-a manifestat în atîtea domenii încît o cuprindere globală a ei devine cvasiimposibilă. Pentru cultura română geniul lui Iorga a reprezentat șansa de a putea avea lucruri pe care alte culturi le-au dobîndit de-a lungul mai multor secole. Rolul savantului în spiritualitatea românească a trebuit să sufere din cauza invidiei contemporanilor săi și a ingratitudinii posterității. Încă nu l-am descoperit pe Iorga, mulțumindu-ne cu cîteva picături din acest ocean care inhibă prin grandoarea și complexitatea lui.

S-a născut la Botoșani în 1871[1] și a urmat școala primară din localitate. Liceul l-a făcut la Iași, iar în 1888 se înscrie la Facultatea de litere din capitala Moldovei. Remarcîndu-se ca un element excepțional dotat, este trimis cu o bursă de studii la Paris. S-a înscris și a urmat cursurile la „Ecole Pratique des Hautes Études", Secția de istorie și filologie, păstrînd regretul că nu a avut timpul să-și treacă doctoratul la Sorbona, acolo unde peste 30 de ani va fi profesor[2]. A audiat cursurile și seminariile celebrilor savanți Monod, Duchesne, Charles Bémont, care au fost îndrumătorii săi severi și perseverenți în științele istorice. Bémont și Monod conduceau cunoscuta publicație „Revue historique" la care va colabora în curînd și elevul lor. Cel care se apropie de Iorga remarcîndu-i calitățile deosebite este Charles V. Langlois[3]. Observînd că elevul citea grecește, latinește și în germană, îi dă să cerceteze la „Biblioteca Arsenalului" manuscrisul scrierilor lui Philippe de Mézières, pentru a-l publica în „Revue historique". Tema l-a pasionat pe Iorga încă de la început, fostul cancelar al insulei Cipru și predicatorul neobosit de cruciadă l-a făcut pe tînărul savant să colinde ani de-a rîndul prin arhive pentru a se documenta exhaustiv cu privire la personalitatea lui Philippe de Mézières. A strîns material din arhivele Vaticanului, Veneției, Milano, Genova, Ferrara, Modena, Bologna, Torino, Berlin, München, Dresda, Leipzig, Hamburg, Florența, British Museum și „Public Re-

[1] Pompiliu Teodor, *Evoluția gîndirii istorice românești*, Cluj, 1970, p. 360.
[2] B. Theodorescu, *Nicolae Iorga*, Buc., 1968, p. 100.
[3] *Idem*, p. 102.

cord Office" din Londra, Bodleiana din Oxford, Viena etc. A primit sprijinul a numeroase personalităţi: Lazzarini, L. Dorez, A. Molinier, Ulysse Robert, Funck Brentano, Villard, H. Mornville, Simeon Luce, precum şi din partea profesorilor săi: Bémont, Roy, Gabriel Monod, A. Longnon[4]. Lucrarea purtînd titlul *„Philippe de Mézières 1327—1405 et le croisade en XIV-ème siècle"* va fi tipărită în 1896, în colecţia bibliotecii „Şcolii de Înalte Studii". După acest stagiu la Paris, Iorga va pleca în Germania pentru susţinerea doctoratului. Oscilează între Leipzig, Bonn, Heidelberg, optînd în cele din urmă pentru Berlin, unde se înscrie la 12 ianuarie 1893 pentru doctorat. Subiectul la care s-a oprit a fost *„Thomas III. Marquis de Saluces, étude historique et littéraire"*, lucrare tipărită la finele anului 1893. Întîmpinînd unele greutăţi în susţinerea tezei, Iorga se mută la Universitatea din Leipzig, unde susţine examenele în faţa profesorilor Birch-Hirschfeld, K. Wachsmuth şi Karl Lamprecht. După obţinerea titlului de doctor, savantul se întoarce în ţară, unde reuşeşte în urma unui concurs să ocupe catedra de istorie universală de la Facultatea de litere din Bucureşti. Astfel la 23 de ani ajunge profesor universitar, prima lecţie fiind ţinută în faţa studenţilor la 1 noiembrie 1894, tratînd *Despre concepţia actuală a istoriei şi genesa ei*. Definind obiectul predat, ajunge la concluzia că „istoria e expunerea sistematică, fără scopuri străine de dînsa, a faptelor, de orice natură, dobîndite metodic, prin care s-a manifestat, indiferent de loc şi timp, activitatea omenirii."[45] Încă de la început Iorga se remarcă prin neobosita lui activitate ştiinţifică, asaltînd Academia cu lucrările sale, fapt care va duce la rapida sa alegere ca membru corespondent, în 1897, la propunerea făcută în termeni elogioşi de Kalinderu.

An de an Iorga a publicat numeroase studii de istorie universală, de istoria românilor, de istoria literaturii române, a continuat editarea mai multor volume de documente. Studiile de istorie medie iniţiate prin *Philippe de Mézières* şi *Thomas III. Marquis de Saluces* sînt continuate prin colecţia *„Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades au XV-e siècle"*, în şase volume, care au apărut între 1899 şi 1916[6]. Prin această lucrare autorul îşi propune să scrie istoria proiectelor, tentativelor, speranţelor de cruciadă ale secolului XV, de a urmări pînă la capăt declinul acestui mare ideal al Evului mediu.

Fostul profesor al lui Iorga, Karl Lamprecht, care conducea renumita colecţie de istorie a statelor europene, îi cere istoricului român să redacteze o istorie a românilor pentru această colecţie. În 1901 apare *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, iar în 1903 Lamprecht primeşte *Istoria poporului românesc în cadrul formaţiunilor lui de state*. După mai multe revizuiri, potrivit proverbialei meticulozităţi ştiinţifice germane, *Istoria poporului românesc* este tipărită la Gotha, în două volume, în 1905, apărînd în colecţia *Geschichte der Europäischen Staaten*, cu titlul *Geschichte des Rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*. În 1907 Iorga publică la Londra *The Byzantine empire*, pe care Charles Diehl o considera ca una dintre cele mai reuşite istorii ale

[4] *Ibidem*.

[5] N. Iorga, *Generalităţi cu privire la studiile istorice*, Ediţia a III-a, Buc., 1944, p. 10.

[6] B. Theodorescu, *op. cit.*, p. 247.

Imperiului bizantin din cîte fuseseră publicate pînă atunci. Din 1908 şi pînă în 1913 încep să apară cele cinci volume ale monumentalei sale lucrări privind istoria Imperiului otoman: *Geschichte des osmanischen Reiches*, apărută tot la Gotha şi tot în colecţia condusă de Lamprecht. A fost o carte de mare răsunet ştiinţific pe plan mondial, fiind după Cantemir, Hammer şi Zinkeisen, al patrulea savant care dă o sinteză de mare amploare privitoare la Imperiul otoman. În această perioadă, activitatea lui Iorga de editare a documentelor se concretizează în colecţiile *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor* (I—III, 1898) şi *Studii şi documente cu privire la istoria românilor* (I—XXXI, 1901—1916)[7]. Din cele 427[8] de cărţi scrise şi publicate între 1900—1918, amintim: *Istoria armatei române, Istoria bisericii române, Istoria comerţului românesc, Istoria statelor balcanice, Breve storia dei Romeni etc.* În 1904 a apărut *Istoria lui Ştefan cel Mare*, lucrare scrisă cu prilejul împlinirii a 400 ani de la moartea marelui voievod.

Anul 1911 a însemnat pentru Iorga primirea în Academia Română unde a rostit discursul de recepţie *Două concepţii istorice*, iar răspunsul i-a dat A. D. Xenopol. Preocupat fiind de situaţia din Balcani şi de desfăşurarea furtunoasă a evenimentelor din această regiune, Iorga, urmărind să analizeze istoric sorgintea situaţiei la care el era martor, întemeiază „Institutul de studii sud-est europene" cu organul ştiinţific *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*. Atît institutul, cît şi revista îşi încep activitatea la 1 ianuarie 1914, sub conducerea lui Nicolae Iorga, Gh. Murgoci şi Vasile Pârvan[9].

Odată început primul război mondial, idealurile naţionale ale popoarelor oprimate din cadrul Imperiului austro-ungar se manifestă tot mai năvalnic în cadrul luptelor politice şi diplomatice. Racordat momentului, Iorga publică cunoscuta lui lucrare *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria*, apărută în 1915. În tot decursul războiului, marele istoric a fost o voce neobosită care îndemna la speranţă, rezistenţă şi patriotism. Ziarul său *Neamul Românesc* a întreţinut dorinţa fierbinte de a se realiza unitatea statală a tuturor românilor, indiferent de momentele şi etapele războiului. Prestigiul cîştigat de profesor în aceşti ani de foc a fost imens.

Activitatea ştiinţifică a lui Nicolae Iorga cunoaşte noi succese în perioada interbelică. Apar studii de sinteză privind domenii variate, monografii, volume de documente, articole în reviste conduse de el: *Revista istorică, Revue historique du sud-est européen, Buletinul Comisiei istorice a României, Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice, Ramuri, Cuget clar, Neamul Românesc, Universul literar*[10] etc. Seria marilor lucrări de sinteză se continuă prin: *Istoria literaturilor romanice, Istoria literaturii române, Istoria Românilor, Histoire de la vie byzantine* şi *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité*. Munca cea mai îndelungată a depus-o la redactarea marii sinteze privitoare la *Istoria poporului român*, care a apărut în 10 volume între anii 1936—1939. Lucrarea a fost tradusă în franceză şi a apărut sub titlul *Histoire des Roumains et de la*

[7] Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 362.
[8] B. Theodorescu, *op. cit.*, p. 259.
[9] *Idem*, p. 262.
[10] *Idem*, p. 314.

romanité orientale între 1937—1945. Această sinteză a fost precedată de o lucrare care avea ca scop integrarea istoriei noastre în „viața generală a umanității", intitulată *La place des Roumains dans l'histoire universelle*, apărută în trei volume în anii 1935—1936. Cu o voință prometeică Iorga redactează și alte lucrări fundamentale: *Istoria comerțului românesc* (2 vol., 1925), *Istoria industriilor la români* (1927), *Istoria învățământului românesc* (1928), *Istoria Bucureștilor* (1939), *Istoria românilor prin călători* în patru volume etc.

Cine știe cîte alte titluri s-ar fi putut adăuga la imensa bibliografie Nicolae Iorga, dacă moartea nu l-ar fi răpit în 1940, în plină putere de creație, avînd pe masa de lucru începutul *Istoriologiei umane*, care ar fi trebuit să devină încununarea operei sale istorice.

Cugetarea istorică a lui Nicolae Iorga a fost în deplină consonanță cu opera pe care a scris-o. Pentru savant, istoria este o disciplină științifică, ea urmărind stabilirea adevărului, ca oricare altă știință. Orice știință are marea obligație de „a satisface o parte din nemărginita curiozitate omenească, înfățișîndu-i în chip legat, coerent, explicit unul din nenumăratele domenii în care mintea organizatoare a omului își împarte natura"[11]. Istoricul cercetează evenimentele trecute nu pentru a explica pe cele prezente, sau pentru a trage învățăminte asupra desfășurării ulterioare a lor, ci pentru a le cunoaște așa cum au fost, pentru a reface drumul parcurs de omenire pînă în contemporaneitate. Cu toate acestea, dintre toate disciplinele, și mai ales cele umaniste, valoarea formativă cea mai mare o are istoria. Pentru Iorga istoria e „disciplina cea mai umană dintre toate prin numărul și însemnătatea virtuților morale mijlocite de dînsa."[12] În felul acesta ea este mult mai mult decît „Magistra Vitae", nu dă numai învățăminte, ci modelează sufletele, le umanizează, punîndu-le în contact cu ceea ce a fost, cu marile fapte și valorile trecutului. „Idealul uman, spre care trebuie să tindă istoria, este unul clasic: suflet întreg, liniștit, frumos."[13]

Deosebirea dintre istorie și așa-numitele științe fizico-naturale constă în faptul că ultimele „ridică spiritul pe culmi de unde viața se vede fără relief, culoare și interes", pe cînd istoria, dimpotrivă, nu numai că ne lasă în mijlocul vieții, dar „o lărgește din perspectiva imensă a trecutului prin presimțirea viitorului fără capăt."[14] De aceea, nu există disciplină omenească „prin care ne facem mai sociabili, mai altruiști, mai iubitori de om și de viață, ca istoria".[15] Faptele de care se ocupă istoria nu sînt fapte de repetiție, ci fapte singulare și particulare, fapte care se petrec o singură dată. „Istoria nu cunoaște abstracta și rece figură a omului tip; pe dînsa o preocupă oamenii, oamenii schimbători, deosebiți și cu anumite virtuți, cu vicii și apucături speciale, oamenii trecutului în toată întregimea lor expresivă."[16] Apare aici distincția dintre științele naturii care stabilesc legi și istoria care, în viziunea lui Iorga,

[11] Nicolae Iorga, *Generalități*..., p. 32.
[12] *Idem*, p. 33.
[13] Gh. Toma, *Filozofia istoriei lui N. Iorga*, în *Studia*, Series Philosophia, 1970, p. 81.
[14] N. Iorga, *Generalități*..., p. 65.
[15] *Idem*, p. 33.
[16] *Ibidem*.

nu poate avea astfel de preocupări. Istoria este o știință a unicului, real, vital, nu este o știință de legi. Raporturi constante, necesare, universale, așa cum exprimă noțiunea de lege, nu pot fi descoperite în domeniul istoriei, căci structura fenomenelor istorice e așa de complexă, încît ele nu pot fi descompuse fără a fi anulate în specificitatea lor. Mergînd pe linia deschisă de Xenopol, Iorga susține că inefabilul faptelor istorice nu poate fi codificat în legi.

Savantul arată că din nesfîrșitul număr de factori ai unui eveniment sau situații, „majoritatea sînt incognoscibile... și cum s-a zis cu dreptate, dacă o jumătate de omenire ar observa pe cealaltă, încă n-ar putea afla în întregime factorii nenumărați și schimbători."[17] Iorga admite unele generalizări care pot fi făcute, dar care nu exprimă fapte istorice, ci fapte sufletești, care fac obiectul psihologiei sau fapte sociale, cu care se ocupă sociologia. Și cum în domeniul istoriei nu există legi, fenomenele istorice nu pot fi prevăzute. Ideea de lege, spune Iorga, „nu adaugă nimic în plus la caracterul științific al istoriei"[18], acest statut afirmîndu-se în stabilirea adevărului, în critica izvoarelor istorice și prin tendința de sistematizare a faptelor.

În această poziție a lui Iorga distingem o reacție împotriva pozitivismului epocii, cu excesul său de legități, și mai cu seamă față de tendința de a transpune legile naturii în domeniul atît de complex al socialului. Se știe că această practică, care a tins să devină chiar o metodă, de a vedea peste tot numai legi, a făcut pe unii gînditori din domeniul social să ridice la rangul de lege simple similitudini. În destule ocazii Iorga îl atacă, ca și Xenopol dealtfel, pe Buckle, tocmai din aceste motive, istoricul englez considerînd că a surprins legitatea într-o multitudine de evenimente istorice, pe care Iorga le consideră simplul produs al hazardului.

Negarea hotărîtă a valabilității legilor în istorie aparține mai cu seamă perioadei de tinerețe. În a doua parte a vieții și activității sale, Iorga a înțeles că fără existența, sau acceptarea unor *constante*, reconstituirea epocilor și a faptelor istorice devine imposibilă. *Permanențele istorici* au fost, pentru Iorga, *pămîntul, rasa și ideile*, cu accentul pe acestea din urmă. „Totdeauna păstrătorii puterii, conducătorii muncii omenești, au simțit nevoia morală să îndreptățească ceea ce reprezintă și ceea ce le folosește. Și această îndreptățire nu e decît *o idee, o idee* care a fost un ideal și a devenit un principiu, care sprijină o tradiție, care consfințește."[19] Idealurile devin idei, ideile se metamorfozează în principii care, la rîndul lor, devin forțe active, forțele motrice ale istoriei, pe care Iorga va încerca să le surprindă în studiile sale de sinteză, dedicate atît poporului român, cît și istoriei universale.

Oprindu-se asupra metodologiei de elaborare a unei lucrări istorice, Iorga susține că în procesul logic de reconstituire a trecutului intră patru elemente: materialul, critica, organizarea și stilul[20]. *Materialul istoric* este alcătuit din monumente și documente. Ca să ne apropiem de cunoașterea unui eveniment istoric, „trebuie să stăpînim tot complexul

[17] *Idem*, p. 18.
[18] *Ibidem*.
[19] *Idem*, p. 93.
[20] Gh. Toma, *op. cit.*, p. 83.

de urme pe care l-a lăsat acel eveniment. O cunoaştere insuficientă a materialului dă un adevăr incomplet şi cartea care cuprinde un astfel de adevăr, e o carte fără durată".[21] La Iorga numai o critică riguroasă îndreptăţeşte un eveniment să participe la scrierea istoriei. După un efort de căutare, prin care s-a înţeles în primul rînd investigaţie, căutare, documentare, „vine acum opera de inteligenţă"[22]. Criticii documentelor îi urmează organizarea, care se înfăptuieşte printr-un proces de sinteză între conţinut şi formă, obţinîndu-se o viziune unitară, organică, asupra procesului istoric. Iorga a militat întotdeauna pentru frumuseţea stilului, a discursului istoric. „Aş fi vrut, din partea mea să am mai mult talent »poetic«, pentru a fi mai aproape de adevăr"[23] — a scris undeva Iorga, ilustrînd un vechi principiu al esteticii eline, aristotelice în primul rînd, care echivala frumosul cu adevărul. Istoricul român a fost un stilist inimitabil, lucrările sale exprimînd caracterul faustic al savantului, gîndurile şi ideile bîntuind ca un uragan în paginile care, nu de puţine ori, deconcertează cititorul, deoarece au fost făcute să surprindă istoria în totalitatea ei. Forma lui Iorga nu a fost un element exterior, ci unul imanent subiectului. O lucrare de istorie, spune Iorga, trebuie să aibă o anumită arhitectură, în care, după ideea dominantă, bine reliefată, să te poţi regăsi.

În scrisul lui Iorga, în preocupările sale, un rol important l-a jucat tradiţia, înţeleasă ca o reacţie împotriva cosmopolitismului, căruia Iorga îi opunea ideea permanenţei, etosul românesc. El şi-a imaginat istoria spirituală a poporului român ca o sinteză vie, fecundă, între tradiţie şi experienţa contemporană, în ceea ce ea are mai semnificativ. De aici şi ideea, susţinută dintotdeauna de Iorga, a istoriei naţionale tratate în cadrul istoriei universale[24].

Problema periodizării istoriei românilor, aşa cum apare ea în opera lui Iorga, poate fi tratată numai în contextul acelei *„istorii totale"*, a preconizatei *„istorii fluviu"* pe care a dorit Iorga să o realizeze. Acest deziderat se desprinde cel mai bine din „Prefaţa" la preconizata *Istoriologie umană*, lucrare rămasă în stadiul de proiect datorită morţii savantului.

Această „istoriologie" — preciza Iorga — trebuie desfăcută foarte neted de acea metaistorie [preconizată de Lamprecht, nona n.n.] şi de tendinţa, întrupată într-o îndrăzneaţă şi frumoasă operă a altui învăţător al meu Xenopol, de a supune faptele istorice la legi, care nu se pot stabili, nu se pot verifica şi într-o concepţie cuminte, trebuie să cedeze locul la altceva, anume la similitudini, la paralelisme, la repetiţii istorice, elementele însăşi din care se alcătuieşte istoriologia de care vorbesc."[25]

Referindu-se la constantele dezvoltării istorice, la des invocatele permanenţe ale istoriei, Iorga scria: „Nu este vorba în viaţa lumii de dezvoltări răzleţe, ci de curente care, treçînd asupra unor fenomene elementare de viaţă omenească... le fac cunoscute urmaşilor şi, în realitate

[21] N. Iorga, *Generalităţi*..., p. 225.
[22] *Idem*, p. 35.
[23] N. Iorga, *Materiale pentru o istoriologie umană*, Buc., 1968, p. 5.
[24] V. Cristian, *Contribuţia lui N. Iorga la încadrarea istoriei românilor în istoria universală*, în vol. *Iorga, omul şi opera*, Iaşi, 1971, p. 39—62.
[25] N. Iorga, *Generalităţi*..., p. 216—217.

lor contemporană, le înviorează. Ele sînt ca undele de primăvară, care nu crează grîul ce aşteaptă sub zăpadă, dar, cînd raza caldă de soare a creat curentul viu, înviorează prin el ceea ce fusese semănat încă de cu toamnă."[26] Concluzia care se desprinde este că anumite aspiraţii ale sufletului popoarelor fiind investite cu un caracter etern sau permanent, eterne sau permanente trebuie să fie socotite şi instituţiile create pentru a le reprezenta. În cazul „*Istoriologiei*" aspiraţia fundamentală, conducătoare a istoriei universale ar fi „necesitatea de viaţă unitară a umanităţii. Pentru epoca veche, ideea dominantă, caracteristică pentru această aspiraţie de unitate a umanităţii, este ideea imperială care rezumă vicisitudinile milenare ale istoriei universale, ale cărei peripeţii n-ar fi decît reeditarea pe scene diferite şi cu alţi actori a unei drame vechi cît lumea. Imperiile reprezintă o sforţare aşa de colosală a spiritului de organizaţie umană, încît, odată fixat în timp, el se continuă cu dinastii şi cu alte frînturi de popoare, rămînînd în esenţa sa acelaşi lucru. S-a întemeiat în Asia străveche un Imperiu în Egipt şi unul în Mesopotamia, legate poate în trecut, legate chiar fără a putea urmări lucrul. Deci, îndată ce în părţile Mesopotamiei s-a fundat mai sus de regalităţile divine un Imperiu de concentrare al zeilor şi oamenilor, naţiile vor veni pe rînd să reprezinte cu forţele lor şi sub numele lor acest imperiu. Astfel şi Asiria nu înseamnă altceva decît familii mai din Nord, ostaşi mai din sus cari vin în regiunile Babiloniene, dînd interpretarea, trecătoare, »asiriană« Imperiului care fusese întemeiat de Babilonieni. Şi prejudecînd asupra lucrurilor ce vor veni pe urmă vom spune că Alexandru cel Mare... nu arată prin gloria lui de cuceritor macedonian decît un lucru: că vechile Imperii se continuă. Babilonienii, asirienii, mezii, perşii, Alexandru cel Mare, toţi nu sînt decît forme efemere, prin alte dinastii, cu alte oştiri, ale aceleiaşi vechi noţiuni fundamentale ale Imperiului asiatic de origină divină şi cu caracter, pînă la sfîrşit, divin".[27] Din acest fragment se desprinde ideea că în lume puţine lucruri sînt noi, că faptele se repetă şi că a şti să distingă între accidental şi permanent, ar putea deveni ambiţia cea mai înaltă a istoricului. „Evenimentele istorice — citim în prefaţa la *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité* — nu sînt decît rareori noi; dacă le privim mai puţin superficial, vedem că se repetă. Sînt nume care se schimbă, accidente care diferă, dar în fond este acelaşi eveniment, aceeaşi situaţie. Pămîntul însuşi, care nu se schimbă, determină situaţii care de la un veac la altul, deseori la un răstimp de mai multe veacuri, corespund perfect între ele. Există în elementele temeinice ale rasei atribute care dau aceeaşi interpretare unor situaţii ale căror motive se aseamănă. Dacă n-ar fi decît pămîntul şi rasa şi elementele esenţiale prin care se manifestă fiinţa omenească în anumite condiţiuni, şi încă ar trebui recunoscută această corespondenţă a situaţiilor, să zicem statice şi dinamice ale istoriei."[28]

Permanenţele istoriei, pămîntul, rasa, ideile, „unesc prin timp şi spaţiu capitolele organismului în mers care e istoria, ele stau îndărătul divergenţelor care te izbesc mai întîi şi a capriciilor care atrag curiozitatea. A te sprijini pe ele, înseamnă să adaugi un schelet solid la ceea ce

[26] Idem, *Observaţii ale unui nespecialist asupra istoriei antice*, Buc., 1916, p. 56.
[27] *Idem*, p. 76.
[28] N. Iorga, *Generalităţi*..., p. 152—153.

pare supus tuturor fluctuațiilor. A le desprinde din țesătura complicată a istoriei înseamnă a pune în notele fundamentale ale adevăratei ei conprehensiuni."[29]

Abordînd problema periodizării istoriei, Iorga scria: „Respingînd sistemul săltarelor și săltărașelor de spițerie în care se vinde în detaliu istoria universală, căutăm principiul de viață a civilizațiunilor, și odată ce-l găsim, îl cercetăm în dezvoltarea lui, și fiecare element nou se fixează astfel acolo unde le înrîurește viața omenirii."[30] Pe aceeași linie, istoricul arată, într-o destăinuire mai tîrzie, intențiile cu care a purces la redactarea primei sale sinteze de istorie a românilor, lucrare ce i-a fost cerută de Lamprecht, spunînd că: „am răspins, cu tinerească hotărîre vechiul sistem de a împărți viața poporului nostru după domniile libere, cu ceilalți români în margine, și n-am voit să pun de o parte o istorie politică pe ani, cu descrieri de bătălii, iar, de alta, »instituțiile«, ca și cum ele însăși n-ar fi aceleași stări de spirit care dă și evenimentele, ci am cutezat să trec peste planul însuși al lucrării, dînd, nu fără un scop politic, cu generoasa îngăduire a marelui revoluționar în domeniul istoriei [Karl Lamprecht n.n.] *Istoria poporului românesc în cadrul formațiunilor lui de State*. Capitolele sintezei string împreună toate manifestațiile de vitalitate."[31]

Iorga s-a pronunțat împotriva periodizărilor pe care le găsea „și nedreptățite și stricătoare pentru unitatea ansamblului".[32] În sprijinul acestei teze, istoricul a exemplificat cu unele date din istoria universală, considerate de unii savanți ca reprezentînd momente de răscruce în evoluția umanității: „La 476 n-a »căzut« Roma, care »căzuse« prin vizigoți și vandali ca oraș. Odoacru e de fapt restituitorul unității administrative a Imperiului care supt Dioclețian fusese în patru, supt Teodoric I-ul într-unul, supt fiii și urmașii lui în două; și acum revenea la unitate. 1453 înseamnă doar *ocuparea* de turci a Constantinopolului care era încă de la 1390 vasala lor, viața bizantină continuînd, chiar în formă grecească, încă o bucată de vreme. 1789 e data Revoluției Franceze, care nu e cea dintîi mișcare pornită pe baza principiilor lui Rousseau. Nu mai credem azi, că germanii puri și zdraveni au apărut printr-o soluție de continuitate în istoria lumii, creînd Evul mediu. Ei se adaptaseră de mult la o Romă care nu era nici coruptă, nici degenerată. Nu mai vedem în turci sfărîmătorii Imperiului bizantin, ci continuatorii lui. Și peste despărțirile neorganice, înțelegem că viața omenirii e de o perfectă și admirabilă unitate."[33]

În întreaga lui operă istorică, Iorga s-a ferit în mod programatic să afișeze un principiu de periodizare, care, în concepția lui, ar fi afectat unitatea de ansamblu a tratării istorice, fragmentînd-o în mod artificial. Periodizarea istoriei românilor la care se referă Onciul și Lupaș a fost doar *dedusă* din structura lucrării lui Iorga *Istoria poporului românesc*

[29] *Idem*, p. 255.
[30] N. Iorga, *Observații ale unui nespecialist*..., p. 53.
[31] Idem, *Materiale pentru o istoriologie umană*, p. 3.
[32] Idem, *Generalități*..., p. 151.
[33] *Idem*, p. 172—173.

şi nicăieri nu este expusă „expressis verbis". Aceeaşi situaţie o întîlnim şi în celelalte lucrări de sinteză dedicate istoriei naţionale, sau istoriei universale.

Şi totuşi, în lucrările lui Iorga se pot stabili periodizări, acestea găsindu-se în substanţa lor, în conţinutul ideatic şi evenimenţial prezentat, fără ca tratarea materialului să releve, cît de cît, vreo fragmentare a subiectului. Există periodizări implicate în chiar ideea de istorie, pentru că periodizarea este sinonimă cu evoluţia, iar fără evoluţie nu există istorie, ci numai un prezent continuu. Orice eveniment are o evoluţie, care în istorie se prezintă sub forma succesiunii unor perioade. O prezentare unitară nu poate şterge diferenţele calitative care caracterizează momentele unei deveniri, ale unei evoluţii istorice.

Fără a exagera, se poate afirma că la Iorga prezentarea unitară a subiectelor largi, de sinteză, se justifică prin *permanenţele istoriei,* atît de des invocate în mai toate lucrările lui teoretice, constante care străbat ca un fir roşu materia analizată. Un accent deosebit este pus pe istoria ideilor, mai corect spus, pe metamorfozele uneia şi aceleiaşi idei de-a lungul veacurilor. O istorie scrisă de Iorga se aseamănă cu un roman fluviu, amintindu-i pe Romain Rolland sau pe Galsworthy, personajele succedîndu-se generaţie după generaţie, iar cititorul rămînînd cu cîteva constante prezente pe tot parcursul expunerii.

Încercînd să exemplificăm cele afirmate mai sus, vom porni de la *Istoria poporului românesc,* apărută la Gotha, în două volume, în 1905. Iorga a inaugurat în această lucrare un nou sistem de organizare a materiei. El înfăţişează marile linii ale dezvoltării noastre istorice, reliefînd procesul dezvoltării economice, culturale şi de formare a instituţiilor. În acelaşi timp Iorga încadrează istoria politică a ţărilor române în ansamblul istoriei europene. „În primul rînd am voit să expun dezvoltarea naţiunii române, nu în personalităţile ei mai mult sau mai puţin mari, ci să observ naţiunea însăşi ca fiinţă vieţuitoare şi să-i urmăresc mersul ei lăuntric. Personalităţile mari sau mici capătă astfel o valoare numai în măsura în care, printre multele milioane, au contribuit de fapt la această mare operă a unei dezvoltări de 2 000 de ani. În al doilea rînd am voit să descriu această dezvoltare în legătura sa cu popoarele învecinate, pentru ca să utilizez astfel înrîuririle ce le-au exercitat alte popoare asupra Românilor, precum şi acelea care au pornit de la dînşii, pentru pricinperea istoriei universale, care există, fără îndoială ca istorie culturală."[34] Prin această ultimă afirmaţie, Iorga se dovedea adeptul istoriei culturale — Kulturgeschichte — care îl avea ca mentor pe Lamprecht. Istoricul român concepe cultura şi civilizaţia ca o încununare a unei evoluţii istorice, care, etapă de etapă, adaugă cîte o cărămidă la edificiul culturii naţionale. În istoria pe care a publicat-o în colecţia „Geschichte der Europäischen Staaten", formarea poporului român, pe care o începea cu tracii, e înfăţişată în cadrul mare al vieţii romanice, nu numai din Dacia Traiană, ci de pe tot cuprinsul romanităţii orientale. Iorga urmăreşte apoi, în acelaşi cadru general balcanic, luptele Bizanţului cu popoarele migratoare, sforţările sîrbilor şi bulgarilor de a ridica imperii de tradiţie bizantină şi înrîurirea elementelor slave în

[34] N. Iorga, *Istoria poporului românesc,* vol. I., Buc., 1922, p. 9—10.

formarea limbii române. Un mare spaţiu este rezervat istoriei economice şi spirituale a poporului român. Viaţa satelor şi tîrgurilor e înfăţişată pe larg cu toate repercusiunile ei asupra formelor de organizare instituţionale. Istoria politică a statelor româneşti, pînă la începutul secolului al XVIII-lea, este împărţită în două mari capitole; primul e consacrat perioadei de independenţă şi celei numite „de dominaţie uşoară" a Imperiului otoman, iar al doilea capitol tratează dominaţia oneroasă a turcilor pînă la fanarioţi. Epoca fanariotă este văzută, pentru prima dată, cu obiectivitate şi echilibru. Mişcarea de independenţă şi unire e pusă în legătură cu redeşteptarea conştiinţei naţionale în Transilvania, pentru a evidenţia comunitatea de aspiraţii a românilor din toate cele trei ţări române. *Istoria poporului românesc* se încheie cu un tablou al vieţii economice, sociale, politice şi culturale a României şi a *poporului român întreg*, „aşa cum erau la 1905".

Alături de ideea continuităţii, în sprijinul căreia Iorga aduce argumente decisive, o altă permanenţă a concepţiei lui istorice o constituie viziunea asupra *dezvoltării unitare* a poporului român. Existenţa mai multor formaţiuni statale şi a unor dominaţii străine, în diversele epoci ale istoriei românilor, au determinat istoriografia română anterioară, exceptîndu-l pe Xenopol, să adopte un mod de expunere care fragmenta unitatea istoriei naţionale într-o mulţime de procese paralele.

Întemeiat pe o informaţie istorică deopotrivă de bogată pentru toate cele trei ţări române, rezultată în cea mai mare parte din propriile lui investigaţii, N. Iorga a părăsit chipul tradiţional de a înfăţişa istoria poporului român pe domenii de activitate şi pătrunzînd în procesele adînci a reliefat *factorii de unitate* ai istoriei naţionale. El a realizat o viziune nouă, în care poporul român apare ca unul şi acelaşi organism, a cărui dezvoltare apare pe un plan unitar. La temelia unităţii istorice a românilor, Iorga a aşezat *viaţa rurală* de o străveche tradiţie şi cu o dăinuire pînă în timpurile moderne.

Urmărind cele opt părţi ale sintezei *Istoria poporului românesc*, Dimitrie Onciul a desprins următoarea periodizare, împărţire pe care Iorga nu a făcut-o explicit.

1) Românii pînă la întemeierea principatului Ţara Românească (secţiunile I şi II);
2) Timpul neatîrnării şi al atîrnării mai slobode de Imperiul otoman (secţiunea a III-a), pînă la moartea lui Ion Vodă cel Cumplit — 1574;
3) Apăsătoarea suzeranitate turcească pînă la fanarioţi (secţiunea a IV-a şi a V-a);
4) Timpul fanarioţilor (secţiunea a VI-a);
5) Naşterea şi izbînda simţului naţional şi starea actuală a poporului român (secţiunea a VII-a şi a VIII-a);[35]

Presupunînd că Iorga ar fi avut în vedere această schemă de periodizare, Onciul obiectează că „în perioada apăsătoarei suzeranităţi turceşti, începută la 1574 ca perioadă de decadenţă, nu începe bine domnia lui Mihai Viteazul, una din gloriile istoriei noastre, domniei ce urmează abia după două decenii de la acea dată. Iar în perioada de la 1821 în-

[35] D. Onciul, *Epocele istoriei române şi împărţirea ei*, Discurs de recepţie rostit la 22 martie/4 aprilie 1906, cu răspuns de D. A. Sturza, Buc., 1906, p. 10.

coace nu poate să intre deopotrivă istoria României contemporane, a României dinastice, constituţionale şi independentă."[36]

Ioan Lupaş comentînd aceeaşi schemă afirmă că: „În această împărţire prevalează mai mult consideraţiunile de ordin politic, cu excepţia ultimei epoce, la caracterizarea căreia vedem că intervin şi consideraţiuni de ordin moral şi cultural. Fixarea graniţei dintre epoca a doua şi a treia la anul 1574 nu pare deplin justificată, după cum nici caracterizarea epocei a treia nu constituie o notă distinctivă faţă de a doua. În realitate suzeranitatea turcească n-a fost mai apăsătoare în secolul al XVII-lea decît în al XVI-lea. Denumirea aceasta s-ar fi potrivit mai bine la „timpul fanarioţilor". Astfel numărul epocilor se poate reduce şi aici, fără nici o greutate, de la cinci la patru, rămînind, bineînţeles, deschisă întrebarea, dacă graniţele dintre ele nu ar putea fi precizate altcum".[37]

Între 1926—1928, Iorga a publicat o sinteză completă de istorie universală, apărută în limba franceză, la Paris, sub titlul *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité*. Cuprinde patru volume, corespunzătoare diviziunilor tradiţionale ale istoriei: antichitatea, evul mediu (pînă în secolul al XV-lea), epoca modernă (pînă la sfîrşitul secolului al XVIII-lea) şi contemporană. Deşi a păstrat aceste diviziuni, Iorga, partizanul evoluţiei organice şi lente a istoriei, insistă mai ales asupra unităţii acesteia, peste graniţele de loc şi timp. În 1932 Iorga se va referi de fapt, într-o lecţie de deschidere, la *Zădărnicia împărţirilor obişnuite ale istoriei universale*, arătînd că „peste despărţiri neorganice, înţelegem că viaţa omenirii e de o perfectă şi admirabilă unitate. Nimic nu se înţelege într-un singur loc şi la o singură dată. Epocile se lămuresc nu în ele, ci prin ele de la una la alta. Şi e cu neputinţă de a vorbi de una fără a gîndi la alta şi de a întreprinde explicaţia uneia fără a le şti pe toate".[38] Păstrînd pentru uşurinţa expunerii împărţirea tradiţională, Iorga schimbă totuşi graniţa dintre istoria modernă şi contemporană, considerată de el a fi nu Revoluţia franceză, ci cea americană. În general, istoricul ca şi omul politic Iorga nu crede în necesitatea revoluţiilor, în putinţa lor de a schimba lumea, fiind susţinătorul unei evoluţii progresive, care nu rupe punţile cu trecutul. Este astfel explicabilă sublinierea importanţei revoluţiei americane, mai moderată decît cea franceză, şi într-un anumit sens chiar tradiţionalistă.

Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité este, fără îndoială, o lucrare foarte interesantă, compusă potrivit unui plan pe deplin original. Iorga renunţă cu desăvîrşire la compartimentările tradiţionale în acest gen de lucrări, potrivit diferitelor popoare sau zone, ca şi aspectelor economice, politice, sociale, culturale. În concepţia sa, dacă istoria omenirii este *una*, ea trebuie şi tratată în modul cel mai deplin unitar. Nu vom întîlni o juxtapunere a istoriilor naţionale, ci prezentarea tuturor laolaltă, centrul de greutate deplasîndu-se mereu dintr-un loc în altul. În concepţia lui Iorga, ideile, instituţiile circulă neîncetat, netiind împietrite într-un anumit loc sau timp. Nu vom întîlni nici capitole separate de istorie economică şi socială; pe aceeaşi pagină, cuprinse în-

[36] *Ibidem.*

[37] I. Lupaş, *Diferitele criterii pentru împărţirea istoriei românilor în epoci*, în vol. Ioan Lupaş — *Scrieri alese*, Cluj-Napoca, 1977, p. 65.

[38] N. Iorga, *Generalităţi*..., p. 228.

tr-un tot organic, se pot găsi date politice, economice sau culturale, acele date semnificative prin care se caracterizează viaţa unei epoci.

În timpul primului război mondial, la Iaşi, a fost concepută *Histoire des Roumains et de leur civilisation*, apărută la Paris în 1920. Lucrarea adăuga, în concepţia lui Iorga, ceea ce lipsea sintezei din 1905, şi anume „principiul de viaţă, factorul de mişcare, motorul evenimentelor". Savantul şi-a structurat cartea astfel: I — Baza teritorială a naţiunii române; II — Formarea poporului român; III — Dominaţia popoarelor de stepă; IV — Viaţa politică a românilor înainte de întemeierea domniilor; V — Viaţa politică în Principate înainte de formarea unei civilizaţii naţionale; VI — Formarea civilizaţiei române în mijlocul Principatelor independente în veacurile XV şi XVI; VII — Elementele civilizaţiei româneşti în epoca modernă; VIII — Caracterul civilizaţiei româneşti în veacul al XV-lea; IX — Dezvoltarea civilizaţiei româneşti în veacurile XVI şi XVII, urmările politice; X — Decadenţa fanariotă la Dunăre. Dezvoltarea civilizaţiei româneşti în Ardeal; XI — Renaşterea românească în veacul al XIX-lea înaintea Unirii Principatelor; XII — Renaşterea românească în veacul al XIX-lea prin ideea naţională militantă, după Unirea Principatelor."[39] După cum se poate constata fluxul continuu al devenirii istorice nu e întrerupt de nici o încercare de secţionare a lui, de încadrare în epoci şi perioade. Terminologia clasică de antichitate, ev mediu, epocă modernă sau contemporană nu apare în cuprinsul lucrării, Iorga evitînd să folosească împărţirea clasică tocmai pentru a ne crea impresia de salturi, de ,etape bine şi distinct conturate în istorie, încercînd să sugereze o curgere molcomă, din timpurile formării poporului român pînă în contemporaneitate.

Spre sfîrşitul vieţii Nicolae Iorga a elaborat cea mai întinsă operă a sa, *Istoria românilor*, publicată în 10 volume (de fapt 11, primul avînd două părţi), între 1936—1939. Aceeaşi lucrare a apărut şi în limba franceză între 1937—1945, sub titlul *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*.

Prima parte a celui dintîi volum, intitulată *Strămoşii înainte de romani* subliniază însemnătatea elementului autohton, ca şi a celui traco-iliric din Peninsula Balcanică, ca bază a viitorului popor român. A doua parte, *Sigiliul Romei*, prezintă fenomenul romanizării, în termeni asemănători cu cei din lucrarea apărută în 1905. *Oamenii pămîntului*, titlul volumului II, descrie rezistenţa şi continuitatea autohtonilor în epoca migraţiilor, care nu sînt văzute ca o pustiire şi o rupere totală de trecut.[40] Populaţia românească a rămas pe loc, nu s-a retras în munţi şi colaborat cu migratorii în termenii unei „simbioze şi a unei sinteze."[41] Volumul III, *Ctitorii* (secolele XI—XIV) se referă la perioada întemeierii statelor româneşti, deoarece *Oamenii pămîntului*, care asiguraseră continuitatea în lunga noapte a migraţiilor, îşi împliniseră datoria. Sosise vremea *Ctitorilor*[42], continuitate plastic sugerată de Şerban Papacostea, un

[39] Nicolae Iorga, *Istoria românilor şi a civilizaţiei lor*, Buc., 1939.

[40] Şerban Papacostea, *Nicolae Iorga şi evul mediu românesc*, Postfaţă la vol. N. Iorga, *Studii asupra Evului mediu românesc*, Buc., 1984, p. 417.

[41] *Idem*, p. 416.

exeget al marelui istoric. Volumul al IV-lea *Cavalerii* are în centrul său lupta antiotomană din secolul XV, iar volumul V, *Vitejii*, se referă la secolul următor, al XVI-lea care avea „să culmineze cu acela al *Viteazului*, prin excelenţă, care în amurgul secolului a scuturat opresiva stăpînire turcească şi a realizat, fie şi numai pentru o clipă, unitatea ţărilor române. Dar, cînd *Vitejii* au intrat în acţiune, evul mediu românesc se încheia."[43] (Şerban Papacostea). *Monarhii* prezintă istoria secolului al XVII-lea pînă la fanarioţi, iar *Reformatorii* istoria epocii fanariote, pînă la 1774. Volumul VIII, *Revoluţionarii*, tratează perioada 1774—1842, volumul IX *Unificatorii*, se referă la revoluţia din 1848, Unirea din 1859 şi domnia lui Cuza. Ultimul volum, al X-lea, *Întregitorii*, cuprinde perioada 1866—1939, avînd în centru lupta pentru desăvîrşirea unităţii naţionale.

„Nicolae Iorga a jucat în cultura română în ultimele patru decenii rolul lui Voltaire. Personalitatea lui e covîrşitoare... e un specialist total, un istoric care a sorbit apa tuturor... Cunoaşterea aproape monstruoasă a istoriei universale şi române în cele mai mici detalii, direct de la izvoare, i-a îngăduit istoricului să improvizeze la cerere şi în scurt timp istorii parţiale... sau sinteze complexe exhaustive... Iorga este în istorie un Virgiliu, Sf. Paul şi Beatrice, laolaltă, care te conduce din infernul diplomelor pînă în raza celestă a viziunii totale".[44] (G. Călinescu)

MARIUS COMŞA — DANIELA COMŞA

LA PÉRIODISATION DE L'HISTOIRE NATIONALE DANS L'OEUVRE DE NICOLAE IORGA

(Résumé)

L'étude s'efforce d'expliquer la vision de Nicolae Iorga (le plus important historien des Roumains) sur les périodes de l'histoire roumaine. Le problème, tel que l'oeuvre de Iorga le reflète, doit être traité dans le contexte de *l'histoire totale* ou *histoire-fleuve*, objectif déclaré du grand spécialiste. On entreprit un tour de vue sur les études publiés par Iorga et on présente en détail la vision du savant sur l'histoire, pour déceler les critéria de périodisation appliqués. En acceptant une position antipositiviste, Iorga denie l'existance des lois historiques, en plaidant pour l'inéfable et l'irrepétable dans les événements de l'histoire. Or, étant donnée l'inexistance des lois, les événements historiques restent imprévisibles. Les faits historiques qui constituent l'objet d'étude ne sont pas tout simplement des faits de répétition, mais des faits singuliers et particuliers, à caractère unique.

Dans sa période de maturité, Iorga a compris que, sans l'existance ou l'acceptation de certaines *constantes*, la reconstitution des époques et des faits historiques devient impossible. *Les permanences de l'histoire*, nom donné par lui à ces réalités, seraient *la terre, la race et les idées* — l'accent étant placé sur ces dernières. Chercher *l'idée* dominante d'une époque, voilà le critère beaucoup agreé par le savant.

[42] *Ibidem.*

[43] *Idem*, p. 423.

[44] G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Buc., 1941, p. 603.

Dans tout son ouvrage historique, Iorga s'est bien gardé d'afficher d'une manière programmatique un principe de périodisation, qui — à son avis — aurait perturbé l'unité d'ensemble de l'exposé historique, en l'obligeant d'entrer dans une sorte de „lit de Procust". Quand même, en ayant pour point de départ les *permanences de l'histoire*, on peut déduire l'idée du savant concernant la périodisation, on doit entreprendre la recherche surtout sur ses grandes oeuvres de synthèse. La deuxième partie de l'étude fait l'analyse des *critèria de périodisation* dans quelques travaux de grande envergure, tels *Geschichte des rumänischen Volkes* (Gotha, 1905), *L'histoire des Roumains et de leur civilisation* (Paris, 1920), *Istoria românilor* (Bucureşti 1936—1939, en dix volumes).

REVISTA „ANALELE BRĂILEI" (1929—1940) DESPRE LEGĂTURILE ORAȘULUI BRĂILA CU TRANSILVANIA

În istoria neamului românesc un capitol distinct îl ocupă legăturile permanente ce s-au păstrat de-a lungul timpului între Transilvania și teritoriile de la sud și est de Carpați, legături care au întreținut mereu vie conștiința unității și s-au situat la temelia statului național român.

Vom încerca să dezvăluim particularitățile legăturilor Transilvaniei cu una din „marile metropole ale Dunării românești"[1] în viziunea unei reviste de cultură regională apărute la Brăila în perioada interbelică, aspect care pînă acum nu și-a găsit locul în lucrări istoriografice mai ample, dar care poate aduce noi lămuriri cu privire la influența Transilvaniei în teritoriile extracarpatice.

Brăila a jucat un rol aparte în viața societății românești din evul mediu și din epoca modernă; aici se îmbarcau mărfurile europene destinate Orientului și se descărcau cele venite dintr-o lume fabulos de bogată și învăluită în mister pentru Europa medievală și tot aici negustorii Brașovului își aduceau mărfurile lor pentru a le schimba cu peștele Brăilei și mărfurile levantine. În ținutul Brăilei își găseau refugiu, în secolul XIX, mulți dintre păstorii ardeleni izgoniți de persecuții și atrași de bogăția și întinderea pășunilor (suprafața agricolă ocupa încă, aici, un loc restrîns), ca și de rentabilitatea afacerilor cu negustorii din oraș[2]. În sfîrșit, aici sentimentul național a fost puternic și a întreținut o mișcare viguroasă în slujba cauzei românești[3].

„Analele Brăilei" a fost cea mai bună revistă regională apărută la Brăila, înscriindu-se într-o mișcare mai amplă de redeșteptare la viață culturală a provinciei, mișcare ce definește o componentă importantă a culturii românești din perioada interbelică.

Concepută ca o revistă de cultură regională, „Analele Brăilei" reprezintă unul din acele nuclee culturale care evidențiază în cultura românească interbelică „localismul creator" definit de Al. Dima[4]. Alături de alte reviste, ca „Arhivele Olteniei", „Analele Dobrogei", „Arhivele Basarabiei", ea ilustrează nevoia resimțită acut de națiunea română după triumful politic din 1918 de a se autodefini și a se integra în univer-

---

[1] G. T. Marinescu, *În jurul pregătirii marii sărbători a Brăilei — 100 de ani de la eliberarea de sub turci*, în *Analele Brăilei*, I, 1, 1929, 29 (infra: *A.B.*; infra: *În jurul . . .*).

[2] G. Mihăilescu, *Populația Brăilei — studiu de demografie dinamică și statică*, *A.B.*, 4, 2—3, 1932, 83—93 (infra: *Populația Brăilei . . .*).

[3] V. M. Sassu, *Informațiuni, note, însemnări*, *A.B.*, 3, 2, 1931 (infra: *Informațiuni*).

[4] Al. Dima, *Fenomenul românesc sub noi priviri critice*, Craiova 1938.

salitate[5]. Lupta desfăşurată de cultura românească pentru definirea specificului naţional antrena şi provincia, care încerca să contribuie la aceasta prin cunoaşterea şi înfăţişarea specificului local. Imperativul naţional era perfect sesizat de iniţiatorii revistei „Analele Brăilei": „Se cerea afirmarea specificului nostru naţional, care să legitimeze în faţa tuturor pretenţiile noastre la viaţă autonomă, la viaţă proprie. Afirmarea intransigenţei naţionale era deci factorul menit să consolideze definitiv puterea statului nostru."[6] Aceasta explica nevoia resimţită de cultura naţională „de a se adînci şi a se nuanţa, topind în sinteza ei elemente noi ce-i veneau din toate unghiurile ţării". Pe de altă parte, viaţa colectivă a tuturor regiunilor simţea aceeaşi necesitate „de a-şi creşte vitalitatea prin adîncire în cultura locală specifică"[7].

Cercul „Analelor Brăilei", urmînd modelul ţărilor civilizate din Occident, se pronunţa pentru „o cultură naţională elaborată adînc, bogat, nuanţat prin integrarea într-o impresionantă sinteză a tuturor valorilor culturale specifice, create de vitalităţile culturale locale pe tot cuprinsul ţării şi cu participarea întregii naţiuni"[8]. Pornind de aici, obiectivul conturat în *Schiţa de program* era studierea „de aproape a vieţii oraşului şi ţinutului Brăila *sub toate aspectele ei*"[9], pentru a obţine „o ştiinţifică cunoaştere de sine, o clară conştiinţă istorică, un simţ de tradiţie culturală şi o precizare a rostului specific ce-l are de îndeplinit Brăila în ansamblul vieţii naţionale"[10]. Pe această bază urma să se fondeze o cunoaştere ştiinţifică a vieţii locale, „singura pe care se poate sprijini o înaltă şi obiectivă politică a vieţii unui oraş şi a unui ţinut"[11].

Rod al aspiraţiilor Cercului şi Căminului studenţesc brăilean precum şi al Cercului de cercetări şi studii locale[12], revista cunoaşte o perioadă îndelungată de apariţie (1929—1940), fiind o realitate vie, originală şi nu „un lucru improvizat" sau „de imitaţie"[13].

Putem spune deci că, deşi revista nu-şi propune să analizeze în mod deosebit relaţiile Brăilei cu Transilvania, studiind evoluţia istorică a oraşului şi ţinutului, ea surprinde în chip firesc aceste legături. Există şi o puternică ancorare a revistei în naţional. Resorturile adînci ce au determinat apariţia ei se leagă, de altfel, de climatul în care s-a format generaţia ce i-a dat naştere.

Imigrări masive de populaţie din Transilvania, produse după 1829 în ţinutul Brăilei, făceau ca sentimentul general românesc de solidaritate şi afecţiune ce se manifesta la finele secolului trecut pe tot cuprinsul ţării să fie mai puternic la Brăila, unde se refugiaseră mulţi transilvăneni — profesori, negustori, mocani — legaţi sufleteşte de lo-

---

[5] Z. Ornea, *Tradiţionalism şi modernitate în deceniul al treilea*, Bucureşti 1980, 304; Al. Zub, *Istorie şi istorici în România interbelică*, Iaşi, 1989, 40—42.

[6] M. S. Enescu, *Biblioteca „Petre Armencea"*, *A.B.*, 10, 3—4, 1938, 55.

[7] *Informaţiuni*, *A.B.* 3, 2, 1931, 115.

[8] Al. Dima, *Destăinuiri*, *Manuscriptum*, 9, 4, 1978, 116.

[9] G. T. Marinescu, *Schiţă de program*, *A.B.*, 1, 1, 1929, 1.

[10] Idem, *După patru ani de activitate*, *A.B.*, 4, 4, 1932, 4.

[11] *Idem*, 3.

[12] E. M. Lica, *Geneza revistei „Analele Brăilei"*, în *Revista istorică*, 1—2, 1990, 194—196.

[13] G. T. Marinescu, *„Analele Brăilei" după trei ani de viaţă*, *A.B.*, 3, 3—4, 1931, 128.

curile natale, de rudele, prietenii şi cunoscuţii de peste munţi. Aşa se explică faptul că secţiile societăţii „Carpaţi" şi „Ligii culturale" din Brăila se numărau printre cele mai puternice din ţară, precum şi faptul că în 1892 brăileanul I. C. Leresou publica „Chestiunea românilor din Austro-Ungaria", iar transilvăneanul Leonte Moldovan, profesor la Liceul Real din Brăila, edita începînd cu 29 august 1893 organul de presă al secţiei locale a „Ligii culturale", intitulat simbolic „Lupta naţională".

Erau organizate manifestări culturale în săli publice cu prilejul aniversării unor sărbători naţionale, susţinute conferinţe la care erau invitaţi români ardeleni (O. Goga, V. Lucaciu, I. Coroianu) şi conducători ai „Ligii culturale" din Bucureşti (N. Iorga). Aveau loc mitinguri şi demonstraţii în favoarea românilor din Transilvania, la care luau parte mii de cetăţeni. Mari acţiuni au fost organizate cu prilejul procesului memorandiştilor (participau la acestea peste 10.000 de persoane). Comitetul central al „Ligii culturale" recunoştea că „membrii secţiunii Brăila, cu zelul şi activitatea lor au făcut ca această secţiune să păşească între cele dintîi în fruntea Ligii"[14].

În această atmosferă de emulaţie naţională în jurul profesorilor de la liceul din oraş, care se aflau printre fruntaşii mişcării naţionale, a crescut şi s-a format generaţia ce a fondat societatea „Avîntul" şi biblioteca „P. Armencea", apoi „Căminul", „Cercul studenţilor" şi „Cercul de cercetări şi studii locale", deci generaţia care a conceput şi editat revista „Analele Brăilei". Cu emoţie, tinerii urmăreau conferinţele lui N. Iorga (prezent în repetate rînduri la Brăila, între 1906—1914), care „răscoleau şi întăreau" pentru toată viaţa puterile lor sufleteşti[15].

Apărută dintr-o asemenea ambianţă, revista păstrează puternice legături sufleteşti cu cauza naţională şi este angajată în slujba acesteia, a noului său conţinut de după 1918. Iată al doilea argument care explică interesul său pentru legăturile cu Transilvania.

Deşi nu-şi propune să cerceteze în special legăturile Brăilei cu Braşovul, „Analele Brăilei" evidenţiază în mod firesc aceste legături în toate secţiunile sale: atît în studiile de istorie economică, demografică, şi culturală, cît şi în secţiunile: *Documente* şi *Informaţiuni asupra trecutului istoric al Brăilei*, extrase din cărţile în care este menţionată Brăila.

Prin valoarea aprecierilor formulate se remarcă studiile. Cele de istorie economică evidenţiază în mod deosebit legăturile comerciale dintre Brăila şi Braşov, punînd în lumină faptul că marele drum comercial care lega din secolul al XIV-lea cele două oraşe a fost „înţesat de viaţă românească, a simbolizat de pe atunci însăşi Unirea de azi"[16]. Dintre acestea se remarcă: *Brăila Veche, schiţă a evoluţiei istorice*, semnat G. T. Marinescu[17] şi *Importanţa comercială a Brăilei de la întemeiere pînă la căderea sub turci şi relaţiile ei cu Braşovul. Epoca 1358—1540*, semnat G. Mihăilescu[18].

[14] V. Netea, G. T. Marinescu, *„Liga culturală" şi unirea Transilvaniei cu România*, 1978, 143.
[15] G. T. Marinescu, *Notă*, *A.B.*, 4, 1, 134, 3.
[16] Idem, *În jurul... A.B.*, 1, 1, 1929, 31.
[17] *** în *A.B.*, 1, 4—5—6, 1929, 3—36.
[18] *** în *A.B.*, 7, 1, 1935, 11—31.

Primul titlu face parte dintr-un proiect mai amplu ce viza întocmirea unei monografii istorice a oraşului. Dovedeşte o bună cunoaştere a metodologiei cercetării istorice şi, cu toate că nu întocmeşte un aparat critic (revista nu este o revistă ştiinţifică de istorie ci o revistă de cultură regională), apelează cu discernămînt la izvoarele istorice. Astfel, referindu-se la actul din 1358 prin care regele Ludovic al Ungariei acordă privilegii de negoţ braşovenilor pentru zona ce se întinde de la gurile Ialomiţei la gura Siretului[19], autorul formulează rezerve în legătură cu concluzia ce s-ar putea desprinde: „la 1358 drumul Brăilei *se pare* că era încă în stăpînirea regelui Ungariei". Comentarii istoriografice ulterioare arată că actul dat de regele Ludovic era „pur formal, de caracter platonic, deoarece autoritatea de drept şi de fapt asupra respectivului teritoriu o exercita domnul Ţării Româneşti"[20]. În sprijinul afirmaţiei este invocat faptul că, 10 ani mai tîrziu, avînd nevoie de un tratat de comerţ care să le garanteze libertatea de a vinde şi a cumpăra în această zonă, braşovenii se adresau domnului Ţării Româneşti Vladislav I Vlaicu. În actul de privilegii comerciale acordate de acesta la 20 ianuarie 1368, „Brăila e precis pomenită — pentru prima oară! — ca schelă a Ţării Româneşti". Acesta, ne spune cu îndreptăţit temei G. T. Marinescu, „e documentul care poate fi socotit ca actul de naştere istorică al Brăilei", desprinzînd totodată concluzia „hotarul Ţării Româneşti ajunsese acum la Dunăre. Ţinutul Brăilei se integrase în cadrul oficial al noului stat românesc; iar marele drum de negoţ Braşov — Brăila era definitiv creat"[21]. Din faptul că privilegiul scuteşte de vamă mărfurile străine duse pe acest drum spre Brăila, rămînînd a plăti numai mărfurile răsăritene, cu care negustorii saşi, cărăuşii români se vor întoarce de la Brăila la Braşov, este corect desprinsă concluzia că „se vede... voinţa Domnului de a ridica Brăila acordîndu-i avantaje speciale"[22]. În studiu este apoi remarcat faptul că, pe la 1400, „drumul Brăilei era în mare înflorire", iar legăturile cu Braşovul deveniseră atît de sigure, încît Mircea cel Bătrîn, interesat în creşterea veniturilor visteriei domneşti, putea să anuleze privilegiul acordat de Vladislav I Vlaicu fără a se teme că astfel ar primejdui poziţia oraşului, impunînd la 6 august 1413 un alt act prin care negustorii braşoveni puteau trece cu mărfurile de postav „de la Brăila încolo", spre „regiunile maritime" plătind „vama de 3% pentru acestea şi pentru toate mărfurile pe drumul Brăilei fie la dus fie la întors". Nu scapă atenţiei nici faptul că Brăila apare din document ca un important centru pescăresc, subliniindu-se locul comerţului cu peşte în relaţiile cu Braşovul (actul menţionează carele cu peşte de Brăila trase de cai şi vama ce trebuia plătită — 18 ducaţi de majă — adică un perper la vama Brăila[23]). Este menţionată de asemenea o scrisoare de la Vlad Călugărul (probabil din 1491—1492) adresată braşovenilor: „v-am slobozit drumurile peste tot prin Ţara Românească, să umble oamenii voştri şi să se hrănească

[19] Idem, *A.B.*, 1, 4—5—6, 1929, 20.
[20] C. C. Giurăscu, *Istoricul oraşului Brăila*, Buc. 1968, 44.
[21] G. T. Marinescu, *Brăila Veche, schiţă a evoluţiei istorice*, *A.B.*, 1, 4—5—6, 1929, 20.
[22] *Ibidem*.
[23] *Idem*, 24.
[24] *Idem*, 27.

şi să cumpere ce li place. Cînd oare au umblat oamenii voştri la Brăila şi la Floci şi peste tot locul la Dunăre să-şi cumpere ei singuri precum umblă acuma"[24]. Documentul este folosit pentru a se sugera că uneori Braşovul s-a implicat în viaţa politică a Ţării Româneşti prin susţinerea unor pretendenţi la tron care le garantau privilegii.

Cercetînd colecţiile de documente braşovene publicate de saşi, autorul remarcă numele brăilenilor care veneau cu carele cu marfă la Braşov: Nicula, Aldea, Filip, Bucur, Stoica şi conchide că „marele negoţ de peşte pe care îl făcea Brăila cu Braşovul era purtat de negustori şi cărăuşi localnici români, nu străini"[25].

Nu este trecută cu vederea nici scrisoarea din secolul al XV-lea în slavonă adresată de judeţul şi cei 12 pîrgari ai Brăilei consiliului urban al Braşovului pentru a solicita judecată dreaptă pentru raguzanul Mihociu Letinceţul stabilit la Brăila în urmă cu 4—5 ani care „s-a dat om domnului nostru, voievodul şi este orăşan şi plăteşte bir la un loc cu ceilalţi orăşeni"[26].

După căderea sub turci, „carele cu marfă dinspre Braşov se impuţinaseră" pentru că „negustorii nu mai aveau acum aceeaşi siguranţă ca pe vremea stăpînirii Domnului nostru la schelă şi pe drumurile ce duceau la schelă".

După 1829 comerţul a renăscut şi unii români bogaţi s-au stabilit aici. Negoţul cu peşte a rămas exclusiv românesc pînă pe la jumătatea secolului XIX[27].

După cum s-a putut constata, „schiţa istorică" a lui G. T. Marinescu ilustrează evoluţia legăturilor economice cu Braşovul, dar surprinde şi amestecul politic în treburile Ţării Româneşti, precum şi legăturile între administraţiile celor două oraşe pentru protejarea locuitorilor.

Al doilea studiu susţine ideea că Brăila se ridicase dintr-un sat de pescari la nivelul de schelă comercială prin comerţul desfăşurat în port înainte de 1368, astfel că afirmarea Brăilei nu poate fi pusă pe seama legăturilor cu Braşovul, chiar dacă ulterior aceste legături vor avea rolul lor în acest sens[28].

Indiferent de importanţa pe care o atribuie relaţiilor dintre cele două oraşe în ridicarea şi afirmarea Brăilei, studiile amintite sînt de acord că marele drum de negoţ dintre ele este „cea mai veche şi cea mai vie arteră de legătură dintre Ardeal şi Dunăre", element de unitate pentru neamul românesc[29].

A doua categorie de studii publicate în revista „Analele Brăilei", la care ne vom referi, are în vedere evoluţia demografică a oraşului şi ţinutului Brăila şi furnizează informaţii interesante în legătură cu deplasarea populaţiei dinspre Transilvania către zona extracarpatică. Se remarcă în mod deosebit studiile publicate de G. Mihăilescu *Populaţia*

[25] *Ibidem.*
[26] *Idem*, 26.
[27] *Idem*, 32.
[28] G. Mihăilescu, *Importanţa comercială a Brăilei de la întemeiere pînă la căderea sub turci şi relaţiile ei cu Braşovul. Epoca 1358—1540*, *A.B.*, 7, 1, 1935, 11—30.
[29] G. T. Marinescu, *Studiul oraşului şi judeţului Brăila*, *A. B.*, 5, 1, 1933, 66. (infra: *Studiul oraşului...*).
[30] ***, în *A.B.*, 4, 2—3, 1932, 106—137.

Brăilei — studiu de demografie dinamică şi statică[30] şi *Populaţia şi aşezările omeneşti din Cîmpia Brăilei*[31]. Sînt utilizate statistici şi recensăminte analizate comparativ şi critic.

Studiind populaţia şi aşezările din Cîmpia Brăilei, autorul constată că în a doua jumătate a secolului al XIX-lea are loc o puternică imigrare a păstorilor din regiunile de munte: „în drumul lor cu oile spre Dobrogea sau sudul Basarabiei, rămîneau adeseori în Cîmpia Brăilei care era foarte bogată în păşuni, agricultura nefăcîndu-se decît în jurul satelor". Afirmaţia era susţinută invocîndu-se harta Marelui Stat Major al armatei române care însemna pentru 1890—1900 în ţinutul Brăilei 40 de tîrle; numărul acestora fusese mai mare anterior lui 1890 (circa 100), dar unele dispăruseră, unindu-se sau topindu-se în masa populaţiei[32]. După 1900 n-au mai avut loc imigrări importante în condiţiile extinderii agriculturii şi diminuării păşunilor[33].

În ceea ce priveşte populaţia oraşului, în perioada 1853—1899 se constată o creştere cu 267% din care o parte provine prin imigrare din cîmpie. Autorul ne prezintă starea materială şi socială a transilvănenilor stabiliţi în procent mare în oraş: „populaţia ardeleană venită în oraş prin Cîmpia Brăilei, avea o situaţie materială mai bună decît ardelenii imigraţi direct în Transilvania; primii îşi creaseră o stare materială înfloritoare prin păstorie şi chiar agricultură şi veneau la oraş cu hotărîrea de a face negustorie, pe cînd cei veniţi direct, intrau ca băieţi de prăvălie pregătindu-se tot în această ramură de activitate"[34].

Într-o vreme în care Brăila înregistrează un spor de 667% populaţie alogenă, fenomenul imigraţiei transilvănene prezintă o importanţă deosebită pentru păstrarea caracterului naţional al Brăilei (la sfîrşitul secolului al XIX-lea populaţia Brăilei cuprindea 59% autohtoni şi 41% alogeni, la o populaţie totală de 33.194 suflete): „numai marii intensităţi a curentului de imigrare de nuanţă autohtonă şi îndeosebi ardeleană, i se datora menţinerea aspectului românesc al principalelor străzi comerciale ale oraşului, la începutul secolului actual"[35].

Implicaţiile se resimt, aşa cum arătam la începutul studiului, în puternicele legături sufleteşti păstrate de Brăila cu Transilvania în epoca modernă, reflectîndu-se în intensitatea mişcării naţionale desfăşurate aici. Athanasie Popescu, preşedintele secţiei locale a „Ligii culturale" între 1912—1932, stăruie asupra acestui aspect într-un studiu istoric dedicat primului liceu din oraş, al cărui director a fost vreme îndelungată[36]. În această mişcare un rol important revenea cadrelor didactice prezente atît în secţia locală a societăţii „Carpaţi", cît şi în cea a „Ligii culturale". Se remarcau între acestea profesorii ardeleni Leonte Moldovan, Corneliu Guşăilă, Gheorghe Iuga. Erau organizate ample manifestări naţionale (22 decembrie 1902, „50 de ani de la moartea lui N. Bălcescu"; 2 iulie 1904, „400 de ani de la moartea lui Ştefan cel Mare" etc.). La 1903 se constituia un cerc al întregului corp didactic primar şi secundar din oraş, care

[31] V. *nota 3*.
[32] *Idem*, 87.
[33] *Idem*, 91.
[34] Idem, *Populaţia Brăilei* ..., *A.B.*, 4, 2—3, 1932, 114—115.
[35] *Ibidem*.
[36] v. T. Bucului, *O vatră de lumină seculară*, Brăila, 1988.

avea ca scop „să cultive în cel mai înalt grad sentimentul naţional şi iubirea de patrie precum şi datele care imprimă caracterul distinctiv al poporului român urmărind pururea înaltele idealuri ale naţiunii române"[37].

În afară de studiile amintite, alte referiri la legăturile Transilvaniei cu Brăila apar în textele incluse de rubricile *Documente* şi *Informaţii*. . . . Citām spre exemplu extrasele din socotelile Braşovului care confirmă prezenţa negustorilor şi cărăuşilor brăileni în acest oraş din *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, 1, 1—96, precum şi relatarea lui Walerand de Wavrin de la 1445 prin care confirmă marele drum de negoţ de la Braşov la Brăila (N. Iorga, *Istoria românilor prin călători).*

O menţiune specială se impune pentru mărturisirea făcută de V. M. Sassu în *Brăilenii morţi pentru patrie pomeniţi în cartea „Povestea sfîntului nostru război" de C. Kiriţescu* referitoare la cauzele care îi puseseră în mişcare pe brăileni ca şi pe ceilalţi români în 1916: „dincolo de munţi, fraţii noştri cei dragi din Ardeal, Banat şi Bucovina, trăiau în robia străinului. Pentru ei puseserăm noi mîna pe arme, pentru ei ne stricasem liniştea; pentru ei am îmbrăcat cămaşa morţii sute de mii de flăcăi, pentru ei adusesem pe capul nostru foc şi pîrjol de aproape să ne fărmăm ţara"[38].

La sfîrşitul acestei scurte incursiuni în paginile revistei „Analele Brăilei", cîteva concluzii se impun. Cercetînd istoria Brăilei din dorinţa de a dezvălui specificul local, revista brăileană, fără a se ocupa special de evoluţia legăturilor cu Transilvania şi de cercetarea naturii acestora, surprinde aspecte interesante, cum ar fi realizarea comerţului cu Transilvania în special prin intermediul oraşului Braşov; rolul şi contribuţia oraşului transilvănean la ridicarea şi afirmarea economică a Brăilei; legăturile directe între conducerile administrative ale celor două oraşe pentru protejarea cetăţenilor lor; importanţa vitală a negoţului pe drumul Brăilei pentru Braşov care adesea a determinat pe negustorii de aici să caute a dobîndi acte de privilegii din partea domnilor munteni, uneori chiar cu riscul intervenţiei în treburile politice ale Ţării Româneşti pentru susţinerea unor pretendenţi la tron ceea ce presupunea riscul de genul represaliilor din timpul lui Vlad Tepeş.

Deosebit de interesant ni se pare fenomenul migrărilor dinspre Transilvania în ţinutul şi oraşul brăilean, remarcată în paginile revistei pentru implicaţiile sale în menţinerea caracterului naţional al celui mai cosmopolit oraş românesc din epoca modernă, ca şi pentru justificarea intensităţii mişcării naţionale desfăşurate la Brăila înainte de 1918 şi a mişcării culturale iniţiate după război de revista „Analele Brăilei".

Izvorită dintr-un climat naţional puternic şi concepută de o generaţie marcată de participarea la „războiul sfînt pentru întregirea neamului", revista „Analele Brăilei" îşi propunea să amplifice şi să adîncească legăturile frăţeşti între Brăila şi Braşov, adresînd în acest sens apelul său către revista „Ţara Bîrsei" şi Societatea „Astra"[39].

---

[37] A. Popescu, *Instituţiuni în legătură cu liceul. Activitatea culturală publică a profesorilor*, *A.B.*, 3, 1, 1931, 36.

[38] *** în *A.B.*, 2, 2, 1930, 32.

[39] G. T. Marinescu, *Studiul oraşului* . . ., *A.B.*, 5, 1, 1933, 66.

Brăila, puternic legată de Transilvania prin interesele economice conturate încă din secolul al XIV-lea şi înnoită ca viaţă românească prin migraţia transilvăneană din secolul al XIX-lea, rămîne în perioada interbelică „un centru ardelenesc, locul unde s-au stabilit păstorii şi negustorii din ţinutul Braşovului"[40]. Sentimentul dragostei celor despărţiţi de fraţii lor prin hotare politice era natural să fie mai puternic simţit de cei care aveau dincolo părinţi şi fraţi.

ELENA-EMILIA LICA

LA REVUE „ANALELE BRĂILEI" („LES ANNALES DE BRĂILA"), 1929—1940, AU SUJET DES LIAISONS DE LA VILLE DE BRĂILA AVEC LA TRANSYLVANIE

(Résumé)

En utilisant, à plupart, une documentation publiée, on fait une synthèse de la manière dans laquelle ladite revue présente les liaisons entre la ville de Brăila et la Transylvanie. Cettes-ci ont, comme de grands compartiments, les liaisons commerciales avec la ville de Braşov dès le XIV-ème siècle, comme aussi l'immigration des Roumains transylvains en Brăila et sa zone limitrophe, spécialement au XIX-ème siècle.

[40] V. M. Sassu, *Informaţiuni*, *A.B.*, 3, 2, 1931, 116.

AMINTIRILE UNUI NEPARTICIPANT LA MAREA ADUNARE DE LA ALBA IULIA

Sub acest titlu se gândea profesorul Nicolae Lascu să-şi publice amintirile din toamna fierbinte 1918; dar n-a mai făcut-o. Comunicăm însemnările pe care le-a lăsat dactilografiate, cu puţine corecturi de mână, în preajma zilei aniversare, în ultimii ani ai vieţii.

În toamna 1918 Nicolae Lascu, cel mai mic dintre şase fraţi, avea 10 ani şi jumătate, dar era prematur maturizat prin dramatica experienţă a războiului. Sora cea mai mare, Raveca, a rămas văduvă în primele luni ale conflagraţiei; soţul său, Amos Frâncu, a căzut pe frontul rusesc încă în 1914. Fratele care urma, Silviu, a căzut pe frontul italian, în Carst, la 14 mai 1916: încă nu împlinise 20 ani! Mulţi ani mai târziu, urmând descrierea făcută de ordonanţa lui Silviu, Nicolae i-a găsit mormântul şi i-a ridicat un monument de piatră.

Cele trei surori care au ţesut drapelul se numeau Raveca, Anica şi Măriuca.

Fratele Iustin, atunci absolvent al clasei a VII-a a liceului din Blaj, s-a înrolat în Garda Naţională din Benic şi, pentru vrednicia lui, a fost distins cu „Medalia Ferdinand I cu spade pe panglică", în 1940.

Parohul comunei era părintele Amos Frâncu (1871—1959) şi învăţător Gheorghe Spătăceanu (1877—1929).

Pe lista de colectă pentru ridicarea unui orfelinat, pentru orfanii de război, în „Unirea", XXVI, nr. 79, 15 august 1916, tatăl Amos Laslo a depus 10 coroane şi, în amintirea fiului căzut Silviu Laslo, sublocotenent, 20 coroane. Familia purta numele maghiarizat cu o generaţie înainte.

VIORICA LASCU

EVENIMENTELE DIN TOAMNA 1918 ÎNTR-UN SAT DE LA POALELE MUNŢILOR APUSENI

— O precizare preliminară: este vorba de satul Benic, de pe valea Gălzii — de aproximativ 200 de „fumuri" [case], pe atunci centru administrativ şi pentru alte sate din apropiere [Galda de Sus, Mesentea şi Galda de Jos], situate pe aceeaşi vale.

— Greutăţile şi îngrijorările vieţii de toate zilele: războiul îndelungat secătuise toate resursele materiale ale unei populaţii formate în majoritate de femei, copii şi invalizi [câţiva]; cei consideraţi capabili să

poarte armele erau împrăştiaţi pe toate fronturile, luptând sub un steag străin, al „Pajurei cu două capete", iar mulţi dintre ei pierzându-şi viaţa sau „ajungând în prinsoare".

— Zilele însorite ale lui octombrie au adus şi primele raze de speranţă: zvonuri tot mai persistente anunţau sfârşitul războiului; pe buzele tuturor se auzeau, şoptite mai întâi, apoi spuse răspicat, cuvintele: „S-a pus pacea", „S-a isprăvit bătaia"!

— „Solia păcii" — apariţia unui om, de fel din Galda de Sus, în uniformă şi cu arma la umăr, dar cu o bucată de pânză albă la capela [chipiul] de soldat! Venea pe jos de la Teiuş. Pe drumul până în piaţa din centrul satului era însoţit de numeroşi copii, în timp ce alţii alergau acasă, să spună ce-au văzut. La întrebările adresate de femei şi bătrâni, el a confirmat cele auzite anterior din zvonuri.

— Bucuria spontană, de revedere neîntârziată cu cei dragi, dar, în acelaşi timp, şi lacrimi amare ale mamelor şi soţiilor, care nu mai aveau pe cine aştepta.

— În zilele următoare au sosit şi mulţi din sat, aducând veşti despre „răguluţie" [revoluţie], despre „abzicerea" [abdicarea] împăratului.

— Vestea cea mai senzaţională — „Unirea cu România"!

— Veşti despre „Adunarea" de la Bălgrad — la 1 Decembrie.

— Alte zvonuri: — acolo se va hotărî „Unirea"
— se vor împărţi averile grofilor şi baronilor
— se va face dreptate

— În sat n-aveam grofi şi baroni — bogăţaşii mai mari erau Rámbor [Rheinbold], medic şi profesor la Cluj, care de câte ori venea în sat acorda consultaţii gratuite; — alt bogătaş era Episcopia romano-catolică din Bălgrad.

— Unii erau pentru jefuirea gospodăriilor acestor mari bogătaşi — dar cei mai mulţi pentru respectarea lor. Cei din Galda de Sus, porniţi spre jaf şi distrugeri, au fost împiedecaţi de Garda Naţională, formată din oameni întorşi din război şi din tineri fără stagiu militar, îndeosebi elevi de liceu.

— „Cei care au făcut nedreptăţi să-şi ia răsplata"! Cel mai vinovat — notarul comunei. Dar a scăpat nevătămat, prin grija unui vecin, care l-a ascuns în casa lui, apoi noaptea l-a dus cu o căruţă la Alba Iulia, dimpreună cu membrii familiei. — Vina notarului: n-a împărţit banii cuveniţi văduvelor, orfanilor şi celor ce aveau dreptul la ajutoare, după membrii de familie plecaţi pe „câmpul de bătaie".

— Fixarea zilei de 1 Decembrie pentru „Adunarea" de la Alba Iulia — toată atenţia pentru ca să fie de faţă „mic şi mare" — s-a vestit în mai multe zile pe uliţele satului, prin baterea tobei.

Învăţătorul satului aduna la şcoală pe cei mai tineri spre a-i învăţa „Cântece naţionale": „Deşteaptă-te, Române", „Pe-al nostru steag", „Tricolorul" şi altele. Pe drum de la şcoală spre casă ei cântau cele învăţate, aşa că întreg satul vuia de glasurile lor — până seara târziu, creind o atmosferă de bucurie şi entuziasm.

— Toţi aşteptau cu nerăbdare ziua de 1 Decembrie, dornici să meargă la Alba Iulia — chiar dacă ştiau că trebuia să străbată pe jos cei aproa-

pe 20 km. pe drumul de ţară — căci pe drumul mai scurt peste câmp nu se putea merge din cauza zăpezii şi a noroiului.

— În cursul acestor pregătiri pentru Alba Iulia s-a ivit şi necesitatea unui steag tricolor românesc, pe care participanţii la Marea Adunare trebuia să-l aibă în fruntea coloanei. Culorile erau cunoscute, căci de multă vreme feciorii şi fetele le purtau combinate în brâiele sau cingătorile lor, adeseori chiar pe sub pieptare, spre a nu fi văzute de jandarmii cu pene de cocoş ai „Pajurei cu două capete".

— Negăsind la Teiuş material potrivit pentru confecţionarea steagului, fetele s-au hotărît să-l ţese din „strămăturile" vopsite cu culorile respective. Repede s-a strâns materialul necesar pentru confecţionarea steagului, apoi, la propunerea celor trei surori ale mele, iscusite ţesătoare, s-a hotărît ca războiul să fie instalat în casa noastră. În felul acesta am participat activ la toate fazele de lucru, îndeosebi la „facerea" ţevilor cu materialul celor trei culori pentru „bătează". Modelul pentru aranjarea culorilor a fost brâul sau cingătoarea, pe care le purtau feciorii şi fetele. Aşa se explică de ce, mai târziu, când au apărut drapelele oficiale, s-a constatat că acesta nu corespundea întru totul, deoarece culorile erau aşezate perpendicular pe băţ, în loc să fie paralele. Evident, a contribuit şi structura drapelului maghiar de până atunci.

— Pe măsură ce se apropia ziua mult dorită, 1 Decembrie, sporeau şi pregătirile celor care urmau să plece la Alba Iulia. Cei mai mulţi s-au arătat „gata de drum". Excepţii: „cei prea mici" faţă de greutăţile drumului — printre aceştia mă număram şi eu, cu mult regret! — şi cei „prea mari" ca să mai poată înfrunta asemenea osteneli.

— Noaptea precedentă marii sărbători nimeni din sat „n-a închis un ochi"; peste tot cântece naţionale şi chiote şi pregătiri zorite spre locul de adunare din piaţă. Plecarea a avut loc cu mult înainte de apariţia zorilor. Satul a rămas aproape pustiu, dar şi cei de-acasă erau cu gândul şi cu inima la Alba Iulia, la ai noştri şi la toţi de-acolo.

Seara târziu ne-au vestit întoarcerea cântecele naţionale şi uralele repetate: „Ne-am unit cu România"; „Trăiască Unirea"; „Trăiască România Mare"!

Apoi toţi cei din piaţă s-au prins într-o „Horă a Unirii".

— Atmosfera de sărbătoare a durat zile şi săptămâni.

— Vizita unei echipe de ostaşi din Armata Română — un eveniment pe cât de neaşteptat, care a umplut inimile benicenilor de bucurie. Era pe la sfârşitul lui Decembrie. Armata română îşi stabilise un regiment de vânători la Alba Iulia.

S-a anunţat că vor sosi în sat câţiva ostaşi români, care urmau a fi transportaţi cu două căruţe trimise după ei. Tot satul a fost din nou în sărbătoare. În grabă s-a ridicat, la intrarea în sat, un arc de triumf, împodobit cu crengi de brad şi panglici tricolore, având la mijloc drapelul ţesut pentru Adunarea Naţională de la Alba Iulia. Ceva mai jos era atârnată următoarea inscripţie: „Bine aţi venit în comuna Benicu Vinosu". Evident, denumirea era neobişnuită, deoarece localnicii şi cei din împrejurimi îi spuneau satului simplu „Benic", în timp ce numele oficial al administraţiei maghiare fusese „Borosbenedek" — de aici, în lipsa unei nomenclaturi administrative româneşti — care avea să apară ceva mai târziu — s-a făcut, pur şi simplu, traducerea celei maghiare.

Pe la orele amiezii au sosit căruţele cu oaspeţii: un subofiţer şi patru soldaţi, care au fost primiţi cu entuziasm şi aclamaţii de „să trăiască", de mulţimea de săteni. Preotul satului le-a rostit un călduros cuvânt de bun venit, apoi au fost conduşi la sediul Gărzii Naţionale, unde au fost găzduiţi şi ospătaţi până în ziua următoare, când s-au întors la Alba Iulia, însoţiţi de mulţime până la ieşirea din sat. Această vizită a fost mult timp comentată printre săteni şi considerată unul dintre evenimentele de seamă petrecute prin împrejurimi.

— Concluzie: Considerentele pentru care am notat aceste „evenimente": că fiecare fapt mărunt în aparenţă, orice detaliu, contribuie la cunoaşterea mai deplină şi mai completă a istoriei acelei epoci fierbinţi şi, în acelaşi timp, luminoase pe care o aniversăm acum.

NICOLAE LASCU

LES SOUVENIRS D'UN NON-PARTICIPANT À LA GRANDE ASSEMBLÉE NATIONALE D'ALBA IULIA

(Résumé)

Les notices, publiées posthumes, du professeur Nicolae Lascu, *Les souvenirs d'un non-participant à la Grande Assemblée Nationale d'Alba Iulia*, informent sur le climat de joie et soulagement à l'annonce de la fin de la guerre 1914—1918, de l'enthousiasme qui anima un village du district Alba, Benic, dont la participation des paysans adultes fût unanime à l'Assemblée, et du premier contact des paysans de Benic avec les soldats de l'armée roumaine. L'introduction donne des informations sur la famille de l'auteur, durement prouvée par la guerre.

RECENZII

ENCYCLOPAEDIA TRANSYLVANICA

Este titlul seriei de „Izvoare și studii" pe care o editează din anul 1991 Catedra de Filologie Română a Facultății de Filozofie din cadrul Universității „Eötvös Loránd" din Budapesta. Succinta prezentare a seriei, reprodusă în caseță la sfârșitul fiecărui volum, înfățișează rosturile ediției. Răscruce de civilizații și culturi, Transilvania — patrie deopotrivă a românilor, maghiarilor, sașilor — este un pământ al coabitării în înțelegere, dar și cu tensiuni, acest fapt impunînd oamenilor de cultură o mare răspundere. În acest sens, seria prezentată nu se va mărgini la discutarea unor probleme strict transilvănene, ci va căuta să abordeze tradiția culturală legată de acea lume a Europei centro-răsăritene și sud-estice a cărei parte integrantă este și Transilvania. Deci, pe de o parte, seria își propune o „restitutio" — constînd în publicarea unor izvoare istorice inedite, ignorate sau pe nedrept îngropate, cât și a unor studii, cercetări mai vechi mai puțin cunoscute. Pe de alta, se proiectează scoaterea unor studii de dată mai recentă care să comunice noi puncte de vedere, să revalorifice, într un cuvânt: să continue investigația istorică. Aceasta în ideea că dialogul pe tema așa-numitelor „probleme delicate", departe de a fi de evitat, este cu totul necesar, avînd în vedere că numai astfel vom putea să ne îmbogățim cu noi cunoștințe și, totodată, să ne apropiem — etnii, națiuni, naționalități, confesiuni religioase.

Până acum, în cadrul seriei Encyclopaedia Transylvanica au apărut cinci volume, fiecare din ele reprezentînd o latură sau alta a caracterului enciclopedic pe care și-l propune seria.

1. Primul volum, îngrijit de profesorul Miskolczy Ambrus, poartă titlul general *Egyház és forradalom — Biserică și revoluție* (ediția este bilingvă). El conține textul complet al lucrărilor Sinodului ortodox românesc de la Chișineu-Criș din 17/29 martie—18 aprilie st. v. 1849. Apărut la Budapesta în 1991, pe 182 de pagini, are următorul Cuprins: o Prefață semnată de profesorul György Szabad, cunoscut specialist în istorie modernă și vicepreședinte al Parlamentului ungar (pag. 7—9), o amplă Introducere, cu Note și o scurtă prezentare a publicării de text, operă a prof. Miskolczy (pag. 11—50); textul în limbile maghiară (pag. 51—113) și română (pag. 115—177) al Protocolului Sinodului. Acest text este, aici și acum, pentru întâia oară publicat integral, în virtutea obligației, „față de istorie și față de noi înșine, ca să înlăturăm petele albe ale trecutului și să descoperim și să prețuim tradițiile noastre democratice" (pag. 29). Un rezumat în limba engleză (pag. 179—182) și mai sus pomenitele considerații în caseță despre întreaga serie (pag. 183—184) încheie volumul.

Sinodul, după alegerea unui vicar episcopal încredințat cu conducerea treburilor diecezei române neunite a Aradului (în persoana lui Ștefan-Ioan Chirilescu, paroh de Talpoș), a discutat pe larg problema înființării și funcționării școlilor românești de toate gradele, de la școala elementară și până la institutul superior pedagogic și teologic. S-a dezbătut și aprobat proiectul înființării unei fundații pentru învățători, spre a se reglementa situația financiară prea precară a intelectualității românești. Prin declarația fermă de fidelitate față de națiunea română și, în același timp, de atașament la idealurile revoluției, sinodul a dat impulsul necesar acțiunii deputatului Ioan Dragoș, de împăciuire cu maghiarii. Un șir de împrejurări nefaste au făcut însă ca această acțiune să eșueze, mergînd chiar până la uciderea protagonistului ei. Prin hotărîrile luate, sinodul de la Chi-

șineu-Criș poate fi apreciat ca un compromis politic între mișcarea națională a românilor din Ungaria și guvernul maghiar, în zilele furtunoase și contradictorii ale revoluției de la 1848—49 (pag. 42). Publicarea izvorului constituie, așadar, o contribuție de loc neglijabilă la o reluare mai exactă — prin nuanțările încă posibile — a istoriei relațiilor între revoluționarii români și cei maghiari, în acel an de însemnătate crucială pentru istoria ambelor popoare.

2. Cel de-al doilea volum al seriei publică deasemenea un izvor, până în prezent rămas inedit, avînd, de această dată, un caracter juridic. Cu același editor și redactor de serie, iată ce aflăm pe foaia de titlu: „Gál László, *Javallat* (Az első erdélyi magyar nyelvű büntető törvénykönyv-tervezet, 1839). A bevezetőt írta és a szöveget sajtó alá rendezte Hajdu Lajos. Budapest, 1992." Se reproduce, așadar, *Propunerea* întocmită de juristul Gál László, de fapt primul cod penal în limba maghiară, datînd din anul 1839 (pag. 27—118, texte anexe pag. 119—130, rezumat în limba engleză pag. 131—134, traducerea fiind semnată de prof. James Niessen, și el specialist versat în istoria modernă a spațiului nostru geopolitic). Textul este introdus și cu competință comentat de juristul Hajdu Lajos (pag. 9—25). După cum arată comentatorul, până la apariția proiectului lui Gál László procedura penală a cunoscut în Transilvania o notabilă instabilitate, avînd un caracter eclectic, greoi și adeseori inconsecvent. Codul penal proiectat de remarcabilul jurist ajuns director al direcției juridice regale și consilier gubernial, mai apoi președinte al Oficiului General Transilvan pentru Conturi (1838), tinde să contracareze aceste vicii, precum și altele, ale procedurii de până la el. Gál László se baza, mai cu seamă, pe prevederile cuprinse în *Approbatae Constitutiones*, pe acelea din Tripartitul werbőczyan, mai puțin pe *Compilatae* ca și pe legislația elaborată în veacurile XVIII—XIX. O expunere clară și într-un limbaj ales înfățișa un sistem de sancțiuni închegat, relativ uman (reducînd, de pildă, la minim pedeapsa cu moartea) și dovedind gîndire juridică echitabilă. Astfel se prevăd sancțiuni și pentru proprietarii funciari, atunci cînd comit nedreptăți împotriva propriilor lor iobagi. Deasemenea, codul îi obligă pe medici și personalul sanitar să nu păcătuiască în nici un fel împotriva sănătății oamenilor, în caz contrar fiind pasibili de pedepse. Regretabil, nu aflăm motivele pentru care *Propunerile* nu au ajuns, sau dacă s-a încercat sau nu a ajunge, să fie adoptate, și nici măsura în care adeseori foarte judicioasele teze ale lui Gál și-au găsit reflectare în legislația ulterioară. Oricum, izvorul publicat va sta, de-acum înainte, la dispoziția tuturor cercetătorilor specialiști ai problematicii.

3. Volumul următor, al treilea, se deosebește de primele două, el necontinînd o publicare de izvoare, ci două studii cuprinzătoare, referitoare la istoria țărilor române în veacurile al XVIII-lea și al XIX-lea. Apărut la Budapesta în anul 1992, acest volum, avînd ca autori pe distinșii istorici Trócsányi Zsolt și Miskolczy Ambrus, poartă titlul comun ambelor studii *A fanariótáktól a Hohenzollernekig* (De la fanarioți la dinastia de Hohenzollern), cu subtitlul *Társadalmi hanyatlás és nemzeti emelkedés a román történelemben (1711—1866)* [Declin social și ascensiune națională în istoria românească (1711—1866)]. O *Introducere* întocmită de profesorul Miskolczy Ambrus (pag. 7—11), referindu-se la considerațiile lui R.W. Seton-Watson asupra dinamicii specifice a istoriei românești și care constă într-o necurmată confruntare politică între autocrație și oligarhie, dar și în deschiderea de care întotdeauna a fost capabilă istoria românească, deschidere pornind de la imperativul unei permanente înnoiri lăuntrice, accentuează ideea împletirii indestructibile a acestei istorii cu cea a vecinilor. În cadrul unei istorii centro-europene supuse presiunii alternante ca factură, dar oricum implacabile, a „celor mari" dintotdeauna. În același timp, este scoasă în relief importanța rolului țărănimii libere din ambele state românești formate în evul mediu, rol mergînd până la definitoriu în lupta împotriva puterii otomane. Balansul inevitabil, în strînsoarea noilor mari puteri, va caracteriza istoria țărilor române în secolele XVIII—XIX, soluționat fiind prin mișcarea de deșteptare națională în veacul al XIX-lea, care, totodată, va lega mai strîns acest spațiu de Europa.

Studiul istoricului și arhivistului de mare format, specialist de prim rang în istoria centro-europeană a veacului al XVIII-lea, din păcate prea de timpuriu dispărut dintre noi, Trócsányi Zsolt (pag. 12—74) se intitulează *Fanarióták és Habsburgok* [Fanarioți și Habsburgi] (1711—1821). El este compartimentat pe două capitole mari, conforme concepției autorului despre compartimentarea însăși a istoriei Țării Românești și a Moldovei în perioada fanariotă. Primul capitol se

intitulează *Keményebb integrációk, eltérő utak a Kárpát — Duna-tájon* [Integrări mai categorice, drumuri divergente în spațiul carpato-dunărean] (1711—1774), cel de-al doilea, *Török hanyatlás a fejedelemségekben, felvilágosodás Erdélyben* [Declin otoman în Principate, Epoca Luminilor în Transilvania], fiind dedicate etapei următoare, de până la sfârșitul domniilor fanariote (1821). Precum se vede, periodizarea are drept criteriu evoluția calitativă a puterii otomane în țările române, autorul apreciind — cu totul îndreptățit — că domnia peste Țara Românească și Moldova a celor proveniți din Fanarul constantinopolitan nu a fost altceva, decât — în fond — marca „creșterii și descreșterii" puterii otomane peste cele două țări. După expresia plastică a lui Trócsányi, instabilitatea domnitorului [fanariot] era de natură să asigure stabilitatea stăpânirii otomane (pag. 12). O stăpânire, deși nu efectivă, totuși foarte eficientă: economic, prin aprovizionarea capitalei ofomane, iar financiar, prin uriașele — și chiar crescândele — contribuții către Poartă. O succintă, dar substanțială trecere în revistă a formării populației și a categoriilor sociale introduce prezentarea mai cuprinzătoare a imaginii economice-sociale a epocii. În paralel, avem în față și tabloul evoluției confesionale în acest spațiu, insistându-se — firesc — asupra unirii cu biserica Romei, asupra raporturilor între neuniți și uniți, asupra schimbărilor intervenite în raporturile demografice prin creșterea populației românești, devenită majoritară absolută în Transilvania. Un subcapitol plin de miez este dedicat episcopului Inochentie, a cărui luptă este urmărită pas de pas, nu numai în fapte, dar — și în primul rînd — în logica ei*. Deosebit de interesantă se dovedește urmărirea atentă a relațiilor între români și sași în veacul al XVIII-lea, ele explicînd în bună măsură și evoluția sinuoasă la care vom asista în veacul următor. În sfârșit, crearea regimentelor de graniță este intim conexată de evoluția cultural-școlară a românilor transilvăneni, subliniindu-se rolul regimentelor de graniță românești în procesul de apariție și creștere a conștiinței naționale. O linie evolutivă, deci, specifică și care se va remarca și în perioada următoare.

Acesteia din urmă îi este dedicat cel de-al doilea studiu cuprins în volum, ale cărei borne în timp, specificate, sunt anii 1821 (anul marilor mișcări de eliberare-emancipare în Țara Românească și Peninsula Balcanică) și 1866 (anul abdicării principelui Alexandru Ioan Cuza). Studiul *A forradalmak és a reformok kora* [Epoca revoluțiilor și a reformelor] (1821—1866) (pag. 75—147) aparține profesorului Miskolczy Ambrus, șef al Catedrei editoare a seriei, bine cunoscut specialist de istorie modernă. În trei capitole, studiul înmănunchiază o problematică atât de importantă și complexă cum este cea a constituirii României moderne, rezultat al strădaniilor interne, cât și al confruntărilor diplomatice între marile puteri. Dacă primul capitol demarează deja înfățișînd desfășurarea și consecințele anului 1821 în Principate, în paralel cu analiza Regulamentului Organic și a accentuatei integrări europene, a consolidării capitalului comercial, care va imprima țărilor sensul de dezvoltare spre un capitalism periferial (pag. 85), el continuă cu schițarea imaginii generației de intelectuali activi în direcția evoluției amintite. Se prezintă succint și clar influențele europene suferite de intelectualii celor două țări, fiind circumscrise straturile sociale cărora aceștia le aparțineau. În Transilvania, se arată în ultimul subcapitol, caracteristică este evoluția în albia idealului național și care va înregistra acum și ideea de națiune prin limbă (pag. 97). După toate acestea, firească este izbucnirea revoluției de la 1848—49 (capitolul al doilea). Tema aceasta este din nou descompusă pe Țara Românească, Moldova și Transilvania, dar cu o analiză multilaterală a ceea ce s-a petrecut în acest din urmă spațiu. De la început se precizează că succesele revoluției maghiare au fost benefice pentru destinul românilor transilvăneni. Sistemul constituțional preconizat de revoluționarii maghiari putea oferi un cadru pentru obținerea drepturilor de folosire a limbii materne, ca și pentru satisfacerea necesităților autonomiei teritoriale (pag. 100—101). Notă deosebită face atitudinea lui Bărnuțiu, care militează pentru recunoașterea românilor ca națiune, revendicare generalizată la începutul

* Regretăm profund că nu ne-a parvenit (încă?) recent apăruta monografie (în Germania) a profesorului Francisc Pall — de curând decedat —, asupra, mai ales, anilor de exil ai episcopului, o cercetare esențială, cu o substanțială bază documentară, care e de natură a îmbogăți în mod fundamental cunoștințele și concluziile asupra însemnătății lui Inochentie Micu în istoria veacului al XVIII-lea.

lunii mai 1848; urmează adunarea națională de la Blaj (15 mai 1848), cu programul ei național-social (pag. 103). În schimb, dieta clujeană din 29 mai proclamă unirea Transilvaniei cu Ungaria, rămânînd rigidă și în alte privințe ale politicii naționale maghiare (pag. 104—105).

Trecînd la analiza evenimentelor revoluționare în Țara Românească, autorul relevă că acestea au dovedit o mai accentuată tentă națională, favorizînd ideea constituirii unor state românești moderne, sau chiar a statului român modern. Pe cînd în Moldova revoluția a fost înăbușită în fașă, în Țara Românească proclamația de la Islaz stabilea, în 22 de puncte, doleanța și fundamentele statului național burghez clădit pe suveranitatea poporului. Se preconiza chiar eliberarea iobagilor și egalitatea în fața legii. În ciuda unor dificultăți specifice revoluției muntene, și anume, a ponderii conservatorilor și a fricii în fața amenințării rusești care, pînă la urmă, nu s-a concretizat, exista nădejdea în ajutorul puterilor europene. Paradoxal, se conta și pe sufragii otomane, mai ales în situația proliferării pericolului intervenționist rus. În orice caz, desfășurarea evenimentelor arăta o direcționare burgheză națională clară, concretizată și în instituirea căimăcămiei ca formă de conducere statală. Revenind la Transilvania: pînă la urmă, români și maghiari caută zadarnic o cale de acțiune comună (încercarea lui Ioan Dragoș, „proiectul de pacificare") și cîteva luni mai tîrziu revoluția se va prăbuși. Nu înainte însă de a se dovedi încă o dată, cît de mare ar fi fost nevoia de unire a forțelor române și maghiare. Dar cauza românească a devenit una europeană, aspect al politicii — românești și a marilor puteri — care va fi dezbătut în al treilea și ultimul capitol al studiului: *România születésének jegyében* [Sub semnul nașterii României]. De la conferințele internaționale la alegerea lui Cuza, ca reprezentant al îmbinării intereselor europene cu cele ale nașterii națiunii și statului român modern — acesta e conținutul ultimei părți a studiului prof. Miskolczy, care nu uită să puncteze, în paralel, și evoluția chestiunii naționale române în Transilvania. Sunt analizate și principalele momente ale domniei lui Cuza, pînă la abdicarea sa și intrarea în București a lui Carol de Hohenzollern. Concluzia autorului, și anume că România a luat ființă prin dubla alegere a lui Cuza și, în mod paradoxal, situația sa internațională s-a consolidat prin plecarea lui Cuza, punînd capăt luptelor interne pentru putere (pag. 145), o considerăm judicioasă, subliniindu-se aici și consecința noii stabilități, anume o sporire a tensiunilor (sociale și naționale), în îndelungata cale către o democrație liberală (pag. 146).

Cum o bibliografie mai recentă, autohtonă în special, dar și europeană și chiar transoceanică, este deocamdată aproape intangibilă chiar în condițiile de după '89, rămânînd încă în stadiul de pioasă doleanță a istoriografiei noastre, studiile profesorilor Trócsányi și Miskolczy, dincolo de incontestabila lor valoare, au și darul de a suplini întrucâtva atare lipsă.

4. Cel de-al patrulea volum al seriei discutate realizează, de fapt, un altoi între publicarea de izvoare și prezentarea de studii; căci culegerea din lucrările lui Henri H. Stahl, purtînd titlul *A régi román falu és öröksége* (Satul românesc vechi și moștenirea sa) cuprinde nu numai studii, dar și fragmente de jurnal, de cronică cotidiană a unor campanii etnografice complexe, pe care le-a întreprins sau la care a luat parte cel despre care profesorul Miskolczy Ambrus scrie, în *Bevezetés Henri H. Stahl világába és történeti szociológiájába* (Introducere în lumea și sociologia istorică a lui H.H.S.) (pag. 7—26), că a fost** unul din cei mai mari specialiști contemporani în istoria socială a Europei răsăritene (pag. 7). Apărut la Budapesta în anul 1992 cu prefața și sub îngrijirea prof. Miskolczy (pag. 27—217), volumul îl poartă pe cititor de-a lungul a șase decenii de activitate socio-etnografică desfășurată mai întîi sub oblăduirea profesorului Dimitrie Gusti, iar mai tîrziu independent, de cele mai multe ori singur, sau, eventual, cu însoțitori de soi cum a fost marele muzicolog Constantin Brăiloiu. Pentru Stahl, monografia rurală însemna în adevăr aflarea și redarea a „tot" ce se putea afla despre trecutul și prezentul colectivității abordate. Un exemplu tipic îl constituie monografia comunei vrâncene *Nereju* (vol. I—III, București, 1939), care îmbrățișează, începînd cu cadrul natural, evoluția istorică, demografică, locuirea, îndeletnicirile, relațiile material-financiare, stratificarea socială a populației (fragmente din lucrare, pag. 39—70). Dar vom regăsi, în această impunătoare construcție intelectuală,

** La ora aceea încă *era*. Henri H. Stahl a decedat în septembrie 1991.

și idei despre satul românesc la modul cel mai general-teoretic (*Satul* — pag. 27—35), despre starea culturii populare și relația ei cu civilizația urbană (*Prilej de îndoială* — pag. 35—38), despre organizarea socială și natura societății rurale românești (*Organizarea socială a țărănimii* — pag. 71—95; *Sistemul tributal român* — pag. 114—134; *Teoria obștei pe bază de tradiție difuză* — pag. 190—210), despre relația între tehnică, cutume și habitat (*Tehnici agrare, cutume juridice și peisaje rurale* — pag. 96—114), ori relatări cu valoare de izvor primar despre campaniile de cercetare și culegerea de folclor oral direct de la sursă (*Campania din Nerej — Vrancea; O refugiere în folclor* — pag. 135—190) și considerații despre natura manifestărilor populare, în variantă tradițională și mai recentă (*Folclor „autentic" și folclor profesional* — pag. 210—217). O postfață, datorată istoricului și publicistului bucureștean Rostás Zoltán (pag. 218—220) și notele (pag. 221—225) încheie volumul, nu înainte de a oferi cititorului un rezumat în limba engleză (pag. 226—229).

Sociolog, organizator (în echipa Muzeului Satului din București), cercetător al realităților complexe, din trecut și prezente, ale satului românesc și țărănimii române, gânditor original, Henri H. Stahl era îmboldit în permanență de acea „îndoială metodică" (*Introducere*, pag. 16) care pe alții adeseori, dimpotrivă, îi inhibă în munca de cerectare. Reformulându-și mereu întrebările, întâlnind probleme noi, Stahl a ajuns, rațional, să-și poată modifica, revedea, nuanța rezultatele, concluziile *(ibid.)*. Spirit umanist, era un adept convins al școlii de la *Annales*, al operei lui Marc Bloch și Fernand Braudel (*Introducere*, pag. 19). Tocmai independența spiritului i-a dăruit acel echilibru omenesc și științific în virtutea căruia a putut să nu înfrumusețeze trecutul (popular), iar după dispariția dictaturii comuniste totalitare să nu-și facă iluzii, susținînd că viața noastră socială va fi împestrițată în continuare de evenimente dramatice, relațiile reglementîndu-se în timp și primordial prin contribuția colectivităților locale (*Postfață*, pag. 220). Cunoașterea operei lui Henri H. Stahl se află încă abia la începuturi, constituind o îndatorire științifică presantă.

5. În sfîrșit, ultimul până în prezent apărut volum echivalează într-un mod aparte cu o publicare de izvor istoric. Aceasta deoarece, cu toate că e vorba de publicarea unui studiu, cu caracter compendial, calitatea de izvor îi este conferită de noile cunoștințe, precizări, nuanțări privind personalitatea și vederile ilustrului autor al publicației în cauză și care nu este altul decât Nicolae Iorga. Volumul (bilingv) *A nemzetek közötti gyűlölködés ellen — Românok és magyarok* — (pag. 15—34), *Contra dușmăniei dintre nații — Români și Unguri* — (pag. 35—52) datează din 1932, respectiv traducerea maghiară din 1940 (o traducere greoaie și superficială, motiv pentru care traducerea de față, datorată lui Horváth Andor, este integral nouă). Volumul, apărut la Budapesta în 1992, mai cuprinde o *Prefață* (pag. 7—14), datorată istoricilor Makkai László și Miskolczy Ambrus, în variantă maghiară și română, traducerea românească fiind opera lui Gelu Păteanu, care își asumă și îndatorirea de lector al întregului volum. O bibliografie selectivă, întocmită de Lipcsey Ildikó, îl pune pe cititor în contact cu titlul unora din lucrările scrise de istorici maghiari despre Nicolae Iorga (pag. 53—54). Un rezumat în limba engleză (pag. 55) încheie volumul.

Lucrarea lui Iorga, modestă numai în proporții, constituie de fapt o succintă și substanțială trecere în revistă a evoluției istorice a relațiilor între români și maghiari, scoțînd în evidență punctele de contact materiale, spirituale, religioase și, totodată, trăsăturile deosebitoare în toate aceste privințe. Pe cât de umanist, lucid — deci echitabil —, cunoscător al faptelor, Nicolae Iorga se dovedește tot pe-atâta de vizionar. Nu putem încheia mai potrivit prezentarea noastră, decât citîndu-l textual pe marele savant (pag. 52):

„Ea [criza socială din vremea sa — n.n.] se poate resolva numai în două feluri: prin dărâmarea întregii civilisații europene, în dauna neamurilor de mai mică valoare, ori prin reluarea acestei colaborații, mai ales a neamurilor din Europa, de care lumea este lipsită de prea multă vreme.

Cu gândul la aceasta, avem un mare noroc. Ura este numai în straturile de sus, hrănită de ziare, de cărți și cultivată prin școli. Jos, oamenii cari depun aceiași [sic] muncă se pot înțelege între dânșii. Țeranul român și țeranul maghiar, locuind același pământ, când sânt lăsați în sama lor, fără atițări, duc buna casă de odinioară. Meșteșugurile, negoțul cer legături de care nu se poate lipsi cineva numai fiindcă unul vorbește o limbă și altul alta.

Și între intelectuali, de o bucată de vreme, se desface un interes tot mai puternic al unora pentru cultura celorlalți și se găsește dese ori, supt deosebirea limbilor, același suflet. Iar, în fund, pentru toate națiile care locuiesc în România, și mai ales pentru aceste două mari națiii, Românii și Ungurii, se desemnează încă odată primejdia asiatică, întruchipată în bolșevism, care nu face decât să puie într'o nouă formă ceia ce a fost odinioară amenințarea Cumanilor, Pecenegilor și Turcilor otomani.

A se trezi din beția înviersunărilor de ieri este, pentru aceste două națiii, care, în interesul lumii întregi, nu trebuie să se distrugă una pe alta, nu numai o datorie de umanitate, dar și una de proprie conservare."

Sapienti sat. — Iată, deci, că actualitatea lui Iorga nu mai trebuie demonstrată.

•

Cinci volume de mare interes pentru istoriografia noastră.

Cu același interes așteptăm apariția următoarelor volume.

FRANCISC PAP

MEMORIALISTICA REVOLUȚIEI DE LA 1848 ÎN TRANSILVANIA

Studiu introductiv, ediție, note și glosar de Nicolae Bocșan și Valeriu Leu. Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1988, 306 p.

O temă majoră adînc și pluridimensional cercetată de istoriografia tradițională și modernă, română și străină a fost și este revoluția de la 1848. Exploatarea puternicului seism revoluționar, care a bulversat din temelii vechile rînduieli socio-economice și politico-naționale din multe țări ale continentului european, se justifică prin importanța și rolul determinant pe care l-au avut evenimentele de la 1848 în afirmarea idealurilor sociale și naționale, în evoluția și angajarea spre modern a societății europene. Anul 1848 a reprezentat și pentru români o puternică și explozivă descătușare a potențialului revoluționar, o afirmare și integrare în marele flux al revoluției europene, o convergență a tuturor forțelor progresiste pentru dobîndirea drepturilor legitime de libertate socială și națională.

Din suita de lucrări dedicate acestei perioade — în contextul aniversării a 140 de ani de la revoluția pașoptistă — se detașează recentul volum, apărut în colecția *Tesfimonia* a prestigioasei edituri clujene Dacia: *Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania*, volum alcătuit și îngrijit de doi cunoscuți specialiști ai epocii moderne românești: Nicolae Bocșan și Valeriu Leu. Importanța lucrării reiese în primul rînd din maniera în care a fost tratată și redată pentru specialiști și publicul larg o parte din memorialistica pașoptistă, iar relativa raritate a cercetărilor în domeniu deschide noi posibilități de interpretare a evenimentelor.

Lucrarea este deschisă de un amplu și documentat *Studiu introductiv* care transmite cititorului imaginea veridică a memorialisticii pașoptiste, rolul și importanța acesteia în peisajul politic, cultural și istoriografic al epocii moderne. Nu ne propunem o prezentare rezumativă a studiului introductiv. Se impun însă, totuși, cîteva considerații și relevarea ideilor fundamentale care întregesc cercetările privind tematica pusă în discuție, precum și problematica generală a epocii moderne. Plecînd de la aprecierea că: „Memorialistica s-a bucurat și se bucură în continuare de o audiență considerabilă, mărturisind inepuizabile virtuți și posibilități de comunicare cu societatea" (p. 5), autorii întreprind mai întîi o succintă dar necesară și firească incursiune în problematica genului subliniind statutul, rolul și importanța pe care au avut-o și o au lucrările memorialistice, sau „Literatura mărturisirilor" în peisajul social-politic și cultural-spiritual al timpului. Se justifică, de asemenea, pe deplin trecerea în revistă și analiza memorialisticii

pașoptiste la popoarele din zona central — sud-est europeană, precum și modul în care au fost transmise posterității în și prin aceeași manieră evenimentele revoluționare din Moldova, Muntenia și Transilvania. Desigur, partea cea mai substanțială a *studiului introductiv* este dedicată etapelor și evoluției memorialisticii românești din spațiul intracarpatic fiind analizate caracteristicile acesteia de la primele manifestări, cînd preleva caracterul justificativ al acțiunilor revoluționare, pînă la orientarea și apropierea de demersul științific și apoi de acea „pedagogie națională" care în consens cu marile acte politice de solidaritate și unitate națională ale veacului al XIX-lea a asigurat prelungirea și permanentizarea valorilor programatice pașoptiste și pregătirea în spiritul ideologiei naționale a elitei conducătoare și a maselor populare. Afirmarea națiunii române prin suita de evenimente care trasează întreaga istorie modernă a Transilvaniei sînt inevitabil legate de revoluția pașoptistă și de memorialistica ei, care transmit testamentar, în funcție de gradul și modalitățile de difuzare, idei și gînduri care au focalizat în anul 1918, mobilizînd masele populare pentru participarea la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia. De evidențiat faptul că întreaga problematică este tratată de autori nu prin autorizare la spațiul istoric transilvănean, ci prin extensiune și simbioză cu marile acte naționale de la est și sud de Carpați. Reținem în această ordine de idei rolul și influența exercitată de „Unirea mică" de la 1859 asupra evoluției memorialisticii pașoptiste și mișcării naționale transilvănene: „Ideologia politică a memoriilor — apreciază cei doi autori — asociază temelor revoluției o nouă noțiune — România — desigur sub impresia făuririi statului național român modern. Plasată în contextul revoluției noțiunea sintetizează aspirațiile la unitate a epocii revoluționare, valoarea de model a noii alcătuiri politice de la sud și răsărit de Carpați pentru românii din Transilvania" (p. 56).

Încă din momentul declanșării ei, revoluția a trezit un viu interes atît pentru participanții la evenimente cît și pentru oamenii politici, ziariștii, istoricii și literații timpului. S-a format astfel o adevărată „mentalitate revoluționară" surprinsă mai mult decît alte surse în paginile memorialisticii, mentalitate care prin formele de manifestare se integrează în peisajul revoluției democratice universale. Analogiile și argumentele aduse de autori în această ordine de idei sînt elocvente și semnificative. Cu atît mai mult cu cît problematica mentalității revoluționare este analizată de autori la nivelul diferitelor paliere ale societății românești transilvănene și în funcție de impactul și consecințele evenimentelor.

Remarcabilul *studiu introductiv* se încheie cu sugestive concluzii privind raportul dintre lupta națională a românilor ardeleni și memorialistica revoluției pașoptiste: „Decupaje ale unei epoci de mare complexitate, memoriile transmit peste veac mitul revoluției ca suport al unei conștiințe colective statornic atașată idealurilor pașoptismului, al... spiritului revoluționar, a cărui resurecție o prepară pe coordonatele înaintașilor în toamna anului 1918, cînd se împlinesc, în alt cadru intern și internațional, o mare parte a rosturilor generației revoluționare, cînd se reactualizează trăirile și comportamentele națiunii-popor de la 1848. Armă a revanșei și a eliberării, memorialistica pașoptistă a contribuit plenar la pregătirea Marii Uniri ce încununează fapta de la 1848" (p. 77).

Partea a doua a volumului cuprinde 13 texte cu caracter memorialistic, selectarea lor din 14 analizate în studiul introductiv a fost făcută, așa cum ne mărturisesc autorii în *Notă asupra ediției*, în „funcție de ineditul lor, accesibilitatea dificilă, valoarea științifică și informativă": Atanasie Șandor, *Studiu asupra evenimentelor de peste munți din anii 1848—1849, cu nararea celor întîmplate în părțile Aradului*; Partenie Gruescu, *Evenimentele anului 1848 și 1849 prin ținutul Făgetului*; Dimitrie Popovici Stoichescu, *Curgerea întîmplărilor subscrisului în timpul revoluției maghiare*; Vasile Ladislau Pop, *Extract din evenimentele revoluționare 1848 august—decembrie în ținutul Someșului*; Iosif Ciura, *Descripțiunea războiului civil încît același s-a atins satul Buciun*; Teslovan, *Date istorice — un fragment din evenimentele românilor transilvăneni în anul 1848 și 1849*; Ioan Rațiu, *Însemnări*; Simion Balint, *Scurtă istorie a evenimentelor din Munții Apuseni a Transilvaniei (sau Țara Moților numită) în anul 1848*; Alexandru Roman, *Reprivire scurtă la luptele între români și maghiari sub decursul revoluției din anii 1848—1849*; Nestor Socaciu, *Epistolă a necazurilor și istoria timpurilor trecute*; Francisc Mihăilașiu, *Amintiri din anii 1848—1849*; Ioan Ciurileanu, *Fragmente istorice din anii 1848—1849*; Isaia Moldovan, *Din întîmplările vieții mele. Note și schițe*.

Lecturarea acestor texte permite o mai limpede înțelegere a rolului și importanței pe care revoluția pașoptistă a avut-o în istoria modernă a românilor. Tonalitatea și vehemența revoluționară în care majoritatea textelor sînt redactate, bogăția informațiilor transmise, descrierea și prezentarea succesivă amănunțită a evenimentelor din diferite zone ale Transilvaniei întregesc imaginea formată pînă acum despre revoluția transilvăneană de la 1848 după alte izvoare și lucrări științifice. Vocabularul social-politic și tematica abordată învederează o prezentare a particularităților revoluției ardelene, vis-à-vis de celelalte teritorii românești și transmit sugestiv atitudinea românilor față de revoluția maghiară, față de imobilitatea, lipsa de intuiție și clarviziune a conducătorilor acesteia, atunci cînd era vorba de aspirațiile naționale ale poporului român.

Alte idei, care răzbat din lectura textelor editate în volumul pe care-l recenzăm sînt acelea privind modul în care românii s-au organizat sub raport politic și militar în timpul desfășurării evenimentelor, punțile de legătură care s-au stabilit între elita conducătoare și marea masă a poporului în marele elan revoluționar național. La aceasta se adaugă cunoașterea coloristicii locale în care s-au derulat faptele și evenimentele, precum și mediul cultural, național și social-geografic din care provin sau unde și-au desfășurat activitatea autorii celor 13 texte memorialistice.

Privită în ansamblu lucrarea realizată de Nicolae Bocșan și Valeriu Leu completează fericit atmosfera și imaginea despre evenimentele revoluționare transilvănene de la mijlocul secolului al XIX-lea.

Funcționalitatea și accesibilitatea volumului este sporită de existența în paginile finale a unui *Glosar* și a unui *Indice* care cuprinde nume de locuri și persoane. Încadrîndu-se în tematica prioritară și majoră a istoriografiei românești contemporane, lucrarea se remarcă prin riguroasa și temeinica organizare științifică, prin bogăția informației și a ineditului care o transmite specialiștilor și publicului larg. Ea este de asemenea în consonanță cu exigențele înaltului profesionalism privind cercetarea, elucidarea și prezentarea trecutului nostru istoric în toată complexitatea veridicității sale.

IOAN LUMPERDEAN

Marcel Joray, La sculpture moderne en Suisse, vol. IV — 1966 à 1988, Editions du Griffon, Neuchâtel-Suisse, 1989.

Ne aflăm în fața unei lucrări de o exigență ireproșabilă a punerii în pagină. Concepută pentru a fi citită independent de celelalte trei volume ale seriei — apărute în anii 1955, 1959 și 1967 — lucrarea ne duce cu gîndul la exemplarele producției ale profesorului Ionel Jianu din editura sa pariziană. Girată de fundația culturală *Pro Helvetia*, lucrarea lui Marcel Joray are menirea de a prezenta și analiza, pertinent, creația de gen din Elveția pe durata a mai bine de 20 de ani. Construită simfonic, pe șapte capitole care grupează practic tot ce are mai valoros sculptura contemporană elvețiană, lucrarea se impune atît ca metodologie de abordare a unei teme de sinteză, cît și ca formulă de condensare a informației și de selectare a ilustrației. Apărută în cadrul colecției „La sculpture du XX-e siècle" lucrarea are meritul de a îmbina într-o formulă elegantă și modernă prezentarea propagandistică cu satisfacerea nevoii de informare corectă și rapidă într-un domeniu de referință al artei contemporane. Marcel Joray ni se relevă ca fiind un atent și subtil cunoscător al fenomenului plastic din țara sa, reușind prin cele patru volume să ofere mai mult decît o panoramă a sculpturii helvete postbelice — respectiv să certifice o anume stare de spirit propice artei de performanță și să indice direcțiile de evoluție ale demersului interpretativ contemporan.

Poate nu întîmplător primul capitol al lucrării se intitulează *Spiritul matematic*. Autorul surprinde aici o constantă firească a epocii pe care o traversăm și

care este dominată de nevoia de calcul și de ordine. Plecînd de la experiența primelor două decenii ale secolului, sculptura a tins — mai mult decît oricare altă formă de artă — să atingă stadiul ultim al purității absolute. Artistul s-a transformat într-un inginer al formelor gîndite, ce evită contactul intim cu realitatea absorbantă, încercînd să-și integreze formele în natură pentru a o transforma în sensul dorit de el. Și totuși, ne demonstrează Marcel Joray, nu putem pune semnul egalității între artă și matematică. Computerizarea lumii practice a omului nu a reușit să înăbușe fiorul tainic al revelației artistice. Acest adevăr este probat de artiști ca: Max Bill și Angel Duarte, considerați printre cei mai dotați „pionieri" ai deceniului șapte — care prin formulele lor interpretative încearcă o fericită simbioză între artă și spiritul matematic, dozînd indicele de combinare al materiei și spiritului în proporții numai de ei știute.

Al doilea capitol al lucrării pune o altă problemă fascinantă: aceea a raportului între forma recuperatoare și cea construită, între spațiul amenajat pentru delectare și a celui organizat funcțional în vederea locuirii umane. Cum poate fi integrată cît mai favorabil o formă sculptată într-un ansamblu arhitectonic? Care sînt ofertele și răspunsurile acestui dialog? Cît reprezintă efortul calculat al artistului și cît intervine natura în acest dialog artistic? Cît și în ce fel se adaptează artistul la condițiile mediului — conceptual, surse de inspirație și arhetipuri, adaptarea tehnicii de lucru și a materialului utilizat? Sînt cîteva întrebări la care răspunde autorul, atît prin analiza unor creatori — precum André Raboud, Paul Talman sau Patrick Honegger — cît mai ales prin imagine, considerată ca fiind sursa cea mai completă de convingere.

Apelul la formula contactului nemijlocit cu realitatea se desenează în capitolul intitulat sugestiv *Prezența vieții*. În cadrul acestui „curent" de creație îi întîlnim pe cei mai bine cotați sculptori ai momentului — Otto Muller, Serge Brignoni și Willy Weber — dar și pe un concetățean de-al nostru, Daniel Spoerri, născut la Galați în 1930. Amintirea lui Giacometti, elvețian și el, este deosebit de puternică în creația lui Trudi Demut și Schang Hutter. De la aceste forme filiforme de inserție spațială trecem la experiența plăcilor polisate cu deformări concave și convexe a lui Willy Weber și, mai departe, la mașinile metalice asamblate din piese mici — ingenios recrutate — ale lui Daniel Spoerri.

Opera de imaginație s-a bucurat mereu de atenția generațiilor de artiști. Acesta este lucrul pe care vrea să-l dovedească și Marcel Joray atunci cînd dedică cel mai consistent capitol al lucrării sale formei inventate. Fie că este vorba de Fred Perrin cu tipurile sale totemice, de Antoine Poncet cu rotunjimile sale palpabile străpunse de fante sau de Ernst Cramar cu formele sale vegetale arborescente, lumea de imaginație — cu rapeluri evidente la experiențe artistice anterioare sau cu evidente valențe constructive personale — domină cîmpul de investigație al artei contemporane. Aspectul ludic al contactului cu realitatea, transfigurat artistic în uriașele mașinării ale lui Jean Tinguely este conceptualizat în fragila construcție din lemn semnată de André-Paul Zeller, intitulată *Don Quichotte II*— 1977, în care o paletă amintind de morile de vînt se combină cu o giruetă ce reproduce coama unui cal aflat în plină mișcare.

Prestigiul pădurii, al cincilea capitol, nu vrea să demonstreze doar proliferarea tratării artistice a lemnului — cu toate avantajele oferite de această tehnică — cît mai ales proporțiile mișcării ecologiste și nevoia de a însera eficient sculptura în natură, de regulă în parcuri de agrement. În acest sens pledează formele atent polisate ale compoziției lui Raffael Benazzi — *Femeie spirală și femeie berbec*, 1972, cît mai ales rigurozitatea verticală a corpurilor, cu aparență de faruri ale civilizației, datorate lui Walter Förderer.

Capitolul al șaselea este dedicat în întregime artistului în calitatea sa renăscută de artizan: pietrar, constructor și sudor. Creațiile artiștilor acestui curent, situate la granița cu industrialul, denotă o cunoaștere aprofundată a calităților materiei prime obligată să se combine în formule și tehnici de lucru inedite. De la plăcile sudate ale lui Oscar Wiggli și Paul Suter, ce amintesc de construcțiile lui Calder, la corpurile metalice ascendente, pline de forță ca și întreaga civilizație mașinistă simbolizată, ale lui Silvio Mattioli, parcurgem un spațiu al fierului ridicat pentru prima oară la rang de material nobil de inginerul Eiffel.

Nevoia de a însera eficient sculptura în natură revine și în tratarea ultimului capitol intitulat *Instalații și mediul ambiant*. Artistul de azi revine la dimensiunile de instruire și activitate ale predecesorului său renascentist, deoarece

nu mai putem concepe o artă în afara timpului nostru — care să nu răspundă întrebărilor formulate de civilizația pragului de mileniu trei. Ori, în atari condiții, sculptorul nu mai este doar un simplu creator de forme, el este în primul rînd un inginer al spațiului, un colaborator prețios al arhitectului și urbanistului, în încercarea de a popula eficient și plăcut lumea în care trăim. Sculptura de azi este o artă de for public prin excelență, se adresează unor categorii sociale diferite, cu nivele de educație și sensibilitate diferite, iar marea artă constă în capacitatea de a-i interesa și impresiona pe toți. Ori tocmai spre acest țel tinde nevoia de instalație în mediul ambiant — așa cum apare ea formulată la Gianfredo Camesi, sub forma pietrelor clădite în peisaj, sau la Jürgen Brodwolf, care-și distribuie cu dărnicie formele sale îmbălsămate în peisaj. Categoric, și aceasta este și părerea autorului, evoluția sculpturii pe această direcție dominantă nu se va opri aici. Important va fi să lucrăm în sensul și spiritul naturii și nu să o siluim prin intruziuni incoerente și artificioase.

Informația cuprinsă în capitolele efective ale lucrării este completată și sistematizată în notițele biografice ce oferă o imagine comprimată a celor 112 artiști antologați în acest volum. Ilustrația — peste 280 de imagini — își are rolul ei decisiv în explicitarea textului, respectiv a direcțiilor de exprimare ale sculptorilor elvețieni.

Așa cum aminteam deja, lucrarea nu oferă numai o panoramă a investigației plastice helvete ci și un model de abordare modernă a domeniului. Forțele exegetice din România sînt capabile, la ora aceasta, să ofere o replică a acestei lucrări. Este o întreprindere necesară și perfect realizabilă, pe care o așteptăm cu nerăbdare.

CORNEL CRĂCIUN

NECROLOAGE

DAVID PRODAN (1902—1992)

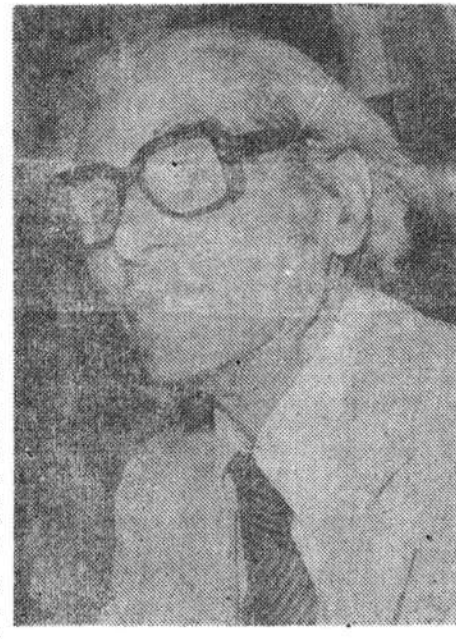

În ziua de 11 iunie 1992 s-a stins din viață, la Cluj-Napoca, istoricul David PRODAN, istoriografia română înregistrând astfel una dintre cele mai mari pierderi ale sale. Pleca dintre noi la trei luni după împlinirea vârstei de 90 de ani, prilej cu care fusese venerat de cultura română, fiind relevată odată mai mult monumentalitatea unei opere în desfășurare. Istoric complex, pe deplin dăruit cercetării științifice de profunzime, sondării în adâncime a surselor istorice convocate permanent în vederea definirii elaboratului istoriografic, David Prodan și-a fixat printr-un travaliu de rară tenacitate un loc inconfundabil în știința istorică. A stat cu demnitate în laboratorul de istoric, înfruntând vitregiile vremii, tronând prin suveranitatea operei sale întinse pe un răstimp de peste șase decenii.

David Prodan s-a născut la 13 martie 1902 în satul Cioara, din părțile Hunedoarei, și a urmat studiile superioare la Universitatea din Cluj în prima serie de studenți de după înfăptuirea Marii Uniri din 1918. Activitatea de cercetare științifică o începea la Arhivele Statului ce se organizau la Cluj chiar în acei ani, paralel cu ordonarea fondurilor istorice ale noii instituții. Istoricul a avut întotdeauna cea mai mare considerație față de arhive și fondurile arhivistice, pe care le-a frecventat în permanență ca cercetător, de unde a extras de fapt substanța operei sale, a reconstituirilor istorice prin care s-a definit în istoriografie. Nu mai puțin benefic pentru savant va fi următorul deceniu, până în 1948, când a funcționat ca bibliotecar la Biblioteca Centrală a Universității din Cluj, pe care a fost nevoit să o urmeze la Sibiu în refugiul impus de ocupația horthystă din anii celui de al doilea război mondial.

David Prodan s-a numărat în acei ani printre colaboratorii Institutului de istorie națională și ai Centrului de studii privitoare la Transilvania. În paginile „Anuarului" Institutului și în colecțiile de publicații științifice ale celor două centre științifice îi apar lucrările ce vor anunța nu doar un mare istoric, ci și deschiderea unor direcții de cercetare noi, pe care le va frecventa cu asiduitate însuși cercetătorul. Se înscriu, în ordinea de apariție, istoria răscoalei lui Horea la nivelul a două comitate prin teza de doctorat din 1938, cu care spărgea tipare ce păreau prea bine stabilite de cercetările anterioare; istoria iobăgiei, a muncii

țărănești, din urbarii și conscripții, din recensămintele veacului al XVIII-lea extrăgând informația autentică, veridică, prin care infirma o teză atât de dragă istoriografiei vecine ca cea a imigrației românilor din principatele dunărene în Transilvania tocmai în acel secol. În sfârșit, în 1948 vedea lumina tiparului studiul de interpretare a actului fundamental al românilor transilvăneni din secolul al XVIII-lea, *Supplex libellus Valachorum*.

Chemat în 1948 să onoreze o catedră universitară, pe care a slujit-o din păcate doar 13 ani, abandonarea producându-se din motive exterioare Profesorului, D. Prodan era totodată ales în Academie, ca autor al unor lucrări istorice de valoare incontestabilă. Investigația științifică a savantului urma în direcțiile anunțate, cu accent mai pronunțat în noua perioadă asupra iobăgiei, de unde rezultau studii de detaliu și începând cu 1967 volumele, în număr de opt în final, prin care problematica era adusă până în ajunul revoluției din 1848. Era reluat și studiul asupra *Supplex*-ului, care înregistra și variantele engleză și germană, a treia ediție românească mult lărgită, din 1984, fiind o contribuție fundamentală la istoria formării națiunii române. În preajma bicentenarului răscoalei lui Horea era definitivată cu exigențele și instrumentarul științific al secolului nostru monografia evenimentului, înscriat în istoria străduințelor sociale și naționale ale românilor ardeleni. Experimentele noi și adecvate specificului fiecărei teme, adaptarea stilului chiar, ridicau progresiv nivelul științific al istoriografiei într-un timp când aceasta se confrunta și cu texte de altă factură.

David Prodan rămâne un istoric național și deopotrivă universal. Problematica frecventată nu poate fi socotită drept una cantonată la o singură provincie istorică românească, chiar dacă aceasta, Transilvania, deține un rol preeminent în evoluția națiunii. Prin tematica investigației și experimentele istoriografice, D. Prodan rămâne un istoric național. Extensiunea și profunzimea studiului asupra iobăgiei îl înscriu între realizările notabile ale istoriografiei europene, ca o contribuție de vârf la cunoașterea istoriei țărănimii șerbite din evul mediu. Prin amplele lucrări monografice privitoare la actul *Supplex*-ului, la răscoala lui Horea și la istoria iobăgiei din Transilvania, D. Prodan se înscrie între marii istorici de la noi, deschizător de domenii, creator de școală istorică și îndrumător al cercetărilor pe problematicile respective.

Istoricii români i-au adus, profund îndurerați, un ultim omagiu la 13 iunie 1992, când s-a despărțit de noi printr-un ceremonial simplu, așa cum și l-a dorit. Opera istorică a ilustrului dispărut, nu ne îndoim, va face proba unei îndelungi rezistențe în istoriografia și cultura românească.

NICOLAE EDROIU

FRANCISC PALL
(1911—1992)

La 25 septembrie 1992 ni s-a comunicat din Germania, de la Treunreut, unde se stabilise cu mai multă vreme în urmă (din noiembrie 1979), ca cetățean al acestei țări, că profesorul Francisc Pall a încetat din viață.

Dispariția sa departe de țară, departe de foștii săi elevi și colaboratori, de toți cei care i-am apreciat și invidiat excepționalele sale calități de profesor și medievist, specialitate în care dobândise din tinerețe o reputație europeană, a trecut — în vălmășagul și neorânduiala împrejurărilor actuale — aproape neobservată. O dispariție discretă, în acord cu stilul propriu de viață, de o sobrietate reținută, din care răzbătea totuși acel aer aristocratic ca semn al unei distincții îndelung șlefuite cărturărește. Căci Francisc Pall a fost un spirit cultivat prin lectură foarte întinsă, asimilată metodic, de un orizont istoriografic larg, de o varietate mirifică a surselor și autorilor pe care i-a frecventat, cum puțini istorici și le-ar putea revendica asemeni lui, din generațiile care i-au succedat lui Nicolae Iorga.

Făcea parte neîndoielnic din elita medieviștilor români alături de Gheorghe Brătianu și Mihai Berza cu care se înrudește prin capacitatea de cuprindere a contextului universal al trecutului istoric, prin strădania epuizării ca examen critic a surselor de informație și nu în ultimul rând prin acuratețea redactării frazei destinate scrisului tipărit, cultivată de ei până la perfecționism; acea *netteté de l'esprit* a fost nu numai ambiția profesiunii sale de credință, ci și harul acesteia.

•

Francisc Pall s-a născut la Carei (jud. Satu Mare), la 24 noiembrie 1911, din părinți români, țărani cu oarecare stare, credincioși greco-catolici, care, în pofida condițiilor vitrege ca etnie, în acest ținut de margine, și în pofida maghiarizării numelui și-au păstrat limba și obiceiurile, credința și conștiința identității proprii, în înțelegerea sa pe deplin compatibile cu ale „celorlalți", fie ei unguri, șvabi, ruteni sau evrei, prezenți în orășelul și zona înconjurătoare locului său de origine.

A făcut studiile primare și liceale — liceul „Vasile Lucaciu" — la Carei, unde și-a luat bacalaureatul. În anii 1929—1933 a urmat cursurile Facultății de litere și filosofie a Universității din Cluj. A fost elevul preferat al profesorului Constantin Marinescu, titularul catedrei de istorie medie universală și bizantinologie, domenii spre care, la îndemnul și îndrumarea acestuia, se simte atras și cărora le va rămâne fidel în întreaga sa activitate științifică de mai târziu. În ultimii ani de studiu la facultate, este numit secretar și bibliotecar al Institutului de istorie universală și preparator pe lângă magistrul său. Cu recomandarea profesorului în anii 1934—1936 este bursierul statului la Școala română din Roma, răstimp în care își pregătește și susține la Universitatea din Cluj în 1936 un strălucit doctorat cu tema „Ciriaco d'Ancona e la Crociata contro i Turchi", în specialitatea istorie medie universală și bizantinologie. Beneficiază de încă o bursă, în anii 1937—1938, la Școala română din Paris, prilej cu care audiază „liber" și cursurile de la „Ecole de Chartes". În toți acești ani face lungi și fructuoase călătorii de studii și în Austria, Germania și Anglia, la Viena, Graz, Berlin, München, Heidelberg, Leipzig, Londra, Oxford, poposind în bibliotecile acestor mari centre ale spiritualității europene și audiind conferințele unor reputați istorici ai vremii, profesori la universitățile de acolo.

Era din 1936 asistent la Universitatea din Cluj, instituție de care și-a legat destinul unei prestigioase cariere didactice și științifice, până la capăt. În 1944 îi succede la catedră lui Constantin Marinescu, fiind numit conferențiar, iar în 1962 profesor, funcționând ca atare până la trecerea în pensie, în anul 1975. Paralel, din 1949, până în 1969 a fost șeful secției de istorie medie la Institutul de istorie din Cluj, calitate în care a contribuit decisiv la cristalizarea unei concepții și practici de editare critică a izvoarelor diplomatice referitoare la istoria evului mediu în Transilvania, în compania unor reputați medieviști și latiniști ai Clujului academic dintre care se cuvine a aminti numele profesorilor Sigismund Jakó și Teodor Naum.

•

În îndelungata sa activitate, de aproape șase decenii, Francisc Pall ne lasă moștenire — pe lângă exemplul unui mare profesor la catedra universitară pe care a onorat-o cu o devoțiune unanim apreciată de colaboratori și studenți, care au avut privilegiul să se instruiască din cunoștințele sale solide de istorie medievală — ne lasă moștenire și o operă istoriografică peste care nu se va putea trece ușor, căci ea încorporează contribuții fundamentale în problemele pe care le-a abordat: cruciadele târzii, efortul antiotoman al popoarelor din sud-estul european, mari personalități militare și politice care l-au ilustrat: Scanderbeg și Iancu de Hunedoara, umanismul și reforma religioasă și implicațiile lor în istoria țărilor române, misiunile catolice în aceste regiuni, viața și personalitatea episcopului Inochentie Micu, căruia i-a consacrat o monografie, în care se oprește pe larg asupra exilului său roman: *Ein siebenbürgischer Bischof in römischen Exil: Inochentie Micu-Klein (1745—1768)*, Viena, 1991, 506 p.

De un interes aparte rămân lucrările sale de referință în științele auxiliare ale istoriei, *Elemente de cronologie* și *Diplomatica latină cu referire la Transilvania (sec. XI—XV)*, instrumente de lucru indispensabile medievisticii, apărute în 1956 în volumele de Introducere la colecția *Documente privind istoria României*, lucrare de interes național, la constituirea căreia, pentru Transilvania, Francisc Pall și-a adus o contribuție hotărîtoare. El a pus la Cluj temeliile muncii de editare critică a izvoarelor medievale.

Rămân pe deplin valabile prin caracterul sistematic și claritatea expunerii, deasemenea, redactările sale din tratatul de *Istoria României* (vol. II, 1962) referitoare la „Organizarea politică, administrativă, juridică și militară" a Transilvaniei în sec. XIV și XV.

Învățământul istoric din România a avut mult de profitat de pe urma manualelor liceale și universitare ale profesorului Francisc Pall, manualul de *Istoria evului mediu* cl. a IX-a fiind practic, prin edițiile sale succesive, până în ultimii ani, nu numai cartea de bază a programei școlare, ci și una din cele mai bune manuale din istoria învățământului românesc.

O dimensiune foarte importantă a activității lui Francisc Pall se leagă de raporturile istoriografiei române cu istoriografia mondială.

În perioada postbelică, deși n-a fost un răsfățat al regimului, dimpotrivă, diriguitorii politici în știința noastră istorică cât au putut l-au marginalizat, fără a putea să se lipsească însă total de aportul său reprezentativ pentru imaginea în exterior a țării, istoricul clujean a fost un ambasador cu bune servicii al istoriografiei române la câteva importante reuniuni științifice internaționale, cu comunicări și intervenții remarcabile și remarcate la: congresele mondiale ale istoricilor de la Stockholm (1960), Viena (1965), la primul congres internațional de studii balcanice și sud-est europene de la Sofia (1966), la al doilea simpozion de studii albanologice de la Tirana (1968) și la al 14-lea congres internațional de studii bizantine de la București (1971).

O recunoaștere internațională a competențelor sale de medievist rezultă de altfel de timpuriu din recenziile apărute la lucrările sale în revistele străine de specialitate, din lucrările solicitate a fi publicate în aceste reviste, din colaborarea la lucrări generale de interesul istoriei universale pentru evul mediu, printre altele *Repertorium fontium historiae medii aevi*, Roma, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo.

Incapabilă de recunoașterea meritelor sale științifice, lucru de înțeles până în decembrie 1989, Academia Română s-a arătat indiferentă în ce-l privește pe Francisc Pall și după această dată. Cum însă există întotdeauna și o altă ierarhie, neoficială, sau neoficializată a valorilor naționale, mai aproape de adevăr, aceea a meritelor reale, probate prin ceea ce rămâne într-o știință nu neapărat prin cantitate și mediatizare propagandistică de circumstanță, ci *prin calitatea operei*, ne adresăm acestei recunoașteri pentru a putea conchide că Francisc Pall a fost unul din marii învățați ai științei noastre istorice, din cei câțiva, nu mulți, medieviști autentici, din vechea școală istoriografică română și că prin moartea sa lasă în acest domeniu un mare gol. Va trece probabil mai multă vreme până ce un urmaș, demn de valoarea lui, să reînnoade și să continue firul cercetărilor sale.

AUREL RĂDUȚIU

PETRU BUNTA
1 III 1928 — 19 VIII 1992

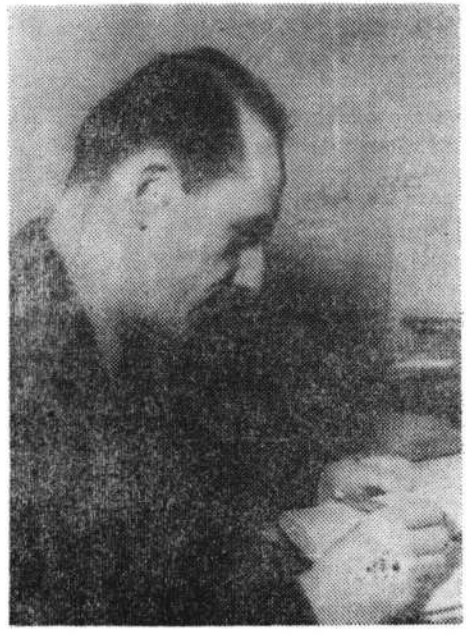

A plecat dintre noi pentru totdeauna dr. Petru Bunta, care și-a legat numele și cea mai mare parte a activității sale științifice de existența anuarului *Acta Musei Napocensis*, fiind primul său redactor-șef și coordonându-l timp de un sfert de secol.

Dr. Petru Bunta provine din mediul rural bihorean. S-a născut la 1 martie 1928, în satul Grădinari, comuna Drăgănești, din județul Bihor. Copilăria și prima juneță i-au fost marcate de anii războiului al doilea mondial.

Copilul de țărani, înzestrat cu calități: inteligență și memorie bună, iubitor de slovă, talent în însușirea limbilor străine, după ce absolvă clasele primare în localitatea natală, pleacă în lume, pe un traseu propriu, pentru a-și desăvârși cultura și învățătura.

Prima escală este Oradea. Aici, în perioada grea a războiului și în primii ani de după război, își termină studiile secundare. Din cauza condițiilor materiale precare, este nevoit să presteze munci necalificate ocazionale la diverși patroni din localitate.

Calitățile și pregătirea lui l-au ajutat să vină la Cluj pentru a-și încerca șansele ca student al facultății de științe economice a Universității „Bolyai" din localitate. Dovedind seriozitate, perseverență și sete de cunoștințe, este numit cadru universitar, lucrând în continuare cu studenții. Nu pentru mult timp. În 1955 este selectat și trimis la studii la Universitatea „Lomonosov" din Moscova. Este unul din candidații români care își câștigă titlul de doctor în istorie la această Universitate (1959).

Reîntors în țară, este angajat ca cercetător științific la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., la Sectorul de relații internaționale.

Peste doar câteva luni, i se înscenează un „proces științific" inedit: este acuzat și probat că în teza de doctorat, la notele bibliografice, a folosit lucrările și numele lui Lucrețiu Pătrășcanu! Este lăsat pe drumuri, șomer, sancționat grav politic.

Mesehinul „proces" îl va afecta grav și îndelung sufletește pe copilul de țăran cu suflet curat și atașat sincer de ideologia unui partid care trâmbița „grija față

de om", „viitorul mai bun și mai luminos", „bunăstarea celor mulți și muncitori" etc.

În decembrie 1959 se reîntoarce la Cluj, unde, după câteva luni, ca urmare a insistențelor și intervențiilor, este angajat la Fabrica de medicamente „Terapia".

În 1962, când Acad. Prof. Constantin Daicoviciu a creat Muzeul de istorie din Cluj (care s-a transformat apoi în Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei), dr. Petru Bunta se va număra printre membrii fondatori ai instituției, primind însărcinarea, din partea Acad. C. Daicoviciu, de a redacta primul volum al anuarului muzeului *Acta Musei Napocensis*, apărut în anul 1964.

Cu acest prilej, Directorul Colegiului de redacție, Acad. Prof. C. Daicoviciu, scria în „Cuvânt înainte": „Rodul activității muzeale și de cercetare științifică vrea să-l prezinte acum publicația «Acta Musei Napocensis», al cărei prim volum e cel de față. Am dori ca acest crainic al Muzeului de istorie din Cluj să stea mărturie a muncii și gândirii membrilor muzeului și a acelora care se numără printre colaboratorii acestei instituții. Ca și Muzeul însuși, și Anuarul său va îmbrățișa toate epocile istoriei noastre, de la paleolitic până în epoca măreților înfăptuiri ale vremurilor de azi. Prin publicația sa periodică, Muzeul de istorie din Cluj va lega și mai strâns raporturile cu instituțiile și specialiștii din țară și străinătate". Timp de un sfert de veac, până la pensionarea sa, dr. Petru Bunta, ca redactor-șef, secretar de redacție, a slujit cu profesionalism și competență acest deziderat-program al publicației Muzeului.

Ca cercetător științific, dr. Petru Bunta are importante contribuții privind istoria contemporană a României. A participat la elaborarea unor culegeri tematice, la realizarea unor muzee, expoziții, a unor monografii și studii de istorie locală, în primul rând a unor localități transilvănene: Cluj, Oradea, Satu-Mare, Arad, Baia Mare etc.

A publicat numeroase articole, studii, în ziare și reviste de specialitate, în limbile română și maghiară: Acta Musei Napocensis, Korunk, Marisia ș.a.

A fost coautor al lucrării „Rezistența antifascistă în partea de nord a Transilvaniei (1940—1944)", Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1974, apărută și în Editura Academiei, tradusă în limba engleză sub titlul „The Anti-Fascist Resistence in the North-East of Transylvania (September 1940 — October 1944)" (1979). În anul 1980, în Editura politică a publicat lucrarea „Küzdelmes évek. 1921—1928" (Ani de luptă. 1921—1928), iar peste un an, în 1981, la Editura militară, micromonografia „Gabriel Bethlen", o reușită a genului.

Dr. Petru Bunta ne-a părăsit în plină putere creatoare, chiar dacă unele semnale ale sănătății îi reclamau atenția și grija în ultimii ani. Ne-a mărturisit că avea depuse manuscrise la editură, altele zăceau în sertar. A fost un cercetător dotat, harnic, complex. A trăit o perioadă frământată, supusă convulsiilor. Fondul lui sufletesc, deschis și sincer, a fost deseori afectat în relațiile din societate. A rămas însă ferm și neabătut, până la moarte, în încrederea față de oameni, în visul unei existențe cinstite și drepte pentru toți muritorii acestui pământ.

La fel ca toți cei conștienți din generația lui, și nu numai, dr. Petru Bunta ar putea spune: „Treabă și anti-treabă. Istorie și anti-istorie. Am trăit toate acestea" (C. Noica). El nu e singurul care a trăit *posibilul*. Altfel nu s-a putut.

Fie-i țărâna ușoară!

GHEORGHE I. BODEA

PRESCURTĂRI BIBLIOGRAFICE — ABRÉVIATIONS BIBLIOGRAPHIQUES

AAR	= Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Ştiinţifice. Bucureşti.
ActaMN	= Acta Musei Napocensis. Cluj. I(1964) şi urm. (=AMN).
ActaMP	= Acta Musei Porolissensis. Zalău. I(1977) şi urm.
AIIAC	= Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj. Cluj (= AIIC, AIIA, AIIACN).
AIIN	= Anuarul Institutului de Istorie Naţională. Cluj.
Annales	= Annales. Économies, Sociétés, Civilisations. Paris.
Apulum	= Apulum. Buletinul Muzeului Regional Alba Iulia. Alba Iulia. I (1939—1942), II (1943—1945), III (1947—1949), IV (Studii şi comunicări. Acta Musei Regionalis Apulensis, 1961), V (1965) şi urm.
AUB	= Anuarul Universităţii din Bucureşti. Bucureşti.
BRV	= I. Bianu, N. Hodoş, D. Simonescu, Bibliografia românească veche. I—IV, Bucureşti, 1903—1944.
CMO	= Centenar Muzeal Orădean. Oradea, 1972.
DIR	= Documente privind istoria României. Seria C, Transilvania, veacul XIV, I—IV. Bucureşti, 1951—1955 (= Documente).
EOE	= Erdélyi Országgyűlési Emlékek — Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae. Szerk. Szilágyi Sándor. I — XXI. Budapest, 1876—1898.
FolArch	= Folia Archaeologica. Budapest. I(1939) şi urm.
GazTrans	= Gazeta Transilvaniei. Braşov.
IstRom	= Istoria Romîniei. Bucureşti. I(1960), II(1962), III (1964), IV(1964).
MuzIstTrans	= Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei (= MIT, MNIT).
NEH	= Nouvelles Études d'Histoire. Bucureşti.
NK	= Numizmatikai Közlöny. Budapest. I(1902) şi urm. (= NumK).
NZ	= Numismatische Zeitschrift. Wien.
RevArh	= Revista Arhivelor. Bucureşti. I(1924) — VII (1946/47); Seria nouă, I(1958) şi urm.
RRH	= Revue Roumaine d'Histoire. Bucureşti. I(1962) şi urm.

SRH — Scriptores Rerum Hungaricarum. Budapest. I—II, 1937—1938.

Studii — Studii. Revistă de istorie. Bucureşti.

Sz — Századok. A Magyar Történelmi Társulat Közlönye. Budapest.

TSzle — Történelmi Szemle. A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének Értesitője. Budapest.

TTár — Történelmi Tár. Budapest.

Ziridava — Ziridava. Studii şi cercetări. Muzeul regional (mai târziu, judeţean) Arad. Arad. I(1967) şi urm.

Tiparul executat la Imprimeria „ARDEALUL" Cluj, C-da 57